O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TA'LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI

O‘ZBEKISTON DAVLAT JAHON TILLARI UNIVERSITETI

PEDAGOGIKA VA PSIXOLOGIYA KAFEDRASI

ZAMONAVIY PEDAGOGIKA VA PSIXOLOGIYADA SHAXS RIVOJLANISHINING DOLZARB MUAMMOLARI: AXBOROT, RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR VA TARBIYA MEXANIZMLARI

MAVZUSIDAGI XALQARO ILMIY-AMALIY ANJUMAN MATERIALLARI

2025

24-oktabr

Toshkent shahri. Kichik halqa yo'li ko'chasi G9-A 21-uy
uzdjtu@uzswlu.uz

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TA’LIM,
FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI

O‘ZBEKISTON DAVLAT JAHON TILLARI UNIVERSITETI

PEDAGOGIKA VA PSIXOLOGIYA KAFEDRASI

"ZAMONAVIY PEDAGOGIKA VA PSIXOLOGIYADA SHAXS RIVOJLANISHINING DOLZARB MUAMMOLARI: AXBOROT, RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR VA TARBIYA MEXANIZMLARI" MAVZUSIDAGI XALQARO ILMIY-AMALIY ANJUMAN MATERIALLAR TO‘PLAMI

24 OKTABR 2025 YIL TOSHKENT

UO`K 001
BBK 72.04(0)J
I-54

Zamonaviy pedagogika va psixologiyada shaxs rivojlanishining dolzarb muammolari: axborot, raqamli texnologiyalar va tarbiya mexanizmlari. Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallari to‘plami – Toshkent: O‘zDJTU, 2025-yil 24 oktabr. 540-bet.

Xalqaro ilmiy-amaliy anjuman materiallarida Xalqaro miqyosdagi ilm-fan va innovatsiya tizimida faoliyat olib borayotgan professor-o‘qituvchilarning ta’limda ilg‘or pedagogik, pedagogik faoliyatni psixologik modellashtirish, ta’limni raqamlashtirishning pedagogik va psixologik asoslari, psixolingvistikaning dolzarb masalalari, ta’limning innovatsion g‘oyalari va zamonaviy o‘qitish medotlarini amalga oshirishning dolzarb muammolari va yechimlari bo‘yicha tadqiqotlar aks etgan.

Globallashuv sharoitida davlatimizni yanada barqaror va jadal sur’atlar bilan rivojlantirish bo‘yicha amalga oshirilayotgan islohotlar samarasini yaxshilash sohasidagi ilmiy-tadqiqot ishlariga alohida e’tibor qaratilgan. Zero ilm-fanning barcha sohalar bo‘ylab rivojlanayotgani va undagi samaradorlik xozirgi kunning dolzarb masalalaridan biri bo‘lib qolmoqda.

Ushbu to‘plamda “**Zamonaviy pedagogika va psixologiyada shaxs rivojlanishining dolzarb muammolari: axborot, raqamli texnologiyalar va tarbiya mexanizmlari”** mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy anjuman munosabati bilan yig‘ilgan ilmiy tezislarni qamrab olgan. Zamonaviy ta’limning konseptual muammolarini aniqlash, ta’lim sohasidagi eksperimental va innovatsion faoliyatni tahlil qilish, ta’limda pedagogik faoliyatni psixologik modellashtirish, raqamli ta’limning pedagogik va psixologik asoslari aniqlash, psixolingvistikaning dolzarb masalalari o‘rganish kabi yo‘nalishlarda jamlangan 100 dan ko‘p ilmiy tadqiqot ishlari haqidagi ma’lumotlarni jamlagan.

Mas’ul muharrirlar:

D.U. Djurayev - *pedagogika fanlari doktori (DSc), professor*

N. J. Isakulova – *pedagogika fanlari doktori (DSc), professor*

Tahrir hay’ati:

M. G. Miliyeva – *psixologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent v.b.*

Z. O. Rashidova – *pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)*

Mazkur to‘plamga kiritilgan ma’ruza tezislarining mazmuni, undagi statistik ma’lumotlar va me’yoriy hujjatlarning to‘g‘riligi hamda tanqidiy fikr-mulohazalar, keltirilgan takliflarga mualliflarning o‘zlari mas’uldirlar.

TADQIQOTLARDA ILMIY-PEDAGOGIK TADQIQOT METODLARIDAN FOYDALANISH

I.M.Tuxtasinov, O‘zDJTU Rektori

Annotatsiya. Mazkur maqolada tadqiqotlarda ilmiy-pedagogik tadqiqot metodlaridan foydalanishi berilgan. Shuningdek, ilmiy-pedagogik tadqiqot metodlarining turlari bo`yicha ma`lumotlar yoritilgan.

Tayanch so`z va iboralar: adabiyotlarni o’rganish metodi, kuzatish metodi, suhbat metodi, bolalar ijodini o’rganish metodi, maktab hujjatlarini tahlil qilish metodi, eksperiment-tajriba, sinov usuli, test sinovlari metodi, statistik ma’lumotlarni tahlil qilish usuli, matematik va kibernetik usullar, sotsiollogik tadqiqot metodi.

Pedagogika fani rivoji muayyan pedagogik muammolarni tadqiq etish maqsadida olib borilgan tadqiqot ishlarining g‘oyasi, mazmuni hamda natijalari hisobiga ta’minlanadi. Ijtimoiy va ishlab chiqarish jarayonining keskin rivojlanishi, shaxsni har tomonlama kamol toptirish imkonini beruvchi omil hamda pedagogik shartsharoitlarni aniqlash, jamiyat va shaxs ma’naviyatiga ziyon yetkazuvchi holatlarni bartaraf etishni taqozo qiladi. Tarbiya jarayonlarining mohiyatini anglash ularni keng yoki tor doirada o‘rganish, mavjud ko‘rsatkichlar vositasida ularning sodir bo‘lish sabablarini o‘rganish, zarur chora-tadbirlarni belgilash ilmiy izlanishlarni tashkil etish zaruriyatini yuzaga keltiradi. Pedagogik izlanishlarning samarali kechishi bir qator obyektiv va subyektiv omillarga bog‘liq.

Pedagogik ilmiy tadqiqotlarni amalga oshirish murakkab, muayyan muddatni taqozo etuvchi, izchillik, uzluksizlik, tizimlilik hamda aniq maqsad kabi xususiyatlarga ega bo’lgan jarayon bo’lib, uning samarali bo’lishi uchun bir qator shartlarga rioya etish zarur. Ular quyidagilardir:

1) muammoning dolzarbligi va mavzuning aniq belgilanganligi;
2) ilmiy farazlarning to‘g‘ri shakllantirilganligi;
3) vazifalarning tadqiqot maqsadi asosida to‘g‘ri belgilanganligi;
4) tadqiqot metodlar tizimiga nisbatan obyektiv yondashuv;
5) tajriba-sinov ishlari jarayoniga jalb etiluvchi respondentlarning yosh, psixologik va shaxsiy xususiyatlari, shuningdek, shaxs rivojlanishi qonuniyatlarining to‘g‘ri hisobga olinganligi;
6) tadqiqot natijalarini oldindan tashxislash va uning natijalarini aytib o‘tish;
7) tadqiqot natijalarining kafolatlanganligi [1].

Pedagogik ilmiy tadqiqot – bu yangi pedagogik bilimlarni shakllantirish jarayoni, ta’lim va rivojlanishning obyektiv qonuniyatlarini kashf etishga qaratilgan kognitiv faoliyat turi. Pedagogik tadqiqotlarning uchta darajasi mavjud: 1) empirik – pedagogika fanida yangi faktlar o‘rnatiladi; 2) nazariy – ilgari kashf etilgan faktlarni tushuntirish va ularning kelajakdagi rivojlanishini bashorat qilishga imkon beradigan asosiy, umumiy pedagogik qonunlarni ilgari suradi va shakllantiradi; 3) uslubiy – empirik va nazariy tadqiqotlar asosida, umumiy tamoyillar va pedagogik hodisalarni o‘rganish usullari [2].

Hozirda asosan mavjud bo’lgan pedagogik ilmiy tadqiqot metodlari quyidagilarni tashkil etadi (1-rasmga qarang):

1-rasm. Pedagogik ilmiy-tadqiqot metodlari

Shuningdek, pedagogikada ilmiy tadqiqot metodlari quyidagicha tasniflanadi:

nazariy. Analiz, taqqoslash, umumlashtirish, modellashtirish, induksiya va deduksiya;

empirik. So'rovnoma, suhbat, anketa, test, kuzatish asosida haqiqiy pedagogik tajribani o'rganish;

matematik yoki statistik. Ular olingan ma'lumotlarni qayta ishlash va uni miqdoriy ko'rsatkichlarda aks ettirish uchun ishlatiladim [3].

Pedagogikada sifatli tadqiqot metodlari. Pedagogika fanida yuqori sifatli tadqiqot metodlaridan foydalanish mumkin. Sifatli metodlar ijtimoiy voqelikni, shu jumladan pedagogik amaliyotni tabiiy muhit sharoitida tushunish va talqin qilishga qaratilgan. Sifatli tadqiqot metodlari intervyular, fokus-guruhlar, jarayon ishtirokchilarining xatti-harakatlarini kuzatish, hujjatlarni tahlil qilish va boshqalarni qo'llashni o'z ichiga olishi mumkin. Ular pedagogik hodisalar, jarayonlar va ularning pedagogik jarayon ishtirokchilariga ta'siri to'g'risida batafsil va chuqur ma'lumotlarni olish imkonini beradi. Ushbu ma'lumotlardan yangi pedagogik yondashuvlarni ishlab chiqish, mavjud nazariyalar, modellarni ishlab chiqish va ta'limni boshqarish bo'yicha qarorlar qabul qilish uchun foydalanish mumkin [3].

Pedagogikada nazariy tadqiqot metodlari. Nazariy metodlar adabiyotni o'rganish bilan bog'liq bo'lib, ular muammoni aniqlashga, gipotezani shakllantirishga, to'plangan axborot manbalarini baholashga va mantiqiy tuzishga yordam beradi. Adabiyot bilan ishlashda yozuvlar, izohlar, iqtiboslar, referatlar, tarjimai hollar tuzish kabi amaliyotlardan foydalaniladi [3].

Pedagogik tadqiqotning empirik metodlari. Yunon tilidan tarjima qilingan “empeirikos” sezgi organlari yordamida qabul qilingan "tajribadan olingan" degan ma'noni anglatadi. Shuning uchun empirik metodlar guruhiga pedagogik tajribaga asoslangan metodlar kiradi. Ya'ni, haqiqiy faktlarga asoslangan. Bu tajriba, kuzatish, suhbat, reyting, sinov va b. Pedagogik tadqiqot metodi sifatida kuzatish keyingi tahlil va umumlashtirish uchun odamlarning xatti-harakatlarini, ularning tajribalarini, holatlarini idrok etishga asoslangan ma'lumotlarni olishga tayanadi. Kuzatuvning muntazamligiga qarab quyidagilar ajratiladi:

davriy kuzatish – ma'lum vaqt oralig'ida amalga oshiriladi;

tasodifiy kuzatish – rejalashtirilmagan (1-jadvalga qarang):

1-jadval.

Kuzatish turlari

Kuzatuvning muntazamligiga ko`ra	**Tadqiqotchi va kuzatilgan obyektning o'zaro ta'sir turiga ko`ra**	**Eksperimentatorning pozitsiyasiga ko`ra**

davriy kuzatish – ma'lum vaqt oralig'ida amalga oshiriladi	to'g'ridan-to'g'ri kuzatish – jarayon to'g'ridan-to'g'ri tadqiqotchi tomonidan o'rganiladi	neytral kuzatish
tasodifiy kuzatish – rejalashtirilmagan	bilvosita kuzatish – u jarayonning xususiyatlari haqida uchinchi shaxslar orqali bilib oladi	tadqiqotchi-ta'lim yoki ta'lim muassasasi rahbari
		jarayonning haqiqiy ishtirokchisi tadqiqotchi rolini o'ynaydi

Tadqiqotchi va kuzatilgan o'zaro ta'sir turiga asoslanib, quyidagilar mavjud:
to'g'ridan-to'g'ri kuzatish – jarayon to'g'ridan-to'g'ri tadqiqotchi tomonidan o'rganiladi;
bilvosita kuzatish – u jarayonning xususiyatlari haqida uchinchi shaxslar orqali bilib oladi.
Eksperimentatorning pozitsiyasiga qarab quyidagilar ajratiladi:
neytral kuzatish;
tadqiqotchi-ta'lim yoki ta'lim muassasasi rahbari;
jarayonning haqiqiy ishtirokchisi tadqiqotchi rolini o'ynaydi.

Natijalarni qayd etish uchun quyidagi usullardan foydalaning: protokollar, kundaliklar, DVR, audio yozuvlar. Amaliyotda kuzatichning bir necha turlari mavjud *Diagnostik eksperiment.* Ushbu termin mavjud amaliyotni o'zgartirishga imkon beradigan qoidalarni tadqiqotchining pedagogik hodisaga aralashuvi jarayonini anglatadi. Tadqiqotning maqsadlari, vazifalari, predmeti va obyekti aniq o'ylangan, dasturi tuzilgan va kognitiv natijalari bashorat qilingan. Shundan keyin tadqiqotchi eksperimentni, uning bosqichlarini rejalashtiradi, eksperimental jarayondagi rolini va amaliyotga kiritilgan o'zgarishlarni aniqlaydi, pedagogik eksperimentga tashqi ta'sirlarning tabiatini baholaydi. Transformatsion eksperimentning natijasi bo'lishi mumkin: o'qitishning yangi metodi; pedagogik jarayonning samaradorligiga ta'sir qiluvchi shartlar ro'yxati; uslubiy tamoyillar; rivojlanish jarayonining modeli [3].

Diagnostik eksperiment metodlari tipologiyasi deganda – shaxsning bilim, ko‘nikma, malaka, psixologik holati, rivojlanish darajasi yoki faoliyat natijalarini aniqlash uchun qo‘llaniladigan usullar tasnifi tushuniladi. Ularni bir necha mezonlarga ko‘ra ajratish mumkin (2-jadvalga qarang):

2-jadval.

Diagnostika metodlari tipologiyasi

Qo‘llanish maqsadiga ko‘ra	**O‘lchov vositalariga ko‘ra**	**Tadqiqot shakliga ko‘ra**	**Vaqt omiliga ko‘ra**
Pedagogik diagnostika – o‘quvchining bilim, ko‘nikma va malaka darajasini aniqlash	Subyektiv metodlar – shaxsning o‘zi yoki boshqalar fikri asosida baholash (suhbat, anketa, o‘zini baholash)	Individual diagnostika – bir shaxs faoliyatini chuqur o‘rganish	Bir martalik diagnostika – muayyan paytdagi holatni aniqlash
Psixologik diagnostika – shaxsning qobiliyatlari, temperament, xarakter, motivatsiyasini o‘rganish	Obyektiv metodlar – aniq mezon va standartlarga asoslangan baholash (testlar, eksperimental topshiriqlar, reyting)	Guruhiy diagnostika – sinf, jamoa yoki bir necha shaxsni birgalikda baholash	Dinamik diagnostika – vaqt davomida o‘zgarishlarni muntazam kuzatish

Kasbiy diagnostika – shaxsning kasbiy qobiliyatlari va layoqatini baholash			
Ijtimoiy diagnostika – guruhdagi munosabatlar, ijtimoiy faollik va kommunikativ sifatlarni aniqlash			

Suhbat va intervyu metodi. Muloqotga asoslangan pedagogik tadqiqotlarni o'tkazishda juda mashhur ilmiy va pedagogik metod. Tadqiqotchi va respondent o'rtasidagi aloqaning muvaffaqiyati suhbat o'tkaziladigan muhitga bog'liq. Suhbatdosh uchun qulay muhitni tanlash tavsiya etiladi. Agar u talaba bo'lsa, uni o'qituvchiga chaqirishning hojati yo'q, chunki u bunday aloqani so'roq qilish deb biladi. O'smir, kattalar singari, bu psixologik to'siqni yengib o'tolmaydi. So'rov eng yaxshi sinfda yoki unga tanish bo'lgan boshqa joyda o'tkaziladi. Suhbat odatda oldindan ishlab chiqilgan rejaga muvofiq amalga oshiriladi. Pedagogik tadqiqotlar uchun rasmiy intervyu kabi so'rov metodi mos keladi. Bu anketadan deyarli farq qilmaydi. Faqatgina farq shundaki, tadqiqotchi javoblarni yozib oladi, shu bilan birga u suhbatdoshni kuzatib borish va uning tadqiqot mavzusiga bo'lgan munosabatini aniqlash imkoniyatiga ega bo'ladi, bu esa hukmlarni yaxshiroq talqin qilish imkonini beradi [3]. Suhbat metodi, intervyu metodi, anketa metodi, anketa-sorivnima metodlarining farqli va o`xshash jihatlari mavjud (3-jadvalga qarang):

3-jadval.

Suhbat metodi, intervyu metodi, anketa metodi, anketa-sorivnima metodlarining farqli va o`xshash jihatlari

Farqli xususiyatlari	**Suhbat metodi**	**Intervyu metodi**	**Anketa metodi**	**Anketa-so‘rovnoma metodi**
Mohiyati	Tadqiqotchi va respondent o‘rtasida bevosita muloqot bo‘ladi	Suhbatning tizimlashtirilgan, ilmiy tadqiqotga moslashtirilgan shakli	Oldindan yozma tarzda tuzilgan savollar yig‘indisiga respondent mustaqil javob beradi	Anketaning kengroq, batafsilroq shakli bo‘lib, respondentlarning fikrini, munosabatini, bahosini aniqlash uchun qo‘llaniladi
Xususiyatlari	Erkin yoki oldindan tayyorlangan savollar asosida olib boriladi	Oldindan ishlab chiqilgan savollar asosida rasmiy yoki norasmiy tarzda o‘tkaziladi	Odatda yozma ravishda, anonim bo‘lishi mumkin	Savollar turlicha (ochiq, yopiq, yarim ochiq) bo‘lishi mumkin. Ko‘proq ijtimoiy fikr, munosabat va bahoni o‘rganishga yo‘naltiriladi

Afzalligi	Javoblarning chuqurligi va izchil izoh olish imkoniyati mavjud	Ma’lumotlarni tizimli, solishtirish imkoniyati bilan yig‘adi	Ko‘plab odamlarni qisqa vaqtda qamrab olish imkonini beradш	Ko‘p sonli respondentlardan tizimli va statistik jihatdan tahlil qilinadigan ma’lumot olish imkoniyati bor
Kamchiligi	Subyektivlik yuqori, ko‘proq vaqt talab qiladi	Tayyorlanish jarayoni ko‘p mehnat talab qiladi	Javoblar yuzaki yoki samimiy bo‘lmasligi mumkin, nazorat cheklangan	avoblarning haqqoniyligi kafolatlanmaydi, noto‘liq qaytarilish ehtimoli bor

Test metodi. Pedagogik amaliyotda ushbu metod o'zining afzalliklari tufayli keng qo'llaniladi: ishonchlilik, haqiqiylik, obyektivlik. Darhaqiqat, u to'liq bilimlarni qamrab oladi va o'quvchilarning tayyorgarlik darajasini tez, obyektiv va yetarli darajada baholashga imkon beradi [3]. Test tipologiyasi deganda testlarning maqsadiga, shakliga, mazmuniga va qo‘llanilish sohasiga ko‘ra turlarga ajratilishi tushuniladi. Ularni bir nechta asosiy mezonlarga ko‘ra tasniflash mumkin (4-jadvalga qarang):

4-jadval.

Test tipologiyasi

Maqsadiga ko‘ra testlar	**Tuzilishiga ko‘ra testlar**	**Javob turiga ko‘ra testlar**	**Qo‘llanilish sohasiga ko‘ra testlar**	**O‘tkazilish shakliga ko‘ra testlar**
Diagnostik test – bilim, ko‘nikma va malakalar darajasini aniqlash uchun	**Yopiq test** – to‘g‘ri javob variantlari beriladi (masalan, tanlovli test)	**Tanlash testlari (multiple-choice)** – berilgan variantlardan to‘g‘ri javobni tanlash	**Pedagogik test** – o‘quvchilarning bilimini o‘lchash uchun	**An’anaviy test** – qog‘ozda, sinfda o‘tkaziladigan test
Nazorat (summativ) testi – o‘quv jarayonida erishilgan yakuniy natijani baholash uchun	**Ochiq test** – respondent mustaqil ravishda javob yozadi	**Moslashtirish testlari** – ikki ustundan to‘g‘ri juftliklarni topish	**Psixologik test** – shaxsning psixologik xususiyatlarini o‘lchash uchun	**Kompyuter testi** – elektron shaklda
Formativ test – o‘quv jarayonida oraliq darajani aniqlash, o‘qitishni	**Aralash test** – ochiq va yopiq savollar kombinatsiyasi	**To‘ldirish testlari (gap-filling)** – matnda bo‘sh joylarni to‘ldirish	**Kasbiy (professional) test** – kasbiy malaka va ko‘nikmalarni aniqlash uchun	**Onlayn test** – internet orqali, masofadan turib

boshqarish uchun				
Prognoz (prognostik) testi – o‘quvchi yoki talabada kelajakdagi muvaffaqiyatni oldindan aniqlash uchun		**Tartiblash testlari** – ma’lum ketma-ketlikni to‘g‘ri joylashtirish	**Standartlashtirilgan test** – xalqaro yoki davlat miqyosida ishlab chiqilgan yagona mezon asosidagi test	
		Qisqa javobli testlar – qisqa yozma yoki raqamli javob berish		
		Haqiqat – yolg‘on (True/False) – berilgan gapning to‘g‘ri yoki noto‘g‘riligini aniqlash		

Anketa metodi. Anketa – bu ma'lum bir dastur bo'yicha savollar tuzilgan so'rovnoma varag'i. Ular ikki xil bo'lishi mumkin: ochiq va yopiq. Ochiq savollar respondentning bepul javobini taklif qiladi va yopiq savollar mavjud javob variantlarini taklif qiladi. Bu olingan ma'lumotlarni yanada chuqurroq qayta ishlashga, ma'lumotlarni turli sharoitlarda taqqoslashga, hukmlarning mazmunini aniqlashga imkon beradi [3].

Reyting metodi. Ilmiy pedagogik tadqiqotning ushbu metodi ekspert baholash metodi deb ham ataladi. Bu tajribali mutaxassislar tomonidan faoliyat tomonlarini baholashni nazarda tutadi. Ular pedagogikada tegishli bilim va tajribaga ega bo'lgan malakali xodimlar bo'lishi mumkin – obyektivlik, adolat, o'zini tanqid qilish kabi fazilatlarga ega bo'lgan shaxslar [3]. Reyting turlari mavjud (1.10-rasmga qarang):

2-rasm. Reyting turlari

Mustaqil xususiyatlarni umumlashtirish metodi. Ushbu metod so'rovnomalar guruhini to'ldiradi va tadqiqot davomida boshqalar bilan bir qatorda qo'llaniladi. Bu o'rganilayotgan obyekt

haqida turli xil ma'lumotlarni faol to'plash, tahlil qilish va umumlashtirishdan iborat. Agar eksperimental ish talabalar bilan olib borilsa, so'rovnomada ularni o'rab turgan shaxslar ishtirok etishi mumkin: o'qituvchilar, ota-onalar, ijodiy jamoalar rahbarlari, sport bo'limlari, tibbiyot mutaxassislari va boshqalar [3].

Diagnostika metodlari. “Pedagogik diagnostika” atamasi vazifalar to'plamiga asoslangan jarayonni anglatadi. Ular mavzuni, bilimlarni o'zlashtirishda, ko'nikmalarni egallashda qiyinchiliklarni aniqlashga va bunday hodisalarning sabablarini aniqlashga yordam beradi. Shuningdek, bunday metodlar o'quv jarayoni va talabalar rivojlanishidagi barcha o'zgarishlarni nazorat qilishga yordam beradi. Diagnostika metodlarining asosiy vazifasi har bir talabaning salohiyatini ro'yobga chiqarish uchun maqbul sharoitlarni ta'minlashdir [3]. Diagnostika metodlari tipologiyasi deganda — shaxsning bilim, ko‘nikma, malaka, psixologik holati, rivojlanish darajasi yoki faoliyat natijalarini aniqlash uchun qo‘llaniladigan usullar tasnifi tushuniladi.

Miqdoriy va sifatli tahlil metodlari. Taqdim etilgan metodlarning nomiga asoslanib, miqdoriy metodlar savollarga javob berishini tushunish mumkin: "qancha?, qanchalik tez-tez?, necha marta?, sifatli esa nima uchun?, qanday qilib?, nima uchun?». Miqdoriy tahlil ma'lumotlari asosida diagrammalar, grafikalar tuziladi va reytinglar aniqlanadi. Sifatli tahlil natijasida olingan ma'lumotlar sabab-oqibat munosabatlarini aniqlashga yordam beradi. Metod hukmlarga, fikrlarga, sezgilarga tayanadi, shuning uchun naqshlarni aniqlashda muhim rol o'ynaydi [3].

Xulosa qilib aytganda ilmiy-pedagogik tadqiqot metodlari ta’lim jarayonining qonuniyatlarini, uning samaradorligiga ta’sir etuvchi omillarni aniqlash, ilmiy asoslangan yangiliklarni yaratish va amaliyotga joriy etish uchun xizmat qiladigan vositalardir. Ushbu metodlar yordamida pedagogik hodisalar tahlil qilinadi, ilmiy g‘oyalar asoslanadi hamda ta’lim tizimini takomillashtirish yo‘llari aniqlanadi. Tadqiqotlarda kuzatish, suhbat, anketa, intervyu, test, tajriba (eksperiment), pedagogik diagnostika, hujjatlarni tahlil qilish, matematik-statistik tahlil kabi metodlardan kompleks tarzda foydalanish natijalarni ishonchliligi va obyektivligini ta’minlaydi. Har bir metodning tanlanishi tadqiqot maqsadi, obyekti va predmeti bilan uzviy bog‘liq bo‘lib, ularning uyg‘un qo‘llanilishi pedagogik jarayonning real holatini chuqur o‘rganish imkonini beradi. Shu bois, ilmiy-pedagogik tadqiqot metodlaridan samarali foydalanish tadqiqotchidan metodologik savodxonlik, tanqidiy fikrlash, ilmiy tahlil va amaliy natijalarni umumlashtira olish qobiliyatini talab etadi.

Umuman olganda, ilmiy-pedagogik tadqiqot metodlarini puxta egallash ta’lim tizimini rivojlantirish, innovatsion yondashuvlarni joriy etish va pedagogik amaliyotni takomillashtirishning muhim sharti hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro`yxati:

1. Shahrizoda Ibodullayeva Pedagogika fanining ilmiy-tadqiqot metodlari // Science and Education. 2023. №5. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/pedagogika-fanining-ilmiy-tadqiqot-metodlari. (дата обращения: 31.10.2023).

2. 3.4. Научное исследование в педагогике, его основные характеристики. Электронный ресурс: 3.4. Научное исследование в педагогике, его основные характеристики (studfile.net)

3. Методы научно-педагогического исследования. Электронный ресурс: Методы педагогических исследований: классификация и применение (kursach37.com). Дата обращения: 18.09.2023.

TA'LIM AMALIYOTIDA QO`LLANILGAN PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARINING FARQLI VA O`XSHASH XUSUSIYATLARI

Yusupov O.Ya., O`zDJTU ilmiy ishlar va innovatsiyalar bo`yicha prorektor, filologiya fanlari bo`yicha falsafa doktori, dotsent

Annotatsiya. Mazkur maqolada ta'lim amaliyotida qo`llanilgan pedagogik texnologiyalarining farqli va o`xshash xususiyatlari yoritilgan. Shuningdek, keys-stadi bilan muammoli ta'lim texnologiyalari, aqly hujum bilan savol-javob, klaster bilan idrok xaritasi metodlarining loyihalashtirishda ba'zi muammolar berilgan.

Kalit so`zlar va tushunchalar: pedagogik texnologiyalar, loyihalashtirish, keys-stadi texnologiyasi, muammoli ta'lim texnologiyasi, aqly hujum metodi, savol-javob usuli, klaster metodi, idrok xaritasi metodi.

Ta'lim amaliyotida pedagogik texnologiyalar – bu o'quv jarayonini maqsadga, tizimli va natijaga yo'naltirilgan tarzda tashkil etishning innovatsion usullari, metodlari va vositalari majmuasidir. Ular ta'lim samaradorligini oshirish, o'quvchini faol ishtirokchi sifatida shakllantirish va mustaqil fikrlashga yo'naltirishga xizmat qiladi. Asosiy qo'llanilgan pedagogik texnologiyalar quyidagilardan iborat:

1. Muammoli ta'lim texnologiyasi – o'quvchilarga muayyan masalani hal qilish uchun izlanish, tahlil va ijodiy fikrlash imkonini beradi.
2. Loyiha (proyekt) texnologiyasi – o'quvchilarning mustaqil faoliyatini kuchaytiradi, amaliy natijaga yo'naltiradi.
3. Interfaol o'qitish texnologiyalari – "Aqliy hujum", "Klaster", "Blits so'rov", "Insert", "Sinkveyn" kabi metodlarni qo'llab, o'quvchini dars markaziga qo'yadi.
4. Modulli ta'lim texnologiyasi – o'quv materialini mustaqil o'zlashtirish va o'z-o'zini nazorat qilish imkonini beradi.
5. Rivojlantiruvchi ta'lim texnologiyasi – shaxsning tafakkurini, ijodkorligini va bilish faoliyatini rivojlantirishga qaratilgan.
6. Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim texnologiyasi – har bir o'quvchining qobiliyati, ehtiyoji va qiziqishini hisobga olgan holda o'qitishni tashkil etadi.
7. Masofaviy ta'lim texnologiyasi – internet vositasida o'quv jarayonini amalga oshirishga asoslangan bo'lib, zamonaviy o'qitish shakllaridan biridir.

Keys-stadi bilan muammoli ta'lim texnologiyalari, aqly hujum bilan savol-javob, klaster bilan idrok xaritasi metodlarining loyihalashtirishda ba'zi muammolar uchrab turadi.

Keys-stadi (case-study) metodi – talabalarga haqiqiy yoki shartli hayotiy vaziyatlarni (case) tahlil qilish orqali bilim berish usulidir. Uning mohiyati shundaki, pedagog real yoki model vaziyatni bayon qilib, unga oid muammo va yechimlar ustida fikrlashni talab etadi [3]. Keys-stadida «case» – real hayotdan olingan holat tasviri bo'lib, unda nafaqat amaliy masala, balki uni hal etish uchun zarur nazariy material ham beriladi [3]. Asosiy tamoyillaridan biri – muammoli vaziyatni talabalarga tanitish va guruh bo'lib muammoni hal qilish jarayonida muloqotga erkinlik berishdir [3]. *Muammoli ta'lim* – o'qitish jarayonida talabalarga ma'lum ma'lumot va topshiriqlar taqdim etib, ularni yangi muammolar yechimini mustaqil izlashga undaydigan metodik yondashuvdir [5]. Bu metodda dars uchun o'quv materiali xabardorlikdan mustaqil izlanish talab qiluvchi tarzda taqdim etiladi. Muammoli ta'limda asosiy tamoyil – "mavjud bilim va bilmaslik" o'rtasida kelib chiqqan muammoli vaziyatlarni yuzaga keltirish va talabani uning yechimini izlashga safarbar qilishdir [5]. Shu yo'l bilan talabalar muayyan bilimni o'zlashtirish uchun sabab-natija munosabatlarini tahlil qilib, hal etilishi kerak bo'lgan savollarni mustaqil belgilaydilar.

Keys-stadi bilan muammoli ta'lim texnologiyalarining farqlarini aniqlab loyihalashtirish tavsiya etiladi (1-jadvalga qarang):

1-jadval.

Keys-stadi bilan muammoli ta'lim texnologiyalarining farqlari

Farq-lash mezonlari	Keys-stadi texnologiya	Muammoli ta’lim texnologiya
Tuzilmasi	keys-stadi nisbatan tuzilgan usul bo‘lib, muammoning chegaralari va shartlari oldindan aniq bayon qilinadi	muammoli ta’lim esa ochiq, bo‘lakmas yondashuv bo‘lib, boshidanoq aniqlanmagan muammo ustida talabalar izlanadi
	keys-da muammo aniq ko‘rsatilgan	Muammoli ta’limda talaba muammoni avval aniqlaydi
Maqsadi	talabalarni nazariy bilimni amaliy vaziyatlarga tadbiq etishga o‘rgatish, tahliliy fikrlash va qaror qabul qilish ko‘nikmalarini shakllantirishdir	talabalarning mustaqil izlanish va ijodiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish; dars davomida yuzaga kelgan muammolarni hal etish orqali bilim va ko‘nikmalarni chuqur egallash
	tadqiqotlar ko‘rsatadiki, keys-metodi o‘quvchilarning darsda faol ishtirokini oshiradi, muammolarni yechishda tanqidiy fikrlashni kuchaytiradi va dars mavzularini chuqurroq o‘zlashtirishga yordam beradi	bu metod talabalarda kreativ tahlil, farazga asoslangan fikr yuritish va o‘rganilgan ta’lim materialini boshqalarga asoslab tushuntirish ko‘nikmalarini shakllantiradi
	masalan, Yale universiteti tadqiqotlarida keys asosida o‘qitish natijasida talabalar materialni yanada chuqurroq anglab, turli nuqtai nazarni rivojlantirishi qayd etilgan	barchaga ma’lumki, PBL talabaning faol, mustaqil va tanqidiy fikrlashini rag‘batlantiradi: zamonaviy tadqiqotlarda muammoli ta’lim darsni samarali va qiziqarli o‘tishini ta’minlab, talabaning ijodiy va tanqidiy fikrlashini rivojlantirishi qayd etilgan
		muammoli yondashuv orqali talabalarda o‘z bilimlariga ishonch, tajriba va tadqiqot olib borish madaniyati vujudga keladi
O‘ qituvchi roli	o‘qituvchi – quriluvchi va rahbar: u mavzuni aniqlab, keysni tanlab, muhokamau savollarini tayyorlaydi va jarayonni boshqaradi. Dars boshlangach, o‘qituvchi hamma guruhga yo‘nalish beradi, muammolarni belgilaydi va talabalarning fikr-mulohazalarini kuzatar ekan, bo‘lganda mulohazali savollar bilan rag‘batlantiradi	o‘qituvchi – yo‘naltiruvchi va maslahatchi: muammoli vaziyatni yaratib, dars maqsadi va shartlarini tushuntiradi, guruhlarni shakllantiradi va keyin faqat maslahat bilan ishtirok etadi. O‘qituvchi muammoni aniqlaydi, talabalarga bahs-munozaralar zaruruchun yo‘l-yo‘riq beradi, lekin javob yoki echimni ochiqcha bermaydi. Bu jarayonda o‘qituvchining vazifasi – talabalarni mustaqil izlanishga yo‘naltirish, guruhlar ishini boshqarish va to‘g‘ri metodlarni tanlashdir

Talaba roli	Talabalar esa kichik guruhlarda ishlaydi,Talabalar esa muammoli vaziyatga o‘zini vaziyatni tahlil qilib, faraz va yechimlarnio‘rganuvchi sifatida jalb etib, muammo muhokama qiladi. Ularning roli – o‘zarosabablarini izlab, turli yechimlarni muloqotda faol qatnashish, guruhda qarormuhokama qiladi va o‘z qarorlarini taqdim chiqarish va yechimlarni taqdim etishdir.etadi. Ularning asosiy vazifasi – bilmagan Keys-metodida talabalar haqiqiy hayotiybilimlarni aniqlash, kerakli ma’lumotlarni voqealar «ishtirokchisi»ga aylanib,mustaqil o‘rganish va guruhda fikr muammoni o‘rganadi va fikr yuritadi almashish orqali masalani hal qilishdan iborat	
Metodik yondashuv	dars ikki bosqichda o‘tadi: birinchidao‘qituvchi ham xuddi shunday bosqichma-o‘qituvchi keys vaziyatini kirish so‘zi vabosqich yondashadi: darsga tegishli savollar yordamida tanishtiradi; keyinmuammoli vaziyatni tanlab, unga ko‘ra talabalar mikro-guruhlarga bo‘linibmaqsad va vazifalarni belgilaydi. So‘ng, vaziyatni tahlil qiladi va yechimlarni izlaydi.muammoni izohlab, talabalarni kichik Ular muammoli vaziyatni sabab-oqibatguruhlarga bo‘ladi va ularga tadqiqot jihatidan o‘rganadi, oldingi bilimlari asosidasavollari bilan topshiriq beradi. Keyingi yechim faraz qiladi va natijalarni taqdimbosqichda talabalar muammolar sababini etadi. Jarayon oxirida muhokama-sessiyaaniqlash, yechim variantlarini muhokama o‘tkazilib, o‘qituvchi guruh fikrlariniqilish va dalillar asosida xulosa chiqarishga jamlab, eng maqbul variantni belgilaydi yo‘naltiriladi	
Yechim-lari	Yechimlar variantlari kop. YechimlarYechimlar variantlari kop ichidan eng optimali tanlab olinadi	

Keys-stadi bilan muammoli ta’lim texnologiyalarining afzallik va kamchiliklari mavjud (2-jadvalga qarang):

2-jadval.

Keys-stadi bilan muammoli ta’lim texnologiyalarining afzallik va kamchiliklari

Texnologiya-lar	Afzalliklari	Kamchiliklari
Keys-stadi	real hayotiy masalalarni o‘rganish orqalibu metodni samarali qo‘llash ko‘p nazariyani amaliy qo‘llash imkoniyativaqt va resurs talab qiladi. Keys yaratiladi, darsga qiziqishni oshiradi vavaziyatlari tayyorlash va ularni tahlil talabalarni faollikka undaydi. Yana birqilish odatda oddiy darsdan ko‘ra muhim foydasi – guruhdagi muhokamalarko‘proq vaqtni oladi. Bundan tashqari, talabalarning tahliliy fikrlashba’zi talabalar guruhda ishlash ko‘nikmasini mustahkamlaydi.osonlashmaydigan bo‘lishi mumkin – Tadqiqotlar bo‘yicha case-study talabalarularning ba’zilari individual ishlashni orasida yanada chuqur anglash va turlima’qul ko‘rishi kuzatiladi. Shu bilan nuqtai nazarni tushunishda yordam beradibirga, keysning sifati va mosligi katta ahamiyatga ega – yomon tayyorlangan keys vaqtdan behuda foydalanishga olib kelishi mumkin	
Muammoli ta’lim	PBL talabalarning o‘z-o‘zini o‘rganishPBLni tatbiq qilish chog‘ida ham salohiyatini oshiradi, bilishga qiziqishkamchiliklar bor. Masalan, uni to‘g‘ri uyg‘otadi va muammolarni hal qilishtashkil etish uchun o‘qituvchini orqali tahliliy hamda ijodiy fikrlashnimaxsus tayyorlash, yo‘l-yo‘riq rivojlantiradi. Shuningdek, bu metodmateriallari va o‘qituvchilik talabalarni jamoaviy hamkorlik vamalakasining bo‘lishi zarur.	

	muloqot ko‘nikmalarini rivojlantirishga undaydi: tadqiqotlarga ko‘ra, PBL o‘quvchilarning o‘qishga motivatsiyasini oshirib, hamkorlikda ishlash malakasini mustahkamlaydi	Shuningdek, PBL an’anaviy darslarga nisbatan ko‘proq vaqt olishi va ko‘proq talab qilishi aytiladi. Ba’zi tadqiqotlarda PBL juda ko‘p vaqt va resurs talab qilishi, shuningdek muammoli jarayonni boshqarish uchun tajribali fasilitatorlarga ehtiyoj vujudga kelishi qayd etilgan

Keys-stadi odatda amaliyotga professional yo‘nalishlarda keng qo‘llanadi. Tarixdan ma’lumki, keys-metodi ayniqsa Harvard Tibbiyot maktabi va boshqa oliy ta’lim muassasalarida biznes, yuridik, muhandislik kabi sohalarda o‘qitishda asosiy usulga aylangan. Masalan, yuqorida keltirilgan tadqiqotlarda keys usuli ayniqsa kasb-hunar kollejlari va muhandislik ta’limida qo‘llanilishi ta’kidlangan [3]. Umuman olganda, keys real voqealar bo‘yicha misollar talablarga javob bergan hollarda (iqtisodiyot, menejment, huquq, biologiya, ijtimoiy fanlar va boshqalar) samarali bo‘ladi. Muammoli ta’lim esa tibbiyot, tibbiyotga oid fanlar (hamshiralik ishi), muhandislik, tabiiy fanlar va pedagogika kabi sohalarda keng qo‘llanilgan. Aslida, PBL ilk bor 1969 yilda Kanada McMaster tibbiyot fakultetida qo‘llanilgan va bugungi kunda tibbiyot, sog‘liqni saqlash, muhandislik hamda an’anaviy fanlardan farqli ravishda amaliy topshiriqlarni talab qiladigan boshqa yunalishlarda ham faol ishlatiladi [5]. Yuqoridagi manbalarda ta’kidlanishicha, ba’zi oliy ta’lim muassasalarida birinchi yillarda case-study, keyingi yillarda esa muammoli ta’lim strategiyasi joriy etilib, talabalarning o‘qishdagi bosqichma-bosqich mustaqilligini oshirishga qaratilgan harakatlar amalga oshirilgan.

“Aqliy hujum” (brainstorming) – guruh muammosini hal etish uchun barcha ishtirokchilarning erkin, ijodiy fikr va mulohazalarini yig‘ib, ulardan yechim topishga qaratilgan usuldir [1]. Bu metodda muammoga yechim taklif qilinishida hech kim boshqalarni tanqid qilmaydi yoki cheklamaydi: ishtirokchilar bildirilgan har bir fikr uchun savollarni yoki bahoni keyinchalik beradi. Metod “erkin fikr” tamoyiliga asoslanadi: boshlangan bosqichda fikrlar to‘planadi, so‘ngra tahlil qilinadi. Masalan, guruh muammo oldida to‘planib, ustoz tomonidan belgilangan mavzu yuzasidan har bir talaba qisqa va aniq fikrini og‘zaki yoki yozma tarzda bildiradi. “Aqliy hujum” usulida asosiy maqsad yechimga erishish uchun ko‘p sonli g‘oyalarni keltirib chiqarish, g‘oyalar soni esa keyinchalik tahlil uchun zamin yaratadi [2]. Savol-javob usuli (suhbat metodi) – o‘qituvchi va o‘quvchilar o‘rtasidagi suhbat shaklida tashkil etiladigan dialogik o‘qitish metodidir [7]. Uning ildizi qadim zamonlardan boshlangan; hatto Sokrat ham bu metodni qo‘llab, shogirdlariga bilim berishda savollar yordamida tushunchalarni izdirgan. Suhbat jarayonida o‘qituvchi talabaga savol beradi, talaba esa o‘z oldidagi mavzu yoki muammo bo‘yicha o‘ylab topilgan javobni ifodalaydi [7]. Savollar oddiydan murakkabga, umumiydan maxsusga bosqichma-bosqich berilishi va o‘quvchilarga javobni qabul qilib olish uchun yetarli vaqt berilishi kerak. Bu metodning asosiy tamoyillaridan biri – savollar o‘qituvchi tomonidan oldindan tayyorlanib, to‘g‘ri ketma-ketlikda berilishi va talabalar e'tiborini jalb etishdir.

Aqliy hujum bilan savol-javob metodlarining farqlarini aniqlab loyihalashtirish tavsiya etiladi (3-jadvalga qarang):

3-jadval.

Aqliy hujum bilan savol-javob metodlarining farqlari

Farqlash mezonlari	**Aqliy hujum (Brainstorming)**	**Savol-javob**
Ta’rif va tamoyillari	Bir muammoni hal etish uchun guruh ishtirokida erkin fikr va g‘oyalarni yig‘ish, hech kimni tanqid qilmaslik	O‘qituvchi savollar berib, talabalar bilan muloqot orqali bilimni chuqurroq tushunish. Savol-javob sifatida dialog

Pedagogik maqsadi	Talabalarni ijodiy, tanqidiy fikrlashga o‘rgatish, jamoaviy muhokamani yo‘lga qo‘yish. Kengroq fikrlash imkoniyati yaratadi	Talabalarning diqqatini jamlash, bilimni mustahkamlash va tahliliy fikrlashni rivojlantirish. O‘quvchilarda faollikni yuzaga keltirish
Metodik yondashuv	Dars boshi yoki mavzuni mustahkamlashda qo‘llanadi. O‘qituvchi muammoni belgilaydi, talabalar erkin javob beradi, keyin javoblar tahlil qilinadi	Darsning turli bosqichlarida (kirish, tushuntirish, yakun) qo‘llanadi. O‘qituvchi mavzuni bo‘laklarga ajratib, har bosqichda savol beradi
Rol (o‘qituvchi /talaba)	O‘qituvchi muammoni belgilovchi va muhokamani boshqaruvchi. Talabalar — faol ishtirokchi, o‘z g‘oyalarini bildiradi	O‘qituvchi savollarni tayyorlovchi va boshqaruvchi. Talabalar berilgan savollarga bilimga tayangan holda javob beradi
Afzalliklari	Turli fikr va g‘oyalarni tezda yig‘ib beradi; barcha talabalar jamoada faol qatnashadi; ijodiy fikrlashni rivojlantiradi qiziqish uyg‘otadi.	Auditoriyaning ko‘pchiligi faol bo‘ladi; ma’ruzada o‘tilgan bilimlar savol-javob orqali mustahkamlanadi. Savollar-taqriz orqali bilim darajasi aniqlanadi.
Kamchiliklari	Muhim savolni aniq tuzish mushkul; katta guruhda barcha fikrlarni tinglash qiyin; vaqt sarflanadi (bir darsda kam sonli talabani chuqurroq tekshirish mumkin)	Javoblar ko‘pincha qisqa bo‘lib, keng fikrlashga imkon bermaydi faqat bir necha talaba sinchkov javob beradi (barcha bilimlarni qamrab bo‘lmaydi); dars vaqtida barcha savol-javoblar uchun yetarli vaqt bo‘lmasligi mumkin
Amaliy qo‘llanilishi	Any fan: masalan, muammoli mashg‘ulotlar, loyiha ishlari, jamoaviy muhokamalar. Ijodiy va innovatsion darslarda keng qo‘llanadi	Barcha fanlarda: ma’ruza, seminar yoki laboratoriya mashg‘ulotlarida bilimlarni mustahkamlash va savdo-vaziyatni tahlil qilishda foydalaniladi. Kritikal fikrlash va muloqotni rivojlantiradi

Klaster metodi – bu talabalarda muayyan mavzu bo‘yicha erkin, ochiq fikrlashni rag‘batlantiruvchi pedagogik strategiya. Bu usulda markaziy tushuncha yoki kalit so‘z atrofida o‘g‘illar, fikrlar yoki tushunchalar xayoliy “tarmoqlarga” bo‘linib yoziladi [6]. Har bir yangi so‘z yoki tushuncha mustaqil yadro sifatida atrofga ilgarilaydi va o‘zaro bog‘lanadi, bu orqali mavzu bo‘yicha bevosita, tasodifiy bog‘liqliklar topiladi [6]. Klaster metodi inson miyasi fikrlash xotirasi prinsiplariga asoslanib, talabaga muayyan mavzuning bir nuqtasidan turib turli yo‘nalishlarda g‘oyalarni ochishga yordam beradi. Eng muhimi, u talabaning mustaqil fikrlashini oshiradi va mavzuni chuqur o‘zlashtirishgacha aqliy jarayonlarni uzluksiz davom ettiradi.

Idrok (mind map) xaritasi – bu o‘qish materialini markaziy tushunchadan boshlab, grafik ko‘rinishda tizimli, tartibli hamda rang-barang tarzda ifodalovchi metoddir [6]. Markazda bitta asosiy mavzu yozilib, uning atrofida unga tegishli asosiy g‘oyalar, faktlar yoki tushunchalar chiziqlar, rasm va kalit so‘zlar yordamida joylashtiriladi [6]. Bu usul axborotning hujjatlashtirilgan, tizimlashtirilgan va ko‘z bilan ko‘rinarli shaklda qabul qilinishini ta’minlaydi. Idrok xaritasi an’anaviy matnli rejaga qaraganda ko‘proq hissiy (vizual, muskulal hissiyot) yondashuvni o‘z ichiga olib, o‘rganilayotgan materialni yaxshiroq eslab qolish va tushunishga xizmat qiladi.

Klaster bilan idrok xaritasi metodlarining farqlarini aniqlab loyihalashtirish tavsiya etiladi (4-jadvalga qarang):

4-jadval.

Klaster bilan idrok xaritasi metodlarining farqlari

Farqlash mezonlari	Klaster metodi	Idrok xaritasi (Mind map)
Ta’rif va tamoyillari	O‘quvchilarga muayyan mavzu bo‘yicha erkin, ochiq fikrlash va g‘oyalar tarmoqlarini yaratish strategiyasi. Markaziy tushuncha atrofida fikrlar bo‘lingan diagramma	Ma’lumotni markaziy mavzu atrofida grafik tarzda tuzib, tizimlashtirish metodi. Markazda bitta g‘oya, atrofida unga bog‘liq tushunchalar va kalit so‘zlar chiqadi
Pedagogik maqsadi	Talabalarning mustaqil va yaratqon fikrlashini rivojlantirish, muammoli vaziyatlarga ijodkor yondashuvni oshirish. Fikrlarning erkin tarqalishi orqali mavzuni chuqur tushunishga xizmat qiladi.	Ma’lumotni vizualizatsiya qilib o‘qishga tushunishni osonlashtirish, murakkab tushunchalarni tahlil qilish imkonini beriberish. Axborotni yodlash va tuzilmaga keltirish orqali o‘quv samaradorligini oshiradi.
O‘qituvchining roli	Asosiy muammoni belgilash va o‘quv jarayonini boshqarish – faoliyatni tashkil qiluvchi, kuzatuvchi, yo‘l-yo‘riqchi ko‘rsatuvchi	O‘quvchilar guruhida ishlash sharoitini yaratib, ularning faoliyatini rag‘batlantiruvchi va to‘g‘ri yo‘naltiruvchi (fasilitator)
Talabaning roli	Yozilgan mavzu atrofida erkin fikr yuritib, g‘oyalarni qog‘ozga yozadi yoki chizadi; doimiy ravishda fikr almashadi va o‘rganadi	Markaziy mavzudan tarmoq tarzida chiqib, atrofidagi tushunchalarni aniqlaydi, bo‘limlar va misollar bilan boyitadi. Fikrni kengaytirib, bilib olinganini yodda saqlash uchun faol ishlaydi
Afzalliklari	Mustaqil fikrlashni, ijodkorlikni va guruhda ishlashni rag‘batlantiradi; ko‘plab g‘oyalarni bir vaqtning o‘zida o‘rganish imkonini beradi. Qog‘oz yoki doska asosida soddaligi bilan ham hamma fanlarda qo‘llanadi.	Axborotni bir sahifada ko‘rish, turli g‘oyalarni tizimli ifodalash orqali eslab qolishni osonlashtiradi; kreativ tafakkurni rivojlantiradi va ma’lumotni chalg‘itmasdan yetkazadi
Kamchiliklari	Ba’zida mavzudan chalg‘ib ketish xavfi bor, chunki fikrlar markazdan chetda tarqaladi. Shuningdek, hamma talaba birdek faol bo‘lmasa, klaster to‘la bo‘lmasligi mumkin.	Juda murakkab yoki ko‘p qismli ma’lumotni bir xaritada to‘liq aks ettirish qiyinchilik tug‘dirishi mumkin. Yangi boshlovchi talabalar uchun xaritani chizish vaqt talab qilishi, kerakli elementlarni tanlashni o‘rganish zarurati mavjud.

Xulosa qilib aytganda, keys-stadi bilan muammoli ta’lim texnologiyalari, aqly hujum bilan savol-javob, klaster bilan idrok xaritasi metodlarining o‘xshash jihatlari va farqlari mavjud. Ular ham interfaol, ham talaba markazida bo‘lgan pedagogik metodlar bo‘lib, fikrlar va tushunchalarni tashkiliy ko‘rinishda namoyon etishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adaboyotlar ro`yxati:

1. Aqliy hujum metodi. https://oefen.uz/uz/documents/slaydlar/umumiy/aqliy-hujum-metodi

2. "Aqliy hujum” interfaol metodidan o'quv jarayonida foydalanish. https://infourok.ru/aliy-uum-interfaol-metodidan-ouv-arayonida-foydalanis-3706754.html.

3. Case-Based and Problem-Based Learning | Poorvu Center for Teaching and Learning. Case-Based and Problem-Based Learning | Poorvu Center for Teaching and Learning

4. Challenges Regarding Transition from Case-Based Learning to Problem-Based Learning: A Qualitative Study with Student Nurses – PMC

5. Hamrogul Yormuhammedovna Qodirova Muammoli ta'lim texnologiyasi o'qitishning eng samarali usuli sifatida // Science and Education. 2023. №8. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/muammoli-ta-lim-texnologiyasi-o-qitishning-eng-samarali-usuli-sifatida (дата обращения: 07.11.2025).

6. Kholmirzayeva Sayyora Shukurovna. Use of innovative technologies in teaching uzbek language. https://media.neliti.com/media/publications/597506-use-of-innovative-technologies-in-teachi-a498851d.pdf

7. Ta'lim metodlari va vositalari. https://oefen.uz/uz/documents/referatlar/umumiy/ta-lim-metodlari-va-vositalari

THE INTERSECTION OF LANGUAGE, IDENTITY, AND GENDER: WOMEN'S ROLE IN SHAPING LINGUISTIC NORMS

UzSWLU, English First Faculty, dean, prof. Guli Ergasheva

Abstract: Language, identity, and gender are deeply interconnected dimensions of human communication that together shape the way individuals perceive themselves and interact with the world. As one of the most powerful tools of social connection and cultural continuity, language not only reflects identity but also constructs and reinforces it. Within this dynamic process, women have played an essential and transformative role in enriching linguistic diversity, fostering inclusivity, and promoting a more balanced representation of voices in both formal and informal discourse.

This study explores the multifaceted relationship between gender and language, focusing on how women's linguistic creativity, adaptability, and communicative strategies have contributed to the development of new linguistic norms. Drawing upon the perspectives of modern sociolinguistics and gender theory, it highlights the ways in which women's speech patterns, lexical innovations, and discourse styles have influenced the evolution of language toward greater expressiveness, empathy, and equity.

Rather than perceiving language as a static system, this paper views it as a living, evolving phenomenon shaped by social experience. Women's role in this evolution exemplifies the human capacity to adapt language to reflect shared values of respect, equality, and cooperation. Ultimately, the study affirms that women are not merely participants in linguistic culture, they are active contributors to the ongoing dialogue that defines and refines human communication in the 21st century.

Keywords: Language, Gender, Identity, Sociolinguistics, Women's linguistic innovation, Communication, Inclusivity, Linguistic norms, Gendered discourse, Language evolution.

Language is more than a tool for communication, it is a social institution that mirrors the structures, beliefs, and values of the community that speaks it. Within this framework, gender and identity emerge as central forces that shape and are shaped by linguistic practices. The way individuals use language, the words they choose, and even the silence they maintain are profoundly linked to how they perceive themselves and how they are perceived by others. Over centuries, the power to define linguistic norms was often associated with patriarchal authority; yet, women's gradual assertion of their linguistic presence has redefined the very essence of how language reflects and construct's identity.

The intersection of language, identity, and gender therefore represents a critical point of inquiry in contemporary sociolinguistics. As early feminist linguists such as Robin Lakoff argued,

women's speech has historically been marginalized, often characterized as "weaker," "politer," or "emotionally driven".[1] Later scholars, including Deborah Tannen and Judith Butler, expanded this discussion by demonstrating that gendered communication is not biologically determined but socially performed and discursively negotiated. In other words, language is not merely descriptive of gender roles; it actively participates in constructing them.[2]

In the twenty-first century, women are no longer passive participants in linguistic exchange but active agents of linguistic innovation. From introducing gender-inclusive vocabulary to reshaping professional and political discourse, women's linguistic agency has become a driving force behind the evolution of modern communication norms.

Despite these significant developments, much of the existing research still tends to focus predominantly on Western paradigms, often overlooking how women in non-Western contexts, such as Uzbekistan, navigate linguistic and cultural hierarchies. This paper seeks to bridge that gap by exploring both global and local dimensions of women's role in shaping linguistic norms. The study aims to answer a key question: How do women, across different cultural and linguistic contexts, influence and redefine the norms that govern how language express's identity and gender?

By examining theoretical perspectives and empirical observations, this research argues that women's linguistic contributions are not limited to reforming vocabulary or syntax, they reflect broader shifts in power, consciousness, and self-representation. Ultimately, understanding this intersection allows us to see language not as a neutral medium but as a living arena of gendered identity construction and sociocultural transformation.

The relationship between language, gender, and identity has been one of the most debated topics in sociolinguistics and feminist theory.[3] Scholars have long recognized that linguistic behavior does not simply mirror social reality; it actively constructs and sustains it. Within this perspective, gendered communication is not a reflection of biological differences but rather a social practice rooted in cultural expectations and ideological structures.

Robin Lakoff's groundbreaking work *Language and Woman's Place* is often cited as the foundation of feminist linguistics. Women's language, characterized by politeness, indirectness, tag questions, and euphemistic expressions, mirrors women's subordinate position in patriarchal societies.[4] According to her, the linguistic patterns of women are socially conditioned, serving as both a symptom and a reinforcement of gender inequality. Although her work was later critiqued for generalization, Lakoff's insights remain essential for understanding how linguistic features can encode power relations.

Building on Lakoff's ideas, sociolinguist Peter Trudgill provided empirical evidence that women tend to use more "prestige forms" of language compared to men. He suggested that this tendency is not due to inherent linguistic preference, but to social motivation: women, historically excluded from institutional power, have sought linguistic correctness as a form of symbolic capital. In this sense, women's speech has been both a reflection of social pressure and a subtle strategy of resistance.

Deborah Tannen's *You Just Don't Understand* expanded the conversation by proposing that male and female communication styles are shaped by distinct cultural orientations rather than hierarchical subordination alone. Tannen's concept of "genderlects"[5] introduced the idea that men often use language for status and information exchange, while women employ it for connection and solidarity. This interpretation shifted the discussion from linguistic deficiency to communicative difference, emphasizing that both genders use language to achieve different social goals.

[1] Lakoff, R. Language and woman's place. Harper & Row, p. 1975, pp-45.
[2] Tannen, D. You just don't understand: Women and men in conversation. Ballantine Books,1990, pp. 67
[3] Coates, J. Women, men and language: A sociolinguistic account of gender differences in language (4th ed.). Routledge, 2015, pp. 103.
[4] Lakoff, R. Language and woman's place. Harper & Row, p. 1975, pp-98-101.
[5] Tannen, D. You just don't understand: Women and men in conversation. Ballantine Books,1990, pp. 26-34.

A more radical reconceptualization came from Judith Butler's *Gender Trouble*, which introduced the theory of *gender performativity*. Butler argued that gender is not an innate identity but a series of acts and discursive performances reiterated through language. According to her, language is not just a medium for expressing gender, it is the very mechanism through which gender identities are constructed and maintained. This perspective situates language as an active site of identity formation, where repetition, modification, and resistance continuously shape how gender is understood and lived.

Combining these theoretical perspectives, it becomes clear that the intersection of language, identity, and gender is deeply dynamic. Language not only encodes social categories but also offers a space where those categories can be questioned, transformed, and reimagined. [6]Women's engagement with language thus represents both conformity to and defiance of social norms. Whether through conscious activism, everyday linguistic choices, or symbolic reinterpretation, women participate in an ongoing process of redefining what is considered "acceptable" or "standard" language.

This theoretical foundation provides the basis for understanding how linguistic norms evolve under the influence of gendered agency. It also sets the stage for exploring, in the next section, how women's role in shaping these norms manifests in real-world linguistic practices, from formal institutional discourse to contemporary digital communication.

The evolution of language is inseparable from the evolution of society itself, and women have been at the heart of this process, often as catalysts for linguistic innovation and reform. While traditional linguistic paradigms once framed women as passive users of language, modern research reveals that women have long acted as active agents of linguistic change. Through their participation in education, literature, media, and activism, women have continuously reshaped the standards of what is considered appropriate, expressive, and inclusive language.

In everyday communication, women have also contributed to the refinement of politeness norms, conversational sensitivity, and emotional expressiveness, traits that were once undervalued but are now recognized as key components of effective communication. These elements, which Lakoff once identified as markers of female subordination, have in fact become central to contemporary leadership and intercultural dialogue, proving that the so-called "feminine" style of communication is both adaptive and influential.

The second half of the twentieth century witnessed the rise of feminist linguistics, which directly challenged the patriarchal bias embedded in language. Scholars and activists began advocating for linguistic reforms aimed at eliminating sexist language and promoting gender-neutral alternatives. This movement was not merely semantic, it was ideological. Replacing *chairman* with *chairperson, fireman* with *firefighter,* or *mankind* with *humankind* symbolized a shift in how societies conceptualize gender and power.

Women played a decisive role in driving these reforms. Through academia, journalism, and policy-making, they questioned linguistic norms that rendered women invisible or subordinate. Dale Spender, in *Man Made Language*, argued that language itself has historically been constructed by men, for men, and that feminist language reform is a necessary step toward redefining reality. The movement for gender-inclusive and gender-sensitive language, now reflected in international institutions such as the United Nations and UNESCO, originated largely from these feminist initiatives.[7]

Moreover, the emergence of feminist media and literature has expanded the symbolic power of women's discourse. Female writers, journalists, and educators have reimagined language as a space of resistance and creativity. Their efforts have not only influenced grammar and vocabulary but also reshaped narrative structures and stylistic norms. The female voice, once marginalized, now occupies a central role in shaping public discourse across disciplines and continents.[8]

[6] G.Ergasheva, Sociolinguistic Aspects of Gender Discourse in the System of Different Languages, No. 01 (2023),
[7] Cameron, D. The feminist critique of language: A reader. Routledge,1998, pp. 10–11.
[8] G.Ergasheva, The Development of Gender Term System: Performative Function 2019.

While much of the literature on gender and language has focused on English-speaking contexts, women's influence on linguistic norms is equally visible in other linguistic traditions. In Uzbekistan, as in many post-Soviet societies, language reform has been intertwined with broader cultural and ideological transitions.[9] The increasing presence of women in journalism, academia, and digital media has contributed to a more inclusive and modern Uzbek linguistic landscape.

To understand how women shape linguistic norms, it is essential to examine both Western and non-Western contexts, where different socio-historical dynamics influence the relationship between language, gender, and identity. "Language change is never uniform; it reflects the cultural, political, and ideological forces at play within a given society".[10] Comparing English-speaking and Uzbek contexts thus provides valuable insights into how women's linguistic agency operates across diverse social landscapes.

In Western societies, the twentieth century marked a decisive turning point in women's linguistic visibility. The feminist movements of the 1960s and 1970s initiated not only political and social reforms but also profound linguistic transformations. The emergence of *gender-neutral language*, including the replacement of occupational titles such as *fireman* with *firefighter* or *stewardess* with *flight attendant*, reflected a growing awareness that language both mirrors and reinforces gender inequality.[11]

Linguists such as Deborah Cameron and Janet Holmes demonstrated that women have consistently driven linguistic innovation in both formal and informal settings. Their research revealed that women tend to use linguistic forms associated with social cohesion, politeness, and empathy, traits now increasingly valued in professional and intercultural communication. Moreover, women in academia and media have challenged sexist stereotypes by reshaping public discourse. Female journalists and writers, ranging from Virginia Woolf to Chimamanda Ngozi Adichie, have employed language not just as a medium of expression but as a means of questioning entrenched hierarchies and expanding the boundaries of thought.

In contemporary Western media, the impact of women's language reform continues to grow. The rise of *gender-inclusive pronouns* (e.g., *they/them*) and the linguistic visibility of diverse gender identities signify a broader cultural shift toward inclusivity. This transformation is not merely linguistic but ideological, revealing that language can be a site of social negotiation and power redistribution. Women, through their voices and visibility, have turned language into a platform of empowerment and self-representation.

In Uzbekistan, linguistic and gender dynamics operate within a distinct socio-cultural and historical framework.[12] The Uzbek language, shaped by centuries of tradition, Soviet influence, and post-independence nation-building, carries layers of cultural symbolism. Within this complex linguistic ecology, women have gradually asserted their presence, contributing to the modernization and democratization of discourse. During the Soviet period, the promotion of literacy and women's education created initial opportunities for female participation in public communication.[13] However, genuine linguistic agency was constrained by ideological uniformity. In the post-independence era, as Uzbekistan experienced rapid cultural and technological transformation, women began to reoccupy linguistic spaces previously dominated by patriarchal norms.

Contemporary Uzbek media and digital communication have become arenas where female voices flourish. Women writers, journalists, educators, and bloggers have started to challenge conventional expressions and introduce new lexical and stylistic norms. Terms that once carried

[9] Holmes, J., & Meyerhoff, M. (Eds.). The handbook of language and gender. Blackwell Publishing, 2003, pp. 4–5.
[10] Eckert, P., & McConnell-Ginet, S. Language and gender (2nd ed.). Cambridge University Press, 2013, pp. 12.
[11] Lakoff, R. Language and woman's place. Harper & Row, 1975, pp. 56–58.
[12] Conceptual gender analysis of gender marked phraseological units and proverbs in the Uzbek language, Philology Matters; Volume 2021, Issue 2; https://www.academia.edu/97393345/Conceptual_Gender_Analysis_of_Gender_Marked_Phraseological_Units_and_Proverbs_in_the_Uzbek_Language;
[13] Kellner-Heinkele, B. Language reform in Central Asia: Progress and problems. Routledge. 2001.

gendered connotations, such as *ayol yetakchi* (female leader) or *qiz bola uchun emas* ("not for a girl"), are now being reinterpreted or rejected altogether. This process represents not just linguistic modernization but also the redefinition of gender identity in the Uzbek sociocultural imagination.

Furthermore, the younger generation of Uzbek women, especially those active on social media, has played a vital role in transforming everyday discourse. Through humor, storytelling, and digital activism, they challenge stereotypes and normalize linguistic expressions. The popularization of educational initiatives, women's leadership programs, and gender studies in universities, particularly at institutions such as the Uzbekistan State University of World Languages, has amplified this trend. Language, once a mirror of traditional values, is gradually becoming a medium of critical thought and empowerment.

Despite contextual differences, a striking similarity emerges: across cultures, women utilize language as a means of negotiating power and constructing identity. Whether through feminist reforms in English or the redefinition of gendered terms in Uzbek, the underlying goal remains the same, to make language a more inclusive, equitable, and expressive system.

Globalization and digital interconnectedness have further blurred the boundaries between linguistic cultures. Uzbek women today draw inspiration from global feminist discourse while preserving cultural authenticity. Conversely, Western scholars increasingly recognize the significance of non-Western linguistic experiences, understanding that gendered communication is deeply contextual and pluralistic.[14]

This cross-cultural dialogue suggests that linguistic reform is not a one-directional Western export but a shared global process. Women in different societies contribute unique perspectives, metaphors, and discursive practices that enrich the universal understanding of how language both constructs and liberates identity. As such, linguistic change emerges as a collaborative act of human creativity, transcending geographical and cultural borders.

The intricate relationship between language, identity, and gender reveals the profound ways in which communication reflects and reshapes human society. Throughout history, women have not only participated in language use but have also served as key innovators in the formation of linguistic norms. Their influence extends from the lexical level, through the creation and adoption of inclusive expressions, to broader discursive frameworks that emphasize empathy, collaboration, and social understanding.[15]

This study concludes that women's linguistic agency is central to the evolution of modern communication. Through conscious and unconscious linguistic choices, women have contributed to the emergence of more balanced and inclusive speech communities. Their role exemplifies how language evolves in harmony with societal change, toward greater equality, mutual respect, and shared human values.

Furthermore, the findings underscore the importance of continued scholarly attention to gendered language practices, as they offer insights not only into linguistic change but also into the broader cultural transformation of identity and social relations. As language continues to adapt to the complexities of the modern world, women's voices remain a vital force in shaping linguistic innovation, intercultural dialogue, and the collective narrative of human communication.[16] Ultimately, the intersection of language, identity, and gender highlights a universal truth: language is both a mirror and a maker of human experience. Women's contributions to linguistic development affirm the enduring power of words to unite, inspire, and transform society for the better.

References

1. Cameron, D. (1998). *The feminist critique of language: A reader*. Routledge.

[14] Holmes, J., & Meyerhoff, M. (Eds.). The handbook of language and gender. Blackwell Publishing. 2003.
[15] Language potential through cognitive semantics lens: frames and icms of gender terms; Journal of Critical Reviews. ISSN- 2394-5125 VOL 7, ISSUE 14, 2023; Scopus Base;
[16] Holmes, J., & Meyerhoff, M. The handbook of language and gender. Blackwell. 2003.

2. Eckert, P., & McConnell-Ginet, S. (2013). *Language and gender* (2nd ed.). Cambridge University Press.
3. Butler, J. (1990). *Gender trouble: Feminism and the subversion of identity*. Routledge.
4. Lakoff, R. (1975). *Language and woman's place*. Harper & Row.
5. Tannen, D. (1990). *You just don't understand: Women and men in conversation*. Ballantine Books.
6. Coates, J. (2015). *Women, men and language: A sociolinguistic account of gender differences in language* (4th ed.). Routledge.
7. Holmes, J., & Meyerhoff, M. (Eds.). (2003). *The handbook of language and gender*. Blackwell Publishing.
8. Spender, D. (1980). *Man-made language*. Routledge & Kegan Paul.

ЖАҺАНДЫҚ ӘЛЕМДЕГІ ҚАЗАҚ ӘДЕБИЕТІ: МӘДЕНИЕТАРАЛЫҚ ҚҰЗЫРЕТТІЛІКТІ ЖӘНЕ ФУНКЦИОНАЛДЫ ОҚУ ДАҒДЫЛАРЫН ДАМЫТУҒА АРНАЛҒАН ОҚЫТУДЫҢ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ӘДІСТЕМЕЛЕРІ

БЕРКЕНОВА РАБИГА АГАБЕКОВНА
ф.ғ.к., «Қазақ тілі мен әдебиеті» кафедрасының меңгерушісі
Шерхан Мұртаза атындағы Халықаралық Тараз университеті
Қазақстан Республикасы

Аннотация: В условиях глобализации казахская литература сталкивается как с вызовами, так и с беспрецедентными возможностями для интеграции в мировое культурное пространство. Данная статья исследует инновационные педагогические методики, направленные на трансформацию преподавания казахской литературы для международной аудитории. Авторы утверждают, что через стратегическое применение методов «медленного чтения» (slow reading) и критического анализа, сравнительного изучения тем и персонажей, а также внедрения технологий цифрового сторителлинга, казахская литература может стать мощным инструментом развития межкультурной компетентности, функциональной грамотности и критического мышления. Статья также рассматривает роль литературы как формы «мягкой силы» (soft power) и средства культурной интеграции, способствующей преодолению стереотипов и формированию целостного восприятия Казахстана в глобальном сообществе.
Ключевые слова: казахская литература, межкультурная компетентность, функциональная грамотность, медленное чтение, сравнительный анализ, цифровой сторителлинг, мягкая сила, инновационные методики преподавания.
Abstract: In the context of globalization, Kazakh literature faces both challenges and unprecedented opportunities for integration into the global cultural space. This article explores innovative pedagogical techniques aimed at transforming the teaching of Kazakh literature to an international audience. The authors argue that through the strategic application of "slow reading" and critical analysis methods, comparative study of topics and characters, as well as the introduction of digital storytelling technologies, Kazakh literature can become a powerful tool for the development of intercultural competence, functional literacy and critical thinking. The article also examines the role of literature as a form of "soft power" and a means of cultural integration that helps to overcome stereotypes and form a holistic perception of Kazakhstan in the global community.
Keywords: Kazakh literature, intercultural competence, functional literacy, slow reading, comparative analysis, digital storytelling, soft power, innovative teaching methods.

Жаһандану процесі ұлттық әдебиеттерді Қос сынаққа қояды: мәдени гомогенизация қаупі және бүкіл әлемде бұрын-соңды болмаған диалог мүмкіндігі. Ежелгі ауызша эпостардан қазіргі заманғы романдарға дейінгі бай мұрасы бар Қазақ әдебиеті әлемдік білім беру кеңістігінде жеткілікті зерттелмеген сала болып қала береді. Бұл тілді халықаралық аудиторияға үйрету дәстүрлі тарихи немесе лингвистикалық тәсілдерден асып түсуді талап етеді. Бұл мақалада қазақ көркем мәтіндерін 21 ғасырдың қажетті дағдыларын дамыту үшін динамикалық платформа ретінде орналастыратын құзыреттілік моделіне көшу ұсынылады. Баяу оқу, салыстырмалы талдау және әңгімелерді цифрлық баяндау сияқты инновациялық әдістердің көмегімен қазақ әдебиетін мәдениетаралық құзыреттілікті, функционалдық сауаттылықты және сыни ойлауды дамытудың тиімді құралына айналдыруға болады, сонымен бірге жұмсақ күштің қуатты құралы ретінде қызмет етеді.

Қазақстан Мәдениеттер мен өркениеттердің тоғысында бола отырып, бай ауызша дәстүрлерден қазіргі көп дауысты проза мен поэзияға дейін дамыған бірегей әдеби мұраға ие. Алайда, жаһандық білім беру дискурсында Қазақ әдебиеті жиі шетте қалады. Оның халықаралық аудиториясын оқыту қарапайым лингвистикалық немесе тарихи көзқарастан асып түсуді талап етеді. Қазақ мәтіндерін экзотикалық артефакт ретінде емес, XXI ғасырдың негізгі құзыреттерін дамытуға қабілетті әмбебап тақырыптары бар жанды пікірталас ретінде айқындайтын инновациялық әдістемелер қажет. Бұл мақала төрт негізгі аспектке бағытталған оқыту моделін ұсынады.

Қазақ мәдени-тарихи контекстімен таныс емес халықаралық аудитория үшін түсінудің жолы ретінде баяу оқу және сыни талдау, классикалық мәтіндерді (мысалы, Абай Құнанбаев, Мұхтар Әуезов, Олжас Сүлейменов шығармаларын) Үстірт оқу жеткіліксіз. Баяу оқу әдісі студенттерге оның көптеген семантикалық қабаттарын ашуға мүмкіндік беретін мәтінге терең, ойластырылған сүңгуді қамтиды.

Практикалық қолдану:

- оқытушылар негізгі үзінділерді таңдайды (мысалы, Абайдың адамгершілік пен білім туралы өлеңдері немесе "Абай жолындағы"дала сипаттамасы).
- Лингвистикалық деңгей: көшпенділердің дүниетанымына оралатын негізгі метафоралар мен белгілерді (мысалы, Қасқыр, домбыра, дала, жылқы) декодтау.
- Мәдени-тарихи деңгей: "жасыр" (Ар-намыс кодексі), Қонақжайлылық және табиғатпен қарым-қатынас сияқты ұғымдарды талқылау.
- Философиялық деңгей: әмбебап тақырыптарды түсіндіру: сәйкестікті іздеу, дәстүр мен қазіргі заман арасындағы қақтығыс және диалог. Бұл процесс функционалдық сауаттылықты — күрделі мәтіндерді түсіндіру қабілетін және студенттерге жаңа мәдени жүйелерді өз бетінше ашуға мүмкіндік беретін сыни ойлауды дамыту үшін негіз болып табылады.

Салыстырмалы талдау: мәдениетаралық диалогқа жәрдемдесу қазақ әдебиетінің шетелдік студенттер үшін маңыздылығын арттыру үшін оны салыстырмалы талдау арқылы әлемдік әдеби контекстке біріктіру қажет. Бұл әдіс әртүрлі мәдени призмалар арқылы әмбебап адам тәжірибесін жарықтандыру арқылы мәдениеттер арасындағы диалогты орнатады.

Практикалық қолдану:

- "Көшпелі "және" отырықшы "дүниетаным:" Қобыланды батыр "қазақ эпосындағы кеңістік пен еркіндік ұғымдарын орыс (мысалы,"Евгений Онегин") немесе еуропалық әдебиеттегі (мысалы, "Одиссея") үй мен ошақ ұғымдарымен салыстыру.
- Отан тақырыбы: Олжас Сүлейменовтің " Жер, Адамға тағзым ет!"Уолт Уитмен немесе Федерико Гарсия Лорканың шығармаларымен қатар, олар жермен терең, дерлік ғарыштық байланысты білдіреді.
- Қайғылы кейіпкерлер: "Энлик - Кебек" поэмасындағы Энликтің тағдырын Шекспирдің Джульеттасымен немесе грек трагедиясының кейіпкерлерімен салыстыру. Бұл тәсіл мәдениетаралық құзыреттілікті тікелей дамытады, бұл

мәдениеттер әртүрлі, бірақ параллель әңгімелер арқылы ұқсас әмбебап тақырыптарды жиі зерттейтінін көрсетеді.
- Әлемдік аудиторияны, әсіресе жастарды тарту үшін қазақ әдебиетін насихаттау және сандық әңгімелеу заманауи цифрлық құралдарды қажет етеді. Әңгімелеу және цифрлық әңгімелер әдеби мұраны жандандырып, оны қол жетімді және қызықты ете алады.

Практикалық қолдану:

- Студенттер қазақ пейзаждарының кадрларын, дәстүрлі музыка мен заманауи графиканы пайдалана отырып, әдеби шығармалардан негізгі көріністерді елестете отырып, қысқа бейне-эссе (Instagram немесе YouTube сияқты платформалар үшін) жасайды.
- Әдеби кейіпкерлердің саяхатын немесе Ұлы Жібек жолы бойындағы қазақ мифтері мен аңыздарының таралуын қадағалайтын интерактивті карталарды әзірлеу.

Қазіргі Қазақстандық авторлардың (мысалы, Герольд Бельгер, Дихан Ахатаев) шығармаларын кітап клубы форматында талқылай отырып подкасттар құру. Бұл жобалар әдебиетті насихаттап қана қоймайды, сонымен қатар студенттерде функционалдық оқытудың маңызды құрамдас бөліктері болып табылатын цифрлық сауаттылық пен коммуникативтік дағдыларды дамытады.

Әдебиет "жұмсақ күш" және мәдени интеграция құралы ретінде көшпенділердің дәстүрлерін, ислам мәдениетін, кеңестік тәжірибені және заманауи жаһандық әсерлерді синтездеуді қамтитын Қазақ әдебиеті жұмсақ күштің тамаша елшісі болып табылады. Ол мәдени интеграцияға ықпал ете отырып, қазақстандық қоғамның тереңдігі мен күрделілігін нәзік әрі тиімді көрсетеді.

Практикалық қолдану: қазақ әдебиеті бойынша модульдерді шетелдік университеттердегі әлемдік әдебиет немесе мәдениеттану курстарына қосу. Әдебиет көпір ретінде әрекет етеді:

- Стереотиптерді бұзады ("жабайы дала", артта қалу туралы).
- Жаһандық диалогқа белсенді қатысатын бай мәдени мұрасы бар ел ретінде Қазақстанның оң және көп қырлы имиджін қалыптастырады.
- Мәдени әртүрлілік пен төзімділікті құрметтеуге ықпал етеді.

Ұсынылып отырған инновациялық әдістемелер — баяу оқу, салыстырмалы талдау және цифрлық әңгімелер — қазақ әдебиетін оқытуды тар ұлттық пәннен динамикалық білім беру құралына айналдырады. Олар әдебиет туралы білімді беруге ғана емес, сонымен қатар халықаралық аудиторияны қазақ мәдениетімен диалогқа белсенді тартуға ықпал етеді. Бұл процесс қазіргі заманғы негізгі дағдыларды тиімді дамытады: мәдениетаралық құзыреттілік, сыни ойлау, функционалдық және цифрлық сауаттылық. Демек, қазақ әдебиеті адамзаттың мәңгілік мәселелерін талқылауға өзінің бірегей үлесін қосып, жаһандық мәдени интеграция процесінде жұмсақ күштің маңызды ресурсына айнала отырып, әлемдік мәдени канонда лайықты орын алады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Әуезов М. (1999). Абай жолы (роман). Мәскеу: орыс мәдениетінің тілдері.
2. Құнанбаев А. (1958). Сөздер кітабы (Өлеңдер мен прозалар жинағы). Мәскеу: Шет тілдер баспасы.
3. Байрам, М. (1997). Мәдениетаралық коммуникативтік құзыреттілікті оқыту және бағалау. Көптілділік маңызды.
4. Дженкинс, Х. (2006). Конвергенция мәдениеті: ескі және жаңа медиа қай жерде соқтығысады. Нью-Йорк университетінің баспасы.
5. Нуссбаум, М. К. (2010). Коммерциялық емес ұйым: неліктен демократияға гуманитарлық ғылымдар қажет. Принстон университетінің баспасы.
6. Сүлейменов О. (1978). Азия және ИА: Достық кеңестер кітабы. Мәскеу: Жас гвардия.

7. Торн С. Л. (2013). Сандық сауаттылық. М.Хокинстің (ред.) "қалыптастырушы тілдер мен сауаттылық: әлеуметтік шартты көзқарастар мен перспективалар"кітабында. Жол.
8. Уэльс, В. (1999). "Транскультурализм: қазіргі мәдениеттердің жұмбақ түрі". Мәдениет кеңістігінде: қала, ұлт, әлем/ред.М. Физерстоун және С. Лэш. Шалфей.Список использованной литературы:

РОЛЬ АКМЕОЛОГИЧЕСКОГО ПОДХОДА В РАЗВИТИИ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ МОТИВАЦИИ БУДУЮЩИХ ПЕДАГОГОВ

Шафига Тахирова
доктор философии по педагогике Азербайджанский университет языков
Orcid id: 0000-0001-7191-8423
shafiqataxirova10@gmail.com

Аннотация. В тезисе рассматривается роль акмеологического подхода в развитии профессиональной мотивации будущих учителей. В тезисе отмечается, что в современный период акмеологический подход в развитии профессиональной мотивации будущих учителей является очень важным, так как мотивация напрямую влияет на качество образования и преподавания, профессиональное саморазвитие, самосовершенствование и самоопределение, а также на будущую успешную профессиональную деятельность студента. В тезисе приведена информация о значении, основных аспектах, особенностях, направлениях и средствах профессиональной мотивации, а также о роли акмеологического подхода в развитии профессиональной мотивации будущих учителей.

Ключевые слова: акмеологический подход, качество образования, профессиональная мотивация, отношение к профессии, выбор профессии.

Образование является постоянно развивающимся и непрерывным процессом, поэтому современное образование требует от учителя не только академических знаний, но и профессионализма и компетентности в своей работе, иными словами, необходимости достигнуть высшей точки мастерства в своей профессии.

В этом отношении, для студентов, выбирающих в будущем профессию учителя, акмеологический подход является необходимым для развития профессиональной мотивации.

Что такое мотивация?

Мотивация — это основной фактор, определяющий отношение субъекта к профессии, стремление к саморазвитию, самореализации в жизни, стремление к новизне, желание достигать профессиональных успехов в своей трудовой деятельности.

А что мы понимаем под профессиональной мотивацией?

Профессиональная мотивация — это совокупность внутренних и внешних факторов, побуждающих человека выбирать профессиональную деятельность и осуществлять её. В педагогической сфере эти факторы у студентов проявляются с разных сторон.

Во-первых, у них возникает интерес к педагогическим дисциплинам;

во-вторых, у них появляется желание работать с детьми;

в-третьих, у них возникает потребность передавать полученные знания.

Мотивация является основой эффективной деятельности студента, а профессиональная мотивация — важным компонентом успешной педагогической деятельности. Профессиональная мотивация направляет будущих учителей на подход к своей профессиональной деятельности с акмеологической позиции. «Именно профессиональный педагог является наставником для молодого поколения, педагогически грамотно определяет ориентацию развития личности обучающихся.» (1)

В контексте профессиональной мотивации будущих учителей акмеологический подход играет важную роль, поскольку помогает им понимать и планировать путь развития,

ведущий к профессионализму. Основу профессиональной мотивации составляет сумма системы сознательных и бессознательных мотивов.

«Мотив проявляется в том, чтобы побуждать других поступать в соответствии со своими интересами и потребностями, добиваться их расположения, сотрудничества, доказывать свою правоту, отстаивать собственную точку зрения, влиять, направлять, организовывать, руководить.» (2)

Мотивы формируют у студентов, обучающихся в педагогической сфере, следующие особенности:

- Формируют у студента интерес к педагогической деятельности;
- Создают у студента интерес к обучению и воспитанию;
- Стремление студента достичь наивысшей, акмеологической вершины выбранной профессии;
- Осознает значение выполняемой в обществе функции.

Развитие будущего учителя к акмеологическому вершине профессии заключается не только в обладании профессиональными навыками, но и в наличии мотивационных компетенций, развиваемых в соответствии с его профессиональной ориентацией.

Результатом профессиональной мотивации является приобретённый, освоенный навык и подготовка.

Подход к развитию профессиональной мотивации будущего учителя с акмеологической точки зрения оказывает существенное влияние на его последующее овладение профессиональной компетентностью и повышение конкурентоспособности на рынке труда.

Способность будущего учителя достигать успехов в профессиональной сфере, продвигаться по карьерной лестнице, занимать достойное место в обществе, во многом зависит от положительного влияния акмеологического подхода на развитие профессиональной мотивации.

Значение профессиональной мотивации в деятельности будущего учителя заключается в следующем:

- Повышает качество образования в высшем учебном заведении;
- Формирует профессиональное развитие, особенно саморазвитие и самоутверждение;
- Устраняет препятствия, противоречащие профессионализму;
- Развивает творческий и критический подход;
- Повышает процессы самовыражения, самосовершенствования, самореализации и уровень рефлексии.

Развитие профессиональной мотивации будущего учителя зависит от ряда методов и средств.

К этим методам и средствам можно отнести тренинги по мотивации, педагогическую практику, рефлексию, проектную деятельность, наставничество, интерактивные формы обучения.

Если внимательно рассмотреть содержание каждого из указанных методов и средств, становится ясно, что каждый из них развивает профессиональные навыки и компетенции будущего учителя в определённом направлении.

Мотивационные тренинги помогают будущему учителю определить свои цели, внутренние мотивы и ресурсы. Педагогическая практика на основе реального опыта помогает будущему учителю самоопределиться. На основе рефлексии студент изучает свои результаты в процессе обучения и учится анализировать себя. Проектная деятельность обеспечивает творческий подход студента к обучению, его инициативу и развитие.

Наставничество способствует развитию профессиональной мотивации будущих учителей под влиянием и поддержкой опытных педагогов. Интерактивные формы обучения: обсуждения, дебаты, ролевые игры, практические задания, проектирование реальных ситуаций и т.д., развивают мотивацию будущих учителей.

Акмеологическое развитие профессиональной мотивации будущих учителей также зависит от ряда факторов.

К ним можно отнести следующее:

образовательная среда, практическая деятельность, личные качества, примеры для подражания, социальная значимость профессии.

Высшее учебное заведение, в котором обучается будущий учитель, играет также важную роль в акмеологическом развитии его мотивации.

Для этого высшее учебное заведение должно создавать благоприятную среду, формировать интерес к профессии, поддерживать деятельность студентов, осуществлять личностно-ориентированный подход и стимулировать студентов к научной и творческой деятельности.

Выбор профессии — это сложный и длительный процесс мотивации.

Правильный выбор профессии значительно определяет общую удовлетворенность человека будущей жизнью. Поэтому акмеологический подход имеет важное значение в развитии профессиональной мотивации будущих учителей.

Подход к развитию профессиональной мотивации студентов с акмеологической точки зрения является системным, поэтапным и непрерывным процессом. Поэтому для успешного решения этого процесса важно организованное участие триады: преподаватель, студент и высшее учебное заведение.

Чем выше уровень мотивации студента, тем выше будет его профессиональный уровень в будущем. Поэтому на этапе профессиональной подготовки студентов в вузе необходимо подходить к поддержке их мотивации с акмеологической перспективы.

Литература

1. Йўлдашева С.М. Йўлдашева Саодат Манофовна. Профессиональная мотивация будующих специалистов как один из ключевых факторов успешной педагогической деятельности. «Наука и образование сегодня » Узбекистан, 2019
2. Нигматулина Л.А., Курбанова М.А. Психологические требования к личности педагога. Современное образование .Узбекистан. 2018. №9.

АБАЙ ЖӘНЕ ҰЛТТЫҚ ТӘРБИЕ

ПЕРТАЕВА ЭЛЬМИРА КУЛИБАЕВНА[1]

Ш.Мұртаза атындағы Халықаралық Тараз университетінің профессордың ассистенті, филология ғылымдарының кандидаты,

Қазақстан Республикасы, Тараз қ.

САРЖАЕВ ОЛЖАС ТІЛЕБАЛДЫҰЛЫ[2]

Ш.Мұртаза атындағы Халықаралық Тараз университетінің сеньор-лекторы, гуманитарлық ғылымдар магистрі, Қазақстан Республикасы, Тараз қ.

ҚҰРМАНБЕКОВА АҚМАРАЛ ТІРІБОСЫНҚЫЗЫ[3]

Ш.Мұртаза атындағы Халықаралық Тараз университетінің ассистенті, педагогика ғылымдарының магистрі, Қазақстан Республикасы, Тараз қ.

АҢДАТПА. Бұл мақалада Абай Құнанбайұлының ұлттық тәрбиеге қатысты көзқарастары қарастырылады. Абайдың шығармаларындағы тәрбие мәселелері – қазақ халқының рухани құндылықтарын сақтау мен дамытуға бағытталған. Ақынның «бес асыл іс» пен «бес дұшпан» туралы ойлары, қара сөздеріндегі тәрбиелік идеялары – қазіргі ұрпақ тәрбиесінде маңызды орын алады. Абай ұлттық тәрбиені адамгершілік, имандылық, еңбек, білім, ар-ұят, әділет секілді қасиеттермен байланыстырған. Оның ұлттық тәрбиеге деген көзқарасы – жастарды ұлтжандылыққа, рухани кемелдікке жетелеудің негізі болып табылады.

КІЛТТІ СӨЗДЕР: Ұлттық тәрбие, бес асыл іс, қара сөздер, адамгершілік, имандылық, еңбек, ұлттық құндылықтар, тәрбие, жастар тәрбиесі.

ABSTRACT. This article explores Abai Kunanbaiuly's views on national upbringing. The issues of education and moral development in his works are aimed at preserving and promoting the spiritual values of the Kazakh people. The poet's reflections on the "five virtues" and "five vices," as well as the educational ideas expressed in his "Words of Edification," play an important role in the upbringing of the modern generation. Abai associated national education with qualities such as morality, spirituality, hard work, knowledge, conscience, honor, and justice. His perspective on national upbringing serves as a foundation for fostering patriotism and spiritual maturity among young people.

Keywords: National upbringing, five noble qualities, words of Edification, morality, spirituality, labor, national values, education, youth education.

Қазақ халқының ұлы ойшылы, ақын әрі ағартушы Абай Құнанбайұлы – ұлттық тәрбиенің рухани негізін қалаушылардың бірі. Абайдың өлеңдері мен қара сөздеріндегі ой-толғамдары – адамзат баласын жақсылыққа, әділетке, білім мен еңбекке үндейтін терең философиялық-педагогикалық мұра. Ол қазақ халқының мінез-құлқын, өмір салтын, рухани кемелденуін ұлттық тәрбие арқылы дамытуды мақсат етті.

Абай үшін тәрбие – ең алдымен адам болу, яғни ар-ұят, намыс, ұждан, әділет, мейірім сияқты рухани-адамгершілік қасиеттерді қалыптастыру. «Адамның адамшылығы – ақыл, ғылым, жақсы ата, жақсы ана, жақсы құрбы, жақсы ұстаздан болады» – дей келе, жақсы тәрбие адам бойында тек табиғи жолмен емес, тәрбиелеу арқылы дамитынын атап өтеді. Абай ұлттық тәрбиенің негізін халықтың тілі, діні, салт-дәстүрі, тарихы деп білді. Ол өз заманының кемшіліктерін сынай отырып, қазақ халқының жақсы қасиеттерін жоғалтпауға шақырды. Ел ішіндегі әділетсіздік, жалқаулық, өсек, надандық, рушылдық сияқты кемшіліктерді қатты сынады. Тәрбиенің мақсаты – осы теріс әдеттерден ұлтты тазарту, саналы ұрпақ тәрбиелеу.

Абайдың тәрбие туралы ойлары ұлттық болмысқа терең бойлаған. Оның көзқарасы бойынша, нағыз тәрбие адамның бойындағы адамгершілік қасиеттерді қалыптастырудан басталады. Ол ұлт болашағын тәрбиелі, білімді, әділетті, адал ұрпақ тәрбиелеу арқылы көрді.

Абайдың «Бес нәрсеге асық бол, бес нәрседен қашық бол» – деген ұлағатты өлеңі – тәрбиелік мәні өте терең, мазмұны бай, адамгершілікке үндейтін шығарма. Абай:

Асық болар бес нәрсе бар:
Талап, еңбек, терең ой,
Қанағат, рақым – ойлап қой,
Бес асыл іс – көнсеңіз.
Бес дұшпанын білсеңіз:
Өсек, өтірік, мақтаншақ,
Еріншек, бекер мал шашпақ – [1]

Бұл өлең – жас ұрпаққа бағытталған ақыл-өсиет, қазақ педагогикасының алтын қазығы деуге болады. Бұл – әр қазақ баласының бойында болуы тиіс ірі құндылықтар. Бұл қасиеттер тәрбиенің түп негізі – ұлттық рухта жатыр дегенді білдіреді.

Бұл өлең – жастарды жақсылыққа, адамгершілікке, адал еңбекке, парасаттылыққа тәрбиелеуге арналған өнегелі **ақыл**. Абай әр адамның бойында тәрбиеленуге тиісті **бес жақсы қасиет** пен **бес жаман қасиетті** салыстырып, олардан қорытынды шығаруға шақырады. Абай бұл өлеңі арқылы:

Жастарға бағыт береді: қандай қасиеттерді бойға сіңіріп, қандай мінездерден аулақ болу керектігін көрсетеді.

Адам болмысына үңіледі: рухани кемелдену – адамның ішкі дүниесін тазартып, қоғамға пайда әкеледі деген ой айтады.

Қазақы ұлттық тәрбиені негіз етеді: бұл өлең – ата-баба өнегесін, дін мен дәстүрді сабақтастыра отырып, жаңа буынға үлгі болар жол сілтейді.

Абайдың «Бес нәрсеге асық бол» өлеңі – тек көркем шығарма емес, **рухани-адамгершілік кодекс**, **тәрбиенің темірқазығы**. Ол кез келген жастағы адамға өмір жолында бағдар бола алады. Бүгінгі таңда бұл шығарманың мәні артпаса, кеміген жоқ: қазіргі қоғамда да адам бойындағы осы бес асыл қасиет пен бес дұшпан айқын көрініп тұрады.

«Абайдың қара сөздері – ұлттық тәрбие көзі. Абай ұлттық сана мен тәрбиені бөліп қарамайды. Оның шығармаларында қазақ халқының болмысы, салт-дәстүрі, тіл мен дін, имандылық, намыс пен ар секілді ұғымдар басты орын алады. Ол ел ішіндегі жалқаулық, күншілдік, надандықты сынай отырып, қазақты «орысқа табынуға емес, өз-өзіңді тәрбиелеуге» шақырды» [2].

Абайдың қара сөздері – тәрбие жайлы толғаныстардың нағыз энциклопедиясы. Мәселен, 7-сөзінде: «Жас бала анадан туғанда екі түрлі мінезбен туады...» деп, адамның тәрбиелену жолдарын сипаттайды. Абай бұл сөзінде адам баласының мінезі мен әрекеттері жаратылысынан (табиғаты) емес, тәрбиенің нәтижесі екенін айтады. Яғни, адам бойындағы жақсы да, жаман да қасиеттер кейінгі орта мен тәрбиенің әсерінен қалыптасады дейді. «Жас бала анадан туғанда екі түрлі мінезбен туады: біреуі – ішсем, жесем, ұйықтасам деп тұрады, екіншісі – білсем екен демеклік...». Бұл тұжырым адам бойындағы нәпсі мен ақылдың күресін сипаттайды. Ал осы екі бастаманы тәрбие дұрыс жолға сала алса, адам толық адам болып қалыптасады.

Абай баланың болмысын қалыптастыруда ең бастысы – тәрбие мен орта екенін анық көрсетеді. Яғни, жақсы мінез, адамгершілік, имандылық, еңбекқорлық тәрбие арқылы қалыптасады.

Абай «білсем екен» деу – баланың **тума қабілеті** дейді. Бұл – **ұлт болашағы үшін өте құнды ой**. Егер бала осы қызығушылығын дамытып, дұрыс бағыт алса, **елге пайдалы азаматқа** айналады. **Ұлттық тәрбие де баланы ғылымға, өнерге, өнеге мен елге қызмет етуге үндейді. Абайдың ойынша, қанағатсыздық – нәпсінің белгісі.** Абай адам бойындағы **тоқтамсыз құмарлықты (нәпсіні)** сынайды. Шектен тыс ішіп-жеу, ұйқыға салыну – адамның азуына, тәрбиесіздігіне әкелетінін айтады. Бұл – қазақы тәрбиедегі **ұят, сабыр, қанағат** секілді ұғымдардың маңызын еске салады.

Абайдың **Жетінші қара сөзі** – **рухани-адамгершілік тәрбиенің** теориялық негізі. Бұл шығармада ұлы ойшыл адамның адам болып қалыптасуы үшін **тәрбие мен ортаның шешуші рөлін** баса көрсетеді. Сонымен қатар, ол қазақы дүниетанымдағы **имандылық, сабырлылық, еңбекқорлық, білімге құштарлық** сияқты ұлттық құндылықтардың тәрбиелік мәнін ұсынады.

Ал, ақынның **19-сөзінде**: «Адам баласы адам баласынан ақыл, ғылым, мінез, ар деген нәрселермен озады**, одан басқа нәрсеменен оздым ғой демектің бәрі** – **ақымақтық»,** – **дейді.** Яғни, адамды биік ететін – **ақыл, білім, ар-ұят, жақсы мінез**. Ал байлық, шен-шекпен, әулет – адамдықтың өлшемі емес. Абай Құнанбайұлының **Он тоғызыншы (19) қара сөзі** – адам тәрбиесі мен жетілуінің басты тетіктерін нақтылайтын, **ұлттық тәрбиеге терең мән беретін** философиялық еңбек. Бұл қара сөз – әсіресе жас ұрпақты **кемел тұлға ретінде тәрбиелеудің жолын** көрсететін аса құнды рухани мұрамнан **артық болуының себептерін** сипаттайды.

«Адам баласы адам баласынан ақыл, ғылым, ар, мінез деген нәрселермен озады. Тәрбиенің басты мақсаты – толық адам тәрбиелеу. Абай бұл қарасөзінде ұлт тәрбиесі тек ережелер мен салттарға емес, **рухани кемелденуге**, **толық адам** қалыптастыруға негізделуі тиіс екенін көрсетеді. Яғни, тәрбиенің нәтижесі – **парасатты, білімді, арлы азамат** болуы тиіс. Абай «**ар» ұғымын адамның рухының өзегі ретінде** тәрбиеленуі керек ең негізі нысан етіп көрсетеді. Ар-ұят – қазақы тәрбие жүйесінде де өте биік тұғырда. Ата-бабаларымыз: «*Ұят болады»*, «*Арыңды таза сақта»*, «*Арсыз болсаң, елге сөз боласың»* – деп, ұрпақ бойына **ар мен намысты** сіңірген [3].

Абай мінез туралы айта келе, оны тәрбие арқылы қалыптастыру керектігін меңзейді. Жақсы мінез – ұлтқа қызмет ететін, елдің іргесін нығайтатын адам қасиеті. Мінез – адамның **қоғаммен, отбасымен, халқымен қарым-қатынасының көрінісі.** Абайдың **19-қара сөзі** – қазақ халқының **рухани-адамгершілік тәрбиесінің** мәнін ашып көрсететін **үлгілік философиялық еңбек**.

Сонымен қатар Абай **37-сөзінде**: «Кімде-кім жақсы, жаман қылықты білсе, соны айыра алса – сол адам бола алады» – дейді. Абай бұл жерде **өзін тану, өзін тәрбиелеу** туралы сөз қозғайды:

Жақсы мен жаманды ой елегінен өткізіп, жақсысын **үлгі**, жаманын **сақтану үлгісі** ету – тұлғаның кемелдену жолы.

Бұл – ұлттық тәрбиеде **тәрбие отбасынан басталады, бірақ кемелдік – адамның өз қолында** деген ұстаныммен сәйкес келеді.

Абай шығармаларында имандылық пен адамгершілік тәрбиесі әсіресе, иман, адалдық, әділет, махаббат ұғымдары ерекше орын алады.

«Махаббатпен жаратқан адамзатты,
Сен де сүй ол Алланы жаннан тәтті» – [1]

деген жолдарында имандылық пен махаббатты ұлттық тәрбиенің негізі етіп ұсынады.

Абай Құнанбайұлының ұлттық тәрбие жайлы ойлары бүгінгі күні де өзектілігін жоғалтқан жоқ. Білім мен тәрбие – ұлттың болашағы екенін терең түсінген Абай қазақ баласын рухани, адамгершілік жағынан кемелденуге шақырды. Оның идеялары – бүгінгі тәрбие мен білім беру жүйесінде қолдануға лайық алтын қазына.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Абай Құнанбаев. Өлеңдер мен поэмалар. – Алматы: Атамұра, 2010. –245б.
2. Сағындықұлы Б. Тәрбие тағылымы. – Алматы: Рауан, 1994. –155б.
3. Абай Құнанбайұлы. Қара сөздер. – Алматы: Жазушы, 2005. –321б.

TURKISTON XALQ TA`LIMI UCHUN O`QITUVCHILAR TAYYORLASH JARAYONINI BOSHQARISH YO`NALISHLARI

Djurayev D.U. O‘zDJTU professori, DSc

Annotatsiya: maqolada XIX asrning 70 – yillaridan boshlab Turkiston xalq ta’limini tashkil etish va boshqarishda o‘qituvchining muhim o‘rin tutishidan kelib chiqib Toshkent o‘qituvchilar seminariyasi tashkil etilishi jarayoni yoritiladi.

Kalit so‘zlar: Turkiston, o‘qituvchi, seminariya, mahalliy, maktab, xalq ta`limi, seminariya, boshqaruv, yo`nalish, jarayon.

XIX asrning 70 – yillaridan boshlab Turkiston xalq ta’limini tashkil etish va boshqarishda o‘qituvchining muhim o‘rin tutishi hisobga olinib, boshlang‘ich va o‘rta ta’lim maktablari uchun o‘qituvchilar tayyorlashga alohida e’tibor qaratila boshlandi. Turkiston general-gubernatori Kaufman K.P. (14.07.1867-04.05.1882 y.) rahbarligida, Brodavskiy M.I. boshchilik qilgan qo‘mita tomonidan ishlab chiqilgan “Turkiston o‘lkasida xalq ta’limini va o‘quv qismini tashkil etishning asosiy dasturi”da (1870 y.), Turkistonda xalq maktablari uchun o‘qituvchilar tayyorlash masalasiga alohida e’tibor berildi. Unda g‘azna hisobidan o‘qituvchilar tayyorlanadigan o‘quv seminariyasining talabalar yotoqxonasidan foydalanadigan bo‘lajak o‘qituvchilar tarkibi avvalo rus farzandlaridan iborat bo‘lishi zarurligi, Imperiya fuqarolari ta’limini milliy kadrlarga topshirib bo‘lmasligi uqtirilgan edi. “O‘qituvchilar seminariyasida g‘azna hisobidan yotib o‘qish uchun ayrim joylar mavjud bo‘lib, unga namunali maktablarni tamomlagan iqtidorli, istisno tariqasida faqat rus ota-onalarining farzandlari qabul qilinadi. Chunki ular keyinchalik joylarda xalq

maktablarini tashkil etib, dars berishlari ko‘zda tutilgan bo‘lib, bu ishni “tuzem”larga (mahalliy aholiga) ishonib bo‘lmaydi” [1].

Ammo chor amaldorlarining barcha harakatlariga qaramasdan seminariyaga kirish uchun rus millatiga mansub talabgorlar ko‘p emasligini e’tiborga olib, 1879 yilda nihoyat o‘z ishini boshlagan o‘qituvchilar seminariyasi tinglovchilarining uchdan bir qismiga (albatta, bu miqdor Turkiston maktablariga milliy o‘qituvchi kadrlar yetishtirib berish uchun mutlaqo kamlik qilar edi) mahalliy aholi farzandlaridan qabul qilish mumkinligi e’tirof etildi va shu yo‘nalishda rejali ishlar amalga oshirildi [2].

Ta’limni chor ma’muriyati istagan yo‘nalishda tashkil etish va boshqarish uchun ularga mafkuraviy qurollangan, metodik tayyorgarlik ko‘rgan va yetarli bilimga ega o‘qituvchi kadrlar zarur edi. Bunda avvalo o‘lkada istiqomat qiluvchi rus millatiga mansub aholi farzandlari savodini oshirish, keyinchalik mahalliy aholi farzandlarini “kerakli yo‘nalishda” o‘qitishni ta’minlash nazarda tutildi. Unga ko‘ra, avvalo rus maktablari uchun o‘qituvchilar tayyorlashga zo‘r berish zarur edi. Shu sababli Toshkentda namunaviy o‘quv muassasasiga ega bo‘lgan “Turkiston o‘qituvchilar seminariyasi”ni tashkil etish rejalashtirildi.

General-gubernatorlik o‘lka xalq ta’limini tashkil etishda asosiy e’tiborini Turkiston o‘lkasida 3 million aholining uchdan ikki qismi dashtlarda yashashiga, ular Turkiston xonliklari ta’siridan nisbatan chetda qolganligiga, chor Rossiyasi xalqlari bilan birlashishga moyil ekanligiga qaratdi. Xususan, K.P.Kaufman: “Biz asosiy vazifamizni kelajakka qoldirmay, rus davlatchiligini keng tarqatish orqali, birinchidan, zimmamizdagi odamiylik burchini bajarib, dasht ahlini madaniyatli xalqlar qatoriga qo‘shamiz, ikkinchidan, ularni musulmon dinidan uzoqlashtirib, o‘zimizga yaqinlashtiramiz”, - deb ta’kidlagan edi [3]. Uning rejasiga ko‘ra, dasht aholisi uchun uyezd maktablari negizida boshlang‘ich maktablar tashkil etish, uning qoshida 20 kishilik internat qurish lozim edi. Bu maktablarda uyezd maktablari bitiruvchilari dars berishi rejalashtirildi. Unda N.I.Ilminskiyning pedagogik tizimi asosida rus transkripsiyasi (kirill alifbosi)ni qo‘llagan holda, fanlar asosan mahalliy xalqning ona tilida o‘qitilishi lozim bo‘lib, rus bolalari uchun esa mahalliy aholi tilini o‘qib – o‘rganish majburiy emas edi. Turkiston xalq ta’limi uchun o‘qituvchilar tayyorlash jarayonini boshqarishning mafkuraviy va didaktik yo‘nalishlarini aniq tasavvur etish uchun Ilminskiyning pedagogik tizimi mohiyatini bilish zarur.

Ilminskiy Nikolay Ivanovich (1822-1892) Rossiyaning Penza guberniyasida ruhoniy oilasida tug‘ilgan. 1842 yilda Qozon diniy akademiyasida tahsil olgan. Akademiyada u slavyan va grek tillaridan tashqari, fransuz, nemis, arab, tatar va turk tilini o‘rgangan. Universitetni tugatgach, shu joyda arab va tatar tillaridan dars bergan. 1951 yilda pravoslav cherkovi bosh idorasi tomonidan arab va turk tillarni chuqurroq o‘rganish maqsadida Suriya, Turkiya va Falastin kabi islom davlatlariga uzoq muddatga safarga yuborilgan. 3 yildan ortiq ilmiy safarda bo‘lgan Ilminskiy “Al-azxar” universitetida islom asoslarini va arab tilini o‘rgangan. Falastindagi pravoslav cherkovida yashab, arablar va xristianlarning hayoti bilan tanishgan. Safardan qaytgach, Qozon akademiyasining missionerlik bo‘limida ishlab, islom haqida atroflicha bilimga ega o‘qituvchi hamda qaram hudud aholisi ta’limi tashkilotchisi sifatida katta obro‘ qozondi.

Orenburgda qirg‘izlar, qozoqlar faoliyat yuritgan muassasada ishlagan vaqtida u qirg‘iz tilini o‘zlashtirib, turkiy xalqlar maorif ishlariga aralasha boshlagan va rus grafikasiga asoslangan turkiy alifbe tuzib, o‘quv adabiyotlari chop ettirgan. 1859 yilda u qirg‘iz dashtlarida tashkil etilgan nazorat komissiyasida mas’ul lavozimda xizmat qilgan. Kaspiy dengizining sharqiy qirg‘og‘ida imperiyaning turkmanlar bilan olib borgan siyosiy manfaatli muloqotlarida tarjimonlik qilgan.

Ilminskiy N.I. Turkistonga o‘lka xalq ta’limi tizimini tashkil etishga ko‘maklashish uchun o‘z shogirdlarini jo‘natdi. Ularning aksariyati Toshkent o‘qituvchilar seminariyasida faoliyat yuritib, o‘lka bo‘ylab xristian dinini targ‘ib etishni asosiy maqsad deb bilishdi. Jumladan, uning shogirdi Voskresenskiy N.A. Moskva ruhoniylaridan biriga yozgan xatida o‘zining o‘lkadagi vazifasi va o‘qituvchilar seminariyasi yo‘nalishini quyidagicha belgilaydi: “Toshkent o‘qituvchilar seminariyasi mahalliy aholini ruslar bilan qo‘shilib ketishini maqsad qilgan ekan, ularni xristian diniga targ‘ib etish, hech bo‘lmaganda yaqinlashtirish seminariya o‘qituvchilarining asosiy maqsadi hisoblanadi” [4].

Mahalliy aholini rus maktablariga kengroq jalb etish maqsadida bir qancha ishlar amalga oshirildi. Masalan, mazkur o‘quv muassasalarida dehqonchilik va duradgorlik ishlarini o‘rgatishga alohida e’tibor qaratdi. Bu bilan mahalliy aholi farzandlaridan ziyoli va boshqaruvchi kadrlar tayyorlash emas, dehqonchilik va hunarmandchilik bilan shug‘ullanadigan, qora mehnati hisobiga kun ko‘radigan, zodagonlar sinfini boqadigan xizmatkorlarni shakllantirish rejalashtirildi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro`yhati:

1. O‘z.R. MDA, 47 f. 1/1–ish, Ob ustroystve uchebnoy chasti po vedomstvu Ministerstva narodnogo prosvesheniya v Turkestanskom kraye, 1875.
2. Bendrikov K.Ye. “Ocherki po istorii narodnogo obrazovaniya v Turkestane (1865-1924gg.)” // M.: APN, 1961. – B. 110.
3. O‘z.R. MDA, 47-f. 1-r. 57-ish.4. Ilminskiy N.I. Iz perepiski po voprosu o primenenii russkogo alfavita k inorodcheskim yazikam // Kazan, 1883. – S.34.

TA’LIM AMALIYOTIDA O‘QUV MATERIALINI MOSLASHTIRISH, MODIFIKASIYALASH VA BOSQICHMA-BOSQICH QO‘SHISH TEXNOLOGIYASIDAN FOYDALANISH

N.J.Isakulova, ped.fan.dok., professor

Annotatsiya. Mazkur maqolada ta’lim amaliyotida o‘quv materialini moslashtirish, modifikasiyalash va bosqichma-bosqich qo‘shish texnologiyasidan foydalanishi yoritilgan. Shuningdek, o**‘quv materialini moslashtirish va modifikatsiyalashning asosiy tamoyillari, usullari, o‘quv materialini modifikatsiyalashning foydalari bayon etilgan.**

Kalit so`zlar va iboralar: o‘quv materialini moslashtirish, modifikasiyalash, bosqichma-bosqich qo‘shish texnologiyasi

O‘quv materialini moslashtirish va modifikatsiyalash texnologiyasi – bu ta'lim jarayonida o'quvchilarning individual ehtiyojlari, qobiliyatlari, qiziqishlari, o'qish uslublari va rivojlanish darajalariga mos ravishda o'quv materiallarini o'zgartirish yoki yengillashtirish jarayonini anglatadi. Bu texnologiya o'quvchilarning o'rganish samaradorligini oshirish va ularning muvaffaqiyatga erishishini ta'minlashga yordam beradi (2.4-jadvalga qarang):

2.4-jadval.

O‘quv materialini moslashtirish va modifikatsiyalash texnologiyasi

	O‘quv materialini moslashtirish va modifikatsiyalashning asosiy tamoyillari	O‘quv materialini moslashtirish va modifikatsiyalash usullari
Individuallikni hisobga olish	O‘quvchilarning individual xususiyatlari, masalan, o'qish sur'ati, kognitiv imkoniyatlari, til bilish darajasi, psixologik holati va o'rganish uslublari (vizual, audial, amaliy va boshqalar) asosida materiallar moslashtiriladi	**Matnni moslashtirish va o'zgartirish** ***Yengil matnlar:*** Matnning murakkabligini pasaytirish, ko'proq ushunarli va oddiy so'zlarni shlatish. Matnning uzunligini isqartirish va asosiy g'oyalarni ajratib ko'rsatish. ***Yordamchi matnlar:*** Matnni izohlash, qo‘shimcha tushuntirishlar yoki qaysi so‘zlarning yoki tushun-chalarning eng ko‘p ishlatilishini ko‘rsatish. Bu o‘quvchilarga tushunishni osonlashtiradi

O'quvchilarning ehtiyojlariga javob berish	O‘quvchilar o'z ehtiyojlariga mos ravishda o‘quv materiallarini olishlari kerak. Masalan, ayrim o‘quvchilar uchun maxsus qo‘llanmalar, illyustratsiyalar, diagrammalar, video va audio materiallar, yoki interaktiv resurslar taqdim etilishi mumkin	**Vizual materiallarni**	***Illyustratsiyalar va diagrammalar:*** Matnni yaxshiroq ushunish uchun diagrammalar, chizmalar yoki tasvirlar qo‘llaniladi. ***Rasm va grafiklar:*** Qiyin tushun-chalarni aniqroq ifodalash uchun rasmlar yoki infografikalar qo‘llanadi
Murakkablikni yengillashtirish	O‘quv materiallarining murakkabligini o'quvchilarning bilim darajasiga moslashtirish. Masalan, yuqori darajadagi o‘quvchilar uchun murakkabroq savollar, vazifalar va qo‘shimcha materiallar, boshqalariga esa yengil va tushunarli materiallar beriladi	**Audio va video materiallari**	***Tinglash uchun materiallar:*** O‘quvchilarga materiallarni tinglash imkoniyatini taqdim etish, audio fayllar yoki videolar yordamida ko‘proq ma'lumot olish. ***Interaktiv video:*** O‘quvchilarga ko‘rsatilgan materiallar ustida savollar berish yoki muammolarni hal qilish imkoniyatini yaratish
Turli shakl va formatlarda taqdimot	O‘quv materiallarini turli shakl va formatlarda taqdim etish. Bular: matn, rasm, video, audio, interaktiv dasturlar yoki elektron vositalar yordamida amalga oshiriladi	**Matnlarni qisqartiris**	Matnlarni oddiyroq va qisqaroq shaklda taqdim etish, jumladan, matnning uzunligini qisqartirish va asosan muhim ma'lumotlarni ajratib ko'rsatish
O‘quv materialini modifikatsiyalashning foydalari			
O‘ quvchilarning ehtiyojlariga moslashuv	O‘quvchilarning individual ehtiyojlari inobatga olinadi, shuning uchun har bir o‘quvchi o‘z qobiliyatiga mos materiallar bilan ta’minlanadi. Bu o‘quvchining o‘rganish jarayonida muvaf-faqiyatga erishish imkoniyatlarini oshiradi	**Matematik va ilmiy materiallarni**	Murakkab ilmiy va matematik masalalar, formulalar va diagrammalarni o‘quvchining imkoniyatlariga mos ravishda yengillashtirish. Masalan, oddiy misollar yoki tushuntirishlar berish
O‘ rganish samaradorligini oshirish	O‘quvchilarga tushunarli va o‘rganishga yengil materiallar berish orqali ularning o‘rganish samaradorligini oshiradi. Modifikatsiyalangan materiallar o‘quvchilarning ilgari o‘rganilgan bilimlarini mustahkamlashga yordam beradi	**Interaktiv vositalar va texnologiyalarni**	***Kompyuter dasturlari:*** O‘quvchilarga o‘z bilimlarini mustahkamlash uchun turli xil onlayn platformalar va o‘quv dasturlarini taqdim etish. ***Mobil ilovalar:*** Mobil ilovalar orqali o‘quvchilarga o‘qish, o‘rganish va mustahkamlash materiallarini taqdim etish
Motivatsiyani oshirish	O‘quvchilarga o‘zlarining ehtiyojlariga mos keladigan, qiziqarli va turli shakllarda taqdim etilgan materiallar orqali motivatsiya oshadi. Bu o‘quvchilarning o‘rganishga bo‘lgan qiziqishini saqlab qolishga yordam beradi	**Tahlil va baholashning**	O‘quvchilarning bilim darajasini aniqlashda turli usullarni qo‘llash: og‘zaki, yozma, amaliy yoki vizual baholashlar. O‘quvchilarning natijalarini baholashda o‘ziga xos yondashuvlar

Noaniqliklarni kamaytirish	Modifikatsiyalangan materiallar yordamida o‘quvchilarga tushunish oson bo‘lgan qo‘shimcha materiallar berilishi mumkin, bu esa o‘quvchilarni noaniqliklardan xalos etadi va o‘rganishni ancha yengillashtiradi	qo‘llaniladi, masalan, ixtiyoriy testlar, guruh faoliyatlari yoki mustaqil ishlashni ta'minlovchi baholash metodlari

O‘quv materialini moslashtirish va modifikatsiyalash texnologiyasi ta’limda o‘quvchilarning individual ehtiyojlarini, qobiliyatlarini va o‘rganish uslublarini hisobga olish orqali ta’lim jarayonini samarali qilishga imkon beradi. Bu texnologiya o‘quvchilarga yengil, tushunarli, va qiziqarli materiallar taqdim etish orqali ularning muvaffaqiyatga erishish imkoniyatlarini oshiradi. O‘quvchilarning motivatsiyasini oshirish va o‘rganish samaradorligini yaxshilashda muhim rol o‘ynaydi.

Umumta'lim maktabida nogiron bolalarning ta'limini moslashtirish bo'yicha tavsiyalar quyidagilardan iborat:

mazmuni o'xshash, ammo o'qish osonroq bo'lgan muqobil darsliklar bilan ta'minlang (tuzatish maktablari uchun);

darslik matnining audio yozuvini taqdim eting, shunda bola filmni tinglashi va matnni kuzatishi mumkin;

o'qish materiallari bola uchun qulay bo'lishi kerak;

o'qituvchi bolani tarkib bilan tanishtirish uchun matnning alohida qismlarini marker bilan ajratib ko'rsatishi mumkin. Kartalardan foydalanish mumkin;

o'qish uchun matnlarda tushunarsiz so'zlar va iboralar, metaforalar bo'lmasligi kerak. Rasmlar bilan matn kerak. Matnni o'qishdan oldin, bolani keyingi topshirig'i bilan tanishtiring. Matnni kichik semantik qismlarga ajrating;

matn bo'yicha savollar va topshiriqlar aniq, aniq, haqiqiy ma'lumotlarni tushunish uchun bo'lishi kerak;

nogiron bola uchun vazifalarni soddalashtirish;

yozma topshiriqlarni muqobil topshiriqlar bilan almashtiring. Tarkibni, bajarish shaklini tanlash uchun vazifalarni taklif qiling;

juftlikda, guruhlarda ishlashni ta'minlash;

ishlash uchun aniq algoritmlarni taklif qiling;

vazifalarni bajarishda, harakatlarni rejalashtirishda bolani yo'naltirish uchun belgi belgilaridan foydalaning;

dars davomida talabalar faoliyatining o'zgarishini, dam olish bilan faol ishlarning o'zgarishini ta'minlash;

vizual vositalardan majburiy foydalanish. Sinfda va bolaning stolida uni ishdan chalg'itadigan narsalar bo'lmasligi kerak;

insholar va taqdimotlar o'rniga o'qituvchi tomonidan yozilgan savollarga javoblarni yozishni taklif qiling;

doskada yozilgan vazifa bola uchun bosma nashrda takrorlanishi kerak. Qayta yozish vazifasini berishdan saqlaning;

kalkulyatordan foydalanishni o'rgating va undan matematika darslarida foydalaning;

vazifalarni shakllantirish: vazifa og'zaki va yozma ravishda shakllantirilishi kerak. Vazifa qisqa, aniq, bitta fe'l bo'lishi kerak. Farzandingizdan topshiriqni takrorlashni so'rang. Vazifani bir necha bosqichda shakllantirish mumkin. Vazifani shakllantirishda bolaning yonida turing. Bolaga boshlangan vazifani tugatish imkoniyatini bering;

baholash: bolaning yomon xulq-atvorini emas, balki yaxshi xulq-atvorini qayd etishga harakat qiling. Bolaning xatti-harakati dori-darmonlarni qabul qilish bilan bog'liq bo'lishi mumkinligiga tayyor bo'ling. Siz aytganingizdan so'ng, bola to'g'ri ish qilmayotganini

tushunadigan "maxsus" so'zni o'ylab ko'ring. Taraqqiyotni aks ettirish uchun oraliq baholashdan foydalaning [1].

Ta'limning asosiy maqsadi barcha talabalar tomonidan ma'lum bir ijtimoiy maqomga erishish va ularning ijtimoiy ahamiyatini tasdiqlashdir. Inklyuziv ta'limning vazifasi nogiron bolalarga (ham aqliy, ham fiziologik rejada) o'z qobiliyatlariga ishonch berish, shu bilan ularni boshqa talabalar, ehtimol ularning do'stlari va qo'shnilari bilan birga maktabda o'qishga undashdir. Nogiron yoki alohida ehtiyojli har bir bolani ta'lim muhitiga kiritish va ta'lim yondashuvlarida moslashuvchanlik inklyuziv ta'limning asosiy maqsad va vazifalaridir. Zamonaviy umumiy ta'lim dasturi inklyuziv ta'limni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun zarur bo'lgan o'zgarishlar va shartlarni o'z ichiga olishi kerak, ya'ni har bir o'quvchining individualligini qabul qilish va har bir bolaning alohida ehtiyojlarini qondirish.

Inklyuziv ta’lim metodik yordam turi, turli xil shakllarda bo‘lib, ular quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

sinf o‘qituvchisiga maslahat va yordam berish;

maxsus o‘qitish qo‘llanmalari va yordamchi materiallar bilan ta’minlash;

ota-onalar, ko‘ngillilar yoki katta o‘qituvchilar tomonidan mavjud bo‘lgan yordamlarni ta’minlash;

o‘quv reja dare jadvali, baholash mezonlariga moslashtirish va o‘zgarishlar bilan tanishtirish;

o‘qituvchilar bilim va malakalarini oshirish uchun sharoit yaratish;

faol qo‘llab-quvvatlovchi rahbar ijobiy maktab muhitini tashkil etish va ta’lim jarayonida do‘stona munosabatni shakllantirishi;

ma’muriyatga bolalarning aniqlash va baholashda yordam ko‘rsatish;

ijtimoiy psixologik va sog‘liqni saqlash xizmatlarini muvofiqlashtirish kabi ishlarni amalga oshirishdan iborat.

Inklyuziv ta’limda alohida ehtiyojli bolalarga ta’lim-tarbiya berish bolaning nuqson turiga ko‘ra sinfni va dars jarayonini moslashtirishni talab etadi. Inklyuziv sinf o‘qituvchilariga sinfda dars jarayonini samaradorligini oshirishga oid tavsiyalar ishlab chiqdik. Ushbu tavsiyalar har bir nuqson turi bo‘yicha alohida tuzilgan. Inklyuziv ta’lim tizimida o‘quv-tarbiya jarayonining tashkil etilishi. Inklyuziv ta’lim tashkil etilgan barcha umumta’lim maktablarda imkoniyati cheklangan bolalar va o‘smirlarga nisbatan do‘stona munosabat shakllanadi.

Inklyuziv ta’limni amalga oshirayotgan umumta’lim maktablarida davlat ta’lim standartlariga ilova sifatida imkoniyati cheklangan bolalar va o‘smirlar uchun korreksion dasturlar ham inobatga olinadi, maxsus korreksion ishlarni amalga oshirish uchun shart-sharoitlar yaratiladi (maxsus jihozlangan korreksion xona, maxsus texnik vositalar). Inklyuziv ta’limni amalga oshirayotgan umumta’lim maktablarida tayyorlov guruhi va birinchi sinflarda 35 daqiqa, yuqori sinflarda 45 daqiqadan darslar olib boriladi. Imkoniyati cheklangan bolalar va o‘smirlarning bilimlari ularning shaxsiy xususiyatlari va qobiliyatlariga asoslangan holda belgilangan tartibda baholanadi.

Ta’lim jarayonida zamonaviy umumdidaktik tamoyillar bilan bir qatorda maxsus tamoyillar ham e’tiborga olinadi. Korreksion ta’lim o‘quvchilarning ehtiyojlariga ko‘ra tabaqalashtirilgan holda tashkil etiladi. Inklyuziv ta’lim amalga oshirayotgan umumta’lim maktabiga o‘quvchilar ota-onalarning arizasi hamda «psixologo-pedagogik komissiya»lar xulosalari asosida qabul qilinadi va ta’lim muassasalarining rahbarlarining buyrug‘lari bilan tasdiqlanadi. Inklyuziv ta’lim amalga oshirayotgan umumta’lim maktabdagi sinflarda integratsiya qilingan o‘quvchilar soni 3-4 nafardan oshirilmaydi hamda o‘quvchilarning umumiy soni 25 nafargacha deb belgilanadi [2].

Bosqichma-bo‘sqich qo‘shish texnologiyasi – bu ta'lim jarayonida o'quvchilarning bilimlarini bosqichma-bosqich rivojlantirishga asoslangan yondashuvdir. Ushbu texnologiya, murakkab vazifalarni o‘quvchilarga osonroq tushunarli qilish uchun, ularni kichik, tushunarli bosqichlarga bo‘lishni nazarda tutadi. Bu texnologiya o‘quvchilarga o‘rganish jarayonida yangi bilimlarni asta-sekin va izchil ravishda o‘rganishga yordam beradi, har bir bosqichda yengilroq, oddiyroq va tushunarli materiallar taqdim etiladi (2.5-jadvalga qarang):

2.5-jadval.

Bosqichma-bo‘sqich qo‘shish texnologiyasi

Bosqichma-bo‘sqich qo‘shish texnologiyasining asosiy tamoyillari		Bosqichma-bo‘sqich qo‘shish texnologiyasining asosiy jarayonlari	
Bosqichma-bosqich yondashuv	Ta'lim jarayoni har bir o‘quvchining mavjud bilim darajasidan boshlanadi va o‘rganiladigan mavzular asta-sekin murakkablashadi. Dastlabki bosqichlar-da asosiy tushunchalar va ko‘nikmalar o‘rgatiladi, keyinchalik ularni rivojlantirish uchun murakkabroq materiallar kiritiladi	**Bosqichlarni aniqlash va rejalashtirish**	O‘rganish jarayonidagi har bir bosqichni aniq belgilash va ular orasida mantiqiy bog‘lanish yaratish. Har bir bosqichda o‘quvchilarga o‘rgatiladigan yangi bilimlar, ko‘nikmalar va malakalar taqdim etiladi
Tushunishni ta'minlash	Har bir yangi bosqich o‘quvchi tomonidan yaxshi tushunilishi kerak. Shuning uchun materiallar va ko‘nik-malar o‘quvchiga tushunarli tarzda va ularning tayyorgarlik darajasiga mos ravishda taqdim etiladi	**Materiallarni kichik qismlarga bo‘lish**	Har bir mavzu yoki o‘quv materiali kichik va tushunarli qismlarga bo‘linadi. Bu o‘quv-chilarga o‘rganilgan materialni yaxshi o‘zlashtirishga yordam beradi va qiyinchilikni kamay-tiradi
Aktiv o‘rganish	O‘quvchilar har bir bosqichda faol ishtirok etishlari kerak. Bu yondashuv o‘quvchilarning mustaqil fikrlashini, tahlil qilish va muammolarni hal qilish ko‘nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi	**O‘rganishni bosqichma-bosqich rivojlantirish**	Bosqichma-bosqich qo‘shish texnologiyasi har bir yangi bosqichda o‘rganilgan bilimlarni yanada rivojlantirishga imkon beradi. O‘quvchilar avvalgi bosqichlarda o‘rganilgan mate-riallar asosida yangi bilimlarni o‘zlashtirishadi
O‘rganishni bosqichma-bosqich baholash	Har bir bosqichda o‘quvchining o‘zlashtirgan materiallari va ko‘nikma-lari baholanadi. Bu baholash orqali o‘quvchining qaysi sohalarda yordamga muhtojligi aniqlanadi va keyingi bosqichga o‘tish uchun kerakli tayyorgarlik amalga oshiriladi	**O‘quvchilarga yordam va qo‘llab-quvvatlash**	Har bir bosqichda o‘quvchilarga kerakli yordam va qo‘llab-quvvatlash taqdim etiladi. Bu, o‘quvchilarning murakkab materiallarni o‘zlashtirishda yordam beradi va ularning muvaffaqiyatga erishishiga yordam beradi
		Qayta ko‘rib chiqish va mustahkamlash	O‘quvchilarning har bir bosqichda o‘zlashtirgan bilimlari va ko‘nikmalarini mustahkam-lash uchun qayta ko‘rib chiqish va qo‘shimcha mashqlar bajari-ladi
Bosqichma-bosqich qo‘shish texnologiyasining afzalliklari		**Bosqichma-bosqich qo‘shish texnologiyasining amaliy qo‘llanilishi**	
O‘	Har bir o‘quvchining o‘rganish sur'ati va darajasi boshqacha bo‘lishi mumkin.		

	Bosqichma-bosqich qo‘shish texnologiyasi o‘quvchilarni o‘z sur'atlarida o‘rganishga imkon beradi, bu esa ular uchun o‘rganishni yanada samarali qiladi	Matematik va ilmiy fanlarda	Matematik va ilmiy fanlar bo‘yicha o‘quvchilarga murak-kab formulalar, hisoblashlar yoki tajribalarni o‘rganishdan avval asosiy tushunchalar va amaliy ko‘nikmalarni taqdim etish. Masalan, algebra yoki geomet-riya mavzularini o‘rganishda, o‘quvchilar dastlab oddiy misollarni yechishadi, so‘ngra murakkablashtirilgan vazifalarni hal qiladilar
Tushunish va ko‘ nikmalarni	O‘quvchilar har bir bosqichda o‘rganilgan materialni yaxshilab o‘zlashtiradilar. Bu yondashuv o‘quvchilarga murakkabroq tushunchalarni tushunishga yordam beradi va mustahkam bilimlar yaratadi	Yozma va og‘ zaki nutqni rivojlantirish	O‘quvchilarga yozma va og‘zaki nutqlarni rivojlantirishda, dastlab oddiy matnlarni yozish va o‘qish, so‘ngra murakkabroq matnlar bilan ishlash taklif qilinadi. Bu jarayon o‘quvchilarning o‘z fikrlarini aniq va to‘g‘ri ifodalashga yordam beradi
Motivatsiy ani	Har bir bosqichni muvaffaqiyatli o‘zlashtirish o‘quvchiga qo‘shimcha motivatsiya beradi. Bu o‘quvchini yangi bilimlarni o‘rganishga va keyingi bosqichlarga o‘tishga undaydi	Ko‘ nikmalarni rivojlantirish	Masalan, qo‘llanilayotgan bo‘sqichma-bo‘sqich qo‘shish texnologiyasida o‘quvchilarga biror ko‘nikmani rivojlantirish uchun ular dastlab oddiy ko‘nikmalarni o‘rganadi, so‘ngra murakkab va ko‘p qadamli vazifalar bilan ishlashni boshlaydilar
O‘ rgan ishning	O‘quvchilarga o‘rganish jarayonini izchil ravishda amalga oshirish imkoniyati beriladi. Bu, bilimlarni mustahkamlash va uzviy bog‘lashga yordam beradi		

Bosqichma-bosqich qo‘shish texnologiyasi o‘quvchilarga bilimlarni murakkablashmagan, lekin izchil ravishda o‘rganish imkoniyatini beradi. Har bir yangi bosqichda o‘quvchi oldingi materialni o‘zlashtirib, keyingi bosqichga tayyorlanadi. Bu yondashuv o‘quvchilarning bilim va ko‘nikmalarini mustahkamlashga yordam beradi, o‘rganishni samarali va qiziqarli qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro`yxati:

1. Организация режима урока в инклюзивном классе. Организация режима урока в инклюзивном классе (1sept.ru).

2. Shomaxmudova R.Sh. Maxsus va inklyuziv ta’lim: xalqaro va milliy tajribalar. Uslubiy qo‘lanma. – Toshkent 2011. – 208 b. 183-184-б.

РОЛЬ ПЕДАГОГА В ПРОЦЕССЕ ИНТЕГРАЦИИ КОММУНИКАТИВНЫХ ЯЗЫКОВЫХ НАВЫКОВ РАЗВИТИЯ МУЛЬТИКУЛЬТУРНЫХ ЦЕННОСТЕЙ У МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ

Ламия Алиева
Старший преподаватель Азербайджанского государственного педагогического университета (Баку, Азербайжан)

Ключевые слова: межкультурные отношения, межкультурная коммуникация, интерактивное обучение, культурное разнообразие.

Keywords: Intercultural relations, intercultural communication, interactive learning, cultural diversity.

В современном мире одной из важнейших задач, стоящих перед системой образования, является формирование у учащихся с раннего возраста открытого и толерантного отношения к мультикультурным ценностям [1. С.12-14]. В условиях глобализации люди всё чаще взаимодействуют с представителями различных культур, религий и этнических групп, что повышает значимость мультикультурного сознания. Под мультикультурным сознанием понимается способность уважать, понимать и сотрудничать с людьми других культур, а также принимать принципы совместного сосуществования. Это является одним из ключевых условий гармоничного и справедливого развития общества [2. С. 46].

В этом контексте начальное образование выступает как важнейший этап формирования основ мультикультурного сознания у детей, поскольку именно в этот период закладываются модели их психологического и социального поведения [3. С. 18-20]. Отношение к межкультурному взаимодействию, уровень толерантности и способность к эмпатии начинают формироваться именно в этот период.

В этом процессе особенно важную роль играет правильный выбор и применение педагогических средств и методов обучения. Особенно следует отметить высокий педагогический потенциал коммуникативных методов [4. С. 27-29]. Такие методы направлены не только на передачу знаний, но и на развитие у учащихся базовых навыков — общения, слушания, понимания, выражения собственного мнения, сотрудничества и социального взаимодействия [5. С. 24-25]. Развитие этих умений расширяет возможности детей по пониманию и принятию других культур. Таким образом, коммуникативные методы обучения выходят за рамки простого изучения языка и становятся важным инструментом подготовки учеников к межкультурному взаимодействию.

Для формирования мультикультурного сознания в первую очередь важно, чтобы учащиеся были открыты к различиям и проявляли интерес к изучению других культур. Это невозможно достичь традиционными, информационно-ориентированными методами обучения. Напротив, коммуникативные методы, основанные на активном участии и взаимодействии, оказываются значительно более эффективными [6. С. 33-34]. С помощью таких подходов дети не ограничиваются лишь знанием, полученным от учителя, но также выражают собственное мнение, слушают взгляды своих одноклассников, сравнивают различные точки зрения и тем самым делают первые шаги к межкультурному диалогу.

Коммуникативная учебная среда способствует также развитию социально-эмоциональных навыков. На уроках, проводимых с использованием таких методов, дети учатся проявлять эмпатию, сотрудничать и решать конфликты мирным путём [5. С. 25]. Все эти умения являются необходимыми для жизни и деятельности в мультикультурном обществе. Например, работа в группах, задания на основе диалога, ролевые игры, дебаты и обсуждения способствуют развитию как языковых, так и социальных навыков. В этих видах

деятельности дети примеряют на себя разные социальные роли, учатся принимать разные точки зрения и высказывать свои суждения.

Педагогический потенциал коммуникативных методов не ограничивается лишь социальными навыками. Они играют важную роль также в формировании критического мышления, межкультурного понимания и ценностей инклюзивного образования. В процессе совместной деятельности дети знакомятся с различными традициями, мировоззрениями и образами жизни. Направляющая и сопровождающая роль учителя в этом процессе повышает его эффективность. Включая в коммуникативные задания примеры из разных культур, педагог формирует у детей интерес и уважение к этим ценностям. Например, обсуждение сказок разных народов, знакомство с праздниками других стран, сравнение образа жизни детей из разных регионов мира вызывают у учащихся интерес и расширяют их кругозор [7. С. 56-58].

Ещё одним преимуществом коммуникативного обучения в контексте развития мультикультурного сознания является его направленность не на формальное знание, а на формирование жизненно важных навыков. С помощью этих методов дети осваивают умения, которые они могут применять не только в классе, но и в семье, школе и обществе в целом. Это делает обучение более осмысленным и функциональным. Таким образом, коммуникативные методы способствуют всестороннему развитию личности ученика, а преподавание мультикультурных ценностей выходит за пределы теории и проявляется также на уровне поведения и отношений.

К сожалению, в ряде образовательных систем потенциал коммуникативных методов всё ещё недооценивается, и формированию мультикультурного сознания в начальной школе не уделяется системного внимания. В некоторых случаях учителя воспринимают коммуникативное обучение исключительно как средство развития языковых навыков, не учитывая его социально-культурную составляющую. Однако коммуникативное обучение должно использоваться не только для преподавания языка, но и для формирования у детей навыков восприятия мира, понимания людей и сотрудничества [6. С. 29]. Для этого необходимо соответствующим образом готовить учителей — как в методологическом плане, так и в направлении межкультурной педагогики.

В контексте мультикультурного образования роль учителя выходит за пределы простого транслятора знаний. Он становится проводником межкультурного диалога, человеком, который помогает учащимся узнать о культурном разнообразии и учит уважению ко всем одноклассникам. Чтобы выполнить эту роль, педагог должен критически осмысливать собственную культуру и одновременно быть открытым и объективным по отношению к другим культурам. Коммуникативные методы предоставляют учителю широкие возможности для реализации этой миссии [7. С. 57]. Например, использование открытых вопросов, создание условий для обмена личным опытом, принятие разнообразия мнений и стимулирование активности каждого ученика — всё это способствует укреплению мультикультурных ценностей в классе.

В заключение можно сказать, что развитие мультикультурного сознания в начальных классах и педагогический потенциал коммуникативных методов имеют стратегическое значение для современного образования. Эти методы способствуют формированию как языковых и коммуникативных навыков, так и социально-культурного понимания. Они создают условия для воспитания не просто образованных, но и понимающих, эмпатичных и толерантных граждан. В будущем системное внедрение таких подходов в образовательную практику и усиление соответствующей подготовки педагогов могут способствовать построению более гармоничного и мультикультурного общества.

Использованная литература:

1. Ахмедова, С. (2019). *Мультикультурное образование и развитие языковых навыков*, с. 12-14.

2. Мамедова, Л. (2020). Мультикультурализм и языковые навыки в системе образования. Научный журнал Бакинского государственного университета, 2(15), С. 46.

3. Гулиев, А. (2018). Развитие речевых и языковых навыков в начальных классах. Баку: Издательство Министерства образования, С. 18-20.
4. Алиев, Р. (2021). Применение коммуникативных методов обучения в начальных классах. Баку: Издательство «Образование», С. 27-29.
5. Гасанова, Ф. (2017). Роль коммуникативных навыков в условиях мультикультурного образования. Журнал «Образование и инновации», 5(3), с. 24-25.
6. Иванова, Е. А. (2018). *Методы обучения в условиях поликультурного образования*. Санкт-Петербург: Издательство РГПУ, С. 29-34.
7. Петрова, Н. В. (2019). *Интеграция коммуникативных навыков в начальной школе*. Журнал «Педагогика», №4, С. 56-58.

SEMINAR MASHG‘ULOTLARINI TESKARI SINF METODIKASI ASOSIDA TASHKIL ETISH

Abdullayeva B.S., pedagogika fanlari doktori, professor

Annotatsiya. Mazkur maqolada seminar mashg‘ulotlarini teskari sinf metodikasi asosida tashkil etish yoritikgan. Shuningdek, teskari sinf metodikasi asosida seminar mashg‘ulotining namunaviy tuzilmasi ishlab chiqilgan.

Kalit so`zlar va tushunchalar: teskari sinf (flipped classroom), seminar mashg‘uloti, an’anaviy dars, bosqich

Teskari sinf (Flipped Classroom) – bu ta’lim jarayonini an’anaviy tartibdan teskari qilishga asoslangan pedagogik yondashuv hisoblanadi. An’anaviy darsda nazariy ma’lumot auditoriyada o‘tilib, mustaqil ish uyda bajarilsa, teskari sinfda buning aksi bo‘ladi. Talabalar nazariy materialni mustaqil ravishda (video, maqola, prezentatsiya, podkast va boshqalar orqali) darsdan oldin o‘zlashtiradi. Auditoriyadagi seminar mashg‘uloti esa amaliyot, tahlil, muhokama, muammoli vaziyatlarni hal qilishga bag‘ishlanadi. Seminar mashg‘ulotlarida talabalarni faollikka, mustaqil fikrlashga, hamkorlikda ishlashga va bilimni amalda qo‘llashga yo‘naltirishdan iborat bo`lib, quyidagi vazifalarni bajarish talab etiladi:

talabalarni darsdan oldin tayyorlov jarayoniga jalb etish;

mustaqil o‘rganish ko‘nikmalarini shakllantirish;

seminar davomida muhokama, debat, keys-stadi, loyiha ishlari orqali tahliliy tafakkurni rivojlantirish;

o‘qituvchi va talaba o‘rtasidagi hamkorlikni kuchaytirish.

Teskari sinf metodikasi asosida seminar mashg‘uloti quyidagi bosqichlarda tashkil etiladi (1-jadvalga qarang):

1-jadval.

Teskari sinf metodikasi asosida seminar mashg‘ulotini tashkil etish bosqichlari

Bosqichlar	Bosqich nomi	Bosqich topshiriqlari
1-bosqich	Darsgacha tayyorgarlik	O‘qituvchi mavzuga oid video-ma’ruza, elektron maqola, infografika yoki podkast tayyorlaydi yoki tavsiya qiladi
		Talabalarga ushbu materiallarni oldindan o‘rganish topshirig‘i beriladi (muddati, savollari, testlar bilan)
		Platforma sifatida Google Classroom, Moodle, Edmodo yoki Telegram-kanaldan foydalaniladi
2-bosqich	Seminar mashg‘uloti jarayoni	Muhokama (debate) – oldindan o‘rganilgan material asosida bahs-munozara

		Keys-stadi (amaliy holat tahlili) – real yoki sun’iy muammo yechimini topish
		Aqliy hujum yoki “balanslashgan argument” metodi – g‘oyalarni ilgari surish va tahlil qilish
		Jamoaviy loyiha ishi – kichik guruhlar bilan yechim ishlab chiqish
		Refleksiya – har bir talaba o‘z o‘rganish natijasini tahlil qilish
3-bosqich	Mustahkamlash va baholash	O‘qituvchi individual baholash (test, mini-esse, “Exit-ticket”) hamda guruhli baholash (loyiha, taqdimot) usullarini qo‘llaydi
		Talabalar refleksiya yozadi: nimalarni o‘rgandi, qaysi muammo qiyin bo‘ldi, nimani boshqacha qilish mumkin

Mazkur seminar mashg`ulotlarida o‘qituvchi quyidagi funksiyalarni bajaradi:
ma’lumot beruvchi emas, balki yo‘lko‘rsatuvchi (facilitator);
o‘quv jarayonini rejalashtiruvchi va muvofiqlashtiruvchi;
talabalarning mustaqil ishlashini monitoring qilishchi;
raqamli resurslarni tanlovchi va integratsiyalovchi mutaxassis.

Teskari sinf metodikasi asosida seminar mashg‘ulotining namunaviy tuzilmasi quyidagicha ishlab chiqish tavsiya etiladi (2-jadvalga qarang):

№	Bosqich	Faoliyat mazmuni	Metod / Vosita
1.	Darsdan oldin	Video-ma’ruza, matn yoki prezentatsiyani o‘rganish, onlayn test topshirish	Elektron resurslar, platforma
2.	Kirish (5 daqiqa)	Mavzuni eslatish, savollar orqali tayyorgarlikni aniqlash	Savol-javob, “Brainstorming”
3.	Asosiy qism (30-40 daqiqa)	Guruhlarda muammo yechish, keys tahlil qilish, fikr almashish	Keys-stadi, muhokama, rol o‘ynash
4.	Yakuniy qism (10-15 daqiqa)	Natijalar taqdimoti, refleksiya, o‘qituvchi xulosasi	Taqdimot, fikr-mulohaza, baholash

Teskari sinf metodikasi asosida seminar mashg‘ulotining afzalliklari quyidagilardan iborat:
talabalar mustaqil va faol o‘rganadi;
darsda vaqt samarali ishlatiladi;
tahlil, muhokama, ijodiy fikrlash rivojlanadi;
shaxsiylashtirilgan ta’lim amalga oshadi;
o‘qituvchi va talaba o‘rtasida interaktiv muloqot kuchayadi.

Teskari sinf metodikasi asosida seminar mashg‘ulotida muammolarni bartaraf etish yo‘llarini tavsiya etamiz:
talabalarning passivligida motivatsion rag‘bat, ball tizimi orqali faollikni oshirish;
texnik vositalarning yetishmasligida o‘quv materiallarini mobil versiyada tayyorlash;

nazoratning murakkabligida onlayn testlar va avtomatik baholash tizimlarini ishlab chiqish.

Xulosa qilib aytganda, teskari sinf metodikasi seminar mashg‘ulotlarini samarali tashkil etishda zamonaviy pedagogik yondashuvlardan biridir. U talabalarning faolligini oshiradi, ularni bilim oluvchi emas, bilim yaratuvchi sub’ektga aylantiradi. Bu yondashuv, ayniqsa, oliy ta’limda mustaqil fikrlaydigan, raqamli savodxon, ijodkor shaxslarni tayyorlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro`yxati:

1. Исакулова, Н. (2024). Историческое происхождение педагогических концепций. *in Library*, *1*(1), 100–105. извлечено от https://inlibrary.uz/index.php/archive/article/view/34867
2. N.J. Isakulova DARSLAR TIPOLOGIYASI VA O`ZIGA XOS XUSUSIYATLARI // Inter education & global study. 2024. №4 (1). URL: https://cyberleninka.ru/article/n/darslar-tipologiyasi-va-o-ziga-xos-xususiyatlari (дата обращения: 30.10.2025).
3. JANIKULOVNA I. N. Methodology of teaching customs terms in english using study projects. – 2024.
4. Subermaniam L. et al. A Systematic Review of Sustainability Management in Small and Medium Enterprises to Improve Sustainable Development Goals //Acta Innovations. – 2025. – С. 38-48.
5. Исакулова Н. Божхона соҳасига оид терминларни ўқитишда тадқиқот лойиҳалардан фойдаланиш //in Library. – 2024. – Т. 2. – №. 2. – С. 11-19.

ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТ ҚҰРАЛДАРЫНЫҢ ҚАЗАҚ ӘДЕБИЕТІН ЗЕРТТЕУДЕГІ РӨЛІ МЕН МҮМКІНДІКТЕРІ-

ПЕРТАЕВА Э.Қ.[1]

Ш.Мұртаза атындағы Халықаралық Тараз университетінің профессордың ассистенті, филология ғылымдарының кандидаты, Қазақстан Республикасы, Тараз қ.

САРСЕНБАЕВА М.Б.[2]

Ш.Мұртаза атындағы Халықаралық Тараз университетінің сеньор-лекторы, педагогика ғылымдарының магистрі, Қазақстан Республикасы, Тараз қ.

ӘЛІМХАНОВА Ж.Ж[3]., АЙТУ Н.Н[4]

Ш.Мұртаза атындағы Халықаралық Тараз университетінің ассистенттері, Қазақстан Республикасы, Тараз қ.

Түйіндеме. Қазіргі заманғы ғылым мен технологияның қарқынды дамуы жасанды интеллект (ЖИ) құралдарын әдебиет зерттеу саласына енгізуге жол ашты. Қазақ әдебиеті – ұлттық мәдениеттің маңызды бөлшегі ретінде, дәстүр мен инновацияның тоғысында жатыр. ЖИ құралдары қазақ әдебиетін зерттеуде мәтіндерді автоматты түрде өңдеу, стильдік және семантикалық талдау, авторлық ерекшеліктерді анықтау, сондай-ақ әдеби мұраны цифрландыру сияқты көптеген мүмкіндіктерді ұсынады. Бұл технологиялар үлкен көлемдегі әдеби деректерді жылдам әрі тиімді сараптауға, жаңа ғылыми тұжырымдар жасауға жағдай жасайды. Сонымен қатар, ЖИ қазақ тілінің ерекшеліктерін ескере отырып, оның даму жолдарын көрсетеді және әдебиет зерттеу әдістерін жаңартуға септігін тигізеді. Алайда, қазақ тілінің морфологиялық және синтаксистік күрделілігі, ресурстардың жеткіліксіздігі сияқты қиындықтар бар. Болашақта жасанды интеллект технологияларын жетілдіру қазақ әдебиетін терең зерттеуге және оны әлемдік деңгейде танытуға мүмкіндік береді.

Кілтті сөздер: қазақ әдебиеті, жасанды инттелект, ұлттық мәдениет, мәтіндерді автоматты түрде өңдеу, авторлық стиль, әдеби процесс, электронды мұрағат.

Abstract. The modern development of science and technology has opened the way for the integration of artificial intelligence (AI) tools into the field of literary studies. Kazakh literature,

as an important part of national culture, lies at the intersection of tradition and innovation. AI tools provide extensive opportunities for researching Kazakh literature, including automatic text processing, stylistic and semantic analysis, identification of authorial features, as well as digitization of literary heritage. These technologies enable the rapid and efficient analysis of large volumes of literary data and facilitate new scientific insights. Moreover, AI takes into account the peculiarities of the Kazakh language, demonstrates its development pathways, and contributes to the modernization of literary research methods. However, challenges remain due to the complex morphology and syntax of the Kazakh language, as well as limited resources. In the future, the advancement of artificial intelligence technologies will allow for deeper study of Kazakh literature and promote its recognition on a global scale.

Keywords: kazakh literature, artificial intelligence, national culture, automatic text processing, authorial style, литературный процесс – literary process, электронный архив – electronic archive

Қазіргі заманда жасанды интеллект (ЖИ) технологиялары ғылымның барлық саласына кеңінен енуде. Әсіресе, гуманитарлық ғылымдарда – тілтану, әдебиеттану, мәдениеттануда ЖИ құралдарының қолданылуы зерттеулердің жаңа деңгейіне көтеруге мүмкіндік беруде.

Қазақ әдебиеті – бай тарихи-мәдени мұраның бір бөлігі ретінде ЖИ көмегімен терең талдануда. Бұл мақалада жасанды интеллекттің қазақ әдебиетін зерттеудегі рөлі мен мүмкіндіктері қарастырылады.

1. Жасанды интеллекттің қазақ әдебиетін зерттеудегі рөлі

ЖИ қазақ әдебиетін зерттеуде ақпараттық-коммуникациялық технологияларды қолданудың негізі болып табылады. Оның көмегімен:

1.Мәтіндерді автоматты түрде өңдеу мен талдау жүзеге асады. Бұл үлкен көлемдегі әдеби мәтіндерді жылдам әрі дәл талдауға мүмкіндік береді.

2.Авторлық стильді анықтау және салыстыру әдістері дамуда. ЖИ құралдары арқылы белгілі бір авторға тән ерекшеліктер анықталады.

Әдебиеттегі негізгі тақырыптар мен идеяларды автоматты түрде шығару мүмкіндігі бар, бұл зерттеушілерге әдеби процесті кеңірек түсінуге көмектеседі.

Машиналық аударма және тілдік өңдеу саласында қазақ тілін дамытуға септігі тиеді [1].

2. Қазақ әдебиетін зерттеудегі жасанды интеллекттің негізгі мүмкіндіктері

2.1 Мәтіндерді талдау және классификациялау

ЖИ технологиялары мәтіндердің лексикалық, морфологиялық, синтаксистік құрылымдарын талдай алады. Бұл арқылы қазақ әдебиетіндегі стильдік, жанрлық ерекшеліктерді анықтау жеңілдейді.

2.2 Семантикалық талдау

Жасанды интеллект мәтіндердің мағыналық құрылымын зерттей отырып, әдеби шығармалардағы метафоралар, символдар, көркемдік стильдерді талдауда қолданылады.

2.3 Қолданбалы зерттеулер

ЖИ көмегімен қазақ әдебиетіндегі белгілі бір дәуірдің немесе автордың шығармаларын сандық форматта өңдеп, зерттеу жүргізуге мүмкіндік бар.

2.4 Электронды мұрағаттар мен дерекқорларды құру

Жасанды интеллект қазақ әдебиетінің электронды архивтерін құруда және оларды іздеу жүйелері арқылы тез, әрі тиімді пайдалануында маңызды рөл атқарады.

3. Қиындықтар мен келешек бағыттар

Қазақ тілінің морфологиясы мен синтаксисінің күрделілігі, ресурстардың шектеулі болуы ЖИ құралдарын жетілдіруде белгілі бір қиындықтар туғызады. Дегенмен, тілдік корпус пен деректер базасын дамыту, қазақ тілінің табиғи тілдерді өңдеу жүйелерін жетілдіру – алдағы маңызды міндеттер [2].

Мәселен, Абайдың «Болыс болдым мінеки» өлеңін алайық. Сабақтың мақсаты – студенттерге Абайдың сатиралық шығармасының мазмұнын, идеясын және көркемдік

ерекшеліктерін меңгерту. Жасанды интеллект құралдары арқылы мәтінді талдауға, интерактивті оқуға баулу. Әлеуметтік әділетсіздік пен адам бойындағы мінез-құлықтарды сын көзбен қарауға үйрету.

1.Дайындық кезеңі (ЖИ көмегімен)

Қолданылатын құралдар:

ChatGPT / QazaqGPT – өлең мазмұнын талдау, түсіндіру

Google Bard / Claude.ai – стилистикалық ерекшеліктерді көрсету

Text-to-Speech (TTS) платформалары – — өлеңді мәнерлеп оқу (мысалы, TTSMP3.com)

Mentimeter / Kahoot – интерактивті сұрақ-жауаптар

Wordcloud генераторы – өлеңдегі негізгі сөздерді визуализациялау

2. Өлеңмен танысу. Мәтіннен үзінді (толық емес):

Болыс болдым мінеки,
Бар малымды шығындап.
Түйеде қом, атта жал
Қалмады елге тығындап.
Сөйтсе-дағы елімді
Ұстай алмадым мығымдап.
Күштілерім сөз айтса,
Бас изеймін шыбындап [3].

ЖИ әрекеті:

ChatGPT немесе QazaqGPT-ке:

«Бұл өлеңнің тақырыбы мен идеясын түсіндір» деп жазу → студенттермен бірге талдау.

Мысалы, ChatGPT-ке сұрақ:

«Абайдың бұл өлеңінде кім сыналып тұр? Сатираның қандай тәсілдері қолданылған?».

Жауап:

Автор әкімшілік қызметтегі адамдардың жемқорлығы мен екіжүзділігін әшкерелейді.

Ирония, гипербола, сарказм секілді әдеби тәсілдер байқалады.

Әлеуметтік әділетсіздік – негізгі тақырып.

Қазақ әдебиетінің қайталанбас классигі, ұлы ақын әрі ойшыл Абай Құнанбаевтың шығармалары ұлттық мәдениеттің негізін құрайды. Оның өлеңдері тек әдебиет сабақтарында ғана емес, сонымен қатар рухани тәрбие мен адамгершілік құндылықтарды қалыптастыруда ерекше орын алады. Қазіргі заманның жаңа технологиялары – жасанды интеллект (ЖИ) құралдары Абай шығармаларын оқыту процесін жаңаша деңгейге көтеруге мүмкіндік береді.

1. Жасанды интеллекттің білім беру саласындағы рөлі

ЖИ технологиялары білім беру саласында интерактивтілік пен жеке тәсілді қамтамасыз етеді. Студенттердің қабілеті мен қызығушылығына сәйкес материалды ұсыну, оқу үрдісін жекелендіру, оқыту тиімділігін арттыру – бұл жасанды интеллекттің басты артықшылықтары.

2. Абай өлеңдерін оқытудағы жасанды интеллект мүмкіндіктері

2.1 Мәтінді түсіндіру және талдау

ЖИ жүйелері Абай өлеңдерін семантикалық талдаудан өткізіп, студенттерге мазмұнын, негізгі идеяларын, бейнелік құралдарын түсінуге көмектеседі. Мысалы, өлеңдегі метафоралар мен символдардың мағынасын ашуға арналған интерактивті құралдар.

2.2 Жеке оқу траекториясын құру

Жасанды интеллект әр студенттің деңгейін анықтап, олардың қызығушылығына және оқу нәтижелеріне қарай жеке оқу жоспарын құрады. Бұл әсіресе әдебиеттің терең мағынасын меңгеруде маңызды.

2.3 Дауыстық оқыту және диалогтық жүйелер

Студенттерге өлеңдерді жаттауда және оқу дағдыларын дамытуда дауыстық талдау құралдары мен сөйлесу боттары көмек көрсетеді. Бұл интерактивті әдіс студенттердің оқу мотивациясын арттырады.

2.4 Қорытынды және шығармашылық тапсырмалар

ЖИ студенттерге өлеңнің негізгі тақырыптары бойынша сұрақтар қойып, шығармашылық тапсырмалар ұсынады, бұл білімді терең меңгеруге және өз ойын еркін білдіруге ықпал етеді.

3. Практикалық қолдану үлгілері

- Интерактивті оқу платформалары: ЖИ интеграцияланған жүйелер Абай шығармаларын мультимедиялық материалдармен (бейне, аудио, графика) бірге ұсынады.
- Чат-боттар: Абай өлеңдерін талдау және түсіндіру бойынша сұрақтарға жауап беретін виртуалды ассистенттер.
- Машиналық аударма және адаптация: Абай өлеңдерін басқа тілдерге аудару мен талдау үшін ЖИ технологияларын пайдалану [4].

Абай өлеңдерін оқытуда жасанды интеллект құралдарын қолдану студенттердің шығармашылық қабілеттерін дамытуға, әдебиетке деген қызығушылығын арттыруға және білім сапасын жақсартуға мүмкіндік береді. Болашақта бұл технологияларды жетілдіру арқылы ұлттық руханияттың тереңірек меңгерілуіне қол жеткізуге болады.

Жасанды интеллект құралдары қазақ әдебиетін зерттеуде үлкен мүмкіндіктерге ие. Олар әдеби мәтіндерді жылдам әрі сапалы талдауға, авторлық стильді анықтауға, әдебиетті цифрландыруға және зерттеу әдістерін жаңартуға ықпал етеді. Болашақта ЖИ технологияларын дамыту арқылы қазақ әдебиетінің терең зерттелуі мен әлемдік деңгейде танылуы мүмкін.

Пайдалануға болатын қосымша ресурстар:

1.Abaialemi.kz – Абай шығармаларының толық электронды жинағы
2.QazaqGPT.kz – қазақ тілінде жұмыс істейтін ЖИ
3.Абай шығармалары (1, 2 том). – Алматы: Жазушы, 2022ж.
4.**OpenAI ChatGPT** – әдебиет талдауға арналған әмбебап ЖИ

ЗНАЧЕНИЕ ИНТЕГРАЦИИ КОММУНИКАТИВНЫХ ЯЗЫКОВЫХ НАВЫКОВ В ФОРМИРОВАНИИ МУЛЬТИКУЛЬТУРНЫХ ЦЕННОСТЕЙ У МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ

Ламия Алиева
Старший преподаватель Азербайджанского государственного педагогического университета
(Баку, Азербайжан)

Ключевые слова: Мультикультурные ценности, межкультурная коммуникация, начальные классы, методы обучения.

Keywords: Multicultural values, intercultural communication, elementary school, instructional methods.

Во всё более глобализирующемся современном мире взаимодействие и интеграция различных культур становятся всё более актуальной темой. Формирование мультикультурных ценностей в структуре общества является одним из важнейших условий для сохранения социальной сплочённости и мира. В этом контексте школьная среда, особенно начальные классы, выступает в качестве важной платформы, где закладываются основы мировоззрения

и социального поведения детей. Формирование мультикультурных ценностей в начальных классах возможно за счёт развития у учащихся уважения к различным культурам, принятия различий и формирования навыков толерантности [1. С. 47].

Одним из ключевых средств развития мультикультурных ценностей являются коммуникативные языковые навыки. Язык — это не только средство общения, но и важный инструмент для передачи, понимания и сохранения культур. Развитие языковых навыков у школьников способствует их знакомству с различными культурами и уважительному отношению к ним [2. С. 18]. В этом контексте интеграция коммуникативных умений в учебные программы и совершенствование методов преподавания становятся приоритетным направлением современной педагогики.

Интеграция мультикультурализма и коммуникативных способностей особенно важна в системе образования, так как открытое и уважительное отношение к различным культурам с раннего возраста влияет на формирование в будущем миролюбивой и ориентированной на взаимопонимание личности. Коммуникативные навыки играют незаменимую роль в социальном и эмоциональном развитии учащихся начальных классов [3. С. 39]. Однако в современной образовательной практике этим навыкам и мультикультурным ценностям уделяется недостаточно внимания, а используемые методы зачастую остаются традиционными и утратили свою эффективность. В связи с этим обновление методов обучения и интеграция коммуникативных языковых навыков в процесс мультикультурного образования является актуальным как с научной, так и с практической точки зрения.

Основная цель данного исследования — изучить роль коммуникативных языковых навыков в формировании мультикультурных ценностей у учащихся начальных классов и разработать научно обоснованные предложения по совершенствованию методов обучения. В связи с этим были определены следующие задачи: определить роль коммуникативных языковых навыков в социальном и культурном развитии учащихся начальных классов; проанализировать существующие методы преподавания мультикультурных ценностей; предложить новые методы обучения, обеспечивающие интеграцию коммуникативных навыков и мультикультурных ценностей у учащихся; проверить эффективность предложенных методов на практике [4. С. 33].

Язык и коммуникация являются основными носителями человеческой культуры. Такие педагогические теоретики, как Выготский и Брунер, подчеркивают центральную роль языка в интеллектуальном и социальном развитии детей [3. С. 41]. С помощью языковых навыков дети не только получают информацию, но и строят социальные отношения, а также усваивают ценности различных культур. Мультикультурное образование предполагает признание, уважение различных культур и обучение принципам совместного проживания [1. С. 48]. Этот тип образования способствует формированию у детей таких качеств, как социальная справедливость, толерантность и эмпатия. В начальном школьном возрасте языковые способности детей развиваются особенно быстро, и этот период считается наиболее благоприятным для формирования коммуникативных навыков [2. С. 20]. Поэтому применение коммуникативных подходов в образовательном процессе способствует открытости учащихся к культурному разнообразию.

В современной педагогике существует множество методов развития коммуникативных языковых навыков. Среди них особое значение имеют интерактивное обучение, диалог и дискуссия, ролевые игры, обучение на основе проектов и методы решения проблем. Эти методы не только развивают языковые навыки учащихся, но и побуждают их исследовать и понимать различные культуры. При обучении мультикультурным ценностям интеграция этих методов становится ещё более важной. Например, обучение на основе проектов даёт учащимся возможность исследовать различные культуры, собирать информацию о национальных праздниках, обычаях и традициях, а затем делиться ею в классе [5. С. 60]. С помощью ролевых игр дети учатся смотреть на события с точки зрения представителей других культур. Кроме того, обогащение учебных программ мультикультурной тематикой и

использование литературных произведений, отражающих разные культуры, способствует как развитию коммуникативных навыков, так и формированию мультикультурных ценностей.

Для оценки эффективности предлагаемых методов обучения может быть проведена экспериментальная работа в пилотных классах. В результате эксперимента могут быть зафиксированы положительные изменения в языковых навыках учащихся, их отношении к культурному разнообразию и социальных навыках. Мнения учителей и родителей также имеют значение для оценки принятия и эффективности новых методов обучения [6. С. 60].

Интеграция коммуникативных языковых навыков в формирование мультикультурных ценностей у учащихся начальных классов играет важную роль. С помощью языка дети не только общаются, но и узнают о других культурах, уважают их и строят взаимопонимание. Это способствует формированию более здоровой, толерантной и социально развитой личности.

Совершенствование методов обучения укрепляет интеграцию коммуникативных навыков и мультикультурных ценностей, делает образовательный процесс более интерактивным, интересным и значимым. Будущие исследования и разработка новых методов в этой области будут способствовать адаптации образовательной системы к мировым стандартам и формированию более инклюзивных обществ.

Использованная литература:

1. Мамедова, Л. (2020). Мультикультурализм и языковые навыки в системе образования. Научный журнал Бакинского государственного университета, 2(15), с. 47-48.

2. Гулиев, А. (2018). Развитие коммуникативных и языковых навыков в начальных классах. Баку: Издательство Министерства образования, С. 18-20.

3. Васильева, И. В. (2016). *Коммуникативные навыки в формировании мультикультурных ценностей у младших школьников*. Москва: Педагогика, С. 39-41.

4. Алиев, Р. (2021). Применение коммуникативных методов обучения в начальных классах. Баку: Издательство образования, С. 33.

5. Иванова, Е. А. (2018). *Методы обучения в условиях поликультурного образования*. Санкт-Петербург: Издательство РГПУ, С. 60.

6. Петрова, Н. В. (2019). *Интеграция коммуникативных навыков в начальной школе*. Журнал «Педагогика», №4, С. 60.

KREDIT-MODUL TIZIMI SHAROITIDA KASBGA YO‘NALTIRILGAN TA’LIM MAZMUNINI TAKOMILLASHTIRISH

Zaripov Lochin Rustamovich
Pedagogika fanlari doktori (DSc), professor
Ibrohimova Dilnoza Alisherovna
O’zbekiston davlat jahon tillari universiteti talabasi

Bugungi kunda ta’limning barcha bo‘g‘inlarida o‘quv-tarbiyaviy faoliyatning maqsad va vazifalari, mazmunining moxiyati, metodlari, vositalari va tashkiliy shakllariga bog‘liq kasb-hunarga yo‘naltirish muammolariga yechim topish murakkab va ko‘p tarmoqli istiqbolli tadqiqotlarni taqozo etadi.

Barcha kasblar uchun zarur va muhim bo‘lgan shaxs hislatlari bor, bular- mehnatsevarlik, hamma kasb va mutaxassislikdagi mehnat ahliga nisbatan hurmat-ehtirom, mehnat qilish zarurligini tushunish va anglash, o‘z ishini rejalashtirish va nazorat qila bilish, ish joyini to‘g‘ri tashkil qilish, ishda tartibli va intizomli bo‘lish, irodaviylik, sabotlilik, topshiriqni bajarishning eng oqilona usulini tanlab ola bilish, materiallar hamda vaqtni tejash va shu kabilardir. Ana shu hislatlar va fazilatlarning hammasini bolalarda boshlang‘ich sinfdan boshlab shakllantirish lozim [3, 49].

Bolaning kasbiy muhim hislatlarini barvaqt aniqlash esa keyinchalik unga o‘z xususiyatlariga qarab kasbni to‘g‘ri tanlash, uni muvaffaqiyatli ravishda o‘zlashtirish, mehnatda yuksak natijalarga erishish imkonini berishi mumkin.

Loyihalash pedagogning kasbiy faoliyati turi sifatida u tomonidan ishlab chiqilgan muayyan o‘qitish texnologiyasi loyihasini – o‘quv jarayoni doirasida joriy etiladigan pedagogik tizimni didaktik ifodalashni anglatadi. O‘qituvchining konstruktiv faoliyati o‘quv materialini saralash, ishlab chiqish, ya’ni yaratilgan loyihani amaliyotga qo‘llash uchun moddiy asos yaratish bilan bog‘liqdir.

Kasbiy yo‘naltirilgan o‘qitish texnologiyasi – ta’lim oluvchilarda ularning bo‘lajak kasbiy faoliyati uchun muhim shaxs sifatlarini, shuningdek vazifasi bo‘yicha funksional majburiyatlarni bajarishni ta’minlaydigan bilim, ko‘nikma va malakalarni shakllantira oladigan texnologiyadir. Buni texnologiya darslarida kasbga yo‘naltirilgan ta’lim joriy etish misolida ham ko‘rish mumkin. Umumiy o‘rta ta’limda texnologiya o‘quv fanini o‘qitishning asosiy maqsadi o‘quvchilarda texnik-texnologik va operatsion bilim, ko‘nikma, malakalarni rivojlantirish, kasb-hunar tanlash, milliy va umuminsoniy qadriyatlar asosida ijtimoiy munosabatlarga tayyorlashdan iborat. Mehnatga muhabbatni va ishlash istagini faqat mehnatda tarbiyalash mumkin. Shu boisdan ham texnologiya fanini kasbiy yo‘naltirilgan o‘qitish texnologiyasini loyihalash yo‘nalishlaridan biri amaliy ishlardir [2, 147].

Izlanishlarimizning ko‘rsatishicha, kasbiy yo‘naltirilgan o‘qitish texnologiyalarini loyihalashda o‘qituvchining samarali algoritmli harakatlari quyidagilar hisoblanadi [6, 94]:

– o‘qitishning tashhisli maqsadlarini aniqlash, kutilayotgan natijani o‘lchamli ko‘rsatkichlarda ifodalash;

– mutaxassisning bo‘lg‘usi kasbiy faoliyati kontekstida o‘qitish mazmunini asoslash;

– o‘quv materialining tuzilmasini, uning axborotli hajmini, shuningdek elementlari o‘rtasidagi o‘zaro aloqalar tizimini aniqlash;

– o‘quv materialini o‘zlashtirishning talab etilgan darajasini va o‘quvchilarning boshlang‘ich bilim darajasini aniqlash;

– o‘qitishning jarayonli jihatlarini ishlab chiqish: ta’lim oluvchilarning biluv va amaliy topshiriqlar tizimi ko‘rinishida o‘zlashtirishga oid layoqatini tasavvur qilish;

– bu tajribani egallashning maxsus didaktik muolajalarini izlab topish, individual va jamoaviy o‘quv faoliyatining tashkiliy shakli, metodi va vositalarini tanlash;

– o‘zlashtirilgan tajribani yangi faoliyat sohasiga ko‘chirish maqsadida «sub’ekt-sub’ekt» munosabatlari doirasida ta’lim oluvchilar bilan pedagogik o‘zaro harakatni tashkil etish mantiqini aniqlashtirish;

– dasturning o‘zlashtirish sifatini nazorat qilish va baholash tizimini, shuningdek o‘quv faoliyatini individual tuzatish (korreksiya) usullarini tanlash.

Taklif etilayotgan algoritmga mos holda kasbiy yo‘naltirilgan o‘qitish texnologiyasini loyihalash asoslarini qarab chiqamiz.

Zamonaviy ta’lim sharoitida kasbga yo‘naltirilgan ta’limni joriy etishda o‘quv maqsadlarining quyilishi muhim ahamiyatga ega. O‘quv maqsadlari o‘quvchilar harakatida aniq ifodalanadigan natijalar orqali belgilanadi.

Pedagogik adabiyotlarda va ilmiy ishlarda o‘quv maqsadlari mazmun-mohiyati va qo‘yilishi bo‘yicha bir qancha ta’riflar va fikrlar bildirilgan.

O‘quv maqsadlari - muayyan ta’lim-tarbiya jarayoni yakunida ta’lim oluvchi tomonidan o‘zlashtirilishi, yangi hosil qilinishi lozim bo‘lgan bilim, hatti-harakat bilan bog‘liq bo‘lgan amaliy topshiriqlarni uddalay olish mahorati, shaxsiy fazilatlar va xulqini belgilaydi.

O‘quv maqsadlari ko‘lamiga qarab uch xil turga ajratiladi [4, 121]:

1. yo‘naltiruvchi o‘quv maqsadi;
2. umumiy o‘quv maqsadi;
3. aniq o‘quv maqsadlari;

Yo‘naltiruvchi o‘quv maqsadi – ta’lim jarayonining ustivor yo‘nalishini ko‘rsatadi. U ta’lim jarayoniga qo‘yilgan umumiy talablarni aniqlaydi. Demak, kasb-hunar ta’limi bo‘yicha ta’lim maqsadlarini belgilaydi.

Umumiy o‘quv maqsadi – yo‘naltiruvchi o‘quv maqsadidan kelib chiqib, fanning o‘quv maqsadlari belgilanadi. O‘quv maqsadlari o‘quvchilar ushbu fan bo‘yicha egallashi kerak bo‘lgan bilim, ko‘nikma va malakalar haqida tasavvur berishi kerak.

Aniq o‘quv maqsadlari – odatda o‘qituvchi tomonidan ishlab chiqilishi lozim. Pedagogik adabiyotlarda aniq o‘quv maqsadlari mohiyatiga ko‘ra uch sohaga ajratilgan: 1) kognitiv, ya’ni nazariy bilimlarni o‘zlashtirish bilan bog‘liq o‘quv maqsadlari sohasi; 2) psixomotorik, ya’ni amaliy ko‘nikmalarni o‘zlashtirishga qaratilgan o‘quv maqsadlari sohasi; 3) affektiv, ya’ni xulq, o‘zini tutish, atrof-muhitga va tevarak atrofidagilarga munosabatlarning shakllanishi va qadriyatlarni o‘zlashtirish bilan bog‘liq o‘quv maqsadlari sohasi. Nazariy mashg‘ulotlarda kognitiv soha bo‘yicha bilimlarni, amaliy mashg‘ulotlarda psixomotorik soha bo‘yicha amaliy ko‘nikmalarni egallashga e’tibor qaratiladi. Affektiv soha bo‘yicha o‘quv maqsadlarini belgilash bugungi kunda muhim ahamiyatga ega bo‘lib, asosiy e’tibor o‘quvchilarning kasbga qiziqishiga, mehnat qilishga intilishga va ma’suliyatni anglagan ravishda faoliyat ko‘rsatishga qaratiladi. Demak, o‘quv maqsadlarining barcha sohalar bo‘yicha aniq qo‘yilishi ta’lim natijalariga kafolatli erishishni ta’minlaydi.

O‘qitish texnologiyasi loyihalashning yaxlit didaktik jarayonining natijaviyligiga bog‘liq bo‘lgan birinchi va hal qiluvchi bosqichi – bu *maqsadlilik* bosqichidir. Bu o‘qitish maqsadini pedagog tomonidan aniqlashdan iboratdir .

1. O‘quv faoliyati orqali, masalan: “dars maqsadi – yog‘ochga ishlov berish”, yoki “Dastlabki kasbga qiziqishga oid tashxis o‘tkazish”.

2. Mavzu mazmuni orqali, masalan: “elektromagnit induksiya hodisasini o‘rganish”, yoki “yog‘ochning tuzilishi va turlari aniqlash ko‘nikmalarini shakllantirish”.

3. O‘qituvchi faoliyati orqali, masalan: “ichki yonuv dvigatelining ishlash prinsipi bilan tanishtirish”, yoki “duradgorlikda keng qo‘llaniladigan yurtimizda o‘suvchi daraxt turlari”.

4. O‘quvchining intellektual, his-hayajonli, shaxsiy rivojlanishi holatidan kelib chiqqan holda, masalan: “daraxtlarni parvarish qiluvchi kasblar to‘g‘risida tushuncha”, yoki “texnik yechimlarning samaradorligini aniqlash mezonlari” va h.k.

Maqsadlarni aniq ifodalashning keyingi muhim talablaridan biri tashxislashdir. O‘quv faoliyati samarasini oshirish ta’lim oluvchilarning boshlang‘ich bilim darajasiga bog‘liq. Darajani aniqlash – bu o‘lchashdir. Pedagogikada har qanday o‘lchashni o‘tkazish ob’ektiv pedagogik mezonlar tizimini ishlab chiqish va baholashning maxsus tizimini qo‘llashga asoslanadi. Agar ularni ishlab chiqishda maqsadlar tashxislanuvchan tarzda berilmasa, ta’lim oluvchilarning tayyorgarlik sifatini aniq baholash mumkin bo‘lmaydi, chunki uning (sifatning) o‘zgarishini aniqlash va o‘lchash mumkin. Barcha didaktik masalalar aniq ko‘rinish(shakl)da ifodalanmaguncha ularni ongli va anglab yetilgan yechish jarayonini tashkil etish imkoniyati bo‘lmaydi [1, 78].

Ta’kidlash lozimki, o‘lchov o‘tkazishdagi asosiy murakkablik u yoki bu o‘quv materialida mujassamlashgan axborotlarning semantik birligini ajratishdan iboratdir. Shu boisdan o‘quv fanlari (bo‘limlar, modullar, mavzular) mazmuni axborotlari hajmini o‘lchash uchun foydalaniladigan semantik birlik tushunchasini chegaralash muhim. Chegaralash sababi o‘tkazilayotgan o‘lchovlar maqsadlari bilan taqozalangan bo‘ladi. U yoki bu o‘quv fani dasturida ifodalangan axborotlarning semantik birligi deganda murakkab yoki sodda tushunchalar, shuningdek aniq ta’riflar, natijalar, qonunlar, qoidalar, voqealar, faktlar va hokazolar tushuniladi.

Mavzu mazmunining axborotli sig‘imini o‘lchash va aniq mashg‘ulot maqsadi o‘quvchilarga taklif etilayotgan o‘quv materialining ruxsat etilgan darajasini aniqlash hisoblanadi.

O‘qitish texnologiyasini loyihalashning navbatdagi bosqichi o‘quv materiali mazmunini tuzilmalash hisoblanadi.

Mazmunni saralash natijalari o‘z ifodasini o‘quv dasturlari va rejalarida topadi. Biroq ularning mavjudligi o‘qituvchining o‘quv fani tuzilmasi ustida ijodiy ishlashni davom etirishni

taqiqlamaydi. Bunda o‘quv materialini tuzilmalash uchun tizimli yondashuv qo‘l keladi, chunki didaktik tizim tuzilmasining o‘zi birmuncha turg‘un bo‘lib, uning alohida elementlari o‘rtasidagi bog‘lanishlar fanlar mantiqi bilan o‘quv predmetiga va o‘qitish texnologiyasi qo‘yilayotgan psixologik-pedagogik talablar bilan yetarlicha qat’iy aniqlangan bo‘ladi [5, 112].

Shunday qilib, kasbiy yo‘naltirilgan o‘qitish texnologiyalarini loyihalash amaliy didaktikaga oid muolajalarni ketma-ket va izchil amalga oshirishni taqozo etadi. Texnologiya fanida kasbiy yo‘naltirilgan o‘qitish texnologiyalari ta’lim oluvchilarda bo‘lajak kasbiy faoliyati uchun muhim sanalgan shaxs sifatlarini, vazifasiga ko‘ra funksional majburiyatlarni amalga oshirishni kafolatlaydigan bilim, ko‘nikma va malakalarni shakllantira oladigan texnologiya hisoblanib, jarayonli metodik harakatlar tizimi va didaktik instrumentariydan iborat bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yhati

1. Шарипов Ш.С. Ўқувчилар касбий ижодкорлиги узвийлигини таъминлашнинг назарияси ва амалиёти. Дисс. ... пед. фан. док. – Т., 2012. – 307 б.
2. Базарова С.Д. Олий таълимда касбий–йўналтирилган ўқитиш технологиялари. Монография. – Тошкент: «Фан ва технология» нашриёти, 2006. – 114 б.
3. Кларин М.В. Инновации в мировой педагогике обучение на основе исследований, игр, дискуссий. –Рига: НПЦ«Эксперимент», 1995. –176 с.
4. Зарипов Л.Р. Инновацион ёндашув асосида 5-7-синф ўқувчиларида технологик компетенцияларни шакллантириш методикаси. Дис. … п.ф.ф.д. (PhD) – Т.: 2020. - 141 б.
5. Zaripov L.R. Kredit-modul tizimi asosida bo‘lajak texnologiya o‘qituvchilari kasbiy tayyorgarligini takomillashtirish. Pedagogika fanlari doktori (DSc). Diss. -T.:2023 y.-252 b.
6. Зарипов Л.Р. Умумий ўрта таълим мактабларида технологик тайёргарлик талқини. Педагогика журнали. 2018 йил. № 4. 94-100 б.

AKTAB O`QUVCHILARI VA TALABALAR O`RTASIDA PSIXOSOMATIK KASALLIKLARNING BIRLAMCHI PROFILAKTIKASI IMKONIYATLARI

Djurayev D. U. O`zDJTU professori, DSc.
Aliyev J. K. Ozarbayjon tillar universiteti dotsenti, ps.f.n.

Annotatsiya: maqolada maktab o'quvchilari va talabalar o'rtasida psixosomatik kasalliklarning birlamchi profilaktikasi uchun psixologik texnologiyalar tizimini yaratish ahamiyati va imkoniyatlari ko`rib chiqiladi. Psixosomatik kasalliklar uchun xavf omillarini aniqlash, natijalarni tahlil qilish, xavf omillari va xavf guruhlarini aniqlash uchun psixodiagnostik tadqiqot o'tkazish nazariyasi va amaliyoti taqqoslanadi.

**Kalit so`zlar:** psixosomatika, kasallik, o`quvchi, talaba-yoshlar, stress, bosim, asorat, muhit, sharoit.

Bugungi globallashuv va tez rivojlanish jarayonida maktab o'quvchilari va talabalar o'rtasida psixosomatik kasalliklarning birlamchi profilaktikasi uchun psixologik texnologiyalar tizimini yaratish o`ta muhim muammolardan biri sifatida qaralmoqda. Ushbu sababli mazkur muammoning birlamchi profilaktikasi bo'yicha psixologik texnologiyalar tizimining nazariy asoslarini ishlab chiqish va amaliyotga tatbiq etish dolzarb masalaligicha qolmoqda.

Mazkur muammo doirasida bajarilishi lozim bo`lgan vazifalardan biri - psixosomatik kasalliklarning xavf omillarini nazariy tahlillar asosida aniqlashdir.

Olimlar fikriga ko`ra saraton boshlanishidan oldingi psixologik jarayonning rivojlanishida besh bosqich mavjud:

1. Muayyan shaxs turini shakllantirishga olib keladigan bolalik tajribalari.
2. Odamni stressni keltirib chiqaradigan dramatik hodisalar bosib oladi.
3. Natijada paydo bo'ladigan stressli vaziyatlar odamni o'zi bardosh bera olmaydigan muammoga duchor qiladi.

4. Xulq-atvorini o'zgartirishning hech qanday usulini ko'ra olmay, odam o'zini nochor his qiladi va vaziyatni hal qilib bo'lmaydi.
5. Inson muammoni hal qilishdan voz kechadi, moslashuvchanlikni, o'zgarish qobiliyatini va rivojlanish qobiliyatini yo'qotadi [1].

"Psixosomatika" tushunchasi tibbiy adabiyotga 1818 yilda shifokor va psixiatriya va psixoterapiya professori Iogan Xaynrot tomonidan kiritilgan [1]. Muayyan kasalliklarning sabablari orasida, biologik sabablarga qo'shimcha ravishda, olim kasallikning rivojlanishida hal qiluvchi rol o'ynaydigan psixosotsial komponent shaklida etimologik omilni aniqladi.

1943 yilda psixosomatik tibbiyotning asoschisi F. Aleksandr birinchi marta emotsional kechinmalarning inson salomatligiga ta'sirini taklif qildi va ba'zi patologik jarayonlar fiziologik, psixologik va ijtimoiy omillar o'rtasidagi ziddiyatdan kelib chiqadi, deb faraz qildi [2]. Keyinchalik Aleksandr "psixosomatoz" ga ta'rif berdi va psixosomatik kasalliklar tasnifini ishlab chiqdi ("klassik ettilik"), ularning rivojlanishi ichki hissiy nizolar tufayli yuzaga kelishini talqin qildi.

Psixosomatik kasalliklar uchun xavf omillarini aniqlash, natijalarni tahlil qilish, xavf omillari va xavf guruhlarini aniqlash uchun psixodiagnostik tadqiqot o'tkazish lozim. Nazariy o‘rganish natijalarini tahlil qilish asosida maktab o‘quvchilari va oliy o‘quv yurtlari talabalarida psixosomatik kasalliklarning birlamchi oldini olishning nazariy modelini ishlab chiqish muhim.

1818-yilda Geynrot “psixosomatika” atamasini kiritganida (S.A.Kulakov, 2003 y.) bu muammoni o‘rganish boshlandi. Psixosomatik kasalliklarni keltirib chiqaradigan omillar, davolash, reabilitatsiya va profilaktika texnologiyalarini ishlab chiqish bo'yicha tadqiqotlar turli mamlakatlarda olib borildi va bu ularning kelib chiqishini tushuntiruvchi ko'plab nazariyalarning paydo bo'lishiga olib keldi (S. Freydning konversiya nazariyasi, F. Aleksandrning vegetativ nevroz modeli, M. Schurning - Miomatscherizatsiya kontseptsiyasi va boshqalar).

Psixosomatik kasalliklarning kelib chiqishi haqidagi nazariyalar keyinchalik alohida nazariyalarga birlashtirildi. Ko'plab nazariyalarning mavjudligi va psixosomatik kasalliklarning rivojlanishida quyidagi omillarni aniqlash imkonini berdi: birinchidan, psixologik usullar yordamida ularning birlamchi oldini olish masalasini ko‘tarish; ikkinchidan, bu ishga psixologlarni faol jalb etish; uchinchidan, ko‘plab nazariyalar psixologik texnologiyalar yordamida psixosomatik kasalliklarning birlamchi profilaktikasi tizimini yaratish zarurligiga ishora qiladi.

Psixosomatik kasalliklarni keltirib chiqaradigan omillarning eng shikastli ta'siri bolalik davrida sodir bo'ladi. Bolaning hayot sifati yomonlashadi, uning rivojlanishi uchun sharoit yomonlashadi, uning o'zini o'zi anglash imkoniyatlari chegaralari kamayadi. Psixosomatik kasallik asosidagi psixologik muammoga qo'shilgan bu kasallik bolaning ahvolini og'irlashtiradi, bu esa, o'z navbatida, uning atrof-muhitiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Bolalarda psixosomatik kasalliklarni keltirib chiqaradigan psixologik omillar qatoriga quyidagilar kiradi: 1) noqulay ijtimoiy muhit [D.N. Isaev, 2004, 2005; A.I. Zaxarov, 2004 yil, A.M. Kulikov, 2001, va boshqalar], jumladan, 2) noqulay oilaviy omillar [D.N. Isaev, 2004, 2005; A.I. Zaxarov, 2004]; 3) maktab ta'limining noqulay omillari [A.M. Kulikov, 2001, va boshqalar]; 4) Bolaga nisbatan turli xil tajovuzkorlik turlari [I.A. Furmanov, 2007; N.O. Zinovieva, N.F. Mixaylova, 2003 yil; va boshqalar].

Tibbiy psixologiyaning turli sohalarida psixologik tuzatish va psixoterapiyaga bag'ishlangan ko'plab nashrlar: kognitiv (A. Bek va boshqalarning tadqiqotlari); ekzistensial (I. Yalom, V. Frankl, R. Laing va boshqalarning tadqiqotlari); psixoanalitik (klassik psixoanaliz va neofreydizm doirasidagi tadqiqotlar); xulq-atvor va boshqalar. Ushbu nashrlar psixotravmatik omillarning bolaga ta'sirini kamaytirish maqsadida mazkur sohalarda psixologik ishning mohiyati va texnologiyalarini ochib beradi. Bu bilvosita psixosomatik kasalliklarning oldini olish bilan bog'liq, ammo bir yondashuv har doim ham boshqasini istisno qilmasa ham, ular doirasida ko'rib chiqilmaydi.

Shaxslar va ijtimoiy guruhlarning psixologik muammolarini, jumladan, universitet talabalarining psixologik muammolarini o'rgangan E.A.Sokolova muayyan ijtimoiy guruhlarga xos bo'lgan bir qator psixologik muammolarni aniqladi. Muallif ushbu muammolar va ijtimoiy

guruh a'zolarida psixosomatik kasalliklarning paydo bo'lishi va rivojlanishi o'rtasidagi aloqani o'rnatdi [3]. Bu psixosomatik kasalliklarga qarshi profilaktika chorasi bo'lib xizmat qiladigan ushbu psixologik muammolarni hal qilish zarurligini ko'rsatadi. Bundan tashqari, ushbu psixologik muammolarni tibbiy psixologiyadagi mavjud texnologiyalar va yondashuvlar yordamida hal qilish mumkin.

E. A. Sokolovaning xulosalari bolaning salomatlik holatidan psixosomatik kasallik holatiga o'tishning bir qator mexanizmlarini aniqlashi, shuningdek, bunday o'tishning nazariy modellarini ishlab chiqish psixologik aralashuv texnologiyalarini va ularning ketma-ketligini aniqlashtirishga imkon beradi. Sokolovaning maktablardagi psixologik xavfsizlik bo'yicha tadqiqotlari unga noqulay maktab muhiti bilan bog'liq bir qator muammolarni tizimlashtirishga va salbiy oqibatlarni yumshatish bo'yicha tavsiyalar berishga imkon berdi.

S. N. Zherebtsovning shaxsiy tajribalari bo'yicha olib borgan tadqiqotlari hayotiy tajribalarning (ayniqsa, inqirozlarning) shaxs rivojlanishidagi o'rni, ularning o'zini o'zi anglashdagi o'rni va sog'lig'ini yaxshilash bilan bevosita bog'liq bo'lgan psixologik madaniyatning rivojlanishini ochib beradi [4]. Psixosomatik alomat mojaroni hal qilish yoki moslashish uchun muvaffaqiyatsiz urinish, tajribaning samarasiz namunasi sifatida qaraladi. Muallifning tadqiqoti psixosomatik kasalliklarning oldini olishning asosiy usullaridan biri bo'lgan tajriba madaniyatining rivojlanishini kuzatadi.

Noqulay omillarga ega ijtimoiy muhitda joylashgan, psixologik muammolari aniqlangan muayyan ijtimoiy guruhda psixosomatik kasalliklarning oldini olishga qaratilgan yagona tizimga psixologik texnologiyalarni integratsiyalashuvi psixosomatik kasalliklarning birlamchi profilaktikasini yanada samaraliroq qiladi [5].

Ko'plab tadqiqotlarga qaramay, psixosomatik kasalliklarning tarqalishi kamaymayapti, chunki bu kasalliklarning oldini olish uchun puxta o'ylangan tizim ishlab chiqilmagan va amaliy choralar ko'rilmagan.

Psixosomatik kasalliklarning rivojlanishi va oldini olish zamonaviy tibbiy psixologiyaning eng murakkab muammolaridan biridir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro`yhati:

1. Steinberg H., Herrmann-Lingen C., Himmerich H. Johann Christian August Heinroth: psychosomatic medicine eighty years before Freud. / H. Steinberg, C. Herrmann-Lingen, H. Himmerich // Psychiatr Danub. – 2013. № 25(1). 6-11 p.
2. Соловьевская Н.Л. История развития психосоматики // Труды Кольского научного центра РАН. – 2018. № 11-15 (9).
3. Соколова, Э. А. Психологические проблемы в понимании студентов университета / Э.А. Соколова // Известия Гомельского государственного университета имени Ф. Скорины. – 2011, № 1 (64). – С. 160–166.
4. Жеребцов, С. Н. Развитие психологической культуры профессионала как восхождение к осмысленному бытию / С.Н. Жеребцов //Психологический журнал. – 2009, № 3. – С. 15 – 22.
5. Фурманов, И. А. Агрессия и насилие: диагностика, профилактика и коррекция / И.А. Фурманов. – СПб.: Речь, 2007. – 480 с.

BO‘LAJAK INGLIZ TILI O‘QITUVCHILARNING O‘QUV-METODIK KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISH

Ibragimov N.T., o`quv-uslubiy boshqarma boshlig`i

Annototsiya. Mazkur maqolada bo‘lajak ingliz tili o‘qituvchilarning o‘quv-metodik kompetensiyalarini rivojlantirishi yoritilgan. Shuningdek, o‘quv-metodik kompetensiyaning tarkibiy qismlari, o‘quv-metodik kompetensiyani rivojlantirishdagi faoliyat shakllari, bo‘lajak ingliz tili o‘qituvchisining o‘quv-metodik kompetensiyasini rivojlantirish mezonlari bayon qilingan.

Kalit soz va tushunchalar: til o‘qitish nazariyasi, metodika, didaktika, psixologiya fanlarini chuqur o‘zlashtirish, seminar, amaliy darslar, pedagogik amaliyot, mikro o‘qitish, CLIL, Task-based Learning, Blended Learning, Flipped Classroom

Globalizatsiya, axborot texnologiyalarining jadal rivojlanishi va xalqaro integratsiya sharoitida xorijiy tillarni, ayniqsa ingliz tilini o‘qitish tizimi oldiga yangi talablar qo‘yilmoqda. Bo‘lajak ingliz tili o‘qituvchilari nafaqat til bilimiga ega bo‘lishlari, balki metodik, pedagogik va kommunikativ kompetensiyalarga ega bo‘lishlari zarur. Shu bois ularning o‘quv-metodik kompetensiyalarini rivojlantirish bugungi kunda pedagogik ta’lim tizimining ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi.

O‘quv-metodik kompetensiya – bu bo`lajak o‘qituvchining o‘quv jarayonini samarali rejalashtirish, tashkil etish, tahlil qilish, baholash hamda zamonaviy metodik yondashuvlardan foydalangan holda o‘qitish mahoratini ifodalovchi integral sifatidir. Bu kompetensiya quyidagi tarkibiy qismlardan iborat (1-jadvalga qarang):

1-jadval.

O‘quv-metodik kompetensiyaning tarkibiy qismlari

№	Tarkibiy qismlari	Tarkibiy qismlarining mazmuni
1.	Nazariy-metodik bilimlar	til o‘qitish nazariyasi, metodika, psixolingvistika, didaktika asoslarini bilish
2.	Amaliy ko‘nikmalar	dars rejalashtirish, o‘quv materialini tanlash, topshiriqlarni yaratish, o‘qitish usullarini moslashtirish
3.	Tahliliy va refleksiv ko‘nikmalar	o‘z faoliyatini baholash, natijalarni tahlil qilish, yangiliklarni joriy etish
4.	Raqamli va innovatsion savodxonlik	onlayn resurslar, platformalar, ta’lim texnologiyalaridan foydalanish

Bo‘lajak ingliz tili o‘qituvchisining o`quv-metodik tayyorgarligiga bir qator omillar ta’sirida shakllanadi. Til o‘qitish nazariyasi, metodika, didaktika, psixologiya fanlarini chuqur o‘zlashtirish, seminar, amaliy darslar, pedagogik amaliyot, mikro o‘qitish, CLIL, Task-based Learning, Blended Learning, Flipped Classroom kabi zamonaviy metodlardan foydalanish, dars tahlili, o‘z faoliyatini baholash, kamchiliklarni aniqlash va bartaraf etish, Quizlet, Kahoot, Google Classroom, Padlet, Duolingo kabi vositalardan foydalanish kabi omillar.

Bo‘lajak ingliz tili o‘qituvchisi uchun til kompetensiyasi, metodik kompetensiya, axborot-kommunikatsion kompetensiya, kommunikativ kompetensiya, refleksiv kompetensiya zarurligi bilan birga o‘quv-metodik kompetensiyani rivojlantirish talab etiladi. O‘quv-metodik kompetensiyani rivojlantirishda quyidagi faoliyat shakllaridan foydalanish tavsiya etiladi (2-jadvalga qarang):

2-jadval.

O‘quv-metodik kompetensiyani rivojlantirishdagi faoliyat shakllari

Faoliyat shakli	Mazmuni	Amalga oshirish yo‘li
Teskari sinf (Flipped Classroom)	Talabalar nazariy materialni oldindan o‘rganadi, darsda amaliyot o‘tkaziladi	Videodarslar, onlayn testlar, guruhli muhokamalar
Mikroo‘qitish (Microteaching)	Talabalar qisqa dars bo‘lagini o‘tishadi va tahlil qilishadi	Dars videosini yozib tahlil qilish
Keys-stadi (Case Study)	Real vaziyat asosida metodik qaror qabul qilish	Darsdagi muammoli holatni tahlil qilish
Portfolioga asoslangan ta’lim	O‘quvchi yoki talaba o‘z yutuqlarini to‘playdi	Portfolio, blog, e-portfolio

Pedagogik amaliyot bo‘lajak ingliz tili o‘qituvchilari uchun o‘quv-metodik kompetensiyani shakllantirishda markaziy o‘rin tutadi. Amaliyot davomida dars ishlanmasini tayyorlash, o‘qitish materiallarini tanlash, til o‘qitish metodlarini sinovdan o‘tkazish, o‘quvchilarning til kompetensiyasini baholash, darsdan so‘ng refleksiya yozish va o‘z faoliyatini tahlil qilish amalga oshiriladi.

Bo‘lajak ingliz tili o‘qituvchisining o‘quv-metodik kompetensiyasi quyidagi mezonlar orqali rivojlantiriladi (3-jadvalga qarang):

3-jadval.

Bo‘lajak ingliz tili o‘qituvchisining o‘quv-metodik kompetensiyasini rivojlantirish mezonlari

Mezoni	Ko‘rsatkichlari
Bilim darajasini aniqlash	Til o‘qitish nazariyasi, metodika asoslarini bilish
Ko‘nikma va malakalarni egallash	Dars loyihasi tuzish, interfaol metodlardan foydalanish
Ijodkorlik	O‘quv topshiriqlarini yaratish, innovatsion yondashuvlarni qo‘llash
Refleksiya	Dars tahlili, mustaqil xulosalar chiqarish, takomillashtirish

Xulosa qilib aytganda, bo‘lajak ingliz tili o‘qituvchisining o‘quv-metodik kompetensiyalarini rivojlantirish – bu faqat metodik bilimlarni berish emas, balki ularni ijodiy fikrlash, refleksiya, zamonaviy texnologiyalarni qo‘llash ko‘nikmalariga ega bo‘lgan mutaxassis sifatida shakllantirish demakdir.
Bu jarayonda o‘qituvchi tayyorlov dasturlarida innovatsion ta’lim texnologiyalarini joriy etish, amaliy mashg‘ulotlarni interfaol metodlar asosida tashkil etish, shuningdek, raqamli pedagogika elementlarini keng qo‘llash muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro`yxati:

1. Исакулова, Н. (2024). Историческое происхождение педагогических концепций. *in Library*, *1*(1), 100–105. извлечено от https://inlibrary.uz/index.php/archive/article/view/34867
2. N.J. Isakulova DARSLAR TIPOLOGIYASI VA O`ZIGA XOS XUSUSIYATLARI // Inter education & global study. 2024. №4 (1). URL: https://cyberleninka.ru/article/n/darslar-tipologiyasi-va-o-ziga-xos-xususiyatlari (дата обращения: 30.10.2025).

3. JANIKULOVNA I. N. Methodology of teaching customs terms in english using study projects. – 2024.
4. Subermaniam L. et al. A Systematic Review of Sustainability Management in Small and Medium Enterprises to Improve Sustainable Development Goals //Acta Innovations. – 2025. – С. 38-48.
5. Исакулова Н. Божхона соҳасига оид терминларни ўқитишда тадқиқот лойиҳалардан фойдаланиш //in Library. – 2024. – Т. 2. – №. 2. – С. 11-19.

EXPERIMENTAL AND INNOVATIVE MODELLING OF PEDAGOGICAL ACTIVITY IN EDUCATION

Vafa Z. Babayeva, assosiate professor, Ph.D
Azerbaijan University of Languages, Azerbaijan
ve-babayeva@adu.edu.az
vbannayeva@gmail.com

The impact of age, motivation and language proficiency differences among English learners on English language teaching in Azerbaijan and proposed solutions to emerging challenges

Abstract: The presented article aims to identify the variations in English language learning among individuals in Azerbaijan, differentiated by age group and motivational factors. Drawing on data obtained through a structured survey, the findings are synthesized to highlight key trends, and targeted recommendations are proposed to support more effective language instruction across diverse learner profiles.

Key words: second language acquisition, age factor in learning, learner motivation and attitudes, structural differences of L1and L2

In today's globalized world, English is not only a means of communication, but also the main language of science, technology, and international collaboration. Interest in learning English is growing steadily in Azerbaijan. However, due to differences in learners' age groups, levels of motivation, and prior language knowledge, the teaching process can lead to varying outcomes. This research aims to explore the impact of these differences on teaching and learning English and to suggest solutions to the related problems.
Based on survey data, the study seeks to:

- examine the differing needs and approaches of various age groups (adults and adolescents) in learning English
- analyse the impact of motivation types (intrinsic and extrinsic) on teaching effectiveness
- identify the relationship between learner's prior language knowledge (native and other languages) and their English acquisition
- determine how challenges manifest during instruction and offer practical solutions

Summarising the survey result of 12 adults and 15 younger adults, it can be stated that age factor plays an important role in language learning. Studies and the results of conducted survey show that language learning that begins at early age can be more effective, as neuroplasticity in the brain is high during this period. Children are more receptive, but they have difficulty understanding systematic grammar. The survey proves that, younger adults' grammar and writing skills are more easily formed because of their strong analytical thinking. For adults, language learning is based on motivation and is goal-oriented, but the learning process is relatively slow. J. Harmer articulates his perspective on this concept as follows: "The age of the learners in front of

us will be a major deciding factor in how we teach them and we ask them to do. People of different ages have different needs, competences and cognitive skills." [2, p.80]

Another factor that affects language learning is motivation. Motivation is the driving force of language learning. There two main types of motivation; intrinsic motivation- interest, personal development, enjoyment, extrinsic motivation- exams, job applications, social status. If the teacher can correctly identify the type of motivation, the effectiveness of the lesson significantly increases. The survey indicates that learner motivation among both adolescents and adults in Azerbaijan is predominantly extrinsic.

In relation to this matter, R. Gardner states: "A consideration of the motivational construct also suggests that attitudes and motivation might relate to other aspects of behavior which are related to second language acquisition. Two of these, persistence in language study and classroom participation, reflect volitional behavior on the part of the student, and a consideration of them demonstrates once again that attitudes and motivation are involved in the learning process. These relationships suggest, therefore, that attitudes and motivation are important because they reflect an active involvement on the part of the student in the entire process of learning a second language." [6, p.61]

Of course, the influence of the learners' previous language experience (mother tongue or other languages) on the acquisition of English also plays an important role. If there is a similarity between the mother tongue and English, learning goes more smoothly. If the learner already knows another foreign language, this makes it easier to adapt to the structure of the new language. Azerbaijani is an agglutinative language, characterized by the attachment of multiple suffixes to simple root words to convey grammatical and lexical meaning. Structurally, Azerbaijani follows a subject-object-verb (SOV) word order. While learners tend to grasp the basic principles of English syntax in simple sentence constructions relatively quickly, they often struggle with mastering more complex syntactic patterns.

General psycho-pedagogical factors affecting teaching include the individual learning styles of the learners, self-confidence and language barrier, social environment and teacher-student relationship. The survey findings suggest that, in the context of English language instruction in Azerbaijan, communication in the mother tongue is generally perceived as advantageous. By highlighting this issue, D. Riddell states: "Students have different learning styles. Some students prefer to be taught through exercises and grammar rules, whereas others seek a purely communicative approach. In either case, avoiding the use of L1 in the classroom will help students immerse themselves in English." [1, p.22]

We can summarize the main problems that emerged during the study as follows:

1. Failure to select teaching methods appropriate to age differences
2. Failure to take personal motivation into account
3. Incorrect determination of the level of language learning skills
4. Failure to adapt curricula to individual needs

To solve the problems noted, we can suggest the development of differential teaching models appropriate for different age groups, the inclusion of interactive technologies and real-life topics to increase learning motivation, the correct assessment of language proficiency at the beginning and the formation of appropriate groups, and the development of practical training and methodological recommendations for teachers.

This study showed that differences in age, motivation, and language proficiency of English learners in Azerbaijan have a significant impact on the teaching process. The application of appropriate methods for each age group and different motivation levels increases the effectiveness of lessons. Proper grouping by language level creates opportunities for an individual approach for teachers. Taking these factors into account makes English teaching more purposeful and successful. The proposed methodological innovations and measures to increase motivation can improve the quality of the teaching process and ensure students' continuous learning enthusiasm. Increasing the professionalism of teachers is one of the main conditions. In general, the results of

the study provide practical recommendations aimed at solving the problems encountered in English teaching and improving the quality of teaching.

List of References:

1) David Riddell, Teach English as a Foreign Language, Teach Yourself, 2011, pp.364
2) Harmer J., The Practice of English Language Teaching, 5th edition, Pearson Educational Limited, 2015, pp.446
3) Swan M., Practical English Usage, Oxford Press, 1996, pp684
4) Swan, Learner English, Cambridge University Press, 2001, pp.365
5) Steven P., The language instinct: How the Mind Creates Language, Harper Collins Publisher, 1994, pp.436
6) **https://publish.uwo.ca/~gardner/docs/SECONDLANGUAGE1985book.pdf**

THE ROLE OF RESEARCH-ORIENTED LEARNING IN UNDERGRADUATE EDUCATION AT HIGHER INSTITUTIONS

PhD. Sabina Rustamova
Azerbaijan University of Language
Sabina.rustemova.87@inbox.ru

Abstract

The article examines the importance and role of research-oriented learning in undergraduate education. In the modern education system, research-oriented learning is presented as a key mechanism that develops students' analytical thinking, creativity, and independent decision-making skills. The pedagogical principles of research-oriented learning, its implementation mechanisms, and its effectiveness in the teaching process are analyzed from a scientific and pedagogical perspective.

Keywords: research-oriented learning, undergraduate education, higher education, scientific activity, independent learning

In the era of globalization, the higher education system is no longer limited to the transmission of knowledge but also serves the formation of a research culture. In modern times, the main goal of undergraduate education is to develop students' critical and creative thinking abilities as well as their scientific and cognitive skills.

In this regard, research-oriented learning plays an important role in the modernization of higher education. The research-oriented learning model transforms the student from a passive listener into an active researcher. This approach develops students' abilities to formulate scientific questions, solve problems, and draw conclusions (Kolb, 1984).

Research-oriented learning is a form of instruction aimed at developing students' skills in scientific inquiry, hypothesis formation, reasoning, and justification of their ideas within the learning process. This model is based on the principle of "learning through inquiry."

According to John Dewey's theory of experiential learning, a person can understand what they learn only through practical activity and research. In this sense, research-oriented learning is both a process of knowledge acquisition and the development of a culture of thinking.

The main pedagogical principles of this approach are as follows:

1. *Active learning and reflection*: the student actively participates in the learning process and analyzes results;
2. *Collaboration and interactivity:* learning deepens through group research and discussion;

3. *Interdisciplinary integration:* the combination of different scientific fields enhances creativity;
4. *Formation of research culture:* the student masters and applies scientific methodology.

The main function of research-oriented learning in higher education is to form students' scientific way of thinking. This creates a foundation for their independent decision-making in future scientific and professional activities.

The role of research oriented learning in undergraduate preparation manifests itself in the following aspects:

1. *Development of scientific and cognitive skills:* students learn to identify problems, formulate hypotheses, and present research findings.
2. *Formation of creative and critical thinking:* students not only acquire facts but also analyze, compare, and draw new conclusions.
3. *Enhancement of motivation:* research-oriented learning makes the learning process meaningful and engaging.
4. *Formation of professional independence:* students learn to apply scientific approaches to real-world problems.

The "Strategy for the Development of Higher Education in the Republic of Azerbaijan (2019–2030)" also emphasizes that the development of research-oriented thinking and innovation skills among students is one of the priority directions of higher education policy.

Research-oriented learning can be implemented in various forms:

- *Project-based learning*: students prepare specific research projects related to their courses.
- *Problem-based learning*: scientific problem-solving is explored through real-life situations.
- *Scientific clubs and seminars:* students gain experience by independently making academic presentations.
- *Research papers and course projects:* considered as the initial stages of scientific activity at the undergraduate level.

The purpose of these methods is to shift the student's learning from a passive to an active phase. Experience shows that such approaches increase students' self-confidence, interest in research, and sense of responsibility.

Observations in groups where research-oriented learning was applied show that students:

- solve critical thinking tasks more easily;
- participate more actively in scientific work;
- apply interdisciplinary knowledge to practical problems.

These findings demonstrate that ROL is a key mechanism for improving the quality and sustainability of education in higher institutions.

Research-oriented learning is a strategic direction of modern higher education. This model transforms undergraduate students from mere knowledge receivers into scientifically thinking, exploring, and innovative individuals.

As a result of implementing ROL, students' self-education, critical thinking, and creative abilities develop, contributing significantly to the strengthening of the nation's scientific and intellectual potential.

References

1. Dewey, J. (1938). *Experience and Education.* New York: Macmillan.
2. Kolb, D. (1984). *Experiential Learning: Experience as the Source of Learning and Development.* Englewood Cliffs: Prentice Hall.

3.Hattie, J., & Donoghue, G. (2016). *Learning strategies: A synthesis and conceptual model. Review of Educational Research*, 86(2), 455–479.
4.Ministry of Education of the Republic of Azerbaijan. (2019). *Strategy for the Development of Higher Education in the Republic of Azerbaijan (2019–2030).*
5.Quliyev, M. (2020). *Methodology of Research-Oriented Learning in Higher Education.* Baku: ADPU Press.

ZAMONAVIY PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALAR VOSITASIDA KASBIY TA'LIM TASHKILOTLARI O'QUVCHILARINI AMALIYOTGA YO'NALTIRISH SHAKLLARI, METODLARI VA VOSITALARI

Sharipov Abror Anvar o'g'li
Professional ta'limni rivojlantirish instituti tayanch doktoranti

Annotatsiya: Maqolada kasbiy ta'lim tashkilotlari o'quvchilarini zamonaviy pedagogik texnologiyalar asosida amaliyotga yo'naltirishning shakllari, metodlari va vositalari yoritilgan. O'quvchilarda amaliy ko'nikma va kompetensiyalarni rivojlantirishda interfaol metodlar, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari hamda raqamli ta'lim platformalarining samaradorligi ilmiy jihatdan asoslab berilgan. Shuningdek, tajriba-sinov ishlari natijalariga tayangan holda innovatsion ta'lim metodlarining afzalliklari ko'rsatib o'tilgan.
Kalit so'zlar: kasbiy ta'lim, pedagogik texnologiyalar, amaliyotga yo'naltirish, raqamli ta'lim, metodlar, vositalar.

Abstract: The article explores the forms, methods, and tools of practice-oriented training of vocational education students through modern pedagogical technologies. The effectiveness of interactive methods, information and communication technologies, and digital learning platforms in developing students' practical skills and competencies is scientifically justified. The advantages of innovative teaching methods are also demonstrated based on experimental research results.
Keywords: vocational education, pedagogical technologies, practice-oriented training, digital learning, methods, tools.

Kirish. Hozirgi kunda kasbiy ta'lim tashkilotlarida o'quvchilarning kasbiy tayyorgarligini amaliyotga yo'naltirish zamonaviy texnologiyalar bilan uzviy bog'liq holda amalga oshirilmoqda. Ayniqsa, "Raqamli axborotlarni qayta ishlash ustasi" kabi texnik yo'nalishlarda ta'lim jarayonini faqat nazariy bilimlar bilan cheklab bo'lmaydi. Shu sababli amaliyotni samarali tashkil etish metodikasini zamonaviy pedagogik texnologiyalar vositasida takomillashtirish zaruratga aylandi [10].

Zamonaviy pedagogik texnologiyalar – bu kasbiy ta'lim jarayonida o'quvchilarning bilish faoliyatini rivojlantirish, kasbiy faoliyatga tayyorlanishlarini ta'minlaydigan, ularning shaxsiy imkoniyatlarini hisobga olgan holda, ta'lim jarayonini optimallashtirish va samaradorligini oshirish, ijodkorligini rivojlantirish, amaliy ko'nikmalarini mustahkamlash va mustaqil fikrlashini shakllantirishga qaratilgan innovatsion yondashuvlar tizimidir [11].

Asosiy qism. Ilmiy izlanishlar natijasida kasbiy ta'lim tashkilotlarida pedagogik texnologiyalarning asosiy vazifalari etib quyidagilar belgilanadi:

- ✓ O'quv jarayonida o'quvchi shaxsini markazga qo'yish;
- ✓ O'quvchilarning kasbiy-amaliy ko'nikmalarini shakllantirishga qaratilgan o'quv jarayonini tashkil qilish;
- ✓ O'rgatishdan ko'ra, o'rganishga undovchi usullarni joriy etish;

- ✓ Kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirish uchun sharoit yaratish;
- ✓ O‘quvchilarning mustaqil ta’lim olish ko‘nikmalarini rivojlantirish;
- ✓ Ish beruvchilarning talablariga mos malakali kadrlarni tayyorlash [10].
- ✓ Innovatsion va axborot-kommunikatsion texnologiyalarni joriy etish;
- ✓ O‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasidagi hamkorlikni mustahkamlash;
- ✓ Yangi bilimlarni faol o‘zlashtirishga sharoit yaratish.

O‘quvchilarning mustaqil ishlash, muammo yechish va kasbiy faoliyatga tayyorlik ko‘nikmalarini shakllantirish uchun amaliy mashg‘ulotlar aniq maqsadlarga asoslangan holda tashkil etiladi [10]. Bu esa har bir topshiriqning real hayotiy faoliyat bilan bog‘lanishini ta’minlaydi.

Kasbiy ta’limda amaliyot o‘quvchilarni bevosita kasbiy faoliyatga tayyorlashda hal qiluvchi o‘ringa ega. Shu bois, amaliyotning maqsadga yo‘naltirilganligi deganda, uni aniq pedagogik va kasbiy natijalarni ko‘zlab tashkil etish tushuniladi. Bu jarayonda amaliyot o‘quv dasturida belgilangan kasbiy kompetensiyalarni shakllantirishga qaratilgan bo‘lishi, o‘quvchilarni mustaqil fikrlashga, amaliy muammolarni tahlil qilishga va kasbiy vazifalarni hal qilishga tayyorlashi zarur.

Asosiy jihatlari quyidagilardan iborat: “*rejalilik va izchillik* – amaliyot dasturi aniq o‘quv maqsadlariga asoslanadi, bosqichma-bosqich murakkablik darajasini oshirib boradi; *kasbiy yo‘nalishlilik* – har bir amaliy topshiriq o‘quvchining tanlagan kasbi doirasidagi aniq ish faoliyatiga mos keladi; *nazariy bilimlarning amaliy qo‘llanilishi* – o‘quvchilarda nazariy bilimlarni real vaziyatlarda qo‘llash ko‘nikmasi shakllantiriladi; *mustaqillik va ijodkorlikni rag‘batlantirish* – o‘quvchilarga erkin fikr yuritish, amaliy qarorlar qabul qilish imkoniyati yaratiladi; *baholash va tahlil* – har bir bosqich yakunida amaliy faoliyat tahlil qilinadi, natijalar baholanadi va takomillashtirish choralari belgilanadi”[9].

“Raqamli axborotlarni qayta ishlash ustasi ustasi” yo‘nalishidagi o‘quvchiga MS Excel, Python yoki C++ dasturiy muhitida real ishlab chiqarish hisob-kitoblarini modellashtirish topshirig‘i berilishi, amaliyotning maqsadga yo‘naltirilganligini ifodalaydi.

Kasbiy o‘quv jarayonida modul o‘quv kartalari asosida ishlash orqali o‘quvchilarga mustaqil o‘rganish va tajriba orttirish imkoniyati beriladi. Har bir modul amaliy topshiriqlar, loyiha ishlari, nazorat savollari va o‘zini baholash mezonlarini o‘z ichiga oladi [13].

Bugungi kunda kasbiy ta’lim tizimida o‘quvchilarning nazariy bilimlarini amaliyot bilan uyg‘unlashtirish, ularni real mehnat faoliyatiga tayyorlash eng muhim pedagogik vazifalardan biridir. Ta’lim sifati o‘quvchi shaxsining kasbiy malakasini, mehnat bozorida raqobatbardoshligini ta’minlaydigan asosiy omil bo‘lib xizmat qiladi. Shu nuqtai nazardan zamonaviy pedagogik texnologiyalar asosida o‘quvchilarni amaliyotga yo‘naltirish shakl, metod va vositalarini ishlab chiqish hamda ta’lim jarayonida qo‘llash dolzarb masala hisoblanadi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining ta’lim tizimini rivojlantirishga oid qaror va farmonlarida ham o‘quv jarayonida innovatsion texnologiyalardan foydalanish, dual ta’lim tamoyillarini joriy etish, ishlab chiqarish bilan hamkorlikni kuchaytirish alohida ta’kidlab o‘tiladi.

Tadqiqot obyekti va qo‘llanilgan metodlar

Kasbiy ta’lim tashkilotlarida ta’lim olayotgan o‘quvchilarni zamonaviy pedagogik texnologiyalar vositasida amaliyotga yo‘naltirish jarayoni mazkur tadqiqotning obyekti sanaladi.

Tadqiqotning predmeti esa o‘quvchilarning amaliy tayyorgarligini oshirishga xizmat qiluvchi shakl, metod va vositalarni aniqlash va ularning samaradorligini tajriba-sinov asosida amalga oshiriladi.

Tadqiqotda quyidagi metodlardan foydalanildi:[7]

- Nazariy tahlil va umumlashtirish – bunda mavjud ilmiy adabiyotlar, xorijiy va milliy tajribalar o‘rganiladi;
- Kuzatish va suhbat – ta’lim jarayonini o‘rganish, o‘quvchilar va o‘qituvchilar bilan muloqot orqali ma’lumotlar to‘planadi;

- Anketalashtirish – o‘quvchilarning kasbiy amaliyotga tayyorgarligi darajasi aniqlanadi;
- Tajriba-sinov ishlari – yangi pedagogik texnologiyalarni amaliyot jarayoniga joriy etish orqali samaradorlik aniqlanadi;
- Statistik tahlil – olingan ma’lumotlarni qayta ishlanadi va ilmiy xulosalar chiqariladi.

Kasbiy ta’lim tizimida o‘quvchilarni amaliyotga yo‘naltirish bugungi kunda dolzarb vazifalardan biri bo‘lib, ularning bozor iqtisodiyoti talablariga javob beradigan malakali mutaxassis bo‘lib yetishishida muhim o‘rin tutadi. Ushbu jarayonni samarali tashkil etish uchun ta’lim shakllari, metodlari va vositalarini to‘g‘ri tanlash zarur. [7]

Amaliyotga yo‘naltirish shakllari

Kasbiy ta’limda amaliyotga yo‘naltirish shakllari o‘quvchilarning nazariy bilimlarini ishlab chiqarish va xizmat ko‘rsatish amaliyoti bilan integratsiyalashgan holda o‘zlashtirishini ta’minlaydi: [8]

- **Ishlab chiqarish amaliyoti** – korxona va tashkilotlarda haqiqiy ishlab chiqarish muhitida bilim va ko‘nikmalarni mustahkamlash.
- **O‘quv amaliyoti** – o‘quv muassasasi qoshida tashkil etilgan laboratoriyalar, ustaxona va markazlarda o‘quvchilarni kasbiy faoliyatga tayyorlash.
- **Dual ta’lim** – ta’lim muassasasi va ishlab chiqarish korxonasi hamkorligida nazariya va amaliyotning uyg‘unlashtirilgan shakli.
- **Modulli ta’lim** – amaliy ko‘nikmalarni mustaqil ravishda bosqichma-bosqich egallash.
- **Simulyatsiya va loyiha ishlari** – muayyan ishlab chiqarish vaziyatlarini modellashtirish va ularni mustaqil hal qilish orqali o‘quvchilarda amaliy malaka hosil qilish.

Amaliyotga yo‘naltirish metodlari

Metodlar o‘quvchilarda ijodiy fikrlash, muammoli vaziyatlarni hal qilish, mustaqil ishlash ko‘nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi: [9]

- **Muammoli ta’lim metodi** – ishlab chiqarishdagi real muammolarni o‘quvchilarga yechimini topdirish orqali o‘rgatish.
- **Loyiha metodi** – o‘quvchilarning kichik guruhlarda yoki yakka tartibda real loyihalar ustida ishlashi.
- **Interfaol metodlar** – “Aqliy hujum”, “Debat”, “Klaster”, “Bumerang” kabi usullar yordamida bilimlarni amaliyot bilan bog‘lash.
- **Trening va amaliy mashg‘ulotlar** – maxsus o‘quv-laboratoriya uskunalaridan foydalangan holda kasbiy harakatlarni mashq qilish.
- **Case-study metodi** – aniq ishlab chiqarish vaziyatlari bo‘yicha tahlil qilish va qaror qabul qilish.
- **Ustoz-shogird an’analari** – tajribali ustoz rahbarligida shogirdning malaka oshirishi.

Amaliyotga yo‘naltirish vositalari

Vositalar zamonaviy texnologiyalarga asoslangan bo‘lib, o‘quvchilarning mustaqil bilim olish imkoniyatlarini kengaytiradi:

- **Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT)**: kompyuter simulyatorlari, virtual laboratoriyalar, raqamli platformalar (Moodle, Google Classroom, Zoom, Padlet). [10]

- **Didaktik vositalar**: darsliklar, amaliy qo‘llanmalar, metodik tavsiyalar, mashq topshiriqlari. [1]
- **Texnik vositalar**: interaktiv doska, multimedia vositalari, ishlab chiqarish dastgohlari va trenajyorlar. [3]
- **Portfolio va baholash kartalari**: o‘quvchilarning amaliy faoliyati natijalarini hujjatlashtirish va baholash. [10]
- **Innovatsion vositalar**: AR/VR texnologiyalari asosida ishlab chiqarish jarayonlarini modellashtirish. [10]

Olingan natijalar va ularning tahlili

Ilmiy tadqiqotlar va amaliy kuzatuvlar shuni ko‘rsatadiki, zamonaviy pedagogik texnologiyalar asosida amaliyotga yo‘naltirish o‘quvchilarning kasbiy tayyorgarlik darajasini oshiradi. Jumladan, loyiha asosidagi ta’limdan foydalanilgan guruhlarda o‘quvchilarning ijodkorlik darajasi 25–30 % ga, AKT asosida mashg‘ulotlar tashkil etilganida esa mustaqil ishlash ko‘nikmalari 40 % ga oshgan.

Quyidagi jadvalda taqqoslash natijalari keltirilgan:

Guruh turi	Nazariy bilim (o‘zlashtirish %)	Amaliy ko‘nikma (%)	Mustaqil ishlash (%)
An’anaviy ta’lim guruhi	70	55	40
Zamonaviy texnologiyalar asosidagi guruh	85	75	65

Bu natijalar amaliyotga yo‘naltirilgan pedagogik texnologiyalardan foydalanish o‘quvchilar kasbiy tayyorgarligini sezilarli darajada oshirishini ko‘rsatadi.

Amaliyotga yo‘naltirishning pedagogik shart-sharoitlari samaradorligi:

- O‘quvchilar nazariy bilimlarini amaliy mashg‘ulotlarda qo‘llash darajasi 25–30% ga oshdi.
- Zamonaviy pedagogik texnologiyalar (interaktiv metodlar, raqamli platformalar, masofaviy ta’lim vositalari) qo‘llanganda o‘quvchilar faoliyati sezilarli darajada faollashdi.

So‘rovnoma natijalari:

- 120 nafar o‘quvchi orasida o‘tkazilgan so‘rovnomada 68% o‘quvchi amaliyot jarayonida bilimlarini chuqurlashtirish imkoniyatiga ega bo‘lganini ta’kidladi.
- 24% o‘quvchi amaliy mashg‘ulotlarda nazariy bilimlarni to‘liq tatbiq etishda muammolarga duch kelgan.
- 8% o‘quvchilar esa amaliy mashg‘ulotlarda o‘qituvchi yordamiga ehtiyoj yuqoriligini bildirgan.

Tajriba-sinov ishlari:

- Tajriba guruhida amaliy ko‘nikmalarning o‘zlashtirilish darajasi nazorat guruhiga nisbatan 20% yuqori bo‘ldi.
- Mustaqil topshiriqlar va loyiha asosida o‘qitish natijasida o‘quvchilarda ijodkorlik va muammoli vaziyatlarni hal etish ko‘nikmalari rivojlandi.

Kasbiy ta’lim tashkilotlarida zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo‘llash orqali o‘quvchilarni amaliyotga yo‘naltirish samarali natija beradi. Amaliyot jarayonida qo‘llanilayotgan metod va vositalar tizimli ravishda boyitilib borilsa, o‘quvchilarning kasbiy tayyorgarlik sifati sezilarli darajada oshadi.

Tadqiqot natijalari jadvali

Ko‘rsatkichlar	Nazorat guruhi (%)	Tajriba guruhi (boshlanish) (%)	Tajriba guruhi (yakuniy) (%)
Bilim darajasi	62	61	82
Ko‘nikma darajasi	58	59	79
Amaliyotga tayyorgarlik	55	56	81

O‘quvchilarni amaliyotga yo‘naltirish samaradorligi diagramma ko‘rinishida

Kasbiy ta’limni amaliyotga yo‘naltirish shakllari, metodlari va vositalari masalasi ko‘plab xorijiy va mahalliy olimlar tomonidan tadqiqot ishlari olib borilgan. Jumladan,

J. Dewey (AQSh) – tajribaviy ta’lim nazariyasining asoschisi bo‘lib, o‘quvchilarni faqat nazariy bilimlar emas, balki amaliy faoliyat orqali o‘qitish zarurligini ta’kidlagan. Unga ko‘ra, amaliyot orqali o‘zlashtirilgan bilim o‘quvchini real hayotga tayyorlaydi.

D. Kolb (AQSh) – “Tajriba asosidagi o‘qitish modeli”ni ishlab chiqqan. Unga ko‘ra, bilim jarayoni to‘rt bosqichni o‘z ichiga oladi: konkret tajriba, refleksiya, abstrakt tushunchalar yaratish va faol eksperiment qilish. Bu model kasbiy ta’limda amaliyotning ahamiyatini ilmiy jihatdan asoslab bergan.

T. Bates (Kanada) – raqamli pedagogika va onlayn o‘qitish metodlari bo‘yicha tadqiqot olib borgan. Uning fikricha, virtual laboratoriyalar, simulyatorlar va raqamli resurslar kasbiy ta’lim muassasalarida o‘quvchilarning amaliy malakasini mustahkamlashda muhim o‘rin tutadi.

A. Avliyoqulov – O‘zbekistonda zamonaviy pedagogik texnologiyalarni o‘quv jarayoniga tadbiq etish masalalarini o‘rgangan. Uning ilmiy ishlarida modul asosidagi ta’lim, interfaol metodlar va kompetensiyaga yo‘naltirilgan yondashuv asoslab berilgan.

Sh. T. Toshpo‘latov – kasbiy ta’limda innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanish orqali o‘quvchilarni amaliyotga tayyorlash yo‘nalishida izlanishlar olib borgan.

Xorijiy olimlarning tadqiqotlari ko‘proq **nazariy konsepsiyalar** va **modellar** ishlab chiqishga qaratilgan (Kolb modeli, Dewey tajriba nazariyasi, Sho‘n refleksiya modeli). Mahalliy olimlar esa bu nazariyalarni **milliy ta’lim tizimi sharoitida amaliy qo‘llash** masalalariga e’tibor

qaratganlar. Har ikki yo‘nalishda ham asosiy g‘oya: o‘quvchilarni nafaqat nazariy bilim bilan, balki **real amaliy tajriba asosida kasbiy faoliyatga tayyorlash**dan iboratdir .

Xulosa. Kasbiy ta’lim tizimida o‘quvchilarni amaliyotga yo‘naltirish zamonaviy pedagogik texnologiyalarni joriy etish orqali samarali tashkil etilishi mumkin. Dual ta’lim, modulli o‘qitish, loyihaviy metodlar, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va interaktiv metodlar o‘quvchilarda mustaqil fikrlash, ijodkorlik, kasbiy mas’uliyat kabi kompetensiyalarni shakllantiradi. Shu bois, kasbiy ta’lim muassasalari oldida zamonaviy metodlarni joriy etish, o‘qituvchilar malakasini oshirish va ishlab chiqarish korxonalari bilan doimiy hamkorlik kuchaytirilsa maqsadga muvofiq bo‘ladi.

Zamonaviy texnologiyalarni amaliyotlarda qo‘llash ta’lim jarayonini yanada samarali, qiziqarli va interfaol qilishga yordam beradi. O‘quvchilarga turli platformalar va texnologiyalar yordamida o‘z bilimlarini sinash va amaliy ko‘nikmalarni rivojlantirish imkoniyatlari yaratish, amaliyot rahbarlarini esa samarali baholash va o‘quvchilarning rivojlanishini kuzatish imkonini beradi. Texnologiyalarning imkoniyatlarini to‘liq qo‘llash orqali amaliy mashg‘ulotlar sifatini oshirish mumkin.

Kasbiy ta’limni amaliyotga yo‘naltirish bo‘yicha quyidagi tavsiyalar ishlab chiqildi:

1.Amaliyotchi ustoz va ishlab chiqarish korxonalari bilan integratsiyani kuchaytirish - ta’limni ishlab chiqarish bilan uzviy bog‘lash asosiy shart deb hisoblanadi. Shu bois kasbiy ta’lim muassasalari hamkor korxonalar bilan “dual ta’lim” elementlarini keng qo‘llashi tavsiya etiladi.

2.**Modulli va kompetensiyaga asoslangan ta’lim dasturlarini keng joriy etish –** bunda amaliy ko‘nikmalarni samarali shakllantirish uchun modul asosida tuzilgan o‘quv dasturlari qo‘llanishi kerak. Bu o‘quvchiga o‘z qiziqishi va kasbiy ehtiyojlariga mos ravishda individual yo‘nalishda ta’lim olish imkonini beradi.

3.Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini (AKT) ta’lim jarayoniga keng integratsiya qilish - virtual laboratoriyalar, simulyatorlar va onlayn platformalar orqali amaliy mashg‘ulotlarni tashkil etish ta’lim samaradorligini sezilarli oshiradi.

4.Amaliy topshiriqlar asosida baholash tizimini joriy etish - nazariy bilimlar bilan bir qatorda o‘quvchilarning haqiqiy ishlab chiqarish topshiriqlarini bajarish jarayonida baholash mexanizmini joriy etish ta’lim natijalarini yanada obyektiv bo‘ladi.

5.O‘qituvchilar va ustalarning malakasini muntazam oshirish - ta’lim jarayonida eng katta samaradorlikni beruvchi omillardan biri – ustozlarning zamonaviy texnologiyalarni egallaganlik darajasi. Shu bois o‘qituvchilarni ishlab chiqarish amaliyotlariga jalb qilish va doimiy malaka oshirish tizimini yo‘lga qo‘yish zarur.

6.Kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirish uchun ko‘p darajali monitoring tizimini joriy qilish - o‘quvchilarning amaliy tayyorgarlik darajasi portfoliolar, loyiha ishlari, mustaqil laboratoriya topshiriqlari orqali muntazam monitoring qilinishi lozim.

Adabiyotlar ro‘yxati:

1. Dewey, J. (1938). Experience and Education. New York: Macmillan.
2. Kolb, D. A. (1984). Experiential Learning: Experience as the Source of Learning and Development. Englewood Cliffs: Prentice-Hall.
3. Knowles, M. (1990). The Adult Learner: A Neglected Species. Houston: Gulf Publishing.
4. Vygotsky, L. S. (1978). Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Harvard University Press.
5. Hasanboev, J. (2010). Pedagogika. Tashkent: O‘qituvchi nashriyoti.
6. Qodirov, A. (2018). Kasbiy ta’limda innovatsion texnologiyalar. Tashkent: Fan.
7. Abduraxmonov, Q. (2020). Zamonaviy pedagogik texnologiyalar va ularning amaliy qo‘llanilishi. Tashkent: TDPU nashriyoti.
8. Rasulova, M. (2021). Kasbiy ta’limda amaliyotga yo‘naltirishning ilmiy-metodik asoslari. Tashkent: O‘zMU nashriyoti.

9. UNESCO (2021). TVET for sustainable development. Paris: UNESCO Publishing.
10. “Perevodnыe zaimstvovaniya sposobstvuyut formirovaniyu novыx leksicheskix modeley” *(*Perevodnыe zaimstvovaniya po kolleksii “Internet”, *ZiyoNET*
11. Respublikanskiy institut professionalnogo obrazovaniya (Respublika Belarus). (n.d.). Sbornik nauchnыx statey “Teoriya i metodika professionalnogo obrazovaniya”. Minsk: RIPO
12. Nichkalo, N. G., Filonov, G. N., & Suxodolskaya-Kuleshova, O. V. (red.). *(2012).* Sovremennoye obrazovaniye kak otkrытaya sistema. Institut nauchnoy i pedagogicheskoy informatsii RAO, "YURKOMPANI".
13. OECD (2020). Vocational Education and Training in the 21st Century. Paris: OECD Publishing.

ОСОБЕННОСТИ ОРГАНИЗАЦИИ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО ПРОЦЕССА В ВУЗЕ

к.пс.н., доцент Махаманова Майра Нурмухановна
к.т.н. Касымбаева Гульстан Нусупбековна
магистр психологии Нуркасинова Лязат Муратбековна
Казахский национальный женский педагогический университет, Казахстан,
kasymbaeva.gulstan@mail.ru

Аннотация. В данной статье рассматриваются психологические особенности личности педагога и студента в условиях современного образования в высшей школе. Педагог и студент как субъекты педагогической деятельности представляют собой совокупность, сплав индивидуальных, личностных качеств, которые отвечают требованиям профессии и обеспечивают эффективность его педагогической деятельности. Описываются вопросы психологической характеристики студента как субъекта учебной деятельности, его индивидуальные, личностные особенности и все виды, формы учебной деятельности. В статье рассматриваются проблемы модернизации высшего психологичекого образования в современном Казахстане.

Ключевые слова: образовательный процесс, педагогическая деятельность, учебная деятельность, субъект деятельности, компентентностный подход, педагогическое сотрудничество.

В теории и практике современной высшей школы одной из актуальных задач является развитие компетентной, конкурентноспособной личности. В настоящее время психолого-педагогическое образование в современном казахстанской науке является одним из приоритетных направлений в подготовке будущих специалистов. В различных отраслях науки наблюдается тенденция перехода от знаниевой парадигмы к компетентностному подходу и важнейшей задачей системы образования в является формирование учебных компетенций, обеспечивающих обучащимся умение учиться, способность к саморазвитию и самосовершенствованию. Данное направление достигается путем сознательного, активного присвоения обучающимися социального опыта на разных этапах развития. В компетентностном подходе знания, умения, навыки рассматриваются как результат соответствующих видов целенаправленных действий. Они формируются, применяются и сохраняются в тесной связи с активными самостоятельными действиями самих обучающихся [1].

Теоретический анализ специальной литературы российских ученых Л.С.Выготского (культурно-историческая теория), А.А.Леонтьева (теория деятельности), Д.Б.Эльконина, В.В.Давыдова (теория развивающего обучения) и казахстанских ученых Ж.И.Намазбаевой (теория развития личности), С.М.Жакупова (концепция совместно-диалогической познавательной деятельности), Х.Т.Шерьяздановой (психологические аспекты развития личности ребенка как стратегический ресурс развития общества).

Известный казахстанский психолог, доктор психологических наук, академик Ж.И. Намазбаева в научной статье «Теории Л.С. Выготского как основа развития дефектологической науки и практики» анализирует культурно-историческую теорию Л.С. Выготского. Ученый отмечает глубину, методологическую сущность парадигмы Л.С.Выготского о перспективности социально-личностного развития человека на всех этапах онтогенеза. Автор подчеркивает, что непревзойденной теорией для науки и практики образования является всем известная «Культурно-историческая теория Л.С Выготского» [2, С. 7].

Профессор С.М.Жакупов отмечает, что реальное психологическое содержание учебного занятия определяется взаимодействием и общением обучающего с обучаемыми детерменирующимися содержанием обучения, которое постепенно преобразуясь в предмет деятельности, способствует формированию совместно–диалогической познавательной деятельности студентов. Следовательно, управляя взаимодействием и общением на занятии, можно управлять процессом формирования совместно – диалогической познавательной деятельности [3, С. 44]. Также исследованы [3, 4, 5, 6] психологические механизмы формирования и развития познавательной деятельности студентов в процессе обучения, результатом которого являются (мотивация достижения, адекватная самооценка, критическое мышление, умение сотрудничать) [6, С.3], собственным стилем учебной деятельности, отношением к ней, мотивацией и обучаемостью [7, С.190]. В русле личностно- деятельностного подхода студенту присуща спецефическая направленность познавательной активности,повышающая его активность.

Каждому обучающемуся студенту присущи индивидуальные личностные и деятельностные особенности. Он их присваивает в процессе обучения (способности, интеллектуальную деятельность, когнитивный стиль, уровни притязаний, самооценку, работоспособность, особенности выполнения деятельности: планируемость, организация, точность и т.д.).

Педагог как субъект деятельности представляет собой совокупность, сплав индивидуальных, личностных, собственно субъектных качеств, адекватность которых должна соответствовать требованиям профессии и обеспечить эффективность его педагогической деятельности.

В организации образовательного процесса в вузе одним из существенных является социокультурный фактор, приводящий к изменениям личности обучающегося. Интегрирующим является системно- коммуникативно-информационный подход, позволяющий определять критерии, условия и способы эффективности коммуникации взаимодействкющих субьектов как систем.

Педагогика и психология образования высшей школы может рассматриваться как построение педагогических процессов и как организационные системы управления этими процессами. Сфера образования понимается как непососредственно педагогические и как организационные многоуровневые системы управления этим процессом.

Современая психолого-педагогическая наука исследует вопросы организации образовательного процесса, который может рассматриваться как построение педагогических процессов и как организационные системы управления этими процессами.

Список использованных источников:

1. Коломиец О.Е. Концепция преподавательской деятельности педагога высшей школы в контексте компетентностно-деятельностного подхода. – Москва, «Развитие образования», 2018. - 157 с.
2. Намазбаева Ж.И. Теории Л.С.Выготского как основа развития дефектологической науки и практики, «Вестник» КазНПУ имени Абая, серия «Специальная педагогика», №4(47) – 2016. - С. 7-10.

3. Жакупов С.М. Психологическая структура процесса обучения, Алматы, «Қазақ университеті», 2009. - 308 с.
4. Жакупов С.М. Управление познавательной деятельностю студентов в процессе обучения, Алматы, «Қазақ университеті», 2002. - 117 с.
5. Шерьязданова Х.Т. Реалии и перспективы подготовки специалистов психологов в высшем звене образования. Алматы, «Қазақ университеті», 2019. - 246 с.
6. Намазбаева Ж.И. Психологические проблемы национальной системы образования и пути их решения. /Материалы международной научно-практической конференции «Психологическая наука и практика в современном обществе: проблемы, опыт, перспективы», Алматы, 2018. - С.3-5.
7. Зимняя И.А. Педагогическая психология. Учебник для студентов высших учебных заведений, обучающихся по педагогическим и психологическим направлениям и специальностям – М., 2008. – 384 с.

ÜMUMTƏHSIL MƏKTƏBLƏRINDƏ İNKLÜZIV MƏDƏNIYYƏTIN FORMALASDIRILMASININ ƏSAS XÜSUSIYYƏTLƏRI

Sevda Aydın qızı Xaspoladova
ADU-nun Pedaqogika kafedrasının baş müəllimi, Azərbaycan, Bakı
sevdaxaspoladova61@mail.ru
ORCID: 0009-0003-2476-0119
Məhbubə İbrahim qızı Ələkbərova
ADU-nun Pedaqogika kafedrasının baş müəllimi, Azərbaycan, Bakı
elekberovamahbuba@gmail.com
Orcid : 0009-0009-3946-7488
Təranə Şəmsi qızı Əliyeva
ADU-nun Pedaqogika kafedrasının baş müəllimi, Azərbaycan, Bakı
Tarana.aliyevaa@mail.ru

Аннотация
В статье рассматриваются основные особенности формирования инклюзивной культуры в общеобразовательных школах. Под инклюзивной культурой понимается ценность, основанная на принципах уважения и справедливости, которой могут обладать все, независимо от языка, религии, культуры, пола, различных способностей, возраста и т.д. В статье особое внимание уделяется правильному определению путей и основных характеристик формирования инклюзивной культуры, именно в этом контексте в общеобразовательных школах. По мнению авторов, наибольшим препятствием для инклюзивного образования чаще всего является негативное отношение. Они считают, что дети не сразу привыкают видеть рядом с собой детей, которые выглядят и ведут себя иначе, поэтому отношение к детям с особыми образовательными потребностями в образовательной среде должно измениться, существующие барьеры должны быть устранены, а у всех должна формироваться инклюзивная культура. В статье также определяются основные характеристики инклюзивной культуры, реализуемой в образовательных учреждениях.
Ключевые слова: инклюзивная культура, особый талант, дети с умственной отсталостью, с ограниченными физическими возможностями, гуманистическое отношение

Abstract. The article discusses the main features of forming an inclusive culture in general education schools. Inclusive culture refers to a value based on principles of respect and

fairness that everyone can possess, regardless of differences in language, religion, culture, gender, diverse abilities, age, etc. The article particularly focuses on correctly identifying the ways and main features of forming an inclusive culture in general education schools from this perspective. According to the authors, the biggest obstacle to inclusive education is usually a negative attitude. They believe that children do not quickly get used to seeing children who look and behave differently from them, so attitudes towards children with special educational needs in the educational environment must change, existing barriers must be removed, and an inclusive culture must be formed among everyone. The article also identifies the main characteristics of the inclusive culture implemented in educational institutions.

Keywords: inclusive culture, special talent, children with intellectual disabilities, physically limited, humanistic attitude

Müasir dövrdə ümumtəhsil məktəblərində sağlam uşaqlarla yanaşı sağlamlığında məhdudiyyət olan, həmçinin xüsusi istedada malik olan uşaqlar da təhsil alırlar. Məhz bu baxımdan məktəblərdə inklüziv mədəniyyətin formalaşdırılması aspektlərinin düzgün müəyyənləşdirilməsinə zəruri ehtiyac duyulur. Xüsusi təhsilin hüquqi əsasları və inkişaf yolları ölkənin Əsas Qanunu – Konstitusiya, "Sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərin təhsili (Xüsusi təhsil) haqqında qanun"u, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin xüsusi təhsilə dair təkcə 2002-ci ildə qəbul edilmiş 8 adda qərarları və xüsusi təhsilin 2000-2009-cu illəri nəzərdə tutan inkişaf planı ilə tənzimlənir **(2, s. 3).**

Hazırda dünya təhsil sistemində inklüziv təhsil diqqət mərkəzində saxlanılan məsələlərdəndir, bu baxımdan da bir sıra ölkələrdə oldugu kimi, Azərbaycanda da bütün uşaqlar sosial, etnik, psixofiziki, davranış və s. xüsusiyyətlərindən asılı olmayaraq təhsil prosesinə cəlb olunmuşdur və bütün tədris müəssisələrində onlarla məqsədyönlü iş aparılır.

Bunlar:

-Xüsusi istedada malik olan uşaqlar;
- Sağlamlığında problemi olan uşaqlar;
-Psixofiziki inkişafında problemi olan uşaqlar;
- Milli azlıqları təmsil edən uşaqlar;
- Davranış pozuntuları olan uşaqlar və s.

Bu gün Azərbaycanının bütün ümumtəhsil məktəblərində şagirdlərin bilik, bacarıq və vərdişlər sisteminin formalaşdırılması ilə yanaşı onların sağlamlıqlarının təmin olunması da prioritetlərdən biri hesab olunur. Məlum olduğu kimi bu gün ümumtəhsil məktəblərində sağlam uşaqlarla yanaşı fiziki qüsurlu uşaqlar da təhsil alırlar. Məhz bu baxımdan məktəblərdə inklüziv mədəniyyətin formalaşdırılması yollarının düzgün müəyyənləşdirilməsinə zəruri ehtiyac duyulur.

Bu gün cəmiyyətimiz sağlamlığında məhdudiyyət və intellektual qüsurlu uşaqlara qarşı daha humanist münasibət göstərir və onlara "xüsusi təhsil ehtiyacları olan uşaqlar" kimi yanaşır. Sağlamlığında məhdudiyyət olan uşaqlar xüsusi təhsil ehtiyacları nəzərə alan, əlilliyi olmayan həmyaşıdları ilə birlikdə eyni ümumtəhsil müəssisələrində təhsil alırlar.

İnklüziv uşaqlar, adətən yaşayış yerinə yaxın olan məktəblərdə təhsil alırlar. Təəssüflə qeyd etmək lazımdır ki, hər il bu uşaqların sayı artır və cəmiyyətin tələblərinə cavab vermək üçün inklüziv təhsil mədəniyyətini qorumaq, inklüziv təcrübə tətbiq etmək lazımdır.

Müəllimlər geniş yayılmış inklüziv təhsilin tətbiqini müdafiə etməlidirlər, çünki təcrübə göstərir ki, xüsusi ehtiyacı olan uşaqlar tez-tez məktəb həyatından təcrid olunurlar.

Müəllimlər digər şagirdlərə bəzi şagirdlərin danışa bilməmələrinin, fərqli davranmalarının və s. səbəblərini izah etməlidirlər ki, şagirdlər bir-biri ilə necə davranmaq lazım olduğunu bilsinlər.

Bu istiqamətdə valideynlərlə də mütəmadi olaraq təbliğat və təşviqat xarakterli iş aparılmalıdır. "**Valideynlər, sapma və ya digər xüsusi ehtiyacları olan uşaqların normal siniflərə daxil olması halında "standartların azaldılması" barədə də çox narahat ola bilərlər. Müəllimlər şagirdlər, onların valideynləri və əlbəttə ki, digər müəllimlər arasında münasibətlərin yaxşılığa doğru dəyişməsində bələdçi rol**unu oynamalıdırlar." (2, s.21)

İnklüziv təhsilə ən böyük maneə adətən mənfi münasibətdir. Uşaqlar yanlarında fərqli görünən və fərqli davranan uşaqları görməyə tez bir müddətdə alışmırlar. Odur ki, hal-hazırda cəmiyyət inklüzivlik problemlərinə üz tutur, çünki inklüzivliyin inkişafı ilə əlaqəli bütün proseslər ictimai münasibətlərin humanistləşdirilməsi şəraitində başlayan müsbət dəyişikliklərlə əlaqədardır. İnklüziv təhsilin və inklüziv mədəniyyətin inkişafı üçün ilk növbədə siyasi və qanunvericilik əsasları lazımdır.

İnklüzivlik sözün geniş mənasında yalnız təhsil sahəsini deyil, həm də cəmiyyət münasibətlərinin bütün spektrini əhatə edir: əmək, ünsiyyət və s.

Odur ki, bütün ictimai sferalarda əlçatan və mobil şərait yaradılmalı, ətraf mühit və ictimai şüur səviyyəsində olan baryerlər aradan qaldırılmalıdır.

Ümumtəhsil məktəblərində fiziki imkanları məhdud olan uşaqların təlim-tərbiyəsi, təhsili və onlarda inklüziv mədəniyyətin formalaşdırılması üçün nümunəvi modelin olması vacibdir. Bunun üçün inkluziv təhsilin beynəlxalq mühitdəki mövqeyini nəzərdən keçirib öyrənmək lazım gəlir. İnklüziv təhsil sisteminə cəlb olunmuş mütəxəssis bir sıra peşə keyfiyyətlərinə malik olmalıdır.

Bunlara aşağıdakıları aid etmək olar:

-pedaqoji müşahidəçilik (uşağın ehtiyaclarını və bu ehtiyacların həyata keçirilməsinə maneçilik törədən amillərin aradan qaldırılması);

pedaqoji nikbinlik (uşağın güclü müsbət tərəflərini görmək və onlara arxalanmaq bacarığı);

pedaqoji məsuliyyət (uşağın fərdiliyini duymaq və onun inkişafı üçün şərait yaratmaq bacarığı);

pedaqoji inadkarlıq (müxtəlif situasiyalarda uşağın maraqlarını müəyyənləşdirərək müdafiə etmək bacarığı) və s. kimi bacarıqlardır **(2, s. 5).**

Qeyd etmək lazımdır ki, pedaqoji prosesdə pedaqoji müşahidəçilik ən zəruri amillərdən sayılır. Unutmaq olmaz ki, təlim-tərbiyənin üsulları içərisində müşahidə üsulu ən aparıcı üsullardan hesab olunur. Təlim-tərbiyənin prinsiplərinə də istinad edilməsi inklüziv təhsilin inkişafını təmin edən amillərdən sayılır. Bu keyfiyyələrə malik olan insanlarda inklüziv mədəniyyətin lazımi səviyyədə olduğu qənaətinə gəlmək olar. Fiziki qüsurları olan məktəblilərlə örnək xarakterli ünsiyyət qurmaq, onlarla qarşılıqlı münasibətdə olmaq bu gün çox zəruri hesab olunur.

Çünki fiziki qüsurları olan uşaqların buna ehtiyacları var. Onların hər biri öz həmyaşıdları ilə ünsiyyət qurmaq üçün maraqlıdırlar. Xüsusilə, pedaqoji işçilərin fiziki qüsurlu uşaqlarla ünsiyyət qurmaları onları çox sevindirir.

Onlar belə ünsiyyətdən qürur duyurlar.

Ümumtəhsil məktəbində inklüziv mədəniyyətin formalaşdırılmasının əsas xüsusiyyətlərindən biri müasir cəmiyyətdəki inklüzivliyi olan insanların cəmiyyətə cəlb oluna bilməsi prosesidir.

Saglamlığında məhdudiyyəti olan uşaqların inklüziv təhsilində əsas üstünlüyü həmyaşıdları ilə birlikdə ümümi və sosial təhsil almasıdır.

Müasir dövrdə inklüziv təhsil təhsil ehtiyacları olan uşaqların ümumi təhsil müəssisəsində adi həmyaşıdları olan mühitə daxil olmasını, qabiliyyət və imkanlarını nəzərə alaraq adaptasiya olunmuş, yaxud fərdi təhsil proqramları üzrə təhsili təmin edən xüsusi təşkil olunmuş təhsil prosesidir.

İnklüziv təhsilin əsas keyfiyyət göstəricisi uğurlu sosiallaşma mədəniyyətinə nail olmaq, bütün uşaqların, o cümlədən saglamlığında məhdudiyyəti olan uşaqların təhsil və sosial təcrübəsinin inkişafıdır.

Hal-hazırda ümumtəhsil məktəblərində inklüziv təhsilin təşkili ilə bağlı bir sıra qanun layihələrin hazırlanmışdır.

Bu qanun layihələri təhsilin təşkili və saglamlığında məhdudiyyəti olan uşaqların ümumtəhsil məktəbində təhsili üçün münbit şərait yaratmışdır.

Tədris müəssisələrində təhsil məsələləri, maddi-texniki və digər problemlərin həlli ilə yanaşı, inklüziv mədəniyyətin formalaşması probleminə də diqqət yetirmək çox vacibdir. (3, s.48)

İnklüziv mədəniyyətin düzgün formalaşdırılması məktəbdə hər kəsin hamı ilə mehribanlıqla, səmimiyyətlə davranmasına şərait yaratmış olar.

Bu prinsiplər üzərində işini qurmuş təhsil ocaqlarında şagirdlər və müəllimlər bir-birlərinə hörmətlə yanaşar, bir- biri ilə xoş rəftar edər.İnklüziv mədəniyyətə üstünlük verən müəllimlər bütün təhsilalanlara eyni dərəcədə yanaşar. Belə olduqda məktəbdə təhsil alan bütün inklüziv şagirdlərindən yüksək nəticələr gözləmək olar.

Belə vəziyyətdə, həmçinin inklüziv məktəblərdə bütün pedaqoji heyət, şagirdlər, eləcə də valideynlər inteqrasiya prosesinə asanlıqla qoşulurlar, şagirdlərin uğurlarını onlarla bölüşürlər, müəllimlər bütün şagirdlərin öyrənmə maneələrini aradan qaldırmağa çalışırlar, şagirdlər arasındakı fərqlər, müxtəliflikl ər dəstəklənir.

İnklüziv mədəniyyətin bütün komponentləri məktəbin fəaliyyəti, təcrübəsi, performansı və sağlamlıq məhdudiyyəti olan şagirdlərin şəxsiyyət kimi formalaşmasına yönəlmişdir.

İnklüziv mədəniyyət düzgün formalaşdırıldıqda əlilliyi olan şagirdlər də bilik və bacarıqları, meyl və maraqları inkişaf etmiş şəxslər kimi qəbul olunurlar.

Bunun üçün ilk növbədə təhsil prosesinin bütün iştirakçıları tərəfindən inklüzivliyin əsas prinsiplərinin diqqətdə saxlanılması çox vacibdir.

İnklüziv mədəniyyətin formalaşdırılmasının reallaşdırılması üçün texnoloji ardıcıllığa diqqət yetirmək lazımdır.

Həmin texnoloji ardıcıllığı aşağıdakı şəkildə qruplaşdırmaq olar:

-İnklüziv mədəniyyətə dair biliyin əldə edilməsi;

– Dəyər münasibətlərinin formalaşdırılması;

– Birgə əməkdaşlıq təcrübəsinin əldə edilməsi;

- Mövcud reallığa müsbət münasibətin ifadə olunması.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, bu texnoloji ardıcıllığı həm xəstə, həm də sağlam uşaqlara şamil etmək olar. İnklüziv mədəniyyətin formalaşdırılmasına dair bilik əldə etmək, dəyər münasibətini formalaşdırmaq üçün mühazirələr, söhbətlər, disputlar, müzakirələr, diskussiyalar, şagird konfransları, görüşlər, ekskursiyalar, sinif saatları və s. keçirilə bilər. Bu cür tədbirlərin məqsədi bütün şagirdlərin diqqətini əlil insanların problemlərinə cəlb etmək, şagirdlərin mənəvi-əxlaqi keyfiyyətlərini inkişaf etdirməkdən ibarət olmalıdır. Bu tədbirlər vaitəsi ilə bütün uşaqlara əlilliyi olan insanların çox güclü iradəyə və mənəvi zənginliyə, həyatın bir çox sahələrində yüksək nəticələr əldə edə bilmək qabiliyyətinə malik olduğunu göstərmək lazımdır.

Adi uşaqları inklüziv mədəniyyətlə tanış etmək, onlarda dəyər münasibətlərini inkişaf etdirmək çox vacibdir, çünki əks təqdirdə onları onlara bənzəməyən uşaqlarla qarşılaşdırdıqda neqativ situasiyalar baş verə bilər. Bu prosesin uğurla həyata keçirilməsində "adi" və əlil uşaqları birgə fəaliyyətə, birgə məktəb tədbirlərinə hazırlamaq və onun keçirilməsinə cəlb etmək faydalı ola bilər. Birgə fəaliyyət təcrübəsi inklüziv uşaqların uğurlu təhsili üçün güclü sosial vasitədir. Birgə əməkdaşlıq uşaqlara təkcə "adi" uşaqlara deyil, həm də əlilliyi olan uşaqlara inkişaf etməyə kömək edir. Şagirdlər arasında inklüziv mədəniyyətin formalaşdırılması ilə bağlı digər məktəblərin təcrübəsini öyrənmək və onlardan faydalanmaq da müsbət nəticə verir. Belə təcürbələrin sırasına birlikdə hazırlanmış layihələri, sosial aksiyaları, könüllü tədbirlərin təşkilini və s. aid etmək olar.

Sosial əməkdaşlıq zamanı, həm adi, həm də inklüziv uşaqlar sosial səriştə, həmyaşıdları ilə qarşılıqlı əlaqədə olmaq bacarığı, birgə problem həll etmə bacarığı, müstəqil olmaq, özünə nəzarət etmək kimi zəruri bacarıqları qazanırlar.

Sağlamlığında məhdudiyyəti olan uşaqların adi uşaqlarla fəal şəkildə əməkdaşlıq etməsi, ətraf aləmlə onların sıx təmasının qurulmasına, onların dünyagörüşünün inkişaf etdirilməsinə kömək edəcəkdir. Bu isə "xüsusi" və "adi" uşaqları gələcək həyatlarında qarşılıqlı əlaqə qurmağa və istənilən fəaliyyətə birgə qoşulmağa əhəmiyyətli olacaqdır. Təbii ki, burada müəllim və valideynlərin də birgə əməkdaşlığı və uşaqlara dəstəyi əhəmiyyətli rol oynayır. (5,54)

Müəllim və valideynlərin təhsil imkanlarından, zehni və fiziki sağlamlıq vəziyyətindən və davranış xüsusiyyətlərindən asılı olmayaraq xüsusi uşağa dəstək olmağa daim hazır olmalıdırlar. Sağlamlığında məhdudiyyəti olan uşaqlarla işləyən müəllim fəaliyyətini yüksək və peşəkar səviyyədə tənzimləməyə, qeyri-adi vəziyyətlərdə özünü ələ almağa, vəziyyətə uyğun

şəkildə tez və inamla hərəkət etməyə və qərar verməyə sahib olmalıdır. Fikrimizi başqa cür ifadə etsək, müəllim vəziyyətindən və əhvali-ruhiyyəsindən asılı olmayaraq bütün mənfi emosiyaların öhdəsindən gəlməyi, özünə sahib olmaq bacarığına, mürəkkəb vəziyyətlərə uyğunlaşma qabiliyyətinə malik olmalıdır.

Müəllimin özünü idarə edə bilməsi, uşaqlar arasında emosional sabitliyi, müəllim və valideyn arasındakı münasibətlərdə ziddiyyətli (əgər mövcudursa) məqamların qarşısını almağa imkan yaradır. Bundan başqa bütün bu amillər, xüsusi qayğıya ehtiyacı olan bir uşağın psixoloji vəziyyətini tənzimləmək, onu həyəcan və stressdən qorumaq üçün bir əsasdır və inklüziv siniflərdə təhsil prosesinin düzgün təşkili üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edəcəkdir.

İnklüziv şagirdlərlə çalışan müəllim uşaqlarda inklüziv mədəniyyəti formalaşdırmaq üçün aşağıdakı bacarıqlara malik olmalıdır:

-Digər mütəxəssislərlə birlikdə inklüziv uşağın fərdi inkişafı üçün uyğun proqram tərtib etmək ;

- İslah və inkişaf işlərini reallaşdırmağa imkan verən xüsusi texnikalara və yanaşma tərzinə malik olmaq;

-Uşağın inkişaf dinamikasını izləmək və əvvəlki vəziyyətlə müqayisə etmək;

-Uşaq komandasında, lüzum yaranan vəziyyətlərdə inklüziv uşağı qoruya bilmək;

- Uşaqlara psixoloji və pedaqoji dəstək vermək;

-Şagirdlərin fərdi xüsusiyyətlərini və yaş xüsusiyyətlərini daim nəzarətdə və diqqətdə saxlamaq;

- Psixoloqla birlikdə uşağın fərdi xüsusiyyətlərinin monitorinqini həyata keçirmək;

-İnklüziv uşaqların fərdi və yaş xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq fərdi inkişaf proqramlarını inkişaf etdirmək və həyata keçirməsinə nail olmaq.

Ümumtəhsil məktəbində inklüziv mədəniyyətin formalaşdırılmasının əsas xüsusiyyətlərini aşağıdakı şəkildə qruplaşdırmaq olar:

-İnklüziv uşaqların qatıldığı mühitdə ədalətlilik prinsipinə əməl olunmalıdır;

-İnklüziv mühitdə hər şagirdin fərdi ehtiyacları nəzərə alınaraq, qruplar arasında ayrı-seçkiliyə yol verilməməlidir;

-İnklüziv mühitdə heç bir zorakılıq və təqibələrə yol verilməməli, onlara qarşı yüksək tolerantlıq tətbiq olunmalıdır;

-Məktəb mühitində inklüziv uşaqların psixoloji hərəkətlərinə tolerant yanaşma və dinləmə mədəniyyəti gözlənilməlidir;

-Xüsusi təhsil ehtiyacı olan şagirdlərlə onların meyl ,maraq, qabiliyyət və imkanlarına uyğun tədris metodlarından istifadə olunmalıdır;

-Universal Design for Learning (UDL) yanaşmasından istifadə olunaraq, müxtəlif öyrənmə üsulları, materialların ayrı-ayrı təqdimat forması -şəkil, səs, yazı, praktiki fəaliyyətlər və s. qiymətləndirmə üsulları ilə hər bir şagirdin təhsil ehtiyacları təmin edilməlidir;

-Təhsil işçilərinin davamlı peşə inkişafını artırmaq məqsədi ilə inklüziv tədrisin səmərəli qurulması üçün bu sahədə fəaliyyət göstərən müəllimlər üçün əlavə təlimlər, seminarlar, məsləhət və təcrübə mübadilələri təşkil olunmalıdır;

-Xüsusi təhsil ehtiyacı olan şagirdlərin göstəriciləri, təlim nəticələri davamlı şəkildə izlənilməli və ehtiyaclara görə korreksiya edilməlidir;

- Xüsusi təhsil ehtiyacı olan uşaqların qiymətləndirilməsi prosesində, onların müxtəlif bacarıq səviyyələri, qabiliyyət və istedadları nəzərə alınmalı, qrup işlərində və fərdi işlərdə ədalətli qiymətləndirmə mexanizmləri tətbiq olunmalıdır;

-Təhsil müəssisələrində texnoloji vasitələr və maddi dəstək inklüziv uşaqların ehtiyaclarına uyğun bölüşdürülməlidir;

- İnklüziv təhsildə multikultural dəyərlər, yəni müxtəlif dillər, mədəniyyətlər və dinlər hörmətlə qarşılanmalı, inklüziv təhsilin məzmunu və fəaliyyətlər bu müxtəlifliyi əks etdirməlidir; Məktəb, ailə və ictimaiyyətin sıx əlaqəsi qurulmalı, xüsusi təhsil ehtiyacı olan şagirdlərin potensialının aşkarlanması və dəstəklənməsi istiqamətində birgə fəaliyyət göstərilməlidir;

- Məktəb rəhbərliyi tərəfindən inklüziv siyasət dəstəklənməli və onun davamlı inkişafına önəm verilməlidir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası. Bakı: Qanun, 2004
2. Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi. Korreksion pedaqogikanın müasir məsələləri. Bakı, Mütərcim, 2012
3. "Təhsil Haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, "Qanun" nəşriyyatı, 2010
4. Həsənli O.Q., Camalov K.H. Naxçıvan Muxtar Respublikasında istedadlı uşaqların inkişafı. Naxçıvan, Əcəmi, 2014
5. Sadıqov F.B. Korreksiya pedaqogikası. Bakı, Maarif, 2018

МЕДИЦИНАЛЫҚ КОЛЛЕДЖДІҢ БІЛІМ АЛУШЫЛАРЫНА АРНАЛҒАН АРТ-ТЕРАПИЯ НЕГІЗДЕРІ

п.ғ.к. Ибрагим Қайрат Әменұлы, Шымкент университетінің «Педагогика» кафедрасының меңгерушісі

п.ғ.м. Кубеева Марзия Абдухалыққызы, Шымкент университетінің «Педагогика» кафедрасының аға оқытушысы

п.ғ.м. Маликова Күлмаш Сабырбергеновна, «Авимед» көп салалы колледжінің педагог-психологы

Аңдатпа. «Авимед» көп салалы колледж білім алушыларының эмоционалдық тұрақтылығын, өзін-өзі реттеу қабілетін және эмпатиялық қасиеттерін дамытуда арт-терапия әдісін қолданудың теориялық және практикалық негіздері қарастырылған. Арт-терапияның негізгі бағыттары және оларды оқу процесінде қолдану кезеңдері сипатталған. Зерттеу нәтижелері арт-терапия сабақтарының медициналық колледж білім алушыларының эмоционалдық тұрақтылығын арттырып, өзін-өзі реттеу мен эмпатия деңгейін күшейтетінін, сондай-ақ кәсіби қарым-қатынас мәдениетінің дамуына оң әсер ететінін дәлелдейді. Зерттеу барысында отандық және шетелдік ғалымдардың еңбектеріне терең талдау жасалған.

Түйін сөздер: медициналық колледж, білім алушылар, арт-терапия, эмоционалдық тұрақтылық, эмпатия, өзін-өзі реттеу, психологиялық әдіс, шығармашылық даму.

Қазіргі таңда медициналық колледж сбілім алушыларының психоэмоционалдық жағдайы мен кәсіби тұлғалық қалыптасуы өзекті мәселелердің бірі болып отыр. Медициналық сала қызметкерлері жоғары жауапкершілік пен адам тағдырына тікелей ықпал ететін кәсіби жүктемеге ие болғандықтан, болашақ мамандарды даярлау барысында эмоционалдық тұрақтылық, эмпатия және өзін-өзі реттеу қабілеттерін дамыту қажет. Сондықтан педагогикалық және психологиялық тәжірибеде білім алушылардың ішкі үйлесімін, эмоционалдық тұрақтылығын арттыру мақсатында *арт-терапия әдісін* қолдану өзекті болып отыр.

Арт-терапия (ағылш. *art therapy*) – шығармашылық қызмет арқылы адамның ішкі жан дүниесін, эмоциясын, уайымын, қорқынышын немесе қуанышын бейнелеуге және сол арқылы психологиялық жеңілдік алуға бағытталған әдіс.

Зерттеудің мақсаты: арт-терапияна қолдануда медициналық колледждің білім алушыларының эмоционалдық тұрақтылығын, эмпатиясын және өзін-өзі реттеу қабілетін арттыру, кәсіби қарым-қатынас мәдениетін дамыту.
Зерттеудің міндеттері:

- Арт-терапия арқылы білім алушылардың эмоционалдық жағдайын жеңілдету;
- эмпатиялық және коммуникативтік дағдыларын жетілдіру;
- өзін-өзі тану, өзін-өзі реттеу механизмдерін дамыту;
- психологиялық жайлылық пен ішкі үйлесімді қалыптастыру;
- кәсіби құндылықтар мен адамгершілік қасиеттерді нығайту.

Осы тұрғыда арт-терапия - білім алушылардың психоэмоциялық жағдайын тұрақтандыруға, тұлғалық және кәсіби дамуына ықпал ететін заманауи әдіс болып табылады. Арт-терапия адамның шығармашылық әрекеті арқылы оның ішкі сезімдері мен ойларын бейнелеуге мүмкіндік береді [1]. Бұл тәсіл студенттердің стрестік жағдайларда өз-өзін ұстауына, эмоцияларын реттеуіне және кәсіби қарым-қатынас мәдениетін дамытуға ықпал етеді [2].

Арт-терапияда бейнелеу, мүсіндеу, коллаж жасау, музыка, би, драма сияқты өнер түрлері психологиялық әсер ету құралы ретінде пайдаланылады. Бұл әдіс адамға өз эмоцияларын бейнелік формада білдіруге және ішкі қайшылықтарын жеңілдетуге мүмкіндік береді [3].

Қазақстандық зерттеушілер *Г.А.Қасен, Ұ.Б.Төлешова, А.Б.Мукашованың «Арт-терапиялық практикум» еңбегінде* арт-терапияны білім алушылардың психологиялық тұрақтылығын және өзін-өзі білдіру қабілетін дамыту құралы ретінде қарастырады [4, 88б.].

Ұлттық мемлекеттік ғылыми-техникалық сараптама орталығының 0125РКД0117 «Медициналық колледждің білім алушыларына арналған арт-терапия негіздері» қолданбалы ғылыми-зерттеу жұмысы аясында «Авимед» көп салалы колледжінің білім алушыларына арт-терапияны қолданудың *негізгі бағыттарын* ұсынамыз:

№	Бағыттары	Мақсаты	Қолданылатын әдістер
1	Бейнелеу терапиясы (сурет, коллаж)	Эмоцияны сыртқа шығару, өзін-өзі тану.	«Менің көңіл-күйімнің түстері», «Өз бейнем».
2	Музыкатерапия	Стрессті төмендету, релаксация.	Музыка тыңдау, ырғақпен қозғалу, «Менің әуенім» жаттығуы.
3	Драматерапия (рөлдік ойындар)	Эмпатия мен кәсіби қарым-қатынас дағдысын дамыту.	«Дәрігер мен пациент», «Қиын жағдайдағы мен».
4	Қимыл және би терапиясы	Дене мен эмоцияның үйлесімін қалпына келтіру.	Еркін би, айна жаттығулары.
5	Қолөнер және мүсіндеу терапиясы	Ұсақ моториканы және сабырлықты дамыту.	Саздан мүсін жасау, құммен композиция.
6	Жазбаша (поэзиялық) терапия	Ішкі сезімді сөз арқылы шығару.	Күнделік, эссе, хат жазу («Менің арманым», «Өмірімдегі өзгеріс»).
7	Топтық арт-терапия	Бірлескен шығармашылық арқылы ұжымдық қолдау.	«Біздің топтың бейнесі», «Бір сурет – көп қол» жаттығулары.

«Авимед» көп салалы колледжінің білім алушыларына арт-терапиялық жұмысты үш кезеңде жүргізуге болады:

1. **Диагностикалық кезең**

Мақсаты: білім алушылардың эмоционалдық күйін, стресстік деңгейін және қарым-қатынас стилін анықтау.
Қолданылатын әдістер:

- «Өзіңді студент ретінде бейнеле» сурет әдісі;
- «Менің көңіл-күйімнің түстері» жобалық тапсырмасы;
- «Стрестік жағдайдағы мен» еркін сурет салу;
- Психологиялық сауалнама (мазасыздық, күйіп кету деңгейі).

Нәтижесі: топтың жалпы эмоционалдық ахуалы мен жеке ерекшеліктері айқындалады.

2-кезең. Терапиялық және дамыту кезеңі
Мақсаты: шығармашылық іс-әрекет арқылы білім алушылардың эмоциясын білдіру, өзін-өзі түсіну және топтық қолдау сезімін қалыптастыру.
Ұйымдастыру ерекшеліктері:

- Топтық формат (8–15 адам);
- Аптасына 1–2 рет, 6–8 сабақ (әрқайсысы 45–60 мин);
- Арнайы жабдықталған, тыныш және жарық аудитория.

Сабақ құрылымы:

1.Кіріспе және жылыту жаттығулары:
«Менің бүгінгі көңіл-күйім», «Музыкамен сурет салу» және т.б.
2.Негізгі шығармашылық жұмыс:

- Коллаж: «Менің болашақ мамандығым».
- Сурет: «Мен және менің сезімім».
- Мүсіндеу: «Стресс пен тыныштық».
- Рөлдік ойын: «Күрделі науқаспен қарым-қатынас».

3.*Рефлексия:* топ мүшелері өз әсерлерімен бөліседі, психолог сұрақтар қояды.
4.*Қорытынды:* қысқаша пікірлер, позитивті кері байланыс.

3-кезең. Бағалау кезеңі
Мақсаты: арт-терапия бағдарламасының тиімділігін анықтау.
Әдістер:

- Бастапқы және соңғы диагностика нәтижелерін салыстыру;
- Сауалнама және сұхбат алу;
- Қатысушылардың өзіндік бағалауы мен пікірлерін талдау.

Күтілетін нәтижелер:

- Білім алушылардың эмоционалдық тұрақтылығы артады;
- Эмпатиялық қатынас пен қарым-қатынас мәдениеті дамиды;
- Өзін-өзі реттеу дағдылары күшейеді;
- Топта сенімді және жайлы атмосфера қалыптасады.

Арт-терапия медициналық колледж білім алушыларының тұлғалық және кәсіби дамуына зор әсер етеді. Ол тек психологиялық көмек құралы ғана емес, сонымен қатар білім алушылардың шығармашылық әлеуетін ашуға, өмірге позитивті көзқарас қалыптастыруға және кәсіби қарым-қатынасты жақсартуға мүмкіндік береді. Медициналық білім беру

жүйесіне арт-терапия элементтерін енгізу – білім алушылардың эмоционалдық тұрақтылығы мен кәсіби құзыреттілігін қамтамасыз етудің тиімді тетігі болып табылады деп қорытындылаймыз.

Пайдалылған әдебиеттер тізімі

1. Shukla, A., Singh, R., & Sharma, M. (2022). Effectiveness of art therapy interventions on stress and emotional regulation among nursing students. Journal of Nursing Education and Practice, 12(4), 45–52.
2. Kaimal, G. & Ray, K. (2016). *Art therapy improves stress and mood. Arts in Psychotherapy*, *49*, 1–10.
3. Huss, E. (2015). *What We See and What We Say: Using Images in Research, Therapy, Empowerment, and Social Change.*
4. *«Арт-терапиялық практикум» оқу-әдістемелік құралы / Г.А.Қасен, Ұ.Б.Төлешова, А.Б.Мукашова – Алматы: Қазақ университеті, 2018 – 88 бет.*

BOSHLANG‘ICH TA’LIM O‘QUVCHILARNI BILIM OLISH JARAYONIDA MAKTAB VA OILA HAMKORLIGINING RO‘LI

Mirobod tumani 65-sonli umumta’lim maktabi
boshlang‘ich ta’lim o‘qituvchisi
Karimova Shoxsanam Islomovna
+998932309197
shoxsanamkarimov70@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur tezisda boshlang‘ich ta’lim o‘quvchilari fanlarni o‘zlashtirish masalasi maktab va oila hamkorligi nuqtayi nazardan yoritiladi. Boshlang‘ich ta’lim fanlariga o‘quvchilarni qiziqtirish, samarali o‘rgatishda uslubiy yondashuvlar, o‘quvchilarning o‘qish tendensiyalarini shakllantirishga mos bilimlar berishning nazariy asoslari tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: boshlang‘ich ta’lim, maktab va oila hamkorligi, o‘qish tendensiyasi, Ota-onalar, o‘quvchi.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchisining faoliyatida ijodkorlik uning samarali ta’lim faoliyatini belgilab beruvchi ilmiy tasavvurlari evristik ta’limning pedagogik asosi sanaladi. O‘quvchidagi bilish jarayoni ijodkorlik natijasida yuz beradi. Izlanishlar jarayonida ijodkorlik faoliyati namoyon bo‘lishi uchun aniq maqsadga yo‘naltirilgan, rejalashtirilgan, meyorlarga ega bo‘lgan, o‘z-o‘zini anglagan faoliyat zaruriyati seziladi. Bu esa o‘quvchida atrof-muhit obyektlari va ular haqidagi bilimlarni o‘zlashtirish; ta’lim samaradorligini vujudga keltirish, faoliyatning avvalgi turlariga tayanishni taqozo etadi [1].

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 6 iyuldagi PF-165-son Farmoni bilan tasdiqlangan “2022-2026 yillarda O‘zbekiston Respublikasining innovatsion rivojlanish Strategiyasi”da ta’lim tizimida innovatsion rivojlantirishni amalga oshirish va “aqlli ta’lim” konsepsiyasi asosida raqamli texnologiyaga o‘tish vazifalari belgilangan [2]. Shu jihatdan boshlang‘ich ta’lim metodikasini innovatsion takomillashtirish masalasi bo‘yicha ilmiynazariy va amaliy-metodik ishlanmalarni amalga oshirish dolzarb bo‘lib turibdi. Boshlang‘ich ta’lim metodikasi dinamik rivojlanib boruvchi jarayon bo‘lib, innovatsion jamiyat sharoitida uning asoslarini yangicha yondashuvlar asosida takomillashtirish taqozo etiladi

Boshlang‘ich ta’limda o‘quvchilarning bilim olish jarayonida maktab va oila hamkorligi muhim rol o‘ynaydi. Bu hamkorlik o‘quvchilarning o‘quv faoliyati, ijtimoiy va hissiy rivojlanishi hamda umumiy muvaffaqiyatiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Quyida maktab va oila hamkorligining asosiy jihatlari va ularning roli keltiriladi:

1. O‘quvchining motivatsiyasi va qo‘llab-quvvatlanishi jihatidan:

- Maktab o‘qituvchilari tomonidan taqdim etilgan sifatli ta’lim, qiziqarli darslar va individual yondashuv o‘quvchilarni bilim olishga undaydi. O‘qituvchilar o‘quvchilarning o‘quv jarayonidagi muvaffaqiyatlarini kuzatib, ularning qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi.
- Ota-onalar farzandlariga uyda qo‘llab-quvvatlash, darslarga tayyorgarlik ko‘rishda yordam berish va ularning muvaffaqiyatlarini rag‘batlantirish orqali motivatsiyani oshiradi. Masalan, uy vazifalarini bajarishda yordam berish yoki o‘qishga qiziqishni uyg‘otish oilaning muhim vazifasidir.
- Maktab va oila o‘quvchiga bir xil maqsadlar yo‘lida birgalikda harakat qilganda, bolada o‘ziga ishonch va mas'uliyat hissi shakllanadi. Masalan, ota-ona va o‘qituvchi o‘rtasidagi muntazam muloqot o‘quvchining o‘quv jarayonidagi muammolarini tezda aniqlash va hal qilish imkonini beradi [3].

2. Axloqiy va ijtimoiy tarbiya jihatidan:

- Maktab o‘quvchilarga nafaqat akademik bilimlar, balki ijtimoiy ko‘nikmalar, jamoada ishlash, o‘zaro hurmat va axloqiy qadriyatlar haqida ham o‘rgatadi. Sinf faoliyatlari, guruh loyihalari va maktab tadbirlari bunda muhim ahamiyatga ega.
- Oila bolaning axloqiy asoslarini shakllantiradi, ularga oilaviy qadriyatlar, madaniyat va an’analarni o‘rgatadi. Ota-onalar o‘z xatti-harakatlari bilan o‘quvchilarga namuna bo‘lib xizmat qiladi.
- Maktab va oila birgalikda bolaning ijtimoiy ko‘nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi. Masalan, ota-onalar maktab tadbirlarida ishtirok etib, bolaning jamoaviy faoliyatga qo‘shilishini rag‘batlantiradi, bu esa ularning ijtimoiy integratsiyasini oshiradi.

3. O‘quv jarayonidagi uzluksizlik va barqarorlik

- Maktab o‘quv dasturini muntazam ravishda amalga oshiradi, o‘quvchilarning bilim darajasini baholaydi va o‘quv jarayonida tizimli yondashuvni ta’minlaydi.
- Ota-onalar uyda o‘quv jarayonining davomi sifatida qo‘shimcha mashg‘ulotlar, kitob o‘qish yoki bilimlarni mustahkamlashga yordam beradi. Shuningdek, ular bolaning darslarga muntazam qatnashishini ta’minlaydi.
- Maktab va oila o‘rtasidagi yaqin hamkorlik o‘quv jarayonida uzluksizlikni ta’minlaydi. Masalan, o‘qituvchi ota-onalarga bolaning o‘quv jarayonidagi muammolari haqida xabar bersa, ular uyda qo‘shimcha yordam ko‘rsatishi mumkin.

4. Individual ehtiyojlarni qondirish jihatidan:

- O‘qituvchilar o‘quvchilarning individual ehtiyojlarini aniqlaydi, masalan, qiyinchiliklarga duch kelgan o‘quvchilarga qo‘shimcha darslar yoki maxsus yondashuv taklif qiladi [4].
- Ota-onalar bolaning o‘ziga xos xususiyatlarini yaxshi bilgan holda, ularning qiziqishlari va ehtiyojlariga mos ravishda qo‘llab-quvvatlaydi.
- O‘qituvchi va ota-ona o‘rtasidagi muloqot orqali bolaning individual ehtiyojlari aniqlanadi va ularga mos dastur ishlab chiqiladi. Bu, ayniqsa, maxsus ehtiyojlarga ega bo‘lgan o‘quvchilar uchun muhimdir.

5. Maktab va oila o‘rtasidagi hamkorlik shakllari:

- Maktabda tashkil etiladigan yig‘inlar ota-onalarga o‘quv jarayoni, bolaning muvaffaqiyatlari va muammolari haqida ma’lumot beradi.
- Zamonaviy texnologiyalar (masalan, elektron jurnallar, messenjerlar) orqali o‘qituvchilar va ota-onalar doimiy aloqada bo‘lib, o‘quvchining holatidan xabardor bo‘lishi mumkin.
- Maktabda o‘tkaziladigan bayramlar, sport musobaqalari yoki ijodiy loyihalarda ota-onalar ishtirok etishi bolaning o‘ziga ishonchini oshiradi va maktab muhitiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

Xulosa qilib aytganda, maktab va oila hamkorligi o‘quvchilarning bilim olish jarayonida muvaffaqiyatli bo‘lishi uchun muhim omildir. Maktab tizimli ta’lim va ijtimoiy ko‘nikmalarni

rivojlantirsa, oila hissiy qo‘llab-quvvatlash, axloqiy tarbiya va o‘quv jarayonining uzluksizligini ta’minlaydi. Bu hamkorlikning samarali bo‘lishi uchun muntazam muloqot, o‘zaro hurmat va umumiy maqsadlar muhimdir. Ota-onalar va o‘qituvchilar o‘rtasidagi yaqin aloqa o‘quvchining har tomonlama rivojlanishiga zamin yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 6-iyuldagi “2022-2026 yillarda O‘zbekiston Respublikasining innovatsion rivojlanish Strategiyasi” PF-165-son Farmoni.
2. Олтаева Шахло Тошпўлатовна. Бошланғич таълимда ўқувчилар ижодий фаолиятини шакллантириш. Монография. Навоий- 2012 йил. 144-бет.
3. Н.Ғ.Дилова Бошланғич таълим жараёни субъектлари орасида ўзаро ҳамкорлик технологияси. Таълим технолгиялар журнали 2017 йил №4 сон 28-33 бетлар
4. Сафин Д.В., Мусина Интериактивные методы преподования и учения.Ташкент 2007 г/

BOSHLANG‘ICH SINF O’QUVCHILARINING INTELLEKTUAL SALOHIYATINI TA’MINLASHNING PSIXOLOGIK-PEDAGOGIK SHARTLARI.

Baltamuratova Aksungul Perdebaevna - Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti, Boshlang’ich ta’lim pedagogikasi kafedrasi dotsent v.b.
Kiyasova Araylim - Boshlang’ich ta’lim yo’nalishi 4-kurs talabasi

Annotatsiya: Maqolada **„intellekt”** tushunchasining mazmuni va mohiyati yoritilgan. Shuningdek, boshlang’ich sinf o’quvchilarining intellektual salohiyatini rivojlantirishda muhim bo’lgan psixologik va pedagogik shartlarining ahamiyati ochib berilgan.

Kalit so'zlar: Boshlang’ich ta’lim, intellektual salohiyat, psixologik-pedagogik shartlar, o’quvchilarning aqiliy rivojlanishi, pedagogik yondashuvlar, intellekt, rag’batlantirish, ta’lim motivatsiyasi, kognitiv jarayonlar, ijtimoiy-psixologik muhit, pedagogik mahorat.

Abstract: The article discusses the content and essence of the concept of **„intellect’’.** It also reveals the importance of psychological and pedagogical conditions that are important in devoloping the intellectual potential of primary school students.

Key words: Primary education, intellectual potential, psychological and pedagogical conditions, intellectual development of students, pedagogical approaches, intelligence, stimulation, educational motivation, cognitive processes, socio-psychological environment, pedagogical skills.

Bugungi ta’lim tizimining asosiy vazifalaridan biri bu - yosh avlodni bilimli va zukko balki o’z fikriga ega, ijodkor inson sifatida shakllantirishdir. Ayniqsa, boshlang’ich ta’lim bosqichi bola ongining shakillanishida poydevor vazifani bajarishi katta ahamiyatga ega. Bu bosqichda beriladigan bilim va ko’nikmalar, tashkil etiladigan pedagogik va psixologik jarayon bola tafakkurining rivojlanishiga shuningdek, intellektual salohiyatini oshirishga yordam beradi. Endi esa, intellekt tushunchasiga to’xtalib o’tamiz. Intellekt - insonning aqiliy faoliyati, bilimlarini tahlil qilish va muammolarni hal etish qobilyatidir. [1,12,18] Intellektual salohiyat - bu insonning bilim olish, tafakkur qilish, muammolarini tahlil qilish, yangi g’oyalar yaratish va ularni amaliyotda qo’llay olish qobilyatidir. Intellektual salohiyat quyidagi tarkibiy qismlarni o’z ichiga oladi:

1.Mantiqiy fikrlash.
2.Tahlil qilish va xulosa chiqarish.

3.Muammoni hal etish qobilyati.
4.Ijodiy tafakkur.
5.Bilimni tez o'zlashtirish va uni amaliyotda qo'llay olish.
6.Axborotni izlab topish va qayta ishlash malakasi.

Intellektual salohiyat tug'ma imkoniyatlar bilan bir qatorda, atrof-muhit, o'qituvchi faoliyati va oila tarbiyasi bilan chambarchas bog'liqdir. Masalan, L.S.Vygotskiy ta'lim va rivojlanish o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni ta'kidlagan holda, bolaning rivojlanish zoni o'qituvchining yordami bilan yangi bosqichga ko'tarilishini asoslab bergan.[1,4,7,8] Boshlang'ich sinf o'quvchilarining intellektual salohiyatini rivojlantirish ta'lim jarayonining eng muhim vazifalaridan biridir. Ularning diqqatini jamlash, mustaqil fikrlashga o'rgatish, hamda bilimni amaliyotda qo'llash imkoniyatlarini yaratish pedagogik shart-sharoitlarni to'g'ri tashkil etishga bog'liq. Shuningdek, intellektual salohiyatni rivojlantirishda bolaga nisbatan individual yondashuv muhim ro'l o'ynaydi.[2,3,6,14] Intellektual salohiyatni shakllantirishda o'quvchilarning fikrlash faoliyatini muntazam ravishda rag'batlantirish muhim ahamiyatga ega.[7,8,9,16] O'qituvchi tomonidan individual yondashuv qo'llanishi, o'quvchilar qiziqishlari va qobiliyatlarini hisobga olish pedagogik jarayonning samaradorligini oshiradi. Shuningdek, o'quvchilarning ijtimoiy-muloqot ko'nikmalarini rivojlantirish ham intellektual salohiyatga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Guruhlarda hamkorlik va jamoaviy faoliyatni rag'batlantirish orqali o'quvchilar muloqot madaniyati va fikr almashish ko'nikmalarni mustahkamlashadi. [9,13,17] Psixologik-pedagogik shartlar sifatida o'quv muhitining qulayligi, motivatsiya yaratuvchi vositalarining mavjudligi va o'quvchilarni ijobiy ruhda ta'minlash muhim. Agar shunday sharoitda bo'lsa, o'quvchilar o'zlarining intellektual salohiyatini to'liq namoyon eta oladilar. Endi esa boshlang'ich sinf o'quvchilarining intellektual salohiyatini ta'minlashning psixologik-pedagogik shartlari bilan tanishganimiz joiz.

Psixologik shartlar - o'quvchilarning aqiliy faoliyati, motivatsiyasi va emotsional holatini hisobga olgan holda ta'lim jarayonini tashkil etishga doir bo'ladi.[12,15]

1.Kognitiv rivojlanishni hisobga olish.
2.Ichki motivatsiyani shakllantirish.
3.Emotsional va ijtimoiy muhitning ijobiyligi.

Pedagogik shartlar-ta'lim mazmuni, usullari va tashkilotchiligiga oid bo'lib, intellktual rivojlanishni ta'minlaydi.

1.Dars materiallari, o'quvchilarning fikrlash qobilyati va mantiqiy muammosini yechishga yo'naltirilishi.
2.Individual yondashuvni ta'minlash.
3.O'qituvchinining metodik va pedagogik mahorati.
4.Ijtimoiy hamda psixologik-pedagogik qo'llab-quvvatlash.[7,9,15]

Adabiyotlar:

1.Abdullaev.N. (2015). Boshlang'ich ta'lim psixologiyasi. Toshkent. O'qituvchi.
2.Baltamuratova A.P. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining ijodiy faoliyatini rivojlantirish «XXI asr ko'nikmalarini ommalashtirishda talabalarning roli» Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya I-qism. Jizzax shahri 18 noyabr 2022 yil
3.Baltamuratova A.P. Bo'laja boshlang'ich sinf o'qituvchisining kasbiy tayyorlash jarayonida ijodiy faoliyatini takomillashtirish samaradorligi TDPU "Ilmiy axborotlari" jurnali 11-son 2022.
4.Gardner.H. (1983) The Theory of Multiple Intelligences.Cambridge University.
5.Davletshin. R.R. (2017). Boshlang'ich sinf o'quvchilarining aqiliy rivojlanishi va ta'lim jarayoni. Toshkent. O'zbekiston Milliy Universiteti/ Nashriyoti.
6.Дмитриев А.Е. Моделирование и реализация технологий формирования готовности учителя начальных классов к творческой педагогической деятельности. – М: Прометей, 2012.
7.Karimova.S(2018). „Intellektual salohiyatni rivojlantirish metodlari". 45-52.

8.Kozulin.A. (1998). Vygotsky’s Educational Theory in Cultural Context. Cambridge University Press.
9.Islomov.T(2020). Pedagogikaning zamonaviy nazariyalari. Toshkent. Fan.
10.Medvedev.V.A. (2005). Pedagogika nazariya va amaliyot. Moskva. Akademiya.
- Pedagogikaning zamonaviy usullari va boshlang’ich ta’limdagi yondashuvlar.
11.Mahkamova D.N. Boshlang’ich sinf o’quvchilarining rivojlanish xusuiyatlari.
12.Rasulova.M.(2019). Boshlang’ich sinf o’quvchilarining intellektual rivojlanishi.
13.Rakhmatullina.G. I. (2010). Psixologiya va pedagogika asoslari. Toshkent. Fan.
- O’zbekiston sharoitida ta’lim psixologiyasi va pedagogikasining asoslari.
14.Raxmonqulova R. Boshlang’ich sinf o’quvchilarining individual xususiyatlari.-T. TDPU. Nashriyoti. 2018.
15.Sobirov.A.(2017). Ta’lim jarayonida psixologik yondashuvlar. Samarqand universiteti nashriyoti.
16.Salimova D.A. Iqtidorli bolalar bilan ishlash psixologiyasi-T. 2010.
17.Nurmatova.N. Boshlang’ich ta’limda o’quvchilarning ijodiy fikrlashini shakllantirish yo’llari.-Ta’lim va rivojlanish. Ilmiy jurnali. 2022.
18.Normamatova.S. Boshlang’ich sinf o’quvchilarining intellektuallik koeffitsentini rivojlantirish. 2025. Ustozlar uchun. 199-204.

FIZIKA FANIDAN TO‘GARAK MASHG‘ULOTLARIDA DIDAKTIK O‘YINLARDAN FOYDALANISH METODIKASI

Sultonova O‘g‘iloy Nabiyevna

Termiz muxandislik va agrotexnologiyalar universiteti p.f.d.professor

Annotatsiya. Ushbu maqolada fizikaning bugungi kundagi talab darajasi texnika taraqqiyoti, ishlab chiqarish sohasi va kundalik hayotda tutgan o‘rni, o‘quvilarning ilmiy dunyoqarashi, mantiqiy tafakkur qila olish qobiliyati, aqliy rivojlanishi, o‘z-o‘zini anglash salohiyatini shakllantirishi va o‘stirishi, ularning ta’lim olishlari va kasbiy faoliyati davomidagi zaruriy kompetensiyalarini shakllantirish va rivojlantirish, bugun olgan bilimlarini amaliyotga qo‘llay olishlari bilan belgilanadi shu bois ushbu maqola muammo sifatida yoritib berildi.

Kalit so‘zlar. To‘garak**,** ilmiy, dunyoqarash, kompetensiya, dunyoqarash, texnologiya, psixologik, interfaol, metod.

Annotation. In this article, the level of demand of Physics Today is determined by the development of technology, the sphere of production and its place in everyday life, the scientific worldview of students, the ability to think logically, their mental development, the formation and growth of self-awareness potential, the formation and development of the necessary competencies in the course of their education and professional.

Keywords. Circle, scientific, worldview, competence, worldview, technology, psychological, interactive, method.

O‘quvchilarni faollashtirishga asoslangan texnologiyalar ham turlicha bo‘lib, ularning qay biridan foydalanish, mashg‘ulot maqsadi, ta’lim mazmuniga ko‘ra pedagogning mahorati namunasi sifatida qo‘llaniladi 1. O‘yin texnologiyalari. 2. Muammoli ta’lim. 3. Loyihalash texnologiyasi. 4. Interfaol ta’lim texnologiyalari. 5. Trening texnologiyalari. O‘yin texnologiyalari. O‘quvchining psixologik xususiyatlarini, ularning o‘yinga moyil bo‘lishlarin inobatga olib, ular yaxshi ko‘radigan metoddan foydalanish maqsadga muvofiq. O‘quvchida kompetensiyalarni shakllantirish va rivojlantirishda bu metod samarali hisoblanadi. Ta’limda o‘yinlar quyidagi funksiyalarni bajaradi: kommunikativ: muloqot dialektikasini o‘zlashtirish

uchun; o‘yinda o‘zligini namoyon qilish uchun; o‘yin terapiyasi: hayot faoliyatining turli jabhalarida vujudga keladigan turli qiyinchiliklarni yengish uchun; tashxislash uchun: o‘zini tutish me’yordan chetlashganligini aniqlash; korreksiya kiritish: shaxsiy ko‘rsatkichlariga ijobiy o‘zgartirishlar kiritish uchun va h.k. O‘yin tuzilishiga faoliyat sifatida maqsadni qo‘yish, rejalashtirish, maqsadni amalga oshirish, natijalarni tahlil qilish kiradi. O‘yin faoliyati motivatsiyasi uning ixtiyoriyligi, tanlash imkoniyati va musobaqa elementlari borligi, o‘zligini namoyon qilishi bilan yuzaga keladi.

Texnika oliy ta’lim muassasalarida o‘yin faoliyati quyidagi hollarda ishlatiladi: tushuncha, mavzu va hattoki, o‘quv fanining bo‘limini o‘zlashtirishda mustaqil texnologiya sifatida; mashg‘ulot texnologiyasi yoki uning fragmenti sifatida (kirish, tushuntirish, mustahkamlash, mashq qildirish, nazorat qilish); auditoriyadan tashqari ishlar sifatida.O‘yin texnologiyasini uch xil yo‘nalishda amalga oshirish mumkin: talabalarga didaktik maqsad o‘yin masalasi tarzida qo‘yiladi; o‘quv faoliyati o‘yin qoidalariga bo‘ysunadi; o‘quv materiali uning vositasi sifatida ishlatiladi va o‘quv faoliyatiga musobaqa elementi kiritiladi. Didaktik masalaning muvaffaqiyatli bajarilishi o‘yin natijasi bilan bog‘lanadi.Muammoli ta’lim jarayonida o‘qituvchi rahbarligida ma’lum o‘quv muammosi qo‘yilib, talabalarga uni yechish vazifasi beriladi. Bunda, talabalarning ijtimoiy faolligi ortib o‘zaro kommunikatsiyaga kirishadilar va muammo yechimini qidirishda fanga oid bilimi, ko‘nikma, malaka ortadi hamda matematik savodxonlik, fan - texnika yutuqlaridan foydalanish kompetensiyalari shakllanadi. Fizika fani yo‘nalishida muammoli mashg‘ulotlarni quyidagilar bo‘yicha tashkil etish mumkin:

1. Ilmiy muammo yechimi, ya’ni, nazariy tadqiqotda yangi qoida, qonun, isbotlash talab qilinadigan o‘quv muammolari yechiladi. 2. Amaliy muammoning yechimi, ya’ni ma’lum bilimni yangi vaziyatda qo‘llash, konstruksiya yaratish, ixtiro qilish kabi amaliy o‘quv muammolari yechiladi.

Fizikaning bugungi kundagi talabi darajasi texnika taraqqiyoti, ishlab chiqarish sohasi va kundalik hayotda tutgan o‘rni, talabalarning ilmiy dunyoqarashi, mantiqiy tafakkur qila olish qobiliyati, aqliy rivojlanishi, o‘z-o‘zini anglash salohiyatini shakllantirishi va o‘stirishi, ularning ta’lim olishlari va kasbiy faoliyati davomidagi zaruriy kompetensiyalarini shakllantirish va rivojlantirish, bugun olgan bilimlarini ertaga qo‘llay olishlari bilan belgilanadi. Fizika fani DTS boshqa o‘quv fanlari kabi, talabalarda tayanch va fanga oid kompetensiyalarni shakllantirish va rivojlantirish ga yo‘naltirilgan ta’limga asoslanadi. Talabalarda tayanch va fanga oid kompetensiyalarni shakllantirishga yo‘naltirilgan ta’lim talablari – talabalarning uquvli (amaliy) bo‘lish zaruratidan kelib chiqadi.

O‘quv o‘yinlari talabalarda mustaqil ishlash ko‘nikmasi, ijodiy fikrlash qobiliyati va jamoani boshqarish, yechim qabul qilish hamda uning bajarilishini tahlil etish va rivojlantirish, mustahkamlash vazifalarini bajaradi. O‘yin davomida quyidagi ko‘nikma, malaka va kompetensiyalar hosil qilinadi: yechim qabul qilish, zarur axborotlarni yig‘ish va tahlil qilish; to‘liq bo‘lmagan va ishonchli axborotlar yetarli bo‘lmagan sharoitda yechim qabul qilish; muayyan turdagi masalalarni tahlil qilish; jamoada ishlash, guruhli fikrlash metodlaridan foydalanib, birgalikda kelishilgan yechim ishlab chiqish; jarayon va hodisalarni tadqiq qilishda tizimli yondashuvdan ijodiy foydalanish.O‘yinli o‘qitish metodi funksiyalanish va insonning turli psixologik xususiyati va sifatini rivojlantirish uchun qo‘llanishi mumkin bo‘lgan kasbiy yo‘naltirilganlik, aqliy mustaqillik, u yoki bu faoliyat sohasidagi bilim, ko‘nikma, malakalar kasbga oid masalalarni ijodiy yechishda tashkilotchilik va kommunikativ sifatlar, o‘z-o‘zini baholash funksiyalarini joriy etish lozim.Talabalarda kompetentlilikkni shakllantirish va rivojlantirish faoliyat mazmunini qiziqtirishning kuchli vositasidir. Talabalarda izlanuvchanlik tadqiqot metodikasini nomoyon etishga imkon yaratadi. Muammo qo‘yish, yechimini guruh bo‘lib topishga individual xislatlar ustuvorligida namoyon bo‘ladi.

O‘yin samarasi o‘qitish metodi sifatida an’anaviylikdan ko‘ra, moddiy texnik ta’minotga bog‘liq bo‘lib, uning tarkibiga o‘yin uchun maxsus jihozlar, hisoblash texnikasi va qatnashuvchilar

soniga bog‘liq bo‘ladi.Yana bir muammo – har bir o‘yin ishtirokchisini ob’ektiv baholash hisoblanadi hamda xulosani muhokama qilish muhim ahamiyatga ega. Didaktik o‘yinlar davomida talabalarda hosil bo‘ladigan ijobiy his-hayajon tuyg‘usi ularni charchashdan asraydi. Ularning intellektual qobiliyatini oshiradi .Didaktik o‘yinlardan fizika o‘qitish jarayonida foydalanishning umumiy masalalari, ilmiy - metodik adabiyotlarda ancha keng yoritilgan bo‘lsa ham ularda asosiy e’tibor masalalar yechish va qonunlarga qaratilgan. Vaholanki, fizika fanini o‘zlashtirish talabalarga ancha qiyinchilik tug‘dirishi va uning ba’zi masalalarini yechishda noan’anaviy yondashuvlar talab etilishi tabiiydir. Buning bir qator ilmiy-nazariy, metodik va didaktik sabablari borki, ulardan har qanday mahoratli fizika o‘qituvchisi ko‘z yuma olmaydi bois fizika o‘qitishda yangi pedagogik texnologiyalar, noan’anaviy metod va shakllardan foydalanish talab etiladi. Ayniqsa, didaktik o‘yinlar talabalarning mustaqil fikrlash, topqirlik, izlanuvchanlik, hozirjavoblik, mantiqiy xulosalar chiqara olish, o‘z ustida ishlash ma’lum va noma’lum jihatlarni solishtira olish, mavjud bilimlarga tayanib mushohada yuritish kabi imkoniyatlarini ishga solishda yordam beradi hamda shaxs sifatida o‘z o‘zini rivojlantirish kompetensiyasini amalga oshiradi didaktik o‘yinlardan namunalar keltiramiz . Bu didaktik o‘yinlarda yuqori ko‘rsatkichga erishish uchun darslik va qo‘shimcha adabiyotlardan foydalanish maqsadga muvofiq.***Fizik lug‘at o‘yini***qituvchi bitta harfni doskaga yozadi, talabalar esa, o‘sha harf bilan boshlanadigan fizik termin, fizik kattalik, fizik asboblar, o‘lchov birliklar va hokazolarni daftarlariga o‘zlaricha yazadilar. Keyin qaysi talaba nechta ibora yozganini aytadi. O‘qituvchi aylanib tekshirib yuradi, kim ko‘p yozgan bo‘lsa, u talaba birinchilikni oladi. Keyin o‘sha talabaning topgan so‘zlari, orqada qolgan talabalarda bo‘lmagan so‘zlari doskaga yoziladi va hamma talabalar doskadan o‘zlari topa olmagan so‘zlarni ko‘chirib oladilar. Masalan, T harfiga tezlik, tovush, tabiat, tormoz, tebranish, temperatura, termodinamika, Tomson, Tesla, termoyadro, tezlatgich, takomak, tortilish, tranzistor, transuran, turbulent, tutun, to‘lqin, tekis tezlanuvchan, tekis sekinlanuvchan kabi so‘zlar. A harfiga akselereometr, amorf, atom, Avogadro, akustika, alfa, antimodda, atmosfera, astrofizika, aluminiy, adiabatik, abadiy, asosli, angstrem, aneroid, areometr, ampermetr, absolyut uzayish, amorf, anizotrop, aylana va h.k.

Fizik formulalarbo‘yichadaminoo‘yiniquyidagichadavometadi: $v = \frac{s}{t} \rightarrow$ t=

$$\frac{s}{v} \rightarrow v = v_0 + at \rightarrow t = \frac{v - v_0}{a} \rightarrow a = \frac{v^2 - v_0^2}{2s} \rightarrow s = v_0 t + \frac{at^2}{2} \rightarrow t = \frac{A}{N} \rightarrow N = \frac{A}{t}$$

$$t = \frac{A}{IU} \rightarrow U = IR \rightarrow R = \rho\frac{l}{s} \rightarrow S = \frac{F}{p} \rightarrow p = nkT \rightarrow T = \frac{2E_K}{3\kappa} \rightarrow k = \frac{R}{N_A} \rightarrow N_A = \frac{N}{\nu} \rightarrow \nu = \frac{m}{\mu} \rightarrow \mu = m_0 N_A \rightarrow$$

$$\rightarrow N_A = \frac{NRT}{PV} \rightarrow T = \frac{p}{n\kappa} \rightarrow k = \frac{2E_K}{3T} \rightarrow T = \frac{p}{n\kappa}; n = \frac{N}{V} \rightarrow V = \frac{m}{\rho} \rightarrow \rho = \frac{m}{V} \rightarrow V = Sh.$$

Fizik atamalardan tashkil topgan domino o‘yini.

Tezlik⟶kuch⟶chastota⟶atom⟶massa⟶angstrem⟶ meteor ⟶richag ⟶gigrometr ⟶reostat ⟶tarozi⟶ish⟶shoqul⟶litr ⟶radiy ⟶yo‘ldosh ⟶Sharl’⟶ Lomonosov ⟶vaqt⟶Tomson ⟶ Nyuton ⟶nanometr⟶radius ⟶sekundtartibdadavometdiriladi. Fizik so‘zlardan tashkil topgan domino o‘yinidao‘qituvchibirinchiso‘zniaytib,doskagayozadi, oxirgiharfidan fizik atamalarbilandavomettiriladi. «Fizik lingvistika» til qonunlari, nutq jozibalari bilan lingvistika shug‘ullanadi. Fizika tili boy, uning imkoniyatlaridan o‘rinli foydalanish talabalarning bilim darajasini oshirishga xizmat qilishi mumkin. Turli fizik kattaliklar, qonunlar, birliklar bilan bog‘liq boshqotirmalar talabalarni so‘zamollikka, topqirlikka va hozirjavoblikka o‘rgatadi. Bu tadbir, avvalo, ularni mustaqil ishlashga, qo‘shimcha bilim olishga, fizika fanining yozma va og‘zaki til imkoniyatlaridan foydalanishga undaydi .Quyidagi savollarga to‘g‘ri javoblar topilib, ularning

bosh harflari keltirilgan bo‘sh kataklarga joylashtirilsa, hikmatli so‘zlar kelib chiqadi va u talabalarda fizika fanining qudratli tabiiy fanlardan biri ekanligini uzoq vaqt esda saqlab turadi. Biz dars mashg‘uloti va dars mashg‘ulotidan tashqari mashg‘ulotlarda didaktik o‘yinlardan namunalar keltirdik. Bunda ham ma’nosini, ham topishmoq javobini topish talab etiladi.

1-topshiriq: 1. Jismlarning istalgan teng vaqtlar ichida teng masofani bosib o‘tishi. 2. Kuchning ta’sir chizig‘i qo‘yilgan nuqtasidan aylanish o‘qigacha bo‘lgan masofa. 3. Moddaning hajm birligi ichidagi massasi. 4. Hajmning o‘lchov birliklaridan biri. 5. Jismga ta’sir etuvchi kuchning shu kuch ta’sirida siljish masofasiga ko‘paytmasi. 6. Jismlarning o‘z harakati tufayli hosil qiladigan energiyasi. Ta’riflarning bosh harfini katakchalarga joylashtirish orqali tezlik deb ataladigan fizik kattalik kelib chiqadi). **Fizik krassvord**

1	2	3	4	5	6
T	Ye	Z	L	I	K

J a v o b l a r:1. Tekis’harakat. 2. Yelka. 3. Zichlik. 4. Litr. 5. Ish. 6. Kinetik inergiya.

2- topshiriq: Quyidagi savollarga to‘g‘ri javoblar topib, ularning bosh harflari bo‘sh kataklarga joylashtirilsa, hikmatli so‘z kelib chiqadi va u talabalarga fizika fanining qudratli tabiiy fanlardan ekanligini uzoq vaqt eslatib turadi

Fizik lingvistika

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
F	I	Z	I	K	A	F	A	N	I
11	12		13	14	15	16	17	18	19
M	U	‘	J	I	Z	A	L	A	R
20	21	22	23	24	25	26			
M	A	Y	D	O	N	I			

1. Turlimoddalardantashkiltopganjismlarga__deb aytiladi.2. Jismshundayharakatqilishimumkinki, uningixtiyoriyikkinuqtasinitutashtiruvchito‘g‘richiziqjismko‘chgandaham,o‘z-o‘zigaparalelligichaqolishiga___harakat deyiladi.3. Moddaninghajmbirligigato‘g‘rikeladiganmassasiga __deyiladi.4. Birjismgaboshqajismningta’sirito‘xtagandanso‘ngjismtezliginingo‘zgarmasligi___deyiladi. 5. Birjismningikkinchijismgako‘rsatadiganta’siriga__deyiladi6. Tezlanishnio‘lchaydiganasbob __.7. Hodisalarni tavsiflovchi kattaliklar orasidagi miqdoriy bog‘lanishdan iborat bo‘lgan ifodaga __ deyiladi

8. Suyuqlik ichiga botirilgan jism o‘zining hajmicha og‘irlikdagi suyuqlikni siqib chiqaradi va unga shu kattalikdagi.... kuch ta’sir qiladi,9. Kuch birligi ___10. Issiqlik almashinish natijasida jismga beriladigan energiya miqdori___ deyiladi11. Jismlarning inertligini tavsiflovchi fizik kattalik ____12. Linza markazidan o‘tuvchi ____optik ____deyiladi.13. Rus aviatsiyasining otasi ___14. Jismni tashkil qilgan molekulalarning xaotik harakati va molekulalarning o‘zaro ta’sir energiyalarining yig‘indisiga ___ytiladi.15. kg/m^3 qaysi fizik kattalikning birligi?16. Zichlikni o‘lchaydigan asbob ___17. Hajmning o‘lchov birligi ____18. Suyuqlik yoki gaz ichiga botirilgan jismga ta’sir qiluvchi itarib chiqaruvchi kuch __ 19. Ko‘zg‘almas tayanch atrofida aylana oladigan jism ___20. Optik asboblardan biri ___21. Xususiyati jihatdan ham suyuq ham kattik jism ___22. Traektoriya uzunligiga teng bo‘lgan kattalik ___23. Kuch ta’sirida jismning shakli va hajmining

o‘zgarishi __ deyiladi.24. Traektoriyaning ma’lum paytdagi va ma’lum nuqtadagi tezligi ___ tezlik deyiladi.25. 1 kg massali jismga 1 m/s^2 tezlanish bera oladigan kuch birligi __26. Bir jismning ikkinchi jism sirtida sirpanganda hosil bo‘ladiganva harakatga qarama-qarshi yo‘nalgan kuchga ___deyiladi.

Javoblar:1. Fizik jism. 2. Ilgarilanmaharakat. 3. Zichlik. 4. Inersiya. 5. Kuch. 6. Akselereometr. 7. Fizik qonuniyat. 8. Arximed kuchi. 9. Nyuton. 10. Issiqlikmiqdori. 11. Massa. 12. O‘q. 13. Jukovskiy. 14. Ichki energiya. 15. Zichlik. 16. Areometr. 17. Litr. 18. Arximed kuchi. 19. Richag. 20. Mikroskop. 21. Amorf. 22. Yo‘l. 23. Deformatsiya. 24. Oniy tezlik. 25. Nyuton. 26. Ishqalanish kuchi.

Fizika sohasida qonunlarni kashf qilgan olimlar haqida ma’lumot olish maqsadida talabalarga quyidagi boshqotirmani mustaqil bajarish uchun tavsiya qilishni joiz deb topdik (1-jadval). Bunda talabalar quyidagi savollarga javob topishlari lozim:

1. Harakat qonunlarini aniqlagan olim. 2. Atmosfera bosimini aniqlagan olim. 3. Elektr maydon tushunchasini fanga kiritgan olim. 4. Atom tuzilishini aniqlagan olim. 5. Molekular-kinetik nazariya asoschilaridan biri. 6. Kvant fizikasiga asos solgan olim. 7. Tokning magnit maydonini aniqlagan olim. 8. Energiyaning saqlanish va aylanish qonuni, suyuklik okimining tezligi bilan uning bosimi orasidagi miqdoriy bog‘lanishni aniqlagan olim. 9. Magnit maydonining harakatlanuvchi zaryadlar bilan bog‘lanishni tasdiqlovchi tajribani o‘tkazgan olim. 10. Fotoeffekt hodisasini 1887 yilda kashf etgan olim. 11. Geliotsentrik tizimni yaratgan olim. 12. Atom yadro tarkibiga kiruvchi neytronni aniqlagan olim. 13. Yopiq idishdagi suyuqlik yoki gazga tashqi kuchlar ostida berilayotgan bosimning barcha yunalishlar bo‘yicha bir xil tarqalishini aniqlagan olim. 14. Tovushning qattiqlik birligini aniqlagan olim. 15. Rentgen naycha asoschisi. 16. O‘zining asarlarida moddalar mayda zarralardan tuzilganligini aniqlagan olim.

Boshqotirmani bajarishda raqam va ko‘rsatkichlardan foydalaniladi. Raqamlarning oldiga qo‘yilgan ko‘rsatkich javobni belgilashdagi dastlabki yo‘nalishni, ya’ni olimning nomidagi boshlang‘ich ikkita yoki uchta harfni ko‘rsatadi. Qolgan harflarni aniqlashda yo‘nalishni talabaning o‘zi tanlaydi. Keyingi hollarda yo‘nalishni yuqoriga, pastga, o‘ngga va chapga o‘zgartirish mumkin. Masalan, to‘rtinchi savolga javobni aniqlash uchun ko‘rsatkich bo‘yicha ikki katak o‘ngga harakatlanib, **R** va **Ye** harflarini aniqlaydi, so‘ngra Rezerford so‘zini hosil qilish uchun qolgan yo‘nalishlarni talabaning o‘zi tanlaydi .

Fizik olimlar haqida ma’lumot berish uchun boshqotirma.

1 →	**N**	**Yu**	**3 →**	**F**	**A**	**D**	**Ye**	**Y**	**7 →**	**Ye**
6 ↓	**2 →**	**T**	**O**	**N**	**R**	**A**	**4 →**	**R**	**Ye**	**R**
Ye	**Y**	**N**	**R**	**I**	**Ch**	**Ye**	**L**	**Ye**	**Z**	**S**
5 →	**B**	**Sh**	**T**	**Ye**	**Y**	**N**	**L**	**I**	**Ye**	**T**
8 ↓	**O**	**L**	**S**	**M**	**A**	**N**	**A**	**B**	**R**	**Ye**
B	**Ye**	**R**	**I**	**L**	**9 →**	**Ye**	**Y**	**V**	**F**	**D**
10 →	**G**	**N**	**U**	**L**	**12 →**	**Ch**	**X**	**G**	**O**	**13 ↓**
11 ↓	**Ye**	**R**	**S**	**L**	**Ye**	**Ye**	**Ye**	**D**	**R**	**P**
K	**Ye**	**P**	**R**	**N**	**B**	**D**	**N**	**O**	**D**	**A**
14 →	**A**	**L**	**Ye**	**K**	**R**	**V**	**V**	**A**	**L**	**S**
15 →	**R**	**Ye**	**N**	**S**	**D**	**I**	**K**	**Sh**	**Ch**	**K**
M	**N**	**O**	**T**	**A**	**N**	**16 ↓**	**R**	**U**	**Y**	**A**
P	**J**	**Z**	**G**	**Ye**	**N**	**B**	**Ye**	**N**	**I**	**L**

Talabalarning bilimlarini tekshirish maqsadida quyidagi savollarga javob topish mustaqil uy topshirig‘i qilib beriladi: 1. Sekundning mingdan bir qadar oz vaqt ichida qanday jarayonlar ro‘y berishi mumkin. 2. Mashina g‘ildiragi harakatlanayotganda uning hamma qismlari bir xil harakatlanadimi? 3. Nima uchun Pize minorasi og‘ma bo‘lsa ham qulab tushmaydi? 4. Yurish va yugurish haqida fiziologiya nima deydi? 5. Miltiqdan otilgan o‘qni qo‘l bilan ushlab olish mumkinmi? 6. Tarozida to‘g‘ri turib, kishi 60 N og‘irlikni ko‘rdi ozgina engashgan ediki, og‘irligi kamayib ketdi, nima uchun kishining og‘irligi kamaydi? 7. Shayinli tarozining bir pallasiga yong‘oq chaqadigan qisqichni, ikkinchi pallasiga muvozanatga keltirish uchun tarozi toshlari qo‘yildi, so‘ngra qisqichning bir uchi pallada tursin. Ikkinchi uchini ipga bog‘lab shayinning ilmog‘iga ilib qo‘ying va tarozini muvozanatga keltiring. So‘ngra gugurtni yoqib, ipga tuting. Ip yonib uziladi va qisqichning yuqori tomoni pallaga tushib ketadi. Shu payt tarozida qanday o‘zgarish yuz beradi? 8. To‘g‘ri tortish uchun tarozi muhimroqmi yoki tarozi toshlari? 9. Nima uchun varrakning ipidan tortganingizda varrak osmonga uchadi.

Javoblar:

1. Bu vaqt davomida juda ko‘p hodisalar bo‘lib o‘tadi. Poezd 1-1,5 sm yo‘l bosadi. Samolyot 10 sm, tovush 30 sm sekundning mingdan biri ichida Yer, Quyosh atrofida aylanib 30 m yo‘l bosadi. Yorug‘lik 300 km yo‘l bosadi. Chivin 1 sekund ichida qanotini 500-600 marta qoqadi. Demak, sekundning mingdan bir qismida u qanotini bir ko‘tarib tushirishga ulguradi va boshqalar.

2. Arava g‘ildiragining tuguniga yon tomondan bir rangli qog‘ozni yopishtirib arava yurgan paytda bu qog‘ozga qarasak, shunda qiziq hodisani ko‘ramiz. Qog‘oz aylanayotgan g‘ildirakning pastki qismiga shunday tez o‘tib ketadiki, biz uni payqamay qolamiz, bundan ko‘rinadiki, g‘ildirakning yuqori qismi pastki qismiga qaraganda tezroq harakat qiladi.3. Minora engashib qolgan, qulamasligiga sabab, ularning og‘irlik markazidan o‘tgan tik chiziqning asoslari chegarasidan chiqmaganligidir. Ikkinchidan fundament yerga chuqur joylashgan.4. Yugurishning yurishdan farqi shundaki, yugurishda yerga tegib turgan oyoq muskullarning birdan qisqarishi natijasida tez to‘g‘rilanib gavdani oldinga suradi, gavda bir lahza yerdan butunlay uziladi. Keyin gavda shu vaqtda tez oldinga o‘tib olgan oyoq ustida yana yerga tushadi. Shunday qilib, yugurish bir u oyoqdan bu oyoqqa sakrashlardan iborat bo‘ladi.5. Urush vaqtida fransuz uchuvchisi shunday bir qiziq hodisaga uchragan. U 2 km balandlikda uchib ketayotib, yonma yon ketayotgan qandaydir bir kichkina narsani ko‘rgan biror hasharot degan holda, u haligi narsani tezgina tutib olgan, qarasa u nemislarning o‘qi ekan. Uchuvchining bunga ajablanganligini ko‘z oldimizga keltira olmaymiz. Darhaqiqat, o‘q o‘z tezligini to yerga tushguncha saqlay olmaydi. Sekundiga 600-800 m ni tashqilqilgantezlikkamayibboradi. Yo‘lningoxirida 40 m/s ga tushibqoladi. Samolyot hambutezlikdauchsa, o‘qtezligi samolyot tezligigatengbo‘lib, uchuvchibuo‘qniushlayoladi .6. Buning sababi gavdangizni engashtiruvchi muskullar ayni bir vaqtda gavdamizni pastki qismini yuqoriga tortadi. Shu bilan gavdani pallaga bosishni pasaytiradi. Qo‘limizni yuqoriga ko‘tarish va tushurish jarayoni orqali og‘irligimizning oshishi yoki kamayishini ko‘ramiz.7. Qisqich turgan pallaga qisqichning bir yog‘i tushayotgan paytda pastga bosadimi? Yuqoriga ko‘tariladimi? Yoki muvozanatda qoladimi? Shunga qarab jismning og‘irligi bo‘lmasligini bilib olasiz. Darhaqiqat, qiskichning pastki tomoni bilan birikkanligicha qolsa ham unga harakatsiz vaqtidagidan ko‘ra kamroq kuch bilan bosadi. Qisqichning og‘irligi bir lahzaga kamayadi. Palla tabiiyki yuqori ko‘tariladi. Ikkalasi ham muhim. Varrak olib qochilganda dumining og‘irligi tufayli tik holatga keladi. Ikkinchi kuch uni yuqoriga tortadi. Bu kuch varrak og‘irligini kamaytiradi va yuqoriga uchadi.

Elektr bo‘limigadoirfizik boshqotirma.

1) ichki energiyani elektr energiyaga aylantiruvchi tok manbai (termo-element); 2) yorug‘lik energiyasini, elektr energiyaga aylantiruvchi qurilma (fotoelement); 3) zanjirdagi elektr asboblarining ulanish metodlari tasvirlangan chizma (sxema); 4) zaryadlangan zarralarning tartibli

harakati (tok); 5) elektr toki haqidagi ta’limotga asos solgan italyan fizigi (Volta); 6) zaryadlangandan so‘ng, tok manbai sifatida foydalaniladigan asbob (akkumulator); 7) elektronning asosiy xossalari-dan biri (zaryadi); 8) elektr energiyasini iste’molchilarga zarur vaqtda, ulab va uzib turish uchun ishlatiladigan qurilma (kalit); 9) elektrostansiyalarda elektr toki beriladigan qurilma (generator); 10) hayvon organizmida elektr hodisalarini birinchi bo‘lib kuzatgan italyan professori (Galvani)2-rasm). Auditoriyadan tashqari ishlarning shakl va turlari juda ko‘p bo‘lib, ularni 2 guruhga ajratish mumkin:1) auditoriyadan tashqari ishlar; 2) oliy ta’lim muassasasidan tashqari ishlar.Auditoriyadan tashqari ishlarga: fizika fanidan to‘garaklar, fizik kechalar, fizik haftalik, viktorinalar, tanlovlar, devoriy gazeta chiqarishlar hamda fizikadan qo‘shimcha adabiyotlar bilan ishlash va h.k. kiradi.

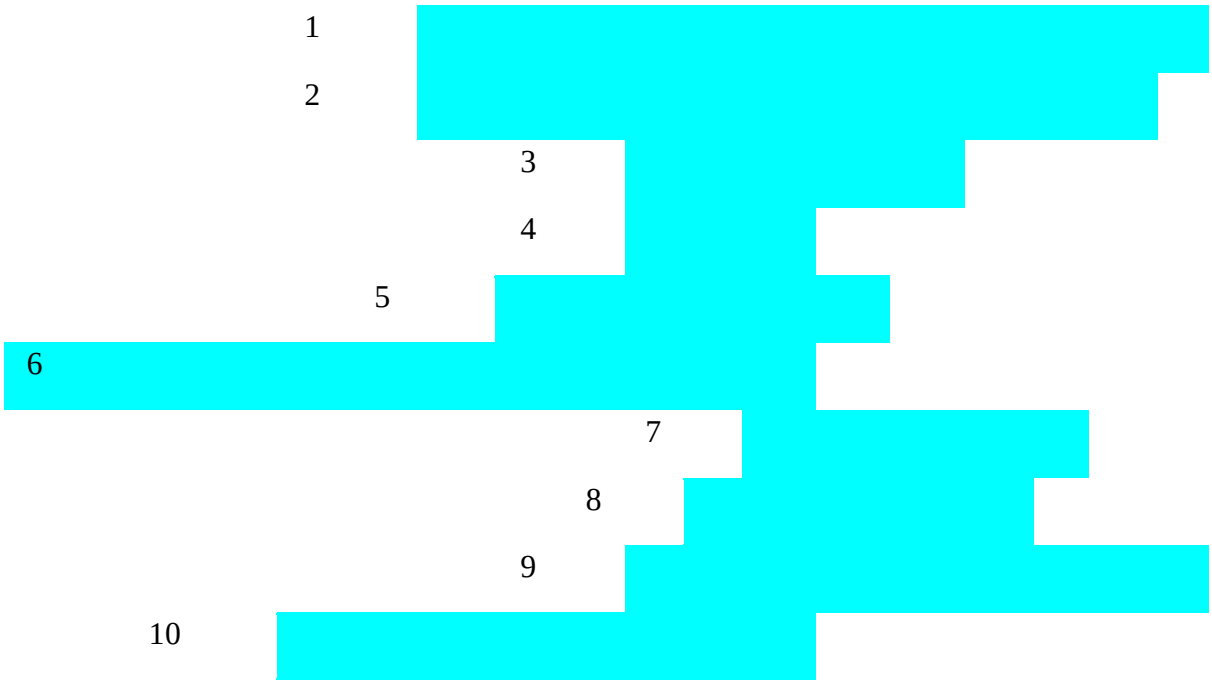

. Elektr bo‘limiga doir fizik boshqotirma

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. O‘.N.Sultonova “utroystvo dlya kontrolya fiziko-ximcheskix parametrov pitevoy vodы”. “texnika va texnologik fanlar sohalarining innovatsion masalalari” mavzusidagi xalqaro ilmiy-texnik anjumani.-.: 2020 yil 22 sentabr. -s. 393-395 b.
2. O‘.N.Sultonova o‘.n. .“fizikani o‘qitish texnologiyalari va loyihalashtirish”. “texnika va texnologik fanlar sohalarining innovatsion masala-lari” mavzusidagi xalqaro ilmiy-texnik anjumani. -.:2020 yil 22 sentabr. - 410-412. B
3. O‘.N.Sultonova o‘.n. Formation of basis competences for studentsbusolvingproblems in physics. Page-.:107-114 vol 7 no 11.2019.
4. B.To‘raev, sultonova o‘.n. fizikadan savol va masalalar to‘plami darslik.-t.:2021. -365 bet.
5. Sultonova o‘.n., sultonov s.n. avtomatizatsiya eksperimenta v laboratornom komplekse po mexanike. //vыsshaya shkola.-.: 2018, 24 son. 32-33.b
6. Sultonova o‘.n. kadirova n.t. sultonov s.n. jiyanova s.i. payanova s.q. “technology to improve the methods of teaching physics in hicher education based on a competency approach (on the example of training technical engineers)” european journal of molekular&clinikal medicine issn 2515-8260 volume 7 issue -.:2020 y, 365-374.b
7. Sultonova o‘.n. to‘raev b.e. sultonov s.n. “fizika fanidan muammoli masalalar yechishda kompetensiyaviy yondashuv” vыpusk 6 (50) f.a mamadaliev, egyptian triangle (books 1, 2,3) t/ “renessans press”-.: 2018 y, 144-149.b

ИННОВАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАР НЕГІЗІНДЕ БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ӘЛЕУМЕТТЕНУІН ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУ

Низами атындағы ӨзҰПУ Бастауыш білім беру педагогикасы кафедрасы аға оқытушысы PhD А.П.Балтамуратова
Низами атындағы ӨзҰПУ Мектепке дейінгі және бастауыш білім беру факультеті 4-курс студенті Байлова Гулсая Казбек кызы

Abstract

Бұл мақалада бастауыш сынып оқушыларымен жұмыс жасаудағы инновациялық әдіс-тәсілдер, бастауыш білім беру жүйесінде инновациялық технологиялар мен бағыттарды қолдану, бастауыш білім беру үдерісінде заманауи білім беру технологияларының өзектілігі, инновациялық технологияларды сабақта қолдану ерекшеліктері толық баяндалған..

Key Words *бастауыш білім берудің инновациялық тәсілі, білім беру технологиялары, педагогикалық жүйе, өз бетінше оқу.*

Дамудың жаңа әлеуметтік жағдайы оқушыдан ерекше әрекет – оқуды талап етеді. Бала мектепке келген кезде оқу әрекеті әлі жоқ және оны оқу дағдысы түрінде жетілдіру қажет. Бұл мектеп жасындағы оқушының нақты міндеті. Бұл қалыптасу жолында кездесетін негізгі қиындық – баланың мектепке келу мотиві оның мектепте орындауы тиіс іс-әрекеттің сипатына байланысты емес. Ол әлеуметтік маңызды және әлеуметтік бағаланатын іс-әрекеттерді жүзеге асырғысы келеді, мектепте танымдық мотивация қажет.

Педагогикалық технология – оқыту мен оқудың бүкіл процесінің білім беру формаларының тиімділігін арттыру міндетін алдына қоятын техникалық, сондай-ақ жеке ресурстарды және олардың өзара әрекетін жасаудың, пайдаланудың және анықтаудың жүйелі әдісі. Қазіргі білімге кең жол ашып, білім беруді дамытуда педагогикалық технологияларды тиімді пайдалану – қазіргі заманның маңызды талаптарының бірі. Жаңа педагогикалық технология сабақтарының дәстүрлі сабақтардан айырмашылығы – бұл сабақта оқушыға еркіндік атмосферасын қалыптастырып, өз ойын анық жеткізуге мүмкіндік береді. Бастауыш білім беру жүйесінде инновациялық технологиялар мен бағыттарды қолдану қазіргі таңда өзекті болып табылады және бұл тұрғыда ғалымдарымыздың бірқатар зерттеулері бар.

Заманауи ақпараттық технологиялар, компьютерлендіру және компьютерлік желілер жағдайында білім беру процесі ақпарат беру арқылы қалыптасуда. Соның салдарынан оқу үрдісі де жаңашылдықты қажет етеді. Инновациялық педагогикалық міндеттерді шешу білім беру саласындағы инновациялық үдерістердің жүру ерекшеліктерін зерттеуден тұрады. Инновацияны таңдауда педагогикалық жүйеге біртұтас педагогикалық оқу орны, педагогикалық теория, мұғалім, студенттердің педагогикалық технологиясы, белгілі бір форма, әдіс, құрал, басқару мақсаттары мен нәтижелері кіруі керек. Бастауыш мектептегі оқу-тәрбие үрдісін ұйымдастыру байыпты, оқу-тәрбие жұмыстары кезең-кезеңімен жүзеге асырылады. Өйткені бұл кезеңде оқушының оқу-тәрбиелік ұғымдарды қабылдау қабілеті жоғары деңгейде және оларды үнемі бақылауда ұстау қажет. Сабақты қызықты ету үшін инновациялық технологияларды пайдаланған жөн. Жалпы білім беретін мектептердің оқу-тәрбие үрдісінде әртүрлі педагогикалық технологиялар мен инновациялық әдістерді қолдану сабақтың тиімділігін арттыратын факторлардың бірі болып табылады.

Оқытудың мазмұнын, формасы мен әдістерін жетілдіру, олардың сабақтастығын қамтамасыз ету, оқытудың дәстүрлі емес әдістерін, заманауи ақпараттық-білім беру технологияларын қолдану, дидактикалық материалдар мен техникалық құралдарды пайдалану, пәнаралық байланыстарды ескере отырып, – мұның бәрі оқушылардың белсенділігін арттыруға бағытталған. Бастауыш білім беру жалпы білім беретін мектептердің негізгі сатысы болғандықтан, бұл үдерісте оқушы тұлғасының кемелді

қалыптасуына көбірек көңіл бөлінуі қажет. Бұл бастауыш сынып мұғалімдерінен үлкен жауапкершілікті талап етеді. Олар мектеп табалдырығын енді ғана аттаған оқушыларды мектеп өміріне бейімдеп, заманауи білім алуына жол ашады. Бұл кезеңде балалардың оқуға деген көзқарасы мен психикалық потенциалы дамиды. Талқылау: Мотивация – мұғалім мен оқушылардың ішкі жақындасуы болып табылатын оқу материалдарын меңгеруге деген қызығушылықты, ынта мен ынтаны ояту арқылы мақсатқа жету қабілеті. Оқушыларды оқу-тәрбие үрдісінде қызықтыратын, сабаққа белсене қатысуға, білім алуға ынталандыратын оқу үрдісінде оқушылардың оқуға деген ынтасын арттырудың маңызы зор. Интерактивті әдістер оқуға деген ынтасын дамытуға көп көмектеседі. Бастауыш сыныптарда балалардың жасы мен білім деңгейін ескеру керектігін ұмытпаған жөн. Оларға қарапайым, жеңіл және уақытты үнемдейтін ойын жаттығуларын қолданып сабақ жүргізгені дұрыс. Қоршаған ортамен тығыз байланыста өткізілетін сабақтар балалардың ой-өрісін, дүниетанымын, еркін ойлау, өз ойын жеткізе білу, өз бетінше жұмыс істеу қабілетін қалыптастырады. Сабақта инновациялық технологияларды қолданудың ерекшелігі мұғалім мен оқушылардың бірлескен іс-әрекеті негізінде жүзеге асырылуда.

Оқыту процесі мұғалімнің де, оқушылардың да іс-әрекетін қамтиды. Мұғалімнің іс-әрекетіне оқу материалын баяндау, оқушылардың ғылымға деген қызығушылығын арттыру, ой-өрісін тереңдету және сенімін дамыту, оқушылардың өздік іс-әрекетіне бағыт-бағдар беру, білім, білік, біліктілік деңгейін тексеру және бағалау жатады. Өз ісіне берілген ұстазда шын тілегі бар. Шынында да, әрбір сабақ тақырыбын оқу барысында оның технологиясын, әдістерін, құралдарын таңдау қажет. Қорытынды: Қорытындылай келе, оқу-тәрбие үрдісінің жоғары деңгейде дамуы заманауи мұғалімнен үнемі өз бетімен жұмыс істеуді, заман көшінен қалмауды, оқытудың заманауи әдістері мен құралдарынан хабардар болуды, ақпараттық-коммуникациялық технологияларды тиімді пайдалана білуді талап етеді деп айтуға болады. Біз тәрбиелеп отырған болашақ көшбасшылар ұстаздан шығармашылыққа, бастамашылдыққа, белсенділікке, өз ойын анық, еркін жеткізе білуге, өз бетінше ойлауға үйреніп қана қоймай, ұстазды үлгі, үлгі ретінде қабылдайды. Әсіресе, білім іргетасы саналатын бастауыш сыныптардағы оқу сабақтарында оқушылардың сөйлеу дағдысын, ойлау, логикалық ойлау процестерін дамыту жұмыстары жүргізіледі.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Yo'ldoshev. J.G'. Usmonov.S. Ilg'or pedagogik texnologiyalar.- T.: O'qituvchi, 2004.
2. Jo'rayev R.H., Zunnunov A. Ta'lim jarayonida o'quv fanlarini integratsiyalashtirish omillari. O'qituvchilar uchun o'quv qo'llanma. -T.: Sharq, 2005.
3. Ibragimov R. Boshlang'ich sinf o'quvchilari bilish faoliyatini shakllantirishning didaktik asoslari. Ped.fan.doktori ilmiy darajasi olish uchun yozilgan avtoreferati. - T.: 2005
4. Jumaev M.E., Yuldasheva M.Yu., Mingbaeva B.U., Mamatova G.A., Levkina M.F. Boshlang'ich ta'lim fanlarini o'qitish metodikasi., 2017.
5. Efficiency of improving the creative activity of the future primary educational teacher in the process of professional training. Spectrum Journal of Innovation, Reforms and Development, JIF:7.2 56–60. Retrieved from https://www.sjird.journalspark.org/index.php/sjird/article/view/512 Berlin 10785, Germany 16 January 2023
6. Methods and techniques for developing creative activities of future primary school teachers. Science and innovation international scientific journal volume 3 issue 11 november 2024 issn: 2181-3337 | scientists.uz
ttps://doi.org/10.5281/zenodo.14860627
7. Bo‘lajak boshlang’ich sinf o‘qituvchilarining ijodiy faoliyatini takomillashtirish. Youth, science, education: topical issues, achievements and innovations, Conference (2022, November 28) Prague, Czech. https://doi.org/10.5281/zenodo.7370316

8. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini kasbiy tayyorlashda psixologik-pedagogik fanlar asosida ijodiy faoliyatini ta’minlash. «Yoshlar ta‘lim-tarbiyasi jarayonda psixologik yetuklikni shakillantirish va rivojlantirishning ilmiy-amaliy asoslari» Respublika ilmiy amaliy anjumani 725-bet, Nizomiy nomidagi TDPU. Toshkent 2023.
9. Loyihachilik faoliyati bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining pedagogik va ijodiy muvaffaqiyatlariga erishish sharti sifatida. Nukus davlat pedagogika instituti “Fan va jamiyat” jurnali. – Toshkent, 2024. - №2/2. – 10-12 B.
10. Development of creative abilities of primary school students. Raqamli pedagogika: holati va rivojlanish istiqbollari xalqaro ilmiy-amaliy konferensiyasi to’plami.– Toshent. 2024 yil. B. 647-653

YOZMA NUTQIY KOMPETENSIYANI RIVOJLANTIRISHDA KOMMUNIKATIV TA’LIMNING NAZARIY MUAMMOLARI

Arzikulova Charos Ulug‘bek qizi

O‘zbekiston milliy pedagogika universiteti, 1-bosqich magistranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada yozma nutqiy kompetensiyaning mohiyati, uning kommunikativ ta’lim tizimidagi o‘rni va nazariy asoslari tahlil qilinadi. Shuningdek, yozma nutqiy kompetensiyani rivojlantirishning asosiy yo‘nalishlari, kommunikativ yondashuvning afzalliklari, mavjud muammolar hamda ularni bartaraf etish yo‘llari ilmiy asosda yoritilgan.

Kalit so‘zlar: yozma nutq, nutqiy kompetensiya, kommunikativ ta’lim, ijodiy fikrlash, metodik yondashuv.

Abstract. This article analyzes the essence of written speech competence, its role and theoretical foundations within the framework of communicative education. It also examines the main directions for developing written speech competence, the advantages of the communicative approach, and current challenges with proposed solutions.

Keywords: written speech, speech competence, communicative education, creative thinking, methodological approach.

Zamonaviy ta’lim jarayonida o‘quvchilarning yozma nutqiy kompetensiyasini shakllantirish masalasi dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Chunki yozma nutq o‘quvchining muloqotga kirishish, o‘z fikrini aniqlik va mantiq bilan bayon etish, mustaqil tafakkur yuritish qobiliyatlarini aks ettiradi. Kommunikativ ta’lim yondashuvi esa ushbu ko‘nikmalarni rivojlantirishning samarali asosi bo‘lib xizmat qiladi. Yozma nutqni o‘rgatishdan asosiy maqsad o‘quvchining fikrini erkin, ifodali va mantiqan to‘g‘ri yozma shaklda yetkazish salohiyatini rivojlantirishdan iboratdir.

Yozma nutqiy kompetensiya bu shaxsning til tizimi bo‘yicha bilimlarini yozma muloqotda to‘g‘ri, mantiqan izchil va uslub jihatdan to‘g‘ri qo‘llay olish layoqatidir. U grammatika, leksika, stilistika, orfografiya va punktuatsiya bilimlarini bir butun holda ifodalaydi. Yozma nutq o‘quvchining tafakkur darajasini, nutq madaniyatini va ijodiy salohiyatini namoyon etadi.

Kommunikativ ta’lim nazariyasi o‘quvchilarning tilni “muloqot vositasi” sifatida egallashiga asoslanadi. Ushbu yondashuvda ta’lim jarayonida o‘qituvchi ta’lim markazida emas, balki ta’lim oluvchi markazda bo‘lib, unda yozma va og‘zaki nutqning amaliy rivoji ustuvor hisoblanadi. Vigotskiy, Chomskiy kabi olimlarning tadqiqotlarida kommunikativ yondashuvning asosiy g‘oyasi – “til orqali muloqotda samarali ishtirok etish” deb ta’riflanadi.

Yozma nutqni o‘rgatishda kommunikativ ta’lim shaxsning o‘z fikrini yozma shaklda aniq va maqsadga muvofiq ifoda etishiga yo‘naltiriladi. Bu jarayonda muloqotga tayyorgarlik,

kontekstni anglash, mos uslub tanlash va matnni qayta tahrir qilish kabi bosqichlar muhim rol o‘ynaydi.
Yozma nutqni rivojlantirishda quyidagilar samarali hisoblanadi:

- ✓ Ijodiy yozuv mashqlari: “Sinkveyn”, “Storytelling”, “Matnni davom ettirish”, “Tasvir asosida matn yozish” metodlari o‘quvchining tasavvur va tafakkurini kengaytiradi.
- ✓ Muloqotli yozuv topshiriqlari: O‘quvchilar o‘zaro xatlar, tavsiyalar yoki fikr almashuv shaklidagi yozuv mashqlarini bajaradilar.
- ✓ Refleksiv yondashuv: O‘quvchi o‘z yozgan matnini baholaydi, tahlil qiladi va takomillashtiradi.
- ✓ Raqamli texnologiyalarni qo‘llash: Onlayn bloglar, yozma chatlar, ta’limiy platformalar (Quizlet, Padlet va b.) orqali o‘quvchilarning yozma nutqini rag‘batlantirish mumkin.

Amaliy tajriba shuni ko‘rsatadiki, o‘quvchilarda yozma nutqni shakllantirishda quyidagi muammolar uchraydi:

- o‘quvchilarning so‘z boyligi va fikrlash qobiliyatining yetarli emasligi;
- grammatik, orfografik xatolarning ko‘pligi;
- matnni mantiqan tuzish va izchil ifoda etishdagi qiyinchiliklar;
- o‘qituvchilarning yozma kompetensiyani baholash mezonlarini yetarli darajada bilmasligi.

Bu muammolar o‘quv jarayonida metodik yangilanishni, o‘qituvchilarning kommunikativ kompetensiyasini oshirishni talab etadi.
Yuqorida keltirilgan mavjud muammolarni esa quyidagi yo‘llar bilan bartaraf etishni tavsiya qilamiz:

1. Yozma nutqni o‘rgatishda integrativ va kommunikativ metodlarni qo‘llash;
2. Yozma topshiriqlarni real hayotiy vaziyatlarga asoslash;
3. Differensial (farqlash) yondashuv orqali o‘quvchilarning individual salohiyatini hisobga olish;
4. O‘qituvchilar uchun yozma nutqni o‘qitish bo‘yicha metodik seminar va treninglarni yo‘lga qo‘yish.

Xulosa qiladigan bo‘lsak, yozma nutqiy kompetensiya kommunikativ ta’limning eng muhim tarkibiy qismi bo‘lib, u o‘quvchining fikrni mustaqil, izchil va madaniyatli tarzda ifoda eta olish salohiyatini belgilaydi. Yozma nutqni rivojlantirish jarayoni faqat grammatik qoidalarni o‘rgatish emas, balki muloqot, tafakkur va ijodiy yondashuvni ham talab qiladi. Shu boisdan, zamonaviy ta’limda yozma nutqni o‘rgatish kommunikativ metodlar, interfaol topshiriqlar va raqamli texnologiyalar bilan boyitilishi zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Chomskiy N. Aspects of the Theory of Syntax. MIT Press, 1965.
2. Xoliqova M. “Yozma nutqni o‘rgatishda interfaol metodlarning ahamiyati.” – Boshlang‘ich ta’lim jurnali, 2023.
3. Karimova S. “Kommunikativ ta’limda yozma nutqiy kompetensiyani rivojlantirish masalalari.” – Til va ta’lim, 2024.
4. https://cyberleninka.ru

ZAMONAVIY PEDAGOGIKANING KONTSEPTUAL ASOSINI TIZIMLASHTIRISHNING DOLZARBLIGI

Xadicha Muxammadiyeva Karomatovna
Nizomiy nomidagi O'zbekiston milliy pedagogika universiteti
Boshlang‘ich ta’lim fakulteti
Boshlang‘ich ta’lim pedagogikasi
kafedrasi. (PhD) dotsenti
Yusupova Marjona Farxod qizi 4-kurs talabasi

Annotatsiya Mazkur tezis pedagogika faoliyatda ilmiy faktlarni to'plash, pedagogikaning konseptual asosini tizimlashtirining nazariy tushuncha va asoslari haqida fikr-mulohazalar yuritiladi. Shuningdek, turli xil tadqiqotlar natijalarini yaxlit, to'liq qonli ilmiy yo'nalishga birlashtira oladigan insonga yo'naltirilgan tizimli-sinergetik metodologiya taklif etiladi.

Kalit so‘zlar: Ta’limiy konsepsiyalar, davlat ta’lim standarti, ta’lim qamrovi, “Milliy o‘quv dasturi”.

Kirish

Pedagogikaning inson ta'limi fani sifatida rivojlanishi nazariy konstruktsiyalarni (tushunchalar, mantiqiy xulosa chiqarish qoidalari va boshqalar) tuzish usullarining plyuralizm printsipi asosida sodir bo'ldi, bu esa ta'limning ijtimoiy hodisa sifatida ko'p va xilma-xil talqinlarining paydo bo'lishiga olib keldi. Biroq, pedagogik tadqiqotlarning plyuralizmi printsipiga tayanish faqat ilmiy faktlarni to'plash davrida, odamlarning ta'lim amaliyotida hodisalarning turli xil talqinlari sifatida to'liq oqlandi.

Zamonaviy pedagogikada mohiyatan o'xshash juda ko'p sonli turli xil nazariy tuzilmalar allaqachon ishlab chiqilgan va parallel ravishda mavjudligiga hech kim e'tiroz bildirmaydi. Tizimlashtirmasdan ularning keyingi takomillashishi ma'nosiz bo'lib qoladi.

Ko'rinib turibdiki, ilmiy faktlarni to'plashdan bugungi kunda pedagogikaning ijobiy tomonlarini ta'kidlash va ta'kidlashga o'tish vaqti keldi.

Bu uning rivojlanishining sifat jihatidan boshqacha bosqichi bo'lib, yaxlit, uyg'un, ishonarli nazariyalarning paydo bo'lishi bilan tavsiflanadi, ularning har biri ma'lum uslubiy asoslarga asoslanadi, ya'ni plyuralizm printsipi nazariy konstruktsiyalarning umumiy metodologik bazaning qoidalari va postulatlariga muvofiqligi talabi bilan to'ldirilishi kerak, bu tadqiqot natijalarini yaxlit, to'liq ilmiy yo'nalishga birlashtiradi.

Ijtimoiy munosabatlarning rivojlanishidagi progressiv tendentsiyalar dunyoqarashga mos keladi, unda asosiy qadriyat inson bo'lib, u odamlarning birligiga, ularning bir – biri bilan o'zaro munosabatlarini tartibga solishga tayanadi. Pedagogika shaxslarni shakllantirish bilan bog'liq hodisalarni, shu jumladan, birinchi navbatda, umuminsoniy qadriyatlar nuqtai nazaridan aks ettirishga mo'ljallangan.

Shuning uchun pedagogik nazariyani tuzish asosida, tabiiy ravishda, insonparvarlik yoki insonga yo'naltirilgan, tizimli-sinergetik metodologiya bo'lishi kerak.

Ushbu metodologiyaga rahbarlik qilish ta'lim va pedagogika sohasidagi tadqiqotchilarga ta'lim va tarbiya jarayonida insonning ustuvorligiga aniq nuqtai nazar beradi, jamiyatdagi munosabatlar muammolarini pedagogik vositalar bilan hal qilishni birinchi o'ringa qo'yadi.

Insonga yo'naltirilgan tizimli-sinergetik metodologiya nuqtai nazaridan ta'limning asosiy maqsadi insonning ijtimoiy munosabatlarga zo'ravonliksiz integratsiyalashuvining ilmiy asoslangan usullarini izlash, uning sog'lig'ini saqlash (mustahkamlash), tabiiy ravishda aniqlangan individuallik va ichki dunyoning boshqa o'ziga xos xususiyatlarini majburiy sharti bilan ijtimoiy muhitga uyg'un moslashuvi, farovon hayotini davom ettirish va rivojlantirish uchun zarur bo'lgan shaxsiy resurs, muvaffaqiyatli va samarali hayot.

Binobarin, ta'limning asosiy vazifasi har bir talabaning shaxsiy resursini to'ldirishni tan olish kerak. Insonning shaxsiy resursi-bu tashqi muhit bilan o'zaro aloqada o'zini o'z hayotining sub'ekti sifatida faol namoyon etishiga imkon beradigan "ichki kuchlar" to'plamidir.
Agar ta'limga o'quvchilarning shaxsiy resurslarini rivojlantirish jarayoni va natijasi sifatida yondashilsa, unda uning oqibatlarini yaxlit tarzda taqdim etish tavsiya etiladi va individual o'rganilgan bilim, ko'nikma yoki hatto malakaga kamaytirilmaydi. Inson ta'limining turli jihatlarini yaxlit aks ettirish pedagogikaning nazariy konstruktsiyalari insonparvarlikka yo'naltirilgan tizimli-sinergetik metodologiyaga tayanishga imkon beradi.
Keyin, bizning nuqtai nazarimizdan, pedagogik fan metodik g'oyalarni (pedagogik texnologiyalar) izlash va loyihalashning samarali vektoriga, inson hayotining qadriyatlariga yo'naltirilgan o'quv jarayoni ishtirokchilarining o'quv va pedagogik hamkorlik usullariga ega bo'ladi. Ushbu texnologiyalar, usullarni ijtimoiy voqelikda (shu jumladan ta'lim sohasida) amalga oshirish, o'z navbatida, ta'lim ishtirokchilarining (sub'ektlarining) shaxsan qimmatli va ijtimoiy ahamiyatga ega fazilatlarini rivojlantirishga yordam beradi.
Bundan tashqari, biz nafaqat o'qiyotganlar, balki ta'lim bilan shug'ullanadiganlar haqida ham gaplashamiz.
Ushbu metodologiyaning sinergetik komponenti odamlarning shaxsiy resurslarini jamiyatning ajralmas inson resurslari (alohida guruh yoki umuman jamiyat) bilan birlashtirishni ta'minlaydi, tizimlashtirish usuli har bir shaxsning rivojlangan shaxsiy resurslarini va ta'lim mahsulotini (natijasini) yanada birgalikda ishlatish uchun jamiyatning birlashgan inson resurslarini tartibga solishga xizmat qiladi.
Shunday qilib, batafsil ta'lim jarayoni bir xil muammolar bilan shug'ullanadigan sheriklar o'rtasida ijtimoiy jozibador munosabatlarni o'rnatishning mumkin bo'lgan talqinlaridan biri bo'lib xizmat qilishi mumkin.
Insonga yo'naltirilgan tizimli-sinergetik metodologiyaning bunday qisqacha tavsifi ta'limning dolzarb muammolarini hal qilishda uning imkoniyatlari to'g'risida to'liq tasavvur bermasligi va uning barcha mazmunini tugatmasligi aniq.
Biz faqat zamonaviy pedagogikaning kontseptual apparatini tizimlashtirishning dolzarb zarurligiga e'tibor qaratmoqchimiz, bu inson ta'limining mavjud voqeliklariga javob beradigan yaxlit, uyg'un nazariyani yaratishga qaratilgan pedagogik tadqiqotlarni davom ettirish uchun zarurdir. Shuningdek, ko'rsatilgan metodologiya ko'rsatilgan muammoni bartaraf etish uchun eng istiqbolli asos bo'lib ko'rinadi.
Har qanday nazariyada fundamental terminologik apparat mavjud. Pedagogikaning asosini tavsiflovchi umumiy tushunchalarga "insonning shakllanishi" va "insonning shakllangan resursi" kiradi. Ushbu tushunchalarning har birini ko'rib chiqish lozim.
Shaxsning shakllanishi va rivojlanishi jarayonining ikkita ajralmas yetakchi tarkibiy qismini – ta'lim va tarbiyani belgilab, an'anaviy ravishda insonning ta'limini talqin qilish odatiy holdir.
Biroq, aslida, g'alati, ta'lim va tarbiyaning to'g'ri teng nisbati har doim ham kuzatilmaydi va ba'zida ular o'rtasidagi munosabatlar umuman e'tiborga olinmaydi. So'nggi o'n yilliklarda, umuman olganda, ularning yaxlitligini buzish tendentsiyasi kuzatilmoqda.
Ta'lim va tarbiya o'rtasidagi munosabatlar haqida gapirganda, turli mualliflar ta'limni ma'lum elementlar tizimi sifatida taqdim etadilar. O'z navbatida, ta'limda o'z elementlari tizimlari ajralib turadi. Ta'lim tizimlarining turli xil talqinlari mavjud.
Ta'lim, shubhasiz, shaxsiyat xususiyatlarini o'zgartiradi, ammo bu o'zgarishlarning mohiyati haqida yana turli xil fikrlar mavjud. Ko'pincha bu metamorfozlarning fiksatsiyasi odamning ma'lum bilim, ko'nikma, kompetentsiya va boshqalarni egallashini aniqlash bilan cheklanadi.

Shu bilan birga, yon ta'sirlar deb ataladigan narsalar (masalan, o'zi va atrof-muhit bilan munosabatlarda yangi imkoniyatlarning paydo bo'lishi) diqqat markazidan tashqarida qoladi ya'ni, aslida har bir kishi uchun ta'limning yaxlit g'oyasi yo'q, ushbu jarayonning oqibatlari haqida, uning hayot sifatiga ta'sir qiladi. Ta'lim jarayoni bilan bog'liq hodisalarni tavsiflovchi pedagogikaning asosiy tushunchalari, individualdan umumiygacha qoidasiga binoan, uchta darajali tizim shaklida

ifodalanishi mumkin, bunda ta'lim turlarini tavsiflovchi tushunchalar (o'qitish, o'z-o'zini tarbiyalash) birinchi darajada joylashgan, ikkinchi darajada turlar bilan bog'liq tushunchalar guruhi mavjud.
Insonning shakllangan manbai (bilim, ko'nikma, ta'lim, sog'liq, shaxsning sub'ektivligi qadriyatlari), uchinchidan, oldingi ikki darajani birlashtirgan va ularning ikkilik munosabatlarini aks ettiruvchi umumlashtirilgan tushunchalar tizimi.
Har qanday tabiatdagi obektlarni tizimlashtirishning universal qoidalariga muvofiq qurilgan pedagogikaning kontseptual apparatini tartibga solishning taklif etilayotgan konstruktsiyasi insonning ta'limi haqidagi nazariy g'oyalarga aniqlik kiritadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. O‘zbekiston Respublikasining 2020-yil 23-sentabrdagi “Ta’lim to‘g‘risida”gi qonuni. O‘RQ–637.
2.O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 6-noyabrdagi “Ta’lim-tarbiya tizimini yanada takomillahstirishga oid qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risidagi PQ-4884-sonli qarori.
3.Tolipova J.O, Xodjaev B.X. “Pedagogikaning konseptual asoslari”. Toshkent2014 y
4. Xudoynazarov, E. M., & Bekmetova, Z. Z. Q. (2022). O‘quvchilarda tanqidiy fikrlashni rivojlantirishning pedagogik va metodik asoslari. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 2(12), 1099-1107.
5. Egambergan, X. M., & Xo‘janiyozova, Sh. B. (2023). Al-Xorazmiy-barcha zamonlarning eng ulug‘ matematigi. boshqaruv va etika qoidalari onlayn ilmiy jurnali, 3(1), 4-10.
6.Muhammadieva, K. (2020, June). The Idea “Personal Interests and the Priority of Education” in the Education as One of the Key Factors in Reforming School Education for Upbringing Perfect Individual. In *Proceedings of International Multidisciplinary Scientific-Remote Online Conference on Innovative Solutions and Advanced Experiments* (p. 22).
7. Abdullaeva, Sh. A., & Muxammadieva, X. K. (2016). Deviant xulqli ilk o‘spirin yoshidagilarni ijtimoiylashtirish va profilaktika ishlarini olib borish. *Sovremennoe obrazovanie (Uzbekistan)*, (11), 48-53.
8. Muxammadieva, X. K. (2014). Nachalnыe svedeniya o razvitii arifmetiki v trudax uchyonыx matematikov Vostoka. *Aktualnыe problemы gumanitarnыx i yestestvennыx nauk*, (3-2), 230-231.
9. Tuxtayevna, H. M., Mahkambayevna, E. G. Z., & Karamatovna, M. X. Methodological bases of development of socially active competencies of future primary school teachers in students and improvement of its methodology. *International Journal of Health Sciences*, (II), 10646-10654.
10. Худойназаров, Э. М., & Авезова, Д. Ғ. Қ. (2023). Инсон фикрлашини ривожлантиришнинг дидактик асослари. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 3(2), 310-317.

ЭКОНОМИЧЕСКОЕ ВОСПИТАНИЕ ДЕТЕЙ В СЕМЬЕ: ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ И ПРАКТИЧЕСКАЯ ЗНАЧИМОСТЬ

Старший преподаватель Абиева Юлдуз Абдумуталовна
Кыргызско-Узбекский Международный университет им.Б.Сыдыкова, г.Ош, Кыргызстан

Аннотация

Статья посвящена проблеме экономического воспитания детей в семье как важной составляющей их социализации и формирования финансовой грамотности. Рассмотрены теоретические основы экономического воспитания, его роль в развитии у ребёнка осознанного отношения к труду, деньгам, потреблению и материальной ответственности. Проанализированы основные направления работы семьи: личный пример родителей,

совместное обсуждение семейных расходов, использование карманных денег, развитие трудолюбия и финансовое просвещение через игры и книги. Также выделены типичные ошибки в экономическом воспитании. В заключении подчеркивается, что систематическая работа родителей является ключом к формированию у ребёнка экономически грамотного поведения и ответственности за свои финансовые решения.

Ключевые слова

Экономическое воспитание, семья, финансовая грамотность, дети, карманные деньги, трудолюбие, бережливость, материальная ответственность.

Экономическое воспитание является важной составляющей социализации ребёнка, формируя его отношение к труду, деньгам, потреблению, бережливости и материальной ответственности. Семья, как первичная социальная ячейка, играет ключевую роль в закладывании основ экономического мышления у ребёнка. В условиях современного общества, где финансовая грамотность становится необходимым условием успешной жизни, роль семьи в экономическом воспитании приобретает особое значение. Целью данной статьи является анализ теоретических основ экономического воспитания детей в семье и выявление его практической значимости.

Понятие экономического воспитания

Экономическое воспитание — это процесс формирования у детей и подростков представлений, знаний, умений и навыков, необходимых для разумного обращения с материальными и финансовыми ресурсами. Оно направлено на развитие осознанного отношения к труду, бережливости, разумному потреблению, умению планировать и учитывать расходы, способности отличать потребности от желаний, понимания ценности денег и способов их зарабатывания.

В педагогической литературе экономическое воспитание рассматривается как организованная педагогическая деятельность, специально продуманная система работы, направленная на формирование экономического сознания детей. В процессе экономического воспитания усваивается сумма понятий и представлений об экономике, производственных отношениях, труде взрослых ([Nsportal][1]).

Роль семьи в экономическом воспитании

Именно в семье ребёнок впервые сталкивается с понятием собственности, покупок, семейного бюджета и распределения ресурсов. Родители становятся первыми учителями, формирующими у него экономическое мировоззрение.

Основные направления экономического воспитания в семье:

1. Личный пример родителей

Дети учатся, прежде всего, через наблюдение. Если родители бережно относятся к деньгам, умеют планировать бюджет, избегают излишних трат, ребёнок перенимает эти модели поведения.

2. Совместное обсуждение семейных расходов

Вовлечение ребёнка в обсуждение простых финансовых решений (например, планирование покупок к празднику или выбор между товарами) помогает формировать чувство ответственности и понимание ограниченности ресурсов.

3. Карманные деньги

Регулярная выдача карманных денег учит ребёнка управлять своими финансами, откладывать, планировать и принимать решения о тратах.

4. Развитие трудолюбия

Привлечение детей к посильной домашней работе и стимулирование мелких подработок (в старшем возрасте) помогает формировать уважение к труду и понимание, что деньги зарабатываются усилиями.

5. Финансовое просвещение через игры и книги

Настольные экономические игры, книги о деньгах для детей и подростков, мультфильмы и обучающие программы могут быть полезным инструментом в процессе воспитания.

Семья в решении задач экономического воспитания является ведущим социальным институтом. Ребёнок становится свидетелем всех экономических проблем, которые она решает ([ds-mendeleevo.karagai-edu.ru][2]).

Ошибки экономического воспитания

Несмотря на важность экономического воспитания, в практике семейного воспитания встречаются ошибки, которые могут негативно повлиять на формирование у ребёнка правильного отношения к деньгам:

Чрезмерный контроль над расходами ребёнка — ограничивает развитие самостоятельности и ответственности.

Отсутствие карманных денег — не даёт ребёнку возможности для практического освоения финансовых навыков.

Пропаганда потребительского мышления — чрезмерное балование вещами формирует у ребёнка неправильные ценности.

Игнорирование вопросов денег в разговоре с детьми — создаёт у ребёнка страх или неосведомлённость в финансовых вопросах.

Заключение

Формирование экономического воспитания в семье — это не разовая акция, а систематическая и продуманная работа. От того, какие установки и модели поведения передадут родители, во многом зависит финансовая грамотность ребёнка во взрослой жизни. Задача родителей — не только обеспечить ребёнка материально, но и научить его бережно и разумно обращаться с ресурсами, планировать и нести ответственность за свои решения.

Использованная литература

1. Гумерова Л.С., Денисова Р.Р., Макеенок В.П., Полосухина Е.О., Сидякина Е.А., Феденева Е.М., Юсупова С.Г. Экономическое воспитание дошкольников как необходимый фактор формирования экономического сознания. // nsportal.ru. 2018. URL: https://nsportal.ru/detskiy-sad/raznoe/2018/03/14/ekonomicheskoe-vospitanie-doshkolnikov-kak-neobhodimyy-faktor

2. Стахеев И.И. Семейное хозяйство. // ru.wikipedia.org. URL: [https://ru.wikipedia.org/wiki/Стахеев,_Иван_Иванович_(1802)](https://ru.wikipedia.org/wiki/Стахеев,_Иван_Иванович_%281802%29)

3. Лесгафт П.Ф. Семейное воспитание ребёнка и его значение. // ru.wikipedia.org. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Лесгафт,_Пётр_Францевич

4. Каптерев П.Ф. Энциклопедия семейного воспитания. // ru.wikipedia.org. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Каптерев,_Пётр_Фёдорович

5. Экономика семьи. // ru.wikipedia.org. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Экономика_семьи

INKYUZIV MUHITDA MASHG‘ULOT ISHLANMASINI ISHLAN CHIQISH YO`LLARI

N.J.Isakulova, ped.fan.dok., professor

Annotatsiya. Mazkur maqolada inkyuziv muhitda mashg‘ulot ishlanmasini ishlan chiqish yo`llari yoritilgan. Shuningdek, o Darsning samaradorligi ko'p jihatdan aniq maqsad va vazifalarni belgilashga bog'ligi bayon etilgan.

Kalit so`zlar va iboralar: o‘quv materialini moslashtirish, modifikasiyalash, bosqichma-bosqich qo‘shish texnologiyasi

Har qanday darsning sifati asosan o'qituvchini unga tayyorlashning puxtaligi bilan belgilanadi. Darsning samaradorligi ko'p jihatdan aniq maqsad va vazifalarni belgilashga bog'liq. Inklyuziv sinf o'qituvchilari, shuningdek, umumiy ta'lim sinflari uchta vazifani qo'yadilar: ta'limiy, tarbiyaviy va korrektsion-rivojlantiruvchi. Farqi shundaki, tuzatish va rivojlantirish vazifasiga ko'proq e'tibor beriladi.

Ta'limiy vazifa o'quv dasturlarini o'zlashtirish, bolalarning ma'lum o'quv bilimlari, ko'nikmalari va ko'nikmalarini o'zlashtirish vazifalarini belgilashi kerak. So'z dars mazmunini aks ettiradi. *Tarbiyaviy vazifa* yuqori qadriyatlarni shakllantirish, xulq-atvor modellarini takomillashtirish, bolalarning kommunikativ ko'nikmalarini o'zlashtirish, ijtimoiy faollikni rivojlantirish va boshqalarni belgilashi kerak. *Korrektsion-rivojlantiruvchi vazifa* o'qituvchini aqliy jarayonlarni, bolaning hissiy-ixtiyoriy sohasini rivojlantirishga, mavjud kamchiliklarni maxsus pedagogik va psixologik usullar bilan tuzatish va qoplashga aniq yo'naltirishi kerak. Ushbu vazifa juda aniq bo'lishi va darsda maksimal darajada ishtirok etadigan aqliy funktsiyalarni faollashtirishga qaratilgan bo'lishi kerak. Korrektsion-rivojlantiruvchi vazifani amalga oshirish yuqori aqliy funktsiyalarni, hissiy-irodaviy, kognitiv sohalarni va boshqalarni takomillashtirish uchun darsga maxsus tuzatish va rivojlantirish mashqlarini kiritishni, bir nechta analizatorlarga asoslangan vazifalarni kiritishni va boshqalarni o'z ichiga oladi [2] (1-jadvalga qarang):

1-jadval.

Inklyuziv sinfda darsning ta'limiy, tarbiyaviy va korrektsion-rivojlantiruvchi vazifalari

Ta'limiy vazifa	Tarbiyaviy vazifa	Korrektsion-rivojlantiruvchi vazifa
talabalarda g'oyalarni shakllantirish (shakllantirish); aniqlash (aniqlash); tanishtirish, tanishtirish, tanishtirishni davom ettirish; aniqlang; kengaytirish;	kuzatuvchanlikni tarbiyalash; mustaqillikni tarbiyalash; qat'iylik va sabr-toqatni tarbiyalash; axloqiy fazilatlarni tarbiyalash (sevgi, hurmat, mehnatsevarlik, hamdardlik qobiliyati va boshqalar).	izchil og'zaki nutqni tuzatish va rivojlantirish (tartibga solish funktsiyasi, rejalashtirish funktsiyasi, tahlil qilish funktsiyasi, orfoepik jihatdan to'g'ri talaffuz qilish, passiv va faol so'z boyligini to'ldirish va boyitish, dialogik va monologik nutq) amalga oshirish orqali; izchil yozma nutqni tuzatish va rivojlantirish (deformatsiyalangan matnlar, kompozitsiya, taqdimot, ijodiy diktant ustida ishlashda); xotirani tuzatish va rivojlantirish (qisqa muddatli, uzoq muddatli); vizual in'ikoslarni tuzatish va

umumlashtirish; tizimlashtirish; farqlash; amalda qo'llashni o'rganing; foydalanishni o'rganing; mashq qilish; tekshiring		rivojlantirish; eshitish qobiliyatini rivojlantirish; qo'llarning nozik motorli ko'nikmalarini tuzatish va rivojlantirish (qo'lda mahoratni shakllantirish, ritmni rivojlantirish, harakatlarning ravonligi, harakatlarning mutanosibligi); aqliy faoliyatni tuzatish va rivojlantirish (tahlil va sintez operatsiyalari, asosiy fikrni aniqlash, mantiqiy va sabab-oqibat munosabatlarini o'rnatish, fikrlashning rejalashtirish funktsiyasi); talabalarning shaxsiy fazilatlarini, hissiy va ixtiyoriy sohani tuzatish va rivojlantirish (o'zini tuta bilish, qat'iyatlilik va chidamlilik qobiliyatlari, his-tuyg'ularini ifoda etish qobiliyati)

Inklyuziv sinfda dars rejimini tashkil qilishda o'qituvchi quyidagi talablarga rioya qilishi kerak:
1. Dars aniq algoritmga ega bo'lishi kerak. Muayyan algoritmga o'rganib qolgan bolalar yanada tartibli bo'lishadi.
2. "Maxsus" bolalarga taqdim etiladigan har bir vazifa ham muayyan harakatlar algoritmiga javob berishi kerak.
Og'zaki vazifalar quyidagi algoritmga muvofiq amalga oshiriladi:
o'qituvchi topshiriqni o'zi aytadi (siz qo'llab-quvvatlovchi so'zlar yoki qo'llab-quvvatlovchi jumlalar bilan kartalardan foydalanishingiz mumkin);
o'qituvchi vazifani qanday bajarishimizni aytadi: avval nima, keyin nima, natijada nima bo'ladi;
vazifani bosqichma - bosqich bajarish-bolalar bajaradilar, o'qituvchi bilan tekshiradilar va hokazo;
topshiriqning bajarilishini yakuniy tekshirish, xatolarni hisobga olish (o'qituvchi aytadi, keyin bolalar).
Yozma topshiriqlar:
o'qituvchi topshiriqni o'zi aytadi (ya'ni biz nima qilamiz) - bolalar o'qituvchidan keyin topshiriqni talaffuz qilishadi; siz qo'llab-quvvatlovchi so'zlar yoki qo'llab-quvvatlovchi jumlalar bilan kartalardan foydalanishingiz mumkin;
bolalarga o'z-o'zini bajarish uchun topshiriq berilgan kartalar beriladi (harakatlar algoritmi kartaning o'zida yoki doskada yoziladi, sinfdagi stendlarda bunday vazifalarni bajarish algoritmi bo'lgan jadvallar, diagrammalar mavjud);
topshiriqni tekshirish: o'qituvchi har bir bolaga yaqinlashganda yoki oldingi tekshiruvdan foydalanib, topshiriqni alohida tekshirishi mumkin;
3. Nogiron bolalar bo'lgan inklyuziv sinfdagi dars materialni idrok etishni soddalashtirish uchun ko'p sonli ko'rinishdan foydalanishni o'z ichiga olishi kerak. Vizual material rasmlarni yoki narsalarni passiv ravishda ko'rib chiqish emas, balki bilimga hissa qo'shishi kerak.
4. Darsning asosiy talablaridan biri nogiron bolalarning zaif e'tiborini, ularning charchashini va monoton faoliyat bilan to'yinganligini hisobga olishdir. Shuning uchun, darsda o'qituvchi turli xil faoliyat turlarini o'zgartirishi kerak:
a) darsni xotirani, e'tiborni o'rgatadigan vazifalar bilan boshlash yaxshiroqdir;
b) murakkab intellektual topshiriqlardan faqat darsning o'rtasida foydalanish;
v) o'qitish bilan bog'liq vazifalarni va faqat tuzatish yo'nalishiga ega bo'lgan vazifalarni almashtirish (vizual gimnastika, nozik vosita ko'nikmalarini rivojlantirish, idrok va fikrlashni rivojlantirish uchun vazifalardan foydalanish);

d) kutilmagan, o'yin lahzalari, raqobat lahzalari, fitnalar, rolli o'yinlar, mini-spektakllardan foydalaning (ya'ni bolalarning his-tuyg'ulariga ta'sir qiladigan va bilimlarni hayot bilan bog'laydigan barcha tadbirlar) [1].

Misol uchun individual ta’limiy marshrutni ishlab chiqish va amalga oshirish bosqichlari inklyuziv ta'lim tizimida o‘quvchining individual ehtiyojlarini va imkoniyatlarini inobatga olgan holda ta'lim jarayonini rejalashtirish va amalga oshirishni ta'minlaydi. Individual ta'limiy marshrutning to‘g‘ri ishlab chiqilishi va samarali amalga oshirilishi o‘quvchining muvaffaqiyatli rivojlanishini ta'minlashga yordam beradi. Quyida individual ta'limiy marshrutni ishlab chiqish va amalga oshirish bosqichlarini batafsil ko‘rib chiqamiz (2-jadvalga qarang):

2-jadval.

Individual ta'limiy marshrutni ishlab chiqish va amalga oshirish bosqichlari

Bosqichlar	**Bosqichlar mazmuni**	**Bosqichlar jarayoni**
1-bosqich	O‘quvchining holatini va ehtiyojlarini aniqlash	O‘quvchining hozirgi bilim va ko‘nikmalarini, rivojlanish darajasini tahlil qilish. O‘quvchining individual xususiyatlarini, ya'ni o‘rganish uslublari (vizual, auditiv, kinestetik), psixologik holati va ijtimoiy xususiyatlarini baholash. O‘quvchining qiyinchiliklari va kuchli tomonlarini aniqlash uchun diagnostik vositalardan foydalanish (testlar, anketa, intervyular)
2-bosqich	Ta'lim maqsadlarini belgilash	O‘quvchining bilim va ko‘nikmalarini rivojlantirish uchun aniq maqsadlarni belgilash. Kognitiv, psixologik va ijtimoiy rivojlanish bo‘yicha maqsadlar qo‘yish. Maqsadlarning o‘lchanadigan va realistik bo‘lishini ta'minlash (SMART tizimi
3-bosqich	Ta'lim strategiyasini va metodlarini tanlash	O‘quvchining o‘rganish uslublarini va afzalliklarini hisobga olib, ta'lim metodlarini tanlash. Yangi materiallarni etkazish usullarini ishlab chiqish (interaktiv metodlar, ko‘rgazmali materiallar, guruhda ishlash).O‘quvchining qiyinchiliklarini bartaraf etish uchun reabilitatsiya va psixologik metodlarni qo‘llash
4-bosqich	Ta'lim dasturini shakllantirish	Ta'limning mavzulari va vaqt jadvali belgilanishi. O‘quvchining individual ehtiyojlarini qondirish uchun mos o‘quv materiallari, vositalar va resurslar tanlanadi.Dasturda o‘quvchining ilg‘or va orqada qolgan tomonlari uchun alohida yo‘nalishlar va metodlar ko‘zda tutiladi
5-bosqich	O‘quvchilarning rivojlanishini kuzatish va baholash	Ta'lim jarayonida o‘quvchining yutuqlari va muvaffaqiyatlarini kuzatish (testlar, jurnallar, ishlar). Periodik baholashlar va diagnostika yordamida o‘quvchining o‘zgarishini tahlil qilish. O‘quvchi bilan muloqot orqali uning fikrini va hissiyotlarini tinglash, ta'lim jarayonidagi qiyinchiliklar va muvaffaqiyatlarni muhokama qilish
6-bosqich	Ta'limiy marshrutni tahrirlash va moslashtirish	O‘quvchilarning progressi va baholashlar asosida, ta'limiy marshrutni moslashtirish.

		Yangi vazifalar va maqsadlar belgilash, o‘quvchining ehtiyojlariga mos ravishda o‘quv dasturini yangilash. O‘quvchi bilan muntazam ravishda muloqot qilib, unga kerakli yordamni ko‘rsatish
7-bosqich	Yakuniy baholash va natijalar	O‘quvchining maqsadlarga erishish darajasi va natijalarini umumiy baholash. Yutuqlarni va muvaffaqiyatlarni tan olish, o‘quvchining ishtiyoqini oshirish. Keyingi bosqichlarga tayyorlikni baholash va zarur bo‘lsa, yangi marshrutlarni rejalashtirish

1-bosqich o‘quvchining hozirgi holatini tahlil qilishdir. Bu bosqichda o‘quvchining kognitiv, emotsional, ijtimoiy va psixologik ehtiyojlari aniqlanadi.
2-bosqichda individual ta'limiy marshrutni ishlab chiqish, o‘quvchining rivojlanishi uchun aniq va o‘lchab bo‘ladigan maqsadlar belgilanishi kerak. Maqsadlar o‘quvchining ehtiyojlari va imkoniyatlari asosida aniq shakllantiriladi.
3-bosqichda individual ta'limiy marshrutni amalga oshirish uchun o‘quvchining ehtiyojlariga mos pedagogik strategiyalar va metodlarni tanlash zarur. Bu metodlar o‘quvchining o‘rganish uslubiga, motivatsiyasiga va psixologik xususiyatlariga mos bo‘lishi kerak.
4-bosqichda individual ta'limiy marshrutni ishlab chiqishda aniq ta'lim dasturi yoki rejasi yaratiladi. Bu dastur o‘quvchining ehtiyojlari va belgilangan maqsadlar asosida tuziladi.
5-bosqichda individual ta'limiy marshrutning muvaffaqiyatini baholash uchun o‘quvchining rivojlanish jarayoni doimiy ravishda kuzatilib borilishi kerak. Bu jarayonda, o‘quvchining progressi va maqsadlarga erishish darajasi tahlil qilinadi.
6-bosqichda o‘quvchilarning ehtiyojlari va rivojlanish jarayonini hisobga olgan holda, ta'limiy marshrutni tahrirlash va zarur bo‘lsa, yangi metodlar va strategiyalarni qo‘llash kerak. Bu, o‘quvchining muvaffaqiyatli rivojlanishi uchun ta'limni optimallashtirishni ta'minlaydi.
7-bosqichda individual ta'limiy marshrutni amalga oshirishning yakuniy bosqichida o‘quvchining erishgan natijalari baholanadi va tahlil qilinadi. Bu jarayonda o‘quvchining o‘rganishdagi muvaffaqiyatlari va qiyinchiliklari ko‘rib chiqiladi.
Xulosa qilib aytganda, individual ta'limiy marshrutni ishlab chiqish va amalga oshirish jarayoni, o‘quvchining ehtiyojlari va imkoniyatlarini inobatga olgan holda, ta'lim jarayonining samaradorligini oshiradi. Har bir bosqichda o‘quvchi bilan individual yondashuvni qo‘llash, uning muvaffaqiyatini ta'minlash va rivojlanishiga yordam beradi. Bu jarayon o‘quvchining shaxsiy rivojlanishiga katta ta'sir ko‘rsatadi va ta'lim tizimini yanada samarali qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro`yxati:

1. Организация режима урока в инклюзивном классе. Организация режима урока в инклюзивном классе (1sept.ru).
2. Проектирование урока в условиях инклюзивного образования. проектирование урока в условиях инклюзивного образования | Методическая разработка: | Образовательная социальная сеть (nsportal.ru)
3. Shomaxmudova R.Sh. Maxsus va inklyuziv ta’lim: xalqaro va milliy tajribalar. Uslubiy qo‘lanma. – Toshkent 2011. – 208 b. 183-184-б.

BO‘LAJAK TEXNOLOGIYA O‘QITUVCHILARINING DIZAYN KOMPETENTLIGINI SHAKLLANTIRISHNING NAZARIY ASOSLARI

S.E.Zaripova, Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirligi huzuridagi Oliy ta’limni rivojlantirish tadqiqotlari markazi mustaqil izlanuvchisi, O‘zbekiston

Oliy ta’lim tashkilotlarida bo‘lajak mutaxassislarni tayyorlash nafaqat muayyan o‘quv fanlari bo‘yicha bilimlarni yuksak darajada o‘zlashtirishni, balki amaliy va ijtimoiy faoliyatda faol ishtirok etishga tayyorlashni ham nazarda tutadi. Bu esa talabalarni oliy ta’limning muhim va ajralmas qismi hisoblangan bo‘lajak kasbiga tayyorlashga ham to‘la ma’noda taalluqlidir.

Hozirgi sharoitida oliy ta’lim tashkilotlarida texnologik ta’lim yo‘nalishida bo‘lajak mutaxassislarning dizayn kompetensiyalarini shakllantirishni sifat jihatdan mutlaqo yangi bosqichga ko‘tarish, texnologiya fani mazmunini takomillashtirish muammosi bo‘lajak mutaxassislarni mehnat faoliyatiga tayyorlash, amaliy faoliyatning turli sohalarida ularda sub’ektiv mehnat tajribasi va faoliyat ko‘nikmalarini shakllantirishning dolzarbligi bilan uzviy bog‘liq.

Innovatsion yondashuv asosida bo‘lajak texnologiya o‘qituvchilarining dizayn kompetensiyalarni shakllantirish deganda biz quyidagilarni nazarda tutamiz: texnologik operatsiyalarni izchil, to‘g‘ri bajarish tartibiga, texnologik me’yorlarga, texnika xavfsizlik qoidalariga roiya etgan holda, aniq vaziyatlarda asbob-uskunalardan to‘g‘ri foydalanish, mahsulotni ishlab chiqishda foydalanadigan texnik ob’ektlar bo‘yicha bilimlari, ko‘nikmalari, malakalaridan samarali foydalanish qobiliyati sifatida ta’riflash mumkin.

Jamiyatda ta’lim rolining o‘zgarishini ko‘p jihatdan innovatsion jarayonlar belgilab berdi. Avvallari ta’lim o‘quvchilarni “hayotga tayyorlashga”, ularda bilimlar, malakalar, informatsion va ijtimoiy ko‘nikmalarni shakllantirishga yo‘naltirilgan bo‘lsa, endilikda ta’lim shaxsga ta’sir ko‘rsatuvchi texnologiyalar va uslullarni yaratishga ko‘proq yo‘naltirilmoqda va bu esa, o‘z navbatida, ijtimoiy va shaxsiy ehtiyojlar o‘rtasida muvozonatni ta’minlashga, o‘z-o‘zini rivojlantirishga (o‘z-o‘zini kamol toptirishga, mustaqil ravishda bilimini oshirishga), shaxsning o‘z individualligini namoyon etishiga va jamiyatdagi o‘zgarishlarga tayyorgarligini ta’minlashga xizmat qilmoqda.

Innovatsion texnologiyalar - bu o‘qituvchi va talabalarning o‘zaro ta’sirlashishining prinsipial jihatdan yangi uslub va metodlar bo‘lib, ular pedagogik faoliyatda samarali natijalarga erishishni ta’minlaydi.

Har qanday yangilik jamiyatdagi o‘zgarishlar tufayli va ilmiy texnika taraqqiyotining mantiqiy davomi sifatida paydo bo‘ladi. Faoliyat sohalarida yangiliklar bo‘lishi muqarrar. Ilmiy texnika taraqqiyoti korxona va tashkilotlarning mehnat faoliyatida muhim o‘zgarishlarni taqozo etadi.

Zamonaviy o‘quv darslarida loyihalash faoliyatini joriy etish — innovatsion usulni qo‘llash dars samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Innovatsion texnologiyalar pedagogik jarayon hamda o‘qituvchi va o‘quvchi faoliyatiga yangilik, o‘zgarishlar kiritish bo‘lib, uni amalga oshirishda asosan interfaol uslublardan foydalaniladi.

Hozirgi zamon sharoitida mutaxassislar bilimli, chuqur mushohada va mulohaza asosida qarorlar qabul qilishga qodir, o‘z kasbi-kori sir-asrorlarini puxta egallagan bo‘lishi shart. Bu esa, o‘z navbatida, mustaqil davlatimiz kelajagi bo‘lmish yoshlarni tarbiyalashda va ularning barkamol inson bo‘lib shakllanishida o‘qituvchilar, pedagog olimlar, korxona rahbarlari, boshqaruv personallari zimmasiga o‘ta mas’uliyatli vazifalarni yuklaydi. Demak, zamonaviy tashkilot va korxonalarda faoliyat ko‘rsatadigan bo‘lajak mutaxassislarning kasbiy shakllanishida pedagoglarning alohida o‘rni bor.

Hozigi vaqtda ta’lim sohsidagi innovatsiyalar dolzarb bo‘lib bormoqda, zero, aynan ta’lim inson mavjudligini belgilab beruvchi asosiy sohalardan hisoblanadi. Ta’limning zamonaviy tizimida jamiyatning asosiy talablaridan biri har tomonlama rivojlangan, murakkab vaziyatlarda nostandart yechimlarni topishga, ijodiy fikrlay oladigan va butun hayoti davomida uzluksiz ta’lim olishga qodir shaxsni tarbiyalab voyaga yetkazish, shakllantirishdan iborat. Hozirgi vaqtda ta’lim tizimimizning yangi avlod ta’lim stadartlarini joriy etish jamiyatning ehtiyoj va talablarini qondiruvchi mutaxassislar tayyorlashga yangicha yondashuvlarni qayta anglashni taqozo etmoqda. Bu esa innovatsion yondashuv

asosida umumiy o‘rta ta’lim maktab o‘quvchilarida texnologik kompetensiyalarni shakllantirishni talab qiladi.

Oliy ta’lim tashkilotlarida talabalarning texnologik tayyorgarligida qator kamchiliklar aniqlandi: pedagogik xodimlarda innovatsion ijtimoiy-iqtisodiy shart-sharoitlarda mehnat tarbiyasi va texnologik ta’lim maqsadi haqida aniq tasavvurlar mavjud emas; qishloq maktab o‘quvchilari mehnat tarbiyasi mazmuni bugungi kun talablari asosida ishlab chiqilmagan, o‘quvchilarning individual xususiyatlari va qiziqishlari yetarli darajada to‘liq hisobga olinmaydi, mehnat tarbiyasi atrof-muhitning mintaqaviy va milliy o‘ziga xos xususiyatlarini hisobga olmagan holda umumiy tarzda tashkil etiladi; maktab o‘quvchilarining texnologik tayyogarligini tashkil etish shakllari mehnatni tashkil qilish zamonaviy shakllariga mos kelmasligi hollari mavjud; texnologik ta’lim va tarbiya moddiy-texnik bazasining yuqori emasligi hamda ushbu kamchiliklarning natijasi o‘laroq o‘quvchilarda mehnatga ehtiyojning mavjud emasligi.

Mamlakatimiz pedagogikasi uchun xos bo‘lgan yoshlarni texnologik tayyorlashning an’anaviy muammosi bozor iqtisodiyoti sharoitida o‘zining yangi qirralarini namoyon etmoqda, bu esa mos ravishda mehnat tarbiyasi tizimining maqsadi, mazmuni va protsessual xarakteristkalarini tubdan o‘zgartirishni va kompleks-texnologik tayyorlashni talab qiladi.

Ta’lim tizimi oldiga tevarak atrofdagi juda murakkab o‘zgarishlarga insonning doimiy ravishda moslashishini ta’minlash vazifasi qo‘yilmoqda. Bugungi kunda ilmiy texnika taraqqiyotining texnik, industrial davri rivojlanishi o‘rnini texnologik rivojlanish davri egallamoqda. Ishlab chiqarishning asosiy vazifasi eng yaxshi texnologik xossalarga ega bo‘lgan mahsulotni ishlab chiqarishdan iborat. Bunda texnologiklik keng ma’noda tushuniladi va iqtisodiy, ekologik va boshqa ko‘rsatkichlar bilan tavsiflanadi.

Texnologik jamiyat tomonidan XXI asr yoshlari oldiga qo‘yilayotgan ko‘plab talablar orasidan quyidagilarni aloxida ko‘rsatib o‘tish mumkin: atrof-muhitni tushuna olish; yangi ijtimoiy muhitga qiyinchiliksiz va ixtiyoriy ravishda integrallashish; jamiyatda to‘g‘ri yo‘nalish ola bilish qobiliyati, uning qonunlariga muvofiq zarur shaxsiy sifatlarni shakllantirish, atrof-muxitga moslashish qobiliyatiga ega bo‘lish; safarbarlik sifatiga ega bo‘lish; ertangi kunga ishonish hissini yo‘qotmaslik uchun jamiyat bilan birga o‘zgarishga o‘rganish; kelajakka yo‘nalish ola bilish (sifatli ta’lim olishga intilish, XXI asrda talab etiladigan bilimlarni egallash), o‘zida bilish qobiliyatlarini rivojlantirish; o‘z ishini tashkil qila olishlik, hayotiy muvaffaqiyat kafolati sifatida kasbiy yuksalishga intilish; ijodkorlik va yaratuvchilik sifatlarini rivojlantirish. Zero, har qanday jamiyat sharoitida insonning o‘zi asosiy qadriyat hisoblanadi.

Harakatlar loyihasi sifatida texnologik ta’limning maqsadlari va shaxsning shakllanishi jarayonidan kutiladigan natija o‘quvchilarni texnologik tayyorlash tizimini ishga tushirish va rivojlantirish mazmuni, shakllari va metodlarini zamonaviylashtirishga katta ta’sir ko‘rsatadi.

Texnologik ta’lim g‘oyasi talabalarning texnologik tayyorgarligini, ularning texnologik jamiyat sharoitidagi roliga qaratilgan yangi “Texnologiya” fanida mujassam bo‘lgan.

Texnologik tayyorgarlik – bu bo‘lajak texnologiya o‘qituvchilarining ongida olamning texnologik manzarasini shakllantirish asosida ularni amaliy faoliyatga tayyorlash jarayonidir. Bunda olamning texnologik manzarasi sifatlari, ya’ni qayta o‘zgartiruvchi fikrlashi va ijodkorlik, dizayn qobiliyatlarining rivojlanishi hamda dunyo qarashining muhim elementi sifatida qaraladi. Afsuski, o‘ziga xos jozibadorligiga qaramasdan texnologik ta’limining maqsadi va vazifalari hozircha pedagogik amaliyotda yetarli darajada keng qo‘llanilgani yo‘q. “Texnologiya” loyihasini joriy etish jarayoni bizning pedagogika fanimizda talabalarni texnologik tayyorlash mustaqil muammo sifatida yetarlicha o‘rganilmagan, o‘quvchilarni kompleks texnologik tayyorlash sohasida ilmiy tadqiqotlar deyarli olib borilmagan; texnologik tayyorgarlik mazmunini aniqlash va ularni o‘quv jarayonida qo‘llashga oid ilmiy asoslangan yondashuvlarning mavjud emasligi ham ishni ancha murakkablashtiradi.

Pedagogik texnologiyaning muhim g‘oyasi — ijobiy natijaga erishish, uning g‘oyasini amalga oshirish uchun, eng avvalo, o‘qitish tartibini, didaktik tizimni yaratish zarur.

Boshqacha aytganda, didaktik tizimni yaratish uchun quyidagilar muhim hisoblanadi: a) maqsadni qat’iy belgilash; v) maqsadga erishish vositalari;

g) vositalardan foydalanish qoidalari; maqsadga erishish natijalari.

Ta’lim berishning yuqorida tavsiflangan modeli: «maqsad — vosita — ulardan foydalanish qoidalari — natija» har qanday pedagogik texnologiyaning asosini tashkil etadi.

Texnologiya fani talabalarning o‘quv-tarbiya ishlarinining bir yoki bir necha yondosh sohalarida bilimlarni, amaliy ko‘nikma va malakalarni samarali o‘zlashtirishini, shuningdek, ularda shaxsiy xususiyatlari va axloqiy sifatlarning rivojlanishini ta’minlaydi. Bundan tashqari, u pedagogik jarayonning asosiy tashkiliy-metodik vositasi hisoblanadi.

Xorijiy tajriba va o‘zimizning pedagogik prognozlarimiz shuni ko‘rsatadiki, ishlab chiqarish tuzilmasida yaqin kelajakda kichik va o‘rta biznes tadbirkorligi deb atalmish korxonalar asosiy o‘rinni egallaydi, ularga yuqori intellektual rivojlangan, turli xil amaliy malakalar, yaxshi texnologik kompetensiyaga ega mutaxassislar juda zarur bo‘ladi.

Aytilganlarni umumlashtirib, shuni ta’kidlash joizki, shaxsning funksional savodxonligi va kasbiy safarbarligini ta’minlashga qaratilgan umumta’lim tayyorgarlik tuzilmasini ishlab chiqish zamonaviy pedagogikaning muammolaridan hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi vazirli hamda Respublika Ta’lim markazi tomonidan ishlab chiqilgan Umumiy o‘rta ta’lim muassasalari uchun Texnologiya fanidan o‘quv dasturi. Toshkent 2017.

2. O‘.Q.Tolipov, S.N.Sayidahmedov Pedagogik mahorat va pedagogik texnologiyalar. – T., “Fan va texnologiyalar”, 2014. – B. 335.

3. Sh.S.Sharipov O‘quvchilar kasbiy ijodkorligi uzviyligini ta’minlashning nazariyasi va amaliyoti. Diss. …ped. fan. dok. – T., 2012. – 307 b.

4. Зарипов Л.Р. Инновацион ёндашув асосида 5-7-синф ўқувчиларида технологик компетенцияларни шакллантириш методикаси. Педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD). Дисс. -Т.:2020 й.-141 б.

TEXNIKA OLIY TA’LIM MUASSASALARIDA FIZIKA O‘QITISHDA KOMPETENSIYAVIY YONDASHUV

Sultonova O‘g‘iloy Nabiyevna

Termiz muxandislik- texnologiya instituti, p.f.d prof

Annotatsiya: Ta’lim masalasi muttasil tarzda zamon talablariga moslashib, fan-texnika yutuqlariga hamohang ravishda takomillashib boradigan jarayon hisoblanadi. XXI asrdagi ta’lim tizimining o‘ziga xos jihatlaridan biri- texnika oliy ta’lim muassasalarida talabalarning olgan bilimlarini hayotda qo‘llay olishlariga bo‘lgan talab, DTSlari va dasturlarining takomillashtirilishi, boshqacha qilib aytganda, kompetensiyaviy yondashuvning ta’lim tizimi mazmuniga singdirilishi, uning ta’lim natijalariga erishish dolzarb mavzu hisoblanadi ushbu tadqiqot muammolarni yechimi hisoblanadi.

Kalit so‘zlar: Kompetensiyaviy ,takomillashtirish, muassasalari, muassasa, ijodiy, fikrlash ,o‘qitish. Nazariya,amaliyot, fizika, ta’lim, tadqiqot, rivojlantirish.

Annotation: the issue of Education is a process that is constantly adapting to the requirements of the Times and improving in harmony with the achievements of Science and technology. One of the peculiarities of the educational system of the 21st century is the demand for students in higher education institutions to be able to apply the knowledge gained in life, the improvement of their DTS and programs, in other words, the absorption of a competency approach into the content of the educational system, the achievement of its educational results is an urgent topic.

Keywords: competency ,improvement, institutions, institution, creative, thinking ,teaching. Theory, practice, physics, education, research, development.

Texnika oliy ta’lim muassasalarida fizika o‘qitishda kompetensiyaviy yondashuvning maqsadi talabalarning fizikani o‘rganishga nisbatan ijodiy fikrlash muassasalarida rivojlantirish, kasbiy kompetentlilikni o‘qitishda axborot texnologiyalarini joriy qilish, o‘qitishda nazariya va amaliyot uyg‘unligini ta’minlash, ta’lim sifati va samaradorligini va ta’lim xizmatlari imkoniyatlarini oshirish, mehnat bozorining zamonaviy ehtiyojlariga mos yuqori malakali kadrlar tayyorlashning me’yoriy asoslari yaratish, fanlarni chuqurlashtirilgan holda o‘qitish, ilmiy va innovatsion yutuqlarni amaliyotga joriy qilishning samarali mexanizmini yaratishustuvor vazifalar etib belgilandi. Bu esa, oliy ta’lim muassasalarida fizikani kompetensiyaviy yondashuv asosida o‘qitish metodikasini takomillashtirish dolzarb mavzu hisoblanadi shu bois ushbu tadqiqot muammoning yechimi bo‘la oladi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021 yil 19 martdagi“Fizika sohasidagi ta’lim sifatini oshirish va ilmiy tadqiqotlarni rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” PQ-5032-son qarorida “fizika sohasida ta’lim sifatini oshirish va ilmiy tadqiqotlarni rivojlantirish” bo‘yicha ustuvor vazifalar belgilangan. Bu esa fizika fanini o‘qitish metodikasining mazmunini kompetensiyaviy yondashuv asosida takomillashtirilishini talab etadi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning Oliy Majlisga Murojaatnomasida “Agar tarixga nazar tashlaydigan bo‘lsak, dunyodagi deyarli barcha kashfiyot va texnologiyalarni yaratishda fizika fani fundamental asos bo‘lganini ko‘ramiz. Haqiqatan ham, fizika qonuniyatlarini chuqur egallamasdan turib, mashinasozlik, elektrotexnika, IT, suv va energiyani tejaydigan texnologiyalar kabi bugun zamon talab qilayotgan sohalarda natijaga erishib bo‘lmaydi” deb ta’kidlab o‘tgan .

Ta’limda kompetensiyaviy yondashuvga oid materiallar tahlili asosida quyidagi ma’lumotlarni keltirish mumkin.“Kompetensiya” va “Kompetentlilik” so‘zlari ilk bor ilmiy adabiyotlarga kirib kela boshladi. Masalan, tilshunoslik nazariyasiga nisbatan kompetensiya atamasining amerikalik lingvist N.Xomskiy tomonidan “Sintaksis nazariyasi aspektlari” nomli asarida “Kompetensiya (o‘z tilini biladigan,gapiradigan, eshitadigan) iste’mol qiladigan (aniq hollarda tildan real foydalanadigan) fundamental farqni ajratamiz” yoki “insonning qandaydir faoliyatni bajarish qobiliyatidir” degan fikrlarini keltirib o‘tish mumkin .

G.A.Asilova dissertatsiya ishida «kompetensiya» va «kompetentlik» tushunchalari bo‘yicha berilgan ta’riflarni umumlashtirgan holda «kompetensiya» – ma’lum bir sohada faoliyat yuritish jarayonida shaxsiy sifatlar hamda bilim, ko‘nikma va malakalarning samarali qo‘llanishi; «kompetentlik» muayyan faoliyatni amalga oshirish uchun mavjud hamda yuzaga chiqishi mumkin bo‘lgan layoqatdir deb ta’riflagan.

J.E.Usarov o‘z ilmiy ishlarida kompetensiyaning «ma’lum soha yoki yo‘nalishdagi tajriba va bilimlar, faoliyatni amalga oshirishga bo‘lgan tayyorlikning namoyon bo‘lishi hamda shaxsning turli nostandart holatlarda muvaffaqiyatli harakat qila olishidir» ta’rifini ko‘rsatib o‘tgan.

B.X.Xodjaevning fikricha «kompetensiya yangi shaxsiy tajribani o‘zlashtirishga doir o‘z-o‘zini rivojlantirishga doir harakatlarini integratsiyalashga xizmat qiladi».

N.A.Muslimov kompetentlik alohida bilim va malakalarning egallanishi emas, balki har bir mustaqil yo‘nalish bo‘yicha integrativ bilimlar va harakatlarning o‘zlashtirilishi ekanlini ta’kidlaydi.

Kompetensiya va kompetentlilik tushunchalari yuzasidan ko‘plab olimlar, mutaxassislar fikr bildirishdi. Masalan,J.Ravenning “Zamonaviy jamiyatda kompetentlilik” nomli monografik asarida:“uko‘plab miqdordagi komponentlardan tashkil topgan bo‘lib, ulardan ko‘pchiligi bir-biriga nisbatan mustaqil,ayrim komponentlar ko‘proq kognitiv sohaga tegishli, boshqalari–his-tuyg‘u sohaga tegishli.Komponentlar o‘z-o‘zini samarali boshqarishda bir-birini to‘ldirishi mumkin” degan fikrni ilgani suradi.

Ta’kidlash joizki, “kompetentlilik” tushunchasi bilan birgalikda,uningsinonimi sifatida “malakalar bazasi” termini ishlatilgan hollar ham mavjud.

Mazkur komponentlar to‘plami insonga maqsadni belgilash, muvaffaqiyatga erishish hamda belgilangan faoliyat sohasida rivojlanish imkonini beradi. Bu tushunchalar orqali quyidagi xulosaga kelish mumkin. Kompetensiya-bu ma’lum soha yoki yo‘nalishdagi tajriba va bilimlar,faoliyatni amalga oshirishga bo‘lgan tayyorlikning namoyon bo‘lishi hamda shaxsningturli nostandart holatlarda muvaffaqiyatli harakat qila olishi. Kompetensiya tushunchasiga berilgan mazkur ta’rif, shaxsning o‘qish jarayonida egallagan bilim va tajribasini ko‘rsatadi.

Kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan ta’limda talaba shaxsiy maqsadlari va vazifalari bilan ta’lim jarayonining asosiy ishtirokchisiga aylanadi. Ushbu yondashuv talabani faol, ongli faoliyatga jalb qilish, axborot, kommunikativ, ta’lim va bilish qobiliyatlarini, shaxsiy salohiyatini rivojlantirish, o‘z-o‘zining qadr-qimmatini shakllantir(1.rasm).

1- rasm. Talaba kasbiy kompetentliligi elementlarining o‘zaro bog‘liqligi.

Talaba qobiliyati uning kompetentliligi orqali namoyon bo‘ladi. Talaba fazilatlari, motivatsiyasi, qobiliyati kombinatsiyasini quyidagicha vektor shaklida ko‘rsatish mumkin va uning tarkibi, bilim, ko‘nikma, malaka va kasbiy kompetentliligi to‘plami sifatida tahlil qilinadi (1.2.-rasm).

Texnika oliy ta’lim muassasalarida kompetensiyaviy yondashuv asosida fizika o‘qitishning maqsadi DTS va o‘quv dasturidagi maqsadlar bilan cheklangan bo‘lib, talaba bilim, ko‘nikma va malakalariga qo‘yilgan kompetensiyaviy yondashuvni amalga oshirish maqsadi va vositasini anglash bilan bog‘lashadi.

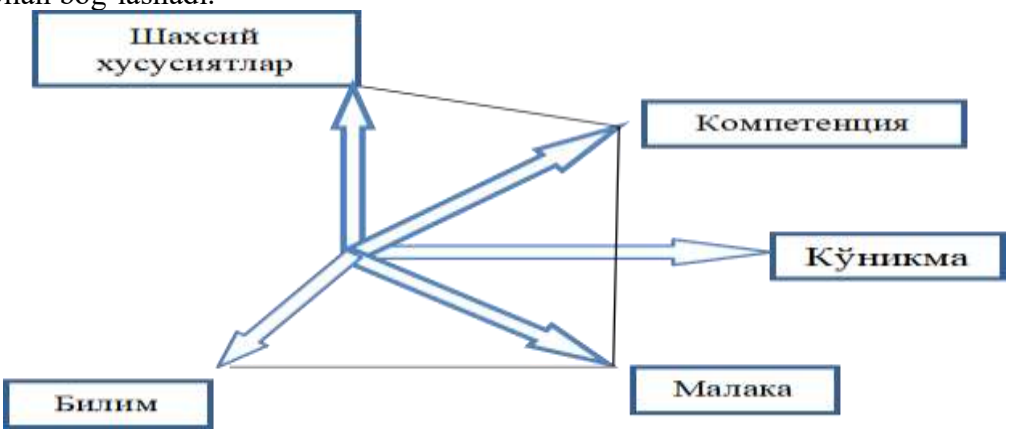

2-rasm. Talaba kompetentliligining vektor shakli.

Yuqoridagilarga ko‘ra, kompetentlilik tushunchasiga nisbatan turli nuqtai nazarlar,mazkur tushunchani xuddi majmuali tuzilish kabi talqin qilish kerakligini isbotlaydi.

Talabalarda kompetensiyalarni shakllantirish va rivojlantirishni quyidagi uch turga bo‘ladilar:

1. Metapredmet kompetensiyalari (tayanch kompetensiyalar).2. Fanlararo kompetensiyalar.3. Fanga oid kompetensiyalar.

Mehnat bozorining o‘zgarib borish taraqqiyotining jadallashuvi, axborot muhitining globallashuvi, talabalarga qo‘yilayotgan talablarni eskicha yondashuv bilan ta’minlay olmaslik kunday ravshan.

Kompetentlilik o‘z bilimlarini tinmay boyitib borish, o‘rganish, zamon talablarini his etishni, yangi bilimlarni izlab topish mahoratini o‘z amaliy faoliyatida qo‘llashni talab etadi. Kompetensiya egasi bo‘lgan mutaxassis muammolarni yechishda o‘ziga munosib bo‘lgan metodlarni tanlashi, to‘g‘ri kelmaydiganlarini rad etish, masalaga tanqidiy ko‘z bilan qarash ko‘nikmasiga ega bo‘ladi. Texnika sohasiga oid kompetentlilik – texnik mutaxassisning shaxsiy sifatlar to‘plami, bo‘lajak texnik mutaxassislar tayanch, umumiy, xususiy kompetensiyalar bilan qurollantirilsa, yangi innovatsion tajribalar izlab topishga kirishishadi, yangicha ijodiy ishlarning ilmiy asoslari, innovatsion g‘oyalar tuzib, shu asosida jamiyat qolaversa, texnika rivojlanishi novatori bo‘la oladi.

Kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan ta’lim natijalarini nazorat qilish, ya’ni texnika oliy ta’lim muassasalarini tugatib, talaba olgan bilim, ko‘nikma, malaka va kompetensiyalarni hayotda duch keladigan tanish, notanish vaziyatlarda qo‘llashga tayyor ekanligini baholashdan iborat. Demak, har bir texnika oliy ta’lim muassasalarida kompetensiyaviy yondashuvni qo‘llash dolzarb muammolar yechimi bo‘lib xizmat qiladi.

Tahlillar asosida aytish mumkinki, «kompetensiya» so‘zi «Competence» so‘zidan kelib chiqqan bo‘lib, «musobaqalashmoq», «baxslashmoq» «bellashuv» degan ma’nolarni yoki «musobaqalashishga layoqatlilik» ma’nosini anglatadi. Kompetentlilik bilim, ko‘nikma, malaka va shaxsiy xususiyatlar yig‘indisidan iborat shaxsiy natijalar, tizimli faoliyat. Kompetentlilik va kompetensiyaning o‘zaro nisbatini ko‘rsatsa, unda “kompetensiya” birlamchi,“kompetentlilik” ikkilamchi ekanligi ayon bo‘ladi . Berilgan axloqiy o‘quvlarga ko‘ra, shaxsning u yoki bu sohadagi kompetentlili gishakllantiriladi, kompetentlilik va kompetensiyalarning interferensiyasi3-rasm asosida shaxs kompetentli deb hisoblanadi.

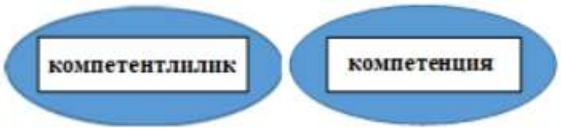

1.3-rasm. Kompetentlilik va kompetensiya tushunchalarining an’anaviy ta’limdagi bog‘lanishi

1.4-rasm. Kompetentlilik va kompetensiya tushunchalarining interferensiyasi

Ilmiy psixologik,pedagogik manbalarda berilishicha, kompetensiya, kompetentlilik o‘ta murakkab, ko‘p qismli.Shuning uchun uning talqinlari har jihatdan tarkibiga ko‘ra, turli-tuman. «kompetentlilik», «kompetensiya» tushunchalari quyidagi holatlarga alohida e’tibor qaratiladi:bilimlar majmuining amalda qo‘llanishi;talabaning o‘quvi, xislatlari fazilatlari;amaliy faoliyatga tayyorgarligi;muammolarni xal etish amaliyotda zarur natijalarni qo‘lga kirita olish layoqati;talabaning o‘z faoliyati uchun zarur bo‘lgan bilimlar manbai yaratganligi.

O‘zbekiston Respublikasida ta’limning uzluksizligi, uzviyligi, o‘quvchi shaxsi va qiziqishlari ustuvorligidan kelib chiqib, ularning yosh xususiyatlariga mos ravishda quyidagi tayanch kompetensiyalar shakllantiriladi:

kommunikativ kompetensiya;axborotlar bilan ishlash kompetensiyasi;

o‘zini o‘zi rivojlantirish kompetensiyasi;ijtimoiy faol fuqarolik kompetensiyasi; milliy va umummadaniy kompetensiya; matematik savodxonlik, fan va texnika yangiliklaridan xabardor bo‘lish hamda foydalanish kompetensiyasi.

Talabalarning fizika fani bo‘yicha egallagan bilimi, ko‘nikma, malaka va kopetesiyalarini kundalik hayotda duch keladigan kashfiyotlar, ilmiy yangiliklarni tushunish, nazariy va amaliy masalalarni yechishda foydalanish va amaliyotda qo‘llay olish qobiliyati hisoblanib, fizik jarayon

va hodisalarni kuzatish va tushunish (mexanik harakat, jismlarning o‘zaro ta’siri, moddiy nuqtaning fazodagi harakati, aylanma, ilgarilanma harakatlar, molekular - kinetik nazariya, gaz qonunlari, suyuqlik va gazlar harakati, bug‘lanish, qaynash, kondensatsiya qoidalari, real gaz qonunlari, qattiq jism xossalari, issiqlik hodisalari, tebranish va to‘lqinlar jismlarning elektrlanishi, zaryadlarning o‘zaro ta’siri, qisqa tutashuv, yerning magnit maydoni, elektromagnit induksiya hodisalari, Quyosh va Oy tutilishlari, fasllar almashinuvi, sayyoralar harakati, meteorlar uchishini kuzatish) va bilimlarini qo‘llay olishni nazarda tutadi.

Talabalarga kompetensiyaviy yondashuv asosida bilim berish orqali «Fizika» fanining barcha bo‘limlari talabalar nazariy olgan bilimlarini kelgusida egallaydigan mutaxassisliklari bo‘yicha yuzaga keladigan muammolarning hal etilishga tayyorlaydi (1-jadval qarang):

1.jadval

Fizikaviy kompetensiyalar orqali quyidagicha shakllanadi

	Fizika fani bo‘limlari	Mexanik hodisalar
	Asosiy nazariy qism	«Fizika» fanining boshqa fanlar bilan bog‘lanish kinematikasi asoslari. Mexanika haqida umumiy ma’lumot. Koordinatalar tizimi nuqtaning to‘g‘ri chiziqli harakati. Dinamikaning asosiy vazifasi Nyuton qonunlari butun olam tortish qonuni, mexanikada saqlanish qonunlari. Mexanik ish, energiya,quvvat, impulsning saqlanish qonuni. Raketaning tuzilishi. Jismlarning muvozanat shartlari. Mexanik tebranishlar, garmonik tebranishlar. Prujinali matematik va fizik mayatniklar. Mexanik to‘lqinlar, ko‘ndalang va bo‘ylama to‘lqinlar. Poynting vektori. Tovush to‘lqinlari
1	Jarayon va hodisalarni kuzatish va tushunish kompetensiyasi	Mexanik harakat, jismlarning o‘zaro ta’siri suyuqliklar va gazlarda bosimning uzatilishi, mexanik tebranish va to‘lqinlarni kuzatish
	Kattaliklarni o‘lchash va aniqlash	Vaqt, masofa, tezlik, massa, zichlik kuch, bosim, ish quvvat, energiya, tebranish davri va chastotalarini o‘lchash va aniqlash
Kompetensiyalar	Jarayon va hodisalarni tushuntirish	Mexanik harakat, jismlarningo‘zaro ta’siri, suyuqlik va gazlarda bosimni uzatish, Nyuton qonunlari, butun olam tortishish qonunlari. Impuls va energiyaning saqlanish qonunlari. Guk qonuni
	Tajribalar o‘tkazish va xulosa chiqarish	To‘g‘ri chiziqli tekis va tekis tezlanuvchan harakatda bosib o‘tilgan yo‘l. Elastiklik kuchining prujina uzayishiga, ishqalanish kuchining normal bosim kuchiga, richagning muvozanat shartlariga bog‘liqligini namoyon kilish bo‘yicha tajribalar o‘tkazish va xulosalar chiqarish

	Fizika asboblarning ishlash tamoyillari va texnik ob’ektlarning tuzilishini tushuntirish	Sekundomer, uzunlikni o‘lchaydigan asbob, tarozi, dinamometr, barometr, gidravlik press, oddiy mexanizmlarning ishlashi
	Nazariy bilimlarni mustahkamlash va fizik bilimlarni amaliyotga qo‘llash	To‘g‘ri chizikli tekis, tezlanuvchan, aylanma, ilgarilanma harakatlar. Nyuton qonunlari, Butun olam tortishish qonunlari. Og‘irlik, elastiklik, ishqalanish kuchlari. Mexanikish quvvat, energiya, impuls, kuch momenti, oddiy mexanizmlar, mexanik tebranishlar,to‘lqinlarga oid olgan bilimlarni mustahkamlash uchun masalalar yechish, ilmiy ommabop adabiyotlardan elektron ishlanma va elektron darsliklar, Internet va boshqa vositalardan foydalanish. Vaqt, masofa, tezlik, massa, ish, quvvatlarni o‘lchash. Nyuton, Paskal, Arximed qonunlaridan bilim, ko‘nikma va malakalarning kundalik turmushda qo‘llanilishi.
	Issiqlik hodisalari	
	Egallanishi zarur bo‘lgan o‘quv materiallari	Modda tuzilishi, molekulalarning issiqlik harakati, temperatura, ideal va yopishqoq suyuqlik. Bernulli tenglamasi. Puazeyl formulasi, molekular-kinetik nazariya, izojarayonlar. Maksvell taqsimlash, ichki energiya, termodinamika qonunlari, real gazlar Van-Der-Vals tenglamasi. Gazlarning suyuqlikka aylanishi Joul-Tomson effekti. Issiqlik mikdori. Molekulalar issiqlik harakatining o‘rtacha kinetik energiyasi, Barometrik formula. Bolsman taqsimoti
	Kompetensiyalar Jarayon va hodisalarni kuzatish, tushuntirish	Modda, agregat holatini o‘zgartirish, suyuqlikning nay bo‘ylab okimi, Puazeyl formulasi, issiqlik harakati, molekulalar issiqlik harakati
	Fizik kattaliklarningson qiymatlarini aniqlash	Temperatura, issiqlik miqdori, solishtirma issiqlik sig‘imi, havoning namligini o‘lchash
	Jarayon va hodisalarning fizik mohiyatini tushuntirish	Modda agregat xolati o‘zgarishi. Moddaning atom-molekular tuzilishi, termodinamika qonunlari, energiyaning saklanish qonunlari
kompetensiyalar	Tajribalarni o‘tkazish va xulosalar chiqarish	Issiqlik almashinish jarayonida temperaturaning o‘zgarishi, izojarayonlar, molekulalarning issiqlik harakati. Adiabatik jarayon, kristall panjaralar
	Fizik asboblarning ishlash tamoyili va texnik ob’ektlarning tuzilishini tushuntirish	Termometr tuzilishi, psixrometr, ichki yozuv dvigateli,bug‘ trubinasi tuzilishi

	Nazariy bilimlarni mustahkamlash, fizik bilimlarning amaliyotda qo‘llanilishi	Molekulalarning o‘lchami va massasi, modda mikdori, molyar massa, molekular-kinetik nazariyaning asosiy tenglamasi, issiqlik mikdori, yoqilg‘ining solishtirma yonish issiqligiga oid olgan nazariy bilimlarni mustahkamlash uchun masalalar yechish, test topshiriqlarini bajarish, ilmiy adabiyotlardan, Internet, elektron ishlanma, elektron darsliklardan, virtual laboratoriyalardan foydalanish. Qattiq jismlarning erishi va qotishi, ichki energiya va ish, bug‘lanish va kondensatsiyani o‘rganish
	Elektromagnit hodisalar	
	O‘quv materiallari	Jismlarning elektrlanishi, Kulon qonuni, Gauss teoremasi, elektrostatik maydon potensiali. Elektr sig‘imi, kondensatorlar. O‘tkazgichlarda elektr tokining mavjud bo‘lishi. Om va Joul-Lens qonuni, magnit maydoni, Bio-Savar-Laplas qonuni, Lorens va Alines kuchlari
		Moddaning magnit maydoni. Magnetiklarning turlari. Elektromagnit induksiya qonuni, induktiv-lik, transformatorlar, elektromagnit maydon uchun Maksvell tenglamalari. Elektromagnit tebranishlar, elektromagnit to‘lqinlar. Poynting vektori
	Jarayon va hodisalarni kuzatish	Jismlarni elektrlash Magnitiklarningo‘zaro ta’siri. Magnit maydonining tokli o‘tkazgichga ta’siri. Tokning issiqlik ta’siri. Elektromagnit induksiyani kuzatish.
	Kattaliklarni o‘lchash va aniqlash	Tok kuchi, kuchlanish, elektr qarshilik, solishtirma qarshilik, elektr tokining ishi va quvvatini o‘lchash
	Jarayon va hodisalarni tushuntirish	Zaryadlangan jismlarningo‘zaro ta’siri, magnit maydonining tokli o‘tkazgichga ta’siri, tokning issiqlik ta’siri, elektromagnit hodisalar
	Tajribalar o‘tkazish va xulosalar chiqarish	O‘tkazgichlarni ketma-ket, parallel va aralash ulash, zanjirning bir qismida tok kuchining kuchlanishga bog‘liqligiga doir tajribalar
	Fizik asboblarning ishlash tamoyili va ularning amaliyotda qo‘llanilishi	Tok kuchi, kuchlanish, elektr qarshilik, zanjirning bir qismi uchun Om qonuni, o‘tkazgichlarni ketma-ket va parallel ulash. Kuchlanish, elektr qarshilik, solishtirma qarshilik. Elektr tokining ishi va quvvatini, o‘zgaruvchan tokni

		transformatsiyalash bo‘yicha olgan bilim, ko‘nikma va malakalarning turmushda va texnikada qo‘llanilishi.

Fizikaning optika, atom va yadro fizikasi bo‘limlari kompetensiyalarga taqsimlanib o‘rganiladi. Demak, fizika fani bo‘yicha talabalar bilishi va qo‘llay olishi kerak: tushunchalar, fizik kattaliklar, fizik qonunlar, tushuntirish kerak bo‘lgan fizik hodisalar, o‘lchash, natija olish, nazariy bilimlarni namoyon qilish, axborotlarni mustaqil ravishda izlash, amaliyotda qo‘llay olish, fizika fanidan talabalar kompetensiyasi, jarayon va hodisalarni kuzatish, kattaliklarni o‘lchash va aniqlash, jarayon va hodisalarni tushuntirish, tajribalar o‘tkazish va xulosalar chiqarish, fizik asboblarning ishlash tamoyili, fizik bilimlarni amaliyotda qo‘llash.

Kompetensiya–mavjud bilim, ko‘nikma va malakalarni kundalik faoliyatda qo‘llay olish qobiliyati.Talabaning har tomonlama rivojlanishiga ta’sir etuvchi pedagogik muhitni yaratish muhim (.2-jadvalga qarang). **2 - jadval**

Talabaning har tomonlama rivojlanishiga ta’sir etuvchi pedagogik muhitni yaratish.

Talabani xar tomonlama rivojlantirishga ta’sir etuvchi pedagogik muxitni yaratish	Talabalar o‘zlashtirish kerak bo‘lgan bilim ko‘nikma, fikrlash dunyoni anglash, uni tadqiq qilish, jarayonlarini o‘rganish, voqealar, holatlar qonun va qoidalar munosabati va h.k.
Joriy etish uchun: “Men xohlayman”, “Men bajara olaman”, “Menda qoniqish hissi paydo bo‘ldi”, “Meni yoqtiradilar”	
Ushbu yondashuv doirasida, shaxsni har tomonlama rivojlantirish, faoliyat sferasi his-tuyg‘u holati haqida so‘z boradi.	

Talabalar ongining rivojlanishini tashkil etish uchun har bir yutuqni ko‘rish kerak, buning uchun shunday topshiriqlar va masalalarni taklif etish kerakki, talaba uni bajara olsin.

Talabalar qo‘shimcha adabiyotlar o‘qishi, u bilan tanishishi va tayyorlanishi kerakligini his qilish va bilim olish zarurligi buning zamirida katta texnik loyihalar yaratish, uni hayotga joriy etish mumkinligini anglay bilsin

Fizika o‘qituvchisi o‘zining psixologik testlarini o‘tkazib berishi maqsadga muvofiq. Jumladan, «O‘quv faoliyatdagi intilish», «Muvaffaqiyatga erishish», «Sen kim?», «Sen qandaysan?», «O‘zingni angla», «O‘zingga baho ber» kabi testlar talabaning tafakkuri fikrlarini aniqlaydigan eng ustuvor yo‘nalishdir deyiladi. Masalan, taqqoslash testlari. «Sen o‘z fikringning ilmiy g‘oya innovatsiyalarini bayon qila olasanmi» kabi testlar. Buning natijasida talaba o‘zida nima o‘zgarish bo‘layotganini sezadi. Talabaning barcha ruhiy holatlari o‘zgaradi. Masalan, his qilish, qabul qilish, diqqatni jamlash, xotirani kuchaytirish, taassurot va fikrlash jarayonining ijobiy tomonga o‘zgarishiga sabab bo‘ladi.

Keltirilgan tavsiflarni tahlil etish natijasida bilimlar izlanish va fikrlash faoliyatlari, ijod jarayoni mahsuli sifatida turli xil shakllarda tizimli, fanlararo hamda umumlashtirilgan holda aniqlab olish mumkin.An’anaviy va kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan ta’limning qiyosiy tahlili quyidagicha .3.-jadval. Bilimlarni mustaqil ravishda o‘rganishga intilish, oliy ta’lim muassasalarida talabalar muammolar yechimini topishni o‘rganadi.

3-jadval

An’anaviy va kompetensiyaviy yondashuvning qiyosiy tahlili.

T/r	Ta’lim jarayoning didaktik elementlari	An’anaviy yondashuv	Kompetensiyaviy Yondashuv
1.	Maqsadlar	Bilim, ko‘nikma va malakalarni shakllantirishga yo‘naltirilgan	Kompetentlilikni rivojlantirishga yo‘naltirilgan
2.	Ta’lim dasturlari (ta’lim mazmuni)	Davlat ta’lim standartini amalga oshiradi	Kasbiy-ta’limiy dasturlarni o‘zlashtirishga qaratilgan individual harakatlar traektoriyasi
3.	Ta’limni tashkil etish shakllari	O‘quv soatlari xajmining auditoriyada 60%, auditoriyadan tashqari 40 % miqdorda tashkil etilishi	Individual va frontal ko‘rinishda ishlash
4.	Pedagogik jarayonni tashkil etish va amalga oshirish metodlari	O‘qitishning -auditoriya tizimi doirasidagi an’anaviy metodlar	Individual va kompetensiyaviy yondashuvga yo‘naltirilgan noan’anaviy metodlar
5.	Pedagoglarning faoliyat jarayonidagi o‘rni	“Nasihatgo‘y”, “axborot beruvchi”, “baholovchi”	“Hamkor”, “maslahatchi”, “yordamchi”, “vositachi”
6.	Ta’lim oluvchilarning faoliyat jarayonidagi o‘rni	“Tinglovchi”, “qabul qiluvchi”, “xotirasida saqlovchi”	“Hamkor”, “tajriba o‘tkazuvchi”, “tadqiqotchi”, “konstruktor-yaratuvchi”, olgan bilimlarini notanish vaziyatlarda qo‘llovchi
7.	Ta’lim muassasa- sini boshqarish tuzilmasi	Tuzilma texnika oliy ta’lim muassasasi faoliyatini yuritishga yo‘naltirilgan	Tuzilma texnika oliy ta’lim muassasasini rivojlantirishga yo‘naltirilgan
8.	Ta’limni rivojlantirish texnologiyalarin i qo‘llash	Ta’lim texnologiyalari bilim, ko‘nikma va malakalarni rivojlantirishga xizmat qiladi	Amaliy faoliyatda layoqatlilik va bir vaziyatdan boshqa vaziyatga o‘tishda ijodiy yondasha olish kompetentliligi rivojlanadi
9.	Ta’lim natijalarini nazorat qilish va baholash	Bilim, ko‘nikma va malakalarning shakllanganligini tekshirishga yo‘naltirilgan	Mutaxassisning kasbiy va shaxsiy sifatlari rivojlanish darajasini aniqlashga yo‘naltirilgan

Fan o‘qituvchilari talaba shaxsini o‘rganish bilan birgalikda ular egallagan bilim, ko‘nikma, malakalarni faoliyatida qo‘llay olish kompetensiyalarining shakllanganlik darajasini aniqlash metodlaridan ham xabardor bo‘lish kerak. Mazkur masalalar psixologik-pedagogik tashxislash orqali amalga oshiriladi va ta’lim jarayonini to‘la qamrab oladi. U quyidagi yo‘nalishlarga ega .
1. Ta’lim natijalarini baholash. 2. O‘qitish sifatini o‘rganish. 3. O‘quv jarayonining keyingi bosqichlarini rejalashtirish. 4. O‘qish va o‘qitishda erishgan yutuqlarini rag‘batlantirish. 5. Ta’lim va tarbiya jarayonini optimallashtirish. tashxisning vazifalari quyidagilardan iborat:1. Talabalarning nisbatan rivojlanganligini aniqlash.
2. Ma’lum bir ta’sirlar natijasida rivojlanganlik darajasi o‘zgartirishni tahlil qilish.
Bo‘lajak texnik muhandislarning kasbiy tayyorgarligini rivojlantirishda quyidagi omillarni hisobga olish lozim:
1. Xulq namunasi. bo‘lajak texnik muhandislarni ichki ruhiy holatini, ma’naviy-axloqiy qarashlar tizimini xatti-harakati, yurish-turishi va xulqida namoyon etadi. Shuning uchun xulq namunasi

ta’lim - tarbiyajarayonida bo‘lajak texnik mutaxassis kasbiy tayyorgarligigata’sir etuvchi muhim omil hisoblanadi.
2. Bo‘lajak texnik muhandis kasbiy faoliyat jarayonida o‘zligini anglashni shakllantirish uchun harakat orqali muloqotga kirishadi. Harakatsiz muhit, faoliyat bo‘lishi mumkin emas. Shuning uchun bo‘lajak texnik - mutaxassislarning kasbiy tayyorgarligini rivojlantirish samaradorligini ta’minlash harakat omiliga ham bog‘liq.
3. Maxsus tashkil etiladigan nutqiy aloqalar asosida texnik muhandis ongiga singdiraladi. Nutkiy aloqalar o‘quv - tarbiya jarayoni ob’ektlari o‘rtasida kechadi va bo‘lajak texnik mutaxassisningkasbiy tayyorgarligini rivojlantirish jarayonida omil bo‘libxizmat qiladi.
4.O‘quv-bilish samarasi o‘qituvchi va bo‘lajak texnik mutaxassis o‘z faoliyatlariga munosbatlari bilan belgilanadi.
5.Ta’lim-tarbiya mazmuni, shakl, metod va vositalarning tavsifi.
6.Ijtimoiy omillar: ta’lim-tarbiya jarayonini insonparvar-lashtirish va demokratlashtirish, mustakillik, erkinlik oshkoralik va tenglik.
7. Hududiy omillar: texnik muhandislar yashayotgan o‘lka madaniy qadriyatlarining mazmun qamrovi, boyligi, tarixiy o‘rni va ahamiyati.
Fanni o‘qitishda shartli ravishda tayanch va fizika faniga oid kompetensiyalar tanlab olingan.

4-jadval

O‘quv fan dasturi asosidagi kompetensiyalar

Kommunikativ kompetensiya	**Shakllantirilishi lozim bo‘lgankomu-nikativ kompetensiyalarni o‘quv fanida aks etishi.**
1. Mavzudan kelib chiqib, savol-larni mantiqan to‘g‘ri qo‘ya olish va javob berish, ona tili va xorijiy tillardan birini bilish 2. O‘zaro muloqotda muomala madaniyatiga amal qilish, jamoaviy hamkorlikda ishlay olish, suhbatdosh fikrini tahlil qilgan holda, o‘z pozitsiyasinihimoya qilish. 3. Turli ziddiyatli vaziyatlarda o‘z ehtirosini boshqarish, kelishmovchi-liklarni odilona, xaqqoniy va ijobiy yondashgan holda munosabat bildirish va zarur qarorlarni qabul qila olish	1. Fizik tushunchalarni, masalan: modda miqdori, solishtirma issiqlik sig‘imi kabi fizik terminlarning boshqa tillarda nomla-nishini bilishva muloqotda foydalanish. 2. Qonun (gaz qonunlari, yorug‘likni qaytarish, sinish) qoida - ta’riflarini (izotermik, izobarik, izoxarik) og‘zaki va yozma tarzda aniq tushunarli bayon qila olish. 3. Mavzuga oid tushunchalarning fanlar bilan aloqadorligini o‘z bilimiga asosla-nib, savollarni mantiqan to‘g‘ri qo‘ya olish va javob berish. 4. Mavzu yuzasidan suhbatdosh fikrinihurmat qilish, o‘zaro kelishuv asosida ishlay olish. 5. Masalalar yechganda turli vazifalar-da keltirilgan muammolarni fizik hodisa va qonunlarga tayanib qaror qabul qilish
Axborot bilan ishlash kompeten-siyasi 1. Mavjud axborot manbalaridan (Internet, televizor, radio, audio, video yozuv) telefon, kompyuter, elektron pochta, xabar jo‘natish va foydalana olish. 2. YeXSELda ma’lumotlar bazasini yaratish, ularni tahlil qilish.	**Shakllantirilishi lozim bo‘lgan axborot bilan ishlash kompetensiyasining o‘quv fanida aks etishi** 1. Turli axborot manbalari: kitob, lug‘at, ilmiy ommabop adabiyotlar, gazeta-jurnallar, Internet, elektron ishlanma, elektron darslik, televizor, radio, komp-yuter, elektron pochtalar bilan ishlay olish. 2. Har bir mavzuga oid kerakli ma’lumotlarni izlab topish. Berilgan mavzu yuzasidan kurs ishi va referat yoza olish.
Shaxs sifatida o‘z-o‘zini rivojlantirish kompetensiyasi 1. Shaxs sifatida o‘z-o‘zini rivojlantirish.	**Shakllantirilishi lozim bo‘lgan shaxs sifa-tida o‘z-o‘zini rivojlantirish kom-petensiyasining o‘quv fanida aks etishi.** 1. Shaxs sifatida ushbu fanni o‘rganish-ga o‘z-o‘zini rivojlantirish maqsadida, mustaqil ravishda fanga

2. Guruhlarda ishlash mas'uliyat-ini his eta bilish, lider bo‘la olish, turli muammoli vaziyatlarda qaror qabul qilish. 3. Jismoniy, ma'naviy, ruhiy va intellektual kamolatga intilish. 4. O‘zining qiziqishiga qarab qobiliyatini namoyon qila bilish, fan olimpiadalarida, ko‘rik - tanlovlarida ishtirok etish. 5. Halollik, to‘g‘ri so‘zlik kabi insoniy fazilatlarga ega bo‘lish.	hissa qo‘shgan olimlarning ishlari va mavzular yuzasidan referat hamda kurs ishi tayyorlash 2. Fan bo‘yicha laboratoriya ishlari, tajribalarni mustaqil bajara olishi va xulosalar chiqara olishi. 3. O‘qib o‘rganganlariga tayangan holda fanga qiziqishini namoyon qilish maqsadida fanga oid texnik ijodkorlik qilish, yangi texnik loyihalar yaratishga harakat qilish 4. Turli tadbirlarda ishtirok etish, hurmat qozonish va kundalik turmushda uchraydigan muammolarnihal eta olish.
Ijtimoiy faol fuqarolik kompetensiyasi 1. Vatan oldida mas'uliyatni his qilish. 2. Jamiyatda bo‘layotgan hodisalar-ga befarq bo‘lmaslik, o‘z munosabatini bildirish. 3. Kasbining mohiyatini tushuni-shi va ongli ravishda kelajakka intilishi. 4. Mehnat hamda fuqarolik munosabatlariga muomala, iqtisodiy, ekologik, huquqiy madaniyatga rioya qilishi.	**Shakllantirilishi lozim bo‘lgan ijtimoiy faol fuqarolik kompetensiya-sining o‘quv fanida aks etishi.** 1. Texnika oliy ta'lim muassasalarida, mahalla va jamoat joy-larida o‘z o‘rnini his etishi va innovatsion g‘oyalar yaratib, yashash turmush uchun g‘oyalarni tatbiq etish 2. O‘zining mavzuga oid referatlarini, mustaqil ishlarining afzal tomonlarini ob'ektiv baholay olish. 3. Texnika oliy ta'lim muassasalaridagi o‘rtoqlariga yordam berish, ular bilan bahs munozaralarda ishtirok etishi, yordamga muhtojlarga saxovatli bo‘lish.
Umummadaniy kompetensiya 1. Xalqimizning tarixiy, ma'na-viy merosini avaylab asrash, marosim, an'analariga hurmat bilan qarash. 2. Milliy mafkura, milliy umum-insoniy tamoyillarni va vazifalarni bilishi.	**Shakllantirilishi lozim bo‘lgan umum-insoniy kompetensiyasining o‘quv fanida aks etishi.** 1. Insonlarga nisbatan mehr-oqibatli bo‘lish orqali Vatanga sadoqatli bo‘lish. 2. Ijodiy qobiliyatini namoyon etish, turli maketlar, boshqotirmalar,yangi innovatsiyalar yaratish. 3. Fizika fanining boshqa fanlar orasidagi o‘rni, uning tarixi va rivoj-lanish yo‘llarini o‘rganish. 4. O‘zgalarning dunyo qarashini hurmat qilish
Matematik savodxonlik, fan -texnika yangiliklaridan xabardor bo‘lish hamda foydalanish kompeten-siyasi 1.Insonmehnatini yengillash-tiradigan, mehnat unumdorligini oshiradigan va qulay shart-sharoitga olib keladigan, fan - texnika yangilik-laridan xabardor bo‘lishi hamda foydalana olishi. 2. Taraqqiyotni isloh qilishni, besh tamoyil va yettita ustuvor yo‘nalishni sharhlay olishi, mamlakatimizning dunyo hamjamiyatida tutgan o‘rni haqida ma'lumotga ega bo‘lishi.	**Shakllantirilishi lozim bo‘lgan matema-tik savodhonlik, fan - texnika yangilik-laridan habardor bo‘lishi hamda foydalanish kompetensiyasining o‘quv fanida aks etishi.** 1. Aniq hisob-kitoblarga asoslangan holda, o‘z faoliyati natijalarini ko‘rsata olish 2.Kundalik faoliyatida formula-lardan foydalanib, chizma, grafik va rasmlarni chiza olish. 3. Turli o‘lchov asbob-uskunalari bilan ishlay olish. 4.Fanning rivojlanishdagi yangilik-lardan xabardor bo‘lish.

1. Mazkur kompetensiyalarni har mashg‘ulotda shakllantirib borish talab etiladi va uning samarali omillari sifatida: o‘qituvchining har bir mashg‘ulotga ijodiy yondashuvi; fan o‘qituvchisining kompetentliligi hamda talabalarning o‘qishga bo‘lgan motivatsiyasini(qiziqish, xohish, istak, ixlos) oshirish zaruratini keltirib o‘tish mumkin.

Fizika fani bo‘limlarini oliy o‘quv yurtlarida o‘qitishni samarali tashkil qilish uchun, avvalambor, o‘qitish jarayonini oldindan rejalashtirib olish lozim. Buning uchun oliy o‘quv yurtlarida “Fizika fani bo‘limi nima uchun o‘qitiladi?”, “unda nima o‘rganiladi?”, “qanday o‘qitish kerak?”, “nima yordamida o‘qitish kerak?” degan savollarning kun tartibiga qo‘yilishi yangi kompitentlikka erishish uchun maqsadga muvofiq bo‘ladi. Texnika oliy ta’lim muassasalarida fizika fanini o‘qitishning maqsadi bilim, ko‘nikma, malaka va kompetentliligi shakllangan, intellektual salohiyatga ega bo‘lgan shaxsni tarbiyalashdan iboratdir. Maqsad – oldindan belgilangan natijaga erishish mahsuli bo‘lib, ta’lim jarayonida uning sub’ektlari (o‘qituvchi va talaba)ning birgalikdagi faoliyati yakunida yuqori samaradorlikka erishishdir

Xulosa. maqsad oldindan belgilangan natijaga erishish mahsuli bo‘lib, u ta’lim jarayonida uning sub’ektlari (o‘qituvchi va talaba)ning birgalikdagi faoliyati yakunida rejalashtirilgan bilim, malaka va ko‘nikmalarni egallashlarining oldindan kafolatlanishidir talabaning mustaqil bilim egallay olishi, anglashi, rivojlanishi yo‘lida doimiy yordam ko‘rsatish va uni shunga ishontirish;

Prezidentimiz tomonidan oliy o‘quv yurtlarida ta’lim jarayonini zamonaviylashtirish sohasida olib borilayotgan sa’y-harakatlarga muvofiq har bir fanni o‘qitishda zamonaviy pedagogik texnologiyalarni kommunikativ yondashuv asosida dars mashg‘ulotiga tatbiq qilishning asosiy yo‘li ta’lim samaradorligini oshirishga to‘sqinlik qilayotgan eskicha o‘qitish tizimidan voz kechishdan iboratdir.

Shundan kelib chiqib, oliy o‘quv yurtlarida fizika fani bo‘limiga oid har bir dars mashg‘ulotlarining loyihalarini kommunikativ yondashuv sohasida pedagogik texnologiya tamoyillari asosida ishlab chiqish va ta’lim jarayoniga joriy qilish bugungi kunning talabidir.

Foydalanilgan adabiyotlar Foydalanilgan adabiyotlar

1. Sultonova O‘.N.“Ustroystvo dlya kontrolya fiziko-ximcheskix parametrov pitevoy vodы”. “Texnika va texnologik fanlar sohalarining innovatsion masalalari” mavzusidagi xalqaro ilmiy-texnik anjumani.-.: 2020 yil 22 sentabr. -S. 393-395 B.
2. Sultonova O‘.N. Amanov B.“Fizikani o‘qitish texnologiyalari va loyihalashtirish”. “Texnika va texnologik fanlar sohalarining innovatsion masala-lari” mavzusidagi xalqaro ilmiy-texnik anjumani. -.:2020 yil 22 sentabr. - 410-412. B
3. Sultonova O‘.N. Soqieva B. Formation of basis competences for studentsbusolvingproblems in physics. Page-.:107-114 Vol 7 no 11.2019.
4. B.E.To‘raev, Sultonova O‘.N. Fizikadan savol va masalalar to‘plami darslik.-T.:2021. -365 bet.
5. Sultonova O‘.N. Oromiddinov S. “Talabalarni mustaqil o‘quv faoliyatini tashkil etishda seminar mashg‘ulotlari. //UFA shaxridagi Xalqaro “Vыsshaya shkola” -.:2018 y, 24.son 35-38.B
6. Sultonova U.N., O.Alimnazarov “Analiz izmeneniya kineticheskoy energii mexanicheskoy sisteme”. // MSNS “Nauka i prosveщenie”-.: 2019, 66-69.B
7. Sultonova O‘.N., Sultonov S.N. Avtomatizatsiya eksperimenta v laboratornom komplekse po mexanike. //Vыsshaya shkola.-.: 2018, 24 son. 32-33.B
8. Sultonova O‘.N. Kadirova N.T. Sultonov S.N. Jiyanova S.I. Payanova S.Q. “Technology to improve the methods of teaching physics in hicher education based on a competency approach (on the example of training technical engineers)” European Journal of Molekular&Clinikal Medicine ISSN 2515-8260 Volume 7 issue -.:2020 y, 365-374.b
9. Sultonova O‘.N. To‘raev B.E. Sultonov S.N. “Fizika fanidan muammoli masalalar yechishda kompetensiyaviy yondashuv” vыpusk 6 (50) F.A Mamadaliev, Egyptian triangle (books 1, 2,3) T/ “Renessans press”-.: 2018 y, 144-149.B

10. Sultonova O‘.N., Rahimov N.R., Turdiev B.E., Amanov B.Sh. “Texnika va texnologik fanlar sohalarining innovatsion masalalari mavzusidagi xalqaro ilmiy-texnik anjuman materiallari” 22 sentabr -.: 2020 y, 393-395.B
11. Sultonova O‘.N.“Ustroystvo dlya kontrolya fiziko-ximcheskix parametrov pitevoy vodы”. “Texnika va texnologik fanlar sohalarining innovatsion masalalari” mavzusidagi xalqaro ilmiy-texnik anjumani.-.: 2020 yil 22 sentabr. -S. 393-395 B.
12. Sultonova O‘.N. Amanov B.“Fizikani o‘qitish texnologiyalari va loyihalashtirish”. “Texnika va texnologik fanlar sohalarining innovatsion masala-lari” mavzusidagi xalqaro ilmiy-texnik anjumani. -.:2020 yil 22 sentabr. - 410-412. B
13. Sultonova O‘.N. Soqieva B. Formation of basis competences for studentsbusolvingproblems in physics. Page-.:107-114 Vol 7 no 11.2019.
14. B.E.To‘raev, Sultonova O‘.N. Fizikadan savol va masalalar to‘plami darslik.-T.:2021. -365 bet.
15. Sultonova O‘.N. Oromiddinov S. “Talabalarni mustaqil o‘quv faoliyatini tashkil etishda seminar mashg‘ulotlari. //UFA shaxridagi Xalqaro “Vыsshaya shkola” -.:2018 y, 24.son 35-38.B
16. Sultonova U.N., O.Alimnazarov “Analiz izmeneniya kineticheskoy energii mexanicheskoy sisteme”. // MSNS “Nauka i prosveщenie”-.: 2019, 66-69.B
17. Sultonova O‘.N., Sultonov S.N. Avtomatizatsiya eksperimenta v laboratornom komplekse po mexanike. //Vыsshaya shkola.-.: 2018, 24 son. 32-33.B
18. Sultonova O‘.N. Kadirova N.T. Sultonov S.N. Jiyanova S.I. Payanova S.Q. “Technology to improve the methods of teaching physics in hicher education based on a competency approach (on the example of training technical engineers)” European Journal of Molekular&Clinikal Medicine ISSN 2515-8260 Volume 7 issue -.:2020 y, 365-374.b
19. Sultonova O‘.N. To‘raev B.E. Sultonov S.N. “Fizika fanidan muammoli masalalar yechishda kompetensiyaviy yondashuv” vыpusk 6 (50) F.A Mamadaliev, Egyptian triangle (books 1, 2,3) T/ “Renessans press”-.: 2018 y, 144-149.B
20. Sultonova O‘.N., Rahimov N.R., Turdiev B.E., Amanov B.Sh. “Texnika va texnologik fanlar sohalarining innovatsion masalalari mavzusidagi xalqaro ilmiy-texnik anjuman materiallari” 22 sentabr -.: 2020 y, 393-395.B

ZAMONAVIY TA'LIMNING KONSEPTUL MUAMMOLARI

Zaripova Xolida Baxtiyor qizi
Toshkent ijtimoiy innovatsiya universiteti
Boshlang’ich ta’lim yo’nalishi 3-kurs talabasi

Annotatsiya

Maqolada zamonaviy ta’lim tizimining shakllanishi, rivojlanish tendensiyalari hamda uning oldida turgan konseptual muammolar yoritilgan. Ta’lim jarayonida texnologik taraqqiyot, globallashuv, ijtimoiy-iqtisodiy o‘zgarishlar va inson kapitaliga bo‘lgan talablarning ortishi bilan bog‘liq dolzarb masalalar tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: zamonaviy ta’lim, raqamli transformatsiya, kompetensiya, globalizatsiya, innovatsion yondashuv, sifatli ta’lim.

Bugungi kunda zamonaviy ta’lim tizimi oldida yangi talab va vazifalar paydo bo‘lmoqda. Jamiyatning rivojlanishi, raqamli texnologiyalarning jadal sur’atlar bilan kirib kelishi, globallashuv jarayonlari ta’lim sohasida tub islohotlarni amalga oshirishni taqozo etmoqda. Zamonaviy ta’lim nafaqat bilim berish, balki shaxsning ijodiy, tanqidiy va innovatsion fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirishga yo‘naltirilgan bo‘lishi kerak. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev ta’kidlaganidek: “Bugungi kunda ta’lim tizimini zamon talablariga mos

ravishda isloh qilish, yosh avlodni raqobatbardosh bilim va ko‘nikmalarga ega etib tarbiyalash – bizning eng ustuvor vazifamizdir. Zamonaviy dunyoda ta’limni yangilamasdan turib, taraqqiyotga erishib bo‘lmaydi.” Shu bois ta’lim tizimida konseptual muammolarni aniqlash va ularni yechish mexanizmlarini ishlab chiqish, ta’lim sifatini oshirish va innovatsion rivojlanishning mustahkam poydevorini yaratish muhim ahamiyat kasb etadi.

Zamonaviy ta’lim tizimi an’anaviy ta’lim shakllaridan farqli ravishda shaxsning har tomonlama rivojlanishiga, mustaqil fikrlash va amaliy ko‘nikmalarni shakllantirishga yo‘naltirilgan yondashuvni talab qiladi. Bu tizimning konseptual asoslari ta’lim jarayonini zamon talablari bilan uyg‘unlashtirishga qaratilgan bo‘lib, bir nechta muhim tamoyillarga tayanadi. Shaxsga yo‘naltirilgan yondashuv zamonaviy ta’limning eng muhim tarkibiy qismidir. Bu tamoyil o‘quvchi yoki talabaning individual imkoniyatlari, qiziqishlari va ehtiyojlarini inobatga olgan holda ta’lim berishni nazarda tutadi. Natijada ta’lim jarayoni shaxsning o‘zini anglash, mustaqil qaror qabul qilish va faol fuqarolik pozitsiyasini shakllantirishga xizmat qiladi. Hayot davomida o‘qish (lifelong learning) konsepsiyasi esa zamonaviy dunyoda uzluksiz ta’lim olish zarurligini ifodalaydi. Texnologik va ijtimoiy o‘zgarishlar shaxsdan muntazam ravishda yangi bilim va ko‘nikmalarni egallab borishni talab qiladi. Shuning uchun ta’lim faqat maktab yoki oliygoh bilan chegaralanib qolmasdan, butun umr davomida olib boriladigan jarayon sifatida qaraladi. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan samarali foydalanish ta’lim jarayonini yangicha sifat bosqichiga olib chiqadi. Raqamli ta’lim platformalari, interaktiv dars vositalari va masofaviy o‘qitish imkoniyatlari ta’limning ochiqligini, tezkorligini va samaradorligini ta’minlaydi. Kompetensiyaviy yondashuv zamonaviy ta’lim tizimining asosiy ustunlaridan biridir. Bu yondashuv o‘quvchilarni faqat nazariy bilimlar bilan emas, balki amaliy hayotda qo‘llay oladigan ko‘nikma va malakalar bilan qurollantirishni ko‘zda tutadi. Natijada bitiruvchilar mehnat bozorida raqobatbardosh bo‘lishlari uchun zarur salohiyatga ega bo‘ladi. Umuman olganda, zamonaviy ta’limning konseptual asoslari shaxsni har tomonlama rivojlantirish, uzluksiz o‘qish madaniyatini shakllantirish, raqamli imkoniyatlardan unumli foydalanish va kompetensiyaviy yondashuv orqali ta’lim sifatini yangi bosqichga olib chiqishga xizmat qiladi.

Zamonaviy ta’lim tizimini rivojlantirish yo‘lida bir qator konseptual muammolar mavjud bo‘lib, ular ta’lim jarayonining samaradorligiga, sifatiga hamda uning jamiyat ehtiyojlariga moslashuv darajasiga sezilarli ta’sir ko‘rsatmoqda. Ushbu muammolarni chuqur tahlil qilish va ularni bartaraf etish mexanizmlarini ishlab chiqish ta’lim tizimini modernizatsiya qilishning eng muhim shartlaridan biridir.

Ta’lim sifati va mazmuni: Bugungi kunda ta’lim mazmuni ko‘plab hollarda tez o‘zgarayotgan ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlarga to‘liq mos kelmayapti. Darsliklar, o‘quv dasturlari va o‘qitish metodikalarining zamon talabiga mos ravishda yangilanmasligi natijasida o‘quvchilar egallayotgan bilim va ko‘nikmalar real hayotda yetarli darajada qo‘llanilmaydi. Bu holat bitiruvchilarning mehnat bozorida raqobatbardoshligini pasaytiradi, innovatsion g‘oyalarni amalga oshirish qobiliyatlarini cheklaydi. Shuningdek, o‘quv dasturlarida kreativlik, tanqidiy fikrlash va muammoli vaziyatlarni hal etishga yo‘naltirilgan topshiriqlar yetarli emasligi ta’lim sifatiga salbiy ta’sir ko‘rsatmoqda.

Texnologik tengsizlik: Raqamli texnologiyalar jadal rivojlanayotgan davrda texnik infratuzilma barcha hududlarda bir xil darajada rivojlanmagan. Aholining ayrim qatlamlari va chekka hududlarda joylashgan ta’lim muassasalari internet tarmog‘iga ulanganlik darajasi past, zamonaviy kompyuter texnikasi yetarli emas. Natijada sifatli ta’lim olish imkoniyatlarida katta tafovutlar yuzaga kelmoqda. Bu esa raqamli bo‘linish (digital divide) jarayonini kuchaytiradi, teng imkoniyatlar prinsipiga zid holatni yuzaga keltiradi. Zamonaviy texnologiyalarni joriy etishda bunday tengsizlikni bartaraf etish ta’lim tizimining strategik vazifalaridan biri bo‘lishi zarur.

Pedagoglarning kasbiy kompetensiyasi: Zamonaviy o‘qituvchi faqat bilim manbai emas, balki talabaning mustaqil rivojlanishiga yo‘l ko‘rsatuvchi, rag‘batlantiruvchi va qo‘llab-quvvatlovchi shaxs — fasilitator bo‘lishi kerak. Ammo amaliyotda ko‘plab pedagoglarning raqamli texnologiyalarni qo‘llash ko‘nikmalari, zamonaviy pedagogik metodikalarni bilish darajasi yetarli emasligi ko‘zga tashlanadi. Bu esa ta’lim sifati va samaradorligiga bevosita salbiy

ta’sir ko‘rsatadi. O‘qituvchilarning kasbiy rivojlanishi va qayta tayyorlash tizimini mustahkamlash bu boradagi eng muhim yo‘nalishlardan biridir.

Innovatsion yondashuvning yetishmasligi: Hozirgi kunda ko‘plab ta’lim muassasalarida an’anaviy dars berish usullari saqlanib qolgan bo‘lib, bu yondashuv zamonaviy jamiyat ehtiyojlariga to‘liq javob bermaydi. Ta’lim jarayonida interaktiv metodlar, muammoli ta’lim, loyihaviy va tadqiqotga asoslangan o‘qitish usullarining yetarli darajada qo‘llanilmasligi talabalarda mustaqil fikrlash, ijodiy yondashuv va muammolarni hal etish ko‘nikmalarini rivojlantirishga to‘sqinlik qiladi. Natijada ta’lim jarayoni ko‘proq nazariy bilimlarni berishga yo‘naltirilib, amaliy va innovatsion salohiyatning yetarli shakllanmasligiga olib keladi.

Konseptual muammolarni bartaraf etishda bir qator muhim yo‘nalishlarga alohida e’tibor qaratish lozim. Avvalo, ta’lim dasturlari mehnat bozori ehtiyojlariga mos ravishda yangilanib borilishi zarur. Bu o‘z navbatida bitiruvchilarning raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qiladi. Shuningdek, ta’lim jarayoniga ilg‘or raqamli texnologiyalarni joriy etish o‘quvchilarga zamonaviy ko‘nikmalarni shakllantirish va bilim olish imkoniyatlarini kengaytiradi. Pedagoglarning kasbiy malakasini muntazam oshirib borish ta’lim sifatini ta’minlashda muhim omil hisoblanadi. Ta’lim jarayonida tanqidiy va ijodiy fikrlashni rivojlantiruvchi interaktiv metodlardan foydalanish esa o‘quvchilarning mustaqil fikrlash va muammolarni hal etish qobiliyatini kuchaytiradi. Bundan tashqari, hududlar o‘rtasida texnik infratuzilma tengligini ta’minlash orqali ta’lim imkoniyatlarida adolat va barqarorlikka erishish mumkin.

Xulosa qilib aytganda, zamonaviy ta’limning konseptual muammolarini hal qilish — ta’lim sifatini oshirish, raqobatbardosh kadrlar tayyorlash va innovatsion rivojlanishni ta’minlashning muhim omilidir. Ta’lim tizimini takomillashtirishda davlat siyosati, pedagogik jamoa va jamiyatning barcha qatlamlari hamkorligi zarur. Shuningdek, zamonaviy texnologiyalarni keng joriy etish, pedagoglarning kasbiy salohiyatini oshirish hamda ta’lim infratuzilmasini rivojlantirish orqali barqaror va samarali ta’lim tizimini shakllantirish mumkin. Bu esa kelajak avlodning intellektual salohiyatini yuksaltirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Hasanboyeva O., Raximova D. Pedagogika. – Toshkent: Fan, 2019.
2. Qodirova F. Ta’lim sifati va innovatsion texnologiyalar. – Toshkent: Ma’naviyat, 2020.
3. Normurodova M. Raqamli ta’lim va uning istiqbollari. – Toshkent: O‘zbekiston Milliy universiteti nashriyoti, 2021.
4. Axmedova N. Zamonaviy ta’limning konseptual yondashuvlari. – “Ta’lim va innovatsiya” jurnali, 2022.
5. Abduvaliyev A. Ta’lim islohotlari va strategik rivojlanish yo‘nalishlari. – Toshkent, 2023.
6. Raxmonov I. Pedagogik kompetensiya: nazariya va amaliyot. – Toshkent, 2024.
7. Qodirov A. *Ta’lim sifatini boshqarishning zamonaviy tamoyillari.* – Toshkent: Ma’naviyat, 2017.
8. Yo‘ldoshev J.G‘., Usmonov S.A. *Pedagogik texnologiyalar asoslari.* – Toshkent: O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, 2004.
9. To‘raqulov H., Ziyomuhammedov B. *Pedagogika nazariyasi va tarixi.* – Toshkent: Fan, 2010.
10. Abdullayeva S. *Zamonaviy ta’lim tizimi va innovatsion yondashuvlar.* – Toshkent: Ilm Ziyo, 2021.
11. Islomov U. *Ta’lim tizimini modernizatsiya qilishning konseptual asoslari.* – Toshkent: Iqtisod-Moliya, 2022.

“БІЛІМ БЕРУ САЛАСЫНДАҒЫ ЭКСПЕРИМЕНТТІК ЖӘНЕ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ҚЫЗМЕТ”

Низами атындағы ӨзҰПУ Бастауыш білім беру педагогикасы кафедрасы аға оқытушысы PhD А.П.Балтамуратова

Низами атындағы ӨзҰПУ Мектепке дейінгі және бастауыш білім беру факультеті 3-курс студенті Исламова Зухра Рахматуллақызы

Аннотация: Бұл мақалада Өзбекстан білім беру жүйесіндегі эксперименттік және инновациялық қызметтің мазмұны, мақсаттары мен жүзеге асу бағыттары қарастырылған. Мақалада нақты тәжірибелер мен ғылыми деректер негізінде инновациялық қызметтің тиімділігі көрсетіліп, әдістемелік ұсыныстар беріледі.

Кілт сөздер: инновация, эксперимент, педагогикалық технология, цифрлық білім, инновациялық даму, Өзбекстан, білім сапасы, әдістемелік жаңарту.

Annotation: This article explores the content, objectives, and implementation directions of experimental and innovative activities in the education system of Uzbekistan. Based on practical examples and research data, the paper demonstrates the effectiveness of innovative approaches and provides methodological recommendations for improving the quality of education.

Keywords: innovation, experiment, pedagogical technology, digital education, innovative development, Uzbekistan, education quality, methodological improvement.

Қазіргі заманда білім беру саласында инновация мен эксперименттік әрекет — жүйені жаңғыртудың басты қозғаушы күштері. Өзбекстанда “Янги Ўзбекистон” (Жаңа Өзбекстан) стратегиясы аясында білім беру саясатына цифрландыру, оқыту-әрекеттерін жаңарту, инновациялық педагогикалық технологияларды енгізу мен білім сапасын арттыру мәселелері басым талқылануда. Эксперименттік қызмет пен инновациялық іс-әрекеттер мектептен бастап жоғары оқу орындарына дейінгі білім беру деңгейлерінде қолданылып, олардың ғылыми-әдістемелік негіздерін жетілдіру маңызды.

Мақаланың мақсаты — Өзбекстанда білім беру жүйесінде эксперименттік-инновациялық қызметтің қазіргі жағдайын талдап, оның әдіс-тәсілдерін, артықшылықтары мен проблемаларын көрсету, әрі әдістемелік ұсынымдар жасау.

Эксперименттік қызмет дегеніміз — білім беру жүйесінде жаңа педагогикалық әдістерді, модельдерді, технологияларды сынақ режимінде қолдану арқылы олардың тиімділігін анықтап, жинақталған нәтиже негізінде жүйеге кеңінен енгізу. Инновациялық қызмет — білім беру үдерісінде жаңашыл идеяларды, технологияларды, тәсіл-тәсілдерді тұрақты түрде ендіру; бұл педагогикалық жаңару, оқыту материалдарының жаңарту, цифрлық құралдарды, виртуалдық және аралас оқыту форму-ларын қолдану және т.б. Эксперимент пен инновация білім беру сапасын жоғарылатуға, оқушылардың танымдық белсенділігін арттыруға, оқу-үйрету үдерісін оқушы ортасына бейімдеуге және пән аралық байланыстарды күшейтуге мүмкіндік береді.

Өзбекстанда инновациялық және эксперименттік қызмет келесі бағыттарда айқын көрініс табуда:

Мектептер мен университеттерде онлайн-оқыту платформаларын, LMS-системаларды, сандық оқулықтарды, виртуалдық лабораторияларды қолдану. Мысалы, “Digital Transformation of the Education System in Uzbekistan: Challenges, Opportunities, and Future Prospects” мақаласында сандық технологияларды енгізу арқылы қызметтің қалай өзгеріп жатқандығы талқыланады. Жаңартылған оқыту әдістері — жобалық оқыту (project-based learning), кері сынып (flipped classroom), STEAM, виртуалды-толтырылған шынайылық (VR/AR), ойын технологиялары қолданылуы. Мысалы, Methods of Introducing Innovative Pedagogical Technologies in Education мақаласында мұғалімдердің инновациялық әдістерді қадам-қадам енгізу жолдары қарастырылады.

Университеттерде ғылыми зерттеу, dual education (өнеркәсіп пен оқу орындарының серіктестігі), инновациялық инфрақұрылым (ғылыми-техникалық парктер, трансфер орталықтары), халықаралық академиялық мобильдік. Мысалы, Innovative Development: A New Paradigma For Higher Educated Institutions In Uzbekistan мақаласында жоғары оқу орындарының инновациялық даму бағыттары талданған.

Мұғалімдерді инновациялық оқыту әдістерін меңгеруге даярлау, цифрлық сауаттылықты арттыру, жаңа технологияларды қолдануда мысалдар мен тренингтер ұйымдастыру. Мысалы, Modern Methods of Improving the Pedagogical Skills of School Teachers in the Conditions of Transformation of Education мақаласы осы мәселелерге арналған. Білім басқару органдарында стратегиялық жоспарлау, практикалық жобаларды қаржыландыру, нәтижелерін бағалау, сапаны бақылау механизмдерін енгізу. Мақала Innovation management in the education system: practical challenges… осы бағытта.

Өзбекстандағы нақты тәжірибелер

Сандық трансформация жобалары: “Digital Transformation…” мақаласында АКТ-ны мектептерде және жоғары және орта білім мекемелерінде қолдану, олардағы мүмкіндіктер мен қиындықтар талданады.

Мұғалімдердің педагогикалық шеберлігін көтеру: “Modern Methods of Improving the Pedagogical Skills …” мақаласында мектеп мұғалімдерінің инновациялық-дигиталдық әдістерді меңгеруіне бағытталған тренингтер, практикалық семинарлар ұйымдастыру жөніндегі әдістер көрсетілген.

Жоғары оқу орындарындағы инновациялық даму тәжірибесі: Университеттерде білім-өндіріс, зерттеу іс-шараларын инновациялаудағы жобалар, dual education, кәсіпорындармен серіктестіктер қалыптастыру.

Жаңа педагогикалық технологияларды енгізу әдістері: “Methods of Introducing Innovative Pedagogical Technologies in Education” мақаласында инновациялық әдістерді оқытушылар арасында енгізудің сатылы жоспары ұсынылған — бастапқы дайындық, пилоттық сыныптар, кері байланыс, түзетулер жасау.

Артықшылықтары: Оқушылардың пәнге деген қызығушылығы артады, танымдық іс-әрекеті күшейеді. Оқыту процесі тұлғалық-бағытталған болады (персонализация, адаптация). Бағдарлама мен әдіс-тәсілдерді заманауи талаптарға бейімдеу – цифрлық сауаттылық, коммуникациялық дағдылар, шығармашылық қабілеттер дамиды. Білім беру сапасын арттыру: нәтижелер рейтинг, халықаралық білім беру стандарттарына сәйкестік жақсарады.

Қиындықтары: Ауылдық жерлерде және шалғай аймақтарда инфрақұрылымның жеткіліксіздігі — интернет, компьютерлер, мультимедиа құралдары. Мұғалімдердің цифрлық сауаттылығы төмен болуы; жаңа технологияларды қолдануда тәжірибесінің аздығы. Қаржыландыру мәселелері — инновациялық жобаларды тұрақты қолдау үшін бюджет бөлу қажет. Бағалау жүйесі кейде инновациялардың әсерін объективті түрде өлшей алмайды; стандартты тест жүйесіне байлану артықшылығы мен кемшілігі бар. Әдістемелік қамтамасыз ету: инновациялық әдістерге арнап оқулықтар, оқу-құралдар, методикалық нұсқаулықтар жетіспейді.

Әдістемелік ұсыныстар

1. Пилоттық (эксперименттік) жобаларды көбейту: жаңа технологиялар мен оқыту әдістерін ең алдымен аз мектептерде сынақтан өткізіп, одан кейін жүйеге енгізу.

2. Мұғалімдер мен оқытушылардың кәсіби дамуын жүйелі түрде ұйымдастыру: семинарлар, онлайн курстар, тағылымдамалар, инновациялық тәжірибелерге экскурсиялар.

3. Инфрақұрылымды жақсарту: ауылдық мектептерге жеткілікті сандық техника, интернет желілері, мультимедиялық жабдықтар.

4. Бағалау механизімдерін жаңарту: инновациялық жобалар мен эксперименттердің нәтижесін сапалы талдау әдістерін еңгізу — сараптама, пилоттық бағалау, кері байланыс.

5. Заңдық және басқарушылық қолдау: мемлекеттік деңгейде инновацияны қолдайтын саясаттар, гранттар, білім беру саясатының нормативтік-құқықтық базасы.

6. Халықаралық ынтымақтастықты дамыту: шетелдік университеттер мен білім беру мекемелерімен жобалар жүргізу, тәжірибе алмасу, білікті кадрларды шақыру.

Өзбекстанда білім беру саласындағы эксперименттік және инновациялық қызмет білім сапасын көтеру, оқыту әдісін жаңарту, оқушыларды білім беру үдерісіне белсенді тарту сияқты стратегиялық міндеттерді шешуге мүмкіндік береді. Бірақ толық табысқа жету үшін инфрақұрылым, мұғалімдер даярлығы, қаржыландыру және бағалау сияқты мәселелерге назар аудару қажет. Әдістемелік ұсыныстар жүзеге асса, білім беру жүйесі жаңа деңгейге шығады, бәсекеге қабілетті, заман талабына сай кадрлар тәрбиелейтін болады.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Зиёдуллаева Н.Т. Инновациялық технологиялар арқылы білім сапасын арттыру. — 2025.
2. Абдусамадов З., Алишерова Д.А. Инновациялық педагогикалық технологияларды енгізу әдістері. — 2023.
3. Нормуродова А.А. Академиялық мобильділікті дамытудағы инновациялық тәсілдер. — 2025.
4. Ахунова Ш.Н., Аскаров Ф.Р. Білім сапасы мен инновацияның өзара байланысы. — 2024.
5. Ибрагимов Т.И. Жоғары білімдегі инновациялық даму бағыттары. — 2023.
6. Рамазонова С.И. Білім берудегі инновациялар. — 2022.
7. Полатов С.М. Инновациялық технологиялар және білім сапасы. — 2024.
8. Имомов И.А. Білім беру жүйесіндегі инновациялық менеджмент. — 2024.
9. Шарипова З.Ш. Білім берудің цифрлық трансформациясы. — 2024.
10. Аминова М. Инновациялық технологиялар – заманауи мұғалім құралы. — 2025.
11. Заманауи педагогикалық инновациялар және бастауыш білім берудегі тәжірибелер жинағы. — Ташкент, ТДПУ баспасы, 2024.
12. Құрбонов А.Б. Білім беру процесінде инновациялық тәжірибелерді енгізудің психологиялық негіздері. — ТДПУ, 2023.

BOSHLANG’ICH SINF O’QUVCHILARINI STEAM TEXNOLOGIYASIDAN FOYDALANIB KREATIV QOBILIYATINI SHAKLLANTIRISH

Shayunusova Feruza Saxidovna

O‘zMPU “Ta’lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi (Boshlang’ich ta’lim)” yo‘nalishi 1-bosqich magistranti

Annotatsiya: Mazkur tezisda boshlang‘ich sinf o‘quvchilari orasida STEAM (Science, Technology, Engineering, Art, Mathematics) yondashuvi asosida ijodkorlik, tanqidiy fikrlash va amaliy ko‘nikmalarini rivojlantirishda tajriba asosidagi o‘qitish usullarining roli ko‘rib chiqiladi. Shuningdek, maktab sharoitida oddiy vositalar yordamida bajarilishi mumkin bo‘lgan kichik ilmiy tajribalar misolida STEAM loyihalarining samaradorligi tahlil qilinadi. Tezis pedagoglar va boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari uchun foydali tavsiyalarni o‘z ichiga oladi.

Kalit so‘zlar: STEAM, boshlang‘ich sinf, kichik tajribalar, ijodkorlik, tanqidiy fikrlash, fan va texnologiya, amaliy mashg‘ulotlar, integratsiyalashgan ta’lim, innovatsion metodlar, o‘quvchilarda qiziqish uyg‘otish, o‘qitish.

O’zbekistonda ta’lim sohasini rivojlantirish masalasi dolzarb vazifalar sifatida e’tirof etilmoqda. Ta’lim har bir davlatning ma’naviy-madaniy hayoti va ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotini belgilab beruvchi asos hisoblanadi. Bu esa ta’lim va ishlab chiqarishning o’rtasidagi bilvosita

aloqadorlikni zamonaviy o'qitishning STEAM texnologiyalaridan keng foydalanishning yangi usullarini ishlab chiqishga undaydi.

Boshlang'ich ta'lim o'quv mashg'ulotlarida STEAM texnologiyalaridan foydalanish va ta'limni texnologiyalashtirishning siyosiy omillarini yoritishda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 5-sentabrdagi "Xalq ta'limini boshqarish tizimini takomillashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to`g`risidagi PF-5538 farmonida rahbar va pedagog xodimlarni tanlash, tayyorlash, qayta tayyorlash va malakalarini oshirishning ilg'or mexanizmlarini tatbiq etish yo'li bilan xalq ta'limi tizimida kadrlar siyosatini shakllantirishning zamonaviy tamoyillarini joriy egishdagi jarayonlar mazmunini keltirib o'tish maqsadga muvofiqdir. Zamonaviy ta'limni amaliy ahamiyatini oshirishda STEAM texnologiyasining o'rni katta. Avvalo, STEAM nima? - degan savolga javob bersak. STEAM ta'lim texnologiyasi maktab o'quvchilarini yangicha o'qitish metodikasi bo'lib, an'anaviy o'qitish metodikasidan farqli metodika hisoblanadi. U o'quvchilarni bir vaqtning o'zida 5 ta–fan (Science), texnologiya (Technology), muhandislik (Engineering), tasviriy san'at (Art), matematika (Math) bo'yicha o'qitishga mo'ljallangan. STEAM fan bo'yicha emas, balki mavzular bo'yicha integratsiyalashgan o'qitish tizimidir. STEAM ta'limi deganda amaliy mashg'ulotlar yordamida ilmiy-texnik bilimlarni real hayotda qo'llash tushuniladi.

STEAM ta'lim texnologiyasidan asosiy modullarini amaliyotda qo'llashda quyidagi yo'nalishda amalga oshiriladi:

- o'yin-qurilish-kognitiv va tadqiqot faoliyati;
- badiiy va ijodiy faoliyat turlari;
- XXI asr texnologiyalarini:dasturlash elementlari va raqamli texnologiyalami o'zlashtirish.

STEAM texnologiyasining tabiiy bilimlarni o'zlashtirish texnologiyalari bo'yicha o'quvchilar tafakkurini shakllantirish bir qator hayotiy omillar misolida tashkil etiladi. Masalan, suv resurslaridan foydalanish, energiya ko'rsatkichlarini to'g'ri qo'llash, tabiiy materiallardan foydalanish kabi bir qator omillar shular jumlasidandir.Bu o'z navbatida o'quvchilardagi kasbiy va mehnat malakalarini shakllantirishda iste'molni to'liq qanoatlantirish, talab va taklifni mos ravishda baholash kabi bir qator samara inatijalarga erishishga olib keladi. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida STEAM texnologiyalaridan samarali foydalanish orqali o'quvchilarni kelgusi mehnat va kasbiy faoliyatda tadbirkorlik faoliyatini to'g'ri tashkil etishda mehnat unumdorligi, rentabellik, samaradorlik kabi ko'rsatkichlarni yaxshi natijalariga erishishdagi muhim omillar qatorida e'tirof etiladi.

Hozirgi kun STEAM texnologiyasi ko'rsatkichlaridan samaradorlik ta'lim natijalariga erishish maqsadida foydalanish boshlang'ich ta'lim o'quvchilarida aqliy tafakkurni shakllantirish, kasbiy faoliyatda yuzaga keladigan mehnat munosabatlarini qiymatini to'g'ri baholash, iqtisodiy faoliyatni samarali boshqarish,iqtisodiy faoliyatni to'g'ri tashkil etish orqali mehnat munosabatlarini to'g'ri boshqarish kabi bir qator ijobiy natijalarga erishish mumkin.

Boshlang'ich ta'limda STEAMning vazifalari quyidagilardan iboratdir.

1. O'quvchilarning muammoli fikrlash qobiliyatini va muammolarni hal qilishda ilmiy yondashuv qobilyatini rivojlantirish.
2. Fan, texnika, muhandislik, san'at va matematika sohasidagi bilimlarni chuqurlashtirish.
3. Jamoaviy ijodkorlik ko'nikmalarini rivojlantirish.
4. Ijodiy fikrlash, tadbirkorlik va innovatsion fikrlash qobilyatlarini rivojlantirish. 5. O'quvchilarni texnik va innovatsion sohalarda kelajakdagi martaba uchun tayyorlash.
6. Dizayn asoslarini tushunish.
7. Tanqidiy fikrlashga o'rganish.

Boshlang'ich sinflarda "Sayyorlar" mavzusini STEAM texnologiyasi asosida ishlab chiqamiz. STEAM texnologiyasidagi S harfi fanni bildiradi. Bunda o`quvchilar nazariy ma'lumotlar bilan tanishtiriladi. Nazariy ma'lumot: Sayyoralar haqida ma'lumot berilib, sayyorlar bittama-bitta nomlari bilan birgalikda tanishtiriladi. Bizning sayyoramiz Yerligi va u boshqa sayyolardan bunda hayot borligi bilan ajralib turishi, sayyoralarning osmon jismlari bilan bog'liqligi kabilar

o’rganiladi. T harfi texnologiyani bildiradi. Sayyoralarning teleskop bilan qaralgandagi ko’rinishi va yerdan ularning farqli jikatlari haqidagi ma’lumotlar umumlashtirilib quyidagi savollarga javob topish topshiriladi:
1. Oy va Yer orasidagi masofa taxminan necha kilometrni tashkil etadi?
2. Qaysi sayyoralarda suv va havo bor?
3. Boshqa sayyorlar nima bilan yerdan farq qiladi?
E harfi muhandislikni bildiradi. O’quvchilarga qog’oz va loy, plastilindan sayyoralarning modelini yasash topshiriladi. A harfi san’atni bildiradi. O’quvchilar berilgan ma’lumotlar asosida she’r, hikoya, esse yozadilar. Daftarlariga sayyoralarning rasmini chizish topshiriladi. M harfi matematikani bildiradi. Globusning aylanish o’qini, shimoliy va janubiy qutblarni hamda ekvatorni o’lchamlarini matematik nuqtai nazardan hisob kitob qilishlari zarur bo’ladi.

Xulosa qilib aytganda , boshlang‘ich ta’lim bosqichida STEAM yondashuvini joriy etish o‘quvchilarning shaxsiy va aqliy rivojlanishiga katta hissa qo‘shadi. Loyihaviy ishlar va kichik ilmiy tajribalar orqali ular o‘rganilayotgan mavzularni chuqurroq tushunib, o‘z fikrini ifoda etish, kuzatish va tahlil qilish ko‘nikmalarini rivojlantiradilar. STEAM loyihalari dars jarayonini jonlantirib, o‘quvchilarda fanlarga nisbatan ijobiy munosabat shakllantiradi va ularni ijodkor, izlanuvchan, mustaqil fikrlovchi shaxs sifatida kamol toptiradi. O‘qituvchi esa bu jarayonda faqat bilim beruvchi emas, balki yo‘l-yo‘riq ko‘rsatuvchi, ilhomlantiruvchi va o‘quvchining ichki salohiyatini yuzaga chiqaruvchi muhim figuraga aylanadi. Shu bois, boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari o‘z amaliyotida STEAM elementlarini keng qo‘llashlari, oddiy tajribalar, loyihalar, guruhiy ishlar orqali ta’lim jarayonini interaktiv va mazmunli qilishlari maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1.O’zbekiston Respublikasining 2018-yil 5-sentabrdagi “Xalq ta’limi boshqaruv tizimini takomillashtirish bo’yicha qo’shimcha chora-tadbirlar to`g`risida”gi PFRQ5538-son farmoni. “O’zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to’plami”, 2018-yil 10-sentabr. 36-son, 722-modda.
2. X.M. Baybayeva “STEAM ta’limi mazmun-mohiyati, ahamiyati” ma’ruza matni.
3.Mamatqulova, M. STEAM ta’limining metodik asoslari. – Samarqand: “Samarqand universiteti nashriyoti”, 2022.
4.Shodmonov, M. STEAM yondashuvining amaliy tatbiqi. – Qarshi, 2021.
5. Yakubova, L. Bolalar psixologiyasi va ijodiy rivojlanish. – Toshkent: “Fan”, 2018
6. AbdullayevaSh.A,Ro‘ziyevaD.I“Pedagogikdiagnostikavakorrektsiya”Toshkent-2019

ЦИФРОВАЯ ЛИНГВОМЕТОДИКА: НОВЫЕ ФОРМАТЫ ПОДГОТОВКИ УЧИТЕЛЕЙ-СЛОВЕСНИКОВ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗИРОВАННОГО ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО ПРОСТРАНСТВА

СТАМКУЛОВА БАЯН ШАЙМЕРДЕНОВНА
сеньор-лектор факультета «Педагогика»
Международный Таразский университет имени Шерхана Муртазы
Республики Казахстан
МАКИМОВА ГУЛЬБАНУ ТОЛЕУОВНА
сеньор-лектор факультета «Педагогика»
Международный Таразский университет имени Шерхана Муртазы
Республики Казахстан
СЕМЕМБАЕВА ГУЛБАГИЛА АБДЫКАЛЫКОВНА
ассистент факультета «Педагогика»
Международный Таразский университет имени Шерхана Муртазы
Республики Казахстан

Аннотация. Статья посвящена актуальной проблеме трансформации подготовки будущих учителей русского языка и литературы в контексте вызовов цифровизации и глобализации. Автор обосновывает необходимость перехода от эклектичного использования цифровых инструментов к созданию целостной цифровой лингвометодики – новой междисциплинарной области, синтезирующей традиционную методику, дидактику РКИ, цифровую педагогику и принципы глобального образования. В работе анализируются конкретные кейсы применения технологий (VR-симуляторы, языковые корпуса, международные сетевые проекты) для формирования профессиональных компетенций, необходимых для работы в полилингвальной и поликультурной среде. Предлагается модель интеграции цифровой лингвометодики в образовательные программы, нацеленная на подготовку конкурентоспособного специалиста, способного эффективно действовать в глобальном образовательном пространстве.

Ключевые слова: цифровая лингвометодика, подготовка учителей-словесников, глобализация образования, цифровая трансформация, педагогическое образование, русский язык как иностранный (РКИ), полилингвальное обучение, профессиональные компетенции.

Abstract. The article addresses the pressing issue of transforming the training of future teachers of the Russian language and literature in the context of digitalization and globalization challenges. The author justifies the need to move from the eclectic use of digital tools to the creation of a holistic digital linguo-methodology — a new interdisciplinary field that synthesizes traditional methodology, teaching methods for Russian as a Foreign Language (RFL), digital pedagogy, and the principles of global education. The paper analyzes specific cases of technology application (VR simulators, language corpora, international network projects) for the formation of professional competencies required for working in a multilingual and multicultural environment. A model for integrating digital linguo-methodology into educational programs is proposed, aimed at training a competitive specialist capable of operating effectively in the global educational space.

Keywords: digital linguo-methodology, teacher training in philology, globalization of education, digital transformation, teacher education, Russian as a Foreign Language (RFL), multilingual education, professional competencies.

Современное образовательное пространство характеризуется двумя мощнейшими трендами: глобализацией, стирающей географические и культурные границы, и цифровой трансформацией, радикально меняющей способы создания, передачи и усвоения знания. Эти вызовы в полной мере затрагивают и подготовку педагогических кадров. Учитель-словесник сегодня уже не работает с монолингвальной и монокультурной аудиторией. Классы с русским и нерусским языком обучения, многоязычные группы, студенты-билингвы – это реальность глобализированного мира.

Сложившаяся система подготовки педагогов, зачастую ориентированная на классические, «додигитальные» методики, не успевает адаптироваться к новым условиям. Возникает острая необходимость не в точечном внедрении цифровых сервисов, а в переосмыслении самой методологической основы подготовки учителя-словесника. Ответом на этот вызов и должна стать разработка цифровой лингвометодики как новой парадигмы педагогического образования.

Теоретическая рамка: сущность цифровой лингвометодики.

Цифровая лингвометодика понимается нами как междисциплинарная научно-практическая область, определяющая принципы, методы и формы организации учебного процесса по русскому языку и литературе в условиях цифровой среды, нацеленная на формирование глобальных профессиональных компетенций педагога.

Ее теоретический фундамент составляют:

1. Традиционная методика преподавания русского языка и литературы, обеспечивающая предметное содержание.

2. Методика преподавания РКИ, предоставляющая инструментарий для работы с иноязычной и инокультурной аудиторией.

3. Цифровая педагогика (Digital Pedagogy), отвечающая за критический отбор и педагогически целесообразное применение технологий (от Learning Management Systems до искусственного интеллекта).

4. Принципы глобального образования, фокусирующиеся на развитии кросс-культурной коммуникации, глобального гражданства и понимания общемировых процессов.

Таким образом, цифровая лингвометодика – это не просто «методика + гаджеты», а синергетический сплав, порождающий качественно новые форматы обучения.

Ядро исследования: кейсы и модель интеграции

Анализ кейсов применения цифровых инструментов:

1. VR/AR-симуляторы для отработки педагогических навыков.

Они позволяют студенту погрузиться в виртуальный класс, населённый аватарами-учениками с различным языковым и культурным фоном. В этом пространстве можно отработать стратегии объяснения материала билингвальным учащимся, реакцию на ошибки, вызванные языковой интерференцией, а также управление мультикультурной группой. Это способствует формированию адаптивности и психологической готовности к работе в многоязычной среде.

2. Языковые корпуса и инструменты NLP (Natural Language Processing). Обучение будущих педагогов работе с Национальным корпусом русского языка и другими ресурсами позволяет перейти от интуитивного объяснения языковых явлений к анализу на основе больших данных. Студент может наглядно проанализировать типичные ошибки учащихся-носителей определенного языка (например, тюркской группы), что формирует компетенцию диагностики и доказательного преподавания.

3. Международные сетевые проекты. Совместная работа студентов-педагогов из разных стран (например, Россия, Казахстан, Германия) над созданием цифрового ресурса – например, мультиязычного блога о творчестве современного русскоязычного автора или интерактивной карты культурных аллюзий в классическом произведении. Это напрямую формирует профессиональную компетенцию работы в международной команде, навыки кросс-культурного взаимодействия и создания инклюзивного образовательного контента.

Модель интеграции в образовательную программу

Предлагается не замена существующих дисциплин, а их сквозная методологическая модернизация через:

· Введение нового интегративного курса «Основы цифровой лингвометодики» (бакалавриат/магистратура).

· Включение цифрового компонента в существующие курсы методики (например, «Методика преподавания русского языка в цифровой среде»).

· Разработку цифрового педагогического портфолио студента, где собираются evidence-based доказательства его компетенций (скриншоты уроков в симуляторе, результаты анализа корпусов, ссылки на сетевые проекты).

· Органицию международных цифровых педагогических практик на основе телемостов и совместных онлайн-занятий.

Цифровая лингвометодика представляет собой закономерный и необходимый ответ системы педагогического образования на вызовы времени. Она позволяет подготовить нового типа специалиста – «глобального педагога-словесника», который:

-владеет не только предметом, но и цифровым инструментарием на уровне его методической трансформации;

-готов к работе в условиях языкового и культурного разнообразия;

-способен к непрерывному самообучению и адаптации в быстро меняющемся мире.

Интеграция предложенной модели в образовательные программы вузов позволит не только повысить качество подготовки кадров, но и укрепить позиции русского языка и литературы в глобальном образовательном пространстве, сделав их преподавание современным, релевантным и привлекательным для нового поколения.

Список использованной литературы:

1. Апальков В.Г., Сысоев П.В. Методика обучения второму иностранному языку в школе. – М.: Просвещение, 2017.
2. Бовтенко М.А. Цифровая лингводидактика: профессиональная подготовка переводчиков. – М.: МГЛУ, 2020.
3. Полат Е.С. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования. – М.: Академия, 2010.
4. Сысоев П.В. Информатизация иноязычного образования: основные направления и перспективы // Язык и культура. – 2018. – № 43. – С. 234-247.
5. Hodges, C., Moore, S., Lockee, B., Trust, T., & Bond, A. (2020). The Difference Between Emergency Remote Teaching and Online Learning. EDUCAUSE Review.
6. Warschauer, M. (2004). Technology and Social Inclusion: Rethinking the Digital Divide. The MIT Press.
7. Пример ресурса: Национальный корпус русского языка (www.ruscorpora.ru).

A TALE OF TWO LANGUAGE FAMILIES: A CONTRASTIVE LINGUISTIC FRAMEWORK.

Sobor Aida Burzu
Candidate of Philological Sciences (Ph.D. equivalent), Associate Professor
Department of Foreign Languages in Education Azerbaijan University of Languages Baku, Azerbaijan
sobor.aida@gmail.com
Orcid id: 0000-0002-4648-5299

Annotation

This paper presents a foundational contrastive linguistic analysis of Azerbaijani (an agglutinative Turkic language) and German (an inflectional Germanic language), highlighting the profound typological differences that learners face. The study deconstructs core phonological, grammatical, and lexical components to identify specific points of friction and opportunity in the second language acquisition process. In phonology, Azerbaijani exhibits systemic vowel harmony and predictable final-syllable stress, contrasting sharply with German's complex vowel inventory, phonemic length distinctions, and variable lexical stress. Grammatically, Azerbaijani's transparent agglutinative morphology and SOV word order differ from German's fusional inflections, mandatory grammatical gender, article declensions, and rigid Verb-Second (V2) word order. Lexically, both languages boast distinct historical lineages with minimal direct overlap, although some "Russogermanisms" offer indirect connections. Understanding these deep-seated cognitive challenges is crucial for developing effective pedagogical strategies and engineering sophisticated AI-driven language learning tools. The paper advocates for AI systems that move beyond superficial corrections, instead diagnosing and retraining a learner's underlying processing strategies to provide truly insightful feedback on systemic linguistic principles.

Keywords: Lexical analysis, Germanic languages, linguistic diversity, negative language transfer, phonology, AI in language learning, inflectional languages, sophisticated analysis, Artificial Intelligence.

The journey of acquiring a second language is fundamentally a process of navigating the intricate and often conflicting structural realities of two distinct linguistic systems. For a native Azerbaijani speaker approaching German, or a German speaker learning Azerbaijani, this journey traverses one of the most significant typological divides in the linguistic world: the chasm between the agglutinative Turkic language family and the inflectional Germanic family. Understanding the

profound differences in their phonological systems, grammatical architectures, and lexical histories is not merely an academic exercise; it is the essential prerequisite for developing effective pedagogical strategies and, critically, for engineering the sophisticated Artificial Intelligence (AI) tools capable of guiding learners through this complex terrain. [Whorf B., 1956]. This section provides a foundational contrastive analysis, deconstructing the core components of each language to identify the precise points of friction and opportunity that define the learning experience. By moving beyond surface-level comparisons, we can illuminate the deep-seated cognitive challenges learners face and lay the groundwork for AI-driven solutions that are not just corrective, but truly insightful.

Sub-section 1.1: Phonetic Divergence and Pathways to Pronunciation Mastery

The soundscape of a language—its inventory of vowels and consonants, its rhythm and stress—is the first and most immediate barrier a learner encounters. The phonological systems of Azerbaijani and German, while sharing a handful of sounds, are governed by fundamentally different principles. These differences create predictable areas of "negative transfer," where a learner's native language phonology interferes with the production and perception of the target language's sounds. A detailed analysis of these divergent systems is crucial for designing AI-powered pronunciation tools that can offer targeted, effective feedback. [Ladefoged P, 2001]. Azerbaijani Phonology: The Azerbaijani sound system is a model of regularity and systemic harmony, characteristic of its Turkic roots. Its vowel system comprises nine monophthongs: /æ/, /ɑ/, /o/, /e/, /œ/, /ɯ/, /u/, /i/, and /y/. A defining feature of this system is the complete absence of a phonemic length distinction; vowels are consistently short. The most critical principle governing the vowel system is vowel harmony, a phonological process that constrains which vowels can co-occur within a native word. This harmony operates on two axes: front versus back and rounded versus unrounded. Consequently, all vowels in a given word must belong to the same class, creating a melodious and predictable phonetic flow. For example, suffixes must harmonize with the vowel in the preceding syllable, as seen in /gɯzɯn/ ('your daughter') versus /œz y n/ ('your eye'). This systemic rule is a cornerstone of Azerbaijani phonology.

The consonant system consists of 23 phonemes, featuring a clear distinction between voiced and voiceless pairs, such as /b/ versus /p/ and /v/ versus /f/. A key characteristic of Azerbaijani phonotactics is a strong preference for simple syllable structures (V, VC, CV, CVC) and a general avoidance of complex consonant clusters, particularly in the initial position of a word. This structural constraint means that words like the English "strength" are phonologically unnatural for a native speaker, who might be inclined to insert epenthetic vowels to break up the cluster (e.g., "sterength"). The system also includes sounds that are absent in many Germanic languages, most notably the voiceless velar fricative /x/, which is similar to the sound in the Scottish word "loch".

Finally, the prosody of Azerbaijani is marked by its highly regular stress pattern. Stress almost invariably falls on the final syllable of a word, creating a consistent and easily predictable rhythm. Exceptions are rare and typically involve imperative verbs or negative suffixes.

German Phonology: In stark contrast, the German sound system is characterized by complexity, irregularity, and the use of phonological changes for grammatical purposes. The vowel inventory is significantly larger than Azerbaijani's, with at least fifteen distinct vowel sounds. This includes a crucial phonemic distinction between long and short vowels, which can change the meaning of a word entirely (e.g., Staat [ʃtaːt] 'state' vs. Stadt [ʃtat] 'city'). Furthermore, German possesses a set of front rounded vowels, known as umlauts (ä, ö, ü), which are represented by unique letters in the alphabet. Unlike the systemic harmony of Azerbaijani, German employs vowel changes—both Ablaut (vowel gradation in strong verbs like singen, sang, gesungen) and Umlaut (the fronting of a back vowel, as in the pluralization of Fuß to Füße)—as a core grammatical mechanism [Halle M., 1962].

The German consonant system is frequently stereotyped as "harsh-sounding," a perception that arises from a higher frequency of consonants and, most importantly, the allowance of complex and lengthy consonant clusters in both initial and final positions (e.g., Strumpf 'sock', ernst

'serious'). These clusters pose a significant articulatory challenge for speakers of languages that favors simpler syllable structures. German also features sounds unfamiliar to Azerbaijani speakers, such as the two distinct voiceless dorsal fricatives: the palatal [ç] (the "ich-laut," as in ich 'I') and the velar [x] (the "ach-laut," as in ach 'oh').

The prosodic system of German is perhaps the most challenging aspect for an Azerbaijani learner. Stress is not fixed but is lexical and variable, meaning its placement is a property of the word itself and must be memorized. This variable stress is also phonemic, capable of distinguishing meaning, as seen in the verb pair 'übersetzen ('to ferry across') and über'setzen ('to translate'). This unpredictability is a world away from the clockwork regularity of Azerbaijani's final-syllable stress.

Key Learning Challenges and Systemic Implications: The points of phonetic friction are clear. An Azerbaijani speaker learning German will face significant hurdles in mastering vowel length, producing the distinct umlaut sounds, articulating complex consonant clusters without inserting extra vowels, and internalizing the unpredictable patterns of lexical stress. Conversely, a German speaker learning Azerbaijani must learn to consistently apply the rules of vowel harmony, produce the velar fricative /x/ correctly, and suppress the instinct to apply variable stress patterns. While both languages use the sound /y/ (spelled 'ü' in both alphabets), this shared phoneme represents a rare and isolated point of convergence.

The primary difficulty, however, is not merely learning a list of new sounds. It is the challenge of internalizing entirely different organizing principles of phonology. Azerbaijani vowel harmony is a systemic, word-level rule: the choice of one vowel dictates the possibilities for all subsequent vowels in the word. German umlaut, while also a vowel change, is not a systemic phonological rule but a morpho-phonological process tied to specific grammatical functions like pluralization or verb conjugation. Therefore, an Azerbaijani learner must not only learn the new sounds of German but must also unlearn the deeply ingrained instinct to harmonize vowels across a word. A German learner must grasp that in Azerbaijani, vowel choice is governed by a pervasive phonological principle, not by an arbitrary lexical feature or a specific grammatical operation [Sapir E., 1921].

This distinction has profound implications for AI-driven language learning. A simplistic pronunciation tool might offer feedback at the phoneme level, such as, "Your pronunciation of /ü/ was incorrect." However, a more sophisticated, linguistically-aware AI would need to operate at the systemic level. For a German speaker attempting an Azerbaijani word and violating vowel harmony, an advanced AI could explain the principle of front/back harmony rather than just correcting the single erroneous vowel. For an Azerbaijani speaker struggling with the plural of Mutter (Mütter), the AI should explain that this vowel change is a result of a specific grammatical rule (historical i-umlaut) and not a phonological one. This requires an AI architecture that incorporates a rule-based model of each language's phonology, moving beyond simple phonetic transcription and mapping to a deeper understanding of linguistic structure [Shannon C., 1948].

Phonetic Feature	Azerbaijani Realization	German Realization
Vowel System	9 monophthongs, no length distinction, systemic vowel harmony (e.g., göz-lər-im-də)	15+ vowels, phonemic length distinction (Staat vs. Stadt), no systemic harmony
Front Rounded Vowels	/y/ (ü), /œ/ (ö)	/yː/ (ü), /y/ (ü), /øː/ (ö), /ø/ (ö)
Back Unrounded Vowel	/ɯ/ (ı)	Absent

Consonant Clusters	Disfavored, simple syllable structure (e.g., CVC)	Common and complex, especially in initial/final positions (e.g., Strumpf, Sprache)
Velar/Palatal Fricatives	Voiceless velar /x/ (x, like in xeyr)	Voiceless velar /x/ (ach-laut) and palatal /ç/ (ich-laut)
Prosody (Stress)	Fixed, predictable stress on the final syllable	Variable, lexical stress (e.g., 'übersetzen vs. über'setzen)

Table 1: Comparative Phonetic Inventory of Azerbaijani and German, highlighting key areas of divergence for learners.

Sub-section 1.2: Grammatical Architectures: Navigating Cases, Word Order, and Morphology

If phonology is the audible surface of a language, grammar is its deep, underlying architecture. The grammatical systems of Azerbaijani and German represent two fundamentally different approaches to encoding meaning and relationships between words. Azerbaijani, as an agglutinative language, constructs meaning through a transparent and linear addition of suffixes [Greenberg J., 1960]. German, as an inflectional (or fusional) language, encodes meaning in a more complex, multi-layered system involving case, gender, and rigid word order rules [Comrie B., 1989]. For a learner, crossing this typological divide requires a complete re-wiring of their grammatical processing, a cognitive shift that presents the most substantial and persistent challenge in achieving fluency [Gardner H., 1985].

Azerbaijani Grammar (Agglutinative): The defining characteristic of Azerbaijani grammar is its agglutinative morphology. Grammatical information—such as number, possession, case, or person—is expressed by adding a sequence of distinct and individually meaningful suffixes to a noun or verb stem. Each suffix, or morpheme, typically carries a single, unambiguous grammatical function. This creates a "chain-like" structure that is remarkably regular and transparent. The word evlərimdə ('in my houses') is a perfect illustration, breaking down cleanly into its constituent parts: ev (house) + -lər (plural) + -im (my/1st person singular possessive) + -də (in/locative case).

This system allows for the creation of long, complex words from a single root, with each added element contributing a precise layer of meaning [Greenberg J., 1960]. The Azerbaijani case system is robust, employing six distinct cases to mark a noun's function in a sentence: Nominative (subject), Genitive (possession), Dative (direction to/for), Accusative (direct object), Locative (location at/in), and Ablative (motion from). These cases are consistently marked by suffixes attached to the end of the noun phrase. Notably, cases like the Locative and Ablative handle spatial relationships that in German are typically expressed through prepositions combined with the dative or accusative case [Comrie B., 1989].

Syntactically, the default word order in Azerbaijani is Subject-Object-Verb (SOV), a common feature of Turkic languages. While this order can be altered for pragmatic emphasis, it remains the neutral standard. Two crucial features that simplify the grammar for learners are the complete absence of grammatical gender and the lack of definite or indefinite articles.

A noun like kitab ('book') remains unchanged regardless of its role, with all grammatical information being carried by its suffixes.

German Grammar (Inflectional): German grammar operates on the principle of inflection or fusion. Unlike the one-to-one mapping of suffix-to-meaning in Azerbaijani, a single grammatical ending in German can simultaneously encode multiple pieces of information. For example, in the phrase dem Mann ('to the man'), the article ending -em fuses three distinct grammatical concepts: dative case, masculine gender, and singular number. This fusion results in a system with a higher degree of irregularity and a greater need for rote memorization compared to the transparent logic of agglutination [Greenberg, 1960]. The German case system consists of four cases: Nominative (marks the subject), Accusative (marks the direct object), Dative (marks the indirect object or recipient), and Genitive (marks possession).

The critical difference from Azerbaijani is that case is primarily marked not on the noun itself, but on the words that precede it—namely, articles and adjectives. The noun often undergoes minimal or no change, forcing the learner to focus on the declension of these preceding elements [Comrie B, 1989].

A cornerstone of German grammar is its system of three grammatical genders: masculine, feminine, and neuter. The gender of a noun is often arbitrary (e.g., das Mädchen, 'the girl', is neuter) and must be learned as an intrinsic property of the word itself.

This system is inextricably linked to the use of articles (der, die, das, etc.), which are not only mandatory for most nouns but also serve as the primary vehicle for signaling case, gender, and number. Syntactically, German is famous for its rigid Verb-Second (V2) word order in main clauses. The conjugated verb must always occupy the second position in the sentence. The subject can appear before the verb, but so can other elements like an adverb or a prepositional phrase, in which case the subject must move to a position after the verb (e.g., Ich gehe heute ins Kino vs. Heute gehe ich ins Kino). This creates a system of flexible but highly rule-governed word order that contrasts sharply with Azerbaijani's SOV structure [Chomsky N., 1965].

The Cognitive Load of Grammatical Information Packaging: The learning challenges stemming from these differences are profound. An Azerbaijani speaker learning German must undergo a complete paradigm shift. They must move from a system where grammatical information is reliably found in a suffix at the end of a noun to one where it is distributed across the noun phrase (in the article and adjective endings) and the broader sentence structure (in the verb's position). This involves mastering the three-gender system, the complex web of article declensions, and the non-negotiable V2 rule. Conversely, a German speaker learning Azerbaijani must learn to trust the suffixes and abandon the grammatical scaffolding of articles, gender agreement, and V2 word order. They must internalize the functions of the six cases and adapt to the SOV sentence structure [Pinker S., 1994]. This is not simply a matter of learning new rules; it represents a fundamental rewiring of how grammatical information is processed. An Azerbaijani speaker is conditioned to look to the end of a word to understand its function. A German speaker is trained to scan the entire sentence, seeking cues from articles, prepositions, and verb placement. This difference in "information packaging" creates a significant cognitive load [Gardner H., 1985]. An error, such as an Azerbaijani speaker using the correct German noun but the wrong article, may not just be a simple mistake in declension; it may stem from a deeper processing mismatch where the learner is not yet attuned to the critical role the article plays in signaling case. For AI-based learning tools, this implies that simply presenting declension tables is insufficient. An effective AI tutor must be designed to actively retrain the learner's processing strategy.

For the Azerbaijani speaker, this could involve interactive exercises that highlight the article or the verb's position as the primary grammatical signals, forcing them to shift their attention away from the noun ending. For the German speaker, it could mean exercises that construct complex Azerbaijani words suffix by suffix, demonstrating how each morpheme adds a new, clear layer of meaning, thereby building the learner's confidence in the agglutinative system. A truly intelligent system would be able to diagnose errors that arise from this processing mismatch and provide targeted feedback on the strategy of finding and interpreting grammatical information, rather than just flagging the specific mistake. Azerbaijani Case Suffix(es) Core Function German Equivalent Strategy German Example Nominative (no suffix) Subject Nominative Case Der Mann liest. (The man reads.) Genitive -ın, -in, -un, -ün Possession Genitive Case or von + Dative Das Buch des Mannes / Das Buch von dem Mann (The man's book). Dative -a, -ə Direction 'to' Preposition (zu, nach) + Dative Ich gehe zum Mann. (I go to the man. Accusative -ı, -i, -u, -ü Direct Object Accusative. Case Ich sehe den Mann. (I see the man.) Locative -da, -də Location 'at/in' Preposition (in, an, auf) + Dative Ich bin im Haus. (I am in the house.) Ablative -dan, -dən Motion 'from' Preposition (von, aus) + Dative Ich komme aus dem Haus. (Ich komme aus dem Haus.)

Table 2: Contrastive Analysis of Grammatical Cases in Azerbaijani and German, mapping Azerbaijani case functions to their German grammatical equivalents.

Sub-section 1.3: Lexical Crossroads and Semantic Fields Beyond phonology and grammar, the lexicon—the vocabulary of a language—presents a formidable challenge of pure memorization, especially when the two languages in question hail from entirely different families with no shared etymological core. The vocabularies of Azerbaijani and German have been shaped by vastly different historical, cultural, and linguistic currents, resulting in almost no direct overlap. Understanding these separate lexical histories is key to appreciating the scale of the vocabulary acquisition task and identifying the few, often indirect, points of contact that can be leveraged in the learning process.

The Azerbaijani Lexicon: The vocabulary of modern Azerbaijani is a layered tapestry reflecting the region's complex history. The foundational layer is Turkic, but centuries of cultural and political influence have led to a massive influx of loanwords from Arabic and Persian. In older literary and poetic forms of the language, these borrowings were so extensive that they included not just words but also syntactic structures, such as Persian-style possessive constructions (fəsli-gül instead of the native Turkic gül fəsli) [Chomsky N., 1957]. The 20th century saw several language reform movements aimed at simplifying the language and making it more accessible, which involved purging some of the more obscure loanwords and archaic Turkic elements. During the Soviet period, the Russian language became a significant source of new vocabulary, particularly in technical, scientific, and administrative domains. This Russian influence created an interesting and often overlooked lexical bridge to German. A number of German words had previously been borrowed into Russian, where they were adapted to Russian phonology and grammar, and were then subsequently borrowed from Russian into Azerbaijani. These "Russogermanisms" include words like ştraf (from Russian штраф, from German Strafe, 'fine') and müştük (from Russian мундштук, from German Mundstück, 'mouthpiece').

The German Lexicon: As a central member of the West Germanic language family, German's core vocabulary is closely related to that of English and Dutch. This shared ancestry means that an English speaker, for instance, will find a significant number of cognates and a lexical similarity of around 60%, providing a substantial head start in vocabulary acquisition [Sapir E., 1921]. Over its history, German has been heavily influenced by Latin, the language of the Roman Empire and the medieval Church, and later by French, the lingua franca of European aristocracy and diplomacy for centuries. These influences are evident across all domains, from science and philosophy to cuisine and fashion. While there are loanwords from many other languages, direct borrowings from Turkic languages are exceedingly rare and have had no significant impact on the overall lexicon.

Lexical Interaction and Phraseology: The practical consequence of these divergent histories is that there is virtually no mutual intelligibility between Azerbaijani and German. The vocabulary must be learned from scratch. The few German loanwords present in Azerbaijani have arrived via the indirect and phonologically altered route through Russian, making them difficult to recognize for a native German speaker. This lexical divergence extends to the level of phraseology and idiomatic expression. A comparative analysis of how the two languages construct meaning in texts reveals deeper cultural patterns. German textual practices often prioritize strict syntax, grammatical precision, and explicit logical connectors, reflecting a cultural value placed on clear, formal, and systematic presentation of information. In contrast, Azerbaijani texts may rely more heavily on word order variation and situational context to convey meaning, reflecting a different set of communicative norms. These differences in how ideas are linked and presented at a macro level mean that even a word-for-word translation can fail to capture the intended rhetorical effect or cultural resonance of the original text [Whorf B., 1956].

The presence of numerous loanwords in Azerbaijani, particularly from Arabic and Persian, has an interesting side effect on the learning process. Native Azerbaijani words are subject to strict phonological rules like vowel harmony, but loanwords often violate these rules. This means that Azerbaijani speakers are already accustomed to a segment of their vocabulary that is phonologically irregular. This pre-existing cognitive flexibility might, counter-intuitively, better

prepare them for the irregularities of a language like German, where loanwords from French or English also frequently defy native phonological patterns [Pinker S., 1994].

The "Russogermanisms," however, present a more complex scenario that can be leveraged for advanced pedagogical purposes. A word like müştük did not travel directly from German to Azerbaijani. It was first borrowed into Russian, where it was adapted to Russian phonology (e.g., the German 'ü' sound becoming a Russian 'u') and morphology. Then, this Russified version was borrowed into Azerbaijani and adapted once more. An advanced AI learning tool could use these words as teachable moments. When introducing the German word Mundstück, the AI could trace its etymological journey through Russian to its Azerbaijani cognate müştük. This would not only make the German word more memorable by linking it to an existing lexical item, but it would also serve as a compelling mini-lesson in historical linguistics, phonological adaptation, and the complex nature of language contact. This approach transforms a simple vocabulary item into a rich, multi-layered data point, elevating the learning experience far beyond rote memorization. To achieve this, however, the AI would require access to and the ability to process detailed etymological data, a capability that extends beyond the scope of standard translation databases or vocabulary lists [De Saussure F., 1959].

Literature:

1. Chomsky, N. (1965). Aspects of the Theory of Syntax. MIT Press.
Chomsky, Noam. Syntactic Structures. The Hague: Mouton, 1957, pp. 26-30.

2. Comrie, B. (1989). Language Universals and Linguistic Typology: Syntax and Morphology. University of Chicago Press.
3. De Saussure, Ferdinand. Course in General Linguistics. New York: Philosophical Library, 1959, pp. 169-173.
4. Gardner, H. (1985). The Mind's New Science: A History of the Cognitive Revolution. Basic Books.
5. Greenberg, J. H. (1960). A Quantitative Approach to the Morphological Typology of Language. International Journal of American Linguistics, 26(3), 178-194.
6.Halle, M. (1962). Phonology in Generative Grammar. Word, 18(1-3), 54-72.
7.Ladefoged, P. (2001). A Course in Phonetics. Harcourt College Publishers.
8.Pinker, S. (1994). The Language Instinct: How the Mind Creates Language. William Morrow and Company.
9.Pinker, Steven. The Language Instinct: How the Mind Creates Language. New York: William Morrow and Company, 1994, pp. 161-165.
10.Sapir, E. (1921). Language: An Introduction to the Study of Speech. Harcourt, Brace and Company.
11.Sapir, Edward. Language: An Introduction to the Study of Speech. New York: Harcourt, Brace and Company, 1921, pp. 44-48.
12.Shannon, C. E. (1948). A Mathematical Theory of Communication. The Bell System Technical Journal, 27(3), 379-423.
13.Whorf, Benjamin Lee. Language, Thought, and Reality: Selected Writings of Benjamin Lee Whorf. Cambridge, MA: MIT Press, 1956, pp. 212-220.
14.Whorf, L. B. (1956). Language, Thought, and Reality: Selected Writings. John Wiley & Sons.

ФОРМИРОВАНИЕ КРЕАТИВНЫХ СПОСОБНОСТЕЙ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ СРЕДСТВАМИ ВНЕУРОЧНЫХ ИГРОВЫХ ФОРМ РАБОТЫ

Аброрхонова Камолахон Аброрхон кизи
Заведующий кафедрой начального образования
НПУУз имени Низами,
Кандидат педагогических наук (phd), доцент.
Меликузиева Шукуронахон Авазбек кизи
Магистрант 2-го курса направления "начальное образование"
Факультета начального образования НПУУз имени Низами.

Аннотация : В статье раскрывается значение внеурочной игровой деятельности в формировании креативных способностей младших школьников. Отмечается, что игра является эффективным средством развития воображения, инициативы и самостоятельности детей. Подчёркивается роль творческой атмосферы и сотрудничества между учителем и учащимися в процессе внеурочной работы. Сделан вывод, что систематическое использование игровых форм способствует развитию креативности и личностной активности школьников.

Ключевые слова: креативность, младшие школьники, внеурочная деятельность, игровые формы, творчество.

Abstract : The article reveals the significance of extracurricular play-based activities in the formation of creative abilities of primary school students. It is noted that play serves as an effective means of developing children's imagination, initiative, and independence. The role of a creative atmosphere and collaboration between the teacher and students in extracurricular activities is emphasized. It is concluded that the systematic use of play forms contributes to the development of creativity and personal activity among schoolchildren.

Keywords: creativity, primary school students, extracurricular activities, play-based learning, creative development.

Современная система образования Республики Узбекистан ориентирована на развитие личности, способной к самостоятельному, критическому и креативному мышлению. В Указе Президента Республики Узбекистан №ПФ–5712 «О Концепции развития системы народного образования до 2030 года» подчёркивается необходимость формирования у учащихся творческого подхода к обучению, развития инициативы и самостоятельности. Младший школьный возраст является наиболее благоприятным периодом для формирования креативных способностей ребёнка. В этом возрасте активно развиваются воображение, эмоциональная восприимчивость, познавательная активность и стремление к самовыражению. Психологи (Л. С. Выготский, Э. Торренс, Дж. Гилфорд и др.) отмечают, что именно игра является естественной и наиболее эффективной формой деятельности, способствующей развитию творческого мышления у детей.

Внеурочная деятельность предоставляет учащимся больше свободы и возможностей для проявления инициативы, реализации собственных идей и участия в коллективных формах творчества. Игровые формы во внеурочной работе создают благоприятную среду для раскрытия индивидуального потенциала ребёнка, формируют уверенность в себе, коммуникативные навыки и способность к самовыражению. Современное образование направлено не только на передачу знаний, но и на развитие личности учащегося, его способности мыслить творчески, принимать самостоятельные решения и проявлять инициативу. В младшем школьном возрасте закладываются основы мышления, воображения и эмоциональной восприимчивости, поэтому именно этот период считается наиболее благоприятным для формирования креативных способностей. Психологи отмечают, что креативность — это не врождённое качество, а развивающееся свойство личности, которое формируется в процессе активной деятельности, особенно в игре. Игра для ребёнка — не просто развлечение, а естественный способ познания мира. В ходе игры

ребёнок учится анализировать, сравнивать, фантазировать, пробовать себя в новых ролях и искать нестандартные решения. Эти процессы лежат в основе творческого мышления и саморазвития.

Внеурочная деятельность предоставляет школьникам уникальные возможности для раскрытия творческого потенциала. Здесь нет жёстких рамок учебной программы, оценок и стандартных требований. Это пространство свободы, где каждый ребёнок может проявить свои интересы и способности, быть активным участником деятельности, а не пассивным слушателем. Внеурочные игровые формы позволяют детям действовать спонтанно, проявлять инициативу и видеть результаты собственных усилий. Игровая деятельность во внеурочной работе может принимать различные формы — дидактические игры, сюжетно-ролевые занятия, театрализованные постановки, интеллектуальные викторины, квесты, творческие конкурсы, исследовательские мини-проекты. Важное значение имеет организация педагогического процесса. Эффективность внеурочной игровой деятельности напрямую зависит от личности педагога и созданной им атмосферы. Если учитель поддерживает инициативу ребёнка, проявляет интерес к его идеям, создаёт эмоционально комфортную среду — это стимулирует творческую активность учащихся. Важно, чтобы педагог выступал не как контролёр, а как партнёр, который направляет, вдохновляет и помогает ребёнку раскрыться. Учитель должен не навязывать готовые решения, а побуждать детей искать их самостоятельно. Например, при разработке игровых заданий можно использовать открытые вопросы: «Как можно сделать по-другому?», «Что произойдёт, если изменить правила?», «Какие способы решения ты можешь предложить?». Подобные вопросы активизируют дивергентное мышление, то есть способность видеть множество вариантов решения одной задачи.

Особое место занимает коллективная игровая деятельность. Совместные игры формируют у школьников коммуникативные навыки, умение слушать других, договариваться, предлагать идеи и вместе находить решения. В процессе общения дети учатся не бояться ошибок, ценить оригинальность мыслей и воспринимать игру как возможность самовыражения. Это способствует развитию таких качеств, как открытость, гибкость, толерантность и уверенность в себе.

Также немаловажно учитывать индивидуальные особенности учащихся. Одни дети проявляют себя в интеллектуальных играх, другие — в творческих или ролевых. Поэтому педагог должен подбирать формы внеурочной работы с учётом интересов и темперамента ребёнка. Индивидуальный подход усиливает мотивацию и делает процесс формирования креативности более результативным. Результаты педагогических исследований показывают, что систематическое использование внеурочных игровых форм повышает уровень воображения, оригинальности и самостоятельности у младших школьников. Игровые формы во внеурочной деятельности позволяют интегрировать обучение, воспитание и развитие ребёнка в единый процесс. В отличие от традиционных уроков, они предоставляют школьникам больше свободы для самовыражения, эксперимента и проявления индивидуальности. Через игру учащиеся не только осваивают знания, но и учатся мыслить нестандартно, анализировать ситуации, принимать решения и предлагать собственные идеи.

Проведённый теоретический анализ педагогической и психологической литературы показывает, что именно игра является наиболее естественной формой деятельности ребёнка, стимулирующей развитие креативного мышления. Игра способствует активизации познавательных процессов, формирует гибкость ума, оригинальность, воображение и эмоциональную отзывчивость. Она создаёт условия для проявления инициативы, сотрудничества и уверенности в собственных возможностях.

Развитие креативных способностей младших школьников во внеурочной игровой деятельности будет успешным, если педагог создаёт соответствующие педагогические условия. К ним относятся:

– творческая атмосфера, основанная на доверии и эмоциональной поддержке;

– индивидуальный подход и учёт интересов учащихся;
– поощрение самостоятельности и оригинальности мышления;
– партнёрское взаимодействие учителя и учеников;
– интеграция игровых, познавательных и художественных форм работы.

Роль педагога при этом заключается не в контроле, а в организации творческой среды, где каждый ребёнок может реализовать свои идеи. Учитель становится вдохновителем и помощником, который направляет деятельность школьников, создаёт ситуации успеха и помогает поверить в свои способности.

Список литературы:

1.Указ Президента Республики Узбекистан №УП–5712
«О Концепции развития системы народного образования Республики Узбекистан до 2030 года». – Ташкент, 29 апреля 2019 г.
2.Выготский Л. С. Воображение и творчество в детском возрасте. – М.: Просвещение, 1991. – 92 с.
3.Абдуллаева Н. Педагогика начального образования. – Ташкент: Fan va texnologiya, 2019. – 156 с.
4.Шодиев Ш. Педагогические инновации и креативное образование. – Ташкент: Ilm Ziyo, 2020. – 98 с.
5.Ёдгорова Г. Развитие творческого мышления младших школьников через игровую деятельность. // Журнал «Педагогика и психология». – Ташкент, №3, 2022. – С. 45–49.
6.Guilford J. P. The Nature of Human Intelligence. – New York: McGraw-Hill, 1967.

TURIZM SOHASIDA BO‘LAJAK MUTAXASSISLARNI TAYYORLASHDA KASBIY KOMMUNIKATIV KOMPETENSIYANI RIVOJLANTIRISHNING ZAMONAVIY TENDENSIYALARI

Abdullayeva Feruza Suyunovna (PhD), dotsent
O‘zbekiston davlat jahon tillari universiteti

Annotatsiya

Maqolada turizm sohasida bo‘lajak mutaxassislarning kasbiy kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirish jarayonidagi zamonaviy tendensiyalar tahlil qilinadi. Global integratsiya, raqamli transformatsiya va ko‘p tillilik talablari sharoitida til o‘rgatishning innovatsion yondashuvlari, kommunikativ metodlar, CLIL va task-based learning kabi modellar samaradorligi ko‘rsatib o‘tiladi. Shuningdek, madaniyatlararo muloqot, axborot texnologiyalari va autentik materiallardan foydalanishning kasbiy rivojlanishdagi ahamiyati yoritiladi.

Kalit so‘zlar: turizm, kasbiy kompetensiya, kommunikativ yondashuv, CLIL, raqamli texnologiyalar, madaniyatlararo muloqot, autentik materiallar, innovatsiya

Abstract

This article deals with the issues based on analyzing modern trends in developing professional communicative competence of future tourism specialists. It highlights the effectiveness of innovative approaches such as communicative methods, CLIL, and task-based learning under the conditions of globalization, digital transformation, and multilingualism. The study emphasizes the role of intercultural communication, information technologies, and authentic materials in fostering professional growth and language proficiency in tourism education.

Keywords: tourism, professional competence, communicative approach, CLIL, digital technologies, intercultural communication, authentic materials, innovation

Kirish

Zamonaviy turizm sohasi jadal rivojlanayotgan global iqtisodiyotning muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Bu sohada muvaffaqiyatga erishish uchun nafaqat kasbiy bilim, balki samarali muloqot ko‘nikmalari, madaniyatlararo kompetensiya va xorijiy tillarni mukammal bilish talab etiladi. Shu bois, oliy ta’lim muassasalarida bo‘lajak turizm mutaxassislarini tayyorlashda kasbiy kommunikativ kompetensiyani shakllantirish jarayoni ustuvor yo‘nalishlardan biriga aylanmoqda [1:25]. Kasbiy kommunikativ kompetensiya — bu talabaning kasbiy vaziyatlarda samarali

muloqot qila olish, turli madaniyat vakillari bilan tushunish, hamkorlikda muammolarni hal etish qobiliyatidir. Bugungi kunda bu tushuncha integrativ yondashuv asosida talqin qilinadi, ya'ni til o'rgatish, madaniy qadriyatlarni o'rganish va kasbiy kontekstni uyg'unlashtirishni o'z ichiga oladi [2:44]. Raqamli transformatsiya jarayonida turizm sohasida ishlovchi mutaxassislar onlayn platformalar, multimedia vositalari va global tarmoq resurslaridan faol foydalanadi. Shu sababli, ta'lim tizimi talabalarda texnologik savodxonlikni ham shakllantirishi lozim. Masalan, virtual ekskursiyalar, interaktiv simulyatsiyalar va onlayn xizmat ko'rsatish vaziyatlari bo'yicha topshiriqlar kommunikativ kompetensiyani rivojlantirishda muhim vositaga aylanmoqda [3: 67]. Bundan tashqari, CLIL (Content and Language Integrated Learning) va task-based learning (TBLT) metodlari turizm ta'limida keng qo'llanmoqda. Ular til o'rganishni kasbiy mazmun bilan bog'lab, real hayotiy kontekstda mashq qilish imkonini beradi [4, 31]. Talabalar mehmonxona rezervatsiyasi, mijoz bilan muloqot, madaniy tadbirlarni tashkil etish kabi amaliy topshiriqlarni bajarish orqali kommunikativ malakalarni mustahkamlaydilar.

Shu tariqa, turizm yo'nalishida mutaxassis tayyorlashning zamonaviy modeli til, madaniyat va kasbiy faoliyatni bir butun tizim sifatida uyg'unlashtiruvchi kompetensiyaviy yondashuvni talab etadi. Kasbiy kommunikativ kompetensiyani shakllantirishga oid nazariy yondashuvlar ko'plab xorijiy va mahalliy tadqiqotlarda yoritilgan. M. Byram kommunikativ kompetensiyani "til, madaniyat va ijtimoiy kontekst o'rtasidagi o'zaro aloqani anglash" sifatida izohlaydi [5: 22]. Barrett (2018) esa madaniyatlararo kompetensiyaning o'lchovlarini aniqlab, talabalarda empatiya va tolerantlikni rivojlantirish zarurligini ta'kidlaydi [6: 14].

Turizm ta'limida kommunikativ yondashuvning samaradorligi haqidagi tadqiqotlarda CLIL metodologiyasi alohida o'rin tutadi. D. Coyle (2010) CLILni nafaqat til o'rgatish, balki fan mazmunini chuqur o'zlashtirish vositasi sifatida ko'radi [7: 19]. Ushbu metod yordamida talabalar turizm geografiyasi, marketing, xizmat ko'rsatish etikasi kabi fanlarni ingliz tilida o'rganib, real kasbiy terminologiya bilan tanishadilar. Shuningdek, task-based learning modeli (Nunan, 2004) talabalarda muammoli vaziyatlarni hal etish, mustaqil fikrlash va ijodiy yondashuvni rivojlantiradi [8: 45]. Masalan, "client complaint handling" yoki "designing a city tour" kabi topshiriqlar kommunikativ vazifalarga asoslanadi.

Raqamli texnologiyalar asosidagi yondashuvlar ham so'nggi yillarda dolzarb tendensiyalardan biriga aylandi. Dervin (2016) madaniyatlararo o'rganishda virtual muhitning ahamiyatini ko'rsatib, onlayn muloqot orqali haqiqiy interaktiv tajriba yaratilishini ta'kidlaydi [9: 52]. Shu bilan birga, autentik materiallardan — mehmonxona veb-saytlari, sayohat bloglari, reklama broshyuralari, intervyulardan foydalanish til o'rganishni yanada tabiiy holatga keltiradi [10: 37]. O'zbekiston oliy ta'lim tizimida ham ushbu yondashuvlar bosqichma-bosqich tatbiq etilmoqda. Xususan, O'zDJTU va turizm universitetlarida CLIL, PBL (project-based learning) hamda blended learning modellariga asoslangan kurslar joriy qilinmoqda. Bu esa nafaqat lingvistik, balki sotsial-madaniy va kasbiy kompetensiyalarni ham shakllantirishga xizmat qiladi.

O'tkazilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, kasbiy kommunikativ kompetensiyani rivojlantirishda integrativ, innovatsion va amaliy yo'nalishlar muhim rol o'ynaydi. CLIL va TBLT metodlari yordamida talabalar real turistik vaziyatlarda tilni faol qo'llashni o'rganadilar. Raqamli texnologiyalarni o'quv jarayoniga tatbiq etish esa o'quvchini mustaqil ta'lim oluvchi subyekt sifatida shakllantiradi [3: 68].

Shuningdek, interaktiv simulyatsiyalar, onlayn ro'yxatga olish, mehmonlar bilan muloqot, virtual turlar va video-analizlar orqali amaliy ko'nikmalar mustahkamlanadi. Madaniyatlararo muloqotga asoslangan topshiriqlar esa global mijozlar bilan ishlash madaniyatini rivojlantiradi. Natijada, bitiruvchi talabalar xalqaro turizm bozori talablariga mos ravishda raqobatbardosh kadrlar sifatida shakllanadilar.

Xulosa. Turizm sohasi uchun kadrlar tayyorlashda kasbiy kommunikativ kompetensiyani rivojlantirish global tendensiyalarga javob beruvchi dolzarb vazifadir. Bu jarayonda CLIL, task-based learning, project-based learning, hamda raqamli ta'lim texnologiyalarini uyg'unlashtirish yuqori samaradorlikni ta'minlaydi. Shuningdek, autentik materiallardan foydalanish va madaniyatlararo muloqot ko'nikmalarini rivojlantirish kasbiy tayyorgarlikning sifatini oshiradi.

Kelajakda turizm ta’limi jarayonida sun’iy intellekt, virtual haqiqat (VR), va interaktiv o‘yinli yondashuvlar asosidagi metodikalar keng qo‘llanilishi kutilmoqda. Bu esa nafaqat til kompetensiyasini, balki ijodkorlik, muammoli fikrlash va global moslashuvchanlikni ham rivojlantirishga xizmat qiladi.

Adabiyotlar ro’yhati:

1. Barrett, M. *Intercultural Competence: Conceptual and Operational Framework.* – Strasbourg: Council of Europe, 2018. – 90 b.
2. Byram, M. *Teaching and Assessing Intercultural Communicative Competence.* – Clevedon: Multilingual Matters, 1997. – 124 b.
3. Coyle, D., Hood, P., Marsh, D. *CLIL: Content and Language Integrated Learning.* – Cambridge: CUP, 2010.
4. Dervin, F. *Interculturality in Education: A Theoretical and Methodological Toolbox.* – London: Palgrave Macmillan, 2016.
5. Nunan, D. *Task-Based Language Teaching.* – Cambridge: Cambridge University Press, 2004.
6. O‘zbekiston Respublikasi Turizm va madaniy meros vazirligi. *Turizm sohasida kadrlar tayyorlash bo‘yicha konseptual yondashuvlar.* – Toshkent, 2023. – 56 b.
7. Richards, J. C., Rodgers, T. *Approaches and Methods in Language Teaching.* – Cambridge: CUP, 2014.
8. Tomlinson, B. *Developing Materials for Language Teaching.* – London: Bloomsbury Academic, 2011. – 326 b.
9. Widdowson, H. G. *Discourse and Communication.* – Oxford: Oxford University Press, 2007. – 200 b.
10. Yuldasheva, D. *Til va madaniyat integratsiyasi asosida turizm mutaxassislarini tayyorlashning zamonaviy metodlari.* – Toshkent: O‘zDJTU, 2022.

BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARIDA MUSTAQIL FIKRLASHNI RIVOJLANTIRISH PEDAGOGIK MUAMMO SIFATIDA

Abrorxonova Kamolaxon Abrorxon qizi
Boshlang‘ich ta’lim pedagogikasi kafedrasi mudiri
Pedagogika fanlar bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent
Yo‘ldasheva Nazokat Hamid qizi
Nizomiy nomidagi O‘ZMPU
“Boshlang‘ich ta’lim” yo‘nalishi
1-bosqich talabasi

Annotatsiya: . Mazkur maqolada boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida mustaqil fikrlashni rivojlantirish masalasi pedagogik muammo sifatida tahlil qilingan. Ushbu bitiruv malakaviy ishida o‘quvchilarning mustaqil fikrlash qobiliyatlarini shakllantirishning nazariy va amaliy asoslari ko‘rib chiqiladi. Boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari uchun mustaqil fikrlashni rivojlantirish pedagogik muammosi o‘quvchilarda tanqidiy tahlil, muammolarni yechish va ijodiy yondashuv qobiliyatlarini shakillantirishga qaratilgan. O‘qitishning interfaol usullari va yangi pedagogik vositalarning o‘quvchilarning bilish jarayonlariga ta’siri ham o‘rganiladi.

Kalit so‘zlar: Mustaqil fikrlash, inerfaol usullar, pedagogik vosita, pozitsiya, tanqidiy tahlil, nazariy asos, argument, g‘oya, dalil, zamonaviy ta’lim.

Mustaqil fikrlash deganda shaxsning o‘z qarashlarini shakllantirish, mavjud ma’lumotlarni tanqidiy tahlil qilish va xulosalar chiqarish qobiliyati tushuniladi. Uning nazariy asoslari quyidagilarni o‘z ichiga oladi: shaxsning o‘z bilimlariga ega bo‘lishi, mavjud

ma'lumotlarni qabul qilishdan oldin ularni tahlil qilishi va tanqidiy o‘ylashi, turli xil qarashlarni inobatga olishi hamda o‘z xulosalariga tayangan holda qaror qabul qilishi, jamiyat va atrofdagi ma’lumotlar ta’siridan mustaqil ravishda, o‘z tajriba va bilimlariga asoslanib, o‘z fikrlarini ishlab chiqish. Mavjud ma’lumotlarni, g‘oyalarni, dalillarni, argumentlarni shubha bilan qabul qilish, ularning to‘g‘riligini, asosliligini, ishonchliligini tekshirish. Tahlil natijasida o‘z fikriga asoslangan, mustaqil xulosalar va qarorlar qabul qilish. Mustaqil fikrlash uchun asos bo‘ladigan bilimlar to‘plami zarur. Bu bilimlar nafaqat ma’lumotlar bilan tanishish, balki ularni tahlil qila olishni ham o‘z ichiga oladi. Boshqa odamlarning fikrlarini, g‘oyalarini o‘rganish, ularga qarshi yoki ular bilan bir xil pozitsiyani egallashda xolis bo‘lish. Mustaqil fikrlashni rivojlantirish zamonaviy ta’limning muhim vazifalaridan biridir, bu esa o‘quvchilarni har qanday ma‘lumotni tanqidiy tahlil qilishga o‘rgatishni nazarda tutadi. Mamlakatimiz prezidenti ham mamlakatni qudratli, millatni buyuk qiladigan kuch ham, taraqqiyotning tamal toshi ham ilm-fan, ta’lim-tarbiya deb bejiz ta’kidlamaganlar. Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyevning 2020-yil 6-noyabrdagi PF-6108-sonli “O‘zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta’lim-tarbiya va ilm-fan sohalarini rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi farmonida “So‘nggi yillarda mamlakatda ta`lim-tarbiya tizimining sifati va samaradorligini oshirish, bog‘cha tarbiyalanuvchilari, o‘quvchi va talaba yoshlarda zamonaviy va bilim ko‘nikmalarni shakllantirish, ta`lim tizimlari va ilm-fan sohasi o‘rtasida yaqin hamkorlik va integratsiyani, ta’limning uzviyligi va uzluksizligini ta’minlash borasida tizimli ishlar amalga oshirilmoqda. O‘zbrkiston Respublikasi Prezidentning “Ma’naviy-ma’rifiy ishlar samaradorligini oshirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”2019-yil 3-maydagi PQ-4307-son qarori ijrosini ta’minlash, shuningdek, yoshlarni mustaqil hayotga dunyoqarashi keng, faol fuqarolar qilib tarbiyalash maqsadida qabul qilingan-Uzluksiz ma’naviy tarbiya konsepsiyasi”da han o‘z aksini topgan[1,3,5], “O`zbekiston Republikasi Xalq ta`limi tizimi 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to`g`risida”gi farmonlari[4,6,7],. Ta’limdagi yangilanish faqat o‘quvchilarga yangicha bilim berishni nazarda tutmasdan, balki jamiyat, davlat, tabiat va mehnatga munosabat tizimini o‘zgartirishni ham ko‘zda tutadi. O‘zbekiston Respublikasining «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi» va «Ta’lim to‘g’risida»gi Qonunda ko‘rsatib o‘tilganidek, demokratik jamiyatda inson erkin va mustaqil fikrlaydigan qilib tarbiyalanishi zarur. Fikrlash qobiliyatini rivojlantirish borliqni, voqelikni idrok etish usuli sifatida tafakkur jarayonining mahsuli-oliy natijasidir. U faoliyat bilan bog’liq bo‘lib, mustaqil ish jarayonida shakllanadi. Narsa va hodisalarning mavjudligi aloqadorlikdan iboratdir. Aloqadorlik buzilsa, mavjudlikda ham o‘zgarish ro‘y berishini anglash, isbotlash, tushuntirish, fikrlash shakllanishining tadrijiy bosqichlaridir. Fikrlash insonga hayot baxsh etadigan kuchdir.[husnidaxonakbarova225@gmail.com]

Inson mustaqil fikrlash orqali tirik. Fikrsiz inson yaratish va o‘sishga qodir bo‘lmagan o‘lik jussaga aylanadi. Inson tafakkurining beqiyos kengliklari xususida o‘rta asrlarda yashab ijod etgan Abu Nasr Forobiy , Ibn Sino, Beruniy, Abdulla Avloniy kabi qomusiy olimlar ilmiy, badiiy usulda talqin qilganlar. So‘nggi davrlarga mansub olimlarning asarlarida esa ilmiylik uslubi ustunlik qiladi. Muammoning ildiziga teranroq nazar tashlash uchun, avvalo, «mustaqil», «mustaqillik» so‘zlarining lug’aviy ma’nosiga to‘xtab o‘tish joiz. «O‘zbek tilining Talqin va tadqiqotlar ilmiy-uslubiy jurnali izohli lug’ati»da «mustaqil» so‘zi - «ixtiyori o‘zida bo‘lgan, tobe, qaram bo‘lmagan» degan ma’noni anglatishi yozilgan. Shunga ko‘ra mustaqil fikrni birovga tobe bo‘lmagan, hech qanaqa yot fikrlarga, o‘zgalar fikriga qaram bo‘lmagan holdagi ong mahsuli deyish mumkin. Mustaqil fikrlash qobiliyatlarini shakllantirishning bir qismi o‘qitish nazariyasi bilan bog'liq. Bu nazariyaga ko‘ra, o‘rganuvchilar o‘rganishni o‘zlashtirish, o‘z fikrlarini bildirish va ijodiy fikrlarni yaratish orqali mustaqil fikrlashni rivojlantirishadi. Ma’rifatparvar olim Abdulla Avloniy o‘zining “Turkiy Guliston yoxud axloq “ asarida badan tarbiyasi bilan bir qatorda fikr tarboyasiga ham alohida ahamiyat beradi. O‘qitish jarayoni pedagogning o‘rgatuvchilik faoliyatini va ta’lim oluvchilarning maxsus tashkil etilgan bilish faoliyatini o‘z ichiga oladi. Shu o‘rinda bu jarayonlarning tahliliga e’tibor qarataylik. Ta’limda o‘qituvchining boshqaruvchilik roli o‘z kasbining ijtimoiy asoslaridan kelib chiqib, ajdodlarining boy tajribasini, insoniyatning asrlar davomidagi bilish, mehnat, muloqot, umumiy aloqalar, estetik hamda axloqiy qarashlar jarayonida

qo‘lga kiritgan yutuqlarni egallashni shart qilib ko‘yadi. O‘qitish nazariyasi, ta’limning o‘zida o‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasidagi munosabatlarni tushuntiradi. Bu nazariya o‘rganish jarayonlarini, o‘quv usullarini, maqsadlarini, o‘qituvchi-tilshunos munosabatlarini, o‘quvchilar va o‘qituvchilar o‘rtasidagi o‘zaro murojaatni o‘rganadi. Ta’lim nazariyasi, o‘rganish va o‘zlashtirish jarayonlarini tushunish va rivojlantirishda yordam beradi. Bu, o‘rganuvchilarning o‘zlarining fikrlash usullarini tushunish, o‘rganishni tizimli qilish va o‘z fikrlarini rivojlantirish uchun strategiyalarni o‘rganishga yordam beradi. Ta’lim nazariyasi, ta’lim jarayonlarini, o‘qitishning maqsadlarini, o‘rganish metodlarini, o‘quvchilar va o‘qituvchilar munosabatlarini o‘rganishga bag'ishlangan nazariy qarashlar va prinsiplarga asoslangan so‘zlashishdir. Bu nazariya, ta’limning mazmuni va tizimli rivojlanishini tushuntiradi.

Aynan o‘quvchilarning mustaqil fikrlashini shakllantirish orqali demokratik va insonparvar jamiyat uchun asosiy kadriyat sanalgan “jamiyat hayotida faol ishtirok etish”, “hamkorlik”, “individuallashtirish”, “ongli intizom”, “tolerantlik”, “kadr-qimmat”, “erkinlik” kabi tushunchalar hayotda o‘z amaliy tasdig‘ini topadi. Shu bilan birga, mazkur qadriyatlarni amalga oshirish orqali o‘quvchilarda mustaqil fikrlash ko‘nikmalari shakllanadi. Muammoli ta’lim texnologiyasi bolalarni o‘ylashga undaydi va ularni mustaqil ravishda muammolarni hal qilishga o‘rgatadi. O‘quvchilarga ochiq savollar berish, muammoli vaziyatlarni keltirish orqali kreativ yondashuv rivojlantiriladi. Buyuk qomusiy olim, faylasuf va pedagog Abu Rayhon Beruniyning fikricha, faqat eshitilgan, ko‘rilgan yoki umuman sezgi organlari orqali qabul qilingan ma’lumotlar shundayligicha idrok qilinmasdan, balki aql chig‘irig‘idan o‘tkazilsa va tegishli xulosalar chiqarilsa, ana shu bilim mustahkam bo‘ladi[40,45]. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini mustaqil fikrlashga o‘rgatishga oid tadqiqot olib brogan olima Sh.Nurullaeva mustaqil fikrlash faoliyatiga quyidagicha ta’rif beradi: ”Mustaqil fikrlash- bu inson sezgi organlari va aqliy faoliyatining birligi natijasi o‘laroq, mustaqil ravishda tahlil qilish, umumlashtirish, induktiv va deduktiv xulosalar chiqarish, taqqoslash, aniqlashtirish,mavhumlashtirish kabi fikrlardan foydalangan holda amalga oshiriladigan aqliy faoliyatdir”. Loyiha asosida o‘qitish bolalarni mustaqil izlanishga, yangi g‘oyalarni ishlab chiqishgava ijodiy ishlar yaratishga rag‘batlantiradi. Masalan, tabiatni muhofaza qilish bo‘yicha loyihayaratish orqali bolalar ekologik muammolar haqida fikr yuritishadi. Assotsiativ fikrlash texnikalar bu usulda bolalar tasavvurini kengaytirish, ularni bir-biriga bog‘liq bo‘lmagan tushunchalarni uyg‘unlashtirishga o‘rgatish maqsad qilingan. Masalan, “Agar quyosh sovuq bo‘lsa?” kabi savollar orqali o‘quvchilarga turli xayoliy vaziyatlarni tasavvur qilishga sharoit yaratiladi.

Zamonaviy ta’lim jarayonida kreativ tafakkurni rivojlantirish uchun innovatsion texnologiyalardan foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi:

STEAM-ta’lim – Ilm-fan (Science), texnologiya (Technology), muhandislik (Engineering), san’at (Art) va matematika (Mathematics) integratsiyasiga asoslangan ta’lim modeli bo‘lib, bolalarda tizimli va kreativ fikrlashni rivojlantirishga yordam beradi.

Gamifikatsiya – O‘yin elementlari asosida ta’lim jarayonini tashkil etish bolalarning motivatsiyasini oshirib, ularni ijodiy fikrlashga undaydi.

Raqamli texnologiyalar – Interaktiv ta’lim platformalari, mobil ilovalar va onlayn resurslar kreativ fikrlashni rivojlantirishda katta rol o‘ynaydi.

Boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi kreativ fikrlash muhitini yaratishda muhim rol o‘ynaydi. Ular o‘quvchilarga erkin fikr yuritish imkoniyatini berishi, o‘z g‘oyalari va yechimlarini ilgari surishlariga sharoit yaratishi lozim. Kreativ fikrlashni baholashda quyidagi mezonlar hisobga olinadi:

Muammolarga innovatsion yondashish qobiliyati;

Mustaqil fikrlar va g‘oyalarni ilgari surish darajasi;

O‘ziga xos va noodatiy yechimlarni taklif qila olish;

Ijodiy tafakkur va tasavvur qilish darajasi

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida kreativ fikrlashni shakllantirish uchun muammoli ta’lim, loyiha usuli, interfaol o‘yinlar va zamonaviy texnologiyalar bilan boyitilgan yondashuvlar samarali hisoblanadi. Pedagoglarga quyidagi tavsiyalar beriladi:

O‘quvchilarga erkin fikrlash va o‘z g‘oyalarini ifodalash imkoniyatini yaratish;
Mashg‘ulotlarda interfaol va ijodiy o‘yinlardan keng foydalanish;
STEAM-ta’lim elementlarini dars jarayoniga integratsiya qilish;
O‘quvchilarning mustaqil izlanish va yangi g‘oyalarni taklif qilish ko‘nikmalarini shakllantirish. Ushbu tadqiqot natijalari boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida kreativ fikrlashni rivojlantirish bo‘yicha samarali metod va texnologiyalarni tavsiya etishga xizmat qiladi.

Yuqorida keltirilgan fikrlar shuni ko‘rsatadiki, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida mustaqil fikrlashni rivojlantirish — zamonaviy ta’limning eng muhim va dolzarb vazifalaridan biridir. Mustaqil fikrlovchi o‘qituvchi nafaqat bilim beruvchi, balki o‘quvchilarni o‘ylashga, izlanishga va yangilik yaratishga undovchi shaxsdir. Boshlang‘ich ta’lim jarayonida mustaqil fikrlashni shakllantirishda o‘qituvchining kasbiy mahorati, ijodiy yondashuvi va o‘z ustida doimiy ishlashi muhim omil hisoblanadi. Interfaol metodlardan, muammoli ta’lim yondashuvlaridan hamda axborot texnologiyalaridan oqilona foydalanish bu jarayonning samaradorligini oshiradi. Shu bois, mustaqil fikrlashni rivojlantirish pedagogik muammo sifatida doimiy ilmiy izlanish va tajriba almashinuvini talab etadi. Fikr doirasi keng, tahliliy yondashuvga ega o‘qituvchilarni tayyorlash orqali ta’lim sifati ham, yosh avlodning intellektual salohiyati ham yuksaladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston respublikasining "Ta’lim to‘g’risida"gi Qonuni, Barkamol avlodO‘zbekiston taraqqiyotining poydevori. – T.: “Sharq”, 1997-y. Talqin va tadqiqotlar ilmiy-uslubiy jurnali.
2. Abu Nasr Forobiy. Fozil odamlar shahri. – T.: A. Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti, 1993-y
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti SH.M.Mirziyoyevning “Ta’lim-tarbiya tizimini takomillashtirish, ilm-fan sohasi rivojini jadallashtirish masalalari” muhokamasi bo`yicha videoselektordagi nutqidan.- Toshkent, 2020
5.Avloniy A. Turkiy guliston yoxud axloq. – Toshkent: O‘zbekiston, 1992.-178b
6.O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekiston yangi taraqqiyot davrida ta’lim-tarbiya va ilm-fan sohasini rivojlaantirish chora tadbirlari to`g`risida”gi PF-6108.- Toshkent, 2020
7. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Xalq ta’limi tizimi 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasining tasdiqlash to‘g‘risidagi PF=5712-son,-Toshkent, 2019
8.Nurullayeva Sh. Boshlang‘ich sinf ona tili darslarida o‘quvchilarni mustaqil fikrlashga o‘rgatish usullari :Ped. Fan. Nom …diss.-Toshkent, 2005. -174 bet
9.husnidaxonakbarova225@gmail.com
10. https://uniwork.buxdu.uz/resurs

ОСОБЕННОСТИ ПОДГОТОВКИ БУДУЩИХ ФИЛОЛОГОВ К ИНКЛЮЗИВНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ
(на примере Азербайджана и Узбекистана)

Айсель Аляскерова
преподаватель Азербайджанского государственного педагогического университета

Ключевые слова: Инклюзивная деятельность, инклюзивное образование, социальная интеграция, образовательная политика, опыт Узбекистана, опыт Азербайджана.

Keywords: Inclusive activity, inclusive education, social integration, education policy, Uzbekistan experience, Azerbaijan experience.

Современные социально-политические вызовы, особенно в контексте устойчивого развития обществ, всё больше подчёркивают значимость инклюзивной деятельности. Под

инклюзивностью понимается обеспечение равных возможностей не только для людей с физическими ограничениями, но и для всех лиц, сталкивающихся с различными социальными, экономическими и психологическими барьерами. Это равенство должно обеспечиваться не только на правовом уровне, но и в социальных отношениях, системе образования, общественных услугах и на рынке труда в реальной практике. Подготовка к инклюзивной деятельности требует всестороннего анализа степени готовности каждой страны реализовать этот процесс.

Азербайджан и Узбекистан, как постсоветские страны, столкнулись с похожими историческими и структурными проблемами в данной сфере. Обе страны после обретения независимости начали существенные изменения в социальной политике и одновременно присоединились к международным обязательствам по обеспечению прав людей с инвалидностью. В этом контексте взаимный анализ уровня готовности к инклюзивной деятельности позволяет понять общие тенденции развития, а также сравнить положительный и отрицательный опыт [1, с.90].

В Азербайджане основу реформ в области инклюзивной деятельности составило присоединение в 2009 году к Конвенции ООН о правах инвалидов. Ратификация этого документа стала началом новой стадии в развитии инклюзивности в стране. В последующие годы были приняты нормативные акты, в частности Закон «О правах инвалидов» (2020), способствовавшие укреплению правовых механизмов в данной сфере. Для продвижения инклюзивного образования Министерство образования реализовало несколько пилотных проектов в школах и организовало специальные программы повышения квалификации для учителей. В некоторых школах были созданы специализированные классы, психологическая и логопедическая поддержка, адаптированы учебные материалы. Также расширены возможности для получения высшего образования людьми с инвалидностью, в университетах созданы центры инклюзивного образования. Однако недостаточная доступность инфраструктуры в регионах, слабый уровень подготовки учителей и сохраняющиеся в обществе стереотипы являются основными препятствиями для расширения инклюзивной деятельности [2].

В Узбекистане также были предприняты серьёзные шаги в последние годы в области инклюзивной деятельности. Особенно благодаря приоритету, который Президент уделяет социальной политике, реформы в этой сфере ускорились. Принятый в 2020 году Закон «О правах инвалидов» стал важным шагом, сформировавшим правовую основу инклюзивности. В стране открываются новые школы, совершенствуются существующие, проводятся специальные тренинги для учителей. Кроме того, особое внимание уделяется развитию инклюзивных образовательных учреждений в регионах, а также тесному сотрудничеству с международными организациями, такими как ЮНИСЕФ и ЮНЕСКО, что является положительным фактором. Тем не менее существуют определённые проблемы, в том числе неравномерное финансирование, дефицит квалифицированных кадров и недостаточная готовность социальной среды, которые являются главными препятствиями в этой сфере [3].

Сравнительный анализ опыта Азербайджана и Узбекистана показывает, что обе страны сталкиваются с похожими трудностями: нехваткой кадров, недостаточной инфраструктурой и низким уровнем общественного восприятия. Вместе с тем наблюдаются некоторые различия. Так, Азербайджан больше сосредоточен на правовой базе и пилотных проектах в городах, тогда как Узбекистан выделяется региональными инициативами. Азербайджан стремится активно использовать информационные технологии для продвижения инклюзивности в системе образования, а в Узбекистане приоритет отдан улучшению физических условий для инклюзивного обучения.

Азербайджан и Узбекистан, обладающие схожими социально-культурными реалиями, сделали важные шаги в сфере инклюзивной деятельности. Обе страны имели в прошлом централизованную советскую систему образования и социальной защиты, которая долгое время отдавала предпочтение стандартизации, а не учёту индивидуальных различий. После обретения независимости обе страны стали формировать свои национальные модели развития,

ориентируясь на человекоцентричный подход в социальной политике. В этом контексте идея инклюзивности обсуждалась на правовом, институциональном и общественном уровнях и постепенно становилась всё более приоритетной.

Однако переход к инклюзивному обществу невозможен только посредством государственных инициатив, принятия законов и формирования нормативной базы. Истинная инклюзивность достигается тогда, когда все слои общества осознают этот процесс изнутри и добровольно его поддерживают. В этом смысле активность гражданского общества, инициатива неправительственных организаций, объективный и просветительский подход средств массовой информации, а также чувство социальной ответственности граждан играют очень важную роль. Для успешной реализации инклюзивной деятельности необходимо не только принятие законов, но и их реальное ежедневное применение, сопровождаемое постоянной общественной поддержкой [4, с.60].

Обе страны достигли значительного прогресса в области инклюзивной деятельности, однако для полного успеха необходим системный подход к существующим проблемам. Для расширения инклюзивной деятельности прежде всего следует усилить профессиональную подготовку учителей, провести постоянные кампании по общественному просвещению, обеспечить доступность и углубить сотрудничество с неправительственными организациями. Кроме того, создание платформ для обмена опытом и совместных инициатив между двумя странами может открыть дополнительные возможности как для Азербайджана, так и для Узбекистана.

Таким образом, для устойчивого и системного внедрения инклюзивной деятельности необходимы не только государственная политика, но и участие и инициатива всех слоёв общества. Этот процесс возможен не только с помощью законов, но и через человеческие отношения, эмпатию, понимание и дух солидарности. Шаги, предпринятые Азербайджаном и Узбекистаном в этой сфере, могут дать реальные результаты в построении более инклюзивного и справедливого общества, опираясь на взаимный опыт и правильно используя имеющиеся возможности.

В заключении можно сказать, что обеспечение готовности к инклюзивной деятельности — это не только вопрос социальной политики, но и процесс изменения самой модели общества. Азербайджан и Узбекистан движутся в этом направлении параллельно и благодаря взаимному обучению смогут более эффективно реализовать построение инклюзивного общества.

Использованная литература

1. Гусейнова, Л. "Проблемы инклюзивного образования в постсоветских странах: сравнительное исследование Азербайджана и Узбекистана." Центральноазиатский обзор социальных наук, т. 5, № 1, 2022, С. 90.

2. Милли Меджлис Азербайджанской Республики. Закон "О правах лиц с инвалидностью", 2020.

3. ЮНИСЕФ и ЮНЕСКО. Инклюзивное образование в Узбекистане: достижения и проблемы. ЮНИСЕФ, 2023. www.unicef.org/uzbekistan/reports/ inclusive-education.

4. Алиев, Э. "Политика инклюзивного образования в Азербайджане: проблемы и перспективы" // Журнал образовательных исследований, т. 12, № 3, 2021, С. 60.

GOSPITAL MAKTABDA O`QUVCHILARNING TIL BILISH KO`NIKMALARINI SHAKLLANTIRISH: KOMMUNIKATIV KOMPETENTSIYA NUQTAI NAZARIDAN

Uralov Mirshod Dusmurodovich
O`zDJTU 1-bosqich tayanch doktoranti
E-mail: mirshoduralov4@gmail.com

Anotatsiya: Ushbu maqola gospital maktablarida o‘quvchilarning til ko‘nikmalarini shakllantirish jarayonini kommunikativ kompetentsiya nuqtai nazaridan o‘rganadi. Gospital ta’lim sharoitida o‘quvchilarning tilni o‘zlashtirishlari va kommunikativ kompetentsiyasini rivojlantirishda gibrid o‘qitish metodikasining samarali qo‘llanilishi ta’kidlangan. Ingliz tili darslarida kommunikativ kompetentsiyani oshirish uchun interaktiv metodlar, masalan, rolli o‘yinlar, guruh muhokamalari, va onlayn ta’lim platformalaridan foydalanishning ahamiyati yoritilgan. Ushbu maqolada, gospital maktablarda ingliz tili o‘qitish jarayonida o‘quvchilarning muloqot qilish ko‘nikmalarini rivojlantirish va ularga amaliy tilni qo‘llash imkoniyatlarini yaratish masalalari ko‘rib chiqilgan.

Kalit so‘zlar: Gospital maktab, til ko‘nikmalari, kommunikativ kompetentsiya, ingliz tili, gibrid o‘qitish metodikasi, interaktiv metodlar, muloqot, onlayn ta’lim, o‘quvchilar, pedagogik metodlar, ta’lim sharoitlari.

Kirish. Gospital maktablarida o‘quvchilarning ta’lim olish imkoniyatlarini maksimal darajada ta’minlash, ularning bilim va ko‘nikmalarini rivojlantirishda kommunikativ kompetentsiyaning o‘rni alohida ahamiyatga ega. Bu maktablar, odatda, maxsus ta’lim sharoitlari, o‘quvchilarning kasalliklari va davolanish jarayonlari bilan bog‘liq bo‘lib, o‘qitish jarayoni va metodlari alohida yondashuvni talab qiladi. O‘quvchilarning kommunikativ kompetentsiyasini rivojlantirishda, ayniqsa, ingliz tili kabi chet tillarini o‘rgatish o‘ta muhimdir. Komunikativ kompetentsiya, o‘quvchilarga til orqali o‘z fikrlarini aniq va tushunarli tarzda ifodalash, boshqalar bilan samarali muloqotda bo‘lish va jamiyatda muvaffaqiyatli faoliyat yuritish imkoniyatini beradi. Gospital maktabda bu kompetentsiya rivojlantirishning eng samarali usullaridan biri gibrid o‘qitish metodikasining joriy etilishidir.

Nazariy Asoslar. Komunikativ kompetentsiya tilni o‘rganish jarayonida shaxsning til va muloqot qobiliyatini rivojlantiradigan asosiysi hisoblanadi. Gospital maktabda o‘quvchilarning kommunikativ kompetentsiyasini rivojlantirishda, til o‘rgatishning faqat grammatika va lug‘at boyligini oshirishdan iborat emas, balki o‘quvchilarga tilni aniq va to‘g‘ri ishlatish, suhbatlarni boshqarish, fikrlarni ifodalash va muloqotda bo‘lish kabi ko‘nikmalarni ham o‘rgatish zarur. Bu o‘quvchilarning jamiyatga integratsiyasini ta’minlashga yordam beradi [1, B. 215].

Gospital maktablarida kommunikativ kompetentsiya rivojlantirishda interaktiv metodlar, masalan, ro‘yxatga olish, rolli o‘yinlar, suhbatlar va guruh muhokamalari alohida o‘rin tutadi. Bu metodlar o‘quvchilarga real hayotdagi muloqotda o‘zlarini yanada ishonchli his qilishlariga yordam beradi [2, B. 232]. Ingliz tili darslarida, ayniqsa, o‘quvchilarning til ko‘nikmalarini rivojlantirishda kommunikativ metodlar asosiy o‘rin tutadi. Ushbu metodlar tilni nafaqat nazariy o‘rganishga, balki uni amalda qo‘llashga yordam beradi.

Gospital maktablarida o‘quvchilarning til ko‘nikmalarini shakllantirish jarayoni ularning kasalliklari va davolanish sharoitlariga bog‘liq holda o‘ziga xosdir. Biroq, gospital ta’limi uchun samarali metodlar va yondashuvlar joriy etilishi, o‘quvchilarning ta’lim olishga bo‘lgan ehtiyojlarini qondirishda muhim rol o‘ynaydi [3]. Gibrid o‘qitish metodikasining asosiy maqsadi o‘quvchilarga o‘qish, yozish, tinglash va gapirish ko‘nikmalarini rivojlantirishdir. Bu metodika, an’anaviy darslarga raqamli va interaktiv elementlarni kiritish orqali o‘quvchilarga yanada samarali ta’lim olish imkonini yaratadi.

Gospital maktablarida gibrid o‘qitish metodikasini qo‘llash, ayniqsa, o‘quvchilarning vaqt va joydan qat’i nazar ta’lim olishlariga imkon beradi [4]. Masalan, onlayn platformalar orqali o‘quvchilar o‘z vaqtida darslarga qatnashishlari va mashqlarni bajarishlari mumkin, bu esa ularning o‘z bilimlarini mustahkamlashga yordam beradi. Shuningdek, masofaviy o‘qish va o‘quv materiallari bilan tanishish imkoniyatlari o‘quvchilarning til ko‘nikmalarini rivojlantirishda samarali vosita bo‘lib xizmat qiladi.

Ingliz tilini o‘qitish mobaynida gospital o`quvchilarning komunikativ kompetentsiyasini rivojlantiririb borish muhim ahamiyatga ega. Ingliz tilini o‘rgatishda, o‘quvchilarga nafaqat grammatikani o‘rganish, balki ushbu til orqali fikrlarini aniq ifodalash, boshqalar bilan samarali muloqotda bo‘lish, fikr almashish va muammolarni yechish kabi ko‘nikmalarni ham o‘rgatish

zarur [5, B. 4]. Gospital maktablarida ingliz tili o‘qitish jarayonida o‘quvchilarning amaliy ko‘nikmalarini rivojlantirish uchun turli interaktiv usullar qo‘llaniladi. Masalan, o‘quvchilarni guruhlarga bo‘lib, ularga ingliz tilida suhbatlar o‘tkazish, debatlarga jalb qilish, shuningdek, ingliz tilida kichik hikoyalar yoki dialoglar yozishga undash bu kompetentsiyani rivojlantirishning samarali usullaridan biridir.

Ingliz tili o‘qitish jarayonida kommunikativ kompetentsiyani oshirish uchun masofaviy o‘qish, videokonferensiyalar va virtual darslar kabi zamonaviy texnologiyalarni qo‘llash muhimdir. Ushbu metodlar o‘quvchilarga tilni amaliyotda qo‘llash, madaniy farqlarni anglash, muloqot qilishni o‘rganish va bir-birlari bilan fikr almashish imkoniyatini beradi.

Xulosa. Gospital maktablarda o‘quvchilarning til ko‘nikmalarini shakllantirishda kommunikativ kompetentsiyaning roli beqiyosdir. O‘quvchilarning jamiyatga integratsiyasini ta’minlash, o‘z fikrlarini aniq va to‘g‘ri ifodalashda kommunikativ kompetentsiya muhim vosita bo‘lib xizmat qiladi. Gibrid o‘qitish metodikasi va interaktiv yondashuvlar yordamida o‘quvchilar o‘z til ko‘nikmalarini samarali rivojlantirishi mumkin. Ingliz tili o‘qitishda o‘quvchilarni tilni amalda qo‘llashga undash, ularning kommunikativ kompetentsiyasini oshirishda alohida o‘rin tutadi. Kelajakda gospital maktablarda o‘quvchilarning kommunikativ kompetentsiyasini yanada rivojlantirish uchun zamonaviy pedagogik metodlar va texnologiyalarni joriy etish kutilmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro`yhati:

1. Avalos, L. (2023). *Hospital Pedagogy: A Systematic Review.* Journal of Educational Research, 45(3), P. 215-230.

2. Uralov M. D. “Gibrid o‘qitish metodikasi asosida gospital maktab o`quvchilarining kommunikativ kompetentsiyasini rivojlantirish” “Ilm-fan va innovatsiya 2024” xalqaro ilmiy-amaliy konferentsiya, O`zDJTU, 25.05.2024, Toshkent, B. 232-236.

3. Yusupjanova, S. M. (2024). *Mehrli maktab: Gospital ta’lim jarayonini takomillashtirish.* Toshkent: Yangi asr avlodi.

4. N. Valencia, J. Ortega, E. Alcocer, “HOSPITAL PEDAGOGY: A SPACE OF LOVE AND RECOGNITION FOR THE ONCOLOGICAL PEDIATRIC PATIENT” Texto & Contexto Enfermagem 2019, v. 28: e20180112. ISSN 1980-265X DOI Internet resurs: http://dx.doi.org/10.1590/1980-265X-TCE-2018-0112.

5. Ernazarova, Z. (2024). Gospital pedagogikaning mohiyati. PEDAGOG, 7-12, 1-4.

TA’LIMNING INNOVATSION PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARINI ZAMONAVIY SHAKLLARINI RIVOJLANTIRISH MASALALARI

Ergasheva Gulnora Karshbjevna – O`z DJTU, Angren xorijiy tillar fakul`teti, Umumiy fanlar kafedrasi o`qituvchisi

Annotatsiya: Bugungi shiddat bilan rivojlanayotgan dunyoda ta’lim tobora murakkablashib borayotgan jamiyatda shaxsni zarur ko‘nikma va bilimlar bilan qurollantirishda hal qiluvchi rol o‘ynaydi. An’anaviy pedagogik yondashuvlarga texnologiyaning yangi yutuqlari qarshi chiqmoqda, bu esa innovatsion pedagogik texnologiyalarning rivojlanishiga olib keladi. Ushbu maqola ta'limning innovatsion pedagogik texnologiyalarining zamonaviy shakllarini ishlab chiqish va ularning o'quv jarayonini inqilob qilish imkoniyatlarini o'rganadi. Biz ushbu texnologiyalar bilan bog'liq asosiy tushunchalar, imtiyozlar va muammolarni ko'rib chiqamiz va ularning o'qituvchilar va o'quvchilar uchun oqibatlarini muhokama qilamiz. Ushbu texnologiyalarni ta'lim amaliyotiga qo'llash va integratsiyalash orqali biz yanada qiziqarli, shaxsiylashtirilgan va samarali o'quv muhitini yaratishimiz mumkin.

Ta'lim - bu jamiyatning o'zgaruvchan ehtiyojlari va talablariga doimo moslashadigan dinamik soha. Texnologiyaning paydo bo'lishi an'anaviy sinfni interaktiv va immersiv o'quv muhitiga aylantirish uchun yangi imkoniyatlar ochdi. Innovatsion pedagogik texnologiyalar o'qitish va o'rganish tajribasini yaxshilash uchun texnologiyadan foydalanadigan keng ko'lamli vositalar va yondashuvlarni o'z ichiga oladi. Ushbu maqola ta'limning innovatsion pedagogik texnologiyalarining zamonaviy shakllarini ishlab chiqish, ularning ta'limga potentsial ta'sirini yoritish masalasini o'rganadi.

2. Innovatsion pedagogik texnologiyalarning asosiy tushunchalari

2.1 Aralashtirilgan ta'lim

Aralashtirilgan ta'lim an'anaviy yuzma-yuz o'qitishni onlayn ta'lim komponentlari bilan birlashtiradi. Bu moslashuvchan va shaxsiylashtirilgan ta'lim tajribasiga imkon beradi, bu esa o'quvchilarga o'z tezligi va qulayligida ta'lim mazmuni bilan shug'ullanish imkonini beradi.

2.2 Gamifikatsiya

Gamifikatsiya o'yin dizayni elementlari va mexanikasini ta'lim faoliyatiga birlashtirishni o'z ichiga oladi. Mukofotlar, qiyinchiliklar va raqobat kabi elementlarni joriy qilish orqali o'yinlashtirish o'quvchilarning motivatsiyasi va faolligini oshiradi, o'quv jarayonini yanada qiziqarli va samarali qiladi.

2.3 Virtual va kengaytirilgan haqiqat

Virtual va kengaytirilgan reallik texnologiyalari an'anaviy sinfdan ustun bo'lgan immersiv va interaktiv tajribalarni taqdim etadi. Ular talabalarga murakkab mavzularni o'rganish, virtual muhitlarga tashrif buyurish va uch o'lchovli ob'ektlar bilan o'zaro aloqada bo'lish imkonini beradi, faol o'rganish va chuqurroq tushunishga yordam beradi.

2.4 Moslashuvchan ta’lim tizimlari

Moslashuvchan ta'lim tizimlari o'rganish tajribasini shaxsiylashtirish uchun sun'iy intellekt va mashinani o'rganish algoritmlaridan foydalanadi. Ushbu tizimlar o'quvchilarning individual ma'lumotlarini tahlil qiladi va o'quvchilarning kuchli, zaif tomonlari va o'rganish uslublarini hisobga olgan holda moslashtirilgan tarkib va fikr-mulohazalarni taqdim etadi.

3. Innovatsion pedagogik texnologiyalarning afzalliklari

3.1 Kengaytirilgan faollik va motivatsiya

Innovatsion pedagogik texnologiyalar o‘quvchilar e’tiborini jalb qiladi va interfaol va immersiv ta’lim tajribasi orqali faol ishtirok etishga yordam beradi. Gamifikatsiya, virtual reallik va moslashuvchan o'quv tizimlari o'quvchilarni rag'batlantiradigan va jalb qiladigan rag'batlar, qiyinchiliklar va real dunyo ilovalarini ta'minlaydi.

3.2 Shaxsiylashtirilgan ta'lim

Texnologiya o'quvchilarning o'ziga xos ehtiyojlari, qiziqishlari va o'rganish uslublarini hisobga olgan holda shaxsiylashtirilgan ta'lim tajribasini yaratishga imkon beradi. Moslashuvchan ta'lim tizimlari, xususan, individuallashtirilgan ta'limni ta'minlab, o'quvchilar o'zlarining qobiliyatlari va taraqqiyotiga mos keladigan kontent va yordam olishlarini ta'minlaydi.

3.3 Hamkorlik va muloqot

Zamonaviy pedagogik texnologiyalar talabalar va o'qituvchilar o'rtasidagi hamkorlik va muloqotni osonlashtiradi. Onlayn platformalar, munozarali forumlar va videokonferentsiya vositalari uzluksiz o'zaro ta'sir o'tkazish imkonini beradi, tengdoshga o'rganish, bilim almashish va global aloqalarni rag'batlantiradi.

4. Qiyinchiliklar va mulohazalar

4.1 Kirish va tenglik

Innovatsion pedagogik texnologiyalarning integratsiyalashuvi kirish va tenglik haqida tashvish uyg'otadi. Ijtimoiy-iqtisodiy nomutanosiblik, cheklangan internet ulanishi va infratuzilmaning etarli emasligi barcha o'quvchilar uchun teng imkoniyatlarga to'sqinlik qilishi mumkin. Ushbu muammolarni hal qilish ta'limda inklyuzivlikni ta'minlash uchun juda muhimdir.

4.2 O'qituvchilarni tayyorlash va qo'llab-quvvatlash

Pedagoglar innovatsion pedagogik texnologiyalardan samarali foydalanish uchun yetarli tayyorgarlik va yordamga muhtoj. Kasbiy rivojlanish dasturlari o'qituvchilarni texnologiyadan

foydalanish uchun zarur ko'nikma va bilimlar bilan jihozlashi va ularning o'qitish amaliyotini mos ravishda moslashtirishi kerak.

4.3 Axloqiy va shaxsiy hayotga oid tashvishlar

Ta'limda texnologiyadan foydalanish axloqiy va shaxsiy hayotga oid tashvishlarni keltirib chiqaradi. Talabalar ma'lumotlarini himoya qilish, onlayn xavfsizlikni ta'minlash va texnologiyadan mas'uliyatli foydalanishni rag'batlantirish muhim ahamiyatga ega. Innovatsiyalar va axloqiy mulohazalar o'rtasidagi muvozanatni saqlash ushbu texnologiyalarni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun juda muhimdir.

5. O‘qituvchilar va o‘quvchilar uchun ta’siri

O'qituvchilar qiziqarli va talabalarga yo'naltirilgan ta'lim muhitini yaratish uchun innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalangan holda fasilitator va yo'l-yo'riq rolini o'z zimmalariga olishlari kerak. O'quvchilar esa raqamli asrda muvaffaqiyat qozonish uchun raqamli savodxonlik ko'nikmalarini, tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini va o'z-o'zini boshqarish strategiyalarini rivojlantirishlari kerak.

Xulosa

Ta'limning innovatsion pedagogik texnologiyalarining zamonaviy shakllarini ishlab chiqish o'quv landshaftini o'zgartirish uchun ulkan imkoniyatlarni taqdim etadi. Aralashtirilgan o‘rganish, o‘yinlashtirish, virtual va kengaytirilgan reallik va moslashtirilgan o‘quv tizimlari o‘rganishni faollashtiradigan, o‘rganishni shaxsiylashtiradigan va hamkorlikni rivojlantiruvchi noyob afzalliklarni taqdim etadi. Biroq, kirish, o'qituvchilarni tayyorlash va axloqiy nuqtai nazar bilan bog'liq muammolarni hal qilish kerak. Ushbu texnologiyalarni o‘zlashtirib, ularning salohiyatidan foydalangan holda o‘qituvchilar dinamik, inklyuziv va samarali ta’lim kelajagini shakllantirishi, o‘quvchilarni 21-asrning muammolari va imkoniyatlariga tayyorlashi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdullaeva, Shoira Kh, et al. "Professional communication competence Psychologist." *SPAST Abstracts* 2.02 (2023).
2. Urishov Shakir. "USING INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN TEACHING LATIN AND MEDICAL TERMINOLOGY." *Academic International Conference on Multi-Disciplinary Studies and Education*. Vol. 1. No. 19. 2023.
3. Urishov Shakir. "EFFECTIVENESS OF EDUCATIONAL METHODS AND TOOLS IN THE LESSON." *Innovative research in modern education* 1.8 (2023): 93-95.
4. Urishov Shakir. "DESIGNING PEDAGOGICAL SUBJECTS. A DYNAMIC APPROACH TO TEACHING METHODOLOGY." *Академические исследования в современной науке* 2.22 (2023): 48-51.
5. Urishov Shakir Mamatalievich. "Biblical Guidelines for Educational Systems." *The Peerian Journal* 23 (2023): 15-17.
6. Urishov Shakir. "IMPROVING THE TECHNOLOGY OF ORGANIZING INDEPENDENT EDUCATION OF STUDENTS THROUGH PEDAGOGICAL FACILITATION." *Академические исследования в современной науке* 2.22 (2023): 52-54.
7. Urishov Shakir Mamatalievich. "The Role of Modern Pedagogical Technologies in the Development of the Science of Pedagogy." *Journal of Pedagogical Inventions and Practices* 25 (2023): 15-17.

KASBIY PEDAGOGIK MADANIYAT VA KASBIY-IJODIY KOMPETENSIYA

Nazarov Jamshid Irkinovich – O`zbekiston davlat jahon tillari universiteti, Angren xorijiy tillar fakulteti o`qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada o'qituvchining kasbiy pedagogik madaniyati va kasbiy-ijodiy kompetensiyasi haqida batafsil ma'lumotlar keltirib o'tilgan. Shuning ilmiy maqolada kasbiy pedagogic qobiliytaining o'ziga xos xususiyatlari, kasbiy-ijodiy kompetensiyasining asosiy omillari xususida ma'lumotlar bildirilgan. Maqola o'z ichiga pedagogning madaniy va kasbiy eteketi, pedagogic metodlar va usullardan foydalanishning asosiy jarayonlarini o'z ichiga oladi.

Kalit so'zlar: pedagog, pedagogic mahurat, kasbiy-ijodiy, kompetensiya, intellectual, salohiyat, zamonaviy metodlar

Abstract: This article provides detailed information about the teacher's professional pedagogical culture and professional-creative competence. Therefore, the scientific article provides information about the specific characteristics of professional pedagogical ability, the main factors of professional-creative competence. The article includes the cultural and professional etiquette of the pedagogue, the main processes of using pedagogical methods and methods.

Key words: pedagogue, pedagogical skill, professional-creative, competence, intellectual, potential, modern methods

KIRISH

Jamiyatning eng muhim resursi bu - o'zining ijodiy, kasbiy, intellektual va tashkilotchilik qobiliyatlarini amalga oshiradigan insonlar tomonidan ifodalangan intellektual salohiyatdir. Zamonaviy maktab oldida turgan asosiy vazifa -shaxsning salohiyatini yuqori darajada rivojlantirish, uni ijtimoiy va kasbiy hayotning subyekti sifatida shakllantirish, o'zini o'zi anglash hamda o'zini o'zi takomillashtirishga tayyorlashdir. Zamonaviy maktab insonning qobiliyat va iste'dodidan kelib chiqib, har tomonlama kamol topishini ta'minlashga qaratilgan. Bir qator davlat hujjatlarida ta'lim mazmuni - shaxsning o'zini o'zi rivojlantirishni ta'minlashga yo'naltirish, mamlakatimiz har bir fuqarosining ijodiy qobiliyatlarini aniqlash va rivojlantirish uchun qulay shart-sharoitlarni yaratish, o'qitish kabi strategik vazifalar belgilab berilgan. [1, b, 241] Shu munosabat bilan pedagog kadrlar tayyorlash muammolariga davlat va jamiyatning jiddiy e'tibori qaratilmoqda. Professional o'qituvchiga bo'lgan talab uning kasbiy pedagogik madaniyati va kasbiy-ijodiy kompetensiyasini rivojlantirish masalasi dolzarbligini asoslaydi.

Tadqiqotchi V.A.Slasteninning ta'kidlaganidek, pedagogik madaniyatning tarkibiy qismlari o'qituvchi shaxsining kasbiy mahorati va dialektik birlikda bo'lgan pedagogik faoliyatning professionalligidir. [2 b. 76] Shaxsning kasbiy mahorati kasbiy muhim va shaxsiy-ishbilarmonlik fazilatlari, ijodkorlik, shuningdek, mutaxassisning progressiv rivojlanishi uchun motivatsion munosabatlar va qiymat yo'nalishlarining yuqori darajada rivojlanishini aks ettiradi. Faoliyatning professionalligi yuqori kasbiy malakani, faoliyatni samarali amalga oshirishga imkon beradigan turli xil samarali kasbiy mahorat va ko'nikmalarni anglatadi. Jumladan kasbiy mahoratning shakllanishi shaxsiy va kasbiy fazilatlarni rivojlantirish bilan bog'liq.

MATERIALLAR VA USULLAR

O'qituvchi shaxsining kasbiy fazilatlarini aniqlash uchun pedagogik faoliyatning xususiyatlariga e'tibor qaratamiz. O'qituvchilik kasbi haykaltarosh, yozuvchi, musiqachi va rassom kasblari sinfiga kiradi, ya'ni u atrofdagi voqelikni ijodiy tushunishni va ijodkor bo'lishni talab etadi. Pedagogik faoliyatning o'ziga xos xususiyati - o'qituvchi shaxsiyati uni amalga oshirishning eng muhim shartidir. O'qituvchi ta'lim mazmunining faol hammuallifiga aylanadi, bu esa undan o'zining qadriyat yo'nalishlari va ijodiy fikrlash uslubini rivojlantirishga bo'lgan munosabatlarini

tizimga faol kiritishni talab qiladi. O'qituvchining o'zini-o'zi ijodiy rivojlanishi, u o'z kasbiy rivojlanishining sub'ekti sifatida harakat qilsa, uning kasbiy rivojlanishining eng yuqori darajasi hisoblanadi. O'qituvchi o'z faoliyatini o'zicha boshqaradi va tartibga soladi, pedagogik muammolarni hal qilishda ijodiy yondashadi. Yangi bilim va ko'nikmalarni egallash, o'z navbatida, yangi psixologik qobiliyatlarning rivojlanishiga olib keladi. O'zining ortib borayotgan tajribalari yangi, murakkab vaziyatlarni va ularni hal qilishning nostandart usullarini topishning asosiy motiviga aylanadi. Shunday qilib, o'z-o'zini ijodiy rivojlantirish jarayonida o'qituvchining shakllanishi nafaqat kasbiy faoliyat sub'ekti, balki shaxs sifatida ham amalga oshiriladi.

Pedagogik faoliyatning yana bir o'ziga xos xususiyati shundaki, u o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi o'zaro munosabatlarga asoslanadi. O'qituvchi faoliyatining maqsadlari, tashkil etilishi va muvaffaqiyatini baholash o'quvchining faolligini aks ettiradi. O'qituvchi o'z faoliyatida shaxsni shakllantirishning uzviy jarayoni sifatida qabul qilishi, shaxsning rivojlanishi va shakllanishini ta'minlaydigan ijtimoiy-pedagogik sharoitlarning tashkilotchisi sifatida harakat qilishi kerak, bu esa o'qituvchidan kasbiy ijodiy faoliyatni tashkil etishga tayyor bo'lishni talab qiladi. Tayyorlik deganda o'zini ijodiy individuallik sifatida anglash, ijodiy faoliyat, bilim, ko'nikma, malaka, mehnat va muloqot jarayonini tashkil etish tajribasining mavjudligi tushuniladi. [3, b. 87]

ADABIYOTLAR TAHLILI

Olimlardan V.A.Kan-Kalik pedagogik faoliyatning kasbiy xususiyatlari ijodiy muammolarni hal qilish jarayoni sifatida quyidagilarni taklif etadi: [4, b. 93]

1. Pedagogik ijodning o'ziga xosligi shakllangan faoliyat ko'nikmalari va pedagogik jarayonning rivojlanayotgan strukturasining o'zaro ta'sirida bo'lib, bu metodlarni o'zgartirishni taqozo etadi, chunki o'quv jarayonida o'zlashtirilgan uslub va ko'nikmalar doimo o'zgarib turadi.

2. O'qituvchi va o'quvchining birgalikda ijod qilishi, o'qituvchining ijodiy sa'y-harakatlarini butun pedagoglar jamoasi ijodi bilan muvofiqlashtirish pedagogik ijodning zarur shartidir.

3. Jamoatchilik faoliyati muhitida o'qituvchining ijodiy jarayonini amalga oshirish o'qituvchidan o'z ruhiy holatlarini boshqara bilishni, o'zida va o'quvchilarda ijodiy farovonlikni yuzaga keltirishni talab qiladi. [5, b. 213]

Yuqorida aytib o'tilgan pedagogik faoliyat muammolarini ijodiy hal qilishga tayyorlikni V.A.Slastenin o'qituvchi professionalligining hal qiluvchi belgisidir, deb ta'kidlaydi. Ushbu tayyorlikning shakllanishi shaxsning individual fazilatlari asosida, faoliyat motivlari, maqsadlari va shartlaridan kelib chiqib, ularni qayta tashkil etish orqali amalga oshiriladi. Shakllangan tayyorlik - motivlar, munosabatlar, shaxsiy xususiyatlar tizimini shakllantirish, ular faollashganda mutaxassisga o'z funktsiyalarini samarali bajarish imkoniyatini beradi. [6, b. 43]

Motivatsion-qiymat komponenti, o'qituvchining shaxsiy ta'limi sifatidagi kasbiy mahoratining tarkibiy elementidir. U o'qituvchining ijodkorlikka bo'lgan ehtiyojini ta'minlaydi, bu esa o'z-o'zini anglashni anglatadi. Kasbiy va ijodiy faoliyat maqsadlarini munosib belgilash va ularga erishish, ushbu maqsadlarga erishishda ixtiyoriy harakat, o'zini professional sifatida tasavvur qilish. O'qituvchilik kasbini egallashga sub'ektning motivatsion e'tiborisiz, rivojlangan intellekt va ijodiy faoliyatga moyillik yuqori samarali pedagogik faoliyatni tashkil etish uchun etarli emas. [7, b. 32]

Shunday qilib, o'qituvchining kasbiy mahorati pedagogik madaniyatning muhim xususiyatlaridan biridir. O'qituvchi shaxs sifatida, kasbiy faoliyat sub'ekti sifatida rivojlanadi. Pedagogik faoliyat kasbiy mahoratining operativ-faoliyat komponentining xususiyatlari o'qituvchining kasbiy-ijodiy kompetensiyasida namoyon bo'ladi. O'qituvchining kasbiy-ijodiy kompetentsiyasining konseptual g'oyasi ijodiy savodxonlik, ijodiy qobiliyat va ko'nikmalar, pedagogik faoliyatga ijodiy tayyorlik birikmasi sifatida tadqiqotchi A.V.Tutolmin tomonidan ishlab chiqilgan.

TADQIQOT NATIJASI VA UNING MUHOKAMASI

Kompetensiyaga asoslangan yondashuv bo'yicha psixologik-pedagogik adabiyotlarni ko'rib chiqish shuni ko'rsatadiki, kasbiy kompetentsiyaning turli xil ta'riflari mavjud. Masalan, chet ellik tadqiqotchilar ushbu tushunchani ko'pincha "chuqur bilim", "vazifalarning adekvat bajarilishi holati", "faoliyatni amalda bajarish qobiliyati", "harakat samaradorligi" deb hisoblashadi. [8, b. 112]

Umuman olganda pedagogga xos kasbiy kompetentlik negizida quyidagi tarkibiy asoslar tashkil etadi:

Shunday qilib, mutaxassisning kompetensiyasi bu - o'z kasbiy faoliyati davomida ishlab chiqilgan ijtimoiy va shaxsiy ahamiyatga ega bo'lgan vakolatlar tizimidir.

O'qituvchining kasbiy kompetensiyasi uning pedagogik faoliyatni amalga oshirishga nazariy va amaliy tayyorgarligining birligidir. O'qituvchining malakasi "kasbiy va umumiy madaniyat, tajriba, o'qituvchilik tajribasi va pedagogik ijod elementlarini o'zida mujassam etgan shaxs xususiyatlarining ajralmas namoyon bo'lishi" sifatida qaralishi kerak. Kompetensiya pedagogik faoliyatga tayyorlik darajasini belgilaydi".[9, b. 63]

METODOLOGIYA

A.V.Tutolmin "Integral jihat", "integral kasbiy kompetentsiyaning quyi tizimi"ni kasbiy-ijodiy kompetensiya deb ataydi va uzluksiz pedagogik ta'lim tizimida uni shakllantirish jarayonining samaradorligiga erishish uchun bir qator shartlarga rioya qilish zarur, deb hisoblaydi:

1. Kasbiy va ijodiy kompetentsiya kasbiy va shaxsiy komponentlarning ustunligi va birligi bilan ta'minlanadi.

2. Kasbiy va ijodiy kompetentsiyaning tizimlashtiruvchi omili ijodiy yondashuvni amalga oshirishga tayyorlikdir.

3. Kasbiy va ijodiy kompetensiyani shakllantirish ta'lim sohasida mutaxassislar tayyorlashning ustuvor yo'nalishi deb hisoblanishi lozim. [10, стр. 32]

4. Bo'lajak o'qituvchilarni kasbiy tayyorlashda ularning ijodiy o'zini-o'zi rivojlantirishini belgilab beruvchi predmet-faollik integrativ-rivojlantiruvchi yondashuvdan foydalanish zarur.

XULOSA

Xulosa qilib shuni ta'kidlash kerakki, pedagogik kadrlarning kasbiy tayyorgarligiga qo'yilgan talablarning oshishi o'qituvchining kasbiy, ijodiy o'ziga xos shaxsini shakllantirish, kasbiy kompetentsiyaning ajralmas qismi bo'lgan va pedagogik madaniyatning muhim xususiyati hisoblangan kasbiy-ijodiy kompetentsiyani rivojlantirishga yo'naltiradi. Zamonaviy pedagogik tizimni takomillashtirish o'quv jarayonini shunday tashkil qilishni nazarda tutadiki, bu o'qituvchining ichki motivlar va qadriyatlar tizimini, kasbiy bilimlari va psixologik-pedagogik ko'nikmalarini, o'qituvchining kasbiy va ijodiy qobiliyatlarini shakllantirishni o'z ichiga oladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Сластенин В.А. Профессионализм учителя как явление педагогической культуры [Текст] // Педагогическое образование и наука. - 2018. - № 12. - С. 4-15.

2. Тутолмин А.В. Формирование профессионально-творческой компетентности педагога начального образования: методика и анализ эксперимента. -Глазов: Изд-во Глаз. гос. пед. ин-та, 2016. - 256 с.

3. Кан-Калик В.А. Учителю о педагогическом общении. - М.: Просвещение, 2017. - 190 с. 327

4. Pedagogika Darslik L.P.Krivshenko tahriri. M., 2022. B. 418 c.

5. Yo'ldoshev J.G'., Usmonov S. Ilg'or pedagogik texnologiyalar. - T.: O'qituvchi, 2004.

6. Ochilov M. Yangi pedagogik texnologiyalar. - Qarshi.: Nasaf, 2020.

7. Ro'ziyeva D., Usmonboyeva M., Holiqova Z. Interfaol metodlar: mohiyati va qo'llanilishi / Met.qo'llanma. - T.: Nizomiy nomli DTPU, 2022. - 115 b.

8. Musurmonov R. Ta'lim faoliyati sharoitida o'qituvchi va o'quvchilar o'rtasidagi nizolarning oldini olish - ta'lim samaralidorligi omili. Academic research in educational sciences volume 2 | issue 4 | 2021 ISSN: 2181-1385 Scientific Journal Impact Factor (SJIF) 2021: 5.723

9. Akhmedova, M. T., Narmetova, Y. K., Nurmatova, I. T., & Malikova, D. U. K. (2022). Communicative Competence Formation in Future Teachers Based on an Integrated Международный научный журнал № 3 (100), часть 1 «Научный импульс» Октябрь, 2022

10. Akhmedova, M., Narmetova, Y., & Alisherov, B. (2021). Catigories of person in conflict and methods of conflict resolution in the occurrance of conflicts between medical personnel.

TA’LIMDA PEDAGOGIK FAOLIYATNI PSIXOLOGIK MODELLASHTIRISH

Urishov Shakir Mamataliyevich – dotsent, p.f.n. O`zDJTU

Annotatsiya: Mazkur maqolada pedagogik faoliyatni psixologik modellashtirish masalalari ilmiy-nazariy asosda tahlil qilinadi. Pedagogik faoliyatning murakkab tizim sifatida inson psixik jarayonlari, motivatsiyasi va xulq-atvori bilan bevosita bog‘liqligi yoritiladi. Shuningdek, psixologik modellashtirishning mazmuni, metodologik yondashuvlari, ta’lim jarayonidagi qo‘llanish sohalari hamda uning samaradorlikka ta’siri o‘rganiladi. Maqolada psixologik modellar yordamida pedagogik faoliyatni takomillashtirishning nazariy va amaliy imkoniyatlari ko‘rsatib berilgan.

Kalit so‘zlar: pedagogik faoliyat, psixologik modellashtirish, ta’lim jarayoni, motivatsiya, shaxs rivojlanishi, kognitiv jarayonlar, ta’lim samaradorligi.

Kirish

Zamonaviy ta’lim tizimi inson kapitalini rivojlantirish, shaxsning ijodiy va tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini shakllantirish, ijtimoiy faol pozitsiyasini ta’minlash kabi vazifalarni bajaradi. Bunday murakkab jarayonlarni samarali tashkil etishda pedagogik faoliyatning psixologik asoslarini chuqur o‘rganish alohida ahamiyat kasb etadi.

Pedagogik faoliyat – bu nafaqat bilim berish, balki o‘quvchi shaxsini har tomonlama shakllantirishga qaratilgan ijtimoiy va psixologik jarayonlar majmuasidir. Shu bois uni modellashtirish, xususan, psixologik modellar orqali tahlil qilish ta’lim samaradorligini oshirishda muhim ilmiy va amaliy vosita bo‘lib xizmat qiladi.

Maqolaning maqsadi – pedagogik faoliyatni psixologik modellashtirishning nazariy asoslarini tahlil qilish, uning ta’lim jarayonidagi o‘rni va ahamiyatini ochib berish hamda qo‘llash mexanizmlarini ko‘rsatishdan iboratdir.

Asosiy qism

1. Pedagogik faoliyat va psixologik modellashtirish tushunchalari

Pedagogik faoliyat insonning bilish, idrok etish, xotira, tafakkur, emotsiya va motivatsiya jarayonlari bilan chambarchas bog‘liq. Psixologik modellashtirish – bu ta’lim jarayonida sodir bo‘ladigan psixik jarayonlarni ilmiy asosda tasvirlash, ularni shartli model orqali ifodalash hamda tahlil qilish metodidir.

Modellashtirishning asosiy vazifasi – murakkab psixik jarayonlarni soddalashtirib tushuntirish va ularni pedagogik faoliyatga moslashtirishdir. Masalan, o‘quvchilarning motivatsion modeli, kognitiv rivojlanish modeli yoki shaxsiy xususiyatlarga asoslangan ta’lim modeli pedagogik faoliyatni samarali tashkil etishda muhim ahamiyatga ega.

2. Psixologik modellashtirishning metodologik asoslari

Psixologik modellashtirish quyidagi metodologik asoslarda quriladi:

- **Kognitiv psixologiya** – o‘quvchilarning bilish jarayonlarini (idrok, tafakkur, xotira) o‘rganadi va ularning modellarini ishlab chiqadi.
- **Motivatsion nazariya** – ta’lim jarayonida ichki va tashqi motivlarning o‘rnini aniqlashga xizmat qiladi.
- **Faoliyat yondashuvi** (L.S. Vygotskiy, A.N. Leontyev) – pedagogik faoliyatni shaxsiy faoliyat jarayonining bir qismi sifatida modellashtiradi.
- **Ijtimoiy-psixologik yondashuv** – ta’lim jarayonida o‘qituvchi va o‘quvchilar o‘rtasidagi kommunikativ munosabatlarni modellashtirishga yo‘naltirilgan.

Shunday qilib, pedagogik faoliyatni psixologik modellashtirish nazariy jihatdan ko‘p qirrali yondashuvlarni talab qiladi.

3. Pedagogik faoliyatning psixologik modellarini yaratish

Pedagogik faoliyatning psixologik modellarini yaratishda quyidagi yo‘nalishlar muhim hisoblanadi:

1. **Motivatsion model.** O‘quvchilarning bilim olishga bo‘lgan ichki ehtiyoji va tashqi rag‘batlantiruvchi omillar asosida tuziladi. Ushbu model o‘quvchilarni ta’lim jarayoniga faol jalb etishda qo‘llaniladi.
2. **Kognitiv model.** O‘quvchilarning axborotni qabul qilish, qayta ishlash va eslab qolish jarayonlarini ifodalaydi. Bu model asosida interaktiv metodlar, vizual materiallar, multimedia vositalaridan foydalanish samaradorligi oshiriladi.
3. **Emotsional model.** Ta’lim jarayonida o‘quvchilarning hissiy kechinmalarini hisobga oladi. O‘qituvchining ijobiy muhit yaratishi, stressni kamaytirishi ta’lim samaradorligiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi.
4. **Shaxsga yo‘naltirilgan model.** Har bir o‘quvchining individual xususiyatlari, temperament, qobiliyat va qiziqishlari asosida ta’limni tashkil etishni nazarda tutadi.

Bu modellar pedagogik faoliyatni samarali tashkil etishda kompleks qo‘llanilishi mumkin.

4. Ta’lim jarayonida psixologik modellashtirishning qo‘llanilishi

Psixologik modellashtirish ta’lim jarayonida quyidagi sohalarda qo‘llaniladi:

- **Dars jarayonini loyihalashda.** Psixologik model asosida o‘quvchilarning qiziqishlari va ehtiyojlariga mos metodlarni tanlash mumkin.
- **Baholash tizimida.** O‘quvchilarning kognitiv va emotsional xususiyatlarini hisobga olgan holda differensial baholash amalga oshiriladi.
- **Kasbiy ta’limda.** Kelajakdagi mutaxassisning psixologik xususiyatlari asosida ta’lim mazmuni va shakli belgilanadi.
- **Raqamli ta’limda.** Sun’iy intellekt va big data texnologiyalari yordamida individual o‘quvchi modeli yaratiladi.

Masalan, masofaviy ta’lim tizimlarida o‘quvchining psixologik modeli asosida avtomatik tarzda individual topshiriqlar tuzilmoqda.

5. Psixologik modellashtirishning samaradorlikka ta’siri

Psixologik modellashtirish ta’lim samaradorligiga quyidagi yo‘llar bilan ta’sir ko‘rsatadi:

- o‘quvchilarning motivatsiyasini oshiradi;
- o‘quv jarayonini shaxsga yo‘naltiradi;
- psixologik to‘siqlarni kamaytiradi;

- ta’limda individual yondashuvni ta’minlaydi;
- o‘qituvchiga o‘quvchilarni yaxshiroq tushunish imkonini beradi.

Shuningdek, psixologik modellar ta’lim jarayonida yuzaga keladigan muammolarni oldindan bashorat qilish va ularni bartaraf etish imkonini ham beradi.

6. Muammolar va yechimlar

Psixologik modellashtirishni ta’lim jarayonida qo‘llashda bir qator muammolar ham mavjud:

1. **Metodologik muammo.** Psixologik jarayonlarni to‘liq modellashtirish qiyin, chunki inson psixikasi murakkab va o‘zgaruvchan.
2. **Amaliy muammo.** O‘qituvchilar psixologik modeldan foydalanishda maxsus tayyorgarlikka ega emaslar.
3. **Texnologik muammo.** Psixologik modellashtirishni qo‘llash ko‘pincha zamonaviy dasturiy ta’minot va texnologiyalarni talab qiladi.

Ushbu muammolarni hal etish uchun:

- pedagoglarning psixologik savodxonligini oshirish;
- metodik qo‘llanmalar yaratish;
- raqamli texnologiyalar yordamida individual modellashtirish dasturlarini ishlab chiqish zarur.

Xulosa

Yuqoridagi tahlillardan ko‘rinib turibdiki, pedagogik faoliyatni psixologik modellashtirish ta’lim samaradorligini oshirishning muhim ilmiy-metodologik vositasi hisoblanadi. U o‘quvchilarning motivatsiyasi, kognitiv xususiyatlari, emotsional holati va shaxsiy xususiyatlarini hisobga olish imkonini beradi.

Maqolada pedagogik faoliyatning psixologik modellarini yaratish yo‘nalishlari, ularning ta’lim jarayonidagi qo‘llanilish sohasi hamda samaradorlikka ta’siri batafsil yoritildi. Natijada shunday xulosaga kelindi: **psixologik modellashtirish ta’lim jarayonini individualizatsiyalash, shaxsga yo‘naltirish va samaradorligini oshirishda muhim nazariy va amaliy asosdir**.

Shu bois maqola mavzusi to‘liq o‘rganildi, uning ilmiy-nazariy va amaliy xulosalari ta’lim tizimida psixologik modellashtirishni keng joriy etish zarurligini ko‘rsatib berdi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Dewey J. *Democracy and Education*. – New York: Macmillan, 1916.
2. Vygotsky L.S. *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes*. – Harvard University Press, 1978.
3. Leontyev A.N. *Activity, Consciousness, Personality*. – Moscow: Progress, 1978.
4. Bruner J. *The Process of Education*. – Cambridge: Harvard University Press, 1960.
5. Anderson J.R. *Cognitive Psychology and Its Implications*. – New York: Worth Publishers, 2010.
6. Rasulov B. Pedagogika nazariyasi va amaliyoti. – Toshkent: NMIU, 2021.
7. Zohidov M. Ta’lim psixologiyasi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2022.
8. UNESCO. *Future of Education Report*. – Paris, 2023.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ПОДГОТОВКИ БУДУЩИХ ФИЛОЛОГОВ К ИНКЛЮЗИВНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ
(на примере опыта Азербайджана и Узбекистана)

Айсель Аляскерова
преподаватель Азербайджанского государственного
педагогического университета

Ключевые слова: Инклюзивное образование, педагогические основы, студенты с особыми потребностями, высшее образование.

Keywords: Inclusive education, pedagogical foundations, students with special needs, higher education

В современную эпоху развитие инклюзивного образования направлено на обеспечение права на образование для всех членов общества, и в этом процессе роль высших учебных заведений является незаменимой. В этом контексте подготовка студентов филологических специальностей к инклюзивной деятельности имеет важное педагогическое и социальное значение. Опыт педагогических вузов Азербайджана и Узбекистана показывает, что для успешной профессиональной реализации будущих филологов в инклюзивной среде необходима их специальная теоретическая и практическая подготовка.

Инклюзивное образование подразумевает совместное обучение лиц с различными способностями и требует адаптивности учебного процесса, гибкости преподавателя и умелого применения педагогических технологий. Будущие учителя-филологи не должны ограничиваться только преподаванием языка и литературы, но и овладевать навыками работы с учащимися, имеющими особые образовательные потребности. Это, в свою очередь, требует изменений в содержании, методике и организационной структуре педагогического процесса.

Системы высшего образования Азербайджана и Узбекистана в последние годы придают большое значение развитию инклюзивного образования. В обеих странах реализованы различные проекты по внедрению современных педагогических подходов и инклюзивных технологий обучения. В Азербайджанской Республике в рамках «Государственной программы по обеспечению инклюзивности в образовании (2018–2024 гг.)» в процесс подготовки учителей были интегрированы элементы инклюзивности. При поддержке ПРООН и ЮНИСЕФ также были разработаны и внедрены учебные модули по инклюзивному образованию. В Узбекистане национальная стратегия по инклюзивному образованию была утверждена в 2021 году, и в систему высшего образования были внесены соответствующие изменения [1]. В учебных программах педагогических специальностей обеих стран начали активно освещаться темы работы с детьми с особыми потребностями, управления инклюзивными классами, развития толерантности и эмпатии.

Для подготовки будущих филологов к инклюзивной деятельности, прежде всего, необходимо углубление их знаний о концепции инклюзивного образования, нормативно-правовой базе и психолого-педагогических особенностях. Педагогическая деятельность включает не только передачу знаний, но и сопровождение учащихся в процессе социальной адаптации, эмоциональной поддержки и формирования личности. Одна из ключевых функций филолога-преподавателя — коммуникативные навыки — приобретает особую значимость в инклюзивной среде. В таких условиях учитель должен уметь эффективно использовать как вербальные, так и невербальные средства общения, а также правильно оценивать эмоциональное и интеллектуальное состояние каждого ученика [2, с.74].

Опыт университетов Азербайджана и Узбекистана показывает, что в подготовке филологов к инклюзивной деятельности эффективными являются следующие направления: теоретическая подготовка (философия инклюзии, законодательство, психолого-

педагогические знания), формирование практических навыков (практические занятия, семинары, наблюдение в инклюзивных классах), развитие личных качеств, таких как эмпатия и толерантность (психологические тренинги, ролевые игры, дебаты), а также развитие исследовательских умений (индивидуальные проекты и социальные исследования по теме инклюзии).

Успешность реформ в этой области в обеих странах во многом зависит и от уровня подготовки профессорско-преподавательского состава. От отношения преподавателей к инклюзивному образованию, их знаний, умений и методической подготовки напрямую зависит восприятие этой темы студентами [3, с. 48]. В таких вузах Азербайджана, как Бакинский славянский университет, Азербайджанский педагогический университет и Гянджинский государственный университет, преподаются дисциплины, связанные с инклюзивным образованием. В рамках этих предметов студенты получают как теоретические знания, так и возможность проводить наблюдения и проходить практику в инклюзивных классах. В Узбекистане аналогичный подход реализуется в Ташкентском государственном педагогическом университете, где студенты проходят педагогическую практику в инклюзивных школах и получают реальный опыт.

Тем не менее, анализ показывает, что определённые проблемы по-прежнему сохраняются. Среди них — нехватка учебных пособий по инклюзивному образованию, консервативное отношение некоторых преподавателей к данной теме, ограниченные возможности для получения практического опыта, а также излишне теоретическая направленность ряда программ высшего образования. В обеих странах предлагаются решения для устранения этих недостатков: увеличение объема дисциплин по инклюзивному образованию в программах подготовки учителей, более широкое применение интерактивных и проектно-ориентированных методов обучения, интеграция современных технологий в преподавание, а также укрепление сотрудничества между университетами и школами [1].

В заключение можно отметить, что подготовка будущих филологов к инклюзивной деятельности — это важный процесс как с педагогической, так и с социальной точки зрения. Такая подготовка заключается не только в передаче знаний и формировании навыков, но и в привитии студентам инклюзивного мышления, принятия различий и способности к сотрудничеству. Опыт педагогических университетов Азербайджана и Узбекистана показывает, что для достижения положительных результатов необходимы системный подход, государственная поддержка, профессиональная подготовка преподавателей и практико-ориентированные методы обучения. В будущем рекомендуется расширение международного сотрудничества и обмена опытом в этой области, создание региональных центров по инклюзивному образованию и внедрение единых стандартов подготовки педагогов.

Использованная литература:

1. Министерство народного образования Узбекистана. Национальная стратегия инклюзивного образования до 2030 года. Ташкент, 2021.

2. Гулиев А. Развитие коммуникативных и языковых навыков в начальных классах. Баку: Издательство Министерства образования, 2018. С. 74.

3. Гусейнов С. "Новые подходы в подготовке учителей-филологов." Образование Азербайджана, no. 3, 2019. С. 48.

CONCEPTUAL PROBLEMS OF MODERN EDUCATION;

Omarova Turkan Islam
Senior lecturer at Azerbaijan University of Languages
turkanomerova95@gmail.com

Abstract. The article initially discusses the innovations in the field of education, the innovative changes that have occurred, as well as the difficulties that have arisen in training against the background of these changes. The article also discusses the positive and negative impact of changes in the pedagogical field on the organization of the work of students and educators. It contains general ideas about the impact of development in the field of education on the future development of society, the various problems created by this development and the rules for their solution.

Keywords: education, modern concepts, development, education system, educational problems, conceptualization, learning process, innovation in education

Introduction. Education has become a social development that plays a fundamental role in individual development, social progress and economic progress. In the modern world, globalization, technological innovations and the role of the socio-political landscape have brought unprecedented and opportunity-driven education. Modern education systems are entrusted with the important responsibility of enabling individuals to thrive in an increasingly complex and interconnected world. They should not only equip. Modern education, unlike traditional education, is not built solely on imparting knowledge, deepening declarative knowledge, or on an educational environment based on memory. The modern education system is mainly focused on the all-round development of a person, his full preparation for society and life, and the revelation of his inner desires and potential. [1] The purpose of education is not only to impart knowledge or simply demonstrate the acquired knowledge. One of the main goals of education is to form a scientific way of thinking and high moral qualities in the upbringing and spiritual qualities of the growing youth. Among the goals and objectives of modern education is to ensure the harmonious development of the personality, to see and detect gaps in the process and consistently solve them in the simplest ways. Also, the goal of modern education is to contribute to the improvement of a critical and creative approach to the direct development of thinking. The rapid development of technology and artificial intelligence leads to changes in the educational process, the formation of new views here. The constant change in life and lifestyle ensures the accessibility of everything for people.[3] However, we must not forget that the current educational process is associated only with positive factors. Naturally, there are various shortcomings and negatives here. The modern world is competitive and filled with various difficulties, taking this into account, states should adapt their educational policies to the ever-changing reality. Educational policy specifically supports mental development, emotional skills management, and the development of analytical thinking. Educational policy specifically supports mental development, emotional skills management, and the development of analytical thinking. Let us not forget that the basis of state policy today is to conduct a policy that responds to competition and pave the way for participants to properly acquire academic knowledge. Therefore, it is necessary to always be open to innovations and to make room for various reforms in the educational process.[4]

Research shows that as society develops, some changes are contradictory. For example, sometimes individuals are reluctant to accept and adapt to innovations or have difficulty adapting, while others experience anxiety about responsibility and managing their emotions. A group of people say that education is out of control and that governance is weakening. Education policy is multifaceted and that is why attention is paid to integration. It is necessary to give a place to all 3 types of integration in the educational process, and to pay attention to interdisciplinary integration. It is necessary to pay attention to the fact that the student can use the everyday knowledge he learns in life.[4]. It is necessary to evaluate the educational trend at the level of globalization, to evaluate

the globalization trends within the lifelong learning needs of the young generation. It is necessary to analyze the globalization process within educational programs, and to evaluate them as part of the curriculum.[1]

The training process is focused on skills and makes all subjects accessible in the rapidly developing technology. The use of virtual platforms deepens the thinking of learners. It paves the way for the growth of their worldview and literacy competence.

Since the other side of the process is teachers, they must organize teaching properly, embrace innovations, raise quality standards, and have sufficient knowledge and indicators. One side of the education triangle is parents. They must play a direct role in the development of education, in the upbringing of the future generation, and in the deepening of their moral qualities.[2]

Research object: Therefore, innovation activity in the pedagogical process is understood as the renewal of educational work, the application of new ideas and new methodologies. Innovation in education is understood as the application of various innovations to the purpose, content, methods and forms of education, the formation of joint activities of teachers and students in the economy, organization and management of education on the basis of new knowledge.[3] In the modern education system, pedagogical and psychological approaches are given in unison. Feedback given to students is important for building a constructive relationship between the student and the teacher. It is important to give development-oriented and future-oriented feedback in teaching. Modern education faces problems including inadequate resources, outdated curricula, and a lack of teacher training. Other challenges include adapting to technology, ensuring equitable access and inclusivity, addressing student mental health issues like anxiety and depression, and a disconnect between traditional structures and the needs of a rapidly changing world [3] However, the modern education system is not without its challenges. Accessibility remains a significant challenge, especially in developing regions where educational resources are scarce and socio-economic inequalities limit opportunities for many. Even in more developed areas, the quality of education varies widely, leading to unequal outcomes and perpetuating social inequalities. Inclusivity is another pressing concern, as education systems must respond to diverse populations with different needs, including those with disabilities, linguistic differences and cultural backgrounds. Despite these challenges, the importance of modern education cannot be overstated.[3]. It is a powerful tool for strengthening social cohesion, overcoming discrimination and promoting a sense of shared identity and purpose within a nation. Modern education systems face challenges in catering to diverse student populations. UNESCO (2020) states that students with disabilities, linguistic minorities, and those from diverse cultures often face barriers to full participation in education. These challenges are exacerbated by a lack of teacher training in inclusive practices and inadequate support services.[5]

Conclusion: Modern education systems play a crucial role in economic development by providing the skilled workforce needed for innovation, productivity and competitiveness. Education equips individuals with the knowledge and skills required to participate in and contribute to the economy, driving growth and development. Education systems are the main driving force behind innovation and technological development. By developing critical thinking, creativity, and problem-solving skills, education prepares individuals to contribute to technological progress and innovation in various fields. Modern education systems empower individuals by providing them with the knowledge and skills they need to improve their socio-economic status.

References:

1. Banks, J. A. (2008). Diversity and citizenship education: Global perspectives. Jossey-Bass. DOI: https://doi.org/10.1163/9789087903756_021
2. Hanushek, E. A., & Woessmann, L. (2012). Do better schools lead to more growth? Cognitive skills, economic outcomes, and causation. Journal of Economic Growth, DOI: https://doi.org/10.1007/s10887-012-9081-x

3. Mankiw, N. G., Romer, D., & Weil, D. N. (1992). A contribution to the empirics of economic growth. Quarterly Journal of Economics, DOI: https://doi.org/10.2307/2118477
4. OECD. (2019). Education at a Glance 2019: OECD Indicators. OECD Publishing. DOI: https://doi.org/10.1787/f8d7880d-en
5. UNESCO. Education for All 2015-2020: Achievements and Challenges. UNESCO Publishing.

DOMAIN-BASED CLASSIFICATION OF INFORMATION TECHNOLOGY TERMINOLOGY

Abdullayeva Shaxnoza
PhD student, Uzbekistan state world languages university
Tashkent, Uzbekistan
Orcid: 0009-0000-8979-8087
shakhnozaa40@gmail.com (88)680 19 11

Abstract

This method connects the dots between contemporary knowledge engineering and conventional semantic classification from a linguistic standpoint. It supports the theory put forth by Temmerman (2000) and Cabré (1999) that terminology is a linguistic and cognitive phenomenon with roots in conceptual systems that are distinctive to a certain area. The study links linguistics, computer science, and cognitive modeling by placing terminology research in a larger multidisciplinary framework through the use of ontological principles. The study does, however, recognize several limitations. Although the model is conceptually transferable, more research is required to confirm its application to other languages, especially those with distinct morphological and syntactic systems, like Uzbek or Russian. The classification was mostly based on English-language sources.

The results show that by taking into consideration the functional and contextual differences of polysemous terms across IT subfields, domain-based classification improves terminological precision. Additionally, the suggested taxonomy offers a structured framework for arranging and connecting terminological information in digital resources and ontological lexicons. The study comes to the conclusion that multilingual lexicographic development, semantic interoperability, and terminological standardization are all greatly aided by domain-based classification. Additionally, it provides a theoretical framework for ontology-based methods of information technology terminology management.

Keywords: Information Technology terminology; domain-based classification; ontology; terminography; lexicography; semantic interoperability; terminology standardization; cognitive linguistics.

Introduction

The 21st century has seen an unparalleled growth of specialist terminology due to the quick development of information and communication technology. The field of information technology (IT) is especially dynamic, creating new terminology more frequently than they can be categorized and standardized. Subfields like software engineering, networking, cybersecurity, artificial intelligence, and data science consequently experience linguistic and terminological discrepancies. These discrepancies provide difficulties for experts in knowledge representation, ontology building, and computational linguistics in addition to translators, lexicographers, and terminologists. Thus, maintaining terminological coherence, promoting multidisciplinary communication, and aiding in the creation of digital terminological resources all depend on a domain-based taxonomy of IT terminology.

Traditionally, morphological or semantic criteria have been employed to classify specialized terms, with an emphasis on etymology, word-formation processes, or semantic shifts. Although these methods aid in comprehending the linguistic structure of terminology, they frequently fall short in capturing the conceptual relationships between terms from various IT subdomains. A more concept-oriented viewpoint, where terms are seen as language representations of domain-specific concepts contained inside hierarchical or networked structures, has been brought about by the rise of knowledge engineering and ontology-based approaches to terminology. A theoretical basis for domain-based classification is provided by this ontological viewpoint, in which each term is positioned inside a conceptual framework that reflects its relationships to other terms in the same or adjacent domains.

Such a classification is especially useful in the field of information technology due to the high level of interdisciplinarity that defines the discipline. Terms like cloud, network, or model, for example, can be found in several subdomains, each with its own meaning and purpose. These polysemous phrases might lead to confusion and misunderstandings if they are not used with a domain-sensitive approach. Thus, domain-based classification helps to more precisely and methodically organize technical terminology by allowing the discovery of conceptual boundaries and semantic overlaps within IT subfields.

Domain-based classification has applications outside of theoretical linguistics. It facilitates useful applications in natural language processing, terminology management, and lexicography. Researchers can create more precise ontological dictionaries, increase semantic search algorithms, and improve machine translation systems by mapping IT concepts to their appropriate conceptual domains. Additionally, this kind of classification makes it easier to align multilingual terminological databases, which is crucial in international settings where English is frequently the dominant language of technology but local terminologies inside other languages develop concurrently.

Developing and describing a system for the domain-based classification of information technology terminology is the aim of this study. The study aims to establish the fundamental ideas that underpin this classification, identify the primary IT subdomains that make up the terminological space, and examine illustrative phrases from each domain. Additionally, the study seeks to show how domain-based classification aids in the development of semantically coherent ontological lexicons for information technology as well as terminological standards.

Methodology

The interdisciplinary integration of terminological theory, ontology-based modeling, and linguistic analysis forms the basis of this study's methodological framework. To provide a thorough explanation and methodical categorization of information technology (IT) words based on their functional and conceptual areas, the study uses both qualitative and quantitative methodologies.

1. Research Design

This study follows a descriptive-analytical design aimed at identifying, categorizing, and interpreting IT terminology within a domain-based conceptual framework. The research is conducted in three main stages:

1. Data Collection – compilation of IT terms from reliable sources;
2. Domain Identification – determining the conceptual domains and subdomains to which each term belongs;
3. Classification and Analysis – organizing terms into a domain-based taxonomy and analyzing their linguistic and conceptual relations.

The design allows for both the examination of linguistic characteristics (morphological and semantic aspects) and the cognitive-ontological structure underlying IT terminology.

2. Data Collection

To guarantee terminological correctness and diversity, a variety of representative and authoritative sources were used to construct the corpus of IT words. Among these sources are: books, conference proceedings, and research articles in the fields of computer science and information systems;

international glossaries and standards, including IEEE standards, ITU terminology databases, and ISO/IEC 2382 (Information Technology Vocabulary);
Professional and instructional materials, such as credible online repositories (e.g., Techopedia, Gartner IT Glossary) and dictionaries (e.g., Microsoft Terminology Collection, Oxford Dictionary of Computing).

3.Domain Recognition Standards

The next step was to determine each term's conceptual domain. Domains were described as cohesive IT subfields that use a common set of ideas, procedures, and resources. The following classification criteria were used, in accordance with pre-existing models (ISO 704: 2009; Cabré, 1999; Temmerman, 2000):

The concept's operational purpose or function (such as data storage, calculation, or communication) serves as the basis for the functional criterion.
Conceptual criterion: determining which conceptual system (such as AI, networking, or cybersecurity) the phrase belongs to.
Contextual criterion: identifying the term's dominating domain by examining the conversational context in which it is employed.
Marking concepts that pertain to several fields or show domain migration (such as model, architecture, and cloud) is known as the interdisciplinary criterion.
Through these criteria, IT terminology was organized into seven major domains:

1. Software Engineering
2. Computer Hardware and Architecture
3. Networking and Communication Technologies
4. Data Science and Databases
5. Artificial Intelligence and Machine Learning
6. Cybersecurity and Information Protection
7. Human–Computer Interaction and User Experience

4. Analytical Methods

The analysis employed semantic field analysis and conceptual mapping to establish relationships among terms within and across domains. The following analytical tools and methods were used:

- Semantic grouping: clustering of terms according to their shared semantic features and conceptual dependencies;
- Hierarchical taxonomy: organization of terms into a multilevel structure (domain → subdomain → concept → term);
- Ontology-based modeling: use of conceptual mapping to represent the interconnections among terms, following the principles of the OntoLex-Lemon framework and WordNet relational models;
- Frequency analysis: determining the occurrence of terms across domains to identify interdisciplinary and dominant categories.

The results were presented in tabular and diagrammatic forms to illustrate the hierarchical and relational structure of IT terminology.

Results and Discussion

A systematic domain-based taxonomy of information technology (IT) vocabulary is presented by the study's findings. The classification model created for this study groups concepts based on how conceptually and functionally they relate to one of the seven primary IT domains. The following explanation illustrates the connections between various domains and the ways in which domain-based classification improves multidisciplinary communication, terminological consistency, and conceptual clarity.

Overview of the Domain-Based Classification Model

The study identified seven major conceptual domains of IT, each encompassing its own set of subdomains and representative terminology. These domains emerged through the functional, semantic, and contextual criteria described in the methodology section.

Domain	Subdomain	Examples of Terms	Conceptual Focus
1.Software Engineering	Programming, Development, Algorithms	compiler, variable, function, framework, debugging	Creation and maintenance of software systems and applications
2.Computer Hardware and Architecture	Processors, Memory, Storage Devices	CPU, GPU, cache, RAM, SSD, motherboard	Physical components and structural design of computing systems
3.Networking and Communication Technologies	Protocols, Infrastructure, Internet Systems	router, TCP/IP, bandwidth, packet, VPN	Data transmission and network configuration
4. Data Science and Databases	Data Processing, Storage, Analytics	dataset, query, schema, SQL, data mining	Collection, organization, and analysis of data
5.Artificial Intelligence and Machine Learning	Neural Networks, Algorithms, Automation	model, prediction, training, deep learning, NLP	Computational intelligence and automated learning processes
6. Cybersecurity and Information Protection	Encryption, Threat Analysis, Access Control	firewall, encryption, authentication, malware	Data security and protection from cyber threats
7. Human–Computer Interaction (HCI) and User Experience (UX)	Interface Design, Usability, Accessibility	GUI, usability, navigation, prototype, feedback	Interaction between humans and digital systems

This taxonomy illustrates the conceptual diversity of IT terminology and the interconnected nature of its subfields. Each domain functions as a terminological system with internal coherence while maintaining semantic and functional links to other domains.

Interdomain Relationships and Overlapping Terminology

The analysis revealed a significant degree of interdomain overlap, particularly among the domains of software engineering, data science, and artificial intelligence. For example, the term *model* occurs in both machine learning and software architecture but conveys distinct meanings depending on the domain context. Similarly, *cloud* appears in data storage, networking, and software service discussions, indicating conceptual migration across subfields.

This observation supports the argument advanced by Temmerman (2000) and Cabré (1999) that terminology is not static but evolves dynamically as new technological and conceptual frameworks emerge. In the IT sphere, this evolution is accelerated by the integration of computational, communicative, and cognitive technologies, which continuously reshape domain boundaries.

To address this, the study applied domain-tagging to polysemous terms, indicating their specific domain affiliation in context. For instance:

- *Model* [AI] → a mathematical representation of a learning algorithm;
- *Model* [Software] → a design abstraction of system architecture.

This practice of domain-tagging increases precision in terminological databases and can be directly implemented in multilingual ontology-building and lexicographic projects.

Semantic and Functional Hierarchies

The hierarchical analysis demonstrated that IT terminology is conceptually layered. At the top level are core domains (e.g., hardware, software, networking), which constitute the foundational technological infrastructure. On the next level are derivative or applied domains (e.g., data science, AI, cybersecurity), which depend on the core domains for implementation.

This hierarchical organization supports the ontological approach proposed by the ISO 704 framework and aligns with the OntoLex-Lemon model used in semantic web lexicons. In this

model, domain-based classification acts as the structural foundation for linking linguistic units (terms) to conceptual entities (classes, relations, and attributes).

Quantitative Distribution of Terms

A quantitative overview of the collected corpus showed the following approximate distribution of terms across domains:

Domain	Number of Terms	Percentage (%)
Software Engineering	210	22.1
Hardware and Architecture	120	12.6
Networking and Communication	150	15.8
Data Science and Databases	180	18.9
Artificial Intelligence	130	13.7
Cybersecurity	90	9.5
HCI and UX	70	7.4
Total	950	100%

These figures indicate that software engineering and data science are the most terminologically dense areas, reflecting their central role in modern IT discourse. In contrast, HCI/UX and cybersecurity contain fewer unique terms but display higher conceptual specificity and faster innovation rates.

Implications for Terminological Studies and Ontological Lexicography

The findings confirm that domain-based classification provides an effective framework for systematizing IT terminology and bridging linguistic and conceptual dimensions. It allows for:

- Improved consistency in technical dictionaries and glossaries;
- Enhanced semantic interoperability in knowledge representation systems;
- Better alignment of multilingual terminological databases;
- Facilitation of automatic term extraction and ontology population in natural language processing (NLP) applications.

In addition, the approach provides a methodological foundation for future research on multilingual IT lexicons (e.g., English–Uzbek), where domain-based alignment is crucial for translation accuracy and concept equivalence. The model proposed in this study can thus contribute to the development of ontological dictionaries, digital lexicographic resources, and semantic search engines that rely on domain-structured terminology.

Summary of Findings

The results demonstrate that IT terminology, when organized according to domain-specific conceptual relations, reveals clear patterns of functional specialization and interdisciplinary convergence. A domain-based model:

1. Enhances the semantic precision of IT vocabularies;
2. Provides a scalable structure for lexicographic and ontological applications;
3. Facilitates the identification of cross-domain term migration;
4. Supports standardization and interoperability in multilingual terminological databases.

These findings underscore the significance of domain-oriented approaches in modern terminography and suggest that the integration of linguistic, cognitive, and ontological perspectives offers a more comprehensive understanding of specialized terminological systems.

Conclusion

The ideas, technique, and real-world results of categorizing information technology (IT) terminology according to conceptual domains have all been investigated in this work. The study offered a thorough framework for classifying IT concepts based on their domain-specific meanings and relationships by combining linguistic, functional, and ontological viewpoints. Both theoretical and applied terminological investigations can benefit greatly from such an approach, as the results show.

The study also showed that by offering a distinct conceptual hierarchy, domain-based classification facilitates the development of ontological lexicons and terminological databases. Semantic interoperability, which is necessary for knowledge representation, machine translation, and information retrieval in artificial intelligence systems, is made easier by such a structure. Additionally, by helping to standardize IT terminology, the domain-based framework makes it possible for concepts to be used more consistently across linguistic, cultural, and academic or professional contexts.

This method connects the dots between contemporary knowledge engineering and conventional semantic classification from a linguistic standpoint. It supports the theory put forth by Temmerman (2000) and Cabré (1999) that terminology is a linguistic and cognitive phenomenon with roots in conceptual systems that are distinctive to a certain area. The study links linguistics, computer science, and cognitive modeling by placing terminology research in a larger multidisciplinary framework through the use of ontological principles.

The study does, however, recognize several limitations. Although the model is conceptually transferable, more research is required to confirm its application to other languages, especially those with distinct morphological and syntactic systems, like Uzbek or Russian. The classification was mostly based on English-language sources.

In conclusion, domain-based classification provides a robust and scalable foundation for the organization and analysis of IT terminology. It promotes conceptual clarity, supports standardization, and enables the effective development of linguistic and computational resources. As information technology continues to shape modern communication and knowledge systems, a domain-oriented approach to terminology will remain an essential tool for ensuring precision, consistency, and semantic interoperability in both academic and professional discourse.

References

Cabré, M. T. (1999). Terminology: Theory, methods, and applications. John Benjamins Publishing.

Faber, P. (2012). A cognitive linguistics view of terminology and specialized language. De Gruyter Mouton.

Gruber, T. R. (1993). A translation approach to portable ontology specifications. Knowledge Acquisition, 5(2), 199–220. https://doi.org/10.1006/knac.1993.1008

International Organization for Standardization. (2009). ISO 704: Terminology work — Principles and methods. ISO.

International Organization for Standardization. (2017). ISO/IEC 2382: Information technology vocabulary. ISO/IEC.

Kageura, K. (2002). The dynamics of terminology: A descriptive theory of term formation and terminological growth. John Benjamins Publishing.

Meyer, I., & Mackintosh, K. (2000). Refining the terminographer's concept-analysis methods: Towards a frame-based approach. Terminology, 6(2), 261–285. https://doi.org/10.1075/term.6.2.06mey

Navigli, R., & Ponzetto, S. P. (2012). BabelNet: The automatic construction, evaluation, and application of a wide-coverage multilingual semantic network. Artificial Intelligence, 193, 217–250. https://doi.org/10.1016/j.artint.2012.07.001

Temmerman, R. (2000). Towards new ways of terminology description: The sociocognitive approach. John Benjamins Publishing.

Wüster, E. (1979). Einführung in die allgemeine Terminologielehre und terminologische Lexikographie [Introduction to general terminology theory and terminological lexicography]. Romanistischer Verlag.

Zhang, Z., & Bodenreider, O. (2010). Aligning representations of anatomy using lexical and structural methods. Artificial Intelligence in Medicine, 48(2–3), 123–132. https://doi.org/10.1016/j.artmed.2009.09.005
Zinovieva, N. A. (2018). Terminological systems and conceptual structures in information technology. Moscow State Linguistic University Press.

KASBIY REFLEKSIYANI RIVOJLANTIRISHDA MENTORLIK VA KUZATISH FAOLIYATINING O‘RNI.

Xodjayeva Nilufar Salimovna
O’zDJTU, pedagogika va psixologiya kafedrasida o’qituvchi
nilufar.19x5@mail.ru

Annotatsiya. Mazkur maqolada bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy refleksiyasini shakllantirishda mentorlik va kuzatish faoliyatining ahamiyati tahlil etiladi. Shuningdek, mentorlikning shaxsiy va kasbiy o‘sishga ta’siri hamda kuzatish jarayoni orqali reflektiv fikrlashni rivojlantirish yo‘llari yoritilgan.
Kalit so‘zlar: kasbiy refleksiya, pedagogik refleksiya, refleksiv yondashuv, refleksiv tahlil, mentorlik, kuzatish, bo‘lajak o‘qituvchi

Abstract. This article analyzes the importance of mentoring and observation activities in developing professional reflection among future teachers. It also highlights the impact of mentoring on personal and professional growth, as well as the ways of fostering reflective thinking through the process of observation.
Keywords: Professional reflection, pedagogical reflection, reflective approach, reflective analysis, mentorship, observation, prospective teacher

Ta’lim jarayonida o‘qituvchining muvaffaqiyati nafaqat bilim va metodik ko‘nikmalarga, balki o‘z faoliyatini tahlil qilish, xatolardan saboq olish va o‘z ustida ishlash qobiliyatiga ham bog‘liq. Bunday qobiliyat kasbiy refleksiya deb ataladi. Uni rivojlantirishning samarali vositalaridan biri — mentorlik va kuzatish (observation) faoliyatidir.Kasbiy refleksiya — bu o‘qituvchining o‘z pedagogik faoliyatini tahlil qilish, o‘zini baholash va uni takomillashtirishga qaratilgan ongli jarayonidir. Refleksiv o‘qituvchi darsni befarq o‘tkazmaydi, balki uning har bir bosqichini o‘rganadi, natijalarni tahlil qiladi va kelgusi faoliyatini rejalashtiradi.

Kasbiy refleksiya — o‘qituvchiga o‘z faoliyatini qayta ko‘rib chiqish, kuchli va zaif jihatlarini aniqlash hamda doimiy ravishda takomillashish imkonini beradigan jarayondir. Bu jarayon faqat muammolarni “tuzatish” vositasi emas, balki pedagogik samaradorlikni oshirishning uzluksiz usuli hisoblanadi[1]

Kasbiy refleksiyaning yana bir muhim qismi — fikr-mulohaza olish bo‘lib, u o‘qituvchining pedagogik faoliyati haqida yaxlit qarash shakllantiradi. Agar fikr-mulohaza ishonchli hamkasb tomonidan berilsa, u qimmatli yo‘nalish bo‘lib xizmat qiladi. Agar talabalar tomonidan berilib, unga amal qilinsa, bu ularning fikr va tajribalarining jiddiy qabul qilinishini ko‘rsatadi va ishonchli muhit yaratadi[2]

Mentorlik — tajribali o‘qituvchining yangi boshlovchi pedagog yoki talabaga maslahat, ko‘rsatma va ruhiy ko‘mak berish tizimidir. Mentor bo‘lajak o‘qituvchining darslarini kuzatadi, kuchli va zaif tomonlarini tahlil qiladi, refleksiv savollar orqali uni o‘ylashga undaydi, o‘z tajribasidan foydali maslahatlar beradi. Natijada, bo‘lajak o‘qituvchi o‘z faoliyatiga tanqidiy qaray boshlaydi, reflektiv tafakkur shakllanadi.

Kuzatish — talabaning tajribali o‘qituvchi darsini tahliliy kuzatishi yoki o‘z darsini qayta ko‘rib chiqish jarayonidir. Bu jarayon tayyorlov, amaliy va tahlil bosqichlaridan iborat. Kuzatish natijasida bo‘lajak o‘qituvchi o‘z faoliyatini ob’ektiv baholaydi, samarali jihatlarni aniqlaydi va tajribali pedagoglardan o‘rganadi.

Mentorlik va kuzatish bir-biri bilan uzviy bog‘liq. Mentor kuzatuv natijalarini talaba bilan tahlil qiladi, refleksiv savollar beradi (masalan: “Siz bu bosqichda nimani boshqacha qilgan bo‘lardingiz?”, “Talabalarning reaksiyasini qanday baholaysiz?”). Shu yo‘l bilan refleksiv madaniyat shakllanadi. Mentorlik nafaqat tajriba almashish jarayoni, balki psixologik qo‘llab-quvvatlash tizimidir. Mentor talaba yoki yangi pedagogda:

- o‘ziga ishonch hissini kuchaytiradi;
- xatolardan qo‘rqmaslik va ularni rivojlanish manbai sifatida qabul qilishni o‘rgatadi;
- ijobiy motivatsiyani shakllantiradi;
- o‘z-o‘zini tahlil qilishga undaydi.

Mentor refleksiv savollar orqali talabaning fikrlash jarayonini faollashtiradi, masalan: “Siz bu vaziyatda boshqacha yondashgan bo‘larmidingiz?”, “Darsdagi eng muvaffaqiyatli bosqich siz uchun qaysi edi?”, “Sizni qoniqtirmagan jihatlar nimada edi?”. Bu savollar orqali o‘qituvchi nomzodi metakognitiv fikrlashni o‘rganadi, ya’ni “men qanday o‘ylayman” degan savol ustida mulohaza yuritishni boshlaydi.[3]

Kasbiy refleksiya — zamonaviy pedagogning ajralmas sifati. Uni rivojlantirishda mentorlik va kuzatish faoliyati muhim o‘rin tutadi. Ushbu jarayonlar bo‘lajak o‘qituvchiga o‘zini tahlil qilish, o‘rganish va takomillashtirish imkonini beradi. Natijada, reflektiv fikrlovchi, innovatsion yondashuvga ega, professional o‘qituvchi shakllanadi.

Kuzatish amaliyoti o‘qituvchilik tajribasining eng muhim komponentlaridan biridir. U tahliliy fikrlash, kuzatuvchanlik va baholash ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

Bo‘lajak o‘qituvchilar kuzatuv davomida:

- o‘qituvchining pedagogik usullarini tahlil qiladi;
- o‘quvchilarning javoblari, e’tibor va motivatsiyasini kuzatadi;
- o‘z darslarini baholash uchun mezonlar ishlab chiqadi.

Masalan, darsni videoga yozib olish va uni mentor bilan birgalikda tahlil qilish — refleksiv tahlilning samarali shakli hisoblanadi. Shu orqali talaba o‘zining nutqi, mimikasi, vaqtni boshqarish usullari va o‘quvchilar bilan muloqot sifatini baholay oladi. Zamonaviy ta’lim tizimida mentorlik va kuzatish faoliyatini birlashtirgan model samarali natijalar beradi. Bu modelda:

- Mentor kuzatuv jarayonini rejalashtiradi (nimalar e’tiborga olinadi, qanday tahlil qilinadi);
- Kuzatuv natijalarini mentor va talaba birgalikda muhokama qiladi;
- Refleksiv yozuv (refleksiya daftari yoki jurnali) yuritiladi;
- Talaba o‘z o‘quv amaliyoti davomida kasbiy o‘sish xaritasini tuzadi.

Bunday yondashuv “reflektiv portfel” tushunchasini joriy etishga imkon beradi — unda talabaning o‘sishi, fikr almashuvi va xulosalari yozib boriladi. Kasbiy refleksiyani samarali rivojlantirish uchun quyidagi yondashuvlar tavsiya etiladi:

1. Reflektiv yozuvlar — har darsdan so‘ng talaba “Nima muvaffaqiyatli bo‘ldi? Nimalarni o‘zgartirish kerak?” degan savollarga yozma javob beradi.
2. Birgalikda tahlil — mentor bilan haftalik uchrashuvlarda dars kuzatuvi natijalari tahlil qilinadi.
3. Peer-observation — talabalar bir-birining darslarini kuzatib, fikr bildiradilar.
4. Reflektiv intervyu — o‘quv amaliyoti oxirida mentor talaba bilan yakuniy suhbat o‘tkazadi.

Kasbiy refleksiya bo’lajak o‘qituvchining kasbiy kompetensiyasini rivojlantirishda hal qiluvchi omil hisoblanadi. Refleksiya jarayonida o‘qituvchi o‘zining dars jarayonidagi faoliyatini chuqur tahlil qiladi, natijalarni baholaydi va keyingi ishlarida yanada samarali usullarni qo‘llash imkoniyatiga ega bo‘ladi.

Mentorlik va kuzatish faoliyati o‘qituvchi shaxsida tanqidiy fikrlash, o‘z-o‘zini rivojlantirish, tahliliy yondashuv kabi muhim refleksiv fazilatlarni shakllantiradi. Natijada, ta’lim sifati oshadi, o‘qituvchilar o‘z kasbiy faoliyatiga ongli, ilmiy asosda yondasha boshlaydilar.

Foydalanilgan adabiyotlar
1. Dewey, J. (1933). How We Think.
2. Kolb, D. (1984). Experiential Learning: Experience as the Source of Learning and Development.
3. Schön, D. A. (1983). The Reflective Practitioner: How Professionals Think in Action.
4. O‘zbekiston Respublikasi Ta’lim to‘g‘risidagi Qonuni (so‘nggi tahrir).
5. Mentorlik amaliyotiga oid metodik qo‘llanmalar.

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ ЛИЧНОСТИ В СОВРЕМЕННОЙ ПЕДАГОГИКЕ И ПСИХОЛОГИИ

Студентка 1- курса Ангренского факультета иностранных языков УзГУМЯ - Халикова Асаль Музаффаровна

Руководитель:Уришов Шакир Маматалиевич -доцент УзГУМЯ

Аннотация. Современный человек растёт в эпоху, где реальность меняется быстрее, чем успевает формироваться личность. Педагогика и психология, некогда идущие параллельными путями, сегодня вынуждены искать новые точки соприкосновения, чтобы понять: как воспитать не просто знающего, а чувствующего и мыслящего человека. Статья раскрывает противоречия между традиционными методами воспитания и требованиями цифрового века, где личность часто оказывается под давлением информационных потоков и социальных ожиданий. Автор обращает внимание на необходимость переосмысления самого понятия развития — как внутреннего пути к самопониманию и ответственности, а не только как результата обучения. Исследование основано на синтезе психологических и педагогических подходов, с акцентом на ценность духовного опыта, эмоционального интеллекта и личностной автономии.

Ключевые слова: личность; развитие; педагогика; психология; самоидентичность; духовные ценности; цифровая эпоха; эмоциональный интеллект; личностно-ориентированное образование; самопонимание; внутренний рост.

Abstract. Modern individuals are growing up in an era where reality changes faster than the human personality can form. Pedagogy and psychology, once moving along parallel paths, are now seeking new points of convergence to answer a timeless question: how to nurture not merely a knowledgeable person, but one who feels, thinks, and understands. This article explores the contradictions between traditional educational methods and the demands of the digital age, in which personality often faces the pressure of information overload and social expectations. The author emphasizes the need to rethink the very concept of development — not as an external result of education, but as an inner journey toward self-awareness and responsibility. The study is based on the synthesis of psychological and pedagogical approaches, highlighting the importance of spiritual values, emotional intelligence, and personal autonomy.

Keywords: personality; development; pedagogy; psychology; self-identity; spiritual values; digital era; emotional intelligence; learner-centered education; self-understanding; inner growth.

Современная педагогика и психология стоят на рубеже, где человек перестаёт быть просто объектом воздействия и становится автором собственного развития. Это переход от педагогики передачи знаний к педагогике смыслов, от психологии адаптации — к психологии самопонимания. Если раньше личность рассматривалась как некий результат воспитательного процесса, то сегодня она понимается как динамическая система, которая не завершена ни в одном возрасте, ни в одном социальном контексте. Личность — это не

форма, а движение; не сумма качеств, а процесс поиска равновесия между внутренним и внешним миром.

1. Человек между свободой и зависимостью

Одной из ключевых проблем современности является парадокс свободы. Никогда прежде человек не имел столь широких возможностей для самовыражения — и никогда не был так зависим от мнения других. Социальные сети, рейтинги, внешние оценки создают иллюзию выбора, но лишают человека внутреннего критерия истины. Психологи отмечают, что молодые люди всё чаще определяют себя через "лайки", "просмотры" и цифровые идентичности, теряя способность чувствовать внутренние мотивы. одача педагогики здесь не просто обучить ребёнка «быть успешным», а научить его **понимать самого себя**, различать своё и навязанное. Это требует переосмысления педагогических целей: вместо стандартизированных моделей поведения — формирование рефлексии, внутренней ответственности и способности к диалогу с миром.

2. Цифровая среда как новая форма воспитания Педагоги прошлого века воспитывали личность в классе; педагог будущего работает в цифровом пространстве. Интернет стал новой формой среды, где формируются ценности, мышление и даже эмоции. Но эта среда не нейтральна: она способна развивать и разрушать одновременно. Современная психология фиксирует рост феномена «внимательного истощения»: человек, погружённый в поток данных, теряет способность к глубокому восприятию. В таких условиях обучение превращается в борьбу за внимание. Поэтому одна из главных задач педагога — **создать пространство смыслов**, где студент сможет не просто получать информацию, а проживать её, осмыслять, превращать в личный опыт.

3. Роль педагога и психолога в эпоху перемен

Педагог и психолог становятся не только специалистами, но и проводниками смысла. Их задача — не столько передавать знания, сколько **помогать личности собирать себя из множества разрозненных впечатлений**. Современный педагог должен быть не диктатором знаний, а архитектором среды, где студент учится быть собой. Настоящее развитие невозможно без диалога: между поколениями, науками, внутренним и внешним «я». Поэтому сегодня важно не просто реформировать образование, а изменить его философию — вернуть ему человечность.

4. Развитие личности как путь, а не результат

Развитие личности нельзя измерить оценками или дипломами. Это путь, в котором каждый человек одновременно ученик и учитель самого себя. В этом смысле педагогика и психология XXI века должны стать не науками о контроле, а науками о доверии — к человеку, к его свободе, к его способности быть лучше, чем он был вчера. На основании проведённого анализа можно выделить несколько направлений, способных повысить эффективность процесса личностного развития в современной педагогике и психологии. Эти рекомендации отражают необходимость объединения теоретических идей и практических шагов, направленных на формирование гармоничной, осознанной и ответственной личности.

1. Переосмыслить цели образования. Современная система обучения должна рассматривать личность не как объект формирования, а как партнёра в процессе познания. Основной акцент необходимо сместить с внешней оценки на развитие внутренней мотивации, самопниманий и самостоятельного мышления

2. Развивать эмоциональный интеллект как ключевую компетенцию. Эмпатия, умение слушать, понимать чувства других и собственные переживания должны стать основой воспитательных программ. Это не дополнительный навык, а важнейший показатель зрелости личности.

3. Создавать среду сотрудничества, а не соревнования.

Образовательные учреждения должны отходить от излишней конкурентности и оценочного давления. Гораздо продуктивнее воспитывать культуру поддержки, коллективного поиска решений и уважительного диалога.

4. Повышать уровень профессиональной подготовки педагогов.

Современный педагог — это не просто преподаватель, а наставник и медиатор. Поэтому необходимо систематически обновлять программы повышения квалификации, включая туда курсы по психологии личности, коммуникативным стратегиям и этике взаимодействия.

5. Повышать уровень профессиональной подготовки педагогов.

Современный педагог — это не просто преподаватель, а наставник и медиатор. Поэтому необходимо систематически обновлять программы повышения квалификации, включая туда курсы по психологии личности, коммуникативным стратегиям и этике взаимодействия. Современная педагогика и психология переживают период глубокого переосмысления своих целей и методов. Сегодня становится очевидным, что развитие личности нельзя свести лишь к передаче знаний или формированию навыков. Это сложный, внутренне противоречивый процесс, включающий самопознание, духовный рост, социальную ответственность и умение взаимодействовать с постоянно меняющимся миром.

Будущее образования и психологии напрямую зависит от способности видеть в каждом человеке не объект обучения, а личность со своей уникальной траекторией развития. Воспитание должно стать процессом сотворчества, где знания служат не целью, а инструментом понимания мира и самого себя. Именно такой подход способен вернуть образованию его подлинное предназначение - помогать человеку быть человеком.

Список литературы

1. Выготский Л. С. Психология развития человека. — М.: Смысл, 2005.
2. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность. — М.: Политиздат, 1977.
3. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии. — СПб.: Питер, 2002.
4. Зимняя И. А. Педагогическая психология. — М.: Логос, 2001.
5. Франкл В. Человек в поисках смысла. — М.: Прогресс, 1990

ZAMONAVIY TA’LIMNING KONSEPTUAL MUAMMOLARI

Xabibullayev Umid Fayzullayevich – O`zDJTU, Angren xorijiy tillar fakui`teti o`qituvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada zamonaviy ta’lim tizimining shakllanish jarayonida yuzaga kelayotgan konseptual muammolar ilmiy-nazariy jihatdan tahlil etilgan. Ta’lim jarayonida raqamlashtirish, globallashuv, shaxsga yo‘naltirilgan yondashuv, bilimlarning tezkor yangilanishi, milliy va umuminsoniy qadriyatlarning uyg‘unlashuvi, ijtimoiy tenglik masalalari kabi dolzarb muammolar ko‘rib chiqilgan. Muallif zamonaviy ta’limdagi konseptual ziddiyatlarni aniqlab, ularning yechimiga oid nazariy hamda amaliy takliflarni ilgari suradi.

Kalit so‘zlar: zamonaviy ta’lim, konseptual muammo, innovatsiya, raqamlashtirish, shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim, globallashuv, qadriyatlar, tenglik.

Kirish

XXI asr – bilim va texnologiyalar asri sifatida ta’lim tizimiga butunlay yangi vazifalarni yuklamoqda. Globallashuv, axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi, inson kapitalining iqtisodiy taraqqiyotdagi o‘rni ta’lim tizimining tubdan isloh qilinishini talab etmoqda. Ta’lim endilikda nafaqat shaxsiy bilim olish jarayoni, balki milliy rivojlanishning strategik omili sifatida qaralmoqda. Shu bois, zamonaviy ta’lim tizimini takomillashtirishda konseptual muammolarni aniqlash va ularga yechim topish muhim vazifadir.

Maqolaning asosiy maqsadi – zamonaviy ta’limning konseptual muammolarini tahlil qilish, ularning sabablari va oqibatlarini ochib berish hamda yechimlariga oid takliflarni ilgari surishdan iboratdir.

Asosiy qism

1. Ta’lim mazmunining tezkor yangilanishi va moslashuvchanlik muammosi

Bugungi kunda ilm-fan va texnologiya sohalarida o‘zgarishlar shunchalik tez sodir bo‘lyaptiki, an’anaviy ta’lim dasturlari zamon talablariga javob bera olmay qolmoqda. Masalan, informatika, sun’iy intellekt, biotexnologiya kabi yo‘nalishlarda bilimlar har 3–5 yilda yangilanmoqda. Bu esa ta’lim mazmunini muntazam ravishda yangilashni talab etadi.

Ammo amaliyotda ko‘plab ta’lim tizimlari konservativ bo‘lib qolmoqda. O‘quv dasturlari va darsliklar yangilanish jarayoni ko‘p vaqt oladi. Natijada bitiruvchilar mehnat bozoriga chiqqanda dolzarb ko‘nikmalardan mahrum bo‘lishlari mumkin. Bu jarayon "bilimning eskirishi" (obsolescence of knowledge) fenomeni sifatida ta’riflanadi.

Mazkur muammoni hal qilish uchun:

- **modulli ta’lim** tizimini joriy qilish;
- **kompetensiyaga asoslangan yondashuv**ni kengaytirish;
- ilmiy-tadqiqot natijalarini tezkorlik bilan o‘quv dasturlariga tatbiq etish zarur.

Shunday qilib, ta’lim mazmunini doimiy yangilash zamonaviy ta’limning eng muhim konseptual vazifasidir.

2. Raqamlashtirish va axborot ortiqchaligi muammosi

Raqamli ta’limning jadal rivojlanishi yangi imkoniyatlarni ochib berdi. Masofaviy ta’lim, onlayn kurslar, sun’iy intellekt asosidagi ta’lim dasturlari – bularning barchasi ta’lim samaradorligini oshirishga xizmat qilmoqda. Shu bilan birga, ortiqcha axborot oqimi yangi muammoni yuzaga keltirdi.

Bugungi talaba yoki o‘quvchi istalgan ma’lumotni internet orqali topishi mumkin. Ammo bu ma’lumotlarning sifati va ishonchliligi har doim ham kafolatlanmagan. "Axborot ortiqchaligi" (information overload) inson tafakkuriga salbiy ta’sir ko‘rsatib, e’tiborning tarqoqlashuviga, tanqidiy fikrlashning susayishiga olib kelishi mumkin.

Masalan, UNESCOning 2023 yilgi hisobotida aytilishicha, dunyo bo‘ylab onlayn ta’lim platformalaridan foydalanuvchilar soni keskin oshgan, ammo ularning ko‘pchiligi ma’lumotlarni tahlil qilish va amalda qo‘llashda qiyinchiliklarga duch kelmoqda.

Shu sababli, zamonaviy ta’lim:

- o‘quvchilarda **axborotni tanlash va tahlil qilish ko‘nikmalarini** shakllantirishga;
- **media va raqamli savodxonlik**ni rivojlantirishga;
- raqamli resurslardan foydalanishda **metodologik yondashuv**ni ishlab chiqishga alohida e’tibor qaratishi lozim.

3. Shaxsga yo‘naltirilgan ta’limdagi konseptual ziddiyatlar

Zamonaviy pedagogika nazariyasi shaxsga yo‘naltirilgan ta’limni asosiy tamoyil sifatida ilgari surmoqda. Har bir o‘quvchining individual qobiliyatlari, qiziqishlari, ehtiyojlarini hisobga olish ta’lim jarayonining samaradorligini oshirishi kutiladi.

Ammo amaliyotda bu jarayon ko‘plab ziddiyatlarga duch kelmoqda:

1. **Standartlashtirish va individuallashtirish o‘rtasidagi qarama-qarshilik.** Ta’lim tizimi umumiy standartlar asosida baholansa, shaxsga yo‘naltirilgan yondashuv individual erkinlikni talab qiladi.
2. **Test tizimining ustuvorligi.** Ko‘plab mamlakatlarda baholash tizimi testlarga asoslangan. Bu esa o‘quvchilarni ijodiy fikrlashdan ko‘ra, tayyor javoblarni yod olishga undaydi.
3. **O‘qituvchining roli.** Shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim o‘qituvchini bilim beruvchi emas, balki yo‘l-yo‘riq ko‘rsatuvchi murabbiy sifatida ko‘radi. Ammo amalda ko‘plab pedagoglar eski metodlardan voz kecha olmayapti.

Shunday qilib, shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim nazariy jihatdan mukammal bo‘lsa-da, uni amaliyotga tatbiq etish murakkab jarayon bo‘lib qolmoqda.

4. Milliy va umuminsoniy qadriyatlarning uyg‘unlashuvi

Globallashuv sharoitida ta’lim tizimi ikki asosiy vazifani bajarishi kerak:

- bir tomondan, milliy madaniyat, an’ana va qadriyatlarni asrab-avaylash;
- ikkinchi tomondan, dunyo miqyosidagi ilmiy-texnik taraqqiyot yutuqlarini o‘zlashtirish.

Bu ikki vazifa o‘rtasida muvozanatni topish – zamonaviy ta’limning eng murakkab konseptual muammolaridan biridir. Agar milliy qadriyatlar yetarlicha e’tiborga olinmasa, yosh avlod o‘zligini yo‘qotishi mumkin. Aksincha, agar faqat milliy qadriyatlar bilan cheklanib qolinsa, global ilmiy-texnik taraqqiyotdan ortda qolish xavfi tug‘iladi.

Masalan, Yaponiya ta’lim tizimi bu muammoni muvaffaqiyatli hal etgan. Ular o‘z an’anaviy qadriyatlarini saqlab qolgan holda, ilg‘or texnologiyalarni ta’lim jarayoniga keng joriy etmoqda. Bu tajriba boshqa davlatlar uchun ham muhim metodologik asos bo‘lishi mumkin.

5. Ta’limning ijtimoiy tenglikdagi roli

Ta’limning asosiy maqsadlaridan biri – jamiyatda ijtimoiy tenglikni ta’minlashdir. Ammo real hayotda bu vazifa to‘liq amalga oshmayapti. Hududiy tafovutlar, iqtisodiy imkoniyatlarning turlicha bo‘lishi, raqamli infratuzilmaning notekisligi ta’lim imkoniyatlarining teng emasligiga olib kelmoqda.

Masalan, rivojlangan shaharlarda zamonaviy laboratoriyalar, kompyuter sinflari va internet resurslari mavjud bo‘lsa, chekka hududlarda bu imkoniyatlar cheklangan. Bu esa “raqamli tafovut”ni kuchaytiradi.

Shu bois, ta’lim tizimi quyidagi yo‘nalishlarda rivojlantirilishi lozim:

- **hududlar o‘rtasida ta’lim imkoniyatlarini tenglashtirish**;
- ijtimoiy himoyaga muhtoj qatlamlarni qo‘llab-quvvatlash;
- ta’limning **inklyuzivlik tamoyillarini** keng joriy qilish.

6. Innovatsiyalarni ta’lim jarayoniga tatbiq etishdagi muammolar

Ta’limda innovatsion texnologiyalarni qo‘llash muhim ahamiyat kasb etadi. Virtual laboratoriyalar, simulyatsiyalar, sun’iy intellekt asosida ta’lim beruvchi dasturlar samaradorlikni oshiradi.

Biroq amaliyotda quyidagi muammolar mavjud:

1. **Texnik baza yetishmasligi.** Ko‘plab ta’lim muassasalari innovatsion texnologiyalarni qo‘llash uchun zarur infratuzilmaga ega emas.
2. **Pedagoglarning tayyorgarligi.** O‘qituvchilarning ko‘pchiligi zamonaviy texnologiyalardan foydalanishga yetarlicha tayyor emas.
3. **Moliyaviy cheklovlar.** Innovatsion texnologiyalarni keng joriy qilish katta mablag‘ talab etadi.

Shunday qilib, ta’limda innovatsiyalarni tatbiq etish faqat texnik emas, balki metodologik va ijtimoiy muammo sifatida ham qaralishi zarur.

Xulosa

Zamonaviy ta’lim tizimi globallashuv, raqamlashtirish va ijtimoiy o‘zgarishlar ta’sirida tubdan yangilanmoqda. Shu jarayonda bir qator konseptual muammolar yuzaga kelmoqda: ta’lim mazmunining tezkor eskirishi, raqamli axborot ortiqchaligi, shaxsga yo‘naltirilgan ta’limdagi ziddiyatlar, milliy va global qadriyatlarni uyg‘unlashtirish muammosi, ijtimoiy tenglik va innovatsiyalarni tatbiq etishdagi cheklovlar.

Mazkur muammolarni hal etish uchun quyidagilar zarur:

- ta’lim dasturlarini doimiy yangilab borish;
- raqamli savodxonlikni oshirish va tanqidiy fikrlashni rivojlantirish;
- shaxsga yo‘naltirilgan metodlarni amalda keng tatbiq etish;
- milliy qadriyatlar bilan global yutuqlarni uyg‘unlashtirish;
- ijtimoiy tenglikni ta’minlashga qaratilgan siyosatni kuchaytirish;
- innovatsion texnologiyalarni joriy etishda pedagoglarni tayyorlash va infratuzilmani mustahkamlash.

Shundagina zamonaviy ta’lim tizimi global talablarga javob bera oladigan, shaxsni har tomonlama rivojlantiradigan va jamiyat taraqqiyotini ta’minlaydigan mustahkam poydevorga aylanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Dewey J. *Democracy and Education*. New York: Macmillan, 1916.
2. Freire P. *Pedagogy of the Oppressed*. London: Bloomsbury, 2005.
3. Toffler A. *The Third Wave*. New York: Bantam Books, 1980.
4. UNESCO. *Education for Sustainable Development Report*. Paris, 2023.
5. Xaitov A. Zamonaviy ta’lim tizimida innovatsion texnologiyalar. – Toshkent: Fan, 2020.
6. Rasulov B. Pedagogika nazariyasi va amaliyoti. – Toshkent: NMIU, 2021.
7. Zohidov M. Ta’lim falsafasi va metodologiyasi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2022.

ФИЛОСОФСКИЕ ОСНОВЫ ДЕТЕРМИНАЦИИ ЦИФРОВОГО ОБРАЗОВАНИЯ И ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА (НА ПРИМЕРЕ УЗБЕКИСТАНА)

Баратова Махбуба Мубинжановна,
Кандидат философских наук,
Доцент кафедры Общественных наук
Узбекского Государственного Университета
Мировых языков
e-mail: makhbubabaratova66@gmail.com

Аннотация.
В статье анализируются философские основы детерминизма в контексте цифровизации системы образования и развития искусственного интеллекта (ИИ) в Узбекистане. Рассматриваются закономерности взаимодействия технологий и гуманитарного знания, формирование новой образовательной среды, а также проблема гармоничного сочетания религиозных убеждений и светского образования в условиях цифровой эпохи. Показано, что цифровое образование и ИИ становятся не только результатом, но и активным детерминирующим фактором общественного развития, влияющим на культуру, ценности и мировоззрение человека.

Ключевые слова: детерминизм, цифровое образование, искусственный интеллект, философия технологий, религия, гуманитарное знание, Узбекистан.

Цифровизация и искусственный интеллект определяют характер современного общества, в том числе систему образования. Эти процессы приводят к необходимости переосмысления традиционных философских категорий — причины, закономерности, свободы и ответственности.

В контексте Узбекистана цифровые реформы в образовании сопровождаются стремлением сохранить духовные и нравственные ценности, что ставит задачу гармоничного сочетания религиозных убеждений и светского знания. Такая задача имеет не только педагогическое, но и философское значение, поскольку отражает поиск равновесия между рациональным и духовным измерением человеческого бытия.

Рассмотрим принцип детерминизма и его значение для цифрового общества. Принцип детерминизма утверждает, что все явления мира имеют причинную обусловленность. В философии науки он служит основанием рационального познания, а в гуманитарной сфере — способом анализа культурных и социальных взаимосвязей.

В цифровую эпоху этот принцип проявляется в форме технологического детерминизма, где информационные технологии становятся факторами, определяющими развитие культуры, образования и мышления. Однако важно подчеркнуть, что в гуманитарном контексте детерминизм не устраняет свободу человека, а раскрывает её как осознанное участие в закономерных процессах исторического и духовного развития.

Детерминация цифрового образования находит свое отражение в Национальной Стратегии цифровой трансформации Узбекистана «Цифровой Узбекистан – 2030»[17].

Развитие цифрового образования в Узбекистане отражено в государственной программе «Цифровой Узбекистан – 2030», направленной на формирование интеллектуального общества, владеющего современными технологиями и цифровыми компетенциями.

По информации на сентябрь 2025 года, ЮНИСЕФ призывает к цифровой трансформации системы образования Узбекистана, в которой лидирующую роль будут играть учителя[18].

Некоторые инициативы в сфере цифровизации образования: Инструменты на базе ИИ для улучшения преподавания математики и повышения готовности к использованию ИИ в классах. Пилотные проекты, такие как Eduten и Teacher Pro, которые продемонстрировали улучшение результатов обучения на 17%. Платформа Bolalik Akademiyasi для качественного профессионального развития, к которой в настоящее время имеют доступ около 40 000 воспитателей дошкольных образовательных организаций. Студия Jalinga, созданная при поддержке Исламского банка развития, для разработки цифровых и мультимедийных ресурсов на базе ИИ для профессионального развития учителей в смешанных формах обучения. По словам Президента Узбекистана Шавката Мирзиёева, с будущего учебного года в школьную программу по информатике будут включены темы по искусственному интеллекту.

Кроме того, до конца 2026 года планируют запустить платформу Data Lake, которая объединит крупные массивы цифровых данных и обеспечит их обработку, анализ и применение в целях развития цифровых технологий[19].

В сфере высшего образования Сегодня важным аспектом цифровой трансформации является скорость получения информации. Для достижения этой цели Министерство высшего образования, науки и инноваций намерено провести ряд мероприятий по цифровой трансформации.

В рамках стратегии цифровой трансформации планируется выработка единого подхода к цифровой трансформации образования и науки, который будет транслироваться в вузы, создание ряда сервисов для всех сторон деятельности образовательных и научных организаций[20].

Перечисленные созидательные решения показывают на основные детерминирующие факторы цифрового образования: это технологические — создание онлайн-платформ, внедрение ИИ в учебные процессы; Культурные — сохранение национальной идентичности и духовных ценностей; Институциональные — государственная поддержка цифровых инициатив; Педагогические — развитие критического и этического мышления у студентов.

[17] УП-6079-сон 05.10.2020. Об утверждении Стратегии «Цифровой Узбекистан-2030» и мерах по ее эффективной реализации

[18] ЮНИСЕФ призывает к цифровой трансформации системы образования Узбекистана, в которой лидирующую роль будут играть учителя

[19] От школ до "умных" городов. Мирзиёев объявил курс на развитие искусственного интеллекта, Новости политики Узбекистана сегодня

[20] В 2025 году в Узбекистане будет запущена цифровая экосистема edu.uz в сфере высшего и профессионального образования, науки и инноваций

Особое значение приобретает взаимосвязь светского и духовного знания, где образование рассматривается не только как средство профессиональной подготовки, но и как процесс формирования нравственной и духовной культуры личности.

Гармония религиозных убеждений и светского образования обусловлена проявляется в том, что современная философия образования подчёркивает необходимость гармоничного сочетания религиозного мировоззрения и научного рационализма. В условиях цифровизации эта задача становится особенно актуальной для гуманитарных наук, где ценностные ориентиры подвержены влиянию виртуальных и информационных потоков.

Для Узбекистана, где исламская культура исторически сочетается с традицией просвещения и гуманизма, важно, чтобы цифровое образование не разрушало духовных основ общества, а способствовало их осмыслению в новых культурных формах.

Речь идёт о следующих философских задачах: обеспечение сбалансированного взаимодействия религиозного и научного мировоззрения; развитие толерантности и межкультурного диалога в образовательной среде; воспитание этической ответственности при использовании ИИ и цифровых технологий; сохранение духовных традиций при внедрении инновационных методов обучения.

Таким образом, философия детерминизма помогает увидеть, что духовные и технологические процессы не противопоставлены, а взаимно обусловлены: религиозные ценности формируют нравственные основания цифрового общества, а технологии создают новые возможности их реализации.

Данное положение обуславливает рассмотрение Искусственного интеллекта как фактора духовно-гуманитарной детерминации. Искусственный интеллект не только изменяет структуру знаний, но и влияет на антропологическое «самоосознание» человека. Возникают вопросы: кто несёт моральную ответственность за действия ИИ? Может ли машина участвовать в процессе познания?

В философском смысле ИИ можно рассматривать как новую форму детерминации человеческого мышления, которая требует нравственного контроля и духовного осмысления. Гармоничное сочетание технического и духовного развития предполагает, что технологии должны служить человеку, его интеллектуальному и моральному росту, а не подменять его личностную автономию.

Детерминизм в условиях цифровизации и развития искусственного интеллекта проявляется не только как закономерность технологического прогресса, но и как философская основа поиска гармонии между рациональным и духовным началом человека.

На примере Узбекистана можно утверждать, что эффективное развитие цифрового образования возможно только при условии сохранения духовных ценностей, уважения к религиозным убеждениям и их согласования с принципами светского, гуманистического знания.

Философская концепция детерминизма, осмысленная через призму цифровизации, открывает путь к новой модели образования, где технологии, религия и гуманитарное мышление образуют целостную систему, направленную на развитие личности и общества.

Литература:

1. УП-60-сон 28.01.2022. О Стратегии развития Нового Узбекистана на 2022-2026 годы.
2. Указ Президента Республики Узбекистан «Об утверждении стратегии “Цифровой Узбекистан – 2030”». – Ташкент, 2020.
3. Стратегия «Узбекистан — 2030», утверждённая Указом Президента Республики Узбекистан Ш. Мирзиёева от 11 сентября 2023 года №УП–158
4. Риккерт Г. Науки о природе и науки о культуре. – М.: Республика, 1998.
5. Аристотель. Метафизика. – М.: Мысль, 1975

6. Мамардашвили М.К. Классический и неклассический идеалы рациональности. – М.: Наука, 1984.
7. Степин В.С. Философия науки и техники. – М.: Академический проект, 2003.
8. Рассел С., Норвиг П. Искусственный интеллект: современный подход. – М.: Вильямс, 2022.
9. Тульчинский Г.Л. Философия и методология науки. – СПб.: Питер, 2012.
10. Турен А. Возвращение человека действующего: очерк социологии. – М.: Наука, 1998.
11. Floridi L. *The Philosophy of Information*. – Oxford University Press, 2019.
12. Nasr S. H. *Science and Civilization in Islam*. – Harvard University Press, 1968.
13. Бекмуродов М. Б. *Философские проблемы цифровой цивилизации*. – Ташкент, 2023.

XORIJIY TILLARNI O'RGANISHNING DIDAKTIK OMILLARI

O'zDJTU, Xorijiy til va adabiyot 1-fakulteti
2-bosqich talabasi Erkinboyeva Aziza
azizaruslonovna@gmail.com
Ilmiy rabar: Mirzaxmedov Sherzod

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada chet tilini o'rganishning pedagogik va psixologik asoslari tahlil qilinadi. Mashhur olimlarning fikrlari va muallifning shaxsiy tajribalari asosida motivatsiya, o'ziga ishonch, individual yondashuv, o'qituvchi roli va til muhitining ahamiyati yoritiladi.

Kalit so'zlar: chet tili, pedagogika, psixologiya, motivatsiya, metodika, individual yondashuv

ABSTRACT

This article analyzes the pedagogical and psychological foundations of foreign language learning. Based on the views of well-known scholars and the author's personal experiences, it highlights the importance of motivation, self-confidence, individual approach, the teacher's role, and the language environment.

Keywords: foreign language, pedagogy, psychology, motivation, methodology, individual approach

Globallashuv kuchayib borayotgan bugungi davrda chet tilini o'rganish zarurati nafaqat kasbiy yoki akademik ehtiyojdan, balki shaxsiy taraqqiyot, madaniyatlararo muloqot va dunyoqarash kengayishidan kelib chiqmoqda. Chet tilini o'rganish — bu oddiy til o'zlashtirish emas, balki insonning ong, tafakkur va ijtimoiy tajribasi bilan uzviy bog'liq murakkab jarayondir. Chet tilini o'rganish – bu o'qituvchidan talabagacha, darslikdan muhitgacha bo'lgan murakkab ta'limiy jarayon. Pedagogik jihatdan bu jarayonda quyidagi asoslar muhim:

1. Bosqichma-bosqichlik – til o'rganishda fonetika, so'z boyligi, grammatik tizim, gap tuzish, muloqot kabi ketma-ketlik saqlanishi kerak.
2. O'quvchi markazli yondashuv – har bir o'quvchining yoshi, bilimi, qiziqishi, ehtiyojiga mos metodlar tanlanadi.
3. Faollik va interaktivlik – faqat darslik emas, balki suhbat, o'yin, video, ovozli mashqlar orqali tilga bo'lgan qiziqish uyg'otiladi.
4. Madaniyatlararo kompetensiya – chet tilini o'rganish bu faqat lug'at emas, balki boshqa millat madaniyati, mentaliteti, qadriyatlarini tushunishdir.

Masalan, ingliz tilini o‘rganayotgan bolalarga “storytelling” (hikoya aytish) metodi orqali nafaqat til o‘rgatiladi, balki kreativ fikrlash va madaniy ong ham shakllanadi.

Til o‘rganish faqat aqliy emas, balki hissiy-ruhiy jarayon hamdir. Quyidagi psixologik omillar bu borada asosiy o‘rin tutadi:

1. Motivatsiya – til o‘rganishga ichki (qiziqish, orzu) va tashqi (imtihon, grant) sabablardan kelib chiqadi. O‘quvchi nimaga o‘rganayotganini anglab yetsa, natija tezroq bo‘ladi.
2. Yuqori darajadagi o‘ziga ishonch – “Men o‘rganolmayman” degan ichki bloklar til o‘zlashtirishni sekinlashtiradi.
3. Qorquvdan xalos bo‘lish – psixologlar fikricha, ko‘pchilik grammatikani emas, xato qilishdan qo‘rqishni o‘rganadi. Bu esa til o‘zlashtirishga salbiy ta’sir qiladi.
4. Yoshga xos psixologik farqlar – kichik yoshda til tez o‘zlashtiriladi, ammo kattalarda ongli yondashuv kuchliroq bo‘ladi.

Masalan, 5–8 yoshli bolalar “tilni o‘rganmaydi – u bilan yashaydi”. Shuning uchun psixologik qulaylik yaratish ularning tabiiy ravishda tilni egallashiga yordam beradi.

Til o‘rganishni pedagogik va psixologik jihatdan to‘g‘ri tashkil etish uchun quyidagilar muhim:

1. Darslarda interfaol metodlardan foydalanish: rolli o‘yinlar, debatlar, jamoaviy topshiriqlar.
2. O‘quvchini rag‘batlantirish: kichik yutuqlarni e’tirof etish, baho emas, jarayonga e’tibor berish.
3. Individual yondashuv: har bir o‘quvchining kuchli va kuchsiz tomonlarini hisobga olish.
4. Til muhitini yaratish: chet tilida multfilm, musiqa, suhbat, mini safari, ko‘ngilochar treninglar.

Bundan tashqari, o‘quvchining psixotipi (vizual, audial, kinestetik)ga qarab mos metodlar tanlansa, samaradorlik yanada ortadi.

Chet tilini o‘rganish — bu faqat dars emas, balki ong, hissiyot, madaniyat, psixologik holat, o‘rganishga bo‘lgan ishonch va qat’iyatni birlashtirgan murakkab jarayondir. Pedagogik asoslar orqali bu jarayon tizimli va samarali tashkil etiladi, psixologik yondashuv esa uni o‘quvchi uchun qiziqarli va qulay qiladi. Har bir inson o‘ziga mos yondashuvni topsa, chet tili uning shaxsiy va ijtimoiy hayotini o‘zgartiruvchi kuchga aylanadi.

Til o‘rganish insonning biologik imkoniyatlari bilan bevosita bog‘liq. Kichik yoshdagi bolalarning miyasi moslashuvchan bo‘lgani uchun ular tilni tezroq o‘zlashtiradilar. Bunga genetik moyillik, eshitish qobiliyati, talaffuz tizimining rivojlanishi ham ta’sir qiladi.

AQShda o‘tkazilgan "Critical Period Hypothesis" tajribasi natijalariga ko‘ra (Lennenberg, 1967), yosh bola tilni 12 yoshgacha ona tilidek mukammal o‘zlashtirish qobiliyatiga ega. Shu yoshdan so‘ng grammatikani o‘zlashtirish mumkin, lekin fonetik to‘liq moslashish qiyinlashadi. Bu holatni men ham kuzatganman — maktabgacha yoshdagi bolalar ingliz tilidagi so‘zlarni aksentsiz talaffuz qiladi, kattalar esa, qanchalik intilmasin, fonetik to‘siqqa duch keladi. Demak, yosh omili — bu biologik asoslangan haqiqat.

Motivatsiya, o‘ziga ishonch, ijobiy munosabat, stressga chidamlilik kabi psixologik omillar o‘quvchining tilga bo‘lgan munosabatini belgilaydi. Gardner (1985) ijtimoiy-psixologik nazariyasida aytadiki: “Til o‘rganish jarayonidagi asosiy omil bu — o‘quvchining til egasiga bo‘lgan munosabati va ichki motivatsiyasi.” Lenartson esa shunday deydi: “Agar o‘quvchi o‘zining muvaffaqiyatsiz bo‘lishiga ishonsa, u tilni o‘zlashtira olmaydi. ”O‘quvchilar bilan amaliy ishlarimda shuni sezdimki, motivatsiyadan mahrum bola hatto eng qulay sharoitda ham tilni o‘zlashtira olmaydi. Ammo xato qilishdan qo‘rqmagan, shijoatli o‘quvchi kichik muvaffaqiyatdan kuch olib, katta yutuqlarga erishadi.

Chet tilini o‘qitishda faqat nazariy bilim emas, balki shaxsga yo‘naltirilgan, faol, interaktiv metodlar muhim ahamiyatga ega. Jeremy Harmer “The Practice of English Language Teaching” kitobida yozadi: “Til faqat grammatik qoidalar bilan emas, muloqot orqali o‘zlashtiriladi. O‘qituvchi til muhitini sun’iy emas, haqiqiy simulyatsiyalangan tarzda yaratishi kerak. ”Amerikalik olim James Asher o‘zining “Total Physical Response” metodini ishlab chiqib, tilni harakat orqali, ya’ni amaliy reaksiya asosida o‘rgatishni taklif qilgan. Bu metod bolalar uchun ayniqsa samarali. Darslarimda men ham o‘yinlar, rolli mashqlar, haqiqiy hayotga oid vaziyatlar

asosida suhbatlarni qo‘llayman. Bu yondashuv nafaqat til ko‘nikmasini, balki o‘quvchilarning ishonchini, ishtirokini oshiradi.

B.V. Belyaev til o‘zlashtirishning ikki asosiy shaklini — “intuitiv” (ya’ni, sezgi asosida) va “ratsional” (ya’ni, ongli, mantiqiy) tarzda tasniflaydi. M.K. Kabardov esa bu ikki turdagi o‘rganishni “kommunikativ” va “kommunikativ bo‘lmagan” shaxs turlariga bog‘laydi. Kommunikativ shaxslar tilni suhbat orqali, boshqalar esa grammatik tahlil orqali o‘zlashtiradi. Dars jarayonida bu holat yaqqol ko‘zga tashlanadi — ba’zi o‘quvchilar matn tahliliga, boshqalari esa faqat suhbatga moyil. Demak, har bir o‘quvchiga uning psixotipiga mos metod tanlash til o‘zlashtirishda muhim omil sanaladi.

Tadqiqotlar va amaliy tajriba quyidagilarni isbotlaydi:

Ijobiy muhit yaratish – Psixolog Z. Vygotskiy nazariyasiga ko‘ra, o‘quvchi bilimni boshqalar bilan muloqot orqali oladi. Demak, sinfda erkin fikr bildirishga imkon beruvchi muhit bo‘lishi zarur. Muvaffaqiyat hissini uyg‘otish – Har bir kichik yutuq e’tirof etilishi kerak. Bu o‘quvchining ichki ishonchini oshiradi. Guruhli faoliyatlarni yo‘lga qo‘yish – O‘quvchilar orasida hamkorlik hissi uyg‘onadi, tilga ehtiyoj ortadi. Darslarda yuqoridagi strategiyalarni qo‘llagan paytlarimda, o‘quvchilarimning faolligi, ishtiroki va o‘zlashtirish tezligi ortganini ko‘rganman. Demak, metodik yondashuv va ruhiy qo‘llab-quvvatlash uyg‘un bo‘lsa, til o‘rganish tabiiy holga aylanadi.

Chet tilini o‘rganish – bu inson ruhiyati, aqliy imkoniyatlari va pedagogik muhitning birlashgan majmuasidir. Olimlarning tadqiqotlari va amaliy kuzatuvlar shuni ko‘rsatadiki, til o‘zlashtirish faqat qoidalarni yodlash emas, balki o‘zini anglash, boshqalar bilan fikr almashish, fikrni ifoda etish qobiliyatidir. Til o‘rgatishda shaxsga yo‘naltirilgan yondashuv, mos strategiya, ijobiy muhit va ishonch muhim ahamiyatga ega. Eng muhimi — o‘quvchiga xato qilishdan qo‘rqmaslik va harakat qilish uchun imkon berish.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Asher J. (1977). Learning Another Language through Actions: The Complete Teacher's Guidebook. Los Gatos: Sky Oaks Productions.
2. Axmedova N., Raximova D. (2022). Til o‘rganishda yoshga doir psixologik yondashuvlar. // Tilshunoslik va ta’lim, №3, 41–45-betlar.
3. Belyaev B.V. (1965). Psixologiya obucheniya inostrannym yazykam. Moskva: Prosveshchenie.
4. Gardner R.C. (1985). Social Psychology and Second Language Learning: The Role of Attitudes and Motivation. London: Edward Arnold.
5. Harmer J. (2001). The Practice of English Language Teaching. Harlow: Longman.
6. Kabardov M.K. (2006). Psixologiya i effektivnost obucheniya. Moskva: Akademicheskiy Proyekt.
7. Krashen S. (1982). Principles and Practice in Second Language Acquisition. Oxford: Pergamon Press.
8. Маматов Н.М. (2020). Психология асослари. Тошкент: Iqtisodiyot.
9. Vygotsky L.S. (1978). Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Cambridge, MA: Harvard University Press.
10. Ў. Ҳошимов ва бошқалар. (2019). Педагогика: дарслик. Тошкент: Ўқитувчи.

ИНКЛЮЗИВНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ КАК КОНЦЕПТУАЛЬНЫЙ ВЫЗОВ СИСТЕМЕ СОВРЕМЕННОГО ШКОЛЬНОГО ОБУЧЕНИЯ

Рысова Галия Байбулатовна - преподаватель кафедры Педагогики и психологии УзГУМЯ
Тел:+998330966093
galiarysova@gmail.com

Аннотация. В статье рассматривается инклюзивное образование как ключевой вызов современной системе школьного обучения. Отмечается, что инклюзия требует от школы не только адаптации учебных программ и инфраструктуры, но и фундаментального пересмотра педагогической парадигмы. Анализируются концептуальные, педагогические, организационные и этические аспекты, с которыми сталкиваются школы при внедрении инклюзивной практики. Сделан вывод о необходимости системных изменений на всех уровнях образовательной политики и практики.

Ключевые слова: инклюзивное образование, школьное обучение, педагогика, образовательная парадигма, дети с ОВЗ, образовательные реформы, тьюторство. Перевод заголовка на английский язык:

Abstract. This article explores inclusive education as a key challenge to the modern schooling system. It emphasizes that inclusion requires not only the adaptation of curricula and infrastructure, but also a fundamental reconsideration of the existing pedagogical paradigm. The article analyzes the conceptual, pedagogical, organizational, and ethical aspects that schools face when implementing inclusive practices. The conclusion highlights the need for systemic changes at all levels of educational policy and practice.

Keywords: inclusive education, school education, pedagogy, educational paradigm, children with special educational needs, educational reforms, tutoring.

Современное образование находится в условиях глобальной трансформации. Быстрые изменения в социокультурной, экономической и технологической сферах требуют от системы школьного обучения гибкости, открытости и устойчивости к новым вызовам. Одним из таких вызовов, приобретающим всё большую актуальность, становится инклюзивное образование.

Инклюзивное обучение — это не просто интеграция детей с ограниченными возможностями здоровья (ОВЗ) в общеобразовательную среду. Это принципиально новая философия образования, основанная на идее равенства, доступности и индивидуализации. В этом контексте инклюзия выступает как концептуальный вызов традиционной модели школьного обучения, требуя переосмысления целей, методов и организационной структуры образовательного процесса.

Сущность инклюзивного образования: от интеграции к философии доступности. Инклюзивное образование формулируется в документах ООН и ЮНЕСКО как обеспечение полноценного участия всех детей в образовательном процессе, независимо от их особенностей. Это включает в себя не только физический доступ в школу, но и интеллектуальную, эмоциональную и социальную включенность.

Важно разграничить понятия *интеграции* и *инклюзии.*

Интеграция — это размещение ребёнка с ОВЗ в обычном классе при минимальных изменениях в образовательной среде. Инклюзия же требует адаптации всей системы под нужды разных учащихся, признания разнообразия как нормы и создания условий для раскрытия потенциала каждого ребёнка.

Такой подход требует пересмотра фундаментальных оснований школьного образования, ранее строившегося на идее усреднённого ученика, стандартных программ и унифицированной системы оценивания.

Концептуальные вызовы традиционной модели школьного образования. Массовая школа исторически ориентирована на достижение среднестатистических результатов. Её структура, содержание и методы направлены на обучение по шаблону, а не на развитие индивидуальности. В условиях инклюзии такая модель становится неэффективной, поскольку:

- не учитывает разнообразие темпов развития и стилей обучения;
- ограничивает возможности педагогов в выборе форм и методов работы;
- не обеспечивает равенства возможностей для всех детей.

Инклюзивный подход требует переосмысления таких базовых понятий, как «успеваемость», «успех», «качество образования». Образование должно перестать быть исключительно передачей знаний и превратиться в процесс содействия личностному росту каждого обучающегося.

Педагогические и профессиональные вызовы. Учитель в инклюзивной школе сталкивается с необходимостью:

- работать в условиях высокого разнообразия (разные уровни развития, типы восприятия, когнитивные особенности);
- использовать дифференцированные методы обучения;
-взаимодействовать с родителями, специалистами сопровождения, тьюторами;
- формировать толерантную и поддерживающую образовательную среду.

Однако большинство педагогов сегодня не подготовлены к таким условиям. Это связано как с устаревшими программами педагогического образования, так и с отсутствием системной переподготовки.

Кроме того, в школах не хватает специалистов, необходимых для реализации инклюзивного подхода: тьюторов, дефектологов, логопедов, психологов. Это делает невозможным качественное сопровождение учеников с ОВЗ.

Организационно-ресурсные проблемы внедрения инклюзии. Реализация инклюзивного образования на практике сталкивается с рядом объективных трудностей:

- нехватка кадров с необходимыми компетенциями;
- отсутствие адаптированных программ и учебников;
- недостаточное финансирование на оборудование, технические средства и инфраструктуру;
- отсутствие координации между различными уровнями управления образованием.

Школы оказываются в положении, когда они обязаны выполнять требования нормативных актов, но не получают при этом необходимых ресурсов. Это приводит к формализации инклюзивного подхода и снижает доверие к его эффективности.

Этическое измерение: гуманизация образования. Инклюзивное образование — это не только организационная модель, но и этический императив. Оно основывается на идее, что каждый человек имеет право на образование, развитие и участие в жизни общества.

Школа, ориентированная на инклюзию, становится пространством ценностного воспитания, где дети учатся не только знаниям, но и эмпатии, уважению, сотрудничеству. Это особенно важно в условиях современного мира, где возрастает роль межличностной и межкультурной коммуникации.

Таким образом, инклюзия — это путь к гуманизации образования, превращению школы в сообщество, где ценится не только успех, но и смысл совместного существования.

Инклюзивное образование выступает как концептуальный вызов системе современного школьного обучения, требуя глубоких изменений в её философии, структуре и практике. Внедрение инклюзии невозможно без пересмотра самой сущности образования

— от трансляции знаний к развитию личности, от стандарта к разнообразию, от исключения к включённости.

Для успешной реализации инклюзивного подхода необходима системная работа на всех уровнях — от федеральной политики до конкретного урока в классе. Только в условиях поддержки, подготовки кадров, изменения общественного сознания и пересмотра образовательной парадигмы возможно построение по-настоящему инклюзивной школы, открытой для всех детей.

Список литературы:

1. Асмолов А.Г. Психология образования: введение в инклюзивное образование. — М.: Просвещение, 2019.
2. Колесникова И.А. Психолого-педагогическое сопровождение в условиях инклюзии. — СПб.: Речь, 2020.
3. Соловьева С.Н. Инклюзивное образование: теория и практика. — Екатеринбург: УРФУ, 2021.
4. UNESCO. Inclusive Education: the way of the future. Geneva, 2021.
6. Томлинсон К. Индивидуализация и дифференциация в обучении. — М.: Педагогика, 2018.
7. Малофеев Н.Н. Актуальные вопросы специальной педагогики и инклюзивного образования. — М.: Академкнига, 2020.

II-SHO‘BA. TA’LIM SOHASIDAGI EKSPERIMENTAL VA INNOVATSION FAOLIYAT

BO‘LAJAK O‘QITUVChILARNI KASBIY JIHATDAN ShAKLLANTIRIShNING ASOSIY BOSQIChLARI

Xalikov A'zam Abdusalomovich, Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti professori, pedagogika fanlari doktori

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvardagi PF-60 son “2022-2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi Farmonida oliy ta'lim tizimini kompleks rivojlantirish bo‘yicha ustuvor vazifalardan biri “pedagog kadrlarning kasbiy mahorati sifati va saviyasini uzluksiz yuksaltirish” ham eng muhim vazifalardan biri sifatida e'tirof etilgan. Ushbu qarorda mazkur tizimda ta'lim sifati va samaradorligini kafolatlashga xizmat qiluvchi asosiy omillardan biri – malakali pedagog kadrlarni tayyorlash uchun, avvalo pedagogika oliy o‘quv yurtlarida bo‘lajak o‘qituvchilarning pedagogik mahoratlarini rivojlantirish masalasi o‘z echimini kutayotgan eng dolzarb muammolar sirasiga kiritilgan.

Bugungi kunda bo‘lajak o‘qituvchilarning pedagogik mahoratini rivojlantirib borishga mustahkam zamin yaratilishi kerak. Oliy pedagogik ta'lim muassasalarida ushbu muammolarning echimini topishda “Pedagogik mahorat” fanini chuqur o‘rganish muhim ahamiyat kasb etadi. Bugungi kunda u yoshlarni g‘oyaviy-siyosiy jihatdan chiniqtirib tabiat, jamiyat, ijtimoiy hayot, tafakkur taraqqiyoti qonuniyatlarini o‘rgatadi, yoshlarni mehnat faoliyatiga tayyorlab, kasb–hunar sirlarini puxta egallashlarida ko‘maklashadi va jamiyat uchun muhim bo‘lgan ijtimoiy–iqtisodiy vaziyatlarni hal etadi.

Mamlakatimiz yigit-qizlarini zamon talablari darajasidagi bilimli shaxslar etib voyaga etkazish, hozirgi kunda rivojlanib borayotgan jahon iqtisodiyoti va erkin mehnat bozorining barcha

talablariga javob beradigan, raqobatbardosh mutaxassislarni tayyorlash – o‘qituvchilardan juda mukammal pedagogik mahoratga ega bo‘lishni talab qilmoqda. Shu boisdan ham mamlakatimiz va rivojlangan xorijiy davlatlarda faoliyat yuritayotgan taniqli pedagog olimlar bo‘lajak o‘qituvchilarni tayyorlashda pedagogik mahoratni shakllantirish masalasiga alohida muammo sifatida jiddiy e'tibor bermoqdalar.

Pedagogik mahorat – har bir o‘qituvchi va yoshlarga kasb-hunar o‘rgatuvchi murabbiy uchun erishishi va muntazam tarzda takomillashtirib borishi zarur bo‘lgan ta'lim-tarbiya berish san'atidir. Bu o‘qituvchining pedagogik tizimda ta'lim-tarbiyani zamon talablari darajasida olib borishni, o‘quvchilarning bilimi, dunyoqarashi, tafakkuri, qobiliyat va ko‘nikmalarini har tomonlama kamol toptirishga qaratilgan kasbiy ko‘nikma va malakalarni muntazam egallab borishni taqozo etadigan yaxlit tizimdir.

Pedagogik mahorat sohibi – “O‘z ishining mohir ustasi yoki yangilik yaratuvchisidir. Mahoratli o‘qituvchi – bu yuqori darajadagi madaniyat xodimi, o‘z ishining ustasi, o‘z fanini mukammal egallagan etuk tafakkur egasi, ta'lim-tarbiya metodikasini, psixologik bilimlarni, turli fan va texnika sohalaridagi yangiliklarni chuqur biladigan dunyoviy bilimlar sohibi, bolalarni samimiy sevuvchi, vatanparvar, fidoyi insondir.

Bo‘lajak o‘qituvchining pedagogik mahoratini rivojlantirish hamda mahorat cho‘qqisini egallashi uchun bosib o‘tadigan yo‘li mashaqqatli va uzluksiz jarayondir. K.Rodjersning obrazli ifodasi bilan aytganda, zero bu “sayohat” uning butun umri mobaynida davom etib shakllanib boradi. O‘qituvchining kasbiy jihatdan shakllanib borishining asosiy bosqichlarini ta'riflashga ko‘pgina yondashuvlar mavjud. Xususan, tadqiqotchi olim E.A.Klimov tavsiya qilgan shunday yondashuvlardan birida mukammal pedagogik kasb egasining hayot yo‘lida uchraydigan quyidagi davrlarni psixologik jihatdan ajratib ko‘rsatadi:

Optant (yoki optanit, optasiya davri) – yosh o‘smirlarning kasb tanlashga nisbatan tayyorgarlik bosqichi.

Adept (adept davri) – inson ongli ravishda o‘zi qiziqqan kasbni tanlagan hamda uni maxsus kasbiy ta'lim muassasalarida (kasb-hunar kolleji, akademik lisey, oliy ta'lim muassasasi va boshqalar) egallaydi.

Adaptant (yoki adaptasiya, yosh mutaxassisning tanlagan kasbi bo‘yicha ishga “ko‘nikish” davri). Ayniqsa yosh o‘qituvchi faoliyatida bu davr amaliy pedagogik faoliyatga kirish, nostandart, ko‘pincha kutilmagan ziddiyatli vaziyatlar yuzaga kelganda vaziyatdan mustaqil chiqish uchun adolatli yo‘l topishi bilan bog‘liqdir. O‘qituvchi uchun bu davr 3-5 yilga cho‘ziladi deb hisoblanadi (shuni ta'kidlash lozimki, yosh o‘qituvchilar aynan shu davrda o‘z kasbini tashlab ketishadi).

Internal (yoki mutaxassislikka kirishib ketish davri) – o‘qituvchi asosiy kasbiy vazifalarini mustaqil tarzda va muvaffaqiyat bilan bajara oladigan, ko‘nikma va malakalarga ega tajribali pedagog bo‘lib etishadi.

Master (kasbiy mahoratni to‘liq egallash davri) – pedagog xarakter xususiyatlari nuqtai nazaridan o‘zining maxsus fazilatlari, ko‘nikma va malakalari bilan ajralib turadi yoki kasbiy faoliyatning turli sohalarida osonlikcha yo‘l topib keta oladigan universal mutaxassis bo‘lib etishadi, o‘z tabiiy yo‘nalishiga, o‘ziga xos, takrorlanmas kasbiy faoliyat uslubiga ega bo‘ladi, doimo ijobiy natijalarga erishadi.

Nufuz (nufuzga, hurmat-e'tiborga sazovor bo‘lish davri) – o‘qituvchi o‘z kasbining mohir ustasi sifatida, o‘z sohasida yoki undan tashqari biror sohada ulkan yutuqlarga erishadi, jamoada mashhur bo‘ladi, unda kasbiy faoliyatiga xos istalgan vazifani hal qila oladigan ulkan pedagogik tajriba to‘plangan bo‘ladi.

Ustoz (yoki ustozlik davri) – o‘qituvchi ta'lim muassasasida pedagogik jamoadagi kasbdoshlari orasidan o‘z maslakdoshlariga, izdoshlariga, shogirdlariga ega bo‘ladi, ular bilan yillar davomida to‘plagan pedagogik tajribasini o‘rtoqlashadi, ularning kasbiy omilkorligini va shaxsiy pedagogik mahorat maktabining shakllanishiga yordam beradi.

O‘qituvchining kasbiy mahoratini shakllantirishda hamda asosiy bosqichlarni muvaffaqiyatli bosib o‘tishida uchta tarkibiy qism etakchilik qiladi:

- oliy ta'limgacha bo‘lgan davr (o‘rta maxsus pedagogik ta'lim);

- oliy ta'lim (oliy pedagogik ta'lim);
- oliy ta'limdan keyingi davr (pedagog kadrlarning malakasini oshirish va qayta tayyorlash muassasalarida amalga oshiriladigan qo‘shimcha pedagogik ta'lim) davr.

O‘qituvchilik kasbini tanlagan ko‘pchilik yosh yigit va qizlar o‘rta pedagogik ta'limga ega bo‘lmasdan pedagogika oliy o‘quv yurtlariga intilishadi va kasbiy jihatdan shakllanishdagi dastlabki ma'lumotlarni umumiy o‘rta ta'lim maktablari yoki o‘rta maxsus kasb-hunar ta'limi darajasida egallashadi. Kimdir esa kasb tanlash haqida umuman o‘ylamaydi va o‘qituvchilik kasbining o‘ziga xos qiyinchiliklarini o‘ylamasdan va butunlay boshqacha, kasbga aloqasi bo‘lmagan maqsadlarni ko‘zlab pedagogika oliy ta'lim muassasalariga o‘qishga intilishadi. Pedagogika oliy ta'lim muassasalari birinchi kurs talabalari o‘rtasida o‘tkazilgan har yilgi so‘rovnomalar natijalarining tahlili shuni ko‘rsatadiki, talabalarning yarmi pedagogik faoliyatni ko‘zlagan holda oliy ta'lim muassasasini tanlashganligini ta'kidlaydi. Biroq bugungi kunga kelib bunday talabalar soni yil sayin kamayib bormoqda.

Malakali pedagogik kadrlarni tayyorlash, ularning pedagogik mahoratini, ijtimoiy xulq-atvorini, psixologik bilimlarini, kommunikativ ko‘nikmalarini, yuksak tafakkurini, intellektual, professional salohiyatini, ma'naviy-axloqiy sifatlarini, siyosiy savodxonligini, o‘z kasbiy faoliyatiga nisbatan mas'uliyatini yanada rivojlantirish va zamon talablari darajasida bo‘lajak pedagog kadrlarni tayyorlash tizimini takomillashtirish uchun quyidagi tadbirlarni maqsadli tashkil etish maqsadga muvofiqdir: ma'naviy – axloqiy tarbiyaviy ishlarni oliy pedagogik ta'limning maqsad va vazifalari bilan uyg‘unlashtirish; “Zamonaviy pedagogning ma'naviy qiyofasi”ni yaratish; bo‘lajak o‘qituvchilarning umumiy va kasbiy faoliyatiga xos bo‘lgan intellektual salohiyatini, qobiliyatini uyg‘unlikda rivojlantirish texnologiyalarini yaratish va amaliyotga joriy etish; ijtimoiy faollikni moddiy va ma'naviy motivasiyalashning yangi va samarali usullarini ishlab chiqish va keng foydalanish; bo‘lajak o‘qituvchilarning pedagogik mahoratini hamda kasbiy psixologik moslashishga oid qo‘shimcha malakalarini rivojlantirish bo‘yicha amaliy chora – tadbirlarni yanada kuchaytirishga bog‘liq zamonaviy metod va vositalarni shakllantirish” hozirgi davrning dolzarb muammolari sifatida e'tirof etiladi.

Ta'kidlash joizki, bo‘lajak o‘qituvchilarning pedagogik mahoratini rivojlantirish muammosi hozirgi zamonaviy sharoitda o‘zining dolzarbligini yo‘qotmagan, balki yanada alohida ahamiyat kasb etmoqda. Biroq, hozirgi kunda ushbu muammoning nazariy va amaliy darajadagi optimal echimlari ilmiy tadqiqot ishlarida to‘liq o‘z ifodasini topmagan. Bu esa bo‘lajak o‘qituvchilar pedagogik mahoratini rivojlantirish zaruriyatini anglash va ushbu maqsadga erishish mexanizmlarining mutlaqo yo‘qligi tufayli qarama-qarshiliklarni vujudga keltirmoqda. Oliy pedagogik ta'lim muassasalarida bo‘lajak o‘qituvchilar mutaxassislik fanlaridan bilimlarni chuqur egallab, kasbiy ko‘nikma va malakalarga ega bo‘lmoqdalar. Ushbu mexanizm asosidagi kasbiy tayyorgarlikka ega bo‘lgan o‘qituvchi, oliy pedagogik ta'lim muassasasidan keyingi faoliyatda hamisha kutilgan natijalarga erishmaydi, bu esa o‘qituvchi egallagan bilimlar va kasbiy ko‘nikmalarni amaliyotda samarali qo‘llashda qarama-qarshiliklarga olib keluvchi bizga noma'lum bo‘lgan qonuniyatlar borligidan dalolat bermoqda.

Pedagogik xodimlar kasbiy tayyorlash tizimini qayta tashkil qilishning asosiy yo‘nalishlari butunjahon, milliy va hududiy tendensiyalarni aks ettiradigan kasbiy ta'lim rivojining etakchi tendensiyalari bilan bog‘liqdir. Ular jumlasiga quyidagilar kiradi: ta'limning uzluksizligini ta'minlash; insonparvarlashtirish; ijtimoiylashtirish; demokratlashtirish; integrasiyalash; intensifikasiya qilish.

Ta'limning uzluksizligi ta'minlash. Kasbiy ta'limga bugungi kunda, mutaxassislarning doimiy kasbiy va shaxsiy jihatdan rivojlanishi va takomillashuvi, alohida kasb doirasida ham, kasbiy faoliyat sohasini o‘zgartirgan sharoitda ham mehnatning sifat jihatidan o‘zgarishi sharoitida ulardagi imkoniyatlarning kengayishini zamonaviy ishlab chiqarish talablari taqozo qiladigan uzluksiz jarayon sifatida qaralmoqda. Uzluksiz ta'lim mohiyati YuNESKOning “Mavjud bo‘lishga o‘rganish” nomli ma'ruzasida ta'rif berilgan, unda insonning yangi tajribalar uchun ochiladigan holati tushuniladi. Biroq mazkur qoida talqini uzluksiz ta'limni faqat vaqti-vaqti bilan amalga oshiriladigan ta'lim yoki muayyan vaqt oralig‘ida malaka oshirish deb qarashga intilish

oqibatida ancha toraygan. Uzluksiz ta'limdan maqsad shundaki, asosiy kasbiy ta'lim sharoitida shaxs mustaqil tarzda, o‘zini ma'lumotli qilishga va mukammallashtirishga, ijtimoiy va pedagogik muammolarning murakkab doirasida erkin yo‘l topa bilishga, o‘zgargan sharoitga muvaffaqiyatli tarzda moslasha olishga va o‘ziga zarur bo‘lgan bilim va ko‘nikmalarni egallashga imkon beradigan bilim, ko‘nikma va malakalar tizimini shakllantira bilsin. Mazkur tendensiya ko‘p bosqichli pedagogik tayyorgarlik tizimini, uning barcha (o‘rta maxsus, oliy, diplomdan keyingi ta'lim) bosqichlarida pedagogik ta'lim mazmunining o‘zaro aloqa va uzviyligini ta'minlaydigan va mutaxassislikka ega bo‘layotgan shaxsning uzluksiz rivojlanishi, ijtimoiylashuvi va professionallashuviga yo‘naltirilgan ta'lim dasturlarining yaratilishida o‘z aksini topadi. Kasbiy ta'limning uzluksizligi va ta'lim dasturlarining uzviyligi o‘rta, o‘rta maxsus va oliy kasbiy ta'lim davlat standartlarining joriy qilinishi bilan ta'minlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7-fevraldagi ”O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-4947-son Farmoni.
2. Mardonov Sh.Q. Pedagog kadrlarni ta'limiy qadriyatlar asosida tayyorlash va malakasini oshirishning pedagogik asoslari. // Ped. fan. dokt.... diss. – Toshkent. –2006. 302 b.
3. *Klimov E.A.* Psixologiya professionalnogo samoopredeleniya. - Rostov n/Donu, 1996. - S. 419-423.
4. YuNESKO xalqaro me'yoriy hujjatlari. //O‘zbekcha nashrining mas'ul muharriri L.Saidova. – T.; “Adolat”, 2004, – B. 19-62.

INTERDITSIPLINAR YoNDAShUVNING PEDAGOGIK XUSUSIYaTLARI

Jumaniyozova Muhayyo Tojiyevna,
pedagogika fanlari doktori (DSc)
O‘zbekiston davlat jahon tillari universiteti
https://orcid.org/ 0009-0000-8371-6298
m.jumaniyozova@uzswlu.uz

Annotasiya. Ushbu maqolada interditsiplinar yondashuvning mazmun-mohiyati, ta’lim oluvchining analitik fikrlash ko‘nikmalari va ularning pedagogik xususiyatlari haqida so‘z yuritiladi.

Kalit so‘zlar. interditsiplinar yondashuv, fanlararo aloqadorlik, analitik fikrlash malakalari

Interdissiplinar yondashuv bu turli fan yoki bilim sohalari o‘rtasidagi hamkorlikni nazarda tutuvchi yondashuv bo‘lib, u muammo yoki masalani ko‘p qirrali va kompleks tarzda o‘rganishga yordam beradi. Bu yondashuv tarixi XIX asr oxiri va XX asr boshlariga borib taqaladi va uning mohiyatida bir fanning metodlari va nazariyalari boshqa sohalar bilan birlashtiriladi, natijada ko‘proq va yanada mukammal ma’lumot olish mumkin bo‘ladi. Masalan, tibbiyotdagi biror muammoni o‘rganishda biologiya, kimyo, psixologiya va sotsiologiya fanlari o‘rtasidagi hamkorlik orqali uni chuqurroq tushunishga erishish mumkin. Interdissiplinar yondashuv tadqiqotda va amaliyotda yangicha g‘oyalar va innovatsion yechimlarni yaratishga yordam berishi bilan muhim bo‘lib, bu yondashuvning asosiy tamoyillari quyidagilardan iborat:

integratsiya: turli fanlarning bilimlari, nazariyalari va metodlarini birlashtirish orqali muammoni to‘liqroq tushunishga intilish orqali bu integratsiya muammoni har tomonlama yoritishga yordam beradi.

hamkorlik: turli sohalar mutaxassislari o‘rtasida samarali hamkorlik qilish jamoaviy ishni talab qiladi, chunki har bir fan vakillari o‘z sohasi bo‘yicha bilim va tajribani baham ko‘radi.

muammoga yo‘naltirilgan yondashuv: interdissiplinar tadqiqotlar asosiy e’tiborni muayyan muammolarni hal qilishga qaratadi. Bunda umumiy maqsadlar belgilanadi va turli fanlarning yondashuvlari shu maqsadlarga muvofiq tarzda qo‘llaniladi.

fanlararo chegaralarni yo‘qotish: Interdissiplinar yondashuv chegaralarsiz o‘rganishni nazarda tutadi, ya’ni fanlarning chegaralari yopishtirilmaydi, balki ular o‘rtasidagi chegaralarni kamaytirishga uriniladi.

ilmiy metodlarning turli-tumanligi: Interdissiplinar tadqiqotlar bir nechta fanlarga tegishli metodlarni qo‘llashni o‘z ichiga oladi. Bu holda eksperiment, tahlil, modellashtirish kabi turli usullardan foydalaniladi.

innovatsiya va yangilikka intilish: bu yondashuvda yangicha g‘oya va yechimlar yaratishga, innovativ yondashuvlarni rivojlantirishga alohida e’tibor qaratiladi.

ma’naviy va ijtimoiy masuliyat: Interdissiplinar tadqiqotlar jamiyat uchun muhim bo‘lgan masalalarni o‘rganadi va tadqiqot natijalari jamiyatga foyda keltirishni maqsad qiladi.

Interdissiplinar yondashuv tarixi fani va ta’lim tizimidagi qiyinchiliklarni hal qilish, yangi yechimlarni topish, hamda talabalar va o‘quvchilarni keng ko‘nikmalarga ega, tanqidiy fikrlovchi shaxs sifatida rivojlantirish jarayonini o‘zida ifodalaydi. Har bir davrda interdissiplinar yondashuv o‘z oldiga yangi maqsadlarni qo‘yib, ularni aniq amaliy va ijtimoiy yechimlarga yo‘naltirdi, va hozirgi kunga kelib bu yondashuv ta’limning ajralmas qismiga aylandi.

Interdissiplinar yondashuv nazariyasi – bu turli fanlarning usullari, g‘oyalari va nazariyalarini birlashtirish orqali muammolarni ko‘p qirrali va har tomonlama o‘rganishga qaratilgan ilmiy yondashuvdir. Bu nazariyaga ko‘ra, turli fanlar doirasidagi bilimlar va ko‘nikmalarni birlashtirish, ular o‘rtasidagi o‘zaro aloqalarni o‘rganish va muammolarga samarali yechim topish mumkin.

Interdissiplinar yondashuv nazariyasi quyidagi asosiy g‘oyalarga asoslanadi:

Ko‘plab muammolar faqat bir fan doirasida tushuntirilishi va hal qilinishi qiyin bo‘lgan kompleks xususiyatga ega. Shuning uchun turli fanlarning bilim va metodlarini birlashtirish zarur.

Interdissiplinar yondashuv yangi fanlararo sohalarning rivojlanishiga turtki beradi. Masalan, bioinformatika, ekologik injiniring, neyropsixologiya kabi sohalar interdissiplinar tadqiqotlar natijasida paydo bo‘lgan. Fanlararo hamkorlikning samaradorligi: Mutaxassislarning birgalikda ishlashi ularga har bir sohaning kuchli tomonlaridan foydalanib, muammoni kengroq tushunishga yordam beradi. Bunda turli sohalardagi mutaxassislar o‘z bilim va ko‘nikmalarini jamoaviy ishga qo‘shadi.

Bu nazariya fanlararo integratsiyani tadqiqotning asosiy qismi sifatida ko‘radi. Maqsad – har bir fanning mustaqil ravishda emas, balki bir-biriga bog‘liq holda ishlashiga erishish. Bir fanning chegaralaridan chiqib, turli fanlarning yondashuvlari va bilimlarini birlashtirish. Buning natijasida yangi ma’lumot va g‘oyalar paydo bo‘ladi, muammolarni yechishning o‘ziga xos yechimlari yaratiladi.

Turli fanlarni birlashtirib o‘rganish orqali muammolarni tushunishning yangi modellari va g‘oyalari yaratishda, yangi bilimlarni o‘zlashtirishga, turli sohalarning nazariyalarini uyg‘unlashtirish orqali universal tushunchalar va yondashuvlarni yaratishga, umumiy yechim va tushunchalarni shakllantirishga imkonini beradi.

Interdissiplinar yondashuv nazariyasiga ko‘ra, har bir muammo yoki holat o‘ziga xos bo‘lib, uning yechimi ko‘plab fanlarning o‘zaro ta’siriga bog‘liq. Shu bois, muammoni o‘z joyida va sharoitlarida o‘rganish muhim. Bunda turli sohalar mutaxassislarining birgalikda ishlashi zarur, chunki muammo to‘liq va aniq tushunish uchun turli fanlarning birgalikdagi ishi talab etiladi. Bu esa yangi bilimlar va tajribalarning birlashishiga olib keladi.

Interdissiplinar yondashuv nazariyasi yangi g‘oyalarni yaratish, yangicha yondashuvlar va texnologiyalarni rivojlantirishga imkon beradi. Turli fanlarning integratsiyasi ko‘pincha innovatsion yechimlarning asosini tashkil etadi, bu yondashuv jamiyat va ijtimoiy muammolar uchun haqiqiy foydali yechimlar yaratishga qaratilgan.

Ushbu nazariya ilmiy-tadqiqot ishlari va amaliyotdagi muammolarga kompleks yondashishni talab qiladi va turli sohalarda innovatsion yechimlar, yangi g‘oyalar va bilimlarni shakllantirishga yo‘naltirilgan.

Interdissiplinar yondashuv sohasida katta hissa qo‘shgan olimlar Jan Piaje, Norbert Viner, Edgar Moren, Gregori Beytson, Ken Vilberlar bo‘lib, ular turli fanlardan foydalangan holda yangi nazariya va amaliyotlarni rivojlantirganlar,

Pedagogikada interdissiplinar yondashuvni qo‘llash turli fanlarni birlashtirib, ta’lim jarayonini yanada boy va samarali qilishga imkon beradi. Bu yondashuv ta’lim jarayonida o‘quvchilarning kompleks bilim va ko‘nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi hamda ularning murakkab muammolarni hal qilish qobiliyatini oshiradi. Pedagogikada interdissiplinar yondashuvni qo‘llashning bir necha asosiy jihatlari bor:

Muammoga yo‘naltirilgan o‘qitish: Interdissiplinar yondashuv muammoga asoslangan o‘qitishni nazarda tutadi. Masalan, ekologik muammolarni o‘rganishda tabiiy fanlar, geografiya, iqtisodiyot va sotsiologiya fanlarini birlashtirish orqali o‘quvchilar atrof-muhitni muhofaza qilishning ahamiyatini yaxshi tushunishlari mumkin.

Hayotga yaqin yondashuv: Turli fanlarni birgalikda qo‘llash o‘quvchilarga kundalik hayotda kerak bo‘ladigan amaliy bilimlarni beradi. Masalan, matematika, fizika va texnologiyani birlashtirib, o‘quvchilar real hayotda uchraydigan texnika va injenerlik masalalarini yechishni o‘rganadilar.

Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish: Interdissiplinar yondashuv o‘quvchilarning tanqidiy va mantiqiy fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi, chunki ular turli fanlar nuqtai nazaridan muammolarni tahlil qiladilar va turlicha yondashuvlardan foydalanadilar.

Yangilikka intilish: Bu yondashuv o‘quvchilarga innovatsion va kreativ fikrlash imkonini beradi. Ular turli fanlar asosidagi bilimlarni birlashtirib, yangi g‘oya va yechimlar yaratishni o‘rganadilar. Masalan, o‘quvchilar ilm-fan, san’at va texnologiyani birlashtirib, yangicha loyihalar ishlab chiqishlari mumkin.

Aloqa va hamkorlikni rivojlantirish: Interdissiplinar yondashuv guruhda ishlash va muloqot qilish ko‘nikmasini rivojlantiradi. Turli fanlardan bilim olish jarayonida o‘quvchilar bir-birlari bilan fikr almashadilar va ko‘plab vazifalarni jamoaviy tarzda bajaradilar.

Turli sohalar o‘rtasida bog‘liqlik o‘rnatish: Pedagogikada interdissiplinar yondashuv o‘quvchilarga fanlarning bir-biriga qanday bog‘liq ekanligini tushunishga yordam beradi. Masalan, biologiya va kimyo fanlari o‘rtasidagi bog‘liqlik o‘quvchilarga odam organizmining qanday ishlashini yaxshiroq tushunishga yordam beradi.

Ta’limda universal kompetensiyalar: Turli fanlardan olingan bilimlar va ko‘nikmalar umumiy kompetensiyalarni rivojlantiradi. Bu esa o‘quvchilarga zamonaviy jamiyatda muvaffaqiyatli bo‘lishlari uchun muhim bo‘lgan muloqot, hamkorlik, tadqiqot o‘tkazish va muammo yechish ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

Pedagogikada interdissiplinar yondashuvni qo‘llash ta’lim jarayonida innovatsiya va kreativlikni kuchaytiradi hamda o‘quvchilarga turli sohalarni uyg‘unlashtirishga yordam beradi, ularning fikrlash darajasini oshiradi va kelajakda muvaffaqiyatli bo‘lishlariga zamin yaratadi.

Interdissiplinar yondashuv asosidagi pedagogik misollar o‘quvchilarning turli fanlarni integratsiya qilib, murakkab masalalarni tushunish va hal qilish qobiliyatini rivojlantirishga qaratilgan. Quyida shunday yondashuvga asoslangan bir necha pedagogik misol keltirilgan:

"Ekologiya va biologiya": O‘quvchilar tabiiy muhitni himoya qilish mavzusini o‘rganishda biologiya, kimyo va geografiya fanlaridan foydalanishadi. Masalan, o‘quvchilar kimyo yordamida suv ifloslanishining kimyoviy reaksiyalarini o‘rganadilar, geografiya yordamida suv resurslarining global taqsimlanishini tushunishadi va biologiya yordamida suv ifloslanishining ekotizimlarga ta’sirini tahlil qiladilar. Bunday holda, o‘quvchilar ekologik muammolarni turli fanlar yordamida chuqurroq o‘rganadilar.

"Arxitektura va matematika": Matematika darsida geometriya mavzusi o‘rgatilayotganda, o‘quvchilarni turli arxitektura qurilmalari (piramidalar, kupollar, o‘quv binolari)ni yaratishga jalb qilish mumkin. Bu yerda ular geometriya va dizayn tushunchalarini

birlashtirib, o‘z loyihalarini amalga oshiradilar. Bu yo‘l bilan o‘quvchilar ham matematika, ham san’at sohasida bilimlarini kengaytirishadi.

"Texnologiya va tarix": O‘quvchilarga ilgari ishlab chiqarilgan texnologiyalar, masalan, sanoat inqilobi davridagi stanoklar yoki avvalgi yuksak madaniyatga ega bo‘lgan sivilizatsiyalar (masalan, Misr piramidalari) haqida ma’lumot berish. Bunda o‘quvchilar tarix darsidagi bilimlarni texnologiya bilan bog‘lashni o‘rganadilar va turli zamonlardagi texnologiya rivojlanishini yaxshi tushunishadi.

Bu misollar interdissiplinar yondashuvning pedagogikadagi ahamiyatini namoyon qiladi. Bunday vaziyatlarda o‘quvchilar o‘zaro bog‘liq fanlarni uyg‘unlashtirib, hayotiy muammolarni yechishni o‘rganadilar.

Interdissiplinar yondashuv nazariyasi – bu turli fanlarning bilim va metodlarini birlashtirish orqali muammolarni chuqurroq, ko‘p qirrali o‘rganishni nazarda tutuvchi nazariya. Unda turli fanlar o‘rtasidagi chegaralarni kamaytirish, ularning o‘zaro bog‘liqligini kuchaytirish va muammoga kompleks yondashuvni yaratish asosiy maqsad hisoblanadi.

Adabiyotlar ro‘yxati

1. Kushchina, E. A. Interdisciplinarity as a principle of teaching in the modern educational process. Modern Science Success, 2002. 5(2), 45–52.
2. Zlatinov, D. Interdisciplinarity as a principle for selecting educational content (on the example of macroeconomics). Journal of Modern Education Research, 2019. 7(3), 23–30.
3. Isakova, I. A. Interdisciplinarity vs multidisciplinarity: Opportunities for studying creativity. Pedagogical Innovations Journal, 2023. 11(4), 55–63.
4. Galeb, R. M. The potential of the interdisciplinary approach in modern education. Education Management Review, 2024. 3(2), 78–85.
5. Kurdyumova, I. N. Communication and collaboration as the basis of the methodology of interdisciplinary research in pedagogy. Pedagogical Research and Practice, 2023. 14(1), 91–101.
6. To’shtemirova, N., & Koskhanova, S. Integrative pedagogy and didactic models in teaching history through Islamic education: Insights from Uzbekistan. Jurnal Pendidikan Islam,2023. 12(2), 77–90.
7. Jumaniyazova M. T. Pedagogical principles of training teachers for innovative activity in the process of professional development. ph. fn, diss. – 2007.

OLIY TA’LIM MUASSASALARIDA INKLYUZIV TA’LIM MUHITIDA NOGIRONLIGI BO‘LGAN TALABA QIZLARNING IJTIMOIY FAOLLIGINI OSHIRISH MEXANIZMLARI

Solixo‘jayeva Dildora Abduraimovna – Pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (Phd). v,b dotsent

Annotatsiya

Yurtimizda ta’lim tizimi, xususan inklyuziv ta’lim tizimi so‘nggi yillarda sezilarli darajada isloh etilmoqda. Inson huquqlari, gender tengligi va barcha uchun sifatli ta’lim olish imkoniyatini ta’minlash masalasi milliy islohotlar hamda xalqaro maqsadlar — jumladan, BMTning 2030-yilgacha bo‘lgan Barqaror Rivojlanish Maqsadlari bilan uzviy bog‘langan. Nogironligi bo‘lgan talaba qizlarning ijtimoiy faolligini oshirish, ularning oliy ta’lim jarayonlariga to‘liq integratsiya qilinishini ta’minlash masalasi ham milliy, ham global miqyosda dolzarb hisoblanadi. Mazkur maqolada O‘zbekiston oliy ta’lim tizimidagi inklyuziv muhitning shakllanishi, nogironligi bo‘lgan talaba qizlarning ijtimoiy faolligiga ta’sir etuvchi omillar, mavjud to‘siqlar hamda ularni bartaraf etish yo‘llari tahlil etilgan. Shuningdek, xalqaro tajribalar asosida samarali yondashuvlar va milliy islohotlar uyg‘unligiga asoslangan takliflar berilgan.

Kalit so‘zlar: inklyuziv ta’lim, ijtimoiy faollik, nogironligi bo‘lgan talaba qizlar, gender tenglik, oliy ta’lim, barqaror rivojlanish.

Abstract

In recent years, the education system in our country, particularly inclusive education, has undergone significant reforms. Ensuring human rights, gender equality, and access to quality education for all is closely linked to national reforms as well as international goals — in particular, the United Nations Sustainable Development Goals (SDGs) to 2030. Enhancing the social activity of female students with disabilities and ensuring their full integration into higher education processes is an urgent issue both nationally and globally. This article analyzes the formation of an inclusive environment in Uzbekistan’s higher education system, the factors influencing the social activity of female students with disabilities, the existing barriers, and ways to overcome them. It also provides recommendations based on international experience and aligned with national reforms.

Keywords: inclusive education, social activity, female students with disabilities, gender equality, higher education, sustainable development.

Jamiyatning barqaror taraqqiyoti, ayniqsa, inson kapitalini rivojlantirish bilan uzviy bog‘liq. Inson qadrini ulug‘lash, teng imkoniyatlar yaratish va ta’limda inklyuziv yondashuvni joriy etish – bugungi kunda O‘zbekiston oliy ta’lim tizimidagi ustuvor yo‘nalishlardan biri hisoblanadi. Nogironligi bo‘lgan yoshlarni, ayniqsa talaba qizlarni ta’lim va ijtimoiy hayotga faol jalb etish masalasi davlat siyosati darajasiga ko‘tarilgan.

Bu yo‘nalishda Prezident va hukumatning bir qancha tegishli qarorlari mavjud.

Biroq amaliyot shuni ko‘rsatadiki, nogironligi bo‘lgan talaba qizlar oliy ta’lim muassasalarida aksariyat hollarda ijtimoiy izolyatsiyada bo‘ladi, ularning faolligi kam, o‘z salohiyatini to‘liq namoyon etish imkoniyatlari cheklangan.

Bu holat nafaqat fizik muhit bilan, balki psixologik va ijtimoiy baryerlar bilan ham bog‘liq. Shu nuqtayi nazardan mazkur tadqiqotning asosiy maqsadi — oliy ta’lim muassasalarida inklyuziv muhit sharoitida nogironligi bo‘lgan talaba qizlarning ijtimoiy faolligini oshirishning samarali mexanizmlarini ishlab chiqish hisoblanadi.

Inklyuziv ta’lim nazariyasi ta’lim tizimini barcha shaxslar uchun ochiq va teng imkoniyatli muhit sifatida ko‘radi. L.S. Vigotskiyning ijtimoiy rivojlanish nazariyasiga ko‘ra, shaxsning kamoloti ijtimoiy muhit bilan faol o‘zaro ta’sir jarayonida shakllanadi. Shu bois nogironligi bo‘lgan talaba qizlar uchun ijtimoiy munosabatlarni faollashtirish ularning shaxsiy salohiyatini ochishning muhim shartidir. A. Banduraning ijtimoiy o‘rganish nazariyasiga ko‘ra, inson boshqalarning faoliyatini kuzatish va taqlid qilish orqali o‘z ijtimoiy rolini shakllantiradi. Bu nazariya inklyuziv ta’lim muhitida “ijtimoiy modellar”ning ahamiyatini asoslaydi — ya’ni faol, ilhomlantiruvchi talaba qizlar boshqalar uchun namuna bo‘ladi.

Shuningdek, Maslouning ehtiyojlar iyerarxiyasidagi “o‘zini namoyon qilish” darajasi ijtimoiy faollik orqali namoyon bo‘ladi. Agar muhit qo‘llab-quvvatlovchi bo‘lsa, nogironligi bo‘lgan talaba qizlar o‘z qobiliyatini faol amalga oshiradi. Xalqaro manbalarda ham ta’limda inklyuzivlik faqat infratuzilma emas, balki madaniy va psixologik muhitni o‘z ichiga olishi ta’kidlanadi.

Ta’lim muassasalarida nogironligi bo‘lgan talaba qizlarga yaratilgan imkoniyatlarni o‘rganish maqsadida quyidagi savollardan foydalanib, tadqiqot ishining amaliy holati o‘rganiladi.

Tadqiqotning asosiy savollari:

1. Nogironligi bo‘lgan talaba qizlarning ijtimoiy faolligi qay darajada?
2. Qaysi omillar ularning faolligiga to‘siq bo‘lmoqda?
3. Universitet muhitida ijtimoiy faollikni oshirish uchun qanday mexanizmlar samarali bo‘lishi mumkin?

Nogironligi bo‘lgan talaba qizlarning ijtimoiy faolligi ko‘p jihatdan muhitning qabul qiluvchanlik darajasi bilan belgilanadi. Inklyuziv muhit faqat fizik sharoit bilan cheklanmasligi, balki madaniy va emotsional qo‘llab-quvvatlash tizimini ham qamrab olishi kerak. Mavjud

infratuzilma o‘zgarishlari bilan bir qatorda, mentorlik dasturlari, motivatsion seminarlar va psixologik treninglar orqali ijtimoiy faollikni rag‘batlantirish muhim.

Bugungi kunda inklyuziv ta’limni rivojlantirish maqsadida:

2023/2024 o‘quv yilidan boshlab pedagogika sohasi bakalavriat ta’lim yo‘nalishlarining barchasida 120 soat (4 kredit)ga mo‘ljallangan “Inklyuziv ta’lim. Gospital pedagogika” fani o‘qitilish yo‘lga qo‘yildi. Ushbu fanni kiritish natijasida bo‘lajak pedagoglar:

– Umumiy o‘rta tizimida inklyuziv ta’limga bo‘lgan ehtiyoj, inklyuziv ta’lim va xalqaro huquqlar, inklyuziv ta’limni amaliyotga joriy qilish borasidagi huquqiy me’yoriy hujjatlar, inklyuziv ta’lim tizimida kadrlarni tayyorlash siyosati;

– inklyuziv ta’lim jarayonida rivojlanishida nuqsoni bor bolalarni o‘ziga xos xususiyatlarini o‘zlashtirish;

– inklyuziv ta’lim bo‘yicha o‘quv-uslubiy materiallarni ishlab chiqish;

– inklyuziv ta’limni joriy qilishda jahon tajribasini o‘rganish;

– inklyuziv ta’limda yangi pedagogik texnologiya va axborot texnologiyalarini qo‘llash;

– inklyuziv ta’lim zamonaviy yutuqlarini tahlil etish ko‘nikmasiga ega bo‘lish;

– maxsus yordamga muhtoj bo‘lgan bolalarga korreksion yordam berish;

– bolalarni imkoniyatlarni e’tiborga olgan holda informatsion va pedagogik texnologiyalar asosida o‘qitishni tashkil etish malakasiga ega bo‘lishi ta’minlanmoqda.

2023/2024 o‘quv yilidan boshlab Surdopedagogika va tiflopedagogika bakalavriat ta’lim yo‘nalishlarida tahsil olayotgan talabalar uchun yakuniy imtihonlarda imo-ishora tili va Brayl alifbosini bilish bo‘yicha majburiy imtihonlar o‘tkazish amaliyoti joriy etildi.

Toshkent davlat pedagogika universiteti Surdopedagogika va inklyuziv ta’lim kafedrasida “Imo-ishora va daktil nutqi” to‘garagi 2022/2023-o‘quv yilidan buyon faoliyat yuritadi, unga asosan ushbu to‘garakka universitet talabalari jalb qilinib, ularga sinxron tarjima texnikasi o‘rgatilib kelinmoqda.

A.Navoiy nomidagi Toshkent davlat o‘zbek tili va adabiyoti universitetida faoliyat olib borayotgan “Inklyuziv ta’lim” ilmiy-amaliy laboratoriyasi hamda “Surdotarjimon” laboratoriyasida innovatsion yondashuvlar va texnologiyalar, zamonaviy tadqiqot usullariga asoslangan inklyuziv mahsulotlar yaratish, o‘qitishning samarali usullarini aniqlash, nogironligi bo‘lgan shaxslarning ta’lim olishiga ko‘maklashish borasida ilmiy-amaliy izlanishlar olib borilmoqda.

Mazkur vazifalarni amalga oshirish yuzasidan quyidagi takliflar bildiriladi: Universitetlarda “inklyuziv psixologiya markazlari”ni tashkil etish.

Nogironligi bo‘lgan qizlar uchun “O‘z qobiliyatingni angla”, “Liderlik va ijtimoiy ishtirok” mavzusida maxsus treninglar tashkil etish.

Faol bitiruvchi qizlar va professorlar ishtirokida “mentorlik dasturi” joriy etish.

Mahalla, nodavlat tashkilotlar va universitetlar hamkorligida ijtimoiy loyihalar. Ko‘ngillilik faoliyati orqali ijtimoiy rollarni kengaytirish.

Barcha ta’lim binolarida pandus, lift va maxsus ish joylarini tashkil etish.

Axborot muhitini (veb-saytlar, platforma) maxsus talablarga moslashtirish.

Ijtimoiy faol talaba qizlar uchun stipendiyalar, sertifikatlar va mukofot tizimini joriy etish.

Tadqiqot natijalari shundan dalolat beradiki, inklyuziv muhitda nogironligi bo‘lgan talaba qizlarning ijtimoiy faolligi jismoniy sharoitlardan ko‘ra ko‘proq psixologik va ijtimoiy muhitning qabul qiluvchanlik darajasi bilan belgilanadi. Ijtimoiy faollikni oshirish uchun qo‘llab-quvvatlovchi muhit, mentorlik va motivatsiya mexanizmlarini tizimli ravishda amalga oshirish zarur. Bunday yondashuv nafaqat nogironligi bo‘lgan talaba qizlarning shaxsiy rivojlanishiga, balki universitetning barqaror rivojlanish strategiyasida ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. — O‘zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari to‘plami, 1.05.2023-yil.

2. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida” Qonuni. — O‘zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari to‘plami, 2020-y., 23-sentyabr, 13-16-modda.

3. O‘zbekiston Respublikasining 2016-yil 14 sentabrdagi “Yoshlarga oid davlat siyosati to‘g‘risida”gi O‘RQ-406-sonli Qonuni.

4. O‘zbekiston Respublikasining 2019-yil 2-sentabrdagi “Xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlar kafolatlari to‘g‘risida”gi O‘RQ-562-sonli Qonuni.

5. O‘zbekiston Respublikasining 2019-yil 2-sentabrdagi “Xotin-qizlarni tazyiq va zo‘ravonlikdan himoya qilish to‘g‘risida"gi O‘RQ-561-sonli Qonuni.

6. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 13-oktyabrdagi “Inklyuziv ta’lim tizimini rivojlantirish konsepsiyasi” PQ–5270 qarori.

7. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “2022–2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi Farmoni. 2022-yil 28-yanvar, PF–60.

8. O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasi (2023). O‘zbekistonda nogironligi bo‘lgan shaxslarning ta’lim olishi bo‘yicha statistik to‘plam. Toshkent.

9. O‘zbekiston Respublikasi Inson huquqlari bo‘yicha Milliy markazi (2022). Nogironligi bo‘lgan shaxslarning huquqlari va imkoniyatlarini ta’minlash bo‘yicha milliy hisobot. Toshkent.

10. “O‘zbekistonda gender tengligi va ayollarning ijtimoiy faolligi” (2023). O‘zbekiston Respublikasi Gender tenglik komissiyasi hisoboti.

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ РАЗВИТИЯ ТВОРЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ

Аспирант, Халмуратова Мухтарам Ульмасовна
Кыргызско-Узбекский Международный университет им.Б.Сыдыкова, г.Ош, Кыргызстан, muhtaramhalmuratova1@gmail.com

Аннотация

В статье рассматривается проблема развития творческого мышления младших школьников как одной из ключевых задач современного образования. Раскрываются сущность и критерии креативности, анализируются психолого-педагогические условия её формирования: роль среды, наследственных факторов, направляющей помощи взрослых. Подчеркивается значение мыслительных операций и игровой деятельности как ведущего средства развития креативности в младшем школьном возрасте. Делается вывод о необходимости систематической работы учителя и семьи в создании условий для раскрытия творческого потенциала ребёнка.

Ключевые слова: творческое мышление, креативность, младший школьный возраст, игра, познавательная активность, психолого-педагогические условия.

Современное общество предъявляет высокие требования к личности, способной к самостоятельному мышлению, поиску оригинальных решений и творческому подходу к деятельности. В связи с этим в педагогической науке и практике возрастает интерес к развитию творческого мышления у детей. Особенно актуально это в младшем школьном возрасте, когда закладываются основы познавательной активности и формируется фундамент будущей личности.

Цель данной статьи – раскрыть психолого-педагогические условия, способствующие развитию творческого мышления младших школьников, а также обозначить методы и средства, применяемые в образовательном процессе.

1. Теоретические основы развития творческого мышления

Проблема креативности активно изучалась в зарубежной и отечественной психологии. Дж. Гилфорд и П. Торренс выделяли в структуре креативности такие характеристики, как беглость, гибкость, оригинальность и метафоричность мышления[1]. В отечественной

традиции Л.С. Выготский рассматривал воображение и творчество как важные механизмы интеллектуального и личностного развития ребёнка[2].

Критерии творческого мышления включают способность видеть проблему, находить несколько вариантов её решения, предлагать оригинальные идеи и переносить знания в новые ситуации. Таким образом, креативность проявляется как интегративное качество личности, объединяющее интеллектуальные и личностные характеристики.

2. Психолого-педагогические условия развития творческого мышления

Успешное развитие креативности у детей возможно при определённых условиях:

Факторы среды и наследственности. По мнению Н.П. Дубинина и Ю.Г. Шевченко, интеллектуальное развитие обусловлено сочетанием биологических и социальных факторов.

Стимулирующая образовательная среда. Необходимо создание условий, побуждающих ребёнка к самостоятельным открытиям и поискам.

Направляющая помощь взрослых. Педагог и родители выступают наставниками, поддерживающими инициативу ребёнка, но не навязывающими готовые решения.

Раннее начало познавательной активности. Чем раньше ребёнок включается в деятельность, требующую интеллектуальных усилий, тем выше его потенциал креативности.

Эти условия создают базу для полноценного развития творческого мышления в младшем школьном возрасте.

3. Особенности развития творческого мышления у младших школьников

Младший школьный возраст (6–10 лет) является чувствительным периодом для формирования креативности. Исследования Я. Кюрти и М.И. Фидельмана показали, что интеллект и творчество в этом возрасте развиваются во взаимосвязи.

По П. Торренсу, творческие дети отличаются настойчивостью, любознательностью, склонностью к экспериментированию и готовностью принимать вызовы. Однако именно в этом возрасте требуется поддержка взрослых, так как излишняя критика или ограничение инициативы может снизить мотивацию к творческому самовыражению.

4. Мыслительные операции и методы развития креативности

Развитие творческого мышления невозможно без формирования базовых мыслительных операций: сравнения, анализа, синтеза, классификации, обобщения.

Педагоги В.И. Андреев, М.И. Махмутов, А.В. Хуторской отмечали, что активное использование проблемных ситуаций, исследовательских заданий и проектной деятельности стимулирует креативность детей[1].

В практике обучения младших школьников широко применяются:

- задания на придумывание нескольких вариантов решения;
- упражнения на поиск аналогий и метафор;
- творческие диктанты и сочинения на уроках языка;
- проектные мини-работы с элементами исследовательской деятельности.

5. Игра как средство развития творческого мышления

Игра – ведущая деятельность младшего школьника и мощный инструмент развития его креативности. Ж. Пиаже и Д.Б. Эльконин подчеркивали, что игра формирует способность ребёнка к символизации и моделированию реальности.

По мнению В.А. Сухомлинского и Ш.А. Амонашвили, дидактическая игра должна не только развлекать, но и развивать умственные способности, стимулировать воображение, учить сотрудничеству[5]. Игры с воображаемыми ситуациями, настольные игры на внимание и память, а также современные компьютерные обучающие программы могут эффективно развивать творческое мышление.

Заключение

Развитие творческого мышления у младших школьников – важная педагогическая задача, от решения которой зависит успешность дальнейшей социализации и образования ребёнка. Эффективность этого процесса определяется сочетанием психолого-педагогических

условий: поддержкой семьи и школы, созданием стимулирующей среды, использованием методов, развивающих креативность.

Игра, исследовательские задания, творческие упражнения и личный пример взрослых создают возможности для раскрытия внутреннего потенциала ребёнка. Систематическая работа педагога и родителей обеспечивает формирование у школьников способности к самостоятельному и творческому мышлению.

Использованная литература

1. Андреев В.И. Педагогика творческого саморазвития. – Казань: Центр инновационных технологий, 2000.
2. Выготский Л.С. Воображение и творчество в детском возрасте. – М.: Просвещение, 1997.
3. Торренс П. Креативность: теория и практика. – М.: Прогресс, 2003.
4. Сухомлинский В.А. Сердце отдаю детям. – М.: Педагогика, 1979.
5. Амонашвили Ш.А. Размышления о гуманной педагогике. – М.: Изд-во Школа Пресс, 1995.

BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARIDA METAFANLAR KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISH UCHUN BOSHLANG‘ICH SINF O‘QITUVCHILARINI TAYYORLASH.

PhD, Berdibekova Feruza Abdumannob qizi
Nizomiy nomidagi O’z MPU, O’zbekiston. feruzaberdibekova94@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqola boshlang'ich sinf o'quvchilarida meta-fan kompetentsiyalarini rivojlantirish uchun boshlang'ich sinf o'qituvchilarini tayyorlash bilan bog'liq masalalarni ko'rib chiqadi. Bo‘lajak o‘qituvchilarda yangi kompetensiyalarni shakllantirish zarurligi asoslab berilgan va bu kompetensiyalarga erishishning mumkin bo‘lgan yo‘llari muhokama qilinadi.

Kalit so'zlar: boshlang'ich sinf o'qituvchilarini tayyorlash, rivojlantirish, meta-predmet kompetentsiyalari, boshlang'ich sinf o'quvchisi, universal o'quv faoliyati, didaktik model.

Kirish. Bo‘lajak o‘qituvchilarni boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida meta-predmet kompetensiyalarini shakllantirishga tayyorlash muhim ijtimoiy-pedagogik muammodir. Ushbu muammoni hal qilish jamiyat va ta'limdagi dolzarb masalalarga to'g'ri keladi, chunki zamonaviy sharoit o'z-o'zini tarbiyalashga qodir bo'lgan shaxslarni talab qiladi. Ushbu qobiliyatni rivojlantirish uchun asoslar boshlang'ich maktabda, o'qituvchi rahbarligida o'quv jarayonida boshlang'ich sinf o'quvchilari o'quv natijalariga, o'quv ma'lumotlarini qayta ishlash usullariga va o'quvchining ta'limdagi mavqeiga e'tibor qaratadigan universal o'quv faoliyati ishlab chiqilganda qo'yiladi.

Boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari malakasini oshirishga oid ishlarni o‘rganish, oliy ta’limning zamonaviy sharoitida shaxsiy va kasbiy madaniyat tashuvchisi bo‘la oladigan o‘qituvchilarni tayyorlash zarur degan xulosaga keldi. Boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi boshqa o‘qituvchilik kasblari orasida alohida o‘rin tutadi, chunki ular inson, ijodkor, har bir o‘quvchisiga yordam berishga, bag‘rikenglik ko‘rsatishga qodir shaxs idealini o‘rnak qilib ko‘rsatadi.

Boshlang'ich sinf o'qituvchilarini boshlang'ich sinf muammolariga yo'naltirilgan holda maktab, o'z-o'zini rivojlantirish, individual ijodiy uslubni rivojlantirish va o'zaro ta'sir talabalar va ularning ota-onalari bilan tayyorlash zarurligini ko'rsatadi.

O'quv jarayonini boshqarishning ishonchli vositalari ham mavjud emas, chunki o'qituvchining amaliy faoliyati kontekstida ish, nima o'rganilayotganini va buning natijalarini aniq aniqlash qiyin o'rganishdir. Yosh o'qituvchilar deyarli algoritmik uslubiy ko'rsatmalarni jarayonga qo'llashga harakat qiladilar, ularning borishi va natijalarini faqat yaxshi tushunmaydilar. Bu ham fanning, ham o'z kasbining obro'siga putur etkazadi. Pedagogika universitetlarida berilgan bilimlar kognitiv uchun foydalidir faoliyat, lekin amaliy ishlarni tartibga solish uchun kam qo'llaniladi. Kam amaliy ta'sir Universitet ta'limi o'qituvchilarni o'zlarining pedagogik faoliyat modelini ishlab chiqishga

olib keladi; bu ilm-fanga asoslanmagan, ya'ni o'tmishdoshlarning keng amaliy tajribasini umumlashtirishga asoslangan samarasizligini isbotlaydi [7].

Maqolaning asosiy materialining taqdimoti. Boshlang'ich sinf o'qituvchilarini tayyorlash masalalari. Rossiya ta'lim tizimining o'tishi munosabati bilan tadqiqotlarda dolzarb bo'lib qoldi.

Bakalavrlar va magistrlar uchun ko'p bosqichli ta'lim. Bu boradagi tadqiqotning bir jihati soha - kelajakning kasbiy va pedagogik tayyorgarligi masalasi bu boshlang'ich maktab o'qituvchilari. Bir qator tadqiqotchilar (V. A. Bolotov, E. I. Isaev, V. I. Slobodchikov [7; 8]) fikricha, yangi ta'limdagi qadriyatlar kasbiy va pedagogik uchun tubdan yangi vazifalarni qo'yadi.

Ta'lim - zamonaviy o'qituvchida yangi vakolatlarni rivojlantirishni ta'minlash uchun mo'ljallangan. A. G. Asmolov, B. M. Bim-Bada, V. P. Bespalko, N. B. Bogoyavlenskaya, A. Ya. Danelyuk, N. V. Kuzmina, V. V. Serikov va V. A. Slastenin [3; 5; 6; 10; 12] uslubiy jihatdan asoslash zamonaviy pedagogik ta'lim maqsadlariga erishish uchun shart-sharoitlar;

- sub'ektivlikni rivojlantirish, shakllantirish qadriyat yo'nalishi, urg'uning pedagogik faoliyatdan pedagogik vaziyatga o'tishi;
- individual ta'lim traektoriyasini saqlab qolgan holda jamiyatda o'qitish va tarbiyalash;
- ta'limni mintaqaviylashtirish.

Boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining kasbiy tayyorgarligi fanlarni o‘rganish va amaliyot o‘tash yo‘li bilan amalga oshiriladi. Oliy Federal davlat ta'lim standartiga muvofiq "Pedagogik ta'lim" bo'yicha ta'lim, fanlarni o'rganish va amaliyot talabalarning umumiy madaniy, umumiy kasbiy va kasbiy kompetensiyalarni egallashini ta’minlashi kerak. Uslubiy fanlarga bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining metodik tayyorgarligini ta’minlovchi fanlar kiradi.

Talabalarning soni ularning tayyorgarligi:

− boshlang‘ich sinf o‘quvchilariga fanlardan dars berish;
− o‘quvchilarni fanlardan foydalanish orqali tarbiyalash va rivojlantirish;
− boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida tadqiqotchilik ko‘nikmalarini shakllantirish.

Uslubiy tayyorgarlikni bo'lajak o'qituvchini tayyorlashning o'ziga xos jihati sifatida ko'rish mumkin pedagogik faoliyatning uch turini bajarish: o'qitish, tarbiyalash va rivojlantirish. Quyidagilardan V.V. Serikov [7], biz uslubiy tayyorgarlik, deb aytamiz talabalarning "metodologiya, tarix va hozirgi holatni boshqarish qobiliyatidir"

Boshlang'ich sinf o'qituvchisining rivojlanishi ularning harakatlarining maqsadini, kutilgan natijalarni, maqsadni tushunish orqali dastlab ichki tarzda amalga oshiriladigan faoliyati orqali amalga oshiriladi.

Talabaning faoliyati o‘qituvchi faoliyatining yaxlit xarakterini yetarli darajada aks ettirishi va o‘qituvchi hal qiladigan muammolarni, ular bajaradigan funktsiyalarni va bu ish uchun zarur bo‘lgan malakalarni o‘z ichiga olishi kerak.

O.A.Abdullina va N.N.Zagryazkina shunday yozadilar: “O‘qituvchilik amaliyoti davomida imkoniyat paydo bo‘ladi, o'zini isbotlash, hayot yo'li to'g'ri tanlanganligi, shaxsiy fazilatlari talablarga mos keladi. O'qituvchilik kasbi va bolalarni sevish-sevmasligini aniqlash, kasbiy jarayon o‘z-o‘zini tarbiyalashdan boshlanadi» [2, 82-b.].

O'qituvchilar tayyorlash bo'yicha tahsil olgan E. P. Belozertsevning fikricha, "hozirda bitiruvchilar Pedagogika oliy o'quv yurtlari quyidagi umumiy ko'nikmalarning birortasiga to'liq ega emas: shaxs va jamoaning rivojlanish darajasini aniqlash, keyingi rivojlanish uchun aniq maqsadlarni belgilash shaxsning, qo'yilgan vazifani hal qilish uchun zarur vositalarni tanlash va olinganlarni baholash bilimlarni egallash va shaxsiy rivojlanish natijasi” [4].

N. E. Shchurkova "amaliy mashg'ulotlar mutaxassisning kasbiy o'sishida juda muhim bo'g'indir" deb hisoblaydi. Bu bog'lanish bevosita amaliyotdan oldin bo'lib, o'rganilayotgan nazariya va nazariya o'rtasida bog'lovchi element bo'lib xizmat qiladi [16, 68-bet].

Boshlang'ich sinf o'qituvchilarini tayyorlash mazmuni.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida meta-mavzu kompetentsiyalarini rivojlantirishning asosiy printsipi A. V. Xutorskoy [15] tomonidan atalgan tamoyil - insonning muvofiqligi tamoyilidir.

Ilmiy va uslubiy adabiyotlarni tahlil qilish va Yu. V. Naumenko [11], K. Yu. Kolesina [9] va E. Yu. Xon [14], biz dissertatsiya tadqiqotimiz doirasida bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini meta-mavzu kompetentsiyalarini rivojlantirishga tayyorlashning didaktik modelini ishlab chiqdik. Model uchta blokdan iborat:

1.Maqsadli blok, u o'quvchilarni boshlang'ich sinf o'quvchilarida meta-predmet kompetensiyalarini rivojlantirishga tayyorlashning ijtimoiy vakolati, maqsadi va vazifalarini o'z ichiga oladi.

2.Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida meta-predmet kompetensiyalarini shakllantirish bo‘yicha o‘quvchilar – bo‘lajak o‘qituvchilarning nazariy, texnologik, uslubiy va amaliy tayyorgarligining predmet-semantik mazmunini ochib beruvchi tashkiliy-moddiy blok. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida meta-predmet kompetensiyalarini shakllantirishga o‘quvchilarni samarali tayyorlash tamoyillari va murakkab pedagogik shartlarini tavsiflash; bosqichlarni birlashtiruvchi, bo‘lajak o‘qituvchilarni tayyorlashni kuchaytiruvchi faol usullar, uslublar, tashkiliy shakllar va vositalar majmui.

3. Mezonlar, ko'rsatkichlar va tayyorgarlik darajalarini birlashtirgan baholovchi va samarali boshlang'ich sinf o'quvchilarida meta-mavzu kompetentsiyalarini rivojlantirish uchun kelajakdagi boshlang'ich sinf o'qituvchilarining nazariy, texnologik, uslubiy va amaliy tayyorgarligining predmet-semantik mazmunini ochib beruvchi tashkiliy-moddiy blokdan iborat.

Xulosa. Bizning tadqiqotimiz umumta'lim maktablari amaliyotiga katta ta'sir ko'rsatadi. Biz uning amaliy ahamiyatini shundan ko‘ramizki, o‘quv-uslubiy ishlanmalar boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida meta-predmet kompetensiyalarini rivojlantirishga xizmat qiladi va sinfdagi har bir o‘quvchi tomonidan ta’lim mazmunini haqiqiy o‘zlashtirish darajasini nazorat qilish va baholash imkonini beradi; ular talabalarning shaxsiy, tartibga soluvchi, kognitiv va kommunikativ ta'limning oldindan belgilangan xususiyatlarini rivojlantirishni ta'minlaydi.

Pedagogik innovatsiyalarning boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining universal bilish faoliyatining rivojlanish darajasiga ta’sirini kuzatish imkonini beradi. Meta-mavzuning rivojlanishi boshlang'ich sinf o'quvchilaridagi kompetensiyalar yuqori darajadagi ta'lim olishni, talabalarga hayotiy muammolarni hal qilish tajribasini berishni anglatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Бердибекова, Ф. (2023). МОДЕЛЬ РАЗВИТИЯ СИСТЕМЫ НАПРАВЛЕНИЯ СТУДЕНТОВ К ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ НА ОСНОВЕ АКМЕОЛОГИЧЕСКОГО ПОДХОДА. Предпринимательства и педагогика, 5(4), 91-100.

2. Абдуллина, О.А. Педагогическая практика студентов: Учебное пособие для педагогических институтов / О.А. Абдуллина, Н.Н. Загрязкина. – М.: Просвещение, 1989. – 173 с.

3. Асмолов, А.Г. Системно-деятельностный подход к разработке стандартов нового поколения /А.Г.Асмолов // Педагогика. – 2012. – № 3. – С. 18.

4. Белозерцев, Е.П. Научно-педагогические школы в контексте историко - культурного наследия России / Е.П. Белозерцев // Известия Российской академии образования. – 2009. – № 3. – С. 30–39.

5. Беспалько, В.П. Качество образования и качество обучения / В.П. Беспалько // Народное образование.– 2017. – № 3–4. – С. 105–113.

6. Богоявленский, Д.Н. Психология усвоения знаний в школе. / Д.Н. Богоявленский, Н.А. Менчинская. –М.: Просвещение, 2002. – 340 с.

7. Болотов, В.А. Компетентностная модель: от идеи к образовательной программе / В.А. Болотов, В.В.Сериков // Педагогика. – 2016. – № 10. – С. 8.

8. Исаев, Е.И. Психология образования человека: Становление субъектности в образовательных процессах / Е.И. Исаев, В.И. Слободчиков. – М.: Издательство ПСТГУ; 2013. – 384 с.

9. Колесина, К.Ю. Метапроектное обучение: теория и технологии реализации в учебном процессе:автореф. дис. … д-ра пед. наук: 13.00.01 / Колесина Карина Юрьевна. – Ростов-на-Дону, 2009. - 35с.

10. Кузьмина, Н.В., Коммуникативная культура, способности, творческая готовность выпускников вузов к предстоящей профессиональной деятельности / Кузьмина, Н.В., Жаринова, Е.Н. // Акмеология. –
2016. – № 3 (59). – С. 36–42.
11. Науменко, Ю.В. Универсальные учебные действия: алгоритм создания программы формирования для 5–9 классов / Ю.В. Науменко // Народное образование. – 2013. – № 2. – С. 198–205.
12. Сластенин, В.А. Педагогика: учебник для студ. учреждений высш. проф. Образования / В.А.Сластенин, И. Ф. Исаев, Е. Н. Шиянов; под ред. В.А. Сластенина. – 11 е изд., стер. – М.: Издательский центр «Академия», 2012. – 471 с.
13. Федеральный государственный образовательный стандарт высшего образования (утвержден приказом Министерства образования и науки России от 4 декабря 2015 г. № 1426)
14. Хан, Е.Ю. Концептуальные подходы в педагогическом проектировании метапредметных действий младших школьников / Е.Ю. Хан // Педагогическое мастерство: материалы междунар. науч. конф. – М.:
Буки–Веди, 2012. – С. 191–197.
15. Хуторской, А.В. Нынешние стандарты нужно менять, наполнять их метапредметным содержанием образования / А.В. Хуторской // Народное образование. – 2012. – № 5. – С. 36–48.223
16. Щуркова, Н.Е. Педагогика высокого полета: методические указания / Н.Е. Щуркова, П.И. Арапова, С.И. Попова, Л.Т. Потанина. – М.: Центр «Педагогический поиск», 2015. – 128 с.

ZAMONOVIY TA’LIM TIZIMIDA O‘QITUVCHI ROLI VA YETAKCHILIK SALOHIYATINI RIVOJLANTIRISH OMILLARI.

Uchtepa tumani maktabgacha va maktab ta’limi bo‘lim tasarrufidagi 107-sonli umumiy o‘rta ta’lim maktab direktori N.A.Salimova

Rahbarning o‘qituvchilarning malakasini oshirishga tizimli yondashuvi - bu rahbarning ta’lim sifatini oshirish va tashkilotning ta’lim maqsadlariga erishishga yo‘naltirilgan sharoitlarni yaratish, qo‘llab-quvvatlash va rag‘batlantirish, ularning malakasi, bilimi va shaxsiy fazilatlarini oshirish bo‘yicha maqsadli, tizimli va uzluksiz ishidir. Bu bir martalik voqealarni emas, balki rivojlanish jarayonini rejalashtirilgan, tashkiliy ravishda amalga oshirishni nazarda tutmaydi. Rahbarlik kasbiy faoliyatning turli turlarida amalga oshiriladi va ularning har biri tegishli sohadagi potensial rahbarlarga aniq talablar qo‘yadi. Pedagogik faoliyatning o‘ziga xos xususiyatlari uning shaxsiy fazilatlari va shaxsning holatiga ta’sir qilishi bilan tavsiflanadi. Zamonaviy ta’lim tizimida sodir bo‘layotgan o‘zgarishlar o‘qituvchining roli va maqomini yangilash zarurligini belgilaydi. Muvaffaqiyatli kasbiy faoliyat va talabalarning barkamol rivojlanishini ta’minlash uchun o‘qituvchida etakchilik fazilatlarining mavjudligi alohida rol o‘ynaydi, ularning roli zamonaviy voqelikda tobora ortib bormoqda. Bugungi kunda ikkita qarama-qarshilik dolzarb bo‘lib qoldi:

1) jamiyatning o‘qituvchilarga bo‘lgan ehtiyojlari va etakchilik haqidagi ta’lim tushunchalarining etarli darajada asosli emasligi;

2) yetakchi sifatida o‘qituvchi bo‘lish zarurati va o‘qituvchilarning yetakchilik salohiyatini rivojlantirish dasturlari yetarli darajada ishlab chiqilmaganligi o‘rtasida. Ularni hal qilishga e’tibor qaratib, biz etakchilikning turli tushunchalarini qiyosiy tahlil qilamiz va ularning asosiy qoidalarini pedagogik faoliyatning xususiyatlari bilan birlashtiramiz.

Pedagogik faoliyatning o‘ziga xos xususiyatlari ta’lim tizimidagi etakchilikning o‘ziga xosligini belgilaydi:

- Ta’lim rahbarlari bir-biri bilan bevosita aloqada bo‘ladilar;

- O‘qituvchining pedagogik faoliyatining ko‘p funksionalligi ta’lim etakchiligini ko‘p rolli sifatida belgilaydi;

- Ta’lim etakchiligi individualdir - o‘quv jarayonining har bir ishtirokchisining etakchilik fazilatlari o‘ziga xos xususiyatga ega;

- Ta’lim jarayonining barcha ishtirokchilari yetakchilik fazilatlari va malakalariga ega bo‘lishlari muhim;

- Ta’lim etakchiligi o‘quvchilarning potensial qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilgan;

- O‘quv jarayonidagi etakchilik o‘qituvchining tegishli etakchilik salohiyatining mavjudligini nazarda tutadi.

Demak, ta’limdagi yetakchilik bevosita o‘qituvchining shaxsiyati bilan bog‘liq. Ushbu konsepsiyani tavsiflashda ikkita yondashuv ajratiladi. “O‘qituvchi-rahbar” - o‘qituvchilar jamoasining a’zosi, hamkasblar obro‘sidan bahramand bo‘lib, boshqalarni o‘ziga jalb qila oladi. “O‘qituvchi-rahbar” - o‘zlarining birgalikdagi faoliyatini tashkil eta oladigan guruh rahbari. Shu sababli, ta’limdagi etakchilik - bu o‘qituvchining professional pozitsiyasi (ta’limning individual texnologiyasi va uslubi, talabalar bilan o‘zaro munosabat uslubi) va ta’limni boshqarish (boshqaruv - ta’limdagi hokimiyat vakili). Rahbar va boshqaruvchi (rahbar)ni solishtirish muammosi turli mualliflar tomonidan o‘rganilgan. Janubiy Kaliforniya universiteti qoshidagi Etakchilik instituti professori Uorren Bennisning asarlari katta qiziqish uyg‘otadi, u shunday yozgan: Lider bo‘lish o‘zingga aylanish demakdir. Bu juda oddiy ko‘rinadi, lekin ayni paytda juda qiyin. Uorren Bennisning menejment va etakchilik o‘rtasidagi o‘xshashlik va farqlar muammosi bo‘yicha pozitsiyasini Uill Yakovich o‘zining “Yetakchilik gurusi Uorren Bennisdan saboqlar” asarida taqdim etgan:

- Menejer boshqaradi, rahbar o‘zgarishlar kiritadi;

- Boshqaruvchi nusxa, rahbar esa asl;

- Boshqaruvchi qoladi, yetakchi rivojlanadi;

- Menejer asosiy e’tiborni tizimga qaratadi, rahbar esa odamlarga;

- boshqaruvchi nazoratga tayanadi, yetakchi esa ishonch uyg‘otadi;

- Menejer faqat yaqin kelajakda ko‘radi va etakchi - uzoq muddatda;

- Menejer "qanday qilib?" Deb so‘raydi. va "qachon" va etakchi - "nima?" va "nima uchun?";

- Menejer amaliy natijaga qaraydi, rahbar esa kelajakda;

- Boshqaruvchi taqlid qiladi, yetakchi esa yaratadi;

- Menejer status-kvoni qabul qiladi va rahbar unga qarshi chiqadi;

- Boshqaruvchi - yaxshi askar, rahbar esa o‘ziga tegishli;

- Menejer ishni to‘g‘ri qiladi, rahbar esa to‘g‘ri qiladi.

Rahbarlik xulq-atvorning psixologik xususiyati, boshqaruv esa boshqaruv va bo‘ysunish rollarini taqsimlashning ijtimoiy xarakteristikasidir. Rahbar yuqori mavqei, guruhdagi munosabatlarga ta’siri bilan ajralib turadi, lekin uning etakchi sifatidagi mavqei beqaror, uni bu lavozimdan guruhning o‘zi olib tashlashi mumkin

Uzluksiz ta’lim dasturlari o‘qituvchilarning bilim va amaliy ko‘nikmalarini yangi standartlar va texnologiyalar bilan bog‘liq holda yangilashga qaratilgan; ular turli muddatdagi amaliyot va kurslarni o‘z ichiga olishi mumkin va ularning minimal hajmi kamida 16 soat. Maktabgacha ta’lim pedagog kadrlarining malakasini oshirish yangi ta’lim standartlari va texnologiyalari talablari asosida nazariy va amaliy bilim va ko‘nikmalarni yangilashga qaratilgan jarayondir. Malaka oshirish shakllari xilma-xildir: amaliyot, kurslar, o‘z-o‘zini o‘qitish, shuningdek, kunduzgi, sirtqi va masofaviy ta’lim. Yangi turdagi ta’lim muassasalarining tashkil etilishi, maktabgacha ta’lim mazmunini yangilash, kasbiy faoliyatning boshqaruv jihatlarini birinchi o‘ringa olib chiqish, maktabgacha tarbiyachilarning kasbiy-pedagogik malakasini oshirish zaruriyatini belgilaydi.

Pedagog kadrlar sifati ta’lim tizimining eng muhim tarkibiy qismidir, chunki boshqa barcha komponentlarning amalga oshirilishi bevosita ma’lum bir ta’lim tizimi ta’minlangan kadrlar resurslariga bog‘liq. Ilg‘or pedagogik texnologiyalarga asoslangan yangi avlod ta’lim

dasturlarini hayotga tatbiq etish vazifasi aynan o‘qituvchilarga yuklangan bo‘lib, ularga yosh avlodni kelajak hayotga tayyorlash, zamonaviy tafakkurga ega, hayotda o‘zini-o‘zi namoyon eta oladigan shaxsni tarbiyalash vazifasi yuklangan. Malaka oshirish muammosiga e’tibor ko‘plab omillar bilan izohlanadi:

- Ilmiy axborot hajmining ortib borishi;
- Texnika va texnologiya sohasidagi taraqqiyot;
- Ta’lim, fan va ishlab chiqarishning integratsiyasi;
- Global (demografik, iqtisodiy, energetika va iqtisodiy) muammolarni chuqurlashtirish. Bugungi kunda maktabgacha ta’lim muassasalarida pedagog kadrlar malakasini oshirish muammosi maktabgacha ta’limdagi eng dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. O‘qituvchilar malakasini oshirishda rahbariyatning yordami ta’lim tizimida bir qator shart-sharoitlarni yaratishdan iborat. Malakani oshirish, ta’lim sohasidagi xodimning kasbiy malakasiga ta’sir qilish obyekti sifatida, beshta asosiy komponentdan iborat:

-Maxsus kasbiy bilim;
-Ilmiy va kognitiv ehtiyojlar;
-Kommunikativ qobiliyat, ko‘nikma va malakalar;
-Boshqaruv faoliyatining tashkiliy qobiliyatlari va malakalari;
- Shaxsiy va insoniy fazilatlar.

O‘zining fikrlash darajasini oshirish uchun o‘qituvchi pedagogik faoliyatga nisbatan doimiy ravishda o‘ziga savol berishni o‘rganishi kerak: Nima uchun? Aynan nima? Nega bunday? Nima talab qilinadi? Boshqalar buni qanday qilishadi? Tavsiyalar qanday?

Pedagoglar P. Xoni va E. Mumfordlarning tadqiqotlarida, o‘qituvchilarning malakasini oshirishni tashkil etishda foydalanish mumkin bo‘lgan uchta o‘qitish uslubi ajratilgan. “Ijrochilar” ta’lim jarayonida faol rol o‘ynash imkoniyatini qadrlaydilar, ular yetakchi roli bilan bog‘liq harakatlarni yoqtiradilar va har bir yangilik bilan qiziqadilar. “Nazariylar”o‘zlari o‘rganayotgan narsaning asosidagi tushunchalarni tushunishni, ulardan kelib chiqadigan xulosalar va takliflarni o‘rganishni yaxshi ko‘radilar. “Mutafakkirlar” muammolarni tadqiq qilish va o‘rganishdan zavqlanadilar, muammoga tizimli yondashuvdan foydalanadilar. “Pragmatistlar” nazariy material mazmunini amaliyot bilan bog‘lashga intiladi.

Foydalangan adabiyotlar:

1.Gimush.R.I. Matmurodov.F.M. Innovatsion menejment. O‘quv qo‘llanma. – Toshkent, 2008, – B. 143

2. Qosimova D.S. Menejment nazariyasi. Darslik. – Toshkent, “Taffakur bo‘stoni”, 2011. – B. 335.

3. UNESCO. Education for Sustainable Development Goals: Learning Objectives. Paris: UNESCO, 2017.

TA’LIMNI PSIXOLOGIK MODELLASHTIRISHNING O‘ZIGA XOS JIHATLARI

O‘zDJTU Pedagogika va psixologiya kafedrasi katta o‘qituvchisi: A.A. Bozorov

O‘qituvchilar ta’limiy faoliyatning psixologik jihatlarini chuqurroq anglash uchun psixologik modellashtirish usulidan foydalanish orqali katta foyda ko‘rishlari mumkin. Ushbu omillarni tushunish orqali o‘qituvchilar o‘z darslarini takomillashtirishi va o‘quvchilarning o‘rganishini qo‘llab-quvvatlovchi muhit yaratishlari mumkin.

Ta’limda psixologik modellashtirishning qo‘llanilishi

Psixologik modellashtirish ta’lim sohasida turli yo‘nalishlarda qo‘llaniladi, jumladan:

O‘qituvchilarni tayyorlash: Psixologik modellardan o‘qituvchilarni tayyorlash dasturlarida foydalanish mumkin, bu esa ularga muvaffaqiyatli pedagog bo‘lish uchun zarur bo‘lgan ko‘nikma, bilim va sifatlarni shakllantirishga yordam beradi.

O‘quv dasturlarini ishlab chiqish: Psixologik modellar asosida o‘quv dasturlari ishlab chiqilsa, ular o‘quvchiga yo‘naltirilgan (talabaga moslashtirilgan) bo‘lishi mumkin.

Darsni loyihalash: Psixologik modellardan foydalanish orqali darslarni qiziqarli va samarali o‘rganish muhiti sifatida tashkil etish mumkin.

Pedagogik faoliyatni psixologik modellashtirish — bu o‘qituvchining o‘quv jarayonida qanday fikrlashi, harakat qilishi va o‘quvchilar bilan qanday muloqotda bo‘lishini tasvirlaydigan aqliy yoki nazariy modelni yaratish jarayonidir.

Bu jarayon ta’lim jarayonida samarali o‘qitish va o‘rganishning asosi bo‘lgan psixologik mexanizmlarni (motivatsiya, idrok, xotira, tafakkur, hissiyot, muloqot va boshqalar) o‘rganishni o‘z ichiga oladi.

Ya’ni, bu usul orqali o‘qituvchi va o‘quvchi ongida nimalar sodir bo‘layotganini modellashtirish va tahlil qilish mumkin.

Maqsad va ahamiyati: Psixologik modellashtirish o‘qituvchilarga quyidagilarda yordam beradi: O‘qituvchi xulq-atvori o‘quvchi natijalariga qanday ta’sir qilishini tushunish. O‘qituvchilarni tayyorlashda muvaffaqiyatli pedagoglarning psixologik xususiyatlarini aniqlash. Samarali o‘qitish strategiyalarini ishlab chiqish. Individual ta’limni tashkil etish, ya’ni har bir o‘quvchining shaxsiy ehtiyojiga mos dars o‘tish. Emotsional intellektni rivojlantirish va ijobiy o‘qituvchi-o‘quvchi munosabatlarini shakllantirish.

Pedagogik faoliyatning psixologik modeli odatda quyidagi elementlardan iborat bo‘ladi:

1. Kognitiv jarayonlar – o‘qituvchi va o‘quvchilarning fikrlash, tushunish, muammoni hal qilish jarayonlari.

2.Motivatsion omillar – o‘qituvchi va o‘quvchini ta’lim jarayoniga undovchi sabablar.

3. Emotsional jihatlar – his-tuyg‘ular, munosabat va kayfiyatning ta’siri.

4. Kommunikativ xatti-harakatlar – o‘zaro muloqot, fikr almashish va fikr-mulohaza bildirish.

5. Refleksiya faoliyati – o‘qituvchining o‘z dars jarayonini tahlil qilishi va takomillashtirishi.

Ta’limda qo‘llaniladigan psixologik modellar turlari

1. Bixevioristik model – kuzatiladigan xatti-harakatlar va rag‘batlantirishga asoslanadi (masalan, Skinner nazariyasi).

2. Kognitiv model – diqqat, xotira, fikrlash va muammoni hal qilish jarayonlarini o‘rganadi (masalan, Piaget, Bruner).

3. Gumanistik model – o‘zini rivojlantirish, motivatsiya va empatiyani asos qilib oladi (Maslow, Rogers).

4. Ijtimoiy o‘rganish modeli – taqlid, kuzatish va ijtimoiy muloqotga e’tibor qaratadi (Bandura).

5. Konstruktivistik model – o‘quvchi o‘z tajribasiga asoslanib bilimni o‘zi qurishini ta’kidlaydi.

5. Psixologik modellashtirishning qo‘llanilishi

Pedagogik faoliyatni psixologik modellashtirish — bu ta’lim jarayonini psixologiya va pedagogika integratsiyasi orqali yanada samarali qilish usulidir.

O‘qituvchi va o‘quvchi ongida kechayotgan aqliy va hissiy jarayonlarni tushunish orqali o‘qituvchi har bir o‘quvchining rivojlanishini qo‘llab-quvvatlaydigan samarali ta’lim strategiyalarini ishlab chiqadi.

Pedagogik faoliyatning psixologik modellashtirilishi o‘qituvchining ruhiy jarayonlari, harakatlari va kengroq o‘quv muhiti tasvirini yaratish orqali ta’lim jarayonini tushunish va takomillashtirishni o‘z ichiga oladi. Ushbu model o‘qituvchi, o‘quvchilar, o‘quv muhiti va o‘qitish jarayoni kabi komponentlarni o‘z ichiga olishi mumkin hamda o‘qituvchining tayyorgarligi, ijodkorligi va kasbiy kompetentligini oshirishda qo‘llaniladi. Psixologik modellar o‘qitishning optimal strategiyalarini aniqlashga yordam beradi va ta’lim jarayonidagi komponentlar o‘rtasidagi o‘zaro aloqalarni tahlil qilish orqali yangi ma’lumotlarni ochib berishi mumkin.

Asosiy komponentlar va jihatlar

O‘qituvchi:

Bu komponent o‘qituvchining psixologik tayyorgarligini, masalan, emotsional barqarorlik, o‘ziga ishonch va stressga chidamlilikni o‘z ichiga oladi. Shuningdek, o‘qituvchining kasbiy kompetentligini, ijodkorligini va o‘quvchilarning ehtiyojlariga moslashish qobiliyatini ham o‘z ichiga oladi.

O‘quvchilar:

Model o‘quvchilarning axloqiy va estetik dunyoqarashi, siyosiy ijtimoiylashuvi hamda ijtimoiy va kommunikativ faoliyatga layoqatini hisobga oladi.

O‘quv muhiti:

Bu sinfdagi umumiy muhitni anglatadi. U o‘quv jarayonining emotsional, kognitiv va xulq-atvoriy jihatlariga ta’sir qiluvchi ijtimoiy-psixologik omillarni o‘z ichiga oladi.

O‘qitish va o‘rganish jarayoni:

Bu o‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasidagi o‘zaro munosabatni, qo‘llaniladigan metodlarni va ta’lim maqsadlarini o‘z ichiga oladi. Bu jarayon bir necha bosqichlarga bo‘linadi: Jalb etish (Engage), Tadqiq etish (Explore), Tushuntirish (Explain), Kengaytirish (Elaborate) va Baholash (Evaluate).

Psixologik modellashtirishning afzalliklari

- O‘qituvchini tayyorlashni yaxshilaydi:

Bu model yangi o‘qituvchilarni kasbning psixologik talablari, jumladan, inklyuziv ta’limga tayyorlash uchun dastur va modullar yaratishda yordam beradi.

- Kasbiy faoliyatni rivojlantiradi:

O‘qituvchilarga o‘zlarining innovatsion salohiyatini aniqlash va rivojlantirish imkonini beradi, bu esa noodatiy yechimlar va ijodiy yondashuvlarga olib keladi.

- Tahlil uchun asos yaratadi:

O‘quv jarayonidagi murakkab o‘zaro ta’sirlarni tahlil qilish orqali o‘qituvchilarga o‘rganish uchun eng maqbul shart-sharoitlarni aniqlash imkonini beradi.

- O‘quv dasturini ishlab chiqishga yordam beradi:

O‘qitish metodlarini takomillashtirish va o‘quv dasturini samarali tashkil etish uchun foydali ma’lumotlar beradi.

- Chuqurroq tushunishni ta’minlaydi:

Modelni o‘rganish orqali o‘qituvchilar pedagogik jarayon (ya’ni o‘rganish obyekti) haqida yangi bilimlarga ega bo‘ladilar.

Foydalangan adabiyotlar:

1. Aleks Muur. Ta`lim berish va ta`lim olish: pedagogika, ta`lim dasturi va tarbiya. - Rutledj. Ikkinchi nashr.
2. Ta`limda innovatsion texnologiyalar. .-T.: 2008 y. 180 b. 13. Podlasыy. Pedagogika. M. Vlados. 2010 g. 235 st.
3. Frontiers in Psychology (2025). The Relationship Between Emotional Intelligence and Foreign Language Learning Achievement: A Meta-Analysis. Frontiers in Psychology, 16,.

INTELLEKTUAL MULKKA EGALIK HISSINING PSIXOLOGIK ASOSLARI

Nizomiy nomidagi O’zMPU tadqiqotchisi
Shamshetov J.K

Annotatsiya. Maqolada intellektual mulkka egalik hissining psixologik mohiyati, uning shakllanish jarayonlari, motivatsion va emotsional omillari tahlil etiladi. Shuningdek, talabalarda ijodiy faoliyat orqali intellektual mulkka egalik tuyg‘usini rivojlantirishning psixologik mexanizmlari yoritilgan**.**

Kalit so‘zlar: intellektual mulk, egalik hissi, ijodiy tafakkur, motivatsiya, o‘zini anglash, shaxsiy identifikatsiya.

Abstract. The article analyzes the psychological essence of the feeling of ownership of intellectual property, the processes of its formation, and the motivational and emotional factors. It also highlights the psychological mechanisms of developing a sense of ownership of intellectual property through creative activity among students.

Keywords: intellectual property, sense of ownership, creative thinking, motivation, self-awareness, and personal identity.

Zamonaviy jamiyatda insonning intellektual salohiyati, ijodkorlik darajasi va yangilik yarata olish qobiliyati eng muhim qadriyatlardan biri hisoblanadi. Har bir inson o‘z aqliy mehnati mahsulini yaratganida, u bilan ichki psixologik bog‘liqlik hosil qiladi. Shu jarayonda intellektual mulkka egalik hissi shakllanadi.
Bu hissi insonning o‘zini ijodkor, muallif yoki yangilik yaratuvchi sifatida anglashiga, shaxsiy o‘zlikni ifodalashiga xizmat qiladi. Shunday qilib, egalik hissi bu faqat huquqiy tushuncha emas, balki psixologik fenomen sifatida ham o‘rganilishi lozim bo‘lgan muhim jarayondir.

Intellektual mulkka egalik hissining mohiyati Egalik hissi shaxsning “bu meniki” degan ichki ishonchini bildiruvchi psixologik tuyg‘u bo‘lib, u moddiy narsalarda ham, nomoddiy (intellektual) mahsulotlarda ham namoyon bo‘ladi.
Intellektual faoliyat natijasida yaratilgan g‘oya, matn, loyiha yoki ilmiy ish inson ongida uning shaxsiy mehnati bilan bog‘lanadi. Shu orqali shaxs o‘z ijodiy faoliyatining subyekti sifatida namoyon bo‘ladi. Egalik hissining shakllanishida psixologik omillarga e’tibor beriladi.

Intellektual mulkka egalik hissining shakllanishida quyidagi psixologik omillar muhim rol o‘ynaydi. Ular, motivatsion omillar bunga ijodkorlik ehtiyoji, o‘zini ifoda etish istagi, tan olinishga bo‘lgan ehtiyoj. Emotsional omillar: ijodiy faoliyat natijasidan mamnunlik, quvonch, faxr tuyg‘ulari. Kognitiv omillar: insonning o‘z mehnatining ahamiyatini anglash, uni boshqalarnikidan farqlay olish qobiliyati.
Bu omillar uyg‘unlashgan holda shaxsda ijodiy mehnat natijasiga nisbatan kuchli egalik hissini shakllantiradi. O‘zini anglash va identifikatsiya jarayonida egalik hissining o‘rni behiyos. Psixologiyada egalik hissi shaxsning o‘z “men”ini anglash jarayonining muhim tarkibiy qismi sifatida qaraladi. Inson o‘z fikri, g‘oyasi yoki ijodiy mahsulini himoya qilganida, aslida u o‘z shaxsini himoya qilmoqda.
Bu holat “intellektual identifikatsiya” deb ataladi ya’ni, shaxs o‘z g‘oyasi bilan o‘zini tenglashtiradi. Shu sababli intellektual mulkni o‘g‘irlash (plagiat) nafaqat huquqiy, balki psixologik jarohat sifatida ham qabul qilinadi.

Ijodkor shaxsda egalik hissini shakllantirishga qaratailgan yondashuvlarni ham hisobga olish lozim. Ta’lim jarayonida talabalarda intellektual mulkka egalik hissini shakllantirish quyidagi psixologik yondashuvlar orqali amalga oshiriladi. Ular quyidagicha:

- Ijodiy yondashuvni qo‘llab-quvvatlash: mustaqil fikrlash, g‘oya ilgari surish va yangilik yaratish imkoniyatlarini kengaytirish.
- Refleksiya va baholashni rivojlantirish: talabaning o‘z ishi natijasini anglash va baholay olish ko‘nikmasini shakllantirish.
- Motivatsiyani rag‘batlantirish: ijodiy ishlarga e’tirof, mukofot va ijobiy baho berish orqali ichki motivatsiyani kuchaytirish.
- Plagiatga qarshi psixologik immunitetni rivojlantirish: halollik, mehnatga hurmat va shaxsiy mas’uliyatni tarbiyalash.

Raqamli davrda intellektual mulkka egalik hissining o‘ziga xosligi shundaki, raqamli texnologiyalar davrida axborot tez tarqalayotgani sababli, insonning ijodiy mahsulini himoya qilish masalasi yanada murakkablashmoqda.
Bu holat shaxsda “egalik hissining yo‘qolishi” yoki “g‘oyaviy befarqlik” kabi psixologik oqibatlarga olib kelishi mumkin. Shu bois ta’lim muassasalarida intellektual mulk madaniyatini psixologik asosda shakllantirish dolzarbdir.

Xulosa sifatida intellektual mulkka egalik hissi shaxsning o‘z ijodiy mehnati natijasiga nisbatan emotsional, motivatsion va kognitiv munosabatini ifodalovchi murakkab psixologik holat hisoblanib, bunda insonning o‘zini anglashida, o‘z “men”ini ifodalashida va shaxsiy rivojida muhim rol o‘ynaydi.
Ta’lim jarayonida talabalarda ushbu hissni shakllantirish ijodiy fikrlashni, mas’uliyatni va intellektual halollikni rivojlantirishning muhim psixologik shartidir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Xolmatov B. Psixologiya asoslari. – Toshkent: O‘zbekiston, 2022.
2. Shamshetova A.K. Umumiy psixologiyasi. – Toshkent: Fan, 2025.
3. Sternberg R. Cognitive Psychology of Creativity. – New York, 2019.
4. G‘aybullayev M. Intellektual mulk va ijodkorlik psixologiyasi. – Toshkent, 2020.
5. Deci E., Ryan R. Self-Determination and Motivation in Human Behavior. – Springer, 2017.

MECHANISMS FOR DEVELOPING THE REFLECTIVE APPROACH OF FUTURE ENGLISH LANGUAGE TEACHERS DURING PEDAGOGICAL PRACTICE

Khodjayeva Nilufar Salimovna
UzSWLU, teacher at the Department of Pedagogy and Psychology
nilufar.19x5@mail.ru

Abstract. This article investigates the mechanisms of developing professional reflection among prospective English language teachers during pedagogical practice. Theoretical foundations of reflection, including its philosophical, psychological, and pedagogical dimensions, are analyzed to identify effective models and mechanisms for teacher education. The study employs a qualitative approach, combining observation, interviews, and reflective journal analysis. Results reveal that structured self-analysis, peer collaboration, mentor guidance, and digital reflection tools significantly contribute to reflective competence. The findings highlight the necessity of embedding reflection systematically into teacher training curricula to ensure professional growth, self-awareness, and continuous improvement of pedagogical skills.

Keywords: professional reflection, pedagogical practice, reflective teaching, English language teachers, teacher education, self-analysis, mentoring.

In the XXI century, global educational reforms have emphasized the need for teachers who are autonomous, creative, and reflective. Reflection enables teachers to examine their actions, attitudes, and decisions, transforming everyday experiences into valuable professional learning. According to Dewey, reflection is an “active, persistent, and careful consideration” of beliefs and practices in light of their consequences. This concept, further developed by Schön, became the cornerstone of modern professional development.

For prospective English language teachers, professional reflection is particularly crucial because language teaching requires constant adaptation, cultural sensitivity, and methodological

flexibility. The ability to reflect helps teachers connect linguistic theory with communicative classroom realities, evaluate their strategies, and improve learning outcomes.

Pedagogical practice provides an ideal context for cultivating reflection, as it bridges theory and practice. During teaching practice, student-teachers face real-life classroom situations that require decision-making, improvisation, and self-assessment. However, without guided mechanisms, reflection may remain superficial or inconsistent. Therefore, this study aims to explore the mechanisms for developing professional reflection and propose a structured model applicable in English teacher education.

The origins of reflection as a pedagogical concept can be traced to the works of John Dewey, who viewed reflection as a disciplined form of thinking essential for professional learning. Later, Donald Schön (1983) introduced the concepts of reflection-in-action (thinking during the act of teaching) and reflection-on-action (thinking after the act), which have become central to teacher education models worldwide. In the field of psychology, Lev Vygotsky's sociocultural theory emphasized the social nature of cognition and reflection as a dialogic process occurring through interaction and communication. This theoretical perspective underlies the importance of mentor–student and peer reflection in modern teacher training. Within teacher education, reflection has evolved from a personal cognitive skill to a structured professional competence. Scholars such as Farrell and Richards & Lockhart argue that reflective practice allows teachers to integrate pedagogical theory with classroom reality.

It encourages teachers to become lifelong learners capable of evaluating and improving their teaching autonomously. Different models of reflection have been proposed:

- Kolb's Experiential Learning Cycle — concrete experience → reflective observation → abstract conceptualization → active experimentation.
- Gibbs' Reflective Cycle — description → feelings → evaluation → analysis → conclusion → action plan.
- Brookfield's Four Lenses — reflection through one's own experience, students' eyes, colleagues' perceptions, and theoretical literature.

These models provide a framework for prospective teachers to analyze their teaching systematically. Researchers identify several levels of reflection:

1. Technical reflection — focusing on methods and effectiveness of instruction.
2. Practical reflection — analyzing reasons behind teaching decisions.
3. Critical reflection — questioning broader values, beliefs, and educational purposes.

Each level requires specific pedagogical conditions and support systems, especially during practicum periods.

The present research employed a qualitative case study approach to explore how reflection develops during pedagogical practice. Thirty (30) senior students enrolled in the English Language Teaching (ELT) bachelor's program at a pedagogical university in Uzbekistan participated voluntarily. All participants had prior coursework in methodology and linguistics and were completing a six-week teaching practice in secondary schools. Three main data sources were used:

1. Reflective journals — weekly written reflections focusing on lesson planning, student engagement, and classroom management.
2. Semi-structured interviews — conducted with both student-teachers and mentors to explore perceptions of reflection.
3. Classroom observations — supervisors used structured rubrics to assess reflective behaviors (self-evaluation, adaptability, and feedback responsiveness).

Mentors noted significant progress in students' ability to connect teaching outcomes with pedagogical theories. Peer reflection sessions fostered emotional support and a sense of community, aligning with Vygotsky's view of learning as a social process.

Students who used video recordings and online journals demonstrated deeper reflection because they could observe their nonverbal communication and classroom interactions objectively.

The findings confirm that professional reflection is a multidimensional process requiring structural, emotional, and technological support. Reflection not only improves instructional techniques but also transforms teachers' professional identity. Schön's idea of the reflective practitioner suggests that teachers construct knowledge through active engagement with real-life teaching situations. Thus, reflection acts as both a cognitive and emotional mechanism for professional growth. Effective teacher education programs should:

- Integrate reflection systematically into all practicum stages.
- Train mentors in reflective supervision.
- Encourage collaborative and digital forms of reflection.

Reflection journals and digital portfolios should be graded not only for completion but also for depth of analysis.

- ✓ Despite positive outcomes, the study identified challenges:
- ✓ Limited time for reflective writing during practicum.
- ✓ Unequal mentor involvement.
- ✓ Lack of institutional frameworks for continuous reflection.

Addressing these issues requires policy-level reform and inclusion of reflection-based assessment in teacher training standards.

Conclusion. Professional reflection is not an optional skill but a core component of teacher professionalism. The mechanisms identified—self-analysis, peer collaboration, mentor guidance, and digital tools—are interdependent and mutually reinforcing. When systematically implemented, they help future English teachers develop self-regulation, professional ethics, and lifelong learning attitudes.

Developing reflection among student-teachers enhances their readiness to cope with the complex realities of modern classrooms. Therefore, teacher education institutions should incorporate structured reflection modules, digital reflective portfolios, and mentorship training to ensure the sustainability of reflective practices.

References

1. Ахмедова Л.Т. Методика организации этапа рефлексии на уроках иностранного языка. //O‘zbekistonda xorijiy tillar. — 2024. — 10-jild. — № 1. — B. 128-141.

2. Гуреева А. В., & Хитрова И. В. (2024). Методическая рефлексия в профессиональной подготовке будущих учителей иностранного языка. Преподаватель XXI век, (3-1), 39-49. doi: 10.31862/2073-9613-2024-3-39-49

3. Farrell, T. S. C. (2019). Reflective Practice in Language Teaching: From Research to Practice. Routledge.

4. Richards, J. C., & Lockhart, C. (2024). Reflective Teaching in Second Language Classrooms. Cambridge University Press.

5. Schön, D. A. (2023). The Reflective Practitioner: How Professionals Think in Action. New York: Basic Books.

VI-KI TEXNOLOGIYALARI YORDAMIDA CHET TILI SIFATIDA INGLIZ TILINI O‘RGANUVCHI TALABALAR UCHUN AKADEMIK YOZISH QOBILIYATLARINI RIVOJLANTIRISHNING DOLZARB MASALALARI

Umarova Gulmira Abduganiyevna
O‘zDJTU Ingliz tili 2-fakulteti Ingliz tili Nazariy aspektlari №2 kafedrasi o’qituvchisi
rosa_0204@mail.ru

Abstract

The incorporation of digital tools into academic writing has greatly improved students’ writing abilities across different levels of education. Instruments like grammar checkers, citation tools, plagiarism detection software, and collaborative platforms assist students in producing well-structured and academically appropriate texts. These technologies not only support the development of technical writing skills but also promote broader access to education, giving learners from varied backgrounds more opportunities to enhance their writing. AI-powered writing assistants are particularly effective in minimizing grammatical mistakes and enriching vocabulary, while multimodal tools foster creativity by allowing students to include visual and auditory components in their assignments. However, the review highlights a potential drawback: excessive reliance on such tools may hinder the growth of critical thinking and creativity, which are vital for strong academic writing. These findings underscore the need for integrating digital literacy education into curricula, helping students use digital tools wisely and in ways that support, rather than replace, analytical and creative skill development. Moreover, teacher training is crucial so educators can effectively guide students in using these tools. A balanced use of digital resources ultimately supports the advancement of academic writing and contributes to the broader objective of nurturing digitally competent, well-rounded learners.

Annotatsiya:

Raqamli vositalarning akademik yozuvga joriy etilishi turli ta’lim bosqichlarida talabalarning yozuv ko‘nikmalarini sezilarli darajada yaxshiladi. Grammatika tekshiruvchilari, iqtibos keltirish vositalari, plagiat aniqlash dasturlari va hamkorlik platformalari kabi vositalar talabalarni tuzilmali va akademik talablarga mos yozma ishlar yaratishda qo‘llab-quvvatlaydi. Bu texnologiyalar nafaqat texnik yozuv ko‘nikmalarini rivojlantiradi, balki ta’limga kengroq kirishni ham ta’minlaydi, shu orqali turli ijtimoiy va ta’limiy kelib chiqishga ega o‘quvchilarga yozuv mahoratini oshirish uchun ko‘proq imkoniyat yaratadi.

Sun’iy intellekt asosidagi yozuv yordamchilari ayniqsa grammatik xatolarni kamaytirish va so‘z boyligini oshirishda samarali bo‘lib, multimodal vositalar esa talabalar ishlariga vizual va audio elementlarni qo‘shish imkonini yaratish orqali ijodkorlikni rag‘batlantiradi. Biroq, tahlil shuni ko‘rsatadiki, bu vositalardan ortiqcha foydalanish tanqidiy fikrlash va ijodiy yondashuv kabi kuchli akademik yozuv uchun zarur bo‘lgan qobiliyatlarning rivojlanishini sekinlashtirishi mumkin.

Ushbu xulosalar raqamli savodxonlikni o‘quv dasturlariga kiritish zarurligini ta’kidlaydi — bu talabalarni raqamli vositalardan oqilona, o‘z yozuv ko‘nikmalarini tahliliy va ijodiy fikrlash bilan to‘ldiradigan tarzda foydalanishga o‘rgatadi. Bundan tashqari, o‘qituvchilar uchun maxsus malaka oshirish kurslari ham muhim, chunki ular talabalarga bu vositalardan samarali foydalanishda yo‘l-yo‘riq ko‘rsatishi kerak.

Oxir-oqibatda, raqamli resurslardan muvozanatli foydalanish nafaqat akademik yozuvni rivojlantiradi, balki raqamli texnologiyalarga moslashgan, har tomonlama yetuk shaxslarni shakllantirishga ham xizmat qiladi.

Аннотация:

Интеграция цифровых инструментов в академическое письмо значительно улучшила навыки письменной речи студентов на разных уровнях образования. Такие

средства, как проверка грамматики, инструменты для оформления ссылок, программы для обнаружения плагиата и платформы для совместной работы, помогают студентам создавать структурированные и соответствующие академическим стандартам тексты. Эти технологии не только способствуют развитию технических навыков письма, но и расширяют доступ к образованию, предоставляя учащимся из различных социальных и образовательных слоев больше возможностей для совершенствования своих письменных умений.

Особенно эффективны помощники на базе искусственного интеллекта, которые снижают количество грамматических ошибок и обогащают словарный запас. Мультимодальные инструменты, в свою очередь, способствуют развитию креативности, позволяя студентам включать в свои задания визуальные и аудиокомпоненты.

Однако обзор указывает и на потенциальный недостаток: чрезмерная зависимость от таких инструментов может затормозить развитие критического мышления и творческого подхода — ключевых компонентов сильного академического письма. Эти выводы подчеркивают необходимость включения цифровой грамотности в образовательные программы, чтобы помочь студентам использовать цифровые инструменты разумно — как дополнение, а не замену аналитическому и творческому мышлению.

Кроме того, профессиональная подготовка преподавателей играет важную роль, так как они должны уметь эффективно направлять студентов в использовании этих инструментов. В конечном итоге, сбалансированное применение цифровых ресурсов способствует развитию академического письма и достижению более широкой цели — формированию всесторонне развитых, цифрово грамотных учащихся.

Kalit so’zlar: raqamli texnologiyalar, plagiat, sun’iy intellekt, iqtibos keltirish, ijodiy fikrlash

Raqamli vositalar ta’lim sohasini, ayniqsa akademik yozuv sohasini tubdan o‘zgartirdi. Ushbu innovatsion vositalar o‘qitish va o‘rganishga yangicha yondashuvlarni taklif etib, keng tarqalmoqda. Ularning ommalashuvi natijasida talabalarning murakkab g‘oyalarni ifodalash, akademik standartlarga amal qilish va yozma ishlarining umumiy sifatini oshirish qobiliyatlari ortmoqda (Zhao, 2024; Pitura, 2023; Link va boshq., 2023). 2019–2024 yillarda olib borilgan tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, raqamli vositalar til ko‘nikmalarini rivojlantirish, fikrlarni samarali tartibga solish va tezkor fikr-mulohazalarni taqdim etishda muhim rol o‘ynaydi—bularning barchasi akademik yozuv uchun zaruriy elementlardir (Wu & Murti, 2024; Wang, 2024).

Yuqori darajadagi grammatik tekshiruvchilar, iqtibos menejerlari, plagiat aniqlash dasturlari va hamkorlik platformalari kabi vositalar talabalarga tilni aniqlashtirish va fikrlarni mantiqiy tarzda ifodalash imkonini beradi. Bundan tashqari, bu vositalar an’anaviy sinf xonalaridan tashqarida ham o‘rganishni qo‘llab-quvvatlaydi, bu esa talabalarni yozuv jarayonining har bir bosqichida resurslar, fikr-mulohaza va ko‘rsatmalarga uzluksiz kirish huquqi bilan ta’minlaydi (Dja'far & Hamidah, 2024; Garcés-Manzanera, 2024).

Bunday imkoniyatlar talabalarni yozishga faol jalb etadi va vaqt o‘tishi bilan ularning ko‘nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, raqamli vositalardan foydalangan talabalar an’anaviy metodlarga tayanganlarga qaraganda yaxshiroq tuzilgan va grammatik jihatdan aniqroq yozma ishlar tayyorlaydilar (Wang & Bonk, 2024; Guo & Li, 2024).

Raqamli texnologiyalarni ta’limga integratsiyalash talabalarning yozuv ko‘nikmalarini qo‘llab-quvvatlashda juda muhim bo‘lib, bu vositalarning asosiy akademik qobiliyatlarga qanday ta’sir qilishini chuqurroq tushunishni talab qiladi. Akademik yozuv oliy ta’limning ajralmas qismidir va u tanqidiy fikrlash, tahliliy mulohaza va tuzilmaviy dalillarni rivojlantirishga xizmat qiladi (Purser va boshq., 2020; Perkins va boshq., 2024).

Texnologiyani yozuv jarayoniga kiritish yuqori sifatli yozuv yordamini ayniqsa akademik muloqot ko‘nikmalarini rivojlantirishda qo‘shimcha yordamga muhtoj bo‘lgan turli guruhlardan bo‘lgan talabalar uchun yanada ochiqroq qiladi. 2020–2024 yillardagi raqamli savodxonlikka oid

tadqiqotlar raqamli vositalar ta’limda tenglikni oshirib, turli ijtimoiy va ta’limiy kontekstdagi talabalar uchun resurslarga kirish imkonini kengaytirayotganini ta’kidlaydi (Burns va boshq., 2023; Gustilo va boshq., 2024; Lin, 2024).

Samarali raqamli vositalar va eng yaxshi amaliyotlarni aniqlash orqali ushbu tadqiqot raqamli savodxonlikni rivojlantirish va talabalarni texnologiyaga asoslangan jamiyat talablari uchun tayyorlashga hissa qo‘shadi. Ta’lim amaliyotlari rivojlanar ekan, zamonaviy raqamli vositalarning imkoniyatlaridan to‘liq foydalanish uchun o‘qitish metodlari va resurslarini moslashtirish zaruriyati ortib bormoqda.

Ta’lim texnologiyalari kontekstida raqamli vositalarni integratsiyalash ko‘proq shaxsga moslashtirilgan, qulay va kengaytiriladigan o‘quv tajribasiga o‘tish bo‘lib hisoblanadi (Demirbaş & Şahin, 2023). Ushbu vositalar, ayniqsa raqamli davrda, barcha o‘quv va kommunikatsiya jarayonlariga texnologiya ta’sir ko‘rsatayotgan bir vaqtda, asosiy akademik ko‘nikmalarni shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etmoqda.

So‘nggi tadqiqotlar raqamli vositalarning o‘quvchilarning ishtirokini oshirish va individual o‘rganish imkoniyatlarini yaratishdagi o‘sib borayotgan rolini ta’kidlamoqda (McNaughton & Jesson, 2023; Odo, 2024). Bundan tashqari, ushbu vositalardan foydalanish yozuvni rivojlantirish bilan birga tanqidiy fikrlash va muammoni hal qilish kabi zamonaviy bilimga asoslangan jamiyat uchun zarur bo‘lgan boshqa muhim kompetensiyalarni ham rivojlantiradi (Aksela va boshq., 2024; Benetos, 2023).

Ta’lim tobora ko‘proq texnologiyaga asoslanar ekan, raqamli vositalarning o‘quv ehtiyojlarini qo‘llab-quvvatlash va ta’limdagi nomutanosibliklarni bartaraf etishdagi salohiyati kengayib bormoqda (Nguyen & Tran, 2024).

Ushbu tizimli adabiyot sharhi (SLR) 2019–2024 yillarda chop etilgan muhim tadqiqotlar asosida raqamli vositalarning akademik yozuvga ta’sirini tahlil qilishni maqsad qilgan. Qattiq metodologik yondashuv asosida ushbu sharh dolzarb tendensiyalarni, tadqiqotdagi bo‘shliqlarni va sohadagi ta’sir doiralarini aniqlaydi. **Tadqiqotni yo‘naltiruvchi asosiy savollar:**

Raqamli vositalar talabalar yozuv ko‘nikmalarini qanday yaxshilaydi?

Akademik yozuvda sun’iy intellekt asosidagi vositalardan noto‘g‘ri foydalanishning axloqiy oqibatlari qanday?

Ushbu ilmiy manzaraning tizimli tahlili orqali, tadqiqot raqamli vositalar yordamida yozuv ko‘nikmalarini rivojlantirish bo‘yicha chuqurroq tushuncha beradi va kelajakdagi ta’lim amaliyoti hamda tadqiqot yo‘nalishlariga yo‘l ko‘rsatadi.

Akademik yozuvdagi ijobiy va salbiy o’zgarishlar

Raqamli vositalar tezlik, aniqlik va tuzilma jihatidan akademik yozuvni sezilarli darajada yaxshiladi. AI yozuv yordamchilari, grammatika tekshiruvchilari, plagiat aniqlagichlar va hamkorlik platformalari kabi vositalar yozuv jarayonini soddalashtirib, til aniqligini oshirib, fikrlarni tartibga solishda yordam beradi.

Biroq, bu vositalar yozuvni tezlashtirish va yangilikni ta’minlash kabi ko‘plab afzalliklarga ega bo‘lsa-da, ular bilan bog‘liq ayrim muammolar ham mavjud. Texnologiyaga haddan tashqari bog‘lanish ijodkorlikni susaytirishi, tanqidiy fikrlashni cheklashi va avtomatik fikr-mulohazalarga qaramlikni kuchaytirishi mumkin. Shu sababli, yozuvda fikrni anglash va ijodiy yondashuvni saqlab qolish uchun raqamli vositalardan foydalanishni an’anaviy yozuv uslublari bilan muvozanatli ravishda amalga oshirish muhimdir.

Raqamli vositalarni joriy qilish bo‘yicha tavsiyalar

Ushbu tadqiqot raqamli vositalardan muvozanatli foydalanishni tavsiya etadi. Bu vositalar asosiy akademik yozuv ko‘nikmalarini to‘ldirishi kerak, lekin ularning o‘rnini bosmasligi lozim. Raqamli savodxonlik bo‘yicha treninglar ayniqsa texnologiyaga kirish imkoni cheklangan talabalar uchun zarur.

Ta’lim muassasalari talabalarni akademik yozuvni rivojlantirishda raqamli vositalardan samarali foydalanish bo‘yicha o‘qitishi kerak. Shuningdek, texnologiyadan foydalanishni axloqiy yondashuvlar, xususan, AI yordamchilaridan foydalanish madaniyati bilan birga o‘rgatish kerak.

Multimodal yozuv uslublarini (vizual, audio va interaktiv elementlarni birlashtirish) til o‘rganishda qo‘llash esa talabalar ijodkorligini oshiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Benetos, K. (2023). Digital Tools for Written Argumentation. In Digital Writing Technologies in Higher Education: Theory, Research, and Practice (pp. 81-99).
2. Demirbaş, İ., & Şahin, A. (2023). The effect of digital stories on primary school students' creative writing skills. Education and Information Technologies, 28(7), 7997-8025.
3. Dja'far, V. H., & Hamidah, F. N. (2024). The Effectiveness of AI Technology in Improving Academic English Writing Skills in Higher Education. Journal of Language and Literature Studies, 4(3), 579-593.
4. Graham, S. (2019). Changing how writing is taught. Review of Research in Education, 43(1), 277-303.
5. Gustilo, L., Ong, E., & Lapinid, M. R. (2024). Algorithmically-driven writing and academic integrity: exploring educators' practices, perceptions, and policies in AI era. International Journal for Educational Integrity, 20(1), 3. Haddaway, N. R., Page, M. J., Pritchard, C. C., & McGuinness, L. A. (2022).
6. Link, S., Cotos, E., & Dinca, A. (2023). Towards Defining Digital Writing Quality. In Digital Writing Technologies in Higher Education: Theory, Research, and Practice (pp. 435-445).
7. Pitura, J. (2023). Digital Note-Taking for Writing. In Digital Writing Technologies in Higher Education: Theory, Research, and Practice (pp. 101-119).
8. Wang, C., Li, Z., & Bonk, C. (2024). Understanding Self-Directed Learning in AIAssisted Writing: A Mixed Methods Study of Postsecondary Learners. Computers and Education: Artificial Intelligence, 100247.
9. Wu, T. T., Silitonga, L. M., & Murti, A. T. (2024). Enhancing English writing and higher-order thinking skills through computational thinking. Computers & Education, 213, 105012.
10. Zhao, D. (2024). The impact of AI-enhanced natural language processing tools on writing proficiency: an analysis of language precision, content summarization, and creative writing facilitation. Education and Information Technologies, 1-32.

XORIJIY TILNI O‘RGANISHDA EMOTSIONAL INTELLEKTNING ROLI

O‘zDJTU Ingliz filologiyasi fakulteti 2-kurs talabasi Axmadaliyeva Xuvaydo
Ilmiy rahbar: Bozorov A

Emotsional intellekt — bu insonning o‘z his-tuyg‘ularini anglash, boshqarish va boshqalarning his-tuyg‘ularini tushunish qobiliyatidir. U nafaqat shaxsiy hayotda, balki ta’lim jarayonida, xususan, xorijiy tilni o‘rganishda ham muhim ahamiyatga ega.

Birinchidan, emotsional intellekt o‘quvchining motivatsiyasini oshiradi. Til o‘rganish jarayoni uzoq va murakkab bo‘lishi mumkin. O‘z his-tuyg‘ularini boshqarishni bilgan shaxs muvaffaqiyatsizlikdan tushkunlikka tushmaydi, aksincha, harakatni davom ettiradi. U qiyinchiliklarni shaxsiy o‘sish imkoniyati sifatida qabul qiladi.Ikkinchidan, u muloqot qobiliyatini rivojlantiradi. Chet tilini o‘rganishda nafaqat grammatikani bilish, balki uni to‘g‘ri va samimiy tarzda ifoda etish ham muhim. Yuksak emotsional intellektga ega inson boshqalar bilan iliq munosabat o‘rnatadi, ularning hissiyotlarini sezadi va mos javob bera oladi. Bu esa til amaliyotini yanada samaraliroq qiladi.

Uchinchidan, emotsional intellekt stressni kamaytiradi. Ko‘plab o‘quvchilar xorijiy tilda gaplashishda xato qilishdan qo‘rqadilar. Emotsional jihatdan barqaror shaxs esa bunday holatlarda o‘ziga ishonchni yo‘qotmaydi, o‘z fikrini ifoda etishda erkin bo‘ladi.Nihoyat, yuqori emotsional intellekt o‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasida sog‘lom psixologik muhitni yaratadi. Bu muhitda

o‘rganish jarayoni qulay, samimiy va motivatsion bo‘ladi. Loyihaviy ta’lim esa vaqtni rejalash, rollarni taqsimlash, o‘zaro fikr-mulohaza berish va yakuniy taqdimotni omma oldida himoya qilishni o‘z ichiga olib, EI komponentlarini uzluksiz mashq qildiradi.

Dars dizayniga kiritiladigan mayda, ammo ta’sirchan intervensiyalar EI’ni sezilarli darajada qo‘llab-quvvatlaydi. Emotsional lug‘at bo‘yicha qisqa mashqlar (his-tuyg‘ularni nomlash va intensivligini 1–5 shkalada baholash) o‘z-o‘zini anglashni kuchaytiradi. “Kayfiyat termometri” kabi vizual vositalar o‘qituvchiga guruhning umumiy holatini tezda ko‘rish va topshiriqlar qiyinligini moslashtirish imkonini beradi. “SBI” (Situation–Behavior–Impact) kabi konstruktiv fikr-mulohaza protokollari tanqidni shaxsga emas, ko‘rinish bergan xatti-harakatga yo‘naltiradi, natijada o‘quvchilar xatodan keyin ham o‘zini qadrlangan his qiladi. Tinglab tushunish mashqlarida “emotsional e’tibor” topshirig‘ini qo‘shish —masalan, Raqamli ta’lim muhitlarida EI alohida ahamiyat kasb etadi. Videodarslar va forumlarda not-verbal signallar cheklangan bo‘lgani uchun netiket qoidalarini kelishib olish, konstruktiv munozara tamoyillarini dars boshida belgilash zarur. Asinxron muhokamalarda “javob berishdan oldin uch nafas” yoki “fikrni STARR (Situation–Task–Action–Result–Reflection) kalipida bayon qilish” kabi oddiy me’yorlar hissiy portlashlarni kamaytiradi, diqqatni mazmunga yo‘naltiradi. O‘qituvchi qisqa video-fikrlar, ovozli mulohazalar bilan ijobiy bog‘lanish yaratishi, umumiy chatda kichik g‘alabalarni nishonlashi (“mikro-mukofotlar”) orqali ichki motivatsiyani issiq tutadi.Baholashga EI integratsiyasi ham metodik foyda keltiradi. An’anaviy testlar bilan bir qatorda jarayon baholashiga e’tibor qaratish —o‘zini-o‘zi kuzatish jurnali, maqsad kartalari, hamkorlikdagi baholash varaqalari —o‘quvchini o‘z o‘qishining subyekti sifatida faollashtiradi.

Rubrikalarda “muloqot etikasi”, “empatik tinglash”, “fikr-mulohaza sifati” kabi indikatorlarni qo‘shish, albatta, ehtiyotkorlikni talab qiladi, ammo bu ko‘nikmalar og‘zaki interaksiyada bevosita ko‘rinadi va o‘quvchining kommunikativ yetukligiga xizmat qiladi. Shunday mezonlar natijani emas, jarayondagi o‘sishni qadrlashga undaydi.

O‘zbekiston kontekstida CEFRga mos o‘quv dasturlari va kompetensiyaviy yondashuv joriy etilayotgan bir paytda EI’ni tizimlitarzda o‘qitishga kiritish real ehtiyojdir. Katta guruhlar, vaqt cheklovi va imtihon markazlilik kabi cheklovlar mavjud bo‘lsa-da, “mikro-intervensiya” yondashuvi ishlaydi: dars boshida 2 daqiqalik chek-in, juftlikda 3 daqiqalik “men bugun nimani sinab ko‘raman?” savoli, yakunda 1 daqiqalik “qanday his qilyapman?” refleksiyasi haftasiga bir necha marta takrorlansa, sinfning affektiv iqlimi barqarorlashadi. O‘qituvchilar malakasini oshirish modullariga emotsional savodxonlik, konfliktologiya asoslari, stressni boshqarish va konstruktiv fikr-mulohaza berish bo‘yicha qisqa, amaliy bloklar qo‘shilishi samarani yanada oshiradi.Albatta, ehtiyot bo‘lishkerak bo‘lgan jihatlar ham bor. EI’ni “hamma narsaning kaliti” sifatida ko‘rish yoki uni noaniq, o‘lchab bo‘lmaydigan sifatga aylantirish xavfi mavjud.

O‘quvchining shaxsiy hududi va madaniy me’yorlarini hurmat qilish, emotsiyalarni majburiy “ijobiy” qilishga urinmaslik lozim; maqsad —hissiyotni tan olish, nomlash va funktsional boshqarishdir. Baholashda esa sub’ektivlikdan qochish uchun aniq, kuzatiladigan ko‘rsatkichlar, qisqa namunalar va ko‘p manbali dalillar (o‘qituvchi, tengdosh, o‘z-o‘zini baholash) qo‘llanishi maqsadga muvofiq.Yakunda aytish mumkinki, emotsional intellekt chet tilini o‘rganishda ko‘rinmas, lekin uzluksiz ishlaydigan “regulyator” bo‘lib xizmat qiladi: u o‘quvchining ruhiy barqarorligini mustahkamlaydi, muloqotda qatnashishga tayyorlikni oshiradi, madaniyatlararo sezgirlikni chuqurlashtiradi va xatoni o‘sish resursiga aylantiradi. Dars dizaynida kichik, lekin izchil EI intervensiyalarini joriy etish, baholashga jarayon indikatorlarini qo‘shish va raqamli muhitda netiketni kuchaytirish orqali til ta’limi quruq reproduksiyadan haqiqiy kommunikativ amaliyotga ko‘chadi. Bu yo‘l o‘qituvchidan metodik sezgirlik, o‘quvchidan esa o‘z o‘qishiga egalik talab qiladi; biroq natija —tilni biladigan va uni mas’uliyatli, empatik hamda samarali tarzda qo‘llay oladigan shaxs —bunga arziydi.

Emotsional intellekt (EI) va chet tilini o‘rganish o‘rtasidagi bog‘liqlik material bo‘limida ko‘rsatilganidek, bevosita bilimni oshirishdan ko‘ra, o‘quvchining affektiv va ijtimoiy holatini boshqarish orqali bilvosita ta’sir mexanizmlari bilan ishlaydi. Muhokama nuqtayi nazaridan eng

muhim xulosa shuki, til kompetensiyalari (tinglab tushunish, o‘qish, yozish, gapirish) o‘z-o‘zidan “quruq” kognitiv jarayon bo‘la olmaydi: ular qo‘rquv, ishonch, motivatsiya,hamkorlik va empatiya kabi omillar bilan birga ishga tushadi. Demak, EI —bu til o‘rganishning katalizatori; u mavjud bilimning tezroq, barqarorroq va muloqotga yo‘naltirilgan tarzda ishga solinishini ta’minlaydi.Shu bilan birga, EI’ni “hamma narsani halqiluvchi” yagona omil sifatida ko‘rish to‘g‘ri emas. Muhokamada e’tirof etilishi lozim bo‘lgan birinchi cheklov —o‘lchash muammosi. O‘quvchining emotsiyalarini idrok etish, nomlash va boshqarish qobiliyatini diagnostika qilish o‘qituvchidan ham metodik sezgirlik, ham vaqt talab qiladi. Sinf sharoitida sub’ektiv baholash xavfi kuchli: ijtimoiy ko‘nikmalarni kuzatish mumkin, ammo ularni ballga aylantirishda bir xillikni ta’minlash qiyin. Shunday ekan, EI integratsiyasi baholashdagi keskin o‘zgarishdan ko‘ra, avvalo, dars jarayonining dizaynida “ko‘rinmas” me’yorlar sifatida joriy etilishi maqsadga muvofiq: konstruktiv fikr-mulohaza, psixologik xavfsizlik, xatoni o‘sish resursi sifatida ko‘rish, refleksiya uchun vaqt ajratish va h.k.Ikkinchi muhim nuqta —madaniy kontekst. Empatiya va ijtimoiy ko‘nikmalar har bir ta’lim muhitida turlicha namoyon bo‘ladi. Ayrim guruhlarda jimlik hurmat ramzi bo‘lishi, boshqalarida esa faol replikalar tashabbus belgisi sifatida qabul qilinishi mumkin. EI’ni rivojlantirish mashqlari ham shu farqlarni inobatga olishi kerak: universal “retseptlar” o‘rniga, sinf madaniyatiga mos “mikro-intervensiyalar” tanlanadi (masalan, juftlikda past xavfli og‘zaki vazifalar, qisqa “chek-in/chek-out”, emotsional lug‘at bilan ishlash). Bu yondashuv EI’ni majburlovchi yoki sun’iy “pozitivlik” sifatida qabul qilinishini oldini oladi.Uchinchi jihat —o‘qituvchi rolidagi uzilishlar. Til o‘qituvchisi bir vaqtning o‘zida til tizimi, metodika va sinf psixologiyasi bo‘yicha kompetent bo‘lishi talab etiladi. Amaliyot shuni ko‘rsatadiki, EI bo‘yicha maxsus tayyorgarlik olmagan pedagoglar ham sezgir, ham izchil qo‘llab-quvvatlovchi muhitni yaratishda qiynalishi mumkin.

Xulosa qilib aytganda, xorijiy tilni o‘rganishda emotsional intellekt muhim rol o‘ynaydi. U o‘quvchiga o‘zini tushunish, boshqalar bilan samarali muloqot qilish, stressni yengish va tilni osonroq o‘zlashtirish imkonini beradi. Shuning uchun, til o‘rganishda faqat grammatik bilim emas, balki his-tuyg‘ularni boshqarish qobiliyati ham muhim ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Goleman, D. (1995). Emotional Intelligence: Why It Can Matter More Than IQ. New York: Bantam Books.

2. Mayer, J. D., Salovey, P., & Caruso, D. R. (2004). Emotional Intelligence: Theory, Findings, and Implications. Psychological Inquiry, 15(3), 197–215.

Emotsional intellektning nazariy modeli va tadqiqot natijalari.

3. Dewaele, J.-M. (2015). On emotions in foreign language learning and use. The Language Teacher, 39(3), 13–15.

4. Frontiers in Psychology (2025). The Relationship Between Emotional Intelligence and Foreign Language Learning Achievement: A Meta-Analysis. Frontiers in Psychology, 16,.

5.Уразбаева, Д. (2022). Correlation of psychoemotional and social psychological states of patients diagnosed with cancer. O ‘zbekiston milliyuniversiteti xabarlari, 1(11).

РОЛЬ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В РАЗВИТИИ КРИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ И ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИХ НАВЫКОВ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ

Исматова Зулайхо Асадовна
Доцент кафедры педагогики начального образования
НПУУз имени Низами,
Кандидат педагогических наук (phd), доцент.
Ахмедова Камола Мухиддиновна
Магистрант 2-го курса направления "начальное образование"

Факультета начального образования НПУУз имени Низами.

Аннотация: В статье рассматривается влияние информационно-коммуникационных технологий (ИКТ) на развитие критического мышления и исследовательских способностей младших школьников. Анализируются педагогические условия эффективного использования цифровых средств обучения, приводятся примеры инновационных заданий и инструментов, направленных на формирование познавательной активности, самостоятельности и аналитического мышления учащихся. Подчёркивается значение личностно-ориентированного и деятельностного подходов в цифровой образовательной среде.

Ключевые слова: информационные технологии; критическое мышление; исследовательские навыки; младшие школьники; цифровое обучение; инновационные методы; педагогические условия; игровые технологии; TRIZ-технология; проектная деятельность; цифровая компетентность; интерактивное обучение.

Современное образование вступило в эпоху цифровой трансформации. Информационные технологии становятся неотъемлемой частью учебного процесса, способствуя формированию у младших школьников новых способов познания мира. Если ранее компьютер и интернет рассматривались как вспомогательные средства обучения, то сегодня они выступают в качестве универсального образовательного инструмента, который развивает когнитивные, коммуникативные и исследовательские способности учащихся. Младший школьный возраст (7–10 лет) характеризуется высокой восприимчивостью к визуальной информации, стремлением к исследованию, активным развитием логического и образного мышления. Именно в этот период важно создать условия для развития критического мышления — умения анализировать, оценивать и аргументировать — а также исследовательских навыков, связанных с постановкой вопросов, планированием действий и самостоятельным поиском решений.
Использование ИКТ создаёт благоприятную среду для достижения этих целей, поскольку объединяет игровой, познавательный и коммуникативный потенциал.

1. Информационные технологии как инструмент формирования критического мышления

Критическое мышление представляет собой способность осознанно воспринимать информацию, отличать факты от мнений, выявлять причинно-следственные связи и делать логически обоснованные выводы. В младшем школьном возрасте формирование таких умений требует визуальной поддержки, интерактивных заданий и эмоционального вовлечения.
Информационные технологии позволяют реализовать эти требования через разнообразные формы деятельности:

- **Интерактивные упражнения и тренажёры** (LearningApps, Wordwall, Kahoot) способствуют развитию аналитических и сравнительных операций мышления. Например, при изучении темы *«Животные и их среда обитания»* ученики распределяют изображения по группам, объясняя свой выбор — тем самым учатся аргументировать.
- **Цифровые квесты и логические игры** помогают учащимся принимать решения и выдвигать гипотезы. В ходе командных онлайн-игр развивается не только критическое мышление, но и навыки коммуникации и саморегуляции.
- **Онлайн-дискуссии и совместное обсуждение в Google Classroom** формируют умение оценивать различные точки зрения, задавать уточняющие вопросы, выражать собственное мнение с опорой на доказательства.

Таким образом, критическое мышление развивается не через запоминание информации, а через активное взаимодействие с ней. Учитель, используя цифровые инструменты, становится не транслятором знаний, а организатором познавательной деятельности учащихся. Исследовательская деятельность младших школьников тесно связана с их

естественной любознательностью. ИКТ позволяют превратить обучение в процесс познания через открытие.
Наиболее эффективными являются следующие формы работы:

1. **Мини-проекты и виртуальные исследования.**
   Ученики 2–3 классов могут проводить наблюдения за погодой или ростом растений, фиксируя результаты в электронных таблицах (Google Sheets) и представляя выводы в виде диаграмм. Такая работа развивает умение собирать, систематизировать и анализировать данные.
2. **Интерактивные презентации.**
   Использование PowerPoint, Canva, Prezi позволяет младшим школьникам представить результаты исследований в наглядной форме. Это способствует развитию навыков планирования, структурирования материала и публичного выступления.
3. **Виртуальные лаборатории и обучающие симуляторы.**
   Например, платформа *PhET Interactive Simulations* даёт возможность проводить простые опыты по физике и биологии в безопасной цифровой среде. Это формирует экспериментальные умения и понимание причинно-следственных связей.
4. **Электронный «дневник исследователя».**
   Ведение заметок и рефлексий в Google Docs помогает учащимся осознавать собственный прогресс, развивает навык самооценки и критического анализа собственной деятельности.

Использование таких форм делает исследовательскую работу доступной и увлекательной. Учащиеся учатся ставить цели, выбирать методы, оценивать результаты — то есть проходят все этапы научного поиска в адаптированной, игровой форме.

2. Игровые и проблемно-исследовательские технологии

Особое значение в начальной школе имеет сочетание ИКТ с **игровыми технологиями**. Интерактивная игра — естественная форма деятельности ребёнка, которая стимулирует интерес, мотивацию и творческое мышление.
Наиболее эффективными являются:

- **Образовательные квесты** (например, «Путешествие в страну чисел», «Таинственный город слов») с цифровыми подсказками и QR-кодами;
- **Ролевые игры с элементами дополненной реальности**, где дети выступают в роли исследователей или репортёров, собирающих информацию в интернете и создающих видеосюжеты;
- **TRIZ-технологии** (теория решения изобретательских задач), направленные на развитие нестандартного мышления: поиск нескольких решений, анализ противоречий, преобразование объекта в воображении.

Такие задания формируют у младших школьников гибкость мышления, умение рассматривать проблему с разных сторон, творчески подходить к поиску решений.

3. Педагогические условия эффективного использования ИКТ

Чтобы применение информационных технологий действительно способствовало развитию критического и исследовательского мышления, необходимо соблюсти ряд условий:

1. **Методическая готовность педагога.**
   Учитель должен владеть цифровыми инструментами и понимать их дидактические возможности. Важно не просто использовать презентации, а конструировать обучающие ситуации, где ребёнок действует самостоятельно.
2. **Интеграция традиционных и цифровых методов.**
   Эффективно сочетание устных обсуждений, экспериментов и компьютерных заданий. Например, после практической работы в классе ученики могут создать электронный отчёт или инфографику.

3. **Создание безопасной и мотивирующей цифровой среды.** Важно контролировать информационную нагрузку, обеспечивать доступность ресурсов и защищённость учеников от лишней рекламы и стороннего контента.
4. **Переход от репродуктивного к исследовательскому типу обучения.** Главная цель — не передача знаний, а развитие мышления через самостоятельный поиск, сравнение, анализ и синтез информации.

4. Практические рекомендации для учителя начальных классов

- Использовать ИКТ как **инструмент для постановки проблемных вопросов**, а не только для демонстрации готовых ответов.
- Организовывать **совместные цифровые проекты**, где каждый ребёнок выполняет свою исследовательскую роль.
- Применять **метод «цифрового портфолио»**, где учащиеся сохраняют свои работы, отчёты и презентации, анализируя собственное развитие.
- Включать **рефлексивные мини-опросы** и самооценку после выполнения цифровых заданий.
- Поддерживать **педагогическое партнёрство с родителями**, вовлекая их в цифровую образовательную среду.

Заключение. Информационные технологии становятся мощным фактором развития критического мышления и исследовательской активности младших школьников. Их использование позволяет создать интерактивную, открытую и мотивирующую образовательную среду, в которой ребёнок не пассивно усваивает знания, а активно их открывает. Развитие цифровой компетентности учителя, грамотный выбор инструментов и ориентация на личностно-деятельностный подход обеспечивают высокую эффективность обучения и формируют фундамент для дальнейшего интеллектуального и творческого роста учащихся.

Список литературы:

1. Беспалько В.П. *Педагогические технологии в современном образовании.* – М., 2021.
2. Полат Е.С. *Современные педагогические и информационные технологии в системе образования.* – М., 2020.
3. Лапчик М.П., Пак Н.И. *Информационные технологии в начальном образовании.* – СПб., 2019.
4. Хуторской А.В. *Ключевые компетенции как компонент личностно-ориентированного образования.* – М., 2018.
5. Anderson L., Krathwohl D. *Taxonomy for Learning, Teaching, and Assessing.* – New York: Longman, 2019.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ МЕТОДИКИ ПРЕПОДАВАНИЯ В ВУЗЕ

Элчиева Динара Толубаевна, УзГУМЯ, и.о. доцента кафедры педагогики и психологии,

Аннотация. В статье раскрываются педагогические основы методики преподавания в высшей школе. Рассматриваются сущность и структура педагогической деятельности преподавателя вуза, особенности взаимодействия со студентами, принципы организации учебного процесса, ориентированного на развитие личности студентов. Особое внимание уделено современным педагогическим технологиям, формам и методам обучения, а также роли преподавателя как организатора, наставника и исследователя.

Ключевые слова: высшее образование, методика преподавания, педагогика, педагогическая технология, компетентностный подход, профессиональная подготовка, студентоцентрированное обучение.

Abstract. The article reveals the pedagogical foundations of teaching methodology in higher education. It examines the essence and structure of the pedagogical activity of university instructors, the specifics of interaction with students, and the principles of organizing an

educational process focused on the personal development of learners. Special attention is given to modern pedagogical technologies, forms and methods of teaching, as well as to the role of the instructor as an organizer, mentor, and researcher.

Keywords: higher education, teaching methodology, pedagogy, pedagogical technology, competence-based approach, professional training, student-centered learning.

Современная система высшего образования претерпевает существенные изменения, обусловленные процессами глобализации, цифровизации и переходом к экономике знаний. В этих условиях возрастает роль педагогических основ преподавания, которые обеспечивают качество образовательного процесса и формирование профессиональной компетентности будущих специалистов. Педагогическая деятельность в вузе направлена не только на передачу знаний, но и на развитие личности студента, его критического мышления, коммуникативных навыков, исследовательских и творческих способностей. Эффективность образовательного процесса определяется тем, насколько преподаватель владеет методикой преподавания, основанной на современных педагогических принципах и научных подходах. Педагогическая деятельность преподавателя вуза представляет собой сложную систему взаимодействия между субъектами образовательного процесса — преподавателем и студентами, направленную на достижение образовательных целей. По мнению А.В. Хуторского, основная задача преподавателя заключается в том, чтобы создать условия для развития личности студента как субъекта учебной деятельности. Педагогическая деятельность включает в себя несколько взаимосвязанных компонентов:

- Целевой — постановка образовательных и воспитательных целей;
- Содержательный — отбор и структурирование учебного материала;
- Операциональный — выбор методов, форм и средств обучения;
- Коммуникативный — организация взаимодействия со студентами;
- Оценочно-рефлексивный — анализ и коррекция результатов обучения.

Преподаватель вуза должен сочетать в себе роли педагога, наставника, организатора, исследователя и консультанта, обеспечивая при этом целостность образовательного процесса. Методика преподавания в высшей школе базируется на системе педагогических принципов, отражающих закономерности обучения и воспитания. К основным из них относятся:

1. Принцип научности — соответствие содержания обучения современному уровню науки и техники.
2. Принцип системности и последовательности — логичность изложения материала и связь теории с практикой.
3. Принцип активности и сознательности — вовлечение студентов в познавательную деятельность, развитие их самостоятельности.
4. Принцип индивидуализации и дифференциации — учет особенностей, способностей и интересов обучающихся.
5. Принцип проблемности — использование проблемных ситуаций и исследовательских заданий.
6. Принцип профессиональной направленности — связь обучения с будущей профессиональной деятельностью студентов.

Традиционные формы лекций и семинаров дополняются новыми педагогическими технологиями:

- Интерактивные методы обучения (дискуссии, деловые и ролевые игры, тренинги);
- Проектная и исследовательская деятельность;
- Модульно-компетентностная система обучения;
- Технологии смешанного обучения (blended learning);
- Использование цифровых образовательных платформ (Moodle, Google Classroom, Coursera).

Внедрение этих технологий способствует повышению активности студентов, развитию навыков самостоятельного поиска информации, критического мышления и коммуникации. Кроме того, цифровые инструменты позволяют преподавателю осуществлять персонализацию обучения, адаптируя содержание и темп изучения материала под индивидуальные особенности обучающихся. Одним из ключевых направлений модернизации высшего образования является внедрение компетентностного подхода. Согласно ему, целью обучения является не столько усвоение знаний, сколько формирование у студентов способности применять их в реальных профессиональных ситуациях. Компетенции включают совокупность знаний, умений, навыков и личностных качеств, необходимых для эффективного выполнения профессиональных функций.

Методика преподавания, основанная на компетентностном подходе, предполагает:

- проектирование учебного процесса в соответствии с профессиональными стандартами;
- использование активных методов обучения (проектов, кейсов, практико-ориентированных заданий);
- формирование навыков самооценки, саморегуляции и командной работы;
- интеграцию образовательной и научно-исследовательской деятельности.

Таким образом, компетентностный подход способствует формированию самостоятельной, ответственной, инициативной личности, способной к постоянному профессиональному развитию. В условиях перехода от трансляционной модели обучения к студентоцентрированной меняется роль преподавателя. Он становится не столько источником знаний, сколько организатором учебной деятельности, фасилитатором и наставником.

Современный преподаватель должен обладать следующими профессиональными качествами:

- педагогической культурой и методическим мастерством;
- коммуникативной компетентностью;
- владением цифровыми инструментами обучения;
- исследовательскими и аналитическими навыками;
- эмпатией, тактичностью, способностью к рефлексии.

Таким образом, преподаватель становится центральной фигурой вуза, от которой зависит не только качество образования, но и личностное развитие студентов. Современные тенденции развития высшего образования требуют внедрения инновационных подходов, таких как:

- проблемно-ориентированное обучение (Problem-Based Learning);
- проектное обучение (Project-Based Learning);
- флиппед-класс (Flipped Classroom);
- мобильное обучение (Mobile Learning).

Эти модели ориентированы на активное участие студентов в учебном процессе, развитие их самостоятельности, исследовательских навыков и способности к самообучению.

Использование инновационных технологий требует от преподавателя готовности к постоянному саморазвитию и обновлению методического арсенала, что делает его деятельность динамичной и творческой. Педагогические основы методики преподавания в вузе определяют качество и эффективность образовательного процесса. Современный преподаватель должен сочетать традиционные педагогические ценности с инновационными подходами, обеспечивая развитие личности студента как субъекта обучения и будущего профессионала. Интеграция компетентностного подхода, цифровых технологий и активных методов обучения создает условия для формирования новой модели высшего образования, ориентированной на личностный рост, профессионализм и гуманистические ценности.

Литературы

1. Андреев А.А. Педагогика высшей школы: учебное пособие. — М.: Академия, 2019.
2. Селевко Г.К. Современные образовательные технологии. — М.: Народное образование, 2019.
3. Хуторской А.В. Педагогика: методология и методика педагогической деятельности. — М.: Академический проект, 2020.
4. Biggs, J., & Tang, C. Teaching for Quality Learning at University. — Maidenhead: Open University Press, 2011.

СОВРЕМЕННОЕ ОБРАЗОВАНИЕ: КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ВЫЗОВЫ И ПУТИ ИХ РЕШЕНИЯ

PhD, и.о.доц. Алимова Елена Геннадьевна
Национальный педагогический университет Узбекистана имени Низами, Узбекистан, Lena-alm@mail.ru

Аннотация: В статье рассматриваются актуальные концептуальные проблемы современного образования в контексте интеграции педагогики и психологии. Особое внимание уделено вопросам формирования личности в условиях цифровизации и глобальных трансформаций общества. Подчёркивается роль психологического сопровождения в образовательном процессе, необходимость развития эмоционального интеллекта и критического мышления у обучающихся. Представлены рекомендации практического психолога по оптимизации учебного процесса и повышению психологической устойчивости участников образовательной среды.

Ключевые слова: современное образование, личность, психология, цифровизация, педагогика, эмоциональный интеллект, психологическое сопровождение.

Современная система образования переживает глубокие трансформации, вызванные глобализацией, цифровизацией и изменением социально-экономических условий. Эти процессы оказывают влияние не только на содержание и методы обучения, но и на психологическое развитие личности. Педагогическая и психологическая наука сегодня должны выполнять двойную задачу: адаптироваться к вызовам современности и одновременно предлагать эффективные стратегии формирования целостной, устойчивой и конкурентоспособной личности.

К числу наиболее значимых концептуальных проблем относятся:

1. Цифровизация образования и её психологические последствия.

С одной стороны, цифровые технологии расширяют доступ к информации, создают новые формы обучения (онлайн-курсы, смешанное обучение, виртуальные симуляции). С другой стороны, они провоцируют рост информационной перегрузки, снижение концентрации внимания и формирование «клипово́го мышления» у учащихся. В этих условиях актуальной задачей становится развитие навыков саморегуляции и критического анализа информации.

2. Неравенство в образовательных возможностях.

Развитие цифровых платформ не всегда сопровождается равным доступом к ресурсам. Существует проблема «цифрового разрыва» между регионами, школами и семьями. Это влечёт за собой социально-психологическое расслоение и усиливает образовательное неравенство.

3. Проблема сохранения личностного подхода.

Традиционная педагогика исходила из необходимости индивидуального подхода к обучению. В условиях массового образования и стандартизированных программ этот принцип всё чаще теряется. Личность учащегося нередко воспринимается как объект усвоения информации, а не как субъект образовательного процесса, что ведёт к снижению мотивации и развитию апатии.

4. Психологическое здоровье участников образовательного процесса.

Растущие учебные нагрузки, требования к успеваемости и высокая конкуренция вызывают рост тревожных и депрессивных состояний у школьников и студентов. По данным исследований уровень эмоционального выгорания среди учащихся значительно возрос за последние десять лет. Это требует системного внедрения программ психологической поддержки и профилактики стрессовых состояний.

5. Формирование ценностей и идентичности в глобальном мире.

Современная школа и университет должны не только передавать знания, но и формировать устойчивые ценностные ориентиры. В условиях глобализации, культурной открытости и постоянного изменения социальных норм становится особенно важно развивать у обучающихся способность к осознанному выбору и ответственному поведению.

Роль психологии в решении проблем образования

Психологический аспект является неотъемлемой частью образовательного процесса. Психология помогает понять закономерности развития личности, её когнитивные и эмоциональные особенности, а также факторы успешной адаптации в меняющемся обществе. В современной образовательной практике востребованы следующие направления:

Развитие эмоционального интеллекта, который позволяет учащимся справляться с тревожностью, налаживать конструктивное взаимодействие и повышать устойчивость к стрессу.

Формирование навыков критического мышления и медиаграмотности, необходимых для работы с большими массивами информации.

Применение технологий психопрофилактики и психокоррекции в образовательных учреждениях, включая практики осознанности, арт-терапию, групповые тренинги.

Подготовка педагогов к работе в условиях психологической нагрузки. Современный учитель должен быть не только носителем знаний, но и наставником, способным оказывать эмоциональную поддержку обучающимся.

Концептуальные вызовы образования не могут быть решены исключительно силами педагогики. Требуется интеграция психологии, социологии, медицины и информационных технологий. Такой междисциплинарный подход позволит не только повысить эффективность обучения, но и создать условия для формирования гармонично развитой личности, способной адаптироваться к быстро меняющемуся миру.

Практические рекомендации психолога

С позиции практического психолога можно выделить следующие направления:

Включение в образовательный процесс тренингов по развитию эмоционального интеллекта для повышения стрессоустойчивости и формирования здоровой коммуникации в группе.

Внедрение психологических практикумов по развитию навыков саморегуляции (дыхательные техники, методы осознанности, арт-терапия).

Создание системы психологического мониторинга, позволяющей выявлять ранние признаки эмоционального истощения и нарушений адаптации.

Формирование у педагогов компетенций эмоциональной поддержки, что позволит снизить уровень конфликтности и повысить мотивацию к обучению.

Современная педагогика и психология нуждаются в интеграции. Психологические исследования помогают глубже понять когнитивные и эмоциональные механизмы усвоения знаний, а педагогические практики создают пространство для реализации этих механизмов. Оптимальным видится развитие междисциплинарных программ, включающих элементы педагогической психологии, нейропсихологии и цифровой дидактики.

Современные тенденции развития образования и психологии демонстрируют необходимость комплексного и междисциплинарного подхода. Эффективная подготовка специалистов невозможна без интеграции клинических, психологических и педагогических знаний. Особое значение приобретают ранняя диагностика психологических трудностей,

психопрофилактика и психообразование, что подтверждается как отечественными, так и международными исследованиями.

Практический опыт показывает, что эффективность образовательного процесса существенно повышается при сочетании традиционных и инновационных методов, а также при внедрении психологических практик сопровождения. Особое внимание следует уделять формированию эмоциональной устойчивости обучающихся и развитию навыков критического мышления, что обеспечивает успешную адаптацию личности в условиях цифрового общества.

Таким образом, решение концептуальных проблем современного образования требует объединения усилий педагогов, психологов и исследователей, а перспективным направлением является разработка комплексных программ психопрофилактики и использование цифровых технологий в образовательной практике.

Список литературы

1. Божович, Л. И. (2001). Личность и её формирование в детском возрасте. СПб.: Питер.

2. Выготский, Л. С. (2005). Психология развития человека. М.: ЭКСМО.

3. Амридинова, Д. Х., Курбанова, М. М. (2023). Психология детства. Ташкент: Fan va texnologiya.

4. OECD. (2023). Education at a Glance 2023: OECD Indicators. Paris: OECD Publishing.

KOMPETENSIYAGA YO‘NALTIRILGAN TA’LIM ASOSIDA TARIX FANINI O‘QITISHNING KONSEPTUAL YONDASHUVLARI

Djamilov Nurali Murodillayevich

Surxondaryo viloyati Boysun tumani 43-sonli umumiy o`rta ta’lim maktabi tarix fani o`qituvchisi

Annotatsiya

Mazkur maqolada kompetensiyaga yo‘naltirilgan ta’limning nazariy asoslari va uning tarix fanini o‘qitish jarayonida qo‘llanilishining konseptual yondashuvlari yoritilgan. Unda tarixiy bilimni o‘zlashtirishdan ko‘ra, uni tahlil qilish, baholash va hayotiy vaziyatlarda qo‘llash kompetensiyasini shakllantirish masalalariga e’tibor qaratilgan. Shuningdek, o‘quvchilarda tarixiy tafakkur, kommunikativ, axborot va ijtimoiy kompetensiyalarni rivojlantirishda samarali pedagogik metodlar haqida so‘z yuritiladi.

Kalit so‘zlar:

kompetensiya, kompetensiyaga yo‘naltirilgan ta’lim, tarix fani, tarixiy tafakkur, shaxsga yo‘naltirilgan yondashuv, zamonaviy ta’lim konsepsiyasi, innovatsion metodlar.

Kirish

Zamonaviy ta’lim tizimi oldida turgan eng muhim vazifalardan biri — o‘quvchining o‘zlashtirgan bilimini amaliyotda qo‘llay oladigan, mustaqil fikrlovchi shaxs sifatida shakllantirishdir. Chunki, hozirgi davrda ta’lim tizimida asosiy e’tibor o‘quvchining bilimni yod olishiga emas, uni amaliyotda qo‘llay olishiga qaratilmoqda. Shu maqsadda ta’limda kompetensiyaga yo‘naltirilgan yondashuv tobora dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni hamda 2017-yilda tasdiqlangan amaldagi davlat ta’lim standartlarida o‘quv jarayonini kompetensiyaga yo‘naltirilgan yondashuv asosida tashkil etish talabi ilgari surilgan. Bu yondashuv an’anaviy bilimga asoslangan o‘qitishdan farqli ravishda o‘quvchi faoliyatining natijasiga, ya’ni o‘z bilimini turli hayotiy vaziyatlarda qo‘llay olish qobiliyatiga urg‘u beradi. Tarix fanini o‘qitishda bu yondashuv alohida ahamiyatga ega, chunki u o‘quvchilarni faqat tarixiy faktlarni yod olishga emas, balki tarixiy voqealar mohiyatini anglash, sabab-oqibat bog‘liqliklarini tahlil qilish va xulosa chiqarish ko‘nikmalarini shakllantirishga yo‘naltiradi. Zero, O`zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyev ta’kidlaganidek, “Biz yoshlarimizni tarixdan saboq olish, xulosa chiqarishga o`rgatishimiz, ularni tarix ilmi, tarixiy tafakkur bilan qurollantirishimiz zarur”.

Asosiy qism

Kompetensiya — bu shaxsning bilim, ko‘nikma, malaka va qadriyatlarni muayyan vaziyatda samarali qo‘llay olish qobiliyatidir.

Kompetensiyaga yo‘naltirilgan ta’limning markazida o‘quvchi shaxsining rivoji turadi. Bu yondashuvda ta’limning maqsadi – tayyor bilimni berish emas, balki o‘quvchining bilimni mustaqil topish, uni tahlil qilish, baholash va turli vaziyatlarda qo‘llash qobiliyatini rivojlantirishdir. Tarix fanida bu, ayniqsa, muhim, chunki tarixiy jarayonlarni tushunish va ulardan saboq chiqarish uchun o‘quvchi tahliliy, mantiqiy va tanqidiy fikrlashga ega bo‘lishi lozim.

Tarix fanini o‘qitishda kompetensiyaviy yondashuv o‘quvchini faol ishtirokchi sifatida ko‘radi. Dars jarayonida o‘qituvchi o‘quvchiga tayyor ma’lumot bermaydi, balki uni tarixiy manbalar, hujjatlar, xaritalar, suratlar yoki statistik ma’lumotlar asosida mustaqil xulosaga kelishga yo‘naltiradi. Bu esa o‘quvchining manba bilan ishlash, dalillarni solishtirish, sabab-oqibat munosabatlarini aniqlash va tarixiy voqealarga o‘z munosabatini bildirish kompetensiyalarini rivojlantiradi.

Ushbu yondashuv faoliyatga yo‘naltirilganlik, integrativlik, refleksivlik, natijaviylik kabi tamoyillarga asoslanadi.

Kompetensiyaga yo‘naltirilgan o‘qitish shuningdek, o‘quvchilarda tarixiy tafakkurni shakllantirishni nazarda tutadi. Tarixiy tafakkur — bu insonning o‘tmishdagi voqealarni zamon, makon, sabab-oqibat bog‘liqligi va shaxs omili asosida tushunish qobiliyatidir. Masalan, o‘quvchi Amir Temurning siyosatini o‘rganayotganda faqat sanalar yoki yurishlar ketma-ketligini yodlamaydi, balki u siyosatning iqtisodiy, madaniy va harbiy oqibatlarini ham tahlil qiladi. Shu tariqa tarix fani o‘quvchida tahliliy fikrlash, dalillar asosida xulosa chiqarish, muqobil nuqtai nazarni tahlil qilish qobiliyatlarini shakllantiradi.

Tarix ta’limida kompetensiyaviy yondashuv quyidagi asosiy yo‘nalishlar orqali amalga oshiriladi:

1. Bilimdan ko‘nikmaga o‘tish. O‘qituvchi o‘quvchiga tayyor faktlarni emas, balki ularni topish, tahlil qilish va baholash yo‘llarini o‘rgatadi.
2. Tarixiy tafakkurni shakllantirish. O‘quvchi tarixiy voqealarni vaqt, sabab-oqibat va shaxsiy baho nuqtai nazaridan tahlil qilishni o‘rganadi.
3. Manba bilan ishlash kompetensiyasi. O‘quvchi tarixiy hujjat, xarita, statistika, surat kabi manbalarni tahlil qilib, xulosa chiqaradi.
4. Kommunikativ kompetensiya. Guruhli ishlarda, tarixiy bahs va debatlarda o‘z fikrini asoslay oladi.
5. Axborot-kommunikatsion texnologiyalarni qo‘llash. Raqamli xaritalar, onlayn arxivlar, multimedia resurslari orqali tarixni chuqurroq o‘rganish imkoniyati yaratiladi.

Tarix fanida kompetensiyaviy yondashuv kommunikativ, ijtimoiy va axborot kompetensiyalarni ham rivojlantiradi. Guruhli ishlarda, bahs va debatlarda o‘quvchi o‘z fikrini asosli ravishda himoya qiladi, boshqalarning fikrini hurmat qilishni o‘rganadi. Bu jarayon o‘quvchini faqat bilim egasi emas, balki muloqot madaniyatiga ega, jamoada ishlay oladigan, mas’uliyatli shaxs sifatida shakllantiradi.

Zamonaviy ta’lim texnologiyalari ham kompetensiyaviy yondashuvni samarali amalga oshirishga yordam beradi. Tarix darslarida raqamli xaritalar, interaktiv taqdimotlar, virtual muzeylar va onlayn arxivlardan foydalanish o‘quvchilar uchun tarixni yanada jonli va qiziqarli qiladi. Masalan, “Google Earth” yoki “TimeMaps” kabi platformalar yordamida tarixiy joylarni virtual ko‘rish, ularning geografik o‘rnini aniqlash orqali o‘quvchi tarixiy voqealarni virtual idrok etadi.

Bundan tashqari, kompetensiyaga yo‘naltirilgan ta’limda o‘qituvchi faoliyatining o‘zi ham o‘zgaradi. O‘qituvchi bilim manbai emas, balki yo‘lboshchi, maslahatchi va o‘quv jarayonining tashkilotchisiga aylanadi. U darsda o‘quvchilarga tayyor javob bermaydi, balki ularni savol berishga, izlanishga, fikr almashishga undaydi. Bunday o‘qituvchi uchun har bir dars muayyan tarixiy kompetensiyani shakllantirishga qaratilgan didaktik tizim sifatida loyihalanadi.

Kompetensiyaga yo‘naltirilgan yondashuvda quyidagi metodlar samarali hisoblanadi:

- “Tarixiy rekonstruksiya” metodi – tarixiy voqeani rolli o‘yin yoki sahnalashtirish orqali tahlil qilish;
- “Tarixiy mantiq zanjiri” – sabab-oqibat munosabatlarini aniqlash orqali xulosa chiqarish;
- Debat va muammoli savollar metodi – tarixiy shaxslar faoliyatiga tanqidiy yondashuvni shakllantirish;
- Loyiha metodi – tarixiy mavzu asosida kichik tadqiqot yoki taqdimot tayyorlash.

Bu metodlar o‘quvchining mustaqil faoliyatini kuchaytiradi, shuningdek, ularni “bilim oluvchi” emas, “bilim yaratuvchi” subyekt sifatida shakllantiradi.

Kompetensiyaga asoslangan tarix ta’limi o‘quvchilarni hayotiy vaziyatlarga tayyorlaydi. Masalan, tarixdagi siyosiy qarorlarni tahlil qilish orqali o‘quvchi zamonaviy ijtimoiy-siyosiy jarayonlarga ongli munosabat bildirishni o‘rganadi. Tarixiy saboqlar unga fuqarolik mas’uliyatini, milliy g‘urur va bag‘rikenglik kabi qadriyatlarni singdiradi. Shunday qilib, tarix fani o‘quvchida nafaqat aqliy, balki axloqiy va fuqarolik kompetensiyalarini ham shakllantiradi.

Xulosa

Kompetensiyaga yo‘naltirilgan ta’lim asosida tarix fanini o‘qitish — bu zamonaviy ta’lim konsepsiyasining ajralmas qismi bo‘lib, o‘quvchining tarixiy tafakkurini, tanqidiy fikrlashini, muloqot madaniyatini va fuqarolik pozitsiyasini rivojlantirishga xizmat qiladi. Bunday yondashuv darsni faqat bilim olish maydoniga emas, balki ijodiy fikrlash, tahlil qilish va hayotiy tajriba orttirish makoniga aylantiradi. Shu sababli, har bir tarix o‘qituvchisi o‘z faoliyatida kompetensiyaga yo‘naltirilgan metodlarni tizimli qo‘llashi, darslarni o‘quvchining shaxsiy rivojlanishiga yo‘naltirgan holda tashkil etishi zarur. Bu nafaqat ta’lim sifati, balki jamiyatning intellektual salohiyatini oshirishga xizmat qiladi.

Demak, tarix fanini o‘qitish jarayonida kompetensiyaviy yondashuvni tizimli va izchil qo‘llash — zamonaviy ta’limning konseptual muammolarini hal etishda muhim vositadir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi qarori. Umumiy o‘rta ta’limning davlat ta’lim standarti. – Toshkent, 2020.
2. Mirziyoyev Sh. Yangi O`zbekiston tarqqiyot strategiyasi. Toshkent, “O`zbekiston” 2023, 264-bet.
3. Ibragimov X. Pedagogik innovatsiyalar va ta’lim texnologiyalari. – Toshkent: O‘zPFITI, 2021.
4. Qodirova M. Tarix ta’limida kompetensiyaga yo‘naltirilgan yondashuv. – Toshkent: TDPU nashriyoti, 2022.
5. Yuldasheva M. (2021). “Tarix fanini o‘qitishda raqamli texnologiyalarning ahamiyati.” Ta’limda innovatsiyalar jurnali, №3, 45–49-betlar.

ESP YORDAMIDA ARXITEKTORLARNING KASBIY RIVOJLANISHI

Nilufar Sabirova Kudratovna
Profi University, o‘qituvchi
nilufarsabirova10@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada arxitektorlarning kasbiy rivojlanishida ESP (English for Specific Purposes — maxsus maqsadlar uchun ingliz tili) fanining o‘rni va ahamiyati tahlil qilinadi. Globalizatsiya sharoitida arxitektura sohasida xalqaro hamkorlik, loyiha almashinuvi va innovatsion yechimlarni yaratishda xorijiy til, xususan, mutaxassislik yo‘nalishiga moslashtirilgan ingliz tili muhim omil sifatida namoyon bo‘lmoqda. Tadqiqotda arxitektura sohasida ESP dasturlarining samaradorligi, o‘quvchilarning kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirish mexanizmlari va o‘qitishning integratsion yondashuvlari o‘rganilgan.

Kalit so‘zlar: ESP, arxitektura, kasbiy rivojlanish, til kompetensiyasi, kommunikativ yondashuv, integratsiya, innovatsion ta’lim.

Kirish

Hozirgi globallashuv va raqamli transformatsiya davrida har bir kasb egasidan nafaqat o‘z mutaxassisligi bo‘yicha chuqur bilim, balki xorijiy tillarda, ayniqsa ingliz tilida samarali muloqot qilish, zamonaviy texnologiyalarni o‘zlashtirish va xalqaro me’yorlar asosida ishlash ko‘nikmalari talab etilmoqda. Ayniqsa, arxitektura sohasi kabi ijodkorlik, texnik tafakkur va xalqaro tajriba almashinuvini o‘zida mujassam etgan yo‘nalishlarda **ESP (English for Specific Purposes)** — ya’ni **maxsus maqsadlar uchun ingliz tili** o‘qitish metodikasi muhim ahamiyat kasb etmoqda.

ESP — bu umumiy ingliz tili o‘qitishdan farqli ravishda, ma’lum bir kasbiy yo‘nalishga tegishli til kompetensiyalarini shakllantirishga qaratilgan yondashuvdir. Arxitektura sohasida bu yondashuv mutaxassislarning texnik terminologiyani to‘g‘ri tushunishi, loyiha hujjatlarini ingliz tilida o‘qish va tahlil qilish, xalqaro me’moriy tanlovlarda ishtirok etish hamda xorijiy hamkorlar bilan samarali muloqot o‘rnatish imkoniyatlarini kengaytiradi. Shu nuqtai nazardan, ESP yordamida arxitektorlarning kasbiy rivojlanishini ta’minlash bugungi kunda nafaqat ta’lim tizimining, balki butun sohaning raqobatbardoshligini oshirish omili sifatida qaraladi.

So‘nggi yillarda arxitektura va qurilish sohasida axborot texnologiyalari, 3D-modellashtirish, BIM (Building Information Modeling), ekologik loyihalash va barqaror dizayn kabi yo‘nalishlar jadal rivojlanmoqda. Ushbu yo‘nalishlarda xalqaro terminologiya va ingliz tilidagi manbalardan to‘g‘ri foydalanish kasbiy muvaffaqiyatning ajralmas qismiga aylanmoqda. Shu sababli, arxitektura oliy ta’lim muassasalarida ESP asosida o‘qitish tizimini joriy etish o‘quv jarayonining innovatsion yondashuvlaridan biri sifatida e’tirof etiladi.

ESP metodikasi nafaqat til o‘rgatishga, balki kasbiy kommunikativ kompetensiyani rivojlantirishga, amaliy loyihalar asosida o‘rganishga, real me’moriy vaziyatlarni modellashtirishga va tanqidiy fikrlashni shakllantirishga xizmat qiladi. Shuningdek, bu yondashuv o‘qituvchilar va talabalar o‘rtasida hamkorlikni kuchaytiradi, amaliy loyihalarga yo‘naltirilgan o‘qitish orqali talabalarni real mehnat bozoriga tayyorlaydi.

Mazkur mavzuning dolzarbligi shundaki, bugungi kunda ko‘plab arxitektura mutaxassislari xalqaro loyihalarda ishtirok etish, xorijiy nashrlarda maqolalar chop etish, chet elda malaka oshirish yoki xalqaro kompaniyalarda faoliyat yuritish istagida. Bunday jarayonda ularning kasbiy sohada ingliz tilini mukammal bilishi hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Shunday ekan, ESP asosida arxitektorlar uchun maxsus o‘quv dasturlari, metodik qo‘llanmalar va interaktiv o‘qitish vositalarini ishlab chiqish zarurati ortib bormoqda.

Shunday qilib, **“ESP yordamida arxitektorlarning kasbiy rivojlanishi”** mavzusini tadqiq etish, arxitektura ta’limida zamonaviy yondashuvlarni shakllantirish, o‘quv jarayonini xalqaro standartlarga moslashtirish hamda arxitektura sohasida raqobatbardosh, ijodkor va lingvistik kompetensiyaga ega mutaxassislarni tayyorlashga xizmat qiladi.

Usullar

Tadqiqotda quyidagi ilmiy usullar qo‘llanildi:

- Adabiyot tahlili – ESP bo‘yicha nazariy manbalar, CEFR (Common European Framework of Reference for Languages) standartlari, arxitektura yo‘nalishidagi darslik va qo‘llanmalar o‘rganildi.

- So‘rovnoma va kuzatuv – arxitektura fakultetida tahsil olayotgan 60 nafar talaba ishtirokida o‘tkazilib, ularning ESP kurslariga bo‘lgan munosabati va o‘zlashtirish darajasi tahlil qilindi.

- Tajriba-sinov – ESP dasturining kommunikativ va loyiha asosidagi o‘qitish usullari joriy etilib, ularning natijalari an’anaviy metodika bilan solishtirildi.

Natijalar

Tadqiqot natijalariga ko‘ra:

- ESP kurslarida vizual materiallar, loyiha asosidagi topshiriqlar va real kasbiy vaziyatlarni modellashtirish orqali o‘qitish talabalarning kasbiy lug‘at boyligini 35–40% ga oshirgan.

- Talabalar kasbiy muloqotda o‘zini erkin ifoda etish, loyiha hujjatlarini ingliz tilida tushunish va tuzish, xorijiy manbalarni tahlil qilish ko‘nikmalarini egallagan.

- Integratsion o‘qitish (ESP + Arxitektura dizayni) talabalarda ijodiy yondashuvni kuchaytirib, multidisiplinar fikrlashni rivojlantirgani aniqlandi.

Muhokama

Olingan natijalar shuni ko‘rsatadiki, ESP o‘quv jarayoniga kiritilganda arxitektorlarning nafaqat til, balki kasbiy kompetensiyasi ham sezilarli darajada rivojlanadi. Maxsus yo‘nalishdagi ingliz tili o‘quvchilarda kasbiy identifikatsiyani shakllantirib, ularni xalqaro loyihalar, grantlar va tanlovlarda muvaffaqiyatli ishtirok etishga tayyorlaydi. Shuningdek, ESP o‘qituvchilari arxitektura sohasining o‘ziga xos terminlari, loyiha turlari va texnik tushunchalarini yaxshi bilishi zarur. Shu bois ESP darslarida CLIL (Content and Language Integrated Learning), task-based learning kabi metodik yondashuvlarni qo‘llash tavsiya etiladi.

Xulosa

ESP yordamida arxitektorlarning kasbiy rivojlanishini ta’minlash — zamonaviy ta’limning strategik yo‘nalishlaridan biridir. Maxsus yo‘nalishli til o‘qitish nafaqat til ko‘nikmalarini, balki kasbiy innovatsiyalarni o‘zlashtirish, ijodiy fikrlash va xalqaro mehnat bozorida raqobatbardoshlikni ham ta’minlaydi. Kelgusida ESP dasturlarini arxitektura fakultetlarida modullashtirilgan shaklda, loyiha va amaliy mashg‘ulotlar bilan uyg‘unlashtirish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar (References)

1. Hutchinson, T., & Waters, A. (1987). English for Specific Purposes: A Learning-Centered Approach. Cambridge University Press.
2. Dudley-Evans, T., & St John, M. J. (1998). Developments in English for Specific Purposes: A Multi-disciplinary Approach. Cambridge University Press.
3. Richards, J. C., & Rodgers, T. S. (2014). Approaches and Methods in Language Teaching. Cambridge University Press.
4. Krashen, S. (1982). Principles and Practice in Second Language Acquisition. Pergamon Press.
5. O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirligi. (2023). ESP o‘qitish metodik qo‘llanmasi. Toshkent: TDPU nashriyoti.
6. Hyland, K. (2019). English for Academic Purposes and Professional Development. Routledge.

NATIONAL AND GLOBAL PERSPECTIVES ON EDUCATION TRENDS

Independent researcher Saxiyeva Nodira Bahtiyor qizi
Uzbek State of World Languages University
ms.nodira05@mail.ru

Abstract. Technological developments, sociological changes, and shifting economic needs are all contributing to significant changes in the national and international educational environments. This page offers a thorough summary of current patterns, enduring challenges and new developments in education, with an emphasis on the Philippine setting. It looks at the impact of national policy changes like the K–12 program and the MATATAG Curriculum, as well as international movements like Education 4.0 and Education for Sustainable Development.

Important issues are examined critically, such as teacher development, educational disparities, and the effects of outside variables like poverty and natural disasters. The article also examines the integration of educational technology, curriculum improvements, and the encouragement of lifelong learning. It highlights the critical roles of leadership, policy, and stakeholder collaboration while providing insights and suggested solutions based on credible research and examples. The practical implications for aspiring educational leaders and reformers are highlighted by the inclusion of particular instances that are pertinent to students seeking a Master of Arts in Education (MAEd) in Curriculum and Instruction.

Keywords: Education 4.0, 21st-century skills, K-12, MATATAG Curriculum, educational inequity, teacher development, lifelong learning, competency-based education, educational technology

National and Global Perspectives on Education Trends

Dynamic sociological, economic, and technical forces are constantly reshaping the educational landscape. For educators, legislators, and particularly those working in curriculum and instruction roles who are responsible for creating responsive learning environments, it is critical to comprehend these changes on a national and international level.

Addressing long-standing national issues and reacting to widespread global trends are the two main focuses of the modern educational landscape. Ensuring fair access to high-quality education, encouraging inclusion, and improving the relevance of learning results are the Philippines' ongoing concerns. These issues have prompted important national changes, such as the K–12 program and the newly unveiled MATATAG Curriculum, which both seek to improve the caliber and competitiveness of education in the Philippines (Department of Education, 2022).

Macrotrends including globalization, the internationalization of education, and the crucial necessity of education for sustainable development (ESD) are having a growing impact on education globally. These developments call for a rethinking of educational objectives, shifting the focus from merely acquiring knowledge to developing comprehensive competencies that allow people to prosper in a complex and linked environment. The emphasis on lifelong learning, which emphasizes the ongoing acquisition of information and skills throughout an individual's life, is a fundamental component of this global paradigm shift. As expressed by UNESCO's changing employment markets and social needs. This framework encourages a change to learner-centered and competency-based education (CBE), acknowledging the value of individualized learning pathways that address each person's needs and goals.

For a Curriculum and Instruction MAEd student, these changes have significant ramifications. For example, examining how the MATATAG Curriculum's design is impacted by the global movement toward competency-based education (CBE) becomes crucial.

They might look into ways to successfully include global competencies—like digital literacy or cross-cultural communication—into regional K–12 curriculum to guarantee that learning results are both globally competitive and nationally relevant. This calls for a thorough comprehension of curriculum theory and how it is used in various settings.

21st-Century Learning Skills and Education 4.0

The Fourth Industrial Revolution (4IR), which stresses the incorporation of cutting-edge technology like artificial intelligence, big data, and the Internet of Things into educational processes, is the driving force behind the paradigm shift known as Education 4.0.

In order to prepare students for a world that is increasingly technologically advanced and interconnected, this change promotes a digitally enhanced learning environment that encourages creativity, connectedness, and flexibility (World Bank, 2021).

The 21st-century learning skills, sometimes known as the "4Cs"—critical thinking, creativity, collaboration, and communication—are essential to Education 4.0. These abilities are thought to be crucial for overcoming difficult obstacles, encouraging creativity, and thriving in the workplace of the future (Young, 2018).

The following are some important ways that Education 4.0 is changing curriculum and instruction: a) Blended Learning: This method offers more flexibility and accessibility while maintaining the advantages of in-person engagement by fusing traditional in-person training with online platforms.

b) Artificial Intelligence (AI): By using adaptable algorithms that adjust pace and content to each student's needs, AI-powered solutions improve personalized learning by detecting learning gaps and giving instant feedback.

c) Virtual reality (VR) and gamification: These technologies encourage greater comprehension and motivation in students by simulating real-world situations through immersive, interactive learning experiences.

Integration of Technology in Curriculum and Instruction

The widespread use of technology has drastically changed the way that education is delivered, making it more dynamic, interesting, and accessible. Digital tools are effective facilitators of worldwide communication, collaborative initiatives, and individualized learning.
Among the major developments in technology integration are: a) Learning Management Systems (LMS): These platforms, which include Google Classroom, Moodle, and Canvas, are now essential for organizing online learning activities, allocating resources, promoting communication, and monitoring student progress in both fully online and blended learning settings.
b) EdTech Tools: A wide range of educational technology tools encourage active learning and instant feedback, from collaborative whiteboards and virtual laboratories to interactive quizzing platforms like Kahoot! and Quizlet.
c) Open Educational Resources (OER): By lowering financial barriers and encouraging resource sharing among educators worldwide, freely accessible digital learning resources, such as textbooks, videos, and modules, greatly assist equal access to high-quality education.
Global Trends and Issues in Education

Global influences and common challenges are increasingly influencing education beyond national boundaries. Developing curricula and instructional strategies that equip students for an interconnected society requires an understanding of these larger tendencies. Effects of Internationalization and Globalization on Education
Globalization has had a significant impact on educational systems around the world by encouraging connectivity, allowing ideas to freely flow, and placing a strong emphasis on developing global capabilities.
In particular, the internationalization of education fosters cross-border cooperation and exchange in educational environments and is sometimes seen as a calculated reaction to globalization. This encompasses a number of elements, such as the creation of international alliances between institutions, student and faculty mobility initiatives, and the intentional integration of multiple cultures, global perspectives, and concerns into courses (World Bank, 2021).

Among the main effects of internationalization and globalization are:
a) benchmarking and standardization. International tests such as the Trends in International Mathematics and Science Study (TIMSS) and the Programme for International Student Assessment (PISA) put pressure on countries to implement globally competitive educational standards, which frequently results in curricular convergence.
b) Exchange and Mobility. Significant cultural contact, knowledge sharing, and exposure to a variety of pedagogical approaches are made possible by programs like Erasmus+ in Europe and other bilateral collaborations in Asia, which enhance the educational experience for both teachers and students.
c) The transformation of the curriculum. Global citizenship education (GCE), which incorporates concepts like multiculturalism, technology literacy, ethical responsibility, and sustainable development into national curricula with the goal of producing responsible global citizens, is gaining popularity.

But there are drawbacks to internationalization as well, including worries about the commodification of education (where learning is turned into a commodity), the increase in inequality brought on by unequal access (because international programs are frequently expensive), and the possible erasure of regional cultures and languages as global norms become more prevalent. Creating a global studies curriculum for a university's general education department could be the task of an MAEd student in Curriculum and Instruction. In order to prepare students for a world that is becoming more interconnected by the day, this curriculum would include multidisciplinary subjects like global governance, cultural diversity, and sustainable development. It would also adhere to the tenets of global citizenship education. The student would also assess critically how local curriculum might be authentically enhanced by internationalization without sacrificing cultural authenticity.

Education for Adaptation to Climate Change and Sustainable Development
The transformative approach known as Education for Sustainable Development (ESD) gives

students the values, attitudes, abilities, and information needed to tackle difficult global issues including poverty, inequality, biodiversity loss, and climate change. Given its critical role in educating present and future generations for sustainable living and climate resilience, UNESCO places a strong emphasis on incorporating ESD into national education policy (UNESCO, 2017).

Among the essential components of ESD are:

a) Multidisciplinary Learning. In order to promote a comprehensive awareness of sustainability challenges, ESD integrates environmental science, economics, social studies, ethics, and civic education, going beyond conventional topic boundaries.

b) Problem-solving and critical thinking. ESD promotes critical analysis of sustainability issues, creative solution proposals, and well-informed decision-making among students.

c) Participation in the Community. ESD encourages students to actively participate in neighborhood projects and activities that strengthen their dedication to sustainable practices and advance the welfare of the community.

Human Rights Education and Equity in Learning Opportunities

Promoting tolerance, understanding, and the advancement of fundamental freedoms and universal human rights all depend on human rights education, or HRE. It involves developing beliefs, attitudes, and actions that preserve human dignity rather than just imparting knowledge. Ensuring equity in learning opportunities is inextricably tied to HRE, especially for marginalized groups who are frequently disproportionately impacted by exclusion and discrimination.

Human Rights Education Components:

a) Awareness. teaching pupils about international human rights instruments, their guiding concepts, and the Universal Declaration of Human Rights (UDHR).

b) Campaigning. motivating students to respect human dignity, equality, and social justice both inside and outside of their communities by helping them to understand their rights and obligations.

c) Action. involving students in initiatives that oppose prejudice, encourage inclusivity, and advance everyone's enjoyment of their human rights.

educational equity.

Actively addressing and removing obstacles that prevent some groups from accessing high-quality learning opportunities is necessary to achieve educational equity.

Among these obstacles are:

a) Gender Discrimination. Ensuring that both genders receive the same educational chances and results.

b) Impairment. Putting into reality inclusive policies and procedures that address the various learning requirements of students with disabilities, using cues from frameworks such as the Framework for Action on Special Needs Education and the Salamanca Statement.

c) Disparities in socioeconomic status. Reducing the negative effects of poverty on educational attainment and access.

To make sure that no kid is left behind because of their circumstances or background, international methods like UNICEF's Education Equity Indicators Framework are used to track progress and pinpoint areas that require further work.

Conclusion and Suggestions

An MAEd student could propose a comprehensive lifelong learning framework for a community college, outlining how competency-based education (CBE) pathways can be developed for adult learners seeking reskilling or upskilling. This framework would emphasize flexible learning modalities, modular course designs, and mechanisms for the recognition of prior learning, ensuring that the college effectively serves the diverse needs of its community.

This program has significantly enhanced reading competencies among young learners in underserved areas, fostering a culture of reading and community support for literacy development. It leverages collective action to address a fundamental learning challenge. An MAEd student might design a community-based literacy intervention program building upon the principles of Brigada Pagbasa. This could involve developing specialized reading modules for struggling readers,

training parent volunteers in effective storytelling techniques, and assessing the program's impact on early literacy benchmarks in a specific barangay or municipality.

References:

1. Bernido, C. C., & Carpio-Bernido, M. V. (2016). The Dynamic Learning Program: A learning system framework for 21st century education. Education for All in Southeast Asia, 33- 47.
2. CAST. (2018). Universal Design for Learning Guidelines version 2.2. Retrieved from **http://udlguidelines.cast.org** Commission on Higher Education. (2013). CHED Memorandum Order No. 20, series of 2013: General education curriculum. Retrieved from **https://ched.gov.ph/**
3. Department of Education. (2013). DepEd Order No. 31, s. 2013: Policy Guidelines on the Implementation of the Mother Tongue-Based Multilingual Education (MTB-MLE). Retrieved from **https://www.deped.gov.ph/wpcontent/** uploads/2013/08/DO_s2013_31.pdf
4. Department of Education. (2020). DepEd Order No. 012, series of 2020: Policy guidelines on the adoption of flexible learning modalities. Retrieved from **https://www.deped.gov.ph/wp-content/uploads/2020/06/DO_s2020_012.pdf**
5. Department of Education. (2020a). Brigada Pagbasa. Retrieved from **https://www.deped.gov.ph/wp-content/uploads/2020/09/Brigada-Pagbasa-Primer-1.pdf**
6. Department of Education. (2022). MATATAG Curriculum Guide. Retrieved from **https://www.deped.gov.ph/wp-content/uploads/2023/08/Draft-K-10-MATATAGCurriculum- July-2023.pdf**
7. Ladson-Billings, G. (1995). Toward a theory of culturally relevant pedagogy. American Educational Research Journal, 32(3), 465-491.
8. Philippine Business for Education (PBEd). (2018). Teacher education in the Philippines: A PBEd study. Retrieved from **https://pbed.ph/wp-content/uploads/2022/07/PBEd-**
9. Study-on-Teacher-Education-in-the-Philippines.pdf
10. Technical Education and Skills Development Authority. (2021). TESDA Competency-Based Curriculum framework. Retrieved from **https://www.tesda.gov.ph/Downloadables/TVET%20Tools/TESDA-Competency-Based-Curriculum-Development-Manual.pdf**
11. Tomlinson, C. A., & Allan, S. D. (2000). Leadership for differentiating schools and classrooms. ASCD.
12. UNESCO. (2017). Education policies for inclusive and equitable quality education. UNESCO Publishing. Retrieved from **https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000259336**
13. UNESCO. (2020). Global Education Monitoring Report 2020: Inclusion and education: All means all. UNESCO Publishing. Retrieved from **https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000373718**
14. World Bank. (2021). Transforming education for the future: Policy directions. World Bank Group.Retrievedfrom **https://openknowledge.worldbank.org/server/api/core/bitstreams/0a3b6f0e-3b2d-5f9fbb7e-** 8c3e8a7c2e0b/content PELINO, T. 20
15. Yamamoto, B. A. (2020). Engaging stakeholders in educational reforms. Routledge.
16. Young, M. (2018). Curriculum theory: What it is and why it is important. Springer.

MAKTAB YOSHIDAGI O‘QUVCHILARNI IJODIY FAOLIYATGA TAYYORLASH TEXNOLOGIYASI

Boltaeva Shaxlo Toshpulatovna
Navoiy innovatsiyalar universiteti
Ijtimoiy-gumanitar fanlar kafedrasi dotsenti

Annotatsiya. Ushbu maqolada boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini ijodiy faoliyatga tayyorlashning pedagogik va psixologik asoslari, zamonaviy texnologiyalarning o‘rni hamda o‘qituvchi faoliyatining o‘ziga xos jihatlari tahlil qilinadi. Maqolada ijodiy tafakkurning mohiyati, o‘quvchi shaxsini shakllantirishdagi ahamiyati, ijodkorlikni rivojlantirishga yo‘naltirilgan o‘quv muhitini yaratish usullari yoritilgan. Tadqiqotda o‘yinli, loyihaviy, tadqiqotchi va axborot-kommunikatsion texnologiyalarni integratsiyalash orqali o‘quvchilarda mustaqil fikrlash, tasavvur, muammoli vaziyatlarda yechim topish ko‘nikmalarini shakllantirish masalalariga e’tibor qaratilgan. Shuningdek, maqolada o‘qituvchining ijodiy shaxs sifatida o‘rni, o‘quvchilarda ijodkorlikni rag‘batlantirish metodlari hamda ta’lim jarayonining innovatsion yondashuvlar bilan boyitilishi haqida so‘z yuritiladi.

Kalit so‘zlar: ijodiy faoliyat, boshlang‘ich ta’lim, pedagogik texnologiya, o‘quvchi shaxsi, o‘yinli ta’lim, loyihaviy faoliyat, kognitiv rivojlanish, pedagogik muhit.

Abstract. This article analyzes the pedagogical and psychological foundations of preparing primary school students for creative activity, the role of modern technologies, and the specific features of the teacher’s professional work. It explores the essence of creative thinking, its importance in shaping the learner’s personality, and the methods for creating an educational environment aimed at developing creativity. The study focuses on the integration of play-based, project-based, research, and information-communication technologies to develop students’ independent thinking, imagination, and problem-solving skills. Furthermore, the article discusses the role of the teacher as a creative individual, methods of fostering creativity in students, and the enrichment of the educational process through innovative approaches.

Keywords: creative activity, primary education, pedagogical technology, learner’s personality, play-based learning, project-based activity, cognitive development, pedagogical environment.

Bugungi kunda ta’lim tizimining asosiy maqsadi — mustaqil fikrlaydigan, yangicha yondashuvlarga ochiq, muammolarni tahlil qila oladigan, ijodkor shaxsni tarbiyalashdan iborat. Shu jihatdan, maktab yoshidagi bolalarda ijodiy qobiliyatlarni shakllantirish — zamonaviy pedagogikaning eng muhim yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Boshlang‘ich maktab davri — bu bolaning shaxsiy rivojlanishida eng faol bosqichlardan biri. Aynan shu davrda o‘quvchilarda tafakkur, xotira, tasavvur, nutq, emotsional idrok va muloqot qobiliyatlari tez sur’atlarda rivojlanadi. Shuning uchun ham bu yoshdagi o‘quvchilarda ijodiy faoliyatga qiziqishni uyg‘otish, ularni mustaqil izlanishga yo‘naltirish muhim ahamiyatga ega. Ijodiy faoliyatga tayyorlash texnologiyasi o‘zida shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim, differensial yondashuv, faol metodlar va interaktiv o‘qitish shakllarini mujassamlashtiradi. Bu jarayonda o‘quvchi nafaqat bilim oluvchi, balki o‘z faoliyatining faol ishtirokchisiga aylanadi. Ijodiy faoliyat — bu yangi g‘oya, mahsulot yoki yechim yaratish jarayonidir. Pedagogik jihatdan olganda, ijodkorlik bolada o‘z fikrini erkin ifodalash, nostandart vaziyatlarda yo‘l topish, mavjud tajribani yangicha talqin etish qobiliyatini bildiradi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchisi uchun ijodiy faoliyatning shakllari juda xilma-xil: chizish, yozish, hikoya to‘qish, rolli o‘yinlar, muammoli vaziyatlarni hal etish, loyihalar tayyorlash, tabiat hodisalarini kuzatish va boshqalar. Psixologlar (L.S. Vygotskiy, D.B. Elkonin, A.N. Leontyev) ta’kidlaganidek, ijodkorlik — bu bolaning tabiiy ehtiyoji bo‘lib, u o‘yin, tajriba, tasavvur va muloqot orqali shakllanadi. Demak, boshlang‘ich ta’limda o‘qituvchining asosiy vazifasi — bu tabiiy ijodiy salohiyatni qo‘llab-quvvatlash, uni ijobiy yo‘nalishga yo‘naltirishdir.

Ijodkorlikning boshlang‘ich ta’limdagi ahamiyati shundaki, u:

- bilimlarni chuqur o‘zlashtirishga yordam beradi;
- mustaqil fikrlashni rag‘batlantiradi;
- shaxsiy o‘ziga ishonchni oshiradi;
- kommunikativ madaniyatni shakllantiradi;
- emotsional-intellektual rivojlanishga zamin yaratadi.

Ijodiy faoliyatni samarali shakllantirish uchun quyidagi pedagogik sharoitlar zarur:

1. Shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim muhiti. Har bir bola o‘z qobiliyati, temperamenti va qiziqishlariga ega. O‘qituvchi bu individual farqlarni hisobga olib, mos usullarni qo‘llashi lozim.
2. Erkin fikrlash va xavfsiz muloqot muhiti. Bolaning fikrini baholash emas, balki tinglash va rag‘batlantirish muhimdir.
3. O‘yin va tajriba asosidagi ta’lim. O‘yinli mashg‘ulotlar, mini-loyihalar, kreativ topshiriqlar bolalarda faol ishtirokni oshiradi.
4. Integrativ yondashuv. Ijodkorlik bir fanga emas, barcha fanlar bilan bog‘lanishi lozim (matematika, ona tili, tasviriy san’at, texnologiya va hokazo).
5. Motivatsion tizim. Maqtov, tanlovlar, ko‘rgazmalar, ijodiy ishlarni namoyish etish — bu o‘quvchilarni rag‘batlantiruvchi omillardir.

Shunday qilib, o‘qituvchi ta’limni faqat bilim berish jarayoni sifatida emas, balki shaxsiy o‘sish va o‘zini ifodalash maydoni sifatida tashkil etishi kerak. Ijodiy faoliyatni rivojlantiruvchi zamonaviy texnologiyalar- bugungi kunda pedagogik amaliyotda ijodiy tafakkurni rivojlantirishga xizmat qiluvchi quyidagi texnologiyalar samarali hisoblanadi: O‘yinli texnologiyalar - boshlang‘ich sinflarda o‘yin — ta’limning tabiiy shakli. O‘yin orqali bola yangi tushunchalarni osonroq o‘zlashtiradi, ijtimoiy rollarni sinab ko‘radi, o‘z g‘oyalarini sinovdan o‘tkazadi. O‘yinli texnologiyalar quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

- rolli o‘yinlar (“O‘qituvchi va o‘quvchi”, “Do‘kon”, “Safar”);
- ijodiy viktorinalar;
- dramatizatsiya va teatrlashtirish mashg‘ulotlari;
- muammoli o‘yinlar (“Agar shunday bo‘lsa-chi?”).

Loyihaviy texnologiyalar - loyiha usuli — bolani mustaqil maqsad qo‘yishga, reja tuzishga va natija uchun javobgarlikni his etishga o‘rgatadi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari uchun loyiha mavzulari: “Mening oilam”, “Bizning maktab bog‘imiz”, “Tabiatni asraylik”, “Eng qiziqarli kitobim” kabi mavzular bo‘lishi mumkin. Tadqiqotchi (ilmiy-izlanish) texnologiyalar - bu texnologiya o‘quvchini oddiy savollarga javob izlashga, kuzatish va tajriba o‘tkazishga o‘rgatadi. Masalan, “Nega barglar kuzda sarg‘ayadi?”, “Suv nega bug‘lanadi?” kabi savollarni o‘rganish orqali bola tahliliy fikrlashni o‘zlashtiradi. Axborot-kommunikatsion texnologiyalar (AKT)- AKT vositalari (prezentatsiyalar, interaktiv o‘yinlar, multfilmlar yaratish, onlayn izlanishlar) o‘quvchilarning ijodiy salohiyatini kengaytiradi. Bu jarayonda o‘qituvchi bolalarga raqamli vositalardan maqsadli va xavfsiz foydalanishni o‘rgatadi. O‘qituvchi — o‘quvchi ijodkorligining asosiy katalizatori. Uning pedagogik mahorati, kommunikativ madaniyati, emotsional barqarorligi va yangilikka ochiqligi o‘quvchilarda ijodiy faollikni uyg‘otadi.

Samarali o‘qituvchi quyidagi sifatlarni o‘zida mujassamlashtiradi:

- ijodiy fikrlash va innovatsion yondashuv;
- empatiya va o‘quvchining ichki dunyosini tushunish;
- o‘quvchilarning har bir fikrini qadrlash;
- o‘z faoliyatida yangi metodlarni sinab ko‘rish.

Pedagogning o‘zi ijodiy shaxs bo‘lmasa, o‘quvchilarda ham bu sifatni shakllantira olmaydi. Shu sababli, o‘qituvchilarning malaka oshirish jarayonida ijodiy tafakkurni rivojlantirish, pedagogik refleksiya va tajriba almashuvga e’tibor qaratish lozim.

Ijodiy faoliyatni shakllantirishda biror bitta texnologiyadan foydalanish yetarli emas. O‘yin, loyiha, tadqiqot va AKT texnologiyalarini uyg‘unlashtirish orqali o‘quvchilarni har tomonlama rivojlantirish mumkin. Masalan: loyiha faoliyati davomida o‘yin elementlari

qo‘shilishi, natijada esa bolalar o‘z ishlarini AKT orqali taqdim etishlari mumkin. Bunday integratsiya nafaqat ijodkorlikni, balki muloqot, jamoada ishlash, mustaqil fikrlash ko‘nikmalarini ham shakllantiradi.

Ijodiy motivatsiyani qo‘llab-quvvatlash uchun o‘qituvchi:

- o‘quvchilarning har bir muvaffaqiyatini e’tirof etishi;
- natijadan ko‘ra jarayonni qadrlashi;
- o‘zining ijobiy munosabatini bildirishi lozim.

Boshlang‘ich ta’limda ijodiy faoliyatni rivojlantirish — bu bolaga faqat bilim emas, balki tafakkur, o‘z fikrini erkin ifodalash va hayotiy muammolarni yechish malakasini berish demakdir. Ijodiy faoliyatga tayyorlash texnologiyasi o‘quvchini mustaqil shaxs sifatida shakllantiradi, unda ishonch, mas’uliyat va o‘zini rivojlantirish istagini kuchaytiradi. Shunday ekan, o‘qituvchi zamonaviy pedagogik yondashuvlarni egallashi, o‘yinli, loyihaviy va AKT asosidagi o‘qitish usullarini uyg‘un qo‘llashi lozim. Faqat shundagina ta’lim jarayoni haqiqiy ijodiy muhitga aylanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Polat E.S. *Ta’limdagi yangi pedagogik va axborot texnologiyalari.* — Moskva: Akademiya, 2010.
2. Xutorskoy A.V. *Ijod pedagogikasi.* — Moskva: MGU nashriyoti, 2003.
3. Qudrjavtsev T.V. *Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining ijodiy rivojlanishi.* — Sankt-Peterburg: Rech, 2012.
4. Jalilova N. *Boshlang‘ich ta’limda ijodiy tafakkurni rivojlantirish texnologiyasi.* — Toshkent, 2020.
5. Karimova V.M. *Psixologiya va ijodiylik asoslari.* — Toshkent: O‘zbekiston, 2018.

ПЕДАГОГИЧЕСКОЕ ОБЩЕНИЕ КАК ФОРМА УЧЕБНОГО СОТРУДНИЧЕСТВА ПРЕПОДАВАТЕЛЯ И СТУДЕНТОВ В УСЛОВИЯХ ВУЗОВСКОГО ОБУЧЕНИЯ

Н.Х. Каримова, УзГУМЯ преподаватель кафедры педагогики и психологии

Аннотация. В статье рассматривается педагогическое общение как ключевая форма организации учебного сотрудничества между преподавателем и студентами в условиях высшей школы. Анализируются сущность и функции педагогического общения, его структурные компоненты, а также психолого-педагогические условия, обеспечивающие эффективность взаимодействия субъектов образовательного процесса. Особое внимание уделено коммуникативной культуре преподавателя, формированию доверительной атмосферы и внедрению инновационных технологий общения в цифровой образовательной среде. Показано, что педагогическое общение служит не только средством передачи знаний, но и важным фактором личностного и профессионального развития студентов.

Ключевые слова: педагогическое общение, сотрудничество, преподаватель, студент, коммуникация, педагогическая культура, образовательный процесс, высшая школа.

Abstract

The article examines pedagogical communication as a key form of organizing educational cooperation between teachers and students in higher education. The essence and functions of pedagogical communication, its structural components, as well as the psychological and pedagogical conditions ensuring the effectiveness of interaction between the subjects of the educational process are analyzed. Special attention is given to the communicative culture of the teacher, the formation of a trusting atmosphere, and the implementation of innovative communication technologies in the digital educational environment. It is shown that pedagogical communication serves not only as a means of transmitting knowledge but also as an important factor in the personal and professional development of students.

Keywords: pedagogical communication, cooperation, teacher, student, communication, pedagogical culture, educational process, higher education.

Современная система высшего образования претерпевает глубокие изменения, связанные с переходом к компетентностной модели обучения, усилением роли цифровых технологий и гуманистических принципов педагогики. В этих условиях особое значение приобретает педагогическое общение, которое выступает не только как средство организации образовательного процесса, но и как форма учебного сотрудничества преподавателя и студентов. Педагогическое общение является важнейшим компонентом профессиональной деятельности преподавателя, поскольку через него реализуется педагогическое воздействие, формируется образовательная мотивация, создаются условия для творческой самореализации личности. От характера педагогического общения зависит психологический климат в группе, уровень доверия и взаимопонимания между участниками образовательного процесса, а также эффективность обучения в целом.

Проблема педагогического общения на протяжении десятилетий находилась в центре внимания отечественных и зарубежных педагогов и психологов. В трудах А.А. Леонтьева, В.А. Кан-Калика, Я.Л. Коломинского, Л.С. Выготского, А.Н. Леонтьева и других исследователей раскрыта сущность общения как особой формы взаимодействия людей, направленной на обмен информацией, эмоциями и деятельностью. Согласно В.А. Кан-Калику, педагогическое общение — это система социально-психологических контактов, которая реализуется в процессе обучения и направлена на создание благоприятных условий для совместной деятельности и развития личности. Оно включает когнитивный (познавательный), эмоциональный и поведенческий компоненты, что делает его многоплановым и динамичным процессом. Педагогическое общение имеет двойственную природу: с одной стороны, это профессиональный инструмент преподавателя, с другой — личностное взаимодействие, в котором проявляются индивидуальные качества участников.

Учебное сотрудничество в вузе предполагает активное включение студентов в процесс совместного познания, где преподаватель выступает не только как источник знаний, но и как партнер, консультант, организатор учебного взаимодействия. Педагогическое общение при этом становится формой кооперации, обеспечивающей единство целей, мотивов и действий преподавателя и студентов. Оно способствует формированию субъект-субъектных отношений, при которых студент воспринимается не как объект воздействия, а как равноправный участник образовательного процесса. Такое сотрудничество формирует у студентов навыки самостоятельного мышления, ответственности, эмпатии и критического восприятия информации. Взаимное доверие, открытость и уважение являются необходимыми условиями продуктивного общения.

Коммуникативная культура — основа профессионального мастерства преподавателя. Она включает в себя умение слушать, понимать, убеждать, корректно выражать свои мысли, а также владение вербальными и невербальными средствами общения.

Преподаватель с высокой коммуникативной культурой способен:

- устанавливать психологический контакт со студентами;
- создавать доверительную и творческую атмосферу;
- эффективно управлять групповыми процессами;
- решать конфликтные ситуации без ущерба для эмоционального климата.

Культура общения преподавателя формируется через педагогический опыт, саморефлексию, профессиональные тренинги и постоянное самообразование.

Современная высшая школа использует разнообразные формы педагогического общения:

- лекция-дискуссия,
- семинар-дебаты,

- проектные и исследовательские сессии,
- ролевые игры и тренинги,
- онлайн-коммуникации в LMS-платформах.

Эти формы позволяют переходить от монологического типа обучения к диалогическому, в котором студент становится активным участником образовательного процесса.

Методы педагогического общения включают убеждение, поощрение, рефлексию, обратную связь, эмпатию и фасилитацию. Их применение способствует развитию у студентов чувства ответственности, уверенности и творческого потенциала.

Психолого-педагогические условия эффективности общения

Эффективность педагогического общения определяется рядом условий:

1. Психологическая готовность преподавателя к взаимодействию;
2. Эмоциональная открытость и толерантность;
3. Адекватность стилей общения (демократический стиль наиболее продуктивен);
4. Создание безопасной образовательной среды;
5. Наличие обратной связи между преподавателем и студентами.

Исследования показывают, что доверительная атмосфера и уважительное отношение к личности студента повышают его учебную мотивацию и академическую успешность.

Современные технологии существенно изменили формы педагогического общения. Электронная почта, образовательные платформы, мессенджеры и видеоконференции создают новые возможности для коммуникации и совместной работы. Однако цифровое общение требует развития медиакомпетентности преподавателя, умения поддерживать эмоциональный контакт в онлайн-среде и предотвращать информационные перегрузки.

Цифровое педагогическое взаимодействие становится гибридной моделью общения, где традиционные методы сочетаются с инновационными форматами, расширяя границы учебного сотрудничества.

Эффективная организация педагогического общения требует:

- разработки коммуникативных стратегий обучения;
- внедрения тренингов по развитию межличностных навыков;
- использования модерации и фасилитации на занятиях;
- оценки качества общения с помощью анкетирования и наблюдения.

Примером успешных практик являются диалоговые лекции, проектно-ориентированные семинары и коучинг-форматы, направленные на раскрытие личностного потенциала студентов. Педагогическое общение является фундаментом эффективного образовательного процесса в вузе. Оно обеспечивает взаимопонимание, сотрудничество и развитие субъектных отношений между преподавателем и студентами. Современная педагогика требует интеграции традиционных и инновационных форм общения, формирования у преподавателей коммуникативной компетентности и эмоционального интеллекта. Только при таких условиях можно обеспечить качественную подготовку специалистов нового поколения, способных к сотрудничеству, саморазвитию и творческой деятельности.

Список использованной литературы

1. Коломинский Я.Л. *Психология общения в педагогическом процессе*. — Минск: Университет, 2000.
2. Щуркова Н.Е. *Педагогическое общение как средство воспитания*. — М.: Академия, 2011.
3. Хуторской А.В. *Компетентностный подход в образовании*. — М.: ИНФРА-М, 2012.
4. Громыко Ю.В. *Педагогика сотрудничества в современном вузе*. — СПб., 2018.
5. Милиева Муаттар Гаффаровна О психолингвистике и нейролингвистике билингвизма // Вопросы науки и образования. 2018. №8 (20). URL:

https://cyberleninka.ru/article/n/o-psiholingvistike-i-neyrolingvistike-bilingvizma (дата обращения: 21.05.2024).
6. Miliyeva Muattar Gaffarovna. (2023). Influence of Bilinguism on Socio-Cognitive Personal Development. Zien Journal of Social Sciences and Humanities, 19, 61–64. Retrieved from **https://www.zienjournals.com/index.php/zjssh/article/view/3765**
7. Милиева Муаттар Гаффаровна Исторические предпосылки психолингвистики // Вопросы науки и образования. 2018. №6 (18). URL: https://cyberleninka.ru/article/n/istoricheskie-predposylki-psiholingvistiki (дата обращения: 21.05.2024).
8. Милиева Муаттар Гаффаровна Психолингвистические аспекты восприятия устной речи (зависимость восприятия от речевых характеристик говорящего) // European research. 2018. №1 (35). URL: https://cyberleninka.ru/article/n/psiholingvisticheskie-aspekty-vospriyatiya-ustnoy-rechi-zavisimost-vospriyatiya-ot-rechevyh-harakteristik-govoryaschego (дата обращения: 21.05.2024).
9. Абиева, Ю., & Милиева, М. (2024). Технологические компоненты системы формирования нравственной культуры учителя. Наука и инновации, 1(1), 59–62. извлечено от **https://inlibrary.uz/index.php/ilm-fan-va-innovatsiya/article/view/32710**
10. Muattar Gaffarovna Miliyeva, . 2024. THE POWER OF BODY LANGUAGE. HOW TO LEARN TO SPEAK BODY LANGUAGE. American Journal Of Social Sciences And Humanity Research. 4, 11 (Nov. 2024), 32–37. DOI:https://doi.org/10.37547/ajsshr/Volume04Issue11-06.

INTERNET TILI ORQALI YANGI SO‘ZLARNING SHAKLLANISHI: TAHLIL VA MISOLLAR.

Ozbekiston davlat jahon tillari universiteti, Xorijiy til va adabiyoti 2 - bosqich talabasi Rayimova Marjona Rustam qizi.
Ilmiy rahbar: Sharipova Surayyo Burxanovna.

Annotatsia: Ushbu tezisda zamonaviy internet tilining o‘zbek tiliga ta‘siri, xususan kirib kelish shakllari hamda ularning qisqartma, emotsional ifodalanishi tahlil qilinadi. Qolaversa internet so‘zlarining ijobiy va salbiy shakllari haqida ma’lumotlar berilib amaliy misollar yordamida boyitilgan.

Kalit so‘zlar: Internet tili, yangi so‘zlar, ingilizcha qisqartmalar, chat tili, til me’yorlari, emotsional birliklar.

So‘ngi yillar davomida, rivojlanib kelayotgan hayotimizda internetning o‘rni beqiyos. Nafaqat kunlik turmush tarzimizda, balki virtual muloqotda ham foydalaniladigan til ya’ni internet tili – o‘zbek tilining leksik boyligiga ham bevosita ta’sir ko‘rsatmoqda. Bugungi kunda har bir inson chatlar, ijtimoiy tarmoqlar (Telegram , What’s App, Instagram), bloglar va messenjerlarda tez-tez duch kelayotgan yangi so‘zlar, qisqartmalar va gibrid shakllar tilshunoslikda yangi fenomen sifatida qaralmoqda. Bu kabi “Yangi internet” so‘zlari asosan chet tillardan o‘zbekchalashtirish, qisqartirish yoki leksik birliklarnining o‘zlashtirish orqali paydo bo‘lmoqda.

Zamonaviy internet tiliga aylanib ulgurgan leksik birliklarning kelib chiqishi, tarkibi, ishlatilish doirasi hamda ona tilimizga ta’siri, ilmiy jihatdan yoritilib tahlil qilinadi. Undan tashqari, chat yozishmalari, ijtimoiy tarmoqdagi postlar va kommentlardan amaliy misollar berib o‘tiladi. Mavzu tilshunoslikda dolzarb bo’lib, leksikografiya, sotsiolingvistika va uslubiyat bilan bog‘liqdir.

1.Yangi so‘zlarning shakllanish manbaalari.

Internet tilida aktuallashib borayotgan so‘zlarning katta qismi ingliz tilidan kirib kelgan bo‘lib , o‘zbek tiliga moslashtirilib foydalanilmoqda ya’ni :

- Like qilish – “yoqtirish” fe’li o‘rnida ishlatiladi.
- Post joylash – “xabar joylash” o‘rnida.
- Story qo‘ymoq – “hikoya joylamoq” ma’nosida.
- Ban qilindi – “bloklandi”, “taqiqlandi” degan ma’nolarni ifodalab ijtimoiy tarmoqning faol foydalanuvchilari tomonidan keng miqyosda foydalaniladi.

Ushbu so‘zlarning morfologik tizimiga ya’ni, qo‘shimchalar orqali moslashtirilsada, ammo talaffuz jihatdan o‘z holida saqlanib qoladi. Bu hodisa fanda gibrid birlik, ya’ni til aralashmasi deb yuritilib, turli sohalarda turli ma’noga ega bo‘lishi mumkin.

2. Qisqartmalar va kodlar.

Tobora jadallashib kelayotgan, raqamli dunyo internet tilini qisqa va oson jo‘natilishini talab qiladi. Shu sababli quyidagi qisqartmalar keng miqyosda tarqalib bormoqda.

ADM (admin), PM (shaxsiy xabar), TG (telegram), YT (you tube), PR (reklama), LOL (kulgi), BRB (hozir qaytaman) va boshqalar.

E’tiborli jihati shundaki, bu kabi qisqartmalarning nafaqat “Internet tili”da , balki og’zaki nutqdan ham o‘rin olayotganligi. Bu esa barchani birdek ushbu so‘zlarni o‘rganishni talab qiladi.

3. Emotsional birliklar va til o‘yinlari.

Avvalgi “sovuq”, “hissiz” yozishmalar endi unday emas. Internet tilida hatto emotsiani ifodalash, qaysidir ma’noda “jonlantirish” imkoniyatini beruvchi ayrim so‘z, ibora va emojiylar allaqachon ijtimoiy tarmoq faol foydalanuvchilar tomonidan keng foydalanilmoqda.

- Xursandchilik va ajablanishlar: gap yo‘q, bo‘mbaday chiqdi, qotdim, xursandchilikdan uchvordim, axaxaxaxax…
- Afsus va xavfsizlikda : vaay…, uff, obbo, voy-voy, na iloj, endi kech…
- Emojiylardan ham so‘z o‘rnida foydalanilganda : (+) rozilik , (-) qo‘shilmaslik, (?) tushunmovchilik, qizil yurak - yaxshi ko‘raman kabilar.

Yuqoridagi birliklar fonetik, stilistik va pragmatik o‘zgarishlarni yuzaga keltiradi. Muhim tomoni intonatsiani va mimikani ifodalash uchun emotsional birliklar va til o‘yinlarda muhim hisoblanadi, qolaversa inson kechinmalarini osonlashtiradi.

4. Internet tilining adabiy tiliga ta’siri. Ijobiy va salbiy tomonlari.

Ijobiy: - Tilning yangi leksik birliklari orqali boyishi.

- Tilga moslashuvchanlik beradi.
- Tilda ixchamlik va tezkorlik paydo qiladi.
- Tilga ijodkorlik bilan yondashuvning o‘sishi.

Salbiy: - Til normalarining unutilishi.

- Ommalashish imlo va grammatik xatolarda.
- Kommunikativ va tushinarsiz xatoliklar ortib borishi.
- Rasmiy va ilmiy nutqda noto‘g‘ri bo‘lishi.

Misol o‘rnida keltirilgan ushbu dalillar shuni ko‘rsatadiki, bu vaziyatda na yangi birliklarni butunlay to‘xtatishni va na o‘ta “erkinlik” berib yuborish chora emas. “Oltin qoida”ni saqlagan holda bu kabi internet tilini rivojlanishini kuzatish va kerak bo‘lgan vaqtda yo‘nalish berish zarur.

Xulosa qilib aytganda, Internet tili – o‘zbek tilining rivojlanish bosqichida faol va sezilarli hodisa hisoblanib, u orqali kelayotgan biz uchun yangi hisoblangan leksik birliklar tilshunoslik sohasida ham katta ilmiy qiziqish uyg’otmoqda. Ushbu so‘zlar ba’zan salbiy taraflarni ham ko‘rsatishi ya’ni til me’yorlarini buzish mumkin, ammo ular orqali o‘zbek tilining kuchi, moslashuvchanligi rang-barangligi va jonliligi namoyon bo‘ladi.

Yuqoridagi yangi til birlilklarining ommalashuv o‘rni yoshlar orasida bo‘lgani sababli ularni to‘g‘ri o‘rganish zarur hollarda izohli lug’atlarga kiritish, normallashtirish va qaysidir jabhalarda ta’lim jarayonlariga ham kiritish lozim, zero kasallikni davolagandan, oldini olish samaraliroq. Bu jarayonlar esa tilshunoslar, pedogoglar va madaniyat arboblari faoliyatiga bir qator vazifalar qo‘shib, ularning internet tiliga xayrixohliklarini yanada oshiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati.

1. *Abdulazizov A.A. O‘zbek tili* fonetikasi va fonologiyasi. – Toshkent: O‘qituvchi, 2010.

2. *Qosimov, B.* (2020). *Zamonaviy o‘zbek* adabiyoti: Rivojlanish bosqichlari va tendensiyalar. Toshkent: Fan va texnologiya nashriyoti.
3. Telegram va instagramdagi blog va sahifalar (2024-2025)
4. Til va adabiyot jurnali: (ilmiy maqolalar to‘plami).

ZAMONAVIY TA’LIM MUHITIDA “AXBOROT TIZIMLARI” FANINI O‘QITISHNING INNOVATSION STRATEGIYALARI

Barakayev Akmal Musurmonovich, katta o‘qituvchi [2]Xursandov Hamidillo Fayzillo o‘g‘li
Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universitetining Urgut filiali
akmal3575455@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada zamonaviy ta’lim muhitida “Axborot tizimlari” fanini o‘qitishning innovatsion strategiyalari va eng samarali usullari tahlil qilinadi. Gibrid ta’lim modeli, immersiv texnologiyalar, loyihaga asoslangan o‘qitish, mikroo‘qitish yondashuvi va bulutli platformalardan foydalanish masalalari o‘rganiladi. Tadqiqotda pedagogik innovatsiyalar, baholash tizimlari va sanoat bilan hamkorlik yo‘llari ko‘rib chiqiladi.

Kalit so‘zlar: innovatsion strategiyalar, gibrid ta’lim, virtual laboratoriya, loyihaga asoslangan o‘qitish, mikroo‘qitish, bulutli texnologiyalar, pedagogik innovatsiya, sanoat hamkorligi.

Annotation: This article analyzes innovative strategies and the most effective methods for teaching “Information Systems” in a modern educational environment. Issues of hybrid learning model, immersive technologies, project-based learning, microlearning approach and cloud platform usage are studied. Pedagogical innovations, assessment systems and industry collaboration pathways are examined.

Keywords: innovative strategies, hybrid learning, virtual laboratory, project-based learning, microlearning, cloud technologies, pedagogical innovation, industry partnership.

Kirish. XXI asrda raqamli texnologiyalarning tez sur'atlar bilan rivojlanishi ta’lim tizimiga ham o‘z ta'sirini ko‘rsatmoqda. Ayniqsa, “Axborot tizimlari” kabi texnik fanlarni o‘qitishda zamonaviy pedagogik yondashuvlar va innovatsion texnologiyalardan foydalanish zaruriyati tobora ortib bormoqda. Zamonaviy ta’lim muhitida axborot tizimlari fanini o‘qitish jarayonida an'anaviy metodlar o‘z samaradorligini yo‘qotib, yangi yondashuvlarni talab qilmoqda. Bu muammo nafaqat mahalliy, balki global miqyosda ham dolzarb hisoblanadi.

Zamonaviy ta’lim muhitining xususiyatlari

Bugungi kunda gibrid ta’lim modeli (blended learning) eng maqbul yondashuv hisoblanadi. Bu model an'anaviy auditoriya darslarini onlayn ta’lim elementlari bilan birlashtiradi va quyidagi afzalliklarga ega:

- **Sinxron va asinxron o‘qitish kombinatsiyasi**: Talabalar real vaqt rejimida o‘qituvchi bilan aloqada bo‘lish bilan birga, o‘z vaqtlarida mustaqil o‘rganish imkoniyatiga ega bo‘ladilar.
- **Aralash formatdagi baholash**: Onlayn testlar, loyiha ishlari va an'anaviy imtihonlar orqali keng qamrovli baholash tizimi yaratiladi.
- **Moslashuvchan o‘quv trajektoriyasi**: Har bir talabaning individual ehtiyojlariga moslashtirilgan o‘quv dasturi tuziladi.

Virtual reallik (VR) va kengaytirilgan reallik (AR) texnologiyalari axborot tizimlari fanini o‘qitishda yangi imkoniyatlar yaratmoqda. Virtual laboratoriyalar talabalarga haqiqiy server xonalari, tarmoq infratuzilmalari bilan ishlash tajribasini beradi. 3D vizualizatsiya ma’lumotlar bazasining tuzilishi va algoritm ishlash jarayonlarini ko‘rgazmali tushuntirishga yordam beradi.

Loyihaga asoslangan o‘qitish (Project-Based Learning) axborot tizimlari fanida amaliy ko‘nikmalarni rivojlantirish uchun eng samarali usul hisoblanadi. Bu yondashuv real loyihalar bilan ishlashni, jamoaviy ishlash ko‘nikmalarini rivojlantirishni va Agile metodologiyasini qo‘llashni o‘z ichiga oladi. **Mikroo‘qitish (Microlearning)** yondashuvi katta mavzularni kichik bo‘laklarga bo‘lib o‘rgatishni nazarda tutadi. 5-10 minutlik video darslar, interaktiv kartochkalar va mini-testlar orqali har bir modul samarali o‘zlashtiriladi. **Peer-to-peer learning tizimi**

talabalarning bir-biridan o‘rganish imkoniyatlarini yaratadi. Mentorlik dasturlari, kod-review seanslar va texnik prezentatsiyalar orqali bilim almashish jarayoni amalga oshiriladi.
Zamonaviy bulutli xizmatlar ta’lim jarayonida katta ahamiyatga ega:

- **Amazon Web Services (AWS) Educate** bulutli infrastruktura bilan ishlash tajribasini beradi
- **Microsoft Azure for Students** professional darajadagi cloud xizmatlar bilan tanishishni ta'minlaydi
- **Google Cloud Platform** Big Data va Machine Learning texnologiyalari bilan ishlash imkoniyatini yaratadi

DevOps va CI/CD o‘rgatish zamonaviy dasturiy ta'minot ishlab chiqish jarayonlarini o‘z ichiga oladi. Docker konteynerlar, Git version control va avtomatlashtirilgan testlash kabi texnologiyalar o‘qitiladi.

Baholash va monitoring tizimi

Formativ baholash usullari o‘qish jarayonida doimiy baholash imkonini beradi. Real-time polling, progress tracking va peer assessment kabi vositalar qo‘llaniladi.Summativ baholash innovatsiyalari portfolio assessment, capstone loyihalari va sanoat sertifikatlarini olishga yo‘naltirishni o‘z ichiga oladi.

Amalga oshirilayotgan ishlar:

1. Gibrid ta’lim modelini joriy etish va virtual laboratoriyalar yaratish;
2. Loyihaga asoslangan o‘qitish orqali real kompaniyalar bilan hamkorlik qilish;
3. Mikroo‘qitish yondashuvi va peer-to-peer learning tizimini qo‘llash;
4. AWS, Azure, Google Cloud kabi bulutli platformalar bilan ishlash;
5. DevOps va CI/CD texnologiyalarini o‘rgatish;
6. AI va blockchain texnologiyalarini o‘quv dasturiga qo‘shish;
7. Sanoat mutaxassislari bilan masterclass va seminarlar tashkil etish.

Muammo:

An'anaviy o‘qitish metodlari zamonaviy axborot tizimlari sohasining tez rivojlanayotgan texnologiyalariga javob bera olmaydi. Talabalar nazariy bilim olishadi, lekin amaliy ko‘nikmalar va real loyihalar ustida ishlash tajribasi yetarli emas. O‘qituvchilarning raqamli kompetensiyalari cheklangan bo‘lib, zamonaviy texnologiyalardan foydalanish qobiliyati past. Sanoat va ta’lim muassasalari o‘rtasidagi integratsiya zaif, natijada bitiruvchilar mehnat bozoriga tayyorgarlik darajasi past.

Yechim:

1. **Innovatsion pedagogik yondashuvlar**: Gibrid ta’lim, mikroo‘qitish va loyiha asosida o‘qitish metodlarini joriy etish;
2. **Immersiv texnologiyalar**: VR/AR, virtual laboratoriyalar va 3D vizualizatsiya vositalarini qo‘llash;
3. **Bulutli platformalar integratsiyasi**: AWS, Azure, Google Cloud orqali zamonaviy texnologiyalar bilan ishlash;
4. **O‘qituvchilar kompetensiyasini oshirish**: Agile coaching, cloud technologies va data analytics bo‘yicha treninglar;
5. **Sanoat hamkorligi**: Tech kompaniyalar bilan strategik sheriklik, internship dasturlari va guest speakers;
6. **Zamonaviy baholash tizimlari**: Portfolio assessment, real-time monitoring va industry certification;
7. **Kelajak texnologiyalari**: AI, blockchain va quantum computing asoslarini o‘quv dasturiga qo‘shish.

Xulosa

Zamonaviy ta’lim muhitida “Axborot tizimlari” fanini o‘qitish faqat texnik bilimlarni berish bilan cheklanmaydi. Bu jarayon talabalarga kelajakda muvaffaqiyatli karera qurish, innovatsion g‘oyalarni amalga oshirish va global raqamli jamiyatda o‘z o‘rnini topish uchun zarur bo‘lgan kompetensiyalarni shakllantirishni nazarda tutadi. Muvaffaqiyatli o‘qitish uchun amaliyotga

yo‘naltirilganlik, texnologik dolzarblik, shaxsiy rivojlanish, sanoat integratsiyasi va global qarashlarga amal qilish kerak. Kelajakda ta’lim tizimi yanada texnologiklashgan, moslashuvchan va samarali bo‘lishi kutilmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Anderson, L. W., & Krathwohl, D. R. (2001). A taxonomy for learning, teaching, and assessing: A revision of Bloom's taxonomy of educational objectives. Longman.
2. Bonwell, C. C., & Eison, J. A. (1991). Active learning: Creating excitement in the classroom. ASHE-ERIC Higher Education Reports.
3. Clark, R. C., & Mayer, R. E. (2016). E-learning and the science of instruction: Proven guidelines for consumers and designers. John Wiley & Sons.
4. Garrison, D. R., & Vaughan, N. D. (2008). Blended learning in higher education: Framework, principles, and guidelines. Jossey-Bass.
5. Hattie, J., & Timperley, H. (2007). The power of feedback. Review of Educational Research, 77(1), 81-112.

RAQAMLI TA’LIM VA ZAMONAVIY YONDASHUVLAR

Boltayeva Shohida Olimjonovna
Termiz davlat universiteti o'qituvchisi

Annotatsiya: mazkur maqolada raqamli ta’limning mohiyati, uning zamonaviy yondashuvlar bilan uyg‘unligi, ta’lim jarayonidagi afzalliklari va samarali tatbiq etish imkoniyatlari yoritilgan. Raqamli texnologiyalar talabalarni mustaqil ta’lim olishga undashi, ijodiy va tanqidiy fikrlashni rivojlantirishi hamda ta’lim sifatini oshirishdagi roli tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: raqamli ta’lim, zamonaviy yondashuv, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, interfaollik, kompetensiya, ijodiy fikrlash, masofaviy ta’lim, innovatsiya.

Hozirgi globallashuv davrida ta’lim jarayonini an’anaviy shaklda olib borish uning samaradorligini ta’minlashda yetarli bo‘lmay qoldi. Jamiyat taraqqiyoti, axborot oqimining keskin ortishi, texnologik yangiliklarning hayotimizga kirib kelishi ta’lim tizimidan ham tub o‘zgarishlarni talab qilmoqda. Shu bois, raqamli ta’lim va zamonaviy yondashuvlar bugungi pedagogikaning markaziy masalalaridan biriga aylandi. Raqamli ta’lim deganda nafaqat elektron qurilmalardan foydalanish, balki ta’lim jarayonini axborot-kommunikatsiya texnologiyalari vositasida tashkil etish, uni shaxsga yo‘naltirish va zamonaviy metodlar bilan uyg‘unlashtirish tushuniladi. Raqamli ta’lim talabalarni bilimlarni faqat yodlashga emas, balki ularni izlash, tahlil qilish va amaliyotga tatbiq etishga o‘rgatadi. Shu bilan birga, talaba dars jarayonida passiv tinglovchi emas, balki faol ishtirokchi sifatida qatnashadi.

Zamonaviy yondashuvlar raqamli ta’limning samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Interfaol metodlar, gamifikatsiya, virtual laboratoriyalar, masofaviy platformalar talabalarning darsga qiziqishini kuchaytiradi, ularda mustaqil qaror qabul qilish, muammoli vaziyatlarni hal etish va ijodiy fikrlash ko‘nikmalarini shakllantiradi. Masalan, tabiiy fanlarni o‘qitishda virtual laboratoriyalardan foydalanish xavfsiz sharoitda tajriba o‘tkazishga imkon beradi, ijtimoiy fanlarda esa onlayn muhokama va debatlar bilimni amaliyot bilan bog‘lash imkoniyatini kengaytiradi. Raqamli ta’limning eng katta afzalliklaridan biri – vaqt va makonga bog‘liqlikning kamayishidir. Masofaviy ta’lim tizimlari, elektron kutubxonalar, ochiq ta’lim resurslari va videodarslar yordamida talabalar istalgan joyda va istalgan vaqtda bilim olish imkoniga ega bo‘ladilar. Bu esa ta’limni ommaviylashtiradi, ularni global ta’lim makonining faol ishtirokchisiga aylantiradi.

Shuningdek, raqamli ta’lim baholash va monitoring tizimlarini takomillashtirish imkonini beradi. Elektron testlar, onlayn reyting tizimlari va interfaol baholash dasturlari yordamida bilim darajasi tezkor aniqlanadi va shaffoflik ta’minlanadi. Natijada talabalar o‘z bilimlarini nazorat qilish imkoniga ega bo‘ladilar, o‘qituvchilar esa individual yondashuv asosida darsni tashkil etadilar. Raqamli ta’lim o‘qituvchilardan ham yuqori malaka va kasbiy mahorat talab qiladi. Zamonaviy pedagog nafaqat o‘z fanini chuqur bilishi, balki texnologiyalardan samarali foydalana olishi, ularni metodik yondashuvlar bilan uyg‘unlashtirishi zarur.

Shu sababli o‘qituvchilarning malakasini oshirish jarayonida raqamli pedagogika alohida yo‘nalish sifatida qaralmoqda.

Raqamli ta’limning afzalliklari:

- raqamli ta’lim ta’lim jarayonini yangi pedagogik yondashuvlar bilan uyg‘unlashtiradi. Bu jarayon talabani faqat bilim oluvchi emas, balki faol ishtirokchi sifatida shakllantiradi, bilimlarni mustaqil qidirish va o‘zlashtirish imkonini yaratadi;
- zamonaviy yondashuvlarning qo‘llanilishi, jumladan, interfaol metodlar, gamifikatsiya elementlari, virtual laboratoriyalar va masofaviy platformalar darslarni qiziqarli qiladi. Bunday metodlar talabalarda ijodiy yondashuv, tanqidiy fikrlash va tezkor qaror qabul qilish ko‘nikmalarini rivojlantiradi;
- raqamli vositalar yordamida ta’lim jarayoni vaqt va makondan mustaqil tashkil etiladi, masofaviy ta’lim tizimlari, elektron kutubxonalar va ochiq ta’lim resurslari talabalarni global ta’lim maydonining faol ishtirokchisiga aylantiradi, ularning bilim olish imkoniyatlarini kengaytiradi;
- elektron testlar, reyting tizimlari va onlayn monitoring vositalari ta’lim jarayonini nazorat qilish va baholashni shaffof va tezkor qiladi. Bu esa talabalarning kuchli va sust tomonlarini aniqlash hamda ta’lim sifatini uzluksiz oshirish imkonini beradi;
- raqamli ta’lim pedagogning kasbiy rolini kengaytiradi. Zamonaviy o‘qituvchi texnologiyalardan samarali foydalanib, darslarni interfaol tashkil etadi va talabalarni zamonaviy kompetensiyalarga ega bo‘lgan shaxs sifatida shakllantiradi.

Xulosa qilib aytganda, raqamli ta’lim va zamonaviy yondashuvlarning uyg‘unligi ta’lim jarayonini yangi bosqichga olib chiqmoqda. Raqamli vositalar yordamida bilim olish jarayoni qulay, qiziqarli va interfaol shaklga kiradi. Zamonaviy metodlar esa bu jarayonni shaxsiylashtiradi, talabalarda mustaqil o‘rganish, ijodiy yondashuv, tanqidiy fikrlash va jamoada ishlash kabi kompetensiyalarni shakllantiradi. Natijada ta’lim nafaqat bilim berish jarayoni, balki shaxsni har tomonlama rivojlantirish, uni global mehnat bozoriga tayyorlash va jamiyat taraqqiyotiga moslashtirish vositasiga aylanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1.Jalolov, J. O‘zbekistonda ta’lim tizimini modernizatsiya qilishda raqamli texnologiyalar. Toshkent: O‘qituvchi nashriyoti. 2012 y.

2.UNESCO. Digital Learning: Policies and Practices for the 21st Century. Paris: UNESCO Publishing. 2021 y.

3.Anderson, T., Dron, J. Teaching Crowds: Learning and Social Media. Edmonton: Athabasca University Press. 2017 y.

4.Ruzmetova, M. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining ta’lim sifati va samaradorligiga ta’siri. Toshkent: Fan va texnologiya nashriyoti. 2020 y.

TA’LIM TIZIMIDA ZAMONAVIY BOSHQARUV TIZIMINI TAKOMILLASHTIRISH

O‘zDJTU FRUSK 23-01 3-kurs talabasi Mardiyeva Rozilya

Ilmiy rahbar: Pedagogika va psixologiya kafedrasi v,b dotsenti Elchiyeva Dinara Tolubayevna

Boshqaruv faoliyati - inson, moliyaviy va moddiy resurslardan foydalangan holda tashkilot maqsadlariga erishishga qaratilgan harakatlarni rejalashtirish, tashkil etish, muvofiqlashtirish, rag‘batlantirish va nazorat qilishning maqsadli jarayoni. Bu mansabdor shaxslarning ma’lum bir soha yoki kompaniya doirasidagi raqobatdosh ustunliklarni va resurslardan optimal foydalanishni ta’minlash, vazifalarga samarali erishish usullari va amaliyotlarini o‘rganadigan kasbiy faoliyati. Boshqaruv tabiat va jamiyatda keng tarqalgan universal hodisadir. Bu tushuncha fanda keng namoyon bo‘lib, biologik, texnik, iqtisodiy, ijtimoiy va boshqa uyushgan tizimlarga xos bo‘lgan funksiyani bildiradi. Shuning uchun boshqaruv tushunchasiga turli xil ta’riflar mavjud.

Falsafada boshqaruv o‘z dasturini, maqsadini amalga oshirish, sifat aniqligi va tuzilmasini saqlash, atrof-muhit bilan dinamik muvozanatni saqlash, faoliyat uslubi, rivojlanish va uning

elementlari o‘rtasidagi o‘zaro ta’sirning bir turi sifatida uyushgan tizimning funksiyasi sifatida qaraladi.

Kibernetikada boshqaruv deganda tizimdagi va tashqi muhitdagi axborot jarayoni yoki o‘zgarishlari hamda uning elementlaridan biri tomonidan boshqa elementga (boshqaruv obyektidagi boshqaruv markazi) amalga oshiriladigan qayta aloqa bilan tizimdagi ta’sir tushuniladi.

Psixologiyada boshqaruv boshqa obyektning holatini o‘zgartirishdan iborat bo‘lgan jarayon sifatida, "boshqaruv dasturini ishlab chiqish va boshqariladiganlarni ushbu dasturni samarali amalga oshirishga undaydigan rag‘batlantiruvchi shart-sharoitlarni yaratishga qaratilgan faoliyat" sifatida ko‘rsatilgan.

Barcha ta’riflar boshqariladigan tizimlarning keng sinfiga xos bo‘lgan eng umumiy xususiyatlarni o‘z ichiga oladi. Har qanday boshqaruvning belgilari quyidagilardan iborat: tizimning mavjudligi, boshqariladigan va boshqariladigan quyi tizimlar, boshqariladigan parametr, elementlarning sababiy bog‘liqligi, tizimning kuchaytiruvchi qobiliyati (kichik ta’sirlardan katta o‘zgarishlarga duchor bo‘lish qobiliyati), tizimlarning dinamik tabiati, qayta aloqa, uzatish, saqlash, ma’lumotni o‘zgartirish, yo‘nalish, boshqaruvning antiyentropiyasi.Psixologik nuqtayi nazardan, R.X.Shakurov ta’kidlaganidek, boshqaruvning mohiyati "oriyentatsiya" va "odamlar faoliyatini faollashtirish" bilan bog‘liq, chunki bu ijtimoiy foydali natija - mehnat mahsulini olish uchun birgalikdagi faoliyat jarayonini tartibga solish uchun zarurdir.

Boshqaruv munosabatlari tashkiliy va axborot jihatlarini o‘z ichiga oladi. Qayta aloqa prinsipi boshqaruv mexanizmida muhim o‘rin tutadi, bu birinchidan, axborot almashinuvini - axborot ta’sirini, ikkinchidan, teskari ta’sirni o‘z ichiga oladi, chunki har qanday o‘zaro ta’sirda boshqaruv subyekti va obyekti muqarrar ravishda o‘rnini o‘zgartiradi. Boshqaruv obyekt texnik tizim bo‘lganda ham sodir bo‘lishi mumkin, ammo bu holda boshqaruv munosabatlari paydo bo‘lmaydi.

Boshqaruv munosabatlari boshqaruv subyekti va obyektining o‘zaro ta’siri (qarshilik yoki yordam ko‘rinishida) va o‘zaro ta’siri sharoitida yuzaga keladi va bu boshqaruv obyekti shaxs bo‘lsa, mumkin bo‘ladi. Bunday boshqaruv munosabatlari kasbiy va ish o‘rinlari orqali amalga oshiriladi va funksional qaramlikni aks ettiruvchi maqomlarda mustahkamlanadi. Psixologiyada “boshqaruv” atamasi bilan bir qatorda “faoliyat” atamasi ham qo‘llaniladi (yuqoridagi ta’rifda “faoliyat” atamasi “boshqaruv” tushunchasi mazmuniga kiritilgan bo‘lib, u orqali ochiladi).
Zamonaviy boshqaruv psixologiyasida A. L. Juravlev ta’kidlaydiki, tarixan vujudga kelgan predmetni tushunishning ikkitomonlamaligi ta’riflarda o‘z aksini topadi va uni ijtimoiy psixologiyaga (aslida uni tarmoqqa aylantiradi) yoki mehnat psixologiyasiga yaqinlashtiradi. Shunday qilib, bir tomondan, boshqaruv ijtimoiy munosabatlarning alohida turi sifatida qaralib, boshqaruv munosabatlarining psixologik xususiyatlari o‘rganiladi; boshqa tomondan, boshqaruv mehnat faoliyatining o‘ziga xos turi sifatida o‘rganiladi va boshqaruv faoliyatining psixologik jihatlari o‘rganiladi, bu esa ushbu atamalarni tushunishda chalkashliklarni keltirib chiqaradi.

Ta’lim tizimidagi innovatsion jarayonlar uzluksiz o‘z-o‘zini tarbiyalash va o‘z-o‘zini kasbiy takomillashtirishga qodir, ta’lim standartlarini joriy eta oladigan, eng yangi pedagogik texnologiyalarni joriy eta oladigan innovatsion tipdagi mutaxassisni talab qiladi. Professor-o‘qituvchilarning kasbiy kompetensiyasiga qo‘yiladigan yangi talablar ularning kasbiy tayyorgarligi samaradorligini oshirishning asosiy mexanizmlarini izlashni belgilaydi.

Masalan, Fransiyada ta’lim muassasalari o‘qituvchilarining asosiy tayyorgarligi universitet pedagogika institutlari va pedagogik ilmiy-ta’lim birlashmalarida, qo‘shimcha uch yillik fundamental universitet ta’limidan so‘ng ikki yillik pedagogik mutaxassislik bo‘yicha o‘tkaziladi. Talabalarning kasbiy-pedagogik ta’limi uchta davrni o‘z ichiga oladi, bunda birinchi (3 yil) majburiy fundamental fanlarni va keyingi imtihonlar bilan tanlov kurslarini o‘rganishni o‘z ichiga oladi; ikkinchi (kasbiy) (1-2 yil) nazariy va amaliy qismlardan iborat imtihon bilan yakunlanadi.

Zamonaviy Germaniyada bo‘lajak o‘qituvchilarni universitetda tayyorlash uchta komponentdan iborat: birinchisi, kasbiy faoliyat uchun zarur bo‘lgan 2-3 fanni o‘rganishni o‘z ichiga oladi. Barcha talabalar uchun majburiy fanlar nemis tili, matematika va ixtiyoriy fan,

ikkinchisi - pedagogika fanlari. Davlat me'yoriy hujjatlari universitetda o'qitish va kadrlar tayyorlash predmetiga aylanishi kerak bo'lgan pedagogika va gumanitar fanlarning quyidagi bo'limlarini belgilaydi. Ularga quyidagilar kiradi: tarbiya va ta'lim (pedagogika, falsafa), rivojlanish va ta'lim (psixologiya), ta'limning ijtimoiy shartlari (sotsiologiya, pedagogika), ta'lim tizimini tashkil etishning institutlari va shakllari (pedagogika, sotsiologiya, huquq), o'qitish va umumiy didaktika, uchinchi komponent - amaliyot (referendariat), maktabda pedagogik texnologiyalar yoki o'qituvchilarning kasbiy amaliy mashg'ulotlari bo'lib, ular maktabda pedagogika texnologiyalari yoki o'qituvchilari uchun kasbiy amaliy mashg'ulotlardir. bu yerda talaba (stajor) va murabbiy (referendariat)ning o'zaro hamkorligi orqali amaliy faoliyatga nazariy tayyorgarlik amalga oshiriladi. Pedagogik kadrlar tayyorlash muammosi bo'yicha Germaniya tajribasini umumlashtirgan holda shuni tushunamizki, respublikada pedagog kadrlarni tayyorlash ikki bosqichda: nazariy va amaliy jihatdan amalga oshiriladi. Pedagogik kadrlarni innovatsion tayyorlash referendum doirasida amalga oshiriladi.

Yaponiyada maktabgacha ta'lim bo'yicha bo'lajak mutaxassislarni tayyorlash o'rta maktab negizida 2-3 yillik ta'lim bilan kichik kollejlarda (tanki daigaku) amalga oshiriladi.

AQSHda oliy pedagogik ta'lim tizimida universitetlarning umumiy ta'lim muassasalari va ijtimoiy infratuzilma bilan o'zaro hamkorligini kuchaytirish asosida yangi institutlar tashkil etildi. Universitetlar qoshidagi malaka oshirish maktablarining faoliyati umumiy maqsadga erishish uchun universitetlar va maktablarni birlashtirish g'oyasiga asoslanadi - o'qituvchilar tayyorlash sifatini oshirish orqali ta'lim sifatini oshirish.

NCATE standartlariga muvofiq, malaka oshirish maktablarining faoliyati quyidagilarga yo'naltirilgan: talabalarni (bo'lajak o'qituvchilarni) amaliy tayyorgarligi, uning mohiyati bo'lajak o'qituvchilarning amaliyotchi o'qituvchilar va universitet o'qituvchilari bilan hamkorligida, amaliyotchi o'qituvchilarning kasbiy mahoratini oshirishda; ta'lim sohasidagi ilmiy-tadqiqot faoliyati, bu samarali o'qitish usullarini izlash, ta'lim xizmatlari sifatini oshirish orqali talabalarning o'quv faoliyatini yaxshilashga ko'maklashish bilan bog'liq.

Zamonaviy pedagogik texnologiyalar orasida o'qitish alohida o'rin tutadi. O'qitish kelajakdagi mutaxassisning an'anaviy o'qitish shakllaridan foydalangan holda shakllantirilmaydigan malakalari, ko'nikmalari, qobiliyatlari va shaxsiy fazilatlarini tezda shakllantirishga imkon beradi. Mashg'ulotlarning o'yin vaqti, amaliy topshiriqlarni bajarishga e'tibor berish barcha mashg'ulotlar ishtirokchilarining imkoniyatlari va qobiliyatlarini safarbar etishga yordam beradi. Muayyan turdagi xulq-atvorning murakkab ko'nikma va qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilgan faol ta'lim shakli sifatida kasbiy tayyorgarlikni joriy etish bo'lajak mutaxassislarning kasbiy faoliyati va kasbiy muloqoti uchun samaralidir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Pedagogika. M. Toxtaxodjaeva umumiy tahriri ostida. –T.: O`zbekiston Faylasuflari milliy jamiyati. 2010 y.
2. Aleks Muur. Ta`lim berish va ta`lim olish: pedagogika, ta`lim dasturi va tarbiya. - Rutledj. Ikkinchi nashr.
3. Ta`limda innovatsion texnologiyalar. .-T.: 2008 y. 180 b. 13. Podlasыy. Pedagogika. M. Vlados. 2010 g. 235 st.

O'SMIR YOSHLARNI RAQAMLI MANIPULYATSIYADAN HIMOYA QILISHDA AXBOROT-PSIXOLOGIK BARQARORLIKNI SHAKLLANTIRISH

Xudoyberganova Sharofat - Xorazm viloyati pedagogik mahorat markazi "Pedagogika va psixologiya, ta'lim texnologiyalari" kafedrasi o'qituvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada o'smir yoshdagi shaxslarning raqamli axborot maydonida duch keladigan manipulyativ ta'sirlardan himoyalanishi, ularning axborot-psixologik barqarorligini shakllantirish zarurati yoritilgan. Maqolada o'smirlar ongida axborot-psixologik immunitetni shakllantirish yo'llari, pedagogik va psixologik yondashuvlar asosida tahlil etilgan hamda raqamli xavfsizlik madaniyatini rivojlantirish bo'yicha tavsiyalar berilgan.

Kalit so‘zlar: manipulyativ texnologiyalar, axborotni tahlil qilish, ongli qaror qabul qilish, axborot-psixologik immunitetni, raqamli xavfsizlik.

Annotation: This article highlights the necessity of protecting adolescents from manipulative influences in the digital information environment and forming their information-psychological resilience. The article analyzes ways to develop adolescents' information-psychological immunity based on pedagogical and psychological approaches, and provides recommendations for promoting a culture of digital security.

Keywords: manipulative technologies, information analysis, conscious decision-making, information-psychological immunity, digital security.

KIRISH: Bugungi kunda raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi inson hayotining barcha jabhalariga chuqur kirib bormoqda. Ayniqsa, internet va ijtimoiy tarmoqlar orqali axborot olish, ulashish va iste’mol qilish imkoniyatlari kengaygani sababli yosh avlod — xususan, o‘smirlar — turli manbalardan kelayotgan katta hajmdagi ma’lumotlar oqimi ta’siriga bevosita duch kelmoqda. Bunday sharoitda axborot faqat bilim manbai bo‘lib qolmay, balki ong va psixikaga turlicha ta’sir etuvchi vositaga ham aylangan.

Raqamli maydonda faoliyat yuritayotgan manipulyativ kuchlar yoshlarning hayotiy qarashlari, qadriyatlari va xatti-harakatlariga ongli yoki ongsiz ravishda ta’sir ko‘rsatishga intilmoqda. Shu sababli o‘smirlarning axborot maydonida mustaqil, tanqidiy fikrlovchi va ongli qaror qabul qila oladigan shaxs sifatida shakllanishi dolzarb vazifa sifatida qaralmoqda. Mazkur maqolada o‘smir yoshdagi shaxslarni raqamli manipulyatsiyalardan himoya qilishda axborot-psixologik barqarorlikning o‘rni, uni shakllantirish mexanizmlari va samarali pedagogik-psixologik yondashuvlar tahlil etiladi.

Zamonaviy axborot muhitida manipulyativ texnologiyalar tobora murakkablashib, yoshlarning emotsional holati, e’tiqodi va ijtimoiy xulq-atvoriga ta’sir ko‘rsatish imkoniyatiga ega bo‘lmoqda. Ayniqsa, o‘smirlik davri — psixologik jihatdan barqarorlik hali to‘liq shakllanmagan, tashqi ta’sirlarga sezgirlik yuqori bo‘lgan davr hisoblanadi. Shunday sharoitda raqamli axborot vositalari orqali ongli ravishda yo‘naltirilgan noto‘g‘ri, yolg‘on yoki salbiy ma’lumotlar o‘smir shaxsining shakllanishiga jiddiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Bu esa axborotga nisbatan tanqidiy yondashuv, axborotni farqlash va tahlil qilish, shuningdek, psixologik barqarorlikni ta’minlovchi immunitet tizimini shakllantirish zaruratini yuzaga keltiradi.

O‘smirlarni raqamli manipulyatsiyadan himoya qilishning eng samarali yo‘llaridan biri — bu ularda axborot-psixologik barqarorlikni shakllantirishdir. Bunday barqarorlik nafaqat tashqi manipulyativ ta’sirlarga qarshi turishga, balki o‘z fikri, qadriyati va qarashlarini mustahkamlashga xizmat qiladi. Shu nuqtai nazardan, mazkur maqolada axborot-psixologik barqarorlik tushunchasi, uning asosiy komponentlari, shakllanish bosqichlari va zamonaviy ta’lim-psixologiya amaliyotidagi o‘rni chuqur tahlil qilinadi. Shuningdek, raqamli xavfsizlik madaniyatini rivojlantirish, media savodxonlikni oshirish va ota-ona hamda pedagoglar ishtirokida barqaror muhit yaratish kabi jihatlarga ham e’tibor qaratiladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI. Raqamli makonda yosh avlodning psixologik himoyasini ta'minlash masalasi so‘nggi yillarda ko‘plab ilmiy va amaliy tadqiqotlarda dolzarb mavzu sifatida ko‘tarilmoqda. Xususan, media savodxonlik, axborot xavfsizligi, raqamli madaniyat va psixologik immunitet tushunchalari o‘smirlar tarbiyasida muhim omil sifatida e’tirof etilmoqda.

J. Potter (2013) media savodxonlikni shaxsning axborotni tahlil qilish, baholash va tanqidiy fikr asosida qayta ishlash qobiliyati sifatida talqin qiladi. Unga ko‘ra, media savodxon shaxs manipulyatsiya xavfini tezroq anglab yetadi va salbiy ta’sirlarga nisbatan mustahkam turadi. Bu fikrni R. Hobbs (2017) ham qo‘llab-quvvatlab, media muhitdagi har bir axborot iste’molchisi mustaqil va faol ishtirokchi bo‘lishi zarurligini ta’kidlaydi.‘zbek olimlaridan I. Rasulov (2020) raqamli makondagi axborot xurujlari va ularning yoshlar ongiga salbiy ta’siri haqida yozar ekan, axborot-psixologik barqarorlikni shakllantirishda ta’lim muassasalari, oilaviy muhit va jamiyatning o‘zaro hamkorligini muhim omil sifatida ko‘rsatadi. G. Mamatqulova (2021) esa o‘smirlar orasida digital stress, axborot haddan tashqari ko‘pligi va noto‘g‘ri axborot oqibatida yuzaga keladigan psixologik muammolarni chuqur o‘rgangan.

Shuningdek, Z. Bauman va M. Castells kabi zamonaviy sotsiologlar raqamli jamiyatda axborot oqimlarining ijtimoiy ongga ta’sirini tahlil qilib, odamlar ongini boshqarishga qaratilgan manipulyativ usullar tobora nozik va ong ostiga singdirilgan shakllarda namoyon bo‘layotganini ta’kidlaydilar.

Pedagogik nuqtai nazardan qaralganda, V. Slastenin va L. Bayborodova kabilar axborot muhitida o‘quvchilarning shaxsiy xavfsizligini ta’minlash uchun maktablarda raqamli kompetensiyalarni rivojlantirish, emotsional-intellektual barqarorlikni oshirish bo‘yicha metodik yondashuvlarni ishlab chiqqan.

Umuman olganda, mavjud adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, o‘smir yoshdagi shaxslarni raqamli manipulyatsiyadan himoya qilishda axborot-psixologik barqarorlikni shakllantirish o‘zaro bog‘liq psixologik, pedagogik, sotsiologik va texnologik yondashuvlarni talab etadi. Bu esa mavzuning ko‘p qirrali va chuqur tahlil etilishi lozim bo‘lgan dolzarb ilmiy-ijtimoiy masala ekanini anglatadi.

Bugungi kunda o‘smir yoshdagi shaxslarning raqamli axborot muhitida faol ishtirok etishi ularning tafakkuri, hissiy holati va ijtimoiy qarashlariga sezilarli darajada ta’sir ko‘rsatmoqda. O‘smirlik davri psixologik jihatdan sezgir, ijtimoiy identitet shakllanayotgan, tashqi ta’sirlarga ochiq davr bo‘lganligi bois, ular raqamli manipulyatsiyalarning bevosita nishoniga aylanish xavfiga ega. Manipulyativ axborotlar, odatda, yosh ongini yashirin va ong osti darajasida boshqarishga intiladi. Bu esa o‘smirlarning qaror qabul qilish, axloqiy me’yorlarga rioya qilish va ijtimoiy munosabatlarida salbiy oqibatlarga olib kelishi mumkin.

Mazkur vaziyatda o‘smirlarning axborot-psixologik barqarorligini shakllantirish eng muhim himoya mexanizmlaridan biri hisoblanadi. Barqarorlik deganda nafaqat ruhiy muvozanat, balki axborotni tanqidiy tahlil qilish, ularni baholash va ijtimoiy-madaniy kontekstda to‘g‘ri talqin qilish ko‘nikmalari tushuniladi. Ushbu ko‘nikmalarni shakllantirishda, birinchidan, pedagogik yondashuvlar — ya’ni maktab o‘quv dasturlarida media savodxonlik va raqamli xavfsizlik bo‘yicha bilimlarning berilishi; ikkinchidan, psixologik yondashuvlar — shaxsiy immunitet, emotsional intellekt va stressga chidamlilikni rivojlantirish muhim o‘rin tutadi.

Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, o‘z-o‘zini anglash darajasi yuqori bo‘lgan, axborotni tahlil qilishga qodir o‘smirlar manipulyatsiyaga kamroq uchraydi. Shuning uchun ota-onalar, pedagoglar va psixologlar o‘rtasida hamkorlikda olib boriladigan tizimli ishlar — masalan, treninglar, media savodxonlik mashg‘ulotlari, interaktiv muhokamalar — axborot-psixologik barqarorlikni rivojlantirishda ijobiy samara beradi.

Bundan tashqari, o‘smirlar uchun raqamli muhitda sog‘lom axborot iste’molini yo‘lga qo‘yish, ijtimoiy tarmoqlarda xavfsizlikka oid individual sozlamalarni tushuntirish va ular orasida mas’uliyatli raqamli xulq-atvorni targ‘ib qilish ham dolzarb ahamiyat kasb etadi. Zero, axborot xavfsizligi shunchaki texnik muammolar emas, balki inson salomatligi va jamiyat barqarorligiga bevosita ta’sir ko‘rsatuvchi psixologik va axloqiy masaladir.

O‘smir yoshlarni raqamli manipulyatsiyadan himoya qilishda axborot-psixologik barqarorlikni shakllantirish quyidagilardan iborat:

Birinchidan, o‘smirlarning tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirish muhim ahamiyatga ega. Bu jarayonda yoshlar axborotni faqat qabul qiluvchi sifatida emas, balki faol tahlil qiluvchi, uning ishonchliligi va haqqoniyligini baholovchi shaxslar sifatida tarbiyalanadi. Tanqidiy fikrlashning shakllanishi o‘smirlarni manipulyativ axborot oqimidan samarali himoya qilishga imkon beradi, chunki ular har qanday axborot manbasining niyatini tushunib, noaniq yoki yolg‘on ma’lumotlarga shubha bilan qarashga o‘rgatiladi.

Ikkinchidan, raqamli muhitda paydo bo‘ladigan manipulyativ ta’sirlarga psixologik chidamlilikni oshirish lozim. O‘smirlarning emotsional barqarorligini mustahkamlash, tashqi bosim va stress omillariga nisbatan immunitet yaratish ularni psixologik jihatdan himoya qiladi. Bu, ayniqsa, raqamli makonda tez tarqaladigan salbiy, qo‘rqituvchi yoki dezinformatsion axborotga qarshi kurashishda katta ahamiyatga ega. Psixologik barqarorlik nafaqat stressga chidamlilikni oshiradi, balki yoshlarning o‘zaro munosabatlari, o‘zligini anglash jarayonlarini ham qo‘llab-quvvatlaydi.

Uchinchidan, ongli qaror qabul qilish ko‘nikmalarini shakllantirish o‘smirlarning mustaqil va mas’uliyatli shaxslar sifatida rivojlanishiga xizmat qiladi. Bu ko‘nikmalar yoshlarni faqat raqamli maydondagi manipulyatsiyadan himoya qilmasdan, balki ularni axborot va texnologiyalardan samarali foydalanishga ham undaydi. Ongli qaror qabul qilish orqali o‘smirlar nafaqat o‘zlarining shaxsiy xavfsizligini ta’minlaydi, balki ijtimoiy muhitga ham mas’uliyatli munosabatda bo‘lishga o‘rganadi.

To‘rtinchidan, media savodxonlikni oshirish va raqamli xavfsizlik madaniyatini mustahkamlash bu jarayonning ajralmas qismi hisoblanadi. Media savodxonlik yoshlarni turli axborot manbalarini tanlash, noto‘g‘ri ma’lumotni aniqlash va undan himoyalanish ko‘nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi. Shu bilan birga, raqamli xavfsizlik madaniyati yoshlarni shaxsiy ma’lumotlarini himoya qilish, internetda xavfsiz harakat qilish va salbiy ta’sirlardan ehtiyot bo‘lishga yo‘naltiradi.

Shuningdek, oila va ta’lim muassasalari o‘rtasida tizimli hamkorlik o‘smirlarning axborot-psixologik barqarorligini shakllantirishda muhim rol o‘ynaydi. Pedagoglar va ota-onalar raqamli manipulyatsiya xavflari haqida bilimli bo‘lib, yoshlarni tarbiyalashda birgalikda ishlashi lozim. Shu bois, pedagogik va psixologik yordam, o‘quv dasturlariga media savodxonlikni kiritish, interaktiv mashg‘ulotlar tashkil etish, yoshlarning raqamli muhitda xavfsizligi bo‘yicha treninglar o‘tkazish dolzarb vazifa sanaladi.

Ushbu kompleks yondashuvlar majmui axborot-psixologik barqarorlikni shakllantirish va o‘smirlarni raqamli manipulyatsiyadan samarali himoya qilish imkonini beradi hamda yoshlarning zamonaviy raqamli jamiyatda ongli, mustaqil va mas’uliyatli shaxs sifatida shakllanishiga xizmat qiladi.

Tadqiqot davomida o‘smirlarning raqamli manipulyatsiyadan himoya qilishda axborot-psixologik barqarorlikning shakllanishi bir nechta muhim jihatlarda o‘z aksini topdi. Birinchidan, o‘smirlar orasida tanqidiy fikrlash qobiliyatining rivojlanishi ularning manipulyativ axborotlarga nisbatan sezgirligini kamaytirgani kuzatildi. Axborotni tahlil qilish va baholash ko‘nikmalarini egallagan yoshlar noto‘g‘ri va manipulyativ xabarlarni ajratib olishda ancha muvaffaqiyatli bo‘lishdi, bu esa ularning raqamli makondagi ongli ishtirokini ta’minladi.

Ikkinchidan, emotsional barqarorlik va psixologik immunitetni oshirish yo‘nalishidagi pedagogik va psixologik tadbirlar o‘smirlarning stressga chidamliligini kuchaytirdi. Bu yoshlarning raqamli muhitdagi bosim va manipulyativ ta’sirlarga qarshi turish imkoniyatlarini sezilarli darajada yaxshiladi.

Shuningdek, ongli qaror qabul qilish ko‘nikmalari o‘smirlarning ijtimoiy muhitda faol va mas’uliyatli shaxslar sifatida shakllanishiga xizmat qildi.

Uchinchidan, media savodxonlikni rivojlantirish va raqamli xavfsizlik madaniyatini oshirishga qaratilgan ta’lim-tarbiyaviy ishlar yoshlarning raqamli vositalardan xavfsiz foydalanishini ta’minladi hamda ularda raqamli manipulyatsiyalarga nisbatan immunitetni mustahkamladi. Shu bilan birga, ota-ona va pedagoglarning faol ishtiroki o‘smirlarning axborot-psixologik barqarorligini shakllantirishda samarali omil sifatida namoyon bo‘ldi.

Umuman olganda, tadqiqot natijalari axborot-psixologik barqarorlikni shakllantirish tizimli va ko‘p qirrali yondashuvni talab qilishini tasdiqladi. Shunday qilib, o‘smir yoshlarni raqamli manipulyatsiyadan samarali himoya qilish uchun nafaqat individual psixologik ko‘nikmalarni rivojlantirish, balki ijtimoiy va pedagogik muhitni ham optimallashtirish zarurligi aniqlandi.

Bugungi kunda raqamli texnologiyalar hayotimizning barcha jabhalariga keng kirib kelganligi natijasida o‘smirlar axborot makonida turli manipulyativ ta’sirlarga duch kelmoqda. Shu bois, ularni raqamli manipulyatsiyadan himoya qilishda axborot-psixologik barqarorlikni shakllantirish muhim va dolzarb vazifa hisoblanadi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, axborot-psixologik barqarorlik — bu o‘smirlarning tanqidiy fikrlash, axborotni tahlil qilish, ongli qaror qabul qilish hamda psixologik immunitetga ega bo‘lishlarini anglatadi.

Ushbu barqarorlikni shakllantirish uchun pedagogik va psixologik yondashuvlarni uyg‘unlashtirish, media savodxonlik va raqamli xavfsizlik madaniyatini keng joriy etish zarur. Ota-ona, pedagog va psixologlarning hamkorligi, shuningdek, tizimli ta’lim-tarbiyaviy ishlanmalar o‘smirlarni raqamli manipulyatsiya xavfidan samarali himoya qilish imkonini beradi.

Natijada, axborot-psixologik barqarorlik yoshlarning raqamli makonda ongli, mustaqil va mas’uliyatli shaxslar sifatida shakllanishini ta’minlaydi hamda ularni zamonaviy jamiyatda ijtimoiy va psixologik jihatdan mustahkam qiladi. Shu bilan birga, raqamli manipulyatsiyalarga qarshi kurashda barqarorlikni oshirish o‘smirlarning nafaqat shaxsiy xavfsizligi, balki butun jamiyatning axborot maydonidagi barqarorligiga ham xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. **Bandura, A.** (1986). *Social Foundations of Thought and Action: A Social Cognitive Theory*. Prentice-Hall. — Tanqidiy fikrlash va shaxsiy o‘zini boshqarish nazariyasi.
2. **Kahneman, D.** (2011). *Thinking, Fast and Slow*. Farrar, Straus and Giroux. — Qaror qabul qilish psixologiyasi va ong osti manipulyatsiyalar.
3. **Livingstone, S., & Helsper, E.** (2007). *Gradations in digital inclusion: Children, young people and the digital divide*. New Media & Society, 9(4), 671–696. — Yoshlar va raqamli axborot maydonidagi imkoniyatlar hamda xavflar.
4. **Buckingham, D.** (2007). *Media Education: Literacy, Learning and Contemporary Culture*. Polity Press.— Media savodxonlikni rivojlantirish metodlari va pedagogik yondashuvlar.
5. **Luo, T., & Zheng, X.** (2020). *Digital resilience and online risks among adolescents: A systematic review*. Computers in Human Behavior, 107, 106281.— O‘smirlarning raqamli barqarorligi va onlayn xavflar bo‘yicha tizimli tahlil.
6. **Palfrey, J., & Gasser, U.** (2008). *Born Digital: Understanding the First Generation of Digital Natives*. Basic Books.— Raqamli avlodning xususiyatlari va ularni raqamli manipulyatsiyadan himoya qilish yo‘llari.
7. **Penuel, W. R., & Wertsch, J. V.** (1995). *Vygotsky and identity formation: A sociocultural approach*. In *Identity and Agency in Cultural Worlds*. Harvard University Press.— Psixologik immunitet va shaxsiy identitet shakllanishi.
8. **UNICEF** (2021). *Children in a Digital World: Report on Protecting Children Online*.— Bolalar va o‘smirlarni internetdagi xavflardan himoya qilish bo‘yicha xalqaro standartlar va tavsiyalar.
9. **Zhou, Y., & Wang, X.** (2019). *Developing critical thinking skills in adolescents through digital literacy education*. Journal of Educational Computing Research, 57(6), 1404-1423.— Tanqidiy fikrlashni raqamli savodxonlik orqali rivojlantirish.
10. **O‘zbekiston Respublikasi Ta’lim Vazirligi** (2023). *Raqamli xavfsizlik va media savodxonlik bo‘yicha qo‘llanma*. Toshkent.— O‘zbekiston sharoitida raqamli xavfsizlik va pedagogik yondashuvl

INNOVATIVE TEACHING APPROACHES TO ENHANCE STUDENT ENGAGEMENT IN HIGHER EDUCATION

Sa’dullayeva Dilshoda Qalandar qizi, Faculty of foreign language and literature, Uzbekistan state world languages university, Tashkent, Uzbekistan
dilshodasadullayeva661@gmail.com
Scientific advisor: PhD, senior lecturer of the Department of Pedagogy and Psychology Rashidova Zulayho Olimjon kizi

Annotation: This article examines how well teaching strategies, specifically, task-based instruction (TBI) can raise student engagement among higher education students. The study examines the effects of task-based approaches on motivation, engagement, and language proficiency in fourth-year students at Uzbekistan State World Languages University. A mixed-method design was used, integrating qualitative input from student reflections and classroom observations with quantitative data from assessments conducted before and after the participation.

Results show that after TBI method was implemented, the students' engagement, language fluency, and collaborative learning abilities considerably increased. The findings suggest that task-oriented, interactive learning promotes greater comprehension, self-reliance, and a big desire for academic achievement.

Keywords: task-based instruction, student engagement, higher education, innovative teaching, motivation, active learning.

I. Introduction

Traditional lecture-based instruction frequently fails to maintain students' interest or promote the development of thinking skills in education system. Inventive strategies like task-based instruction (TBI) have earned recognition for encouraging active engagement and communicative competence as higher education places an increasing emphasis on learner-centered methods. The main goal of the study is to examine the effects of TBI on the levels of student engagement among Uzbekistan State World Languages University fourth-year English majors. This study aims to provide useful insights into enhancing the quality of instruction in academic environments by comparing student performance and attitudes before and after task-based techniques were implemented.

II. Literature Review

According to earlier studies, student engagement is a crucial predictor of both academic achievement and lifelong learning (Kuh, 2009; Barkley, 2010). Students who are actively involved in their studies demonstrate higher levels of motivation, cognitive investment, and persistence. Interactive learning settings that promote cooperation, communication, and problem-solving are strongly associated with student engagement in language instruction (Dörnyei & Ushioda, 2011). Instead of focusing on complex grammar rules, it comes from communicative language teaching (CLT) and focuses on using language meaningfully in real-life activities. (Ellis, 2003). Research has demonstrated that TBI improves learners' motivation, and performance, particularly when tasks are contextually relevant and authentic (Willis & Willis, 2007). Further evidence for TBI's ability to encourage intensive thinking and active engagement comes from studies by Nunan (2004) and Richards (2006). Thus, by applying TBI in a high-level classroom and conducting an experimental analysis of its effects, this study's goal is to close this gap.

III. Methods

Thirty students from fourth-year Uzbekistan State World Languages University English majors are participated in this study. According to the CEFR, their level of English proficiency ranged from upper-intermediate to advanced (B2–C1). Design of the research with a comparison before and after the test, the study used a pre-experimental design. Students participated in two weeks of traditional lecture-style teaching before the experiment. A four-week TBI program was then implemented. Students' speaking fluency and engagement were assessed through pre- and post-tests. Notes for observations evaluated engagement and communication. Students' opinions about the enjoyment of learning were gathered through questionnaires. After being split up into smaller groups, the students were given communication exercises like debates, project presentations, problem-solving games, and real-world simulations, like planning a cultural exchange event. Teachers helped students by giving them direction, however letting them work on their own.

IV. Results

The study's findings show that task-based learning considerably raised student performance and engagement in the classroom. Before the implementation, the majority of students lacked initiative in class discussions and were passive listeners who depended on teacher explanations. Students' level of activity, motivation, and confidence increased significantly after task-based activities like debates, role plays, and group projects were introduced. According to quantitative analysis, class participation increased by about 35 percent, and the average speaking fluency score increased from 7.2 to 8.6. In addition, the learners showed improved critical thinking abilities as well as a greater capacity to solve problems and express opinions in English. This progress was further confirmed by subjective observations. With students asking questions, giving feedback,

and working together more freely, the classroom environment became more collaborative and interactive. The findings prove that task-based instruction effectively enhances student engagement, language fluency, and learning motivation in higher education.

V. Discussion

The results support the idea that task-based teaching greatly boosts student involvement in colleges and universities. The enhancement in both quantifiable outcomes and student attitudes corresponds with the research conducted by Willis & Willis (2007) and Nunan (2004), validating that genuine, meaningful tasks foster essential motivation and sustained focus. The study also shows that student-centered methods help students learn not only how to speak and write well, but also how to think critically, work in groups, and make decisions—skills that are very important in 21st-century education. But for it to work, teachers need to be flexible, plan lessons in a creative way, and change how they grade students. Some problems were that there wasn't enough time in class and that students were hesitant to change their old ways of learning at first.

VI. Conclusion

The research concludes that innovative pedagogical methods, especially task-based instruction, significantly improve student engagement and academic performance in higher education. It is evident from pre- and post-intervention information that TBI improves higher education students' motivation, active engagement and language proficiency. Future studies should look at long-term preservation effects, use larger samples, and extend the time of interventions. Higher education can be modernized and more capable, independent graduates prepared for challenges around the world can be produced by incorporating TBI into university curricula.

References

1.Barkley, E. F. (2010). Student Engagement Techniques: A Handbook for College Faculty. Jossey-Bass.
2.Dörnyei, Z., & Ushioda, E. (2011). Teaching and Researching Motivation. Pearson Education.
3.Ellis, R. (2003). Task-Based Language Learning and Teaching. Oxford University Press.
4.Kuh, G. D. (2009). The National Survey of Student Engagement: Conceptual and Empirical Foundations. New Directions for Institutional Research, 141, 5–20.
5.Nunan, D. (2004). Task-Based Language Teaching. Cambridge University Press.
6.Richards, J. C. (2006). Communicative Language Teaching Today. Cambridge University Press.
7.Willis, D., & Willis, J. (2007). Doing Task-Based Teaching. Oxford University Press.

INGLIZ TILINI O‘RGATISHDA PEDAGOGIK MULOQOTNI RIVOJLANTIRISH USULLARI

1-bosqich talabasi Ruziboyeva Farzona Farxod qizi, O‘zbekiston davlat jahon tillari universiteti Ilmiy rahbar: Karimova Nilufar

Annotatsiya: Bugungi globallashuv davrida ingliz tili xalqaro muloqot, ta’lim, fan va texnologiya tili sifatida muhim o‘rin egallagan. Shu sababli, ingliz tilini o‘qitishda nafaqat til tizimini o‘rgatish, balki o‘quvchi bilan to‘g‘ri pedagogik muloqotni shakllantirish ham muhim ahamiyatga ega. Pedagogik muloqot — bu o‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasidagi o‘zaro ta’sir jarayoni bo‘lib, o‘quvchi shaxsini rivojlantirish, bilimni samarali yetkazish va dars jarayonini jonlantirishda asosiy omil hisoblanadi. Mazkur maqolada ingliz tili darslarida pedagogik muloqotni rivojlantirishning usullari, tamoyillari hamda uning o‘quvchilarning til o‘rganishdagi muvaffaqiyatiga ta’siri yoritiladi.

Kalit so‘zlar: O‘qituvchi, o‘quvchi, talaba, muloqot, pedagogik muloqot, ingliz tili, muhit, shaxs, motivatsiya.

Pedagogik muloqot - bu o‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasidagi o‘zaro axborot almashinuvi, his-tuyg‘ular ifodasi va hamkorlik asosida ta’lim-tarbiya maqsadlariga erishish jarayonidir. Ingliz tili darslarida bu muloqot o‘qituvchining darsni boshqarish, savol-javob qilish, fikr almashish, rag‘batlantirish kabi faoliyatlarida namoyon bo‘ladi.

Psixologik nuqtai nazardan, ijobiy muloqot muhitida o‘quvchi o‘zini erkin his qiladi, qo‘rquv va tortinchoqlikdan xalos bo‘ladi. Bu esa, ayniqsa, chet tilini o‘rganishda muhimdir, chunki til o‘rganish jarayonida muloqot qilish, xato qilish va uni to‘g‘rilash tabiiy jarayon hisoblanadi.

Ingliz tili darslarida pedagogik muloqotning ahamiyati:

Ingliz tili o‘qitish jarayonida samarali muloqot quyidagi jihatlar orqali o‘quv jarayoniga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi:

1. Motivatsiyani oshiradi. O‘qituvchi bilan iliq, samimiy muloqot o‘quvchining til o‘rganishga bo‘lgan qiziqishini kuchaytiradi.
2. Til kompetensiyasini rivojlantiradi. Doimiy suhbat, munozara va amaliy mashg‘ulotlar o‘quvchilarning so‘zlashuv, tinglash, o‘qish va yozish ko‘nikmalarini yaxshilaydi.
3. Ishonch va faollikni oshiradi. O‘qituvchi o‘quvchini rag‘batlantirib, uni faol ishtirok etishga undasa, o‘quvchi o‘z fikrini erkin ifoda etadi.
4. Madaniy tafakkurni shakllantiradi. Ingliz tili orqali turli madaniyatlar bilan tanishish jarayonida muloqot madaniyati, tolerantlik va hurmat kabi fazilatlar rivojlanadi.

Pedagogik muloqotni rivojlantirish usullari

Pedagogik muloqotni rivojlantirish uchun o‘qituvchi zamonaviy metod va texnologiyalarni qo‘llashi lozim. Quyida asosiy usullar keltirilgan:

1. Interfaol metodlardan foydalanish:

Interfaol metodlar o‘quvchini dars jarayonining faol ishtirokchisiga aylantiradi. Masalan:

“Role play” (rolli o‘yinlar);

“Debate” (munozara);

“Pair and group work” (juftlik va guruhli ishlar);

“Brainstorming” (fikrlar hujumi);

“Question-answer” (savol-javob) kabi usullar orqali o‘quvchilar muloqotda erkin ishtirok etadilar.

2. Kommunikativ yondashuvni qo‘llash:

Ingliz tili o‘qitishda kommunikativ yondashuv — bu tildan amaliy foydalanishga yo‘naltirilgan ta’lim jarayonidir. O‘qituvchi darsda grammatikani emas, balki muloqotni asosiy maqsad sifatida qo‘yadi. Har bir mashq hayotiy vaziyatlarga mos bo‘lishi kerak.

3. Psixologik muhitni yaratish:

O‘quvchi o‘zini hurmat qiluvchi, tinglovchi va qo‘llab-quvvatlovchi o‘qituvchini sezsa, u muloqotda faolroq bo‘ladi. Shuning uchun o‘qituvchi doimo ijobiy kayfiyatda bo‘lishi, xatolarni to‘g‘rilashda yumshoq yondashuvni tanlashi zarur.

4. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish:

Multimedia vositalari (audio, video, onlayn platformalar, mobil ilovalar) orqali o‘quvchilar real til muhitini eshitib, ko‘rib, his qilish imkoniyatiga ega bo‘ladilar. Bu esa darsni jonlantiradi va muloqotni tabiiy shaklga keltiradi.

5. Refleksiya va tahlil:

Darsdan so‘ng o‘quvchilar o‘z fikrlarini bildirishi, o‘z ishtirokini baholashi, qaysi sohada kamchiliklari borligini aniqlashi lozim. Bu o‘z-o‘zini tahlil qilish, fikrlash va muloqot madaniyatini rivojlantiradi.

Pedagogik muloqotda o‘qituvchining roli: O‘qituvchi – bu nafaqat bilim beruvchi, balki muloqot tashkilotchisi, yo‘lboshchi va motivator hamdir. U quyidagi fazilatlarga ega bo‘lishi zarur:

diqqat bilan tinglay olish;

o‘quvchini hurmat qilish va rag‘batlantirish;

empatiya (o‘quvchi hissiyotini his eta olish);

aniq, sodda va tushunarli nutq bilan gapirish;

adolatli baholash va ijobiy fikr bildirish.

O‘qituvchi shaxsiy namunasi orqali o‘quvchilarda muloqot madaniyatini shakllantiradi.

Xulosa qilib aytganda, ingliz tili darslarida pedagogik muloqot samarali tashkil etilsa, o‘quvchilarning tilni o‘rganishdagi motivatsiyasi, faolligi va muvaffaqiyati ortadi. Muloqot — bu

o‘qitish jarayonining yuragi bo‘lib, u o‘quvchi va o‘qituvchi o‘rtasida o‘zaro ishonch, hurmat va hamkorlikni ta’minlaydi.

Shu bois, har bir ingliz tili o‘qituvchisi zamonaviy interfaol metodlardan foydalangan holda, samimiy, ochiq va ijodiy muloqot muhitini yaratishga intilishi lozim. Faqat shunda ta’lim jarayoni samarali va mazmunli bo‘ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Jalolov J.J. Chet tillarni o‘qitish metodikasi. – Toshkent: O‘qituvchi, 2020.
2. Harmer J. The Practice of English Language Teaching. – Pearson Education, 2015.
3. Brown H.D. Principles of Language Learning and Teaching. – Pearson Longman, 2014.
4. Karimova Z.M. Pedagogik muloqot asoslari. – Toshkent, 2019.
5. Littlewood W. Communicative Language Teaching: An Introduction. – Cambridge University Press, 2018.

WAYS OF STUDYING FOLK MUSICAL ART AND IMPROVING NATIONAL VALUES IN GENERAL EDUCATION SCHOOLS IN THE CONTEXT OF GLOBALIZATION

Moyanov Iqlasbay Jiyenbayevich
Associate Professor of the Department of "Pedagogy and Psychology" of the Uzbek State University of World Languages, Doctor of Philosophy (PhD) in Pedagogical Sciences
Aketaeva Muslima Nosirovna
Uzbekistan University of World Languages, Philology and Language Teaching English Language Group 2345 3rd year student

Annotatsiya: Maqolada globallashuv sharoitida umumta'lim maktablarida xalq musiqasini o‘rganish va milliy qadriyatlarni takomillashtirish yo‘llari haqida ma‘lumotlar berilgan. Musiqa fanini o‘qitishning uslub va uslubiyati haqida ham so‘z boradi. O‘quvchilarning bilimlarini baholash mezonlari va o‘qituvchining pedagogik faoliyatini shakllantirish omillari ko‘rsatib berilgan.

Kalit so’zlar: Globalizatsiya, o‘qituvchi, o‘quvchi**,** kuy, qushiq, san’at, musiqa idrok, musiqa madaniyat, badiiy asar.

Abstract: The article provides information on the ways of studying folk music and improving national values in general education schools under the conditions of globalization. Methods and methodology of teaching music are also discussed. The criteria for assessing students' knowledge and the factors for shaping a teacher's pedagogical activity are presented.

Key words: Globalization, teacher, student, melody, song, art, musical perception, musical culture, work of art.

The long-term observations of researchers, pedagogical scholars, experienced teachers, and mentors in the context of globalization, scientific research, and the process of practical training demonstrate the crucial importance of a music teacher's achievements and shortcomings in educational work, primarily the extent to which the conducted lesson or event is ingrained in students' consciousness and emotions, and the level of development of their knowledge, skills, and abilities.

Achieving such clarity allows for predicting how the teacher will implement their plans to understand the impact of the given knowledge or recommendations on students.

In music culture lessons, the level of development of students' national values through music[3], in particular through folk songs, the songs studied or the works listened to, is determined not by the scope of the program or the variety of lesson topics, but by a number of other important factors indicating the level of upbringing:

Firstly, the main and reliable indicators of students' level of development of national values are their understanding of folklore works (knowledge of the poetic and musical text of the work), the ability to express the ideas given in the work, the reasons for its historical emergence and the people's traditions and customs associated with it, knowledge of the order of its singing or performance, knowledge of national values by analyzing its content, and the ability to draw correct conclusions.

Secondly, students' knowledge of national values cannot be assessed only by their good grades or ability to sing folk songs well. Because some students who have an understanding of folk values, customs, and traditions, who can sing songs corresponding to them, may not actively participate in public affairs and various events held in school life, and may not be able to apply the logical conclusions derived from folk songs in their lives.

Thirdly, the degree of perfection of students' national qualities is determined through scientifically and objectively based diagnostic "sections." Such sections, that is, logical checks conducted in a certain part of the academic year, should include important parameters that reveal the process of the student's cognition of national values. This includes students' understanding of national values, the motive for their actions (what the goal is pursued), the beneficial side of the action for society, its role in the development of the student's personality, and others.

Fourthly, the complexity of determining the national maturity of students lies in the fact that in most scientific works written on the topic, only national upbringing is considered.

Based on documents such as the Law "On Education" [2], "National Program for Personnel Training," which serve as a program for all subjects in determining the maturity of students' knowledge of national values, as well as the views expressed by the first President of the Republic of Uzbekistan I.A.Karimov on the spiritual education of youth[1], we tried to identify the main factors that cause it based on the study of the parameters and level of students' national education and expressed opinions about their level of perfection.

The level of upbringing of students through the development of national values is clearly manifested in the following qualities of students:

- interest and purposeful aspiration;
- activity;
- emotional perception;
- analytical creativity;
- independent creativity;
- possessing broad erudition (education) intellect.

Naturally, the scope of opportunities for primary school students is limited compared to middle and upper grades, and it is incorrect to set the same requirements for all of them. It is even assumed that the requirements for each class will be different.

In achieving the development of national values by students, we considered it necessary to rely on the following methods.

1. To develop national values in students of grades I-VII through folk songs, first of all, it is necessary to analyze the content of music lessons, textbooks and programs, and use all available opportunities. This involves thoroughly studying students' musical abilities, interests, and worldviews, taking into account their age characteristics.

2. Determine the creative environment created for students in the family through answers to the questionnaire questions given to parents, conversations.

3. When analyzing a work of art, determine the place of folk songs in folk traditions and rituals and determine the national characteristics of the work and the events held through conversations or questions and answers.

4. Conducting conversations, questions and answers in the process of music culture lessons in order to form students' knowledge, understanding, interests, and needs about national values.

5. Identifying the national aspects of works through expressive reading, analytical perception, aesthetic conversations, various movements, studying by roles, dance elements, etc., effective use of modern pedagogical technologies.

6. Determine the list of works to be studied for conducting experimental work.

7. Develop questionnaire questions for each grade based on the curriculum to assess acquired knowledge.

8. Establish criteria indicating the level of education in the development of national values and determine their three levels.

9. Determining the level of students' knowledge based on established criteria and calculating the difference between them. In this example, by studying musical heritage, we believe that musical genres, coaching, performing skills, as well as innovative qualities, serve as the main factor in the formation of pedagogical activity of future music teachers. [4]

List of used literature.

1. Karimov.I.A. Yuksak ma'naviyat – engilmas kuch. –T.: "Ma'naviyat", 2008 yil 176-bet.

2. O‘zbekiston Respublikasining "Ta'lim to‘g‘risida"gi Qonuni. – QHMMB, 24.09.2020. 03/20/637/1313-son. **https://lex.uz/uz/**

3. Qudratov.I. Talabalarni xalq qo‘shiqlari vositasida estetik tarbiyalash. Toshkent. Fan 2009 yil.

4. Moyanov I. Qoraqalpoq xalq musiqasi asosida o‘quvchi-yoshlar ma'naviy-axloqiy fazilatlarini shakllantirishning hususiyatlari: pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) . … dis. – Toshkent, 2019. – 153 b.

5. Moyanov Iqlasbay Jiyenbaevich, Raxmanbergenov Nurjigit "ÓZBEK ÚRP-ÁDET HÁM LIRIKALIQ QOSIQLAR", "Zamonaviy ilm-fan va ta'lim istiqbollari" ilmiy-amaliy konferensiyasi. – 2024. – 142-145 b.

6. Moyanov I. TRAINING AND DEVELOPMENT OF ART PERSONNEL //Modern Science and Research. – 2023. – T. 2. – №. 9. – C. 65-69.

7. Jiyenbaevich M. I. COMPETENCE-BASED APPROACH IN HIGHER MUSICAL AND PROFESSIONAL EDUCATION //PROMINENCE OF INFORMATION BASES& MEDIA ASSESSMENTS IN THE POST CONFLICT MARKETING ENVIORNMENT.

8. Moyanov I. TRAINING AND DEVELOPMENT OF ART PERSONNEL //Modern Science and Research. – 2023. – T. 2. – №. 9. – C. 65-69.

GLOBALLASHUV SHAROITIDA QORAQALPOQ XALQ MILLIY CHOLG‘ULARI ASOSIDA O‘QUVCHI-YOSHLAR MA'NAVIY MADANIYATINI RIVOJLANTIRISH MASALALARI

Otarbaev Daniyar Azatbaevich

O‘zbekiston davlat san'at va madaniyat instituti Nukus filiali Teatr san'ati fakulteti dekani

Annotatsiya: Shiddatli virtuallashish jarayani kuchayatgan bir davrda Qoraqalpoq xalq milliy cholg‘ulari asosida o‘quvchi-yoshlar ma'naviy madaniyatini rivojlantirish dolzarb pedagogik muammo ekanligini haqida qisqacha bayon qilingan.

Kalit so‘zlar: Globaliyzatsyia, yoshlar, o‘quvchilar, ma'naviyat, madaniyat, cholg‘u, axloq, musiqa, san'at.

Abstract: During the period of intensified virtualization, the development of the spiritual culture of student youth based on Karakalpak folk national instruments is a pressing pedagogical problem.

Key words: Globalization, youth, students, spirituality, culture, music, ethics, music, art.

Shiddatli virtuallashish jarayani kuchayatgan bir davrda yoshlar tarbiyasini milliy va zamonaviy asosda ilmiy-texnologik isloh qilish borasida olib borilayatgan ishlar uni bugungi kun ehtiyajlaridan kelib chiqqan holda kreativ nuqtai nazardan yandashish muhimligini ko‘rsatmoqda.

Chunki Yangi O‘zbekiston yoshlarini jamiyat talablariga mos ravishda voyaga etkazish, ularni qiziqish va iqtidori, qobiliyat va ijro mahoratini aniqlab bo‘sh vaqtlarini mazmunli va unumli tashkil etish, odobli, axloqiy fazilatlarga ega, yuksak ma’naviyatli, shu bilan birga bilimdon, zukko, ruhan va jismonan sog‘lom, keng dunyaqarash va tafakkurga ega vatanparvar yoshlarni etishtirish yangicha, tizimli yandashuvni talab qiladi.

Bugungi kun tarbiya nazariyasida o‘quvchi-yoshlar ma’naviy madaniyatini rivojlantirish pedagogik zaruriyati nimada, mazkur masalalar echimida qanday ishlar amalga oshirilmoqda, ma’naviy tarbiyaning mazmuni nimalardan iborat degan haqli savolga duch kelamiz.

Ayni vaqtda mamlakatimizda o‘quvchi-yoshlarni ajdodlarning musiqa merosi bilan tanishtirish, ularni musiqiy bilim va ko‘nikmalarini oshirish, qalbida milliy madaniyatga bo‘lgan muhabbatni shakllantirish, yash iste’dodlarni aniqlash va qo‘llab-quvvatlash, yoshlarni jismoniy, intellektual va ma’naviy kamolotga etkazishda tub islohotlar amalga oshirilmoqda.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining, 02.02.2022 yildagi PQ-112-sonli “Madaniyat va san’at sohasini yanada rivojlantirishga doir qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi qarorida ta’lim muassasalarini milliy cholg‘ular, musiqa darsliklari, notalar to‘plamlari va o‘quv-metodik adabiyatlar bilan ta’minlashning yaxlit tizimini yaratish[1] masalalariga alohida urg‘u berilgan.

Shuningdek, O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyaevning **2018 YIL 14 AVGUSTDAGI** 3907-sonli qarorida o‘quvchi-yoshlarning bo‘sh vaqtini mazmunli tashkil etish, musiqa san’atida yoshlar o‘rtasida xalqimiz ma’naviyatini, milliy istiqlol g‘oyasini targ‘ib qilishga, bugungi islohotlarning mohiyatini yaritish[2]ga qaratilgan tizimli ishlarni tashkil etish masalalarining alohida e’tirof etilganligi bejiz emas.

Pedagogik nuqtai nazardan qaraganda, uzluksiz ta’lim tizimining quyi bosqichlaridanoq musiqa fani uchun ajratilgan o‘quv soatlari doirasida “Hayatimga hamrohdir cholg‘u” shiori[1] ostida cholg‘u ijrochiligi dars mashg‘ulotlarini yo‘lga qo‘yish, o‘quvchilarning darsdan tashqari vaqtlarini mazmunli tashkil etish, ularning qiziqishlariga ko‘ra milliy musiqa cholg‘ularida kuy ijro etish bo‘yicha amaliy to‘garaklar tashkil etish, musiqa va san’at maktablarida “Ustoz–shogird” munosabatlarini yanada takomillashtirish, yoshlar o‘rtasida hofizlik san’atini namoyish etishning pedagogik jihatlariga alohida e’tiborni qaratish muhim sanaladi.

Davlatimiz rahbarining mazkur Qarori Qoraqalpoq xalq milliy cholg‘ulari asosida o‘quvchi-yoshlar ma’naviy madaniyatini rivojlantirish dolzarb pedagogik muammo ekanligini, bu borada qilinishi kerak bo‘lgan talaygina muammolar va echimini kutayatgan vazifalar mavjudligini ko‘rsatib turibdi.

Qoraqalpoq xalq milliy cholg‘ulari asosida o‘quvchi-yoshlar ma’naviy madaniyatini rivojlantirish masalalari hukumatimizning madaniyat va san’at sohasida iste’dodli yosh ijodkorlarni izlab topish va qo‘llab-quvvatlash orqali siyasiy-axloqiy, madaniy-ma’rifiy, badiiy-diniy, huquqiy hamda estetik qarashlari ifodasidan keng foydalanish tendentsiyalari borasida olib borayatgan quyidagi ustuvor yo‘nalishlarida o‘z aksini topganligi ayni haqiqatdir:

- o‘quvchi-yoshlar ma’naviy madaniyatini rivojlantirish bo‘yicha normativ-huquqiy bazani takomillashtirish, ularning qalbida milliy madaniyatga bo‘lgan muhabbatni shakllantirish, qiziqishlariga ko‘ra milliy musiqa cholg‘ularida kuy ijro etish malakalarini takomillashtirish;
- o‘quvchi - yoshlarni milliy musiqa cholg‘ularidan kamida bittasida kuy ijro etish ko‘nikmalarini tarkib toptirish sifatini oshirish;
- ta’lim muassasalarida o‘quvchi-yoshlarni amaliy to‘garaklarga jalb etish (amaliy to‘garaklarni olib borish hisobi “Elektron kundalik” dasturi orqali amalga oshirishga erishish, hamda har chorakda to‘garak ishtirokchilarining hisobot kontsertlarini tashkil qilish) uchun munosib shart-sharoitlar yaratish;

- Qoraqalpoq hududining o‘ziga xos musiqiy fol’klori namunalari yardamida o‘quvchilar orasida milliy va umuminsoniy qadriyatlarga sodiqlik, diniy bag‘ri kenglik va millatlararo totuvlik ruhiyatini mustahkamlash.

Shuningdek musiqa fani mazmuni butunlay qayta ishlab chiqildi mazkur fan uchun haftasiga belgilangan bir o‘quv soati hamda unga qo‘shimcha ravishda har hafta milliy musiqa cholg‘ularida kuy ijro etish amaliy to‘garaklari va fakul’tativ darslari o‘tkazish, hamda milliy an’analarni, qadriyatlarni chuqur o‘rganish yash avlodning asosiy vazifalaridan biri sifatida belgilab quyildi.

Xulosa qilib aytganda, musiqa darslarida o‘quvchilarning qiziqishlarini oshirishda uni haqiqiy ta’lim-tarbiya vositasiga aylanishida zamonaviy pedagogning kreativ potentsiali yuqori bo‘lishi talab etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati.

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Qarori, 02.02.2022 yildagi PQ-112-son Madaniyat va san’at sohasini yanada rivojlantirishga doir qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida. LEX.UZ – O‘zbekiston Respublikasi Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi.

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Qarori, 14.08.2018 yildagi PQ-3907-son “Yoshlarni ma’naviy-axloqiy va jismoniy barkamol etib tarbiyalash, ularga ta’lim-tarbiya berish tizimini sifat jihatidan yangi bosqichga ko‘tarish chora-tadbirlari to‘g‘risida” LEX.UZ – O‘zbekiston Respublikasi Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi.

3. Moyanov Iqlasbay Jiyenbaevich, Raxmanbergenov Nurjigit “ÓZBEK ÚRP-ÁDET HÁM LIRIKALIQ QOSIQLAR”, “Zamonaviy ilm-fan va ta’lim istiqbollari” ilmiy-amaliy konferensiyasi. – 2024. – 142-145 b.

4. Moyanov I. TRAINING AND DEVELOPMENT OF ART PERSONNEL //Modern Science and Research. – 2023. – T. 2. – №. 9. – C. 65-69.

5. Jiyenbaevich M. I. COMPETENCE-BASED APPROACH IN HIGHER MUSICAL AND PROFESSIONAL EDUCATION //PROMINENCE OF INFORMATION BASES& MEDIA ASSESSMENTS IN THE POST CONFLICT MARKETING ENVIORNMENT.

6. Moyanov I. TRAINING AND DEVELOPMENT OF ART PERSONNEL //Modern Science and Research. – 2023. – T. 2. – №. 9. – C. 65-69.

INGLIZ TILINI O‘RGANISHDA PEDOGOGIK MULOQOTNI RIVOJLANTIRISHNING SAMARALI USULLARI

O‘zbekiston davlat jahon tillari universiteti 1-kurs talabasi Sveta Rashidova
Ilmiy rahbar: Karimova Nilufar

Annotatsiya: Ushbu maqolada ingliz-tili darslarini o‘rganish davomida pedogogik muloqot jarayonlarini rivojlantirishning foydali usullari yoritilgan. Muloqot davomida o‘zaro tushunish, ishonch, hamkorlik muhitini yaratish muhim ahamiyati kasb etishi ta’kidlanadi, hamda kommunikativ yondashuv, interaktiv metodlar va zamonaviy texnologiyalardan foydalanishning o‘rni ko‘rsatib o‘tilgan.

Kalit so‘zlar: pedogog, pedogogik muloqot, metodlar, ingliz tili, dars.

Hozirgi globallashuv davrida ilm-fanga alohida urg‘u berilgan va yuqori cho‘qqilarni ko‘zlayotgan yurtimiz uchun pedogoglarning o‘rni bo‘lakcha hisoblanadi. Respublikamizda mustaqil fikrlaydigan, ijodiy faol va bilimli pedogoglarimiz soni yuqori. Bundan tashqari, ilmli bo‘lish, jahon miqyosidagi sovrinlar g‘olibi yoki g‘olibasi bo‘lish maqsadida yurgan ilmga

chanqoq o‘quvchilar ham talaygina va ularning samarali metodlar bilan o‘qishi yanada kuchliroq natija bera oladi. Bunda eng muhimi bu pedogogik muloqot hisoblanadi.

Ta’kidlash kerakki, ta’limning insonparvarlik qoidalarini amalga oshirish ob’ektiv va sub’ektiv xususiyatga ega muayyan qiyinchiliklar bilan bog’liq. Ob’ektiv qiyinchiliklar orasida muomalani tashkil qilishga o’qituvchilarni an’anaviy tayyorlash masalasi ham bor. Maktabda shaxslar aro munosabatlarga insonparvar tus berishda o’qituvchi rolining ortishi kasbiy-pedagogik faoliyatga talabalarning moslashishini takomillashtirish zarurligini taqozo qiladi.

Pedogogik muloqot-bu o‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasidagi axborot almashinuvi, hissiy va intellektual o‘zaro ta’sir jarayoni bo‘lib, uning maqsadi ta’lim va tarbiya samaradorligini oshirishdan iborat.

Bugungi kunda ingliz tilini o‘qitish jarayoni nafaqat grammatik bilimlarni shakllantirish, balki o‘quvchilarni erkin fikrlashga, muloqotda faol bo‘lishga o‘rgatishni ham talab qiladi. Shuning uchun ingliz tili darsida pedogogik muloqotni to‘g‘ri yo‘lga qo‘yish ta’lim samaradorligini oshiradi.

Ingliz tili darslarida kommunikativ yondashuv o‘quvchilarga tilni tabiiy muloqot vositasi sifatida o‘rganish imkoniyatini beradi. ”Role-play”, ”Dialogue”, ”Interview” kabi mashqlar orqali talabalar o‘z fikrini mustaqil bayon etishni o‘rganadilar.

Interaktiv metodlardan foydalanishda “Brainstorming”, ”Debate”, ”Think-Pair-Share” kabi metodlar o‘quvchilarni dars jarayonida faol ishtirok qilishga undaydi. Bu jarayonda o‘qituvchi rahbarlik qilishiga qaramay, asosiy faoliyat markazida o‘quvchi bo’ladi.

Zamonaviy texnologiyalarni qo‘llashda multimedia taqdimotlari, videodarslar, onlayn platformalar (Kahoot, Quizlet, Duolingo va boshqalar) yordamida darsni juda qiziqarli va unumli tashkil qilish mumkin. Sababi bu ko‘nikmalar o‘quvchida muloqotga kirishish istagini oshiradi.

Psixologik qulay muhit yaratish-muloqot yaxshi natija berishi uchun o‘qituvchi sinfda do‘stona, ishonchlilikka ega muhit yaratishi lozim. O‘quvchining fikrini hurmat qilish, xatolarni to‘g‘irlashda yumshoqlik bilan yondashish bu uslibning asosiy tamoyillaridan biri hisoblanadi.

Ayni paytda talabalarni oliy o‘quv yurtlarida kasbga tayyorlash davrida ularni kasbiy-pedagogik faoliyatga moslashtirish maxsus tadqiq qilingan ishlar yetarli emas.

oliy o‘quv yurtlarida sharoitida kasbiy-pedagogik faoliyatga talabani moslashtirishning o’rganilishini quyidagi qator sabablar taqozo qiladi:

–pedagogik kasbga abiturentlar motivatsiyasining pastligi;

–ijtimoiy-iqtisodiy va kasbiy-pedagogik sharoitlar o‘zgarishi va ularga shaxsning moslashishi jarayoni sur’atlarining nomutanosibligi;

–pedagogika oliy o‘quv yurtlarida bitiruvchilaridan innovatsion faoliyatga yo‘nalishni, shaxsiy o‘ziga xosliklarini zamonaviy maktab talablariga moslashtirishni va mana shu asosda sub’ekt-sub’ekt bilan munosabatlarning insonparvarlik usullarini ishlab chiqishni talab qiladigan yangi tipdagi o‘quv yurtlarining paydo bo‘lmoqda;

–maktabda shaxslararo munosabatlar insonparvar tus olishida o‘qituvchining roli ortishi bilan.

Mazkur sabablar oliy o‘quv yurtlarida talabalarni kasbiy-pedagogik tayyorlashni takomillashtirishni talab qiladi.

Xulosa o‘rnida shuni ayta olamanki, ingliz-tili darslarida pedogogik muloqotni rivojlantirish ta’lim jarayoning ajralmas qismidir. Kommunikativ yondashuv, interaktiv metodlar, zamonaviy texnologiyalar va psixologik qulaylikni uyg‘un qo‘llash orqali darslar samaradorligi oshadi. Natijada o‘quvchilar tilini faqat o‘rganibgina qolmay, balki uni amaliy muloqotda qo‘llash ko‘nikmasiga ham ega bo‘ladilar.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni.-Toshkent, 2020
2. Mamatqulova D. “Ingliz tili darslarida kommunikativlikni metodlarni qo’llashning ahamiyati”// “Til va ta’lim” jurnali,№3,2022.

3. To‘xtayeva M.”Chet tillarni o’qitishda zamonaviy yondashuvlar”.-Toshkent:Fan va texnologiya,2020

“TEMURBEKLAR MAKTABI” O‘QUVCHILARINI SPORT VA HARAKATLI O‘YINLAR ASOSIDA VATANPARVARLIK RUHIDA TARBIYALASHNING PEDAGOGIK IMKONIYATLARI

O‘zDJTU, o‘qituvchi -Mirzaxmedov Sherzod.

Annotatsiya

Ushbu maqolada “Temurbeklar maktabi” o‘quvchilarida vatanparvarlik ruhini shakllantirishda sport va harakatli o‘yinlarning pedagogik imkoniyatlari tahlil qilingan. Yosh avlodni jismoniy tarbiya orqali Vatanga sadoqat, mas’uliyat, jamoaviylik va iroda sifatlarini rivojlantirishning nazariy asoslari yoritilgan. Shuningdek, o‘quvchi-yoshlarning harbiy-vatanparvarlik ruhini shakllantirishda harakatli o‘yinlar, musobaqalar, sport mashg‘ulotlarining motivatsion va tarbiyaviy ahamiyati ochib berilgan. Maqola davomida “Temurbeklar maktabi” tizimida sport vositalaridan samarali foydalanishning ilmiy-pedagogik yondashuvlari tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: vatanparvarlik, sport, harakatli o‘yinlar, jismoniy tarbiya, Temurbeklar maktabi, pedagogik imkoniyatlar, yoshlar tarbiyasi.

Bugungi kunda O‘zbekiston Respublikasida yoshlarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalash davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biridir. Prezident Shavkat Mirziyoyev ta’kidlaganidek, *“Yosh avlod — Vatan kelajagi, uni bilimli, jismonan sog‘lom va vatanparvar ruhda tarbiyalash bizning eng muhim vazifamizdir.”* Shu nuqtai nazardan “Temurbeklar maktabi” tizimi yoshlarni harbiy, jismoniy va ma’naviy jihatdan tayyorlashda muhim o‘rin tutadi. Temurbeklar maktabining asosiy maqsadi – o‘quvchilarda milliy g‘urur, Vatanga sadoqat, intizom va mas’uliyat tuyg‘ularini shakllantirishdir. Ushbu jarayonda sport va harakatli o‘yinlar orqali ularni jismonan chiniqtirish, ruhiy bardamlikni oshirish, jamoada harakat qilish madaniyatini rivojlantirish muhim pedagogik vosita bo‘lib xizmat qiladi.

Temurbeklar maktabining pedagogik vazifalari va tarbiyaviy yo‘nalishlari

“Temurbeklar maktabi” – bu harbiy-vatanparvarlik yo‘nalishidagi o‘quv muassasasi bo‘lib, u yoshlarni kelajakdagi harbiy xizmatga, jamoaviy faoliyatga va rahbarlik fazilatlariga tayyorlaydi. Ushbu tizimda:

- intizom, mas’uliyat, irodaviy sifatlarni shakllantirish;
- jismoniy chiniqtirish orqali psixologik barqarorlikni mustahkamlash;
- sport orqali liderlik, tezkor fikrlash, muloqot ko‘nikmalarini rivojlantirish;
- o‘yin faoliyati orqali ijtimoiy faollik va vatanparvarlikni uyg‘otish kabi maqsadlar ko‘zda tutiladi.

Pedagogik jarayonda har bir mashg‘ulot faqat jismoniy tayyorgarlikni emas, balki ma’naviy-ruhiy jihatdan mustahkamlashni ham nazarda tutadi. Bu o‘quvchilarni real hayotdagi sinovlarga tayyorlaydi.

Sport faoliyatining vatanparvarlik tarbiyasidagi o‘rni

Sport yoshlarni jismonan chiniqtirish bilan birga, ularning ma’naviy dunyosini ham boyitadi. Musobaqalar jarayonida o‘quvchi o‘z jamoasining g‘alabasi uchun kurashadi, raqibga hurmat bilan qaraydi, bu esa Vatan oldidagi mas’uliyat tuyg‘usini mustahkamlaydi.

Vatanparvarlik tarbiyasining sportdagi asosiy jihatlari:

- **Milliy g‘ururni shakllantirish:** milliy sport turlari orqali tarixiy qadriyatlarni singdirish.
- **Jamoaviylikni rivojlantirish:** o‘zaro yordam, birdamlik, ishonch tuyg‘ularini tarbiyalash.

- **Ma’naviy tayyorgarlik:** mag‘lubiyatni sabr bilan qabul qilish, g‘alabaga halol yo‘l bilan erishish madaniyatini shakllantirish.
- **Psixologik barqarorlik:** sport mashg‘ulotlari stressga bardoshli, irodali shaxsni tarbiyalaydi.

Shu sababli “Temurbeklar maktabi”da sport mashg‘ulotlari oddiy dars emas, balki vatanparvarlik darsidir.

Harakatli o‘yinlarning tarbiyaviy va pedagogik imkoniyatlari

Harakatli o‘yinlar — o‘quvchi shaxsining faol, emotsional, ijtimoiy jihatdan rivojlanishiga xizmat qiluvchi samarali vositadir. Ular o‘zida jismoniy mashqlar, ijtimoiy rollar va psixologik o‘zaro ta’sir elementlarini birlashtiradi.

Pedagogik afzalliklari:

1. O‘yin jarayonida o‘quvchi o‘zini jamoa a’zosi sifatida his qiladi.
2. Harakatli o‘yinlar orqali tezkorlik, diqqat, iroda va qat’iyat rivojlanadi.
3. Raqobat muhiti motivatsiyani oshiradi va o‘zini baholash ko‘nikmasini shakllantiradi.
4. Harakatli o‘yinlarda vatanparvarlik elementlari (ramzlar, tarixiy shaxslar obrazlari, milliy qadriyatlar) kiritilganda, bu jarayon yanada samarali bo‘ladi.

Masalan, “Vatan himoyachilari estafetasi”, “Bayroqni himoya qil” kabi o‘yinlar orqali yoshlar jismoniy faoliyatni vatanparvarlik bilan uyg‘unlashtiradilar.

Temurbeklar maktabida sport mashg‘ulotlarini tashkil etish metodikasi

Sport mashg‘ulotlarini samarali tashkil etishda quyidagi metodik yondashuvlar muhim:

- **Integrativ yondashuv:** jismoniy, aqliy va ma’naviy tayyorgarlikni uyg‘un olib borish.
- **Motivatsion yondashuv:** har bir mashg‘ulotni maqsadli, vatanparvarlik mazmunida tashkil etish.
- **Refleksiv yondashuv:** o‘quvchilar o‘z faoliyatini tahlil qilib, xulosa chiqara olishlarini rag‘batlantirish.

Mashg‘ulotlar davomida rahbar o‘qituvchilar sportchilarni Vatan himoyasiga tayyorlanayotgan shaxslar sifatida ruhlantiradi, bu esa psixologik barqarorlikni oshiradi.

Sport va o‘yinlar orqali shaxsda vatanparvarlik sifatlarini shakllantirish mexanizmlari

Педагогик ta’sir jarayonida quyidagi bosqichlar muhim:

1. **Kognitiv bosqich** – o‘quvchi vatanparvarlik tushunchalarini anglaydi.
2. **Emotsional bosqich** – sport va o‘yinlar jarayonida Vatanga nisbatan faxr, g‘urur hislari uyg‘onadi.
3. **Xulqiy bosqich** – o‘quvchi o‘z xatti-harakatida vatanparvarlikni ifoda etadi.

Masalan, jamoaviy sport o‘yinlarida o‘z jamoasining bayrog‘ini himoya qilish, o‘zaro hurmat va birdamlikni saqlash — bu vatanparvarlikning amaliy ko‘rinishidir.

“Temurbeklar maktabi” o‘quvchilari uchun sport va harakatli o‘yinlar – bu nafaqat jismoniy chiniqtirish, balki Vatanga muhabbat, intizom va liderlik fazilatlarini shakllantiruvchi kuchli pedagogik vositadir. Sport orqali yoshlar nafaqat sog‘lom, balki ma’naviy yetuk, mustaqil fikrlovchi, o‘z xalqining manfaatlari uchun xizmat qilishga tayyor shaxs bo‘lib voyaga yetadilar. Shu bois pedagogik tizimda sport va harakatli o‘yinlarning tarbiyaviy imkoniyatlarini chuqur o‘rganish, ularni ta’lim jarayoniga tizimli tatbiq etish zamon talabi hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mirziyoyev Sh.M. *Yangi O‘zbekiston strategiyasi.* – Toshkent: O‘zbekiston, 2021.
2. To‘xtasinov A. *Vatanparvarlik tarbiyasi nazariyasi va amaliyoti.* – Toshkent, 2019.
3. Karimova V.M. *Psixologiya va yoshlar tarbiyasi asoslari.* – Toshkent, 2020.
4. Mavlonov A. *Jismoniy tarbiya pedagogikasi.* – Toshkent: “Fan”, 2018.
5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 28-yanvardagi “Temurbeklar maktabi faoliyatini takomillashtirish to‘g‘risida”gi qarori.
6. Akhmedov N. *Sport va tarbiya integratsiyasi orqali shaxs rivoji.* – “Pedagogika va psixologiya” jurnali, 2021, №2.

7. Hasanov I. *Harakatli o'yinlar orqali yoshlarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalash.* – "Jismoniy madaniyat" ilmiy jurnali, 2022, №4.

TRANSLATION IN REGARD THE CULTURAL NUANCES OF THE LANGUAGE

Bannopova Zulxumor Xatamovna, senior teacher, department functional lexicos of the filology faculty, of the Uzbekistan state world language university

Ashurova Feruza senior teacher, Uzbekistan state world language university

Abstract: The following paragraph raises the question of the need to enhance the structural range and operational abilities of the modern dictionary (bi- or multilingual) to avoid laciness in the transmission of cultures and non-equivalent phrases into every other language. Without it the dictionary is incomplete and languages are unequal. The article offers with a number of alternatives of asymmetry reflection of the cultureless in the context of social and ethno-psychic reality of a native-speaking community. The specifics of lexicographical transmission is found in order to emphasize the want of in addition investigation of the linguistic map of the world. Linguistics of the recent years is a properly illustration of everyday traits in the modern humanitaristics: we witness an an increasing number of obvious inclination to interdisciplinarity and interparadigm in approaches to such complicated objects as a language, deep perception of it as an anthropological phenomenon in the immanent relationships with psychological and behavioural matrices, with ethno cultural origins of the linguistic picture of the world.

Key words: linguistic and intellectual pix of the world, non-equivalence and lexical gaps, semantics and pragmatics of language signs, Classification of culturemes, In modern linguocultural research, linguocultural material through potential of some other language, lexicographers pursuits at a dictionary to end up as environment friendly and nonideological tool as possible, Equivalence (or its absence) is a marginal phenomenon, "Translation starts offevolved with setting up equivalence on the word level" the journey of cutting-edge lexicographers actually shows that in the method of compilation of any bilingual or extra lingual translation dictionary, the problems of conveying subculture specificity.

Therefore, linguoculturology is one of the most dynamically developing fields of linguistics and linguocultural studies which develops both standard (the relationship of culture and language, speech and language, comprehension of meaning-making rules) and new (conceptology and culture, linguistic and intellectual pics of the world, non-equivalence and lexical gaps, semantics and pragmatics of language signs) issues. Indeed, the potential to talk and think in a sure language largely defines a cultural identity. Individual appreciation of the world is linked with the linguistic group, which we belong to. Since the speakers of one of a kind languages discover the world differently, it is impossible to learn a unique language without simultaneous examining its cultural context (Hall, 2002).The linguocultural works of recent years have amassed a lot of terminological principles which in one way or another reflect an vital cultural which means and attraction to the national, cultural specificity of meaning-making: cultural component, culture-related vocabulary, the national-authentic language, linguo-specific vocabulary, ethno-cultural vocabulary, lexical gaps, non-equivalent lexis, culture-carrying vocabulary, history knowledge, realia, culturemes, culturonym, linguocultural environment, the country wide specificity of verbal communication, lexical background, linguistic episteme, countrywide concept, country wide symbol, etc. The lookup of comparable phenomena is transferring divergently as nicely – both through potential of language clichés analysis and the study of phraseological units, stylistically marked vocabulary and identification of stereotypes of linguistic consciousness, as properly as examination the underlying phrase semantics.

The term "cultureme" itself used to be created outside the boundaries of linguistics, in the cultural theory of S. Lem, in which it describes, first of all, the minimal, indivisible units of culture:

rituals, values, and stereotypes.In modern-day linguocultural lookup the term “cultureme” is a hotly debated subject and demonstrates a variety of procedures to its content. V. Gak considers cultureme “as a signal of tradition that additionally has a linguistic expression” (Gak, 1998). A. Vezhbitskaia regards cultureme as “an built-in interlevel unit, the shape of which is the cohesion of a sign and language meaning, while the content material – the unity of language that means and cultural value” (Vezhbitskaia, 1999). V. Vorob´ov singles out a linguistic cultureme along with a cultureme, given that “a cultureme” is considered to be an element of reality (an object or a situation), attributed to a specific culture, whilst “a linguistic cultureme” is the projection of the lifestyle factor into a language sign" (Vorob´ov, 1997). However, this strategy is linguistically restricted and ignores the immanent asymmetry of the which means and the implementation, as semantic load of cultureme is much higher than that of realia, because it appeals to culturally widespread information, it is extrapolated to other stages of the ethno-cultural photo of the world.Various languages vary from one any other in the way of organizing informative variations (perception and conceptualization of the world), and now not in separate cultureme, though it’s well worth noting that the countrywide specificity of cultureme content material most wholly reveals itself solely in contrast with the possible gadgets of implementation in some other language, interculturemes and intraculturemes disclose specifically in the asymmetry and lexical gaps. Therefore, the attempts to deliver the linguocultural cloth via means of some other language is constantly related with difficulties of reconstruction of all the linguistic focus and, in this way or another, doomed to struggle with the lexical gaps to overcome the natural asymmetry of languages.A. Bukhonkina suggests the classification of cultureme (Bukhonkina, 2002), based on the unique characteristics of their internal form and specificity of interlinguistic asymmetry; however, this approach is more applicable to the realia, considering the cultural magnitude and immanent signification is often ignored. So, the researcher singles out (as the examples Ukrainian and Polish cultureme were used, each taken from traditional ethno-culture and present day ones, with semantic layers, and shifts in the internal form) and in prevalent (the branch of non-verbal communication research that examines the cultural position of taste sensations, rituals and traditions, associated with food, delicacies as a reflection of countrywide mentality).

Crawford distinguishes two types of untranslatability, linguistic and cultural. Linguistic untranslatability occurs when there is no lexical or syntactic substitute in language for the Source language item. This is the result of the differences between the Source language and the Target language.Cultural untranslatability is due to the absence in the target culture of a relevant situational feature for the Source language text. Translation is not an isolated endeavour; it is a part of an ongoing process of intercultural transfer: a transfer across linguistic and cultural boundaries. The translator has to present the aspects of social culture that is unfamiliar to the receiving audience. They consists of elements of the material culture like food, dress and tools, factors of social structures like customs and law, features of the natural world like weather, flora and fauna, and social functions like festivals, rituals and ceremonies. Such elements of the source culture have no equivalents in the receptor language. The translator may transfer the source culture item untranslated into the Target language; he may transcribe the item in the Target language and provide an explanatory footnote for the readers of the receptor culture.Popovic also distinguishes two types of untranslatability without making a separation between the linguistic and the cultural. The first is defined as the problem of connotation:A situation in which the linguistic elements of the original cannot be replaced adequately in structural, linear, functional or semantic terms in consequence of a lack of denotation or connotation. (Gentzler, 1993: 85) The source culture item eludes translation due to the failure of target culture items to denote it in the target language. The second type goes beyond the purely linguistic; it reflects the inadequacy of language itself: A situation where the relation of expressing the meaning, i.e., the relation between the creative subject and its linguistic expression in the original does not find an adequate linguistic expression in translation. (Gentzler, 1993:85-86)The creative subject finds appropriate expression in the source language, but it fails to find appropriate expression in the target language. Since language

is a modeling system within a culture, cultural untranslatability is inevitably implied in any process of translation. The types of untranslatabilty Catford and Popovic define correspond to each other.

Linguistic untranslatability arises mainly due to the problem of suggestive meaning. A word attains different shades of meaning through its context, etymology, appropriation, time and place, association, contrast, gender, and collocation. While English does not distinguish between the words used for greeting someone face to face or when answering the telephone, French, German and the Italian all do make that distinction. The Italian pronto is used as telephonic greeting like the German hallo. The Italian ciao is used equally on arrival and departure, and not to the specific context of arrival or initial encounter. Moreover, German and French use as forms of greeting brief rhetorical questions, whereas in English rhetorical questions like How are you? or How do you do? are used only in formal situation . So, the translator, who is faced with the task of translating hello into any language, should first extract a core of meaning which is applicable to his translation of the word hello. Jakobson has described this as interlingual transposition, while Ludskanov, in his A Semiotic Approach to the Theory of Translation, calls it Semiotic transformation. It is the replacement of the signs encoding a message by signs of another code, preserving invariant information with respect to a given system of reference. In the case of hello the invariant is the notion of greeting

1. Holmes J. S. The Name and Nature of Translation Studies. 3d International Congress of Applied Linguistics: Abstracts. Copenhagen, 1972; Holmes J. S. The Name and Nature of Translation Studies. Amsterdam: University of Amsterdam, Department of General Studies, 1975.
2. Комиссаров В. Н. Слово о переводе. – М., 1973; Швейцер А. Д. Перевод и лингвистика. – М., 1973; Федоров А. В. Введение в теорию перевода. – М. 1958.
3.NewmarkP. Approaches to Translation. – New York a.o.: Prentice Hall, 1988. – P. 19.
4.Catford J. C. A Linguistic Theory of Translation. – London: OxfordUniversity Press, 1965.
5.Миньяр – Белоручев Р. К. Теория и методы перевода. – М.: Московский лицей, 1996. – С.29.
6.Nida E., Taber C. Theory and Practice of Translating. – Leiden: Brill, 1969.
7.Benjamin W. Illuminations. – New York, 1955. - P.75.
8.Encyclopedia Britannica. Version 1997. CD-ROM.
9.Бархударов Л. С. Язык и перевод. – М.: Международные отношения, 1975; Ревзин И. И., Розенцвейг В. Ю. Основы общего и машинного перевода. – М.: Высшая школа, 1964. –С.64.
10.Кузьмин Ю. Г. К вопросу о предмете и месте теории перевода. // Вопросы теории и практики научно-технического перевода. Р, 19

THE ROLE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN ORGANIZING THE PEDAGOGICAL PROCESS

Omarova Turkan Islam
Senior lecturer -UzSWLU
turkanomerova95@gmail.com

Abstract: The article is devoted to the problem of artificial intelligence, which is considered one of the most important and newest achievements of our century. The article provides information about the history of the emergence of artificial intelligence, which is derived from the concept of "Fuzzy Logic" by the Azerbaijani scientist Lutfi-Zadeh. The main line of the article is the place, role and importance of artificial intelligence in the organization of pedagogical work.
Keywords:

artificial intelligence, intellectual approaches, pedagogical process, Lutfali Alasgarzadeh, Lutfi-Zade legacy, application of artificial intelligence, pedagogical technologies, pedagogical innovations, innovative approaches

Introduction: The Republic of Azerbaijan has attracted attention with its scientific innovations, both in the years after we gained independence and during the period of independence.

It is necessary to specially note the care taken to involve the representatives of the younger generation in scientific research, to obtain scientific degrees and scientific titles. Since the first years of our independence, the world-famous Azerbaijani scientist Lutfi-Zade (Lutfeli Rahim oglu Alasgarzadeh), who created a laboratory on the problems of "Fuzzy Logic" within the University of Berkeley in the State of California, America, a group of Azerbaijani scientists who met with him in different cities of Germany listened to his lectures with pleasure. At the conference, along with Azerbaijani scientists, scientists from other countries of the world also expressed their views on "Fuzzy Logic". Today, artificial intelligence, born from fuzzy logic, has gained more popularity in the international environment. As a certain ideal, artificial intelligence is a rather abstract construct that has no real basis. But artificial intelligence is also a kind of real relationship between man and society. Neither epistemological nor methodological procedures exhaust its essence. In this regard, artificial intelligence provides a process of strengthening the synthesis of cognitive procedures that have both a sensory and a rational basis. Artificial intelligence is a set of certain abilities to find some principle in knowledge itself, that is, to express the possibility of reflection, to recreate the goal, to choose ways to achieve it (3, p. 513).

Globalization is a historical process that has unified the world, increasing the mutual influence and dependence of peoples and states.

The historical system that emerged under the influence of globalization factors is reflected as follows:

- The use of electronic communication tools to minimize the time and space that separates people;
- Technological changes that allow the distribution of manufactured products around the world;
- The formation of global ideologies, such as the environmental or human rights movement (3, p. 617)

Research object: It is worth noting that innovations and innovative approaches, which are among the most important achievements of the globalization era, have also been integrated into the pedagogical environment. Today, the use of pedagogical technologies and pedagogical innovations in educational institutions has become commonplace. The word “innovation” is a Latin word and carries shades of meaning such as “renewal”, “innovation”, “making a fundamental change”, “unveiling any innovation”. “Innovation” as a term has received the status of pedagogical terminology since the 60s. Back in the mid-60s in Europe. In the USA, all innovations applied were called innovations. Currently, the range of innovations applied in general education schools of the West, the USA, developed Asian countries, especially Russia is very rich (5, pp. 580-581). It should be noted as a matter of pride that in the current conditions, the use of innovative tools in all types of educational institutions of our country, including preschool, primary, secondary, secondary-specialized and higher educational institutions, has paved the way for the application of artificial intelligence, if we may say so. All this ensures the gradual development of innovations in educational institutions. Which stages of development can be classified as follows:

- The stage of birth, emergence of new ideas, propositions, concepts. This stage is sometimes conditionally called the “discovery stage”:
- The stage of theoretical systematization of the born, emerging discovery, finding, conceptual idea:
- The stage of determining the possibilities and effective ways of applying the discovered innovations in practice:

- The stage of eliminating the contradictions, inconsistencies and shortcomings that appear during the application of innovations in practice:
- The stage of obtaining a sustainable effect:
- The stage of application and description of the discovered innovations, that is, the stage of dissemination of the innovation:
- The stage of applying the discovered innovation to a specific field of activity and increasing the sustainable effect;
- Replacement of applied innovations with new ones. The stage of division of the continuous effectiveness of the product, which is created by the power of new innovations, into new categories. This is also called the stage of determining the higher category;
- Continuation of searches, etc. (5, p. 581).
- As a continuation of the mentioned stages of development of globalization, it is necessary to note the possibilities of applying artificial intelligence.

Lotfi-Zadeh's Soft Computing results are being applied in many countries of the world. This theory embodies the intellectual combinations of fuzzy logic, artificial neural networks, genetic algorithms, chaos theory and probabilistic inference paradigms. The world's most famous computer centers and the largest production networks are being created on the basis of Lotfi-Zadeh's Soft Computing theory. In particular, the new work system implemented in these networks is the theory of computers that work with words (not numbers). The greatness of this theory is that the granulation of information in these computers is regulated not by numbers or codes, but only by words and sentences. Today, there is no popular management center in our world that does not refer to this discovery of Lotfi-Zadeh (5, p. 672).

The name of the Azerbaijani scientist Lutfi-Zade, who brought fame to world science, is mentioned today along with Aristotle, Bahmanyar, N. Tusi, Newton, Einstein and other prominent figures. Currently working as the head of the department and head of the Soft Computing Research Institute at the University of California, Berkeley, USA, this scientist has become an undisputed leader by putting forward the idea of fuzzy logic for the first time in the world.

Conclusion: The creation of discrete and digital control information and communication systems by Lutfi-Zadeh and his fame as the founder of this theory became a real sensation (5, p. 671).

Even in a number of countries, textbooks on “Zadeh transformations” were published. Even today, Lutfi-Zadeh’s legacy is increasingly being used in most countries of the world. The “Pedagogy” textbooks used in higher education institutions of our country also contain paragraphs and sections entitled “Lutfi-Zadeh’s legacy and its use in secondary schools”. In particular, Lutfi-Zadeh’s “Zadeh transformations” applied in the system of mathematics and technical sciences are famous all over the world.

The role played by the Laplace transform in mathematics and technology is played by the Lutfizade transform at the same level and even more than that. One of Lutfizade's greatest contributions is the proposal of theories of control and observability of state space dynamic systems, which form the basis of modern management science. Through these theories, Lutfizade, who was the first in the world to make proposals about controlled and observable objects of the state space, gained fame as the owner of great inventions. He proved that there can be infinite values between one and zero. This proposal became a great theory for humanity, thus, along with classical mathematics, a new field of science called fuzzy mathematics was created. As a result, separate sections of world science began to emerge (5, p. 671).

References:

1. Abbasov A.N., Alizade H.A. Pedagogy (textbook). Baku, Translated, 2024.
2. Qasemli V. et al. Digital economy. Baku, “Azprint” publishing house, 2023.
3. Nazarov M.H., Nabiyev A.M. Fundamentals of social management. Baku, TIC Print, 2024.

4. Nazarov M.H., Guliyev N.Z., Nazarova X.M. Pedagogical technologies. Textbook. Baku, ADPU publishing house, 2020.
5. Sadigov F.B. General pedagogy. Baku, Maarif, 2024.

PEDAGOGNING MULOQOT JARAYONIDA RUHIY HOLATI VA UNI BOSHQARISH YO‘LLARI

O‘zbekiston davlat jahon tillari universiteti 1-kurs talabasi Olimova Yulduzxon, Ilmiy rahbar: Karimova Nilufar

Annotatsiya: Barchamizga ma’lumki, pedagogning muloqoti ta’lim-tarbiya uchun eng muhim omillardan biri hisoblanadi. O‘qituvchi nafaqat bilim beruvchi balki, o‘quvchilarga tarbiya berish uchun ham muhim omil sifatida qaraladi. Shuningdek, pedagogning ruhiy holati darslarning samaradorligiga hamda o‘quvchilar bilan yaxshi muloqotda bo‘lishiga tasir qiladi. Ta’lim jarayonida o‘qituvchi deyarli har kun turli harakterga ega o‘quvchi va ota-onalar bilan muloqotda bo‘ladi va aynan shunday hollarda pedagogning hissiy holati, sabr-toqati shu bilan birga, psixologik barqarorligi muhim ahamiyat kasb etadi.

Kalit so‘zlar: ruhiy holat, pedagog, o‘quvchi, muloqot.

Bilamizki, hozirgi kunda zamonaviy o‘qituvchi o‘z kasbiy faoliyatida turli ruhiy bosimlar, stress va ziddiyatli holatlarga duch keladi. Shu sababdan, pedagogning muloqot jarayonidagi ruhiy holatini o‘rganish uni boshqarish usullarini ishlab chiqish va amalda tadbiq etish bugungi kunda ta’lim tizimi oldida turgan eng muhim vazifalardan biridir. O‘qituvchining ruhiy holati uning o‘ziga bo‘lgan ishonchini, kayfiyatini, his-tuyg’ularini va harakterini ifodalaydi va shu orqali o‘quvchilar bilan bo‘lgan muloqot davomida bular o‘z ta’sirini ko‘rsatadi. Masalan, xotirjam va yaxshi kayfiyatda bo‘lgan pedagog dars davomida o‘ziga va o‘quvchilariga qulay psixologik muhitni yarata oladi va shu bilan birga, o‘quvchilarni dars davomida faollikka undaydi, turli xil quvnoq o‘yinlar bilan darsni yaxshi o‘tkaza oladi. Aksincha, yomon kayfiyat va asabiy holda bo‘lgan o‘qituvchi o‘quvchilarda ishonchsizlik va qo‘rquvni paydo qiladi va dars samaradorligini pasaytiradi. Ruhiy holatni boshqarish uchun turli xil psixologik omillar mavjud. Avvalo, har bir pedagog o‘zini anglashi va his-tuyg’ularini tahlil qila bilishi lozim. Ikkinchidan, har qanday holatda ham ijobiy fikrlab vaziyatni yaxshi tomonga o‘zgartira bilishi kerak. Shuningdek, o‘qituvchi o‘quvchining holatini tushunishi, unga samimiy munosabatda bo‘lishi muloqotni yanada yengillashtiradi ya’ni bu boshqalarni his qila bilish psixikasidir.Bundan tashqari, ishga bo‘lgan mehr, maqsad sari intilish o‘qirtuvchiga kuch va motivatsiya beri. Ruhiy holatni boshqarish yo‘llariga keladigan bo‘lsak, pedagog o‘z ruhiyatini nazorat qila bilishu uchun turli xil usullardan foydalana olishi mumkin.

Masalan, muloqot madaniyatiga amal qilish yani ohang, yuz ifodasi, tana tili orqali ijobiy muhit yaratishi mumkin. Professional o‘sish usuli orqali psixologik treninglar, seminarlar, yangi bilimlarni o‘zlahtirish imkoniga ega bo‘la olishadi shuningdek, o‘zlarini ruhan yengil va erkin his qila olishadi. Bulardan tashqari, pedagoglar uchun jismoniy va ijodiy mashg‘ulotlar stressni ham anchagina kamaytirishda ko‘maklashad, shu bilan birga bir kun gadjetlarsiz kunni tashkil etib maroqli dam olishsa kuchli charchoqlardan va og‘ir bosimlardan ham xalos bo‘lishadi.

Pedagogik muloqotda ruhiy holatning ahamiyati haqida gaplashadigan bo‘lsak, muloqot bu ikki tomonlama jarayon bo‘lib, unda o‘qituvchi ham bilim beradi shuningdek, o‘quvchilar bilan psixologik aloqa o’rnatadi. Ruhiy madayatga ega bo‘lgan har qaysi pedagog o‘z hissiyotlarini boshqara oladi, o‘quvchining shaxsini hurmat qiladi va o‘z individual xususiyatlarini hisobga olib ish ko‘radi. Bunday o‘qituvchi o‘quvchilarda o‘ziga ishonch, samimiyat va hurmat tuyg‘ularini shakllantiradi. Afsuski, hozirgi kunda ayrim ta’lim muassasalarida o‘qituvchi va o‘quvchi munosabatlari keskin ravishda buzilgani ommaviy axborot vositalarida ko‘p bora bong urmoqda. Ayni damda ’’ Toshkentdagi maktabda o‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasida janjal yuz berdi ‘’ -, degan xabarlarga ko’zimiz tushishi tabiiy hol va bu ning asosiy sababchisi janjalga aybdor sifatida qaralgan o‘qituvchi aybdormi yoki o‘quvchi?! Pedagog bekordan bekorga oliy malumotga ega

emaski ta’lim muassasalarida faoliyat yuritsa. Ushbu holatni tahlil qiladigan bo‘lsak, hozirgi paytda ko‘plab o‘qituvchiar oilaviy muammolari bilan stressli ahvolda darsga kelib o‘quchilardan alamini olish uchun foydalanib jahl qiladi va dars davomida yomon muhitni hosil qiladi. Hattoki, pedagogning etetikasi ham o‘quvchilarning kayfiyatiga ta’sir ko’rsatadi.

Yuqorida aytib o‘tilgan janjallarning ko‘plariga o‘quvchilarning o‘qituvchilarni qadrlamasligidan va o‘qituvchi esa boshidan hurmatga loyiq ekanini ko‘rsata olmaganidan kelib chiqqan yani pedagog darsga kirishdan avval xo‘h yaxshi kayfiyatda bo‘lsin, xoh yomon ahamiyatsiz ular o‘quvchi uchun avvaldan yaxshi xotira bo‘lib qolishlari zarur va hurmatga sazovor va qadrga loyiq ekanliklarini bildirishlari kerak. Ana shundagina jamiyatimizda shunga o‘xshash holatlar kamayadi va har qaysi pedagog qadr- qimmatidan kelib chiqib muvaffaquyat qozonadi. O‘qituvchi o‘quvchilari orasida qadrli va hurmatga ega bo‘lishi uchun yuqorida aytib o‘tganimizdek psixologik jihatdan va har qanday vaziyatga ijobiy yondashishi lozim va shunday janjallarning yuzaga kelishidan avval pedagog o‘z qadr qimmati va imkoniyatlaridan kelib chiqqan holda qaror chiqarishi kerak. Psixologik muloqot va uning har bir jihatlari pedagog uchun muhim omil sanaladi chunki undagi har bir tuygu yoki his atrofidagi hamkasblari, o‘quvchilariga tasir ko‘rsatadi.

Shunday qilib, pedagogning muloqot jarayonidagi ruhiy holati ta’lim tarbiya samaradorlini belgilovchi muhim omillardan biridir. O‘z hissiyotlarini va psixologik holatini boshqara oladigan, tinch, ijobiy fikrlaydigan shuningdek, o‘quvchilarga mehr bilan yondashadigan o‘qituvchi har qanday vaziyatda muvaffaqiyatga erishadi. Shunday ekan, har bir pedagog o‘z ruhiy holatini nazorat qilishni, stressni boshqarish usullarin va ijobiy muloqotni shakllantirishni kasbiy faoliyatining ajralmas qismi sifatida qarashi lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Ангеловски К. Учителя и инновации: Книга для учителя: Пер. с македон.- М., 1991.2.Ta’lim xabarlari
2. Innovate Academy RSC
3. Абдуллина О.А. Обще педагогическая подготовка учителя в системе высшего педагогического образования. М.: - Просвещение, 1984.- 208 с.
4. Абульханова-Славская К.А. Деятельность и психология личности.- М.: Наука, 1980.- 335 с.

КРИТЕРИИ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ УЧИТЕЛЕЙ

Жумаев А. Ш. доцент кафедры «Педагогики и психологии» Узбекского государственного университета мировых языков, кандидат педагогических наук, jumayev.akh@gmail.com Ташкент, Узбекистан

Аннотация: В данной статье рассматриваются критерии и проблемы и подготовки педагогических кадров и требование к отношении профессиональной компетенции преподавателя ВУЗА.

Ключевые слова: компетентность, профессиональная компетентность, профессионализм, творчество, мастерство, непрерывного образования, педагогический процесс.

Качественные и структурные изменения, происходящие в системе высшего образования в контексте её модернизации, в конечном счете направлены на профессиональное и личностное развитие студентов. Эти два важнейших компонента специалиста мы объединяем в понятие «профессиональная компетентность», придавая этому феномену определенный универсальный характер, ибо считаем, что он включает в себя и профессионализм, и мастерство, и креативные способности, и высокий интеллект, и культурно – нравственные ценности, одним словом, это некий желаемый образ

специалиста, который должен сформироваться в гуманистической образовательной системе вуза и с наибольшей эффективностью сможет реализовать свой человеческий и профессиональный потенциал в конкретной деятельности, постоянно развиваясь, путем самообразования, самовоспитания и самосовершенствования.

Поэтому в динамике современных образовательных процессов все более осознается фундаментальное значение педагогической профессиональной компетентности, которая рассматривается как системное, интегративное единство, синтез интеллектуальных и практических навыков. Такая профессиональная компетентность включает в себя когнитивное, функциональное и культурологическое единство в содержании педагогического образования. Сюда же относятся личностные характеристики педагога, такие как ценностные ориентации, способности, черты характера, готовность к взаимодействию с детьми и осуществлению практической деятельности, позволяющие человеку использовать свой потенциал, осуществлять сложные культуросообразные виды деятельности, оперативно и успешно адаптироваться в постоянно меняющемся обществе и профессиональной деятельности. [1, с.72-75]

Реформирование существующей системы образования в ходе реализации Национальной программы по подготовке кадров и Закона «Об образовании» предусматривает становление всесторонне развитой личности гражданина через систему непрерывного образования, особое место в которой занимает высшее образование. [2, с.63]

Педагогический процесс в общеобразовательной системе должен стимулируют деятельность, получая добавочный импульс, энергию, для более интенсивной творческой деятельности. Творчество как активная самостоятельная деятельность порождает нечто новое. Новизна его может быть оценена с объективной и субъективной точек зрения. В первом случае критерием становится социальная ценность и новизна решения, и тут можно говорить о творчестве в полном смысле слова как деятельности художника, ученого, изобретателя, педагога и т.д. Во втором случае творческий процесс не обладает новизной и социальной значимостью, но тем не менее в процессе творческой деятельности могут иметь место те же психологические процессы, которые характерны для полноценных форм творчества. Это объясняется тем, что субъект творчества в данном случае также совершает открытия, но – для себя самого, и таким образом обогащает свои способности, творческий потенциал и внутренний мир в целом. Именно поэтому творческая деятельность учащихся в самых разнообразных проявлениях становится важным средством успешного развития многих социально-значимых, креативных качеств личности (воображение, мышление, смелость, решительность, волевые качества) и приобщение к такой деятельности рассматривается современной дидактикой как необходимый элемент содержания образования. [3, с.370]

Исследуя процессы взаимосвязи творчество, мастерства и образования, ученые приходят к выводу, что они в своей основе представляют «искусство поиска, применения комбинации знаний новыми методами», «… поиск совершенно новых новаторских педагогических решений и целевых систем» (Н.А.Венгеренко, С.Г.Вершиловский).

Примечательны в этом плане суждения о том, что «… сегодня много и плодотворно работают над вооружением педагога научными знаниями в области, совершенствуется общая и психолого-педагогическая подготовка учителя. Но, как это ни парадоксально, мало внимания уделяется совершенствованию самой личности педагога, ее … природных качеств, не подвергается активному воспитательному воздействию сама человеческая природа педагога, которую и сам учитель осознает недостаточно, не всегда может ею распоряжаться и управлять в различных областях деятельности» (В.А.Кан-Калик). [4, с.573]

При этом, «мастерство педагога не только в том, что он должен разрабатывать приемы, а в том, что, имея дело каждый раз с новыми обстоятельствами, с изменчивой, не стоящей на месте, постоянно развивающейся природой детей, становится в необходимость оригинально мыслить, действовать, избегая прямого копирования». От педагога вуза

требуется чёткое планирование учебного процесса с учётом потенциальных возможностей каждой педагогической специальности и перспективы её развития, интересы смежных специальностей, интеграционные связи.

Список использованных источников:

1. Адольф В.А. Формирование профессиональной компетентности будущего учителя // Педагогика. - 1998. № 1. – С. 72 – 75.
2. Закон Республики Узбекистан «Об образовании» // Гармонично развитое поколение – основа прогресса Узбекистана. – Т.: Шарк, 1997. – С.63.
3. Аннамуратова С.К. Художественно-эстетическое воспитание школьников Узбекистана. – Т.: Фан, 1991. – С. 370.
4. Выготский Л.С. Психология искусства. – М.: Искусство, 1986. – С. 573.
5. Материалы международной конференции «Подготовка образованного и интеллектуально развитого поколения – как важнейшее условие устойчивого развития и модернизации страны» «Узбекистан», 2012 г.

MAKTABGACHA TA’LIMDA AXBOROT TEXNOLOGIYALARINING O‘RNI

O‘zDJTU Pedagogika va psixologiya kafedrasi o‘qituvchisi: A.M. Xolboev

Hozirgi vaqtda inson hayotini axborot texnologiyalari, kompyuterlar, televizorlar, planshetlar va boshqalarsiz tasavvur qilish juda qiyin. Bola haqiqati virtual olam bilan to‘lib-toshgan bo‘lib, unda juda ko‘p qiziqarli o‘yinlar, bolalarning tasavvurini va chinakam qiziqishini uyg’otadigan multfilmlar mavjud. Albatta, axborot texnologiyalari nafaqat ko‘ngilochar xususiyatga ega, balki u o‘rganish, bilish, rivojlantirish maqsadida ta’lim jarayoniga mahkam singib ketgan. Maktabgacha ta’lim tashkilotlari ta’limning birinchi bosqichi sifatida ham chetda qolmaydi, gap maktabgacha ta’lim tashkilotlari pedagoglari tomonidan ta’lim jarayoni samaradorligini oshirish, bilim, ko‘nikma va malakalarni samarali egallash uchun axborot texnologiyalaridan (AKT) foydalanish haqida bormoqda.

Axborot texnologiyalarida universal va maxsus texnologiyalar ajratiladi. Universal texnologiyalar kompyuter yordamida axborotni qayta ishlash va undan foydalanishga asoslangan. Jumladan, axborot texnologiyalari (AT) – kompyuter texnologiyalari asosida fan sohasida axborot yaratish, to‘plash, uzatish, saqlash va qayta ishlash uchun foydalaniladigan keng fanlar turli faoliyat sohalarida qo‘llaniladi.

YUNESKO tomonidan qabul qilingan ta’rifga ko‘ra, axborot texnologiyalari - bu axborotni qayta ishlash va saqlash bilan shug’ullanadigan odamlarning mehnatini samarali tashkil etish usullarini, odamlar va hisoblash texnikasi va ishlab chiqarish uskunalari o‘rtasidagi o‘zaro ta’sir usullarini, ularning amaliy qo‘llanilishini, shuningdek, ushbu muammoning ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy jihatlarini o‘rganadigan o‘zaro bog’liq bo‘lgan ilmiy, texnologik, muhandislik fanlari majmui. Maktabgacha ta’lim tashkilotida axborot muhitini yaratish, birinchi navbatda, rahbarning qobiliyati, qiziqishi va ta’lim tashkiloti hayotidagi faol roliga bog’liq. Maktabgacha ta’lim tashkiloti rahbari axborot texnologiyalari sohasida tayyorlanayotgan pedagog kadrlar o‘z ta’lim tashkilotida o‘quv-uslubiy mazmunning barcha talablariga javob beradigan shunday axborot muhitini tashkil etishga qodir ekanligini tushunishi muhimdir.

Professor-o‘qituvchilar kompyuterning texnik imkoniyatlarini biladi, u bilan ishlash ko‘nikmalariga ega, kompyuter bilan ishlash qoidalariga qat’iy rioya qiladi, xavfsizlik texnikasi va sanitariya me’yorlariga rioya qiladi. Maktabgacha ta’lim tashkilotida odatdagi dars 20 dan 30 minutgacha davom etadi. Shu bilan birga, ekrandan foydalanish 7-10 daqiqadan oshmasligi kerak. Ishni tugatgandan so‘ng, ko‘rish buzilishining oldini olish va ko‘zning zo‘riqishidan xalos bo‘lish uchun ko‘z mashqlarini bajarish kerak. Innovasion texnologiyalar bilan ishlash o‘qituvchining ishini sezilarli darajada osonlashtiradi, shuning uchun ular bilan ishlash uchinchi shaxslar

tomonidan nazorat qilinishi kerak. AKTdan foydalanish elektron tashuvchilar va tarmoqdagi mavjud ma'lumotlar hisobiga axborot oqimini oshirish imkonini beradi. Kompyuter dasturlarini ishlab chiqish, uslubiy asoslash va ta'lim jarayoniga sifat menejmenti tizimini joriy etish bilan maktabgacha ta'lim tashkilotini boshqarish jarayonida axborot texnologiyalarini ishlab chiqish va joriy etish muamosi dolzarb bo‘lib qoldi. Shuning uchun o‘qituvchilar ishida kompyuterdan noto‘g'ri foydalanish AKT komponentlarining turli darajalari muammosini keltirib chiqaradi.

Bugungi kunda o‘qituvchilar o‘z amaliyotlarida AKTning juda keng doirasiga ega. Bu kompyuter, Internetdan foydalanish, televizor, video, DVD, turli xil multimedia - va audiovizual uskunalar. Pedagoglar bola uchun yangi texnologiyalar olamiga yo‘l ko‘rsatuvchiga aylandi. AKTdan foydalanish ta'limning ustuvor yo‘nalishlaridan biridir.Shu sababli, maktabgacha ta'lim tashkilotining asosiy vazifasi - an'anaviy o‘yinlar, o‘yinchoqlar yorqin va vizual materiallar va zamonaviy texnologiyalar bilan yagona rivojlanish makonida birlashtirishdir. Bu butun bir soha bo‘yicha ishning boshlang'ich nuqtasi bo‘lishi kerak - interaktiv ta'lim muhitini yaratish. AKTdan foydalanishning asosiy shakllari:

- Guruh hujjatlarini tayyorlash (bolalar ro‘yxati, rivojlanish diagnostikasi, rejalashtirish, dasturni amalga oshirish monitoringi, hisobot).
- Darslar, birgalikdagi o‘quv tadbirlari uchun o‘quv va illyustrativ materiallarni tanlash, stendlar, guruhlar, kabinetlar dizayni.
- Microsoft PowerPoint dasturida turli xil ta'lim yo‘nalishlari bo‘yicha taqdimotlar yaratish: "Ijtimoiy-kommunikativ rivojlanish", "Nutqni rivojlantirish", "Kognitiv rivojlanish" va boshqalar. Taqdimot katta hajmdagi ko‘rgazmali materiallarni birlashtirishga yordam beradi, ko‘rgazmali qo‘llanmalar, jadvallar, reproduksiyalar, audio va video uskunalarning katta hajmini qog'ozdan ozod qiladi. - videokamera va videoni tahrirlash dasturlari yordamida: taniqli audio trekning qoplamasi bilan ma'lumot materialini ko‘rish, oddiy kliplar yaratish, videoga ovozni joylashtirish va hokaza.

- Interfaol doskadan foydalanish. Interfaol doska bolaga o‘zini tashqaridan ko‘rish, o‘yindoshlarining harakatlarini kuzatish imkonini beradi. Bolalar kompyuter bilan yakkama-yakka virtual olamga to‘liq sho‘ng'imasdan vaziyatni baholashga odatlanib qolishadi.

- O‘quv dasturlari. Vazifalarni bajarish orqali bola rejalashtirishni o‘rganadi, aniq voqealar, g'oyalar elementi mantiqini quradi va harakatlar natijasini bashorat qilish qobiliyatini rivojlantiradi. U harakat qilishdan oldin o‘ylashni boshlaydi. Bu nazariy tafakkur asoslarini egallashning boshlanishini bildiradi.

- Ham o‘qituvchilar, ham ota-onalar uchun qiziqarli bo‘lgan media kutubxonalar yaratish.

- Elektron pochta yaratish, guruhlarga havolalar bilan maktabgacha ta'lim tashkiloti veb-saytini yuritish.

- Pedagogik faoliyatda, ta'lim jarayonini axborot va ilmiy-uslubiy ta'minlash maqsadida internetdan foydalanish.

Interfaol jihozlarning keng imkoniyatlari darslarni yanada qiziqarli va dinamik qiladi, oddiy darslar qiziqarli va hayajonli o‘yinga yoki, masalan, berilgan mavzu bo‘yicha ekskursiyaga aylanadi. O‘quv jarayonida AKTdan foydalanish bolalarda turli ko‘nikmalarni rivojlantirishga yordam beradi: nutq va fikrlashni rivojlantirishga hissa qo‘shadigan diqqat, xotira, nozik vosita qobiliyatlari. Ularning yordami bilan bolaning nafaqat intellektual qobiliyatlari rivojlanadi, balki bolaning maktabda keyingi ta'lim va rivojlanishi uchun zarur bo‘lgan mustaqillik, xotirjamlik, diqqatni jamlash, qat'iyatlilik kabi irodaviy fazilatlar ham rivojlantiriladi.

Bolalar bog'chasida yangi multimediali pasochnitsa sizga o‘quv va rivojlanish materialini algoritmik tartibda keng qamrovli tuzilgan ma'lumotlar bilan to‘ldirilgan yorqin qo‘llab-quvvatlovchi tasvirlar tizimi sifatida taqdim etish imkonini beradi. Bunday holda, turli xil idrok kanallari ishtirok etadi, bu sizga ma'lumotni nafaqat faktik, balki assosiativ shaklda ham bolalar xotirasiga qo‘yish imkonini beradi. Ta'lim va rivojlanish ma'lumotlarining bunday taqdimotining maqsadi kattaroq maktabgacha yoshdagi bolalarda aqliy tasvirlar tizimini shakllantirishdir. Guruhlarda interfaol qum qutisidan foydalanish diqqat, xotira, aqliy faoliyat, o‘qitish mazmunini insonparvarlashtirish va pedagogik o‘zaro ta'sirlarning psixologik jihatdan to‘g'ri ishlash

usullariga asoslangan o‘quv jarayonini qurishga imkon beradi. Internetning axborot-kommunikatsiya imkoniyatlaridan kompleks foydalanish ta’lim sohasida katta imkoniyatlar yaratadi. Internet texnologiyalari sizga quyidagilarga imkon beradi:
- O‘quv jarayonini avtomatlashtirish;
- Bilim darajasini sifat jihatidan oshirish;
- Internet foydalanuvchilari bilan muloqot qilish va ma’lumot to‘plash uchun zarur bo‘lgan texnik ko‘nikmalar va ko‘nikmalarni rivojlantirish;
- Yangi axborot texnologiyalarining rivojlanishi va o‘zgarishlarini kuzatish;
- Internet orqali olingan ma’lumotlarni bir butunga sintez qilishni o‘rganish.

Kompyuterning bir vaqtning o‘zida matn, grafik tasvirlar, ovoz, nutq, video ko‘rinishida ma’lumotlarni qayta ishlab chiqarish, ma’lumotlarni eslab qolish va katta tezlikda qayta ishlash qobiliyati mutaxassislarga bolalar uchun mavjud barcha o‘yinlar va o‘yinchoqlardan tubdan farq qiladigan yangi faoliyat vositalarini yaratishga imkon beradi. Bularning barchasi uzluksiz ta’limning birinchi bo‘g’ini bo‘lgan maktabgacha ta’limga sifat jihatidan yangi talablarni qo‘yadi, uning asosiy vazifalaridan biri bola shaxsini boyitilgan rivojlanish salohiyatini yaratishdir. Shu bois maktabgacha ta’lim va tarbiya tizimiga axborot texnologiyalarini joriy etish zarur. Amaliyot shuni ko‘rsatadiki, bu bolalarning darslarga bo‘lgan qiziqishini sezilarli darajada oshiradi va kognitiv qobiliyat darajasi oshadi. Tushuntirish va mustahkamlashning yangi, noodatiy usullaridan foydalanish, ayniqsa o‘yin shaklida, bolalarning ixtiyoriy e’tiborini oshiradi va ixtiyoriy diqqatni rivojlantirishga yordam beradi. Axborot texnologiyalari barcha qayd etilgan xususiyatlar bolalarning kognitiv rivojlanishini, birgalikdagi faoliyatda ular o‘rtasidagi muloqotning mazmunliligini ko‘rsatadi. Alohida-alohida, axborot texnologiyalaridan foydalangan holda bolalarni o‘qitish samaradorligi darajasini aniqlash kerak. Xorijiy tadqiqotchilar o‘rganishning ikki jihatini ajratib ko‘rsatadilar: o‘qish va yozish, matematika.

Ba’zi tadqiqotlarga ko‘ra, kompyuter o‘quv o‘yini bolalar bog’chasida o‘qish va yozishni odatdagi sharoitlarga qaraganda ancha oldinroq o‘zlashtirishga yordam beradi. Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida axborot texnologiyalaridan foydalanishni sarhisob qilsak, aytishimiz mumkinki, ular bolalarga ta’lim samaradorligini oshirishga imkon beradi, bu ularning ijtimoiy kompetensiyasiga ijobiy ta’sir qiladi.

Foydalangan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasining 2019 yil 22 oktyabrdagi “Maktabgacha ta’lim va tarbiya to‘g’risida” Qonuni.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 18 maydagi “O‘zbekiston Respublikasi maktabgacha ta’lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g’risida” PQ-4312-son Qarori.
3. А.Мелибоев, Ш.Зармасов. Л Луракулов. Мактабгача таълим жараёнини ўқитишда инновацион педагогик технологиялар. -Т .: «Фан ва технология», 2015 - 76 бет.
4. Езопова С.А. Менеджмент в дошкольном образовании : учебное пособие / С.А. Езопова. – Москва : Академия, 2003. – 320 с.

PEDAGOGICAL APPROACHES TO THE FORMATION OF NATIONAL IDENTITY AND COMMITMENT TO SPIRITUAL VALUES IN STUDENTS

Davronova Dildora Saidovna, Associate Professor, Department of Pedagogy and Psychology, Uzbek State University of World Languages. Doctor of Philosophy in Pedagogical Sciences

Amrilloeva Sabina Shukhratovna, Uzbekistan University of World Languages, Philology and Language Teaching English

Abstract: This article analyzes the pedagogical and psychological features of forming a value-based attitude towards a healthy spiritual environment in students. The article also mentions the preservation of our historical and cultural heritage and its wide application in the upbringing of the younger generation.

Key words: student, healthy spiritual environment, value, youth, tradition, historical and cultural heritage, spirituality, dignity, moral purity, honesty, truthfulness, patriotism, kindness, behavior.

Annotatsiya: Mazkur maqolada, talabalarda sog'lom ma'naviy muhitga qadriyatli munosabatlarni shakllantirishning pedagogik-psixologik xususiyatlari ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilingan. Shuningdek maqolada, tarixiy va madaniy merosimizni saqlash hamda uni yosh avlod tarbiyasida keng qo'llash haqida qayd etib o'tilgan.

Kalit so'zlar: talaba, sog'lom ma'naviy muhit, qadriyat, yoshlar, an'ana, tarixiy va madaniy meros, ma'naviyat, qadr-qimmat, axloqiy poklik, halollik, rostgo'ylik, vatanparvarlik, mehr-oqibat, xulq-atvor.

When considering the problem of forming a value-based attitude towards a healthy spiritual environment in students, it is necessary to emphasize that the unique way of life, thinking and worldview of our people, examples of oral folk art, the exemplary life of national heroes such as Spitamen, Jaloliddin Manguberdi, Amir Temur, the sources that nourish our national ideology, as well as the teachings of Eastern thinkers such as Al-Khwarizmi, Al-Biruni, Farabi, Ibn Sina, Al-Bukhari, At-Termizi, Shahi Najmiddin Kubro, Ahmad Yassavi, Alisher Navoi, Ogahi about the perfect person are deep roots of the idea of national independence. [3]

So, how is the concept of a healthy spiritual environment explained? A healthy spiritual environment is a healthy-minded environment in which morality, values, mutual respect between people, harmony, and spiritual upbringing are high in society or a certain community.

When approaching from an educational and upbringing point of view, it is important to instill in the hearts of students such qualities as humanism - humane treatment of each person, respect for their rights and dignity, moral purity - adherence to such norms of behavior as honesty, truthfulness, patriotism, kindness, mutual respect and tolerance - tolerance and tolerance towards different opinions, religions, nationalities, civic responsibility - observance of laws and rules in society, having an active civic position, attention to enlightenment and education - interest and respect for science, education, reading. [1]

In the treatise, Kuronov recognizes the vice of homelessness as the most serious danger and shows the negative influence of today's "culturologists" on the upbringing of youth in the promotion of the idea of cosmopolitanism. Cosmopolitanism (from the Greek word "cosmopolites" - meaning citizen of the world) - a movement that reduces a person's love, loyalty, and protection of their native land, people, and state by considering the whole world as a single homeland. Harmful ideas such as statelessness, indifference to the present and future of the homeland, and a lack of appreciation for independence rely on and draw nourishment from cosmopolitanism. ....."a category of people who call themselves 'citizens of the world' will be trained, and they will be instilled with the idea that in the near future there will be no borders on earth at all." [2]

Another important life factor directly influencing the formation of spirituality is closely related to the education system. [4] There is no doubt that the fundamental reforms and good deeds being implemented in our country are directly related to the spiritual education of our people, especially youth, and the level of ensuring the quality of education being organized in the continuous education system.

In the education system, the ability of young people with different views and worldviews to freely express their position and justifiably defend it plays an important role in strengthening democratic principles in society. In this process, the formation in students of a sense of awareness of a healthy spiritual environment, its value, and a sense of responsibility towards it acquires important social significance. Indeed, the younger generation, raised in an environment of

common sense, mutual respect, and tolerance, will serve the sustainable and prosperous development of society in the future.

Values are usually formed through a person's emotional experiences, life experience, and perception. Each person approaches different values differently, because these values are connected with their inner world, personal needs, and worldview. For example, for one person, family can be the highest value, while for another, knowledge, freedom, or creativity are of paramount importance. This situation shows the diversity of values between people. [1]

Values directly influence a person's daily behavior, decisions, and choices. Moral norms - that is, concepts such as goodness, honesty, and loyalty - are based on values. Through values, a person determines how to live and how to interact with others. They encourage a person to be faithful to moral principles and play an important role in ensuring stability in society.

Values are often inextricably linked with the environment in which a person was raised - family, school, society, and culture. Every nation and society has its own unique system of values. These values are passed down from generation to generation and form national identity. Therefore, values that are considered important in one society may be secondary in another. Culture is considered one of the main sources of values. [5]

The formation of a value-based attitude towards a healthy spiritual environment in students is determined by the structure of social relations and types of human activity. The more diverse human activity, the richer their social relations, the clearer their attitude and worldview towards social processes.

The personal example of teachers and heads of educational institutions is one of the decisive factors in the formation and ensuring of a healthy spiritual environment. Through their every action, interaction, and humane attitude towards students, they awaken in young people an interest in high morality, kindness, and human qualities. The teacher's heartfelt words, sincere attitude, and open communication with students have a positive impact on the spiritual environment.

In conclusion, a healthy spiritual environment is an important social environment that can be created only if every citizen, family, educational institution, and society as a whole act together. It is the foundation of the spiritual wealth and development of the people.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Quronov M. Mafkuraviy tahdid va yoshlar tarbiyasi. –T.: "Akademiya" 2008, -14 b

2. Davronova D. S. Milliy va ma'naviy tarbiyaning qadimiy va zamonaviy ijtimoiy - pedagogik tamoyillari. Ta'lim va innovatsion tadqiqotlar (2025 yil № 3) https://interscience.uz/index.php/home/article/view/412

3. Milliy istiqlol g'oyasi: asosiy tushuncha va tamoyillar. – T.: O'zbekiston, 2000. – 47-48 betlar.

4. https://www.elib.buxdu.uz/i

5. https://cyberleninka.ru/article/n/

BO'LAJAK O'QITUVCHI SHAXSINI KASBIY RIVOJLANTIRISH OMILLARI

N.S. Mamadov – O'zDJTU dotsenti

Annotatsiya

Ushbu maqolada bo'lajak o'qituvchi shaxsini kasbiy rivojlantirishga qaratilgan yondashuvlarga e'tibor qaratilgan bo'lib, o'qituvchi shaxsining jamiyat tarqqiyotiga bo'lgan kasbiy, ma'naviy, axloqiy, iqtisodiy va siyosiy munosabatlari ijtimoiy faollik omili sifatida o'rganilgan. Shuningdek, erkinlik, shaxs intiluvchanligi, qiziqish, bilimdonlik, ehtiyoj, motiv, faollik kabi pedagogik tushunchalar bo'lajak o'qituvchi shaxsini ijtimoiy rivojlantirish omili sifatida atroflicha tahlil etilgan.

Tayanch tushunchalar: shaxs, yoshlar, pedagog, shaxs erkinligi, qiziqish, mustaqil fmkrlash, ehtiyoj, motiv, zamonaviylik, pedagogik jarayon, bo‘lajak mutaxassis, kasbiy shakllanish, muloqot, ijtimoiy faollik.

Ta’lim tizimida islohotlar shiddatli davom etib turgan hozirgi davrda ta’lim va tarbiya jarayonini shaklan va mazmunan takomillashtirish zarurati kun tartibidagi asosiy va bosh masala bo‘lmog‘i hamda o‘qituvchi va o‘quvchi hamkorligi yanada kuchaytirilmog‘i lozimdir. Umuman, ta’lim va tarbiyada inson omili juda muhim komponent bo‘lib, mafkura poligonlarida bo‘shliq bo‘lmasligini ta’minlaydigan qudratli kuch sifatida maydonga chiqishi zarur.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “2022-2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasini “Insonga e’tibor va sifatli ta’lim yili”da amalga oshirishga oid davlat dasturi to‘g‘risida”gi farmoni qabul qilinib, bu yilgi davlat dasturi tasdiqlandi. Davlat dasturining har bir bandi mamlakatimiz rivoji uchun ustuvor yo‘nalish hisoblanadi.

Mazmunan demokratik va insonparvarlik asosiga qurilayotgan jamiyatning har tomonlama taraqqiyoti shaxsning shu taraqqiyot talablariga moslik darajasi, uning aql-idrokiga, jismoniy kuch-quvvatiga, ijtimoiy-siyosiy voqelikni anglashiga, ijtimoiy va kasbiy faolligiga bevosita bog‘liqdir.

Zamonaviy sharoitda ta’lim jarayonining barcha imkoniyatlariga ko‘ra shaxsni rivojlantirish, ijtimoiylashtirish va ijtimoiy faolligini ta’minlashga qaratilgan va shaxs o‘zida ana shu qobiliyatlarni namoyon eta olgan ta’lim shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim ham deb ataladi. Bo‘lajak o‘qituvchilar kasbiy faolligini rivojlantirishga qaratilgan omillar ham – turli xil moddiy va ma’naviy ehtiyojlarga javob beruvchi, maqsadlarning yagona majmuasiga buysundirilgan, bir-biri bilan o‘zaro hamkorlik qiluvchi, o‘zida bir-butun ta’limni ko‘zda tutuvchi ijtimoiy ta’sir majmui bo‘lmog‘i kerak. Har bir shaxs ijtimoiy hayotda tutgan o‘rni, ehtiyoji va mavqega qarab turli xil munosabat va muloqatlar doirasida faol harakatda bo‘ladi.

Ehtiyoj – insonning tirik organizm va shaxs sifatidagi faoliyati uchun moddiy, madaniy (faktorlarga) omillarga zaruratni ifodalovchi shaxs ruhiyatining ma’lum bir holati. Ehtiyojlar insonda faollikni uyg‘otadi va hayotiy faoliyat dasturi sifatida namoyon bo‘lib, uni ma’lum qadriyatlarni egallashga yo‘naltiradi. “Albatta, tug‘ilishdan to o‘limgacha bizning boshqalar bilan o‘zaro ta’sirga kirishishimiz bizning shaxsiyatimiz, hayotiy qadriyatlarimiz va xulq-atvorimizni belgilaydi. Biroq ijtimoiylashuv jarayonida har bir shaxs o‘zini anglash, mustaqil fikrlash va harakat qilishga layoqat orttiradi”. Buning uchun mazkur omillarni oydinlashtirish, amalga oshirish, nazorat va tahlil qilish kabi ish harakatlari ketma-ketligidan iborat quyidagi texnologik chizmaga asoslanishni talab etadi:1-rasm

Bo‘lajak o‘qituvchi shaxsida bilimdonlikni shakllanishini belgilab beruvchi tarkibiy tuzilma

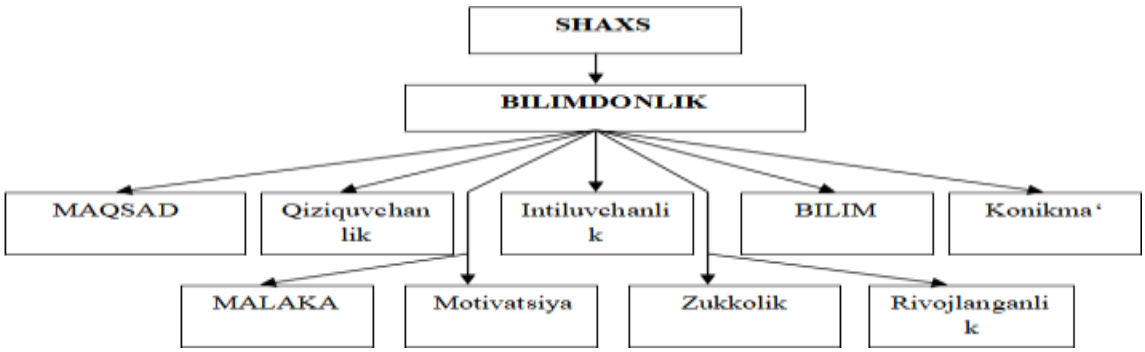

Maqsadni ko‘zlash bosqichida – ijtimoiy vaziyatni baholash, o‘zining ta’limiy faoliyatini asosiy maqsadga buysundirish, kelajakdagi muayyan ta’limiy-tarbiyaviy ta’sirlarni qabul qilishga tayyorlik darajasiga tashxis qo‘yishdan iboratdir. Shuningdek, yuqoridagi tahlillardan kelib chiqqan holda, ehtiyoj va motivni bir biri bilan bog‘lanib keladi dedik. Demak, ehtiyojning qondirilishi bilan bog‘liq bo‘lgan faoliyatga undovchi va uning yo‘nalishini belgilovchi sabablar motivlar deb ataladi.

Motivatsiya – motivlarning harakatlanish jarayoni, insonni asosiy faoliyatga undovchi motivlar yig‘indisidir.

Bo‘lajak o‘qituvchi shaxsi faoliyatida egallanishi lozim bo‘lgan kasbiy-madaniy fazilatlarni olib qaraydigan bo‘lsak, bular: mehribonlik, g‘amxo‘rlik, bolajonlik, bilimdonlik, zukkolik, muloqatga va munosabatga kirishuvchanlik, kasbiy o‘z-o‘zini tarbiyalash, o‘z-o‘ziga talabchanlik, mas’uliyatlilik, qiziquvchanlik, mustaqil fikr, tashkilotchilik, tadbirkorlik, qat’iyatlilik, kamtarlik, pedagogik madaniyat va kabilardan iborat.

O‘qituvchi shaxsi hamisha ijtimoiy munosabatlar qurshovida yashaydi. Zamonaviy o‘qituvchi esa munosabatlar muvozanatini ko‘ra bilishga, uni rivojlanish sari unday olishga qodir bo‘lmog‘i lozim. Zamonaviylik har doim yangicha pedagogik – psixologik idrokni talab etadi. Pedagogika va psixologiya fani shaxsni shakllantirishdek ijtimoiy buyurtmani bajarish asosida jamiyat taraqqiyotini ta’minlashga alohida hissa qo‘shadi. Shunga muvofiq, zamonaviy o‘qituvchi shaxsining kasbiy va ijtimoiy faolligi jamiyatni ijtimoiy sog‘lomlashtirish va rivojlantirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. O‘zbekiston Respublikasining yangi tahrirdagi konstitutsiyasi.
2. Giddens E. Sotsiologiya: oliy o‘quv yurtlari uchun o‘quv qo‘llanma. Tarjimonlar N. Mamatov va J Boymatov. – T.: Sharq, 2002. – 848 b.
3. A.Sh. Jumaev. Pedagogik faoliyatda shaxs xususiyatlari va kasbiy sifatlar o‘rtasidagi psixologik uyg‘unlik // O‘zMU xabarlari № ½, 2015, 142-145 b.
4. M.Quronov, Z.Qurbaniyazova. Ijtimoiy pedagogika. – T.: 2003.-48 b.

III-SHO‘BA. TA’LIMDA PEDAGOGIK FAOLIYATNI PSIXOLOGIK MODELLASHTIRISH

MAKTAB MATEMATIKA TA’LIMIDA MANTIQIY MULOHAZA VA XULOSA CHIQARISH KO‘NIKMALARINI RIVOJLANTIRISH

Bobojonov Mahkamboy, Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti mustaqil izlanuvchisi.

Annotatsiya: Mazkur maqolada boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida deduktiv mulohaza yuritish ko‘nikmalarini shakllantirish jarayonining nazariy va amaliy asoslari yoritiladi. Federal davlat ta’lim standartlari talablariga muvofiq, o‘quvchilarda universal o‘quv harakatlarini rivojlantirish, xususan, mantiqiy fikrlash va xulosa chiqarish malakalarini hosil qilish matematika ta’limining ustuvor vazifalaridan biri sifatida talqin etiladi. Maqolada deduktiv va induktiv mulohazalarning farqlari, ularning o‘quvchilarning tafakkur taraqqiyotiga ta’siri, shuningdek, noto‘g‘ri xulosalarga olib keluvchi sofizmlar tahlili asosida o‘quvchilarda tanqidiy fikrlashni shakllantirish imkoniyatlari ko‘rib chiqiladi.

Kalit so‘z: meta-subyekt ko‘nikmalari, mulohazalarni shakllantirish qobiliyati, xulosalar, induktiv mulohaza, deduktiv mulohaza.

Federal davlat ta’lim standartining talablaridan biri bolalarning umummadaniy, shaxsiy va kognitiv rivojlanishini optimallashtirishdir. Matematika o‘qituvchisining vazifasi o‘quvchilarning universal o‘quv harakatlarini amalga oshirish qobiliyati va tayyorgarligini shakllantirishdan iborat bo‘lib, bu boshlang‘ich, asosiy maktabdan boshlab ta’lim-tarbiya jarayonining samaradorligini oshirish imkonini beradi [6; 7].

Psixologik adabiyotlarda aqliy faoliyatning tuzilishi, uning kelib chiqishi, yosh va individual farqlarini tavsiflash imkonini beruvchi ko‘plab tadqiqotlar mavjud (L.I. Bojovich, J. Bruner, A. Vallon, L.C. Vigotskiy, P.Ya. Galperin, A.A. Lyublinskaya, L.F. Obuxova, J. Piaje, L.S. Rubinshteyn, O.K. Tixomirov, D. Xalpern, M.N. Shardakov). O‘quvchilarning metapredmetli ko‘nikmalarini mantiqiy mulohazalarni shakllantirish va isbotlashga maqsadli o‘rgatish orqali shakllantirish maqsadga muvofiqdir. Matematik bilimlardan faoliyatda foydalana olish, ularni boshqa sohada qo‘llay olish - ikkinchi avlod standartlarining "Rejalashtirilgan natijalar" bo‘limida ifodalangan muhim maqsaddir. Mantiqiy xarakterdagi topshiriqlar o‘qitish motivatsiyasini oshiradi, o‘quvchilarga fan va texnikaning universal tili, hodisalarni modellashtirish vositasi sifatida matematikadagi g‘oyalar va usullar haqida tushuncha hosil qilishga yordam beradi.

N.B. Istomina o‘z ishlarida mulohaza yuritish ko‘nikmasini shakllantirish jarayonida o‘quvchilarni mantiqiy mazmun elementlari: hukmlar, xulosalar bilan tanishtirish zarurligini ta’kidlaydi [4]. Matematika kursida hukmlarning chinligini asoslash uchun ko‘pincha deduktiv mulohazalar, to‘liqsiz induksiya, hisoblashlar, o‘lchashlar, tajriba va boshqa usullardan foydalaniladi. A.V.Beloshista fikriga ko‘ra, matematik tilni egallash, amallarni bajarish algoritmlarini o‘zlashtirish, turli masalalarni yechish rejalarini tuzish va natijani bashorat qilish qobiliyati mulohaza yuritish, o‘z nuqtayi nazarini asoslash, bildirilgan farazning to‘g‘riligini tasdiqlash yoki rad etish ko‘nikmalarini shakllantirish uchun asos bo‘ladi. Matematik mazmunni o‘zlashtirish o‘quvchilarning mantiqiy madaniyatini oshirish va kommunikativ faoliyatini takomillashtirish uchun sharoit yaratadi [1]. Boshlang‘ich ta’lim jarayonida bolalarni maktabning asosiy bo‘g‘iniga tayyorlash samaradorligi nazariy fikrlashni o‘z ichiga olgan o‘quvchilarning umumiy rivojlanishi uchun shart-sharoitlar yaratishga ham bog‘liq. Tajriba shuni ko‘rsatadiki, boshlang‘ich sinflarda aqliy faoliyat operatsiyalari va usullarini o‘zlashtirmagan bola o‘rta maktabda odatda o‘zlashtirmovchilar qatoriga o‘tadi. "Matematika" o‘quv predmeti o‘quv materialining eng boy mantiqiy tarkibiy qismiga ega bo‘lib, bu o‘quv va darsdan tashqari matematik mashg‘ulotlar asosida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida matematik mulohazalarni asoslash ko‘nikmasini shakllantirish imkonini beradi. Biroq, matematika bo‘yicha mualliflik dasturlarida matematikadan oldingi dalillar mazmunining tavsifini ta’minlaydigan maxsus bo‘lim ajratilmagan. Faqat V.N. Rudnitskiy rahbarligidagi mualliflar jamoasi dasturida "mantiqiy-matematik tayyorgarlik" kabi bo‘lim alohida ajralib turadi. Ushbu bo‘limda quyidagi mavzular ko‘rib chiqiladi: "Tushunchalar: hamma, hamma emas; hamma, istisno; har bir, qandaydir, bittasi, har qanday. So‘z ma’nosiga ko‘ra farqlash: har kim, hamma, bittasi, har kim, har qanday. Murakkab bo‘lmagan tasdiqlarning to‘g‘riligini aniqlash (to‘g‘ri,noto‘g‘ri) va h.k.."

Darhaqiqat, atrofimizdagi voqelik haqidagi bilimlarning katta qismini mulohazalar yordamida olamiz, shuning uchun isbotlash jarayonida o‘quvchilarda quyidagi universal o‘quv harakatlari shakllanadi:

• shaxsiy: bilish jarayoniga ijobiy munosabatni shakllantirish;
• kommunikativ: og‘zaki nutqni idrok etish, muloqotda ishtirok etish;
• kognitiv: belgilarni ajratish maqsadida obyektlarni tahlil qilish;
• tartibga soluvchi: natijani bashorat qilish va h.k.

Xulosa chiqarish - bu ba’zi mavjud bilimlar asosida yangi bilim olish usulidir, ya’ni mulohaza yuritish yoki xulosa chiqarish deganda asoslar deb ataladigan bir yoki bir nechta fikrlardan dastlabki fikrlarga nisbatan yangi bilim olinadigan mantiqiy operatsiyani tushunamiz. Asoslardan olingan xulosa xulosa (oqibat, xulosa) deb ataladi. Og‘zaki ifodalarda xulosa asoslardan "demak," "demak" va boshqa so‘zlar yordamida ajratiladi, masalan, "To‘g‘ri

to‘rtburchakning barcha tomonlari teng, demak, bunday to‘rtburchak kvadrat deb ataladi" jumlasida "demak" so‘zidan oldin yozilganlarning barchasi asoslar, undan keyin esa xulosa hisoblanadi. Matematik tasdiqlarni isbotlash asosida mulohaza yotadi. Mulohazalar turlicha bo‘lishi mumkin - to‘g‘ri bo‘lishi mumkin, ya’ni mulohazalar davomida ishonchli xulosa chiqariladi, ba’zan esa xulosa xato bo‘lib chiqadi. Bu mulohazaga qarab, A.A.Ivinning ta’kidlashicha, xulosa chiqarishning ikki turini ajratib ko‘rsatish mumkin - deduktiv (umumiydan xususiyga o‘tish) va induktiv (xususiydan umumiyga o‘tish). V.P. Lexovaning fikricha, deduktiv mulohazalar fikrlarni isbotlashning bexato usullaridan biridir. Biroq, haqiqatni deduktiv usulda asoslashning murakkabligini hisobga olgan holda, o‘quvchilarni matematik nuqtai nazardan har doim ham isbot deb hisoblanmaydigan boshqa, yanada qulayroq isbotlash usullaridan foydalanishga o‘rgatish maqsadga muvofiqdir [5, c. 28].

Maktab o‘quvchilari matematika darslarida bajaradigan xulosalarga misollar keltiramiz. Qaysi misollarda haqiqatga yaqin xulosalar chiqarilganini ko‘rib chiqamiz.

1-misol. 487 sonini xona qo‘shiluvchilari yig‘indisi ko‘rinishida yozish mumkin: 487 = 400 + 80 + 7.

2-misol. Sonli tengliklarda chap va o‘ng qismlarning natijalari taqqoslangandan so‘ng:

1+1=1+1;

2+4=4+2;

12+5=5+12.

Xulosa qilib aytganda, qo‘shiluvchilarning o‘rinlari almashganda yig‘indining qiymati o‘zgarmaydi, ya’ni a + b = b + a.

3-misol. Ifodaning qiymatini toping

Umumiy mulohaza: Ikki ifoda kvadratlarining ayirmasi bu ifodalar yig‘indisi va ayirmasining ko‘paytmasiga teng.

Xususiy asos: ifoda kvadratlarning ayirmasidan iborat.

Xulosa:

$37^2 – 36^2 = (37-36) (37 + 36) = 77.$

Ifodaning qiymatini topishda umumiy asosdan foydalanamiz.

4-misol. Tengliklarni ko‘rib chiqishda

$1 \cdot 2 = 1 + 1 = 2:$

$1 \cdot 3 = 1 + 1 + 1 = 3$

$1 \cdot 4 = 1 + 1 + 1+1 = 4$

$1 \cdot 5 = 1 + 1 + 1 + 1 + 1 = 5$

bundan quyidagi xulosa kelib chiqadi: $1 \cdot a = a.$

Bu misollarning hammasida asos va xulosani ko‘rsatish mumkin.

Ushbu to‘rtta misolda shartdan xulosa kelib chiqadi, lekin siz qaysi xulosalarga shubha qilmaysiz?

Ravshanki, bu 1- va 3-misollardir, chunki ularni yechishda boshqacha xulosa chiqarish mumkin emas. Bunday mulohazalar deduktiv mulohazalar deyiladi. Demak, 1 va 3-misollar deduktiv xulosalarga misol bo‘ladi.

Deduktiv xulosalarga misollar ko‘rib chiqamiz.

1-misol. $x \cdot 5=20$ tenglamani yechishda amalni tanlashni asoslashda o‘quvchilar quyidagicha mulohaza yuritadilar:

Umumiy qoida: Noma’lum ko‘paytuvchini topishda ko‘paytmani ma’lum ko‘paytuvchiga bo‘lish kerak.

Xususiy asos: Birinchi ko‘paytuvchi x noma’lum.

Xulosa: x = 20: 5

2-misol. $7<8$ ekanligini asoslang.

Umumiy asos: Hisoblashda oldin uchraydigan son kichikroq son bo‘ladi.

Xususiy asos: 7 soni 8 sonidan oldin sanashda uchraydi.

Xulosa: 7 soni 8 dan kichik.

Matematikada xulosa chiqarishning to‘g‘riligi haqida xulosa chiqarishga imkon beradigan maxsus qoidalar mavjud bo‘lib, ular asosiy maktabda ko‘rib chiqilmaydi:
1. A (x) B (x), A (a) B (a)
xulosa qoidasi
2 A (x), B (x), B (a). A (a)
inkor qoidasi
3. A (x), B (x), B (x), C (x).
A (x) C(x)
sillogizm qoidasi

Boshqacha ifodalangan aqliy xulosalar noto‘g‘ri xulosalarga olib keladi. Bunday gaplarga sofizmlar misol bo‘la oladi. Masalan, "2 = 3" ekanligini "isbotlash," "Istalgan ikkita son o‘zaro teng" va hokazo.

Matematik fanda deduksiya yagona ishonchli tadqiqot usuli hisoblanadi. U hozirgi ko‘rinishda bundan ikki yarim ming yil muqaddam buyuk qadimgi yunon faylasuf olimi Aristotel tomonidan ta’riflab berilgan.

Yuqorida aytilganidek, deduktiv mulohazalardan tashqari induktiv mulohazalar ham mavjud. To‘liq bo‘lmagan induksiya - bu sinfning ba’zi obyektlari ma’lum bir xususiyatga ega ekanligiga asoslanib, ushbu sinfning barcha obyektlari ushbu xususiyatga ega ekanligi haqida xulosa chiqarishdir.

Xato xulosalarga misollar ko‘rib chiqamiz.

1-misol. Tengsizliklarni qaraymiz: 5+6 < 5 6,
3 + 4 < 34.
7+2<7 2.
(a, b N) à b àb degan xulosaga kelish mumkin, lekin bunga qarshi misol keltirish mumkin: 3 + 1 > 3 1, demak, xato xulosa chiqarilgan.

2-misol. "Agar o‘quvchi 1, 2 marta kechikkan bo‘lsa, demak, u har doim kechikadi" (xulosa xato).

3-misol. "Agar besh kun issiq bo‘lsa, demak, 6-kun ham issiq bo‘ladi" (xulosa ishonchli bo‘lmasligi mumkin).

Demak, induktiv mulohaza yuritish natijasida hosil qilingan xulosalar gipoteza, taxmin xarakteriga ega bo‘lib, tekshirishga muhtojdir, ularni isbotlash yoki rad etish kerak. Shunday bo‘lishiga qaramay, nima uchun biz to‘liqsiz induksiya metodidan foydalanamiz? Induktiv mulohazalarda xulosalar o‘xshashlik asosida chiqariladi, bu ba’zan noto‘g‘ri natijalarga olib keladi, garchi o‘xshashlik yangi bilimlarni kashf etishga yoki yangi bilimlarni o‘zgartirilgan sharoitlarda qo‘llashga yordam bersa-da, tafakkur, intuitsiya va taxminni shakllantiradi [2]. Quyi sinflarda analoggiyalar quyidagicha bo‘lishi mumkin:
(20 + 4): 2 = 12 (yig‘indini songa bo‘lish qoidasi);
84: 7 = (70 + 14): 7 = 10 + 2 = 12.

Quyidagi topshiriqda analogiya bo‘yicha xato xulosa chiqarish mumkin:
(20·4): 2 = 10 2 = 20.

Boshlang‘ich sinflarda deduktiv mulohazalarning o‘ziga xos xususiyati shundaki, ular yashirin tarzda qo‘llaniladi, ya’ni umumiy va xususiy asoslarning mavjudligiga e’tibor qaratilmaydi, o‘quvchilar mulohazalardan so‘ng ba’zan noto‘g‘ri xulosa chiqarishga harakat qiladilar. Hukmlarning chinligini asoslashda o‘quvchilar turli usullardan foydalanishlari mumkin. N.B. Istomina [4] tomonidan taklif etilgan fikrlarni isbotlash usullarini ko‘rib chiqamiz. Buni topshiriqlar misolida ko‘rsatamiz. 1-topshiriq. To‘g‘ri tengliklar hosil bo‘lishi uchun "darcha"ga sonlarni joylashtiring:
168 973: 7 = 24139.
2279: 14 = 162 (qol. 11)

O‘quvchilar umumiy hukmni aytadilar: "Agar bo‘linmaning qiymati bo‘luvchiga ko‘paytirilsa, bo‘linuvchi hosil bo‘ladi." Xususiy hukm: "24139 soni bo‘linma, 7 soni bo‘luvchi." Xulosa: "24 1397 ga ko‘paytiramiz.".

Endi umumiy asos sifatida yozma ko‘paytirish algoritmi ishlatiladi va natija topiladi: 168 973.

Hukm aytiladi: “168 973: 7 =24139”
Hukmning to‘g‘riligini "burchak" amalini bajarish yoki kalkulyatordan foydalanish orqali tekshirish mumkin.
Ikkinchi davolanishda ham xuddi shunday yo‘l tutiladi.
2-topshiriq. 6, 9, 18, 36, 54 sonlaridan foydalanib, to‘g‘ri tengliklar tuzing.
O‘quvchilar fikr bildiradilar:
6·9 = 54 (asoslash - hisoblash);
54 - 36 = 18 (asoslash - hisoblash);
9·6 = 54 (hukmni asoslash uchun quyidagi umumiy qoidadan foydalanish mumkin: "Ko‘paytuvchilarning o‘rinlari o‘zgarishi bilan ko‘paytmaning qiymati o‘zgarmaydi").
3-topshiriq. Ifodalarni taqqoslash
To‘g‘ri yozuv hosil bo‘lishi uchun <, > yoki = belgisini qo‘ying:
4+7... 4 + 9
4 + 3... 3 + 2,4
3·1…3·2
7·3…7. 3

Amallarni asoslashda o‘quvchilar qo‘shiluvchilarning qiymatlarini taqqoslab mulohaza yuritishni emas, balki amallarni bajarishni afzal ko‘radilar (11 < 13). Keyingi mulohazalar sonlarning son o‘qida joylashuviga asoslanishi mumkin. Bu usul har doim ham muvaffaqiyatli bo‘lavermaydi, chunki qo‘shiluvchilarning qiymatlari ko‘p xonali sonlar, kasr ifodalar bilan ifodalanishi mumkin, bu esa hisoblashni ancha qiyinlashtiradi. Deduktiv xulosalarni ongli ravishda bajarish uchun o‘quvchilarning matematik nutqini rivojlantirish bilan bog‘liq bo‘lgan umumiy ko‘rinishdagi xulosalar, qonuniyatlar va xossalarni o‘zlashtirishga qaratilgan katta tayyorgarlik ishlari zarur.

Adabiyotlar

1. Balochista A.V., Levites V.V. Razvitiye logicheskogo mышleniya detey mladshego shkolnogo vozrasta cherez ispolzovaniye spetsialnoy sistemы zadaniy. Federal ta’lim agentligi, Murman. State Ped. Univ. Murmansk: MGPU, 2009. S. 104. [rus tilida].
2. Dalinger V.A., Kostyuchenko R.Y. Analogiya v geometrni. Omsk: Izd-vo OmGPU, 2001. S. 149. [rus tilida].
3. Ivin A.A. Iskusstvo pravilnogo mышleniya. M.: Prosveщeniye, 1996. P. 224. [rus tilida].
4.Istomina N. B. Metodika obucheniya v nachalnых shkolax: razvivayuщaya trenirovka. Smolensk: Izd-vo Assotsiatsii XXI vek, 2009. S. 288. [rus tilida].
5. Lexova V.P. Deduktivnoye rassujdeniye v matematike nachalnix klassov. Nachalnaia shkola, 1998. No 5.
S. 24-28. [rus tilida].
6. Asosiy umumiy ta’limning federal davlat ta’lim standarti. Rossiya Federatsiyasi Ta’lim va fan vazirligi. Federatsiya. M.: Obrazovaniye, 2011. P. 48. [rus tilida].
7. Boshlang‘ich umumiy ta’limning federal davlat ta’lim standarti. Rossiya Federatsiyasi Ta’lim va fan vazirligi. Federatsiya. - M.: Obrazovaniye, 2010. S. 31. (standartы vtorogo pokoleniya). [rus tilida].

PSIXOLOGIYADA STRESS HODISASINI O‘RGANISHNING NAZARIY TAHLILI

Abu Rayhon Beruniy nomidagi
Urganch davlat universiteti mustaqil izlanuvchisi
Bog‘ibekova Dilnoza Shonazarovna

Annotatsiya. Ushbu maqolada "stress" tushunchasi, uning rivojlanish bosqichlari, namoyon bo‘lishi va yuzaga kelish sabablari haqida umumiy ma’lumot beriladi. Shaxsga tushayotgan bunday yuk uning sog‘lig‘iga, xulq-atvoriga, umumiy hissiy holatiga va natijada ruhiy salomatligiga ta’sir qilmay qolmaydi. Ofisda ishlaydigan ko‘plab odamlarda surunkali stress

rivojlanadi, bu esa organizmga vayron qiluvchi ta’sir ko‘rsatadi.Shuningdek, stressning kelib chiqish tarixi, fiziologiyasi va turlari qisqacha bayon etilgan.

Kalit so‘zlar: stress, adaptatsiya sindromi, stressor, eustress, distress.

So‘nggi yillarda stress hodisasiga qiziqish tobora ortib bormoqda. Bu qiziqish nafaqat ilmiy doiralarda, balki oddiy odamlar orasida ham kuzatilmoqda. Ushbu mavzuga bo‘lgan e’tiborning bunday o‘sishiga zamonaviy hayotimiz sabab bo‘lmoqda: hayot sur’ati tezlashib, insonning axborot yuki ortib bormoqda. Zamonaviy voqeliklar hayotimizni tobora dinamik va murakkablashtirmoqda. Ko‘pincha odamlar uzoq muddatli stress qanday oqibatlarga olib kelishi mumkinligini, umuman stress nima ekanligini va u qanday namoyon bo‘lishini aniq bilmaydilar.Stressni o‘rganish muammosi psixologiya uchun dolzarbdir, chunki bu hissiy reaksiyani qo‘zg‘atuvchi ko‘plab omillar mavjud. V.R. Bildanovaning fikricha, stress organizmning har qanday o‘zgarishlarga moslashishiga imkon beradigan dasturlashtirilgan tabiiy mexanizmdir. "Stress" atamasi 1932-yildayoq Uolter Kennon tomonidan fanga kiritilgan. Uning klassik asarlarida organizmning universal reaksiyasi "kurashish yoki qochish" deb nomlangan [3]. Stress hodisasi haqida birinchi bo‘lib 1936-yilda Gans Sele gapirgan. Biolog sifatida Gans Sele stressni fiziologiya nuqtai nazaridan ko‘rib chiqib, uni "umumiy moslashuv sindromi" deb atagan. Stress organizmning unga qo‘yilgan talabga nisbatan nospetsifik reaksiyasidir, ya’ni organizmning turli xil stressorlarga nisbatan bir xil tipik reaksiyasi mavjud. Stressor esa stress reaksiyasini keltirib chiqaradigan ta’sirdir [7]. Uning faraziga ko‘ra, umumiy moslashuv sindromi (stress) barcha tirik organizmlarga xosdir. Moslashuvning umumiy nospetsifik reaksiyasi quyidagilarni o‘z ichiga oladi: buyrak usti bezi po‘stlog‘i, ayrisimon bez (timus) va limfa tugunlari faolligining oshishi, oshqozon-ichak trakti shilliq qavatida kichik yaralarning paydo bo‘lishi - bu fiziologik o‘zgarishlar triadasidir [7].

Gans Sele stressning uch bosqichini ajratib ko‘rsatgan:

Xavotir bosqichi. Bu bosqichda organizm o‘ziga xos bo‘lmagan qandaydir omilga duch keladi va unga moslashishga harakat qiladi. Faollashtirish boshlanadi

Xavf rejimi: haddan tashqari sovuq, juda qo‘rqinchli, og‘riqli, xavfli va hokazo. Shundan so‘ng organizm safarbar bo‘ladi, o‘z-o‘zini boshqarish mexanizmlari ishga tushadi. Agar himoya reaksiyalari samarali bo‘lsa va stressorning ta’siri kamaysa yoki to‘xtasa, organizm normal holatga qaytadi, tashvish pasayadi. Ko‘pchilik stresslar shu bosqichda bartaraf etiladi.

1. Moslashish (rezistentlik) bosqichi. Bu bosqichda yangi sharoitlarga moslashish ro‘y beradi. Mazkur bosqich stressorning uzoq muddatli ta’siri natijasida, organizmning himoya reaksiyalarini qo‘llab-quvvatlash zarurati tug‘ilganda yuzaga keladi. Moslashuv zaxiralari muvozanatli tarzda sarflanadi. Ushbu bosqichda inson vaziyatdan chiqishning eng maqbul yo‘llarini tahlil qilish va izlashga qodir bo‘ladi.
2. Holdan toyish bosqichi. Agar stressor uzoq vaqt davomida ta’sir ko‘rsatsa, gormonal resurslar tugaydi va moslashish tizimlari ishdan chiqadi. Organizmning qarshilik ko‘rsatish qobiliyati sezilarli darajada pasayadi. Aynan shu bosqichda stress tufayli kelib chiqadigan kasalliklar namoyon bo‘ladi [4].

Stress fiziologiyasi 1930-yillardayoq Gans Sele tomonidan o‘rganilgan edi. Inson stressor bilan to‘qnashganda simpatik asab tizimi faollashadi: gipotalamus buyrak usti bezi po‘stlog‘ining "stress gormonlari" - adrenalin (qo‘rquv holatida) va noradrenalin (g‘azab holatida) ajralishini keltirib chiqaradi. Muallifning fikricha, stress bilan to‘qnashganda organizmning asosiy vazifasi: "yashab qolish"! Axir, dushman kuchliroq bo‘lsa, xavfdan qochish yoki kurashish uchun organizmning barcha resurslarini bir lahzada safarbar qilish kerak. Yurak tezroq uradi, ko‘z qorachiqlari kengayadi, mushaklar taranglashadi, nafas olish tezlashib yuzaki bo‘lib qoladi, organizmning barcha zaxiralari safarbar etiladi, odam qochishga yoki kurashishga shay turadi - bularning barchasi
"stress gormonlari" tufayli sodir bo‘ladi [6].

Afsuski, bunday safarbarlik uzoq davom etolmaydi, tanadagi energiya zaxiralari tugaydi va shunda parasimpatik asab tizimi ishga tushadi. U organizmda qarama-qarshi reaksiyani - bo‘shashish va resurslarni tiklashni keltirib chiqaradi, bu jarayon

uyqu va dam olish paytida sodir bo‘ladi.

Gans Sele foydali stress - eustress va zararli - distressni ajratib ko‘rsatgan [3]. Eustress ijobiy his-tuyg‘ular va ijtimoiy muhitning inson harakatlarini ma’qullashi natijasida yuzaga kelishi mumkin. Foydali stress organizmning himoya kuchlarini safarbar etishga yordam beradi. Inson oldindagi muammo va vazifalarni anglaydi, ularni hal etish yo‘llarini biladi va ijobiy natijaga intiladi. Ammo barcha ijobiy xususiyatlariga qaramay, eustress ham zararli hodisaga aylanishi mumkin. Masalan, salomatlik zaif bo‘lsa, kutilmagan, hatto yoqimli xabardan ham yurak xurujini boshdan kechirish mumkin - katta yutuq, o‘g‘lining armiyadan kutilmaganda qaytishi va shu kabilar.

Ijobiy his-tuyg‘ular va ma’qullashning yo‘qligi yoki salbiy ta’sirning sezilarli kuchi tufayli stress zararli shakl - distressga aylanadi. Distress asab tizimini holdan toydiradi va butun organizmni ishdan chiqaradi, ayniqsa immunitet tizimiga zarar yetkazadi. Stress holatida odam infeksiyalarga ko‘proq chalinadi, chunki immunitet hujayralarining ishlab chiqarilishi sezilarli darajada pasayadi. Bu holat surunkali tusga kirishi mumkin.

Qisqa muddatli (o‘tkir) va uzoq muddatli (surunkali) stresslar inson salomatligiga turlicha ta’sir ko‘rsatadi. Qisqa muddatli stress tez, kutilmaganda va to‘satdan namoyon bo‘ladi. U odamlarda ham, hayvonlarda ham bir xil evolyutsion mexanizm asosida kechadi. O‘tkir stressning eng yuqori darajasi shok hisoblanadi.

Agar odam vaziyatni boshqara olmasa, qisqa muddatli stress surunkali stressga aylanadi, bu esa og‘irroq oqibatlarga olib keladi.

Amerikalik psixolog R. Lazarus eng umumiy tasnifni taklif qilib, fiziologik va psixoemotsional stressni ajratib ko‘rsatdi. Fiziologik stresslar insonga salbiy omillar: yuqori harorat, og‘riq, ochlik va boshqalar bevosita ta’sir etganda yuzaga keladi [8].

Ruhiy va xulq-atvor ko‘rinishlarining o‘zgarish doirasi bo‘lib, u biokimyoviy, fiziologik ko‘rsatkichlarning aniq nospetsifik o‘zgarishlari va boshqa reaksiyalar bilan birga kechadi. V.A. Bodrov psixologik stressni shunday jarayon sifatida ko‘rib chiqadiki, bunda shaxs atrof-muhit talablarini o‘z resurslari va yuzaga kelgan muammoli vaziyatni hal qilish ehtimolidan kelib chiqqan holda baholaydi. Bu esa stressga javob berishdagi individual farqlarni belgilaydi [1].

R. Sapolskining ta’kidlashicha, psixologik stress faqat insonlarga xos hodisadir. Odamlar faqat o‘z fikrlari asosida juda kuchli his-tuyg‘ularni boshdan kechirishga qodir. Biroq bu kuchli hissiyotlar organizmda tegishli reaksiyalarni ham qo‘zg‘atadi. Muallifning fikricha, biz tashqi tomondan hech narsa qilmasligimiz mumkin, ammo ongimizda turli xil salbiy vaziyatlarni tasavvur qilamiz. Ya’ni, o‘z fikrlarimiz bilan stressga javob berishni o‘zimiz ishga tushiramiz. Har bir kishining hayotida: "Agar imtihondan yiqilsam-chi, hisobotni o‘z vaqtida topshira olmasam-chi, ipoteka to‘lovini to‘lay olmasam-chi, o‘limga olib keladigan kasallikka chalinib qolsam-chi..." kabi fikrlar paydo bo‘lgan. Hali hech qanday qo‘rqinchli va falokatli narsa sodir bo‘lmagan bo‘lsa-da, inson allaqachon stressni boshdan kechiradi. Biz o‘zimiz sodir bo‘lishi mumkin bo‘lgan voqeadan qo‘rqib, stressga javob berish jarayonini faollashtiramiz [6].

Har bir organizm o‘ziga xos individual: ruhiyat, turmush tarzi, genetik meros, shaxsiy xususiyatlar. Shu bois, ayni bir omil biror kishiga ta’sir qilmasligi yoki ahamiyatsiz ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Ayni paytda, boshqa bir kishi xuddi shu omilning ta’siriga oson berilib, hatto tushkunlik holatlariga va psixosomatik kasalliklarga chalinishi mumkin. Demak, stress ta’siri turlicha bo‘lishi mumkin - kayfiyatning ozgina o‘zgarishidan tortib to oshqozon yarasi yoki yurak xuruji kabi jiddiy kasalliklargacha [7].

Tadqiqot muammosi bo‘yicha adabiyotlarni nazariy ko‘rib chiqish natijasida biz hozirgi kunda stress reaksiyalarini stressning xulq-atvor, aqliy, fiziologik va hissiy ko‘rinishlariga ajratish eng an’anaviy usul ekanligini aniqladik [7].

Stressning xulq-atvor ko‘rinishlariga odatda uyqu bilan bog‘liq muammolar (uzoq muddat uxlay olmaslik, uyqusizlik); odamlar bilan, hatto yaqinlari va qarindoshlari bilan ham muloqot qilishni istamaslik, biror ish qilishga xohish yo‘qligi; uyqudan keyin ham yo‘qolmaydigan surunkali charchoq; lanjlik, holsizlik kiradi.

Aqliy ko‘rinishlar diqqatni bir narsaga qaratish, fikrni jamlashning imkonsizligini ko‘rsatadi. Bundan tashqari, xotira va e’tibor bilan bog‘liq muammolar kuzatiladi.

Fiziologik ko‘rinishlar qon bosimining ko‘tarilishi, oshqozon-ichak tizimi faoliyatining buzilishi, yurak urishining tezlashishi bilan namoyon bo‘ladi.

Jahldorlik, doimiy tashvish, xavotir, asabiylashish; kayfiyatning tez-tez o‘zgarib turishi hissiy stress belgilaridir.

Stressning eng keng tarqalgan sabablari quyidagilardir: turli xil nizolar (ish joyida, oilada va boshqa joylarda); o‘zidan norozilik - tashqi ko‘rinishi, yutuqlari va o‘zini namoyon etishi, yolg‘izligi; moliyaviy muammolar; haddan tashqari charchash, keskin ish jadvali [3].

Shunday qilib, stress organizmning atrof-muhitga moslashishining evolyutsion mexanizmidir. U o‘zining rivojlanish bosqichlari, tasnifi, alomatlari va kelib chiqish sabablariga ega. Psixologlarning ta’kidlashicha, uzoq muddatli kechinmalar va xavotir inson ruhiyatiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Shu sababli, stressni o‘z vaqtida aniqlash va uni to‘g‘ri boshqarish, surunkali stressga aylanishiga yo‘l qo‘ymaslik muhimdir.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Bodrov V.A. Psixologik stress: rivojlanish va yengish. - M.: PER SE, 2006. – 528 b.
2. Kitayev-Smik L.A. Stress psixologiyasi. - M.: Nauka, 1983. – 368 b.
3. Stress psixologiyasi va uning oldini olish usullari: o‘quv-uslubiy qo‘llanma / Mualliflar: V.R. Bildanova, G.K. Biserova, G.R. Shagivaleeva. – Yelabuga: YeI KFU nashriyoti, 2015. - 142 b.
4. Stress psixologiyasi: o‘quv-uslubiy qo‘llanma [Elektron manba] / tuzuvchi K.S. Kartashova. - Krasnoyarsk: Sibir federal universiteti, 2012. 1 CD-ROM.
5. Rusalova M.N. Insonning hissiy reaksiyalarini eksperimental o‘rganish. - M.: Nauka, 1979. – 170 b.
6. Sapolski R. Stress psixologiyasi. – 3-nashr. – SPb: Piter, 2022. - 480 b.
7. Shcherbatix Yu.V. Stress psixologiyasi va tuzatish usullari. – SPb: Piter, 2006. – 256 b.
8. Yakovlev Ye.V., Leontev O.V., Gnevishev Ye.N. Stress psixologiyasi: o‘quv qo‘llanma. - SPb.: YevrOsIH MPA qoshidagi Universitet nashriyoti, 2020. - 94 b.

TANQIDIY FIKRLASH KO‘NIKMALARINI SHAKLLANTIRISH ORQALI DEZINFORMATSIYADAN HIMOYALANISH YO‘LLARI

Eshankulova Moxigul Ummatkulovna
Nizomiy nomidagi TDPU tayanch doktoranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarining zamonaviy axborot makonida yuzaga kelayotgan dezinformatsiyaga qarshi samarali vosita sifatida tutgan o‘rni tahlil qilinadi. Maqolada o‘quvchilar, talabalar va keng jamoatchilikda tanqidiy fikrlashni shakllantirish orqali noto‘g‘ri, yolg‘on yoki manipulyativ axborotni aniqlash va undan himoyalanish usullari bayon etiladi.

Kalit so‘zlar: Tanqidiy fikrlash, dezinformatsiya, axborot xavfsizligi, media savodxonlik, pedagogik yondashuvlar, axborot makoni, ta’lim jarayoni, manipulyatsiya.

Annotation: This article analyzes the role of critical thinking skills as an effective tool against disinformation in the modern information environment. The article discusses methods for developing critical thinking among students, learners, and the wider public to identify and protect against false, misleading, or manipulative information.

Keywords: Critical thinking, disinformation, information security, media literacy, pedagogical approaches, information environment, educational process, manipulation.

Kirish: Zamonaviy raqamli jamiyatda axborot oqimi benihoya tez va keng tarqalmoqda. Bunda ishonchli ma’lumotlar bilan bir qatorda, turli yolg‘on va manipulyativ axborot – ya’ni dezinformatsiya ham keng yoyilmoqda. Ayniqsa, yoshlar va o‘quvchilar internet, ijtimoiy tarmoqlar hamda ommaviy axborot vositalarining asosiy auditoriyasiga aylangani sababli, ular dezinformatsiyaning bevosita nishoniga aylanishmoqda. Bunday xavfli axborotlardan himoyalanishda tanqidiy fikrlash muhim rol o‘ynaydi. Chunki tanqidiy fikrlovchi shaxs har qanday axborotni tahlil qiladi, manba ishonchliligini baholaydi va mustaqil xulosa chiqaradi. Bugungi ta’lim tizimi oldida turgan dolzarb vazifalardan biri – yosh avlodda tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirish va mustahkamlashdir.

Tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini shakllantirish va rivojlantirish zamonaviy dunyoda ta’lim jarayonining eng muhim talablaridan biridir. Bugungi kunda, jahon iqtisodiyoti va ijtimoiy hayotning tez o‘zgaruvchan sharoitlarida, chegaradan tashqarida fikrlay olish, tezkor va samarali harakat qilish, murakkab muammolarni tahlil qilish, ularni oldindan anglash hamda oqilona va asosli qarorlar qabul qilish kabi ko‘nikmalar juda katta ahamiyat kasb etmoqda. Aynan shu sababli, tanqidiy fikrlash mahorati, mehnat bozorida raqobatbardosh, yetuk boshqaruv kadrlarini tayyorlashda muhim omil hisoblanadi. Tanqidiy fikrlash – bu yosh mutaxassisga adaptatsiya jarayonida unga taklif etilgan fikrlar, qarashlar yoki xulq-atvor modellarini chuqur tahlil qilib, ular haqida asosli va qat'iy xulosa chiqarishga imkon beradigan maxsus faoliyat turi hisoblanadi. Bu jarayonda shaxs faqat passiv qabul qiluvchi emas, balki o‘z fikrini shakllantirish, savollar berish va mavjud axborotni sinchkovlik bilan baholash qobiliyatiga ega bo‘ladi. Pedagogik nuqtai nazardan, “tanqidiy fikrlash” nafaqat ta’limning samaradorligini oshirishga xizmat qiluvchi yondashuv, balki matn va axborotga tanqidiy munosabat asosida qarashni targ‘ib qiluvchi metodologik texnika sifatida o‘rganilmoqda [1]. U o‘quvchilarda mustaqil fikrlash, mantiqiy tahlil va muammolarni hal qilish qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi. “Tanqidiy fikrlash” – bu bilish jarayonini yangi shakllantirishga qaratilgan pedagogik texnologiya bo‘lib, uning yordamida yosh mutaxassislar o‘z bilimlarini mustahkamlash, o‘ziga savollar berish va javoblar izlash jarayonida faol ishtirok etishga undaladi. Ushbu yondashuv, nafaqat bilimlarni qabul qilish, balki ularni tanqidiy baholash va amaliyotga tadbiq etish imkonini beradi. “Tanqidiy fikrlash” — bu shaxsga unga taklif qilingan nuqtai nazar yoki xulq-atvor modelini chuqur tahlil qilib, asosli va qat'iy qaror chiqarishga imkon beradigan maxsus faoliyat turi hisoblanadi. Uning asosiy maqsadi mutaxassislarni adaptatsiya jarayonidan keyin mehnat faoliyatida talab qilinadigan tanqidiy fikrlash qobiliyatlari bilan ta’minlashdan iborat bo‘lib, bunga asosli qarorlar qabul qilish, ma’lumotlarni tahlil qilish, asosiy va ikkinchi darajali ma’lumotlarni ajratib ko‘rsatish, shuningdek hodisalarning turli tomonlarini baholash qobiliyatlari kiradi.

“Tanqidiy fikrlash” texnologiyasi mutaxassisning intellektual va hissiy faoliyatini faollashtiradi, shuningdek, shaxsiyatni mehnat jarayoniga faol jalb qilish imkonini yaratadi [2]. Zamonaviy adabiyotlarda tanqidiy fikrlash fenomeniga oid ko‘plab ta’riflar mavjud bo‘lib, ular asosan ikkita asosiy yondashuv – falsafiy va kognitiv-psixologik nuqtai nazardan tahlil qilinadi. Falsafiy yondashuv an’anaviy ravishda qadimiy faylasuflar – Sokrat, Platon, Aristotel asarlaridan boshlab, zamonaviy davrda esa Metyu Lipman va Richard Pol kabi olimlarning ishlariga asoslanadi. Bu yondashuv markazida ma’lum xususiyatlarga ega bo‘lgan ideal tanqidiy fikrlovchi gipotetik modeli turadi. Ammo bu yondashuv tanqidiy fikrlovchining aniq amalga oshira oladigan xatti-harakatlari yoki xulq-atvor modelini taklif qilmaydi. Shunday qilib, falsafiy yondashuv bizga ideal, mukammal tanqidiy fikrlovchi obrazini taqdim etadi. Richard Pol Sternbergning g‘oyasini rivojlantirar ekan, tanqidiy fikrlashni “tafakkurni takomillashtirish” kontekstida ko‘rib chiqadi va bu orqali uni nafaqat bilimlarni qabul qilish, balki ularni chuqur tahlil qilish, baholash va amaliyotda to‘g‘ri qo‘llash jarayoni sifatida ta’riflaydi [3]. Bugungi axborot makonida dezinformatsiya keng tarqalgan muammo sifatida ko‘rilmoqda va unga qarshi samarali kurashish uchun tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Kognitiv-psixologik yondashuv doirasida tanqidiy fikrlash insonning fikrlash jarayoni va haqiqiy sharoitlarda to‘g‘ri qaror qabul qilish qobiliyatini o‘rganadi. Ushbu yondashuv tanqidiy fikrlashni xulq-atvor va harakatlar to‘plami sifatida belgilab, tanqidiy fikrlovchi shaxs bajarishi yoki

o‘rganishi kerak bo‘lgan ko‘nikmalar va protseduralarni aniqlaydi. Ikki asosiy yondashuv — falsafiy va kognitiv-psixologik — tanqidiy fikrlash kontseptsiyasining shakllanishiga poydevor yaratgan. Masalan, Norris tanqidiy fikrlashni oqilona nuqtai nazar bilan nimaga ishonish yoki ishonmaslikni hal qilish deb ta’riflaydi. Richard Pol esa tanqidiy fikrlashni olimning o‘z fikrlash jarayonini boshqarish qobiliyati sifatida ko‘radi [4]. Xarris va Xodjes tanqidiy fikrlashni matn sifatini tahlil qilish va uning ta’sirini baholash jarayoni bilan bog‘laydi. Zamonaviy olimlardan biri — Garvard universiteti professori Maykl Skriven tanqidiy fikrlashni "kuzatuvlar, aloqalar va ma’lumotlarni mohirona talqin qilish, baholash hamda aniq dalillar asosida keyingi fikrlar va harakatlarni shakllantirish qobiliyati" deb ta’riflaydi [5]. Bu ko‘nikmalar yordamida shaxs dezinformatsiyani aniqlash, unga tayanmaslik va unga qarshi samarali choralar ko‘rish imkoniyatiga ega bo‘ladi. Tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirish dezinformatsiyaga qarshi himoyaning eng samarali yo‘llaridan biri hisoblanadi [6]. Bu ko‘nikmalar axborotni tahlil qilish, haqiqiy va yolg‘on ma’lumotlarni ajratib olish, shuningdek, ongli ravishda to‘g‘ri qaror qabul qilish imkonini beradi.

Tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirish orqali dezinformatsiyadan himoyalanish yo‘llari:

1. Izlanish madaniyatini tarbiyalash: Ta’lim muassasalari o‘quvchilarda izlanish, qiziquvchanlik va intellektual faollikni rag‘batlantiruvchi madaniyatni shakllantirishi zarur. Talabalarni savollar berishga, mavjud taxminlarga tanqidiy yondashishga va turli fikrlarni o‘rganishga undash orqali tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirish uchun qulay va qo‘llab-quvvatlovchi muhit yaratiladi. Bu o‘quvchilarni ma’lumotlarning haqqoniyligini mustaqil tekshirishga va dezinformatsiyaga qarshi tura olishga tayyorlaydi.

2. Tanqidiy fikrlashni o‘quv dasturiga integratsiyalash: Tanqidiy fikrlash barcha fanlar va ta’lim bosqichlarida birlashtirilishi lozim. O‘qituvchilar va ta’lim muassasasi rahbarlari birlamchi manbalarni tahlil qilish, argumentlarni baholash va real hayotdagi muammolarni hal etish bo‘yicha topshiriqlarni o‘quv dasturiga kiritishlari kerak. Bu orqali o‘quvchilar har bir fan doirasida tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini muntazam rivojlantiradi va dezinformatsiyani aniqlashda muhim ko‘nikmalarni egallaydi.

3. Faol ta’lim imkoniyatlarini ta’minlash: Muammoli ta’lim, hamkorlikdagi loyihalar va tajriba faoliyati kabi faol o‘qitish usullari o‘quvchilarni tanqidiy fikrlashni talab qiluvchi amaliy vazifalarga jalb qiladi. Ushbu yondashuv o‘quvchilarga olgan bilimlarini real hayotga tatbiq etish, ma’lumotlarni chuqur tahlil qilish va murakkab masalalarga ijodiy yechimlar ishlab chiqish imkoniyatini beradi. Natijada, ular dezinformatsiyaga qarshi tura oladigan mustaqil fikrlaydigan shaxs sifatida shakllanadi.

4. Pedagoglarning kasbiy rivojlanishini qo‘llab-quvvatlash: O‘quvchilarda tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirish jarayonida rahbarlar va o‘qituvchilar juda muhim rol o‘ynaydi. Shu sababli ta’lim muassasalari pedagoglarning o‘z tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini doimiy ravishda rivojlantirishlari uchun malaka oshirish kurslari va treninglarini tashkil etishi zarur. Bu esa o‘qituvchilarga zamonaviy va samarali pedagogik strategiyalarni o‘zlashtirish hamda ta’lim jarayonida tanqidiy fikrlashni samarali integratsiyalash imkonini beradi. Natijada, pedagoglar o‘z o‘quvchilarini dezinformatsiyadan himoya qilish uchun yanada tayyor va bilimdon bo‘lib yetishadi.

5. Shakllantiruvchi baholash amaliyotlarini joriy etish: Tanqidiy fikrlashni rivojlantirishda fikr-mulohaza, o‘z-o‘zini baholash va o‘zaro baholash kabi shakllantiruvchi (formativ) baholash usullari juda samaralidir. Bu amaliyotlar o‘quvchilarga o‘z fikrlash jarayonlarini tahlil qilish, zaif tomonlarini aniqlash va ularni doimiy ravishda takomillashtirish imkonini beradi. Shu tariqa, o‘quvchilar vaqt o‘tishi bilan tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini muntazam ravishda oshirib boradilar, bu esa ularni ma’lumotlarning haqqoniyligini mustaqil baholash va dezinformatsiyaga qarshi samarali kurashish uchun yetarli darajada bilim va tajriba bilan ta’minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Шаюсупова А. А., Хайдарова Р. А. Формирование педагогической компетентности преподавателя языкового вуза в системе непрерывного образования //Бюллетень науки и практики. – 2019. – Т. 5. – №. 6.
2. Petress, K. (2004). Critical thinking: An extended definition. Education, 124(3), 461-466.
3. Lewis, A., & Smith, D. (1993). Defining higher order thinking. Theory into Practice, 32(3), 131–137.
4. Sternberg, R. J. (1986). Critical thinking: Its nature, measurement, and improvement. National Institute of Education. Retrieved from http:// eric.ed.gov/PDFS/ED272882.pdf.
5. Paulson, E. (2011). Group communication and critical thinking competence development using a realitybased project. Business Communication Quarterly, 74(4), 399-411. doi:10.1177/1080569911424484
6. Sternberg, R. J. (1986). Critical thinking: Its nature, measurement, and improvement. National Institute of Education.

KASBIY FAOLIYATDA-PSIXOLOGIK MASLAHAT YO'NALISHINING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Odamova O'giljon Kenjaevna, Urganch davlat unversiteti v.b. dotsent
Ogiljonodamova@Mail.Com

Annotatsiya: Mazkur maqolada psixologik maslahatda suhbat davomida mijoz o'z muammolarini va o'zi to'g'risidagi gaplarni o'zi gapirib berishi, begona odamlardan holi va yakkama-yakka, yuzma - yuz, maxsus jihozlangan xonada o'tkazilishi haqidagi fikrlar bayoni berilgan. Mijozning individual xususiyatlari sababli psixoîog maslahatchi uning muammosini darhol va qo'shimcha yordamsiz hal eta olishiga to'la ishonmaydi. Agarda mijoz o'ziga yetarlicha ishonmasa, o'z hayajonlari va hulqini boshqara olmasa, agarda uning intellektual rivojlanish darajasi qiyin vaziyatlarda oqilona, to'g'ri yechimni mustaqil qabul qilish uchun yetarli bo'lmaganda bunday hollar uchrab turadi. Psixolog ham, o'z navbatida muammoning mohiyatini tushunib yetish, bu muammoni o'zi uchun ham, mijoz uchun ham oydinlashtirishga harakat qilib diqqat bilan tinglashi, maslahatlar davomida mijozning shaxsini baholanashi, uning shaxsiy xususiyatlarini hisobga olib mijozga uning muammosini qanday qilib amaliy hal etish bo'yicha ilmiy, asosli tavsiyalar berilishiga doir fikrlar mavjud.

Annotation: in this article, psychological advice gives a statement of thoughts that during the conversation, the client will speak out about his problems and statements about himself, be free from strangers and be held one by one, face to face, in a specially equipped room. Due to the individual characteristics of the client, the psychoîog consultant does not fully believe that he will be able to solve his problem immediately and without additional help. If the client is not confident enough, unable to control his excitement and Hulk, such situations occur when his level of intellectual development is insufficient to independently adopt a rational, correct solution in difficult situations. Both the psychologist and, in turn, there are opinions about understanding the essence of the problem, carefully listening to this problem, trying to clarify it both for himself and for the client, assessing the personality of the client during the tips, taking into account his personal characteristics, giving the client scientific, reasonable recommendations on how to practically solve his problem.

Kalit so'zlar: Psixologiya, maxsus, maslahat, taraqqiyot, mutaxassislar, psixologiya sohasi, muammo, mijoz, vaziyat, yechim, mustaqil, shaxsiy, xususiyat, voyaga yetmaganlar, individual, guruhiy, jamoaviy, ruhiy, tipologik, ilmiy, amaliy.

Keywords: Psychology, special, counseling, progress, professionals, psychology area, problem, client, situation, solution, independent, personal, trait, minors, individual, group, collective, mental, typological, scientific, practical.

Psixologik maslahat deb muhtoj bo'lganlarga maslahat va tavsiyalar sifatida mutaxassis psixolog tomonidan bevosita beriladigan psixologik yordam ko'rsatish bilan bog'liq bo'lgan amaliy psixologiyaning alohida sohasiga aytiladi. Ular psixolog tomonidan mijoz hayotida duch kelgan muammoni dastlab o'rganib chiqish va shaxsiy suhbat asosida beriladi. Ko'pincha psixologik maslahat oldindan belgilangan soatda, buning uchun maxsus jihozlangan xonada, odatda begona odamlardan xoli va yakkama-yakka, yuzma-yuz o'tkaziladi. Psixologik maslahat bir soatdan uch soatgacha davom etadigan psixologning mijoz bilan shaxsiy suhbati shaklida o'tkaziladi. Mana shu suhbat davomida mijoz o'z muammolari, o'zi to'g'risida gapirib beradi. Psixolog o'z navbatida muainrnoning mohiyatini tushunib yetish, bu muammoni o'zi uchun ham, mijoz uchun ham oydinlashtirishga harakat qilib diqqat bilan tinglaydi, maslahatlar davomida mijozning shaxsi baholanadi, uning shaxsiy xususiyatlarini hisobga olib mijozga uning muammosini qanday qilib amaliy hal etish bo'yicha ilmiy, asosli tavsiyalar beriladi.

Psixologik maslahat — bu psixolog kasbiy mutaxassislik faoliyatida nisbatan yangi soha hisoblanib, mamlakatimiz fan taraqqiyotida psixologiyaga oid ilmiy tadqiqot ishlari psixologiya fanini o'qitish, psixologik korreksiya va psixodiagnostika kabi an'anaviy amaliy ish shakllari bilan bir qatorda mustaqil faoliyat sohasi sifatida yaqinda ajralib chiqdi. So'zsiz bu faoliyat mutaxassisdan maxsus juda chuqur bilim hamda kasbiy tayyorgarlikni talab etadi. Bu tayyorgarlikni oddiygina tashkil etish, yuqorida sanab o 'tilgan bilim sohalari va malakalar bilan almashtirish mumkin emas, biroq psixolog maslahatchi uchun mazkur bilimlarning barchasi ham juda zarur.

Psixologik maslahatlar sohasidagi bilimlar faqat amaliy psixolog bo'lishni xohlovchilar uchun emas, balki ijtimoiy xizmat xodimlari va defektologlar (maxsus psixologiya sohasidagi mutaxassislar) uchun ham majburiy hisoblanadi. Hozirgi kunda mutaxassislarni tayyorlashda barcha oliy o'quv yurti dasturlariga psixologik maslahat fani kiritilgan va yaqin kelajakda amaliyot bilan shug'ullanuvchi psixologlar soni bo'yicha respublikamiz dunyoning rivojlangan mamlakatlariga tenglashib oladilar, deb hisoblashga barcha asoslar mavjud. Psixolog-maslahatchining mijoz bilan uchrashuvi ko'pincha bir ikki uchrashuv bilan cheklanmaydi. Ko'pchilik hollarda mijoz bilan uch marta va lindan ko'p uchrashib ancha uzoq muddat davomida maslahat berib borish talab etiladi. Bunday uzoq muddatli maslahatlarning zarurligi quyidagi odatiy hollarda yuzaga keladi:

- Mijozning muammosi shunday murakkab bo'Iadi-ki, birikki soat davomida uni tushunib olish deyarli mumkin emas. Mijozning bir emas, balki bir necha muammolari mavjud, ularning har birini hal etish alohida maslahatni talab etadi;
- Taklif etilayotgan muammoning yechimi mijoz tomonidan darhol va to'la mustaqil amalga oshirilishi mumkin emas va maslahatchi tomonidan qo'shimcha yordam ko'rsatishni talab etadi.
- Mijozning individual xususiyatlari sababli psixoîog maslahatchi uning muammosini darhol va qo'shimcha yordamsiz hal eta olishiga to'la ishonmaydi. Agarda mijoz o'ziga yetarlicha ishonmasa, o'z hayajonlari va hulqini boshqara olmasa, agarda uning intellektual rivojlanish darajasi qiyin vaziyatlarda oqilona, to'g'ri yechimni mustaqil qabul qilish uchun yetarli bo'lmaganda bunday hollar uchrab turadi.

Psixologik xizmat faoliyati o'quvchilar aqliy taraqqiyoti va shaxsiy xususiyatlarini tashxis qilishga, ta'lim-tarbiyadagi xatoliklaming psixologik sabablarini aniqlashga qaratilmasdan, balki bunday xato va kamchiliklarni yo'qotish va oldini olishga qaratiladi. Bundan psixologning aniqlangan chetlashishlarni korreksiya qilishda faol ishtirok etish zarurligi kelib chiqadi.

Psixologik xizmat faoliyati bolalar, yosh va pedagogik psixologiya, psixokorreksiya, psixologik maslahat sohasida timumiy psixologik va maxsus psixologik bilimlar olgan mutaxassislar tomonidan amalga oshiriladi. Psixologik xizmatga jalb qilingan pedagoglar bu mutaxassislikni olish uchun maxsus qayta tayyorgarlikdan o'tishlari lozim. Psixologning maslahat berish rejasida quyidagi ishlar o'z aksini topishi zarur:

1. Bolalar, o’qituvchilar, talabalar ta’lim va tarbiyasi bilan sluig’ullanuvchi barcha shaxslarga, jumladan, ma’muriyat (direktor, rektor, mudir) o’qituvchilar, murabbiylar, ota-onalar, ijtimoiy va jamoatchilik tashkilotlari xodimlariga aniq, yaqqol masiahatlar berish.

2. Ta’lim, taraqqiyot, tarbiya, kasb tanlash va turmush iiurish, o’zaro munosabat, muomala va muloqot sirlari, tengdoshlar va voyaga yetmaganlar munosabati, masalan, dunyoqarash, qobiliyat, iqtidor muammolari yuzasidan individual, guruhiy, jamoaviy tarzda masiahatlar uyushtirish.

3. Ma’muriyat, bolalar, o’quvchilar hamda talabalar va ota-onalarga ularning ruhiy o’sishi xususiyatlariga oid ma’lumotlar berishi, farzand asrab olish, onalik va otalikdan mahrum qilish ishlarida qatnashish, tashkilotlaming g’amxo’rlik va vasiylik to’g’risidagi qabul qilgan qarorlariga munosabat bildirishi lozim.

4.Ota-onalarga bolaning ruhiy rivojlanishi xususiyatlarini shaxs sifatida shakllanishi, o’zaro munosabat maqomlari, bunda farzandlaming yoshi, jinsi, individual-tipologik xususiyatlari muammosi bo’yicha ilmiy-amaliy masiahatlar beradi.

5. Maktab o’quvchilari, o’rta maxsus va kasb-hunar kolleji hamda akademik litsey talabalariga ularning imkoniyati, istiqboli to’g’risida ilmiy-amaliy xususiyatga molik masiahatlar berish: yoshlarni saralash, tanlash, kasbga yaroqlilik darajasini aniqlash, tanlov komissiyasida maslahatchi sifatida ishtirok etish.

Mazkur ishlar o‘quvchilami maktab, kollej va litseylarda o’qitish davomida psixologik-pedagogik jihatdan chuqurroq o’rganishga yo’naltirilgan bo’lib, ularning individual xususiyatlarini, ta’lim-tarbiyadagi nuqsonlarning sabablarini 9 aniqlashga moijallangandir. Tashxis ishlari guruhiy yoki individual tarzda o’tkaziladi. Bu asnoda amaliy psixolog quyidagi vazifalarni bajaradi. Yosh davr taraqqiyoti mezonlariga muvofiqligini aniqlash maqsadida psixolog bolalar, o’quvchilar, maxsus maktab o’quvchilarini, akdemik litsey va kasb-hunar kollejlari, oliy o’quv yurti talabalarini psixologik tekshiruvdan o’tkazadi, ularning bilim saviyalarini belgilaydi. O’quvchilarning kasbiy yaroqliligini tashxis qiladi, ularning shaxs xislatlari, irodaviy sifatlari, his-tuyg’ulari, o’zini-o’zi boshqarish imkoniyati, intellektual darajasini tekshiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Z.T. Nishonova,SH.Asomuddinova “PSIXOLOGIK MASLAHAT”. Toshkent.”Fan va texnologiyalar nashriyoti”.2021 yil.256 b
2. Z.T. Nishonova, G.K Alimova “PSIXOLOGIK XIZMAT PSIXOKOR-REKSIYA” .,Toshkent.”Fan va texnologiyalar nashriyoti”.2019 yil.435 b.
3. Xaydarov F.I., Xalilova N.“Umumiy psixologiya”.T.:Nizomiy nomidagi TDPU - 2010. 247-b.
4. Djumaniyazova M.X., Raximova E.R., Kutlimurotova N.R., Raximova Sh.A., Raximova G.I. Darslik. UMUMIY PEDAGOGIKA VA PSIXOLOGIYA. BROK CLASS SERVIS‖. Toshkent - 2025 yil
5. G’oziyev E.G’. U mumiy psixologiya.. T. O’qituvchi. 2010 y.

ПЕДАГОГИКО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ МЕХАНИЗМЫ ФОРМИРОВАНИЯ СИНЕРГЕТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ У ШКОЛЬНИКОВ

Соискатель кафедры “Педагогики и психологии” Ургенчского государственного университета Машарипова Фарогат Матрасуловна

Аннотация. В статье исследуются педагогико-психологические механизмы формирования синергетического мышления у школьников. Особое внимание уделяется интеграции междисциплинарного подхода, инновационных технологий обучения и условий образовательной среды, которые стимулируют развитие креативности и самостоятельности. На основе теоретического анализа и эмпирического исследования выявлены ключевые факторы, влияющие на формирование синергетического мышления. В

работе представлены результаты педагогического эксперимента, подтверждающие эффективность предложенной системы.

Ключевые слова: синергетическое мышление, педагогические механизмы, психологические механизмы, школьники, образовательный процесс.

ВВЕДЕНИЕ. Сфера школьного обучения в XXI веке выходит за рамки традиционной функции передачи информации. Всё более актуальной становится задача формирования у учащихся навыков критического, прогностического и синергетического мышления, позволяющих эффективно адаптироваться к новым вызовам.

Синергетическое мышление представляет собой интегративный тип мышления, в котором сочетаются аналитические, креативные и прогностические способности. Формирование данного качества возможно только в условиях комплексного педагогико-психологического воздействия, включающего применение инновационных технологий обучения и активных методов познания.

ОБЗОР ЛИТЕРАТУРЫ. Анализ научных источников показывает, что проблема формирования синергетического мышления привлекает внимание исследователей разных областей.

Так, И. Пригожин рассматривает синергетику не просто как научное направление, а как особый тип мировосприятия, позволяющий анализировать сложные процессы и выявлять закономерности их самоорганизации [6]. В педагогике данная идея приобретает практическое значение, так как обучение также можно рассматривать как нелинейный и динамический процесс.

А.Г. Асмолов подчеркивает, что личность формируется в условиях многомерного образовательного пространства, а развитие мышления связано с преодолением стереотипов и выходом на уровень самостоятельного поиска решений [1]. В его концепции синергетический подход выступает как средство раскрытия индивидуального потенциала ученика.

Зарубежные исследователи, в частности Дж. Брунер, связывают развитие мышления с культурным контекстом и деятельностным подходом. Он отмечает, что образовательная среда способна либо ограничивать когнитивные возможности учащихся, либо, напротив, стимулировать их творческое развитие [2].

Отечественные психологи, среди которых Л.С. Выготский, обращают внимание на значимость зоны ближайшего развития: обучение становится эффективным только в том случае, если оно стимулирует переход ученика на новый уровень развития и поддерживает формирование новых психических структур [4].

Вместе с тем А.Н. Леонтьев и А.А. Вербицкий в своих трудах показывают, что мышление формируется в процессе активной деятельности и тесно связано с контекстом обучения [5,3]. Эти идеи согласуются с положениями синергетического подхода, так как указывают на необходимость создания условий, при которых ученик становится субъектом собственного образовательного пути.

Таким образом, анализ литературы позволяет заключить, что синергетическое мышление рассматривается учёными как важный фактор развития личности, а его формирование возможно при условии сочетания междисциплинарных знаний, деятельностного подхода и использования инновационных педагогических технологий.

МЕТОДЫ. Исследование проводилось в три этапа:

1. Теоретический этап – анализ научной литературы по проблеме синергетического мышления, педагогики и психологии.

2. Констатирующий этап – проведение анкетирования и диагностических методик среди 60 школьников 7–9 классов. Применялись тесты на выявление системного мышления, умение устанавливать причинно-следственные связи, способность к прогнозированию.

3. Формирующий этап – организация учебного эксперимента. Учащиеся включались в проектно-исследовательскую деятельность, им предлагались задания

междисциплинарного характера (например, объединение знаний по физике и биологии для объяснения природных явлений).

4. Контрольный этап – повторная диагностика для выявления динамики развития синергетического мышления.

Также применялись качественные методы: наблюдение за учебной деятельностью школьников, беседы с педагогами, анализ тетрадей и проектных работ. Такой комплекс позволил оценить как количественные показатели, так и качественные изменения в мышлении учащихся.

РЕЗУЛЬТАТЫ И ОБСУЖДЕНИЯ. Анализ данных показал, что на начальном этапе у большинства школьников уровень синергетического мышления был средним: учащиеся могли выявлять отдельные связи, но испытывали трудности в прогнозировании и проявлении творческой инициативы.

После реализации программы наблюдалась положительная динамика. Уровень сформированности умения выявлять взаимосвязи вырос с 42% до 68%. Показатель способности к прогнозированию увеличился с 39% до 64%, а творческая инициатива – с 35% до 71%.

Таблица 1

Изменение критериев синергетического мышления в ходе эксперимента:

Критерии синергетического мышления	**До эксперимента (%)**	**После эксперимента (%)**
Умение выявлять взаимосвязи	42	68
Способность к прогнозированию	39	64
Творческая инициатива	35	71

Качественный анализ показал, что школьники стали более активно использовать межпредметные знания, предлагать оригинальные решения задач, аргументировать свою позицию. Учителя отметили рост учебной мотивации и самостоятельности учащихся.

Таким образом, результаты подтверждают, что развитие синергетического мышления возможно при условии использования комплексных педагогико-психологических механизмов: проектного обучения, междисциплинарных заданий, проблемных ситуаций и рефлексивных практик.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ. Формирование синергетического мышления у школьников является важным направлением современного образования. Экспериментальная работа подтвердила, что педагогико-психологические механизмы, основанные на междисциплинарном подходе и активных методах обучения, способствуют развитию у учащихся системного, прогностического и творческого мышления.

Полученные результаты могут быть использованы в практике школьного образования для повышения качества обучения и подготовки личности к жизни в условиях информационного общества.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Асмолов А.Г. Психология личности. – М.: Академия, 2019.
2. Брунер Дж. Культура образования. – М.: Просвещение, 2017.
3. Вербицкий А.А. Контекстное обучение. – М.: Высшая школа, 2006.
4. Выготский Л.С. Психология развития ребенка. – М.: Педагогика, 2018.
5. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. – М.: Смысл, 2005.

6. Пригожин И. Синергетика как новое мировидение. – М.: Наука, 2001.

IQTIDORLI O‘QUVCHILARNI TARBIYALASH VA RIVOJLANTIRISHNING PSIXOLOGIK JIHATLARI

Salayeva Latofat Ulug‘bek qizi
Xorazm viloyati Urganch shahri UrDU Sport faoliyati, pedagogika va psixologiya kafedrasi o‘qituvchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada iqtidorli o‘quvchilarni aniqlash, ularning qobiliyatlarini rivojlantirish va psixologik qo‘llab-quvvatlash masalalari yoritilgan. Iqtidor tushunchasi, uning psixologik xususiyatlari hamda iqtidorli o‘quvchilarga xos individual jihatlar tahlil qilingan. Shuningdek, ta’lim-tarbiya jarayonida individual yondashuv, motivatsiyani shakllantirish, ijodkorlikni qo‘llab-quvvatlash, emotsional va ijtimoiy moslashuvni ta’minlashning ahamiyati ko‘rsatib o‘tilgan.

Kalit so‘zlar: iqtidorli o‘quvchi, qobiliyat, ijodkorlik, individual yondashuv, psixologik qo‘llab-quvvatlash, motivatsiya, ta’lim-tarbiya, intellektual salohiyat, emotsional rivojlanish, ijtimoiy moslashuv.

Annotation. This article highlights the issues of identifying gifted students, developing their abilities, and providing psychological support. The concept of giftedness, its psychological characteristics, as well as the individual traits specific to gifted students are analyzed. In addition, the importance of applying an individual approach in the educational process, fostering motivation, supporting creativity, and ensuring emotional and social adaptation is emphasized.

Key words. gifted student, ability, creativity, individual approach, psychological support, motivation, education and upbringing, intellectual potential, emotional development, social adaptation.

XXI asr – bilim va intellekt asri hisoblanadi. Bugungi kunda jamiyat taraqqiyoti, mamlakatning raqobatbardoshligi hamda millat kelajagi, eng avvalo, yoshlarning qobiliyat va salohiyatidan kelib chiqadi. Shu boisdan ham ta’lim-tarbiya tizimida iqtidorli o‘quvchilarni aniqlash, ularni maqsadli qo‘llab-quvvatlash va rivojlantirish masalasi dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

Har bir bola tabiatan o‘ziga xos qobiliyat va imkoniyatlarga ega bo‘lib tug‘iladi. Ammo bu imkoniyatlarning to‘liq namoyon bo‘lishi ko‘p jihatdan oiladagi muhit, maktabdagi ta’lim-tarbiya, pedagog va psixologlarning yondashuvlariga bevosita bog‘liq. Ayniqsa, iqtidorli o‘quvchilar odatiy metod va yondashuvlar bilan emas, balki maxsus pedagogik hamda psixologik qo‘llab-quvvatlash orqali yanada samarali rivojlantirilishi mumkin.

Psixologik tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, iqtidorli o‘quvchilarda intellektual faoliyat yuqori bo‘lsa-da, emotsional sohada muayyan qiyinchiliklar kuzatilishi mumkin. Masalan, ular ba’zida tengdoshlari bilan muloqot qilishda qiynaladi, haddan tashqari talabchanlik yoki o‘ziga xos xulq-atvor ko‘rsatadi. Shu sababli ularning tarbiyasida nafaqat bilim berish, balki psixologik muvozanatni ta’minlash ham muhim hisoblanadi.

Har bir o‘quvchining shaxsiy xususiyatlari va qiziqishlaridan kelib chiqib, uning intellektual hamda ijodiy salohiyatini rivojlantirish ta’lim-tarbiya jarayonining eng murakkab, ammo zaruriy jihatlaridan biridir. Chunki bugungi davr ta’limi o‘quvchidan faqat bilimlarni o‘zlashtirishni emas, balki mustaqil fikrlash, ijodiy yondashuv va keng dunyoqarashni talab etadi. Shuning uchun o‘quvchi shaxsini rivojlantirishda individual yondashuv asosiy tamoyil bo‘lib qolmoqda.

Pedagogik yoki psixologik uslubni mukammal anglab yetish va uni to‘liq amaliyotga tadbiq etish murakkab jarayon sanaladi. Ammo jarayonni oldindan to‘g‘ri loyihalash, ya’ni har bir bola uchun individual ta’limiy va tarbiyaviy yo‘lni belgilab olish yanada samarali natija beradi.

Shu bois, iqtidorli o‘quvchilar bilan ishlashda ularning qobiliyatini hisobga olgan holda individual dastur asosida yondashish eng to‘g‘ri yo‘ldir.

Agar bola ta’lim jarayonida topshiriqlarni yengil va tez bajarsa, unda quyidagi belgilar kuzatiladi: rivojlangan mantiqiy tafakkur, kuchli kuzatuvchanlik, mustahkam xotira, yuqori darajadagi qiziquvchanlik, o‘z fikrini ravon ifodalash qobiliyati, matematik va mantiqiy amallarni mustaqil bajarish, keng dunyoqarash. Bu belgilar bolaning bilish jarayonlari yuqori darajada shakllanganini bildiradi va ularga kattalar tomonidan alohida e’tibor berilishi zarurligini ko‘rsatadi.

Iqtidorli o‘quvchilar, odatda, quyidagi jihatlar bilan ajralib turadi: ijodkorlikka moyillik, o‘ziga xos va original fikrlash, hazil-mutoyibani anglash, bilim olishga doimiy intilish, cheksiz qiziquvchanlik, boy tasavvur hamda ijodiy, tasviriy yoki musiqiy faoliyatda o‘zini namoyon eta olish. Shuningdek, ular ko‘pincha tengdoshlariga qaraganda mustaqilroq bo‘ladi va kattalar bilan muloqot qilishga ko‘proq intiladi.

Biroq ba’zi hollarda ota-onalar farzandlarining bu kabi o‘ziga xos xatti-harakatlaridan xavotirga tushishi mumkin. Masalan, bolaning ortiqcha qiziquvchanligi, ko‘plab “Nega?”, “Nima uchun?” kabi savollar berishi ota-onani qiynashi, hattoki ularni jahldor qilishi mumkin. Bunday vaziyatlarda ba’zi ota-onalar bolaga tanbeh berish yoki jazolash yo‘lini tanlaydi. Natijada esa boladagi tabiiy qiziquvchanlik va ijodiy salohiyat so‘nishi mumkin. Shu sababli ota-onalar va pedagoglar iqtidorli bolalarning noodatiy savollari va xatti-harakatlariga to‘g‘ri yondashishi, ularni rag‘batlantirishi va rivojlantirishga ko‘maklashishi zarur.

Iqtidorli bolalarning ota-onalari bilan suhbatlashilganda, ko‘pincha ularning farzandlaridan barcha sohada yetakchi bo‘lishini xohlashlariga guvoh bo‘lamiz. Masalan, ayrim ota-onalar: *“Farzandim qobiliyatli bo‘lsa, nega o‘qishga qiziqmaydi?”* degan savolni berishadi. Bu kabi qarashlar ota-onalarning boladan haddan tashqari yuqori talablar kutayotganidan dalolat beradi[21].

Amaliyotda shunday holatlar ham uchraydiki, ota-onalar o‘z farzandini biror faoliyat bilan ortiqcha shug‘ullanishga majbur qiladilar. Natijada bola o‘sha mashg‘ulotdan tezda charchaydi, hattoki unda mazkur faoliyatga nisbatan nafrat paydo bo‘lishi mumkin. Holbuki, bola tabiatan turli davrlarda turlicha qiziqishlarga ega bo‘ladi. Agar unga ozgina vaqt berilsa, u o‘zining tabiiy qiziqishidan kelib chiqib, shu mashg‘ulotni keyinchalik o‘zi xohlab davom ettirishi ehtimoldan xoli emas.

Psixologlarning ta’kidlashicha, iqtidorli bolalarning intellektual yoki jismoniy ehtiyojlari uzoq vaqt davomida qondirilmasa, bu holat bolaning emotsional muvozanatiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Natijada unda turli nevrotik holatlar, ruhiy beqarorlik yoki o‘ziga bo‘lgan ishonchning pasayishi yuzaga keladi. Shuning uchun ota-onalar farzandning qiziqishlari va qobiliyatlarini inobatga olib, majburlash o‘rniga ularni rag‘batlantirishi, faoliyatini erkin tanlashiga imkon berishi lozim.

Agar bola iqtidorli bo‘lsa, u holda:

– uning qiziqishi, ijodkorlikni, fikrlar originalligini qo‘llabquvvatlash kerak;

– bolaning o‘z sevimli mashg‘ulot yoki o‘yin turini tanlashiga va o‘z fikrini bayon etishiga imkon berish lozim;

– bola sizga emas siz unga moslashishingiz kerakligini unutmaslik kerak;

– tengdoshlari va kattalar bilan munosabatlardagi muammolarni bartaraf etishda yordam berish kerak;

– o‘zi kabi har tomonlama rivojlangan do‘stlari bo‘lishiga ahamiyat berish kerak;

– bolani har doim ham g‘olib bo‘lishiga ortiqcha intilmaslik lozim, aks holda boshqa bolalar, tengdoshlari uni yomon ko‘rib qolishlari mumkin;

– boladan har doim va hamma sohada birinchi bo‘lishini, maktabda esa a’lochi bo‘lishi kerakligini talab qilish noto‘g‘ri ,chunki maktabda a’lo baholarga o‘qish har doim ham iqtidorli

[21] G‘oziyev E.G‘. Oliy maktab psixologiyasi. T., „Universitet“ 1997. 87-b.

bo‘lishga bog‘liq emasligi isbotlangan[22].

Xulosa qilib aytganda, iqtidorli o‘quvchilarni tarbiyalash va rivojlantirish jarayoni murakkab bo‘lsa-da, u jamiyat taraqqiyotida hal qiluvchi ahamiyatga ega. Har bir iqtidorli bola – bu kelajakda jamiyatga katta foyda keltiradigan salohiyat egasi. Shu sababli ularning qobiliyatini erta aniqlash, psixologik qo‘llab-quvvatlash va individual yondashuv asosida rivojlantirish ta’lim-tarbiya tizimining eng muhim vazifalaridan biri bo‘lib qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘xyati:

1. G‘oziyev E.G‘. Oliy maktab psixologiyasi. T., „Universitet“ 1997. 87-b.

2. Karimova V.M. Psixologiya. O‘quv qo‘llanma.T., A Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti, „O‘AJBNT“ markazi, 2002. 205- b.

3. Karimova V.M., Akramova F.A. „Psixologiya“. 1 -qism. Ma’ruzalar matni. T., TDIU, 2005. 208- b.

4. KarimovaV.M., Akramova F.A. „Psixologiya“. 2-qism. Ma’ruzalar matni. T., TDIU, 2005. 125- b.

5. www.Ziyonet. Uz

6. www. tdpu. Uz

KASBIY IDENTIFIKATSIYANI RIVOJLANTIRISHNING PSIXOLOGIK STRATEGIYALARI

Kurbonov Munis Umirbekovich, Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universitetining mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada bo‘lajak kasb ta’limi o‘qituvchilarining kasbiy identifikatsiyasini shakllantirish va rivojlantirishning psixologik strategiyalari tahlil etiladi. Shaxsiy o‘sish, kasbiy motivatsiya, o‘zini anglash, kasbiy qadriyatlar kabi omillar asosida kasbiy identifikatsiya jarayoniga ta’sir etuvchi psixologik yondashuvlar aniqlangan. Tadqiqotda innovatsion metodlar va psixologik treninglar orqali kasbiy identifikatsiyani rivojlantirish mexanizmlari asoslab beriladi.

Kalit so‘zlar: kasbiy identifikatsiya, psixologik strategiyalar, motivatsiya, o‘zini anglash, kasbiy tayyorgarlik.

Bugungi kunda ta’lim tizimida sifatli o‘zgarishlarga erishish uchun pedagogik kadrlarning nafaqat bilim darajasi, balki ularning kasbiy identifikatsiyasi ham muhim ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, kasb ta’limi yo‘nalishidagi bo‘lajak o‘qituvchilarning o‘z kasbiga nisbatan munosabati, o‘zini shu kasb vakili sifatida qabul qilishi – bu ularning kasbiy identifikatsiya jarayonining muhim bosqichidir. Mazkur maqolada shu jarayonni rivojlantirishga xizmat qiluvchi psixologik strategiyalar tahlil qilinadi. Yangi O’zbekistonning 2022-2026-yillarga taraqqiyot strategiyasining to’rtinchi bo’limida quyidagicha ta’kidlangan, maktablarda ta’lim sifatini oshirish, pedagogkadrlarning bilimi va malakasini xalqaro darajaga olib chiqish. Maktablarni rivojlantirish milliy dasturini joriy etish orqali xalq ta’limi tizimida qo’shimcha 1,2 million o‘quvchi o’rni yaratish. 2026-yilga qadar o’quv dasturlari va darsliklarni ilg’or xorijiy tajriba asosida to’la qayta ko’rib chiqib, amalda joriy etish masalalariga alohida e’tibor qaratilgan.

Bugungi kunda ta’lim tizimi tezkor o’zgarishlar va innovatsiyalar davrida faol ishtirok etishni talab qiladi. O’qituvchilarning kasbiy identifikatsiyasini mustahkamlash ularni yangi pedagogik texnologiyalar va metodlarga ochiq, o„zgarishlarga tayyor shaxslar sifatida shakllantirishga yordam beradi. Boshlang’ich sinf o’qituvchilari bolalarning birinchi ta’lim olish bosqichida ularning dunyoqarashi, axloqiy-ijtimoiy qadriyatlarini shakllantirishda asosiy rol o’ynaydi. Shuning uchun, ularning kasbiy identifikatsiyasi darajasi jamiyatning kelajak avlodini tarbiyalash va madaniy rivojlanishida katta ahamiyat kasb etadi. Ushbu omillarni chuqur o’rganish

[22] Karimova V.M. Psixologiya. O‘quv qo‘llanma.T., A Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti, „O‘AJBNT“ markazi, 2002. 205- b.

va qo'llash orqali ta'lim tizimida sifatli o'zgarishlarga erishish mumkin bo'ladi. Shuningdek, o'qituvchilarning shaxsiy va professional rivojlanishi, dars berish jarayonining innovatsion yondoshuvlar bilan boyitilishi umumiy ta'lim tizimining yanada mustahkamlanishi ta'minlanadi.

Kasbiy identifikatsiya – bu shaxsning o'zini ma'lum bir kasb vakili sifatida anglash jarayonidir. Bu jarayon orqali shaxs o'zining kasbiy qadriyatlarini, vazifalarini va ijtimoiy rolini chuqur anglaydi. Zamonaviy psixologiyada kasbiy identifikatsiyaga individual, ijtimoiy-psixologik, madaniy va motivatsion yondashuvlar mavjud.

Kasbiy ma'lumot bilan ta'minlanganlik shakllari –kasbiy axborotga egalik qilish shunday yo'lga qo'yilishi kerakki, bunda o'quvchilar kasb haqida kerakli bilimlarga ega bo'lsinlar hamda keyinchalik shu bilimlar kasbiy jihatdan o'zini o'zi aniqlash chog'ida asos bo'lib xizmat qilsin. O'quvchilar tomonidan istalgan axborotga xususan, kasbiy yo'nalgan xarakteridagi axborotga egalik ma'lum bir shartlarga rioya qilingandagina samarali bo'ladi. Birinchidan o'quvchilarda kasbiy axborotli materialni idrok qilishga ijobiy munosabatni shakllantirish lozim. O'quvchilar uchun taklif etilayotgan ma'lumotlar ular uchun tushunarli bo'lishi lozim. Ma'lumotli material ham mazmunan ham shaklan o'quvchilarning yosh va ta'lim olish xususiyatlarini hisobga olgan holda berilishi kerak. Ma'lumotni berishda maxsus terminalogiya yoki texnologik ma'lumotlar haddan ziyod ko'p bo'lmasligi ma'qul, chunki u tushunarsiz bo'lib qolishi mumkin. Ikkinchidan o'quvchilarda kasbga nisbatan ongli adekvat munosabatni shakllantirish uchun axborotni to'g'ri yetkazish lozim. U nafaqat tushunarli balki ob'ektiv bo'lmog'i lozim. Kasbiy ma'lumotni samarali amalga oshirish uchun kasbga yo'naltiruvchi psixolog quyidagilarga amal qilishi kerak:

-hududning kadrlarga bo'lgan hamda ishlab chiqarishning kelajakdagi va hozirgi kun talablarini bilish;

-ma`lumotli materiallarni zamonaviy tarzda tayyorlash ya'ni o'quv qo'llanmala, kasbga yo'naltirish varoqlari va boshqalar.

-kasbiy yo'nalganlik bo'yicha tavsiya etiladigan adabiyotlar ro'yxatiga ega bo'lish.

Kasbiy tayyorgarlik deganda "faoliyatning ma'lum bir sohasidagi ishlarni bajarishga imkon beradigan maxsus bilim, ko'nikma va malakalar majmui tushuniladi. Kasbiy tayyorgarlik mehnat jarayonida, malaka oshirish tizimida va o'z-o'zini tarbiyalash orqali takomillashtiriladi [1]. Oliy ta'lim tizimida barcha kasblar bo'yicha malakali mutaxassislarni tayyorlashni o'z oldiga maqsad qilib qo'yadi. Ta'lim muassasalarida o'quv jarayoni ta'lim oluvchilarning individual va yosh xususiyatlarini hisobga olgan holda tashkil etiladi.

Psixologik strategiyalar – bu shaxsning o'zini rivojlantirish, muammolarni hal qilish va maqsadlarga erishishdagi ongli yo'llaridir. Kasbiy identifikatsiyani rivojlantirishda quyidagi strategiyalar muhim:

- O'z-o'zini anglash strategiyalari
- Motivatsion strategiyalar
- Emosional barqarorlik strategiyalari
- Ijtimoiy rollarni o'zlashtirish strategiyalari

Bo'lajak kasb ta'limi o'qituvchilarining kasbiy identifikatsiyasini rivojlantirishda psixologik treninglar, refleksiv suhbatlar, mentorlik tizimi, kasbiy faoliyatga yaqinlashtirish (praktik mashg'ulotlar) asosiy rol o'ynaydi. Ularning kasbiy orientatsiyasini kuchaytirish uchun o'z-o'zini baholash texnikalari, kasbiy ideal modellarni o'rganish muhim.

Pedagogik faoliyatni yetarlicha yuqori darajada amalga oshira oladigan, o'quvchilarning o'qitilganligi va tarbiyalanganligida yaxshi natijalarga erishadigan hamda shaxs sifatida o'zini yuzaga chiqara oladigan o'qituvchi kasbiy kompetentli bo'lib hisoblanadi [12-18]. - kasbiy pedagogik bilimlar bilan; - kasbiy pedagogik mahorat bilan; - o'qituvchining ham bilish sohasiga, ham motivatsion sohasiga tegishli bo'lgan kasbiy ahamiyatli sifatlari bilan; - kasbiy pedagogik pozitsiyasi bilan; - o'qituvchining xulq-atvorini belgilaydigan (o'quvchilarga, o'ziga, hamkasblariga) barqaror munosabatlari tizimi bilan. O'qitish jarayonida shakllantiriladigan bilim, mahorat va ko'nikmalar ko'pincha real hayotdagi vaziyatlarda keraksiz bo'lib qoadi. Ularning bunday o'ziga xosligi bo'lajak o'qituvchilarning eng birinchi o'rinda, moslashuvchan, mobil bilimlari va ulardan turli xil, shu jumladan, tipik bo'lmagan vaziyatlarda ham foydalana olish

mahoratining shakllantirilishiga qaratiladigan kasbiy hamda metodik tayyorgarligi mazmuniga bo‘lgan o‘ziga xos talablarni birinchi o‘ringa olib chiqadi

Shaxs kasbda o'rganishni kuzatish uchun ijtimoiy rollarni o'rganish juda muhim. Bo'lajak o'qituvchilarni real o'quv muhitiga yaqinlashtirish orqali ular o'qituvchi sifatida dizayn qila oladi. amaliyotlar natija beradi:

Pedagogik amaliyot – maktabda yoki kollejda amaliy mashg'ulotlar olib borish;

Mentorlik dasturlari – tajribali ustozlar bilan “junior-senior” uslubidagi hamkorlik;

Rol o'yinlari va treninglar – talabalarning muayyan pedagogik o'zini sinab ko'rishi.

Bu strategiyalar talabaning kasbiy o'zligiga chuqurroq kirib borishiga xizmat qiladi.

Bo'lajak o'qituvchining kasbiy identifikatsiyasi faqat tajriba tajribalarga emas, balki stress va harakatga qarshi turishga harakat qilish ham bog'liq.

Stressni yengish bo'yicha davolash treninglar ,

Hissiy intellektni rivojlantiruvchi mashg'ulotlar ,

Jamoaviy qo'llab-quvvatlashni tashkil qilish zarur.

Bu xodimlar orqali talabalarda yordamlik, ishonch va barqarorlik rivojlanadi. Har bir kasbiy talaba o'zining kasbiy yo'lini portfelini ko'rsatishda olib borishi tavsiya qilish. Portfolio kiritiladi:

Yozilgan esse, kasbiy reja va rejalar;

O'tilgan treninglar, mahorat darslari, amaliyot usullari;

O'zo'zini materiallar va mulohazalar.

Bu usul o'zgarish va o'sish dinamikasini talabaning o'zi nazorat qilish uchun imkoniyatlari.2024–2025 o‘quv yilida Urganch Davlat Universitetining texnologik ta’lim yo‘nalishi talabalari o‘rtasida psixologik strategiyalarga asoslangan metodik eksperiment o‘tkazildi. Natijada, strategiyalarni qo‘llagan guruhda kasbiy identifikatsiya ko‘rsatkichlari 24% ga oshgan.

Kasbiy identifikatsiyani shakllantirish va rivojlantirish uzoq muddatli psixologik jarayon bo‘lib, bu jarayonga tizimli yondashuv zarur. Ta’lim muassasalarida individual psixologik yondashuvlar, muntazam treninglar va motivatsion dasturlarni joriy etish – bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy o‘sishini ta’minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Бодалев А.А. Личность и общение. — М.: Педагогика, 1981.
2. Абульханова-Славская К.А. Стратегии жизни. — М.: Мысль, 1991.
3. Маркова А.К. Психология профессионализма. — М.: Знание, 1996.
4. Эркинаева Н. Касбий психологик tayyorgarlik asoslari. – Тошкент: TDPU, 2020
5. Mahkamova Z. Kasbiy rivojlanishning psixologik mexanizmlari. — Samarqand, 2021.
6. Ginzburg M. Professional Identity: Development and Research Trends. — Psychology Journal, 2018.
7. Хасанов, А.А. Межпредметные связи и их функции / А.А. Хасанов // Отечественная и зарубежная педагогика. – 2012. - № 2 (5). – С. 130-132.
8. Жаббаров Рустам Равшанович (2019) Использование педагогического потенциала народных художественных промыслов как средства развития творческих способностей учащихся. INTERNATIONAL SCIENTIFIC PRACTICAL CONFERENCE "Improvement of the state and non-state preschool education sectors: new forms and education content". pp-144-146.
9. Абдуллина О. А. Общепедагогическая подготовка учителя в системе высшего педагогического образования / О. А. Абдуллина. М.: Просвещение, 1990. 141 с.
10.Чернявская А.П. Психологическое консультирование по профессиональной ориентации. М., 2001.

TALABALARNING INTELLEKTUAL KO‘NIKMALARINI RIVOJLANTIRISH YO‘LLARI ORQALI INGLIZ TILI DARSLARIDA O‘QUVCHILAR FAOLLIGINI OSHIRISH

Allanazarova Sadokat
Abu Rayhon Beruniy nomidagi
Urganch davlat universiteti mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya: Ushbu tadqiqotda amerikalik psixolog Govard Gardnerning ko‘p sonli intellektlar nazariyasi doirasida boshlang‘ich sinf ingliz tili o‘qituvchisining rejalashtirilgan faoliyati, foydalanilgan materiallari va o‘qitish strategiyalari tahlil qilindi. Tadqiqotda ko‘plab intellekt turlarini rivojlantirishga qaratilgan faoliyatlar aniqlanib, ularning sinfdagi amaliy qo‘llanilishi va muvozanati o‘rganildi. Natijalar ingliz tili darslarida lingvistik intellektga ko‘proq urg‘u berilishi, boshqa intellekt turlarining yetarli darajada hisobga olinmasligini ko‘rsatdi. Tadqiqot o‘qituvchilarga darslarni yanada xilma-xil, o‘yinli va dinamik usullarda tashkil qilishni tavsiya qiladi, shuningdek, barcha o‘quvchilarning intellekt turiga moslashgan faoliyatlarni joriy etish zarurligini ta’kidlaydi.

Kalit so‘z: Ko‘p sonli intellektlar nazariyasi, Ingliz tili o‘qitish, Intellekt turlari, Lingvistik intellekt, Tana-kinestetik intellekt, Ta’limda xilma-xillik, Darslarni rejalashtirish.

Zamonaviy ta’lim jarayonida har bir o‘quvchining individual xususiyatlari va o‘rganish uslublarini hisobga olish muhim ahamiyat kasb etadi. Amerikalik psixolog Govard Gardner tomonidan ilgari surilgan ko‘p sonli intellektlar nazariyasi ta’limda yangi yondashuvni taqdim etib, inson intellektining turli jihatlarini rivojlantirishga e’tibor qaratadi. Gardnerning fikricha, intellekt faqat an’anaviy lingvistik va mantiqiy-matematik ko‘nikmalar bilan cheklanmay, balki musiqiy, fazoviy, tana-kinestetik, ichki shaxsiy, shaxslararo va naturalistik kabi boshqa turlari ham mavjud.

Amerikalik psixolog Govard Gardner fikriga ko‘ra, intellektning kamida sakkizta turi mavjud: lingvistik, mantiqiy-matematik, musiqiy, fazoviy, tana-kinestetik, ichki shaxsiy, shaxslararo va naturalistik. Biroq, Gardner tomonidan o‘rganilgan to‘qqizinchi intellekt, ekzistensialist, ushbu ishning oxiriga qadar hali tugallanmagan edi, shuning uchun biz uni ushbu loyihada muhokama qilmadik. Matematika, portugal tili va boshqa ko‘p o‘qishni talab qiladigan o‘quv komponentlariga bag‘ishlangan o‘quv yuklamasi ustunlik qiladi. Biroq, san’at, jismoniy tarbiya va chet tillari, asosan ingliz tili kabi ba’zi fanlar, ularning o‘qitilishi keng tarqalgan, shu jumladan butun dunyoda, baholash va faoliyat tizimi bo‘yicha qayta ko‘rib chiqilishi kerak, chunki ular darslarda ko‘p dinamikani talab qiladi. Shuni hisobga olgan holda, ba’zi maktablar allaqachon ko‘proq dam olish mashg‘ulotlarini o‘zlashtirdilar, o‘yinlar, o‘quvchilarning ko‘proq ishtiroki, an’anaviy darslardan farq qiladigan usullar mavjud. Biroq talabalarda ingliz tili o‘qituvchilarining rejalashtirilgan faoliyati, foydalanadigan materiallari va strategiyalari bir nechta intellektlar yondashuvini hisobga olmaydi.

> Har bir talabaning o‘zini namoyon qilish usuli bor. Ba’zilari tortinchoqroq va individual faoliyatda yaxshiroq natija ko‘rsatadi. Boshqalari esa o‘qituvchilar dinamikani qo‘llaganda, masalan, o‘z tanalari bilan ishlay olganda yanada ifodali bo‘ladi. Bolani tarbiyalash yoki turli xil bolalar bilan sinfda vositachilik qilishning yagona usuli yo‘q. Har bir o‘quv yili o‘ziga xos bo‘lib, bolalar bilan ishlash ularning o‘ziga xos xususiyatlarini hurmat qilishni anglatadi. Ularning o‘rganish, javob berish va ishtirok etish uchun o‘z vaqtlari bor. Binobarin, mediator o‘z sinfiga va rejalashtirilgan mashg‘ulotlarga e’tiborli bo‘lishi kerak, shunda barcha bolalar o‘z imkoniyatlariga ko‘ra iloji boricha ko‘proq zavqlanishlari mumkin.

Ushbu ish talabalarning ingliz tili o‘qituvchisi tomonidan rejalashtirilgan faoliyatni tahlil qilishga qaratilgan. Tadqiqotning maqsadi o‘qituvchi tomonidan qo‘llaniladigan faoliyat va materiallarni aniqlash va tavsiflash, faoliyatlarning bir nechta intellektlar taklifiga javob berishini tahlil qilish edi. Biz quyidagi savollarni o‘rtaga tashladik: talabalarda ingliz tili o‘qituvchisining rejalashtirilgan faoliyati, foydalanadigan materiallari va o‘qitish strategiyalari ko‘p sonli

intellektlarni rivojlantirishga intiladimi? Qanday qilib? Ushbu savollardan kelib chiqib, biz darsni rejalashtirish intellektning barcha turlarini hisobga olmaydi, degan farazni ilgari surdik. Tadqiqotning maqsadi ingliz tili o‘qituvchisi tomonidan rejalashtirilgan faoliyat, foydalanilgan materiallar va o‘qitish strategiyalarini aniqlash va tavsiflashdan iborat. Shuningdek, biz rejalashtirilgan tadbirlar bir nechta intellektlarni rivojlantirishga erishish-erishmasligini tahlil qilmoqchimiz. Biz taklif etilayotgan faoliyat turlarini ular rivojlantirmoqchi bo‘lgan ko‘nikmalar (lingvistik, musiqiy,mantiqiy-matematik, fazoviy, tana-kinestetik, intrapersonal, shaxslararo va naturalistik).

Xususan, biz didaktik birlik davrida ingliz tili o‘qituvchisi tomonidan taklif qilingan faoliyatlarni aniqlash, har bir faoliyatning maqsadlari va rivojlangan ko‘nikmalarni ko‘rib chiqish, har bir faoliyatning maqsadlarini ko‘p sonli intellektlar bilan bog‘lash, bunday faoliyatlarni ko‘p sonli intellektlar ro‘yxati asosida toifalash va rejalashtirishda o‘qituvchi tomonidan ko‘rib chiqilmagan intellekt turlari uchun faoliyatlarni taklif qilish niyatidamiz.
Bugungi dunyoda ingliz tilining ahamiyatini sezilarli darajada oshirgan omillardan biri bo‘lgan globallashuv jarayonida, asosan, iqtisodiyot tufayli tilni o‘rganishni xohlaydigan yoki o‘rganishga muhtoj bo‘lgan odamlar soni ko‘paydi va maktablar bu imkoniyatdan foydalanib, ingliz tilini o‘qitishga e’tibor qaratdilar. Garchi Chagas ta’kidlaganidek, bu fan 1937-yildan beri maktab o‘quv dasturining bir qismi hisoblanadi:

Zamonaviy tillar, garchi lotin tilini afzal ko‘rish hali ham aniq bo‘lsa-da, birinchi marta klassik tillarga o‘xshash pozitsiyani egalladi. Ular orasida majburiy o‘rganish uchun fransuz, ingliz va nemis tillari, shuningdek, ixtiyoriy ravishda italyan tili ham bor edi; ikkinchisi orasida lotin va yunon tillari paydo bo‘ldi, ikkalasi ham majburiy edi [1].

O‘quvchilarning xususiyatlarini kuzatishdan tashqari, sinfdagi muloqot ham muhim ahamiyatga ega, chunki bilim almashinuvi o‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasidagi munosabatlarning bir qismidir. Mediator o‘qituvchi o‘quvchiga intizomda yordam beradi va uning chegaralari va sinfidagi farqlarni hurmat qiladi. Souza va Ferreyra (2020) fikriga ko‘ra, "o‘qitish interaktiv almashinuvning diskursiv ssenariysidir" [6]. Shuningdek, u ingliz tili darslari dinamikasida yordam beradigan dam olish mashg‘ulotlarining dolzarbligini ta’kidlaydi, mazmunni intellektning barcha turlariga erishish va har bir o‘quvchiga ko‘proq motivatsiyani his qilish, ishtirok etish va ko‘proq o‘zaro ta’sir qilish imkonini berish uchun kengaytirishga muvaffaq bo‘ladiю Silva 5 yoshdan 6 yoshgacha bo‘lgan bolalarning o‘qituvchisi bilan o‘zaro ta’siri haqida mulohazalarni taklif qilishni maqsad qilgan, o‘quvchilarning ritmi, qiziqishlari, istaklari va ehtiyojlari turlicha bo‘lganda ta’lim strategiyalarini ta’minlash uchun kattalarning roli asosiy ekanligini ta’kidlaydi.

Ko‘p asrlar davomida tadqiqotchilar odamlarning intellektual darajasini o‘lchash usullarini izlab kelishgan. Shiffer fikriga ko‘ra, psixologik testlarning yaratilishi XIX asrda eksperimental psixologiya evolyutsiyasi orqali sodir bo‘lgan. 1879-yilda nemis psixologi Vundt birinchi Eksperimental psixologiya laboratoriyasiga asos soldi. Keyin Galton Darvinning insonni tanlash va moslashtirish tamoyillariga asoslangan ba’zi psixologik testlarni ishlab chiqdi. Ammo faqat 1905-yilda Bine va Simon birinchi zamonaviy razvedka testini ishlab chiqdilar. Bu turdagi testlar insonning qanchalik tez va aniq yecha olishini o‘lchashga harakat qiladi

1980-yillarda amerikalik psixolog Govard Gardner ko‘plab tadqiqotlardan so‘ng ko‘p sonli intellektlar nazariyasini ilgari surdi. Uning ta’kidlashicha, intellekt koeffitsiyenti testi (IQ) faqat mantiq va tilshunoslikni qamrab olgan. Shunday qilib, u dastlab yettita ko‘nikmani taqdim etdi: Lingvistik, mantiqiy-matematik, fazoviy, musiqiy, tana-kinestetik, ichki shaxsiy va shaxslararo, keyin esa tabiiy va ekzistensial intellekt nomzodlari. Shunday qilib, bu konsepsiya psixologiya sohasida intellektni tushunishga yangicha nuqtayi nazarni olib keldi.

Klassik psixometrik nuqtai nazardan, intellekt operatsion jihatdan intellekt testlari bo‘yicha savollarga javob berish qobiliyati sifatida ta’riflanadi. Test natijalaridan ba’zi asosiy qobiliyatlarga xulosa chiqarish statistik usullar bilan tasdiqlanadi. Ko‘p sonli intellektlar nazariyasi esa an’anaviy konsepsiyani plyuralizatsiya qiladi. Intellekt - bu inson biologiyasi va psixologiyasidan kelib chiqqan hisoblash qobiliyati - ma’lum turdagi ma’lumotlarni qayta ishlash qobiliyati. Odamlar

ma’lum turdagi intellektga ega, kalamushlar, qushlar va kompyuterlar esa boshqa turdagi hisoblash qobiliyatlarini birinchi o‘ringa qo‘yadi. [3].

Piajening so‘zlariga ko‘ra, yetti yoshli bola aniq operatsiyalar bosqichida, tadqiqotda o‘rganilgan yosh. Ushbu bosqich "obyektlar yoki real tajribalar haqida fikr yuritish qobiliyatini rivojlantirish"ni o‘z ichiga oladi. Shuning uchun ko‘p sonli intellektlar tushunchasi va Armstrong tomonidan taqdim etilgan jadvalga asoslanib, sinfda barcha o‘quvchilarni qamrab olish uchun ba’zi tadbirlarni amalga oshirish mumkin. O‘qituvchi uchun lingvistik intellektni rivojlantirish uchun so‘z qidirish, dorga osish, o‘qish va boshqa ko‘plab so‘zlar bilan bog‘liq faoliyatlarni amalga oshirish qiziqarli bo‘ladi. Musiqiy intellektni qo‘shiq aytish, ritm va cholg‘u asboblaridan foydalanish orqali rag‘batlantirish mumkin edi. Raqamlar bilan bingoda qatnashish, predmetlarni sanash, topishmoqlarni yechish va boshqa shu kabi o‘yinlar mantiqiy-matematik zakovatni rag‘batlantirish usullaridir. Fazoviy intellekt rasm chizish yoki xaritalar bilan ishlash orqali mustahkamlanadi. Tana-kinestetik intellekt raqs, teatr va sinfdagi spektakllar kabi tana ifodasi faoliyatlari bilan ishlab chiqilgan. Agar o‘quvchilar lahzalarni baham ko‘rsalar, tengdoshlari bilan ishlasalar, o‘zaro muloqot qilsalar va bahs-munozaralarda ishtirok etsalar, shaxslararo intellekt ortadi. Ichki shaxsiy intellekt ko‘proq o‘quvchi o‘zi boshdan kechirgan narsalarni xabar qilishda o‘zini qulayroq his qiladigan individual faoliyatni anglatadi. O‘qituvchilar o‘simlik va hayvonlar bilan ishlashlari va sinfga namunalar olib kelishlari yoki hatto o‘quvchilarni tabiiy muhitga olib chiqishlari mumkin, shunda o‘quvchilar o‘rganayotgan narsalari bilan bevosita aloqada bo‘ladilar va tabiiy intellektni optimallashtiradilar.

Amalga oshirilgan tadqiqotlar bitta o‘qituvchi birligining darslarini rejalashtirish bilan cheklanganligi sababli, natijalarni umumlashtirish mumkin emas. Bizning farazimizga ko‘ra, aksariyat faoliyatlar hali ham lingvistik intellektga qaratilganligini payqadik. Tekshirilayotgan ingliz tili o‘qituvchisining rejalashtirishiga ko‘plab intellekt turlari kiritilgan bo‘lsa-da, ular o‘rtasida muvozanatli chastota yo‘qligi aniqlandi.

Shu sababli, ingliz tili darslarida o‘qitish va o‘rganishga oid kamchiliklar mavjud, deb xulosa qilishimiz mumkin, chunki bu mavzuga yanada xilma-xil, o‘yinli va dinamik tarzda yondashish mumkin. Keng qamrovli tadqiqotlar, shu jumladan davlat maktablarini o‘z ichiga olgan holda, bu boshqa kontekstlarda va o‘quv yili davomida takrorlanishini tekshirish uchun, albatta, dolzarb bo‘ladi.

Biz intellektning har xil turlarini rag‘batlantirish va guruhda mavjud bo‘lgan kognitiv uslublarning xilma-xilligini hurmat qilish uchun shunday tadbirlarni taklif qilishni taklif qildik. Bunday takliflar bir mavzuga turli nuqtayi nazardan yondashish mumkinligini ko‘rsatadi. Haftadagi mashg‘ulotlar soni barcha ko‘nikmalarni qamrab olish uchun yetarli bo‘lmasa-da, o‘qituvchi bo‘lim davomida turli xil mashg‘ulotlarni taklif qilishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Armstrong, T. (2009). *Multiple Intelligences in the Classroom* (3rd ed.). ASCD.Antunes, C. (2016, Chagas, I. C. (2020).
2. The Role of English in the School Curriculum: Historical Perspectives. *Journal of Language and Education*, 6(3), 45-58.
3. Gardner, H. (2006). *Multiple Intelligences: New Horizons in Theory and Practice*. Basic Books.
4. Piaget, J. (1970). *Psychology and Pedagogy*. Viking Press.
5. Shiffer, M. (2015). The Evolution of Intelligence Testing: A Historical Overview. *Psychological Review*, 122(4), 645-669.
6. Souza, R., & Ferreira, L. (2020). Interactive Teaching and Learning Processes in English Language Education. *Language Teaching Research*, 24(1), 23-39.
7. Silva, M. (2018). Early Childhood Education and the Role of Teachers: Motivations and Learning Rhythms. *International Journal of Early Years Education*, 26(2), 112-127.

KICHIK MAKTAB YOSHIDAGI BOLALARNI TANQIDIY VA IJODIY FIKRLASH MUAMMOLARI

Matyokubova Zulxumor Rustambekovna
Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti tayanch doktaranti
harligold945@gmail.com

Annotatsiya.Maqolada kichik maktab yoshidagi bolalardagi tanqidiy va ijodiy firlash tushunchalarining mazmun mohiyati, oquvchilar duch kelayotgan muammolarni olimlar tomonidan o'rganilganligi atroflicha tahlil qilingan Fikrlash muammosi eng muhimlaridan biridir. Bu eng murakkab ekanligini ham ta'kidlash mumkin. Psixologik, pedagogik, falsafiy va uslubiy adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatdiki, bu mavzuga oid asarlar yetarli emas, ularda faqat tafakkurning ayrim tomonlari, shuningdek, asosiy aqliy texnikani rivojlantirish yo'llari o'rganiladi

Kalit so`zlar: kichik maktab yoshi, tanqidiy va ijodiy fikrlash, tafakkur, art-terapiya, divergent fikrlash

Kichik maktab yoshi - bu bolaning 7 yoshdan 10-11 yoshgacha bo'lgan davri. Bu yoshni maktab hayotining muhim va hal qiluvchi bosqichi sifatida tavsiflash mumkin, bu esa keyinchalik shaxsning intellektual qobiliyat darajasini va ularning o'qishni davom ettirish istagini belgilaydi. Bu yoshni "bolalikning cho'qqisi" deb atash mumkin, chunki bola hali ham soddalik va beparvolik kabi bolalarga xos xususiyatlarni saqlab qoladi. Biroq, shu bilan birga, ular allaqachon mazmunli harakatlarga qodir, bu esa xatti-harakatlarda ma'lum bir bolalik o'z-o'zidan yo'qolishiga olib keladi. Bola maktabga kirgan paytdan boshlab uning asosiy faoliyati o'zgaradi. Ilgari o'yin maktabgacha yoshga xos bo'lgan bo'lsa, endi, boshlang'ich maktab yoshida o'rganish asosiy faoliyatga aylanadi, bu esa kelajakda bolaning xatti-harakat motivlariga sezilarli ta'sir qiladi.

Kichik maktab yoshi - bu bolalarda ijobiy o'zgarishlar yuz beradigan davr. Aynan shu yoshda bolalarning bilim olish quvonchini his qilishlari, o'qish ko'nikmalariga ega bo'lishlari, tengdoshlari bilan do'stlashishni o'rganishlari va o'z qobiliyatlariga ishonch hosil qilishlari juda muhimdir. Agar bola ushbu bosqichlarning barchasini to'liq bajara olmasa, o'smirlik davriga o'tishda sezilarli qiyinchiliklarga duch keladi. Maktab o'quvchilarida o'z-o'zini nazorat qilish, o'zini o'zi tashkil qilish va o'qishga ijobiy munosabat kabi ijobiy o'zgarishlarni rivojlantirish juda muhimdir.

Mantiqiy fikrlash - bu alohida bosqichlardan iborat bo'lgan izchil fikrlash jarayoni bo'lib, unda har bir keyingi xulosa avvaldan tuzilgan, qat'iy isbotlangan xulosalarga asoslanadi. Bu kontseptual tafakkur naqshlarni tushunish, voqealar rivojini oldindan ko'ra bilish, hodisa va jarayonlarning mohiyatini tushuntirish va hokazolar imkonini beradi.

Ijodiy fikrlash deganda berilgan muammoning tubdan yangi yoki takomillashtirilgan yechimini topishga olib keladigan fikrlash tushuniladi. Ijodiy fikrlash o'ziga xoslik, moslashuvchanlik va xayolparastlik bilan ajralib turadi. Bunday tafakkurning zamirida mantiqiy tafakkur va tasavvur sintezi yotadi. Bu jarayonlar bir-birini istisno qilmaydi, aksincha, bir-birini to‘ldiradi. Ularning rollari ijodning turli bosqichlarida farqlanadi.

Mulohaza tanqidiy fikrlashning ajralmas qismidir. Fikrlash orqali yangi ma'lumotlar o'zlashtiriladi, ya'ni shaxsiy bilimga aylanadi. Buni R.Pol tanqidiy fikrlash haqidagi ta’rifida tasdiqlaydi: “Tanqidiy fikrlash fikrlash haqida fikr yuritish, fikrlashni takomillashtirish maqsadi bilan aks ettirishdir... Ikki jihat hal qiluvchi ahamiyatga ega: tanqidiy fikrlash o‘z-o‘zini takomillashtirishdir; bu takomillashtirish fikrlash jarayonini korrektiv baholash uchun standartlardan foydalanish mahorati bilan birga keladi”.

Tanqidiy fikrlash tadqiqotchisi duch keladigan asosiy muammo - bu hodisani o'rganishga imkon beradigan ishonchli va haqiqiy usullarning yo'qligi.

"Tanqidiy fikrlash" atamasi uzoq vaqtdan beri J. Piaget, J. Bruner , L.S. kabi mashhur psixologlarning asarlaridan ma'lum. Vygotskiy. Psixologik va pedagogik adabiyotlar asosida “tanqidiy fikrlash”ning turli ta’riflar berib o`tilgan.

Tanqidiy fikrlash nazariyasi va amaliyoti bo'yicha AQShning yetakchi ekspertlaridan biri Richard Pol, tanqidiy fikrlash tushunchasini turli xil qarama-qarshi bo'lmagan usullarda aniqlash

mumkin, deb hisoblaydi. Shularni hisobga olib, u quyidagi ishchi variantni taklif qiladi: “Tanqidiy fikrlash - bu fikrlash haqida fikr yuritish, bunda inson o‘z tafakkurini takomillashtirish maqsadi bilan aks ettiradi”.

M.N. Braun tanqidiy fikrlashni g'oyalarni baholashga qaratilgan fikrlashning o'ziga xos turi sifatida belgilaydi. Aniqrog'i, bu bayonotlarning to'g'riligini va mulohazalarning to'g'riligini tekshirish bilan bog'liq. Uning fikricha, tanqidiy fikrlashning o'ziga xos tabiati ko'p jihatdan uning savol berish pozitsiyasi bilan belgilanadi, bu quyidagi fikrlarda tushuntiriladi:

- o'zaro bog'liq bo'lgan muhim masalalar majmuini bilish;
- tanqidiy savollarni berish va tezkor javob berish qobiliyati;
- tanqidiy savollardan faol foydalanish istagi.

Tanqidiy fikrlashning tuzilishi ba'zi mualliflar tomonidan turlicha taqdim etilgan. F.O. Kerimov tanqidiylik tarkibidagi uchta komponentni aniqlaydi:

1) kognitiv qarama-qarshilikda, kiruvchi ma'lumotlar va sub'ektning bilimlari va kutishlari o'rtasidagi qisman nomuvofiqlikda namoyon bo'ladigan kognitiv;
2) tanqidiylikning tashqi ko'rinishini o'z ichiga olgan xulq-atvor;
3) shubha hissini ifodalovchi affektiv-sezuvchi

Ijodiy fikrlash va ijodiy faoliyat muammolarini rivojlantirishga quyidagi psixologlar katta hissa qo'shdilar: B.G. Ananyev, V.N. Drujinin, B.G. Teplov, S.L. Rubinshteyn, A.G. Kovalyov, K.K. Platonov, A.M. Matyushkin, Ya.A. Ponomarev, V.D. Shadrikov, M.A.Xolodnaya, V.S. Yurkevich, P.K. Engelmeyer, O.K. Tixomirov, V.A. Terexov, P.Ya. Galperin va boshqalar.

Ammo, bu masalani ko'plab tadqiqotchilarga qaramasdan, shuni ta'kidlash kerakki, "ijodiy fikrlash" tushunchasining yagona tushunchasi va talqini mavjud emas.

Shuningdek, “ijodiy fikrlash” va “ijodkorlik” tushunchalarini farqlash zarur. Ko'pgina mualliflar ularni o'xshash tushunchalar sifatida izohlaydilar, ammo bu unday emas. Ijodiy fikrlash - bu psixik jarayon, ijodkorlik esa sub'ektning o'ziga xos sifati bo'lib, ijodiy fikrlash qobiliyatida namoyon bo'ladi va uning sub'ektiv, shaxsiy tomoni sifatida qaraladi. Demak, ijodkorlik ijodiy fikrlashning elementi, lekin u bilan bir xil emas, deyishimiz mumkin.

Hozirgi vaqtda pedagogik psixologiyaning dolzarb muammosi inson ijodiy salohiyati bilan bevosita bog'liq bo'lgan savoldir. V.N. Drujinin ushbu masalani o'rganishning bir nechta asosiy yondashuvlarini aniqlash mumkinligiga ishondi. Birinchidan, ijodiy qobiliyatning yuqori darajasi hisobga olinadi, bu esa keyinchalik intellektual qobiliyat darajasini belgilaydi. Ikkinchidan, ijodkorlik aql-zakovatdan mustaqil shartdir. Uchinchidan, ijodkorlikni aqliy neoplazmaning mulki sifatida ko'rib chiqish mumkin emas, lekin ayni paytda intellektual qobiliyat shaxsning ijodiy faoliyati uchun zarur va etishmayotgan talabni ifodalaydi.

“Ijodkorlik” tushunchasini birinchi marta 1950 yilda amerikalik psixolog J.Gilford kiritgan.Aynan xorijiy psixologlar bu tushunchani ijodiy fikrlashning sinonimi deb bilishadi. J. Guilford ijodkorlikni o'rganishga ijodiy yutuqlarni ta'minlaydigan intellektual qobiliyatlar nuqtai nazaridan yondashuvni o'rganib chiqdi. Shunday qilib, bu yondashuv "ijodiy fikrlash" ta'rifi yordamida ijodkorlikni ko'rib chiqishga imkon beradi. J.Gilford "divergent fikrlash" atamasini mavjud ma'lumotlar asosida yangi g'oyalar va noodatiy yangi ma'lumotlarni yaratish usuli sifatida kiritdi. Biroq, u "ijodiy fikrlash" atamasini faqat muammolarga sezgirlikni o'z ichiga olishi mumkin bo'lgan divergent fikrlash bilan cheklashga intilmadi.

Psixologlar ijodkorlikni muammoli vaziyatni hal qilish uchun stereotiplar va tanish naqshlardan tashqari fikrlash qobiliyati sifatida belgilaydilar. Yangi narsalarni kashf etish va yaratish, hamma narsaga boshqa nuqtai nazardan qarash muhim. Bunday faoliyat intellektual tashabbusni talab qiladi, bu mustaqil ravishda muammolarni qo'yish va mavjudlariga innovatsion echimlarni topishni anglatadi, bu fikrlash va bajarishda muntazamlik va qat'iylikning yo'qligi bilan tavsiflanadi.

D.B. Elkonin maktab o'quvchilari o'qituvchilarining ular haqida aytganlariga va ularga qanday munosabatda bo'lishiga juda sezgir ekanligini aniq ko'rsatadigan qiziqarli naqshni aniqladi. Agar o'qituvchi sinfda kimnidir ajratib qo'ysa, bu bolaning sinfdagi obro'si keskin tushib ketadi. Dastlab, bolalar o'qituvchining ko'rsatmalariga qat'iy rioya qilishga harakat qilishadi, lekin agar

ular o'qituvchining hatto eng kichik bo'shashishini yoki qoidalarga nisbatan bag'rikenglik ko'rsatayotganini ko'rsa, bu qoidalar ichkarida parchalana boshlaydi.

Maktab o'quvchilarining ijodiy rivojlanishining muhim omili ularning ijodiy fikrlashning asosiy jihatlari va uning kundalik ildizlari bilan bog'liq masalalar bilan tanishishi bo'lishi kerak. E. A. Vyaxireva ijodiy fikrlash har doim sub'ektiv ekanligini ta'kidlab, maktab o'quvchilari bilan o'quv faoliyati deklarativ bo'lmasligi kerakligini aniq ko'rsatdi. Tarbiyaviy suhbatlar faqat ijodiy fikrlashning shaxsiy shartlaridan birini rivojlantirishi va uning mustaqil namoyon bo'lishini rag'batlantirishi mumkin, shuning uchun suhbatlar va muhokamalar kengroq darslarga qo'shilishi kerak.

Ijodiy fikrlashni rivojlantiruvchi usullardan biri art-terapiyadir. Bu usul ijodiy fikrlashni rivojlantirishga bevosita ta'sir qiladi. Art-terapiya - bu ijodkorlik va psixoterapiya o'rtasidagi birlashma turi. Ushbu usul ham bolalar, ham kattalar bilan ishlashda qo'llaniladi. Usul o'z ichiga turli xil texnikalarni o'z ichiga oladi, bu insonga o'zining ichki dunyosi mazmunini, tajribasini va ijodkorligi orqali qiyinchiliklarni tan olishga imkon beradi. Bu usulda tasviriy faoliyat barcha ichki ziddiyatlarni so'zlarga qaraganda aniqroq va chuqurroq ochib beradigan vosita bo'lib xizmat qiladi. Shu tarzda ifodalangan nizolar qayta boshdan kechiriladi, hal qilinadi va yakun topadi.

Shunday qilib,tanqidiy fikrlash bolalar duch kelgan muammolarni yechimini topishda qiyinchilikka uchramasligi, qulay va oson yo’l topishga o’rgatishimiz, o’ziga bo’lgan ishonchni yanda oshirishimiz kerak. Ijodiy fikrlashni rivojlantirish muammosi shundan iboratki, keyinchalik qo'yilgan vazifalarni hal qilishda muayyan muvaffaqiyatlarga erishish uchun erta yoshdan boshlab ijodiy fikrlashni rivojlantirish uchun shart-sharoitlarni maqsadli ravishda yaratish kerak. Ijodiy fikrlash ijodiy, nostandart muammolarni hal qilish uchun barcha intellektual imkoniyatlardan foydalanadigan va ijodiy fikrlashda bosqichlarda namoyon bo'ladigan o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lgan shaxsiy xususiyatdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Блонский П.П. Психология младшего школьника. М., Воронеж. НПО «Модэк», 1997. 435 с.
2. Маркина Н.В. Загадки и противоречия творческого мозга. // Химия и жизнь. 2008. № 11. С. 4-10.
3. О.Б.Дарвиш Возрастная психология М.: Владос, 2005.
4.Тихомиров, О.К. Психология исследования творческой деятельности. М.: Издательство «Наука», 1975. 258 с.
5. Хрестоматия по психологии художественного творчества. Издание 2-е. М.: ИЧП «Издательство Магистр», 1998. 200 с.
6. Чурбанова С.М. Развитие творческого мышления в детском возрасте // Национальный психологический журнал. 2018. №11(1). С.88-97.
7.Сергеева Б.В., Оганесян В.А. ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ РАЗВИТИЯ КРИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ // Научное обозрение. Педагогические науки. 2017. № 2. С. 97-106
8. Ароян Н. Творческое мышление в системе понятий современной психологии // WISDOM (Армянский государственный педагогический университет имени Хачатура Абовяна). 2014. С. 118-126.
9. **https://www.1urok.ru/categories/13/articles/28412**
10. https://science-pedagogy.ru/ru/article/view?id=1606

KICHIK MAKTAB YOSHIDAGI BOLALARDAGI HISSIY BEQARORLIK MUAMMOLARI, SABAB VA OQIBATLARI

Matyokubova Zulxumor Rustambekovna
Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti tayanch doktaranti
harligold945@gmail.com
Atajonov Ibrat Qudrat o'g'li
Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti o'qituvchisi
elementhband@gmail.com

Annotatsiya

Mazkur tezisda kichik maktab yoshidagi bolalarda kuzatiladigan hissiy beqarorlikning sabablari, shakllanish omillari va ularning o‘quv faoliyati hamda ijtimoiy moslashuv jarayoniga ta’siri tahlil qilinadi. Bolalarning hissiy holatini shakllantiruvchi psixologik, oilaviy va pedagogik omillar o‘rganilib, bu jarayonni barqarorlashtirishda o‘qituvchi va ota-onalarning o‘zaro hamkorligi muhim ahamiyat kasb etishi ta’kidlanadi. Tadqiqot natijalari bolalarda hissiy barqarorlikni rivojlantirishda individual yondashuv va ijobiy motivatsiyaning ahamiyatini yoritadi.

Kalit so‘zlar:kichik maktab yoshi, hissiy beqarorlik, psixologik holat, oilaviy muhit, ijtimoiy moslashuv, o‘qituvchi, individual yondashuv, motivatsiya.

Kichik maktab yoshi inson hayotidagi eng mas’uliyatli davrlardan biri bo‘lib, bu bosqichda bolaning psixik, hissiy va ijtimoiy rivojlanish jarayoni faol kechadi. Mazkur davrda bola maktab hayotiga kirib, yangi muhit, talablar va ijtimoiy munosabatlarga moslashadi. Shu jarayonda u ko‘plab hissiy kechinmalarni boshdan kechiradi, bu esa ayrim hollarda hissiy beqarorlik holatlarini yuzaga keltiradi.

Hissiy beqarorlik — bu bolaning ichki holati va tashqi muhitga bo‘lgan javob reaksiyalari o‘rtasidagi nomutanosiblik natijasida paydo bo‘ladigan ruhiy holatdir. Bunday bolalarda tez ta’sirchanlik, yig‘loqilik, tajovuzkorlik yoki teskari holatda tortinchoqlik va o‘ziga ishonchsizlik kuzatiladi. Ushbu holat bolaning o‘quv faoliyatiga, tengdoshlar bilan munosabatlariga hamda shaxs sifatida shakllanishiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi.

Maktab yoshidagi bolalardagi hissiy beqarorlik masalasini o‘rganish psixologiya, pedagogika va sotsiologiya fanlari uchun dolzarb hisoblanadi. O‘qituvchi va ota-onalar bolaning emotsional holatini to‘g‘ri tushunib, unga mos psixologik yondashuvni qo‘llasa, bu nafaqat hissiy barqarorlikni ta’minlaydi, balki bolaning shaxs sifatida sog‘lom rivojlanishiga ham yordam beradi.

Kichik maktab yoshi — bu 7 dan 11 yoshgacha bo‘lgan davrni o‘z ichiga oladi. Ushbu bosqichda bolaning shaxsiyati shakllanadi, hissiy olami kengayadi va ijtimoiy muhitga moslashish jarayoni faol kechadi. Bu yoshdagi bolalarda hissiyotlar hali barqarorlashmagan bo‘lganligi sababli, ular turli holatlarga tez ta’sirchanlik bilan javob qaytaradilar. Natijada his-tuyg‘ularni boshqarish qiyinlashadi va bu holat hissiy beqarorlikni keltirib chiqaradi.

Hissiy beqarorlikning eng asosiy sabablari — asab tizimining to‘liq shakllanmaganligi, oilaviy tarbiyada muvozanatning yo‘qligi, o‘qishdagi stress holatlari, o‘qituvchi yoki tengdoshlar bilan kelishmovchiliklardir. Bolaning oilasidagi doimiy nizolar, ota-onalarning befarqligi yoki aksincha, ortiqcha nazorat va tanqid bolada ichki muvozanatning buzilishiga sabab bo‘ladi. Natijada bola o‘z hissiyotlarini boshqarishda qiynaladi, tez ranjiydi yoki o‘ziga ishonchsiz bo‘lib qoladi.

Pedagogik va ijtimoiy omillar ham bola hissiyotining barqarorligiga kuchli ta’sir ko‘rsatadi. Maktabdagi muhit, o‘qituvchining munosabati, sinfdoshlar bilan o‘zaro aloqa bolaning o‘zini qanday his qilishini belgilaydi. Agar o‘qituvchi adolatli, mehribon va e’tiborli bo‘lsa, bola o‘zini ishonchli his qiladi. Aksincha, doimiy tanqid, bosim va qo‘rquvga asoslangan yondashuv bolada tajovuzkorlik yoki tortinchoqlikni kuchaytiradi.

Hissiy beqarorlikning ko‘rinishlari turlicha bo‘ladi. Ba’zi bolalarda bu holat tez ta’sirchanlik, yig‘loqilik yoki injiqlik tarzida namoyon bo‘lsa, boshqalarda esa tortinchoqlik, qo‘rquv, o‘zini

yakkalash yoki o‘z fikrini aytolmaslik ko‘rinishida bo‘ladi. Shuningdek, kayfiyatning tez-tez o‘zgarishi, sababsiz yig‘lash yoki g‘azablanish ham bu holatning belgilari hisoblanadi.
Hissiy holatlar bolaning o‘quv faoliyatiga ham bevosita ta’sir qiladi. Diqqatni jamlay olmaslik, darsda faol qatnashmaslik, topshiriqlarni to‘liq bajarmaslik, o‘qishga nisbatan qiziqishning pasayishi shular jumlasidandir. Bu esa bola shaxsining to‘liq rivojlanishiga to‘sqinlik qiladi.
Hissiy beqarorlikni kamaytirish uchun eng avvalo bolaning atrof-muhitida tinchlik, mehr-muhabbat va ishonch muhitini yaratish zarur. Ota-onalar bolaning his-tuyg‘ulariga befarq bo‘lmasliklari, uni tinglash, tushunish va rag‘batlantirish orqali yordam berishlari lozim.
O‘qituvchilar esa har bir bolaga individual yondashuv asosida ishlashlari, ijobiy motivatsiya va rag‘batlantirish orqali bolada o‘ziga ishonchni shakllantirishlari kerak. Shuningdek, ijodiy faoliyat — rasm chizish, musiqa, teatr, jamoaviy o‘yinlar bolalarning ichki muvozanatini tiklashda samarali vosita bo‘lib xizmat qiladi.

Kichik maktab yoshidagi bolalarda hissiy beqarorlikning shakllanishi ko‘p jihatdan ularning individual psixologik xususiyatlariga bog‘liq. Har bir bola o‘ziga xos temperamentga ega: ba’zilar serharakat, faol va ochiqko‘ngil bo‘lsa, boshqalar sustkash, uyatchan yoki ichki dunyosiga berilgan bo‘ladi. Shu sababli hissiy barqarorlikni rivojlantirishda har bir bolaga individual yondashuv muhim ahamiyat kasb etadi.

Bolalarning his-tuyg‘ulari ko‘pincha kattalarning xatti-harakati va munosabatiga bevosita bog‘liq. Agar bola o‘z fikrini erkin bildirish, xatolarini to‘g‘rilash imkoniga ega bo‘lsa, unda o‘ziga ishonch shakllanadi. Aksincha, doimiy tanbeh, solishtirish yoki jazolash bolaning ruhiy bosimini kuchaytiradi. Shu bois maktabda va oilada ijobiy muloqot madaniyatini rivojlantirish juda muhimdir.

Hissiy beqarorlikning oldini olishda o‘yin faoliyatining ahamiyati alohida o‘rin tutadi. O‘yin jarayonida bola o‘z his-tuyg‘ularini ifoda etadi, ijtimoiy rollarni o‘rganadi va atrof-muhit bilan o‘zaro munosabatni mustahkamlaydi. Pedagoglar o‘yin orqali o‘quvchilarda muloqot, sabr, kechirimlilik, hamjihatlik kabi ijobiy fazilatlarni shakllantirishlari mumkin.
Dars jarayonida interfaol metodlardan foydalanish bolalarda hissiy muvozanatni tiklashga yordam beradi. Guruhli ishlarda ishtirok etish, o‘z fikrini baham ko‘rish, ijobiy fikrlar uchun rag‘bat olish — bu omillar bolani faol, ishonchli va hissiy jihatdan barqaror qiladi.
Psixologik treninglar ham bu borada katta samara beradi. Masalan, “Men kimman?”, “Mening his-tuyg‘ularim”, “Men boshqalarni tushunaman” kabi mashg‘ulotlar bolaning o‘z hislarini anglash, boshqalar hissiyotiga hamdardlik bilan qarash ko‘nikmasini rivojlantiradi. Natijada bola o‘z xatti-harakatlarini nazorat qilishni o‘rganadi.
San’at va ijodiy faoliyat ham hissiy barqarorlikni ta’minlovchi muhim vosita hisoblanadi. Rasm chizish, qo‘shiq aytish, sahna ko‘rinishlarida ishtirok etish yoki qo‘l mehnati bilan shug‘ullanish bolada ijobiy emotsiyalar uyg‘otadi, stressni kamaytiradi va ichki muvozanatni tiklaydi.
O‘qituvchi va ota-onalar o‘rtasidagi hamkorlik ham muhim ahamiyatga ega. Agar bola maktab va uyda bir xil ijobiy psixologik muhitni his qilsa, unda hissiy barqarorlik asta-sekin shakllanadi. Aks holda, muhitlar o‘rtasidagi tafovut bolaning ruhiy holatini yanada beqarorlashtiradi.
Kichik maktab yoshidagi bolalarda o‘z-o‘zini baholashni to‘g‘ri shakllantirish zarur. Bola o‘zini qadrlasa, xatolaridan to‘g‘ri xulosa chiqarsa, u hissiy jihatdan barqaror, o‘ziga ishongan va mas’uliyatli shaxsga aylanad.

Xulosa

Kichik maktab yoshidagi bolalarning hissiy beqarorligi — ularning shaxsiy rivojlanishidagi tabiiy, lekin e’tibor talab etuvchi bosqichdir. Ushbu davrda bola yangi ijtimoiy muhitga kiradi, o‘qish jarayoniga moslashadi va o‘z shaxsini anglay boshlaydi. Shu sababli, ularning ruhiy holatiga pedagogik va oilaviy muhitning ta’siri nihoyatda kuchlidir.
Hissiy beqarorlikning oldini olishda eng muhim omillar — mehr, e’tibor, ishonch va psixologik qo‘llab-quvvatlashdir. Bola o‘zini tushunilgan va qadrlangan deb his qilganida, u o‘z his-tuyg‘ularini boshqarishni o‘rganadi, o‘qishga va ijtimoiy hayotga ijobiy munosabatda bo‘ladi.

O‘qituvchi va ota-onalar o‘rtasidagi uzviy hamkorlik hissiy barqarorlikni shakllantirishda hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Har bir bolaga individual yondashuv, ijobiy motivatsiya va ijodiy faoliyatga jalb etish orqali hissiy muvozanatni ta’minlash mumkin.
Kichik maktab yoshidagi bolalarning hissiy barqarorligi — ularning kelajakdagi shaxsiy, intellektual va ijtimoiy muvaffaqiyatining asosi hisoblanadi. Shu bois bu jarayonda pedagog, psixolog va ota-onalar birgalikda harakat qilib, bolalarning ruhiy olamiga e’tiborli bo‘lishlari zarurdir.

Foydalanikgan adabiyotlar

1. Bronfenbrenner, U. (2005). Making Human Beings Human: Bioecological Perspectives on Human Development. Sage.
2. American Psychological Association (2022). Stress in America: The State of Our Nation. www.apa.org.
3. Feldman, R. S. (2021). Understanding Psychology (14th ed.). McGraw-Hill Education.
4. Ekman, P. (2020). Telling Lies: Clues to Deceit in the Marketplace, Politics, and Marriage (4th ed.). W. W. Norton & Company.
5. Sulaymonova, S. N. (2023). IBN MISKAVAYHNING IJTIMOIY-FALSAFIY QARASHLARIDA JAMOAVIY HAMJIHATLIK VA O'ZARO MUHABBAT MASALASI. Beruniyning xalqaro ilmiy jurnali , 2 (2), 203-208.
6. Сулаймонова,, Ш. Н. (2023). КОНФУЦИЙ ВА ИБН МИСКАВАЙҲ АХЛОҚИЙ ҚАРАШЛАРИДАГИ УЙҒУНЛИК. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences?

PSYCHOLOGICAL BASIS AND SOCIAL SIGNIFICANCE OF EMPATHY

Pirjonov Sarvarbek Davlatovich
Abu Rayhon Beruniy Urgench State University
Lecturer in the Department of "Pedagogy and Psychology"
Email: sarvarbek.p@urdu.uz

Abstract. This article provides an in-depth examination of empathy as a multifaceted psychological phenomenon. It traces the historical development of empathy, from its roots in artistic perception to its central role in modern psychology. This study reveals the psychological mechanisms of empathy and its importance in human relationships.
Keywords: emotional intelligence, social interaction, neurophysiology, autism spectrum disorders, cognitive processes, moral development, altruism, cooperation
In contemporary psychology, the ability to understand and empathize with the feelings and thoughts of others is recognized as essential for fostering strong interpersonal relationships. Such connections contribute to social equilibrium and are vital for a healthy, stable life. A particularly significant phenomenon in this context is empathy, which is defined as the capacity to grasp the inner experiences of others and to put oneself in their position. Establishing a clear scientific framework for empathy, as well as defining its role as an essential human ability, represents one of the pressing challenges in the field of psychology.
Although various theories exist about empathy and related abilities, there is no single scientific certainty. Empathy is a subject of interdisciplinary research, with contributions from psychology, psychiatry, pedagogy, philosophy, and sociology aimed at determining its essence. This multidisciplinary nature of empathy research adds a layer of complexity and depth, making it a fascinating subject of study.
Contemporary scholars prefer to illuminate the concept of empathy more broadly and deeply, encompassing a positive attitude towards empathic ability, sympathy, an effort to understand, and

social solidarity. It is a scientific approach to analyze this phenomenon not only from the point of view of "empathy," but also from the point of view of "empathic ability" with a broader meaning. The ability to correctly recognize and interpret others' emotional expressions —such as their facial expressions, voice signals, and body language—forms the foundation of empathy. This skill enables us to understand the feelings of others and provides an essential foundation for responding with appropriate care and compassion. When we can read the subtle signals of emotions on another person's face, we have the opportunity to gain insight into their inner world. This emotional awareness is the key to a genuine empathic response, allowing us to share their experience and respond with sensitivity.[7]

Autism spectrum disorders are characterized by difficulties in empathy, which can be understood as a disorder of the ability to attribute mental states to others and respond to them with related emotions. This empathic deficit is manifested in problems associated with social interaction and communication.[1]

In autism, we observe that the empathy system is not sufficiently formed, while the ability to systematize is developed or even dominant. This uneven cognitive profile helps explain why individuals with autism show promising results in understanding rule-based systems, but face difficulties in an unpredictable social world.[2]

Empathy is the highest form of human interaction, as it is the deepest way to understand another person. When we express sincere sympathy, we enter the world of others' personal perceptions and feel at home in it, deeply perceiving meanings that they themselves may not fully comprehend. A state of empathy, or being empathetic, means a state in which you perceive the inner world of another person, their emotional aspects and meanings as clearly as if you were that person. However, at the same time, you will never forget the condition "as if." In this process, you put yourself in another person's place, but you don't become that person[8].

J. Decety studied empathy mainly through neurophysiological and functional magnetic resonance imaging (fMRI). Using functional magnetic resonance imaging (fMRI), we identified a distributed network of brain regions involved in empathy, including the anterior cingulate cortex, the anterior insula, and the prefrontal cortex. These neural circuits enable the sharing of affective experiences while maintaining self-distinction [4]. Neurophysiological studies suggest that empathy relies on both automatic, bottom-up processes (e.g., emotional transmission) and controlled, top-down processes (e.g., adopting a perspective). fMRI evidence reveals clear and consistent neural networks for the affective exchange and acceptance of cognitive perspectives.[5]

In our view, empathy is a multifaceted, complex, and deeply researched phenomenon in modern psychology, which is inextricably linked with a person's social, emotional, and cognitive potential. Its understanding encompasses not only emotional perception but also a broad conceptual field, including the human brain, neuropsychological activity, upbringing, cultural context, social roles, and communicative competencies. Research has shown that empathy comprises several components, including emotional reactivity, awareness of facial expressions, facial sensitivity, neural activity, moral reflection, and social responsibility towards others. Empathy is demonstrating its broad practical significance as a means of enhancing the quality of interpersonal relationships, promoting harmony in society, fostering healthy leadership, and facilitating effective communication. The practical importance of empathy inspires us to explore its potential in various fields, including education, healthcare, and the business sector.

The renowned expert D. Goleman connects empathy with emotional intelligence. While expressing some doubts about the origin of this concept, he considers the discrepancies between the definitions of empathy in the literature to be natural. In the psychotherapeutic approach, especially in client-oriented therapy, empathy is referred to as "specific empathy" and is defined as the ability to penetrate the patient's inner world with sensitivity [6].

The level of empathy is connected with the moral values and motivational system of each person, which expresses the psychological configuration inherent in the individual. Various scientific approaches, including the ability of empathy and the processes of its expression, are explained as

a mental system associated with the internal modeling and processing of experiences perceived by a person.

In our view, empathy is a complex process of interaction of human consciousness at the emotional, cognitive, and moral levels, which is interpreted differently by different psychological schools. This phenomenon encompasses not only the ability to experience emotions but also the capacity to comprehend, assess, and generate an internal response to others. Empathy is based on a wide range of mental structures, including introspective observation, neuropsychological processes, and communicative processes. Studies show that empathy is closely related to a person's personal experiences, upbringing, moral values, and psychological defense mechanisms. This ability guides a person to "penetrate" into the inner world of others, to perceive their feelings and act accordingly. Additionally, empathy is a primary means of strengthening mutual trust, ensuring effective interpersonal communication, and promoting social harmony. Its content is not always limited to emotional sensation, but manifests itself through its understanding, analysis, and the formation of a conscious response.

Empathy serves as the primary psychological mechanism of human cooperation and social partnership. The ability to participate in joint activities with shared goals and perceptions - our unique ability for shared purposefulness - is deeply rooted in having empathetic understanding and perspective [9].

Human cooperation and sociality are based on developed psychological mechanisms of empathy and shared purposefulness. From early childhood, people demonstrate a natural tendency to cooperate in ways that require helping others, sharing resources, and understanding the perspectives and emotional states of others [10].

Empathy is the ability to perceive the pain of others, understand their perspective, and share their emotional experiences. It is a choice to connect by listening deeply to someone's suffering and responding to them with compassion, rather than judgment. [3]

In conclusion, it is worth noting that empathy is perceived as a complex and multifaceted phenomenon across various fields of modern psychology. Researchers and specialists analyze empathy sometimes as an emotional sensation, and sometimes as conscious perception, neuropsychic activity, moral motivation, or social adaptation. At the heart of empathy lies genuine feeling, but at the same time, there is also sensitivity, formed through social, cultural, and cognitive factors. In some approaches, empathy is considered the basis of communication, language, cultural doctrine, and interaction with society, while in others, it is assessed as an evolutionary psychological strategy, a perception of the state of consciousness, or a neurobiological resonance. In addition, empathy plays a crucial role in the development of altruistic behavior and the strengthening of interpersonal trust, thereby laying the psychological foundation for social order and moral values. It is said that its excessive intensification can sometimes reduce objectivity or cause emotional fatigue. Therefore, empathy is recognized not only as a natural sensation but also as a psychological capacity that can be developed, regulated, and tailored to the situation.

REFERENCES

[1]. Baron-Cohen, S. (2002). "The Extreme Male Brain Theory of Autism." Trends in Cognitive Sciences, 6 (6), 248-254.

[2]. Baron-Cohen, S. (2011). The Science of Evil: On Empathy and the Origins of Cruelty (p. New York: Basic Books.

[3]. Brown, B. (2012). Daring Greatly: How the Courage to Be Vulnerable Transforms the Way We Live, Love, Parent, and Lead (p. New York: Gotham Books.

[4]. Decety, J., & Jackson, P. L. (2004). "The Functional Architecture of Human Empathy." Behavioral and Cognitive Neuroscience Reviews, 3 (2), 71-100.

[5]. Decety, J. (2011). "The Neuroevolution of Empathy." Annals of the New York Academy of Sciences, 1231 (1), 35-45.

[6]. Goleman, D. (1998). Working with Emotional Intelligence. N.Y.: Bantam Books.

[7]. Ekman, P. (2003). Emotions Revealed: Recognizing Faces and Feelings to Improve Communication and Emotional Life (pp. 28, 45). New York: Times Books.

[8]. Rogers, C. R. (1961). On Becoming a Person: A Therapist's View of Psychotherapy (pp. 34, 55). Boston: Houghton Mifflin.
[9]. Thomasello, M. (2019). Becoming Human: A Theory of Ontogeny. Cambridge, MA: Belknap Press of Harvard University Press.
[10]. Thomasello, M. (2009). Why We Cooperate (pp. 14-15). Cambridge, MA: MIT Press.

IJTIMOIY ONGNING SHAKLLANISHIDA TARIXIY-MATERIALISTIK YONDASHUVNING ROLI VA AHAMIYATI

Xudayberganov Azizbek Obidjonovich-Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch Davlat universiteti 1-bosqich mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya: Maqolada XIX asrda shakllangan marksistik va tarixiy-materialistik yondashuvning shaxs ongini tushuntirishdagi nazariy asoslari tahlil qilinadi. Karl Marksning asarlariga tayangan holda shaxsning ijtimoiy qarashlari, xulqi va ongining ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlarga bog‘liqligi yoritiladi. Shuningdek, hukmron sinflar g‘oyalari va jamiyatning iqtisodiy tuzilmasi shaxs ongiga qanday ta’sir qilishi ilmiy asosda izohlanadi. Maqolada yoshlarning ijtimoiy ongini shakllantirishda tanqidiy tafakkur va mustaqil qaror qabul qilishning o‘rni ham alohida ko‘rsatib o‘tiladi. Tadqiqot natijalari pedagogika, psixologiya va sotsiologiya sohalarida amaliy qo‘llash uchun nazariy poydevor vazifasini bajaradi.
Kalit so‘zlar: Marksizm, tarixiy materializm, shaxs ongi, ijtimoiy-iqtisodiy sharoit, hukmron g‘oyalar, tanqidiy tafakkur, yoshlar psixologiyasi.
Abstract: This article analyzes the theoretical foundations of the Marxist and historical-materialist approach of the 19th century in explaining individual consciousness. Drawing on the works of Karl Marx, it highlights the dependence of human worldview, behavior, and consciousness on socio-economic conditions. The study also explores how dominant class ideologies and the economic structure of society influence the development of consciousness. Special attention is given to the role of critical thinking and independent decision-making in shaping the social consciousness of young people. The findings provide a theoretical basis for practical applications in pedagogy, psychology, and sociology.
Keywords: Marxism, historical materialism, individual consciousness, socio-economic conditions, dominant ideologies, critical thinking, youth psychology.
Аннотация: В статье анализируются теоретические основы марксистского и историко-материалистического подхода XIX века к объяснению сознания личности. На основе работ Карла Маркса раскрывается зависимость мировоззрения, поведения и сознания человека от его социально-экономических условий. Также рассматривается влияние господствующих идей и экономической структуры общества на формирование сознания личности. Особое внимание уделено роли критического мышления и самостоятельного принятия решений в процессе формирования социального сознания молодежи. Результаты исследования служат теоретической основой для практического применения в педагогике, психологии и социологии.
Ключевые слова: Марксизм, исторический материализм, сознание личности, социально-экономические условия, господствующие идеи, критическое мышление, психология молодежи.

Kirish. Ijtimoiy ong va shaxsni o‘rganish masalasi psixologiya, falsafa va sotsiologiya fanlari tarixida muhim mavzulardan biri sifatida shakllangan. Har bir davrda olimlar insonning jamiyat bilan o‘zaro aloqasini, uning qarashlari va xulqining shakllanishini turlicha talqin qilganlar. Ayniqsa XIX asrga kelib, ijtimoiy ong va shaxsning rivojlanishini tushuntirishda iqtisodiy, siyosiy va tarixiy omillarning o‘rni chuqurroq tahlil qilina boshlandi. Bu davrda shaxsning jamiyat bilan bog‘liqligini ilmiy asosda izohlashga urinishlar jadallashdi.

Marksistik va tarixiy-materialistik ta’limot aynan shu davrda shakllandi va ijtimoiy voqelikni anglashga tamoman yangi yondashuvni taklif etdi. Karl Marks va Fridrix Engels shaxs ongini faqat

falsafiy yoki diniy tushunchalar bilan izohlash yetarli emasligini, balki uni yashash sharoitlari va ishlab chiqarish munosabatlari bilan bog‘lab o‘rganish zarurligini ta’kidladilar. Bu yondashuv shaxsning qarashlari va xulqini real ijtimoiy-iqtisodiy muhit bilan bog‘liq holda tahlil qilish imkonini berdi.

Shu tariqa, marksistik va tarixiy-materialistik bosqich ijtimoiy ongni shakllantirish nazariyasini yanada chuqurlashtirdi, shaxs va jamiyat o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlikni ilmiy asosda tushuntirdi. Bu bosqichning o‘rganilishi zamonaviy psixologiya va pedagogika uchun ham dolzarb bo‘lib, u yoshlarning ijtimoiy qarashlarini, tanqidiy tafakkurini va fuqarolik pozitsiyasini rivojlantirishda nazariy poydevor vazifasini o‘taydi.

Asosiy qism. Marksistik va tarixiy-materialistik bosqich XIX asrda shaxs ongini va ijtimoiy voqelikni anglashda yangi konseptual poydevor yaratdi. Ushbu davrda shaxsning xulqi va qarashlari faqat tabiiy yoki axloqiy omillar bilan emas, balki uning yashash sharoitlari, ijtimoiy-iqtisodiy muhit va tarixiy jarayonlar bilan uzviy bog‘liqligi orqali tushuntirilishi muhimligi ta’kidlandi. Karl Marksning fikricha, inson ongini tushunish uchun avvalo uning mavjud tarixiy va ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlarini hisobga olish zarur. Shu nuqtai nazardan, shaxsning ijtimoiy voqelikni anglashdagi faoliyati va qarashlari uning yashash muhitidan ajralmasdir.

Marks o‘zining “Siyosiy iqtisod tanqidiga qo‘shgan hissasi” *(A Contribution to the Critique of Political Economy. 1859.)* asarida shunday yozadi: *“Insonlarning ongini ularning mavjudligi belgilamaydi, balki ularning ijtimoiy mavjudligi ongini belgilaydi.”*[23] Bu shuni anglatadiki, shaxsning ijtimoiy qarashlari, dunyoqarashi va ongini shakllantirishda asosiy omil uning yashash sharoiti va jamiyatdagi o‘rni hisoblanadi. Shu bilan yoshlarning ijtimoiy voqelikni anglash jarayonida iqtisodiy, siyosiy va madaniy sharoitlarning muhim ta’siri aniqlanadi. Shuningdek, shaxsning axloqiy qarashlari va xulqi ham jamiyat bilan uzviy bog‘liqlikda shakllanadi. Bu fikr yoshlar psixologiyasi va tarbiyasida ijtimoiy kontekstni hisobga olish zarurligini ochib beradi va ijtimoiy ongni shakllantirishda nazariy poydevor yaratadi.

Marksistik konsepsiyada hukmron ijtimoiy kuchlarning shaxs ongiga ta’siri ham alohida o‘rganilgan. U “Nemis mafkurasi” *(The German Ideology. 1846.)* asarida shunday ta’kidlaydi: *“Har bir davrda hukmron sinfning qarashlari hukmron qarashlar hisoblanadi.”*[24] Bu fikr shaxs ongining jamiyatdagi kuchlar strukturasiga bog‘liqligini ko‘rsatadi. Yoshlar ijtimoiy voqelikni anglashda hukmron ijtimoiy va siyosiy qarashlarning ta’sirini tushunishlari muhimdir. Shu orqali ijtimoiy ongni shakllantirishda tanqidiy fikrlash va mustaqil qaror qabul qilish imkoniyatlari rivojlantiriladi. Tarbiyaviy jarayonda yoshlar hukmron ijtimoiy g‘oyalarni tahlil qilishga o‘rgatiladi, bu esa ularning jamiyatdagi faol fuqarolik pozitsiyasini shakllantirishga yordam beradi.

Shuningdek, Marks o‘zining “Siyosiy iqtisod tanqidiga qo‘shgan hissasi” asarining so’z boshida shunday yozadi: *“Men yaratgan dunyoqarash inson faoliyati va jamiyatning o‘zaro bog‘liqligini tushunishga qaratilgan.”* Va fikrini davom qildirib – *“Marksistik dunyoqarash shaxs faoliyati va jamiyat o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlikni tushunishga yo‘naltirilgan.”*[25] *– deb ta’kidlaydi.* Ushbu qarash shaxs va jamiyat o‘rtasidagi uzviy aloqaning Marksistik asoslarini yoritadi. Shaxsning qarashlari va xulqi faqat ichki psixologik omillar bilan emas, balki jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy strukturalari bilan bog‘liq ekanligini ta’kidlaydi. Shu tariqa yoshlarning ijtimoiy ongini shakllantirish jarayonida faoliyatning va amaliy tajribaning roli muhim ahamiyat kasb etadi.

[23] Karl Marx. *A Contribution to the Critique of Political Economy. (*Translated from the Second German Edition by N. I. STONE). – Chikago. Charles H. Kerr & Compan *1904. P. 1*

[24] Karl Marx (With Friedrich Engels). *The German Ideology. – New York.* Prometheus Books. 1998. p. 64

[25] Karl Marx. *A Contribution to the Critique of Political Economy. (*Translated from the Second German Edition by N. I. STONE). – Chikago. Charles H. Kerr & Compan *1904. P. 2*

Tarbiyaviy jarayonlarda shaxsning ijtimoiy rolini anglash va o‘zini jamiyat bilan bog‘lash imkoniyatlari ko‘rib chiqiladi.

Shu bosqichning eng muhim xususiyati shundaki, shaxsning ijtimoiy ongini tushuntirishda tarixiy kontekst va iqtisodiy sharoitlar birinchi marta konseptual tarzda asosga olingan. Qadimgi falsafiy bosqich shaxsning ijtimoiy ongini va axloqiy mas’uliyatini umumiy falsafiy tushunchalar orqali yoritgan bo‘lsa, XIX asr Marksistik bosqichi uni real ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlar bilan bog‘lab tushuntiradi. Shu nuqtai nazardan, yoshlar psixologiyasida ijtimoiy ongning shakllanishida ularning oilaviy, madaniy va iqtisodiy muhitini hisobga olish zarur.

Natijada, marksistik va tarixiy-materialistik bosqich shaxsning ijtimoiy-iqtisodiy muhit bilan uzviy bog‘liqligi, shaxs faoliyati va jamiyat o‘rtasidagi uzviy aloqani ilmiy asosda yoritgan. Ushbu bosqich yoshlarning ijtimoiy ongini shakllantirishda tanqidiy fikrlash, ijtimoiy mas’uliyat va fuqarolik pozitsiyasini rivojlantirishga nazariy poydevor yaratadi. Shu bilan birga, ijtimoiy voqelikni anglash jarayonida shaxs va jamiyat o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlik, iqtisodiy va madaniy sharoitlar, shuningdek hukmron ijtimoiy g‘oyalar ta’sirini tahlil qilish imkoniyatini beradi.

Xulosa. Birinchidan, marksistik va tarixiy-materialistik bosqich shaxs ongini tushuntirishda tub burilish yasadi. Bu yondashuv shaxsning qarashlari, xulqi va qadriyatlarini faqat abstrakt falsafiy tushunchalar bilan izohlash o‘rniga ularni jamiyatdagi real iqtisodiy va siyosiy sharoitlar bilan bog‘lashni taklif qildi. Natijada, insonni o‘rganish jarayoni yanada kompleks tus oldi va shaxsning ijtimoiy voqelikni anglash mexanizmlari yangi nazariy asosga ega bo‘ldi.

Ikkinchidan, Karl Marksning “ijtimoiy mavjudlik ongni belgilaydi” degan g‘oyasi shaxs va jamiyat o‘rtasidagi munosabatlarni ilmiy tahlil qilishda markaziy tamoyilga aylandi. Bu qarash yoshlarning psixologiyasini o‘rganishda, ularning xulq va qarashlarini shakllantiruvchi asosiy omil sifatida ijtimoiy-iqtisodiy muhitni hisobga olish zarurligini ko‘rsatdi. Mazkur tamoyil zamonaviy psixologiyada shaxs rivojlanishini kontekstual yondashuv asosida tadqiq etish uchun muhim metodologik vosita bo‘lib xizmat qilmoqda.

Uchinchidan, marksistik bosqich hukmron ijtimoiy qarashlar va mafkuralarning shaxs ongiga ta’sirini tahlil qilishni ilmiy muhokama darajasiga olib chiqdi. Bu yoshlarning tanqidiy fikrlashini rivojlantirish, ularni hukmron g‘oyalarni tahlil qilishga o‘rgatish va mustaqil qaror qabul qilish ko‘nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladigan nazariy poydevor yaratdi. Shu bilan birga, pedagogik amaliyotda ijtimoiy ongni shakllantirishda faoliyat va tajriba muhim o‘rin egallashini ko‘rsatdi.

Nihoyat, ushbu bosqich ijtimoiy ong va shaxs rivojlanishini tushunishda tarixiy yondashuvning ahamiyatini ochib berdi. Shaxsni tushunish uchun uning shaxsiy xususiyatlari bilan bir qatorda yashayotgan davri, iqtisodiy tizimi, ijtimoiy munosabatlari ham hisobga olinishi lozimligi aniqlandi. Shu tariqa, marksistik va tarixiy-materialistik qarashlar keyingi psixologik, sotsiologik va pedagogik tadqiqotlar uchun nazariy-metodologik asos yaratib, zamonaviy ilm-fanning rivojiga katta ta’sir ko‘rsatdi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Karl Marx. *A Contribution to the Critique of Political Economy. (*Translated from the Second German Edition by N. I. STONE). – Chikago. Charles H. Kerr & Compan *1904. P. 314*
2. Karl Marx (With Friedrich Engels). *The German Ideology. – New York.* Prometheus Books. 1998. p. 590

“ELEKTRON HUKUMAT VA RAQAMLI IQTISODIYOT” FANINI O‘QITISHNING PSIXOLOGIK VA PEDAGOGIK ASOSLARI

Xursandov Hamidillo Fayzillo o‘g‘li, [2]Barakayev Akmal Musurmonovich
Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti Urgut filiali O‘zbekiston,
hamidilloxursandov@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada oliy ta’lim muassasalarida “Elektron hukumat va raqamli iqtisodiyot” fanini o‘qitishning psixologik va pedagogik jihatlari tadqiq qilinadi. Maqolada zamonaviy ta’lim texnologiyalari, talabalarning psixologik xususiyatlari va pedagogik usullarning samaradorligi tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari asosida fan mazmunini takomillashtirish va o‘qitish metodikasini yaxshilash bo‘yicha tavsiyalar keltirilgan.
Kalit so‘zlar: elektron hukumat, raqamli iqtisodiyot, pedagogika, psixologiya, oliy ta’lim, ta’lim texnologiyalari, ta’lim mazmuni.

Zamonaviy ta’limning raqamlashtirilishi tahlillari shuni ko‘rsatadiki, ta’lim jarayonida talabaning shaxsiyatida sezilarli o‘zgarishlar namoyon bo‘ladi: axborot va kommunikatsiya texnologiyalari uni butunlay qamrab oladi. Raqamlashtirish sharoitida o‘qituvchilar an’anaviy ta’limda uzoq vaqtdan beri o‘rganilgan muammolarga duch kelishadi, lekin ularni yechish uchun yangi metodlar va texnologiyalar talab qilinadi. Psixologlar esa virtual ta’sir ostida yuz berayotgan yangi turdagi ijtimoiylashuvni o‘rganishga majbur bo‘lmoqda, bu esa o‘z navbatida yangi shaxs va yangi avlodni shakllantiradi. Ta’limni raqamlashtirish jarayonida pedagogik, psixologik va ijtimoiy munosababtlarga oid muammolar yuzaga chiqadi. Bu borada har qanday tadqiqotchi — ta’limni raqamlashtirish bilan bog‘liq psixologik va pedagogik, ijobiy va salbiy jihatlarni, uning shaxsiy rivojlanishiga, xususan, ijtimoiylashuviga ta’sirini aniqlash va baholash, bu jarayonda eng ko‘p e’tibor va kuch talab qiladigan o‘quv jihatlarini ajratib ko‘rsatishdir.

D.Ergashevaning tadqiqotlarida “Raqamli madaniyatning yetishmasligi, ya’ni axborotning ortiqcha yuklanishi, uni ongli ravishda qabul qilmaslik, masalan, butun tafakkur jarayoniga salbiy ta’sir ko‘rsatadi, axborotning ko‘proq ko‘ngilochar va vizual xarakteri esa shunday ataladigan “klip tafakkur”ni shakllantiradi. Kognitiv funksiyalar, xususan, xotira zarar ko‘radi, chunki o‘quvchi o‘zini qiynamaydi, ya’ni ma’lumotni olishning osonligi uni yodlash zaruratini yo‘q qiladi. Yana bir ruhiy jarayon — diqqat, turli ma’lumotlarni tezkor va nazoratsiz qabul qilish natijasida sinib ketadi va tarqaladi, natijada bog‘liq bo‘lmagan hodisalar idrok qilinadi. Psixologik nuqtayi nazardan qaraganda, shu sababli o‘quvchi kirib kelayotgan ma’lumotni tahlil va sintez qilish amaliyotini har doim ham rivojlantira olmaydi. Vositali muloqot davrida o‘qituvchi va o‘quvchi zanjiridagi teskari aloqa qiyinlashadi, bunday sharoitlarda o‘quvchi ishtiroki va ma’lumotni o‘zlashtirish bo‘yicha haqiqiy manzarani tushunish va ifodalash imkonsiz bo‘ladi. Bunday raqamli kontekstdagi vositali muloqot o‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasida o‘quv jarayonini to‘liq amalga oshirish uchun psixologik va pedagogik imkoniyatlarni kamaytiradi, bu esa o‘quv motivatsiyasiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi” deyilgan [1].

B.Suropov o‘zining “Talabalarni tayyorlashda raqamli texnologiyalar va iqtisodiy bilimlarni integratsiyalash: pedagogik va psixologik jihatlar” nomli maqolasida kasbga yo‘naltirilgan mazmunni ishlab chiqish, raqamli texnologiyalar va iqtisodiy bilimlarni integratsiyalash, raqamli va iqtisodiy kompetensiyalarni rivojlantirish, ta’lim va taraqqiyot maqsadlariga erishish, o‘zini-o‘zi baholash va tanqidiy qaror qabul qilish va internetga bog‘liqlik muammosini hal qilish, tez o‘rganish uchun xotirani mustahkamlash, motivatsiya va qobiliyatni rivojlantirishni rag‘batlantirish, xotira bilan bog‘liq o‘rganish strategiyalariga e’tibor qaratish, sabr va qiziquvchanlikni shakllantirish kabi jihatlarga e’tibor qaratadi [2].

Bir qator xorijiy tadqiqotchilar tomonidan “Elektron hukumat” fanini o‘qitish jarayonida zamonaviy axborot texnologiyalardan foydalanishning psixologik va pedagogik jihatlarini aniqlash borasida keng qamrovli ilmiy tadqiqotlar olib borilgan. S.Natarajan axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining ta’lim mazmuniga integratsiyalashuvi jarayonini chuqur

o‘rganib, ta’lim tizimini yaxshilash, ta’limda elektron boshqaruv, qadriyatlarga asoslangan ta’lim yondoshuvi orqali natijalarga erishishni o‘rgangan [3].
O‘quv jarayoni murakkab jarayon bo‘lib, uni o‘rganish uchun tizimli yondashuvdan foydalanish maqsadga muvofiq. Talabalarga elektron hukumatning rolini o‘rganishga tizimli yondashuvni muvaffaqiyatli qo‘llash asosan obyekt strukturasini aniqlashga bog‘liq. Bunday holda, biz ta’lim berishni mos ravishda ikkita qismga ajratamiz: birinchisi-o‘qitish, bu o‘qituvchining faoliyati va ikkinchisi o‘qish-bu talabaning faoliyati. Ikki qism bir-biri bilan o‘zaro hamohang jarayon bo‘lib, bir-birlarini to‘ldiruvchi butun bir o‘quv jarayonini aks ettiradi.
Talabalarga “Elektron hukumat va raqamli iqtisodiyot” fanini o‘qitish o‘ziga xos funksiyalarni amalga oshirishni ta’minlaydigan jarayon bo‘lib, kamida ikkita turdagi faoliyatga asoslangan murakkab ta’lim hisoblanadi.
Birinchisi, “Elektron hukumat va raqamli iqtisodiyot” fanini bilimlarini o‘zlashtirish, ikkinchisi esa, o‘rganilgan bilimlarni iqtisodiy, kasbiy faoliyatida va hayotiy vaziyatlarda qo‘llashni amalga oshirish.
Bugungi kunda talabalar bilimini boshqarish nafaqat o‘qituvchi tomonidan taqdim etilgan bilimlarni olish, uni takomillashtirishga, ayni paytdagi muammolarni ijodiy va mustaqil ravishda hal etishga qodir shaxsni shakllantirishga e’tibor qaratilishi kerak. Insonning faolligi uning sezgi, diqqat, xotira, tasavvur, fikrlash, nutq, aqliy va ruhiy jarayonlar bilan bog‘liq bo‘ladi.
Zamonaviy ta’lim tizimida ta’limga yangicha yondashuvlarni tahlil qilish va ularga mos holda dasturiy ta’minotlardan samarali foydalanish orqali ta’lim dasturlarini ishlab chiqish dolzarb masalalardan biridir. Ilmiy adabiyotlarda yuzaki, chuqur, natijaga yo‘naltirilgan va uzluksiz ta’limga asoslangan yondashuvlar ajratib ko‘rsatilgan bo‘lib, ularning har biri talabaning o‘quv faoliyatiga bo‘lgan munosabati va motivatsion omillarini ifodalaydi [4]. Yuzaki yondashuvda talaba materialni shunchaki eslab qolish, imtihonni topshirishga yo‘naltirilgan bo‘lib, bilimning mazmuni va amaliy qo‘llanishi bilan qiziqmaydi. Aksincha, chuqur yondashuvda talaba tushunchalarni o‘zlashtirish, izlanish, mazmunni anglash, mavjud bilim bilan bog‘lash orqali haqiqiy bilim hosil qilishga intiladi. Natijaga yo‘naltirilgan yondashuvda esa yuqori baho yoki natijaga erishishga harakat qiladi, vaqtni va resurslarni tartibli taqsimlab, ba’zan chuqur, ba’zan yuzaki usullarni qo‘llaydi. Uzluksiz ta’lim yondashuvi esa butun hayot davomida o‘qish va o‘zgaruvchan axborot muhitiga moslashish zaruriyatidan kelib chiqadi. Shu nuqtai nazardan, ta’lim dasturlarini yangilash jarayonida zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish, xususan, masofaviy ta’lim platformalari, sun’iy intellektga asoslangan baholash tizimlari va interaktiv vositalarni joriy etish orqali talabalarning individual yondashuvlarini hisobga olish mumkin. Bunday integratsiya ta’lim sifatini oshirishga, chuqur o‘zlashtirishga va uzluksiz o‘qish madaniyatini shakllantirishga xizmat qiladi.
Talabalarning psixologik xususiyatlari fan mazmunini shakllantirishda muhim rol o‘ynaydi. Masalan, zamonaviy talabalar vizual va interaktiv materiallarni yaxshiroq qabul qiladi. Shuning uchun darslarda multimedia vositalaridan foydalanish samarali hisoblanadi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, interfaol usullar talabalarning bilimlarini 30% ga oshirishi mumkin. Loyihalar asosida o‘qitish: talabalar real loyihalarda ishtirok etish orqali bilimlarini amaliyotda qo‘llash imkoniyatiga ega bo‘ladi. guruhli ishlar: Bu usul talabalarning jamoaviy ishlash qobiliyatini oshiradi. Masofaviy ta’lim texnologiyalari: Onlayn platformalar orqali bilimlarni mustahkamlash imkoniyati [5].
Elektron hukumat va raqamli iqtisodiyot fanining psixologik va pedagogik aspektlarini olib borilgan kuzatishlar, tajribalar va o‘rganilgan adabiyotlar tahlilidan kelib chiqib quyidagilar aniqlandi:

1. Psixologik aspektlar:
   - ✓ motivatsiya – talabalarni zamonaviy raqamli texnologiyalar, davlat boshqaruvida raqamlashtirish jarayonlarining ahamiyatiga qiziqtirish, ichki va tashqi motivlarini uyg‘otish;
   - ✓ axborot oqimini idrok etish – katta hajmdagi ma’lumotlarni tezkor qayta ishlash, tanlab olish va muhimini ajratib olish qobiliyatini shakllantirish;

- ✓ Kreativ va tanqidiy fikrlash – elektron hukumat tizimlarining samaradorligini tahlil qilish, muammoli vaziyatlarga yangicha yechim topish;
- ✓ Psixologik barqarorlik – yangi texnologiyalarni o‘zlashtirish jarayonida yuzaga keladigan qo‘rquv charchoq yoki ishinchsizlikni yengib o‘tish;
- ✓ Shaxslararo munosabat – talabalar o‘rtasida hamkorlik, jamoaviy ish, onlayn kommunikatsiya madaniyatini shakllantirish;
- ✓ Kasbiy psixologik tayyorgarlik – davlat xizmati biznes yoki ta’lim sohasida elektron hukumat texnologiyalaridan foydalanishga psixologik tayyor bo‘lish.

2. Pedagogik aspektlar:
   - ✓ O‘quv jarayonini interfaollashtirish – elektron ta’lim platformalari, virtual sinflar, multimedia vositalaridan foydalanish;
   - ✓ Innovatsion metodlardan foydalanish – masofaviy ta’lim, muammoli ta’lim, loyiha usuli, gamifikatsiya, case-study;
   - ✓ Kompetensiyaga yo‘naltirish – talabalarni nazariy bilim bilan birga amaliy ko‘nikma va malakalarga ega qilish;
   - ✓ Individual yondashuv – turli tayyorgarlik darajasidagi talabalar uchun mos topshiriqlar va resurslar yaratish;
   - ✓ Axborot madaniyatini shakllantirish – talabalarga davlat xizmatlaridan to‘g‘ri foydalanish, axborot xavfsizligi va shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilishni o‘rgatish;
   - ✓ Integratsiya – fanlarni iqtisodiyot, huquq, axborot texnologiyalari bilan uzviy bog‘lab o‘qitish;
   - ✓ Refleksiya va baholash – talabalar o‘z bilimlarini baholay olishi, mustaqil tahlil qilishi va o‘z ustida ishlash ko‘nikmasini rivojlantirish.

Shunday qilib, yuqoridagi jadvaldan kelib chiqib shuni aytishimiz mumkinki, mamlakatimiz oliy ta’limini modernizatsiya qilish davom etmoqda, u zamon bilan hamnafas, ammo innovatsiyalar xavfini hisobga olish va o‘z samaradorligini isbotlagan an’anaviy ta’lim texnologiyalaridan voz kechmaslik zarur. Rossiyada samarali ta’lim muhitini shakllantirishda innovatsion texnologiyalarning muhim roli aniq, chunki ulardan foydalanish bilimlarni o‘zlashtirish darajasini oshirishga, o‘quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga, nazariy bilimlarni amaliyotda qo‘llash va mustaqil fikrlashga tayyorlikni shakllantirishga yordam beradi. Bundan kelib chiqib aytishimiz mumkinki, ta’lim faoliyatida innovatsion texnologiyalardan foydalanish yuqori saviyali mutaxassislar tayyorlashning zaruriy shartidir. Shu bilan birga, innovatsion texnologiyalardan foydalanish jarayonida jamiyat uchun yangi xavf-xatarlar yuzaga kelishini unutmaslik kerak. Albatta, zamonaviy ta’lim muhitini amaliy o‘zgartirishda ilmiy tahlil va mavjud tajriba bilan taqdim etish va ularning o‘ziga xos xususiyatlarini hisobga olish kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ergasheva Dilorom Daniyarovna. (2024). PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL ASPECTS OF DIGITALIZATION OF EDUCATION. Frontline Social Sciences and History Journal, 4(05), 27–35. https://doi.org/10.37547/social-fsshj-04-05-04.
2. Suropov B.M. (2024). INTEGRATING DIGITAL TECHNOLOGIES AND ECONOMIC KNOWLEDGE IN STUDENT TRAINING: PEDAGOGICAL AND PSYCHOLOGICAL PERSPECTIVES. https://doi.org/10.5281/zenodo.13997365
3. Natarajan, Sundarapandiyan. (2015). E-GOVERNANCE IN EDUCATION: PURSUIT OF EDUCATION EXCELLENCE. i-manager's Journal on School Educational Technology. 11. 11. 10.26634/jsch.11.2.3701.
4. Marton, F., & Säljö, R. (1976). On qualitative differences in learning: I—Outcome and process. British Journal of Educational Psychology, 46(1), 4–11. https://doi.org/10.1111/j.2044-8279.1976.tb02980.x

5. Xursandov.H.F., GulDPI “Uzluksiz ta’limda aniq fanlarni o‘qitishga oid zamonaviy yondashuvlar va innovatsiyalar” mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy konferensiya materiallari to‘plami. 360-361 b.

PSIXOLOGIYA FANIDA INTELLEKT MUAMMOSINI O‘RGANILISHI

O‘ktamova Shohista Odilbek qizi – Abu Rayhon Beruniy nomidagi UrDU mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada psixologiya fanida intellekt muammosini o‘rganilishi, intellekt to‘g‘risidagi olimlar qarashlari tahlil qilingan. Shuningdek, shaxsda intellektual qobiliyatlarning shakllanishi va rivojlanishi, intellektual qobiliyatlar rivojlanishiga ta’sir qiluvchi omillar to‘g‘risida ma’lumot berilgan. Tahlillar asosida intellektual rivojlanishni samarali tashkil etish yo‘llari ko‘rsatib berilgan.

Kalit so‘zlar: intellekt, intellektual qobiliyat, birlamchi aqliy kuchlar, o‘quv faoliyati, strategiya, psixologik rivojlanish.

Ta’lim jarayonida o‘quvchilarning bilimlarni egallashi bilan bir qatorda, ularda o‘z fikr jarayonlarini nazorat qilish va anglash qobiliyatini rivojlantirish dolzarb masalalardan biridir. Zero, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining ta’lim sohasini modernizatsiya qilishga qaratilgan qarorlari ham o‘quvchilarning tafakkur va intellektual salohiyatini rivojlantirishda zamonaviy psixologik yondashuvlarning ahamiyatini ta’kidlab o‘tadi.

Intellekt so‘zi (lotin tilidan - aql, ong, fikr) ta’rifda ko‘pincha fikrlashga tenglashtiriladi, va bu quyidagi ta’rifda ham aks etgan: aql - bu insonning fikrlash qobiliyati. Biroq, hatto fransuz psixologi J. Piaje ham bu ikki tushunchani ajratib ko‘rsatgan. U intellektni “yangi sharoitlarga psixologik moslashish” deb talqin qilishni taklif qildi. Agar Piaje uchun intellekt barcha darajadagi xatti-harakatlarning umumiy tartibga soluvchisi bo‘lsa, ba’zi boshqa tadqiqotchilar (A. Bine, L. Veksler) uchun bu inson va boshqa har qanday tirik mavjudotning yangi narsani o‘rganaolish qobiliyatidir. Shunday qilib, hozirgi vaqtda intellekt tushunchasining kamida uchta talqini mavjud:

1. Biologik talqin: “yangi vaziyatga ongli ravishda moslashish qobiliyati”.
2. Pedagogik talqin: “o‘rganish qobiliyati, o‘rganuvchanlik”.
3. A. Bine tomonidan shakllantirilgan tizimli yondashuvda esa: intellekt-“vositalarini maqsadlarga moslashtiraolish qobiliyati” sifatida tavsiflanadi. Tizimli yondashuvda intellekt muayyan qobiliyatlarning to‘plami sifatida tavsiflanadi. Insonning kognitiv jarayonlarining yig‘indisi uning intellektini belgilab beradi. “Intellekt - bu ongli harakat qilish, oqilona fikrlash va hayotiy sharoitlarni to‘g‘ri uddalashning global qobiliyatdir” (Veksler), ya’ni intellekt insonning atrof-muhitga moslashish qobiliyati sifatida baholanadi.

Intellektning tuzilishi qanday? Turli konsepsiyalarda bu savolga o‘ziga xos javoblar keltirilgan. Xullas, asr boshlarida Spirmen (1904) intellektning umumiy omili (G-general faktor) va va o‘ziga xos qobiliyatlar ko‘rsatkichi bo‘lib xizmat qiluvchi maxsus S omilini (S –spetial faktor) ajratib ko‘rsatdi. Spirmen nuqtayi nazaridan, har bir inson ma’lum darajadagi umumiy intellekt bilan tavsiflanadi, bu odamning atrof-muhitga qanday moslashishini belgilaydi. Bundan tashqari, barcha odamlarda konkret muammolarni hal qilishda namoyon bo‘ladigan turli darajada o‘ziga xos qobiliyatlar rivojlangan.

Terstoun statistik usullardan foydalangan holda, umumiy intellektning turli tomonlarini o‘rganib chiqdi, va ularni birlamchi aqliy kuchlar-potensiyalar deb ataydi. U ettita shunday potensiyani aniqladi:

1) hisoblash qobiliyati, ya’ni raqamlar bilan ishlash va arifmetik amallarni bajarish qobiliyati;
2) verbal (og‘zaki) moslashuvchanlik, ya’ni insonning eng mos so‘zlardan foydalangan holda muloqot qilish qobiliyati;
3) verbal idrok, ya’ni og‘zaki va yozma tilni tushunish qobiliyati;

4) fazoviy orientatsiya yoki fazoda turli jism va shakllarni tasavvur qilish qobiliyati;
5) xotira;
6) fikr yuritish qobiliyati;
7) obyektlar va tasvirlar o‘rtasidagi o‘xshashlik yoki farqlarni idrok etish tezligi.

Amerikalik psixolog J. Gilford intellektni kub model sifatida taqdim etadi. U aqliy faoliyatning 120 ta omilini ajratib ko‘rsatib, ular qanday aqliy operatsiyalar uchun zarurligi, bu operatsiyalarning natijalari va ularning mazmuni obrazli, ramziy, semantik, xulq-atvorga oid bo‘lishi mumkinligini ta’kidlagan.

R.Kettel va J.Xormlar intellektni ikkita tarkibiy qismdan iborat ekanligini ta’kidlaydilar , hamda ularning mohiyatini tushuntirib berishga harakat qiladilar:

1. Flyuidlashgan intellekt.
2. Kristallashgan intellekt.

“Flyuidlashgan” intellekt inson faoliyatining deyarli har bir jabhalarida ko‘zga tashlanib, dastavval u ilk bolalik davrida yorqinroq namoyon bo‘ladi, keyinchalik esa asta-sekin inson ruhiyatiga singib boradi. Flyuidlashgan intellekt tarkibi go‘yoki nasldan-naslga meros tariqasida o‘tadi.

“Kristallashgan” intellekt tarkibi esa hayot davomida ontogenezda orttirilgan ko‘nikmalardan tashkil topadi.

Fransuz psixologik maktab namoyandalarining fikricha, shaxs shakllanishining dastlabki belgilari unda paydo bo‘layotgan affektiv holatlardir. Masalan, imo-ishoralar, verbal ma’no kasb etuvchi holatlar. Inson shaxsining shakllanishi dastavval instinklar va shartli refliksIr orqali amalga oshirildi. Insondagi qoniqish, maroqlanish, empatiya, ruhlanish singari murakkab kechinmalar shaxsning shakllanishini belgilovchi asosiy mezonlar bo‘lib hisoblanadi.

Shvetsariyalik psixolog J.Piaje intellekt muammosiga o‘z shaxsiy nuqtai nazaridan kelib chiqqan holda yondashadi. U ko‘p hollarda tafakkur tushunchasi o‘rniga “intellekt” terminin ishlatadi, ba’zan psixologik atamalardan birmuncha uzoqlashadi va h.k. J.Piaje intellekt nazariyasini 2 (ikki) ta muhit jihatlariga ajratib, ularni inellekt funksiyalari hamda intellekt davrlari deb nomlaydi. Piaje mulohazasiga ko‘ra, intellektning asosiy funksiyalari qatoriga uyushqoqlik (tartiblilik) va adaptatsiya (moslashish, ko‘nikish) kiritilgan bo‘lib, ular intellektning funksional invariantligi deb yuritiladi. Muallif intellektning quyidagi rivojlanish bosqichlariga ajratadi:

1. Sensomotor intellekt (tug‘ilishdan to 2 yoshgacha)
2. Operatsiyalardan ilgargi tafakkur davri (2 yoshdan 7 yoshgacha)
3. Konkret (yaqqol) opratsiyalar (aqliy harakatlar) davri (7-8 yoshdan 11-12yoshgacha)
4. Formal (rasmiy) operatsiyalar (aqliy harakatlarni amalga oshirish) davri.

Shunday qilib, intellekt muammosi chet el (G‘arbiy Yevropa, AQSh) psixologiyasida juda keng o‘rganilgan bo‘lib, ular turlicha nazariyalar, konsepsiyalar, yondashishlar, pozitsiyalar, yo‘nalishlarga asoslangan holda tadqiq qilingan. Shuning bilan birga intellektni o‘lchash mezonlari, kriteriylari, taraqqiyot ko‘rsatkichlari, o‘ziga xos xususiyatlari, test yaratish va undan turli yoshdagi kishilar aqliy rivojini tekshirishda foydalanish xilma-xil ilmiy-nazariy negizlarga qurilgandir.

O‘zbekistonda intellekt psixologiyasini keng yoritgan olimlardan biri E.G‘.G‘oziyev bo‘lib, uning fikriga ko‘ra, intellekt kishining shaxsiy tashabbusi bilan o‘z oldiga konkret maqsad, yangi vazifalar qo‘ya bilishi, ular yuzasidan amaliy va ilmiy xarakterdagi faraz qilishi, natijani ko‘z oldiga keltira olishi, qo‘yilgan vazifani hech kimning ko‘magisiz, ko‘rsatmasisiz o‘zining aqliy izlanishi tufayli, turli yo‘l, usul va vositalar topib, mustaqil ravishda hal qilishdan iborat aqliy qobiliyatni tushunish kerak».

V.M.Karimova fikricha, intellektual qobiliyatlar masalasi eng avvalo inson aql-zakovatining sifati, undagi malaka, ko‘nikma va bilimlarning birligi masalasi bilan bog‘liq. Ayniqsa, biror kasbning egasi bo‘lish istagidagi har bir yoshning aqli va intellektual salohiyati uning malakali mutaxassis bo‘lib etishishini kafolatlagani uchun ham psixologiyada ko‘proq qobiliyat tushunchasi bilan bog‘lab o‘rganiladi. Ilm fandagi an’analar shundayki, aql va idrok masalasi, odamning intellektiga bog‘liq sifatlar juda ko‘plab tadqiqotlar obyekti bo‘lgan. Olimlar qobiliyatlarning rivojlanish mexanizmlari, ularning psixologik tarkibi va tizimini aniqlashga, ishonchli metodikalar yaratib,

har bir kishining aql sifatiga aloqador bo‘lgan ko‘rsatkichni o‘lchashga uringanlar. Ko‘pchilik olimlar odam intellektida uning verbal, miqdoriy, fazoviy ko‘rsatkichlarini aniqlab, ularga yana mantiq, xotira va xayol jarayonlari bilan bog‘laydilar. Qobiliyatlar ijtimoiy xarakterga ega bo‘lib, unga va intellektga bevosita tashqi muhit, undagi insoniy munosabatlar, yashash davri ta’sir ko‘rsatadi. Oila muhitining aql o‘sishiga ta’sirini hech kim inkor etmaydi.

G‘.B.Shoumarov shaxsning aqliy saviyasiga alohida urg‘u berib, har bir davlat, jamiyat taraqqiyoti, uning istiqboli o‘z fuqarolarining saviyasi bilan belgilanishini e’tirof etadi. Jamiyat va fan-texnikaning rivojlanishida aql muhim omil va mezonlardan biridir. Shuningdek, G‘.B.Shoumarov: “Har qanday insonparvarlik jamiyatida aqli zaiflarga e’tibor muhimligini uqtirib, aqli zaiflik omillarini markaziy asab tizimining organik buzilishi, shuning oqibatida bola bilish faoliyatining turg‘un pasayishidir” deb fikr bildiradi.

E.Z.Usmonova inson bilimi qanchalik keng va chuqur bo‘lsa, uning aqliy faoliyatining tajribasi shunchalik mukammallikka ega. U shunchalik ko‘p hal etilmagan muammolarni ko‘ra oladi, ongidan shunchalik tez echimni talab etuvchi fikriy vazifalar yuzaga keladi, deb aqliy rivojlanishni bilimlarni chuqurlashtirishga bog‘laydi. Aqlning muhim sifatlaridan bo‘lgan tafakkurga alohida urg‘u berib, uning yordamida sezgi, idrokka berilmagan va umuman kuzatish imkoniyati bo‘lmagan hodisalarni aqlan hal qilish mumkinligini ta’kidlaydi.

Z.Nishonova o‘z ilmiy izlanishlarida aqliy faoliyat usullari va yo‘llarini egallash muammosi ilm va texnikaga yangicha zamonaviy talablarning ortishi, ta’lim metodlarining takomillashishi, o‘quv dasturlari nazariy darajasining kuchayishi va ta’limning jadallashuvi munosabati bilan muhimdir, deydi. Shuningdek, u o‘quvchilarda aqliy faoliyat usullari va yo‘llarini guruhiy trening metodi yordamida rivojlantirish strategiyasini o‘zbek maktablari amaliyotida qo‘llashni tavsiya etadi.

Xulosa qilib aytganda, shaxsda aqliy faoliyatni tarbiyalaydigan, uning mahsuldorligini oshiradigan, ijodiy xislatlarni rivojlantiradigan an’anaviy metodlar doirasiga quyidagilarni kiritish mumkin:

1. Maktablarda fanlardan ilmiy to‘garaklar.
2. O‘rta maxsus va oliy o‘quv yurtlarida o‘quvchilarning ilmiy jamiyatlari.
3. O‘quvchilar va o‘quvchilarning har xil doirada o‘tadigan olimpiadalari.
4. O‘quvchilar ilmiy-tadqiqot ishlari.
5. Ijodiy ishlar, ko‘riklar, konkurslar, musobaqalar va hokazo.

Voqelikni bilish va bilimning to‘g‘riligini belgilashda ba’zi talablarga izchillik bilan rioya qilish muhim:

- biron narsaning shubhasiz haqiqat ekanligiga ishonch hosil qilmaguncha uni haqiqat deb bilmaslik, ya’ni izchil ravishda shoshma-shosharlikdan, o‘z-o‘zini ishontirishdan saqlanish kerak. O‘z hukmiga shunday narsalarni kiritish kerakki, u aqlda noaniqlikka hech qanday o‘rin qolmasin.
- o‘zi uchun qiyin narsalarni qancha talab qilinsa, shuncha bo‘laklarga ajratishi lozim. Shundagina ularni tez va to‘g‘ri hal qilish imkoniyati ro‘yobga chiqadi.
- o‘z fikri yo‘nalishini boshqara bilish muhimdir. Eng sodda va oson bilinadigan narsalardan boshlab asta-sekin, pog‘onama-pog‘ona tobora murakkabroq narsalarni bilishga qarab borish kerak. Hatto tabiiy holatda biri ikkinchisidan keyin kelmaydigan narsalar o‘rtasida ham tartib bor, deb hisoblashni aslo unutmaslik lozim.
- doimo to‘liq ro‘yxat va izohlarni tuzishga e’tibor qaratmoq lozimki, natijada hech narsa tushib qolmaganiga ishonch hosil bo‘lsin.

O‘quvchilarda intellektual qobiliyatlarning rivojlanishi ularning tafakkur, mantiqiy xulosalash, muammoli vaziyatni hal qilish ko‘nikmalari bilan chambarchas bog‘liq. Psixologik tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, ta’lim jarayoni o‘quvchi faoliyatini nazorat qilish va ongli ravishda boshqarishni talab qiladi.

Adabiyotlar ro‘yxati

1. Davletshin M.G. Zamonaviy maktab o‘qituvchisining psixologiyasi. – T.: O‘zbekiston, 1999. – 30 b.

2. Гуревич К.М. Психологическая диагностика. Учебное пособие. М.: УРАО, 1997. - 236 с.
3. G‘oziev E. G‘. Tafakkur psixologiyasi – T.: «Universitet» 1990, - 176 b.
4. Jumayev N.Z. “O‘smirlarda intellektual qobiliyatlarni rivojlantirishning pedagogik-psixologik xususiyatlari” nomli dissertatsiya ishi. Buxoro 2023.- 120 bet.
5. Маленов А.А., Маленова А.Ю. Психологический практикум «Мышление и речь»: учебно-методическое пособие / сост.: А.А. Маленов, А.Ю. Маленова. Омск: Изд-во ОмГУ, 2005. - 108 с.
6. Nishonova Z.T. “Psixokorreksiya”. - T.: TDPU. 2006. B. – 174 b.
7. Хадарцева Л.С. Формирование интеллектуальных умений учащихся при изучении гуманитарных предметов: Автореф. дисс. ... канд. пед. наук. -М., 1995. -30 с.
8. Экспериментальная психология: Практикум: Учебное пособие для вузов/Т. Г. Богданова, Ю. Б. Гиппенрейтер, Е. Л. Григоренко и др.; Под ред. С. Д. Смирнова, Т. В. Корниловой. М.: Аспект Пресс, 2002. - 383 с.

TALABALARIDA SOG‘LOM TAFAKKUR SHAKLLANTIRISHNING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

S.O.Ataxanova O‘zDJTU, pedagogika va psixologiya kafedrasi dotsent v.b., PhD

Annotatsiya. Ushbu tezisda oliy ta’lim jarayonida talaba-yoshlarda sog‘lom tafakkurni shakllantirishning pedagogik mazmunini ilmiy va amaliy o‘rganish asosida, mavzuning ko‘r qirrali ekanligi, uning qanday shart-sharoitlarda amal qilayotganligi, ya’ni mavjud holatini, uning funksionalligi va o‘ziga xosligi o‘rganib chiqilgan.

Kalit so‘zlar: sog‘lom tafakkur, talaba-yoshlar, ma’naviy, mafkuraviy jihat, diniy-estetik va axloqiy qarashlar.

Har tomonlama sog‘lom avlodni voyaga yetkazish va ayniqsa ko‘tarilayotgan mavzu, ya’ni sog‘lom tafakkurni shakllantirishning pedagogik mazmuni doirasida fikr yuritish uning o‘ziga xos bir necha xususiyatlarini namoyon etadi. Biz oliy ta’lim jarayonida talaba-yoshlarda sog‘lom tafakkurni shakllantirishning pedagogik mazmunini ilmiy va amaliy o‘rganish asosida, mavzuning ko‘r qirrali ekanligi, uning qanday shart-sharoitlarda amal qilayotganligi, ya’ni mavjud holatini, uning funksionalligi va o‘ziga xosligini o‘rganib chiqdik. O‘rganish asosida pedagogik mavjud holatning kuyidagi o‘ziga xos xususiyatlarini aniqladik:

Birinchidan, O‘zbekiston Respublikasida sog‘lom va barkamol avlod orzusi yangi jamiyat, ya’ni demokratik fuqarolik jamiyati va huquqiy davlat barpo etish tamoyillariga uyg‘un holda rivojlantirildi va davlat siyosatining ustuvor vazifalaridan biri qilib belgilandi. O‘zbekistonda sog‘lom avlod g‘oyasi o‘zida tarixiy milliy an’analarni, zamonaviy qarashlarni, umumbashariy ilg‘or g‘oyalarni mujassam qildi va uyg‘unlashtirdi. Shu bois, sog‘lom tafakkur tushunchasi ham biz uchun, bir tomondan, demokratik va fuqarolik jamiyati taraqqiyoti bilan bog‘liq holda sog‘lom mafkuraviy va ijtimoiy tafakkur xususiyatlarini jamlashi, ikkinchi tomondan esa, mana shu qurilayotgan fuqarolik jamiyatida faol yashashga hozir bo‘lgan avlodlar tafakkuriga aylanishi darkor bo‘ladi.

Ikkinchidan, bugungi kunda ilm-fan taraqqiyoti, inson haqidagi tibbiy, ijtimoiy, gumanitar bilimlarning keskin o‘sib borishi, shu bilan birga, o‘zbeklar tarixida sog‘lom tafakkur borasidagi ming yilliklar davomida shakllantirilgan o‘ziga xos diniy-estetik va axloqiy qarashlarning mavjudligi ularning barchasini qayta anglash, umumlashtirish, bir tizimga keltirish, ularning o‘zaro muvofiqlashuvini ta’minlash va zamonamiz talablariga mutanosiblarini tanlab olish, sog‘lom tafakkur borasidagi eng so‘nggi ijobiy qarashlarni yangi avlodlarga yetkazib berish vazifasini ko‘ndalang qo‘yadi. Demak, hozirgi kundagi vazifa, sog‘lom tafakkurning milliy va umumbashariy qadriyatlari borasidagi mavjud qarashlarni tanqidiy ishlab chiqish va keng targ‘ib etish zarur.

Uchinchidan, sog‘lom tafakkur uni amaliy tajribada, ya’ni ko‘p millionli insonlar hayotida joriy etilishini talab etadi. Sog‘lom tafakkur faqat tafakkur holida qolib ketmasligi, balki keyingi bosqichda sog‘lom madaniyat, sog‘lom turmush tarzi va sog‘lom hayot darajasida qo‘llanilishi lozim. Tafakkur insonlar hayotida amaliy qo‘llanilgandagina, uning qo‘llanilishidan kelgan inson hayoti uchun foyda, inson hayotining salomatlikda samarali kechganligini isbotlay oladi. Demak, sog‘lom tafakkur mazmuni, kategoriyalari, uni shakllantirishning pedagogik tizimlari va jarayonlarining to‘g‘ri anglanishi va to‘g‘ri tanlanishi barobarida, sog‘lom tafakkurni qanday qilib, qaysi usul, vosita va yo‘llar bilan shakllantirish kerakligi masalasi pedagogik nuqtai nazardan yechish zarur bo‘ladi.

Ammo avval mavjud pedagogik sharoitda sog‘lom tafakkur qanday darajada, qanday tizimlar orqali, qaysi usullarda, qaysi omillarga e’tibor bergan holda amal qilishi masalalasini o‘rganish talab qilinadi. Sog‘lom tafakkurni oliy ta’lim muassasalarida amal qilishi amaliy holatini o‘rganish uchun biz tadqiqot doirasida ikki omilga, ya’ni a) o‘quv jarayonida sog‘lom tafakkurni shakllantirish hamda ijtimoiy blok fanlari tarkibi masalasini hamda b) madaniy, ma’naviy-ma’rifiy ishlar va tadbirlar orqali sog‘lom tafakkurni shakllantirish masalasini o‘rganib chiqdik.

O‘zbek oilalarida mustaqillik yillarida islom axloqi va normalarining kuchayganligi, islom talablarini bajarishga bo‘lgan ehtiyojning kundan kun ortib borayotganligi o‘zini yorqin ko‘rsatadi. Ulardan namoz, tahorat, ozodalik, saronjom-sarishtalik, tanani va xulqni pokiza saqlash, hulq-atvor pokizaligi, ro‘za tutish, diniy bayramlarni nishonlash, haj safarlarini nishonlash, qurbon hayitini nishonlash alohida o‘rin tutadi. Islom ahloqida tarannum etilgan axloqiy normalar bugungi kunda o‘zbek oilalarining asl axloqiy talablariga aylanib borayotganligi aniqlandi.

Tabiiy ravishda, sog‘lom tafakur va sog‘lom turmush tarzi muammolari va masalariga bunday katta urg‘u berilishi ijobiy holat hisoblanadi. Ammo o‘tkazilayotgan tadbirlarning sifati va hajmi masalalari ma’lum e’tirozlarni uyg‘otadi. Chunki, birinchidan, o‘tkazilayotgan tadbirlarning ko‘pchiligi ko‘proq “xisobot” uchun o‘tkaziladigan tadbirlar sirasiga kiradi. Ikkinchidan, tadbirlarning aynan sog‘lom tafakkur va sog‘lom turmush tarziga bag‘ishlanganlarida umumiy mavzular inobatga olingan bo‘lib, mazkur umumiy mavzular talabalarni haqiqatan ham hayotiy pozitsiyasini o‘zgartirishga yo‘naltirilmagan. Biroq, ma’naviy-ma’rifiy tadbirlardan bugungi kun atqozo etayotgan talab aynan mana shunda, ya’ni butun bir yangi avlod tafakkurida inqilobiy o‘zgarishlarni amalga oshirish hisoblanadi. Uchinchidan, sog‘lom turmush tarzi bo‘yicha o‘tkazilayotgan amallar juda kam sonli hisoblanaib. Ular tabiiy ravishda sifat o‘zgarishlarga olib kelish uchun asos bo‘la olmaydi. Talabalar ichida ma’naviy ishlarning alohida mavzulari giyohvandlik va OITS kasalligining oldini olish masalalariga qaratilgandir.

Shuni ham ta’kidlash zarurki, sog‘lom tafakkurning ma’naviy, mafkuraviy jihatlari yo‘nalishlarida oliy ta’lim muassasalarida yetarli hajmdagi tadbirlan rejalashtirilgan bo‘lib, bu xolat mutasaddi insonlarning mazkur mavzular dolzarbligini to‘la anglab yetkanligidan dalolat beradi.

O‘rganish jarayonida mazkur ta’lim dargohlaridagi madaniy va ma’naviy-ma’rifiy ishlar ko‘lami, ular saviyasi va mavzusi, tarkibi sog‘lom tafakkur, sog‘lom turmush tarzi, salomatlik madaniyati kabi mavzularga ham bag‘ishlanganligi aniqlandi. Ya’ni ko‘rib chiqilgan ta’lim dargohlarining madaniy, ma’naviy-ma’rifiy tadbirlar rejalaridan sog‘lom tafakkur, sog‘lomlik aqidalari, sog‘lom turmush tarzi, sport va jismoniy tarbiya bilan faol shug‘ullanish, barkamol avlod mavzulari yetarli hajmda o‘rin olganligi aniqlandi.

Mazkur tadbirlarni tadqiqot mavzusi nuqtai nazaridan o‘rganilganda ularning yetarli hajmi, mavzuga aloqadorligi, talabalarning hammasini qamrab olinishi, qiziqarli tarzda talabalarning yosh differensiyasini inobatga olgan holda tashkil qilinishi, mazkur tadbirlarni tashkillashtirish va uyushtirish ishlariga talaba-yoshlarning o‘zlari keng jalb qilinganligi, ular tafakkurida sog‘lom tafakkurning shakllantirilishida qanday insoniy fazilatlarga e’tibor qaratilayotganligi kabi parametrlarga alohida urg‘u berildi. Tabiiy ravishda, rejalashtirish orqali olib borilgan tadbirlarning saviyasi va samaradorligi stixiyali tarzda uyushtiriladigan mustaqil ta’lim va o‘z ustida ishlash jarayonlaridan samaradorroq ekanligi aniqlandi. Chunki talaba-yoshlarning, ayniqsa

viloyatlar kelib, Toshkentda yashayotgan hamda yotoqxonalarda turgan talabalarning darsdan tashqari faoliyati ko‘pincha tartibsiz kechishi, sog‘lom turmush aqidalariga keng o‘rin ajratilmasligi, asosan rejalarda sog‘lom tafakkur mavzularisiz ish olib borilishi aniqlandi.

Demak, oliy ta’lim muassasalaridagi o‘quv jarayonidan tashqaridagi sog‘lom tafakkurni shakllantirish faoliyatida har doim ham maqsadga yo‘naltirilgan va pedagogik faoliyatning rejalashtirilgan tipi mavjud emas. Ayniqsa, talaba-yoshlarning o‘quv jarayonidan keyingi davrdagi hayot tarzini tashkillashtirish hamda aynan mana shu hayot tarzini sog‘lom tafakkur g‘oyalariga yo‘naltirish uchun hamma oliy ta’lim dargohlarida ham yetarli jismoniy tarbiya va sport infrastrukturalari mavjud emasligi achinarli hol hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Каримова В. М. Соғлом турмуш тарзининг ижтимоий психологик асослари // XXI асрда психологик саломатлик: муаммо ва ечимлар: Республика илмий-амалий конференция материаллари (15 май 2017 йил). – Фарғона: 2017. – Б. 5-8.
2. Каримова В.М. Ижтимоий психология / В.М. Каримова. – Тошкент: «Fan va texnologiya», 2012. – 172 б.
3. Забродин Ю.М. Психологическое консултирование / Ю.М. Забродин, В.Э. Пахалян. – Москва: Эксмо, 2010. – 384 с.
4. Закирова М., Саидова О. Библиотерапия – киши психик саломатлиги усули сифатида // XXI асрда психологик саломатлик: муаммо ва ечимлар: Республика илмий-амалий конференция материаллари (15 май 2017 йил). – Фарғона: 2017. – Б. 255-256.

OILAVIY MUNOSABATLARDA UMUMMADANIY DUNYOQARASHNI SHAKLLANTIRISHDA ANDROGOGIK OMILLARNING O‘RNI

Sharipova Surayyo Burxanovna
O‘ZDJTU “Pedagogika va psixologiya” kafedrasi dotsenti, pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD).

Mazkur maqolada oilaviy munosabatlarda shaxsning umummadaniy dunyoqarashini shakllantirishning pedagogik psixologik imkoniyatlari ilmiy nazariy jihatdan yoritib berilgan. Shuningdek maqolada oila tinch totuv bo‘lsa unda yangi g‘oyalar yangi innovatsiyalar va tadbirkorliklar amalga oshirilishi masalalari “Oila-mahalla-ta’lim muassasasi” strategiyasida shaxsning umummadaniy dunyoqarashini shakllantirish jarayoni amaliy tajribalar asosida tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: oilaviy munosabatlar, axborot texnologiyalari, jamiyat,shaxs, umummadaniy dunyoqarash, “Oila-mahalla-ta’lim muassasasi” strategiyasi,barkamol shaxs, tarbiya, innovatsiya, psixologik, pedagogik, dunyo sivilizatsiyasi, xalq, madaniy kamolot, milliy – madaniy an’ana, urf-odat, umumbashariy qadriyat.

Annotation. This article scientifically and theoretically illustrated the pedagogical and psychological possibilities of the formation of a general cultural outlook of a person in family relations. The article also analyzes the implementation of new ideas, innovations and entrepreneurship in the strategy "Family-neighborhood-educational institution" on the basis of practical experience in the formation of a general cultural outlook of the individual.

Key words: family relations, information technology, society, personality, general cultural outlook, the strategy "Family-neighborhood-educational institution", harmonious personality, education, innovation, psychological, pedagogical, world civilization, people, cultural maturity, national and cultural tradition, tradition, universal value.

Oila tinch totuv bo‘lsa unda yangi g‘oyalar yangi innovatsiyalar va tadbirkorliklar amalga oshiriladi. Bilamizki oila – jamiyatning bir bo‘lagi, yacheykasi. Oilaviy munosabatlarda shaxsning umummadaniy dunyoqarashini shakllantirish zamirida er–xotinning bir–biriga munosabati, qaynona kelin munosabati, oiladagi qarindoshlar, qo‘ni –qo‘shni va eng asosiysi oilada kamol

topayotgan farzandlarning dunyoqarashlarini shakllantirish tushuniladi. Shuni ta’kidlash joizki, oilaviy munosabatlarda shaxsning umummadaniy dunyoqarashini shakllantirish tizimini rivojlantirishga e’tibor milliy mafkuramizni muhofaza etishdek muhim vazifani hal etadi. Farzand tarbiyasiga e’tibor, ularning dunyoqarashini shakllantirish globolizatsiya jarayonidagi muhim pedagogik vazifalarimizdan biri sanaladi. Oilaviy munosabatlarda oilada kamol topayotgan bolalarning umummadaniy dunyoqarashini shakllantirish jarayoni yaxlit pedagogik psixologik jarayon sifatida:

birinchidan, turli xil global tarmoq orqali kirib kelayotgan jamiyatda mafkuraviy va g‘oyaviy-siyosiy barqarorlikni ta’minlash, jamiyat va fuqarolar manfaatlarini himoya qilish asosida jamiyatdagi tinchlik va osoyishta muhitni yaratish, yot g‘oyalarga qarshi oilada tarbiya topayotgan bolalarning mafkuraviy immunitetni shakllantirish va shu asosda yagona ezgu maqsadimiz bo‘lmish “Ozod va obod Vatan, erkin va farovon hayot barpo etish” uchun zamin hozirlash;

ikkinchidan, axborot texnologiyalarining rivojlanganligi, jamiyat taraqqiyotida jiddiy to‘siq bo‘layotgan diniy aqidaparastlik, ekstremizm va terrorizm kabi ijtimoiy illatlarning oldini olish, unga qarshi kurashish va voyaga yetmagan bolalar orasida keng ko‘lamda tarqalmasligiga erishish;

uchinchidan, farzandlarimizni jamiyatimizga keng tarqalayotgan “ommaviy madaniyat” ta’siridan himoya qilish, yon - atrofdagi voqealarga daxldorlik tuyg‘usini rivojlantirish, ongli yashashga – o‘z aqli va fikriga, ezgu, insoniy mafkuraga, aniq g‘oyaga suyanib yashashga o‘rgatish;

to‘rtinchidan g‘arb ommaviy axborot vositalaridagi axloqsizlik targ‘iboti, o‘zining demokratiya modelini olg‘a siljitishning asl maqsad-muddaolarini tushuntirish;

beshinchidan, jamiyat hayotida saqlanib qolayotgan eski mafkuraviy sarqitlar-ma’naviy buzuqlik, boqimandalik, mahalliychilik kabi noaxloqiy holatlarning oldini olish, bolalarning o‘ziga bo‘lgan ishonchini mustahkamlash, ularning tarixiy tafakkurini boyitish, milliy g‘ururimiz manbai bo‘lgan intellektual salohiyatni shakllantirishda muhim sanaladi.

Aytish o‘rinliki, Hindistonning taniqli siyosat arbobi Maxatma Gandi “Men uyimning darvoza va eshiklarini mahkam berkitib o‘tira olmayman. Chunki unga toza havo kirib turishi kerak. Va shu barobarida eshik va derazalarimdan kirayotgan havo dovul bo‘lib, xonadonimni ag‘dar-to‘ntar qilib, o‘zimni yiqitib tashlashini ham xohlamayman” [6] deganida bugungi axborot xurujlari va turli xil ma’lumotlar haqiqatda, sir emaski, zararli g‘oyalar turli kinofillmlar, internet tarmog‘i va boshqa yo‘nalishlarda uzluksiz ravishda tiqishtirilib, mafkuraviy immunitetimizni susaytirishga, o‘sib kelayotgan yosh avlodni soxta g‘oyalarning ta’siriga tushib qolishiga muntazam harakat qilinayotganini nazarga tutgan ehtimol. Yot, zararli g‘oyalarning mamlakatimizga kirib kelishi o‘smir yoshidagi bolalarning maqsad va intilishlarini, taraqqiyot yo‘lini o‘ziga xos va mos bo‘lmagan yo‘nalishga burib yuborish, mamlakatlarning ijtimoiy, ma’naviy, siyosiy hayotini o‘zgartirib yuborishi mumkin.

Biz oilada shaxsning umummadaniy dunyoqarashini shakllantirish jarayonini rivojlantirishda ongining quyidagi tavsiflariga e’tibor berishni lozim deb topdik.:

1. Bolaning atrof-muhit voqea - hodisalarini sezishi, idrok etishi, diqqatini qaratishi, xotirasiga saqlashi, tafakkur eta olishi muhim. Bu esa insonning bilish jarayonlariga kiradi. Inson ana shu bilish jarayonlari yordamida o‘z bilimlarini doimo boyitib boradi.

2. Bolaning subyekt bilan obyekt o‘rtasidagi farqni anglashi, ya’ni “men” degan tushuncha bilan “mendan boshqa” degan tushunchani anglab yetishi muhimdir.

3. Bolada ong yordami bilan motiv (faoliyatga undovchi ichki turtki) -maqsadni ko‘zlash faoliyati ta’minlanadi. Faoliyat maqsadlarini yaratish esa ongining vazifasiga kiradi.

4. Bolalar tevarak - atrofimizda sodir bo‘layotgan voqealarni va o‘zining harakatini, aniq dunyo obyektlarini har xil baholaydilar. Oilada tashkil etiladigan muloqot jarayonida obyektiv borliqni to‘g‘ri baholash, tarbiyada “Men konsepsiyasi”, o‘zi haqida va atrof-muhitning borligi haqida butun xabarlarni bola ijtimoiy ong yordamida ajratib oladi. [2]

Bilamizki, oilada bola tomondan qabul qilinayotgan real hayotning obrazi va o‘ziga baho berishi bir-biroviga moslashtiruvchi bir qator faktorlar, jumladan, bolaning tashqi muhitni to‘g‘ri qabul qilish darajasi, uning imkoniyat faktorlari bilan bog‘liq bo‘ladi. Boshqa so‘z bilan aytganda, qabul qilish chegarasi bu yaxshi va yomon tushunchalarni anglash xususiyatiga bog‘liq.

Jamiyatdagi o‘zgarishlar oilaga ta’sirini ko‘rsatganidek, oila maskanlarida beriladigan ta’lim-tarbiya jarayoni, oila a’zolarining ehtiyojlari, qiziqishi, mayli va boshqa ijtimoiy faoliyat turlari bola ijtimoiy ongining rivojlanishiga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi. Shunday ekan, shaxsning umummadaniy dunyoqarashini shakllantirish jarayoni davr talabi, ushbu muammoning pedagogik – psixologik asoslarini, shart - sharoitlarini, oilada tarbiya jarayonida amalga oshirish mexanizmini bilish va unga ijodiy yondoshish ota-onalar va ijtimoiy soha vakillaridan ijtimoiy - siyosiy madaniyatni, g‘oyaviy kompetentlikni talab etadi.

Oilada shaxsning umummadaniy dunyoqarashini shakllantirishda, o‘zini o‘zi boshqarish organlari, uzluksiz ta’lim tizimi, sport-sog‘lomlashtirish obyektlari va ijtimoiy institutlarning roli muhim hisoblanib, bu tizim asosida amalga oshiriladigan ta’lim-tarbiyaviy ishlarning uzviy aloqadorligi va uzluksizligini ta’minlash muhim pedagogik ahamiyat kasb etadi.

Tajriba va kuzatuvlarimiz asosida aytishimiz mumkinki, oilada shaxsning umummadaniy dunyoqarashini shakllantirish jarayoni“Oila – mahalla – ta’lim muassasasi” hamkorligi strategiyasi asosida tashkil etilishi muhim psixologik omil sanaladi.

Jismonan sog‘lom, ma’naviy yetuk va har tomonlama rivojlangan barkamol avlodni tarbiyalashda oila instituti, ota-onalar va fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organlarining ta’lim muassasalari bilan o‘zaro hamkorligini mustahkamlash maqsadida O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2012-yil 19 iyundagi 175-sonli qarori bilan tasdiqlangan tarkib asosida O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi vazirligi huzurida “Oila – mahalla – ta’lim muassasasi” Jamoat kengashi tuzilgan. Mazkur Jamoat kengashi ma’naviy-ma’rifiy ishlarni tizimli va aniq maqsadga yo‘naltirgan holda, o‘z faoliyatini yoshlar, ota-onalar va jamoatchilik ishtirokida olib boradi.

Aytish joizki, oilada shaxsning umummadaniy dunyoqarashini shakllantirish jarayoni tuzilishiga ko‘ra ijtimoiy munosabatlar va kishilar faoliyatining turlari bilan belgilanadi. Insoniyat faoliyati qanchalik xilma-xil, ularning ijtimoiy munosabatlari qanchalik boy bo‘lsa, ularning dunyoqarashi, fikrlash darajasi, tevarak atrofga munosabati ham shunchalik boy va murakkab bo‘ladi. Oilada shaxsning umummadaniy dunyoqarashini shakllantirish bo‘yicha “Ota - onalar universiteti” jamoatchilik tuzilmasi o‘quv rejasida ma’lum soatlar ajratilgan bo‘lsa - da, ayrim oilalarda mazkur masalaga yetarli darajada e’tibor berilmaydi, buning uchun muammolarni o‘rganish, maqsadlarini aniq belgilab olish, aynan oilada farzand tarbiyasi masalalariga quyidagi vazifalarini tadqiqot doirasida belgilash imkoniyatini yaratdi. [1]

Oilada shaxsning umummadaniy dunyoqarashini shakllantirishda:

- “Oila– mahalla-ta’lim muassasasi” jamoat kengashi hamda “Ota-onalar universiteti” jamoatchilik tuzilmasi hamkorligini kuchaytirish;

-ota-onalarga psixologik va pedagogik tamoyillar, shart-sharoitlar, omillar, qonuniyatlarga amal qilish ko‘nikmalarini hosil qilish;

- oilada bolalarning kitob o‘qishini kuzatish va kitob o‘qishni tizimli tashkil etish;

- ilg‘or tajribalarga, dunyo fanida olg‘a surilgan nazariy g‘oyalarga tayanish;

- shaxsning umummadaniy dunyoqarashini shakllantirishda ularning yosh, shaxsiy, jinsiy xususiyatlarini inobatga olib, tarbiyaviy ishlarni tashkil etishda ularga individual munosabatda bo‘lish;

- shaxsning umummadaniy dunyoqarashini shakllantirish bo‘yicha ilmiy-ommabop adabiyotlarni tayyorlash, chop etish va ularning har bir oilaga kirib borishini ta’minlash, OAV da maxsus ruknlar tashkil etish;

- shaxsning umummadaniy dunyoqarashini shakllantirish xususiyatlariga ta’rif berish;

- oilaning har bir a’zosi huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarini ta’minlash bo‘yicha jamoatchilik ishlarini tashkil etish va amalga oshirish;

- oilada bola tarbiyasi borasida to‘plangan tarixiy tajribani ilmiy-nazariy o‘rganish, xulosa va tavsiyalarni amaliyotga tatbiq etishga alohida e’tibor qaratish muhim ahamiyatga egadir. [7]

Oilaviy munosabatlarda shaxsning umummadaniy dunyoqarashini shakllantirishda oila, mahalla va ta’lim muassasalarining hamkorligimuhim ahamiyatga ega. Chunki insonning ilk hayotiy tushuncha va tasavvurlari, avvalo oilada shakllanadi, ya’ni bolaning xarakteri va dunyoqarashini belgilaydigan ma’naviy mezon va qarashlar - yaxshilik va ezgulik, mehr-oqibat, or-nomus, ota-onaga, oiladagi keksa avlod vakillariga hurmat kabi muqaddas tushunchalarning poydevori ham oila sharoitida, mahalla ko‘z o‘ngida shakllanishi, tabiiy. Oilada boshlangan ta’lim va tarbiya ta’lim muassasalarida, mahallada davom etadi. Ta’lim muassasalarida amalga oshiriladigan maqsadli va uzluksiz ta’lim-tarbiya jarayoni orqali bolaning bilish jarayonlari rivojlanadi, bola shaxsi shakllanadi.

Yuqorida qayd etilgan mas’uliyatli ishlar bir-biriga o‘zaro bog‘liq bo‘lgan uch omil, ya’ni oila - mahalla - ta’lim muassasasihamkorligi asosida tizimli ravishda amalga oshirib kelinmoqda. Ushbu hamkorlikning samarali yo‘lga qo‘yilishi bolalar orasida turli salbiy odatlar, huquqbuzarlik va jinoyatlar sodir etilishining, shuningdek, giyohvandlik, diniy ekstremizm, “ommaviy madaniyat” va shunga o‘xshash illatlarning oldini olishda, ularni sportga jalb etish, bo‘sh vaqtlarini mazmunli o‘tkazishda qo‘l kelmoqda. Asosiysi, bu hamkorlik doirasida bolalarni ham jismonan, ham ma’nan yetuk qilib tarbiyalash, oilalarni mustahkamlash, ta’lim sifati va samaradorligini oshirish orqali jamiyatda sog‘lom turmush tarzini qaror toptirishga erishilmoqda.

Respublikamizning turli viloyatlarida o‘tkazgan tajriba va kuzatuvlarimiz, bugun mahallalarda oilaviy munosabatlarda shaxsning umummadaniy dunyoqarashini shakllantirish, ijtimoiy ongini tarbiyalash, qaror toptirish, yoshlar tarbiyasida hamkorlikda amalga oshirishimiz lozim bo‘lgan ishlarimiz ham talaygina ekanligini ko‘rsatmoqda, ularni quyidagicha izohlash mumkin:

- birinchidan, mahallalarning yoshlarni har tomonlama barkamol insonlar sifatida milliy qadriyatlarimizga hurmat ruhida tarbiyalashdagi rolini yanada oshirish maqsadida fuqarolar yig‘ini faoliyatining asosiy yo‘nalishlari bo‘yicha komissiyalari faoliyati samaradorligini oshirish;

- ikkinchidan, “Oila – mahalla – ta’lim muassasasi” hamkorligi faoliyatini tizimli yo‘lga qo‘yish, alohida e’tiborga muhtoj oilalar farzandlarining ta’lim-tarbiyasini doimiy nazoratga olish;

- uchinchidan, har bir oilaning ilm-ma’rifatga munosabatini tubdan o‘zgartirish, tarbiyada ota-ona ibrati, ota-onaning farzand oldidagi burchi va mas’uliyatini to‘liq his etishi muhim ahamiyatga ega ekanligini inobatga olib, ota-onalarning tarbiyaga oid bilimlarini oshirishga qaratilgan “Ota-onalar universiteti” mashg‘ulotlarini zamonaviy shakl va usullarda tashkil etish;

- to‘rtinchidan, yoshlarni ta’lim jarayonlariga to‘liq qamrab olish, o‘quvchilarning o‘z vaqtida darslarga qatnashishini nazorat qilish, ularning qarovsizligi va nazoratsizligining oldini olish, ularning bo‘sh vaqtlarini mazmunli tashkil etish maqsadida turli sport, fan va ijodiy to‘garaklar faoliyatini yanada kengaytirish bo‘yicha hamkorlikni kuchaytirish;

beshinchidan, ta’lim muassasalarida o‘tkaziladigan barcha tarbiyaviy, ma’naviy-ma’rifiy, madaniy-ommaviy va sport tadbirlarining mahallalar, jamoat tashkilotlari bilan hamkorlikda olib borilishiga erishish kabi dolzarb vazifalar oldimizda turibdi. [7]

Oila-mahalla-ta’lim muassasasi strategiyasida shaxsning umummadaniy dunyoqarashini shakllantirish jarayoni bir necha yo‘nalishlarda amalga oshiriladi. Mazkur yo‘nalishlar quyidagilardan iboratdir:

- oila institutini mustahkamlash, mavzu yuzasidan tegishli uslubiy qo‘llanmalar ishlab chiqish.

- har bir xonadonga kirib, ulardagi ijtimoiy-ma’naviy muhit va turmush darajasini to‘liq o‘rganib chiqilishini ta’minlash, mavjud muammolarni bartaraf etish yuzasidan alohida chora-tadbirlar rejasi ishlab chiqilishini, belgilangan tartibda tasdiqlanishini hamda bajarilishini ta’minlash ishlarini o‘rganib borish

- oilalarni o‘rganib, mavjud muammolarni bartaraf etish tizimining joriy etilishi borasidagi ishlarni nazorat qilib borish, muammolarni hamkorlikda bartaraf etish choralarini ko‘rish, amalga oshirilgan ishlarni sarhisob qilish va belgilangan tartibda hisobot berish.

- notinch oilalar bilan ishlash bo‘yicha mahalla maslahatchilari, xotin-qizlar bilan ishlash komissiyalari, profilaktika inspektorlari va posbonlarga mo‘ljallangan uslubiy tavsiyalar ishlab chiqish.

- ichki ishlar organlarida profilaktik hisobda turgan va farzand tarbiyasiga salbiy ta’sir ko‘rsatuvchi ota-onalarning har biri bilan alohida ishlash bo‘yicha tartib (mexanizm) joriy etish.

- oilada ijtimoiy-ma’naviy muhitni sog‘lomlashtirish, diniy ekstremistik oqimlar ta’siriga tushib qolgan fuqarolar, ayniqsa voyaga yetmagan bolalar ro‘yxatini shakllantirish. Ularga imom xatiblar, otinoyilarning biriktirilishini, ular bilan individual ishlash tizimini yo‘lga qo‘yish.

- ta’lim muassasalarida, mahallalarda va mehnat jamoalarida voyaga yetmagan bolalarning turli yot g‘oyalar ta’siriga tushib qolishlarining oldini olish bo‘yicha mutaxassislar ishtirokida turli tadbirlar tashkil etish.

- barkamol avlodni tarbiyalashda katta avlod bilimlari va tajribasidan samarali foydalanish, bolalar o‘rtasida milliy ma’naviy qadriyatlar va an’analarni targ‘ib etish maqsadida mahallalarda “Uch avlod uchrashuvi” tadbirlarini tashkil etish.

- ta’lim muassasalarida bolalarning qiziqishlari asosida (jurnalistika, notiqlik, adabiyot, rassomlik, musiqa va h.k) turli yo‘nalishlarda to‘garaklar joriy etish, bunda o‘quvchi-oshlarni yanada kasbga yo‘naltirish borasida respublikaning ko‘zga ko‘ringan ijodkorlari bilan birgalikda amaliy mashg‘ulotlar va muloqotlar tashkil etish.

- “Kitob o‘qish – oiladan boshlanadi” aksiyasini o‘tkazish bo‘yicha chora-tadbirlar rejasini ishlab chiqish va amalga oshirish.

Xalqimizda “Bir bolaga yetti qo‘shni ota-ona” degan ibratli naql bor. Bugungi kunda turmush tashvishlari bir qadar “qo‘shni bolalar” faoliyatiga ahamiyat berishimizni cheklab qo‘ymoqda, hattoki ayrim oilalarimizda farzandlarimiz qanday internet tarmog‘idan foydalanayotganlari bilan qiziqib ko‘rmayotganlari achinarli hol albatta.

Xulosa qilib aytganda, oilada shaxsning umummadaniy dunyoqarashini shakllantirishda intellektual bilish sohasini shakllantirish jarayonida, avvalambor, millatning bugungi hayoti, o‘tmishi, kelajagi, butun taqdiri uchun qayg‘uradigan, keng jamoatchilikning, mahalla va yoshi ulug‘ nuroniylarimizning ilg‘or dunyoqarash va tafakkuriga asoslanishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati.

1. Musurmanova O.Farzandlarimga nasihatlar.Toshkent. Yoshlar nashriyot uyi, 2020, -186 bet.

2. Quronov M. Maktab ma’naviyati va milliy tarbiya. – T.: FAN,
1995. – 118 b.

3. Sharipova Surayyo Burxanovna -The impact of spoken language on pupils’ mental activity: A cognitive exploration/2023/11/15

4. Sharipova Surayyo Burkhanovna-Androgical cooperation mechanisms in the formation of a common worldwide in family relations /2023/9/16

5. Surayyo Burhanovna Sharipova.-MODERN INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN EDUCATION/2023

6. Surayyo Burxanovna Sharipova-Rol semi v formirovanii poznavatelnogo interesa odarennых detey /2021.

7. Alimova G, Kamolov J, Abdullayeva Sh. Oila-mahalla –ta’lim muassasasi hamkorligi. Mahalla kutubxonasi. O‘zbekiston “Mahalla” xayriya jamoat fondi. T.: 2015, -7 b.

8. Surayyo Burxanovna Sharipova, Oilada yoshlar umummadaniy dunyoqarashni shakllantirish mazmuni /2021.

TEZ TIBBIY YORDAM HODIMLARI FAOLIYATINING PSIXOLOGIK TASNIFI

Raimjonov Jasur Tojimurotovich
Respublika Tez Tibbiy Yordam Markazi Toshkent shahar filiali
Tuman bo‘limlari bilan ishlash va tez tibbiy yordam xizmati sifatini nazorat qilish bo‘yicha direktor o‘rinbosari
Email: raimjonovjasur9@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada tez tibbiy yordam hodimlari faoliyatining psixologik xususiyatlari, ularning kasbiy faoliyat jarayonida duch keladigan emotsional, aqliy va irodaviy zo‘riqish holatlari tahlil qilinadi. Tadqiqotda shuningdek, tez tibbiy yordam xodimlarining stressga bardoshliligi, psixologik tayyorgarligi, empatiya darajasi hamda kasbiy motivatsiya omillari yoritilgan.

Kalit so‘zlar: tez tibbiy yordam, psixologik tasnif, stress, emotsional barqarorlik, kasbiy faoliyat, empatiya, motivatsiya, psixologik qo‘llab-quvvatlash.

Mustaqillik yillarida mamlakatimizda sog‘liqni saqlash tizimini tubdan isloh qilish bo‘yicha amalga oshirilgan chora-tadbirlar natijasida jahonda e’tirof etilgan bir qancha yutuqlarga erishildi. 2017-2021 yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha Harakatlar strategiyasida “Aholiga tibbiy va ijtimoiy-tibbiy xizmat ko‘rsatish qulayligi va sifatini oshirishga aholi o‘rtasida sog‘lom turmush tarzini shakllantirishga tibbiyot muassasalarini moddiy-texnik bazasini mustahkamlashga yo‘naltirilgan holda sog‘liqni saqlash sohasini eng avvalo, uning dastlabki bo‘g‘inini tez va shoshilinch tibbiy yordam tizimini yanada isloh qilish” kabi vazifalar belgilangan. Bu vazifalarni bajarishda tibbiyot xodimlarini sotsial-psixologik kompetentligini shakllantirishga oid tadqiqotlar alohida ahamiyat kasb etadi. Shu boisdan, tibbiyot xodimlar faoliyatining individual-psixologik va ijtimoiy-psixologik komponentlari rolini to‘g‘ri belgilay olish uning kasbiy kamoloti uchun muhim omillarini o‘rganish va tadqiq qilish dolzarb muammolardan biri bo‘lib qolmoqda.

Tez tibbiy yordam hodimlari — bu shifokorlar, feldsherlar, haydovchilar va hamshiralar bo‘lib, ular kundalik faoliyatida inson hayotiga xavf soluvchi holatlar bilan bevosita to‘qnash keladilar. Bu jarayonda ularning nafaqat kasbiy mahorati, balki **psixologik tayyorgarligi** ham muhim rol o‘ynaydi. Shu sababli tez tibbiy yordam xodimlarining faoliyatini psixologik jihatdan tasniflash, ya’ni tahlil qilish va tizimlashtirish zarurdir [4].

Bugungi kunda, ushbu muammolarini psixologik tadqiq etish faoliyatining turli jabhalarini o‘rganishga erishganligini ko‘rsatsada, uning ijtimoiy-psixologik jihatlarini e’tibordan chetda qoldirib bo‘lmasligini ham tasdiqlamoqda. Tez tibbiy yordam hodimlari faoliyatining psixologik tasnifi mavzusida bir qator olimlar tomonidan muhim ilmiy tadqiqotlar olib borilgan. Bu yo‘nalish tibbiyot psixologiyasi, mehnat psixologiyasi hamda favqulodda holatlarda inson ruhiyatining barqarorligini o‘rganish sohalari bilan chambarchas bog‘liqdir. Chet el olimlari orasida bu mavzuga katta hissa qo‘shganlardan biri — kanadalik olim Hans Selye hisoblanadi. U stress nazariyasini ishlab chiqib, tez tibbiy yordam xodimlarining doimiy ruhiy bosim ostida ishlashini tushuntirib bergan. Shuningdek, amerikalik olima Christina Maslach “professional kuyish sindromi” (burnout) tushunchasini ilmiy muomalaga kiritib, tibbiyot xodimlarining emotsional charchash jarayonlarini tahlil qilgan. Robert Karasek “ish talabi – nazorat modeli” orqali tez yordam hodimlarining ish sharoiti, stress darajasi va psixologik zo‘riqish o‘rtasidagi munosabatni ilmiy asosda o‘rgangan. Patricia Benner esa “From Novice to Expert” konsepsiyasini ishlab chiqib, tibbiyot xodimlarining tajriba orttirish jarayonidagi psixologik o‘zgarishlarni tahlil qilgan. Rossiyalik tadqiqotchilar Elena Bodrova va Konstantin Kornilovlar esa favqulodda vaziyatlarda ishlovchi shaxslarning stressga bardoshlilik darajasi, tezkor fikrlash va hissiy o‘zini boshqarish mexanizmlarini o‘rganishgan.

Tez tibbiy yordam hodimlari faoliyatining asosiy psixologik jihati — tezkor qaror qabul qilish va stress holatida to‘g‘ri harakat qilishdir. Ularning har bir qarori inson hayoti bilan bog‘liq bo‘lib, bu doimiy ruhiy zo‘riqish holatini keltirib chiqaradi.

- ✓ Ular ko‘pincha emotsional jihatdan og‘ir vaziyatlarga duch keladilar: o‘lim, jarohat, qon, og‘riq, qarindoshlarning his-tuyg‘ulari.
- ✓ Shu sababli ularda stressga bardoshlilik, emotsional muvozanat, empatiya (bemor holatini his eta olish) kabi psixologik sifatlar rivojlangan bo‘lishi lozim.
- ✓ Ba’zi hollarda tez yordam xodimlarida posttravmatik stress buzilishi (PTSB) yoki kasbiy kuyish sindromi (burnout) holatlari kuzatiladi. Bu holatlar ularning faoliyat sifatiga salbiy ta’sir qiladi [2].

Tez tibbiy yordam hodimlarining faoliyatini psixologik jihatdan uchta asosiy yo‘nalishda tasniflash mumkin:

a) Shaxsiy-psixologik jihatlar - Bu xodimning individual fazilatlari, temperament turi, xarakteri, hissiy barqarorligi va o‘zini boshqarish qobiliyatini o‘z ichiga oladi. Masalan, sangvinik yoki flegmatik tipdagi shaxslar bu sohada samaraliroq bo‘lishi mumkin, chunki ular stressni boshqarishda nisbatan barqarorroq.

b) Kasbiy-psixologik jihatlar - Bu yo‘nalishda xodimning professional kompetensiyasi, tezkor fikrlash, mas’uliyat hissi, e’tibor barqarorligi, vaqtni to‘g‘ri taqsimlash, jamoada ishlash ko‘nikmalari va qaror qabul qilish tezligi tahlil qilinadi. Kasbiy psixologik tayyorgarlik nafaqat bilim va tajribani, balki shaxsning irodaviy fazilatlarini ham o‘z ichiga oladi.

c) Ijtimoiy-psixologik jihatlar - Bu jihatlar jamoa ichidagi munosabatlar, hamkasblar bilan hamkorlik, bemor va uning yaqinlariga nisbatan psixologik yondashuv, kommunikativ madaniyat va empatik muloqot qobiliyatini qamrab oladi. Tez yordam xodimining muloqot madaniyati bemor ruhiy holatiga bevosita ta’sir qiladi.

Tez tibbiy yordam hodimlari faoliyatida uchraydigan psixologik muammolar ko‘plab tadqiqotlarda o‘rganilgan bo‘lib, ular asosan ish sharoiti, emotsional yuklama va inson hayoti uchun javobgarlik darajasi bilan bog‘liqdir. Eng ko‘p uchraydigan muammo bu — stress va charchashdir. Uzoq davom etadigan smenalar, tungi navbatchilik, o‘lim holatlariga guvoh bo‘lish, bemor va uning yaqinlarining emotsional holatlari xodimlarda ruhiy zo‘riqish va hissiy charchashni kuchaytiradi. Natijada, ular kasbiy motivatsiyani yo‘qotishi, asabiylik va befarqlik holatlariga tushishi mumkin. Shuningdek, tez tibbiy yordam xodimlari orasida “kasbiy kuyish sindromi” keng tarqalgan bo‘lib, bu emotsional charchoq, ruhiy toliqish, ishga nisbatan befarqlik va bemorlarga nisbatan sovuqqonlik bilan namoyon bo‘ladi. Ular har kuni o‘ta mas’uliyatli qarorlar qabul qilishlari zarur bo‘lgani uchun noto‘g‘ri harakat natijasida inson hayotiga zarar yetkazishdan qo‘rqish, ichki xavotir va o‘ziga ishonchsizlikni keltirib chiqaradi. Bu esa “javobgarlik bosimi” deb ataladi. Ba’zan ijtimoiy tushkunlik ham kuzatiladi, ya’ni jamiyatda tez tibbiy yordam xodimlarining mehnati yetarli darajada qadrlanmasligi, ma’naviy va moddiy rag‘batning sustligi ularning psixologik holatiga salbiy ta’sir qiladi.

Bunday muammolarni kamaytirish uchun tibbiyot tizimida psixologik yordam va profilaktika choralarini yo‘lga qo‘yish muhim ahamiyatga ega. Avvalo, stressni boshqarish bo‘yicha maxsus treninglar o‘tkazish, emotsional razryadka mashg‘ulotlarini yo‘lga qo‘yish, kasbiy psixologik tayyorgarlikni oshirish lozim. Tez yordam xodimlari uchun muntazam ravishda psixolog bilan suhbatlar tashkil etish, refleksiya mashg‘ulotlarini o‘tkazish, jamoaviy qo‘llab-quvvatlash tizimini kuchaytirish, dam olish va motivatsion dasturlarni joriy etish katta foyda beradi. Bu chora-tadbirlar ularning ruhiy barqarorligini mustahkamlab, emotsional charchashning oldini oladi hamda xizmat samaradorligini oshiradi.

Tez tibbiy yordam hodimlari faoliyatining psixologik tasnifini chuqur o‘rganishning ilmiy ahamiyati juda katta. Ushbu tadqiqotlar xodimlarning kasbiy samaradorligini oshirish, stressni kamaytirish, ruhiy holatni barqarorlashtirish hamda bemorlarga ko‘rsatiladigan xizmat sifatini yaxshilashga xizmat qiladi. Amaliy jihatdan bu natijalar sog‘liqni saqlash tizimida inson omilining o‘rni va ahamiyatini oshirishga, shuningdek, tibbiyot xodimlari uchun sog‘lom psixologik muhit yaratishga yordam beradi. Shu bois, tez tibbiy yordam sohasida psixologik qo‘llab-quvvatlash, xodimlarni ruhiy tayyorlash va ularning kasbiy motivatsiyasini kuchaytirish masalalari dolzarb bo‘lib qolmoqda [3].

Tez tibbiy yordam hodimlari faoliyatida uchraydigan psixologik muammolarni bartaraf etish uchun ishlab chiqiladigan yakuniy chora-tadbirlar va yechimlar, eng avvalo, ularning kasbiy va emotsional barqarorligini ta’minlashga qaratilishi lozim. Buning uchun tizimli yondashuv talab etiladi. Birinchi navbatda, tibbiyot muassasalarida psixologik xizmat tizimini yo‘lga qo‘yish zarur. Bu xizmat doirasida tez tibbiy yordam xodimlari muntazam ravishda psixolog bilan suhbatlar o‘tkazib, o‘zlarining ruhiy holatini nazorat qilishlari, stressni boshqarish bo‘yicha amaliy mashg‘ulotlarda qatnashishlari kerak. Shuningdek, psixologik treninglar, motivatsion seminarlar va kommunikativ ko‘nikmalarni rivojlantirishga qaratilgan amaliy mashg‘ulotlar o‘tkazilishi lozim.

Yakuniy yechim sifatida, sog‘liqni saqlash tizimida tez tibbiy yordam xodimlarining ruhiy salomatligini saqlash davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida qaralishi zarur. Chunki inson hayotini saqlab qolish bilan shug‘ullanadigan bu mutaxassislarning ruhiy barqarorligi — jamiyat salomatligining kafolatidir. Shu bois, ularning psixologik tayyorgarligini oshirish, stressni kamaytirish, emotsional holatini nazorat qilish, dam olish imkoniyatlarini kengaytirish va mehnat sharoitlarini yaxshilash tizimli ravishda amalga oshirilishi kerak. Ana shundagina tez tibbiy yordam xodimlarining faoliyati samarali, barqaror va insonparvarlik tamoyillariga mos bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Selye, G. (2003). **Stress va hayot**. – Toshkent: “Yangi asr avlodi” nashriyoti.
2. Maslach, Ch. (2010). **Professional kuyish sindromi: nazariya va amaliyot**. – Moskva: Eksmo.
3. Karasek, R. (2005). **Stress, nazorat va kasbiy faollik modeli**. – Nyu-York: Springer Press.
4. Benner, P. (2001). **Yangi boshlovchidan mutaxassisgacha: tibbiyotda tajriba rivoji**. – San-Fransisko: Addison Wesley.
5. Bodrova, E., Kornilov, K. (2015). **Favqulodda holatlarda shaxs psixologiyasi**. – Moskva: Yurayt nashriyoti.
6. Gaybullayev, R. G‘. (2018). **Tibbiyot xodimlarida stress va kasbiy zo‘riqish psixologiyasi**. – Toshkent: TDPU nashriyoti.
7. Raximova, D. M. (2019). **Tibbiy psixologiya asoslari**. – Toshkent: “Fan va texnologiya”.
8. Yusupova, Sh. (2020). **Tibbiyot xodimlarining professional stressi va uni yengish usullari**. – Toshkent: O‘zbekiston Milliy universiteti nashriyoti.
9. Qodirova, N. X. (2021). **Ekstremal sharoitlarda faoliyat yurituvchi shaxslar psixologiyasi**. – Toshkent: “Iqtisod-moliya” nashriyoti.
10. To‘xtasinova, M. O. (2022). **Tibbiy muassasalarda ayol xodimlarning emotsional barqarorligi**. – Samarqand: SamDU nashriyoti.
11. Sharipova, M. (2017). **Kasbiy stressni boshqarishning psixologik asoslari**. – Toshkent: “Ilm ziyo”.
12. Alimova, G. (2020). **Mehnat psixologiyasi**. – Toshkent: TDPU nashriyoti.

TALABALARDA SAG’LOM TAFAKKURIGA TA’SIR ETUVCHI PSIXOLOGIK OMILLAR

To‘xtasinova Nodira Ulugbek qizi, O‘zDJTU, XTA 2 fakulteti 3-kurs talabasi,
Ilmiy rahbar: Ataxanova S.O. O‘zDJTU, pedagogika va psixologiya kafedrasi dotsent v.b., PhD

Annotatsiya. Ushbu tezisda talabalarda sag’lom tafakkuriga ta’sir etuvchi psixologik omillar, talaba ma’naviyati jamiyat ma’naviyatining tarkibiy elementi sifatida hozirgi zamondagi murakkab jarayonlarda tarkib toptirilishi, talabalarda sog‘lom tafakkurni shakllantirish dolzarb pedagogik muammo sifatida tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: sog‘lom tafakkur, ijtimoiy, iqtisodiy, ma’naviy va mafkuraviy hayot, bosqichma-bosqichlik prinsipi, individuallik prinsipi, tizimlilik prinsipi, kasbiy-hayotiylik prinsipi.

O‘zbekistonda sog‘lom tafakkur tamoyillarini keng aholi qatlamlari orasida targ‘ib qilish demokratik jamiyat qurilishining ustuvor g‘oyasi va davlat siyosatining bosh yo‘nalishlaridan biriga aylantirildi. Sog‘lom tafakkur g‘oyasi barkamol avlod tarbiyasining ajralmas tarkibiy qismi, sifatida milliy an’analar va urf-odatlar, ya’ni milliy tarixiy qadriyatlar bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, millat genofondini saqlashning asosiy manbai, inson shakllanishining hayotiy ehtiyoji sifatida qadrlandi va ilgari surildi. Shu bois, jamiyat ijtimoiy, iqtisodiy, ma’naviy va mafkuraviy hayotining barcha sohalarida sog‘lom tafakkur g‘oyalari targ‘ib va tashviq qilindi, sog‘lom tafakkur barcha sohadagi islohotlarning ustuvor vazifasi qilib belgilandi. Sog‘lom tafakkur yangi jamiyat barpo qilish jarayonining eng muhim va ardoqli orzusiga, har bir insonning hayotiy maqsadi va yaxshi yashash mezoniga aylandi.

Shuni nazarga olish zarurki, talaba ma’naviyati jamiyat ma’naviyatining tarkibiy elementi sifatida hozirgi zamondagi murakkab jarayonlarda tarkib toptirilishi taqozo etilmoqda. Talabalarda sog‘lom tafakkurni shakllantirish dolzarb pedagogik muammo sifatida kun tartibiga qo‘ymoqda. Albatta bunda
talaba-yoshlarda sog‘lom tafakkurni shakllantirishning ilmiy asoslangan va aprobatsiyadan o‘tgan tizimi, yaxlit andozasi, mazmuni, shakl, metod, vositalar majmuini milliy mentalitet xususiyatlarini hisobga olgan holda tubdan qayta ishlab chiqilishini va ilmiy asoslanishini taqozo etadi.

Shunday ekan, talaba-yoshlarlarda sog‘lom tafakkurni shakllantirish aslida, *birinchidan*, yoshlar ongida sog‘lomlik g‘oyalarini, madaniyatini va axloqini tarbiyalash, ya’ni ularni har tomonlama ma’naviy-estetik tarbiyalash, *ikkinchidan,* ularni jamiyat hayotidagi muammolarga nisbatan faol pozitsiyasini ta’minlash, *uchinchidan*, ularni istiqbolda butun jamiyat salomatligini muhofaza qiluvchi ijtimoiy guruh va qatlam sifatida shakllanishi uchun asos beradi.

Demak, **sog‘lom tafakkurga talaba-yoshlarning shaxsiy barkamolligini ta’minlovchi vosita sifatida qaralsa, maqsadga muvofiq bo‘ladi.** Shunday ekan, **barkamol shaxs shakllanishi sog‘lom tafakkur shakllanishi bilan uzviy aloqador bo‘lgan qadriyatga** aylanadi.

Bugungi kunda oliy ta’lim tizimi talabalarida, umumiy o‘rta ta’lim maktablari, kasb-hunar kollejlari va akademik litseylar o‘quvchilarida sog‘lom tafakkur va sog‘lom turmush tarzini tarkib toptirish, talaba-yoshlarni ma’naviy hamda badiiy-estetik jihatdan sog‘lom va yetuk qilib tarbiyalash faoliyatini tizimli tarzda olib borish, yosh avlodni sog‘lom va har jihatdan barkamol qilib o‘stirish uchun barcha zarur ijtimoiy va pedagogik shart-sharoitlar mavjud.

Talabalarda sog‘lom tafakkurni ta’minlash orqali Yangi O‘zbekistonda barpo etilayotgan Uchinchi Renessans poydevoriga zamin hozirlash dolzarb ahamiyat kasb etadi. Bu borada mamlakatimizda turli sohalarda bo‘lgani kabi ta’lim tizimida ham katta islohotlar olib borilayapti. Keyingi yillarda hukumatimiz tomonidan yoshlarni har tomonlama qo‘llab-quvvatlash borasida olib borilayotgan qpator tadbirlar ham buning yaqqol misoli bo‘la oladi.

Mamlakatimizda umumta’lim maktablaridagi tashkil qilingan o‘quv-tarbiya jarayonini sog‘lomlashtirishning pedagogik asoslari, sog‘lom tafakkur bilan bog‘liq ravishda yoshlarni turli yot mafkuralar xurujlaridan asrash, ularni milliy iftixor tuygusi asosida shakllantirish, milliy zamonaviy pedagogik ilmlar tizimiga milliy qadriyatlar tizimini singdirish va yoshlarni milliy qadriyatlarni hurmatlash asosida hayotga tayyorlash, yoshlarga demokratik qadriyatlarni shakllantirish masalalari, oliy ta’lim muassasalari talabalarida milliy iftixor tuyg‘usini shakllantirishning ilmiy-pedagogik asoslari, talabalarda ma’naviy-ma’rifiy faollikni oshirish kabi masalalar o‘zbek olimlari tomonidan atroflicha tadqiq etildi.

Aslida, bizning chuqur e’tiqodimizga ko‘ra, mazkur tadqiqotlarning har biri sog‘lom turmush tafakkuri tushunchasining u yoki bu qirrasini chuqur va atroflicha o‘rganishga bag‘ishlangan bo‘lib, sog‘lom tafakkur va sog‘lom turmush tafakkuri istilohi va tushunchalarining pedagogik ahamiyatini anglash uchun xizmat qiladi. Chunki mazkur tadqiqotlar sog‘lom tafakkur

va sog‘lom turmush tafakkuri tushunchalarining zamonaviy pedagogik mazmunini atroflicha anglash uchun zarur ilmiy shart-sharoitni, ya’ni uning ilmiy bazasini yaratib beradi.

Yuqori olib borilgan ilmiy manbalarning qiyosiy-psixologik tahlili hamda tadqiqotimizning xulosaviy natijalari asosida ta’kidlash lozimki, talabalarda sohlom tafakkurni rivojlantirish uchun bir qator pedagogik-psixologik prinsiplarga amal qilish talab etilishini ko‘rsatib o‘tamiz. Bular:

bosqichma-bosqichlik prinsipi (talabalarni yangi g‘oyalarni yaratish yoki biron bir ishlanmani takomillashtirishga yo‘naltirish uchun ularga psixologik ta’sir ko‘rsatadi)

individuallik prinsipi (talabaning kasbiy bilimlarni o‘zlashtirish jarayonida qiziqishlari va shaxsiy individual qobiliyatlari qamrovi doirasida uzatilayotgan ma’lumotlarni amaliyotga qo‘llash orqali o‘zlashtirishlarini inobatga olib, samaradorlikni ta’minlash. Buning uchun ham individual-psixologik xususiyatlarni inobatga olish shart sanaladi);

tizimlilik prinsipi (psixologik texnologiyalar boshqa texnologiyalar bilan hamohanglikda amal qila oladi, ular makon va vaqt qamrovida aralashib optimal natijaga erishishni ta’minlaydi. Shu sababli, innovatsion faoliyatni shakllantirish uchun qo‘llaniladigan har bir tarkib (podsistema) bir-birini to‘ldirib, yaxlit shakl va mazmun kasb etishi shartki, tizimlilik shunda ifodalanadi);

kasbiy-hayotiylik prinsipi (talaba tomonidan egallagan ko‘nikma va malakalarni kasbiy faoliyatda qo‘llash orqali, kasbiy-shaxsiy rivojlanishni ta’minlashga erishish. Shundagina, ta’lim davomida o‘zlashtirilgan egallagan bilim, ko‘nikma va malakani real kasbiy hayotda muvaffaqiyatli tarzda qo‘llash imkoniyati yaratilib, sifat ta’minotiga erishiladiki, shunda kasbiy-hayotiylik ta’minlanadi);

nazariya va amaliyot birligi prinsipi (o‘qitiladigan predmetlar doirasida yetkazilayotgan ma’lumotlarni, ishlab chiqarishda (kasbiy amaliyotda) qay darajada qo‘llanilishini inobatga olib, kasbiy faoliyatda muvaffaqiyatga erishish nuqtai nazari asosida ta’lim berish).

Yuqoridagi ilmiy-nazariy tahlillar asosida ta’kidlash lozimki talabalarda sog‘lom tafakkurni rivojlantirish uchun, avvalo ularda sog‘lom tafakkurga ta’sir qiluvchi omillarni shakllantirish talab etiladi. Sog‘lom tafakkurni muhimligi esa, Yangi O‘zbekistonning ta’lim siyosatida muhim rol o‘ynaydi.

Shu nuqtai-nazardan kelib chiqib, talabalarning sog‘lom tafakkur omillarini shakllanishini namoyon etuvchi o‘rtacha-umumiy va qiyosiy-tipik ko‘rsatkichlar ko‘lamiga baho berish bilan birga, bu jarayon uchun xarakterli bo‘lgan sog‘lom tafakkurni talabalarni o‘quv faoliyat samaradorligiga ta’sirini aniqlash, aniqrog‘i ilmiy tahlillar asosida ularga baho berish masalasi ham tadqiqotimizning to‘laqonli bo‘lishini ta’minlovchi muhim masalalardan biri hisoblanadi. Ayni paytda, tadqiqotimizning yakunida tanlangan tajriba va nazorat ob’ektlari misolida talabalar sog‘lom tafakkur omillari ko‘rsatkichlarini aniqlash va unga ilmiy izohlar berish masalasini qo‘yish rejalashtirildi. Chunki, bugungi kunda talabalarda sog‘lom tafakkur omillarini o‘rganmay turib, uning o‘quv faoliyati samaradorligiga ta’sirini yetarli darajada bashorat qilib bo‘lmaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Андронникова О.О. Психологическая служба в системе высшего образования: проблемы и актуалные задачи // Сетевой журнал «Вестник практической психологии образования» 2020. Том 17. № 1. – С. 85-94.
2. Артюхова Т.Ю. Психокоррекция и психотерапия: учеб. пособие / Т.Ю. Артюхова, Т.В. Шелкунова. – Красноярск: Сиб. федерал. ун-т, 2019. – 170 с.
3. Баратов Ш.Р. Из опыта внедрения концепции психологической службы в Узбекистане // Psixologiya научный журнал. Выпуск 1 (39). 2020. – С. 9-14.
4. Каримова В. М. Соғлом турмуш тарзининг ижтимоий психологик асослари // XXI асрда психологик саломатлик: муаммо ва ечимлар: Республика илмий-амалий конференция материаллари (15 май 2017 йил). – Фарғона: 2017. – Б. 5-8.

O‘RTA MAKTAB O‘QUVCHILARIGA INGLIZ TILINI O‘QITISHDA MAQOLLARDAN FOYDALANISH

Rajapova Gulrux Baxadirovna
Jahon tillarida tayanch dotorantura 2 bosqich

Annotatsiya.

Maqolada o‘rta maktab o‘quvchilariga ingliz tilini o‘qitishda inglizcha maqollardan foydalanishning metodik imkoniyatlari ko‘rib chiqiladi. Maqollar nafaqat til kompetensiyasini shakllantirish vositasi, balki madaniy tarbiyaning muhim vositasi sifatida ham tahlil qilinadi. Muallif maqollarning pedagogik ahamiyatini ochib beradi, ularni dars jarayonida qo‘llash maqsad va vazifalarini aniqlaydi hamda samarali usul va shakllarni (loyiha, o‘yin, tahliliy yondashuv) tavsiflaydi. Ayniqsa, ma’nodagi ko‘chma ifodalarni tushunishdagi qiyinchiliklar va madaniy tafovutlarni yengish yo‘llari yoritiladi.

Kalit so‘zlar: maqol, ingliz tili, o‘rta maktab, o‘qitish metodikasi, madaniy kompetensiya, kommunikativ texnologiyalar, loyiha faoliyati, madaniyatlararo muloqot.

Maqollar asrlar osha ma’lum bir xalq va millat vakillari tomonidan yaratilgan hikmatlar durdonasi. Bunda kishilarning o‘z boshidan o‘tkazgan g‘am-tashvishlari, ichki kechinmalari, bir-birlariga fikrni qisqa lo‘nda tarzda qofiya va qolipga solingan holda yetkazish usullari o‘z aksini topadi. Shu sababli deyarli ko‘plab xalq maqollari bir-biriga shakl va ma’no jihatdan o‘xshash tarzda bo‘ladi. Xuddi shu holatda ingliz va o‘zbek maqollari ham. O‘zbek maqollari singari ingliz maqollari ham ma`no va mazmun jihatidan bir biriga o‘xshash maqollar hisoblanadi. Biroq ingliz tilini grammatik, leksik xususiyatlarini yaxshi bilibgina qolmay, ingliz xalqining madaniy hayoti, kishilarning yashash tarzi va tarixini obdon o‘rgangan tadqiqotchigina ingliz maqollarining o‘zbek tilidagi mos ekvivalentlarini topib tahlil qilishi mumkin. Maqollar madaniyat va tarixning bir qismidir, ular bizni ota-bobolarimiz bilan birlashtiradi.

Xalq og‘zaki ijodining eng muhim janrlaridan biri bo‘lmish maqollar tilshunoslik va folklorshunoslikda o‘rganilayotgan eng muhim mavzulardan biridir. Folklorning eng muhim janrlaridan biri bo‘lgan maqollarni, umuman, xalq ijodiyotini o‘rganish, tadqiq qilish, bugungi kunda juda muhim ahamiyat kasb etmoqda. Maqol xalqning ko‘p asrlar mobaynida ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy va madaniy hayotda to‘plagan tajribalari, kuzatishlari asosida yuzaga kelgan ixcham, chuqur mazmunga ega bo‘lgan og‘zaki ijod janrlaridan biridir. Maqol atamasi arabcha – qavlun –gapirmoq, aytmoq so‘zidan olingan bo‘lib, aytilib yuriladigan ifoda va iboralarga nisbatan qo‘llaniladi. Barcha tomonidan deyarli bir xilda aytilib, bir xilda tushuniladigan ibora, ifodalar, asosan, maqol janrini tashkil qiladi.

Demak, xalq maqollari ommaning muayyan voqea, hodisalar haqidagi xulosalarini, hukm va tavsiyalarini o‘zida mukammal tarzda mujassamlashtirgan o‘ziga xos badiiy shaklga ega bo‘lgan ifoda va iboralardan iboratdir. O‘zbek xalq maqollari ko‘pincha maqol, masal, matal, zarbulmasal, naql, hikmat, foyda, hikmatli so‘z, tanbeh, mashoyixlar so‘zi, donolar yoki donishmandlar so‘zi, oqinlar so‘zi va otalar so‘zi atamalari bilan el orasida mashxur. Ko‘pincha ilmiy taomilda maqol atamasi iste’moldadir. Maqollar o‘z tabiatiga ko‘ra xalqaro janr hisoblanadi. Dunyoda o‘z maqollariga ega bo‘lmagan xalqning o‘zi yo‘q. Chunki har bir xalq hayotiy tajribalarini maqollar shaklida avlodlarga qoldiradi.Shuning uchun ham turli xalqlar og‘zaki ijodida mazmun va shakl jihatidan bir-biriga yaqin hamda hamohang maqollar ko‘p uchraydi. Chunki har bir xalq hayoti va tarixida juda ko‘p o‘xshashliklar, umumiyliklar mavjud.

Zamonaviy chet tillarini o‘qitish tizimi faqat grammatik va leksik ko‘nikmalarni emas, balki o‘quvchilarning sotsiokultural kompetensiyasini rivojlantirishni ham maqsad qiladi. Maqollar — xalq donoligini ifodalovchi qisqa, obrazli iboralar bo‘lib, ular xalqning madaniy qadriyatlari, axloqiy normalari va dunyoqarashini aks ettiradi. Shu sababli, ingliz tili darslarida

maqollardan foydalanish nafaqat til o‘rganish jarayonini jonlantiradi, balki o‘quvchilarda ingliz tilida so‘zlashuvchi mamlakatlar madaniyatiga hurmatni tarbiyalaydi.

O‘rta maktab davrida o‘quvchilarning shaxsiy qadriyatlari va dunyoqarashi shakllanadi. Shu nuqtai nazardan, maqollardan foydalanish til va axloqiy tarbiyani uyg‘unlashtirish, o‘quvchilarda til o‘rganishga bo‘lgan qiziqishni oshirishning samarali yo‘lidir.

Maqollar o‘qitish jarayonida bir necha muhim funksiyalarni bajaradi:

1. Kommunikativ funksiyasi — fikrni qisqa va ta’sirchan ifodalashga yordam beradi, nutqni jonli va obrazli qiladi.
2. Madaniy-informatsion funksiyasi — xalqning urf-odatlari, qadriyatlari va ijtimoiy me’yorlarini aks ettiradi.
3. Lingvistik funksiyasi — yangi so‘z va iboralarni o‘rganishga, grammatik modellarni mustahkamlashga yordam beradi.
4. Rivojlantiruvchi funksiyasi — o‘quvchilarda tahlil qilish, qiyoslash, umumlashtirish ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

Maqollar ustida ishlash o‘quvchilarning fikrlash faoliyatini faollashtiradi, ijodiy yondashuv va tahliliy tafakkurni shakllantiradi.

Ingliz tili darslarida maqollardan foydalanishning asosiy maqsadi — o‘quvchilarda til, muloqot va madaniy kompetensiyalarni shakllantirishdir.

Asosiy vazifalar esa o‘quvchilarni ingliz tilida so‘zlashuvchi xalqlarning madaniy merosi bilan tanishtirish; maqollarni to‘g‘ri tushunish va nutqda qo‘llash ko‘nikmasini shakllantirish; inglizcha va o‘zbekcha maqollarni solishtirishni o‘rgatish; o‘quvchilarda axloqiy qadriyatlar va bag‘rikenglikni tarbiyalash.

Maqollar o‘quvchilarni tilni o‘rganish bilan bir qatorda madaniy jihatdan ham boyitadi.

Ingliz tili o‘qitishda maqollardan foydalanishda kommunikativ va madaniy yondashuv muhim o‘rin tutadi. Quyidagi usullar eng samarali hisoblanadi:

Kontekst asosida o‘qitish - Maqollarni alohida emas, balki matn, suhbat yoki videolarda qo‘llash o‘quvchilarga ularning haqiqiy muloqotdagi ma’nosini tushunishga yordam beradi.

Qiyosiy-madaniy tahlil - Ingliz va o‘zbek maqollarini solishtirish orqali o‘quvchilar madaniyatlar o‘rtasidagi farqlarni tushunadi va o‘xshashliklarni aniqlaydi.

O‘yin texnologiyalari -Krossvord, viktorina, kartochka yoki rolli o‘yinlar orqali maqollarni o‘rganish jarayoni qiziqarli va samarali kechadi.

Loyiha faoliyati - “Muhabbat haqidagi ingliz maqollari”, “Hayotda ishlatiladigan maqollar” mavzularidagi kichik loyihalar o‘quvchilarda izlanish, ijodkorlik va jamoada ishlash ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

Amaliy usullar va mashq turlari.

1-usul. Vizual asosda kirish. O‘qituvchi surat yoki videoni namoyish etadi, o‘quvchilar esa mazmun asosida maqolni topadilar. Masalan: *Actions speak louder than words* (“Ish so‘zdan afzal”).

2-usul. Maqollarni taqqoslash. Masalan: *A friend in need is a friend indeed* — “Do‘st boshga ish tushganda bilinadi.”

O‘quvchilar o‘xshashlik va farqlarni muhokama qiladilar, suhbatlar tuzadilar.

3-usul. Rolli o‘yin. O‘quvchilar tanlangan maqolga mos holatni sahnalashtiradilar. Bu usul kommunikativ ko‘nikmalarni mustahkamlaydi.

4-usul. Mini-loyiha. Guruh maqolning kelib chiqishini, adabiyotda va kundalik hayotda ishlatilishini o‘rganadi va natijani taqdimot ko‘rinishida namoyish etadi.

5-usul. Yozma topshiriq. Masalan: “Qaysi ingliz maqolini do‘stingga tavsiya qilgan bo‘larding va nega?” — mavzusida insho yozish. Bu usul fikrni mustaqil bayon etishga o‘rgatadi.

Tanlangan maqollar o‘quvchilarning yoshi va bilim darajasiga mos bo‘lishi kerak. O‘rta maktab o‘quvchilari uchun quyidagi maqollar tavsiya etiladi:

- *Better late than never* — Hech bo‘lmagandan kech bo‘lgani yaxshi.
- *Honesty is the best policy* — Halollik bu eng yaxshi siyosat.
- *Look before you leap* — Harakatdan qilishdan oldin o‘yla.

- *No pain, no gain* — Mehnatsiz natija bo‘lmaydi.
- *The early bird catches the worm* — Erta turgan odam yutadi.

Murakkab yoki tarixiy so‘zlarni o‘z ichiga olgan maqollarni keyingi bosqichlarda qo‘llash maqsadga muvofiqdir.

Qiyinchiliklar va ularni yengish yo‘llari:

1. Ko‘chma ma’noni tushunmaslik.
   Yechim: kontekst, misollar, muhokama orqali izohlash.
2. Madaniy tafovutlar.
   Yechim: maqollarning tarixiy kelib chiqishini tahlil qilish, qiyosiy tahlil o‘tkazish.
3. Murakkab leksika.
   Yechim: so‘z izohi, sinonim bilan almashtirish, iborani qismlarga bo‘lish.
4. Qiziqishning pasayishi.
   Yechim: o‘yin, multimedia vositalari va zamonaviy mavzular bilan bog‘lash.

O‘qituvchi til va madaniyat o‘rtasida vositachi bo‘lib, o‘quvchilarga maqolning mazmuni, konteksti va to‘g‘ri qo‘llanishini tushuntiradi. Maqollar *Family and Friends, School Life, Work and Leisure* kabi mavzularga integratsiya qilinishi mumkin. Shuningdek, adabiyot, tarix, jamiyatshunoslik fanlari bilan bog‘lash foydalidir.

Ingliz tilini o‘rta maktab o‘quvchilariga o‘qitishda maqollardan foydalanish — til va madaniyat o‘rtasidagi bog‘liqlikni mustahkamlovchi samarali metoddir. Maqollar o‘quvchilarning til sezgisini rivojlantiradi, so‘z boyligini kengaytiradi va madaniyatlararo muloqotga tayyorlaydi. Maqollar ustida metodik asosda ishlash — o‘yin, loyiha, kontekst yoki taqqoslash orqali — darsni jonli, mazmunli va samarali qiladi. Bu esa o‘quvchilarda nafaqat til kompetensiyasini, balki mustaqil fikrlash va global madaniyatga ochiqlikni ham rivojlantiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. McCarthy, M., & O‘Dell, F. *English Idioms in Use*. Cambridge University Press, 2017.
2. Brewer, W. F. *The Role of Proverbs and Sayings in Culture and Education*. *Linguistics and Education Journal*, 2018.
3. Litvinenko, S. V. *Методика преподавания английской фразеологии в средней школе.* Moskva, 2020.
4. British Council Teaching Resources. *Proverbs and Idioms in ELT Classroom*. — https://www.britishcouncil.org

GLOBALLASHUV DAVRIDA MILLIY QO‘SHIQLAR ASOSIDA TALABALARNI MILLATLARARO TOTUVLIK RUHIDA TARBIYALASH MEXANIZMLARI

Uspanova Rano Anuarovna
O‘zDSMI Nukus filiali o‘qituvchisi

Annotatsiya: Globallashuv davrida milliy qo‘shiqlar asosida talabalarni millatlararo totuvlik ruhida tarbiyalash mexanizmlari takomilida o‘zbekistonda millatlararo totuvlik va dinlararo bag‘rikenglik g‘oyasini hayotga tatbiq etish haqida so‘z etilgan.

Kalit so‘zlar: Global, innovatsion, yoshlar, baynalminallik, tarbiya, ta’lim, qo‘shiq, musiqa, talabalar, interaktiv, millatlararo munosabatlar.

Abstract: In the era of globalization, the improvement of mechanisms for educating students in the spirit of interethnic harmony based on national songs speaks about the implementation of the idea of interethnic harmony and interfaith tolerance in Uzbekistan.

Key words: Global, innovative, youth, internationalism, upbringing, education, song, music, students, interactive, interethnic relations.

Global innovatsion indeksda rivojlangan mamlakatlarda ta’lim barqaror taraqqiyotni ta’minlaydigan asosiy omil sifatida e’tirof etilib, xalqaro tashkilotlar hamda dunyoning aksariyat mamlakatlari tomonidan 2030 yilgacha belgilangan yangi ta’lim kontseptsiyasida “*respublikamizda yashayotgan turli millat va elat vakillari o‘rtasida do‘stlik va totuvlikni yanada mustahkamlash, yosh avlodni Vatanga muhabbat va sadoqat ruhida tarbiyalash, fuqarolarning teng huquqliligini ta’minlash, ularning Konstitutsiyaviy huquq va erkinliklari kamsitilishiga yo‘l qo‘ymaslik*” dolzarb vazifa etib belgilangan. [1]

Oliy ta’lim tizimida milliy qo‘shiqlar asosida talabalarni millatlararo totuvlik ruhida tarbiyalashdan ko‘zlangan maqsad – millatlararo munosabatlar va chet mamlakatlar bilan do‘stona aloqalarni yanada rivojlantirish, respublikamiz oliygohlarida tahsil olayotgan turli millat va elat vakillarining tili, madaniyati, an’analari va urf-odatlarini saqlash va rivojlantirish bilan bir qatorda milliy musiqa san’atimiz, musiqa asarlari, musiqiy risolalar, cholg‘u sozlari ijodkorligi hamda musiqaning psixologik va pedagogik ta’sirini, tarbiyaviy ahamiyatini o‘quv-tarbiya amaliyoti bilan uyg‘unlashtirish zarurati kuchaymoqda.

O‘zbekiston xalq shoyri, taniqli faylasuf Abdulla Sherning fikricha insoniyat madaniyati tarixida san’at va fan bir-biriga yaqin ma’naviy hodisa… ularning har ikkisi ham bir vazifani bajaradi, voqelikni inkor ettiradi. Faqat san’at buni muayyan, fan mavhum tarzda amalga oshiradi. [3]

San’at va fanning o‘zaro munosabati ushbu tadqiqot mavzusida xalq qo‘shiqlari san’at hodisasi, tolerantlik tarbiyasi fan sifatida o‘z aksini topgan.

Shuning uchun ham mazkur muammoning dolzarbligini belgilovchi omil bir tomondan jamiyat ehtiyoji bilan bog‘liq bo‘lsa, ikkinchi tomondan talabalarning etnomadaniy talablarini o‘rganish, ularda vatanparvarlik, millatlararo bag‘rikenglik mavzularidagi, oilaviy qadriyatlarni, millat va elatlarning O‘zbekistonda yashab o‘tgan va istiqomat qilayotgan, jahon tsivilizatsiyasini rivojlantirishga bebaho hissa qo‘shgan atoqli namoyandalari ma’naviy-madaniy va ilmiy merosini targ‘ib qiluvchi materiallarni yoritish amaliyotini kengaytirish dolzarb pedagogik muammo sifatida ilmiy nazariy jihatdan o‘rganishni taqozo etmoqda.

Respublikamizda keyingi yillarda qabul qilingan bir qator hujjatlar yosh avlodni ko‘p millatli O‘zbekiston xalqining tarixiy o‘tmishi va an’analariga hurmat ruhida tarbiyalash hamda toleriantlik, millatalararo totuvlik tuyg‘usini takomillashtirish sohasida samarali me’yoriy-huquqiy bazani yaratish imkonini berdi. Bu davrda ta’lim dargohlarini chinakam ma’rifat, madaniyat o‘chog‘iga aylantirish uchun ta’lim-tarbiyaning interaktiv usullarini qo‘llash, ma’naviy tarbiya sohasida o‘qituvchilarning faoliyatini metodik ta’minlovchi o‘quv materiallari, shu jumladan, millatlar va madaniyatlararo munosabatni takomillashtirishga oid metodik qo‘llanmalar, darsliklar bilan ta’minlash masalalariga e’tibor qaratilmoqda. [2]

Shuning uchun ham maktabgacha ta’lim tashkilotlaridan boshlab oliy o‘quv yurtigacha – ta’limning barcha bo‘g‘inlarida “Yoshlar — Yangi O‘zbekiston bunyodkorlari” shiori ostida “Yangi O‘zbekiston — Uchinchi Renessans” , “Yangi O‘zbekiston — ma’rifatli jamiyat” konsepsiyasini amalga oshirish g‘oyasining ro‘yobga chiqarilishini ta’minlash, yosh avlodni yangiliklarni tez idrok etib, o‘z faoliyatida qo‘llaydigan ijodkor qilib tarbiyalash oliy maktab pedagogika fani oldida turgan muhim vazifalaridan hisoblanadi.

Milliy qo‘shiqlar asosida talabalarni millatlararo totuvlik ruhida tarbiyalash mexanizmlari takomilida o‘zbekistonda millatlararo totuvlik va dinlararo bag‘rikenglik g‘oyasini hayotga tatbiq etishga alohida e’tibor qaratilayotganligi, millatlararo va konfessiyalararo totuvlikni rivojlantirish uchun barcha huquqiy asos va zarur shart-sharoitlar yaratilayotganligi, shuningdek, bag‘rikenglik madaniyatini mustahkamlash davlatimiz siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biriga aylanib borayotganligi masalalari alohida o‘rin tutadi.

Shu nuqtai nazardan qaraganda, yangi ijtimoiy ehtiyoj va zamonaviy talablarga mos jamiyat hayotining barcha sohalarini izchil va barqaror rivojlantirishga doir olib borilayotgan ilmiy tadqiqotlarning mazmun mohiyati yoshlarni baynalminallik ruhida tarbiyalash, ularda mehr-oqibatlilik, mas’uliyatlilik, bag‘rikenglik, huquqiy madaniyat, innovatsion fikrlash, mehnatsevarlik kabi muhim fazilatlarni tarkib toptirish, ularda “Yagona Vatan” tuyg‘usini

takomillashtirishga qaratilgan bo‘lib, bu borada xalq qo‘shiqlari vositasida talabalarni millatlararo totuvlik ruhida tarbiyalash alohida o‘rin tutadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati.

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 8 oktyabrdagi PF-5847-son “O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish kontseptsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi Farmoni. QMMB. 9.10.2019. 06/19/5847/3887.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 6 iyuldagi PF-165-son “2022–2026 yillarda O‘zbekiston Respublikasining innovatsion rivojlanish strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi Farmoni, 06/22/165/0615. https://lex.uz/uz/
3. Abdulla Sher. Estetika. – Toshkent: O‘zbekiston, 2015. 262-bet.
4. Moyanov Iqlasbay Jiyenbaevich, Raxmanbergenov Nurjigit “ÓZBEK ÚRP-ÁDET HÁM LIRIKALIQ QOSIQLAR”, “Zamonaviy ilm-fan va ta’lim istiqbollari” ilmiy-amaliy konferensiyasi. – 2024. – 142-145 b.
5. Moyanov I. TRAINING AND DEVELOPMENT OF ART PERSONNEL //Modern Science and Research. – 2023. – T. 2. – №. 9. – C. 65-69.
6. Jiyenbaevich M. I. COMPETENCE-BASED APPROACH IN HIGHER MUSICAL AND PROFESSIONAL EDUCATION //PROMINENCE OF INFORMATION BASES& MEDIA ASSESSMENTS IN THE POST CONFLICT MARKETING ENVIORNMENT.
7. Moyanov I. TRAINING AND DEVELOPMENT OF ART PERSONNEL //Modern Science and Research. – 2023. – T. 2. – №. 9. – C. 65-69.

O‘SMIRLARDA VIKTIM XULQ NAMOYON BO‘LISHINING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Ps.f.f.d.(PhD) Atamuratova Zamira Ikramovna
Abu Rayhon Beruniy nomidagi UrDU, zamira.a@urdu.uz

Annotatsiya

Maqolada o‘smirlik yosh davridagi sinaluvchilarda jabrlanuvchining jabrlanuvchi xatti-harakatlarining turli shakllarini amalga oshirishga moyilligini o‘lchash uchun mo‘ljallangan Viktim xulqni aniqlash testi natijalari keltirib o‘tilgan. Shaxsning qurbonlik pozitsiyasiga mos keladigan, shaxsning o‘ziga xosligining tarkibiy shakllanishi bo‘lgan ijtimoiy va shaxsiy munosabatlarni tashxislashga mo‘ljallangan ushbu metodika o‘smirlardagi jabrlanuvchi va qurbon pozitsiyasini o‘rganishga imkon beradi.

Kalit so‘zlar: o‘smir, viktim, viktim xulq, viktimologiya, jabrlanuvchi xulq.

Respublikamizda so‘nggi yillarda yoshlarning o‘zini o‘zi anglashi, turli muammoli vaziyatlarda javobgarlik hissini tuyishi, irodaviy sifatlari rivojlantirilishi, mehnatsevar, iymonli va insofli, yurt taqdirini o‘z taqdiri bilan bog‘liq deb hisoblovchi shaxs sifatida tarbiyalashning huquqiy-me’yoriy asoslari yaratildi. Bu borada «Yoshlarni ma’naviy-axloqiy va jismoniy barkamol etib tarbiyalash, ularga ta’lim-tarbiya berish tizimini sifat jihatidan yangi bosqichga ko‘tarish chora-tadbirlari to‘g‘risida»gi PQ-3907-son qarorida ham yoshlar ma’rifatini yuksaltirish masalasi ustuvor vazifa sifatida belgilangan [1]. Bunda jamiyatimiz a’zolari, xususan, o‘quvchilarda jabrlanuvchi yoxud victim xulq namoyon bo‘lishini o‘rganish orqali yoshlarda javobgarlik hissini oshirish masalasini ilmiy o‘rganishga zarur asos bo‘la oladi.

Viktimologiya - shaxsni jabrlanuvchiga aylantirishga moyillikni yaratadigan jismoniy, ruhiy va ijtimoiy xususiyatlar va belgilarni o‘rganuvchi soha hisoblanib, u viktim xulq nazariyasini izohlab beradi. Viktimologiya borasidagi qarashlar dastlab H.Gentig va B.Mendelson tomonidan yoritib berilgan. Bugungi kunda viktimologiya o‘rganish predmeti hisoblangan viktim (jabrlanuvchi) xulq nazariyasi shaxsning ijtimoiy faolligini o‘rganish maqsadida qo‘llaniladi [2]. Biz esa o‘z tadqiqotlarimiz doirasida o‘smirlarda passiv hayot pozitsiyasiga moyillik

xususiyatlarini o‘rganish uchun viktim xulq nazariyasi asosida ishlab chiqilgan O.O.Andronnikova «Jabrlanuvchi xulqni aniqlash» so‘rovnomasini tanlab oldik.

Jabrlanuvchining xulq-atvorini o‘rganish metodikasi o‘smirlarning jabrlanuvchi xatti-harakatlarining turli shakllarini amalga oshirishga moyilligini o‘lchash uchun mo‘ljallangan testi shaxsning qurbonlik pozitsiyasiga mos keladigan, shaxsning o‘ziga xosligining tarkibiy shakllanishi bo‘lgan ijtimoiy va shaxsiy munosabatlarni tashxislashga mo‘ljallangan [3].

Ushbu metodikada sinaluvchilarga 86 ta hukm taqdim etiladi. Sinaluvchi o‘zi ma’qul ko‘rgan hukmlarga “qo‘shilaman”, aksincha o‘zlariga mos bo‘lmagan hukmlarga “qo‘shilmayman” deya javob berishlari so‘raladi. Metodika yordamida biz jami 7 ta xarakter xususiyatlarini aniqlashimiz mumkin. Bular asosan: javoblarning ijtimioy nafliligi, agressiv xatti-harakatlarga moyillik, o‘ziga zarar yetkazishga moyillik, gipersotsial xulq-atvorga moyillik, qaram va nochor xatti-harakatlarga moyillik, tanqidiy xatti-harakatlarga moyillik va jabrlanuvchi xulq pozitsiyasi shkalalari hisoblanadi. Biz asosan o‘smirlardagi jabrlanuvchi xulq pozitsiyasi namoyon bo‘lishini aybdorlik hissining yetishmasligi oqibati sifatida izohlab o‘tganmiz. Bunga ko‘ra, jabrlanuvchi xulq pozitsiyasi quyi darajada ifodalansa, sinaluvchi tez-tez tanqidiy vaziyatlarga tushib qolmasligi yoki u xavfli vaziyatlardan qochish imkonini beradigan himoya xatti-harakatlar rejasini ishlab chiqadi. Biroq qurbon bo‘lgan xatti-harakatlarga ichki tayyorlik bo‘lishi lozim. Normadan yuqori darajada esa sinaluvchining sog‘lig‘i va hayoti uchun ko‘pincha yoqimsiz yoki hatto xavfli vaziyatlarga tushib qolishini anglatadi. Bunday holatda ko‘pincha o‘z-o‘zidan paydo bo‘ladigan tajovuzkor, o‘ylamasdan harakat qilish istagi oshib ketishi kuzatiladi. Quyida jadvalda o‘smirlarda yuzaga keladigan jabrlanuvchi xulq - “Qurbon” pozitsiyasi namoyon bo‘lish xususiyatlari keltirib o‘tildi.

«Jabrlanuvchi xulqni aniqlash» so‘rovnomasi yosh davrlari bo‘yicha natijalar tahlili (Mann Uitni mezoni asosida n=577)

Shkalalar	Yoshi	N	O‘rtacha rang	U	P
Javoblarning ijtimoiy ahamiyatlilik darajasi	Kichik o‘smir	249	279,55	38482,500	0,225
	Katta o‘smir	328	296,18		
	Jami	577			
Agressiv xatti-harakatlarga moyillik	Kichik o‘smir	249	263,25	34425,000	,001**
	Katta o‘smir	328	308,55		
	Jami	577			
O‘ziga zarar yetkazishga moyillik	Kichik o‘smir	249	283,32	39420,500	0,472
	Katta o‘smir	328	293,32		
	Jami	577			
Gipersotsial xulq-atvorga moyillik	Kichik o‘smir	249	283,26	39406,000	0,465
	Katta o‘smir	328	293,36		
	Jami	577			
Qaram va nochor xatti-harakatlarga moyillik	Kichik o‘smir	249	297,13	38810,500	0,304
	Katta o‘smir	328	282,82		
	Jami	577			
Tanqidiy xatti-harakatlarga moyillik	Kichik o‘smir	249	293,92	39610,000	0,533
	Katta o‘smir	328	285,26		
	Jami	577			
Jabrlanuvchi xulq pozitsiyasi	Kichik o‘smir	249	258,80	33315,500	0,000**
	Katta o‘smir	328	311,93		
	Jami	577			

Izoh: **p≤0,01

Tadqiqot natijalari tahiliga ko‘ra, javoblarning ijtimoiy ahamiyatlilik darajasi shkalasi bo‘yicha kichik va katta o‘smirlarda ishonch darajasidagi tafovutlar kuzatilmadi (U=38482,500;

p≥0,05). Ya’ni javoblarning ijtimoiy ahamiyatlilik darajasi har ikkala yosh davriga ham bog‘liq bo‘lmas ekan.

Agressiv xatti-harakatlar shkalasi bo‘yicha aksincha kichik va katta o‘smirlar orasida ahamiyatli farqlar kuzatildi (U=34425,000; p≤0,01). Mazkur matematik-statistik tahlilda katta o‘smirlarda kichik o‘smirlarga qaraganda agressiv xatti-harakatlarga moyillik yuqori bo‘lar ekan.

O‘ziga zarar yetkazishga moyillik shkalasi bo‘yicha kichik va katta o‘smirlarda ishonch darajasidagi tafovutlar kuzatilmadi (U=39420,500; p≥0,05). Shaxsda o‘ziga zarar yetkazishga moyillikning kuzatilishi psixoanalitik A.Louen tomonidan xarakterdagi aksentuatsiya belgisi sifatida ta’riflangan [4]. Shu bois biz tadqiqotimiz vazifalari doirasidan chiqmagan holda ushbu ko‘rsatkichni yoshga bog‘liq o‘zgarishlarini kuzatmaganligimizni qayd etish mumkin.

Gipersotsial xulq-atvorga moyillik shkalasi bo‘yicha kichik va katta o‘smirlarda ishonch darajasidagi tafovutlar kuzatilmadi (U=39406,000; p≥0,05). Gipersotsial xulq-atvorga moyillik xususiyati yosh davriga xos emas, balki ijtimoiy faktor hisoblanar ekan.

Qaram va nochor xatti-harakatlarga moyillik shkalasi bo‘yicha kichik va katta o‘smirlarda ishonch darajasidagi tafovutlar kuzatilmadi (U=38810,500; p≥0,05). Qaram va nochor xatti-harakatlar tendensiyasi ham ijtimoiy turmush tarzi va shaxs individual xususiyatlariga bog‘liq bo‘lib, yosh xususiyatlariga xos o‘zgarishlar aniqlanmadi.

Tanqidiy xatti-harakatlarga moyillik shkalasi bo‘yicha kichik va katta o‘smirlarda ishonch darajasidagi tafovutlar kuzatilmadi (U=39610,000; p≥0,05). Tanqidiy xatti-harakatlarga moyillik shaxs kognitiv sohasi rivojlanganlik darajasi bilan bog‘liq holda o‘zgarib boradigan jarayon hisoblanadi.

Amalga oshirilgan qurbonlik shkalasi bo‘yicha kichik va katta o‘smirlar orasida ahamiyatli tafovutlar kuzatildi (U=33315,500; p≤0,01). Katta o‘smirlarda kichik o‘smirlarga qaraganda amalga oshirilgan qurbonlik ko‘rsatkichi yuqori bo‘lar ekan. Mazkur ko‘rsatkich tahlilida yuqorida keltirilgan aybdorlik hissining kichik o‘smirga nisbatan katta o‘smirlarda past bo‘lishi bilan bog‘lash mumkin. Chunki shaxsning qurbon pozitsiyasida bo‘lishi unda aybdorlik hissini tuyishdan himoyalanishga olib keladi. Shuningdek, egosentrik xulq-atvorga moyillik ko‘rsatkichi ham shaxsda o‘zini ayblash emas, balki boshqalarni ayblash xususiyatini tarbiyalaydi. Shu bois ham katta o‘smirlarda o‘zini qurbon pozitsiyasida tutish yuqori bo‘lar ekan.

Xulosa qilib aytganda, jabrlanuvchi xulq pozitsiyasi shakllangan kishilar turli muammoli vaziyatlar yuzaga kelganda hech qachon o‘zlarini ayblamasliklari, balki boshqalarni ayblashni ma’qul ko‘rishlari, ularda javobgarlik hissi yetishmasligi aniqlandi. Bundan ko‘rinadiki, o‘smirlarda jabrlanuvchi xulq pozitsiyasini korreksiyalash orqali kelajakda jamiyatga foydasi tegadigan yosh avlodni tarbiyalash maqsadiga erishish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 14-avgustdagi PQ-3907-son «Yoshlarni ma’naviy-axloqiy va jismoniy barkamol etib tarbiyalash, ularga ta’lim-tarbiya berish tizimini sifat jihatidan yangi bosqichga ko‘tarish chora-tadbirlari to‘g‘risida»gi qarori https://lex.uz/docs/3864155
2. Бантышева О.А. Взаимозависимость с эмоциональным интеллектом. Виктимное поведение подростков / О.А. Бантышева // Вестник Государственного педагогического университета им. Шевченко 2014. С. 25-30.
3. Андронникова О. О. Формирование зависимого поведения как результат реализации виктимного потенциала личности. Новосибирск: НГПУ, 2015
4. Фрейд З. Психопатология обыденной жизни //Психология безсознательного: Сп. произведений. – М.: Просвишение, 1990. 202-309ст.

TALABALAR BILISH FAOLLIGINI OSHIRISHNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK METOD VA TEXNOLOGIYALARI

Xayrullayeva Zebiniso Tohirovna
O‘zbekiston davlat jahon tillari universiteti "Pedagogika va Psixologiya" kafedrasi
Psixologiya fanlari bo`yicha falsafa doktori (PhD)

Bugungi kunda ta’lim tizimida talabalarning bilish faolligini oshirish dolzarb vazifa hisoblanadi. Bilish faolligi talabaning o‘qish jarayonidagi diqqati, eslash qobiliyati, fikrlash darajasi hamda ma’lumotlarni o‘zlashtirish darajasi kabi psixik jarayonlarning birlashgan holati bo‘lib, ta’lim samaradorligini belgilaydi. Talabalarning tahliliy faoliyati mustaqil o‘rganish, sabab-oqibatli bog‘lanishlarni tahlil qilish, shubhalanish, qadriyatli yo‘nalishlarni amalda tatbiq qilish, o‘z ustida ishlash, layoqatlarini turli holatlarda sinovdan o‘tkazish, izlanishlar, shaxsiy hayotiy tajribasini baholash jarayonida amalga oshadi.Ta’lim sifatini oshirish uchun pedagoglar va psixologlar turli pedagogik va psixologik metod va texnologiyalarni joriy etish orqali talabalarning bilish jarayoniga bo‘lgan qiziqishini va motivatsiyasini oshirishga harakat qiladilar.

Zamonaviy ta’lim tizimining asosiy maqsadi talabalarni mustaqil fikrlashga, ijodiy yondashishga, o‘z bilimlarini amaliyotda qo‘llashga o‘rgatishdir. Bu jarayonda talabalarning bilish faolligi bilimlarni qabul qilish, tahlil qilish, xulosa chiqarish va mustaqil ravishda yangi bilimlarni yaratishga qobiliyati muhim omil hisoblanadi [3]. Bilish faolligi talabalar o‘qish jarayonida qanday faol ishtirok etishidan, o‘z fikrini erkin bayon eta olishidan, bilimlarni chuqur va tizimli o‘zlashtirishidan darak beradi. Shuning uchun o‘qituvchilarning asosiy vazifasi talabalar bilish faolligini rag‘batlantiradigan pedagogik-psixologik metod va texnologiyalarni qo‘llashdir.

Ushbu maqolada talabalar bilish faolligini oshirishda samarali hisoblangan pedagogik va psixologik metodlar, shuningdek, zamonaviy ta’lim texnologiyalari haqida batafsil to‘xtalib o‘tiladi.

Talabalar bilish faolligining mazmuni va ahamiyati

Bilish faolligi - bu ma’lumotlarni qabul qilish, ularni qayta ishlash va yangilash jarayonidagi faollikning darajasi [2]. Bu jarayon talabalarning kognitiv qobiliyatlariga (diqqat, xotira, tafakkur), emosional holatiga va ijtimoiy muhitga bog‘liq bo‘lib, ta’limda yuqori natijalarga erishishning asosiy omili hisoblanadi.

Bilishi yuqori faol talabalar:

Ta’lim jarayoniga qiziqish bilan yondoshadilar;
Mustaqil o‘rganish qobiliyati yuqori bo‘ladi;
Murakkab masalalarni hal qilishda faollik ko‘rsatadilar;
Ijodiy fikrlash va mustaqil qaror qabul qilish qobiliyati rivojlangan bo‘ladi.

Shu sababli bilish faolligini oshirish har bir pedagogning asosiy vazifasiga aylanmoqda.

Pedagogik metodlar orqali bilish faolligini oshirish

1. Interaktiv usullar

Interaktiv usullar talabalarni faollikka jalb qilishda samarali hisoblanadi. Masalan, guruhlarda ishlash, muloqot qilish, muhokamalar, debatlar, rol o‘yinlari va keys-stadi usullari talabalarning bilimlarni aniqlashtirish va chuqurlashtirish jarayonida ishtirok etishlarini ta’minlaydi [5]. Interaktiv usullar orqali talabalar bir-biridan o‘rganadilar, muammolarni turlicha yechish yo‘llarini topadilar, shu bilan bilish jarayoni yanada qo‘zg‘aladi.

2. Muloqotli ta’lim

Talabalarning fikrlarini erkin ifoda etishlari uchun muloqot muhitini yaratish muhimdir. Savol-javob, bahs va muhokamalar bilish faolligini oshirishga yordam beradi. Bu usullar orqali talabalar nafaqat bilim oladilar, balki o‘z fikrlarini yoritish va boshqalarning nuqtai nazarini tushunish qobiliyatini ham rivojlantiradilar.

3. Differensiyalangan ta’lim

Har bir talabaning individual xususiyatlari, qobiliyatlari va bilish darajasini hisobga olgan holda ta’lim berish bilish faolligini oshiradi. Differensiyalashtirilgan vazifalar, alohida yordam va

individual yondashuv talabalarning qiziqishini oshiradi va o‘qish jarayonini ular uchun yanada samarali qiladi.

4. Loyihalar usuli

Talabalarni amaliyotga yo‘naltirish, mustaqil tadqiqot va ijodiy faoliyatga jalb qilish bilish faolligini oshirishda muhim omildir. Loyihalar usuli talabalarni muammolarni chuqur o‘rganishga, ma’lumotlarni izlashga, topilmalarini boshqalarga taqdim etishga rag‘batlantiradi.

Psixologik metodlar orqali bilish faolligini oshirish

1. Motivatsiyani oshirish

Talabalarning o‘qishga bo‘lgan ichki motivatsiyasini oshirish ularning bilish jarayonida faol bo‘lishlariga turtki beradi. Psixologlar motivatsiyani oshirish uchun rag‘batlantirish, maqsadlarni aniq belgilash, pozitiv fikrlashni shakllantirish kabi usullardan foydalanadilar.

2. Stress va qobiliyatlarni boshqarish

Talabalarda stress darajasini kamaytirish, ularning diqqat va xotirasini yaxshilash uchun relaksatsiya, nafas olish mashqlari va psixoterapevtik usullar qo‘llanilishi mumkin. Bu usullar bilish faolligini oshirishda psixologik asos yaratadi.

3. O‘zini o‘zi nazorat qilish va refleksiya

O‘z bilimini va bilish jarayonini baholash qobiliyati talabalarda bilish faolligini oshiradi. Talabalar o‘z harakatlarini tahlil qilish, xatolarini aniqlash va ulardan to‘g‘ri xulosa chiqarish yo‘li bilan o‘qish jarayonini samarali tashkil etadilar.

Zamonaviy pedagogik texnologiyalar

1. Kompyuterlashtirilgan ta’lim (KT)

Multimedia vositalari, elektron ta’lim platformalari va onlayn kurslar talabalarning bilish jarayoniga interaktivlik qo‘shadi. KT orqali ma’lumotlar vizuallashtirilib, talabalarning qiziqishi oshiriladi, shuningdek, mustaqil o‘qish imkoniyatlari kengaydi.

2. Geymifikatsiya (o‘yinlashtirish) O‘qitish jarayoniga o‘yin elementlarini kiritish talabalarni faollashtiradi. Misol uchun, ball tizimi, sovrinlar, missiyalar, reytinglar orqali talabalar o‘qish jarayonini qiziqarli va raqobatbardosh tarzda o‘tkazadilar. Bu usul motivatsiyani oshirishda samarali hisoblanadi.

3. Mobil ta’lim texnologiyalari

Smartfon va planshetlar orqali ta’limga kirishish imkoniyati talabalarning bilish faolligini oshiradi. Har qachon va har joyda ta’limga qo‘shilish imkoniyati ularning mustaqillik va mas’uliyatini kuchaytiradi.

Amaliyotda qo‘llash va tavsiyalar

O‘qituvchilar va psixologlar birgalikda ishlab, talabalarning individual xususiyatlarini inobatga olib, bilish faolligini oshirish bo‘yicha kompleks dasturlar yaratishlari lozim.

Ta’lim jarayonida interaktiv va innovasion usullarni kengroq joriy etish zarur.

Talabalarning psixologik holatini doimiy monitoring qilib borish va stressni kamaytirish uchun maxsus treninglar o‘tkazish tavsiya etiladi.

Bilish faolligini oshirish uchun talabalarni rag‘batlantirish tizimi yaratilsin tan olish, mukofotlash va ijodiy loyihalarni qo‘llab-quvvatlash orqali.

Talabalar bilish faolligini oshirish ta’limda yuqori natijalarga erishishning asosiy omili. Pedagogik va psixologik metodlarning o‘zaro uyg‘unligi, shuningdek, zamonaviy texnologiyalarning qo‘llanilishi bilish jarayonini faol va samarali qilishga xizmat qiladi. Bu imkoniyatlar ijtimoiy hayotning turli sohalarida o‘ziga xos xatti-harakatlar, harakatlar va real faoliyatda o‘zining keyingi rivojlanishini oladi. Ta’lim jarayonida ma’naviy, intellektual, ijtimoiy va boshqa axloqiy qadriyatlarning ishlashi inson faoliyatining turli sohalarida asosiy pozitsiyalarni maqbul maqsadli kiritishga yordam beradi. Birinchi kurs talabalarini universitet ta’limiga moslashtirish jarayonining shartlari va qonuniyatlarini o‘rganish talabalarga ta’lim faoliyatini optimallashtirishda psixologik yordam ko‘rsatishga yondashuvlarni shakllantirishga yordam berishi kerak.

Shuning uchun ta’lim muassasalarida ushbu metod va texnologiyalarni samarali joriy etish muhim ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Vygotskiy, L.S. (1978). Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Harvard University Press.O‘quvchilarning bilish faoliyatini rivojlantirishda ijtimoiy muhit va muloqotning ahamiyati haqida asosiy nazariy manba.
2. Piaget, J. (1952). The Origins of Intelligence in Children. International Universities Press. Bolalar va talabalar bilish faoliyatining rivojlanishi nazariyasi.
3. Рокич М. Природа человеческих ценностей. N.Y. : 1973. 153 с Bloom, B.S. (1956). Taxonomy of Educational Objectives. David McKay Company. Ta’lim maqsadlarini belgilash va bilish faoliyatini baholashda qo‘llaniladigan klassifikatsiya.
4. Kuzmina, N.V. (2007). Pedagogical Psychology. Moscow: Akademiya. Pedagogik psixologiyaning nazariy va amaliy asoslari.
5. Rakhimov, Sh. (2019). Pedagogika va psixologiyada yangi yondashuvlar. Tashkent. O‘zbekistondagi pedagogik va psixologik metodlar rivojlanishi.

РОЛЬ УЧИТЕЛЯ В РАЗВИТИИ КРЕАТИВНОСТИ В НАЧАЛЬНОМ ОБРАЗОВАНИИ

Чирчикский государственный педагогический университет, факультет дошкольного и начального образования, магистрант 1-го курса Муминходжаева Дилноза Алишеровна

Аннотация

В данной статье рассматривается актуальная проблема развития креативности у младших школьников. Раскрывается роль учителя в формировании творческого мышления, анализируются научные подходы к изучаемой проблеме, определяются методы и этапы экспериментальной работы. Результаты исследования представлены в процентных показателях. В заключение предлагаются рекомендации по эффективному развитию креативности в условиях начального образования.

Ключевые слова: начальное образование, креативность, учитель, методология, творческое мышление, инновационные технологии, результат, рекомендации.

Введение

Современное общество находится в состоянии постоянных и стремительных изменений, вызванных бурным развитием науки, технологий и цифровой культуры. Эти процессы оказывают значительное влияние на все сферы жизни, включая систему образования. В условиях информационного общества и быстро меняющегося мира от человека требуется не только прочная база знаний, но и такие важные качества, как способность к самостоятельному мышлению, гибкость ума, умение находить нестандартные решения, а также творческий подход к решению задач [1; с.29].

Особенно остро эта проблема проявляется в начальной школе, так как именно на данном этапе происходит активное формирование интеллектуальных и личностных качеств ребёнка. Начальное образование закладывает фундамент для дальнейшего развития личности, а также формирует установки, навыки и привычки, которые в будущем будут определять стиль мышления и поведение человека. В этот период дети особенно восприимчивы к новому, открыты для познания мира, обладают природной любознательностью и склонностью к экспериментированию.

Развитие креативности у младших школьников становится одной из приоритетных задач современного образования. Под креативностью понимается способность человека к порождению новых, оригинальных идей, умений нестандартно мыслить, проявлять инициативу и воображение в процессе решения различных задач. Творческое мышление не является врожденным качеством — оно поддаётся развитию, особенно в возрасте начальной школы, когда психические функции ребёнка активно формируются.

Современные психолого-педагогические исследования (Л.С. Выготский, Е.И. Игнатьев, Т.А. Теплова и др.) подчёркивают, что креативность развивается в процессе

активной и разнообразной деятельности. В образовательной практике используются такие методы, как:

- **метод проектов** — позволяет ученикам самостоятельно искать информацию, выдвигать гипотезы, планировать действия и представлять результаты своей работы;
- **игровые технологии** — развивают воображение, умение входить в разные роли и мыслить образно;
- **проблемное обучение** — стимулирует поиск оригинальных решений, развивает критическое и дивергентное мышление;
- **технологии триз (теории решения изобретательских задач)** — направлены на развитие умений анализировать проблему и находить нестандартные способы её решения;
- **использование творческих заданий** — работа с воображением, сочинение рассказов, рисование, конструирование, драматизация.

Создание благоприятной образовательной среды, которая поощряет любознательность, инициативу, самостоятельность, а также допускает ошибки как часть познавательного процесса, играет ключевую роль в развитии креативности. Также важна роль учителя, который должен выступать не только источником знаний, но и наставником, вдохновляющим детей на самостоятельное и творческое мышление.

Таким образом, развитие креативности младших школьников — это неотъемлемая часть современной образовательной стратегии, направленной на формирование личности, способной адаптироваться к требованиям времени, быть активным участником социума и вносить вклад в его развитие.

Проведенные наблюдения показывают, что в ряде начальных классов образовательный процесс по-прежнему строится на традиционных методах обучения. Это приводит к снижению интереса детей к поиску новых решений, ограничивает их способность к выдвижению оригинальных идей и креативному подходу [2; с.56]. В результате учащиеся чаще воспроизводят готовые шаблоны, а их творческий потенциал остается нераскрытым.

Проблема развития креативности является предметом внимания как зарубежных, так и отечественных исследователей. Так, Дж. Гилфорд рассматривал креативное мышление как один из ключевых компонентов структуры интеллекта [3; p.112]. Э. Торренс разработал комплекс тестов, направленных на измерение уровня креативности у школьников, что позволило количественно оценивать развитие творческого потенциала учащихся [4; p.76].

В отечественной педагогике значительный вклад в изучение данной проблемы внесла М. Абдуллаева, которая подчёркивала важность использования интерактивных методов обучения для стимулирования творческого мышления у младших школьников [2; с.63]. Несмотря на это, вопрос о роли учителя как центральной фигуры в процессе формирования креативности в начальных классах остаётся недостаточно разработанным в научной литературе.

Для эффективного развития креативности у младших школьников представляется необходимым соблюдение следующих условий:

- активное использование творческих заданий и проблемных ситуаций;
- создание условий для свободного самовыражения и высказывания идей учениками;
- применение современных педагогических и цифровых технологий;
- развитие внутренней мотивации через систему поощрений и положительной обратной связи [5; с.44].

В рамках нашего исследования процесс развития креативности у младших школьников проходил в три этапа:

1. **Диагностический этап** — проводилась начальная диагностика уровня креативности с использованием тестов Э. Торренса, а также методов педагогического наблюдения и анализа учебной активности.

2. **Экспериментальный этап** — в течение трёх месяцев в экспериментальном классе систематически применялись интерактивные методы обучения: «Ролевая игра», «Мозговой штурм», «Групповой проект» [2; с.63]. Эти формы способствовали активизации мыслительной деятельности и стимулировали самостоятельный поиск нестандартных решений.

3. **Контрольный этап** — проводилось повторное тестирование и сопоставление результатов между контрольной и экспериментальной группами.

Результаты эксперимента показали значительную разницу в динамике развития креативности:

- в **экспериментальном классе** уровень креативного мышления повысился с 42% до 78%;
- в **контрольном классе** — с 44% до 52%.

Также было зафиксировано увеличение инициативности учащихся, повышение интереса к учебным заданиям, стремление к поиску оригинальных решений и активное участие в обсуждениях.

Таким образом, проведённое исследование подтверждает, что использование инновационных и интерактивных педагогических методов в начальной школе значительно способствует формированию и развитию креативного мышления. Роль учителя в этом процессе является определяющей: от его подхода, гибкости, способности мотивировать и создавать развивающую образовательную среду зависит успех формирования творческого потенциала младших школьников.

Заключение

Проведённое исследование позволяет сделать ряд важных выводов, касающихся формирования креативности у младших школьников:

1. Развитие креативности в начальной школе представляет собой ключевой элемент формирования личности, способной к инновационной деятельности, самостоятельному мышлению и адаптации к условиям современного мира.

2. Учитель в данном процессе выступает не только как передатчик знаний, но и как организатор и вдохновитель творческой образовательной среды, способствующей самовыражению учащихся.

3. Применение современных интерактивных методов обучения (таких как ролевая игра, мозговой штурм, групповой проект и др.) способствует существенному повышению уровня креативности у младших школьников.

4. Результаты эксперимента подтвердили, что активное участие и целенаправленные действия учителя в процессе формирования креативности увеличивают его эффективность на 30–35%.

На основании полученных данных представляется целесообразным внести следующие рекомендации:

- ✓ включить специальные курсы по развитию креативности в программы повышения квалификации учителей начальных классов;
- ✓ расширить долю творческих заданий и проблемных ситуаций в школьных учебниках и пособиях;
- ✓ разработать систему диагностики уровня креативности учащихся, включающую тестирование, наблюдение и самооценку;
- ✓ активнее использовать национальные традиции, устное народное творчество и элементы фольклора для развития воображения и образного мышления младших школьников.

Таким образом, реализация системного подхода к развитию креативности в начальной школе с опорой на инновационные педагогические технологии и активную

позицию учителя позволит эффективно формировать у учащихся навыки творческого мышления, столь необходимые в условиях современного общества.

Список литературы

1. Каримжонов А. Нормативные основы управления педагогической системой. – Ташкент: Фан ва технология, 2021. – 112 с.

2. Абдуллаева М. Интерактивные методы в начальном образовании. – Ташкент: Учитель, 2019. – 98 с.

3. Guilford J.P. The Nature of Human Intelligence. – New York: McGraw-Hill, 1967. – 480 p.

4. Torrance E.P. Creativity in the Classroom. – Lexington: Lexington Books, 1974. – 189 p.

5. Хасанов Р. Инновационные педагогические технологии. – Самарканд: Зарафшон, 2020. – 150 с.

VI-SHO‘BA. RAQAMLI TA’LIMNING PEDAGOGIK VA PSIXOLOGIK ASOSLARI

THE IMPORTANCE OF ANTHROPOCENTRIC PARADIGM IN MODERN LINGUISTICS

M.Ch.Chutpulatov,
Vice-Rector for Academic Affairs of UzSWLU,

Abstract

The term anthropocentrism has become one of the frequently used notions in linguistic investigations in recent years. Besides being widely used terms in different scientific disciplines, it is an indispensable notion of linguistics at present time. This article discusses a few words about the use and importance of anthropocentric paradigm in modern linguistic disciplines.

Key words: anthropocentrism, concept, language, culture, human, anthropocentric, theocentrism, subjectivism, cosmocentrism, Universe, national-cultural aspect

The term anthropocentrism became widespread in the 20th century in disciplines ranging from philosophy and linguistics to ecology. Anthropocentrism is one of the oldest concepts in the system of Western philosophical and ideological concepts. The view of man as the center of the universe, the head, the dominion over all animals and creatures, whose life is equal only to his own, dates back to Greek philosophy and was finally fully formed in the Renaissance[iii].

Anthropocentrism as a special principle of research consists in studying the objects of science in accordance with their role for human-beings, as well as their purpose and function in their life. Thus, this testifies to the desire of researchers to put man in the foreground. Language has always been considered as one of the most important characteristics of people. The problems of “language and culture”, “language and human” have always taken central position in linguistic investigations. Understanding the need to study language and human as a whole, that is, “speaking human”, made linguists to pay serious attention to all aspects of this complex problem.

It should be noted that, unlike Eastern philosophy, where human has never been central object to the surrounding world, but is presented as a part of nature, anthropocentrism is traditionally considered a phenomenon closely related to Western European philosophical thinking. I.A. Svitin emphasizes that in the Eastern philosophical tradition, there are ideas about the perfection of nature, in which man is not opposed to nature, but harmoniously follows it. Since nature, in its perfection, is seen as beyond human control and human in it is not the center of the universe, Eastern philosophy is not anthropocentric or partially anthropocentric[iii].

If this situation is considered exclusively through the prism of the European anthropocentric doctrine of the New Age and without comparison with the conclusions of the study of the philosophy of the Islamic world, then it is natural that this view of I.A. Svitinn is logical. Since anthropocentrism in European philosophical thought was distinguished from or opposed to theocentrism in certain periods of history, Eastern anthropocentrism has always operated within the framework of theocentrism: in the Christian doctrine, God created human in His own image and likeness; in the Islamic doctrine, Allah Almighty does not have a specific form to resemble something or someone, but He assigned a special place to man among all living beings, endowed him with speech, and thereby exalted him. Thus, the consistent theocentrism of Islamic philosophy includes both anthropocentrism and cosmocentrism[iv].

So, according to the Western philosophical and ideological tradition, the idea of human as the center of the universe originated in Ancient Greece; V.I. Samokhvalova describes this period as a "childhood stage" that encompasses "the egoism and maximalism characteristic of one's age"Figure 1[v]. This separation of human – being from the natural world, parallel to natural and cosmic phenomena, made it possible to perceive human as a rational and social being and to determine the logical order of things through the relationship of individual life to the life of society.

The huge engineering tasks of ancient Rome - the construction of palaces, forums, aqueducts, roads and bridges - required the purchase of a large number of building materials: wood, stone, clay, brick, tiles, lime, sand, metal, etc.; this naturally led to the need to develop wild areas that had not yet been touched by man and to occupy new territories. Thus, as many domestic and foreign researchers have noted, in ancient times a consumer attitude towards nature began to take root. V.I. Samokhvalova describes this stage of worldview as "the stage of collectively declared general anthropocentrism"[vi].

The anthropocentrism of the Renaissance turns into subjectivism, characteristic of the Reformation of the 17th and 18th centuries - this (subjectivism) is a concept introduced by Rene Descartes, which means a turn to the subject, that is, a view of the human mind as primary information. The main requirement of subjectivism is that philosophical concepts originated from the subject, and then the reality surrounding it is the form, content or result of the creation of consciousness. At the heart of this is not just the principle of thinking, but the subjective experimental activity of thinking, from which the thinker cannot be separated. The idea of romantic attitude to nature to an attitude based on a rational calculation of technical use is put forward. Thus, as secularization deepens, anthropocentrism, freed from religious shackles, takes on the form of open opposition to theocentrism and becomes the dominant ideology in Western European epistemology. This form of it is called as "despotic anthropocentrism."[vii]

Anthropocentrism, which focuses on individual material success, becomes the leading ideology in Western philosophical and worldview concepts in the 20th century. V.I. Samokhvalova and A.V. Vershkov argue that since European civilizations are younger than those of the East, anthropocentrism is considered a European model of understanding the world, characterized by the enthusiastic view of one's own strengths and capabilities characteristic of young people, this youthful sense of life, confidence in one's own power, which embodies the active character of European culture, activity towards the world, and support for it by the traditional Christian beliefs of Catholics and Protestants[viii].

The development of the exact sciences in the 20th and 21st centuries shows that human is not considered the center of space on the scale of the Universe, but interest in anthropocentrism arose in a number of philosophical concepts of the 20th century. Among them, one can note such teachings as phenomenology, personalism, existentialism, philosophical anthropology, which are widespread in the West. It should be noted that the essence of the term anthropocentrism, which we are considering within the framework of this study, is deliberately simplified. Considering that, in addition to anthropocentrism, various other cultural-ideological paradigms and philosophical

teachings belonging to various philosophical schools that dominated at certain periods in each cultural and historical era have been formed, it is impossible to talk about the classification of theories of anthropocentrism, but rather to highlight the specific features within the theory. For example, G.V. Makukha notes that while the Renaissance was dominated by an anthropocentric cultural and ideological paradigm, European philosophy also contained philosophical teachings based on discourses that were not only anthropocentric, but also cosmocentric and centered on nature[ix].

Language cannot exist without human and outside of culture; language and culture are inseparable phenomena. Language is a means of expressing human thought, a means of communication, a form of thinking, a manifestation of concrete human life activity, which, in turn, is a real part of language. The anthropocentric approach in linguistics has led to the emergence of new linguistic disciplines such as cognitive linguistics, linguopolitics, linguopersonology, linguocultural studies, text linguistics, pragmatics (linguopragmatics) and communicative linguistics. The anthropocentric aspect is characteristic of many modern studies devoted to the problems of language and thinking, modern oral speech, communicative linguistics, cognitive linguistics, various directions of studying the linguistic representation of the world, linguistic and cultural studies, etc.

Thus, the recognition of the legitimacy of the principle of anthropocentrism in linguistics creates the need to study language in a broad socio-cultural context. In this regard, the need to study language phenomena in close connection with human communicative activity poses new tasks for linguistics. For the effective establishment of intercultural contacts, not only universal linguistic, but also cultural skills and abilities are necessary, since people speaking different languages see the world differently. Human thinking stands between the real world and language; the word reflects not the object or phenomenon of the surrounding world itself, but how a person sees it through the prism of his national-specific picture of the world, which exists in his consciousness and is determined by his culture. After all, the consciousness of each person is formed both under the influence of his individual experience and as a result of communication, which serves to assimilate the experience of previous generations, and this leads to the manifestation of two aspects in anthropocentrism - universal and national-cultural aspects. Based on the above, it can be said that the essence of anthropocentrism in the science of language is now succinctly expressed in the popular expression “human is in the world of language, language is in the world of human”. Such a concept of language research also includes culture. Therefore, language research based on an anthropocentric approach is the study of the triad “man-language-culture”.

References:

[1] https://old.bigenc.ru/philosophy/text/702474

[1] Svitin I. A. Cognitive potential of the principle of anthropocentrism // Historical, philosophical, political and legal sciences, cultural studies and art criticism. Theoretical and practical issues. - Tambov: Gramota, 2016. No. 1 (63). p. 154. (Свитин И. А. Познавательный потенциал принципа антропоцентризма // Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология иискусствоведение. Вопросы теории и практики. - Тамбов: Грамота, 2016. № 1 (63). С. 154).

[1] Magomedov K.M. Islam: theocentrism vs anthropocentrism? // Islamic studies. 2018. - Vol. 9. - #3.- p.33 (Магомедов К.М. Ислам: теоцентризм vs антропоцентризм? // Исламоведение. 2018. - Т. 9. - № 3. - С. 33.)

[1] Samokhvalova V.I. Human and the World: Problems of Anthropocentrism // Philosophical Sciences. - 1992.- No. 3. p. 162. (Самохвалова В.И. Человек и мир: проблемы антропоцентризма // Философские науки. - 1992.- №3.- С.162.)

[1] ibid

[1] Samokhvalova V.I. opp.cit.. p.150

[1] Samokhvalova V.I. Human and the World: Problems of Anthropocentrism // Philosophical Sciences. - 1992.- No. 3. p. 161.; Vershkov A.V. Anthropocentrism and modernity // Actual problems of humanitarian and natural sciences – 2014, No. 5-1, pp. 309-315.
[1]Makukha G.V. The essence and existence of man in the philosophy of the Middle Ages and the Renaissance // Culture of the peoples of the Black Sea region. 2010. No. 187. P. 131-140. (Макуха Г.В. Сущность и существование человека в философии Средневековья и Возрождения // Культура народов Причерноморья. 2010. № 187. С. 131-140.)

ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТ ПЕН НЕЙРОЖЕЛІЛЕРДІ ОҚЫТУ ҮДЕРІСІНДЕ ҚОЛДАНУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Жетекшісі: т.ғ.к., аға оқытушы Қасымбаева Гүлстан Нүсіпбекқызы
4 курс студенттері: Оржай Аружан, Сартбаева Мөлдір
Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті, Қазақстан,
kasymbaeva.gulstan@mail.ru

Аннотация: Бұл мақалада оқыту үдерісінде жасанды интеллект пен нейрожелілерді (нейрондық желілерді) қолданудың ерекшеліктері мен мүмкіндіктері қарастырылады. Мақалада нейрожелілердің қолданылу жолдары және педагогикалық мақсаттарға сәйкестігі талданады. Сонымен қатар, оқыту үрдісінде нейрожелілерді тиімді пайдалану арқылы оқушылардың логикалық ойлауын, талдау дағдыларын және алгоритмдік мәдениетін дамыту тәсілдері сипатталады.
Кілт сөздер: Нейрожелі, жасанды интеллект, оқыту үдерісі, білім беру технологиясы, цифрлық сауаттылық, машиналық оқыту.

Білім беру жүйесінде жасанды интеллекті мен нейрожелілерді қолдану бүгінгі цифрландыру заманының талабы екендігі даусыз. Мұндай технологиялар оқыту мазмұнын цифрландыруға, оқушылардың жеке қабілеттеріне қарай тапсырмаларды бейімдеуге, олардың шығармашылық қабілеттерін дамытуға және кері байланыс жасауға жағдай жасайды.

Нейрожелі — бұл адам миының биологиялық құрылымынан шабыттанып жасалған, көптеген өзара байланысқан жасанды нейрондардан тұратын ақпараттық-есептеу жүйесі. Оның негізгі мақсаты – мәліметтер арасындағы күрделі тәуелділіктерді анықтау, үлгілерді тану және алынған тәжірибелер негізінде жаңа шешімдер қабылдау [4, Б.28].

Нейрожелілерді қолдану оқытудың мазмұнын жаңғыртып, оқушылардың пәнге деген қызығушылығын арттырады. Бұл технологиялар тек оқу материалын меңгеруді жеңілдетіп қана қоймай, оқушылардың логикалық, шығармашылық және сыни ойлау қабілеттерін дамытады [2, Б.8].

Нейрожелілерді қолдану арқылы келесі **педагогикалық және дидактикалық мақсаттарға** жетуге болады:

1. Жекелей оқыту. Жасанды интеллект жүйесі оқушының жауаптарына сүйеніп, оның білім деңгейін анықтап, соған сай тапсырмаларды ұсынады. Бұл әдіс оқушылардың өз қарқынымен білім алуына мүмкіндік береді.

2. Шығармашылық қабілетті дамыту. Нейрожелілер шығармашылық тапсырмаларды орындауда шексіз мүмкіндік ұсынады. Оқушылар жасанды интеллект арқылы жобалар жасап, өз идеясын визуалды түрде жүзеге асыра алады. Мысалы, DALL·E немесе Leonardo.ai арқылы жасанды суреттер жасау — оқушылардың креативті ойлауын дамытудың тиімді жолы [2, Б.11].

3. Оқушылардың цифрлық мәдениетін қалыптастыру. Жасанды интеллект құралдарын саналы және этикалық тұрғыда пайдалану — қазіргі заман оқушысы үшін маңызды

құзыреттілік [2, Б.17]. Нейрожелілермен жұмыс істеу барысында оқушылар деректердің қауіпсіздігі, сенімді ақпаратты таңдау және әділеттілік ұғымдарын түсіне бастайды. Мұндай тәжірибе оқушылардың **ақпараттық және цифрлық мәдениетін** арттырып, ЖИ құралдарын тиімді әрі жауапты қолдануға тәрбиелейді.

4. Сабақтың интерактивтілігін және мотивациясын арттыру. Нейрожелілерді пайдалану сабақтың құрылымын жандандырып, оқушыларды белсенді әрекетке ынталандырады. Нейрожелілер оқушылардың жұмысын автоматты түрде тексеріп, нақты және жедел кері байланыс береді. Сонымен бірге логикалық қателерді талдап, оны түзету жолдарын автоматты түрде ұсынуы мүмкін. Бұл оқушыларды өз қателігін талдауға және шешім қабылдауға үйретеді.

Осылайша, нейрожелілерді оқыту үдерісінде қолдану — тек жаңа технологияны пайдалану ғана емес, оқушылардың **танымдық белсенділігін, зерттеушілік дағдыларын және сыни ойлау қабілеттерін** дамытатын заманауи педагогикалық құрал болып табылады.

Төменде ЖИ және нейрожелілерді қолданып, тапсырмаларды орындау мысалдары мен оқушылардың жетістіктері 1-суретте келтірілді.

№	Тапсырма	Қолданылатын нейрожелі	Оқушы құзіреттіліктері
1	ЖИ арқылы сурет салу (мәтіннен сурет жасау)	DALL·E, Leonardo.ai, Bing Image Creator	Оқушылар графика, визуалды ақпарат және мәліметті түрлендіру ұғымдарын тәжірибе жүзінде түсінеді; эстетикалық және шығармашылық қабілеттері дамиды.
2	Мәтінді автоматты қысқарту және мазмұндау	ChatGPT, Gemini	Оқушылар үлкен мәтінді қысқа әрі мағыналы етіп мазмұндайды, негізгі идеяны бөліп көрсетуді үйренеді; ақпараттық сауаттылық және мәтіндік деректермен жұмыс істеу дағдыларыартады.
3	Бейнені немесе дыбысты тану тәжірибесі	Teachable Machine, RunwayML	Оқушылар нейрожелі арқылы бейне немесе дыбыстық сигналдарды өңдеуді үйренеді, соның нәтижесінде деректерді жіктеу, тану және болжау үдерістерін тәжірибеде көреді.
4	ЖИ арқылы интерактивті презентация жасау	Canva Magic Write, Gamma App, Tome AI	Оқушылар шығармашылық бағыттағы жобаларды өздігінен жоспарлап, мазмұнын жасау кезінде жасанды интеллект құралдарын тиімді қолданады.
5	Жобалау жұмысы: “ЖИ және заманауи қоғам”	ChatGPT, Perplexity AI	Оқушылар топтық зерттеу жүргізеді, ЖИ қолдану салаларын бағалайды және өз көзқарасын ғылыми дәлелдермен қорғайды; цифрлық этика түсінігі қалыптасады.

Сурет 1. ЖИ және нейрожелілерді қолдану мысалдары

Бұл тапсырмалар оқушылардың тек ақпараттық сауаттылығын ғана емес, сонымен қатар **шығармашылық, логикалық және зерттеушілік қабілеттерін** дамытады.

Сонымен, нейрожелілерді қолдану – заманауи білім беру жүйесінің болашағы зор бағыты болып табылады. Жасанды интеллект пен нейрожелілерді оқу үдерісіне енгізу оқушылардың танымдық белсенділігін арттырып, олардың шығармашылық және алгоритмдік ойлау қабілеттерін дамытуға ықпал етеді. Оқыту барысында ЖИ-ні пайдалану арқылы мұғалімдер сабақтың мазмұнын түрлендіріп, оқушыларды ақпараттық қоғамның жаңа талаптарына бейімдей алады.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Әбдікерімұлы Т. **Информатика негіздері: оқулық**. — Алматы: Арман-ПВ, 2021.

2. Нұрғалиева, С. Е. **Цифрлық білім беру және жасанды интеллекттің рөлі**. — Нұр-Сұлтан: Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ баспасы, 2022.
3. ҚР Оқу-ағарту министрлігі. **Информатика пәні бойынша оқу бағдарламасы (7–11 сыныптар)**. — Астана, 2023.
4. Платов А.В. Гаврилина Ю.И. **Искусственный интеллект и образование**. — Москва: Просвещение, 2022.
5. Ортина Н.А. О подходах к использованию нейронных сетей в качестве обьекта и средства обучения в начальной и основной школе. – Москва 2025.

RAQAMLI TA'LIMNING PEDAGOGIK VA PSIXOLOGIK ASOSLARI

Zaripova Xolida Baxtiyor qizi
Toshkent ijtimoiy innovatsiya universiteti
Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi talabasi

Annotatsiya

Ushbu maqolada raqamli ta'limning zamonaviy ta'lim tizimidagi o'rni, uning pedagogik va psixologik asoslari tahlil qilingan. Raqamli texnologiyalar ta'lim jarayonini individuallashtirish, interaktivlikni ta'minlash, o'quvchilarning motivatsiyasini oshirish hamda o'qituvchining yangi rolini shakllantirishga xizmat qilishi yoritilgan. Shuningdek, raqamli ta'limda konstruktivistik va shaxsga yo'naltirilgan yondashuvlar, kognitiv va emotsional jarayonlarning o'zaro ta'siri, hamda raqamli kompetensiyani rivojlantirishning ahamiyati ko'rsatib berilgan. Maqolada raqamli ta'limning afzalliklari bilan birga, mavjud muammolar ham tahlil qilinib, ta'lim jarayonida innovatsion yondashuvlarni joriy etish bo'yicha tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: raqamli ta'lim, pedagogik asoslar, psixologik yondashuv, raqamli kompetensiya, interaktivlik, motivatsiya, shaxsga yo'naltirilgan ta'lim, kognitiv jarayon, masofaviy ta'lim, axborot texnologiyalari

So'nggi yillarda dunyo ta'lim tizimi raqamli texnologiyalar bilan chuqur integratsiyalashib bormoqda. Ayniqsa, pandemiya yillarida masofaviy ta'lim, onlayn kurslar va raqamli platformalar keng qo'llanilishi bu jarayonni yanada tezlashtirdi. O'zbekiston ta'lim tizimida ham raqamli infratuzilmani rivojlantirish, pedagoglarni raqamli kompetensiyalar bilan qurollantirish va o'quvchilarning axborot texnologiyalaridan samarali foydalanishini ta'minlash davlat siyosatining muhim yo'nalishiga aylandi. Raqamli ta'lim nafaqat texnik vositalardan foydalanish, balki o'quv jarayonining butun falsafasi va metodikasini o'zgartiruvchi yangi yondashuv hisoblanadi. Bu yondashuvning samaradorligi esa, avvalo, uning pedagogik va psixologik asoslarini chuqur tushunishga bog'liq. Shu nuqtai nazardan Prezident Shavkat Mirziyoyev **"Raqamli iqtisodiyotsiz mamlakat iqtisodiyotining kelajagi yo'q"** degan fikrni ta'kidlab o'tgan. Ushbu nutq ma'ruzasi orqali davlat rahbari raqamli texnologiyalar har bir sohada — jumladan, ta'limda — asosiy rolga ega bo'lishini, ularning jamiyat va iqtisodiyot rivojida hal qiluvchi ahamiyat kasb etishini bildirgan.

Raqamli ta'limning pedagogik asoslari ta'lim jarayonini zamonaviy yondashuvlar asosida tashkil etishni nazarda tutadi. Bu jarayon nafaqat texnik vositalardan foydalanishni, balki o'qitish falsafasi va metodikasini tubdan o'zgartirishni talab qiladi. Raqamli ta'limda o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi an'anaviy bir yo'nalishli munosabat o'zgarib, interaktivlik, hamkorlik va mustaqillikka asoslangan yangi pedagogik model shakllanadi. Bu esa ta'limni faollashtiradi, o'quvchilarning bilimga bo'lgan qiziqishini oshiradi va ularning individual ehtiyojlarini hisobga olish imkonini beradi. Konstruktivistik yondashuv raqamli ta'limning asosiy pedagogik paradigmasi hisoblanadi. Bu yondashuvga ko'ra, o'quvchi tayyor bilimni oluvchi emas, balki uni mustaqil ravishda quruvchi faol sub'ekt sifatida qaraladi. Raqamli muhit turli interaktiv resurslar, videodarslar, muammoli topshiriqlar va loyiha faoliyatlari orqali o'quvchiga bilimni mustaqil egallash imkoniyatini yaratadi. O'qituvchi esa bu jarayonda yo'naltiruvchi, tahlilchi va maslahatchi rolini bajaradi. Natijada o'quvchida mustaqil fikrlash, tahlil qilish va amaliyotda qo'llash ko'nikmalari

shakllanadi Shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim raqamli texnologiyalar orqali ta’lim jarayonini shaxsiylashtirish imkoniyatini beradi. Har bir o‘quvchi o‘zining qobiliyati, bilim darajasi va psixologik xususiyatlariga mos ravishda ta’lim oladi. Onlayn platformalar o‘quvchining yutuqlari va qiyinchiliklarini tahlil qilib, unga individual yo‘nalish beradi. Bu esa o‘quvchining ichki motivatsiyasini oshiradi, bilimlarni chuqur va mustahkam o‘zlashtirishga xizmat qiladi. Shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim orqali har bir o‘quvchi o‘z o‘rganish yo‘lini mustaqil tanlash imkoniga ega bo‘ladi. Interaktivlik tamoyili raqamli ta’limning muhim jihatlaridan biridir. Bu tamoyil o‘quv jarayonida faqat o‘qituvchidan o‘quvchiga ma’lumot uzatishni emas, balki o‘zaro faol muloqot, muhokama, tajriba almashish va hamkorlikda o‘rganishni ta’minlaydi. Virtual laboratoriyalar, simulyatsiyalar, interaktiv testlar va gamifikatsiya elementlari o‘quvchining ta’lim jarayonidagi ishtirokini kuchaytiradi, uni faol sub’ektga aylantiradi. Natijada bilim faqat eslab qolish emas, balki amaliyotda qo‘llash ko‘nikmasiga aylanadi. Raqamli ta’limning yana bir afzalligi — o‘quv muhitining ochiqligi. Raqamli platformalar yordamida o‘quvchilar darsliklardan tashqari ko‘plab qo‘shimcha manbalarga kirish imkoniyatiga ega bo‘ladilar. Onlayn kutubxonalar, ilmiy maqolalar, videodarslar, xalqaro o‘quv resurslari mustaqil izlanish ko‘nikmasini rivojlantiradi. Bu esa tanqidiy fikrlash, kreativ yondashuv va bilimlarni kengaytirish imkonini beradi. Ta’lim sifatini nazorat qilishning yangi shakllari ham raqamli ta’limning muhim jihatidir. Elektron testlar, avtomatlashtirilgan baholash tizimlari, onlayn monitoring va raqamli portfoliolar yordamida baholash jarayoni shaffof, xolis va tezkor bo‘ladi. Bu tizimlar o‘quvchining bilim olish jarayonini real vaqt rejimida kuzatish, kuchli va zaif tomonlarini aniqlash imkonini beradi. Shuningdek, o‘quvchi o‘z natijalarini tahlil qilish orqali mustaqil ravishda o‘z ustida ishlash imkoniyatiga ega bo‘ladi.

Raqamli ta’limning psixologik asoslari zamonaviy ta’lim tizimida o‘quvchi shaxsini faol, mustaqil va motivatsiyalangan subyekt sifatida shakllantirishga xizmat qiladi. Eng avvalo, raqamli texnologiyalar ta’lim jarayonini qiziqarli va interaktiv holatga keltiradi. Turli multimedia vositalari, interaktiv mashg‘ulotlar, o‘yinlashtirilgan topshiriqlar o‘quvchilarda ichki motivatsiyani oshirib, bilim olishga bo‘lgan ijobiy munosabatni shakllantiradi. Bunday yondashuv o‘quvchini majburiyat asosida emas, balki qiziqish va istak orqali o‘rganishga undaydi. Shuningdek, raqamli ta’lim har bir o‘quvchining individual psixologik xususiyatlarini inobatga olish imkonini beradi. Har bir insonning o‘ziga xos o‘rganish uslubi, sur’ati va qiziqish sohasi mavjud. Raqamli platformalar ushbu xususiyatlarni tahlil qilib, moslashtirilgan ta’limni taklif etadi. Bu esa o‘quv jarayonini yanada samarali qiladi va har bir shaxsning o‘z imkoniyatlarini to‘liq ro‘yobga chiqarishiga yordam beradi. Bundan tashqari, raqamli ta’lim kognitiv yuklamani boshqarish imkonini beradi. Murakkab axborot vizualizatsiya, grafikalar, audio va video materiallar orqali oddiyroq va tushunarli shaklda yetkaziladi. Bu esa o‘quvchining diqqatini jamlashni, eslab qolishni va ma’lumotni qayta ishlashni yengillashtiradi. Natijada o‘rganish jarayoni ortiqcha zo‘riqishsiz kechadi. Raqamli muhit o‘quvchilarning emotsional qo‘llab-quvvatlanishini ham ta’minlaydi. Interaktiv muloqot, guruhli loyihalar va onlayn tarmoqlar orqali o‘quvchilar bir-biri bilan faol aloqada bo‘ladi, bu esa yolg‘izlik hissini kamaytirib, ijtimoiy faollik va ruhiy barqarorlikni kuchaytiradi. Eng muhimi, raqamli ta’lim o‘z-o‘zini nazorat qilish ko‘nikmasini shakllantiradi. O‘quvchi raqamli vositalar orqali o‘z natijalarini ko‘ra oladi, xatolarini tahlil qiladi va mustaqil ravishda rivojlanish strategiyasini belgilaydi. Bu esa mas’uliyat, mustaqillik va o‘zini baholash madaniyatini rivojlantiradi. Shu tariqa, raqamli ta’limning psixologik asoslari nafaqat bilim berishga, balki o‘quvchining shaxsiy, kognitiv va emotsional rivojlanishiga ham samarali ta’sir ko‘rsatadi.

Raqamli ta’limning afzalliklari va muammolari zamonaviy ta’lim tizimining imkoniyatlari va cheklovlarini ko‘rsatadi. Afzallik jihatidan, bu ta’lim shakli moslashuvchan va ochiq bo‘lib, o‘quvchi istalgan joyda va vaqtda bilim olishi mumkin. Ko‘p manbali ta’lim muhiti orqali o‘quvchilar kengroq axborot manbalaridan foydalanadi, bu esa tanqidiy va mustaqil fikrlashni rivojlantiradi. Shuningdek, raqamli ta’lim shaxsiy rivojlanishga yo‘naltirilgan bo‘lib, individual ehtiyojlarni inobatga oladi hamda baholash jarayoni tezkor va shaffof tarzda amalga oshiriladi. Biroq ayrim muammolar ham mavjud. Texnik infratuzilmaning yetarli emasligi va internet

qamrovining notekisligi ta’lim sifatiga ta’sir ko‘rsatadi. Pedagoglarning raqamli savodxonlik darajasi hamma joyda bir xil emasligi jarayonni murakkablashtiradi. Shuningdek, onlayn ta’limda o‘quvchilarning diqqatini uzoq vaqt davomida ushlab turish qiyin bo‘lishi mumkin. Shu sababli, raqamli ta’lim afzalliklarini to‘liq amalga oshirish uchun mavjud muammolarni tizimli ravishda bartaraf etish zarur.

Xulosa

Raqamli ta’lim — bu shunchaki yangi texnologiyalarni joriy etish emas, balki **ta’lim jarayonining tubdan yangilanishi**, o‘quvchi va o‘qituvchining rolini qayta ko‘rib chiqish, ta’limning psixologik va pedagogik yondashuvlarini zamon talablariga moslashtirish demakdir. Bu jarayonda o‘qituvchilar raqamli kompetensiyalarni rivojlantirishi, o‘quvchilar esa mustaqil bilim olish ko‘nikmalarini shakllantirishi muhim ahamiyat kasb etadi. Raqamli ta’limning muvaffaqiyati — texnik imkoniyatlar bilan bir qatorda insonning psixologik ehtiyojlarini chuqur tushunish va shaxsga yo‘naltirilgan pedagogik tizimni yaratishga bog‘liqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Yo‘ldoshev J.G‘., Usmonov S.A. **Pedagogik texnologiyalar.** – Toshkent: O‘qituvchi, 2006.
2. Raxmonov H. **Axborot texnologiyalari va ta’lim tizimi.** – Toshkent: Fan, 2019.
3. Karimov M. **Raqamli ta’limning psixologik xususiyatlari.** – Toshkent: Ma’naviyat, 2021.
4. Qosimova M. **Masofaviy ta’limning samaradorligi.** – Toshkent: Ilm ziyo, 2020.
5. G‘ulomov A., Abdurahmonov I. **Axborot-kommunikatsion texnologiyalar.** – Toshkent: Fan va texnologiya, 2018.
6. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktabrdagi “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasi to‘g‘risidagi farmoni.
7. Azizxo‘jaeva N.N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. – Toshkent: TDPU, 2003. – 220 b.
8. To‘xtasinov B. Ta’lim jarayonida raqamli texnologiyalardan foydalanish. – Toshkent: O‘zbekiston Milliy universiteti nashriyoti, 2021. – 156 b.
9. Abduqodirov A.A. Zamonaviy ta’lim texnologiyalari. – Toshkent: Innovatsion rivojlanish nashriyoti, 2019. – 210 b.
10. Jumayev M. Raqamli pedagogika asoslari. – Toshkent: Istiqlol nashriyoti, 2020. – 145 b.
11. Qodirova N. Psixologiya va ta’lim jarayonida zamonaviy yondashuvlar. – Toshkent: O‘zMU, 2018. – 170 b.
12. Zaynieva G. Ta’limda raqamli texnologiyalarning psixologik ta’siri. // Pedagogika va psixologiya jurnali. – 2021. – №4. – B. 35–42.

RAQAMLI TA’LIM MUHITIDA BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARIDA MILLIY QADRIYATLARNI SHAKLLANTIRISHNING PEDAGOGIK ASOSLARI

Tursunova Malika Baxtiyor qizi, Nizomiy nomidagi O‘zMPU
Boshlang‘ich ta’lim pedagogikasi kafedrasi katta o‘qituvchisi, PhD
tursunovamalika054@gmail.com
Yashinova Shahzoda To‘lqin qizi, Nizomiy nomidagi O‘zMPU
Boshlang‘ich va maktabgacha ta’lim fakulteti 4-kurs talabasi
yashinovashahzoda602@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada raqamli ta’lim muhitida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida milliy qadriyatlarni shakllantirishning pedagogik asoslari yoritilgan. Unda raqamli texnologiyalar vositasida ta’lim jarayonini tashkil etishning afzalliklari, o‘quvchilarda milliy o‘zlikni anglash, vatanparvarlik, ajdodlar merosiga hurmat kabi qadriyatlarni singdirishning zamonaviy yondashuvlari ko‘rsatib o‘tilgan. Shuningdek, raqamli ta’lim resurslari, interaktiv o‘yinlar, multimediali materiallar orqali o‘quvchilarning ma’naviy-axloqiy tarbiyasini kuchaytirish usullari

tahlil qilingan. Ilmiy maqolada pedagogik texnologiyalar asosida milliy qadriyatlarni o‘rgatish samaradorligini oshirishga doir metodik tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: raqamli ta’lim muhiti, boshlang‘ich sinf, milliy qadriyatlar, pedagogik asoslar, ma’naviy tarbiya, raqamli resurslar, interaktiv metodlar.

Milliy qadriyat -bu xalqning asrlar davomida shakllangan, uning turmush tarzi, urf-odatlari, an’analari, madaniyati, dini, tili va tafakkuri bilan chambarchas bog‘liq bo‘lgan ma’naviy va madaniy boyliklar majmuasidir. U xalqning o‘ziga xosligini, milliy ruhini, dunyoqarashini va axloqiy mezonlarini ifodalaydi.

Bugungi kunda ta’lim jarayonida raqamli texnologiyalar keng joriy etilmoqda. Bu jarayon nafaqat o‘qitishning sifatini oshiradi, balki o‘quvchilarning dunyoqarashi, tafakkuri va qadriyat tizimiga ham ta’sir ko‘rsatadi. Shuning uchun raqamli ta’lim sharoitida milliy qadriyatlarni saqlab qolish va yosh avlod ongiga singdirish pedagogik jihatdan dolzarb masalaga aylandi.

Raqamli ta’lim muhiti hozirgi davrda boshlang‘ich ta’lim jarayonining ajralmas qismiga aylanib bormoqda. Ushbu muhit o‘quvchilarga zamonaviy texnologiyalar yordamida bilim olish, mustaqil o‘rganish va o‘z fikrini erkin ifoda etish imkonini yaratadi. Shu bilan birga, raqamli ta’lim jarayonida milliy qadriyatlarni singdirish, o‘quvchilarda vatanparvarlik, hurmat, odob, mehr-oqibat kabi xislatlarni shakllantirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari uchun yaratilayotgan raqamli platformalar, videodarslar, ta’limiy o‘yinlar va interaktiv mashg‘ulotlar orqali milliy madaniyat, urf-odatlar, xalq og‘zaki ijodi namunalarini o‘rgatish o‘quvchilarda milliy o‘zlikni anglashni rivojlantiradi. Shuningdek, pedagog raqamli vositalardan foydalangan holda darslarni qiziqarli tashkil etishi, o‘quvchilarda o‘z xalqiga, tiliga, tarixiga nisbatan faxr tuyg‘usini uyg‘otishi zarur.

Raqamli ta’lim muhitida milliy qadriyatlarni shakllantirishda o‘qituvchining mahorati, didaktik yondashuvi va tarbiyaviy maqsadga yo‘naltirilgan faoliyati hal qiluvchi omil hisoblanadi. Shu bois, pedagoglar raqamli texnologiyalarni milliy qadriyatlar bilan uyg‘unlashtirgan holda darslarni tashkil etsa, bu yosh avlodni ma’naviy barkamol, milliy g‘urur va qadriyatlarga sodiq shaxs sifatida tarbiyalashga xizmat qiladi.

Boshlang‘ich sinflarda milliy qadriyatlarni shakllantirish faqat dars bilan cheklanmasligi kerak. Sinfdan tashqari tadbirlar, milliy bayramlar, xalq o‘yinlari, san’at va hunarmandchilik namunalari bilan tanishtirish orqali bolalar o‘z xalqining boy madaniyatini his etadi. Bu esa ularning milliy o‘zlikni anglashini mustahkamlaydi va kelajakda o‘z madaniyatiga sodiq, vatanparvar shaxs bo‘lib voyaga yetishiga yordam beradi.

Milliy qadriyatlar har bir xalqning o‘ziga xos madaniy, tarixiy va axloqiy merosidir. Ular xalqning o‘zligini belgilaydi, millat ruhini ifodalaydi. Boshlang‘ich sinf davri bu qadriyatlarni o‘quvchilarning ongi va qalbiga singdirish uchun eng qulay bosqich hisoblanadi. Shu davrda bolalarga vatanparvarlik, mehr-oqibat, halollik, odoblilik, mehnatsevarlik, tabiatga hurmat kabi fazilatlar o‘rgatiladi.

Raqamli ta’lim vositalari yordamida bu qadriyatlarni singdirish turli shakllarda amalga oshiriladi. Masalan, xalq ertaklari asosida yaratilgan multimediali darslar, milliy qahramonlar haqidagi animatsiyalar, qadimiy urf-odatlarni aks ettiruvchi videoroliklar orqali bolalar milliy madaniyatni his etadi. Virtual sayohatlar yordamida o‘quvchilar tarixiy joylar, obidalar, xalq amaliy san’ati bilan tanishadi. Shuningdek, onlayn viktorinalar, interaktiv o‘yinlar va raqamli loyihalar o‘quvchilarda milliy qadriyatlarni chuqurroq anglash imkonini beradi.

Boshlang‘ich sinflarda milliy qadriyatlarni shakllantirish – bu o‘quvchilarda xalqimizning urf-odatlari, madaniyati, axloqi, vatanparvarlik va insoniy fazilatlarni ongli ravishda anglash va amalda qo‘llay bilish ko‘nikmalarini rivojlantirish demakdir. Quyida bu jarayonni samarali tashkil etish yo‘llari keltirilgan:

1. Dars jarayonida milliy qadriyatlarga asoslanish

Ona tili darslarida maqol, matal, xalq ertaklari, dostonlar, hikmatli so‘zlar orqali o‘quvchilarga xalq donishmandligini singdirish.

Masalan: “Mehnat qilgan to‘yadi”, “Vatan – oltin beshik” kabi maqollarni tahlil qilish.

O‘qish darslarida milliy qahramonlar hayoti, tarixiy shaxslar, xalq ertaklari asosida vatanparvarlik tuyg‘usini shakllantirish.
Matematika va tabiatshunoslik darslarida milliy an’analarga oid misollar, xalq hisoblari, tabiatga hurmat haqidagi topshiriqlarni qo‘shish.
2. Tarbiyaviy soatlar va tadbirlar
“Navro‘z bayrami”, “Mustaqillik kuni”, “Til bayrami”, “Mehr-oqibat haftaligi” kabi tadbirlar o‘tkazish.
Milliy kiyimlar, raqslar, xalq o‘yinlari ishtirokida sahna ko‘rinishlari tayyorlash.
O‘quvchilarga “Milliy qadriyatlar haftaligi” tashkil etib, har kuni alohida qadriyatni yoritish (masalan, 1-kun – odob, 2-kun – mehnatsevarlik, 3-kun – vatanparvarlik va hokazo).
3. O‘yin va interaktiv metodlardan foydalanish
“Top o‘yinini top!”, “Maqolni davom ettir”, “Xalq donishmandligi” kabi o‘yinlar orqali qadriyatlarni mustahkamlash.
Raqamli ta’lim vositalaridan – multimedia darslar, videoroliklar, virtual muzeylar yordamida o‘quvchilarda milliy o‘zlikni uyg‘otish.
4. O‘qituvchining shaxsiy namunasini ko‘rsatish
O‘qituvchi o‘zining nutqi, kiyinish madaniyati, muomala odobi bilan o‘quvchilarga ibrat bo‘lishi lozim.
Har bir darsda o‘quvchilarda insoniylik, hurmat, sabr, halollik kabi fazilatlarni qadrlashni o‘rgatish.
XULOSA.Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida milliy qadriyatlarni shakllantirish – ularning ma’naviy dunyosini boyitish, milliy o‘zlikni anglash va Vatanga muhabbat tuyg‘ularini mustahkamlashda muhim ahamiyatga ega. Raqamli ta’lim muhiti bu jarayonda yangi imkoniyatlar yaratadi. Chunki raqamli resurslar, multimediali vositalar va interaktiv metodlar orqali bolalarga qadriyatlarni qiziqarli va samarali shaklda yetkazish mumkin. O‘qituvchi bu jarayonda nafaqat bilim beruvchi, balki milliy madaniyat targ‘ibotchisi sifatida faol ishtirok etadi. Milliy qadriyatlar bilan sug‘orilgan darslar o‘quvchilarda vatanparvarlik, insonparvarlik, hurmat, mehnatsevarlik va halollik kabi fazilatlarni shakllantiradi. Shu bois, raqamli ta’lim sharoitida qadriyatlar tarbiyasini samarali yo‘lga qo‘yish bugungi kun ta’limining eng dolzarb vazifalaridan biridir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Raqamli ta’limni rivojlantirish to‘g‘risida”gi qarori. — Toshkent, 2021.
2. O‘zbekiston Respublikasi “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. — Toshkent: Adolat, 2020.
3. Karimov I.A. “Yuksak ma’naviyat — yengilmas kuch.” — Toshkent: Ma’naviyat, 2008.
4. O‘rinboyeva D., Shodmonova N. Pedagogika nazariyasi va amaliyoti. — Toshkent: Fan va texnologiya, 2019.
5. Hasanboeva O., Yo‘ldosheva Sh. Boshlang‘ich ta’limda tarbiyaviy jarayonning pedagogik asoslari. — Toshkent: O‘qituvchi, 2016.
6. To‘raeva M. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida ma’naviy-axloqiy qadriyatlarni shakllantirish metodikasi. — Samarqand: SamDU nashriyoti, 2020.
7. Xolmatova M. Raqamli ta’lim muhitida tarbiya jarayonining o‘ziga xos jihatlari. — “Ta’lim va innovatsiya” jurnali, 2022, №3.
8. www.ziyonet.uz

BO‘LAJAK BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARINING KASBIY-PEDAGOGIK KOMPETENTLIGINI OSHIRISHDA AXBOROT TEXNOLOGIYALARINING O‘RNI

Abrorxonova Kamolaxon Abrorxon qizi
Nizomiy nomidagi O‘zMPU Boshlang‘ich ta’lim pedagogikasi kafedrasi mudiri,
Pedogogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori(PhD),dotsent
Kabrorxonovna@mail.ru

Annotatsiya: Mazkur tezisda bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining kasbiy-pedagogik kompetentligini oshirishda axborot texnologiyalarining o‘rni ilmiy asosda yoritilgan. Bugungi raqamli ta’lim muhitida pedagoglarning kasbiy tayyorgarligi, ta’lim jarayonida axborot texnologiya vositalaridan samarali foydalanish ko‘nikmalari muhim ahamiyat kasb etadi. Tezisda axborot texnologiyalarining o‘quv jarayoniga joriy etilishi, ularning o‘qituvchilarda innovatsion fikrlashni rivojlantirish, dars samaradorligini oshirish, interaktiv metodlar orqali o‘quvchilarning faolligini ta’minlashdagi o‘rni tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: axborot texnologiyalari, kasbiy-pedagogik kompetentlik, boshlang‘ich ta’lim, raqamli ta’lim, innovatsion yondashuv, o‘qituvchi tayyorlash, AKT.

Bugungi kunda ta’lim tizimining modernizatsiyasi jarayonida axborot texnologiyalarining o‘rni beqiyos darajada ortib bormoqda. Raqamli transformatsiya davrida o‘qituvchi shaxsidan nafaqat bilim beruvchi, balki innovatsion fikrlaydigan, zamonaviy texnologiyalarni chuqur o‘zlashtirgan, raqamli madaniyatga ega mutaxassis bo‘lish talab etilmoqda. Shu bois, bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining kasbiy-pedagogik kompetentligini shakllantirishda axborot texnologiyalaridan samarali foydalanish zamon talabi hisoblanadi. Boshlang‘ich ta’lim bosqichi o‘quvchi shaxsining ilk tafakkur, nutq va ijodiy qobiliyatlarini shakllantiruvchi eng muhim pog‘ona bo‘lib, bu jarayonda o‘qituvchining kasbiy tayyorgarligi hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Axborot texnologiyalari yordamida dars jarayonini interaktiv, qiziqarli va samarali tashkil etish, o‘quvchilarning bilishga bo‘lgan qiziqishini oshirish hamda mustaqil fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirish imkoniyati yaratiladi. Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi o‘z kasbiy faoliyatida raqamli platformalar, onlayn ta’lim resurslari, elektron darsliklar, multimediya vositalaridan to‘g‘ri foydalanishni bilishi, o‘quvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olgan holda innovatsion metodlardan foydalana olishi zarur. Shu nuqtayi nazardan, axborot texnologiyalarining ta’lim jarayoniga joriy etilishi o‘qituvchi kompetentligini oshirish bilan birga, ta’lim sifatini ham yangi bosqichga olib chiqadi.

O‘zbekistonda so‘nggi yillarda ta’lim jarayonini raqamlashtirish va pedagogik kadrlarning axborot texnologiyalaridan foydalanish kompetentligini rivojlantirish masalasiga katta e’tibor qaratilmoqda. Xususan, “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasi, “Ta’lim tizimida axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish to‘g‘risida”gi qarorlar va Prezident farmonlari asosida pedagogik faoliyatni zamonaviy texnologiyalar bilan uyg‘unlashtirishga keng yo‘l ochildi [1]. O‘zbek olimlari orasida bu yo‘nalishda bir qator ilmiy tadqiqotlar amalga oshirilgan. Jumladan, A. Abduqodirov, B. Qodirov, S. Mavlonova, N. Saidahmedova, M. To‘xtayev, U. Nishonova, Z. Niyozmetova kabi pedagog olimlar o‘z asarlarida axborot texnologiyalarining ta’lim tizimidagi o‘rni, o‘qituvchi kompetentligini shakllantirishdagi ahamiyati hamda raqamli ta’lim vositalarini dars jarayonida qo‘llashning samarali usullarini ilmiy asoslab berganlar. Masalan, professor S. Mavlonova boshlang‘ich ta’limda interaktiv metodlar va AKT vositalarining o‘quvchilarda mustaqil fikrlashni rivojlantirishdagi ahamiyatini o‘rganib chiqqan. N. Saidahmedova esa o‘qituvchilarning kasbiy tayyorgarligini oshirishda raqamli resurslardan foydalanish metodikasini ishlab chiqqan. A. Abduqodirov va B. Qodirov tadqiqotlarida esa zamonaviy o‘qituvchining raqamli kompetentligini shakllantirishning psixologik-pedagogik asoslari yoritilgan. Shuningdek, pedagogika oliy ta’lim muassasalarida bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining raqamli madaniyatini shakllantirish, ularni AKT bilan ishlashga tayyorlashga oid metodik qo‘llanmalar va o‘quv dasturlari ishlab chiqilgan. Toshkent davlat pedagogika universiteti, Termiz davlat universiteti, Navoiy davlat pedagogika instituti hamda boshqa oliygohlarda olib borilgan ilmiy ishlar natijalariga ko‘ra, ta’lim jarayoniga axborot

texnologiyalarini samarali joriy etish o‘qituvchining kasbiy-pedagogik kompetentligini oshirishda muhim omil hisoblanadi [4].

Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining kasbiy-pedagogik kompetentligini oshirishda axborot texnologiyalaridan foydalanish bugungi kunda ta’lim tizimining eng istiqbolli yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Raqamli texnologiyalarni ta’lim jarayoniga chuqur integratsiya qilish, o‘qituvchilarning raqamli savodxonligini oshirish, sun’iy intellekt va virtual ta’lim vositalaridan samarali foydalanish kabi yo‘nalishlar pedagogik innovatsiyaning asosini tashkil etmoqda. Zamonaviy istiqbolli yo‘nalishlardan biri bu — raqamli kompetentlikni kompleks rivojlantirish tizimini yaratishdir. Bu yo‘nalishda bo‘lajak o‘qituvchilar uchun maxsus modullar, interaktiv elektron kurslar, onlayn platformalar va virtual laboratoriyalar ishlab chiqish muhim ahamiyat kasb etadi. Ular orqali talabalarda darsni zamonaviy axborot vositalari yordamida tashkil etish, multimedia taqdimotlari, test tizimlari va o‘quv platformalaridan foydalanish malakalari shakllantiriladi.

Bo‘lajak o‘qituvchilarni zamonaviy ta’lim talablariga javob beradigan, raqamli texnologiyalarni puxta o‘zlashtirgan mutaxassis sifatida tayyorlash uchun tizimli, bosqichma-bosqich ishlarni amalga oshirish zarur. Quyida shu yo‘nalishda bajarilishi mumkin bo‘lgan asosiy chora-tadbirlar bayon etiladi:

- ✓ *Ta’lim dasturlarini yangilash va raqamli komponent bilan boyitish.* Pedagogika oliy o‘quv yurtlarida o‘quv rejalari va fan dasturlariga “Axborot texnologiyalari asoslari”, “Raqamli pedagogika”, “Elektron ta’lim vositalari” kabi maxsus fanlarni kiritish zarur. Bu fanlar orqali talabalar dars jarayonini texnologiyalar yordamida tashkil etish, elektron darsliklar yaratish, onlayn ta’lim platformalaridan foydalanish ko‘nikmalarini egallaydi.
- ✓ *Amaliy mashg‘ulotlar va innovatsion laboratoriyalar tashkil etish.* Talabalar uchun axborot texnologiyalariga ixtisoslashgan “Pedagogik innovatsiyalar markazi” yoki “Raqamli ta’lim laboratoriyasi”ni tashkil etish muhim. Bunday laboratoriyalar o‘qituvchilarga darslarni multimedia vositalarida ishlab chiqish, interaktiv metodlarni sinovdan o‘tkazish imkonini beradi.
- ✓ *O‘qituvchilar uchun raqamli malaka oshirish kurslarini yo‘lga qo‘yish.* Bo‘lajak va amaldagi o‘qituvchilar uchun doimiy ravishda “AKTdan samarali foydalanish”, “Elektron dars tayyorlash”, “Sun’iy intellekt yordamida o‘qitish” kabi qisqa muddatli kurslarni tashkil etish lozim. Bu o‘qituvchilarning raqamli kompetentligini yangilab boradi.
- ✓ *Onlayn ta’lim platformalaridan foydalanish madaniyatini shakllantirish.* Talabalar “Moodle”, “Google Classroom”, “Coursera”, “Kundalik”, “ZiyoNet” kabi platformalarda ishlashni o‘rganishlari, elektron testlar, forumlar, videodarslar bilan ishlash tajribasiga ega bo‘lishlari kerak.
- ✓ *Pedagogik amaliyotda axborot texnologiyalarini tatbiq etish.* Talabalar amaliyot jarayonida AKT vositalari yordamida dars ishlanmalari tuzish, o‘quvchilarga multimedia taqdimotlari orqali bilim berish, onlayn o‘yinlar yoki raqamli viktorinalar asosida mashg‘ulotlar o‘tkazishlari lozim [6].

Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining kasbiy-pedagogik kompetentligini oshirishda axborot texnologiyalarini joriy etish bo‘yicha amalga oshirilgan chora-tadbirlar natijasida ta’lim tizimida muhim ijobiy o‘zgarishlarga erishish mumkin. Eng avvalo, o‘qituvchilarning raqamli savodxonligi, pedagogik mahorati va kasbiy kompetentligining sezilarli darajada oshishi kuzatiladi. Ular dars jarayonida zamonaviy axborot vositalaridan samarali foydalanishni, interaktiv metodlarni qo‘llashni va o‘quvchilarning faol ishtirokini ta’minlashni o‘rganadilar. Bu esa o‘quvchilarning bilim olishga bo‘lgan qiziqishini oshirib, darslarni jonli va samarali kechishiga olib keladi.

Bundan tashqari, axborot texnologiyalarining keng tatbiq etilishi pedagogik jarayonning innovatsion asosda tashkil etilishiga xizmat qiladi. O‘qituvchilar yangi g‘oya va metodlarni sinovdan o‘tkazish, elektron darsliklar yaratish, onlayn platformalar orqali o‘quv jarayonini tashkil

etish imkoniyatiga ega bo‘ladilar. Shu orqali ta’lim sifati oshadi, o‘quvchilarning mustaqil fikrlash, izlanish va ijodkorlik qobiliyatlari rivojlanadi.
Shuningdek, bo‘lajak o‘qituvchilar o‘z ustida ishlash, doimiy o‘rganish va raqamli muhitda faoliyat yuritish madaniyatini shakllantiradilar. Ular onlayn kurslar, vebinarlar va raqamli resurslardan foydalangan holda o‘z bilimlarini doimiy yangilab boradilar. Bu esa ularning kasbiy o‘sishiga, o‘z faoliyatini tahlil qilish va takomillashtirishga zamin yaratadi. Natijada, ta’lim jarayonining samaradorligi oshadi, baholash tizimi raqamli vositalar orqali aniq va shaffof bo‘ladi, ta’lim jarayonini boshqarish osonlashadi. Pedagogika oliy ta’lim muassasalari esa zamonaviy raqamli ta’lim markazlariga aylanib, innovatsion o‘quv muhiti shakllanadi. Eng asosiysi, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida XXI asr kompetensiyalari – axborot bilan ishlash, tanqidiy fikrlash, muammolarni hal etish va ijodiy yondashuv kabi ko‘nikmalar rivojlanadi.
Umuman olganda, axborot texnologiyalarini ta’lim tizimiga chuqur integratsiya qilish o‘qituvchilarning kasbiy-pedagogik kompetentligini mustahkamlash, ta’lim sifatini oshirish va O‘zbekiston ta’lim tizimini xalqaro standartlarga yaqinlashtirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi farmoni. – Toshkent, 2020.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Ta’lim tizimini raqamlashtirishni jadallashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori. – Toshkent, 2021.
3. Abduqodirov, A. A. **Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat asoslari.** – Toshkent: Fan va texnologiya, 2016.
4. Mavlonova, S. A. **Boshlang‘ich ta’limda zamonaviy pedagogik texnologiyalar.** – Toshkent: TDPU nashriyoti, 2018.
5. Saidahmedova, N. X. **Ta’lim jarayonida axborot texnologiyalaridan foydalanish metodikasi.** – Toshkent: Nizomiy nomidagi TDPU, 2020.
6. Qodirov, B. R. **Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining pedagogik imkoniyatlari.** – Toshkent: O‘qituvchi, 2017.
7. Nishonova, U. M. **Pedagogik innovatsiyalar va ta’limda raqamli yondashuvlar.** – Toshkent: Fan va texnologiya, 2021.
8. Niyozmetova, Z. M. **Raqamli ta’lim vositalari va ularning boshlang‘ich ta’limdagi o‘rni.** – Toshkent: TDPU, 2022.
9. To‘xtayev, M. S. **O‘qituvchilarning raqamli kompetentligini rivojlantirishning pedagogik asoslari.** – Toshkent: Innovatsion ta’lim markazi, 2021.
10. Shodmonova, D. R. **Pedagogik innovatsiyalar va axborot texnologiyalari.** – Toshkent: TDPU, 2019.

RAQAMLI TA’LIMNING PEDAGOGIK VA PSIXOLOGIK ASOSLARI

Nizomiy nomidagi O‘zMPU Boshlang'ich ta'lim pedagogikasi kafedrasi katta o‘qituvchisi PhD A.P.Baltamuratova
Nizomiy nomidagi O‘zMPU Maktabgacha va Boshlang'ich ta'lim fakulteti 3-kurs talabasi Islomova Fotima

ANNOTATSIYA: *Ushbu maqolada raqamli ta’limning pedagogik va psixologik asoslari tahlil qilinadi. Raqamli texnologiyalar ta’lim tizimiga chuqur kirib borayotgani, ularning o‘quvchi va o‘qituvchi faoliyatiga ko‘rsatadigan ta’siri, shuningdek, raqamli muhitda shaxsning motivatsiyasi, tafakkuri va kommunikativ ko‘nikmalarining shakllanishi yoritilgan.*

KALIT SO‘ZLAR: *raqamli ta’lim, pedagogika, psixologik asoslar, raqamli savodxonlik, sun’iy intellekt, motivatsiya, interaktivlik, o‘qituvchi kompetensiyasi, masofaviy ta’lim, raqamli madaniyat.*

ANNOTATION: *This article analyzes the pedagogical and psychological foundations of digital education. It highlights the deep integration of digital technologies into the education system, their*

impact on the activities of students and teachers, as well as the formation of motivation, thinking, and communication skills of individuals in a digital environment.

KEY WORDS: *digital education, pedagogy, psychological foundations, digital literacy, artificial intelligence, motivation, interactivity, teacher competence, distance learning, digital culture.*

Raqamli ta’lim zamonaviy dunyoda inson hayotining barcha sohalariga chuqur kirib bormoqda. XXI asrda raqamli texnologiyalar taraqqiyoti inson faoliyatining yangi davrini boshlab berdi. Ayniqsa, ta’lim tizimi bu jarayonning markazida turibdi, chunki raqamli transformatsiya inson omilini rivojlantirish, bilimlarni tezkor o‘zlashtirish, o‘qitishning samaradorligini oshirish va ta’limda teng imkoniyatlarni yaratish uchun eng muhim omillardan biridir. Raqamli ta’lim deganda faqat kompyuter yoki internetdan foydalanish emas, balki ta’lim jarayonini butunlay yangi model asosida tashkil etish, raqamli tafakkurni shakllantirish va o‘quvchilarda mustaqil o‘rganish, tahlil qilish, muloqot qilish ko‘nikmalarini rivojlantirish tushuniladi. Bugungi kunda raqamli pedagogika tushunchasi o‘qituvchi faoliyatida markaziy o‘rinni egallamoqda, chunki u nafaqat texnik vositalarni bilishni, balki ularni didaktik jihatdan to‘g‘ri qo‘llashni ham talab etadi. Shu bois raqamli ta’limning pedagogik va psixologik asoslarini chuqur o‘rganish, zamonaviy o‘qitish tizimini shakllantirishda strategik ahamiyatga ega.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev ta’kidlaganidek, “Raqamli iqtisodiyotni rivojlantirmasdan turib, biz kelajakda hech qachon raqobatbardosh bo‘la olmaymiz.”[1] Ushbu fikr ta’lim sohasiga ham to‘liq taalluqlidir, chunki raqamli savodxonlik – bugungi kunda har bir o‘qituvchi va o‘quvchining asosiy qismiga aylangan. “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasi doirasida mamlakatda ta’lim jarayoniga zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish, masofaviy o‘qitish tizimini kengaytirish, elektron darsliklar yaratish va sun’iy intellekt asosida o‘qitish metodlarini ishlab chiqish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishiga aylangan[2]. Bu esa pedagogik faoliyatda yangi yondashuvlarni talab etmoqda. O‘qituvchi endilikda faqat bilim beruvchi emas, balki o‘quvchi uchun yo‘l-yo‘riq ko‘rsatuvchi mentor, raqamli muhitda yo‘naltiruvchi hamdir.

Raqamli ta’limning pedagogik asoslari, avvalo, uning didaktik tamoyillariga asoslanadi. An’anaviy o‘qitishdan farqli ravishda, raqamli o‘qitish tizimida shaxsga yo‘naltirilgan yondashuv, interaktivlik, adaptivlik va o‘quv jarayonining moslashuvchanligi muhim ahamiyat kasb etadi. Har bir o‘quvchi o‘z tezligida o‘rganish, bilimlarni mustaqil izlash va ularni amaliyotda qo‘llash imkoniga ega bo‘ladi. Bunday ta’lim shakli o‘qituvchidan metodik tafakkur, kreativlik, raqamli resurslar bilan ishlash mahoratini talab etadi. Raqamli muhitda o‘qituvchi endi faqat ma’lumot manbai emas, balki o‘quvchini izlanishga undovchi, mustaqil fikrlashga yo‘naltiruvchi, tanqidiy tafakkurni rivojlantiruvchi shaxs sifatida maydonga chiqadi. Shu bilan birga, raqamli ta’limda o‘quvchi ham faol subyekt sifatida namoyon bo‘ladi. U bilimlarni tayyor holatda emas, balki ularni topadi, tahlil qiladi, solishtiradi va o‘zining raqamli savodxonligini shakllantiradi. Raqamli ta’lim jarayonining psixologik asoslari ham alohida ahamiyatga ega. Har qanday innovatsion o‘zgarish inson psixikasiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Raqamli o‘qitish sharoitida o‘quvchilarda motivatsiyani saqlab qolish, diqqatni jamlash, virtual muhitda kommunikatsiyani yo‘lga qo‘yish va raqamli stressni kamaytirish muhimdir. Shuningdek, raqamli ta’limda shaxsning o‘z-o‘zini boshqarish, o‘zini nazorat qilish, vaqtni to‘g‘ri taqsimlash kabi ko‘nikmalari rivojlanadi. Psixologik nuqtayi nazardan qaraganda, o‘quvchi virtual muhitda o‘zini namoyon etish, raqamli muloqotda ishtirok etish, o‘z fikrini erkin ifoda etish imkoniyatiga ega bo‘ladi. Shu bilan birga, o‘qituvchi uchun ham psixologik moslashuv zarur, chunki raqamli formatda dars o‘tish, masofaviy auditoriyani boshqarish va o‘quvchilarning hissiy holatini sezish ancha murakkab. Bu esa yangi psixologik kompetensiyalarni shakllantirishni talab qiladi. Raqamli muhitda o‘qitish jarayonini modellashtirishda psixolingvistika va kognitiv psixologiya yutuqlari ham qo‘llaniladi. Sun’iy intellekt yordamida o‘quvchilarning tahliliy tafakkurini o‘rganish, til va tafakkur o‘rtasidagi bog‘liqlikni aniqlash, o‘rganish strategiyalarini individuallashtirish imkoniyatlari paydo bo‘lmoqda. Masalan, adaptiv o‘qitish tizimlari har bir o‘quvchining bilim darajasini aniqlab, unga mos materialni avtomatik tarzda taqdim etadi. Bu esa o‘quvchi psixologiyasini hisobga olgan holda, o‘rganish jarayonini optimallashtiradi. Bundan tashqari, gamifikatsiya (o‘yinlashtirish)

elementlari, virtual reallik vositalari, interaktiv simulyatorlar kabi psixologik motivatsiyani oshiruvchi texnologiyalar keng qo‘llanilmoqda. Ular o‘quvchilarni dars jarayoniga faol jalb etadi va bilimni uzoq muddatli xotirada saqlanishiga yordam beradi.

Raqamli ta’limda yuzaga keladigan asosiy psixologik muammolardan biri – virtual charchoq va e’tiborning qisqarishidir. Uzoq muddatli onlayn darslar o‘quvchida hissiy toliqish, ijtimoiy aloqalarning kamayishi, jismoniy faollikning pasayishi kabi holatlarga olib kelishi mumkin. Shu sababli raqamli o‘qitishda psixogigiyena tamoyillariga amal qilish, ya’ni ekran oldida o‘tkaziladigan vaqtni me’yorda ushlab turish, faol dam olish mashg‘ulotlarini kiritish, kommunikativ interaktiv usullarni ko‘paytirish zarur. Bundan tashqari, o‘quvchilarda raqamli xavfsizlik madaniyatini shakllantirish ham muhimdir. Ular internetdagi axborotni tanlab olish, yolg‘on manbalardan saqlanish, shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish kabi ko‘nikmalarga ega bo‘lishlari kerak. Shu bilan birga, raqamli muhitda ijtimoiy empatiya, axloqiy qadriyatlar, o‘zaro hurmat kabi psixologik omillarni rivojlantirish ta’limning muhim tarkibiy qismidir.

Pedagogik jihatdan qaraganda, raqamli ta’limning muvaffaqiyati o‘qituvchining tayyorgarlik darajasiga bog‘liq. O‘qituvchi raqamli vositalarni samarali ishlatish bilan birga, ularni ta’lim maqsadlariga moslashtira olishi, o‘quvchilarning individual ehtiyojlarini hisobga olgan holda darsni loyihalashi kerak. Zamonaviy o‘qituvchi “raqamli pedagog” bo‘lishi, ya’ni texnologiyalarni didaktik maqsadda qo‘llay olish kompetensiyasiga ega bo‘lishi lozim. Shu ma’noda raqamli pedagogika – bu yangi turdagi metodologik tafakkurdir. U o‘quvchini “axborot iste’molchisi” emas, balki “axborot yaratuvchisi”ga aylantirishni ko‘zlaydi. Shu sababli, o‘qituvchilar uchun raqamli savodxonlik, axborot madaniyati, media-ta’lim, sun’iy intellekt asoslarini o‘zlashtirish – kelajak ta’limining eng muhim sharti hisoblanadi. Raqamli ta’lim, shuningdek, ijtimoiy adolat va inklyuzivlik nuqtayi nazaridan ham katta imkoniyatlar yaratadi. Masofaviy o‘qitish orqali chekka hududlardagi bolalar ham sifatli ta’lim olish imkoniga ega bo‘lishadi. Nogironligi bo‘lgan shaxslar uchun maxsus moslashtirilgan dasturlar, ovozli interfeyslar, subtitrlar kabi texnologik yechimlar ta’limda teng imkoniyatni ta’minlaydi. Shu jihatdan raqamli ta’limning pedagogik va psixologik asoslari faqat texnologik yangilik emas, balki ijtimoiy tenglik va insonparvarlik tamoyillariga asoslanadi.

Bugungi kunda raqamli ta’lim tizimida sun’iy intellekt, katta ma’lumotlar (Big Data), neyron tarmoqlar, avtomatlashtirilgan baholash tizimlari, o‘quvchi faoliyatini kuzatuvchi analitik platformalar keng qo‘llanilmoqda. Bularning barchasi o‘qitish jarayonini samarali tashkil etish, individual yondashuvni kuchaytirish va o‘quvchilarning kognitiv rivojlanishini aniqlash imkonini beradi. Shu bilan birga, bu tizimlar pedagogning rolini kamaytirmaydi, aksincha, uni sifat jihatidan yangi darajaga olib chiqadi. Endi o‘qituvchi texnik operator emas, balki raqamli muhitni boshqaruvchi, o‘quvchini motivatsiya qiluvchi, ijodiy fikrlashni rag‘batlantiruvchi shaxs sifatida namoyon bo‘ladi.

Xulosa o‘rnida aytish mumkinki, raqamli ta’limning pedagogik va psixologik asoslarini chuqur o‘rganish, zamonaviy ta’lim tizimini takomillashtirish uchun hal qiluvchi ahamiyatga ega. Chunki bu jarayon nafaqat texnologiyalarni o‘rgatish, balki inson tafakkuri, hissiyoti va o‘rganish jarayonini yangi bosqichga olib chiqadi. Raqamli ta’lim shaxsni o‘qitadi, rivojlantiradi va uni global dunyoda mustaqil fikrlaydigan, mas’uliyatli, raqamli tafakkurga ega shaxs sifatida shakllantiradi. Shu bois bu yo‘nalish kelajak ta’limining asosiy tayanchidir, u ilmiy, ijtimoiy va madaniy taraqqiyotning kaliti sifatida insoniyat taraqqiyotida o‘z o‘rniga ega bo‘ladi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O‘zbekiston strategiyasi. – Toshkent: “O‘zbekiston” nashriyoti, 2021.
2. Mirziyoyev Sh.M. Inson manfaatlari uchun raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish – zamon talabi. – “Xalq so‘zi” gazetasi, 2020-yil 18-yanvar.
3. “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktabrdagi PF–6079-son Farmoni. – Toshkent, 2020.
4. Abdullaeva N., Toshpulatova D. Raqamli ta’lim texnologiyalari. – Toshkent: TDPU nashriyoti, 2022.

5. Norkulova F. Raqamli pedagogika: nazariya va amaliyot. – Toshkent: Fan va texnologiya nashriyoti, 2023.
6. Hamidova M. Zamonaviy ta’lim tizimida raqamli texnologiyalarning o‘rni. // “Ta’lim jarayoni va innovatsiyalar” jurnali. – 2022. – №4. – B. 15–20.
7. Karimova G. Raqamli ta’lim muhitida o‘qituvchining kasbiy kompetensiyasi. // “Pedagogika va psixologiya” jurnali. – 2023. – №2. – B. 33–40.
8. Toshmurodova M. Masofaviy ta’limning psixologik asoslari. – Toshkent: TDPU, 2021.
9. Hasanov A. Pedagogik texnologiyalar va raqamli ta’lim vositalari. – Toshkent: Innovatsiya nashriyoti, 2022.
10. Abdullaev I. Raqamli ta’lim psixologiyasi. – Toshkent: TDPU, 2023.

POLITEXNIKUM TA’LIM TIZIMIDA “VEB DASTURLASH” FANINI O‘QITISHDA RAQAMLI TA’LIM TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH IMKONIYATLARI

Nuritdinova Gulnigor Taxirjanovna, Farg’ona viloyati Beshariq tumani 1-son politexnikumi, Maxsus fanlar kafedrasi mudiri
nuritdinova1985@bk.ru

Annotatsiya. Ushbu maqolada politexnikum ta’lim tizimida “Veb dasturlash” fanini o‘qitishda raqamli ta’lim texnologiyalaridan foydalanish imkoniyatlari yoritilgan. Tadqiqot davomida raqamli texnologiyalarning o‘quv jarayoniga ta’siri, o‘qituvchilarning tajribasi, o‘quvchilarning bilim o‘zlashtirish samaradorligi va motivatsiyasi o‘rganildi. Natijalar shuni ko‘rsatdiki, interaktiv platformalar, virtual laboratoriyalar va onlayn kod muharrirlari yordamida tashkil etilgan mashg‘ulotlar o‘quvchilarning nazariy bilimlarini mustahkamlash bilan birga amaliy ko‘nikmalarini ham rivojlantiradi. Shu bilan birga, o‘qituvchilarning malaka darajasi, texnik infratuzilmaning rivojlanishi va o‘quvchilarning mustaqil ishlash sharoitlari samaradorlikka ta’sir etuvchi asosiy omillar sifatida qayd etildi. Maqolada aniqlangan muammolarni bartaraf etish hamda raqamli texnologiyalardan samarali foydalanish bo‘yicha amaliy tavsiyalar berilgan.

Kalit so‘zlar: Politexnikum, veb dasturlash, raqamli ta’lim texnologiyalari, interaktiv platformalar, virtual laboratoriya, motivatsiya, amaliy ko‘nikmalar, malaka oshirish.

Abstract. This article explores the opportunities of using digital learning technologies in teaching the subject “Web Programming” within the polytechnic education system. The study examined the impact of digital technologies on the educational process, teachers’ experience, students’ learning efficiency, and motivation. The results showed that lessons conducted through interactive platforms, virtual laboratories, and online code editors not only strengthen students’ theoretical knowledge but also enhance their practical skills. At the same time, teachers’ qualifications, the development of technical infrastructure, and students’ conditions for independent learning were identified as the main factors influencing effectiveness. The article also provides practical recommendations for overcoming existing challenges and ensuring effective use of digital technologies in teaching.

Keywords: Polytechnic, web programming, digital learning technologies, interactive platforms, virtual laboratory, motivation, practical skills, professional development.

KIRISH. Zamonaviy ta’lim tizimida axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi o‘qitish jarayoniga sifat jihatidan yangi yondashuvlarni joriy etishni taqozo etmoqda. Raqamli ta’lim texnologiyalari o‘quv jarayonini samarali tashkil etish, o‘quvchilarning mustaqil bilim olish faoliyatini qo‘llab-quvvatlash va ularning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ayniqsa, politexnikumlar singari amaliy ko‘nikmalarni shakllantirishga yo‘naltirilgan ta’lim muassasalarida raqamli texnologiyalarni to‘g‘ri qo‘llash o‘quvchilarning kelajakdagi kasbiy faoliyatiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi.

Bugungi kunda “Veb dasturlash” fani raqamli iqtisodiyotning asosiy tarkibiy qismlaridan biri sifatida alohida o‘rin tutadi. Ushbu fan orqali o‘quvchilar nafaqat dasturlash asoslarini, balki

zamonaviy texnologiyalar yordamida real hayotiy muammolarni hal qilish ko‘nikmalarini egallashadi. Shu boisdan, “Veb dasturlash”ni samarali o‘qitishda interaktiv platformalar, onlayn ta’lim vositalari, simulyatorlar, virtual laboratoriyalar va turli raqamli resurslardan foydalanish imkoniyatlari dolzarb masalalardan biri hisoblanadi.

So‘nggi yillarda olib borilgan tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, raqamli ta’lim texnologiyalaridan foydalanish o‘quvchilarning motivatsiyasini oshirish, bilimlarni mustahkamlash va amaliy ko‘nikmalarni rivojlantirishda yuqori samaradorlik beradi. Shu bilan birga, ularning o‘z-o‘zini nazorat qilish, ijodiy yondashuv ko‘rsatish va guruh bo‘lib ishlash qobiliyatlari ham rivojlanadi. Biroq politexnikum ta’lim tizimida mavjud imkoniyatlardan to‘liq va samarali foydalanish darajasi hamon yetarli emas.

Mazkur maqola politexnikum ta’lim tizimida “Veb dasturlash” fanini o‘qitishda raqamli ta’lim texnologiyalaridan foydalanish imkoniyatlarini ilmiy asosda tahlil qilish, mavjud muammolarni aniqlash va samarali yondashuvlarni taklif etishga qaratilgan. Tadqiqotning dolzarbligi shundan iboratki, veb dasturlash sohasida raqamli texnologiyalardan oqilona foydalanish nafaqat o‘quvchilar bilimini oshiradi, balki ularning bozor talablariga moslashuvchan, raqobatbardosh kadr sifatida shakllanishiga zamin yaratadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR. So‘nggi yillarda ta’lim sohasida olib borilgan ilmiy tadqiqotlarda raqamli ta’lim texnologiyalarining samaradorligi keng yoritilgan. Xalqaro tadqiqotlarda (Anderson, 2020; Johnson va boshq., 2022) raqamli vositalar yordamida tashkil etilgan darslar an’anaviy darslarga nisbatan o‘quvchilarning bilimlarni o‘zlashtirish darajasini 25–30 foizga oshirishini ko‘rsatadi. Shuningdek, UNESCO (2021) ma’lumotlariga ko‘ra, raqamli texnologiyalar o‘quvchilarda tanqidiy fikrlash, mustaqil ta’lim olish va jamoaviy ishlash ko‘nikmalarini shakllantirishda muhim vosita hisoblanadi.

O‘zbekiston ta’lim tizimida ham bu borada qator islohotlar amalga oshirilmoqda. Jumladan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 5-sentabrdagi “Raqamli iqtisodiyot konsepsiyasini joriy etish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi farmoni hamda “Raqamli ta’lim” dasturi doirasida ta’lim muassasalarida elektron resurslardan foydalanish, masofaviy ta’lim imkoniyatlarini kengaytirish va o‘quv jarayoniga axborot texnologiyalarini joriy etish ustuvor vazifalardan biri sifatida belgilangan. Shu boisdan politexnikumlarda aynan “Veb dasturlash” fanini o‘qitishda raqamli vositalar, interaktiv platformalar, virtual laboratoriyalar va onlayn kurslardan foydalanish bo‘yicha tadqiqotlar dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

Raqamli texnologiyalarning afzalliklari. Adabiyotlarda qayd etilishicha (Barkov, 2021; Karimova, 2023), raqamli ta’lim vositalarining bir qator afzalliklari mavjud:

- o‘quvchilarning mustaqil ishlash ko‘nikmalarini rivojlantirish;
- nazariy bilimlarni amaliy mashqlar orqali mustahkamlash;
- dars jarayonida interaktivlik va vizuallikni ta’minlash;
- bilimlarni differensial va individual yondashuv asosida o‘zlashtirish imkonini yaratish;
- o‘quvchilarning o‘zlashtirish darajasini real vaqt rejimida monitoring qilish.

Ushbu tadqiqotda politexnikum ta’lim tizimida “Veb dasturlash” fanini o‘qitishda raqamli texnologiyalardan foydalanish imkoniyatlarini o‘rganish uchun quyidagi metodlardan foydalanildi:

1. **Nazariy tahlil** – mavzu bo‘yicha xorijiy va mahalliy adabiyotlar, normativ-huquqiy hujjatlar, metodik qo‘llanmalar o‘rganildi.
2. **Kuzatish** – politexnikumlarda “Veb dasturlash” fani bo‘yicha dars jarayonlari kuzatilib, o‘qituvchilarning raqamli texnologiyalardan foydalanish tajribasi o‘rganildi.
3. **So‘rovnoma va intervyu** – o‘quvchilar va o‘qituvchilar o‘rtasida raqamli texnologiyalardan foydalanish samaradorligi bo‘yicha so‘rovnomalar o‘tkazildi.
4. **Eksperiment** – ayrim guruhlar bilan raqamli ta’lim texnologiyalaridan foydalangan holda tajriba darslari o‘tkazilib, ularning samaradorligi taqqoslandi.
5. **Statistik tahlil** – yig‘ilgan ma’lumotlar matematik-statistik usullar yordamida qayta ishlanib, natijalar umumlashtirildi.

NATIJALAR. Tadqiqot jarayonida politexnikumlarda “Veb dasturlash” fanini o‘qitishda raqamli ta’lim texnologiyalaridan foydalanishning samaradorligi o‘rganildi va quyidagi natijalar aniqlandi:

1. O‘qituvchilarning raqamli texnologiyalardan foydalanish darajasi

So‘rovnoma natijalariga ko‘ra, politexnikumlarda faoliyat yuritayotgan o‘qituvchilarning 68 foizi dars jarayonida kamida bitta raqamli vositadan (prezentatsiyalar, elektron darsliklar, test tizimlari) foydalanishini ma’lum qildi. Biroq faqat 27 foiz o‘qituvchi zamonaviy onlayn platformalar (Moodle, Google Classroom, Edmodo va h.k.) yoki interaktiv dasturlar orqali dars o‘tmoqda. Bu esa ko‘rsatadiki, mavjud texnologik imkoniyatlardan to‘liq foydalanilmayapti.

2. O‘quvchilarning bilim o‘zlashtirish samaradorligi

Eksperiment natijalari shuni ko‘rsatdiki, raqamli texnologiyalar yordamida tashkil etilgan darslarda qatnashgan o‘quvchilar nazorat testlarida o‘rtacha 18–22 foiz yuqori natija ko‘rsatdi. Xususan, kod yozish amaliyoti, loyiha asosida ishlash va algoritmik tafakkurni rivojlantirish jarayonida raqamli vositalardan foydalanish sezilarli ijobiy ta’sir ko‘rsatdi.

3. Motivatsiya va faollik

So‘rovnoma va kuzatishlar asosida aniqlanishicha, raqamli ta’lim texnologiyalari qo‘llanilgan darslarda o‘quvchilarning 74 foizi dars jarayonida faol ishtirok etgan, savollarga javob bergan yoki mustaqil topshiriqlarni tezroq bajargan. An’anaviy darslarda esa bu ko‘rsatkich 52 foizni tashkil etgan. Bu esa raqamli vositalar o‘quvchilarning motivatsiyasini oshiruvchi omil ekanini tasdiqlaydi.

4. Amaliy ko‘nikmalarni rivojlantirish

Virtual laboratoriyalar, onlayn kod muharrirlari (CodePen, Replit, JSFiddle) va dasturlash simulyatorlari yordamida o‘qitilgan guruhlarda o‘quvchilarning amaliy ko‘nikmalari tezroq rivojlangan. Ularning 81 foizi mustaqil loyiha ishlab chiqa olgan bo‘lsa, an’anaviy uslubda o‘qitilgan guruhda bu ko‘rsatkich 56 foizni tashkil etdi.

5. Muammoli jihatlar

Tadqiqot jarayonida quyidagi cheklovlar ham kuzatildi:

- ayrim politexnikumlarda internet tezligi va texnik jihozlanish yetarli emas;
- barcha o‘qituvchilar ham raqamli texnologiyalarni chuqur bilmaydi va qo‘llashda qiynaladi;
- ayrim o‘quvchilar uy sharoitida doimiy internet va kompyuter vositalariga ega emas.

Shunga qaramay, umumiy natijalar shuni ko‘rsatdiki, “Veb dasturlash” fanini o‘qitishda raqamli texnologiyalardan foydalanish o‘quvchilarning bilim olish samaradorligini oshirish, amaliy ko‘nikmalarni rivojlantirish va ularni bozor talablariga tayyorlashda muhim ahamiyatga ega.

MUHOKAMA. Tadqiqot natijalari politexnikum ta’lim tizimida “Veb dasturlash” fanini o‘qitishda raqamli ta’lim texnologiyalaridan foydalanishning yuqori samaradorligini ko‘rsatdi. Shu bilan birga, bu jarayonning samarali bo‘lishi uchun bir qator shart-sharoitlarni yaratish lozimligi ham ayon bo‘ldi.

Raqamli texnologiyalarning o‘quv jarayoniga ta’siri. Avvalo, raqamli texnologiyalar o‘quvchilarning bilimlarni o‘zlashtirish darajasini oshirish bilan bir qatorda, ularning motivatsiyasi va darsdagi ishtirok faolligini ham sezilarli darajada kuchaytiradi. Interaktiv platformalar va virtual muhitlarda dars o‘tilishi o‘quvchilarga o‘z bilimini amaliyotda qo‘llash imkonini beradi. Shu jihatdan qaraganda, politexnikum o‘quvchilari uchun bunday yondashuv an’anaviy nazariy mashg‘ulotlarga qaraganda ko‘proq amaliy natija beradi.

O‘qituvchilar tajribasi va malakasining ahamiyati. Natijalar shuni ko‘rsatdiki, barcha o‘qituvchilar ham raqamli texnologiyalardan yetarli darajada foydalana olmaydi. Bu esa darslarning samaradorligiga bevosita ta’sir qiladi. Shu boisdan, o‘qituvchilarning raqamli savodxonligini oshirish, ularni zamonaviy dasturlar va platformalarda muntazam ravishda malaka oshirish kurslariga jalb etish muhimdir.

Texnik va tashkiliy cheklovlar. Muhokama jarayonida aniqlangan muhim jihatlardan biri – texnik infratuzilmaning yetarli darajada rivojlanmaganligidir. Ayrim politexnikumlarda internet tezligi pastligi yoki kompyuterlarning eskirganligi sababli raqamli ta’lim texnologiyalaridan to‘liq

foydalanish imkoniyati mavjud emas. Shu bois, ta’lim muassasalarining moddiy-texnik bazasini modernizatsiya qilish dolzarb masala hisoblanadi.

O‘quvchilarning mustaqil ta’lim olish imkoniyatlari. Raqamli ta’lim texnologiyalaridan foydalanish o‘quvchilarning mustaqil bilim olish ko‘nikmalarini rivojlantirishda samarali vosita bo‘lib xizmat qiladi. Onlayn kod muharrirlari va simulyatorlar yordamida o‘quvchilar darsdan tashqari vaqtda ham mustaqil ravishda dastur tuzishi, loyiha ishlab chiqishi mumkin. Bu esa ularning kasbiy shakllanishida muhim omil bo‘lib xizmat qiladi.

Xalqaro tajribalar bilan solishtirish. Xalqaro tajribalar shuni ko‘rsatadiki, raqamli ta’lim texnologiyalaridan foydalanishda eng muvaffaqiyatli natijalar o‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasida samarali hamkorlik yo‘lga qo‘yilgan hollarda kuzatilgan (Anderson, 2020; UNESCO, 2021).

O‘zbekiston politexnikumlari ham mazkur tajribani o‘zlashtirish orqali nafaqat fanlarni samarali o‘qitishi, balki o‘quvchilarni xalqaro mehnat bozoriga moslashuvchan kadrlar sifatida tayyorlash imkoniga ega bo‘ladi.

Umuman olganda, raqamli ta’lim texnologiyalarining politexnikumlarda “Veb dasturlash” fanini o‘qitishda qo‘llanishi ijobiy natijalar bermoqda. Biroq ularni yanada samarali amalga oshirish uchun o‘qituvchilarning malakasini oshirish, texnik bazani modernizatsiya qilish va o‘quvchilarning mustaqil ishlash imkoniyatlarini kengaytirish zarur.

XULOSA. Tadqiqot natijalaridan kelib chiqib aytish mumkinki, politexnikum ta’lim tizimida “Veb dasturlash” fanini o‘qitishda raqamli ta’lim texnologiyalaridan foydalanish samarali natijalar beradi. Avvalo, ular o‘quvchilarning bilimlarni tez va chuqurroq o‘zlashtirishiga, dars jarayonida faol ishtirok etishiga va amaliy ko‘nikmalarini shakllantirishiga xizmat qiladi. Raqamli vositalar yordamida tashkil etilgan mashg‘ulotlar nafaqat motivatsiyani oshiradi, balki o‘quvchilarda mustaqil ishlash, ijodkorlik va guruh bo‘lib ishlash qobiliyatlarini ham rivojlantiradi.

Shu bilan birga, tadqiqot jarayonida ayrim muammolar ham aniqlandi. Xususan, barcha o‘qituvchilarda ham raqamli texnologiyalarni samarali qo‘llash bo‘yicha yetarli bilim va tajriba mavjud emas, ayrim politexnikumlarda texnik infratuzilma yetarli darajada rivojlanmagan, ba’zi o‘quvchilarda esa mustaqil ishlash uchun zarur sharoitlar yetarli emas. Ushbu muammolarni hal qilish uchun quyidagi chora-tadbirlarni amalga oshirish maqsadga muvofiq deb hisoblanadi:

1. **O‘qituvchilarning malakasini oshirish** – raqamli ta’lim texnologiyalaridan samarali foydalanish bo‘yicha maxsus seminar-treninglar, onlayn kurslar va malaka oshirish dasturlarini tashkil etish.
2. **Texnik infratuzilmani yaxshilash** – politexnikumlarni yuqori tezlikdagi internet, zamonaviy kompyuterlar va interaktiv vositalar bilan ta’minlash.
3. **O‘quvchilarni qo‘llab-quvvatlash** – ularning uy sharoitida ham mustaqil ta’lim olish imkoniyatlarini kengaytirish, ochiq ta’lim resurslari va bepul onlayn platformalardan foydalanish imkonini yaratish.
4. **Ta’lim jarayonini modernizatsiya qilish** – veb dasturlash fanini o‘qitishda loyiha asosida ta’lim, “flipped classroom” (teskari sinf), gamifikatsiya va boshqa innovatsion pedagogik yondashuvlarni joriy etish.

Raqamli ta’lim texnologiyalarining samarali joriy etilishi politexnikum o‘quvchilarini zamonaviy mehnat bozorida raqobatbardosh mutaxassis sifatida shakllanishiga xizmat qiladi. “Veb dasturlash” fanini raqamli vositalar yordamida o‘qitish esa nafaqat nazariy bilimlarni, balki, amaliy ko‘nikmalarni ham mustahkamlaydi. Bu esa o‘z navbatida, mamlakatimizda raqamli iqtisodiyotning rivojlanishiga hissa qo‘shadigan, yuqori malakali mutaxassislar tayyorlash jarayonini jadallashtiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Nuritdinova G. (2024). *Sun’iy intellekt vositalarining o ‘quvchi shaxsiy kompetensiyalarini rivojlantirishdagi roli*. Pedagogik innovatsiyalar jurnali, №2, 45–50.
2. Nuritdinova G. (2025). *Ta’limda kommunikativ ko‘nikmalarni shakllantirishda sun’iy intellektning metodik imkoniyatlari*. “Zamonaviy ta’lim va texnologiyalar” ilmiy to‘plami, №1, 66–72.

3. Bilolov I. O‘., Nuritdinova G. T. Sun’iy intellektning ta’lim jarayonini takomillashtirishdagi o‘rni. “Maktabgacha va maktab ta’limi” Pedagogik, psixometodologik va tabiiy fanlarga ixtisoslashgan ilmiy jurnal. 2025-yil, mart, №3-son, 350-352-betlar. https://doi.org/10.5281/zenodo.15142186
4. Bilolov I. O‘., Nuritdinova G. T. Ta’limda sun’iy intellekt texnologiyalarining qo‘llanilishi bo‘yicha xorijiy tajriba. Qo‘qon davlat pedagogika instituti ILMIY XABARLARI (2025-yil 1-son), 1019-1022-betlar.
5. Abdullayev, A. (2021). *Axborot texnologiyalarini o‘qitishda zamonaviy yondashuvlar*. Toshkent: Fan va texnologiya nashriyoti.
6. Jo‘rayev, M. (2020). *Veb-dasturlash asoslari va o‘quv jarayonida qo‘llash usullari*. Samarqand: SamDU nashriyoti.
7. O‘rozboev, B., & To‘xtayev, N. (2019). “Ta’lim jarayonida o‘quvchilar motivatsiyasini oshirishning innovatsion metodlari.” *Pedagogika va psixologiya jurnali*, №2, 45–52.
8. Shodmonov, H. (2022). *Oliy ta’limda loyihaviy yondashuvning samaradorligi*. Toshkent: Yangi asr avlodi.
9. Deci, E. L., & Ryan, R. M. (2017). *Self-Determination Theory: Basic Psychological Needs in Motivation, Development, and Wellness*. New York: Guilford Press.
10. Gee, J. P. (2018). *Teaching, Learning, Literacy in Our High-Risk High-Tech World*. New York: Teachers College Press.
11. Prensky, M. (2010). *Teaching Digital Natives: Partnering for Real Learning*. California: Corwin Press.
12. Ryan, R. M., & Deci, E. L. (2000). “Self-determination theory and the facilitation of intrinsic motivation, social development, and well-being.” *American Psychologist*, 55(1), 68–78.
13. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Qarori, PQ–3832. (2018). Toshkent.
14. UNESCO. (2021). *ICT Competency Framework for Teachers*. Paris: UNESCO Publishing.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ И ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ЦИФРОВОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Салимова Сильвана Рустемовна
Узбекский государственный университет мировых языков 1 Факультет Английского языка и литературы
Научный руководитель: Милиева М.Г., Phd

Аннотация: в статье рассматриваются педагогические и психологические основы цифрового образования, а также особенности применения цифровых технологий при обучении иностранным языкам. Кроме того, анализируются преимущества и трудности, возникающие в процессе цифровизации образовательной среды, и выделяет ключевые психолого-педагогические условия эффективного использования онлайн-инструментов. Особое внимание уделяется развитию мотивации, саморегуляции и коммуникативной активности студентов в цифровом обучении.

Ключевые слова: цифровое образование, педагогические технологии, психология обучения, мотивация, обучение иностранным языкам, онлайн-платформы.

Abstract: This article examines the pedagogical and psychological foundations of digital education, as well as the specifics of using digital technologies in foreign language teaching. It also analyzes the advantages and challenges arising from the digitalization of the educational environment and highlights key psychological and pedagogical conditions for the effective use of online tools. Particular attention is paid to developing students' motivation, self-regulation, and communicative activity in digital learning.

Keywords: digital education, pedagogical technologies, learning psychology, motivation, foreign language teaching, online platforms.

Современная система образования переживает глубокие изменения под влиянием цифровых технологий. Информационно-коммуникационные средства обучения стали неотъемлемой частью образовательного процесса, создавая новые возможности для индивидуализации, интерактивности и глобального взаимодействия. Особенно ярко эти изменения проявляются в сфере преподавания иностранных языков, где цифровые инструменты не только повышают эффективность обучения, но и создают условия для формирования коммуникативной и межкультурной компетенций. Актуальность темы определяется необходимостью теоретического осмысления педагогических и психологических основ цифрового образования, а также поиска оптимальных путей интеграции технологий в учебный процесс без потери качества межличностного взаимодействия между преподавателем и студентом. Цифровое образование представляет собой систему обучения, основанную на использовании электронных и сетевых технологий. Оно предполагает изменение традиционных педагогических принципов и формирует новую модель взаимодействия участников образовательного процесса. К педагогическим основам цифрового обучения относятся:

- принцип интерактивности, обеспечивающий активное участие обучающихся в процессе познания;
- принцип индивидуализации, позволяющий строить обучение с учетом уровня, темпа и интересов каждого студента;
- принцип автономности, способствующий развитию навыков самообучения и критического мышления;
- принцип визуализации, повышающий эффективность усвоения материала через мультимедийные средства.

Использование цифровых платформ, таких как Duolingo, Quizlet, Kahoot, Google Classroom, позволяет преподавателю организовать гибкое, интересное и наглядное обучение иностранному языку. Кроме того, такие средства облегчают мониторинг учебных достижений и дают возможность для мгновенной обратной связи. Психологический аспект цифрового образования связан с особенностями восприятия, внимания, мотивации и эмоционального состояния обучающихся. Одним из важнейших факторов является мотивация. Исследования показывают, что интерактивные формы обучения способствуют повышению внутренней мотивации студентов, так как создают эффект вовлеченности и игрового интереса. Однако при недостатке личного контакта с преподавателем может снижаться эмоциональная поддержка, что требует внедрения методов психологического сопровождения. Цифровая среда также предъявляет повышенные требования к саморегуляции. Студент должен уметь самостоятельно распределять время, контролировать внимание и удерживать интерес к заданию. Поэтому преподавателю важно развивать у обучающихся навыки самоорганизации и самоконтроля. Кроме того, цифровое обучение может вызывать информационную перегрузку, стресс и снижение концентрации. Для профилактики этих явлений необходимо использовать методы педагогической поддержки, внедрять элементы коллаборативного обучения и эмоционально поддерживающую обратную связь. Цифровое образование опирается не только на технологические инновации, но и на фундаментальные психологические теории обучения. Одной из ключевых является культурно-историческая теория Л.С. Выготского, согласно которой развитие личности происходит через взаимодействие с другими людьми и культурными инструментами. В контексте цифрового образования это проявляется через использование онлайн-коммуникаций, совместных проектов и цифровых платформ, которые становятся «опосредующими средствами» между учеником и знанием. Принцип «зоны ближайшего развития» особенно важен в цифровой среде, где студент получает поддержку через тьюторов, интерактивные задания и адаптивные системы обучения. Второй значимый подход — социально-когнитивная теория Альберта Бандуры. Он подчеркивал роль наблюдения, подражания и самоэффективности. Современные цифровые технологии, такие как видеолекции, онлайн-курсы и платформы для совместной работы,

создают возможности для обучения через наблюдение за успешными моделями поведения. Студенты, видя примеры эффективных стратегий, формируют уверенность в своих силах, что способствует внутренней мотивации. Кроме того, бихевиористская теория Б. Ф. Скиннера также нашла применение в цифровом обучении. Принципы данной теории оперантного обусловливания используются в адаптивных обучающих программах, где положительное подкрепление (баллы, значки, награды) усиливает мотивацию и закрепляет знания. Такие элементы геймификации повышают вовлечённость студентов, особенно в дистанционной форме обучения. Интерес также представляет гуманистическая теория Карла Роджерса, где центральное место занимает личностно-ориентированный подход. Цифровое образование, предоставляя учащемуся возможность выбора темпа, формата и глубины изучения материала, реализует идею автономии и самореализации личности. Таким образом, педагогическая и психологическая эффективность цифрового образования объясняется сочетанием нескольких научных парадигм, каждая из которых раскрывает уникальные аспекты взаимодействия человека и цифровой среды. При обучении иностранным языкам цифровые технологии выполняют несколько функций: Образовательную — обеспечивают доступ к интерактивным ресурсам, видеоурокам, онлайн-курсам и виртуальным библиотекам. Коммуникативную — способствуют развитию устной и письменной речи через участие в форумах, чатах и видеоконференциях. Контролирующую — позволяют быстро проверять знания с помощью онлайн-тестов и автоматических заданий. Мотивационную — делают процесс изучения языка более интересным и динамичным.

Современные образовательные технологии открывают педагогам широкие возможности для развития коммуникативной способности, интерактивного взаимодействия со студентами и организации совместной познавательной деятельности. Использование цифровых платформ и сервисов способствует не только повышению вовлечённости обучающихся, но и формированию у педагога навыков гибкого, динамичного и креативного общения. Ниже представлены наиболее эффективные инструменты, доказавшие свою результативность в образовательной среде.

Padlet и **Jamboard** являются интерактивными онлайн-досками, позволяющими создавать и организовывать совместные задания, визуализировать идеи и проводить мозговые штурмы. Эти платформы обеспечивают **мгновенную обратную связь** и вовлекают всех участников образовательного процесса в коллективное обсуждение.
Педагог может использовать Padlet для:

- проведения интерактивных опросов и анкет;
- сбора идей в ходе проектной или исследовательской работы;
- визуализации хода дискуссии или анализа текста.

Jamboard, разработанный Google, удобен для **совместного рисования, составления интеллект-карт и презентации учебных концепций**.
Работа с этими инструментами развивает у студентов навыки **командного взаимодействия, письменной и визуальной коммуникации**, а у педагога — умение управлять процессом диалога и стимулировать участие каждого обучающегося.

Использование Padlet и Jamboard способствует переходу от традиционной формы передачи информации к **партнёрскому формату общения**, где каждый студент становится активным участником образовательного взаимодействия.

Kahoot и Quizizz — геймификация и интерактивный контроль знаний
Игровые платформы **Kahoot** и **Quizizz** являются мощными инструментами мотивации и активизации обучающихся. Они превращают процесс проверки знаний в **увлекательное соревнование**, где участники демонстрируют свои результаты в реальном времени.
Для педагога данные инструменты полезны тем, что позволяют:

- проводить **мгновенную диагностику уровня усвоения материала;**
- отслеживать индивидуальный прогресс студентов;
- развивать **спонтанную реакцию и коммуникативную активность** участников.

Kahoot удобен для **фронтальных викторин** и обсуждений, Quizizz — для **индивидуальных заданий** с элементами обратной связи и таймером.

Эти сервисы развивают у педагогов **навыки цифрового общения и управления вниманием аудитории,** а у студентов — **командный дух, быстроту мышления и уверенность в коммуникации**. Таким образом, геймификация становится не просто развлечением, а **эффективным методом формирования мотивации и позитивной образовательной атмосферы**.

ChatGPT и Reverso Context — инструменты развития письменной речи и переводческих навыков. Современные языковые технологии, такие как ChatGPT **и** Reverso Context**,** играют всё более важную роль в обучении языку и развитии коммуникативной компетентности.

ChatGPT — это интеллектуальная система, основанная на искусственном интеллекте, которая помогает:

- отрабатывать письменные навыки (эссе, письма, диалоги);
- моделировать педагогические и учебные ситуации общения;
- анализировать грамматические и стилистические особенности текста.

Для педагога ChatGPT становится помощником в создании **индивидуализированных заданий**, примеров диалогов, кейсов для обсуждения. Важно, однако, чтобы использование подобных технологий происходило **под контролем преподавателя** и сопровождалось критическим осмыслением результатов.

Reverso Context используется как инструмент для **контекстного перевода и анализа употребления словосочетаний в реальных языковых ситуациях**. Он помогает педагогам и студентам развивать **языковую интуицию, гибкость выражения и чувство стиля**. Эти ресурсы способствуют формированию **цифровой грамотности**, развитию **автономности обучающихся**, а также совершенствованию коммуникативной компетенции в письменной форме.

Zoom и Microsoft Teams — платформы для онлайн-уроков и интерактивных обсуждений. **В условиях дистанционного и смешанного обучения платформы** Zoom **и** Microsoft Teams **стали неотъемлемой частью образовательного процесса. Они предоставляют широкие возможности для** организации живого общения **в формате видеоконференций, дискуссий и групповых проектов.**

С помощью Zoom педагог может:

- проводить **онлайн-занятия с элементами интерактивности** (опросы, обсуждения, демонстрация экранов);
- организовывать работу в **breakout rooms** (мини-группах), где студенты решают задания и потом представляют результаты;
- использовать чат для **оперативной обратной связи** и анализа ответов.

Microsoft Teams интегрирует возможности видеосвязи, обмена файлами, совместного редактирования документов и календарного планирования. Эта платформа особенно эффективна для **долгосрочного образовательного сотрудничества**, объединяющего преподавателя и студентов в единое цифровое пространство.

Использование данных инструментов формирует у педагога **цифровую коммуникативную компетентность**, развивает **умение поддерживать контакт на расстоянии**, а также культуру этики онлайн-общения. Кроме того, Zoom и Teams обеспечивают возможности для **международного академического взаимодействия**, проведения **гостевых лекций, семинаров и научных конференций**, что делает их важным элементом современной педагогической коммуникации. Таким образом, интеграция цифровых инструментов в образовательный процесс не только повышает качество обучения, но и способствует **развитию коммуникативной культуры педагога**, его умению выстраивать конструктивное, динамичное и партнёрское взаимодействие с обучающимися.

Практические примеры цифрового обучения в вузах Узбекистана. В последние годы Узбекистан активно внедряет цифровые технологии в образовательный процесс. Министерство высшего образования, науки и инноваций реализует стратегию по цифровизации вузов, включая развитие электронных платформ, дистанционных курсов и онлайн-библиотек. Так, в Узбекском государственном университете мировых языков активно используется система Moodle, где преподаватели размещают учебные материалы, тесты и задания, а студенты могут получать обратную связь в режиме реального времени. Это способствует развитию самостоятельности и ответственности обучающихся. В рамках кафедр иностранных языков применяются интерактивные приложения (Quizlet, Kahoot, LearningApps), которые повышают мотивацию и делают обучение более увлекательным. В Ташкентском университете информационных технологий студенты изучают курсы через цифровую платформу EduTech, где реализованы принципы адаптивного обучения и автоматической оценки знаний. Это позволяет преподавателям отслеживать индивидуальные достижения каждого студента и корректировать образовательные траектории. Кроме того, внедряется система “Online ta’lim”, которая обеспечивает доступ к лекциям ведущих преподавателей страны и способствует созданию единого образовательного пространства. В сельских вузах, включая Сырдарьинскую область, цифровые технологии помогают преодолевать территориальные барьеры, предоставляя студентам возможность участвовать в видеоконференциях, вебинарах и онлайн-практиках. Таким образом, цифровизация образования в Узбекистане способствует не только модернизации педагогического процесса, но и формированию новой психологической культуры обучения, основанной на сотрудничестве, саморегуляции и цифровой грамотности.

В заключении важно отметить, что цифровые технологии способствуют формированию не только языковой, но и социальной, цифровой, межкультурной компетенции обучающихся. Цифровое образование открывает новые горизонты для развития личности, самореализации и профессионального роста обучающихся. Однако его успешная реализация возможна только при учете педагогических и психологических закономерностей обучения. Преподавателю важно сохранять баланс между технологическими возможностями и человеческим взаимодействием, обеспечивая эмоциональную поддержку, развитие мотивации и самостоятельности студентов. Использование цифровых инструментов при обучении иностранным языкам способствует формированию гибких навыков XXI века — критического мышления, коммуникации, коллаборации и цифровой грамотности.

Список использованной литературы

1. Андреев, А. А. Цифровое образование: педагогические и технологические основы. — Москва: Академия, 2021.
2. Полат, Е. С. Современные педагогические технологии в образовании. — Москва: Академия, 2020.
3. Хуторской, А. В. Педагогика и психология цифрового образования. — Санкт-Петербург: Питер, 2022.
4. Министерство высшего образования, науки и инноваций Республики Узбекистан. Цифровизация образования. — Ташкент, 2023.
5. Милиева Муаттар Гаффаровна О психолингвистике и нейролингвистике билингвизма // Вопросы науки и образования. 2018. №8 (20). URL: https://cyberleninka.ru/article/n/o-psiholingvistike-i-neyrolingvistike-bilingvizma (дата обращения: 21.05.2024).
6. Miliyeva Muattar Gaffarovna. (2023). Influence of Bilinguism on Socio-Cognitive Personal Development. Zien Journal of Social Sciences and Humanities, 19, 61–64. Retrieved from https://www.zienjournals.com/index.php/zjssh/article/view/3765
7. Muattar Gaffarovna Milieva General characteristics of training as a multifunctional method // Academic research in educational sciences. 2023. №TMA Conference. URL:

https://cyberleninka.ru/article/n/general-characteristics-of-training-as-a-multifunctional-method (дата обращения: 21.05.2024).
8. Милиева Муаттар Гаффаровна Исторические предпосылки психолингвистики // Вопросы науки и образования. 2018. №6 (18). URL: https://cyberleninka.ru/article/n/istoricheskie-predposylki-psiholingvistiki (дата обращения: 21.05.2024).
9. Милиева Муаттар Гаффаровна Психолингвистические аспекты восприятия устной речи (зависимость восприятия от речевых характеристик говорящего) // European research. 2018. №1 (35). URL: https://cyberleninka.ru/article/n/psiholingvisticheskie-aspekty-vospriyatiya-ustnoy-rechi-zavisimost-vospriyatiya-ot-rechevyh-harakteristik-govoryaschego (дата обращения: 21.05.2024).
10. Абиева, Ю., & Милиева, М. (2024). Технологические компоненты системы формирования нравственной культуры учителя. Наука и инновации, 1(1), 59–62. извлечено от https://inlibrary.uz/index.php/ilm-fan-va-innovatsiya/article/view/32710
11.Милиева, М. (2023). Psixologiyada motivatsiya muammosiga yondashuvlar . Цифровизация современного образования: проблема и решение, 1(1), 132–134. извлечено от https://inlibrary.uz/index.php/digitalization-modern-education/article/view/24702
12.Anjim Karamaddinovna Shamshetova, Pokiza Shamsiyevna Isamova, & Muattar Gaffarovna Milieva. (2023). Ecological crises and population psychology. International Journal of Pedagogics, 3(05), 4–10. https://doi.org/10.37547/ijp/Volume03Issue05-02
13.Muattar Gaffarovna Miliyeva, . 2024. The power of body language. how to learn to speak body language. American Journal Of Social Sciences And Humanity Research. 4, 11 (Nov. 2024), 32–37. DOI:https://doi.org/10.37547/ajsshr/Volume04Issue11-06.

FORMATION OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE COMPETENCIES IN FUTURE EDUCATORS IN THE CONTEXT OF DIGITAL EDUCATION

Munavvar Sultonova
Center for Research on the Development of Higher Education under the Ministry of Higher Education, Science and Innovation of the Republic of Uzbekistan
jahonag11@gmail.com

Abstract: The integration of artificial intelligence (AI) into educational systems represents a fundamental shift in how educators must be prepared for twenty-first-century teaching. The growing presence of AI technologies in classrooms demands that future educators acquire competencies that blend technological understanding with sound pedagogical practice. This article outlines the conceptual foundations, challenges, and strategies for developing AI competencies among future educators within digital education contexts. It highlights key dimensions of competence formation and offers a structured framework for assessing the appropriateness of AI integration across diverse educational settings.

Keywords: AI, AIED, technologies in teaching, digital education, digital competencies.

AI competencies for educators encompass the knowledge, skills, and attitudes necessary to effectively integrate artificial intelligence technologies into teaching and learning processes. These competencies bridge technological understanding with pedagogical expertise to enhance educational outcomes (Muengsan & Chatwattana, 2024). AI competencies refer to the ability to understand, evaluate, and effectively utilize artificial intelligence technologies in educational contexts. This includes comprehension of AI principles, practical application skills, and the capacity to make informed decisions about AI integration in teaching practices (AlMahdawi, 2024).

A systematic approach to evaluating the suitability of AI integration requires comprehensive assessment criteria that consider contextual factors, pedagogical alignment, and technical feasibility. Key contextual dimensions include the educational level—ranging from age-appropriate tools for primary education to advanced applications in higher education and

professional development—and the degree of institutional readiness, such as infrastructure capacity, faculty digital competence, administrative support, and budget allocation.

Pedagogical alignment demands that AI applications correspond to curriculum standards, enhance higher-order cognitive skills, and support differentiated instruction. They should integrate smoothly with established teaching methods, including constructivist approaches, collaborative and project-based learning, personalized learning, and authentic assessment practices. Technical feasibility involves ensuring adequate hardware and network resources, robust data security, compatibility with existing learning management systems, and manageable implementation complexity. Training requirements, accessibility of user interfaces, and scalability across class sizes are also critical.

Ethical and social considerations form a parallel axis of evaluation. Privacy and data protection require compliance with educational regulations such as FERPA and GDPR, transparent AI decision-making processes, and clear consent mechanisms. Equity and accessibility demand attention to the digital divide, inclusive design for students with disabilities, cultural sensitivity in AI algorithm design, and equal access to AI-enhanced learning opportunities.

Assessment methodologies should combine quantitative metrics—such as improvements in learning outcomes, engagement rates, efficiency indicators, and cost-benefit analyses—with qualitative approaches, including stakeholder feedback, case studies, focus group discussions, and classroom observations. Decision-making frameworks benefit from multi-criteria decision analysis, weighted scoring systems, risk assessments, and pilot testing for iterative refinement. Implementation roadmaps can then be developed with phased rollouts, targeted professional development, and continuous monitoring to adapt to evolving educational needs.

AI competencies form an essential component of digital literacy in modern education. Digital literacy encompasses interrelated skills, including media, technology, information, visual, communication, and social literacies (Muengsan & Chatwattana, 2024). AI awareness and competency extend these foundational digital skills and represent a critical capacity for educators preparing students for a data-driven society (Bender, 2024).

Core Components of AI Competencies for Future Educators

The development of artificial intelligence (AI) competencies requires a multifaceted approach that unites technical knowledge, pedagogical expertise, and ethical awareness to prepare educators for effective and responsible use of AI in educational contexts. Future educators must acquire a solid understanding of AI principles, terminology, and practical applications, including knowledge of generative AI capabilities that produce text, images, sound, and synthetic data (Muengsan & Chatwattana, 2024). Appreciating how AI processing systems parallel human cognitive functions helps teachers recognize how these technologies can complement human teaching and learning. Comprehensive familiarity with key concepts such as machine learning, natural language processing, and generative AI is essential, yet research reveals persistent gaps in professional understanding of AI terminology and underlying principles, underscoring the need for targeted training (Rainey et al., 2021). Generative AI in particular offers powerful opportunities for education by enabling the creation of realistic virtual assistants, personalized learning services, and digital art that can transform instructional practices and enrich learning experiences (Muengsan & Chatwattana, 2024). Equally critical is the capacity to integrate these technologies meaningfully into teaching practices while maintaining sound pedagogy. Educators must be able to design and manage AI-enhanced digital learning environments that foster student engagement and measurable achievement (Vilppola et al., 2022) and to implement AI-supported assessment methods such as formative evaluation tools and digital testing systems. Evidence from game-based platforms such as *Kahoot!* demonstrates how AI-enhanced tools can strengthen academic performance, motivation, and learner engagement (Mdlalose et al., 2021). Alongside technical and pedagogical expertise, the cultivation of strong ethical and critical thinking competencies is essential. Responsible use of AI requires awareness of issues of plagiarism, equity, access, and data privacy; educators must ensure that AI-driven practices meet established ethical and privacy standards (Bender, 2024). Finally, future educators need the ability to critically evaluate AI tools

and applications, assessing their appropriateness, effectiveness, and potential impact on student learning, while recognizing both the opportunities and limitations inherent in AI technologies.

Current State of AI Competency Development

Research consistently highlights a substantial gap between the growing need for artificial intelligence (AI) competencies and the current level of preparation among educators.

Understanding these shortcomings is crucial for designing effective training programs and long-term support systems. Studies show that educators generally display only medium levels of AI awareness, with faculty members scoring 3.05 on a five-point scale, indicating considerable room for improvement in both knowledge and understanding of AI technologies (AlMahdawi, 2024). Similar patterns of underpreparedness appear in other professional domains. For example, research among healthcare professionals reveals widespread deficiencies in knowledge of AI principles, understanding of terminology, and confidence in using AI technologies; many report feeling inadequately trained to implement AI in practice settings (Rainey et al., 2021). These findings suggest that educators are likely to face comparable challenges in integrating AI into teaching and learning.

Professional development opportunities currently available to educators have not kept pace with these needs. Many teachers express dissatisfaction with existing programs, describing them as insufficiently practical and poorly aligned with the specific competencies required for AI integration (, 2024). To address these shortcomings, strategies for AI competency development must be comprehensive and multifaceted, combining theoretical instruction with opportunities for authentic practice.

Promising approaches include game-based learning platforms integrated with generative AI, which create challenging and engaging environments that foster practical exploration and skill acquisition (Muengsan & Chatwattana, 2024). Such platforms typically incorporate four essential elements: input factors—such as students, teachers, objectives, rules, learning media, and assessment; a game-based learning process enhanced by generative AI; measurable outputs, including learning achievement and digital literacy skills; and a feedback mechanism to guide iterative improvement (Muengsan & Chatwattana, 2024). The learning process itself can follow five key steps—exploring knowledge, explanation, playing games, presenting ideas, and engaging in discussions and conclusions—while applying five guiding principles: practice, learning by doing, learning from mistakes, goal-oriented learning, and the articulation of learning points (Muengsan & Chatwattana, 2024).

Work-based learning models also hold significant promise by enabling immediate experimentation with AI tools and the application of new ideas in authentic educational contexts (Vilppola et al., 2022). In addition, personalized training and sustained support are essential to ensure lasting competency development. Meaningful progress typically emerges through continuous interaction with mentors or advisors who balance confidence building with skill enhancement, providing ongoing feedback and targeted assistance (Ortiz-Laso et al., 2023).

Implementation Challenges and Solutions

Developing AI competencies in future educators faces numerous challenges that demand systematic approaches and targeted interventions. At the institutional level, common barriers include limited financial resources, inadequate technological infrastructure, and resistance to technological change. Without comprehensive support and careful strategic planning, such constraints hinder the effective integration of artificial intelligence into teacher preparation programs. Time and resource limitations also pose difficulties: many educators report persistent feelings of haste and a lack of time for professional development, while training programs that fail to acknowledge existing skills can discourage progress and reduce motivation (Vilppola et al., 2022). In addition, research highlights correlations between AI confidence and demographic variables such as gender, age, and highest qualification, indicating the need for differentiated approaches that address diverse learner needs and ensure equitable opportunities for skill development (Rainey et al., 2021).

The future of AI competency development carries profound implications for educational transformation and the preparation of digitally literate citizens. Integrating AI competencies as a core component of teacher education programs is essential rather than treating them as optional enrichment. Undergraduate curricula must include hands-on experiences with AI applications and digital technologies to ensure that future educators gain practical expertise (Hashish & Alnajjar, 2024). Achieving this vision requires robust technological infrastructure supported by high-performance computing resources—such as GPU-enabled workstations and cloud computing services—along with virtual and augmented reality equipment, interactive whiteboards, and reliable high-speed internet connections. Secure data storage, redundant backup systems, and strong wireless networks are equally critical for sustained access to AI tools. Access to software and platforms, including professional AI development frameworks such as TensorFlow and PyTorch, no-code or low-code AI environments, AI-integrated learning management systems, and simulation software for educational scenarios, provides the necessary foundation for applied learning. Specialized educational software—such as AI-powered tutoring systems, data visualization tools, and assessment platforms with AI analytics—further supports authentic classroom practice.

Building AI competencies also depends on human expertise and carefully structured professional development. Universities must cultivate AI-literate faculty through advanced degree programs, ongoing professional development, sabbatical opportunities in industry, and collaborative teaching models that pair AI experts with education specialists. Intensive summer institutes, regular workshops on emerging AI technologies, and peer mentoring networks strengthen faculty skills, while access to online certification programs ensures continuous growth. Dedicated technical support teams—including IT specialists, instructional designers, and data analysts—are vital for assisting both faculty and students in the implementation of AI projects. Student-focused services such as AI tutoring centers, peer mentoring programs, career counseling, and academic advising reinforce individual progress and confidence.

Curriculum design must provide structured learning pathways that begin with foundational AI literacy courses and progress toward specialized tracks aligned with subject areas and grade levels. Capstone projects that integrate AI into teaching practice, micro-credentialing for specific competencies, and rigorous assessment tools—including standardized evaluations, peer reviews, and portfolio systems—enable systematic measurement of AI competency development. Comprehensive educational resources, from interactive online modules and case study libraries to open educational resources (OER) and practical lesson plan templates, support sustained learning and application.

Strategic partnerships and external collaborations strengthen the capacity of teacher education programs to develop AI competencies. Partnerships with technology companies can provide access to tools, training opportunities, internships, guest lectures, and joint research projects, while educational discounts, beta testing opportunities, and cloud computing credits expand technological access. University networks and professional organizations facilitate faculty exchanges, collaborative research grants, and the dissemination of best practices through conferences and professional societies. Long-term success also relies on financial and administrative commitment. Institutions must allocate sufficient funding for infrastructure, faculty hiring, software licensing, and the renovation of learning spaces while maintaining ongoing budgets for training programs, technical maintenance, and student support services. Federal and state grants, private foundation funding, and alumni or donor contributions can help sustain these initiatives.

The relationship between lifelong learning tendencies and digital competencies highlights another important dimension of AI competency development. While studies show a significant correlation between these constructs (Keskin, 2023), assuming direct causality is methodologically and theoretically problematic. Correlation does not establish causal direction, and third variables—such as institutional support or socio-economic factors—may influence both lifelong learning and digital competence. Cross-sectional research designs cannot establish temporal precedence, while

longitudinal studies face challenges such as participant attrition and rapidly changing technology landscapes. Furthermore, both lifelong learning and digital competence are multidimensional constructs that vary across cultural contexts and individual experiences. Recognizing this complexity, teacher education programs should avoid oversimplified causal assumptions and instead adopt conceptual frameworks that view the relationship as reciprocal and mediated. Reciprocal models acknowledge feedback loops in which lifelong learning and digital competence reinforce each other over time, while mediated approaches emphasize the role of self-efficacy, social support, and opportunity structures in shaping these relationships.

Ultimately, AI competencies have the potential to transform educational practice by enabling new forms of personalized learning, innovative assessment methods, and advanced pedagogical approaches. To realize this transformation, educators must acquire a comprehensive set of competencies that encompass technical literacy, pedagogical integration, ethical awareness, and practical implementation skills (Marzal & Vivarelli, 2024). Technical AI literacy includes an understanding of machine learning algorithms, natural language processing, computer vision, data analytics, and the ability to evaluate the effectiveness and limitations of AI tools. Pedagogical integration requires designing adaptive learning environments, creating curricula that respond to individual student needs, and employing AI-driven differentiated instruction. Educators must also use AI for formative assessment and real-time feedback while maintaining human oversight. Ethical implementation demands that teachers recognize and mitigate algorithmic bias, ensure privacy and data protection, and advocate for inclusive AI practices that respect cultural and socio-economic diversity. Finally, educators must cultivate collaborative and critical evaluation skills to balance automation with human judgment, share best practices within professional learning communities, and adapt AI strategies in response to emerging technologies and student feedback. By addressing these challenges with a strategic, well-resourced, and ethically grounded approach, teacher education programs can prepare future educators to harness the transformative potential of artificial intelligence while safeguarding educational quality and equity.

In the context of Uzbekistan, the development of AI competencies in future educators is closely tied to the country's ongoing national digital transformation strategies and educational reforms. The government's "Digital Uzbekistan 2030" program has established ambitious goals for integrating advanced technologies into key sectors, including education, thereby creating both opportunities and challenges for teacher preparation institutions. While significant investments have been made in expanding broadband infrastructure and modernizing higher education facilities, disparities remain between urban and rural regions in terms of technological access and skilled personnel. Teacher education programs are increasingly encouraged to incorporate AI-related content, yet there is still a pressing need for systematic faculty development, industry partnerships, and curriculum innovation to align with international standards. Furthermore, ensuring that AI integration respects cultural and linguistic diversity—particularly the use of Uzbek and other local languages in AI-powered educational tools—will be critical for equitable adoption. By leveraging state support, international collaborations, and targeted professional development initiatives, Uzbekistan can accelerate the formation of a new generation of educators equipped with the technical, pedagogical, and ethical AI competencies required to sustain the nation's digital education agenda and to prepare students for participation in the global knowledge economy.

Reference list

Adiodi, Reshmi Ajaykumar. "From Classroom to Cloud: Perceptions of IMT and AI Skills among Mumbai's Teachers in a Digital Age." *Recent Trends in Management and Commerce*, vol. 5, no. 3, 2 Dec. 2024, pp. 111–118, https://doi.org/10.46632/rmc/5/3/17. Accessed 24 Feb. 2025.

Aly, Ebtsam, and Hend Alnajjar. Dr Hashish "Digital Proficiency: Assessing Knowledge, Attitudes, and Skills in Digital Transformation, Health Literacy, and Artificial Intelligence among University Nursing Students." *BMC Medical Education*, vol. 24, no. 1, 7 May 2024, https://doi.org/10.1186/s12909-024-05482-3.

Kadri, Kasri, et al. “Principal and Teacher Leadership Competencies and 21st Century Teacher Learning and Facilitating Practices: Instrument Development and Demographic Analysis.” *Creative Education*, vol. 12, no. 09, 2021, pp. 2196–2215, https://doi.org/10.4236/ce.2021.129168.
Keskin, Ismail. “The Relationship between Teacher Candidates’ Lifelong Learning Tendencies and Their Digital Competencies.” *Asian Journal of Education and Training*, vol. 9, no. 3, 31 Aug. 2023, pp. 66–74, files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1408540.pdf, https://doi.org/10.20448/edu.v9i3.4951.
Marzal, Miguel-Ángel, and Maurizio Vivarelli. “Convergence of Artificial Intelligence and Digital Skills: A Necessary Space for Digital Education and Education 4.0.” *JLIS.it*, vol. 15, no. 1, 15 Jan. 2024, pp. 1–15, iris.unito.it/handle/2318/1955710, https://doi.org/10.36253/jlis.it-566.
Maznev, Petko, et al. “AI in Higher Education: Booster or Stumbling Block for Developing Digital Competence?” *Zeitschrift Für Hochschulentwicklung*, vol. 19, no. 1, 28 Mar. 2024, pp. 109–126, www.zfhe.at/index.php/zfhe/article/view/1966/1247, https://doi.org/10.21240/zfhe/19-01/06. Accessed 9 May 2024.
Mdlalose, Noluthando, et al. “Using Kahoot! As a Formative Assessment Tool in Science Teacher Education.” *International Journal of Higher Education*, vol. 11, no. 2, 9 Sept. 2021, p. 43, https://doi.org/10.5430/ijhe.v11n2p43.
Moynihan, Sharon, et al. “Teacher Competencies in Health Education: Results of a Delphi Study.” *PLOS ONE*, vol. 10, no. 12, 2 Dec. 2015, p. e0143703, www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC4667995/, https://doi.org/10.1371/journal.pone.0143703.
Rainey, Clare, et al. “Beauty Is in the AI of the Beholder: Are We Ready for the Clinical Integration of Artificial Intelligence in Radiography? An Exploratory Analysis of Perceived AI Knowledge, Skills, Confidence, and Education Perspectives of UK Radiographers.” *Frontiers in Digital Health*, vol. 3, 11 Nov. 2021, https://doi.org/10.3389/fdgth.2021.739327.
Salleh, Mohammad Hafiz . “Factors Influencing TVET Teacher’s TPACK Competencies.” *Journal of Technical Education and Training*, 22 Dec. 2022, https://doi.org/10.30880/jtet.
Söderlund, Anne, et al. “Exploring the Activities and Outcomes of Digital Teaching and Learning of Practical Skills in Higher Education for the Social and Health Care Professions: A Scoping Review.” *Discover Education*, vol. 2, no. 1, 3 Jan. 2023, https://doi.org/10.1007/s44217-022-00022-x.
Stuart Marshall Bender. “Awareness of Artificial Intelligence as an Essential Digital Literacy: ChatGPT and Gen-AI in the Classroom.” *Changing English: Studies in Culture and Education*, vol. 31, no. 2, 19 Feb. 2024, pp. 1–14, https://doi.org/10.1080/1358684x.2024.2309995.
Suthada Muengsan, and Pinanta Chatwattana. “The Game-Based Learning (GbL) Platform with Generative AI to Enhance Digital and Technology Literacy Skills.” *Higher Education Studies*, vol. 14, no. 1, 13 Jan. 2024, pp. 46–46, https://doi.org/10.5539/hes.v14n1p46. Accessed 31 Mar. 2024.
Vilppola, Jiri, et al. “Teacher Trainees’ Experiences of the Components of ICT Competencies and Key Factors in ICT Competence Development in Work-Based Vocational Teacher Training in Finland.” *International Journal for Research in Vocational Education and Training*, vol. 9, no. 2, 1 June 2022, pp. 146–166, https://doi.org/10.13152/ijrvet.9.2.1. Accessed 2 June 2022.
Zaira Ortiz-Laso, et al. “Teacher Growth in Exploiting Mathematics Competencies through STEAM Projects.” *ZDM*, vol. 55, no. 7, 27 Oct. 2023, pp. 1283–1297, https://doi.org/10.1007/s11858-023-01528-w.

TA’LIM SOHASIDA OROLBO’YI IQLIMIGA SHAXSNING MOSLASHUV STRATEGIYALARINI O’RGANILISHI

Chirchiq Davlat pedagogika universiteti
Mustaqil izlanuvchi Jumamuratova Guljayna Kenesbayevna

Аннатоция. Ushbu maqolada ta’lim sohasida Orolbo‘yi mintaqasidagi iqlim o‘zgarishlari bilan bog‘liq psixologik muammolarni ilmiy o‘rganilishi bayon etilgan. Shaxs psixologiyasi iqlim o‘zgarishlarga psixologik tayyorgarligi muhimligi ko‘rsatib o‘tilgan.

Kalit so‘zlar: Iqlim o‘zgarishlar, shaxs psixologiyasi, atrof-muhit iqlimning o‘zgarishi, ekologik yondoshuvlar.

Annatosia. This article describes the scientific study of psychological problems associated with climate changes in the islet region in the field of Education. Personality psychology it has been shown that the psychological preparation of climate for changes is important.

Keywords: climate change, personality psychology, environmental climate change, environmental approaches.

Ma’lumki, orolbo‘yi hududi ekologik, noqulay iqlim va ijtimoiy muhitning murakkabligi bilan ajralib turadi. Orol dengizining qurishi natijasida yuzaga kelgan ekologik buzilishlar hudud iqlimida keskin o‘zgarishlarga sabab bo‘ldi. Bunday o‘zgarishlar, albatta, inson psixologiyasi, sog‘ligi, ijtimoiy moslashuvi va shaxsiy xususiyatlariga ham bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Shu sababli orolbo‘yi iqlimining shaxsga ta’sirini o‘rganish metodologiyasi kompleks yondashuvlar asosida ochib beriladi.

AQSHning Kaliforniya universiteti professori S.Stokols tomonidan ishlab chiqilgan ekologik stress nazariyasi ekologik omillar va inson psixologik salomatligi o‘rtasidagi bevosita aloqadorlikni tahlil qiladi[26]. Mazkur yondashuvga ko‘ra, insonni o‘rab turgan muhitdagi har qanday keskin o‘zgarish yoki doimiy noqulaylik - stressni keltirib chiqaradigan asosiy omillardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, ekologik muammolar uzoq muddat davom etganda, shaxsning ruhiy barqarorligi izdan chiqishi va turli psixologik muammolar kuchayishi mumkin.

Muntazam davom etuvchi ekologik muammolar insonlarda quyidagi psixologik muammolarni keltirib chiqararishi mumkin:

-hissiy charchoq (energiya yetishmovchiligi, faoliyatga qiziqishning pasayishi);

-tashvishlilik va xavotir (kelajak haqida aniq tasavvurlarning yetishmasligi, ijtimoiy moslashishdagi muammolar);

-depressiya holatlari (umidsizlik, apatiya, ijtimoiy izolyatsiya);

-ijtimoiy beqarorlik (nizo va ijtimoiy stress kuchayishi) kabi oqibatlarga olib keladi. Stokols modeli shuningdek, insonlarning ekologik stressga nisbatan moslashuv strategiyalarini ham ko‘rsatib beradi. Unga ko‘ra:

-Aktiv strategiyalar – inson atrof-muhit sharoitini o‘zgartirishga yoki unga moslashishga faol harakat qiladi (masalan, ekologik muhofaza choralari, ko‘chib ketish).

-Passiv strategiyalar – shaxs muhitni o‘zgartira olmasligini tushunib, sabr va chidamlilik orqali stressni kamaytirishga harakat qiladi.

-Psixologik himoya mexanizmlari – odamlar stressni qabul qilmaslik, uni inkor etish yoki ijtimoiy hamjihatlik orqali yengishga harakat qiladilar.

Orolbo‘yi sharoitida ko‘plab oilalar passiv strategiyalarni qo‘llashga majbur bo‘lib, ekologik muammolarni “kundalik hayotning bir qismi” sifatida qabul qiladilar. Shu bilan birga, ekologik stress nazariyasi aholining ruhiy salomatligini mustahkamlash uchun psixologik yordam dasturlari va ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash mexanizmlarini ishlab chiqish zarurligini ta’kidlaydi. Bizningcha,

[26] Stokols D. Environmental psychology: Annual review. – Palo Alto: Annual Reviews, 1978. – P. 253–295.

Stokols yondashuvi orolbo‘yi hududida nafaqat psixologik tadqiqotlarni, balki amaliy reabilitatsiya va ijtimoiy moslashuv dasturlarini ishlab chiqishda ham muhim nazariy asos bo‘lib xizmat qiladi

U.Bronfenbrenner tomonidan ishlab chiqilgan ekologik tizimlar nazariyasi shaxs rivojlanishini bir vaqtning o‘zida turli darajadagi muhit omillari belgilab berishini ta’kidlaydi. Ushbu yondashuv shaxsni faqat biologik yoki psixologik nuqtai nazardan emas, balki ko‘p omilli ijtimoiy-ekologik tizimlar bilan o‘zaro aloqada tahlil qilishga imkon beradi[27]. Bronfenbrenner quyidagi tizimlarni ajratib ko‘rsatadi:

-Mikrotizim – shaxs bevosita yashayotgan eng yaqin muhit: oila, maktab, tengdoshlar guruhi. Orolbo‘yi hududida ekologik inqiroz oilalarning ichki psixologik muhitiga salbiy ta’sir ko‘rsatib, ota-onalarda stress va tashvish kuchayishi orqali bolalarning ruhiy rivojlanishiga ham ta’sir qiladi.

-Mezotizim – shaxsning turli mikrotizimlari o‘rtasidagi o‘zaro aloqalar bo‘lib, masalan, oila-maktab hamkorligi yoki oila-mahalla munosabatlariga asoslanadi. Orolbo‘yida ekologik falokat sharoitida bu tizim kuchsizlashishi mumkin.

Ekzosotizim – shaxs bevosita ishtirok etmasa-da, uning hayotiga ta’sir etadigan tizim: hududiy iqlim sharoitlari, iqtisodiy omillar hamda ekologik sharoitlar nazarda tutiladi. Orolbo‘yi hududida aynan iqlim muammosi ekzosotizim darajasida eng kuchli ta’sir ko‘rsatmoqda. Tuzli chang bo‘ronlari, suvning sho‘rlanishi, boshqa turli muammolar oilalarning turmush darajasini pasaytirib, bu holat bilvosita bolalar va o‘smirlarning psixologik salomatligiga ta’sir etadi.

Makrotizim – keng ijtimoiy-madaniy muhit: qadriyatlar, urf-odatlar, diniy qarashlar, milliy an’analarni o‘z ichiga oladi. Orolbo‘yi aholisi ekologik muammolarga qaramay, o‘z qadriyatlari va madaniy birdamligini saqlab qolishga intiladilar. Shu bois makrotizim aholining psixologik chidamliligini kuchaytiruvchi omil sifatida namoyon bo‘ladi.

Xronotizim – Bronfenbrenner keyinchalik kiritgan tushuncha bo‘lib, vaqt omilini anglatadi. Shaxs rivojlanishidagi o‘zgarishlar nafaqat mavjud tizimlar, balki vaqt davomida ro‘y beradigan ijtimoiy va ekologik vaziyatlar bilan ham belgilanadi. Orolbo‘yi hududida ekologik inqirozning avloddan-avlodga ta’siri, bolalar va o‘smirlarning kelajak hayot rejalari xronotizimga misol bo‘la oladi[28].

Bizningcha, Bronfenbrennerning ekologik tizimlar nazariyasi orolbo‘yi hududida inson rivojlanishini tahlil qilishda juda muhim metodologik asos bo‘lib xizmat qiladi. Chunki ekologik muammolar faqat ekzosotizim darajasida emas, balki mikrotizim (oila, maktab), mezotizim (ijtimoiy munosabatlar), makrotizim (qadriyatlar tizimi) va xronotizim (vaqt omili) orqali ham shaxs rivojiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Bu nazariya hudud aholisining psixologik moslashuvi va chidamliligini tushuntirishda ilmiy asos bo‘lib xizmat qilishi mumkin.

R.Lazarus tomonidan ishlab chiqilgan kognitiv baholash nazariyasi stressli vaziyatlarda insonning individual baholash jarayoni muhim ahamiyat kasb etishini ta’kidlaydi[29]. Ushbu yondashuvga ko‘ra, tashqi muhitdagi tahdid yoki muammo inson uchun qanday oqibat tug‘dirishini belgilovchi asosiy omil — bu vaziyatni shaxsning idrok etishi va baholashi, ya’ni bir xil vaziyat turli insonlar tomonidan turlicha qabul qilinishini nazarda tutadi.

Lazarus stressli holatlarni ikki bosqichli baholash mexanizmi orqali izohlaydi:

-Birinchisi - shaxs vaziyatni xavf, yo‘qotish yoki imkoniyat sifatida baholaydi. Masalan, orolbo‘yi aholisining bir qismi chang bo‘ronlarini jiddiy sog‘liq uchun xavf sifatida ko‘rsa, boshqalar uni tabiiy hodisa deb qabul qiladi.

-Ikkinchisi - shaxs mavjud resurslari (sog‘lik, ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash, psixologik chidamlilik) orqali vaziyatni yengish imkoniyatlarini baholaydi. Agar odam o‘zida resurslarni yetarli deb hisoblasa, stress darajasi pasayadi.

[27] Bronfenbrenner U. The Ecology of Human Development: Experiments by Nature and Design. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 1979. – 330 p.
[28] Bronfenbrenner U. Ecological systems theory// Annals of Child Development. - 1989. - №6. -P.242.
[29] Lazarus R.S., Folkman S. Stress, Appraisal, and Coping. – New York: Springer, 1984. – 456 p.

-Uchinchisi - vaziyat o‘zgarib borar ekan, shaxs uni qayta idrok etishi mumkin. Masalan, chang bo‘ronlariga ko‘p marotaba duch kelgan odam dastlab xavotirli kechinmalarni boshdan kechirsa, vaqt o‘tishi bilan buni odatiy hayot sharoiti sifatida qabul qilib, emotsional moslashuv hosil qiladi[30].

R.Lazarusning kognitiv baholash nazariyasi shuni ko‘rsatadiki, orolbo‘yi aholisi uchun ekologik muammolarni qanday idrok qilish va baholashlari ularning ruhiy salomatligi va ijtimoiy moslashuvini belgilovchi muhim omil sanaladi. Demak, aholining kognitiv baholash strategiyalarini to‘g‘ri va samarali shakllantirish (masalan, psixologik treninglar, stressni boshqarish dasturlari orqali) ekologik falokat oqibatlarini yengillashtirishda samarali yo‘l bo‘lishi mumkin.

Geografik determinizm yo‘nalishi asoschilari iqlimni inson faoliyati va madaniyat taraqqiyotining asosiy omillaridan biri sifatida talqin qiladilar[31]. Ularning fikriga ko‘ra, insonning xulq-atvori, mehnat qobiliyati, ruhiy salomatligi va hatto jamiyatning madaniy shakllanishi ham yashash muhitidagi iqlim sharoitlar bilan chambarchas bog‘liq. Shu nuqtayi nazardan, orolbo‘yi hududida yuzaga kelgan ekologik inqiroz shaxs psixologiyasiga ham bevosita ta’sir ko‘rsatadi.

Amerikalik geograf va psixolog Elvorz Hantington iqlimning insonning mehnat faoliyati, aqliy salohiyati va madaniyat rivojiga bevosita ta’sir ko‘rsatishini ta’kidlagan. Uning tadqiqotlariga ko‘ra, mo‘tadil iqlim sharoitlari insonning mehnat unumdorligini oshiradi va jamiyat taraqqiyotiga xizmat qiladi. Keskin iqlim sharoitlari, jumladan, (qurg‘oqchilik, yuqori harorat, shamol insonni ruhiy va jismoniy jihatdan charchatadi, natijada ijtimoiy faollik pasayadi. Biroq, qiyin iqlim sharoitlarida insonlarda moslashuvchanlik va chidamlilik kuchayadi, bu esa ularning ijtimoiy hamjihatlik va hamkorlikka intilishlarini kuchaytiradi[32]. Orolbo‘yi hududida ekologik inqiroz oqibatlari (chang bo‘ronlari, suv resurslarining sho‘rlanishi, tuproq sho‘rlanishi) mahalliy aholining psixologik holatini izdan chiqarsa-da, boshqa tomondan, ularning jamiyat ichida bir-birini qo‘llab-quvvatlash qadriyatlarini mustahkamlaydi.

Amerikalik olim Jared Daymond o‘zining “Qurol, mikroblar va po‘lat” hamda “Inqiroz” asarlarida iqlim va geografik muhitni sivilizatsiyalar rivojining asosiy determinantlari sifatida izohlagan. Uning nazariyasiga ko‘ra, iqlim sharoitlar jamiyatning resurslardan foydalanish darajasi va iqtisodiy barqarorligini belgilaydi. Murakkab iqlim sharoitlari shaxslarning moslashuv yo‘nalishlarini shakllantiradi. Masalan, kimdir o‘ziga xos yechimlarni izlaydi, kimdir esa ijtimoiy hamjihatlik orqali muammolarni yengishga intiladi. Ekologik inqiroz sharoitida yashayotgan jamiyatlarda psixologik chidamlilik va sotsial hamjihatlik kuchayishi aniqlangan[33]. Orolbo‘yi hududi misolida, ekologik muammolar shaxsning tashabbusini va iqtisodiy faolligini susaytirsa-da, odamlarni bir-biriga yaqinlashtiruvchi qadriyatlarni (hamkorlik, sabr, yordamkorlik) kuchaytiradi. Daymond nazariyasi bu jarayonni jamiyatning omon qolish va moslashuv strategiyasi sifatida tushuntiradi.

Orol dengizining qurishi va uning oqibatida yuzaga kelgan ekologik falokat - qurg‘oqchilik, sho‘rlangan tuproq, chang-to‘zonlar, suv sho’rlanishi - mahalliy aholida solastalgiyaning tipik belgilari paydo bo‘lishi mumkinligini ko‘rsatadi. Aholi ko‘z o‘ngida dengizning cho‘lga aylanishini, an’anaviy hayot tarzining buzilishini va mahalliy ekotizimning tanazzulini boshdan kechirmoqda. Bu esa ekologik xavotirni oshirib, depressiya, tashvishlilik va ijtimoiy passivlikni kuchaytirishi mumkin. Orolbo‘yi iqlimi inson salomatligi, ruhiy holati va ijtimoiy moslashuviga kuchli ta’sir ko‘rsatishi sababli, ushbu jarayonni nafaqat nazariy asoslar orqali, shu bilan birgalikda empirik tadqiqotlar orqali ham chuqur o‘rganish muhim ahamiyatga ega.

[30] Lazarus R.S., Folkman S. The concept of coping // Monat A., Lazarus R.S. Stress and Coping. -N.Y., 1991. Pp. 189-206.

[31] Семёнов Н. Н. Географический детерминизм в социально-психологических исследованиях. – М.: Наука, 1983. – 214 с.

[32] Huntington E. Civilization and Climate. – New Haven: Yale University Press, 1915. – 417 p.

[33] Diamond J. Guns, Germs, and Steel: The Fates of Human Societies. – New York: W.W. Norton & Company, 1997. – 480 p.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Семёнов Н.Н. Географический детерминизм в социально-психологических исследованиях. – М.: Наука, 1983. – 214 с.
2. Shamshetova A.K. Orolbo'yi mintaqasiga ijtimoiy-psixologik xizmat ko'rsatish faoliyatini takomillashtirish. Psixologiya fanlari doktori (DSc) Avtoreferati. 2023 yil. 70 bet
3. Huntington E. Civilization and Climate.New Haven: Yale University Press, 1915. 417 p.
4. Diamond J. Guns, Germs, and Steel: The Fates of Human Societies. New York: W.W. Norton & Company, 1997. – 480 p.
5. Lazarus R.S., Folkman S. Stress, Appraisal, and Coping. – New York: Springer, 1984. – 456 p.
6. Lazarus R.S., Folkman S. The concept of coping // Monat A., Lazarus R.S. Stress and Coping. -N.Y., 1991. Pp. 189-206.
7. Bronfenbrenner U. The Ecology of Human Development: Experiments by Nature and Design.Cambridge, MA: Harvard University Press, 1979. 330 p.
8. Bronfenbrenner U. Ecological systems theory// Annals of Child Development. - 1989. - №6. -P.242.

OILAVIY MUNOSABATLARDA AJRIMLARNING OLDINI OLISHDA YOSHLARNING UMUMMADANIY DUNYOQARASHINING SHAKLLANISHI.

Sharipova Surayyo Burxanovna
O'ZDJTU "Pedagogika va psixologiya" kafedrasi dotsenti, pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Maqolada oilaviy munosabatlar, oila pedagogikasi jamiyatning shaxs tarbiyasiga oid muhim davlat siyosatidagi ustuvor vazifalarni mukammal bajarishdagi jihatlari o'rganilgan va shuningdek, oilada umummadaniy dunyoqarashni shakllantirishning dolzarb masalalari, farzand tarbiyasiga doir tartib, odob – axloq qoidalarini sinovdan o'tkazuvchi va amalda tadbiq qiluvchi katta avlod va ota-onaning faoliyati tahlil etilgan.

Oila ijtimoiy hayotning abadiyligini, avlodlarning davomiyligini, tarbiyaning uzluksizligini ta'minlaydigan, kelajak nasl qanday bo'lib yetishishiga o'z ta'sirini ko'rsatadigan ijtimoiy makon va pedagogik omil vazifasini o'taydi. Inson oilada shakllanadi. Oila muhabbat, hurmat, birdamlik va mehribonlik manbai. Aynan shu qadriyatlarga har bir rivojlangan jamiyat suyanadi.

Birlashgan Millatlar Tashkiloti Bosh Assambleyasining 1993-yil 20 sentabrdagi yalpi yig'ilishida 1994-yildan boshlab 15 mayni "Xalqaro oila kuni" sifatida nishonlashga kelishilganligini o'zi ham bu masalani xalqaro miqiyosida qanchalik dolzarb ekanligidan dalolat berib turibdi. Barcha davrlarda ham davlat va jamiyat g'amxo'rligi oilalarning mustahkamligi va tinchligiga asos bo'lgan. Shu bois mamlakatimizda 1998-yil "Oila yili", 2012-yil "Mustahkam oila yili", 2016-yil "Sog'lom bola va ona yili" deb e'lon qilinganligi hamda Respublikamizda oila institutini mustahkamlash konsepsiyasi qabul qilinishi, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 27.06.2018 yildagi PQ-3808-son qarori bilan uning ustuvor vazifalari va amalga oshirish bo'yicha chora-tadbirlar tasdiqlanishi, shuningdek, 2019-yildan boshlab har yili 15 mayda mamlakatimizda Xalqaro oila kuni nishonlanishi davlatimizdagi oilaviy muhit va uni mustahkamlash uchun qilinayotgan amaldagi sa'y-harakatlarning yaqqol na'munasidir.

Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyev ta'kidlaganlaridek, "Biz uchun muqaddas bo'lgan oila asoslarini yanada mustahkamlash, xonadonlarda tinchlik – xotirjamlik, ahillik va o'zaro hurmat muhitini yaratish, ma'naviy – ma'rifiy ishlarni aniq mazmun bilan to'ldirishdan iborat bo'lmog'i zarur".

Darhaqiqat, asrlar davomida o'z e'tirofini topgan va diniy-axloqiy qadriyatlar darajasiga ko'tarilgan oilaviy munosabatlarda halol yashash, mehnat qilish, farzand tarbiyasi ijtimoiy hayot

tarzini rivojlantirish manbaidir. Sharqona tarbiyada shaxsning umummadaniy dunyoqarashining shakllanishi asosi oiladan boshlanadi.

Inson farzandi ota-onadan genetik meros oladi. Unga ajdodlari genofonidan ham ulush tegadi, albatta. Buni hayotshunoslar irsiyat, deyishadi. Yorug‘ olamga ko‘z ochgan dilbandlar dastlab oliy darajadagi moddiy qadriyatlar hisoblanmish havo, ona suti, suvdan bahramand bo‘ladilar. So‘ngra shaxs kamolotini ro‘yobga chiqishiga asos bo‘ladigan hamda uni ta’minlaydigan muhim omillardan biri oilaviy tarbiya omili boshlanadi.

Oila “millat sharafini” yuqori martabaga ko‘taradigan zaminu vosita hisoblanadi. Oilada farzandlar tug‘iladi, o‘ziga xos xususiyatlari, insoniy fazilatlari vujudga keladi, shaxs shakllanadi. Oila va oilaviy munosabatlar madaniyati hamda shaxsning, yosh avlodning umummadaniy-ma’naviy dunyoqarashining shakllanishi hamda rivojlanishiga ta’siri muammosini ilmiy tahlil qilish qator fanlarning o‘rganish obyekti bo‘lib kelmoqda. O‘z navbatida oilaviy munosabatlar madaniyati shaxs kamolotiga ta’sir etuvchi birinchi omil bo‘lib, oilaviy muhitning ham jismonan ham ma’nan sog‘lom bo‘lishi jamiyat taraqqiyotiga, undagi mavjud muammolarni hal etishga ijobiy yoki salbiy ta’sir etmasdan qolmaydi.

Oilaviy munosabat madaniyati nima? Bu – oilada insonga xos va mos sharoitlarni yaratish, oilaning vazifalarini to‘la bajarish, oilaviy turmush tarzini to‘g‘ri shakllantirish, oila a’zolarining xulq-odobi, dunyoqarashi, mafkurasini, oilaviy hayotning davomiyligini ta’minlashdir. Mustahkam oila mustahkam jamiyatning asosidir. Shunday ekan jamiyat oilalarni mustahkamlash, oilaviy munosabatlarda ajrimlarning oldini olishda shaxsning umummadaniy dunyoqarashini shakllantirib, takomillashtirishga alohida e’tibor berib kelmoqda.

Oila va oilaviy munosabatlarda shaxsning umummadaniy dunyoqarashini ilmiy tadqiq etishni uning jamiyat taraqqiyoti qonunlariga muvofiq rivojlanishini ifodalashdan boshlamog‘imiz lozim. Oilaning rivojlanishi jamiyatning moddiy ishlab chiqarishi va ma’naviy hayoti bilan bog‘liqdir. Oila shakllarining o‘zgarishi, ibtidoiy jamiyat davridan boshlab barcha tarixiy bosqichlarda moddiy ishlab chiqarish ma’naviyatidagi o‘zgarishlar bilan bog‘liq ekanligi ilmiy adabiyotlarda keng tahlil etilgan.

Lekin jamiyatning, oilaning moddiy hayot sharoitlari o‘zgarishi o‘z-o‘zidan ma’naviy kamolotga olib kelmaydi. Madaniy qashshoq bo‘lgan odam boy bo‘lib qolsa, birdaniga ma’naviy kamolot darajasiga ko‘tarilib qolmaydi. Pedagog-olimlar mazkur mavzuning ta’lim-tarbiyaviy jihatlarini tadqiq etib, oilaning shaxs tarbiyasida tutgan o‘rniga alohida e’tibor berib, oilaviy tarbiyani umumiy tarbiyaning bir qismi sifatidagi jihatini yoritishmoqda; psixolog olimlar oila va oilaviy munosabatlarga etno-psixologik jihatdan yondoshmoqdalar. Etnograf-tarixchilar ham oilaning kelib chiqishi va oilaviy munosabatlar madaniyatining shakllanishi bilan bog‘liq masalalarga to‘xtalib, oilaviy urf-odatlar, an’analar, marosimlarning yoshlar tarbiyasiga ta’sirini o‘rganganlar.

Faylasuf olimlarimiz masalaning mohiyatini ochib berishda shaxs va jamiyatning o‘zaro munosabati haqidagi umumaksiologik qonuniyatga suyangan holda, shaxs ijtimoiy munosabatlar majmuidan iborat degan nazariy konsepsiyani o‘rtaga tashlaganlar. Xuddi shu konsepsiyadan esa oilada farzand tarbiyasi ijtimoiy xarakterga ega degan boshqa bir nazariy xulosa kelib chiqishi tabiiydir. Madaniyatshunoslar oilaviy munosabatlar madaniyatining yosh avlod tarbiyasiga ta’sirini tahlil qilib kelmoqdalar.

Shuni alohida ko‘rsatib o‘tish kerakki, Markaziy Osiyo mutafakkirlari va ma’rifatparvarlari Farobiy, Beruniy, Ibn Sino, Yusuf xos Xojib, Kaykovus, Devoniy, Alisher Navoiy, Bobur, Munis Xorazmiy, Bedil, Behbudiy, Abdulla Avloniy, Qori Niyoziy, Cho‘lpon, Fitrat va boshqalarning asarlarida oila va oilaviy munosabatlar haqida qimmatli fikrlar mavjud. Ularning ko‘plarida mazkur masalaga oid qarashlar muayan tartibga tushirilgan va ta’limot darajasiga ko‘tarilgan. Xususan, Abu Ali ibn Sinoning “Axloq”, “Oila xo‘jaligi”, Alisher Navoiy “Hayrat-ul abror” va “Mahbub-ul qulub” asarlarida oilaga alohida e’tibor bilan qarab, uni inson kamolga erishuvida asosiy makon deb bilganlar.

XX asr boshlaridagi ma’rifatparvarlik harakatining asoschilaridan biri Fitratning “Oila” asarida oila asosini to‘g‘ri qurish, oilada yosh avlodga jismoniy, aqliy va axloqiy tarbiya berish

orqali mana shu turg‘unlikdan qutilish, jamiyatni isloh qilish mumkinligini bayon qilgan. “Millat taqdiri mana shu millat vakillari yashagan oilaning holatiga bog‘liqdir… Qayerda oila munosabati kuchli intizomga tayansa, mamlakat va millat ham shuncha kuchli va tartibli bo‘ladi.” deb yozadi.

Oiladagi o‘zaro munosabatlar madaniyati malakasi tasavvuf falsafasida ham alohida o‘rin tutadi. Bu falsafaning yirik vakillari bo‘lgan Ahmad Yassaviy, Bahovuddin Naqshband, Najmiddin Kubro tariqatlarida ota va onalar o‘zaro munosabatlarining farzandlar kamolotidagi roli, farzandlarning ota-onalarga bo‘lgan munosabati mavzuyi alohida ta’kidlab o‘tilganligini ko‘ramiz.

Shuningdek, ulug‘ ulamolar bo‘lmish Al-Buxoriy, At-Termiziylarning hadis to‘plamlarida, asarlarida ham mazkur mavzuga katta e’tibor berilgan. Qur’ondan keyingi diniy manba – hadislarda Payg‘ambarimiz Muxammad (s.a.v.) aytdilar: “Alloh taoloning rozi bo‘lishi ota-onaning rozi bo‘lishiga va Allohning g‘azabi ham ota-onaning g‘azabiga bog‘liqdir” (Imom Buxoriy rivoyati).

Haqiqatdan ham ota-onaga ozor bermaslik, ularning dilini vayron qilmaslik, muloyimlik bilan suhbatda bo‘lish, ko‘nglini ko‘tarish aytganlarini vaqtida bajarish, farzandning ota-ona oldidagi burchidir.

Mustaqillik davrida oila-nikoh munosabatlarining huquqiy tartibga solinishi masalalarini F. Otaxo‘jayev, o‘zbek oilalari ma’naviyatining tarixiy asoslari, ma’naviy ruhiyati, an’analari, farzandlar tarbiyasi muammolarini istiqlol mafkurasi nuqtayi nazaridan O. Safarov, M. Mahmudovlar tahlil etsalar, oilaning jamiyatda tutgan o‘rni, oilaviy tarbiya, oila a’zolarining oiladagi o‘rni, oilada milliy va umuminsoniy tarbiya masalalarining pedagogik nuqtayi nazardan O. Musurmanova, oilaning mohiyati, ota-onalarning bola tarbiyasidagi mas’uliyati, farzandlik burchiga oid ba’zi milliy diniy an’analarimizni E. Yusupov, yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlashga oid masalalarni M. Xalmatovalar tahlil qilganlar.

Oila turlarining demografik, ijtimoiy tuzilishlariga qarab bo‘linishining o‘ziga xos xususiyatlari hamda uning oilaviy munosabatlar madaniyatiga ta’siri mavjud. Mamlakatimizda mavjud oilalarning aksariyati to‘liq oilalardir. To‘liq oila deganda ota-ona va farzandlardan iborat oila tushuniladi. Bu tipik oilaga xos xususiyatdir. Bunday oilalar, o‘z navbatida, patriarxal, nuklear, mezalyanslarga bo‘linadi. O‘zbekistonning o‘ziga xos xususiyati yana shundaki, hozirda o‘zbek oilalardagi katta patriarxal oila xo‘jaligi ham saqlanib qolingan. Bunda 2-3 avlod xo‘jaligi umumiy bo‘lib, ularning iqtisodiy birligining asosi hisoblangan oila mulki faqat oila boshlig‘i qo‘lida bo‘ladi va hamma unga bo‘ysinadi. Mana shu sababli ham qarindosh – urug‘larning quda-andachilik munosabatlari davom qilib kelayapti. Yaqin qarindoshlarning nikohi ham shu jumladandir.

Sharq va g‘arb oilalari xususiyatlarini qiyosiy tahlil qilganimizda ovro‘pa oilalariga xos xususiyat – nikohsiz erkin yashashning keng tarqalishi, ajralishlarning ko‘payishi, tug‘ilishning kamayishi bilan izohlanadi. Ayrim G‘arb olimlari nikohni butunlay yo‘qotib, nikoh kishi erkinligini cheklab qo‘yadi, u inson tabiatiga zid narsadir deb hisoblaydilar. Albatta, bu noto‘g‘ri bo‘lib, insoniyat taraqqiyotiga ziddir.

Zamonaviy oilalarga xos ikkinchi xususiyat ularning nuklearligidir (Nuklear – lotincha so‘zdan olingan bo‘lib, lug‘aviy ma’nosi “yadro” demakdir. Er-xotin va bolalardan iborat). Hozirda G‘arb sivilizatsiyasi ta’sirida oilaning bu xili ko‘payib bormoqda. Bunday oilalarda qaynona va kelin yoki kelinlar alohida yashaganliklari uchun ular orasidagi nizoli munosabatlarning oldi olinadi, turmush tarzida ular bir-birlari bilan qadrliroq, mehr-shafqatliroq madaniy munosabatda bo‘lishadi. Bu masalaning ijobiy tomoni bo‘lib, oilaviy munosabatlarda shaxsning umummadaniy dunyoqarashining shakllanishiga olib keladi. Ota-onadan alohida yashayotgan kelin-kuyov musataqil hayotga, oila iqtisodiyotini rejalashtirishga, farzandlarni mustaqil tarbiyalashga o‘rganadilar. Oilaviy masalalarni dam olish, bo‘sh vaqtdan samarali foydalanish kabilarda nuklear oilalar erkinlikka ega bo‘ladilar.

Zamonaviy oilalarga xos uchinchi xususiyat – mezalyanslarning oshishidir. (“Mezalyans” – fransuzcha so‘z bo‘lib er-xotinning ijtimoiy, madaniy va iqtisodiy mavqelari orasida katta tafovut bo‘lgan oilalar tushuniladi). “Mezalyans” deb, masalan shaharliklar bilan qishloqliklar,

ziyolilar bilan ishchi-dehqon, chorvadorlar hamda turli millat kishilari orasidagi nikohlarni tushunish mumkin. Mezalyans oilalar sonining oshishi ham irsiy ijtimoiy jihatdan ijobiy holdir.

Sharq tarbiyasida biz ota-onalar oila baxtliligini ta'minlashda va yoshlarni oilaga tayyorlashda jinsiy tarbiyaga alohida e'tibor qaratishimiz lozim. Mashhur faylasuf Z. Freydning ta'lim berishicha, oila faqatgina birgalikda yashash uchun emas, balki to'laqonli hayot kechirish, insoniy ehtiyojni qondirish uchun ham quriladi.

Oilada har tomonlama sog'lom muhitni qaror toptirishda quyidagi ijtimoiy pedagogik-psixologik, ma'naviy-madaniy mezonlarga amal qilishni tavsiya sifatida maqsadga muvofiq deb yondoshishimiz mumkin:

• yoshlarni sportga, jumladan, oilaviy sportga ijobiy munosabatini shakllantirishga erishish;
• farzandlarda hayotiy faoliyatni oqilona tashkil etish va reproduktiv madaniyatni shakllantirishga erishish;
• Oilada sog'lom turmush tarzini asosiy omil sifatida xalqimizning o'ziga xos an'analari va qadriyatlarini o'rganish va keng targ'ib etish;
• Ota-onalarning farzand tarbiyasi yuzasidan mas'uliyatini, salohiyatini, savodxonligini, ota-onaning pedagogik-psixologik layoqatini oshirish, oilaviy va ijtimoiy tarbiya birligini ta'minlash;
• Oilada ma'naviy va jismoniy yetuk avlodni tarbiyalash, yoshlarni oilaviy hayot qurishga tayyorlash, zamonaviy kasb-hunar sirlari bilan qurollantirish;
• Oilaviy munosabatlarda ajrimlarning oldini olishda katta avlodning ham muhim ta'siri;
• Oilaviy munosabatlarda farzandlarning umumadaniy dunyoqarashini shakllantirishga erishish.

Xulosa qilib aytganda, oilaning zimmasiga ulkan va zarur ijtimoiy missiya yuklangandir. Bola tarbiyasi eng og'ir ijtimoiy vazifa ekanligi ayondir. Ota va onaning shaxsiy va ijobiy na'munasi solih va soliha farzandlarning kamolga yetishi uchun garovdir. Ostona hatlab tashqi dunyoga qadam qo'yilganida esa bolaga atrof-muhit va jamoatchilikning ta'siri sezilarli bo'ladi. Ta'lim muassasalari va mahalla-kuy, umuman, ijtimoiy sfera muhiti inson farzandini to hayotining so'ngi daqiqasigacha ta'qib qilib boradi. Shu boisdan, oilaviy munosabatlarda ajrimlarning oldini olishda shaxsning umummadaniy dunyoqarashining shakllanishiga erishish, nafaqat shaxsiy hayotda, balki, mamlakatimizda yuz berayotgan ijtimoiy-iqtisodiy o'zgarishlar va ularning taraqqiyoti jamiyatning ruhiy va ma'naviy rivojlanishi va katta avlodning ta'siri ham muhim o'rin tutadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Musurmanova O.Farzandlarimga nasihatlar.Toshkent. Yoshlar nashriyot uyi, 2020, -186 bet.
2. Quronov M. Maktab ma'naviyati va milliy tarbiya. – T.: FAN,
1995. – 118 b.
3. Sharipova Surayyo Burxanovna -The impact of spoken language on pupils' mental activity: A cognitive exploration/2023/11/15
4. Sharipova Surayyo Burkhanovna-Androgical cooperation mechanisms in the formation of a common worldwide in family relations /2023/9/16
5. Surayyo Burhanovna Sharipova.-MODERN INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN EDUCATION/2023
6. Surayyo Burxanovna Sharipova-Rol semi v formirovanii poznavatelnogo interesa odarennых detey /2021.
7. Alimova G, Kamolov J, Abdullayeva Sh. Oila-mahalla –ta'lim muassasasi hamkorligi. Mahalla kutubxonasi. O'zbekiston "Mahalla" xayriya jamoat fondi. T.: 2015, -7 b.
8. Surayyo Burxanovna Sharipova, Oilada yoshlar umummadaniy dunyoqarashni shakllantirish mazmuni /2021.

TA’LIMDA PEDAGOGIK FAOLIYATNI PSIXOLOGIK MODELLASHTIRISH

Yakubjanova Pokiza
O’zDJTU 2-kurs talabasi
Elektron pochta: pyakubjanova@gmail.com

Ilmiy rahbar: **Jumaniyozova Muhayyo**
O’zDJTU, Pedagogika va psixologiya kafedrasi,
pedagogika fanlari doktori (DSc)

Annotatsiya. Ushbu maqolada motivatsiyasiga va emotsional holatiga bevosita ta’sir qiladi. Shu sababli pedagogik faoliyatni samarali amalga oshirish uchun o‘qituvchi faoliyatini psixologik nuqtai nazardan modellashtirishi zarurati, pedagogik jarayonning ichki mexanizmlarini, o‘quvchi shaxsining psixik rivojlanishini, o‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasidagi o‘zaro ta’sir jarayonini ilmiy asosda o‘rganish masalalari yoritilgan.

Kalit so’zlar: pedagogik faoliyat, psixologik modellashtirish, ta’lim psixologiyasi, o‘qituvchi faoliyati, motivatsiya, kognitiv rivojlanish,

Modellashtirish deganda real voqelikdagi jarayon yoki hodisaning ilmiy asoslangan modeli, ya’ni soddalashtirilgan, ammo mazmunan to‘liq shakli tushuniladi. Ta'limda pedagogik faoliyatning psixologik modellashtirilishi o‘qituvchi, o‘quvchilar va o‘quv muhiti o‘rtasidagi dinamik o‘zaro ta’sirni ifodalovchi ramkani yaratishni o‘z ichiga oladi, bu ta’lim maqsadlariga erishishga qaratilgan. Ushbu model psixologik tamoyillarni o‘z ichiga olgan tizim darajasidagi yondashuv bo‘lib, o‘qitish va o‘rganish jarayonini boshqarish va yaxshilashga yordam beradi, jumladan o‘qituvchi-o‘quvchi munosabatlari, o‘rganish maqsadlari, motivatsiya, kognitiv faoliyat va yangi ta’lim kontekstlariga moslashish kabi omillarni o‘z ichiga oladi. Jarayonni modellashtirish orqali ta’lim beruvchilar o‘z o‘qitish usullari va strategiyalarini yaxshiroq tushunish, tahlil qilish va optimallashtirish imkoniga ega bo‘ladilar. Psixologik modellashtirish esa bu jarayonga inson ruhiyati, xulq-atvori, tafakkuri, motivatsiyasi va ehtiyojlarini kiritgan holda qarashni bildiradi. Ta’limda psixologik modellashtirish quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

- o‘quvchi shaxsining psixologik xususiyatlarini o‘rganish;
- o‘qituvchi faoliyatini tahlil qilish;
- o‘quv jarayonining ichki mexanizmlarini tushunish;
- ta’lim samaradorligini oldindan bashorat qilish.

Shunday qilib, psixologik model o‘qituvchi uchun nafaqat reja, balki pedagogik faoliyatni to‘g‘ri yo‘naltiruvchi ilmiy asbob sifatida xizmat qiladi.

Psixologik modellashtirishning asosiy komponentlarin biri tizimli taqdimot bo1lib, u o‘qituvchi, o‘quvchilar, o‘quv muhiti va o‘qitish-o‘rganish jarayoni kabi murakkab komponentlarni ko‘rish uchun tuzilgan tizimli usulni taqdim etadi. Har qanday model ta’lim maqsadlariga erishish uchun faoliyatlarni tizimli ravishda loyihalash va amalga oshirishga yordam beradi, o‘qituvchilarga o‘z usullarini moslashtirish va o‘quvchilarning ehtiyojlariga moslashish imkonini beradi. Bu jarayonda o‘quvchi motivatsiyasi, kognitiv faoliyat, o‘z-o‘ziga ishonch va hissiy holatlar kabi psixologik jihatlarni pedagogik integratsiya qilish talab etiladi.

Modellashtirish o‘qituvchilarga turli senariylar va strategiyalarni amalga oshirishdan oldin sinab ko‘rish imkonini beradi, bu esa pedagogik qarorlar qabul qilishda obektivlikni taminlaydi.

O‘qituvchi o‘z faoliyatida har bir o‘quvchining individual psixologik xususiyatlarini hisobga olishi kerak. Chunki har bir bola o‘ziga xos fikrlaydi, his qiladi va o‘rganadi. Shuning uchun o‘qituvchi o‘z faoliyatini quyidagi psixologik jihatlar asosida modellashtiradi:

- e’tibor va diqqat: o‘quvchilarni darsga jalb qilish uchun diqqatni boshqarish usullari;
- motivatsiya: o‘quv jarayonida ichki va tashqi rag‘batni uyg‘otish;
- xotira va tafakkur: bilimlarni samarali o‘zlashtirish uchun mos metodlar tanlash;

- emotsional holat: o‘quvchining o‘ziga ishonchini oshirish, stressni kamaytirish.

Ta'lim faqat intellektual o‘sish bilan cheklanmaydi; u shuningdek, emotsional va ijtimoiy rivojlanishni ham o‘z ichiga oladi. Sinfning emotsional muhiti talabalar ishtiroki, diqqat va xotirasiga kuchli ta'sir ko‘rsatadi. Yuqori emotsional intellektga ega o‘qituvchilar o‘z his-tuyg‘ularini boshqaradi va talabalar bilan hamdardlik qiladi, ijobiy va ishonchli muhit yaratadi. Psixologik qo‘llab-quvvatlovchi sinf ochiq muloqotni rag‘batlantiradi, xavotirni kamaytiradi va hamkorlik, hurmat va hamdardlik kabi ijtimoiy ko‘nikmalarni oshiradi. Bu emotsional omillar nafaqat akademik natijalarni, balki uzoq muddatli shaxsiy rivojlanishni ham yaxshilaydi.

Pedagogik faoliyatning psixologik modellashtirilishi — bu o‘qitish xatti-harakatlari, qaror qabul qilish va o‘zaro ta’sir shakllarini psixologik tamoyillar asosida loyihalash va tushunish jarayonidir. Bu o‘qituvchilarga o‘qitish va o‘rganish jarayonida ishtirok etadigan ruhiy, hissiy va ijtimoiy jarayonlarga asoslanib, ta’lim natijalarini tahlil qilish, rejalashtirish va oldindan bashorat qilish imkonini beradi. Oddiy qilib aytganda, psixologik modellashtirish o‘qituvchilarga darslarni rejalashtirishdan tortib natijalarni baholashgacha bo‘lgan o‘qitish jarayonining qanday bo‘lishi kerakligini ko‘rsatadigan ruhiy “xarita” yoki model yaratishda yordam beradi — bunda o‘qituvchi va o‘quvchi xatti-harakatlariga ta’sir qiluvchi barcha psixologik omillar hisobga olinadi.

Psixologik modellashtirish yahlit **j**arayon sifatida beshta o‘zaro bog‘liq bosqichga bo‘linadi:

-motivatsion–maqsad bosqichi: O‘qitish boshlanishidan oldin o‘qituvchining motivatsiyasi, maqsadlari va niyatlarini aniqlash. Psixologik e’tibor: O‘qituvchining o‘qitishga bo‘lgan motivatsiyasi (shaxsiy qiziqish, kasbiy burch, ijodkorlik va boshqalar). O‘quvchilarning ehtiyojlari va rivojlanish darajasiga muvofiq ta’lim maqsadlarini belgilash. Pedagogik pozitsiyaning shakllanishi — o‘qitishga va o‘quvchilarni qo‘llab-quvvatlashga ichki tayyorgarlik.

Misol: Dars boshlanishidan oldin o‘qituvchi o‘quvchilarning tushunishini yaxshilash, jamoaviy ishni rag‘batlantirish yoki tanqidiy fikrlashni rivojlantirish kabi maqsadlarni belgilaydi. Motivatsiya o‘quvchilarga yordam berish yoki kasbiy mukammallikka erishish istagidan kelib chiqishi mumkin;

-analitik–diagnostik bosqich. Boshlang‘ich o‘rganish vaziyatini va o‘quvchilarning xususiyatlarini tahlil qilish va baholash uchun o‘quvchilarning kognitiv qobiliyatlari, hissiy holati, motivatsiyasi va shaxsiyati xususiyatlarini diagnostika qilish; Sinfdagi ijtimoiy-psixologik muhitni tahlil qilish; O‘rganishdagi qiyinchiliklar, qiziqishlar va yangi materialga tayyorgarlikni aniqlashni nazarda tutadi.

Bunga misol qilib keltiradigan bo’lsak, o‘qituvchi dars rejasini tayyorlashdan oldin, kimga ko‘proq yordam yoki qiyinchilik kerakligini tushunish uchun o‘quvchilarning xatti-harakatlari, diqqat-e’tibori va ishtirokini kuzatadi;

-loyihalash–konstruktiv bosqichi**.** Bu bosqich o‘qitish strategiyalari, usullari va o‘zaro ta’sir shakllarini rejalashtirish; Turli o‘qitish usullariga o‘quvchilarning psixologik reaksiyalarini oldindan ko‘rish; Kontentni o‘quvchilarning kognitiv rivojlanish bosqichlariga muvofiq tuzish (masalan, kichik yoshdagi o‘quvchilar uchun vizual materiallardan foydalanish, kattalar uchun muhokama).Misol uchun o’qituvchi muloqot ko‘nikmalarini yaxshilash uchun guruh ishini yoki tanqidiy fikrlashni rag‘batlantirish uchun muammolarni hal qilish vazifalarini tanlaydi — bularning barchasi psixologik tushunchalarga asoslangan;

-amaliy–faoliyat bosqichi**.** Bu bosqichning o‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasidagi o‘zaro ta’sirni dinamik boshqarish; muloqot psixologiyasi, motivatsiya va fikr-mulohaza texnikalarini qo‘llash; dars davomida o‘quvchilarning diqqat-e’tibori, hissiy ishtiroki va hamkorligini nazorat qilish. misol tariqasida, dars davomida o‘qituvchi savollar berish, fikr-mulohaza, maqtov va tuzatish usullaridan foydalanib, ishtirokni saqlab qoladi va tushunishni ta’minlaydi;

-refleksiv–baholash bosqichi. Bunda pedagogik faoliyat natijalarini va o‘z kasbiy faoliyatini tahlil qilish amalga oshiriladi.

Pedagogik faoliyatni psixologik modellashtirish o‘qituvchidan nafaqat nazariy bilim, balki amaliy ko‘nikmalarni ham talab qiladi. Amaliy jihatlar o‘qituvchi faoliyatining kundalik jarayonlarida namoyon bo‘lib, o‘quvchilarning individual psixologik xususiyatlarini hisobga olgan holda ta’limni samarali tashkil etishga yordam beradi. Birinchidan, psixologik

modellashtirishning muhim amaliy jihatlaridan biri bu diagnostikadir. O‘qituvchi o‘quvchilarning bilim, qiziqish, motivatsiya va hissiy holatini aniqlash orqali o‘qitish jarayonini to‘g‘ri yo‘naltiradi. Ikkinchidan, pedagogik muloqotning psixologik modellashtirilishi ham amaliy ahamiyatga ega. O‘qituvchi sinfdagi muloqotni ijobiy psixologik muhit asosida tashkil etadi. Bu jarayonda o‘qituvchi empatiya, diqqat bilan tinglash, tushuntirish va teskari aloqa berish ko‘nikmalaridan foydalanadi. Uchinchidan, ta’lim jarayonini rejalashtirishda psixologik modellashtirish muhim o‘rin tutadi. O‘qituvchi o‘quvchilarning yosh va individual xususiyatlarini, ularning psixologik tayyorgarligini hisobga olib, darsning shakli va usullarini tanlaydi. Bu o‘quvchilarning faol ishtirokini ta’minlaydi, ularni mustaqil fikrlash va ijodiy yondashuvga undaydi. To‘rtinchidan, hissiy muhitni boshqarish — psixologik modellashtirishning yana bir amaliy jihatidir. O‘qituvchi o‘quvchilarning hissiy holatini kuzatadi, stress yoki asabiylik holatlarini yumshatish uchun rag‘batlantiruvchi so‘zlar, ijobiy muloqot, o‘yinli usullar va ijodiy mashg‘ulotlardan foydalanadi.

Umuman olganda, psixologik modellashtirishning amaliy jihatlari o‘qituvchi faoliyatining har bir bosqichida – tayyorgarlik, dars o‘tish, muloqot, nazorat va tahlil jarayonlarida namoyon bo‘ladi. Bu esa ta’lim sifatini oshirish, o‘quvchilarni psixologik qo‘llab-quvvatlash va ularning shaxsiy rivojlanishini ta’minlashda asosiy omil hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Xolmatova, M. *Pedagogik psixologiya.* – Toshkent: Fan nashriyoti, 2019. – 240 b.
2. Hasanboyeva, O. *Ta’lim jarayonida psixologik modellashtirish nazariyalari.* – Samarqand: SamDU nashriyoti, 2021. – 180 b.
3. Yusupova, N. *Pedagogik faoliyatni psixologik asosda tashkil etish.* – Toshkent: TDPU nashriyoti, 2020. – 210 b.
4. Markova, A. K. *Psikhologiya professionalizma.* – Moskva: Mejdunarodnıy gumanitarnıy fond “Znanie”, 1996. – 240 s.
5. Kan-Kalik, V. A. *Pedagogicheskoe obshchenie: pedagogicheskiy aspekt.* – Moskva: Pedagogika, 1987. – 200 s.
6. Kuzmina, N. V. *Professionalizm pedagogicheskoy deyatelnosti.* – Sankt-Peterburg: Znanie, 2002. – 185 s.
7. Vygotsky, L. S. *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes.* – Cambridge, MA: Harvard University Press, 1978. – 159 p.
8. Piaget, J. *The Psychology of the Child.* – New York: Basic Books, 1972. – 150 p.

O‘QITISHDA ZAMONAVIY PEDAGOGIK USUL VA USLUBLARDAN FOYDALANISHNING O‘ZIGA XOSLIGI

Shamshidinova Dilsabo Munavvarjon qizi
Nizomiy nomidagi O‘zMPU Maktabgacha va Boshlang‘ich ta’lim fakulteti 4 - bosqich talabasi

Annotatsiya: Zamonaviy ta'lim tizimida pedagogik usul va uslublar o‘qitish jarayonining muhim tarkibiy qismlaridan biridir. Ta'lim jarayonida qo‘llaniladigan usullar va uslublar o‘quvchilarning bilim olish jarayonini yanada samarali va qiziqarli qilishga yordam beradi. Ushbu maqolada zamonaviy pedagogik usul va uslublarning o‘ziga xos xususiyatlari, ularning ta'lim jarayonidagi ahamiyati va o‘quvchilarga ta'siri haqida batafsil so‘z yuritamiz.

Kalit so‘zlar: zamonaviy texnologiyalar, pedagogik usullar, ijodiy yondashuv, ta'lim, munosabatlar, qobiliyatlar, baholash.

Аннотация: Педагогические методы и методы являются одной из важных составляющих педагогического процесса в современной системе образования. Методы и приемы, используемые в образовательном процессе, помогают сделать процесс обучения студентов более эффективным и интересным. В этой статье мы подробно поговорим об особенностях

современных педагогических методов и методов, их значении в образовательном процессе и влиянии на учащихся.
Ключевые слова: современные технологии, педагогические методы, творческий подход, образование, отношения, умения, оценка.

Abstract: Pedagogical methods and methods are one of the important components of the teaching process in the modern education system. The methods and techniques used in the educational process help to make the learning process of students more effective and interesting. In this article, we will talk in detail about the characteristics of modern pedagogical methods and methods, their importance in the educational process and their impact on students.
Key words: modern technologies, pedagogical methods, creative approach, education, attitudes, skills, assessment.

KIRISH

Zamonaviy ta'lim tizimi – bu o‘quvchilarning bilim olish jarayonini yanada samarali va qiziqarli qilishga qaratilgan, innovatsion yondashuvlar va texnologiyalarni o‘z ichiga olgan tizimdir. Bugungi kunda ta'lim sohasida yuz berayotgan o‘zgarishlar, globalizatsiya, raqamli texnologiyalar va ijtimoiy talablar ta'lim tizimining yangilanishini taqozo etmoqda. Zamonaviy ta'lim tizimining asosiy xususiyatlaridan biri – o‘quvchilarning faol ishtirokini ta'minlashdir. An'anaviy ta'limda o‘qituvchi markaziy rol o‘ynasa, zamonaviy tizimda o‘quvchilar ta'lim jarayonining faol ishtirokchilari sifatida ko‘riladi. Bu, o‘z navbatida, o‘quvchilarning o‘z fikrlarini ifoda etishlariga, muammolarni hal qilishga va ijodiy yondashuvni rivojlantirishga yordam beradi. O‘quvchilar o‘zaro hamkorlikda ishlash, guruhda fikr almashish va bir-birlaridan o‘rganish imkoniyatiga ega bo‘lishadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA TADQIQOT METODOLOGIYASI

Zamonaviy ta'lim tizimida individual yondashuv muhim ahamiyatga ega. Har bir o‘quvchining o‘ziga xos qobiliyatlari, qiziqishlari va ehtiyojlari mavjud. Zamonaviy ta'lim tizimi o‘quvchilarning shaxsiy xususiyatlarini inobatga olib, ularning o‘z qobiliyatlarini rivojlantirishga imkon beradi. Bu jarayon o‘quvchilarning o‘z-o‘zini anglashiga va o‘z maqsadlariga erishishlariga yordam beradi. O‘qituvchilar o‘quvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olib, ta'lim jarayonini shaxsiylashtirishga harakat qilishlari kerak. Zamonaviy ta'lim tizimi ko‘p qirrali yondashuvni ta'minlaydi. O‘qitishda turli xil metod va texnologiyalarni qo‘llash orqali o‘quvchilar turli xil bilim va ko‘nikmalarni egallash imkoniyatiga ega bo‘lishadi. Masalan, interaktiv ta'lim, loyiha asosida o‘qitish, muammoli o‘qitish kabi usullar o‘quvchilarning o‘zaro hamkorligini va tajriba almashishini rag‘batlantiradi. Bu jarayon o‘quvchilarning ijodiy fikrlashini rivojlantirishga, muammolarni hal qilish qobiliyatini oshirishga va o‘z bilimlarini amaliyotda qo‘llashga yordam beradi. Zamonaviy ta'lim tizimida texnologiyalardan foydalanish ham muhim ahamiyatga ega. Internet va raqamli texnologiyalar ta'lim jarayonini yanada qiziqarli va samarali qilishga yordam beradi. O‘quvchilar onlayn resurslardan, ta'lim platformalaridan va multimedia materiallardan foydalanib, o‘z bilimlarini kengaytirishlari mumkin. Bu, shuningdek, o‘qituvchilarga ta'lim jarayonini yanada samarali tashkil etishga yordam beradi. Zamonaviy texnologiyalar yordamida o‘qituvchilar o‘quvchilarning bilim darajasini baholash, ularning muvaffaqiyatlarini kuzatish va ta'lim jarayonini yanada takomillashtirish imkoniyatiga ega bo‘lishadi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Zamonaviy pedagogik usullar o‘quvchilarning faol ishtirokini ta'minlaydi. An'anaviy ta'lim uslublarida o‘qituvchi markaziy rol o‘ynasa, zamonaviy usullar o‘quvchini ta'lim jarayonining faol ishtirokchisi sifatida ko‘radi. Bu, o‘z navbatida, o‘quvchilarning o‘z fikrlarini ifoda etishiga, muammolarni hal qilishga va ijodiy yondashuvni rivojlantirishga yordam beradi. O‘quvchilar o‘z fikrlarini erkin ifoda etishlari, guruhda ishlashlari va bir-birlari bilan tajriba almashishlari mumkin. Bu jarayon o‘quvchilarning o‘zaro munosabatlarini mustahkamlashga, ijtimoiy ko‘nikmalarini rivojlantirishga va o‘z-o‘zini anglashlariga yordam beradi. Zamonaviy pedagogik usullar individual yondashuvni ta'minlaydi. Har bir o‘quvchining o‘ziga xos xususiyatlari, qobiliyatlari va

qiziqishlari mavjud. Zamonaviy ta'lim usullari o‘quvchilarning shaxsiy ehtiyojlarini inobatga olib, ularning o‘z qobiliyatlarini rivojlantirishga imkon beradi. Bu, o‘z navbatida, o‘quvchilarning o‘z-o‘zini anglashiga va o‘z maqsadlariga erishishiga yordam beradi. O‘qituvchilar o‘quvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olib, ta'lim jarayonini shaxsiylashtirishga harakat qilishlari kerak. Bu jarayon o‘quvchilarning o‘z qobiliyatlarini to‘liq namoyon etishlariga va o‘z maqsadlariga erishishlariga yordam beradi. Zamonaviy pedagogik usullar ko‘p qirrali yondashuvni ta'minlaydi.

O‘qitishda turli xil metod va texnologiyalarni qo‘llash orqali o‘quvchilar turli xil bilim va ko‘nikmalarni egallash imkoniyatiga ega bo‘lishadi. Masalan, interaktiv ta'lim, guruhli ishlar, loyiha asosida o‘qitish kabi usullar o‘quvchilarning o‘zaro hamkorligini va tajriba almashishini rag‘batlantiradi. Bu jarayon o‘quvchilarning ijodiy fikrlashini rivojlantirishga, muammolarni hal qilish qobiliyatini oshirishga va o‘z bilimlarini amaliyotda qo‘llashga yordam beradi. Zamonaviy pedagogik usullar texnologiyalardan foydalanishni o‘z ichiga oladi. Internet va raqamli texnologiyalar ta'lim jarayonini yanada qiziqarli va samarali qilishga yordam beradi. O‘quvchilar onlayn resurslardan, ta'lim platformalaridan va multimedia materiallardan foydalanib, o‘z bilimlarini kengaytirishlari mumkin. Bu, shuningdek, o‘qituvchilarga ta'lim jarayonini yanada samarali tashkil etishga yordam beradi. Zamonaviy texnologiyalar yordamida o‘qituvchilar o‘quvchilarning bilim darajasini baholash, ularning muvaffaqiyatlarini kuzatish va ta'lim jarayonini yanada takomillashtirish imkoniyatiga ega bo‘lishadi.[2]

Zamonaviy pedagogik usullar o‘quvchilarning tanqidiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirishga qaratilgan. O‘quvchilarni muammolarni tahlil qilish, qarorlar qabul qilish va o‘z fikrlarini asoslashga o‘rgatish, ularning kelajakdagi muvaffaqiyatlari uchun muhimdir. Bu jarayon o‘quvchilarning o‘z-o‘zini baholash va o‘z bilimlarini mustaqil ravishda kengaytirishlariga yordam beradi. O‘qituvchilar o‘quvchilarga muammolarni hal qilishda yordam berish orqali ularning tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishlari mumkin. Zamonaviy pedagogik usullar o‘quvchilarning motivatsiyasini oshirishga ham yordam beradi. O‘quvchilar o‘z bilimlarini amaliyotda qo‘llash imkoniyatiga ega bo‘lishganda, ularning ta'limga bo‘lgan qiziqishi ortadi. O‘qituvchilar o‘quvchilarga qiziqarli va foydali vazifalar berish orqali ularning motivatsiyasini oshirishlari mumkin. Bu jarayon o‘quvchilarning o‘z maqsadlariga erishishlariga va o‘z qobiliyatlarini rivojlantirishlariga yordam beradi.[3]

Zamonaviy pedagogik usullar o‘qituvchilarning professional rivojlanishiga ham ta'sir qiladi. O‘qituvchilar zamonaviy usullarni qo‘llash orqali o‘z bilim va ko‘nikmalarini yangilashlari, yangi pedagogik texnologiyalarni o‘zlashtirishlari va o‘z tajribalarini oshirishlari mumkin. Bu jarayon o‘qituvchilarning o‘z ishlariga bo‘lgan qiziqishini oshiradi va ularning professional rivojlanishiga yordam beradi. Zamonaviy pedagogik usullar o‘qitishda hamkorlikni rag‘batlantiradi. O‘quvchilar o‘zaro hamkorlikda ishlash orqali bir-birlaridan o‘rganishlari, tajriba almashishlari va birgalikda muammolarni hal qilishlari mumkin. Bu jarayon o‘quvchilarning ijtimoiy ko‘nikmalarini rivojlantirishga, o‘zaro munosabatlarini mustahkamlashga va jamoaviy ishlarni amalga oshirishga yordam beradi. [4]

Zamonaviy pedagogik usullar o‘qitishda ijodiy yondashuvni rag‘batlantiradi. O‘quvchilar o‘z fikrlarini erkin ifoda etishlari, yangi g‘oyalarni ishlab chiqishlari va ijodiy yechimlar topishlari mumkin. Bu jarayon o‘quvchilarning ijodiy fikrlashini rivojlantirishga, o‘z qobiliyatlarini to‘liq namoyon etishlariga va kelajakda muvaffaqiyatli bo‘lishlariga yordam beradi.[5]

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, zamonaviy pedagogik usul va uslublar o‘qitishda o‘quvchilarning faol ishtirokini, individual yondashuvni, ko‘p qirrali yondashuvni, texnologiyalardan foydalanishni, tanqidiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirishni, motivatsiyani oshirishni, o‘qituvchilarning professional rivojlanishini, hamkorlikni va ijodiy yondashuvni ta'minlaydi. Bu usullar ta'lim jarayonini yanada samarali va qiziqarli qilishga yordam beradi, shuningdek, o‘quvchilarning shaxsiy va professional rivojlanishiga katta hissa qo‘shadi. Zamonaviy ta'lim tizimida ushbu usullarni qo‘llash, o‘quvchilarning kelajakdagi muvaffaqiyatlari uchun muhim omil hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Abdurahmanov, A. (2021). Modern educational methods. Tashkent: Teacher.
2. Karimov, I. (2020). Pedagogical technologies and their use in the educational process. Samarkand: Samarkand State University.
3. Muradov, O. (2022). Innovative approaches in education. Bukhara: Bukhara State University.
4. Tashkent, N. (2023). Interactive methods in teaching. Tashkent: Science and technology.
5. Kadyrov, S. (2021). Modern pedagogical methods in the Uzbek education system. Andijan: Andijan State University.
6. Kholmatov, R. (2022). Project-based learning: theory and practice. Fergana: Fergana State University.
7. Yusupov, D. (2023). Problem teaching methods. Tashkent: National University of Uzbekistan.

BOSHLANG'ICH TA'LIMDA TARBIYA JARAYONINI AMALGA OSHIRISHDA INNOVAYSION TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISH.

Primova M.F.- Nizomiy nomidagi O'zbekiston milliy pedagogika universiteti o'qtuvchisi.

Anotatsiya : Ushbu maqolada tarbiya jarayonini amalga oshirishda innovatsion texnologiyalardan foydalanish, didaktik qarashning falsafiy -metodologik jihati, Insonparvarlik tarbiyaviy tizimi sifatida ,tamoa va shaxs, tarbiyaviy ishlarda qo'llanadigan texnologiyalar haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: Tarbiya jarayonini,innovatsion texnologiyalar,didaktik tizim,didaktik arashlar,falsafi metodologik,insonparvarlik,jamoa,shaxs,texnologiya.

Abstract: This article discusses the use of innovative technologies in the implementation of the educational process, the philosophical and methodological aspect of the didactic approach, Humanism as an educational system, the concept of morality and personality, and technologies used in educational work.

Keywords: Educational process, innovative technologies, didactic system, didactic views, philosophical methodology, humanism, team, individual, technology.

Innovatsion texnologiyalar zamonaviy tarbiyada asosiy o'rin tutadi, tarbiya jarayonining turli jabhalariga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Bilim olish imkoniyatlarini yaxshilash - Internet va onlayn materiallardan foydalanish orqali o'quvchilar ilgari mavjud bo'lmagan ko'plab bilim va ma'lumotlarga ega bo'lishlari mumkin [5]. Bu tarbiya imkoniyatlarini kengaytirish va o'qish uchun kengroq bilimlarni taqdim etish imkonini beradi.

Tarbiyani faollashtirish - interfaol darslar, vebinarlar, o'yin texnologiyalari va boshqa innovatsion o'qitish usullari orqali talabalar o'quv jarayonining faol ishtirokchilariga aylanadi. Bu talabalarning faolligini oshiradi va yanada samarali o'rganishni ta'minlaydi. Talabalarning motivatsiyasini oshirish - zamonaviy texnologiyalardan foydalanish o'quv jarayonini talabalar uchun yanada qiziqarli qiladi. Turli xil tarbiya usullari, zamonaviy ilovalar va o'yin elementlaridan foydalanish imkoniyati o'rganishga qiziqishni rag'batlantirish va o'quvchilar motivatsiyasini yaxshilashga yordam beradi.

Ijodkorlik va tanqidiy fikrlashni rivojlantirish - innovatsion texnologiyalar o'quvchilarning ijodiy qobiliyatini rivojlantirishga yordam beradi, chunki ular tajriba o'tkazish, innovatsion yechimlarni izlash va yangi g'oyalarni ishlab chiqish imkonini beradi. Bundan tashqari, texnologiyadan foydalanish ham tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga yordam beradi, bunda

talabalar axborotni tahlil qilish, xulosa chiqarish va muammolarni mustaqil ravishda hal qilishni o'rganadilar .Tarbiya faoliyatidagi asosiy innovatsion texnologiyalar bular interfaol doska va onlayn kurslardan foydalanish, virtual va kengaytirilgan reallik, tarbiya uchun mobil ilovalar, bulutli texnologiyalar kiradi. Interfaol doska va onlayn kurslardan foydalanish: Interfaol doskalar qiziqarli va interfaol tarbiya imkoniyatlarini ta'minlaydi hamda o'qituvchilarga materialni tushuntirishda turli usullardan foydalanish imkonini beradi.

Onlayn kurslar tarbiya olish imkoniyatini kengaytiradi va mos keladigan vaqtda mustaqil ravishda o'rganish imkoniyatini beradi. Virtual va kengaytirilgan reallik: Bu texnologiyalar o'quvchilar virtual olamlarga sho'ng'ishlari yoki kengaytirilgan real dunyo ob'yektlari bilan o'zaro aloqada bo'lishlari mumkin bo'lgan immersiv ` 120 o'quv muhitini yaratishga imkon beradi, bu esa ularning o'quv materialini tushunishini chuqurlashtiradi. O'rganish uchun mobil ilovalar: Mobil ilovalar o'quvchilarga istalgan joyda va istalgan vaqtda o'qish imkoniyatini beradi, bu esa o'quv jarayonini yanada moslashuvchan va qulayroq qiladi. Ushbu ilovalar turli xil o'quv materiallari, testlar, viktorinalar va boshqa o'rganish imkoniyatlarini ko'rsatadi Bulutli texnologiyalar: Bulutli yechimlar o'quvchilar va o'qituvchilarga oson ma'lumot almashish, o'quv materiallarini saqlash va hamkorlikda loyihalar ustida ishlash imkonini beradi. Bu tarbiya resurslaridan foydalanishni yaxshilash va tarbiya samaradorligini oshirishga yordam beradi. Interfaol o'qitish usullaridan foydalanish va boy multimedia kontentidan foydalanish o'quvchilarni yanada samaraliroq o'rganishga yordam beradi. Bilimlarni yangilash: Innovatsion texnologiyalar o'quv materialini tez va oson yangilash, tarbiya va fan sohasidagi zamonaviy tendentsiyalar va yangi kashfiyotlarni kuzatish imkonini beradi.

Darslarning interfaolligi va faolligi: Interfaol doska, onlayn o'yinlar, vebinarlar va elektron ta'limning boshqa shakllari kabi texnologiyalardan foydalanish o'quvchilar uchun o'rganishni yanada qiziqarli va jozibador qiladi, bu esa faol ishtirok etish va o'rganish motivatsiyasini oshirishga yordam beradi [4]. Binobarin, pedagog kadrlar tayyorlash zarurati innovatsion texnologiyalarni tarbiya jarayoniga muvaffaqiyatli joriy etish yo'lida jiddiy to'siq bo'lishi mumkin. Hamma o'qituvchilar yangi texnologiyalarni o'rganishga va ulardan foydalanishga tayyor emas, bu esa o'qituvchilar tomonidan yetarli darajada qo'llab-quvvatlanmasligiga olib kelishi mumkin. Texnologiyaga bog'liqlik xavfini ham hisobga olish kerak. Texnologiyaga haddan tashqari ko'p qaramlik tarbiya samaradorligini pasayishiga olib kelishi mumkin, shuningdek, texnik nosozliklar yoki internetda uzilishlar yuz berganda muammolarni keltirib chiqarishi mumkin. Innovatsion texnologiyalarni o'quv jarayonida qo'llashning jiddiy kamchiligi ham kontent sifatining yetarli emasligi bo'lishi mumkin. Past sifatli yoki eskirgan kontent bilimlarni samarali yetkazib bera olmasligi va o'quvchilarni o'rganishga undamasligi mumkin. Umuman olganda, kamchiliklarga qaramay, tarbiya jarayonida innovatsion texnologiyalardan foydalanish tarbiya sifatini oshirish va o'quvchilar motivatsiyasini oshirishda katta imkoniyatlarga ega. Texnologiyani uning afzalliklari va kamchiliklarini hisobga olgan holda to'g'ri baholash va undan foydalanish, fikrmulohazalar va tajribalar asosida o'quv jarayonlarini doimiy ravishda takomillashtirish muhim ahamiyatga ega. Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, zamonaviy tarbiya sharoitida onlayn tarbiyadan foydalanish o'zining ijobiy va salbiy tomonlariga ham ega. Muayyan tarbiya dasturi yoki tarbiya muassasasi uchun onlayn tarbiyadan foydalanish qanchalik samarali bo'lishi haqida xulosalar tayyorlashning o'ziga xos xususiyatlari va maqsadlaridan kelib chiqqan holda, shuningdek, o'quvchilar va o'qituvchilarning ehtiyojlari va imkoniyatlarini hisobga olgan holda amalga oshirilishi kerak. Tarbiyaning maksimal samaradorligi va sifatini ta'minlash uchun onlayn tarbiya jarayonlarini doimiy ravishda ko'rib chiqish va takomillashtirish ham muhimdir.

"Didaktik tizim" tushunchasi.Didaktik qarashning falsafiy -metodologik jihati.

Insoniyat azal- azaldan jamoa bo'lib yashaydi. Yer sayyorasi uning abadiy makoni, umumiy Vatanidir. Quyosh tizimidagi ana shu mitti sayyorada yashayotgan odamlar oilasini jamiyat deb atash odat tusiga kirgan. Demak, umumbashariy ma'noda jamiyat odamzodning umri, hayoti o'tgan hamma davri, joy va hududi bilan bog'liq barcha o'zgarish va jarayonlarni

ifoda etadi. Shu bilan birga, biror davlat xududidagi odamlar hayoti, sivilizasiyaning muayyan davrlaridagi turmushga nisbatan ham ushbu tushuncha qo'llanadi. Har qanday holda ham, uumumiy tushuncha bo'lib, ayrim odam va alohida shaxs jamiyat a'zosi deb ataladi.

Tilimizdagi jamoat va jamiyat degan so'zlar bor. Barchasin ing o'zaro yig'ilgan, to'plangan degan ma'noni bildiruvchi jam iborasidir. Masalan: jamoat jam. Odamlar jam bo'lishdi. Jami – o'n nafar. Shuningdek, jam so'zi qo's huv ma'nosida ham ishlatiladi. Jamoa iborasi biror mahalla yoki qishloq aholisini, biror muassasa, tashkilot yoki korxona ahlini bildiradi, ya'ni bir joyning bir guruh kishilari deganidir.

Jamoa atamasi ma'nosi jihatidan jamoatdan farqlanadi. Jamoatda turli qarashdagi kishilar bo'lsa, jamoada esa bir maqsad, bir xil manfaat yo'lida jam bo'gan ki shilar tushuniladi. Masalan, jamoat deganda bir masjidda namoz o'quvchi hammahall a, hamqishloq kishilar nazarda tutiladi. Jamoat so'zining jamoatchilik, adabiy jamoatchilik, talabalar jamoatchiligi va hokazo. Jamiyat insoniyat tarixiy taraqqiyotining ma'lum bosqichida shakkilanadigan ijtimoiy munosabatlar majmuidir. Ijtimoiy munosabatlar ichida eng asosiysi, siyosiy va huquqiy ustqurma uchun haqiqiy bazis bo'ladigan, ijtimoiy ong shakllarini belgilaydigan munosabatlar – iqtisodiy munosabatlardir. To'g'ri, jamiyat taraqqiyoti tabiiy tarixiy, qonuniy taraqqiyotdir. Jamiyat ijtimoiy mehnat taqsimoti asosida til va nutqqa ega bo'lgan, bir-birlarining ijtimoiy yordami, ko'magiga ehtiyoj sezuvchi insonlar ijtimoiy uyushmasining eng umumiy ilmiy-falsafiy atamasidir. Jamiyat – tabiatning bir qismi, ya'ni ijtimoiy borlig' bo'lib, odamlar uyushmasining maxsus shakli ,kishilar o'rtasida amal qiladigan juda ko'plab munosabatlar yig'indisi, degan turlicha ta'riflar ham bor. Jamiyat muttasil ravishda rivojlanuvchi takomillashib boruvchi murakkab tizimdir. Har bir yangi davrda jamiyat mohiyatini bilish zarurati vujudga keladi. Milliy mustaqillik tufayli jamiyat mohiyatini yangicha idrok etish ehtiyoji paydo bo'ldi.

"Didaktik tizim" tushunchasi pedagogikada ancha qadimdan shakllangan. Maktabning didaktik tizimi ta'lim maqsadlari, o'qish mazmuni, uni tashkil etishning metod va shakllari orqali ifodalanadi. Albatta, tarbiyaviy maqsadlar o'rganilayotgan material mazmuni, uni yetkazish shakli va metodlari kabilarni belgilash orqali o'qitish jarayonida ham amalga oshiriladi. Ta'lim muassasining tarbiyaviy vazifasi birinchi navbatda, o'quvchilarda, o'zini shu dunyoni anglab yetish, boshqalar orasida o'z o'rnini topish bilan dunyoga, madaniyatga, atrof-muhitga qadriyatlarimizga nisbatan shakllantirishdan iborat. Lekin mana shu vazifani faqat o'qitish jarayonida amalga oshirib bo'lmaydi: u individual manfaatlarini qondirish bilan bog'liq dam olish doirasidagi o'yin, mehnat, ijodiy faoliyat bilan ham bog'liq. Shunday qilib, xususan tarbiya tizimi innovatsiyalarini o'rganish imkoniyati paydo bo'ladi. Uni yaratish va rivojlantirish jarayonida, har gal qator aniq masalalarni hal etish kerak bo'ladi: yuqorida nomlari keltirilgan mualliflar ularga alohida urg'u bilan quyidagilarni ko'rsatadilar:

Bolalarda dunyoning yaxlit va ilmiy asoslangan ko'rinishini shakllantirish.

1.Fuqarolik o'zini anglashni, vatani taqdiri uchun javobgarlikni shakllantirish.

1.Bolalarni umuminsoniy qadriyatlarga jalb etish, ular orasida mana shu qadriyatlarga mos bo'lgan xulqni shakllantirish.

2.O'sib kelayotgan kelajak avlodda, shaxs xususiyatlari sifatida prespektivlikni, ijodkorlikni shakllantirish.

3.O'z-o'zini anglashni shakllantirish, o'zini amalga oshirishda bolaga yordam ko'rsatish.

Albatta, bu masalalar ro'yxatini davom ettirish mumkin. Lekin har qanday holatda ham, mana shu vazifalarning o'zi yuqorida sanab o'tilgan tarbiyalash vazifalarining alohidaligini ko'rsatadi.Yuqorida bayon etilgan didaktik qarashlarning turli jihatlarida innovatsiyalar yuzaga kelishi va shakllanishi imkoniyatlarini chuqur muhokama qilish kabi, ushbu masalada, tarbiya tizimini falsafiy va texnologik jihatlarda ko'rib chiqishda tarbiyaviy innovatsiyalarni qo'llash orqali o'rganamiz.

Tarbiya tizimini ko‘rib chiqishning falsafiy jihati - tarbiyaning mazmun-maqsadlarini asoslashni, uni konkretlashtirish va tarbiyaning kerakli mazmuni bilan aloqasini asoslab berishni ko‘zda tutadi. Biz avval aytganimizdek, bugungi kun qarashlari ostida, tarbiya tizimida ikki turlicha bo‘lgan konseptual (ko‘p jihatdan qarama-qarshi) yondashishlar mavjud.

Birinchi yondashish tarbiya - bu bola shaxsiga o‘ziga xos mazmunga ega bo‘lgan (falsafiy-pedagogik, g‘oyaviy, psixologik-pedagogik, ma’naviy va boshqa), ijtimoiy belgilangan va maqsadga muvofiq ta’sir ko‘rsatishga asoslanadi. Bunday tarbiya mahum shakllarda (frontal, guruhli, individual) va ma’lum metodlar bilan amalga oshiriladi.

"Tarbiya ta’sir ko‘rsatish sifatida" mana shu paradigmasida pedagog barcha choralar bilan samarali tarbiyaviy ta’sir ko‘rsatishga erishishi kerak. U (pedagog) o‘zi beixtiyor, bolalar va ota-onalarning teng qimmatli ishtirokisiz, mana shu tizimda asosiy sub’ekt bo‘lib qoladi, chunki bolalar "olib boruvchilar" rolida ishtirok etadilar. Va, albatta, tarbiyada teng huquqli sherik hisoblanmaydilar. Bu yerda bola "tarbiya predmeti" sifatida ishtirok etadi va bolaning faolligi sifatida sub’ektivlik to‘g‘risidagi murojaat har gal kerakligini faol o‘zlashtirish" yoki adaptiv faollik deb ataluvchi xususiyatga ega bo‘ladi.Buday yondashish biz ilgari keltirib chiqargan ijtimoiylashtirish kategoriyasi bilan to‘g‘ridan-to‘g‘ri bog‘liq, bunda biz tarixiy ishlab chiqilgan ijtimoiy qoidalarni, qadriyatlar, munosabatlar, ma’naviy va moddiy madaniyat bilan munosabat usullarning inson tomonidan o‘zlashtirilishi jarayonini tushunamiz. Umumiy qabul qilingan qoidalar asosida aytadigan bo‘lsak - bolani tarbiyalash - uni kattalar dunyosiga olib kirish, uni umumiy qonunlar bo‘yicha "birga kabi" yashashga o‘rgatish demakdir.

Shunday qilib, ijtimoiylashtirish insonning "adaptik faoilik" qobiliyatiga ega bo‘lishini ko‘zda tutadi va maqsadga muvofiq jarayonlar (o‘qitish va tarbiyalash) maktabgacha, maktab, maxsus kasb-hunar muassasalarida hamda tasodifiy omillar (oila, ommaviy axborot vositalari, san’at bilan muloqat qilish) ta’siri ostida amalga oshiriladi.Individuallashtirish, birinchidan, birlamchi asosiy ehtiyojlarini individual yo‘naltirilgan yordam ko‘rsatishni ko‘zda tutadi. Busiz tabiiy "o‘zligini" his etish mumkin emas. Ikkinchidan, aynan mana shu individ uchun xos bo‘lgan tarbiya bergan (meros bo‘lib o‘tgan) jismoniy, intellektual, emotsional qobiliyatlar imkoniyatlarni maksimal, erkin amalga oshirish uchun sharoitlar yaratishni ko‘zda tutadi. Va nihoyat, individuallashtirishning uchinchi belgisi, asosiy xislati - avtonom ma’naviy o‘zini qurishda, o‘zini ijodiy gavdalantirishda, "moslashuvchan bo‘lmagan faollik", hayotiy o‘z yo‘lini tanlashdagi qobiliyatini rivojlantirishda insonga yordam ko‘rsatishdir. Tarbiya texnologiyasi deganda biz, tarbiyaning mahum maqsadlariga erishishga qaratilgan maxsus pedagogik uslublar tizimini tushunamiz. Har qanday tarbiya metodikasi tarbiya texnologiyalaridan tashkil topadi. Masalan, jamoani rejalashtirish, o‘smirlar bilan aloqa o‘rnatish, pedagogik diagnostika texnologiyasi va boshqalar.

Agar texnologiya - bu tarbiya metodikasining yakunlangan qismi bo‘lsa, uslub esa o‘z navbatida bu umumiy yoki shaxsiy pedagogik madaniyatda qayd etilgan tarbiya texnologiyasiga nisbatan yakunlangan elementdir. Agarda uslub biror-bir tarbiya masalasi bilan barqaror bog‘liq bo‘lsa, u oddiy tarbiyaviy texnologiya bo‘lib qoladi.

Masalan, sinfni mikroguruhlarga bo‘lish (qiziqishi bo‘yicha, qur’a tashlash bo‘yicha, yetakchilari bo‘yicha), hamkorlikdagi faoliyatda o‘yin rollarini yaratish usullari, guruhning muhokamada so‘zga chiqish tartibi va boshqalar - bularning barchasi tarbiyaning aniq uslublariga misollar. Lekin ulardan hech biri, qandaydir aniq tarbiyaviy masala bilan to‘g‘ridan-to‘g‘ri bog‘liq emas, shuning uchun mana shu uslublarni turli xil texnologiyalarga kiritish mumkin.Mikro guruhlarga ajratish uslubini jamoa bo‘lib maqsadni belgilashda ham, hamkorlikda rejalashtirish va umumiy ishlarni bajarish texnologiyasida ham qo‘llash mumkin, shuningdek guruhli tahlilni tashkil qilish usuli sifatida ham, muloqot reytingida mashqlar o‘tkazish uslubi sifatida ham qo‘llash mumkin. Shunga mos ravishda ishlab chiqilayotgan pedagogik yordam texnologiyalari

ham ilgari ma’lum bo‘lgan uslublar yo‘nalishidan iborat bo‘lishi mumkin, lekin ularning ma’lum tartibda tuzilgan ketma-ketliklari yangi tarbiya vazifalariga javob bera boshlashi mumkin. Pedagogik yordam texnologiyasi - bu o‘sib borayotgan odamning boshqalardan o‘zining farqini anglab yetishiga yordam beruvchi o‘zining bo‘shligi va o‘z kuchi - jismoniy, intellektual, ma’naviy, ijodiy vositalardan foydalanishi tizimidir.Bu ta’lim olishda mustaqil va muvafaqqiyatli ilgari borishi, shaxsiy hayot yoki hayot mazmunini tanlashi uchun zarurdir. Ushbu texnologiyani amalga oshirish o‘quvchining savolidan boshlanadi: "Men kim bo‘laman!", "Qanday bo‘lishim kerak?". Pedagog bilan birgalikda mana shu savollarni muhokama qilish yana boshqa bir mustaqil savolni ham keltirib chiqaradi: "Qanday yashash kerak?". Maxsus tashkil etilgan maslahatlar orqali aynan mana shu o‘quvchiga xos bo‘lgan individual hayot tarzi asta-sekin tuziladi, intelektual, emotsional, jismoniy yuklamalar qulay rejimi tanlanadi.

Shunday qilib pedagogik yordam texnologiyasi, birinchi navbatda, vaziyatga javob qaytarishdan iborat bo‘ladi. o‘z navbatida bu texnologiya turli uslublardan iborat. Ulardan biri - baholash algoritmik uslub hisoblanadi.Pedagogik yordam texnologiyasini amalga oshirish uchun yangi bir uslub - ijtimoiy ko‘nikmalar kursini kiritish maqsadga muvofiq. Ushbu kurs etnik madaniyat, ijtimoiy munosabatlar, shaxslararo munosabatlar, qaror qabul qilish, o‘zini anglash kabi fanlardan iborat bo‘lishi mumkin. Ushbu ikki fan - akademik emas balki labaratoriya - amaliy mashg‘ulotlar yoki o‘zini namoyon etish va o‘zaro aloqalar hamda hamkorlik tajribasi uchun jamoani ijodkorlik bo‘yicha mashg‘ulotlar ko‘rinishida qurilishi juda muhim. Pedagogik yordamni amalga oshirishdan keyingi uslub - bolalar jamoasini yaratish va o‘zini boshqarishda pedagogning yordami hisoblanadi.

Shu yerda biz ma’lum bo‘lgan eski oppozitsiyaga qaytamiz: **Jamoa va shaxs**. Lekin ushbu holatda biz bolalar jamoasini tashkil etishni o‘z maqsadimiz sifatida emas, balki har bir o‘quvchining ijtimoiy, ijodiy o‘zini amalga oshirishi sharti sifatida qaraymiz. O‘zini boshqarish buyruq bo‘yicha yuzaga kelmaydi, balki bolalar va o‘smirlar qiziqishlari hamda maktab fuqarosi huquqlari ham o‘z manfaatlarini o‘zaro himoya qilishlari ehtiyojlaridan kelib chiqadi. Ushbu o‘zini boshqarish (aynan mana shu yerda pedagogning yordami kerak) maktab doirasida bolalar qiziqishlarini birlashtiruvchi bo‘lganida va maktabning o‘zi fuqarolik jamiyati sifatida ko‘rilganda paydo bo‘ladi.

Innovatsion maktab tashkil topishi jarayonini didaktik ko‘rib chiqish uchta turlicha jihatlar orqali amalga oshiriladi:

a) falsafiy-metodologik (o‘qitish maqsadlari);
b) nazariy (o‘qitish mazmuni, o‘qitish jarayoni tuzilishi va qonuniyatlari);
s) texnologiya (o‘qitish jarayoni qoidalar tamoyili).

Didaktik qarashning falsafiy-metodologik jihati quyidagidan iborat. U yoki bu ijtimoiy buyurtmaning mazmunidan qat’iy nazar, maqsadlarni aniqlashtirish jarayoni har doim ma’lum pedagogik strategiyani tanlash bilan berilishi kerak. Ijtimoiy buyurtmadan o‘qitish jarayonini tashkil etishning aniq maqsadlariga o‘tish jarayonida haqiqatda ishtirok etuvchilar barchalari: olim-didaktiklar, maktab ma’muriyati, birinchi navbatda esa yangi ta’lim modellarini ishlab chiquvchi innovatsion maktablar o‘qituvchilari shunday tanlovni amalga oshirishga majburlar.

Turli pedagogik strategiyalardan tanlab olishning to‘rtta yo‘nalishi mavjud:

1. Bugungi ta’lim sohasining yaxlit eng yuksak vazifalari;
2. O‘qitish va rivojlantirish jarayonlari nisbati:
3. Ta’lim mazmuni konsepsiyasi ma’lum turiga yo‘nalganligi;
4. Inson madaniyati tuzilishi to‘g‘risida tasavvur.

Ushbu ma’lum pedagogik strategiyani tanlash ilmiy ob’ektiv vazifalar bilan umuman hal etilishi mumkin emas. U har bir aniq innovatsion guruhning umumiy dunyoqarashi bilan, metodologik, falsafiy, antropologik qarashlari bilan bog‘liq.

Didaktik qarash falsafiy-metodologik jihatida maktabning innovatsionligi g‘oyaning o‘zi umuman yangiligidan tashqari, maktabda maqsadni shakllantirish jarayoni mavjudligi qayd

etilganligidan ham iborat bo‘lishi mumkin. Maqsadni shakllantirish innovatsion maktabning mavjudligiga sabab bo‘ladi, va o‘z navbatida o‘qitishning o‘zi sababli bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1.O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, Toshkent., «O‘qituvchi»,1992.
2.I.A.Karimov. “Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch” –T.: Ma’naviyat. 2008.

3.Sh.M.Mirziyoev “O‘zbekiston Respublikasi rivojlantirishning 2017-2021 yillar bo‘yicha “Harakatlar strategiyasi”.-T.: O‘zbekiston, 2017 .

4.Sh.M.Mirziyoev. “Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta’minlash - yurt taraqqiyoti va xalq farovonligi garovi” –T.: O‘zbekiston, 2017.

5.R.Mavlonova “Tarbiyaviy ish metodikasi” darslik. T. 2014.

6.Safo Ochil. “Mustaqillik ma’naviyati va tarbiya asoslari” T.,O‘qituvchi, 1997.
7.Abu Rayxon Beruniy “Hikmatlar”. Toshkent, «Yosh gvardiya»,1973.
8.Xudoyqulov X.J. “Tarbiyaviy ishlar metodikasi”. –T.: TTYMI. 2007 y.

ИННОВАЦИОННЫЕ ИНФОРМАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ КАК ДРАЙВЕР ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ БУДУЩИХ ПЕДАГОГОВ

Газиева Людмила Александровна, преподаватель Национального педагогического университета Узбекистана имени Низами Сарым-Заде Севда, студентка 4 курса Национального педагогического университета Узбекистана имени Низами

Аннотация: В статье рассматриваются современные инновационные информационные технологии (ИИТ) как ключевой фактор развития и повышения качества профессиональной подготовки будущих педагогов. Исследуется влияние цифровых инструментов и платформ на процессы обучения, формирование компетенций, развитие творческого и критического мышления. Делается акцент на интеграции ИИТ в педагогические практики, моделирование образовательных ситуаций, использование мультимедийных ресурсов и дистанционных технологий. Подчеркивается необходимость адаптации образовательных программ к современным требованиям информационного общества, а также выявляются основные вызовы и перспективы внедрения инновационных технологий в педагогическое образование.

Ключевые слова: инновационные информационные технологии, профессиональная подготовка педагогов, цифровые инструменты, дистанционное обучение, мультимедиа, компетенции, педагогическое образование.

В условиях стремительного развития *информационно-коммуникационных технологий* (ИКТ) и цифровизации всех сфер жизни возникает необходимость трансформации образовательных подходов и методов подготовки квалифицированных педагогов.

Современный преподаватель должен знать как теоретические инновационные подходы к системе обучения, так и практические технологии, которые можно использовать в учебном процессе. Образовательная практика свидетельствует: сегодня нужно учить студентов прежде всего сотрудничеству, партнерскому взаимодействию, коллективному принятию решений, умению учиться, работать в команде, устанавливать контакты и вести переговоры, осуществлять презентацию и самопрезентацию, формировать имидж, перестраиваться в соответствии с изменяющимися требованиями. Следовательно, преподавателю нужно владеть не только базовыми знаниями, умениями и навыками, но и коммуникативными, интерактивными, игровыми и интернет-технологиями. [5, с.34]

Инновационные информационные технологии (ИИТ) выступают в роли катализатора изменений, способствуя не только расширению возможностей обучения, но и формированию новых компетенций, необходимых современному педагогу. *Цель статьи* – проанализировать влияние ИИТ на профессиональную подготовку будущих педагогов и предложить пути их эффективного использования.

Начнем с определения понятия *«инновация»*. В научной литературе различают понятия *«новшество»* (новое средство) и *«инновация»* (нововведение), хотя они считаются синонимами. Понятие *«инновация»* определяется и как новшество, и как процесс введения этого новшества в практику. *Новшество* – это средство, а *инновация* – это процесс введения этого средства в практику. [1, с.8]

Инновационные технологии – (нововведение) – целенаправленное изменение, вносящее в образовательную среду стабильные элементы (новшества), улучшающие характеристики отдельных частей, компонентов и самой образовательной системы в целом. *Инновационные педагогические технологии классифицируются по видам деятельности:* педагогические, обеспечивающие педагогический процесс; управленческие; по характеру вносимых изменений – радикальные (основанные на принципиально новых идеях и подходах); комбинаторные (новое сочетание известных элементов) и модифицирующие (совершенствующие и дополняющие существующие образцы). [2, с.19]

Современные образовательные процессы невозможно представить без использования ИИТ: интерактивных досок, образовательных платформ, систем управления обучением (LMS), виртуальных лабораторий, электронных библиотек. ИИТ обеспечивают индивидуализацию обучения, позволяют моделировать педагогические ситуации, создавать мультимедийный контент, а также осуществлять дистанционное и смешанное обучение. Такие технологии повышают мотивацию студентов, развивают критическое мышление и умение работать с информацией.

Кроме того, внедрение ИИТ способствует развитию у будущих педагогов ряда ключевых компетенций: цифровой грамотности, навыков педагогического дизайна, коммуникативной компетенции в сети, управлению образовательным процессом в цифровой среде. Использование симуляторов и тренажёров позволяет овладеть практическими умениями в контролируемой среде, что снижает риски при реальной педагогической деятельности.

В этой связи для успешной социализации уже недостаточно азов компьютерной грамотности, важно уметь применять информационные технологии для решения практических и профессиональных задач. Поэтому составной частью профессиональной компетентности учителя становится *ИКТ-компетентность*. [3, с.77]

Также актуальными являются задачи адаптации учебных планов к возможностям ИИТ. Важно не просто внедрять технологии как дополнение, а перестраивать методики с учётом их потенциала. Проблема состоит в подготовке преподавателей-предметников к использованию ИИТ, разработке учебно-методических комплексов, а также обеспечении технической и методической поддержки образовательных учреждений.

Необходима разработка учебно-методических комплексов, в состав которых входят многофункциональные сборники решения задач, индивидуальные учебные пособия, а также тренажеры, для отработки навыков. [4, с.339]

Несмотря на все достоинства, в применении инновационных информационных технологий присутствует и ряд существенных проблем, требующих решения. *Ключевыми препятствиями* на пути эффективного внедрения ИИТ в образование являются недостаток квалифицированных кадров, технологическое отставание, финансовые ограничения, сопротивление изменениям, недостаток нормативной базы и единых стандартов. Тем не менее, перспективы развития ИИТ включают расширение возможностей адаптивного обучения, использование искусственного интеллекта, персонализацию образовательных траекторий и глобальную интеграцию образовательных ресурсов.

Таким образом, ИИТ являются мощным драйвером повышения качества профессиональной подготовки будущих педагогов, обеспечивая развитие их ключевых компетенций, мотивации и творческого потенциала. Однако их эффективное использование требует системного подхода, комплексной модернизации образовательных программ и усиления методической поддержки.

Необходимы разработка и внедрение комплексных профессиональных стандартов использования ИИТ в педагогическом образовании, организация системных курсов повышения квалификации для преподавателей с акцентом на цифровую компетентность и методики интеграции ИИТ, инвестиции в инфраструктуру образовательных учреждений, обеспечивающую доступ к современным образовательным платформам и оборудованию, поощрение научно-методических исследований и проектов, направленных на разработку инновационных педагогических технологий с применением ИИТ.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Гавриленко Л.С. Инновационная педагогика: учеб. пособие / Л.С. Гавриленко, В.И. Кутугина, Ю.Л. Лукин. – Красноярск: Сибирский федерльный университет, 2019. – 137 с.
2. Джумаева Н.Э. Педагогические термины и понятия (терминологический словарь). Карши: ГГУ, 2014. – 70 с.
3. Компетенции педагога XXI века [Электронный ресурс] : сб. материалов респ. конференции (Минск, 25 нояб. 2021 г.) / М-во образования Респ. Беларусь, ГУО «Акад. последиплом. образования», ОО «Белорус. пед. о-во». – Минск : АПО, 2021. – 553 с.
4. Международная научно-практическая конференция «Образовательное пространство в информационную эпоху» (2021 International conference ’’Education Environment for the Information Age” (EEIA– 2021)): сборник научных трудов / под ред. С.В. Ивановой. М.: ФГБНУ «Институт стратегии развития образования РАО», 2021. – 608 с.
5. Миронова С.П. Инновационные технологии в профессиональной подготовке бакалавров [Электронный ресурс]: монография / С. П. Миронова, Е. Б. Ольховская, Т. А. Сапегина. Екатеринбург: Изд-во Рос. гос. проф.-пед. ун-та, 2019. 171 с.

BOSHLANG‘ICH SINF MATEMATIKA DARSLARIDA MANTIQIY FIKRLASHNI RIVOJLANTIRISH METODIKASI

Azizova Sabina Fahriddinovna,
Nizomiy nomidagi O‘zMPU magistranti.
Ilmiy maslaxatchi: p.f.b.f.d. (PhD),dotsenti,
Toshpulatova Durdona Komiljon qizi

Annotatsiya: Ushbu maqolada boshlang‘ich sinf matematika darslarida o‘quvchilarning mantiqiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirish yo‘llari, metodik yondashuvlar hamda dars jarayonida qo‘llaniladigan interfaol usullar tahlil qilingan. Matematik misol, masala va o‘yinlar asosida fikrlash jarayonini faollashtirish imkoniyatlari yoritilgan.

Kalit so‘zlar: Mantiqiy fikrlash, matematika, metodika, o‘yinli topshiriq, masala yechish, tahlil.

Annotation: This article analyzes the ways to develop logical thinking among primary school students in mathematics lessons. It discusses methodological approaches and interactive techniques that enhance students’ cognitive activity through mathematical examples, problems, and logical games.

Keywords: Logical thinking, mathematics, methodology, game tasks, problem solving, analysis.

Boshlang‘ich sinf matematika darslarida mantiqiy fikrlashni rivojlantirish o‘quvchilarning mustaqil fikrlash, tahlil qilish, taqqoslash va xulosa chiqarish ko‘nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi. Matematika fani nafaqat hisoblash amallarini, balki fikrlash madaniyatini ham o‘rgatadi.

1. Mantiqiy fikrlashni shakllantirishning metodik yo‘llari

Boshlang‘ich sinflarda o‘quvchilarning yosh xususiyatidan kelib chiqib, matematik bilimlarni mantiqiy bog‘lanishda o‘rganish muhimdir. Quyidagi metodik yondashuvlar samaralidir:

Tahliliy yondashuv: har bir masala yechimini bosqichma-bosqich asoslash;

Taqqoslash metodi: o‘xshash va farqli belgilarni aniqlash;

O‘yinli yondashuv: matematik topishmoq, mantiqiy o‘yin, misolni davom ettirish kabi interfaol mashg‘ulotlar.

2. Amaliy misollar

Misol 1. Daraxtda 6 qush o‘tirgan edi, 2 tasi uchib ketdi. Daraxtda nechta qush qoldi?

O‘quvchi fikrlaydi: 6 – 2 = 4.

Keyin o‘qituvchi savol beradi: “Agar yana 3 tasi uchib ketsa-chi?”

Bu ketma-ket mantiqiy tahlil o‘quvchining fikrlash izchilligini oshiradi.

Misol 2. 1, 2, 4, 8, ? — ketma-ketlikni davom ettiring.

O‘quvchi mantiqan tushunadi: har safar son 2 barobar ortmoqda.

Demak, keyingi son 16 bo‘ladi.

Misol 3. Mantiqiy o‘yin

O‘qituvchi: “Agar men 3 ta olmani ikkiga teng taqsimlasam, har bir qismda nechta bo‘ladi?” O‘quvchi: “Bitta va bitta yarimta.”

Bu o‘yin orqali o‘quvchi son, miqdor, butun va qism tushunchalarini mantiqan bog‘laydi.

3. Darsda interfaol metodlardan foydalanish

“Zanjirli misollar”, “To‘g‘rimi – noto‘g‘rimi?”, “Topib bo‘ling” kabi metodlar o‘quvchilarning fikrlash tezligini va diqqatini rivojlantiradi.

Masalan:

“Zanjirli misol”: 2 + 3 = 5, 5 + 4 = 9, 9 – 3 = 6, 6 + 2 = ?

Bu jarayonda o‘quvchi natijalarni mantiqiy bog‘laydi.

Boshlang‘ich sinf matematika darslarida mantiqiy fikrlashni rivojlantirishda qo‘llaniladigan metodlar va texnologiyalar

1. Muammoli o‘qitish metodi

O‘quvchida tahliliy fikrlashni rivojlantirishga qaratilgan.

Darsda savol yoki noaniq vaziyat yaratiladi, o‘quvchilar uni izchil fikrlab hal etishadi.

O‘qituvchi masalani to‘liq tayyor holda emas, balki **muammo shaklida** beradi.

Masalan: “Agar 6 litr suvni 4 litrli idish bilan teng ikkiga bo‘lish kerak bo‘lsa, qanday yo‘l tutish mumkin?”

2. “Aqliy hujum” (brainstorming) usuli

O‘quvchilar erkin fikr bildiradilar, fikrlar tahlil qilinadi va to‘g‘ri xulosaga kelinadi.

Mantiqiy tafakkurni kengaytiradi, ijodkorlikni oshiradi.

Masalan: “10 ta olmani 3 bolaga teng taqsimlashning nechta yo‘li bor?”

3. “Fikr zanjiri” metodi

Mantiqiy ketma-ketlik asosida fikrlashni shakllantiradi. **Masalan:** 2 → 4 → 8 → 16 → ? O‘quvchi qoida chiqaradi: “Har safar 2 barobar ortmoqda.”

4. O‘yin texnologiyasi

Qiziqarli mantiqiy o‘yinlar orqali o‘quvchilarning tafakkurini faollashtiradi.
Mantiqiy tahlil, taxmin, solishtirish ko‘nikmalarini rivojlantiradi. **Masalan:** “Men 20 dan kichik, 3 ga karrali sonni o‘yladim. Toping.”

5. “Tahliliy masalalar” metodi

Har bir amaliy masala bosqichma-bosqich tahlil qilinadi.
O‘quvchi sabab-natijani aniqlaydi va xulosa chiqaradi. **Masalan:**

“Bir daftarning narxi 2 ming so‘m, 5 daftarning narxi qancha?” 2 × 5 = 10 (ming so‘m) Agar 2 tasi yo‘qolsa, qancha qoladi? — 10 – 4 = 6.

6. “Klaster” texnologiyasi

Fikrlarni tarmoqlab tasniflash, umumiy tushunchani hosil qilishga yordam beradi.
Masalan, “To‘g‘ri to‘rtburchak” atrofida “tomonlar”, “burchaklar”, “perimetr”, “yuzasi” kabi atamalar klaster tarzida joylashtiriladi.

7. “Venn diagrammasi”

Ikkita tushunchani taqqoslab, o‘xshash va farqli belgilarni aniqlashga yordam beradi.
Masalan, “To‘g‘ri to‘rtburchak” va “Kvadrat” figuralarini taqqoslash.

8. “Insert” texnologiyasi

O‘quvchi yangi ma’lumotni “bilaman”, “bilmoqchiman”, “bilganim” belgilariga ajratib, tahlil qiladi.
Mustaqil tahlilni rivojlantiradi.

9. “Kichik guruhlarda ishlash”

O‘quvchilar muammoni jamoada muhokama qiladi, fikrini asoslaydi.
Har bir o‘quvchi o‘z mantiqiy dalilini himoya qilishni o‘rganadi.

10. “Zanjirli misollar” metodi

Har bir javob keyingisi uchun asos bo‘ladi. **Masalan:** 2 + 3 = 5 → 5 + 2 = 7 → 7 – 4 = 3 → 3 × 2 = ? Bu usul mantiqiy izchillikni rivojlantiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Yo‘ldosheva M. Boshlang‘ich sinf matematika o‘qitish metodikasi. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2021.
2. Rasulov A. Mantiqiy fikrlashni rivojlantirishda matematikaning o‘rni. – Toshkent, 2020.
3. Qosimova N. Boshlang‘ich sinfda interfaol metodlardan foydalanish yo‘llari. – Samarqand, 2022.
4. 6.Safo Ochil. “Mustaqillik ma’naviyati va tarbiya asoslari” T.,O‘qituvchi, 1997.
5. 7.Abu Rayxon Beruniy “Hikmatlar”. Toshkent, «Yosh gvardiya»,1973.
6. 8.Xudoyqulov X.J. “Tarbiyaviy ishlar metodikasi”. –T.: TTYMI. 2007 y.

BOSHLANG`ICH SINF O`QUVCHILARINING IJTIMOIY KO`NIKMALARINI MUSTAQIL KITOBXONLIK ORQALI TAKOMILLASHTIRISH

Nizomiy nomidagi O`zMPU o`qituvchisi Egamqulova Iroda Safar qizi
abduazimovairoda@gmail.com
Nizomiy nomidagi O`zMPU talabasi Bahodirova Sevinch

Annotatsiya: Ushbu maqolada boshlang`ich sinf o`quvchilarini mustaqil kitobxonlikka o`rgatish asoslari, mustaqil kitobxonlik madaniyati haqida so`z yuritilgan. Shuningdek kitobxonlikni shakllantirishda e’tibor berish kerak bo`lgan asosiy jihatlarga to`xtalib o`tilgan.

Kalit so`zlar: bolalar, kitob, kitobxonlik, fikrlash, muammo, bolalar adabiyoti, kitobxonlik madaniyati.

Abstract: This article discusses the fundamentals of teaching independent reading to primary school students and the culture of independent reading. Additionally, it highlights the key aspects that should be considered in developing reading habits.

Keywords: children, book, reading, thinking, problem, children's literature, reading culture.

Barchamizga ma’lumki shiddat bilan rivojlanayotgan asrda yashamoqdamiz. O`zgarishlar tezligi nihoyatda yuqori va bu o`z o`zidan raqobatbardosh kadrlar tayyorlash masalasini yanada yuqori darajadagi muammolardan biriga aylantirmoqda. Bugungi kunda kadrlar tayyorlash masalasida alohida e’tibor qaratiloyatgan jihatlatlardan biri yoshlarning mustaqil, erkin va kreativ fikrlash qobiliyati ekanligi sir emas. Ushbu qobiliyatlarni shakllantirish va rivojlantirishda bizga asosiy katta yordam beradigan usullardan biri kitob o`qish madaniyatini shakllantirish va rivojlantirish ekanligi shubxasiz. “Kitob”, “kitobxonlik”, “kutubxona” so`zlarining o`zagi aslida arabchadan olingan va bir maqsadga, ya`ni inson ma`naviyatini boyitishga xizmat qiladi. Yurtimizda yoshlarning kitobxonlik madaniyatini oshirish uchun amalga oshirilayotgan islohotlar ham bejizga emas, binobarin, kelajak avlodning kamoloti ilm olish, bilimli bo’lish bilan belgilanadi. Bu borada, O’zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoev 2017 yilning 12 yanvar kuni “Kitob mutolaasi va kitobxonlik madaniyatini oshirishga qaratilgan” farmoyish e’lon qildi. Bu esa o’z navbatida, yurtimizda kitobxonlik saviyasi oshishiga, yangidan-yangi sermazmun kitoblar chop etilishiga omil bo’luvchi muhim odimdir. Mutolaa madaniyati kishining manbaani to`laqonli tushunishi,undan zavq olishi, muallif fikri va g`oyasini anglash hamda uni baholay olishi kabi xususiyatlarga ega bo`lishini ta`minlaydi. Kitob mutolaasi insonni bevosita amaliyotga kirishish, hayot bilan uyg`unlashish, ma`naviy foyda olishga yo`naltiradi. “Mutolaa” so`zi arabcha o`qish degan ma`noni anglatadi, bugungi kunda esa u kitob o`qishdan ko`ra kengroq tushuncha anglatadi. Bolalar mutolasi pedagogikasida yoshiga qarab o`qishning o`sishi quyidagi bosqichlarga bo`linadi: bolalalik 6-9 yosh; bolalikdan o`spirinlikka o`tish 10-11 yosh; o`spirinlik 12-13yosh; o`spirinlikdan o`smirlikka o`tish 14 yosh hisoblanadi. Bu toifadagilarning yosh chegarasi harakatchan bo`ladi,ya`ni kitibxonning ijtimoiy- psixologik sharoitining shakllanishiga ko`ra 10 yoshli bolaning o`ziga xos tipologik xususiyatiga qarab o`spirin kitobxon toifasiga qo`shish, 14 yoshlilarni esa o`spirinlikka o`tayotgan kitobxon toifasi tabiatidagilar qatoriga qo`shish mumkin bo`ladi.

Mutolaa o‘quvchilar uchun ko‘plab afzalliklarga ega ekanligi ota-onalar tomonidan ham, pedagoglar tomonidan ham keng e’tirof etiladi. Darhaqiqat, boshlang‘ich sinflar uchun o‘quv kunining asosiy qismi o‘qish savodxonligi va ona tiliga sarflanadi, bu esa o‘quvchilarga kelajakda mustaqil o‘qish ko‘nikmalarini shakllantirishga zamin yaratadi. Mustaqil o‘qish - o‘quv materialini to`g`ri tanlashni talab qiladigan o‘qish turi bo‘lib, sinfda o‘qishdan farq qiladi. Quyida farqlarni batafsil ko‘rib chiqamiz, shuningdek, o‘quvchilarni kitobxon sifatida rivojlantirishda mustaqil o‘qishning ahamiyati haqida suhbatlashamiz. Mustaqil o‘qish o‘quvchilarning o‘zlari tanlagan kitoblarni uzoq vaqt davomida, ya’ni dars vaqtida yoki uyda o‘qishini o‘z ichiga oladi. Ba’zan o‘qituvchi bilan ba’zida turli guruhlar bilan bo`lishi mumkin, lekin asosiy e’tibor bolaning mustaqil o‘qishiga qaratiladi. Bunday yondashuv o‘quvchilarga o‘zlari tanlagan kitobga to‘liq sho‘ng‘ish va ma’lum bir o‘qish darajasi bilan cheklanmasdan o‘qishga chinakam muhabbat uyg‘otish imkonini beradi. O‘quvchilarning mustaqil mutolaa bilan shug‘ullanishlari ularda o‘ziga bo‘lgan ishonchni oshiradi, shuningdek, o‘qishga nisbatan ijobiy munosabatni shakllantiradi. Bundan tashqari, mustaqil o‘qish kitoblarini tanlash va uzoq vaqt davomida mutolaa bilan shug‘ullanish erkinligi o‘quvchilarga o‘z bilimlariga egalik hissini beradi. Sinfda va sinfdan tashqarida mustaqil o‘qish madaniyatini tarbiyalash orqali o‘qituvchi o‘quvchilarning muvaffaqiyatli o‘qishiga yo‘l ochishi mumkin. O‘quvchilar o‘quv yili davomida mustaqil mutolaa bilan shug‘ullanganlarida mutolaa sur’ati oshib, mohir kitobxonga aylanadilar. Hatto qiynalgan yoki istamagan o‘quvchilar ham borgan sari yaxshi o‘quvchiga aylanadi. Bundan tashqari, ularda

ta’sirchan o‘qish chidamliligi shakllanadi, bu esa ularga o‘qish qiyinchiliklarini oson yengish imkonini beradi. Natijada, bu o`zgarishlar lug‘at boyligi oshgani va o‘qish ko‘nikmalari rivojlangani sari, ayniqsa turli kitoblarni o‘qigan sari, umumiy savodxonlikning oshishiga hissa qo‘shadi. O‘quvchilarga o‘qish jarayonini to‘liq nazorat qilish imkonini beradi.

Mustaqil o‘qish haqida gap ketganda, o‘quvchilar o‘zlarining adabiy sarguzashtlarini tanlash va o‘qish sur’atini belgilash imkoniyatiga ega bo‘ladilar. Bu ularga nafaqat nazorat hissini beradi, balki boshqa fanlarda ham yaxshi natijalarga erishishlariga yordam beradi, natijada ular o‘z ta’lim yo‘llariga egalik qilish imkoniyatiga ega bo‘ladilar. Shuningdek, ko‘plab o‘quvchilarda mustaqil o‘qishning bevosita natijasi sifatida tanqidiy fikrlash qobiliyatining sezilarli darajada yaxshilanishi kuzatiladi. Mustaqil kitobxonlik o`quvchilarda tilni o‘zlashtirish hajmini oshiradi. O‘quvchilarning lug‘at boyligini oshirishning eng samarali usullaridan biri mustaqil o‘qishdir. Kitoblardagi matn va tasvirlar kontekstiga sho‘ng‘ib, ular yangi so‘zlarni yodlashga emas, balki qiyinchiliksiz o‘rganishlari mumkin. Til o‘rganishga bunday uzviy yondashuv nafaqat o‘rganish jarayonini tezlashtiradi, balki uning samaradorligini ham oshiradi. Diqqatni jamlashga yordam beradi va diqqatni jamlashni yaxshilaydi. Barqaror ovozsiz o‘qish - bu sinflarda o‘quvchilarga kitobga butunlay sho‘ng‘ish imkoniyatini beradigan usul. Bunday uzluksiz vaqt berilsa, o‘quvchilarda diqqatni jamlash va to‘plash qobiliyati ham kuchayadi. Agar ular kitobni o‘zlari tanlab, undan zavq olsalar, yanada ko‘proq foyda ko‘radilar.

Tahliliy va tanqidiy fikrlash qobiliyatini oshiradi. O‘quvchilar kitoblarga sho‘ng‘ish jarayonida yangi g‘oyalar va olamlar bilan tanishadilar. Bu tajriba ularga matnni talqin qilishni o‘rganishga yordam berish orqali tahliliy va tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini oshirishi mumkin. Mutolaa, o‘quvchining tarafkashligi va noto‘g‘ri qarashlariga qarshi chiqish va ularning dunyoqarashini kengaytirishda muhim ahamiyatga ega. Yozuv va savodxonlikni oshiradi. Kitobxon o‘quvchilar ko‘pincha yozishda ham a’lo bo‘ladilar. O‘quvchilar yozma nutqning nozik jihatlarini o‘zlashtiradilar va yaxshiroq tushunish strategiyalarini ishlab chiqadilar. Vaqt o‘tishi bilan bu ularning yozish ko‘nikmalariga aylanadi. Oxir-oqibat, o‘qish ham, yozish ham savodxonlik ko‘nikmalariga aylanadi.

Stress va xavotirni kamaytiradi. Minnesota universiteti ma’lumotlariga ko‘ra, zavq olish uchun o‘qish stressni 68 foizga kamaytiradi. Ajablanarlisi shundaki, o‘qish musiqa tinglash yoki oddiy relaksatsiya usullariga qaraganda kayfiyatni ko‘tarishga ko‘proq ta’sir ko‘rsatadi. Bolalarni zavq olish uchun mustaqil o‘qishga undash ularga rivojlanishning dastlabki bosqichlarida stressni kamaytiradigan ushbu mashg‘ulotlardan foydalanishga yordam beradi. Hamdardlik uyg‘otadi. Turli xil adabiy qahramonlar va ular tasvirlaydigan his-tuyg‘ular bilan tanishish o‘quvchilarga hamdardlik uyg‘otishga yordam beradi.Asarlardagi voqealar bilan real hayotni solishtirish orqali o`quvchilarda o`zgalarning o`rniga o`zlarini qo`yib ko`rishlari va ularning his-tuyg`ularini hurmat qilishni o`rganishadi.Ochiq fikrli bo‘lishga undaydi. O‘quvchilar dunyoqarashlarini kengaytirib, boshqa madaniyatlarning madaniyati, e’tiqodlari va amaliyotlarini o‘rganish orqali yanada ochiq fikrli bo‘lib boradilar.

Quyida sizga o`quvchilarda mustaqil kitobxonlikka o`rgatishning bir necha usullarini taklif qilamiz.

Sirli kitob dasturi. Sirli kitob dasturi haqida eshitganmisiz? Ushbu oson amalga oshiriladigan o‘qish dasturi o‘quvchilarni o‘z qiziqishlarini kengaytirishga undaydi va ko‘pincha o‘qishga ko‘proq qiziqish uyg‘otadi, chunki bu sinfdagi o‘yinga o‘xshaydi. Ushbu dasturni sinfingizda boshlash uchun siz shunchaki bir nechta kitoblarni qog‘ozga o‘rashingiz kerak. Bu jarayonda o`quvchilardan so`rovnomalar o`tkazib umumiy kitoblar ro`yxatini shakllantirib ular orasidan bir necha kitobni olish ko`proq natija berishi mumkin.

O‘qish jurnalini yaratish. Yana bir g‘oya - haftalik yoki kunlik o‘qish jurnali yordamida o‘quvchilarning yutuqlarini kuzatib borish. Bunga siz istagan ko‘rsatkichlarni qo‘shishingiz mumkin, masalan, o‘qishga sarflangan vaqt miqdori, qancha sahifa o‘qilganligi yoki kitob haqidagi fikrlar va savollar. O‘quvchilar har bir mustaqil o‘qish mashg‘ulotidan so‘ng jadvalni to‘ldiradilar.

Har safar o‘quvchilaringizdan biri tizimli kitob o`qish malakasini namoyish etayotganini ko`rsangiz u haqida atrofdagilarini oldida ko‘proq ijobiy fikr bildirishga e’tibor qarating. Agar o‘quvchilar tengdoshlarining kitob o‘qiyotganini va maqtovga sazovor bo‘lganini ko‘rishsa, ular ham kitoblar bilan ko‘proq shug‘ullanishadi.

Agar sizda mustaqil mutolaa vaqtida diqqatini jamlay olmaydigan ba’zi o‘quvchilar bo‘lsa, ularni qiziqtiradiganyangi yangi kitoblarni taklif qiling . Va agar kerak bo‘lsa, ularga qo‘yilgan vazifaga e’tibor qaratish uchun qo‘shimcha vositalar bering.

Mustaqil o‘qish yakka mashg‘ulot bo‘lsa-da, umuman o‘qish bunday bo‘lmasligi kerak. Sinfingizda o‘quvchilarning kichik guruhlari hozirda o‘qiyotgan kitoblarini muhokama qiladigan "kitobxonlar uyushmasi"ni tashkil etishni o‘ylab ko‘ring. O‘quvchilarni o‘qiganlari haqida gapirishga undash o‘qishni tushunishga yordam beradi.

Siz o‘quvchilarni o‘qish darajasiga, o‘qiyotgan kitobining janriga qarab guruhlashingiz yoki shunchaki tasodifiy ravishda ajratishingiz mumkin. Shuningdek, bu guruhlarni bir xil saqlash yoki har hafta aralashtirib yuborish ma’qulligini ham o‘zingiz hal qilishingiz mumkin.

Agar o‘quvchilar mustaqil o‘qish vaqtida o‘qiyotganlarini muhokama qilayotgan bo‘lsalar, muhokama erkin shaklda bo‘ladi. Shu bilan birga, siz o‘quvchilarni hozirda birgalikda o‘qiyotgan kitoblaringizni sinfda muhokama qilishga undashingiz mumkin. Bunday holda, munozarani yo‘naltirish uchun savollar berishingiz mumkin.

Agar siz o‘qish darajasi past bo‘lgan sinfda bo‘lsangiz, o‘quvchilaringiz uzoq vaqt davomida mustaqil o‘qiy olmasliklari mumkin. Sekin boshlang. Ehtimol, siz kuniga atigi 5 yoki 10 daqiqadan boshlaysiz. Keyin, o‘quvchilaringiz bu o‘qish ko‘nikmasini yaxshilashlari uchun vaqt miqdorini asta-sekin ko‘paytirishingiz mumkin.

O‘quvchilarning ko‘nikmalari yil davomida o‘sib borishi bilan mustaqil o‘qish vaqti ham qiziqarli bo‘lib boradi. O‘qiganda o‘zini dadil his qiladigan kitoblar ko‘payadi va o‘qib tushunish ko‘nikmalari oshadi. Bularning barchasi shuni anglatadiki, ular o‘quv yili davomida uzoq vaqt davomida mustaqil ravishda o‘qishlari mumkin.

Xulosa sifatida shuni aytishimiz mumkinki, o`qish bu yoqimli mashg`ulot uni o`quvchilarda shakllantirish yo`llari turlicha bo`lsada maqsad bitta yosh avlodni turli xil axborot xurujlariga qarshi chidamli imunitetli holda shakllantirish va jamiyatda o`z o`rinlarini topishiga ko`maklashish. Bu jarayon bo`lajak boshlang`ich sinf o`qituvchisiga qiyinchilik tug`dirishi mumkin bo`lsada, ota-onalar bilan to`g`ri shakllantirilgan hamkorlik aloqalari albatta barchasini yengilashtiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1.Guthrie, J. T., & Humenick, N. M. (2004). Motivating students to read. In P. McCardle & V. Chhabra (Eds.), *The voice of evidence in reading research*. Baltimore, MD: Brookes Publishing Co.

2.Anderson, R. C., Wilson, P. T., & Fielding, L. G. (1988). Growth in reading and how children spend their time outside of school. *Reading Research Quarterly, 23, 285-303.*

3.O`zbekiston milliy insiklopediyasi VIII jild. – T.: Davlat ilmiy nashriyoti 2008-yil. – B. 774

4.Rahima Mavlonova Nargiz Raxmankulova BOSHLANG`TCH TA’LIMDA PEDAGOGIKA, INNOVATSIYA, INTEGRATSIYA o‘quv qo’llanma Toshkent 2013 g`afur g`ulom nashriyoti.

XALQARO BAHOLASH TIZIMIDA BOSHLANG‘ICH TA’LIMNING O‘RNI

Ergasheva S.T. – O‘zMPU Boshlang‘ich ta’lim nazariyasi va metodikasi kafedrasi katta o‘qituvchisi, pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

Annotatsiya: Mazkur maqolada hozirgi paytda eng dolzarb masalalardan biri hisoblangan xalqaro baholash dasturi PIRLS (Progress In International Reading And Literacy Study), boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini xalqaro baholash dasturiga tayyorlash metodikasi (PIRLS misolida)va usullari haqida fikr yuritilgan.

Kalit so‘zlar. PIRLS, PISA, TMSS, xalqaro baholash dasturi, Milliy ta’lim tizimi, o‘qish savodxonligi, ta’lim texnologiyalari.

Annotation: This article focuses on the International Assessment Program PIRLS (Progress in International Reading and Literacy Study), methods and methods of preparing primary school students for the International Assessment Program (PIRLS example), which is currently considered one of the most pressing issues.

Keywords: PIRLS, PISA, TMSS, International Assessment Programme, National Education System, reading literacy, educational technology, national education system.

Mamlakatimiz innovatsion taraqqiyot yo‘lida shiddat bilan rivojlanib borayotgan bir davrda kelajagimiz davomchilari bo‘lgan yoshlarning ijodiy g‘oyalari va ijodkorligini har tomonlama qo‘llab-quvvatlash, ularning bilim, ko‘nikma va malakalarini shakllantirish hamda ilg‘or xorijiy tajribalar, xalqaro mezon va talablar asosida baholash tizimini takomillashtirish, shu yo‘lda xalqaro tajribalarni o‘rganish, mavjud tizimni har tomonlama qiyosiy tahlil qilish, tegishli yo‘nalishdagi xalqaro va xorijiy tashkilotlar, ilmiy tadqiqot muassasalari bilan yaqindan hamkorlik qilish muhim ahamiyatga egadir. Ta’lim sifati va samaradorligini oshirish yo‘lida xorijiy ilg‘or tajribalarni o‘rganish, xalqaro standartlar talablarining joriy etilishi muhim ahamiyatga ega. Bu borada O‘zbekiston Respublikasida qo‘yilayotgan amaliy qadamlarga xalq ta’limi tizimida ta’lim sifatini baholash sohasidagi xalqaro tadqiqotlarning tashkil etilishi to‘g‘risida hukumat qarorining qabul qilinishi Ta’lim sohasidagi yutuqlarni baholash xalqaro assotsiatsiyasidek (IEA-International Association for the Evaluation of Educational Achiyevement) nufuzli tashkilot bilan hamkorlik aloqalarining yo‘lga qo‘yilishini misol sifatida keltirish mumkin.

2020-yil 24−25 avgust kunlari Ta’lim sifatini nazorat qilish davlat inspeksiyasi tomonidan Jahon bankining READ dasturi doirasida Xalq ta’limi vazirligi va Rossiya Ta’lim strategiyalarini rivojlantirish instituti bilan hamkorlikda “Xalqaro tadqiqotlarda ishtirok etish — inson kapitalini rivojlantirish omili” mavzusida Rossiya ta’lim akademiyasi Ta’limni rivojlantirish strategiyalari instituti vakillari bilan hamkorlikda xalqaro onlayn vebinar o‘tkazilgan edi.

O‘quvchilarning erishgan yutuqlarini o‘rganishda barcha o‘quvchilardan emas, balki ushbu qatlamning vakillari sifatida tanlab olingan o‘quvchilardan obyektiv testlarni o‘tkazish orqali baholanadi. Shuningdek, maktab direktorlari, o‘qituvchilar, o‘quvchilar, hattoki ota-onalardan so‘rovnomalar o‘tkazilib, maktabdagi ta’lim sifatiga ta’sir ko‘rsatuvchi omillar, jumladan, maktab resurslari, o‘quvchilarning ta’lim olishga oid qarashlari, o‘qitish usullari hamda uy sharoitida o‘quvchilarning bilim olishi qanchalik darajada qo‘llab-quvvatlanayotganligiga doir qimmatli ma’lumotlar to‘planadi. Ushbu tadqiqotlar yuqori texnik va ilmiy talablar asosida o‘tkaziladi. Shuningdek, o‘rganilayotgan holatlarning xususiyatidan kelib chiqib, amaliy tadqiqotlar bilan birga kuzatuv kabi samarali usullardan ham foydalaniladi.

Tabiiyki, PISAda ishtirok etish O‘zbekistonga nima beradi degan tabiiy savol tug‘ilishi mumkin. Bunga quyidagicha javob berish mumkin:

Birinchidan, PISA natijalari 2023 yil oxirida e’lon qilinadi. Menimcha, bu juda muhim qaror. Mamlakatlar xalqaro tadqiqotlarda ishtirok etishlari kerak, chunki ular bizning ichki holatimizdan emas, balki xalqaro standartlar nuqtai nazaridan tashqi baho berishadi.

Ikkinchidan, ilk yillardan qandaydir juda yaxshi, ijobiy natijalar olish haqida gapirib bo‘lmaydi. Rossiya 2000 yildan beri xalqaro tadqiqotlarda ishtirok etib kelmoqda va PISA bo‘yicha bizning natijalar o‘rtacha xalqaro darajadan past edi. Faqat 18 yil davomida ta’limga katta sarmoya kiritish orqali PISA tadqiqotidagi natijalarimiz Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti (OECD) ning o‘rtacha ko‘rsatkichlariga yaqinlashdi. Buni qanday izohlash mumkin? Bu bizning maktabimiz ko‘proq fan natijalariga, ya’ni yosh avlodga yaxshi, chuqur va uzoq muddatli bilimlarni berishga e’tibor qaratganligi bilan izohlanadi. Ijodkorlikni rivojlantirishga bunaqa ehtiyoj yo‘q edi, olingan bilimlar barcha o‘quvchilar tomonidan turli hayotiy vaziyatlarda ishlatilishini ta’minlash uchun vaqt ham bo‘lmagan.

Agar mamlakatimizda ta’lim tizimi qanday tashkil etilgani, boshqa mamlakatlarda qanday o‘zgarishlar ro‘y berayotgani haqida tushunchaga ega bo‘lsak, hech bo‘lmaganda natijalar qanday

bo‘lishi va eng muhimi, odamlarni qanday tayyorlash haqida ba’zi fikrlarni aytishimiz mumkin bo‘ladi. Bu yo‘lda biz:

-maqsadga bosqichma-bosqich erishish,

-e’lon qilingan g‘oya va islohotlarni joriy etish.

-natijalarni batafsil muhokama qilish uchun jamoatchilik va professional hamjamiyatni tayyorlashimiz,

-biz bu natijalar bilan nima qilishimiz va ushbu natijalarni rivojlantirish uchun platforma sifatida qabul qilish bo‘yicha mamlakatimiz aholisini ham tayyorlash kerak bo‘ladi.

Endilikda biz xalqaro tadqiqotlar haqida tushunchaga egamiz, bu borada ko‘plab tavsiyalar va yo‘nalishlarni ham belgilab oldik. Ammo, bu borada qilinishi kerak bo‘lgan va tajriba orttirishimiz kerak bo‘lgab jihatlar talaygina. PISA va PIRLS xalqaro tadqiqotlarida muvaffaqiyatli ishtirok etishni ta’minlash uchun yana bir qancha fikrlarni aytib o‘tish mumkin. Jumladan, yaxshi natijalar ko‘rsatish uchun hech bo‘lmaganda 2 maqsadga ega bo‘lish kerak: birinchisi, o‘qituvchilar va ular ishlaydigan, foydalanadigan materiallarni tayyorlashdir. Zero xalqaro tadqiqotlarda bejizga maktablarda ta’lim sifati o‘qituvchilarning kasbiy darajasiga bog‘liq, deb aytishmaydi. Demak, o‘qituvchilarni tayyorlashga mablag‘ ajratish va yangi o‘quv materiallarini yaratish kerak. Tegishli vazirliklar malaka oshirish tizimiga investitsiya kiritishi, moliyalashtirishi va uslubiy qo‘llab-quvvatlash uchun shart-sharoitlar yaratishi lozim.

Xalqaro tadqiqotlardagi natijalarni yaxshilash uchun o‘qituvchilarni maqsadli tayyorlash va ta’lim jarayonida o‘qitish metodikasi va ustuvor tamoyillarni o‘zgartirish zarur. Buning uchun biz o‘qituvchilarni tayyorlashimiz, rivojlantiruvchi ta’limning yanada faol tizimini tatbiq etishimiz va o‘qituvchilarni ta’lim jarayonida yanada muvaffaqiyatli foydalana oladigan materiallar bilan ta’minlashimiz kerak. Bugungi kungacha PISA va PIRLS tadqiqotlari topshiriqlari xususiyatlarini ochib beruvchi materiallar, maqola, dissertatsiyalar, to‘plamlar chop etildi. Endi esa bu vazifalarni bosqichma-bosqich amalga oshirib, paydo bo‘layotgan muammolarni hal qilish ustida ishlash kerak bo‘ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1.O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, Toshkent., «O‘qituvchi»,1992.

2..Sh.M.Mirziyoev “O‘zbekiston Respublikasi rivojlantirishning 2017-2021 yillar bo‘yicha “Harakatlar strategiyasi”.-T.: O‘zbekiston, 2017 .

3.Sh.M.Mirziyoev. “Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta’minlash - yurt taraqqiyoti va xalq farovonligi garovi” –T.: O‘zbekiston, 2017.

4.R.Mavlonova “Tarbiyaviy ish metodikasi” darslik. T. 2014.

5.Safo Ochil. “Mustaqillik ma’naviyati va tarbiya asoslari” T.,O‘qituvchi, 1997.

6.Abu Rayxon Beruniy “Hikmatlar”. Toshkent, «Yosh gvardiya»,1973.

7.Xudoyqulov X.J. “Tarbiyaviy ishlar metodikasi”. –T.: TTYMI. 2007 y.

КОММУНИКАТИВНАЯ СПОСОБНОСТЬ ПЕДАГОГА КАК ПРОФЕССИОНАЛЬНО ЗНАЧИМЫЙ ФАКТОР

П.Ш.Исамова, УзГУМЯ,

доцент кафедры педагогики и психологии, Узбекистан

Аннотация

В статье рассматривается коммуникативная способность педагога как ключевой компонент его профессиональной компетентности и важнейший фактор эффективности педагогической деятельности. Раскрывается сущность понятия «коммуникативная способность», анализируются её структурные компоненты — лингвистический, прагматический, социокультурный, стратегический и эмоционально-волевой. В статье предложены практические рекомендации по развитию коммуникативной способности в системе педагогической подготовки, включая интерактивные тренинги, рефлексивные технологии, супервизию и профессиональные сообщества.

Ключевые слова: коммуникативная способность, педагогическая компетентность, педагогическое общение, эмпатия, профессиональное развитие, образовательное взаимодействие, фасилитация, педагогическая культура.

Abstract

The article examines the communicative ability of a teacher as a key component of professional competence and an essential factor in the effectiveness of pedagogical activity. The essence of the concept of "communicative ability" is revealed, and its structural components are analyzed — linguistic, pragmatic, sociocultural, strategic, and emotional-volitional. The article offers practical recommendations for developing communicative ability within the system of teacher education, including interactive training sessions, reflective practices, supervision, and participation in professional communities.

Keywords: communicative ability, pedagogical competence, pedagogical communication, empathy, professional development, educational interaction, facilitation, pedagogical culture.

Современная система образования предъявляет к педагогу не только требования владения предметными знаниями и методическими умениями, но и высокие ожидания в области коммуникативной культуры. В условиях перехода к личностно-ориентированному и компетентностному подходам педагогическая коммуникация становится центральным элементом образовательного процесса. Коммуникативная способность выступает системообразующим фактором профессиональной деятельности учителя, обеспечивающим успешность взаимодействия с учащимися, коллегами, родителями, администрацией и профессиональным сообществом. В условиях цифровизации образования и роста дистанционных форм обучения коммуникативная компетентность приобретает новое звучание, поскольку педагог становится не только носителем знаний, но и модератором образовательных коммуникаций.

Термин «коммуникативная способность» (от лат. *communicare* — сообщать, быть в связи) понимается как совокупность знаний, умений и личностных качеств, обеспечивающих эффективное взаимодействие человека с другими людьми. В педагогике под коммуникативной способностью понимается способность учителя устанавливать, поддерживать и развивать педагогически целесообразные контакты с обучающимися, способствовать их познавательной активности, развитию личности и социализации.

Согласно В.А. Кан-Калику, педагогическая коммуникация — это профессиональное общение, направленное на создание оптимальных условий для организации учебно-воспитательного процесса. Коммуникативная способность является неотъемлемой частью педагогического мастерства.

Компоненты коммуникативной способности

1. Лингвистический компонент — владение языковыми средствами общения (лексикой, грамматикой, интонацией), умение адаптировать речь к возрастным и когнитивным особенностям учащихся.
2. Прагматический компонент — умение использовать язык в соответствии с конкретной ситуацией, добиваться понимания и решать педагогические задачи.
3. Социокультурный компонент — знание норм, традиций, ценностей, характерных для образовательной среды и культурного контекста.
4. Стратегический компонент — способность выбирать оптимальные коммуникативные стратегии, предвидеть последствия сказанного, управлять речевыми ситуациями.
5. Эмоционально-волевой компонент — способность к эмпатии, эмоциональной саморегуляции, устойчивости к стрессу, созданию позитивного эмоционального климата.

Коммуникативная компетентность входит в структуру профессиональной компетентности педагога, наряду с методической, психологической и предметной. Без развитых коммуникативных навыков педагог не способен реализовать ни обучение, ни

воспитание, ни развитие учащихся в полном объёме. Коммуникативная культура — это основа педагогического такта, доверия и взаимопонимания.

Коммуникативная способность педагога напрямую влияет на качество образовательных взаимодействий и определяет атмосферу в учебной группе.

Учитель, владеющий искусством общения, способен мотивировать учащихся, пробуждать интерес к предмету, формировать внутреннюю установку на успех. Тон общения, умение слушать и поддерживать, конструктивная обратная связь — всё это повышает вовлечённость обучающихся.

Исследования показывают, что высокий уровень коммуникативной компетентности педагога положительно коррелирует с академической успеваемостью студентов и их когнитивной активностью. Эффективное общение способствует осмысленному усвоению знаний и развитию критического мышления.

Коммуникативная культура педагога формирует психологический климат в коллективе. Атмосфера доверия, открытости и взаимного уважения способствует снижению конфликтности и росту удовлетворённости образовательным процессом.

Индикаторы и критерии оценки коммуникативной способности -вербальные навыки: точность, логичность, выразительность речи, умение адаптировать речь к аудитории, невербальные навыки: мимика, жесты, контакт глаз, поза — всё, что поддерживает смысловое единство общения, эмпатия: способность к пониманию эмоционального состояния другого, сопереживание, чуткость, обратная связь: умение слушать, задавать уточняющие вопросы, корректно комментировать, фасилитация: стимулирование самостоятельного мышления и активности обучающихся, управление группой: умение регулировать коммуникацию в коллективе, предотвращать конфликты, поддерживать порядок и интерес.

Развитие коммуникативной способности педагога требует системного подхода, включающего не только овладение теоретическими знаниями, но и регулярную практику, самоанализ, участие в профессиональных сообществах и непрерывное личностное совершенствование. Ниже представлены эффективные направления работы, доказавшие свою результативность в подготовке и переподготовке педагогических кадров.

Педагогические тренинги — это форма интерактивного обучения, в процессе которого участники осваивают и отрабатывают конкретные коммуникативные навыки через практику и обратную связь.
Цель таких тренингов — развитие у педагогов умений осознанного и эффективного общения, умения понимать собеседника, управлять своим эмоциональным состоянием и адаптировать собственную речь к уровню восприятия обучающихся. Тренинги речевой культуры помогают формировать ясность, точность и выразительность речи, избавляться от слов-паразитов, улучшать дикцию и темп речи. Занятия по активному слушанию учат педагога концентрировать внимание на содержании речи собеседника, уточнять смысл сказанного, демонстрировать понимание и эмпатию.

Эмпатийные упражнения (например, «поменяйся ролями», «опиши ситуацию глазами ученика») развивают способность педагога воспринимать эмоциональные состояния обучающихся, что делает образовательное взаимодействие более гуманным и результативным. Мастер-классы, проводимые опытными педагогами или психологами, создают пространство профессионального обмена, где участники могут наблюдать и анализировать успешные модели общения, корректируя собственные коммуникативные стратегии.

Рефлексия — важнейший механизм профессионального развития педагога. Она позволяет осознать собственные действия, выявить ошибки, а также найти пути их исправления. В контексте коммуникативной способности рефлексия особенно значима, так как помогает педагогу анализировать не только содержание, но и форму общения.

Педагогический дневник — это инструмент самоанализа, в котором педагог фиксирует трудные ситуации взаимодействия с учениками, свои реакции, эмоциональные

состояния и выводы. Регулярное ведение дневника формирует привычку к самооценке и осознанному планированию общения.

Метод анализа коммуникативных ошибок предполагает рассмотрение конкретных случаев неудачного взаимодействия, выявление их причин (например, неверный тон, недостаток внимания, импульсивность) и поиск альтернативных решений. Такой подход способствует развитию эмоционального интеллекта и коммуникативной гибкости.

Важным элементом является рефлексивное обсуждение в группе коллег или на методическом семинаре, где анализируются реальные педагогические кейсы, что способствует профессиональному росту и обмену опытом.

Супервизия — это форма профессиональной поддержки, при которой педагог получает консультацию, анализируя сложные коммуникативные ситуации вместе с более опытным специалистом. Наставничество, в свою очередь, предполагает долгосрочное сопровождение молодого педагога опытным коллегой.

В рамках супервизии педагог может обсуждать эмоционально трудные случаи, конфликтные взаимодействия, профессиональные дилеммы, получая обратную связь и рекомендации. Это снижает риск профессионального выгорания и способствует личностной устойчивости.

Наставник помогает молодому педагогу вырабатывать собственный стиль общения, развивать уверенность, такт и умение находить индивидуальный подход к каждому ученику.

Коллективная супервизия в педагогическом коллективе способствует развитию психологической безопасности и формированию культуры открытого профессионального диалога, что особенно важно для сплочённости педагогического сообщества.

Современная педагогика всё активнее использует принципы коучинга и фасилитации, ориентированные на развитие самостоятельности и внутреннего потенциала личности.

Коучинг в педагогической практике направлен на то, чтобы помочь ученику самостоятельно находить решения, а не получать готовые ответы. Для педагога это означает овладение искусством задавания открытых вопросов, активного слушания и поощрения саморазмышления учащихся.

Фасилитация (от англ. *facilitate* — облегчать, способствовать) предполагает организацию образовательного процесса как совместного поиска, где педагог не диктует решения, а создаёт условия для их самостоятельного открытия обучающимися.

Обе технологии требуют развитой коммуникативной чувствительности, умения улавливать невербальные сигналы, регулировать динамику общения и поддерживать доверительную атмосферу. Они способствуют формированию педагогики партнёрства, где взаимодействие строится на уважении и сотрудничестве.

Интерактивные методы обучения позволяют педагогу не только развивать коммуникативные умения, но и осмысливать собственные поведенческие стереотипы в ситуациях педагогического взаимодействия.

Ролевые игры моделируют реальные или условные педагогические ситуации (например, конфликт с учеником, беседа с родителями, групповая работа на уроке), что даёт возможность педагогу безопасно отрабатывать новые коммуникативные модели поведения.

Деловые игры позволяют интегрировать элементы анализа, принятия решений и командного взаимодействия, развивая навыки публичной речи, аргументации и уверенности.

Метод педагогического моделирования используется для анализа типичных образовательных кейсов, где педагог в группе коллег разрабатывает стратегию коммуникации и оценивает её эффективность.

Такие формы не только повышают уровень коммуникационной готовности, но и укрепляют профессиональную идентичность педагога как активного участника диалога и сотрудничества.

Одним из важнейших факторов коммуникативной компетентности является эмоциональная устойчивость и способность к саморегуляции. Педагогическая деятельность связана с высоким уровнем эмоциональной нагрузки, поэтому развитие эмоционального интеллекта (EI) — обязательное условие эффективного общения.

Программы психологической поддержки включают:

- тренинги стрессоустойчивости и управления эмоциями;
- обучение позитивной коммуникации и ненасильственному общению (NVC);
- развитие навыков саморефлексии и осознанности.

Эмоционально компетентный педагог умеет сохранять спокойствие в конфликтной ситуации, проявлять эмпатию, регулировать эмоциональный фон класса. Это формирует атмосферу доверия, способствует успешной адаптации учеников и снижает уровень тревожности в учебной среде.

Регулярная психологическая поддержка (индивидуальная или групповая) способствует профилактике профессионального выгорания, помогает педагогу сохранять внутреннюю мотивацию и чувство удовлетворения от своей работы.

Коммуникативная способность педагога — это не просто профессиональное качество, а основа педагогического взаимодействия. Она определяет не только эффективность образовательного процесса, но и уровень гуманистичности современной школы и вуза. Формирование коммуникативной культуры должно стать приоритетом в системе педагогического образования, а развитие коммуникативных компетенций — постоянным процессом профессионального самосовершенствования.

Список использованной литературы

1. Хуторской А.В. *Компетентностный подход в образовании.* — М.: Наука, 2012.
2. Leontiev A.A. *Психология общения.* — М.: Смысл, 2001.
3. Goleman D. *Emotional Intelligence.* — New York: Bantam Books, 1995.
4. Иванова Е.В. *Коммуникативная культура педагога в контексте профессионального образования.* — СПб., 2020.
5. Милиева Муаттар Гаффаровна О психолингвистике и нейролингвистике билингвизма // Вопросы науки и образования. 2018. №8 (20). URL: https://cyberleninka.ru/article/n/o-psiholingvistike-i-neyrolingvistike-bilingvizma (дата обращения: 21.05.2024).
6. Miliyeva Muattar Gaffarovna. (2023). Influence of Bilinguism on Socio-Cognitive Personal Development. Zien Journal of Social Sciences and Humanities, 19, 61–64. Retrieved from https://www.zienjournals.com/index.php/zjssh/article/view/3765
7. Милиева Муаттар Гаффаровна Исторические предпосылки психолингвистики // Вопросы науки и образования. 2018. №6 (18). URL: https://cyberleninka.ru/article/n/istoricheskie-predposylki-psiholingvistiki (дата обращения: 21.05.2024).
8. Милиева Муаттар Гаффаровна Психолингвистические аспекты восприятия устной речи (зависимость восприятия от речевых характеристик говорящего) // European research. 2018. №1 (35). URL: https://cyberleninka.ru/article/n/psiholingvisticheskie-aspekty-vospriyatiya-ustnoy-rechi-zavisimost-vospriyatiya-ot-rechevyh-harakteristik-govoryaschego (дата обращения: 21.05.2024).
9. Милиева, М. (2023). Psixologiyada motivatsiya muammosiga yondashuvlar . Цифровизация современного образования: проблема и решение, 1(1), 132–134. извлечено от https://inlibrary.uz/index.php/digitalization-modern-education/article/view/24702
10. Muattar Gaffarovna Miliyeva, 2024. The power of body language. how to learn to speak body language. American Journal Of Social Sciences And Humanity Research. 4, 11 (Nov. 2024), 32–37. DOI:https://doi.org/10.37547/ajsshr/Volume04Issue11-06.

BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARINI MASALALAR YECHISHGA O‘RGATISH METODIKASI (AMALIY MISOLLAR ASOSIDA)

Esonova Zarina Alisher qizi,
Nizomiy nomidagi O‘zbekiston milliy pedagogika universiteti talabasi.
Ilmiy rahbar: p.f.b.f.d. (PhD), dotsenti,
Toshpulatova Durdona Komiljon qizi

Annotatsiya: Mazkur maqolada boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini masalalar yechishga o‘rgatishning nazariy va amaliy asoslari, dars jarayonida qo‘llaniladigan samarali metodlar hamda o‘qituvchining metodik yondashuvi tahlil qilinadi. Shuningdek, maqolada o‘quvchilarning mustaqil fikrlash, tahlil qilish va mantiqiy xulosalar chiqarish ko‘nikmalarini shakllantirish bo‘yicha amaliy misollar keltirilgan.

Kalit so’zi: Boshlang‘ich ta’lim, ilmiy-nazariy asoslar, matematik model, aqliy faoliyat, fikr.

Boshlang‘ich ta’lim jarayonida matematika fanining o‘rni beqiyosdir. Ayniqsa, o‘quvchilarni masalalar yechishga o‘rgatish ularning mantiqiy fikrlashini, tahlil qilish malakasini va mustaqil qaror qabul qilish qobiliyatini rivojlantirishda muhim o‘rin tutadi. Masalalar orqali bola nafaqat hisoblash amallarini bajaradi, balki hayotiy vaziyatlarni tahlil qilish, sabab va oqibatni aniqlashni o‘rganadi.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida masala yechish ko‘nikmasini shakllantirish uchun o‘qituvchi aniq metodik yondashuvga ega bo‘lishi, dars jarayonida interfaol usullarni to‘g‘ri tanlashi zarur.

Masalalar yechishga o‘rgatishning ilmiy-nazariy asoslari

Masala — bu o‘quvchining aqliy faoliyatini faollashtiruvchi, fikrlashni rivojlantiruvchi didaktik vositadir. Psixolog olimlar (L.S. Vygotskiy, P.Ya. Galperin, A.V. Zaporojets) ta’kidlaganidek, o‘quv faoliyati jarayonida tahlil, sintez, taqqoslash va umumlashtirish operatsiyalari masala yechish orqali takomillashadi.

Masalalar o‘quvchini izlanishga, taxmin qilishga, dalillashga o‘rgatadi. Shuning uchun boshlang‘ich sinflarda o‘quvchilarning yosh xususiyatlariga mos, hayotiy mazmundagi masalalarni tanlash muhimdir.

Masalalarni yechishga o‘rgatish metodik bosqichlari

Masalani o‘rgatish jarayoni quyidagi bosqichlarda amalga oshiriladi:

1. Masala matnini tahlil qilish – o‘quvchi masalaning shartini o‘qib, undagi ma’lumotlarni anglaydi.
2. Masalani tahlil qilish (reja tuzish) – masalada nima ma’lum, nima noma’lumligini aniqlaydi.
3. Matematik modelni tuzish – masala mazmuni asosida tenglama yoki amal tanlanadi.
4. Yechimni bajarish – hisoblash amallari bosqichma-bosqich bajariladi.
5. Javobni tekshirish – natijaning to‘g‘riligini tahlil qilish va xulosa chiqarish.

Amaliy misollar

Masalaning metodik tahlilini quyidagi misollar asosida ko‘rib chiqamiz:

1-misol:

Fermerda 48 ta tovuq bor edi. U har bir tovuqdan 5 tadan tuxum oldi. Fermer jami nechta tuxum oldi?

Tahlil:

Ma’lum – 48 ta tovuq, har biri 5 tadan tuxum.

Noma’lum – jami tuxum soni.

Yechim: $48 \times 5 = 240$

Javob: 240 ta tuxum.

Bu misol orqali ko‘paytirish amali hayotiy vaziyatga bog‘lab tushuntiriladi.

2-misol:

Do‘konga 120 kg olma keltirildi. Birinchi kuni 45 kg, ikkinchi kuni esa 38 kg olma sotildi. Necha kilogramm olma qoldi?

Tahlil:

Ma’lum – 120 kg jami, 45 va 38 kg sotilgan.

Noma’lum – qolgan olma.

Yechim: 120 – (45 + 38) = 37 kg.

Javob: 37 kg olma qoldi.

Bunday masalalar orqali o‘quvchi amallar orasidagi bog‘lanishni anglaydi.

3-misol:

Bir sinfda 18 nafar o‘quvchi bor, har bir o‘quvchi 3 tadan daftar olib keldi. Sinfga jami nechta daftar keltirilgan?

Yechim: 18 × 3 = 54 (daftar)

Javob: 54 daftar.

Pedagogik yondashuv va innovatsion metodlar

Bugungi kunda masalalarni o‘rgatishda quyidagi innovatsion usullar samarali natija bermoqda:

- “Aqliy hujum” – o‘quvchilarning har xil fikrlarini yig‘ish orqali eng maqbul yechimni topish.
- “Klaster” – masala shartini grafik tarzda tasvirlash, sabab-oqibatni aniqlash.
- “Juftlikda ishlash” – o‘quvchilarni hamkorlikda masala yechishga o‘rgatish.
- “Rolli o‘yinlar” – masalalarni hayotiy holatga bog‘lab, sahnalashtirish orqali tushuntirish.

Masalan, “Do‘konda xarid” mavzusidagi masalani o‘quvchilar rollar orqali jonlantiradilar: xaridor, sotuvchi, hisobchi. Bu jarayon ularda muloqot, hisob-kitob va mantiqiy tafakkurni birgalikda rivojlantiradi.

O‘quvchilar faoliyatini baholash

Masala yechish jarayonida o‘quvchilarning quyidagi kompetensiyalari baholanadi:

matematik fikrlash,

tahlil va taqqoslash,

mantiqiy izchillik,

ijodiy yondashuv,

xatolarni topish va tuzatish qobiliyati.

Baholashda reyting tizimi, kuzatuv jadvallari, “aqlli kartochkalar”dan foydalanish tavsiya etiladi.

Boshlang‘ich sinflarda masalalar yechishga o‘rgatish jarayoni nafaqat matematik bilimlarni egallashga, balki o‘quvchilarning tafakkurini, nutqini, ijodiy fikrlashini rivojlantirishga xizmat qiladi. O‘qituvchi har bir masalani bolalarning yosh va psixologik xususiyatlariga moslab tanlashi, darsda faol metodlardan foydalanishi zarur.

Masalalar orqali o‘quvchi hayotiy vaziyatlarni modellashtiradi, o‘z fikrini asoslab bera oladi va mantiqan to‘g‘ri xulosa chiqaradi. Bu esa ta’limning asosiy maqsadiga — mustaqil fikrlovchi shaxsni tarbiyalashga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1.O‘zbekiston Respublikasi “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. – Toshkent, 2020.

2.O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ–4312-son qarori, 2019-yil 8-may.

3.Karimova V.M., To‘raqulova N. Boshlang‘ich ta’lim metodikasi. – Toshkent: TDPU, 2022.

4.Axmedova D. Matematika o‘qitish metodikasi. – Toshkent, 2021.

5.Vygotskiy L.S. Psixologiya razvitiya rebenka. – Moskva, 1991.

6.Jumaniyozova G., Eshonqulova D. Boshlang‘ich sinf matematika ta’limida interfaol metodlar. – Samarqand, 2020.

BOLALAR ADABIYOTIDAGI IBORALAR HAQIDA AYRIM MULOHAZALAR

Po’latova Humayyo Abdug’affor qizi
Nizomiy nomidagi O’zbekiston milliy
pedagogika universiteti Maktabgacha va
Boshlang’ich ta’lim fakulteti Boshlang’ich
ta’lim yo’nalishi 2-kurs talabasi
M.A.HAMRAYEV Ilmiy rahbar.Nizomiy nomidagi
O’zbekiston milliy pedagogika universiteti Maktabgacha va
Boshlang’ich ta’lim fakulteti professori,filologiya fanlar nomzodi

Annotatsiya: Ushbu maqolada bolalar adabiyotida uchraydigan iboralarning badiiy va tarbiyaviy ahamiyati tahlil qilinadi. Muallif bolalar uchun yozilgan asarlarda qo’llanadigan iboralar, ularning ma’naviy-estetik yuklamasi, obraz yaratishdagi o’rni hamda kichik yoshdagi o’quvchilarning dunyoqarashini shakllantirishdagi roli haqidagi ayrim mulohazalarni ilgari suradi. Shuningdek, maqolada iboralarni yosh bolalar tafakkuriga mos tarzda ifodalash zarurati va bu boradagi mualliflik yondashuvlari ko’rib chiqiladi. Tadqiqot natijalari bolalar adabiyotining til boyligi va uslubiy xususiyatlarini chuqurroq o’rganish uchun muhim manba bo’lib xizmat qiladi.

Kalit so’zlar: ibora, frazeologizm, to’liq fikr, ma’no yaxlitligi.

Abstract: This article analyzes the artistic and educational significance of expressions found in children's literature. The author puts forward some considerations about the expressions used in works written for children, their spiritual and aesthetic load, their role in creating an image, and their role in shaping the worldview of young readers. The article also examines the need to express expressions in a way that is appropriate for the thinking of young children and the author's approaches to this matter. The results of the study serve as an important source for a deeper study of the linguistic richness and stylistic features of children's literature.

Key words: expression, phraseology, complete thought, integrity of meaning.

Аннотация: В статье анализируется художественное и воспитательное значение средств выражения детской литературы. Автор высказывает соображения о средствах выражения, используемых в детских произведениях, об их духовно-эстетической нагрузке, роли в создании образа и формировании мировоззрения юных читателей. В статье также рассматривается необходимость выражения средств выражения, адекватного мышления детей младшего возраста, и подходы автора к этому вопросу. Результаты исследования служат важным источником для более глубокого изучения языкового богатства и стилистических особенностей детской литературы.

Ключевые слова: выражение, фразеология, законченная мысль, целостность смысла.

Ma’nosi bir so’zga teng keladigan gap yoki so’z birikmalari **iboralar** deyiladi. Iboralar har doim ko’chma ma’noda qo’llanadi. Ma’no yaxlitliligiga ega, nutqqa tayyor holda olib kiriladigan hamda doimo ko’chma ma’noda qo’llanadigan birikmalarga **frazeologizmlar,** ya’ni **iboralar** deyiladi. Iboralar bir butunlikni ifodalaganligi sababli gaplarda yaxlit bitta gap bo’lagi sifatida tahlil qilinadi. Iboralar gap hisoblanmaydi, chunki ularda to’liq fikr yo’q. Ammo birgalikda ma’no ifodalaydi. Ibora ichidagi so’z yoki qo’shimchalarni biz boshqalari bilan alma shtira olmaymiz, chunki ular nutqimizda tayyor holda turibdi. Masalan: ***og’ziga talqon solmoq***. *Ushbu iboraning ma’nosi: mutlaqo gapirmaslik,suhbatda mutlaqo qatnashmaslik.* Mazkur iboradagi “og’iz” so’zini ko’z yoki til deb o’zgartira olmaymiz, o’zgartirib talaffuz qilganimizda ham o’z mo’jizakorligini yo’qotadi va g’alizlikka uchraydi.

4-sinf “O’qish savodxonligi” kitobida keltirilgan “Toshbag’ir” hikoyasida ***“ko’zi ilinmoq”*** iborasi qo’llanilgan. Ushbu iboraning ma’nosi: **“ozgina uxlab qolmoq”.** Mazkur ibora odamning birdaniga charchoqdan yoki boshqa sababdan qisqa muddatga uyquga ketib qolganini ifodalaydi. Yana bir misolni oladigan bo’lsak, “Hunarli mingni yengar” hikoyasida keltirilgan ***“jon saqlamoq”*** iborasidir. Ushbu iboraning ma’nosi: jonini o’limdan saqlamoq, o’limdan omon

qolmoq. Boshlang'ich sinf o'quv darsliklarini qarab chiqadigan bo'lsak, hammasi yosh o'quvchilarga mos va xos tarzda qo'llangan. Ular uchun sodda va tushunishga qulay tarzda yoritilgan.

Bolalar uchun adabiyotdan misol oladigan bo'lsak, **Abdulla Qahhorning "O'g'ri"** hikoyasi hammamizga tanish hisoblanadi. Ushbu hikoyadagi ba'zi bir iboralarga to'xtalib o'tamiz. Masalan, ***"tekinga mushuk oftobga chiqmaydi"***, ushbu iboraning ma'nosi: hech kim bekorga, hech qanday evazsiz ish qilmaydi, har qanday harakatni biror-bir maqsad va foyda ortidan amalga oshiradi. Boshqacha qilib aytganda, biror narsani qilish uchun biror narsa berish yoki biror narsadan voz kechish kerak bo'ladi.

Xulosa qilib aytganda, boshlang'ich sinf o'quvchilari o'z zabonlarida iboralarni qo'llay boshlasa, mazmunli, ifodali bo'la boshlaydi, nutqi kengayadi. Nafaqat boshlang'ich sinflar, balki har bir inson o'z nutqi jozibasi uchun o'rinli vaziyatlarda iboralarni qo'llashi mumkin. O'zbek tilimizda minglab iboralar mavjud, bu esa tilimiz naqadar boy ekanligini anglatishiga yana bir sababdir.

Mustaqil bajarish uchun topshiriqlar:

1.Quyidagi iboralarning ma'nolarini to'g'ri moslashtiring!

Iboralar	**Iboralarning ma'nolari**
1. Adabini berdi	A. Nihoyat darajada beozor,mo'min
2. Og'zi qulog'ida	B. Behad sevindi
3. Boshi ko'kka yetdi	D. Qattiq cho'chish bilan qo'rqdi
4. Qo'y og'zidan cho'p olmagan	E. Chidami tugab,yashashdan bezmoq
5. To'nini teskari kiymoq	F. Nihoyat darajada xursand
6. Kapalagi uchdi	G. O'chakishgan holda qaysarlik qilmoq
7. Sabr kosasi to'ldi	H. Qilmishiga yarasha jazoladi

2.Gaplarda foydalanilgan iboralarni toping va ma'nosini izohlang.

1.Ertasi kuni ertalab hammamiz nima qilish kerakligini hal qilish uchun bir yoqadan bosh chiqardik.

2.Qizni tashvishga solgan qiyinchiliklar nima bo'lishi mumkinligi to'g'risida yigit uzoq bosh qotirdi.

3.U atrofga qarab jilmayib qo'yganida uning ismini so'rash tilim uchida edi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1.M.Hamrayev va boshqalar. Ona tili va bolalar adabiyoti(1-qism, Ona tili) Toshkent-2023.

2.N.Erkaboyeva. Ma'ruzalar to'plami.Toshkent-2019

3.M.Hamroyev va boshqalar. Ona tili(Oliy o'quv yurtlari uchun darslik). Toshkent-2007.

4. Internet resurslari: ziyouz.com; izoh.uz;audiobook.uz;imlo.uz.

BOLALAR ADABIYOTIDAGI SINONIM SO'ZLAR HAQIDA AYRIM MULOHAZALAR

Jumanazarova Bonu Mansurbek qizi6 Nizomiy nomidagi O'zbekiston milliy pedagogika universiteti Maktabgacha va Boshlang'ich ta'lim fakulteti Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi 2-kurs talabasi

M.A.Hamrayev Ilmiy rahbar. Nizomiy nomidagi O'zbekiston milliy pedagogika universiteti Maktabgacha va Boshlang'ich ta'lim fakulteti professori, filologiya fanlari nomzodi

Annotatsiya: Mazkur maqolada bolalar adabiyotidagi sinonim so'zlar haqida ayrim mulohazalar keltirilib o'tilgan. Shu bilan birga, sinonimlarning bolalar uchun yaratilgan badiiy asarlarda tilni ravon, ifodali va ohangdor qilishdagi vazifasi yoritiladi. Shuningdek, ularning bolalar lug'atini boyitish, obrazlarni jonlantirish, matnni qiziqarli va ta'sirchan qilishdagi roli tahlil

qilinadi. Shu bilan bir qatorda bolalar nutqini shakllantirishda sinonimlarning didaktik imkoniyatlari ham yoritilgan.

Kalit so‘zlar: bolalar adabiyoti, sinonimlar, lug’at boyligi, sinonimik qator, obrazlilik, badiiy nutq, so‘z boyligi, ifodalilik.

Annotation: This article presents some reflections on synonyms in children's literature. It also highlights the role of synonyms in making the language of literary works for children fluent, expressive, and melodious. In addition, their importance in enriching children’s vocabulary, enlivening images, and making the text engaging and impactful is analyzed. Furthermore, the didactic potential of synonyms in shaping children’s speech is also discussed.

Keywords: children’s literature, synonyms, vocabulary, synonymic series, imagery, literary speech, richness of language, expressiveness.

Bolalar adabiyoti – yosh avlodning dunyoqarashini shakllantirish, estetik didini tarbiyalash va nutq madaniyatini rivojlantirishda muhim o‘rin tutadi. Badiiy asarlarning ta’sirchanligi, obrazliligi hamda bolalar qalbiga yaqin bo‘lishi, avvalo, unda qo‘llanilgan til vositalariga bog‘liq. Shu jihatdan qaraganda, sinonim so‘zlar bolalar adabiyotida alohida ahamiyat kasb etadi. Sinonimlar matnni bir xillikdan qutqaradi, uni yanada jozibador, ifodali va ohangdor qiladi. Pedagogik nuqtayi nazardan esa, sinonim so‘zlar o‘quvchilarning lug‘at boyligini kengaytiradi, so‘zlarni turlicha qo‘llash ko‘nikmasini shakllantiradi hamda ularda badiiy nutqni his qilish qobiliyatini rivojlantiradi. Tilshunos **O‘.Usmonovning** fikricha, sinonim so‘zlar badiiy nutqning ta’sirchanligini oshiradi, matnni bir xillikdan xalos etadi hamda estetik go‘zallik yaratadi.

Sinonimlar – shakli har xil bo‘lsa ham, ma’nolari bir-biriga yaqin bo‘lgan so‘zlar. Masalan, “hurmat – ehtirom – izzat”, yoki “go‘zal – chiroyli – latofatli” kabi. Ushbu sinonimik qatorlar orqali yozuvchi bolaga so‘zlarning ohangini, ta’sirini va ma’no nozikliklarini his qilishni o‘rgatadi. Bunday boylik esa bolaning lug‘at zahirasini yanada kengaytiradi.

Sinonim so‘zlar bolalar adabiyotida alohida o‘rin egallaydi.

1. Sinonimlarning tarbiyaviy ahamiyati - bolalar kitob o‘qish jarayonida sinonimlarni uchratib, ularning ma’nodosh bo‘lishini tushunadi. Bu esa so‘z boyligini kengaytiradi, bir so‘zning turli vaziyatda qanday ohangda qo‘llanishini anglash imkonini beradi, nutq madaniyatini shakllantiradi. Masalan, “botir – jasur – qo‘rqmas” so‘zlari bolaning ongida jasorat tushunchasini yanada kengroq tasavvur qilishiga xizmat qiladi.

2. Badiiylikni oshirishdagi roli - adabiyotning vazifasi faqatgina voqeani yetkazish emas, balki kitobxon qalbida ta’sir uyg‘otishdir. Sinonim so‘zlar: takroriylikni bartaraf etadi, matnga ritm va ohangdorlik beradi, obrazli tasvir yaratadi. Masalan, “quvonch – xursandchilik – shodlik” so‘zlarining turlicha qo‘llanishi asarda hissiy bo‘yoqni kuchaytiradi.

3. Didaktik ahamiyati - bolalar sinonimlarni o‘rganish orqali tilning nozik jihatlarini o‘zlashtiradi. Ular bir-biriga yaqin ma’noli so‘zlarning ohang, uslub va qo‘llanishdagi farqini seza boshlaydilar. Bu esa: yozma va og‘zaki nutqda to‘g‘ri so‘z tanlash ko‘nikmasini rivojlantiradi, adabiy til me’yorlarini o‘zlashtirishga yordam beradi.

4. Estetik didni shakllantirish - sinonimlar orqali matn yanada chiroyli, ta’sirchan bo‘ladi. Natijada bolalar nafaqat voqeani, balki uning badiiy shaklini ham qadrlashni o‘rganadilar. Bu ularning estetik didini, adabiyotga mehrini oshiradi.

Bolalar adabiyotida sinonimlardan foydalanishni o‘rgatishning turlicha usullari ham mavjud. Ularni quyidagicha guruhlash mumkin:

1. Leksik usul - yaqin ma’noli so‘zlarni almashtirib qo‘llash orqali matnga xilma-xillik kiritish. Masalan: “bola quvondi” o‘rniga “bola xursand bo‘ldi, sevinib ketdi, shodlandi” kabi sinonimlardan foydalanish.

2. Badiiy-uslubiy usul - asarda sinonimlar orqali obrazlilik va ta’sirchanlik yaratish. Masalan, “go‘zal – latofatli – dilrabo” kabi sinonimlar qahramon tasvirini yanada jonli qiladi.

3. Taqqoslash va o‘xshatish usuli - sinonimlar yordamida bir narsani turli so‘zlar bilan ifodalash orqali bolani taqqoslashga, o‘xshatishga o‘rgatish. Masalan: “tez – chaqqon – epchil”.

Shu bilan bir qatorda pedagoglarning ta’kidlashicha, sinonimlar orqali bola bir tushunchaning turlicha ifodalanishini anglab, tilning boyligini sezadi. Bu ularning tafakkurini rivojlantiradi va adabiyotga bo‘lgan qiziqishini oshiradi. Bunga misol qilib **Mahmud To‘ychiyevning “Baliq ovida”** she’ridagi ushbu to‘rtlikni olsak bo‘ladi:

…O‘ljamizni ko‘rsatib,
Maqtab qo‘ydik **toza.**
Ovga bormaganiga
Afsus qildirdik **rosa** (3-sinf “O‘qish savodxonligi kitobi”, 54-bet)

Mazkur she’rda **toza** va **rosa** so‘zlari o‘zaro sinonim qilib, **juda** ma’nosida qo‘llanilgan.

Quyida keltirilgan maqolda **hurmat** va **izzat** kabi sinonimlar foydalanilgan bo‘lib, ikkala so‘z ham **ulug’lash, qadrlash, mehribonlik** ma’nolari orqali ifodalanib, nutqni rang-barang qilishda, ma’noni aniqlashtirishda hamda bolalarning so‘z boyligini oshirishda katta hizmat ko‘rsatadi.

Kattaga **hurmat**da bo‘l,
Kichikka **izzat**da. (3-sinf “O‘qish savodxonligi kitobi”, 60-bet)

“…Daraxt tanasidagi g’ovaklarda esa ancha yillardan buyon zag’izg’onlar oilasi yashar ekan. Ularning **inoq, totuv** yashayotganlariga havas qilgan ko‘rsichqon ham oila azolari bilan chinor ildizlari ostida uya qaziy boshlabdi…” (“Ig’vogar suvsar” 14-bet). Ushbu parchada qo‘llanilgan **inoq** hamda **totuv** so‘zlari xulq-atvori bir-biriga ma’qul va o‘zaro yaxshi munosabatda bo‘lish ma’nosida ishlatilgan.

Xulosa qilib shuni aytish joizki, bolalar adabiyotida sinonim so‘zlarning qo‘llanilishi til boyligini kengaytirish, badiiy nutqni ifodali qilish va estetik didni shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Sinonimlar matnda takroriylikni bartaraf etib, nutqqa obrazlilik va ta’sirchanlik bag‘ishlaydi. Shu bilan birga, ular yosh kitobxonlarda so‘z boyligi, nutq madaniyati hamda adabiy til me’yorlarini o‘zlashtirish ko‘nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Demak, bolalar adabiyotida sinonim so‘zlardan foydalanish estetik, tarbiyaviy va ma’rifiy vazifalarni amalga oshirishda samarali vosita hisoblanadi.

Mustaqil bajarish uchun mashqlar:

1.Jadvaldagi so‘zlarning ma’nodoshlari bilan to‘ldiring

Inoq

Sezgir

Fahm

O‘char

2. Quyidagi gaplardan sinonimlarni ajratib olib, ularning sinonimik qatorini kengaytiring.

Ustoz bolalarni hurmat, izzat bilan qarshi oldi. Bahor bog‘lari go‘zal, chiroyli gullar bilan bezandi. Daryo suvi toza, musaffo holda oqib turardi. Askarlar jangda jasur, mard bo‘lishdi. Bolalar ertakni diqqat, e’tibor bilan tinglashdi.

3. Quyidagi sinonim so‘zlardan foydalanib matn tuzishga harakat qiling.

Chopqir, chopag’on, chiroyli, go‘zal, ulkan, katta, behad, ko‘p, yugurmoq, chopmoq, otmoq, uloqtirmoq, baxtli, saodatli, kulmoq, jilmaymoq, xohlamoq, istamoq, chidamoq, toqat qilmoq, charchoq, horg’in.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. M.Hamrayev va boshqalar, Ona tili(oliy o‘quv yurtlari uchun darslik). Toshkent-2017
2. S.Matyakubova, Ona tili fani bo‘yicha o‘quv qo‘llanma.
3. M.Hamrayev va boshqalar, Ona tili va bolalar adabiyoti(1-qism, Ona tili), Toshkent-2023.
4. M.E.Toirova, O‘qish savodxonligi (umumiy o‘rta ta’lim maktablarining 3-sinf o‘quvchilari uchun darslik). Toshkent - 2023
4. Internet resurslari: library.dtpi.uz, inlibrary.uz, wikipedia.uz, wordlyknowledge.uz

DIDAKTIK YONDASHUVLAR ORQALI BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARNING KASBIY KOMPETENSIYASINI SHAKLLANTIRISH TEXNOLOGIYASI

Ergasheva S.T. – O‘zbekiston milliy pedagogika universiteti, Boshlang‘ich ta’lim nazariyasi va metodikasi kafedrasi katta o‘qituvchisi, pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD);
Ismoilova Sadoqat - O‘zbekiston milliy pedagogika universiteti, Boshlang’ich ta’lim yo’nalishi 408-guruh talabasi.

Annotatsiya: Mazkur maqolada didaktik yondashuvlarning bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining kasbiy tayyorgarligini rivojlantirishdagi o‘rni va ahamiyati tahlil qilinadi. Unda talabalarda mustaqil fikrlash, tahlil qilish, muammoni hal etish ko‘nikmalarini shakllantirishda didaktik yondashuvlarning samaradorligi asoslab berilgan. Shuningdek, maqolada zamonaviy ta’lim jarayonida didaktik yondashuvlar orqali talabalarning o‘quv faoliyatini faollashtirish, ularni amaliyotga yo‘naltirish, shaxsiy mas’uliyatni oshirish va milliy-ma’naviy qadriyatlarga tayangan holda pedagogik kompetensiyalarni shakllantirish masalalari yoritilgan. Muallif ta’lim jarayonini ijtimoiy-pedagogik nuqtayi nazardan tahlil qilib, yosh avlodni barkamol inson sifatida tarbiyalashda didaktik texnologiyalarning o‘rni beqiyos ekanini ilmiy asoslarda izohlaydi.

Kalit so‘zlar: Didaktik yondashuv, metodik tayyorgarlik, bo‘lajak o‘qituvchi, mustaqil fikrlash, o‘qish savodxonligi, ijtimoiy pedagogika, ma’naviy tarbiya, pedagogik texnologiya, kompetensiya, shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim.

Аннотация: В данной статье анализируется роль и значение дидактических подходов в развитии профессиональной подготовки будущих учителей начальных классов. В ней обоснована эффективность дидактических подходов в формировании у учащихся навыков самостоятельного мышления, анализа, решения проблем. Также в статье освещаются вопросы активизации учебной деятельности учащихся посредством дидактических подходов в современном образовательном процессе, ориентации их на практику, повышения личной ответственности и формирования педагогических компетенций с опорой на национально-духовные ценности. Анализируя образовательный процесс с социально-педагогической точки зрения, автор научно обосновывает, что роль дидактических технологий в воспитании подрастающего поколения как гармоничной личности неоценима.

Ключевые слова: Дидактический подход, методическая подготовка, будущий учитель, самостоятельное мышление, грамотность чтения, Социальная педагогика, духовное воспитание, педагогическая технология, компетентность, личностно-ориентированное воспитание.

Annotation: This article analyzes the role and significance of didactic approaches in the development of professional training of future primary school teachers. It is based on the effectiveness of didactic approaches in the formation of independent thinking, analysis, problem solving skills in students. The article also covers the issues of activating the educational activities of students through didactic approaches in the process of modern education, directing them to practice, increasing personal responsibility and the formation of pedagogical competencies based on national-spiritual values. The author analyzes the educational process from a socio-pedagogical point of view and explains on scientific grounds that the role of didactic technologies in the upbringing of the younger generation as a harmonious person is incomparable.

Keywords: Didactic approach, methodological training, future teacher, independent thinking, reading literacy, social pedagogy, spiritual education, pedagogical technology, competence, personality-oriented education.

Didaktik yondashuvlar orqali talabalar mustaqil ravishda fikr yuritish, tahlil qilish va muammolarni hal qilish ko‘nikmalarini rivojlantiradilar. Bu usullar talabalarga mavzularni chuqurroq tushunishga va ular haqida mantiqiy xulosalar chiqarishga yordam beradi.

Didaktik yondashuvlar ta’lim jarayonini yanada samarali va maqsadga muvofiq qiladi. Talabalar o‘rganayotgan mavzuni yanada yaxshi tushunadilar va o‘rganganlarini amaliyotda qo‘llay olishadi. Shuningdek, bu yondashuvlar talabalarning o‘z bilimlarini mustahkamlaydigan va yangi bilimlarni o‘zlashtirish jarayonini tezlashtiradigan vazifalarni bajaradi.

Didaktik yondashuvlar darslarni yanada qiziqarli va jalb qiluvchi qiladi. O‘yinlar, interaktiv mashg‘ulotlar, guruh ishlari va loyihalar orqali talabalar yangi bilimlarni o‘rganishdan zavq oladilar va dars jarayonida faol ishtirok etadilar.

O‘qish savodxonligini o‘rgatishda didaktik yondashuvlarni qo‘llash talabalarning bilim saviyasini oshirish, o‘z bilimlarini amaliyotda qo‘llay olish qobiliyatini rivojlantirish va dars jarayonini qiziqarli va samarali qilishda muhim rol o‘ynaydi. Ushbu yondashuvlar talabalarni mustaqil fikrlashga o‘rgatadi, ularning bilimlarini chuqurroq tushunishlarini ta’minlaydi va ta’lim jarayonini yanada samarali qiladi. O‘qituvchilar uchun didaktik yondashuvlar talabalarning bilim olish jarayonini optimallashtirishda qimmatli vosita hisoblanadi.

Oliy ta’lim muassasida ta’lim olayotgan talabalarda nafaqat egallangan ta’limni baholash, balki tarbiyaviy jihatlariga ham e’tibor berish zaruriyati vujudga kelmoqda. Shu sababli bu jarayonga ijtimoiy pedagogikaning ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida qarash lozim.

Ta’lim jarayoni dunyo bo‘yicha turli mamlakatlarning yaqinlashuvi, tom ma’noda global, insoniyat sivilizasiyasi taqdiri uchun hal etuvchi ahamiyatga ega bo‘lgan ko‘plab omillar bilan belgilanadi. Bu omillar orasida yuzaga kelgan umumiy va milliy o‘ziga xosliklar alohida ahamiyatga ega.

Ajdodlarimizning yaratuvchanligi shaxs manfaatlariga qaratilgan bo‘lsa, ayni vaqtda mustaqil davlatimizda amalga oshirilayotgan barcha yangiliklar ham inson kelajagi uchun xizmat qilishi ko‘zda tutilgan. Zamonaviy ta’lim-tarbiya tizimi va milliy meros asosidagi g‘oyaviy uyg‘unlik ta’lim-tarbiya jarayonida milliy merosning ma’naviy-ma’rifiy zaminlariga tayanish zarurligini ham anglatadi. Shu jihatdan olib qaraganda o‘tmish allomalari, mutafakkirlarining ma’naviy meroslarini yosh avlodning tarbiyasidagi ahamiyati bugungi kunda ham g‘oyat beqiyosdir.

Mamlakatimizda “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonunning qabul qilinishi ta’lim tarbiya ishlarida milliy siyosatimizning eng muhim va ustuvor yo‘nalishlaridan biriga aylanishi, bu borada amalga oshirilgan keng ko‘lamdagi ishlar xalqimizning fe’l-atvori, tafakkuridagi o‘zgarishlarga jiddiy turtki berdi. Ikkinchi jihatdan esa, mamlakatimizning rivojlangan davlatlar bilan hamkorlik aloqalarining ilmiy-texnikaviy, madaniy munosabatlari miqyosining muntazam kengayib borishi kishilarimiz dunyoqarashi, turmush tarzida yangicha xususiyatlarni tarkib toptirayotir. Binobarin, har qanday taraqqiyot va tamaddunlar turli xalqlar ma’naviyati, madaniyati, erishgan yutuqlari va intilishlari uyg‘unlashuvidan tug‘iladi. Ijtimoiy taraqqiyotning hozirgi o‘ta murakkab, qaltis va mas’uliyatli davri ma’naviy-ma’rifiy ishlar, mafkuraviy ta’lim-tarbiya markazida yosh avlod turishi zarurligini, farzandlarimizning aql-zakovatli, teran fikrli, mustahkam e’tiqodli qilib tarbiyalanishlariga jiddiy e’tibor berishni talab qiladi.

Ta’limning eng muhim ijtimoiy vazifalaridan biri-insonni jamiyatdagi keng faoliyatga tayyorlash ekan, ta’lim tizimiga qo‘yilgan talab ham shu bilan belgilanadi. Shuning uchun ham ta’limning eng maqbul yo‘nalishlarini aniqlab, uni rivojlantirish istiqbollarini belgilab berish, jamiyat hayotida yuz berayotgan o‘zgarishlar bilan uyg‘un holda shu jamiyatda o‘z o‘rnini topa oladigan shaxsni tarbiyalashdan iborat ulkan vazifa qo‘yiladi. Ta’lim tizimini tartibga solish va uni izchillik bilan rivojlantirib borish asosida esa mustaqil va erkin fikrlovchi yoshlarni kamol toptirish, rivojlantiirish, tarbiyalash ehtiyoji ham mavjud.

Buning uchun esa ta’lim-tarbiya tizimini muntazam takomillashtirib, milliy tarbiya tamoyillari bilan uzviy aloqadorlikda rivojlantirishni ta’minlay olishimiz zarur. Ana shundagina biz bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining metodik tayyorgarligini takomillashtirishga oid ishlarni samarali tashkil etamiz va kutilgan natijalarga erisha olamiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1.O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, Toshkent., «O‘qituvchi»,1992.
2.Sh.M.Mirziyoev “O‘zbekiston Respublikasi rivojlantirishning 2017-2021 yillar bo‘yicha “Harakatlar strategiyasi”.-T.: O‘zbekiston, 2017 .

3.Sh.M.Mirziyoev. “Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta’minlash - yurt taraqqiyoti va xalq farovonligi garovi” –T.: O‘zbekiston, 2017.

4.R.Mavlonova “Tarbiyaviy ish metodikasi” darslik. T. 2014.

5.Safo Ochil. “Mustaqillik ma’naviyati va tarbiya asoslari” T.,O‘qituvchi, 1997.
6.Abu Rayxon Beruniy “Hikmatlar”. Toshkent, «Yosh gvardiya»,1973.
7.Xudoyqulov X.J. “Tarbiyaviy ishlar metodikasi”. –T.: TTYMI. 2007 y.

ПОНЯТИЕ ПАТРИОТИЗМА В СИСТЕМЕ ВЫСШЕГО ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ НОВОГО УЗБЕКИСТАНА

Юсупова Миримгуль Жалгасбаевна, и.о. доцента Национального университета Узбекистана имени Низами

Аннотация: В статье рассматривается тот факт, что развитие национального самосознания, национальной духовности, патриотизма, гражданственности и сознательной активности у будущих специалистов Узбекистана в Новом Узбекистане сегодня определяется общенациональным (Вместе) движением этнической (Я) и гражданской (Мы) идентификации, что находит свое отражение в компетенциях, формирующих базовые знания и умения при освоении профильных дисциплин, что является основой для того, чтобы Новый Узбекистан занял достойное место в основных направлениях мирового цивилизационного развития. При этом системно осмысливается особая значимость осознания национальной идентичности в формировании глобальной гражданственности личности и ведущая роль в этом процессе, отводимая учителям, особенно начальным и школьным, а также важность формирования и привития им патриотизма Нового Узбекистана, среди основных профессиональных компетенций, в подготовке будущих учителей, передающих этнический опыт подрастающему поколению и служащих его интеграции в мировое пространство.

***Ключевые слова*:** Патриотизм нового Узбекистана, профессиональные компетенции, этническая, гражданская и национальная идентификация, будущий учитель, система педагогического высшего образования.

Annotation: The article examines the fact that the development of national self-awareness, national spirituality, patriotism, citizenship and conscious activity among future specialists of Uzbekistan in New Uzbekistan is today determined by the nationwide (Together) movement of ethnic (I) and civil (We) identification, which is reflected in the competencies that form basic

knowledge and skills in mastering specialized disciplines, which is the basis for New Uzbekistan to take a worthy place in the main directions of world civilization development. At the same time, the special significance of awareness of national identity in the formation of global citizenship of the individual and the leading role in this process assigned to teachers, especially primary and school teachers, as well as the importance of forming and instilling in them the patriotism of New Uzbekistan, among the main professional competencies, in the training of future teachers who pass on ethnic experience to the younger generation and serve its integration into the world space are systematically comprehended.

Key words: Patriotism of the new Uzbekistan, professional competencies, ethnic, civil and national identification, future teacher, system of higher pedagogical education.

Annotasiya: Maqolada bugungi kunda Yangi O‘zbekistonda O’zbekistonning bo’lajak mutaxassislarida milliy ong, milliy ma’naviyat, vatanparvarlik, fuqarolik va ongli faoliyatining rivojlanishi **etnik (Men**) va **fuqarolik (Biz)** identifikatsiyasining **umummilliy (Birgalikda)** harakati bilan belgilanishi mutaxassislik fanlarini o‘zlashtirishda asosiy bilim va ko‘nikmalarni shakllantiruvchi kompetesiyalarda o‘z aksini topishi Yangi O’zbekistonning jahon sivilizatsiyaviy rivojlanishining asosiy maydonlarida munosib orin egallashining negizini tashkil etishi haqida so‘z boradi. Shu bilan birga, shaxsning global fuqaroligini shakllantirishda milliy o’zligini anglashning o‘ziga xos ahamiyati hamda ushbu jarayonda yetakchi rol o‘qituvchiga, ayniqsa boshlang’ich va maktab o‘qituvchilariga yuklanganligi yosh avlodga etnik tajribani etkazuvchi va uning jahon makoniga integratsiyalashuviga xizmat qilishi bilan bo‘lajak o‘qituvchilrni tayyorlashda aynan ularda asosiy kasbiy kompetetsiyalar qatorida Yangi O‘zbekiston vatanparvarligini shakllantirish va singdirish muhimligi tizimli talqin qilinadi.

Kalit so‘zlar: Yangi O‘zbekiston vatanparvarligi, kasbiy kompetesiyalar, etnik, fuqarolik va umummilliy identifikatsiya, bo‘lajak o‘qituvchi, pedagogik oliy ta’lim tizimi.

Введение. Сегодня Новый Узбекистан – это государство с многонациональным и многоконфессиональным общественным строем, стремящееся к созданию единой идеи и общенационального устремления, основанного на патриотизме и любви к своей земле. Такие стратегически важные действия в новой интерпретации служат решению задач укрепления политической независимости Узбекистана, этнополитической и этнокультурной общности узбекского народа, духовного, физического и экологического здоровья населения. Это достаточно сложная задача, требующая сохранения последовательности, целостности, единства и общественного согласия. В период острых конфликтов с различными толкованиями и направлениями Узбекистан движется к новой модели диалога, основанной на этнической идентичности, что означает формирование новой колыбели гражданской нации, которая позволит народу объединиться в сути единых целей государства и не допустит столкновения интересов и ценностей различных этносов, проживающих в Узбекистане, свяжет их стремления с судьбой Родины, что повлияет на идентичность всего узбекского народа и станет стержнем национального сознания народа. Поэтому развитие национального самосознания, национальной духовности, патриотизма, гражданственности и осознанной активности у будущих специалистов Узбекистана, определяемое общенациональным (Вместе) движением этнической (Я) и гражданской (Мы) идентификации, отраженной в компетенциях, формирующих базовые знания и навыки при освоении специализированных дисциплин, является основой для того, чтобы Новый Узбекистан занял достойное место в основных направлениях мирового цивилизационного развития. Это свидетельствует об особой значимости осознания национальной идентичности в формировании глобального гражданства человека. Ведущая роль в этом процессе отводится учителю, особенно учителю начальных классов и школьному учителю, который

передает этнический опыт молодому поколению и служит его интеграции в мировое пространство. Сегодня в Узбекистане достигнут устойчивый общественный консенсус о необходимости развития чувства патриотизма, что наблюдается в повседневной жизни. Однако и сегодня гражданско-патриотическое воспитание в нашей стране остается целевой темой. Ведь завтрашний день каждой нации напрямую зависит от того, как она воспитывает и обучает молодое поколение сегодня.

Обсуждение и анализ актуальности темы. Новый Узбекистан рассматривает патриотизм своего общества как ключевой компонент гражданской идентичности, считает гражданскую нацию и гражданское общество тесно взаимосвязанными, а идеологию общественного согласия, интернационализма и гуманизма рассматривает как общечеловеческие ценности, лежащие в основе своего патриотизма. Это такие ценности, как трудолюбие, хорошее поведение, знания, доброта, порядочность, толерантность и гуманность. На современном этапе развития Узбекистана эти ценности являются приоритетными в процессе воспитания узбекского патриотизма, а патриотизм рассматривается как источник развития страны и личности, обеспечивающий единство и согласие. Сегодня различные социальные сети, группы и течения в Интернете, стремительно входящие в жизнь общества, насаждают среди молодежи идеи, противоречащие национальным ценностям. К сожалению, не секрет, что материализм преобладает над духовностью, и молодежь поставила перед собой единственную цель – зарабатывание денег, роскоши и легкого дохода без какого-либо тяжелого труда. Поэтому в настоящее время суть патриотизма заключается в необходимости определения задач и содержания воспитания патриотизма у молодежи, студентов и школьников, направленных на их взгляды, действия и вклад в процессы на мировой арене, и в то же время процессы, которые напрямую связаны с будущим Нового Узбекистана. Судьба государства напрямую связана со школой, образовательным процессом. Это, в свою очередь, подразумевает формирование патриотических чувств, привычек сознания и профессионального поведения у будущих учителей. В частности, высшая задача будущих учителей – воспитание будущего нации – находит свою поведенческую мотивацию в каждом ученике, выражая его усилия, определяемые гражданским долгом. В свою очередь, среди основных задач будущего учителя в высших учебных заведениях, дающих педагогическое образование, необходимо совершенствовать, прежде всего, его активность в профессиональной деятельности на основе нравственных норм и его знания и умения, направленные на формирование у учащейся молодежи общечеловеческих норм [3].

Таким образом, несомненно, патриотическое воспитание неразрывно связано с общим образованием молодежи, как нравственным, так и гражданским. Поэтому было бы целесообразно изучать эти основы отдельно как самостоятельное направление.

Стоит отметить, что сущность патриотического воспитания – это понятие, которое определяется развитием социальной среды и, соответственно, не является постоянным по своему смысловому содержанию. Давайте рассмотрим это в ретроспективе:

Так, в эпоху социализма советский патриотизм понимался следующим образом:

- Патриотизм – это горячее чувство безграничной любви к Родине, безграничной преданности своей Родине, глубокое чувство ответственности за ее судьбу и защиту. Он считался сложным, многогранным качеством, выражающим отношение советского человека к другим людям,

к социалистическому обществу, к труду в интересах Родины. Он является признаком преданности трудящихся своей социалистической Родине, ее общественно-политическому строю [5];

- В постсоветскую эпоху современный патриотизм считался сложным и многогранным явлением, его содержанием являются: нравственный принцип, высшее нравственное качество, нравственное чувство, проявляющееся в труде на благо развития Родины, нравственное качество, проявляющееся в идейно-политическом сознании, то есть оно включает в себя нетерпимость к своему содержанию.

На постсоветском пространстве возрождается понятие патриотизма «малая родина», а формирование национального сознания, адаптированного к содержанию понятий «родной дом», «отечество», село, где родился, город и многоквартирный дом, подчеркивает его уникальность.

В 2000-х годах во всех странах Центральной Азии проводится национальная идеологическая работа по укреплению понятий «Национальность», «Мы», «Моя страна», «Моя Родина», «Национальные ценности».

Важнейшей идеологической задачей в независимом Узбекистане является воспитание узбекского патриотизма, национальной идеологии, четко определяющей политическое и социальное развитие каждого гражданина, исходя из интересов государства и нации.

По мнению А.Н. Вырщикова, выделение «национального патриотизма» в отдельную категорию должно основываться на знании истории и культуры своего народа, знакомстве с его наследием, любви к своей Родине и формировании осознанной национальной идентичности, причем это уважение должно быть обязательным условием [2].

Патриотизм нового Узбекистана представляет собой развитие концепции национального и государственного патриотизма в контексте нового политического курса нации до 2030 года и выражает высокий уровень уникального отношения человека к своему государству. В этом случае интересы государства неразрывно связаны с собственными интересами, то есть подразумевается готовность служить Родине не декларативно, а на деле. В основе этого лежит создание гражданской нации, понимаемой как межнациональное общество всех этносов Узбекистана.

Шавкат Миромонович Мирзиёев, четко определивший важнейшие задачи общества и государства в Стратегии развития Узбекистана до 2030 года как нового этапа развития строительства Нового Узбекистана, подчеркнул необходимость воспитания педагогами патриотизма, дальнейшего расширения, дополнения и уточнения его содержания и сути в новых условиях, а также ряд других задач.

Для современного узбекского общества важно, чтобы каждый человек не только помнил свою историю, гордился своей Родиной и понимал, что счастье каждого человека зависит от успехов страны, но и не оставался равнодушным к событиям, происходящим в государстве, и рассматривал высокое чувство патриотизма как залог высокой конкурентоспособности нации. Следовательно, государственная политика в этом плане имеет ряд важных направлений, важнейшим и уникальным из которых является сфера образования, то есть фундаментальная основа воспитания подрастающего поколения.

В меняющемся мире возрастает значение высшего педагогического образования как социального института, готовящегося к реализации новой образовательной стратегии

Новой Республики Узбекистан, основанной на формировании нового узбекского патриотизма у молодого поколения будущих учителей.

В Послании Главы государства народу Узбекистана о Стратегии «Узбекистан – 2030», уточняя ряд приоритетных задач, неоднократно подчеркивается, что новый узбекский патриотизм в многонациональном государстве должен выполнять задачу объединения народа Узбекистана, и каждый человек должен вносить в это свой вклад – требование дня. Исходя из потребностей современности, преподавание патриотизма «Нового Узбекистана» в высших учебных заведениях должно быть организовано таким образом, чтобы рост национального самосознания единого народа Узбекистана происходил на основе диалога культур.

Культурные различия не стираются, а осмысливаются через призму традиционных форм культуры. Это способствует воспитанию социально активного молодого поколения с высокой культурой межнационального диалога.

В таких условиях возрастает ценностная значимость формирования патриотической культуры будущих учителей; они должны осознавать патриотизм как собственную ценность, его содержание поможет учителю осознать и утвердить себя как носителя этнических ценностей.

Таким образом, очень важно, чтобы подход в новой трактовке был принципиально новым. Потому что, будущие учителя должны понимать патриотизм как активное участие в развитии Родины, подтвержденное ежедневным трудом, и должны стать главной опорой развития государства, реализуя патриотическое воспитание в целостном образовательном процессе.

Результаты анализа и предложения. Президент Республики Узбекистан Шавкат Миромонович Мирзиёев в своей «Стратегии до 2030 года» ярко выразил свои взгляды на государство и определил роль молодежи в построении Нового Узбекистана, наделив молодых людей следующими качествами: ответственными и мотивированными, образованными, здоровыми, готовыми к труду в условиях современной рыночной экономики, сохраняющими традиции предков.

Анализируя различные источники, изучающие патриотизм Нового Узбекистана, очень сложно найти и точно описать конкретные компоненты патриотизма, которые необходимо формировать и развивать сегодня. В связи с этим его точная реализация в системе воспитательного процесса в учебных заведениях, и постановка диагноза в этом плане является уникальным процессом. Тем не менее, мы постарались выделить и представить его компоненты:

- уважение к государственным символам;
- знание государственного (узбекского) и родного языков как факторы выражения гражданских чувств и сохранения лояльности Узбекистану;
- знание культуры и традиций народов, проживающих на территории современного Узбекистана с древнейших времен, иными словами, этническое сознание (включающее в себя знание истории, обычаев, культурных особенностей и осознание этнической идентичности всех национальностей, проживающих в Узбекистане);
- применение принципа построения и регулирования определенной формы поведения в условиях межнациональных отношений;
- отношение к другому человеку как к равноценному человеку на основе толерантности, сформированной в межличностных отношениях в многонациональном обществе;
- признание и уважение права на многообразие (национальность, вероисповедание), готовность жить и работать в многонациональной среде.
- осознавать себя гражданином Нового Узбекистана, то есть ощущать свою идентичность с культурой многонационального узбекского общества;
- глубоко понимать свою неотделимость от Родины, осознавать чувство неразрывной связи с ней.

Подобное возникает при комплексном использовании всех компонентов патриотического воспитания. Сегодня высшие учебные заведения Узбекистана должны уделять первостепенное внимание формированию узбекского народа как единой этнополитической общности. Образовательная система высшего педагогического вуза должна быть направлена на подготовку будущих учителей, которые займут активную позицию в вопросах воспитания нового узбекского патриотизма. Необходимо и важно определить его как систему ценностей, формирующую идентичность, единство и социальную гармонию с высшей идеей, направленной на развитие государства. Единство ценностей определяет специфические черты патриотизма нового узбека.

Реализация ценностей в педагогическом контексте подразумевает следующие концептуальные правила:

Во-первых, 1-й этап патриотического воспитания школьников должен обеспечивать комплексный подход к формированию личности, ее способностей, усвоение национальных позиций с воспитанием общечеловеческих и национальных культурных ценностей.

Во-вторых, образовательные организации должны использовать 2 подхода: структуру образования и вариативные формы и методы образования.

Заключение. Таким образом, важнейшими условиями воспитания школьников на основе национальной идеи являются:

- внимание к четкому поэтапному и конечному образовательному результату;
- формирование патриотизма Нового Узбекистана и превращение его в неотъемлемую часть образования и воспитания;
- опора на творческую активность учащихся в патриотических мероприятиях;
- определение активной позиции педагогического коллектива в воспитании патриотизма Нового Узбекистана у школьников и превращение его в принцип профессиональной компетентности;
- успешная реализация национальных ценностей в профессиональной подготовке, прежде всего, готовность к постоянному обновлению своих профессиональных компетенций, а также укрепление приверженности национальным традициям и ценностям.

Сегодня подчеркивается, что личностные качества педагога, его мир ценностей, чувств, убеждений имеют огромное значение. Хотя мы и изучаем психолого-педагогическую литературу и государственные документы по образованию, мы постарались прояснить и уточнить один из видов компетентности, а именно содержание патриотизма.

Патриотическая компетентность подразумевает готовность и способность осознанно и профессионально решать задачи воспитания патриотизма Нового Узбекистана у будущих студентов.

Содержание патриотической компетентности будущих учителей имеет следующие параметры:

- сформированность внутренней положительной мотивации к воспитанию патриотизма Нового Узбекистана у студентов;
- продемонстрировать на практике широкий спектр теоретических и методических знаний в области воспитания патриотизма в Новом Узбекистане:
- формирование практических навыков организации патриотизма наряду с профессиональными теоретическими знаниями;
- проведение патриотических мероприятий с расчетом на результат, освоение инновационных форм патриотического воспитания и их широкое применение на практике.

Овладение будущим учителем вышеперечисленных компетенций следует учитывать среди требований к современному учителю Нового Узбекистана, а также устанавливать требования к личностным характеристикам. А именно:

- личность с определенным уровнем патриотической культуры, развитым национальным сознанием;

конкурентоспособная личность, обладающая способностью к обучению и передаче общечеловеческих и национальных ценностей, умеющая быстро адаптироваться к быстро меняющимся окружающим условиям.

Формирование патриотической культуры, являющейся неотъемлемой частью профессионального развития будущего учителя, представляет собой целенаправленный процесс включения его в различные образовательные и внеучебные мероприятия, которые связаны с их содержанием и являются стимулом к социальной активности.

В этой связи мы попытались уточнить ряд системных понятий в формировании патриотизма Нового Узбекистана в системе педагогического образования. В их рамках мы проанализировали условия реализации процесса формирования патриотической культуры будущего учителя в условиях вуза.

Использованная литература:

1. Абрамова, Г.С. Возрастная психология [Текст]: учебник для студентов вузов / Г.С. Абрамова. - Екатеринбург: Деловая книга, 1999. - 624с.
2. Вырщиков, А.Н. Стратегии научных исследований феномена патриотизм и патриотическое воспитание молодежи [Текст] / А.Н. Вырщиков, М.Б. Кусмарцев. -Волгоград, 2007. - 550 с.
3. Ипполитова, Н.В. Теория и практика подготовки будущих учителей к патриотическому воспитанию учащихся [Текст]: автореф. дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.08 / Н.В. Ипполитова. - Челябинск, 2000. - 50 с.
4. М.Ж.Юсупова, Реформы в области образования направленные на развитие страны в современном Новом Узбекистане [Текст]: Научно-теоретический журнал. Научный вестник Ташкентского педагогического университета им. Низами. №3. 2024.г. Ташкент.

INTEGRATIV YONDASHUV ASOSIDA OLIY TA’LIM TIZIMIDA MATEMATIKA TARIXINI O‘RGATISH IMKONIYATLARI

Meyliyev Sobirjon Xolmurodovich – dotsent, Nizomiy nomidagi O‘zbekiston milliy pedagogika universiteti Sobirjonmeyliyev@gmail.com .

Mohammatov Bekmurod Baxridin o‘g‘li, Nizomiy nomidagi O‘zbekiston milliy pedagogika universiteti talabasi

Yusupova Shahnoza Hamid qizi, Nizomiy nomidagi O‘zMPU talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada bo‘lg‘usi boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining matematika tarixiga oid tayyorgarligini takomillashtirishning imkoniyatlari, omil va vositalari haqida fikr yuritilgan. Xususan boshlang‘ich matematika tarixining nazariy ildizlari mavzusidagi maxsus kurs nazariyasi masalalari tahlil etilgan.

Kalit so‘zlar: Mantiqiy tafakkur, abstrakt tasavvur, intuitiv, fazoviy tafakkur.

Annotation: The article examines the possibilities, factors and means of improving the methods of studying the history of mathematics in the training of future primary school teachers. The content of the section on methods of teaching mathematics on the history of the emergence of the theory of the initial course in mathematics is analyzed.

Key words: Logical thinking, abstract imagination, intuition, spatial thinking.

Oliy ta’lim tizimida bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini matematik tayyorgarligini ta’minlashda o‘quv rejada ko‘zda tutilgan
Boshlang‘ich ta’lim bloki tarkibidagi “Matematika o‘qitish metodikasi” “Boshlang‘ich matematika kursi nazariyasi” va “Boshlang‘ich ta’limda matematika va uni o‘qitish metodikasi” fanlari bir qator funksional imkoniyatlarga ega. Ta’lim jarayonida talabalarda klassik va zamonaviy matematikaning ilmiy nazariy asoslarini tashkil qiluvchi g‘oyalar, nazariyalar, tushunchalar, fanning rivojlanish jarayonida kishilarning hayotiy ehtiyojlari, amaliy va tajriba, oddiy kuzatuvlar negizida shakllangan atrof-olamdagi narsa va predmetlar, ular orasidagi fazoviy va miqdoriy munosabatlarga xos bo‘lgan umumiy xossalarni ideallashtirish, umumlashtirish, abstraktlashtirish natijasida shakllangan son, miqdor, shakl, butun va uning qismlari kabi matematik obyekt va obrazlar, xossa va xususiyatlarini ochib beruvchi matematik tushunchalar, amallar va ularning xossalari, noma’lum kompanentni boshlang‘ich sinflar metodikasiga mos holatda topish, tenglama va tengsizliklarni yechishning nazariy asoslaridan tortib, matematik obrazlar ichki imkoniyatlari orasidagi bog‘lanishlarni yuqori darajadagi abstrakt tasavvur va mantiqiy tafakkur orqali umumlashtirish negizida hosil qilingan funksiya, limit, differensial, integral kabi qator tushunchalar, son tushunchasini haqiqiy va kompleks son qadar kengaytirish, ular ustida amallar bajarish, teoremalarni isbotlash, aksiomalar va teoremalar yordamida nazariyani asoslash, geometrik tushunchalar, tekis fazoviy figuralar, ularning xossa va xususiyatlarini formulalar yordamida ifodalash, teoremalarni isbotlash, aksioma va teoremalar yordamida nazariyalarni asoslash, geometrik tushunchalar, tekis va fazoviy figuralar va ularning xossalarini algebraik vositalar yordamida ifodalash va tahlil qilish, umumiy algebraning gruppa, halqa, maydon kabi matematik strukturalar, to‘plam va ular ustida amallarning xossalari, matematik mulohazalar, tasodifiy miqdorlar va ehtimollik nazariyalariga oid bo‘lgan bilim, ko‘nikmalar egallanadi, ularni amaliyotga tatbiq qilish ko‘nikmalari shakllantiriladi.

Matematik tushunchalar mazmun mohiyatini chuqur anglash, matematik obrazlar va tushunchalar orasidagi ichki mantiqiy bog‘lanish xususiyatlari, qonuniyatlarini ongli o‘zlashtirish, masalalar yechish, teoremalarni isbotlash, formulalarni keltirib chiqarish jarayonida matematik tafakkurning abstrakt, funksional va intuitiv ko‘rinishlari shakllantiriladi va rivojlantiriladi. Teoremalarni analitik isbotlash, tenglamalar yordamida masalalar yechish, formulalarni keltirib chiqarish, ifodalarni soddalashtirish, algebraik sistemalar, operatsiyalar va ularning xossalarini o‘rganish, sanoq sistemalari va ularda amallar bajarish jarayonida abstrakt tafakkurning analitik, to‘plamlar, mulohazalar ustida amallar, son tushunchasini kengaytirish, matematik mantiq elementlari, sonli to‘plamlarni qurish, sanoq sistemalari va ularda amallar bajarish jarayonida abstrakt tafakkurning mantiqiy, tekis va fazoviy figuralar xossa va xususiyatlarini, analitik geometriya elementlari, yasashga oid geometrik masalalar, graflar nazariyasi kabi mavzularni o‘rganish jarayonida abstrakt tafakkurning fazoviy tafakkur shakli rivojlantiriladi. Matematik formulalar matematik tushuncha, mulohaza, hukm orasidagi ichki mantiqiy bog‘lanishlarni o‘zida aks ettiradi. Matematik formulalarni tahlil qilish, keltirib chiqarish, matematik tushunchalar ichki imkoniyatlarini yuqori darajadagi abstrakt tafakkur va tasavvur vositasida bir-biri bilan bog‘lagan holda yangi tushunchalarni hosil qilish, funksiya, turli ko‘rinishlardagi funksional bog‘lanishlar, funksiya xossalarini o‘rganish, tekshirish, algebraik strukturalar, hisoblashga, isbotlashga, yasashga oid masalalarni yechish jarayonida matematik tafakkurning funksonal matematik tafakkur aspekti rivojlantiriladi. Matematik tafakkurning yana bir aspekti intuitiv tafakkur, biror muammo yechimini topish, masalani yechish yo‘nalishida amalga oshadigan bilish jarayonining o‘ziga xos bir turidir. Intuitsiya diqqat bilan kuzatish, tikilib qarash ma’nolarini o‘zida aks ettirgan lotincha “intuit” so‘zidan olingan bo‘lib, muammo, masalani butunligicha qabul qilgan holda darhol yechimini topish, murakkab vaziyatlardan darhol chiqib olish, izlanishlar davomida yechilmasdan kelayotgan masala yechimini birdan topish, harakat motivlarini tez aniqlash, masala, muammo mohiyatini tezkorlik bilan anglash, yagona yechim yo‘lini his qilish intuitiv tafakkur jarayoniga misol bo‘la oladi. Intuitiv tafakkurning analitik tafakkurdan farqli jihati shundaki, analitik tafakkur jarayonida maqsadga yetish yo‘lidagi har bir qadamni asoslash, rejalash, harakatlar mohiyatini ikkinchi bir kishiga tushuntirish, izohlab berish mumkin bo‘ladi.

Intuitiv tafakkur jarayonlarini esa qadamba-qadam izohlash, tushuntirib berish har doim ham mumkin bo‘lavermaydi. Bunda shaxsning intellektual salohiyati, shaxsiy imkoniyatlari, mazkur muammoga tegishli bo‘lgan nazariy ma’lumotlar bilan qurollanganlik darajasi, amaliyot va tajriba muhim rol o‘ynaydi. Muammo yechimi qadamba-qadam tahliliy xulosalarga asoslangan holda emas, balki his etish, ichki tuyg‘u va shu sohaga oid aqliy salohiyat evaziga tezkorlik bilan topiladi va analitik (deduktiv yoki induktiv) usullar bilan isbotlanadi.

Matematik tafakkur konkret, abstrakt yoki abstrakt tafakkurning analitik, mantiqiy, fazoviy tafakkur ko‘rinishlari yoki funksional, yoki intuitiv bo‘lsa ham ularning mohiyati, asosini matematik nazariy bilimlar tashkil etadi. Nazariy bilimlarni egallash, nazariya va teoremalarni isbotlash, asoslash, bir, ikki, uch o‘lchovli fazolarni qurish, ularda geometrik obyektlarni ifodalash, turli koordinatalar sistemalarini kiritish, algebraik amallar va ularning xossalarini o‘rganish, algebraik amallarning umumiy xossalariga asoslangan matematik strukturalar, uzluksizlik, cheksizlik, ketma-ketlik tushunchalarining tatbiqiy xususiyatlaridan foydalangan holda matematik tushunchalarni hosil qilish va ularni masala yechish amaliyotiga tatbiq qilish jarayonida matematik tafakkurning turli ko‘rinishlari bir-biridan ayro, mustaqil holatda shakllanmaydi, rivojlanmaydi, balki fikrlash jarayonida ularning birortasining ustuvorligi bilan xarakterlanadi xolos. Matematik tafakkur formalarining rivojlana borishi bilan insonda o‘zini o‘rab turgan atrof-olam, muhitni yanada teranroq his etish, anglash, unda sodir bo‘layotgan voqe’lik va hodisalar, jarayonlar, tabiat va jamiyat taraqqiyoti qonuniyatlarining mohiyatiga yetish, o‘z- o‘zini anglash, muammoli vaziyatlardan to‘g‘ri yechim topish orqali chiqib ketish, yashashda “men” konsepsiyasini yarata olishga oid shaxsiy sifat va fazilatlar ham shakllana boradi.

Oliy o‘quv yurti ta’lim tizimida bo‘lg‘usi boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini tayyorlashga qaratilgan o‘quv reja tarkibida talabalarni nazariy matematik bilimlar bilan qurollantirish, egallangan bilimlarni amaliyotga joriy etish orqali ularni mustahkamlash, matematik madaniyat tarkib topishi orqali umum va kasbiy madaniyatni yuksaltirish uchun bir qator funksional imkoniyatlar mavjuddir[2].

O‘quv rejada matematik ta’lim uchun ajratilgan ma’ruza, amaliy va seminar mashg‘ulotlarini talablar darajasida, innovatsion, ilg‘or pedagogik texnologiyalarni ta’lim amaliyotida qo‘llash, didaktik talablarga rioya qilish, ma’ruza materiallarini tarixiy, fan kishilarning ijodiy faoliyatlarini, fanning insonparvarlik xususiyatlari bilan boyitgan holda electron resurslardan foydalangan holda o‘tish, amaliy mashg‘ulotlarga puxta tayyorlangan holda o‘tilgan materialni mustahkamlash, matematik tushunchalarning ichki mohiyatlarini chuqur anglash, ular orasidagi bog‘lanishlar mohiyatini tushunish orqali misol va masalalar yechish, seminar mashg‘ulotlarida matematikaning inson hayotida tutgan o‘rni, matematik tushunchalar, nazariya, kashfiyotlarning yaratilish tarixi, buyuk bobokalonlarimizning matematika faniga qo‘shgan hissalarini e’tirof etuvchi materiallar bilan boyitish maqsadga muvofiqdir. Oliy ta’limda bo‘lg‘usi boshlang‘ich sinf o‘qituvchilariga matematika tarixini o‘rgatish va uni takomillashtirishning funksional imkoniyatlaridan yana biri kurs va bitiruv malakaviy ishlarini bajarish jarayonida matematika tarixi mavzulariga murojat qilish, ularni o‘rganish va tahlil qilgan holda xulosalar yasashdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, 11.09.2023 yildagi PF-158-son “O‘zbekiston — 2030” strategiyasi to‘g‘risida. https://lex.uz/docs/-6600413
2. 2022 -2026 yillarga mo‘ljallangan yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi. https://president.uz/oz/pages/view/strategy?menu_id=144
3. Sh.Mirziyoyev Erkin va farovon, demokratik O‘zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. Toshkent –“O‘zbekiston” -2016.56 b.

4. Sh.Mirziyoyev Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. Toshkent – “O‘zbekiston” -2016.488 b.
5. Sh.Mirziyoyev Qonun ustuvorligi va inson manfaatlari ta’minlash-yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi. Toshkent –“O‘zbekiston” -2016.488.

ПОЛИКУЛЬТУРНАЯ ОБРАЗОВАТЕЛЬНАЯ МОДЕЛЬ ПРИ ОБУЧЕНИИ РУССКОМУ ЯЗЫКУ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ

Миртурсунова Юлдуз Абдумаликовна, и.о.доцента
Национальный педагогический университет
Узбекистана имени Низами, Узбекистан,
mirtursunovaulduz@gmail.com

Аннотация: В статье рассматриваются вопросы создания образовательной модели в поликультурной среде Узбекистана при обучении русскому языку младших школьников, для которых этот язык не является родным.

Ключевые слова: поликультурная модель, межкультурная коммуникация, толерантность, вторичная языковая личность.

Annotatsiya: Ushbu maqolada O‘zbekistonning ko‘p madaniyatli muhitida rus tilini o‘rgatuvchi rus tili bo‘lmagan talabalarga rus tilini o‘rgatishning ta’lim modelini ishlab chiqish ko‘rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: ko'p madaniyatli model, madaniyatlararo muloqot, bag'rikenglik, ikkilamchi lingvistik o'ziga xoslik.

Abstract: This article examines the development of an educational model for teaching Russian to non-native Russian-speaking primary school students in the multicultural environment of Uzbekistan.

Keywords: multicultural model, intercultural communication, tolerance, secondary linguistic identity.

На современном этапе реформирования система образования Республики Узбекистан требует создания и осуществления новых подходов формирования языковых умений в поликультурной среде. Уникальность поликультурной среды многих регионов Узбекистана заключается в том, что вопросы языкового образования должны рассматриваться под углом межкультурной коммуникации. Поликультурная среда представляет собой межкультурное и межъязыковое пространство, в котором взаимодействуют представители различных языков и культур, что требует регулирования культурно-языковых контактов. Язык есть не только средство общения и выражения мысли, но и аккумуляция ценностей культуры. В условиях поликультурной среды русский язык преподается в качестве обязательного общеобразовательного предмета в школах Узбекистана и как родной, и как неродной язык.

Уроки развития речи наиболее благоприятны для достижения цели воспитания толерантности в поликультурном образовательном пространстве. Для изложения учащимся можно предложить тексты произведений русской литературы, раскрывающие традиции, обычаи, особенности религии народов Узбекистана.

Вторичная языковая личность детей младшего школьного возраста сформирована недостаточно. На низком уровне сформированности оказываются знания особенностей родного и иностранного языков, особенностей родной культуры в поликультурной среде и культуры страны изучаемого языка, представления о национально-культурной специфике речевого поведения и реализация этих представлений в собственной межкультурной коммуникации. Расхождения в системах различных языков требуют внимания к тем грамматическим понятиям русского языка, которые будут являться для учащихся новыми, отсутствующими в их родном языке. У учащихся, для которых русский язык является неродным, при усвоении категории рода имен существительных возникают трудности. Это объясняется тем, что в отдельных языках данная категория либо отсутствует, либо имеет

существенные отличия в средствах выражения. Незнание рода имен существительных в русском языке приводит к ошибкам в согласовании подлежащего и сказуемого, прилагательных, порядковых числительных или отдельных разрядов местоимений с именами существительными.

Школьники-инофоны испытывают сложности и при употреблении форм множественного числа. Это может быть связано с тем, что в родном языке имеет место один способ образования формы множественного числа. Имена существительные множественного числа в русском языке имеют в одних случаях одинаковые, а в других — разные окончания. Особые затруднения у учащихся возникают, когда при образовании формы множественного числа в слове происходят фонетические изменения, например: чередование звуков (друг друзья), выпадение беглых гласных (день дни), перемещение ударения (окно — окна), образование формы множественного числа от другой основы (человек — люди). Трудность для учащихся-инофонов представляет и предложно-падежная система русского языка, что обусловлено многозначностью падежей, разнотипностью склонения, а также расхождениями в значении и употреблении падежей в русском и родном языках.

Проблемы возникают у учащихся и при усвоении видовременных форм глагола. Для повышения эффективности изучения морфологии в условиях поликультурной среды ознакомление с грамматическими понятиями необходимо осуществлять посредством ситуативно-тематической организации учебного процесса. Грамматический материал следует предъявлять с помощью речевых образцов (моделей), каждый из которых обладает конкретностью, предъявляется точно, непротиворечиво. Например: "Замени словосочетания одним словом по образцу: оказывать помощь — помогать; проявлять заботу — ..." При отборе грамматического материала учитываются этап обучения, степень знакомства с новым языком. На начальном этапе обучения важно включать в учебный материал минимум грамматических явлений. Но этот материал должен содержать типовые явления, па основе которых учащийся обобщает, систематизирует разрозненные языковые факты, строит в своем сознании правила использования русского языкового материала в речи. Работа над новым грамматическим явлением должна проводиться на знакомой лексике.

Сегодня задача анализа структуры поликультурной среды, ее содержания и механизмов функционирования выходит на первый план. В этой связи понятие «обучение языкам» постепенно вытесняется понятием «обучение языку и культуре», которое предполагает у ребенка способности активно участвовать в межкультурной коммуникации.

Использованная литература

1. Бондаревская Е.В. Теория и практика личностно-ориентированного образования, Ростов, 2000

2. Корякина А.А. Роль поликультурного образовательного пространства в формировании толерантности/ Интернет-журнал «Мир науки».-2018.-Т 6.- № 6. https://mir-nauki.com/PDF/35PDMN618.pdf

3.Ясвин В.А. Образовательная среда: от моделирования к проектированию,-2-е изд.,-М.; Смысл, 2001.

4. Миртурсунова Ю.А. О некоторых проблемах преподавания русского языка в вузах Узбекистана / Научно-теоретический журнал «Научный вестник» ТГПУ №9, 2024г.

MILLIY KADRIYATLAR UYG'UNLIGI ASOSIDA BOSHLANG'ICH SINF O'QUVCHILARINI DARS JARAYONIDA MANAVIY-AXLOQIY SIFATLARINI RIVOJLANTIRISH METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISH

Primova M.F.- Nizomiy nomidagi O'zbekiston milliy pedagogika universiteti o'qtuvchisi.

Anotatsiya: Ushbu maqolada Shaxsni ma'naviy-axloqiy rivojlantirishning nazariy jihatlari, Kichik yoshdagi o'quvchilar ma'naviy –axloqiy sifatlarini shakillantirishning pedagogik shart – sharoitlari, Sinfdan tashqari ishlarda kichik yoshdagi o'quvchilarning ma'naviy –axloqiy sifatlarini shakillantirishning pedagogik tizimi haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: Shaxs, pedagogik, axloqiy, shakillantirish, nazariy, rivojlantirish.

Abstract: This article discusses the theoretical aspects of the spiritual and moral development of the individual, the pedagogical conditions for the formation of the spiritual and moral qualities of younger students, and the pedagogical system for the formation of the spiritual and moral qualities of younger students in extracurricular activities.

Key words: Personality, pedagogical, moral, shaping, theoretical, development.

Mamlakatimizda mustaqillikning dastlabki kunlaridanoq ijtimoiy, iqtisodiy, madaniy va ma'naviy sohada islohatlarning amalga oshirilishi kelajagi buyuk davlatimizning yoshlarini har tomonlama yetuk, jismonan baquvvat, raqobatbardosh, intellektual salohiyatli bo'lgan barkamol avlod tarbiyasi oldiga muhim vazifalarni qo'ymoqda. Bu, avvalo, kelajak avlodni ma'naviy – ahloqiy jihatdan har tomonlama tarbiyalashni, ularda bilim, keng dunyoqarash va e'tiqodga ega bo'lishni talab etadi. Chunki mamlakatimiz kelajagi va istiqboli ana shu avlod tarbiyasiga har tomonlama bog'liq.

Shaxs dunyoqarashining shakllanishida ma'naviy-axloqiy tarbiya ham muhim o'ringa ega bo'lib, uni samarali tashkil etish o'quvchida ma'naviy-axloqiy ongni shakllantirishga yordam beradi. Axloqiy tarbiya muayyan jamiyat tomonidan tan olingan va rioya qilinishi zarur bo'lgan xulq-atvor qoidalari, mezonlarini o'quvchilar ongiga singdirish ularda axloqiy ong, axloqiy faoliyat ko'nikmalari hamda axloqiy madaniyatni shakllantirishga yo'naltirilgan pedagogik jarayon bo'lib, ijtimoiy tarbiyaning muhim tarkibiy qismlaridan biri sanaladi.

Axloqiy tarbiyaning asosi axloq va axloqiy me'yorlardir. Axloq (lotincha «moralis» xulq-atvor ma'nosini bildiradi) ijtimoiy munosabatlar hamda shaxs xattiharakatini tartibga soluvchi, muayyan jamiyat tomonidan tan olingan va rioya qilinishi zarur bo'lgan xulq-atvor qoidalari, mezonlari yig'indisi. Axloqiy me'yorlar to'g'risidagi bilimlar o'quvchilar ongiga ta'lim va tarbiya jarayonida singdirilib boriladi. Axloqiy tarbiyaning natijasi o'quvchilarda axloqiy ong, axloqiy faoliyat ko'nikmalari va axloqiy madaniyatning shakllanishida ko'rinadi. Axloqiy ong - ijtimoiy ong shakllaridan biri bo'lib, jamiyat tomonidan tan olingan va rioya qilinishi zarur bo'lgan xulq-atvor qoidalari, mezonlari, shuningdek, milliy istiqlol g'oyasining o'quvchilar ongida aks etishidir. Axloqiy ong, axloqiy faoliyat ko'nikmalari hamda axloqiy madaniyat ta'limtarbiya jarayonida yo'lga qo'yilayotgan axloqiy, ijtimoiy-g'oyaviy, iqtisodiy, huquqiy, estetik va ekologik mavzulardagi suhbat, bahs-munozara, debatlar xalq xo'jaligining turli sohalarida fidokorona mehnat qilayotgan, ilm-fan, madaniyat, ishlab chiqarish hamda sport sohalarida yuksak darajadagi muvaffaqiyatlarni qo'lga kirish bilan O'zbekiston Respublikasi nomini jahonga mashhur qilayotgan, uning obro'-e'tiborining oshishiga o'zining munosib hissasini qo'shayotgan shaxslar hayoti va faoliyat to'g'risidagi ma'lumotlardan samarali foydalanish, vatanparvarlik namunalarini ko'rsatgan, xalq qahramonlari namunasida shakllantiriladi. Axloqiy tarbiya o'quvchilarda dunyoqarashni shakllantirishda ham muhim ahamiyatga ega bo'lib, uni samarali tashkil etishda ong, his-tuyg'u hamda xulq-atvor birligiga erishish maqsadga muvofiqdir. Zero, ular birligida ma'lum kamchiliklarning yuzaga kelishi ham o'quvchilarning komil shaxs bo'lib kamol topishlariga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Dunyoqarash tabiat, jamiyat, inson tafakkuri hamda shaxs

faoliyati mazmunining rivojlanib borishini belgilab beruvchi dialektik qarashlar va e’tiqodlar tizimidir.

O’quvchilarni ma’naviy-axloqiy jihatdan tarbiyalashda milliy istiqlol g’oyasi va mafkurasi asoslari tayanch omillar sifatida namoyon bo’ladi. Axloqiy tarbiyani tashkil etish jarayonida axloqiy mazmundagi suhbat, ma’ruza, bahs-munozara, konferentsiya, seminar hamda debatlardan foydalanish o’zining ijobiy natijalarini beradi.

Ming yillar mobaynida Markaziy Osiyo g'oyat xilma-xil dinlar, madaniyatlar va turmush tarzlari tutashgan va tinch totuv yashagan markaz bo'lib kelgan. Etnik sabr- toqat, bag'rikenglik hayot bo'ronlaridan omon qolish va rivojlanish uchun zarur tabiiy me'yorlarga aylandi. Hatto bu hududlarni bosib olganlar ham qimmatbaho an'analarini, shu hududda mavjud bo'lgan davlatchilik an'analarini avaylab qabul qilganlar. Oila qadriyatlari va qon- qarindoshlik munosabatlaring qayta tiklanishi o'z umrini yashab bo'layotgan oila- urug'. Har bir xalqning o'ziga yarasha urf-odatlari, marosimlari bo'ladi. Agar biz dunyo xalqlarining hayotiga nazar tashlasak bir-biriga o'xshamagan, turli-tuman marosimlarni ko'ramiz. Marosimlar jamiyat, xalq va shaxs hayoti-faoliyatidagi muhim o'zgarishlar, ijtimoiy ahamiyatga molik voqea-hodisalar bilan bog'liq bo'lib, ular ibrat orqali tarbiyalash, ruhiy-estetik ta'sir ko'rsatish vazifasini bajaradi. Marosimlarda milliy,diniy urf-odatlar va rasm-rusumlar ham o'z ifodasini topadi. O'zbek xalqining paydo bo'lishi tarixi qanchalik uzoqqa borib taqalsa, uning milliy an'analari, urf odatlari, marosimlari ham shunchalik teran tarixiy ildizga ega. Ular xalqning ma'naviy ehtiyojlari zaminida paydo bo'lib, shakllanib, sayqallanib o'z mazmunida shu xalqning orzu-o'ylari, istaklari, turmush tarzi, axloq normalarini mujassam etadi. Shuning uchun ham har bir xalq, millat, elat ularni ko'z qorachig'iday avaylab-asrashi, taraqqiy ettirishi, kelgusi avlodlarga ma'naviy qadriyat sifatida etkazmog'i lozim. Darhaqiqat, an'analar, urf-odatlar, marosim va bayramlar xalqning, millatning ma'naviyati, qadriyatlarini ajralmas qismidir. O‘zbeklarning urf-odatlari, marosimlari va bayramlari rang-barang hamda o‘ziga xos xususiyatlarga ega bo‘lib, bir necha ming yillar mobaynida shakllanib kelgan. Masalan, bola tug‘ilishi (chilla, beshik kerti), sunnat to‘yi, nikoh va motam marosimlarida O‘rta Osiyo xalqlariga xos umumiy o‘xshashliklar mavjud. O‘zbeklarda jamoa munosabatlariga oid urf-odatlarni shaharda mahalla, qishloqda qishloq jamoasi aks ettirgan, ularning faoliyatida erkaklar va bolalar qatnashgan. O‘tmishda barcha udumlar, marosimlar qishloq va shaharda mahalla jamoalarining tashabbusi bilan o‘tkazilgan.

Ayrim tadqiqotchilarning fikricha, o‘zbek mavsumiy marosimlarini quyidagi turkumlarga tasnif etish mumkin:

Har qanday ijtimoiy hodisaning, shu jumladan, milliy g`oyani va milliy ma`naviy qadriyatlarning mohiyatini ochib berish uchun quyidagilarga aniqlik kiritish:

1. tushunchaning ta`rifi (definisiyasi);

2. tushunchaning tavsifi (xarakteristikasi);

3. milliy ma`naviy qadriyatlarning mazmuni;

4. ularning kelib chiqishi va rivojlanishi (evolyusiyasi);

5. ijtimoiy maqsadi va vazifalari (funksiyalari);

6. tuzilishi (strukturasi);

7. amal qilish usul va vositalari (texnologiyasi);

8. shakllari va ko`rinishlari tasnifi (klassifikasiyasi) va nihoyat, jamiyat hayotining boshqa sohalariga ta`sirini bilish lozim.

2.Kichik yoshdagi o’quvchilar ma’naviy –axloqiy sifatlarini shakillantirishning pedagogik shart –sharoitlari.

Axloq so‘zi – lotincha «moros», ya’ni moral, mantiq so‘zidan kelib chiqib, u hech qaerda qat’iy yozib qo‘yilmagan ijtimoiy konundir. Inson kundalik hayotida undan (axloq normalaridan) norma sifatida foydalanadi. Axloqiy tarbiya normalari har bir jamiyatning huquqiy normalariga asos bo‘ladi. Axloqiy tarbiyada kishi axloqiy bilimlarni o‘zlashtiribgina qolmay, har qanday vaziyatlarda o‘zini ana shu normalarga munosib tuta oladigan kishilar axloqiy tarbiyalangan hisoblanadi. Axloqiy tarbiyalangan kishida barqaror ma’naviy motivlar shakllangan bo‘ladi. Bu motivlar esa o‘sha kishini jamiyatda munosib xulq-atvorga rag‘batlantiradi. Yosh avlodni jamiyatga, mehnatga, o‘ziga munosabatni ochib beruvchi ma’naviy fazilatlarga muvofiq ravishda tarbiyalash tarbiyalanuvchi shaxsni, axloqiy tarbiyaning pedagogik va psixologik asoslarini chuqur bilishni talab qiladigan murakkab jarayondir. Axloqiy bilimlarni ongli ravishda o‘zlashtirib olishgina bolalarga atrofdagi kishilar xatti-harakatidagi qaysi jihatlar yaxshi-yu, qaysilari yomon ekanligini anglab olishga yordam beradi. Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida ma’naviy-axloqiy tarbiyani tashkil etish ijtimoiy tarbiyaning muvaffaqiyatini ta’minlovchi eng muhim omil sanaladi. Ma’naviy-axloqiy ta’lim va tarbiya o‘zaro bog‘liqlik, uzviylik, aloqadorlik hamda dialektik xarakterga ega bo‘lib, shaxs ma’naviy-axloqiy kamolotini shakllantirish asosi hisoblanadi. Ma’naviy-axloqiy ta’lim bolalarga ma’naviy-axloqiy munosabatlar mohiyati to‘g‘risida tizimlangan bilimlarni berish, ularda ma’naviy-axloqiy bilimlarni egallashga bo‘lgan ehtiyojni yuzaga keltirish ma’naviy-axloqiy ongini shakllantirish jarayoni bo‘lib, izchil, uzluksiz, tizimli tarzda tashkil etilishi lozim.

Qadimgi faylasuflar-u, donishmandlar ijodida odob-axloq malasalari markaziy o‘rinni egallab kelgan. Ular axloq-odobni jamiyatning «poydevori» deganlar. Shuning uchun jamiyatning har bir a’zosining xulqi-odobiga alohida e’tibor bilan qaraladi. Ma’naviy- axloqiy bilimlarni ongli ravishda o`zlashtirib olishgina o’quvchilarga atrofdagi kishilar xatti-harakatidagi qaysi jihatlar yaxshi-yu, qaysilari yomon ekanligini anglab olishga yordam beradi.

Axloqiy tushunchalarning turli yosh davrlarida shakllanish darajasi turlichadir.

Jumladan:

1. Axloqiy onglilik,

2. Axloqiy qadriyatlar,

3. Axloqiy his-tuyg’ular. Axloq ijtimoiy ong shakllanishidan biri bo`lib, muayyan jamiyatda yashovchi kishilar amal qilishi zarur bo`lgan ma’lum xatti-harakat qoidalari yig’indisidir.

Axloq odamlarning birbiriga. jamiyatga, davlatga, xalq mulkiga, oilaga munosabatini muayyan tartibga soladigan xattiharakat qoidalari tizimida namoyon bo’ladi.ahloq- kishining ichki olami, e’tiqodi, fazilatlari sifatida mavjud bo’lsa, odob-shaxsning ko`zga tashlanadigan mulozamati, xulq-atvori, muomalamunosabatlarida namoyon bo’ladi.

Maktabgacha pedagogika yosh avlodni ma’naviy - axloqiy rivojlanishida tarbiya va tarbiyani muhim omil deb hisoblaydi. Pedagogika va ruhiyatga oid tadqiqotlar natijalarining ko`rsatishicha, maktabgacha tarbiya davri bolaning ma’naviy shakllanashida eng muhim boshqichidir. Shu davrda ma’lum maqsadga yo’naltirilgan tarbiya-tarbiya ta’sirida shaxsning axloqiy sifatlari shakllana boshlaydi. 6-7 yoshda ijobiy xulq normalarining ancha barqaror shakli yuzaga keladi. Bola atrofdagilar bilan bo’ladigan munosabatlarida egallab olgan axloq normalariga asoslangan holda ish tutadigan bo`lib qoladi. Shuning uchun bolalarga ilk yoshdan boshlab ma’naviy- axloqiy tarbiya berib borish muhimdir. Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida maktabgacha yoshdagi bolalarni ma’naviy- axloqiy jihatdan tarbiyalash vazifasi va mazmuni bolaning ma’naviy dunyosini, uning ongini, axloqiy hislarini, shaxsiy sifatlarini tarbiyalash va rivojlantirishni taqozo etadi.

Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida ma’naviy- axloqiy tarbiya vazifalari quyidagilar:

1. Bolalarda axloqiy his-tuyg’ular, tasavvurlar va xatti-harakatlarni tarbiyalash.

2. Xulq madaniyati va ijobiy munosabatlarni tarbiyalash.

3. Bolalarda axloqiy his-tuyg'ularni tarbiyalash.

4. Xulqdagi salbiy sifatlarni barham toptirish.

Ma'naviy- axloqiy tarbiya maktabgacha ta'lim tashkilotlarida turli xil vositalar yordamida amalga oshiriladi. Birinchi galda bolalarni har xil faoliyatlar vositasida kattalar mehnati bilan tanishtirish, mashg'ulotlarda va mashg'ulotlardan tashqari vaqtlarda amalga oshirish. Turli xil bayramlar, ijtimoiy hayot voqealari, bolalar adabiyoti, musiqa, o`yin, ommaviy axborot vositalari – oynai jahon, radio va boshqalar bolalarning ma'naviy- axloqiy tarbyasiga katta ta'sir ko`rsatadi. Kichik yoshli bolalar axloqiy tasavvur va bilimlarni faqat o`yin mashg'ulotlarida yaxshi o`zlashtirib oladilar. Bolalar tomonidan o`zlashtirib olingan tasavvurlarni ular ongli ravishda tushunib yetishlari dastlab mashg'ulotlarda, keyinchalik o`yin, mehnat jarayonlarida, sayrda, mustaqil faoliyatlar orqali amalga oshiriladi.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida ma'naviy- axloqiy tarbiyaning asosiy tamoyillari quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

- g‘oyaviy va tarbiya ishining ma'lum maqsadga qaratilganligi;

- ta'lim-tarbiya ishiga bola shaxsini xurmat kilgan xolda yondashish;

- axloqiy tarbiya ishini hayot va zamon bilan birga olib borish;

- bolalarning faolligi;

- oila va MTTlarining tarbiyaviy ta'sirining birligi;

- bola shaxsidagi ijobiy sifatlarga suyanish;

- bola shaxsini har tomonlama rivojlanishini ko‘zda tutish.

Ma'naviy- axloqiy tarbiya printsiplarini pedagogik shart-sharoit bilan qo'shib amaga oshirish bolaning axloqiy rivojlanishiga samarali ta'sir etadi. Maktabgacha yoshdagi bolalarga ma'naviy- axloqiy tarbiya berishda har xil metod va usullarni qo'llash muhim ahamiyatga egadir.

Ma'naviy- axloqiy tarbiya metodlari quyidagi guruhlarga bo'linadi:

1-guruh. Axloqiy ongni, axloqiy tasavvur va bilimlarni, ularni bajarish xoxishini shakllantirishga qaratilgan metodlar.

2-guruh. Madaniy xulq-atvor, ijobiy munosabatlarni shakllantirishga qaratilgan metodlar.

3-guruh. Axloqiy his tuyg'ular va munosabatlarni rag'batlantirishga tilgan yordamchi metodlar.

Yuqorida keltirilgan barch metodlar orqali bolalarga axloqiy norma va qoidalar, ijtimoiy hayot voqealari o'rgatiladi. Ularda axloqiy tasavvur va tushunchalar shakllantiriladi. Bu guruh metodlariga qo`yiladigan asosiy talablar asosan; bolalarning yaxshilik, yomonlik to`g`risidagi tasavvurlarini e'tiborga olish; axloqiy xulq-atvor no'rmalarini muhokama qilish uchun maxsus yaratilgan vaziyatda bolalarning o`zlarini faol qatnashtirish; har bir bolaning his-tuyg'usiga ehtiyotlik bilan munosabatda bo`lish.Bolani noo'rin tadqid qilish, uning ustidan kulish, unga nisbatan e'tiborsizlik qilish qa'tiyan man qilinadi. Hamma metodlardan izchillik bilan kompleks ravishda foydalaniladi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. “Maktabgacha ta'lim- tarbiya to'g'risida“gi Qonun,.-T.;O'zbekiston. 2020 y.
2. F.Qodirova, Sh.Toshpo'latova, M.A'zamova. “Maktabgacha pedagogika”. - T.,”Ma'naviyat”.2013
3. Yusupova P. Maktabgacha tarbiya pedagogika.T.; O'qituvchi, 1993.
4. Xasanboeva O.U. va boshqa. Maktabgacha ta'lim pedagogika .T.; Ilm ziyo. 2006.
5. Sh.Sodiqova “Maktabgacha pedagogika”. ”Tafakkur sarchashmalari” T.: 2013 y.

6. N.M.Kayumova “Maktabgacha pedagogika”. “TDPU” nashiroti T.; 2013 y
7. Volotina L.R. Doshkol’naya pedagogika M. Lavirint. 2005y.

BOSHLANG‘ICH SINFLARDA KO‘P XONALI SONLARNI O‘QITISHNING ILMIY-METODIK ASOSLARI

Qo‘chqorova Maftuna Ulug‘bek qizi, Nizomiy nomidagi O‘zbekiston milliy pedagogika universiteti talabasi.
Ilmiy rahbar: p.f.b.f.d. (PhD), dotsenti, Toshpulatova Durdona Komiljon qizi

Annotatsiya:
Ushbu maqolada boshlang‘ich sinflarda ko‘p xonali sonlarni o‘qitish jarayonining ilmiy-metodik asoslari yoritilgan. Unda o‘quvchilarda matematik tushunchalarni shakllantirish, ko‘p xonali sonlar ustida amallar bajarish malakasini rivojlantirish, dars jarayonida zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo‘llashning ahamiyati tahlil qilinadi. Maqolada shuningdek, dars samaradorligini oshirish uchun metodik tavsiyalar berilgan.

Kalit so‘zlar: Boshlang‘ich ta’lim, matematika, ko‘p xonali sonlar, metodika, ta’lim texnologiyasi, didaktika, o‘quvchi faolligi.

Boshlang‘ich ta’lim tizimida matematika fanining o‘rni beqiyosdir. Ayniqsa, ko‘p xonali sonlarni o‘rgatish jarayoni o‘quvchilarning matematik tafakkurini, mantiqiy fikrlash qobiliyatini va amaliy faoliyatini shakllantirishda muhim ahamiyatga ega. Boshlang‘ich sinf o‘quvchisi uchun sonlarning mazmunini, ularning o‘zaro bog‘liqligini tushunish matematik tafakkurning poydevorini yaratadi. Shu bois bu bosqichda o‘qituvchi faqat sonlarni o‘qituvchi emas, balki o‘quvchilarning fikrlashini shakllantiruvchi shaxs sifatida namoyon bo‘ladi.Ko‘p xonali sonlarni o‘qitishning ilmiy asosi arifmetika, mantiq, didaktika va psixologiya fanlarining kesishgan nuqtasida joylashgan. Bolalar sonlar to‘g‘risidagi tasavvurlarini dastlab bir xonali va ikki xonali sonlardan boshlaydilar, keyinchalik bu bilimlar tizimli ravishda kengaytirilib, ko‘p xonali sonlar tushunchasiga olib keladi. Bu jarayonda Vigotskiy, Piaje, Galperin kabi olimlarning psixologik nazariyalari muhim ahamiyat kasb etadi. Ularning fikricha, bola sonlarni tushunish jarayonida konkret predmetli faoliyatdan abstrakt tafakkur bosqichiga o‘tadi.Ko‘p xonali sonlarni o‘qitishda metodik yondashuvlar turlicha bo‘lishi mumkin. Eng samarali usullar: ko‘rsatmalilik tamoyili asosida o‘qitish, bosqichma-bosqich o‘rgatish, amaliy mashg‘ulotlar orqali mustahkamlash va muammoli vaziyat yaratishdir. Dars jarayonida zamonaviy interfaol metodlar – “Aqliy hujum”, “Klaster”, “Insert”, “Bumerang” kabi texnologiyalar qo‘llanilsa, o‘quvchilarning bilimlarni o‘zlashtirish darajasi yuqori bo‘ladi.Dars samaradorligi o‘quvchining faol ishtiroki, o‘qituvchining metodik mahorati, o‘quv vositalaridan foydalanish va baholash tizimining aniq bo‘lishiga bog‘liq. Masalan, “1000 ichida sonlarni o‘rganish” mavzusida o‘quvchilarga sonlarning o‘rni, raqamlarning qiymati, sonlarni taqqoslash va yozish amaliy mashqlar orqali o‘rgatiladi. Bu jarayonda ko‘rgazmalilik tamoyili asosiy didaktik vosita sifatida xizmat qiladi.

Bugungi raqamli davrda boshlang‘ich ta’lim jarayonida axborot texnologiyalarining o‘rni beqiyosdir. Elektron doskalar, interaktiv testlar, raqamli o‘yinlar o‘quvchilarda matematik qiziqishni oshiradi. Masalan, “Matematika olami”, “EduPage”, “Wordwall” kabi platformalarda yaratilgan interaktiv mashqlar orqali ko‘p xonali sonlarni o‘rganish jarayoni yanada qiziqarli va samarali kechadi.

1. Har bir yangi son birliklarini ko‘rgazmali vositalar orqali kiritish.
2. O‘quvchilarni juftlik va guruhlar shaklida ishlashga o‘rgatish.
3. Har bir mavzudan keyin qisqa refleksiya o‘tkazish.
4. O‘yin texnologiyalaridan keng foydalanish.
5. Dars davomida motivatsiya va ijobiy muhitni ta’minlash.

Ko‘p xonali sonlarni o‘qitish boshlang‘ich ta’lim tizimida matematik savodxonlikni shakllantirishning muhim bosqichidir. Bu jarayonni samarali tashkil etish uchun o‘qituvchi didaktik va psixologik asoslarni chuqur bilishi, zamonaviy metodlardan samarali foydalana olishi

zarur. Ko‘p xonali sonlarni o‘rganish o‘quvchilarda mantiqiy fikrlash, aniqlik, tartiblilik, mehnatsevarlik kabi sifatlarni tarbiyalashda muhim ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

6. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, 11.09.2023 yildagi PF-158-son “O‘zbekiston — 2030” strategiyasi to‘g‘risida. https://lex.uz/docs/-6600413
7. 2022 -2026 yillarga mo‘ljallangan yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi. https://president.uz/oz/pages/view/strategy?menu_id=144
8. Sh.Mirziyoyev Erkin va farovon, demokratik O‘zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. Toshkent –“O‘zbekiston” -2016.56 b.
9. Sh.Mirziyoyev Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. Toshkent –“O‘zbekiston” -2016.488 b.
10. Sh.Mirziyoyev Qonun ustuvorligi va inson manfaatlari ta’minlash-yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi. Toshkent –“O‘zbekiston” -2016.488.
11. O`zbekiston Respublikasining “Ta’lim to`g`risidagi qonun”//,23.09.2020 yildagi O‘RQ-637-son, https://lex.uz/docs/-5013007? ONDATE=24.09.2020
O‘zbekiston Respublikasi Preridentining Farmoni, 11.05.2022 yildagi PF-134-son 2022-2026-yillarda maktab ta’limini rivojlantirish bo‘yicha milliy dasturni tasdiqlash to‘g‘risida Toshkent sh., 2022-yil 11-may, PF-134-son.

12. Abdullayeva B.S., N.A.Xamedova M. Xusanovalarning “Boshlang`ich sinf matematika darslarida pedagogik texnologiyalardan foydalanish metodikasi” (Toshkent 2010, 135 bet ) uslubiy qo`llanma
13. Abdullayeva B.S., Sadikova A.V., Toshpo’latova M.I., Boshlang’ich sinflarda matematikadan sinfdan tashqari ishlarni tashkil etish. Pedagogika oliy ta’lim muassalarining 5111700-«Boshlang‘ich ta’lim va tarbiyaviy ish» bakalavr yo‘nalishi talabalari uchun mo’ljallangan o’quv-metodik qo’llanma -T.: OOO «Jahon - Print», 2011.
14. Abdullayeva B.S., Sadikova A.V., Toshpo‘latova M.,Jabborova Y. 1-sinf o`quvchilari uchun ilg`or pedagogik va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini ta’lim jarayoniga joriy etish boyicha metodik qo’llanma -”O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi” Davlat ilmiy nashriyoti.

OLIY O’QUV YURTLARIDA JISMONIY TARBIYA VA JISMONIY MADANIYATNI O‘RGATISHNING AHAMIYATI

Raxmatov Davlat Toyirovich
Jahon iqtisodiyoti va Diplamatiya universiteti v.b.dotsenti

Annotatsiya: Mazkur maqolada oliy ta’lim muassasalarida jismoniy tarbiya va jismoniy madaniyatni o‘rgatishning ahamiyati tahlil qilinadi. Jismoniy tarbiya yoshlarning jismoniy rivojlanishi, ularning sog‘lom turmush tarziga intilishlari hamda jamiyatda faol ishtirok etishlarida muhim rol o‘ynashi yoritiladi. Jismoniy madaniyat orqali esa shaxsning ma'naviy va axloqiy jihatlari takomillashadi. Ushbu maqolada jismoniy tarbiya va madaniyatning o‘quv jarayonidagi o‘rni hamda uni rivojlantirishning zarurligi muhokama qilinadi.

Kalit so‘zlar: Jismoniy tarbiya, jismoniy madaniyat, sog‘lom turmush tarzi, oliy ta’lim, yoshlar tarbiyasi, sog‘liqni saqlash, ma'naviyat.

Annotation: This article analyzes the importance of teaching physical education and Physical Culture in higher education institutions. Physical education is highlighted as an important role in the physical development of young people, their desire for a healthy lifestyle and their active participation in society. And through physical culture, the spiritual and moral aspects of the individual are perfected. This article discusses the role of physical education and culture in the educational process and the need for its development.

Keywords: Physical Education, Physical Culture, healthy lifestyle, higher education, youth education, health, spirituality.

Mamlakatimizda har tomonlama raqobatbardosh kadrlarni tayyorlash tizimini rivojlantirish, xususan bo‘lajak mutaxassislarning jismoniy tarbiyasi va ularning salomatligini mustahkamlash muhim vazifalardan hisoblanadi. Oliy ta’lim muassasalarida “Jismoniy tarbiya va sport” fanini o‘qitish sifatini yaxshilash hamda talabalarda sog‘lom turmush madaniyatini shakllantirish muammosini faqat professor-o‘qituvchilarning umumiy say-harakatlari bilangina qadriyat sifatida shakllantirish mumkin. So‘nggi yillardagi tadqiqotlar shuni ko‘rsatdiki, ko‘pchilik o‘qituvchilar jismoniy tarbiyaning muhimligini salomatlikni mustahkamlash va jismoniy kuchni tiklash vositasi deb bilishadi, ammo shuni ta’kidlash kerakki, barcha oliy ta’lim muassasalari jismoniy tarbiya fani o‘qituvchilari jismoniy va sport mashg‘ulotlarini sifatli va maqsadli tashkil etish va o‘tkazishga tayyor emaslar, ayniqsa, jismoniy tarbiya va sport vositalaridan foydalanish bo‘yicha bilim va ko‘nikmalarning yetarli emasligi kuzatilmoqda.

Jismoniy tarbiya va sog‘lom turmush tarsi - Oliy ta’lim tizimida jismoniy tarbiya fanining o‘rganilishi talabalarning sog‘lig‘ini mustahkamlashga, ularni sport bilan shug‘ullanishga jalb etishga yo‘naltirilgan. Jismoniy mashg‘ulotlar insonning umumiy jismoniy holatini yaxshilab, kasalliklarga chidamliligini oshiradi. Talabalar sport bilan muntazam shug‘ullanish orqali sog‘lom turmush tarziga o‘rganib boradi, bu esa kelajakdagi kasbiy faoliyatlarida ham muhim ahamiyat kasb etadi. Bundan tashqari, sog‘lom turmush tarzi insonning aqliy va ruhiy holatiga ham ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Jismoniy madaniyat va ma’naviy shakllanish - jismoniy madaniyat faqatgina jismoniy mashqlar bilan chegaralanib qolmaydi, balki insonning ma’naviy jihatlarini ham rivojlantiradi. Bu madaniyat orqali talabalar o‘z tanasi va salomatligi uchun mas’uliyatni his qilishni o‘rganadilar. Jismoniy madaniyat, shuningdek, talabalarda o‘z-o‘zini boshqarish, intizom va sabr-toqat kabi fazilatlarni shakllantiradi. Bu esa ularni nafaqat sportda, balki kundalik hayotda ham muvaffaqiyatli bo‘lishiga yordam beradi.

Talaba-yoshlarning jismoniy tarbiyasini yuksaltirish va ularda sog‘lom turmush madaniyatini tarkib toptirish olimlar tomonidan alohida tadqiq etilgan bo‘lsada, zamonaviy oliy ta’lim tizimida bo‘lajak mutaxassislarining jismoniy tarbiya qadriyatlarini shakllantirish masalasi yetarlicha o‘rganilmagan.

Tahlil va natijalar. Ma’lumki, oliy ta’lim muassasasida harakat normasining mazmuni va tegishli hajmi talabalarning jismoniy qobiliyatiga, organizmning funksional holatiga, aqliy faolligiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Jismoniy mashqlar talabalar salomatligini mustahkamlaydi va bilvosita ularning o‘quv faoliyatiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Faol harakat nafas olish tizimining funksional holatiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Shu bilan birga haddan tashqari faollik va harakatchanlik talabalar tomonidan bilimlarni yaxshi o‘zlashtirish darajasiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Hozirgi vaqtda oddiy faoliyat va aqliy faoliyatning kombinatsiyasini talab qiladigan ko‘plab kasblar mavjud. Ish past faollik rejimida amalga oshiriladi, bu esa harakatsizlikni keltirib chiqaradi. Harakatsizlik moddalar almashinuvining buzilishiga olib keladi. Organizmda moddalar almashinuvi jarayonining buzilishi va harakatsizlikka qarshi kurashning nisbatan samarali vositasi jismoniy tarbiya va sportdir. Oliy ta’lim muassasalari bitiruvchilari organizm faoliyati buzilishining nomaqbul va salbiy ko‘rinishlariga qarshilik ko‘rsata olishlari uchun ta’lim davrida jismoniy tarbiya va sportdan sifatli foydalanish qobiliyatini mustahkamlash zarur.

Yuqorida aytilganlarning barchasini umumlashtirib, quyidagi xulosalar chiqarish mumkin:

¬ salomatlik masalasi va salomatlikni mustahkamlashda jismoniy tarbiya vositalaridan unumli foydalanish uzoq vaqtdan beri dolzarb masalalar sifatida qaralib kelinmoqda;

¬ hozirgi vaqtda jismoniy mashqlar, sport mashg‘ulotlarining organizmga ta’siri, talabalarning ahvoli to‘g‘risidagi masala yetarli darajada va har tomonlama o‘rganilmagan;

¬ oliy ta’lim muassasalarida jismoniy tarbiya jarayoniga katta e’tibor berilmoqda. Lekin asosan bu sohadagi barcha tadbirlar talabalarning kasbiy tayyorgarlik darajasini oshirishga qaratilgan;

¬ oliy ta’lim muassasalarini isloh qilish sharoitida jismoniy tarbiya tizimini modernizatsiyalash zarurati aniq talab hisoblanadi.

Oliy ta’limda ushbu maqsadlarga erishish uchun jismoniy tarbiya kursida tarbiyaviy, kognitiv, rivojlantiruvchi va sog‘lom xarakterli vazifalarni hal qilish kerak.

Oliy ta’lim muassasalarida ta’lim va tarbiya jarayoni, talabalarning bilim faoliyati va kasbiy tayyorgarligiga tizimli yondashish asoslanadi, ular bilan axloqiy va jismoniy, mehnat va go‘zallik, ijtimoiy-siyosiy kabi turli tarbiyani shakllantirishga xizmat qiladi. Hozirgi vaqtda ta’lim ob’ektiv voqelik, insoniyat madaniyati, tarixi va sivilizatsiyasining eng muhim qismi bo‘lib qolmoqda. Ta’lim muassasasida jismoniy tarbiya yosh mutaxassisning shaxsiyati va madaniyatini tarbiyalashni ta’minlaydigan pedagogik jarayonning ajralmas elementi hisoblanadi. Oliy ta’lim muassasasida jismoniy tarbiya jarayonida qo’llaniladigan vositalarning asosiy qismini jismoniy mashqlar tashkil etadi. Faqat jismoniy mashqlar uch guruh jismoniy tarbiya vazifalarini bajarishga imkon beradi. Jismoniy tarbiyaning qolgan barcha vositalari jismoniy mashqlarni bajarish natijasida yuzaga keladigan mashg‘ulotlar samaradorligini oshirishga yordam beradi. Shuning uchun o‘qituvchi jismoniy tarbiya mashg‘ulotlarida umumiy, tabiiy va gigiyenik omillar bilan jismoniy mashqlardan unumli foydalanishi zarur.

Jismoniy tarbiya va madaniyatni rivojlantirish davlat va jamiyatning asosiy vazifalaridan biri bo‘lib, bu borada oliy ta’lim muassasalari yetakchi rol o‘ynashi lozim. Xulosa qilib aytish mumkinki, oliy ta’lim muassasalarida jismoniy tarbiya va jismoniy madaniyatning o‘rni beqiyosdir. Ushbu fanlar nafaqat yoshlarning jismoniy rivojlanishiga, balki ularning psixologik va ma'naviy jihatdan yetuk bo‘lishiga xizmat qiladi. Jismoniy tarbiya va madaniyat orqali yoshlar o‘z sog‘ligini mustahkamlaydi, jamoada birlashib, ijtimoiy hayotda faol ishtirok etadi. Shu boisdan oliy ta’lim muassasalari bu jarayonni yanada kuchaytirishi va takomillashtirishi muhim ahamiyatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO`YXATI:

1. Xo‘jayev P. Meliyev M., Yunusova D.S. Jismoniy madaniyat tarixi va sportni boshqarish-T., 2016 y.
2. Salamov R.S., Aripov Yu.Yu. Maktab yoshidagi bolalar jismoniy tarbiyasi uslubiyati asoslari. T. «Moliya». 2011
3. Salomov R.S. Sport mashg’ulotning nazariy asoslari.
4.Усмонов Ш. Х., Самадов С. С., Фармонов А. Ч. Физкультурноспортивные интересы и мотивационные установки студентов //Вопросы науки и образования. – 2021. – Т. 4. – С. 129.
5. Samadov S. S., Mirkhon K. AGE CHARACTERISTICS OF PRESCHOOL CHILDREN'S DEVELOPMENT AND PHYSICAL EDUCATION ACTIVITIES //Academia Science Repository. – 2023. – Т. 4. – №. 04. – С. 212-216.

THE SIGNIFICANCE OF NATIVE LANGUAGE INSTRUCTION IN THE FORMATION OF ELEMENTS OF A SCIENTIFIC WORLDVIEW AMONG STUDENT YOUTH

Rasulova Sanobar National Pedagogical University of Uzbekistan named after Nizami
Lecturer of the Department of Native Language
and Methods of Teaching in Primary Education

Abstract: This article examines the key role of native language instruction in the process of establishing a scientific worldview among students. It analyzes how a profound mastery of the native language contributes to the development of cognitive abilities, critical and conceptual thinking, as well as the formation of a linguistic personality capable of effective scientific cognition and communication. It is emphasized that the native language serves not only as a means of communication but also as a crucial instrument for acquiring knowledge and shaping a systemic view of the world.

Keywords and terms: native language, scientific worldview, student youth, cognitive skills, critical thinking, conceptual thinking, linguistic personality, educational process, cognitive activity, personality formation.

In the contemporary educational landscape of higher education, one of the priority tasks is the formation of a holistic scientific worldview among student youth. A scientific worldview is a system of generalized views on the objective world and humanity's place within it, on people's attitudes towards the surrounding reality and themselves, as well as the beliefs, ideals, and principles of cognition and activity conditioned by these views. Traditionally, the emphasis in forming a scientific worldview is placed on the study of natural sciences and specialized disciplines; however, the role of humanities, and particularly the profound study of the native language, is often underestimated. Meanwhile, it is the native language that lays the foundation for the development of thinking, without which the assimilation and creation of scientific knowledge are impossible.

Native Language as the Foundation of Cognitive Development

The native language is the primary instrument for cognizing the world and oneself. With its help, students learn not only to name objects and phenomena but also to express their opinions, and to form and articulate thoughts. As K.D. Ushinsky noted, "the native word is precisely that spiritual garment in which all knowledge must be clothed to become the true property of human consciousness." It is through mastering the richness of the native language – its vocabulary, grammar, and stylistic possibilities – that such crucial cognitive skills as analysis, synthesis, generalization, classification, and abstraction are developed. These skills are fundamental for the successful mastery of any scientific discipline and the formation of the capacity for independent scientific inquiry.

Formation of a Conceptual Apparatus through the Native Language

Scientific thinking operates with concepts and categories that are expressed and consolidated in language. A deep knowledge of the native language, an understanding of word semantics, their etymology, polysemy, and systemic connections, allows students to accurately perceive, comprehend, and use scientific terminology. The ability to clearly formulate definitions, identify the essential characteristics of concepts, and construct logical classifications directly depends on the level of linguistic competence. The native language provides the very "building material" for forming the conceptual apparatus necessary for scientific cognition and description of reality.

Development of Critical Thinking and Speech Culture

Native language instruction is inextricably linked with the development of critical thinking. Analyzing texts of various styles and genres, including scientific articles and monographs, teaches students to identify the main idea, find arguments, assess the reliability of information, and see logical connections and possible contradictions. Developing the ability to express one's thoughts competently, accurately, and logically in oral and written form, to conduct scientific discussions, and to argumentatively defend one's point of view – all these are integral parts of scientific activity and are formed on a solid foundation of native language proficiency. A high speech culture becomes an indicator of an individual's overall culture of thinking.

Native Language and Access to Cultural and Scientific Heritage

The native language is the key to understanding the cultural and scientific heritage of one's own people and humanity as a whole. Through language, students are introduced to accumulated knowledge, ideas, and values that form the basis of a scientific worldview. Studying the history of the language, its evolution, works of classical literature, and scientific treatises in the native language broadens horizons, forms historical consciousness and a sense of continuity, which is important for the conscious choice of worldview positions.

Conclusion

Thus, native language instruction plays a fundamental role in the formation of elements of a scientific worldview among student youth. It not only ensures the development of necessary

cognitive and communicative skills but also lays the foundation for the formation of conceptual thinking, the ability for critical analysis, and the assimilation of a complex system of scientific knowledge. A profound and comprehensive command of the native language is a necessary condition for the development of a student's linguistic personality as a future scientist, researcher, and highly qualified specialist capable of creative thinking and effective professional activity in the modern world. Strengthening attention to the quality of native language teaching in higher education is a strategically important task for enhancing the overall intellectual potential of society.

1.Абдураҳмонов, А. (2002). Саодатга элтувчи билим. Моваройуннаҳр.
2.Ломакович, И. А., & Максимов, А. И. (2012). Русская речь: нормы, ошибки, исправления. Изд-во СПбГУ.
3.Муҳаммедов, И., & Тўрақулов, Х. А. (2004). Замонавий педагогик тадқиқотларнинг илмий-назарий асослари. Фан.
4.Нурманов, А. Т., Королева, С. Б., Саъдуллаев, Д. С., & Тураходжаева, Ю. В. (2022). Методика преподавания русского языка. Издательство «ZEBO PRINT».
5.Рахматуллаева, Л. И. (2007). Методика преподавания родного языка. (Tashkent, publisher not specified in source data).
6.Тўрақулов, Х. А. (2006). Илмий ижодиёт методологияси. Фан.
7.Улухужаев, Н. З. (2019). Практикум по методике преподавания родного языка. (Namangan, publisher not specified in source data).
8.Улухужаев, Н. З. (2023). Методика преподавания родного языка и читательской грамотности (Практикум). (Namangan, publisher not specified in source data).
10.Ушинский, К. Д. (1948–1952). Собрание сочинений. Изд-во АПН РСФСР. Фалсафа: қомусий луғат. (2004). Шарқ.

GEOMETRIK MATERIALLARNI O‘RGATISH METODIKASINI VEEN DIOGRAMMASI METODI ASOSIDA O‘QITISH”NING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Saydaliyeva M.L- Nizomiy nomidagi O’zbekiston milliy pedagogika universiteti o’qtuvchisi.

Annotatsiya: Ushbu bitiruv malakaviy ishida “Geometrik materiallarni o‘rgatish metodikasini Veen diogrammasi metodi asosida o’qitish takomillashtirildi. Bitiruv ishini 1-bobida mavzuni nazariy asoslari va bu metodni tavsifi, Matematika va uni o‘qitish metodikasi fani sillabusi keltirilgan, 2-bobida esa mavzuni Veen diogrammasi asosida ma’ruza mashg’ulotlari, bu texnologiyaga asoslangan amaliy mashg‘ulot loyihasi mustaqil ishini tashkil etish imkoniyatlariga doir ma’lumotlar keltirilgan.

Аннотация: В данной дипломной работе усовершенствовано «Преподавание методики преподавания геометрического материала на основе метода диаграмм Веена». В главе 1 дипломной работы содержатся теоретические основы предмета и описание этого метода, программа математики и методика ее преподавания, а в главе 2 даются сведения о возможности организации самостоятельной работы по теме на основе диаграммы Веена, практического учебного проекта на основе этой технологии.

Annotation: In this graduation thesis, "Teaching the methodology of teaching geometric materials based on the Veen diagram method has been improved. Chapter 1 of the graduation thesis contains the theoretical foundations of the subject and description of this method, the syllabus of Mathematics and its teaching methodology, and chapter 2 provides information on the possibility of organizing independent work on the topic based on the Veen diagram, practical training project based on this technology.

Kalit so‘zlar: Diogramma, pedagogik, sinas, shakillantirish, nazariy, rivojlantirish.

Veen diagrammasi metodi — bu ta’limda, ayniqsa matematika, mantiq, tilshunoslik va tabiiy fanlarni o‘qitishda qo‘llaniladigan grafik va vizual metod bo‘lib, u o‘quvchilarga to‘plamlar orasidagi munosabatlarni ko‘rsatish, taqqoslash, umumlashtirish va farqlash ko‘nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi.

Bu metod ingliz matematigi Eyler Venn tomonidan ishlab chiqilgan. Shuning uchun bu diagramma ba’zida Venn diagrammasi deb ham yuritiladi.

Bu metod nafaqat fanlarni tushunishga, balki hayotiy qarorlar qabul qilishda, fikrlarni tahlil qilishda, savol-javobda muvaffaqiyatga erishishda ham muhim ahamiyatga ega.

Talabalarning bilim, ko’nikma va malakalarini nazorat qilish, baholash tashhislashning zaruriy tarkibiy qismlari sanaladi.

Pedagoglarni fikrlaricha baho: Baho pedagog uchun o‘qishni rag‘batlantirish, ijobiy o‘quv natijalarini shakllantirish, shaxsga ta‘sir etishning asosiy vositasi bo‘lib hisoblanadi. Baholash faqatgina o‘zlashtirish darajasini aniqlash emas, balki pedagog uchun o‘qishni rag‘batlantirish, ijobiy o‘quv motivlarini shakllantirish, shaxsga ta’sir etishning yagona vositasi bo‘lib hisoblanadi.

O‘qituvchi talabalar bilimini sinash va baholash orqali:

1.Talabalar fan bo‘yicha nimalarni bilishi, qanday savollarni chuqurroq o‘rganishi zarurligi, zaif jihatlari aniqlanadi;

2.Nimalarni, qanday savol, masalalarni o‘zlashtirgani haqida axborotga ega bo‘ladi;

3. Ota-onalar farzandlarining muvafaqqiyatlari haqida axborot olishadi;

4. O‘qituvchi va o‘quv ishlar bo‘yicha dekan muovini tomonidan talabalar bilimini baholash orqali ularni kursdan kursga ko‘chirish haqida qaror qabul qilinadi.

Talabalar bilimini nazorat qilish va ularni tanqidiy fikrlash orqali baholashning asosiy tamoyillari:

- barcha talabalarni jalb etish;
- dastur materiallarini to‘la qamrab olish;
- talabalarga tanqidiy fikrlab oshkora yondashish;
- talabalar bilimini adolatli baholash;
- muntazam tarzda nazorat va baholashni amalga oshirishga rioya qilish, ularni o‘z ustida tinimsiz ishlash, o‘qish, o‘rganishga undaydi.

Tashhislash tizimida baho rag‘batlantirish vositasi sifatida bir qator afzalliklarga ega. Birinchi navbatda, baholovchi fikrlar (ballar) qo‘llanishi mumkin bo‘lgan tashhislash natijalari shaxsning yetuklik darajasini belgilashga ko‘maklashadi, bu esa raqobatli ta’lim sharoitlarini yaratishda muhim omil sanaladi.

Nazorat ta’lim-tarbiya jarayonining ajralmas qismi bo‘lib, kator funksiyalarni bajaradi:

1. Tashhislovchi funksiyasi. Talabalarning xislat, fazilatlari, o‘quv va ijtimoiy faoliyatining turli jihatlari aniqlanadi. Ilmiy asoslangan axborot olinadi. Tashhislashdan maqsad kadrlar tayyolash sifatini boshqarishdir.

2. O‘qituvchi-o‘rgatuvchi funksiyasi. Bu orqali mavzuni talabalar ongiga singdirish talabalarning o‘zlashtirishiga ta’sir ko‘rsatadi, ularning faolligini oshiradi. O‘quv faoliyatini maqsadga muvofiq tashkil qilish, o‘qishga ijodiy munosabatda bo‘lish, ijobiy fazilatlarini namoyon qilish va uni rivojlantirishga undaydi.

3. Tarbiyalovchi funksiyasi. talabalarning salbiy tomonlarini minimallashtirish uchun muhit yaratiladi.

4. Rivojlantiruvchi funksiyasi. Veen diogrammasi metodi orqali mavzuni talabalar ongiga singdirish talabalarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish, ko‘nikma, malakalarini tashhislash orqali o‘zgartirishlar kiritish, dunyoqarashining kengayishi, ijtimoiy tajribasini ortishida o‘z aksini topadi.

O‘quv jarayonida nazorat va hisobga olish funkciyalari. Ta’lim jarayonining muhim tarkbiy qismlaridan biri - nazorat va hisobga olishdir. Bu tushunchalar o’ziga xos mohiyat va

xususiyatlarga ega. O‘qituvchi nazorat va hisobga olishni to‘g‘ri tashkil etsa, ta’lim jarayonining samaradorligi ortadi.

Nazorat (ta’lim jarayonida) ta’lim oluvchining bilim, ko‘nikma va malakalari darajasini aniqlash, o‘lchash va baholash jarayonini anglatadi. Aniqlash va o‘lchash tekshirish deb ham ataladi.

Tekshirish – nazoratning tarkibiy qismi bo‘lib, uning asosiy didaktik vazifasi o‘qituvchi va talabalar o‘rtasida teskari aloqani ta’minlash, pedagog tomonidan o‘quv materialini o‘zlashtirish haqida ob’ektiv axborot olinishi, bilimlardagi kamchilik va nuqsonlarni o‘z vaqtida aniqlashni ta’minlashdir.

Tekshirish tizimidagi birinchi bosqich ta’lim oluvchilarning bilim darajasini oldindan aniqlash hisoblanadi. Odatda, u o‘quv yili boshida talabalar tomonidan avvalgi o‘quv yilida o‘zlashtirilgan bilimlari darajasini aniqlash maqsadida o‘tkaziladi.

Veen diogrammasi, BBB va test topshiriqlar orqali mavzuni talabalar ongiga singdirish, bilimlarni tekshirishning ikkinchi bosqich har bir mavzuni o‘zlashtirish jarayonidagi joriy tekshirishdir. Joriy tekshirish ta’lim oluvchilar tomonidan o‘quv dasturida belgilangan ayrim alohida elementlarni o‘zlashtirish darajasini tashhislash imkonini beradi. Mazkur tekshirishning asosiy vazifasi alohida olingan muayyan vaziyatni o‘rganishdir. Bunday tekshirish shakl va metodlari turlicha bo‘lib, ular o‘quv materiali mazmuni, murakkabligi, talabalarning yoshi va tayyorgarligi, ta’lim bosqichi va maqsadlari, muayyan pedagogik sharoitlarga muvofiq belgilanadi.

Oraliq tekshirish bilim, ko’nikma va malakalarni tekshirishning uchinchi bosqichi sanalib, talabalarning o‘quv materialining muayyan bob yoki bo‘limlari bo‘yicha o‘zlashtirgan bilim, ko‘nikma va malakalari darajasini aniqlash, baholash shakli.

Tizimning to‘rtinchi bosqichi – talabalarning bilim, ko‘nikma va malakalarini yaxlit bo‘lim yoki kursning alohida mavzusi bo‘yicha davriy tekshirish hisoblanadi. Mazkur tekshirishning maqsadi – kursning turli qismlarida o‘rganilgan o‘quv materialining strukturaviy elementlari o‘rtasidagi o‘zaro aloqalarni o‘zlashtirish sifatini tashhislash. Davriy tekshirishning asosiy vazifasi – tizimlashtirish va umumlashtirish.

Veen diogrammasi metodi asosida manqidiy fikrlash orqali mavzuni talabalar ongiga singdirish va tekshirishni tashkil etishda beshinchi bosqich ta’lim oluvchilarning ta’lim jarayonining barcha bosqichlarida egallangan bilim, ko‘nikma va malakalarini yakuniy tekshirish va hisobga olishdir. O‘zlashtirishning yakuniy hisobi har bir semestr va o‘quv yili oxirida o‘tkaziladi.

Tekshirishdan tashqari nazorat o‘z ichiga baholash (jarayon sifatida) va baho (natija sifatida) ham oladi. O‘zlashtirish tabellari, sinf, guruh jurnallari, reyting daftarchalari va shu kabilarda baholar shartli belgilar, kod signallari, xotiralash belgilari va hokazolar baho ko‘rinishida qayd etiladi. Talabaning o‘zlashtirish darajasini baholash uchun nazorat yakunlari (natijalari) asos bo‘ladi.

Hisobga olish ta’limning muayyan davrida talabalar va o’qituvchi faoliyatini umumlashtirish, xulosalash demakdir.

Bu metodlar orqali mavzuni talabalar ongiga singdirish orqali talabalarning o‘zlashtirish natijalarini hisobga olishda quyidagilarga e’tiborni qaratish lozim:

- o’quv dasturi asosida mavzu va bulimni o’rganishda talabalarning bilim, ko’nikma va malakalarini har tomonlama nazorat qilish;
- har bir yakunlangan mavzu bo‘yicha talabalarning faoliyati to‘g‘risida xulosa chiqarish;
- o’rtacha arifmetik ma’lumotlarga tayanibgina talabalarning o‘zlashtirish darajasini baholamaslik;
- talabalarning mavjud bilimlariga aniq, batafsil ma’lumot (tavsif) berish uchun ularning bir necha o‘quv yilidagi statistik o‘zlashtirish ma’lumotlarga asoslanib tahlil etish.

Nazoratning tarbiyaviy ahamiyati shundan iboratki, talabalar tekshirishga tayyor bo‘lish uchun topshiriqlarni o‘z vaqtida tayyorlaydilar, bo’sh vaqtlaridan unumli foydalanishga harakat qiladilar, intizomga o‘rganadilar.

Shuningdek, tekshirish va baholash talabaning o‘z bilimlari va qobiliyatlarini o‘zi mustaqil aniqlashiga ham yordam beradi. O‘zidagi kamchiliklarni ko‘ra olishga va uni tugatish yo‘llarini izlashga ko‘maklashadi. Lekin talabaning bilimini baholashda o‘qituvchi nohaqlikka yo‘l qo‘ysa, talaba bilan o‘qituvchi o‘rtasida ziddiyat kelib chiqadi. Vazifalarining esa haddan ziyod ko‘p bo‘lishi ham talabalarning yuzaki dars tayyorlashiga olib keladi.

Veen diogrammasi metodi orqali mavzuni talabalar ongiga singdirish uchun keng qo‘llaniladigan nazorat metodlaridan og‘zaki nazorat metodlardir. Og‘zaki nazoratning afzalliklariga shaxsiy munosabat, o‘qituvchining talaba bilan jonli muloqoti, uning fikrlarini nutq shaklida ifodalashga mashq qildirish, bilimlarni yanada chuqurroq tekshirish maqsadida pedagog tomonidan qo‘shimcha savollar berish imkoniyatlari kiradi. Bunda talaba bilan jonli muloqot olib boriladi. Talaba o‘z fikrini o‘rtoqlashish, boshqalarning nuqtai nazarini tahlil qilish uchun katta imkoniyatga ega. Pedagog tomonidan qo‘yilgan muommali savolga og‘zaki javob berishga tayyorlanish doimo talabaning faol fikrlashi bilan bog‘langan.

Nazorat savollari testlar talabalar bilimini nazorat qilishning ob'ektiv usuli hisoblanadi, sababi unda o‘qituvchi bilan talaba o‘rtasida vujudga kelgan munosabatlar hech qanday rol o‘ynamaydi va talaba bilimini baholashga ta’sir etmaydi.

Talabalar bilimini sinash va baholashning keyingi paytda keng qo‘llanilayotgan usullaridan biri yozma ish yozishdir.

ADABIYOTLAR RO’YXATI

1. “Maktabgacha ta’lim- tarbiya to’g’risida“gi Qonun,.-T.;O’zbekiston. 2020 y.
2. F.Qodirova, Sh.Toshpo’latova, M.A’zamova. “Maktabgacha pedagogika”. -T.,”Ma’naviyat”.2013
3. Yusupova P. Maktabgacha tarbiya pedagogika.T.; O’qituvchi, 1993.
4. Xasanboeva O.U. va boshqa. Maktabgacha ta’lim pedagogika .T.; Ilm ziyo. 2006.
5. Sh.Sodiqova “Maktabgacha pedagogika”. ”Tafakkur sarchashmalari” T.: 2013 y.
6. N.M.Kayumova “Maktabgacha pedagogika”. “TDPU” nashiroti T.; 2013 y
7. Volotina L.R. Doshkol’naya pedagogika M. Lavirint. 2005y.

OG’ZAKI VA YOZMA HISOBLASHLARGA DOIR MASHG’ULOTLARNI TASHKIL ETISH

Saydaliyeva M.L- Nizomiy Nomidagi O’zbekiston Milliy Pedagogika Universiteti O’qtuvchisi
Nurlanova Zarina Axmad qizi
Nizomiy nomidagi O’zbekiston MPU talabasi

Annotatsiya: Boshlang‘ich maktabda o‘qishni endi boshlayotgan o‘quvchilar bilan ishlash, ularga ta’lim berish va xulq-atvorining rivojlanishiga erishish juda katta mas’uliyat talab etadi. Bunda, pedagogika muhim ahamiyatga ega, chunki u o‘qituvchilarga sinfni tashkil qilish uchun eng yaxshi tajribalar haqida tushuncha beradi. Bu ularga turli xil o‘quvchilar qanday o‘rganishlarini tushunishga imkon beradi, shuning uchun ular o‘z darslarini ushbu ehtiyojlarga moslashtirishlari mumkin. Natijada, bu ularning o‘qitish sifatini oshiradi, chunki u talabalar tomonidan yaxshi qabul qilinadi.

Kalit so‘zlar: Boshlang‘ich ta’lim o‘qituvchilari, pedagogika, sifatli ta’lim, bolalar bilan ishlash, boshlang‘ich sinf, sinf muhiti, pedagogik maslahatlar.

Аннотация: Работа с учащимися, которые только начинают ходить в начальную школу, обучение и развитие поведения требует большой ответственности. В то же время педагогика важна, поскольку дает учителям представление о лучших методах организации занятий. Это позволяет им понять, как учатся разные ученики, чтобы они могли

адаптировать свои уроки к этим потребностям. В результате повышается качество их преподавания, так как оно хорошо воспринимается учащимися.

Ключевые слова: Учителя начальных классов, педагогика, качественное образование, работа с детьми, начальная школа, школьная среда, педагогический совет.

Annotation: Working with students who are just starting to go to primary school, learning and developing behavior requires a lot of responsibility. At the same time, pedagogy is important because it gives teachers an idea of the best methods for organizing classes. This allows them to understand how different students learn so they can tailor their lessons to those needs. As a result, the quality of their teaching is improved, as it is well received by students.

Key words: primary school teachers, pedagogy, quality education, work with children, primary school, school environment, pedagogical council.

Og'zaki hisoblashga doir mashg‘ulotlarning samaradorligi mashqlarning hajmi va mazmunigagina emas, balki ularing berilishi va tekshirilishi, o‘quvchilarning bilimini sinash, og‘zaki va yozma mashqlarning almashtirib turilishiga ham bog‘liqdir.

Og‘zaki hisoblash malakalarining uzluksiz takomlllashib borishi uchun og‘zaki va yozma hisoblash usullarini qo‘llashda to‘g‘ri munosabat o‘rnatish, chunonchi og‘zaki hisoblash qiyin bo‘lgandagina yozma hisoblash zarur.

O‘quvchilarning topshiriqni eshitib qabui qilishlarida o‘qituvchi topshiriqni o‘qib beradi, ular esa yeshitadi. Bunda asosiy kuch xotiraga qaratiladi, bunday mashqlar juda foydaii bo‘lib eshitish xotirasini rivojlantiradi.

Maktab amaliyolida ko‘p ishlatiladigan bu usul shunga olib boradiki, bu ishda hamma o‘quvchi birdek faol ishtirok etmaydi. Shuning uchun, darsda bunday sust ishtirok etadigan o‘quvchiiar sonini yanada kamaytirish maqsadida ko‘rish qobiliyatini rivojlantirishga qaratilgan mashqiar ko‘proq kiritilishi lozim. Lekin bunday mashqiar soni ham meye‘yorida bo‘lishi kerak, chunki o‘quvchilar faqat shu turdagi mashqlarga o‘rganib, boshqa turdagi mashqlarda qiynalishlari mumkin. Bolalarning og‘zaki hisoblash malakalarini har doim tekshirib turish kerak.

10 ichida hisoblashga o`rgatish usullari

Ushbu mavzu ustida ishlashda o’qituvchi oldida turgan asosiy maqsadlar uyidagilardan iborat:

1) o’quvchilarni qo’shish va ayirish amallarining mazmuni bilan tanishtirish;

2) hisoblash usullaridan o`quvchilarning ongli foydalanishlarini ta‘minlash:

a) ―sonni qismlari bo’yicha (bittalab yoki guruhlab) qo`shish va ayirish‖ usuli

b) ikkita sonni yig`indining o`rin almashtirish xossasidan foydalanib qo`shish usuli;

d) sonlarni ayirishda (masalan, 8–5) qo`shishning tegishli holini (8=5+3) bilishdan yoki yig`indi va qo`shiluvchilardan biri bo`yicha ikkinchi qo`shiluvchini topish malakasidan foydalaniladigan holda yig`indi bilan qo`shiluvchilar orasidagi bog`lanishlarni bilishga asoslangan ayirish usuli

3) 10 ichida qo`shish va ayirish ko`nikma malakalarini shakllantirish (yod olishga yetkazish), 10 ichida qo`shish va ayirishni o`rganish ishini o`zaro bog`langan bir nechta bosqichga bo`lish mumkin.

I bosqich. Tayyorgarlik bosqichi:

Qo`shish va ayirish amallarining aniq mazmunini ochish; a+1 ko`rinishdagi qo`shish va ayirish hollari.

Raqamlashni o`rganish jarayonida birinchi o`nlikdagi har bir son o`zidan oldingi songa birni qo`shishdan hosil bo`lishi yoki o`zidan keyingi sondan birni ayirish yo`li bilan hosil bo`lishi bolalar ongiga yetkazilgan edi, bu bolalarga sonlarning qatordagi tartibini o`sish bo`yicha ham o`zlashtirish imkonini beradi.

10 ichida qo`shish va ayirishni o`rganishga bag`ishlangan darsda bolalar olgan bilimlarini umumlashtirish kerak, umumlashtirish asosida a+1 va a-1 ko`rinishdagi hollar uchun jadvallar

tuziladi va bu jadvallarni bolalar tushunib olishlari va xotirada saqlashlari kerak Birinchi darsdanyoq (1–1=0 va 0+1=1) ko`rinishdagi qo`shish va ayirish xollari qaraladi.

II bosqich. a+2, a+3, a+4 ko`rinishdagi hollar uchun hisoblash usullari bilan tanishish.

Bu ko`rinishdagi holatlar uchun taxminan bir xil reja tuzib ishlash mumkin.

1. Yangi materialni o`rganishga tayyorgarlik sifatida sonlarning ikki qo`shiluvchidan iborat tarkibining mos hollari va qo`shish hamda ayirishning o`rganilgan jadval hollari takrorlanadi. a+4 hollariga doir usullarni qarashdan oldin 4 sonining tarkibi a+1, a+2, a+3 hollari takrorlanadi.

2. Mos hisoblash usuli (sonni qismlari bo`yicha qo`shish va ayirish usullari) bilan tanishish.

3. Yangi bilimlarni mustahkamlash va bu bilimlarni har xil vaziyatlarda qo`llash.

4. Qo`shish sonlarining tarkibi va ayirishning mos hollariga to`g`ri keladigan jadval hollarini ongli o`zlashtirish va eslab qolishga doir ishlar.

Hisoblash usullarini mustahkamlash uchun 2 ni qo`shish va ayirish bilan bog`liq bo`lgan misollar va masalalar og`zaki va yozma usulda yechiladi, 2 talab qo`shish va 2 talab ayirishga doir mashqlar bajariladi.

3. Qo`shishning o`rin almashtirish xossasini o`qitish

Qo`shiluvchilarning o`rnini almashtirish usullarini bolalar tushunib olishlari uchun dastlab ularga qo`shishning o`rin almashtirish xossasi mohiyatini ochib berish maqsadga muvofiqdir.

Qo`shishning o`rin almashtirish xossasi bilan bolalarni quyidagicha tanishtirish mumkin. O`quvchilarga masalan, 4 ta yashil va 3 ta qizil uchburchak olish buyuriladi.

O`qituvchi: 3 ta uchburchakni 4 ta uchburchakka qo`shib qo`ying. Uchburchaklar nechta bo`ladi? Buni qanday bildingiz?

O`quvchi: 4 ga 3 qo`shilsa 7 hosil bo`ladi (yozadi: 4+3=7).

O`qituvchi: endi uchburchaklarning ranggiga qarab yana ajrating va 4 ta uchburchakni 3 ta uchburchakka qo`shib qo`ying. Uchburchaklar nechta bo`ladi?

O`quvchi: bu gal ham 7 ta (yozadi 4+3=7).

O`qituvchi: bu misollarni sonlarning qo`shishdagi parametr nomlari bilan aytib bering.

O`quvchi: birinchi qo`shiluvchi 4, ikkinchi qo`shiluvchi 3, yig`indi 7. Birinchi qo`shiluvchi 3 ikkinchi qo`shiluvchi 4 yig`indi 7.

Boshlang‘ich matematika kursida o‘quvchilarda hisoblash ko‘nikmalarini tarkib toptirishga yo‘naltirilgan mashqlar sistemasi ko‘zda tutilgan. Bu mashqlar turlicha bo‘lib, ularga quyidagilar kiradi: turlicha misollarni yechish, jadvallarni to‘ldirish, harflarning son qiymatlarini qo‘yish va olingan ifodalarning qiymatlarini topish va h.k. ko‘nikmalarni shakllantirish ularning turli darajadagi ko‘nikma va malkalarning avtomatlashtirilishini ko‘zda tutadi: jadval hollarining qo‘shish va ko‘paytirish va ularga asosan tiplari, ayirish va bo‘lish amallarini bajarish malakalari to‘la avtomatlashtirilishi uchun o‘quvchilar tez va to‘g‘ri quyidagi misollarni yecha olishlari kerak:

3+8=11,7·8=42,12-5=7,56:8=7

Ayrim amallarning bajarilishi ham avtomatlashtiriladi, masalan, 18 va 7 sonlarini qo‘shishda:

8+7=15,10+15=25 yoki 7=2+5,18+2=20,20+5=25 amallar tez bajariladi.

Shu bilan birga arifmetik amallar asoslari va tegishli hisoblash usullarini o‘rganish bilan birga to‘plamlar yoki sonlar ustida amallarni bajarish asosida arifmetik amallar komponentlari va natijalari orasidagi bog‘lanishlar (masalan, yig‘indidan qo‘shiluvchilardan biri ayirilsa, u holda boshqa qo‘shiluvchi hosil bo‘ladi) komponetlardan birining o‘zgarishiga bog‘liq arifmetik amallar natijalarining o‘zgarishi (masalan, qo‘shiluvchilardan biri bir necha birlikka oshirilsa,u holda yig‘indi o‘shancha birlikka ortadi.

Barcha aytilgan arifmetik amallarga taaluqli masalalar biri biriga bog‘liq ravishda qaraladi. Masalalar boshlang‘ich matematika kursi ko‘pgina masalalarni ochib berishga xizmat qiluvchi mashqlardir. Masalan, masalalar yechish yordamida arifmetik amallar, amallar xossalari, konkret ma‘nosi, arifmetik amallar komponentlari va natijalari orasidagi bog‘lanishlar va h.k.lar ochib beriladi.

Shunday qilib, masalalar matematikani hayot bilan bog‘lash vositasi, tushunchalarning turlicha tomonlarini ochib berish uchun yetarlicha turli hayotiy vaziyatlarni ta‘minlashga imkon beradi. Bundan tashqari, masalalarni yechish jarayonida o‘quvchilar hayotga zarur bo‘lgan ko‘nikma vva malakalarni egallaydilar, foydali ma‘lumotlar bilan tanishadilar, hayotda uchraydigan miqdorlar orasidagi bog‘lanish va aloqalarni o‘rnatishga o‘rganadilar.

Boshlang‘ich matematika kursiga murakaab bo‘lmagan tuzilishga ega arifmetik va geometrik mazmunli masalalar kiritiladi.

O`quvchilarga bo`lish amalini o`rgatishda qiziqarli mashq va savollardan foydalanish birinchidan , amalning xossalarini chuqur o`rganishga , ikkinchidan uning tarbiyalarini ko`ra olishga , uchinchidan , o`quvchilarda ijodiy faollikni oshirishga yorfam beradi. Shuning uchun har bir darsda yoki sinfdan tashqari tadbirlarda imkoniyati boricha bunday masalalardan foydalanish yaxshi natijalar beradi . Barcha aytilgan arifmetik amallarga taaluqli masalalar biri biriga bog‘liq ravishda qaraladi.

Masalalar boshlang‘ich matematika kursi ko‘pgina masalalarni ochib berishga xizmat qiluvchi mashqlardir. Masalan, masalalar yechish yordamida arifmetik amallar, amallar xossalari, konkret ma‘nosi, arifmetik amallar komponentlari va natijalari orasidagi bog‘lanishlar va h.k.lar ochib beriladi.

Shunday qilib, masalalar matematikani hayot bilan bog‘lash vositasi, tushunchalarning turlicha tomonlarini ochib berish uchun yetarlicha turli hayotiy vaziyatlarni ta‘minlashga imkon beradi. Bundan tashqari, masalalarni yechish jarayonida o‘quvchilar hayotga zarur bo‘lgan ko‘nikma vva malakalarni egallaydilar, foydali ma‘lumotlar bilan tanishadilar, hayotda uchraydigan miqdorlar orasidagi bog‘lanish va aloqalarni o‘rnatishga o‘rganadilar.

Boshlang‘ich matematika kursiga murakaab bo‘lmagan tuzilishga ega arifmetik va geometrik mazmunli masalalar kiritiladi.

O`quvchilarga bo`lish amalini o`rgatishda qiziqarli mashq va savollardan foydalanish birinchidan , amalning xossalarini chuqur o`rganishga , ikkinchidan uning tarbiyalarini ko`ra olishga , uchinchidan , o`quvchilarda ijodiy faollikni oshirishga yorfam beradi. Shuning uchun har bir darsda yoki sinfdan tashqari tadbirlarda imkoniyati boricha bunday masalalardan foydalanish yaxshi natijalar beradi . Shu narsani esdan chiqarmaslik kerakki, qar bir o‘qituvchi u yoki bu masalaga o‘z pyedagogik salohiyatini ish joyidan obyektiv va suyektiv shart-sharoitdan kyelib chiqib yondashiladi.

Yoshlar ta'lim-tarbiyasida shunday narsaning o‘zi bo‘lmaydi. Har bir ishga masulyatli yondashib o‘zidagilarga qo‘ygan sharoiti vazifalarni bajonidil bajarishga harakat qilishimiz kerak. Shundagina yosh o‘quvchilar ularning vatanimiz uchun sodiq inson bo‘lib yetishi uchun harakat qilamiz. O‘qituvchi bolalarga ikkinchi masala birinchi masalaga qaraganda qiyinroqligini, lekin uni hamma yechishga urinib ko‘rishini aytadi. Kim yecha olmasa avval birinchi masalani yechsin, so‘ngra ikkinchi masalani ham yechish oson bo‘ladi.Masalaning yechilishi usulini umumlashtirish maqsadida vaqti vaqti bilan har-bir ma'lumotli masalalarning yechishlarini elementar tatqiq qilishni o‘tkazib tuzish foydali. Bu masala yechimga ega bo‘ladigan yoki yechimga ega bo‘lmagan, bitta yoki bir necha yechimga ega bo‘lmaydigan, shartlarni shuningdyek bir kattalik qiymatning o‘zgarishiga bog`liq ravishda ikkinchi kattalik qiymatning o‘zgarish shartlarni aniqlash demakdir.

Adabiyotlar:

1. Mirziyoyev Sh. “Erkin va faravon, demokratik O’zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz”. Toshkent – “O’zbekiston” – 2016.

2. Mirziyoyev Sh. “Buyuk kelajagimizni mard va oliyjanob xalqimiz bilan birga quramiz”. Toshkent – “O’zbekiston” – 2016.

3. Abdullayeva B.S., Sadikova A.V., Toshpo‘latova M.I. Boshlang`ich matematika kursi nazariyasi. Pedagogika oliy ta’lim muassalarining 5111700-«Boshlang‘ich ta’lim vasport-tarbiyaviy ish» bakalavr yo‘nalishi talabalari uchun mo‘ljallangan darslik – T.: «Innovatsiya-ziyo», 2018. – 37 bet.

4. Burxonov S., Xudoyorov O‘.,Norqulova Q., Ruzikulova N., Goibova L. “Matematika” Umumiy o‘rta ta’lim maktablarining 3-sinfi uchun darslik. «SHARQ» nashriyot-matbaa aksiyadorlik kompaniyasi bosh tahririyati, Toshkent, 2019.

5. Melhuish, E., Romaniuk, H., Sammons, P., Sylva, K., Siraj-Blatchford, I. & Taggart, B. (2006). Samarali Maktabgacha va boshlang‘ich ta’lim 3-11 loyihasi (EPPE 3-11): Boshlang‘ich ta’limning samaradorligi 2002, 2003 va 2004 yillar uchun asosiy bosqich 2da Angliyadagi maktablar (To‘liq hisobot). London universiteti.

BOSHLANG’ICH TALIMDA ONA TILI VA O’QISH SAVODXONLIGI FANLARINING INTEGRATSION YONDASHUV ASOSIDA O’QITILISHI

Nurmatova Shalola Ibrohimovna
Toshkent viloyati pedagogik mahorat markazi
Pedagogika fanlari bo’yicha falsafa doktori (PhD)

Annotatsiya: Mazkur maqolada boshlang‘ich sinflarda ona tili va o‘qish savodxonligi fanlarini fanlararo integratsiya mazmunida o‘qitishning amaliy asoslarini takomillashtirish, o‘qitishda fanlararo integratsiyani amalga oshirishning o‘ziga xos xususiyatlari, ularda boradigan jarayonlar va o‘zgarishlarning mazmun - mohiyatini anglash hamda innovatsion pedagogik texnologiyalardan samarali foydalanish holati keltirilgan.

Kalit so‘zlar: Fanlararo integratsiya, o‘quvchi, ona tili, o‘qish savodxonligi, bilim, ko‘nikma, malaka, kompetentsiya, pedagogik asoslar, texnologiya.

Аннотация: В данной статье представлены совершенствование практических основ преподавания предметов родного языка и читательской грамотности в начальных классах в контексте междисциплинарной интеграции, особенности реализации междисциплинарной интеграции в обучении, понимание сути происходящих в них процессов и изменений, а также состояние эффективного использования инновационных педагогических технологий.

Ключевые слова: Междисциплинарная интеграция, ученик, родной язык, грамотность чтения, знания, умения, навыки, компетенции, педагогические основы, технологии.

Annotation: This article presents the state of improvement of practical fundamentals of teaching native language and reading literacy subjects in the content of interdisciplinary integration in primary classes, features of implementation of interdisciplinary integration in teaching, understanding the content and essence of the processes and changes going on in them, and effective use of innovative pedagogical technologies.

Keywords: Interdisciplinary integration, student, native language, reading literacy, knowledge, skills, qualifications, competence, pedagogical foundations, technology.

Ta’lim jarayonini integrativ yondashuv asosida tashkil etish bir holatning boshqasi bilan asta-sekin almashishidan iborat. Jarayon mantiqi ostida ko‘pincha o‘qitish jarayonini rivojlantirish tushuniladi. Boshlang‘ich sinflarda ona tili va o‘qish savodxonligi fanlarini fanlararo integratsiya mazmunida o‘qitish o‘quv jarayonini samarali tashkil etish va uning har bir bosqichini tavsiflash uchun bilim va ko‘nikmalar tuzilmasini tizimli yo‘lga qoyishda tushunchalar, faoliyatni samarali o‘zgartirish va qayta tashkil etishni inobatga oluvchi tuzilmaning rivojlanishi va uni vaqt bo‘yicha taqsimlashni nazarda tutadi.

Shuningdek, ta’lim tizimi oldida o‘quvchilarning axborot olish va qayta ishlash madaniyatini shakllantirish va rivojlantirish vazifalari turibdi. Bu jarayonning muvafaqqiyatli kechishida o‘qituvchining o‘zi maslahatchi, yo‘l- yo‘riq ko‘rsatuvchi, o‘quv jarayonining boshqaruvchisiga aylanib boradi. Bunda bosh masala bilimlar olamiga kirish, bu olamning zaxiralaridan samarali foydalanish muhim o‘rin tutadi. O‘quvchi axborot ummonida yangicha qoidalarni o‘rganishi, barcha o‘quv fanlari kesimida axborot olishi va uni qayta ishlay olishi zarur bo‘ladi. Integratsiyaning funksiyalari nazariya va amaliyotning, mavhum fikrlash va uni

shakllantirish usuli, o‘quv jarayoni mazmuni va shakllarining o‘zaro aloqadorligi, maqsadlar va vositalarning bog‘liqligini bclgilaydi, muayyan miqdoriy bilimlar to‘plamida bilishning sifatli yangi darajasini shakllantiradi. Integratsiyada didaktikning zaruriy sharti o‘quv jarayoni mazmuni va mazmunli aloqalariga kirib borish, integratsiyaning didaktik jarayonda sodir bo‘ladigan ichki pedagogik nutq darajasida o‘qitish jarayonini tushunish maqsadida sharoitlar yaratadi.

L.S.Vigotskiyning fikriga ko‘ra, ichki nutq insonning nutqiy muloqoti asosida yuzaga keladi va rivojlanadi. Bunday muloqot ta’lim mazmuni va o‘qitish jarayonining mantiqiy tuzilmasi tahliliga o‘rgatish hisoblanadi. Ichki nutq pedagogik ong uchun asosiy bo‘lgan muhim jarayonni shakllantiradi. Bilish jarayonining tavsifi sifatida integrasiya ifodasining ko‘p jihatliligi, ko‘p darajaliligi uni fan, shuningdek, ilmiy nazariyaning tadqiqot obyektiga aylantiradi, bu esa uning ko‘p ma’noli, ko‘p tomonlama ta’riflar miqdorining ko‘pligi bilan bog‘liq bo‘ladi. Har bir ta’rifda mazkur bilim sohasini tavsiflovchi integratsiya jarayonining ahamiyatli belgilari ajratiladi. Shuningdek, boslang‘ich sinf o‘quvchilarda integrativ yondashuvni shakllantirishda ta’lim mazmuni samaradorligi, o‘qitish shakllari va metodlaridan samarali foydalanib, pedagogik va axborot texnologiyalari integratsiyasi asosida o‘quvchilarda tayanch kompetensiyalarni shakllantirish jarayoni tavsiflangan. Integrativ yondashuv bosqichlari quyidagilardan iborat: interoeksiya - o‘quvchi individual imkoniyatlari asosida o‘zlashtirayotgan bilimlarini o‘z ichki dunyosiga integrativ motivlar bilan qabul qilishi sanaladi. Bu jarayonda o‘quvchilarning tafakkuri muhim o‘rin tutadi. Tafakkurning sofistik, eklektik, metafizik-dogmatik, dialektik usullari mavjud bo‘lib, unda o‘quvchi tafakkuri faoliyatining turli qirralari sifatida bir-biriga qarama-qarshi, ayni vaqtda, bir-birini to‘ldiradi. Boshlang‘ich sinflarda ona tili va o‘qish savodxonligi fanlarini o‘qitishda integrativ yondashuv asosida tayanch va fanga doir xususiy kompetensiyalarni shakllantirish ta’lim jarayonida vujudga keltirilgan muammoli o‘quv vaziyatlarini hal etishda tafakkur jarayonlaridan foydalanish orqali o‘quvchilarning aqliy faoliyati, aql-zakovatini rivojlantirish, ongli xatti-harakatga yo‘naltirish, ilmiy dunyoqarashni rivojlantirishga zamin tayyorlaydi.

Boshlang‘ich ta’limda fanlararo integratsiyani takomillashtirish samaradorligi asosida quyidagilar belgilangan: boshlang‘ich sinflarda fanlararo integratsiyani takomillashtirish jarayoni umumlashtirilgan metodlar yordamida amalga oshiriladi; boshlang‘ich sinflarda fanlararo integratsiyani takomillashtirish mavhum tushunchalarni aniqlashtirishda oshirishda muhim o‘rin tutadi [5]. Boshlang‘ich sinflarda ona tili va o‘qish savodxonligi fanlarini takomillashtirish mazmuni o‘quvchilarni har tomonlama ya’ni tafakkurni rivojlantirishga qaratilgan. Har bir o‘quv fanini o‘rganish o‘quvchining materialni anglash jarayonini, uni eslab qolishni, ta’sir chanlikni faollashtiruvchi, tafakkurni, nutq va tasavvurni rivojlantiruvchi ruhiy diqqatni yaratishga imkon beradi. Ayniqsa, bilish jarayonida bir-biri bilan uzviy bog‘liq bo‘lgan tafakkur turlarini rivojlantirish juda muhim sanaladi

Adabiyotlar ro’yxati

1.Adizova N.B. Ona tili o‘qitish metodikasi //o‘quv qo‘llanma. “Sadriddin Salim Buxoriy” Durdona, -Buxoro. 2021.-112 b.

2. Aydarova U.B. O‘qish savodxonligi. Umumiy o‘rta ta’lim maktablarining 2-sinfi uchun darslik. IV qism .- Toshkent: “Novda Edutainment”, 2023. - 80 b.

3. Buxareva L.N. Integratsiya uchebnых zanyatiy v nachalnoy shkole na kraevedcheskoy osnove// Nach. shkola. 1991. -№ 8.- S.48-51.

4. Baratov Sh. Kichik yoshdagi o‘quvchilar faoliyatini baholash. Toshkent: O‘qituvchi, 1992. - 47 b.

BOSHLANG'ICH SINF MATEMATIKA DARSLARIDA MILLIY O'QUV DASTURI JORIY ETILISHI

Nurmatova Shaxnoza Ibrohimovna
O'zbekiston milliy pedagogika universiteti
Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada boshlang'ich sinflarda matematikadan milliy o'quv dasturini amaliyotga joriy etishning ilmiy-metodik asoslari haqida mulohazalar xususida so'z yurutamiz.

Kalit so'zlar: mulohaza, texnologiya, maqsad vazifa, o'quv dasturi, ta'lim standarti, boshlang`ich ta'lim, matematika, bilim va ko'nikma.

Annotation: In this article, we will talk about the scientific and methodological foundations of the introduction of the national curriculum in mathematics into practice in elementary grades.

Keywords: reasoning, technology, goal task, curriculum, educational standard, elementary education, mathematics, knowledge and skills.

Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi bugungi kunda matematikani sohlar bo'yichao'qitishning muhim masalalarni dolzarbligini asoslamoqda. Matematika olamni, dunyoni bilishning asosi bo'lib, tevarak-atrofimizdagi voqea va hodisalarning o'ziga xos qonuniyatlarini ochib berishda juda katta ahamiyatga egaki, matematik bilimlarsiz ishlab chiqarish va fanning rivojlanishini tasavvur qilib
bo'lmaydi. Shuning uchun ham matematik madaniyat – umuminsoniy madaniyatning tarkibiy qismi hisoblanadi.

Matematika fanini o'qitishdan ko'zlangan zamonaviy maqsad va vazifalar quyidagilardan iborat:
– o'quvchilarda kundalik faoliyatda qo'llash, fanlarni o'rganish va ta'lim olishni davom ettirish uchun zarur bo'lgan matematik bilim va ko'nikmalar tizimini shakllantirish va rivojlantirish;
– jadal taraqqiy etayotgan jamiyatda muvaffaqiyatli faoliyat yurita oladigan, aniq va ravshan, tanqidiy hamda mantiqiy fikrlay oladigan shaxsni shakllantirish;
– milliy, ma'naviy va madaniy merosni qadrlash, tabiiy-moddiy resurslardan oqilona foydalanish va asrab-avaylash, matematik madaniyatni umumbashariy madaniyatning tarkibiy qismi sifatida tarbiyalashdan iborat.

Bundan ta'lim bo'yicha qator xalqaro tashkilotlarning tadqiqotlari ham dalolat bermoqda. Shu o'rinda, Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti (OECD)ning 15 yoshli o'quvchilarning ona tili, matematika va tabiiy fanlar bo'yicha savodxonlik darajasini baholashga qaratilgan PISA – o'quvchilar yutuqlarini baholash xalqaro dasturi tadqiqotlari natijalari e'tiborga molik. Bundan tashqari, ta'limiy yutuqlarni baholash xalqaro uyushmasi (IEA) tomonidan tashkil etilgan TIMSS – matematika va tabiiy fanlar ta'lim sifatining xalqaro monitoringi dasturini ham keltirish mumkin. Ushbu tadqiqot o'quvchilarning turli davlatlarda matematika va tabiiy fanlardan bilim darajasi va sifatini solishtirishga hamda milliy ta'lim tizimidagi farqlarni aniqlashga ko'maklashadi. STEAM (S – science – tabiiy fanlar T – technology – texnologiya, E – engineering – muhandislik, A – art – san'at, M – mathematics - matematika) ta'lim texnologiyasi aniq fanlar blok-modulida o'quvchilarning egallagan bilim, ko'nikma va malakalarini kundalik hayot bilan bog'liqligini ko'rsatishda dars va sinfdan tashqari mashg'ulotlarda o'quv tadqiqotlarini o'tkazish, tajribalarni bajarish, loyihalashtirishga yo'naltirilgan ijodkorligini tarbiyalash, yangiliklar yaratishga bo'lgan qiziqishlarini rivojlantirishga qaratilgan.

O'zbekiston Respublikasining barcha ta'lim maktablari uchun majburiy bo'lgan Davlat ta'lim standartlari talablarida berilgan tayanch ta'lim mazmuni bajarish, o'quv dasturiga zamon talablaridan kelib chiqib, fundamental, nazariy yoki eksperimental fan sifatida yondashish, fanning falsafiy va metodologik jihatdan yangilanishini, ta'lim mazmuni va o'qitish uslubiga nisbatan takomillashtirilgan, samarali boshqaruv usullarini ishlab chiqishni taqozo etadi. Matematika ta'lim

tizimining oxirgi yillardagi vaziyati tahlili quyidagi dolzarb muammolar bilan aniqlanadi: Matematika fanining jamiyatdagi o‘rni yetarlicha baholanmaganligi; Fan bo‘yicha DTS talablarining yuqori belgilanganligi va o‘quv dasturi yuklamasining oshib ketganligi; Darsliklarda fan mazmunining «quruqligi», hayotdan ajralib va eskirib borayotganligi; Fanni o‘rganishga o‘quvchilar qiziqishining sustligi; Malakali matematika o‘qituvchilarining kamligi; Matematika fanining o‘quv metodik ta’minoti (o‘qituvchi kitobi, multimedia ilovalar, didaktik materiallar va boshqa) yetarli darajada ishlab chiqilmaganligi; O‘quvchilarning yosh, psixologik xususiyatlarini inobatga olgan holda, fan bo‘limlari va mavzularining o‘qitish ketma-ketligi hamda murakkablik darajasida vujudga kelgan nomutanosibliklarning mavjudligi;

Matematkani o’qitish metodlarining eskirganligi; Umumta’lim fanlari bo‘yicha fanlararo bog‘lanish va amaliy yondashuvlarga e’tibor qaratilmaganligi; Mavjud oliy ta’lim muassasalarida matematika fani yo‘nalishida tayyorlanayotgan pedagog kadrlarning bilim va ko’nikmalari sifati bugungi kun talablariga mos kelmayotganligi. Matematika ta’limining ahamiyati uning fan-texnika taraqqiyotida,axborotkommunikatsion texnologiyalarning ishlab chiqarish sohalarida va kundalik hayotda tutgan o‘rni bilan belgilanadi. Iqtisodiy talablarni bajarish uchun bunyodkor va ijodkor kadrlarni tayyorlash bilan bir qatorda, bu yutuqlardan iste’molchi sifatida foydalanuvchilarga ham sifatli ta’lim berilishi lozim.

Maktablar zamonaviy o’quv sinflari va laboratoriyalari, yangi turdagi o’quv mebellari, jihozlari va asbob-uskunalari, ko’rgazmali qurollar, kompyuter texnikasi va boshqa o’qitishning texnik vositalari bilan jihozlanadi hamda “Zamonaviy maktab” davlat dasturi doirasida umumiy o‘rta ta’lim maktablari bosqichma-bosqich SMART sinflari, STEAM mashg’ulotlarini o’tkazishga mo’ljallangan o’quv sinflari va ustaxonalari tarmog’i joriy etiladi. Fanlarni o‘qitishda axborot bilan ishlash kompetensiyasini samarali rivojlantirish imkoniyatlarini kengaytiruvchi zamonaviy axborot- telekommunikatsiya vositalaridan muntazam foydalanish zarur. Bunda o‘quvchilarni darslik va turli o’quv manbalari bilan ishlash, matematika faniga oid axborotlarni turli manbalardan izlash, tahlil qilish va axborot xavfsizligiga rioya qilgan holda axborot vositalari bilan ishlash ko‘nikmalarini shakllantirishda turli amaliy dasturiy paket va ta’minotlardan, mobil qurilma (telefon, planshet va boshqa gadjetlar) lardan foydalanish tavsiya etiladi.

Adabiyotlar ro’yxati

1. Shavkat Mirziyoyevning - Ўзбекистон Президенти БМТ Бош Ассамблеясининг 78-сессиясида нутқ (2023 йил 19 сентябрь, Нью-Йорк шаҳри) Янги Ўзбекистон газетаси. 20 сентябрь 2023 йил №192(981)
2. Kayumova M. oliy ta’limning birinchi bosqichi talaba-qizlarining korporativ identifikatsiyasini shakllantirish //Arxiv nauchnых issledovaniy. – 2022. – T.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 7 martdagi PF-87-sonli Farmoniga asosan “2022 – 2026 yillarda xotin-qizlarning mamlakat iqtisodiy, siyosiy va ijtimoiy hayotining barcha jabhalarida faolligini oshirish bo’yicha Milliy Dastur”
4. Kayumova M. Sh. Oliy ta’limning birinchi bosqichi talaba-qizlarining korporativ identifikatsiyasini shakllantirish //jurnal innovatsii v ekonomike. – 2021. – T.

BOSHLANG‘ICH SINFLARDA O‘QUVCHILARNI NOMERLASHGA O‘RGATISH METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISH

Uzanova Muborok Xayrulla qizi, Nizomiy nomidagi O‘zbekiston milliy pedagogika universiteti talabasi.
Ilmiy rahbar: p.f.b.f.d. (PhD), dotsenti, Toshpulatova Durdona Komiljon qizi

Annotatsiya: Ushbu maqolada boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini nomerlashga o‘rgatish metodikasi, uning bosqichlari hamda ta’lim jarayonida qo‘llaniladigan samarali usullar haqida fikr yuritilgan. Nomer tushunchasini shakllantirishda o‘quvchilarning yosh psixologik xususiyatlari, ularning mantiqiy fikrlash va tafakkurini rivojlantirish imkoniyatlari tahlil qilingan. Maqolada o‘yinli mashg‘ulotlar, interfaol metodlar va amaliy misollar asosida nomerlashga o‘rgatishning samarali yo‘llari keltirilgan.

Kalit so‘zlar: nomerlash, boshlang‘ich sinf, metodika, interfaol usul, raqam, sanash, didaktik o‘yin, matematik tafakkur.

Annotation: This article discusses the methodology of teaching numbering to primary school students, stages of concept formation, and effective methods used in the learning process. The psychological features of younger students and the development of their logical and mathematical thinking abilities are analyzed. The paper provides practical examples and interactive exercises for improving students’ understanding of number systems.

Keywords: numbering, primary education, methodology, interactive methods, counting, mathematics, logical thinking, games.

Boshlang‘ich sinf matematika darslarida o‘quvchilarning sonlar haqidagi bilimlarini shakllantirish, ularga nomerlashni o‘rgatish — matematika ta’limining eng muhim bosqichlaridan biridir. O‘quvchi sanash, sonlarni solishtirish va tartiblash, sonlar orasidagi bog‘lanishlarni aniqlash orqali tafakkurini rivojlantiradi.
Nomerlashga o‘rgatish metodikasi o‘qituvchidan o‘quvchilarning yosh va psixologik xususiyatlarini hisobga olgan holda darslarni tashkil etishni talab etadi. Shu boisdan bu jarayonni bosqichma-bosqich, osondan qiyinga qarab tashkil etish muhimdir.

1. Nomerlash tushunchasi va uning ahamiyati

Nomerlash – bu sanash, tartiblash, taqqoslash va sonlarni ifodalash jarayonidir. Boshlang‘ich sinf o‘quvchisi sonni nafaqat raqam sifatida, balki buyumlar miqdorining ifodasi sifatida anglay olishi zarur.

2. Psixologik-pedagogik asoslar

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining diqqat, xotira va mantiqiy fikrlash qobiliyatlari hali to‘liq shakllanmagan bo‘lganligi sababli, ularga vizual, o‘yinli va amaliy mashg‘ulotlar orqali son tushunchasini singdirish samaralidir.

3. Nomerlashni o‘rgatish bosqichlari va misollar

1-bosqich. 10 ichida nomerlash. O‘quvchilar 1 dan 10 gacha bo‘lgan sonlarni o‘rganadilar.Misol:O‘qituvchi stol ustiga 5 ta qalam qo‘yadi va so‘raydi: “Qalamlar soni nechta?” O‘quvchi sanab javob beradi. Keyin 2 ta qalam qo‘shiladi: “Endi nechta bo‘ldi?” — 7. Shu tarzda sonlar ketma-ketligi o‘rgatiladi.

2-bosqich. 100 ichida nomerlash. O‘quvchilar o‘nlik va birlik tushunchalarini o‘zlashtiradilar.Misol:O‘qituvchi 34 sonini yozadi. O‘quvchilar: “Bu son 3 ta o‘nlik va 4 ta birlikdan iborat,” deb tushuntiradilar.

Interfaol o‘yin: “Sonlar poygasi” — o‘quvchilar raqam kartochkalarini to‘g‘ri tartibda joylashtiradilar.

3-bosqich. 1000 ichida nomerlash. O‘quvchilarga yuzliklar tushunchasi beriladi.Misol: O‘qituvchi 256 sonini yozadi va so‘raydi: “Bu son nechta yuzlik, o‘nlik, birlikdan iborat?” — 2 yuzlik, 5 o‘nlik, 6 birlik.
Bu bosqichda jadval asosida raqam o‘rni tushunchasi mustahkamlanadi.

4-bosqich. Ko‘p xonali sonlarda nomerlash. O‘quvchilarga minglik va undan katta sonlar o‘rgatiladi.Misol: O‘qituvchi 5234 sonini yozadi va o‘quvchilar bilan birgalikda raqamlar o‘rnini aniqlaydi: 5 minglik, 2 yuzlik, 3 o‘nlik, 4 birlik.

O‘yinli metodlar va interfaol yondashuvlar“Sonlarni top”, “Matematik zanjir”, “To‘g‘ri joylashtir” kabi o‘yinlar o‘quvchilarning qiziqishini oshiradi.Masalan, “Matematik zanjir” o‘yinida o‘qituvchi 5 sonini aytadi, o‘quvchi esa keyingi sonni (6) aytadi, va shunday davom etadi.

Boshlang‘ich sinflarda o‘quvchilarni nomerlashga o‘rgatish jarayoni o‘quvchilarning matematik fikrlashini shakllantiradi, sanash, tartiblash, taqqoslash kabi mantiqiy amallarni bajarish ko‘nikmalarini rivojlantiradi.
O‘yinli va interfaol metodlardan foydalanish darslarning samaradorligini oshiradi, o‘quvchilarning mustaqil fikrlashini, sonlar orasidagi bog‘lanishni chuqurroq anglashini ta’minlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. A.A.Abdullaeva. Boshlang‘ich sinflarda matematika o‘qitish metodikasi. Toshkent: O‘qituvchi, 2021.
2. I.Yo‘ldoshev, N. Raxmonova. Matematika darslarida interfaol metodlar. T., 2020.
3. M.Jo‘rayev. Boshlang‘ich ta’lim psixologiyasi. T.: Fan, 2019.
4. O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi vazirligi. Boshlang‘ich sinf matematika darsligi (1–4-sinflar). T., 2022.
5. Sh.Tursunova. Didaktik o‘yinlar orqali matematik tushunchalarni shakllantirish. Ilmiy maqola, 2021.
6. R.Karimova. O‘quvchilarda matematik tafakkurni rivojlantirish metodlari. T., 2023.

AJRATILGAN BO‘LAKLARNING GAPNING MAZMUNIY MURAKKABLASHISHIDAGI O‘RINI

Aytbayeva Dilshodxuja Temirbayevich
Nizomiy nomidagi O‘zMPU professori
Aldongarova Nurbala Abdijabpar qízí
Maktabgach ava boshlang‘ich ta’lim fakulteti 2-kuts talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada ajratilgan bo‘laklar qatnashgan gaplarda ham shakliy, ham mazmuniy tomondan murakkablashtirishi haqida fikr yuritiladi hamda ajratilgan bo‘lakli qo‘shma gaplarda shakli va mazmuni o‘rtasida asimmetriyaning yuzaga kelishi borasida so‘z boradi.

Kalit so‘zlar: sodda gap, kiritma qurilma, ajratilgan bo‘lak, mazmuniy murakkablashuv, ajratilgan aniqlovchi, komponent, asimmetriya.

Аннотация:В данной статье рассматривается вопрос о том, как разделенные части усложняют как формальный, так и содержательный аспект в причастных предложениях, а также о возникновении асимметрии между формой и содержанием в соединениях с разделенными частями.

Ключевые слова: простое предложение, вводное устройство, выделенный фрагмент, содержательная сложность, выделенный детерминант, компонент, асимметрия.

Annotation: In this article, it is thought that the separated fragments complicate both the form and the content in the participles, and in the case of separated comma sentences, asymmetry between the form and the content is discussed.

Keywords: simple sentence, input device, separated piece, content complication, separated determinant, component, asymmetry.

Ma’lumki, sodda gaplar tarkibida undalmalar, kirish va kiritma qurilmalar, ajratilgan bo‘laklar qatnashib, sodda gapni ham shakliy, ham mazmuniy tomondan murakkablashtiradi. Har qanday gap shakl va mazmun birligidan iborat bo‘lganligi sababli murakkablashishda ham bu ikki tomonni e’tiborga olish lozim. Shunga muvofiq, murakkablashuvni ikki guruhga bo‘lish mumkin: 1) ham shakliy, ham mazmuniy murakkablashuv; 2) mazmuniy murakkablashuv [4; 44-46].

Tilshunoslik taraqqiyoti natijasida semantik jihatga asosiy e’tibor berila boshlandi. Bu holat bir nechta voqea-hodisa nominatsiyasini ifodalovchi sodda gaplarni, ya’ni murakkablashgan sodda gaplarni o‘rganishga bo‘lgan ehtiyojni oshirdi. Boisi obyektiv borliqni to‘laligicha bevosita lisoniy vositalar bilan ifodalashga zarurat bo‘lmaydi, so‘zlar vositasida o‘z ifodasini topmagan qismi nutq vaziyati yoki kontekstdan anglashiladi [9; 110-114].

Murakkablashtiruvchi birliklarning asosiy vazifaviy yuklamasi so‘zlovchining matn tarkibidagi gaplarni intonatsion – grafik va semantik urg‘usi bilan bog‘liq bo‘lgan maqsadini amalga oshirishdan hamda gapning shakliy-mazmuniy tuzilishini tizimlashtirish, qolaversa, uzatilayotgan axborotning adresant tomonidan to‘g‘ri shakllantirilishi hamda adresat tomonidan to‘g‘ri tushunilishini ta’minlashdan iborat. Murakkablashtiruvchi vositalarning gapga kiritilishi

natijasida yangi grammatik birikmalar; yangi yarim predikativ, izohli, bog‘lovchili ma’nolar yuzaga keladi. Murakkablashtiruvchi komponentlarning ishtiroki gapdagi qo‘shimcha va tematik-rematik markazlarning ta’kidlanishi va gapning tarkibiy bo‘linishini murakkablashishiga xizmat qiladi. Murakkablashtiruvchilar diktum bilan bog‘liq bo‘lgani kabi, uzatilayotgan axborotning modusi bilan ham bog‘liq bo‘ladi.

Ajratilgan bo‘laklar gapni faqat mazmuniy jihatdan murakkablashtiradi, chunki ular qatnashgan sodda gaplarda har doim birdan ortiq propozitsiya ifodalanadi. Ular qo‘shma gaplar tarkibida ham qo‘llanib, gapni mazmunan murakkablashtirishi mumkin [1; 180]. Masalan: Uzoqdan otliqlarning – Alisher va uning hamrohlarining – qorasi ko‘rinishi bilan, xalq katta his-hayajonlarining sehri ostida bir muddat jim turdi. (Oybek) Mazkur ergash gapli qo‘shma gapning birinchi komponenti ergash gap, ikkinchisi bosh gap. Ergash gap tarkibida ajratilgan aniqlovchi qatnashgan. U orqali otliqlarning kim ekanligi haqida to‘liqroq ma’lumot berilmoqda. Gap shaklan ikki qismdan, ergash va bosh gaplardan iborat. Ammo mazmunan uchta propozitsiya ifodalangan: 1) uzoqdan otliqlarning qorasi ko‘rindi; 2) otliqlar Alisher va uning hamrohlaridir; 3) xalq bir muddat jim turdi. Ajratilgan bo‘lak gapning mazmunan murakkablashishiga sabab bo‘lgan, natijada jumlaning shakli va mazmuni o‘rtasida asimmetriya yuzaga kelgan. Bunday holatni ajratilgan bo‘lakli qo‘shma gaplarning barchasida kuzatish mumkin. Masalan: Ovqat mahalida har kim o‘z istak-orzusidan so‘zladi, Dilbar Yangiyerga – qurilishga yo‘llanma olganini aytdi. (J.Abdullaxonov). Mazkur bog‘lovchisiz qo‘shma gapning ikkinchi komponentida o‘rin holi ajratilgan. Gapning mazmuniy mundarijasida quyidagi propozitsiyalar mavjud: 1) har kim o‘z istak-orzusidan so‘zladi; 2) bu ovqat mahalida edi; 3) Dilbar qurilishga yo‘llanma olganini aytdi; 4) qurilish Yangiyerda.

Gapning birinchi komponentida ham, ikkinchi komponentida ham mazmuniy murakkablashuv mavjud. Ovqat mahalida har kim o‘z istak-orzusidan so‘zladi qismida so‘zladi asosiy predikatsiyani, ovqat mahalida esa ikkilamchi predikatsiyani ifodalagan va u ot predikatli propozitiv nom (H.Usmonova) orqali yuzaga chiqqan. Gapning Dilbar Yangiyerga – qurilishga yo‘llanma olganini aytdi qismida esa mazmuniy murakkablashuv Yangiyerga – qurilishga ajratilgan holining hisobiga yuzaga kelgan. Bu esa qo‘shma gapning shakli va mazmuni o‘rtasidagi asimmetriyaga olib kelgan.

Bizni ochlik – o‘limdan saqlab qolgan bir juft yong‘oqni ehtiyotlab saqlashga niyat qildik, eson-omon yurtga qaytsak, Qichqiriq bo‘ylariga ekamiz. (D.Nuriy) Mazkur uch komponentli murakkab qo‘shma gapning birinchi komponentida to‘ldiruvchi ajratilgan va u orqali qo‘shimcha propozitsiya ifodalangan. Bu esa qo‘shma gapning shakli va mazmuni o‘rtasidagi asimmetriyani yuzaga keltirgan [1; 180].

Ajratilgan bo‘laklar grammatik jihatdan ma’lum vosita va usullar yordamida ajraluvchi o‘ziga xos intonatsion tasvirga ega bo‘lgan gap bo‘laklarini tashkil etadi. Ularning ilmiy jihatdan ishlanishi ham amaliy, ham nazariy tomondan katta ahamiyatga ega. Amaliy jihatdan ajratilgan bo‘laklarni qo‘llash katta va murakkab ma’nolarni siqiq va aniq jumlalar vositasida bayon etishga, fikrdagi muhim jihatlarni anglab olishga, fikrning aniq, tushunarli bo‘lishiga imkon beradi.

Yuqoridagi misollardan ko‘rinib turganidek, ajratilgan bo‘laklar qo‘shma gapning barcha turlarida qo‘llanishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Aytbayev D.T. O‘zbek tilida shakl va mazmun asimmetriyasi (qo‘shma gaplar tahlili asosida). Monografiya. – Toshkent: Ilm ziyo zakovat, 2023. 180-bet
2. Есенов Х.М. Основные средства связи компонентов сложноподчиненных предложений. // Советская туркология. – Баку, 1972. – № 4. – С. 17-22.
3. Колосова Т.А. О диктуме и модусе в сложном предложении. //Научные доклады высшей школы. Серия филол.наук, 1979. – №2. – С. 47-53.
4. Маҳмудов Н. Кесимнинг гапдаги мақоми. //Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 2009. – № 1. – Б.44-56.

5. Нурмонов А. Шакл ва мазмун муносабати – лингвистик тадқиқотлар асоси. // Ўзбек тили ва адабиёти – Тошкент, 2010. – № 4. – Б. 29-34.
6. Нурмонов А. Кўп предикатли содда гапларда ярим предикатлик масаласи. //Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 1990. – №1. – Б. 24-28.
7. Скаличка В. Асимметричный дуализм языковых единиц. // Пражский лингвистический кружок. – М.: Пражский лингвистический кружок, 1967. – С. 119-127
8. Тожиев О. Боғланган қўшма гапларда мазмуний синкретизм. // Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 2009. – № 5. – Б. 74-77.
9. Nurillayeva Sh.A. Odda gaplarning shakliy va mazmuniy murakkab-lashuvi. Academic research in modern science. International scientific-online conference. Академические исследования в современной науке, 2025, 4(37), 110–114.

ONA TILI TA'LIMI MAZMUNI, KONSEPSIYALARI XUSUSIDA AYRIM MUSHOHADALAR

Pardayev Bekmurat
Nizomiy nomidagi O‘zMPU dotsenti.
Pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori(PhD)

Annotatsiya: Mazkur maqolada ona tili ta'limining zamonaviy mazmuni, konsepsiyaviy yondashuvlari va ularning amaliyotdagi ifodasi tahlil qilinadi. Ona tilini o‘qitishda innovatsion yondashuvlar, kompetensiyaviy model, shuningdek, lingvodidaktik tamoyillar muhim omil sifatida ko‘rib chiqiladi.

Kalit so‘zlar: Ona tili, ta'lim mazmuni, konsepsiya, kompetensiya, metodika, lingvodidaktika, kommunikativ yondashuv.

Аннотация: В статье анализируются современное содержание, концептуальные подходы и их практическая реализация в образовании родного языка. Инновационные подходы, модель компетенций и лингводидактические принципы рассматриваются как важные факторы образования родного языка.

Ключевые слова: Родной язык, содержание образования, концепция, компетенция, методика, лингводидактилия, коммуникативный подход.

Annotation: This article analyzes current content, conceptual approaches, and their practical implementation in native language education. Innovative approaches, competency models, and linguodidactic principles are considered important factors in native language education.

Keywords: Native language, educational content, concept, competency, methodology, linguodidactyly, communicative approach.

YUNESKOning xalqaro ta'lim konsepsiyasida globallashuv, integratsiyalashuv sharoitida ona tili ta'limi mazmunini kompetensiyaviy yondashuv asosida tashkil etish, o‘quvchilar kognitiv, tafakkur faoliyatini ijodiy faollashtirish usul va texnologiyalarining samarali shakllarini yaratish, ta'lim sifatini oshirish, ijodiy tafakkur, ijtimoiy foydali bilim olishni rag‘batlantirish masalalari alohida ta'kidlangan[1;4]. Hozirda dunyoning ta'limi va iqtisodi rivojlangan Finlyandiya, Yaponiya, Sigapur, Rossiya, Koreya, Germaniya, Shveytsariya va Xitoy kabi davlatlarda ona tili fanining o‘qitilishiga katta ahamiyat qaratilmoqdaki, bu ona tili ta'limining sifatini oshirish ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy tus olayotganligidan dalolat beradi. Mazkur maqolamizda O‘zbekistonda, umuman ona tili ta'limi, xususan, boshlang‘ich sinf ona tili ta'limi mazmuni, uning evolyutsion tarixiy taraqqiyotining nazariy tahlili borasida fikr yuritiladi.

Dastlab, "ta'lim mazmuni", jumladan "ona tili ta'limi mazmuni" tushunchalalariga oydinlik kiritishni maqsadga muvofiq deb topdik. YUNESKOning ta'rifiga ko‘ra: "Ta'lim mazmuni jamiyatning madaniy, ijtimoiy, iqtisodiy va ma'naviy qadriyatlarini, bilim va ko‘nikmalarini

avloddan-avlodga o‘tkazish, shuningdek shaxsni rivojlantirish va ularni jamiyat hayotiga to‘liq qo‘shish jarayonidir”[2;9]. YUNESKO ta’lim mazmuniga insonni har tomonlama rivojlantirishga qaratilgan kompleks jarayon sifatida faqat fan va malaka emas, balki insonning ijtimoiy, axloqiy va madaniy rivojlanishining omili sifatida qaraydi. Shuningdek, ta’lim mazmuni har bir o‘quvchi va talaba uchun teng imkoniyatlar yaratish, har kimning o‘rganish ehtiyojlarini hisobga olish hamda zamonaviy jamiyatda barqaror rivojlanish maqsadlari, insoniy huquqlar, tinchlik va demokratiya qadriyatlarini o‘zida mujassam etgan bo’lishi kerakligi ta’kidlanadi[3;6].Ta’lim mazmuni faqat lisoniy ma’lumotlar to‘plami emas, balki kelajak avlodni shakllantirish vositasidir. Ona tili ta’limi esa bu jarayonda muhim rol o‘ynaydi. Zamonaviy talablar hamisha ta’lim mazmunini qayta ko‘rib chiqish, milliy va umuminsoniy qadriyatlar asosida boyitish, unga yangicha pedagogik yondashuvlar joriy qilishni talab qiladi.Mavjud barcha ta’lim tizimining asosini ta’lim mazmuni tashkil qiladi. Ta’lim mazmuni avloddan avlodga o‘tishi kerak bo‘lgan bilim, ko‘nikma, malakalar hamda axloqiy qadriyatlar majmuasini o‘z ichiga oladi. Jumladan, ona tili ta’limi milliy ong, madaniyat va tafakkurni shakllantiradigan muhim soha sifatida o‘z mazmuni, tarkibiy qismlariga ega.Ona tili ta’lim mazmuni tushunchasi, uning tarkibiy qismlariga nisbatan juda xilma-xil munosabatlar, qarash va g‘oyalar mavjud.

Rossiyalik pedagog-olimi I.Y.Lerner ta’lim mazmunini o’quvchi yoki talabalar o‘rganishi uchun tanlangan hamda ularning o‘zlashtirishlariga mo’ljallangan, metodik jihatdan ishlov berilgan boy ijtimoiy tajribaning bir qismi sifatida qarashni taklif qiladi[4;186].

Professor K.Qosimovaga ko‘ra, ona tili mazmunini o‘zbek tilining tovush tuzilishi va yozma nutqda tovushlarni ifodalash usullari haqidagi (fonetik va grafik); so‘zlarning o‘zgarishi va gapda so‘zlarning bog’lanishi haqidagi (grammatik, ya’ni morfologik va sintaktik); so‘zning morfemik tarkibi va so‘z yasalish usullari haqidagi (so‘z yasalishiga doir); so‘zlarning leksik-semantik guruhi haqidagi (leksikologik); o‘zbek tilining to‘g‘ri yozuv tamoyillari va tinish belgilarining ishlatilishi haqidagi (orfografik va punktuatsion) bilimlar tashkil etadi[5;96].

A.G‘ulomov, H.Ne’matovlar ona tili ta’limi mazmuni deganda “Asrlar davomida insoniyat tomonidan to‘plangan barcha til ilmini o‘rta maktab o‘quvchisiga o‘rgatishning iloji va zarurati yo‘q. Demak, ona tilidan eng zarur bilimlarni tanlash asosiy masalalardan biridir. Ona tilidan bilimlarni tanlashning bosh mezoni uning foydalilik va amalda qo‘llanila olish darajasidir. Biz ona tilidan foydali ilimlar deb bolalarning savodli yozish, ijodiy fikrlash, fikr mahsulini nutq sharoitiga mos ravishda og‘zaki va yozma shakllarda to‘g‘ri, ravon ifodalash ko‘nikmalarini shakllantirish uchun xizmat qiladigan, uni yuksak insoniy fazilatlar ruhida tarbiyalash va rivojlantirishni ta’minlaydigan bilimlarni tushunamiz”, - deb yozishadi[6;9].

Dotsent G‘.H.Hamroevning e’tiroficha, ona tili “ta’lim mazmuni” tushunchasi bilan birga “o‘quv materiali” atamasi ham qo‘llaniladi. Keng ma’noda u “ta’lim mazmuni” tushunchasiga teng bo‘lsa, tor ma’noda ma’lum darajada o‘rganilishi kerak bo‘lgan , o‘quvchilarning o‘zlashtirishlariga moslashtirilgan bilim, ko‘nikma va malakalar tizimi tushuniladi. Ta’lim mazmuni deganda 1) o‘quv rejalari, 2) o‘quv dasturlari, 3) darsliklar hamda 4) o‘quv-metodik qo‘llanmalar nazarda tutiladi”[7;26].

L.A.Krasnovaning ta’kidlashicha, “zamonaviy ilmiy tushunchalarda ta’lim mazmuni murakkab, ko‘p qirrali didaktik hodisa sifatida namoyon bo‘ladi, u turli konseptual tuzilmalarga ega bo‘lgan va o‘quv jarayonining o‘ziga xos modelini belgilaydigan ko‘plab birgalikda mavjud bo‘lgan tushunchalar bilan muammolilashtiriladi” [8, 35-36-betlar].

K.Mavlonovaning yozishicha, “Ona tilidan ta’lim mazmuni tilning barcha xususiyat va qonuniyatlari parallel ravishda soddadan murakkabga tomon, amalda qo‘llash ehtiyojidan kelib chiqqan holda o‘rgatishga asoslangan, ya’ni malaka talablarida ko‘rsatilgan ko‘nikma va malakalarni egallash uchun nutqiy mavzu doirasida qaysi grammatik bilimlarga zarurat bo’lsa, shundan o‘quvchining yosh xususiyatlari va o‘quv imkoniyatlarini hisobga olgan holda o‘qitishdir”[9;44].

F.I.Buslaev shunday yozadi: “Asrlar davomida insoniyat tomonidan to‘plangan barcha til ilmini o‘rta maktab o‘quvchisiga o‘rgatishning iloji va zarurati yo‘q. Shu bois, ona tilidan eng zarur bilimlarni tanlash asosiy masalalardan biridir. Ona tilidan bilimlarni tanlashning bosh

mezoni uning foydalilik va amalda qo‘llanila olish darajasidir. Biz ona tilidan foydali bilimlar deb bolalarning savodli yozish, ijodiy fikrlash, fikr mahsulini nutq sharoitiga mos ravishda og‘zaki va yozma shakllarda to‘g‘ri, ravon ifodalash ko‘nikmalarini shakllantirish uchun xizmat qiladigan, uni yuksak insoniy fazilatlar ruhida tarbiyalash va rivojlantirishni ta’minlaydigan bilimlarni tushunamiz”[10;21].

Ona tilidan ta’lim mazmunini belgilaydigan asosiy omillar sirasiga Davlat ta’lim standartlari, o‘quvchilarning yosh va psixologik xususiyatlari, o‘quv dasturlari va darsliklar, milliy va madaniy qadriyatlar, ijtimoiy talablar, pedagogik va lingvistika fani ilmiy yutuqlari kiradi.

Ona tilidan ta’lim mazmunini shakllantirish bo‘yicha bir nechta asosiy konsepsiyalar mavjud. Ular til ta’limi jarayonida qanday yondashuvlar qo‘llanishi kerakligini belgilaydi va ta’lim mazmunini belgilashga turli nazariy asoslar beradi. Quyida ona tili ta’limi mazmuni yuzasidan mavjud asosiy konsepsiyalar, ularning asoschilari va xos xususiyatlari haqida ma’lumot keltirdik.

1. Roman Yakobson, Leonard Blumfild kabi tilshunoslar asos slogan lingvistik konsepsiya ta’lim mazmunini tilning o‘zgaruvchan tizimi va uning qoidalari asosida shakllantirishni nazarda tutadi. Ona tili ta’limida tilning grammatika, fonetika, leksika va semantika tizimlari asosiy o’rinni egallaydi. Konsepsiyaning o‘ziga xosligi tilning tuzilishi va funksional jihatlariga e’tibor qaratiladi, ya’ni tilni faqat tilshunoslik nuqtai nazaridan o‘rganishga qaratiladi.

2.M.S.Romanov, V.V.Vodopyanov va boshqalar asoschisi hisoblangan muloqot kompetensiyasi ta’lim mazmuni tilni faqat nazariy jihatdan emas, balki uning jamiyatdagi real muloqot vazifalariga mos ravishda o‘rgatilishi kerak degan g‘oya, ya’ni til insonlar o‘rtasida muloqot vositasi, shuning uchun ta’lim mazmuni kommunikativ ko‘nikmalarni shakllantirishga qaratilishi maqsadga muvofiqligini e’tirof etadi.

3. M.A.Kasko, L.I.Neretina kabi olimlar tarafdori bo‘lgan **funktsional-stilistik konsepsiyasi mazmuni** turli til funktsiyalari va stillarga mos ravishda o‘rgatilishi kerakligini e’tirof etadi. Unda o‘quvchilar turli uslublar va janrlarni o‘zlashtirishi nazarda tutiladi.

Asoschilari Z. Freyd, J. Piaje hisoblangan **kognitiv (tanqidiy) konsepsiyasi mazmuni til** o‘rganish jarayonida bilish jarayoniga, fikrlash va tushunishga katta e’tibor qaratiladi. Ta’lim mazmuni bilimlarni o‘zlashtirish, analitik fikrlash va ijodiy ko‘nikmalarni rivojlantirishga qaratiladi, o‘ziga xosligi tilni o‘rganish kognitiv jarayonlar bilan chambarchas bog‘liq deb qaraladi.O‘zbekistonda ona tilini o‘qitishning madaniy-gumanitar konsepsiyasi m**azmuni o**na tili ta’limi orqali milliy madaniyat, tarix va an’analarni o‘rgatishga yo‘naltiriladi. Bunda ta’lim mazmuni millatning ma’naviy-axloqiy qadriyatlarini o‘z ichiga oladi, uning o‘ziga xosligi milliy g‘oya va ma’naviyatga asoslangan ta’lim mazmunini shakllantirishda namoyon bo’ladi.

Xulosa qilish mumkinki, jna tili ta’limi-bu shunchaki til qoidalarini o‘rgatish emas, balki shaxsni tarbiyalash, uning dunyoqarashini, tafakkurini, estetik didini shakllantirish jarayonidir. Zamonaviy pedagogik yondashuvlar asosida shakllanayotgan ta’lim mazmuni va konsepsiyalari bu jarayonni yanada samarali qilish imkonini beradi. Biroq, bu islohotlar amaliyotda to‘liq natija berishi uchun tizimli yondashuv, o‘qituvchilarning kasbiy rivojlanishi va o‘quv materiallarining zamonaviy talablarga mosligi muhim ahamiyat kasb etadi.

Adabiyotlar ro‘yxati

1.Инчхонская декларация/Образование 2030: На пути к инклюзивному и справедливому качественному образованию и обучению на протяжении всей жизни для всех. Всемирный образовательный форум, 19–22 мая 2015 г., Инчхон, Республика Корея. https://www.ucll.be

2.UNESCO Institute for Statistics “Education is a lifelong process aimed at the holistic development of individuals, equipping them with the skills, values and knowledge to actively participate in society.*”* (UNESCO, 2021)

3. *“*Education content should empower learners to contribute to sustainable development and global citizenship.” (UNESCO Global Education Monitoring Report, 2023)

4.Лернер Я. Дидактические основы методов обучения Текст. / И. Я.Лернер.–М.: Педагогика, 1981. – 186 с.

5.Қосимова К. ва б. Она тили ўқитиш методикаси. дарслик.Т: 2009. 96-б.

6.Ғуломов А.., Неъматов Ҳ. Она тили таълими мазмуни. Ўқитувчилар учун методик кўлланма. – Т.: Ўқитувчи. 1996. 9-б.
7.Ҳамроев Ғ.Ҳ. Она тили таълимида ўқув топшириқларини такомиллаштиришнинг лингводидактик хусусиятлари. Образование и инновационные исследования (2021 год №3) с.26.
8.Краснова, Л.А. Содержание образования: традиции и перспективы развития // Отечественная и зарубежная педагогика. - 2014. - № 4 (19). - С. 35-44.
9.Мавлонова К.Она тили (ўзбек тили) таълимидаги ислоҳотлар.
10.Буслаев Ф.И О преподавании отечественного языка. 2-е изд. М., 1867. (переизд.: Л., 1941)

YANGI AVLOD DARSLIKLARINING BOSHLANG'ICH SINF ONA TILI DARSLARIDA QO'LLANISH TAJRIBASI

Yashinova Shahzoda, Nizomiy nomidagi O'zMPU
Boshlang'ich ta'lim fakulteti 4-kurs talabasi
yashinovashahzoda602@gmail.com

Annotatsiya. Yangi avlod darsliklari ta'lim jarayonida o'quvchilarning mustaqil fikrlashini rivojlantirish, ularning nutqiy kompetensiyasini shakllantirish hamda ijodiy yondashuvlarini qo'llab-quvvatlashga qaratilgan. Boshlang'ich sinf ona tili darslarida ushbu darsliklarning qo'llanishi o'quvchilarda matnni tahlil qilish, og'zaki va yozma nutqni boyitish, grammatik bilimlarni amaliyotda qo'llash imkoniyatlarini kengaytiradi. Tajribalar shuni ko'rsatadiki, yangi darsliklar didaktik materiallar va interfaol topshiriqlarning ko'pligi bilan ajralib turib, o'quvchilarda o'qishga qiziqish uyg'otadi hamda o'qituvchiga zamonaviy pedagogik yondashuvlarni samarali qo'llash imkonini beradi.

Kalit so'zlar: Yangi avlod darsliklari, boshlang'ich ta'lim, ona tili, tajriba, interfaol topshiriqlar

Аннотация: Учебники нового поколения направлены на развитие самостоятельного мышления учащихся, формирование их речевой компетенции и поддержку творческого подхода. Применение этих учебников на уроках родного языка в начальных классах способствует расширению возможностей анализа текста, обогащению устной и письменной речи, а также практическому применению грамматических знаний. Опыт показывает, что новые учебники отличаются большим количеством дидактических материалов и интерактивных заданий, что повышает интерес учеников к обучению и дает учителю возможность эффективно использовать современные педагогические подходы.

Ключевые слова: учебники нового поколения, начальное образование, родной язык, опыт, интерактивные задания

Annotation: The new generation of textbooks is aimed at developing students' independent thinking, enhancing their language competence, and supporting their creative approach. The use of these textbooks in primary school mother tongue lessons expands opportunities for text analysis, enriches oral and written speech, and improves the practical application of grammar knowledge. Experience shows that the new textbooks are distinguished by a wide variety of didactic materials and interactive tasks, which increase students' interest in learning and enable teachers to apply modern pedagogical approaches more effectively.

Keywords: new generation textbooks, primary education, mother tongue, experience, interactive tasks.

Yangi avlod darsliklarining boshlang'ich sinf ona tili darslarida qo'llanishi bugungi kunda ta'lim tizimida muhim masalalardan biri hisoblanadi. Chunki darslik nafaqat o'quvchining bilim olish manbai, balki ularning dunyoqarashi, mustaqil fikrlashi, muloqot madaniyatini shakllantiruvchi vosita hamdir. Yangi darsliklar o'z mazmuni, tuzilishi va metodik yondashuvlari bilan avvalgi darsliklardan farq qilib, zamonaviy ta'lim talablariga moslashtirilgan. Ular

o’quvchida faqatgina bilimlarni yodlash emas, balki o’ylash, xulosa chiqarish, nutqiy faoliyatni rivojlantirish va hayotiy tajribaga tatbiq etish imkoniyatlarini beradi.

Ona tili darslari boshlang’ich ta’lim tizimining asosiy yo’nalishlaridan biri sifatida o’quvchilarni nutqiy jihatdan rivojlantirish, ularga til hodisalarini tushuntirish va amaliyotga qo’llashni o’rgatadi. Yangi avlod darsliklarida ona tili mavzulari o’quvchi yoshiga mos, qiziqarli, interfaol topshiriqlar asosida berilgani bilan ahamiyatlidir. Masalan, matn ustida ishlash, suhbat tashkil etish, o’yinli topshiriqlarni bajarish, grammatik qoidalarni mustaqil kashf qilish kabi faoliyatlar darsliklarda ko’proq o’rin olgan. Bu esa o’quvchilarda nafaqat ona tilidan nazariy bilimlarni shakllantiradi, balki ularning amaliy ko’nikmalarini ham rivojlantiradi.

Yangi avlod darsliklarida darslar mazmuni bolalarni faollikka chorlaydigan, izlanishga undaydigan tarzda tashkil qilingan. Ularda o’quvchilarning yosh psixologiyasi hisobga olingan bo’lib, mashqlar sodda va tushunarli, bir vaqtning o’zida qiziqarli va ijodiy bo’lishiga e’tibor qaratilgan. O’quvchilar matnni o’qibgina qolmay, uning asosiy mazmunini anglaydi, o’z fikrini ifoda etishga o’rganadi, turli hayotiy vaziyatlarda o’z nuqtayi nazarini bayon qilishga tayyorlanadi. Ayniqsa, interfaol topshiriqlar ularning muloqot qilish ko’nikmalarini rivojlantirishda samarali vosita bo’lib xizmat qiladi.

O’qituvchilar tajribasiga ko’ra, yangi avlod darsliklari an’anaviy darsliklardan ko’ra qulayroq va o’quvchilarni darsga faol jalb etadi. Chunki ular nafaqat ma’lumot beruvchi manba, balki ta’lim-tarbiyaviy jarayonni qiziqarli, jonli va samarali tashkil etuvchi vosita sifatida xizmat qiladi. O’quvchilar berilgan topshiriqlarni bajarish orqali mustaqil fikrlashni, mantiqiy xulosa chiqarishni, o’z nutqini ravon bayon qilishni o’rganadilar. Bu esa ularning umumiy kommunikativ kompetensiyasini rivojlantiradi va keyingi bosqichdagi ta’limga tayyorlaydi.

Yangi avlod darsliklari o’qituvchi uchun ham katta imkoniyatlar yaratadi. Chunki ular zamonaviy pedagogik texnologiyalarni, ta’limiy o’yinlarni, turli interfaol metodlarni qo’llashga moslashtirilgan. Darslikdagi mashqlarni ijodiy yondashuv asosida qo’llash orqali o’qituvchi o’quvchilarning bilim darajasini aniqlashi, ularda nutqiy qobiliyatlarni shakllantirishi va mustahkamlashi mumkin. Shu bilan birga, yangi avlod darsliklarida milliy qadriyatlarga e’tibor qaratilgani, o’quvchilarning vatanparvarlik ruhida tarbiyalanishiga ham xizmat qilishi alohida ahamiyatga ega.

Umuman olganda, yangi avlod darsliklarining boshlang’ich sinf ona tili darslarida qo’llanish tajribasi ta’lim jarayonini yangicha tashkil etishga, o’quvchini markazga qo’ygan holda samarali ta’lim berishga, o’quvchilarda mustaqil fikrlash, ijodiy izlanish va kommunikativ qobiliyatlarni rivojlantirishga katta ta’sir ko’rsatmoqda.

Yangi avlod darsliklarining boshlang’ich sinf ona tili darslarida qo’llanish tajribasini yanada tushunarli qilish uchun amaliy misollar keltirish mumkin. Bu misollar darsliklarning o’quvchi va o’qituvchi faoliyatiga ta’sirini ko’rsatadi.

Masalan, yangi avlod ona tili darsligida “So’z va uning ma’nosi” mavzusida o’quvchilar uchun quyidagi topshiriq beriladi: “So’zlarni rasm asosida toping va gap tuzing”. Bunda rasm orqali bolalar so’zlarni tanlaydi, o’sha so’zlardan gap tuzadi va uni og’zaki hamda yozma shaklda ifodalaydi. Bu mashq o’quvchilarda tasavvur qilish, mantiqiy fikrlash va nutqiy faoliyatni rivojlantiradi.Yana bir misol sifatida, “Gap tuzish” mavzusida o’quvchilarga turli so’zlar beriladi va ular shu so’zlardan gap tuzib, uni ma’noli jumla shaklida aytib berishlari so’raladi. Masalan, so’zlar: “bolalar”, “o’ynadi”, “bog’da”. O’quvchilar bu so’zlarni qo’shib, “Bolalar bog’da o’ynadi” jumlasini tuzadilar. Bu oddiy topshiriq orqali o’quvchilar gap tuzish qoidalarini o’zlashtiradi va nutqni boyitadi.

Yangi avlod darsliklarida “Matn bilan ishlash” bo’yicha ham interfaol mashqlar ko’p. Masalan, kichik matn beriladi: “Bahor keldi. Daraxtlar yashillandi. Qushlar sayray boshladi.” O’quvchilarga savol beriladi: “Matn necha gapdan iborat? Matnning asosiy g’oyasi nima? Sen bahorda nimalarni ko’rgan eding?” Bunday mashqlar orqali o’quvchi faqat o’qibgina qolmay, matnni tahlil qilishni, o’z hayotiy tajribasini bog’lab gapirishni o’rganadi.

Tajribada yana shunday topshiriqlar uchraydiki, ular ijodiy yondashuvni talab qiladi. Masalan, “She’rni yod oling va davom ettirib yozishga harakat qiling” yoki “O’zingizning

do’stingiz haqida kichik matn tuzing” kabi topshiriqlar o’quvchilarning ijodkorlik salohiyatini oshiradi.

O’qituvchilarning amaliy kuzatuvlariga ko’ra, yangi avlod darsliklarida berilgan o’yinli topshiriqlar o’quvchilarning darsga qiziqishini yanada kuchaytiradi. Masalan, “Topishmoqni yeching”, “So’zlardan rebus tuzing”, “Gaplarni to’g’ri tartibda joylashtiring” kabi mashqlar o’quvchilarni faol ishtirokchi qiladi.Shu tarzda, yangi avlod darsliklari nafaqat o’quvchilarni bilimga yo’naltiradi, balki ularni faol fikrlash, izlanish, nutqiy faoliyatni rivojlantirish va hayotiy vaziyatlarda o’z fikrini erkin bayon etishga tayyorlaydi.

Xulosa sifatida aytish mumkinki, yangi avlod darsliklarining boshlang’ich sinf ona tili darslarida qo’llanishi ta’lim jarayonida sezilarli natijalar bermoqda. Ushbu darsliklar o’zining zamonaviy yondashuvi, didaktik materiallarining rang-barangligi, interfaol topshiriqlari va qiziqarli mashqlari bilan o’quvchilarda mustaqil fikrlash, nutqiy kompetensiyani shakllantirish, mantiqiy va ijodiy faoliyatni rivojlantirishga xizmat qilmoqda. Tajriba ko’rsatadiki, yangi avlod darsliklari an’anaviy yodlashga asoslangan ta’limdan farqli ravishda o’quvchini faol ishtirokchi sifatida jarayonga jalb qiladi, o’qituvchiga esa zamonaviy metod va texnologiyalarni samarali qo’llash imkonini beradi. Ona tili darslarida bunday darsliklardan foydalanish orqali o’quvchilarning bilim darajasi, og’zaki va yozma nutqi, kommunikativ ko’nikmalari shakllanadi, ularning kitobxonlik madaniyati, hayotiy kuzatuvlari va mustaqil izlanishlari kuchayadi. Shuningdek, yangi darsliklarda milliy qadriyatlar va tarbiyaviy jihatlarga e’tibor berilgani sababli o’quvchilar ma’naviy barkamollik va vatanparvarlik ruhida tarbiyalanmoqda. Demak, yangi avlod darsliklarining joriy etilishi boshlang’ich ta’lim samaradorligini oshirishda muhim omil bo’lib, kelajak avlodning barkamol shaxs sifatida shakllanishiga keng imkoniyat yaratmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1.O’zbekiston Respublikasi Prezidentining “Ta’lim-tarbiya tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to’g’risida”gi qarorlari va farmonlari. – Toshkent, 2020–2023.

2.O’zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi qarorlari va Xalq ta’limi vazirligi buyruqlari. – Toshkent, 2019–2023.

3.Yangi avlod darsliklari: Ona tili (1–4-sinflar uchun). – Toshkent: “Sharq” nashriyoti, 2021–2023.

4.Xudoyberdiyeva, R. Boshlang’ich ta’lim metodikasi. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2020.

5.Yo’ldosheva, D., & O’rinova, M. Ona tili o’qitish metodikasi. – Toshkent: O’qituvchi, 2018.

6.Zunnunov, A. Boshlang’ich ta’lim nazariyasi va metodikasi. – Toshkent: Istiqlol, 2019.

7.Jalolova, N. Boshlang’ich sinflarda ona tili ta’limining didaktik asoslari. – Toshkent: Noshir, 2021.

UMUMKASBIY FANLARNI O‘RGANISH JARAYONIDA BO‘LAJAK MUTAXASSISNING TAFAKKUR MADANIYATINI MUVAFFAQIYATLI RIVOJLANTIRISH VOSITALARI

Nizomiy nomidagi O‘zMPU professori Z.A.Artikbayeva Nizomiy nomidagi O‘zMPU. 2 - bosqich magistri N.N.Xakimjonova

Annotatsiya: bilim , individual, o‘qish, motivatsiya, pedagogik-kasbiy, pedagogik model, dinamik , aqliy hujum , uslub , manba , didaktik , o‘qitish vositalari.

Аннотация: знания, индивидуальные, чтение, мотиватsiя, педагогико-профессиональные, педагогическая модель, динамика, ментальная атака, стиль, ресурс, дидактика, учебные пособия.

Abstract: knowledge, individual, reading, motivation, pedagogical and professional, pedagogical model, dynamics, mental attack, style, resource, didactics, teaching aids.

Ma’lumki, oliy maktab sharoitlarida o‘quv faoliyatining maqsadlaridan biri o‘quv-bilish faoliyati davomida BMTM[34] ni rivojlantirishdan iborat. Bunday maqsad yechilishi talabaning sub’ektning o‘quv faoliyati mavqesida bo‘lishligi bilan bog‘liq bo‘lgan shaxsiyatli va bilimga oid masalalarning qo‘yilishini talab qiladi. O‘qitish jarayonida bu mavqe doimo o‘zgarib turadi, chunki o‘quv faoliyati individual usullarining shakllanish jarayonida bilishga oid qiziqishlar va ehtiyojlar o‘zgaradi, motivatsiya sohasi strukturasi murakkablashadi, o‘qishga motivatsiyali-qadriyatli munosabatda bo‘lish kuchayadi, bilimlar, o‘quv masalalarini yechish usul va uslublarini o‘zlashtirishda mustaqillikning ahamiyati oshadi, olingan bilimlar bilan ishlash uquvlari kuchayadi, o‘zini o‘zi to‘g‘rilash va o‘zini o‘zi boshqarish qobiliyati rivojlanadi.

BMTM ning rivojlanishida markaziy bo‘g‘ini motivatsiya doirasi – motivlarning murakkab tizimidan iborat bo‘lib, u odamning istagan faoliyatini, shu jumladan, umumqo‘shin fanlari mazmunini o‘zlashtirishdagi o‘quv faoliyatini ham rag‘batlantiradi, tartibga soladi va quvvatlab turadi.

Motivatsiyaning emotsional metodlari o‘quv-bilish o‘yini davomida taqdirlash va tanbeh berish; yorqin ko‘rgazmali-obrazli tasavvurlar yaratish; muvaffaqiyat holatini yaratish; rag‘batlantiruvchi baholash; topshiriqni erkin tanlash; imitatsiya (taqlid) vositalarini oqilona va samarali qo‘llash; jangovor holatga yaqin holat yaratish; taklif qilinayotgan masalalarning kutilmaganligi, dinamikligi va muvofiqlashtirilganligi va h.k.

Tafakkur madaniyatini rivojlantirish motivatsiyasining bilish metodlari jumlasiga muammoli vaziyatlarni yaratish; masalalar va kiritiladigan topshiriqlarning muqobil (alternativ) yechimlarini izlashga rag‘batlantirish; ijodiy topshiriqlarni bajarish; “aqliy hujum”; boshlang‘ich ma’lumotlari yetarlicha bo‘lmagan topshiriqlar; boshlang‘ich ma’lumotlari yetarlicha bo‘lmagan topshiriqlar; yechimlarga ega bo‘lmagan topshiriqlar va h.k.

Motivatsiyaning irodaviy metodlari talabalarda va tinglovchilarda o‘z bilish va amaliy faoliyatida amalga oshirib bo‘ladigan maqsadlarni istash va qo‘yish, ijro qilib bo‘ladigan qarorlar qabul qilsin, qarorlarni bajarish (bular tizimga aylansin), o‘zining barcha kuchlarini qiyinchiliklarni bartaraf etishga qaratish; o‘z amallarini baholashni rivojlantirishga yo‘naltirilgan.

Bilish faoliyatiga motivatsiyaning ijtimoiy metodlari talabalarda va tinglovchilarda Vatanga foydali bo‘lish istagini rivojlantirish; o‘qishda o‘rtoqlari orasida o‘zaro yordamni yaratish; o‘qitishda aloqalar, hamkorlik va o‘zaro ta’sirlashuvni izlash; o‘quv fanlarini o‘rganish jarayonida raqobatlashish, kurashish va musobaqalashish vaziyatini yaratish, qism (guruh) tarkibida o‘quv-bilish faoliyatining natijalaridan manfaatdorlik, o‘zaro tekshiruv, taqriz qilish va boshqa yaratishga yo‘naltirilgan.

Shakllantiruvchi eksperiment davomida o‘qitishning yuqorida bayon qilingan metodlarini qo‘llash talabalar va tinglovchilarni ularda bilish faolligi, materialni o‘rganishga ehtiyojni, amallar usullarini egallashga rag‘batlantirish imkonini beradi, qo‘yilgan maqsadga erishish zarurligini dolzarb qiladi va h.k. Keltirilgan o‘qitish metodlari jamoaviy ish, izlanish, ishtirok etish, kuchlar va emotsiyalarni jamoaviy jamlash uchun qulay muhit yaratishga yordam beradi va bular motivatsiyani rivojlantirish bo‘yicha maqsadlariga erishishni osonlashtiradi. O‘qitish imkoniyatlarini amalga oshirish uchun mayl (xohish) funksiyasi bilan bog‘liq quyidagi uslublar xizmat qiladi: faoliyat maqsadlarini tushuntirish, axborotli va muammoli savollarni qo‘yish; muammoli vaziyatlarni yaratish, manbalar bilan ishlashni tashkil etish, bilimlarni amaliyotda qo‘llash, mashg‘ulotlarning qiziqarli va o‘yinli shakllaridan foydalanish va h.k.

Ko‘rgazmali, didaktik va texnik o‘qitish vositalarini qo‘llash bilan bog‘liq uslublar yuqorida tilga olingan uslublar guruhlari bilan chambarchas bog‘liqdir.

Ko‘rib chiqilgan motivatsiya vositalarining har biri o‘qitish jarayonida har bir o‘qituvchi uchun o‘z xususiyatlariga ega bo‘ladi. Ular qo‘llanish sharoitlari va o‘qituvchining pedagogik mahoratiga bog‘liqdir. Bularning hammasi BMTM motivatsiya sohasini rivojlantirishning tashkiliy-faoliyatli aspektini belgilab beradi. Mazkur aspektning (jihatning) tarkibiy qismlari quyidagilardir:

[34] Бўлажак мутахассис тафаккур маданиятининг (БМТМ)

– mashg‘ulotlarning qo‘yilish maqsadining talabalar uchun tushunarli bo‘lishi;
– mashg‘ulotning safarbar etuvchi (jalb etuvchi) boshlanishi (o‘quv mashg‘ulotiga ijobiy kayfiyat yaratish);
– o‘quv materialida o‘qituvchi tomonidan bosh fikr, g‘oya, yetakchi nazariyani ajratib ko‘rsatilishi;
– o‘zini nazorat qilish, o‘zini tahlil qilish, o‘zini baholash uchun sharoitlar yaratish;
– oldingi va keyingi mashg‘ulotlar bilan bog‘lanishni ajratish;
– mashg‘ulotda umumta’lim uquv va malakalarini shakllantirish;
– auditoriya xususiyatlarini hisobga olish;
– o‘qituvchi va tahsil oluvchilarning birgalikdagi o‘quv-bilish faoliyatida o‘zao ta’sirlashuvni amalga oshirish;
– talabalar va tinglovchilarning o‘qituvchining mashg‘ulotdagi faoliyatiga munosabatlari (xayrixoh, loqayd, yoqtirmadi va h.k.);
– bilish faoliyatini – individual, juftlikda, guruhda, jamoada amalga oshirilishi;
– amaliy yo‘nalganlik va ahamiyatlilik (kasbiy faoliyatga singitilganlik);
– o‘quv mazmunining mashg‘ulot maqsadlariga, talabalar va tinglovchilarning mavjud imkoniyatlariga muvofiqligi;
– o‘quv faoliyati xarakteri (reproduktiv, konstruktiv, ijodiy);
– mashg‘ulot maqsadlariga (o‘qituvchi, rivojlantiruvchi, tarbiyalovchi maqsadlarga) erishish darajasi;
– original (individual) uslublar.

Bular bilan bir qatorda, talabalarda OVD ni o‘rganish motivatsiyasining shakllanishini qiyinlashtiruvchi omillarni ham hisobga olish zarur, bular jumlasiga quyidagilar kiradi: bir xil fanlarga boshqa fanlar zarari hisobiga barqaror qiziqish; o‘quv jarayonining bir xildaligi; o‘quv-bilish faoliyati shakllari. vositalari va turlarini yetarlicha tanlamasligi; o‘quv faoliyatining muammoli-izlanishli, tadqiqiy va ijodiy shakllari sonining yetarli emasligi; o‘qituvchilar tomonidan qattiq nazorat metodlariga salbiy munosabat, kasbni tanlash vaziyatga qarab tanlov motivlarining saqlanib qolishi.

Idrok va kuzatuvchanlikni rivojlantirish uchun mashg‘ulotda tahsil oluvchilarga nimani majburiy tartibda ko‘rsatish, narsalar va hodisalarda qo‘yilgan masalani yechishga ijobiy yoki salbiy ta’sir etuvchi qanday xossalarni ochib berish lozimligini aniqlab olish maqsadga muvofiqdir.

Bo‘lajak mutaxassisning muhim xislati uning joyda aniq orientir (yo‘nalish) ola bilish uquvi hisoblanadi.Shuning uchun mashg‘ulotdagi harakatda, ular davomida harakatlanishda va qaytishda orientirlanish elementlaridan foydalaniladi.

Talabalarning kuzatuvchanligi joyda topografik va taktik orientirlanishni o‘tkazishda o‘z ichiga kuzatish texnikasi bo‘yicha quyidagilarni o‘z ichiga oladigan mashqlar tizimi orqali rivojlantiriladi: rayonlarni sektorlar va zonalarga bo‘lish uquvi; orientirlarni ajratish va diqqatni ayrim uchastkalarga ajratish; shartli dushmanning ob’ektlarini va ularning chegaralanish belgilarini topish; kuzatish natijalarini to‘g‘ri qayd etish va xabar berish; texnik kuzatish vositalarini qo‘llash.

Barcha bo‘lajak mutaxassislar joyni o‘rganayotganlarida karta bilan ishlashlari, unda tegishli vaziyatni aks ettirishlari munosabati bilan kartani o‘qish uquvi katta ahamiyatga ega. Topografik kartani o‘qish, u bo‘yicha real joyning obrazini yaratish – yetarlicha murakkab masala va unga darhol erishib bo‘lmaydi. Shu munosabat bilan joy maketida mashg‘ulotlar o‘tkaziladi.

O‘quvchilar oldiga qo‘yiladigan muhim vazifalardan biri talabalar va tinglovchilarning o‘z ishlarini ma’lum vaqt ichida amalga oshirishni o‘rgatishdan iborat. Biroq o‘qitishning dastlabki bosqichlarida masalani tushunib olish, vaziyatni baholash, qaror qabul qilish kabi ishlarga biroz ko‘proq vaqt ajratish maqsadga muvofiq bo‘ladi. Keyingi bosqichlarda, ayniqsa, qo‘mondonlik-shtab o‘quv mashg‘ulotlarini o‘tkazishda tahsil oluvchilarni qo‘yilgan masalani yechishning real “vaqt” sharoitlarida bo‘lishlariga erishish lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati.

1. Mirziyoyev SH.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. Toshkent, “ O’zbekiston “, 2017 yil.
2.Matematika sohasidagi ta’lim sifatini oshirish va ilmiy- tadqiqotlarni rivojlantirish chora tadbirlari to’g’risida. O’zbekiston Respublikasi prezidentining PQ-4708-son 07.05.2020 Qarori.
3.Mirziyoeyv SH.M. Erkin va farovon, demokratik O‘zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz.Toshkent, “O‘zbekiston”, 2016 yil
4. Mirziyoyev SH.M. Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta’minlash- yurt taraqqiyoti va xalq faravonligining garovi.Toshkent, “O‘zbekiston”, 2017 yil

TALABALAR IJODIY FIKRLASHINI RIVOJLANISH

Djumayev M.I- Nizomiy nomidagi O’zbekiston milliy pedagogika universiteti professor
Normurodova G.I- Nizomiy nomidagi
O’zbekiston milliy pedagogika universiteti talabasi

Аннотация: Mustaqil fikrlash deganda biz masalani yechishdagi yangilikni aniqlash, masalani qiziqarli yechish uslubini topishni tushunamiz. Bunda talaba masalani mustaqil ravishda una ijodiy yondoshgan holda yechishi kerak. Buning uchun talaba oddiy, doim qo‘llab kelgan standart uslublaridan voz kechib, masalaning yangi yechimlarini topishi, muammoning asosiy bog‘lanish mohiyatini anglashi va uni yechish uchun turli variantlar topishi, amaliy masalalarni yechish muammolaridan chiqishi, oldindan aytib berish qobiliyatlariga ega bo‘lishi kerak.

**Kalit so`zlar:** Matematika, geometriya, boshlang`ich sinf, tafakkur, tasavvur,ta`lim va tarbiya, muammo va yechim

Abstract: By independent thinking, we mean identifying innovative approaches to problem solving and finding an interesting solution method. In this case, the student must independently solve the problem using a creative approach. To do this, the student must abandon simple, standard methods that have always been used, find new solutions to the problem, understand the underlying essence of the problem and find different solutions, overcome the difficulties of solving practical problems, and demonstrate predictive ability.

Key words: Mathematics, geometry, primary school, thinking, imagination, education and upbringing, problem and solution

Mustaqil fikrlash deganda biz masalani yechishdagi yangilikni aniqlash, masalani qiziqarli yechish uslubini topishni tushunamiz. Bunda talaba masalani mustaqil ravishda una ijodiy yondoshgan holda yechishi kerak. Buning uchun talaba oddiy, doim qo‘llab kelgan standart uslublaridan voz kechib, masalaning yangi yechimlarini topishi, muammoning asosiy bog‘lanish mohiyatini anglashi va uni yechish uchun turli variantlar topishi, amaliy masalalarni yechish muammolaridan chiqishi, oldindan aytib berish qobiliyatlariga ega bo‘lishi kerak.

Geometriya o‘qitishda talabalarning ijodiy fikrlashini rivojlantirishda muhim bo‘lgan axborotning turli shakllarini qarash mumkin. Buning uchun o‘qituvchi talaba haqida muhim ma’lumotlarga, ya’ni uning ijodiy faoliyatga tayyorgar ekanligini bildiradigan ma’lumotlarga ega bo‘lishi muhimdir. Faoliyat jarayonida ro‘y berayotgan o‘zgarishlar va faoliyatning so‘nggi natijalari haqida bilish katta ahamiyatga egadir. Shuning uchun ijodiy fikrlashni boshqarish bosqichlariga xizmat qiluvchi axborotning uch shaklini shartli ravishda ajratish mumkin: **dastlabki, joriy** va **so‘nggi.**

Dastlabki axborotning ahamiyati shundaki, u oldinda turgan ishning maqsadini yoki talabaningg aniq vazifalarini bajarishga tayyorgarligini to‘g‘ri aniqlashga imkoniyat yaratadi.

Pedagogikada dastlabki axborotning qo‘yidagi turlari mavjud:

a) shaxs xususiyatlari;

b) aqliy qobiliyatlar, talab, qiziqish;

v) bilim va bilish darajasi.

Ushbu ma’lumotlar talabaning masalani bajarishga tayyorligini aniqlashda muhimdir. Shuning uchun bunday faoliyatni tashkil qilishda quyidagilarni bilish kerak:

a) bilim darajasi, ya’ni talabani ijodiy faoliyati qanday bazaga asoslanib bajariladi;

b) ijodiy ishlashni bilishni qanday shakllanganligi;

v) talabalarga uchraydigan o‘ziga xos qiyinchiliklar;

g) talaba boshqarishiga talab;

d) talabaning shaxsiy xususiyatlari.

Bilim jarayonining holatini ta’riflaydigan axborot ham katta ahamiyatga egadir. Shuning uchun o‘qituvchining e’tibori talabaning maqsadga qarab xarakatlanishini ta’riflaydigan **joriy axborot** ko‘rsatkichlariga qaratilishi kerak.

N. F. Talizin joriy axborotni quyidagi turlarga bo‘ladi:

a) o‘rganuvchi tomonidan dasturlangan faoliyat bajarilayaptimi;

b) bajarilishi to‘g‘rimi;

v) faoliyat shakli o‘zlashtirishning ushbu bosqichiga mos keladimi;

g) umumiylashtirish, o‘zlashtirish, bajarish tezligiga asoslanib faoliyat shakllanmoqdami.

Har bir aniq xolatda joriy axborotning mazmuni talabaga, topshirilgan dasturga bog‘liq bo‘ladi. Joriy axborotning ijodiy ishlashdagi o‘ziga xos kursatkichlari quyidagilar:

a) talabaning vazafani bajarish qobiliyati (maqsadga muvofiqlik, tug‘rilik, tezlik);

b) ish jarayonida paydo bo‘layotgan qiyinchiliklar va ularning kelib chiqish sabablari;

v) masalani o‘zlashtirish, yechim uslubini tanlashda talabaning mustaqilligi;

g) talabaning o‘zini – o‘zi nazorat qilishi.

Har bir ijodiy ish tugab bo‘lganidan keyin olingan axborot muhim o‘rin egallaydi. Ushbu axborot ijodiy ishning borishiga baho berishda va ob’ektiv tahlil qilishda muhim ahamiyatga egadir, chunki olingan natijalar ishning boshida qo‘yilgan maqsadga erishish qay darajada yordam berishini, hamda faoliyat bosqichlarining ketma – ketligi qay darajada to‘g‘ri va maqsadga muvofiqligini aniqlashga imkon beradi.

So‘nggi axborotning muhim ko‘rsatkichlarini ko‘rib chiqamiz. Ushbu ko‘rsatkichlar boshqarishning keyingi turkumiga ta’sir ko‘rsatadi:

a) erishilgan bilim darajasi (to‘liqlik,umumiylik, tezkorlik);

b) bilim va ko‘nikmalarning egallanganlak darajasi;

v) bilim va bilishda yo‘l qo‘yilgan kamchiliklar;

g) vazifaning bajarilishida ijodning aniqlanishi (javobning mantiqiyligi, o‘ziga xosligi).

Tajriba shuni ko‘rsatadiki, talabalarning mustaqil fiklashining shakllanishi haqiqatdan ham talabalarning ijodiy fikrlashini tahlil qilish va sintezlash (bog‘lash) ni bilishda, umumiylashtirish va aniqlik kirita bilishida, o‘rganilayotgan mavzuga, masala yechishda va turli xayotiy xolatlarda, turli fikriy faoliyatni ishlata bilishida namoyon bo‘ladi.

Psixologik – pedagogik adabiyotlarda ta’kidlanadiki, fikriy uslublarning muhimlaridan biri – bu oldindan aytib berish. Har qanday masalani (turmushda, ishlab chiqarishda, o‘qishda) yechishda inson tahlil, sintez, shu vaqtdagi holatni umumiylashtirish asosida xarakatlarning borishini oldindan ko‘rishga doim harakat qiladi va keyngi faoliyatini tartibga solib to‘g‘irlaydi, uning natijalarini oldindan ko‘radi. Shuning uchun oldindan ko‘ra bilishni shakllantirish, natijalarni olidindan ko‘rish talabalarning mustaqil fikrlashini shakllantirishning asosiy qismi hisoblanadi.

Muallif geometrik masalalardan keng miqyosda foydalanilsa, talabalarda chuqurrok fikrlash, fikrlashdagi ketma-ketlik, mustaqillik, tanqidiylik kabi fikrlash xususiyatlarini tarbiyalashga imkon yaratadi, unda ilmiy faraz qilishni o‘rgatish, mulohaza qilish, tahlil qilishni bilish, bir-biriga bog‘lash, umumiylashtirish kabi qobiliyatlar rivojlanib boradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1.Matematika sohasidagi ta’lim sifatini oshirish va ilmiy-tadqiqotlarni rivojlantirish chora tabirlari to‘g‘risida. Uzbekiston Respublikasi prezidentining PQ-4708-son 07.05.2020 Qarori

2.Djhumaev M.I. Competence- based approach to teaching mathematics to primary school students according to the requirements in the national curriculum of Uzbekistan Science and innovation. International Scientific Journal Volume 3 Issue 2 February 2024 Uif-2022: 8.2 | Issn: 2181-3337 | Scientists.Uz. *https://doi.org/10.5281/zenodo.10694172*

3.Djumauev M.. Milliy o‘quv dasturini amaliyotga joriy etishning asosiy tamoyillari va mohiyati haqida. № 1 –son Fizika matematika , informatika jurnali/Toshkent 1 –son .2024 / 148-165 b. http://uzpfiti.uz/uz2/fizika,matematika, informatika.htm, E-mail: fizmat_ jurnali@inbox.uz

4.M.I. Djhumaev Competence- based approach to teaching mathematics to primary school students according to the requirements in the national curriculum of Uzbekistan Science and innovation. International Scientific Journal Volume 3 Issue 2 February 2024 Uif-2022: 8.2 | Issn: 2181-3337 | Scientists.Uz. *https://doi.org/10.5281/zenodo.10694172*

5.Djumayev M.I Ta’lim Sifati - Pedagogik kompetensiyalarni shakllantirish vositasida Buxoro psixologiya va xorijiy tillar instituti ilmiy axborotnomasi" ilmiy-amaliy jurnal. buxpxti.uz 1(5)2024 163-168 http://buxpxti.uz

6. Djhumaev M.I. Competence- based approach to teaching mathematics to primary school students according to the requirements in the national curriculum of Uzbekistan Science and innovation. International Scientific Journal Volume 3 Issue 2 February 2024 Uif-2022: 8.2 | Issn: 2181-3337 | Scientists.Uz. *https://doi.org/10.5281/zenodo.10694172*

XALQARO BAHOLASH DASTURIDA MIQDOR TUSHUNCHASI VA TURLARI

SH.Y.Ishmetova, Nizomiy nomidagi O‘zbekiston Milliy pedagogika universiteti o’qituvchisi
Mirzomahmudova Mohina Muhitdinjon qizi, Nizomiy nomidagi O‘zbekiston Milliy pedagogika universiteti talabasi

Annotatsiya: Miqdor mavzusi, bolalarning matematik ko‘nikmalarini rivojlantirishda muhim rol o‘ynaydi va ularni hayotiy vaziyatlarda raqamlar bilan ishlashga tayyorlash. Xalqaro dasturlar: EGMA, PISA, TIMSS va PIRLS, o‘quvchilarning matematik bilimlarini baholash orqali ta'lim tizimlarining samaradorligini aniqlashga yordam beradi. Maqolada miqdor mavzusini o‘qitishda qo‘llaniladigan metodlar, o‘yinlar, amaliy mashg‘ulotlar va texnologiyalardan foydalanish ko‘rib chiqiladi.

Kalit So‘zlar: Xalqaro baholash dasturlari, miqdor mavzusi, matematik ko‘nikmalar, TIMSS, PIRLS, o‘qitish metodlari, amaliy mashg‘ulotlar, hayotiy vaziyatlar, o‘yinlar, texnologiyalar, ta'lim samaradorligi.

Аннотация:Тема количества играет важную роль в развитии математических навыков у детей и готовит их к работе с числами в реальных ситуациях. Международные программы, такие как PISA, TIMSS и PIRLS, помогают определить эффективность образовательных систем, оценивая математические знания учащихся. В статье рассматриваются методы обучения теме количества, включая игры, практические занятия и использование технологий.

Ключевые слова: Международные оценочные программы тема количестваб математические навыкиб, TIMSS, PIRLS, методы обучения, практические занятия, жизненные ситуации, игры, технологии, эффективность образования

Annotatsiya: The topic of quantity plays a crucial role in developing children's mathematical skills and prepares them to work with numbers in real-life situations. International programs, such as, TIMSS, and PIRLS, help determine the effectiveness of educational systems by assessing students' mathematical knowledge. This article discusses the methods used to teach the topic of quantity, including games, practical activities, and the use of technology.

Key words: International assessment programs, quantity topic mathematical skil, TIMSS, PIRLS, teaching methods, Practical activities,real-life situations, games, technologies, educational effectiveness.

Davlatimiz rahbarining 2019-yil 29-apreldagi “O‘zbekiston Respublikasi xalq ta’limi tizimini 2030- yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi farmonida 2030-yilga borib PISA o‘quvchilarni baholash dasturi reytingi bo‘yicha jahonning birinchi 30 ta ilg‘or mamlakati qatoriga kirishiga erishish bo‘yicha vazifalar belgilangan.

Xalqaro o‘quvchilarni baholash dasturi — turli davlatlarda 15 yoshli o‘quvchilarning savodxonligini o‘qish, matematika, tabiiy fanlar hamda bilimlarini amaliyotda qo‘llash qobiliyatini baholovchi dastur hisoblanadi. EGMA testlari maktab o‘quvchilarining haqiqiy hayotda kerak bo‘ladigan hodisalarni tahlil qilish, ulardan xulosa chiqarish va muloqotga kirishish ko‘nikmalarini qay darajada egallayotganini, ta’lim tizimining bu o‘zgarishlarga qanchalik moslashayotganini aniqlash maqsadida o‘tkaziladi. Bu dastur 1997-yilda joriy etilgan bo‘lib, har uch yilda bir marta o‘tkaziladi, birinchi marta 2000-yilda o‘tkazilgan. Har uch yilda bitta fan yo‘nalishiga afzallik berilib, jami testlar majmuasining deyarli 50% shu fanga mansub bo‘ladi. 2000-yilda ilk bor o‘qish savodxonligiga urg‘u berilgan.

Maqsadlari:

1. Ta'lim sifatini baholash: O'quvchilarning ta'lim olish jarayonidagi muvaffaqiyatini aniqlash.
2. Taqqoslash imkoni: Turli mamlakatlar va hududlar o'quvchilarining natijalarini taqqoslash.
3. Tadqiqotlar uchun ma'lumotlarni taqdim etish: Ta'lim siyosatini ishlab chiqish va yaxshilash uchun asosiy ma'lumotlar.

Egma (PISA) dasturi doirasida o'quvchilarga beriladigan savollar asosan uchta asosiy fan bo'yicha to'plangan:

1. O'qish:
- Matnni tushunish: O'quvchilarga turli xil matnlar (hikoyalar, maqolalar, reklamalar) berilib, ularni tushunish va tahlil qilish ko'nikmalari baholanadi.
- Savollarga javob berish: O'quvchilar matn asosida savollarga javob berishlari yoki ma'lumotni izoh berishlari kerak.
2. Matematika:
- Muammolarni hal etish: O'quvchilarga real hayot vaziyatlariga asoslangan matematika muammolari (masalan, hisob-kitoblar, grafiklar) beriladi.
- Mantiqiy fikrlash: Savollar matematik mantiqni va muammolarni hal qilish qobiliyatini baholaydi.
3. Tabiiy fan:
- Nazariy bilim: O'quvchilarga tabiiy fanlar (kimyo, fizika, biologiya) bo'yicha nazariy savollar beriladi.
- Eksperimentlar va kuzatuvlar: O'quvchilar turli eksperimentlar va kuzatuvlar yordamida o'z bilimlarini qo'llashlari kerak.

TIMSS -Trends in International mathematics and science study 4- va 8- sinf o'quvchilarining matematika va tabiiy yo'nalishdagi fanlardan o'zlashtirish darajasini baholash dasturi bo'lib, tadqiqot ta’lim yutuqlarini baholash xalqaro assotsiatsiyasi (IEA) tomonidan tashkil etiladi. TIMSS dasturi o‘zining birinchi tadqiqotini 1995-yilda boshlagan bo‘lib, 2023-yilga qadar har to‘rt yilda 1999, 2003, 2007, 2011, 2015,2019 va 2023-yillarda tashkil etib kelindi.

TIMSS xalqaro baholash dasturida boshlang‘ich sinf matematika darsining miqdorlar bilan bog‘liq tushunchalar mavzulariga alohida e’tibor qaratilgan bo‘lib, Miqdorlar bilan bog’liq misollar va masalalar quyidagi ko‘rinishlarda beriladi: 1.Qiziqarli savollar;

2.Testlar;

3.Ochiq testlar;

4.Chizmalar.

Bizga ma’lumki miqdorlar bilan o‘quvchilarni ilk marotaba boshlang‘ich sinf matematika darslarida tanishtiriladi va ular uzunlik, og‘irlik, yuz, tezlik, narx, hajm kabi miqdorlar to‘g‘risida

tassavvurlarga ega bo‘lishadi. Miqdor mavzusi boshlang‘ich sinflarda o‘qitiladigan eng asosiy tushunchalardan biridir. U bolalarga quyidagi ko‘nikmalarni rivojlantirishga yordam beradi:

1. Raqamlarni tushunish: Raqamlar bilan tanishish, ularni o‘qish va yozish ko‘nikmalarini rivojlantirish.

2. Hisob-kitob qilish: Oddiy arifmetik amallarni bajarish, masalan, qo‘shish, ayirish, ko‘paytirish va bo‘lish.

3. Muammolarni hal qilish: Matematik masalalarni yechish orqali mantiqiy fikrlashni rivojlantirish.

Boshlang‘ich sinflarda miqdor mavzusini o‘qitishda quyidagi metodlarni qo‘llash samarali bo‘ladi:

1. O‘yinlar: O‘yinlar orqali bolalar raqamlar va hisob-kitoblarni o‘rganadilar. Masalan, matematik o‘yinlar yoki raqamli jumboqlar va hokazo.

2. Amaliy mashg‘ulotlar: Hayotiy vaziyatlar orqali miqdor mavzusini o‘rganish. Masalan, do‘konda xarid qilish, o‘yinchoqlarni hisoblash.

3. Guruh Ishlari: Bolalar birgalikda muammolarni hal qilish orqali hamkorlik ko‘nikmalarini rivojlantiradilar.

Xulosa o’rnida aytish mumkinki, boshlang’ich sinf matematika darslarida miqdorlar mavzusini o’rgatishda xalqaro baholash dasturlaridagi topshiriqlarni yechish jarayonida o’quvchilarning bilimlari va amaliy ko’nikmalarini chuqurlashtirish va kengaytirishga, o’quvchilarning mantiqiy tafakkurlarini, topqirliklarini, matematik ziyrakligini oshirishga yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. 2022—2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 28.01.2022-yildagi PF-60-son farmoni va uning 1-ilovasi - // Elektron manba. O‘zbekiston Respublikasi Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi:

2. Abdullayeva B.S., Sadikova A.V., Muxitdinova M.N., Toshpo`latova M.I. Matematika-TDPU. (Boshlang`ich ta‟lim va sport-tarbiyaviy ish bakalavriyat talim yo`nalishi talabalari uchun darslik) Toshkent-2014,

2. Jumayev M.E., Tadjiyeva Z. “Boshlang‘ich sinflarda matematika o‘qitish metodikasi” Toshkent.: Fan va texnologiya, 2005.

3. “Xalqaro tadqiqotlarda o‘quvchilarning o‘qish savodxonligini baholash” “Sharq” nashriyot-matbaa aksiyadorlik kompaniyasi bosh tahririyati. Toshkent-2019.

TA’LIM JARAYONINI RAQAMLI TRANSFORMATSIYASI

Nizomiy nomidagi Toshkent Davlat Pedagogika universiteti dotsenti, filologiya fanlari nomzodi
Mirsaidova Nilufar Sobirjonovna

Annotatsiya: Maqolada raqamli pedagogikaning uslubiy jihatlari, shu jumladan an’anaviy pedagogikaning raqamli transformatsiyasi, o‘qituvchilar va talabalarning raqamli kompetensiyasi, raqamli ta’lim texnologiyalari, raqamli xatarlar kabi masalalar ochib berilgan.

Аннотация: В статье раскрываются методологические аспекты цифровой педагогики, в том числе цифровая трансформація традиционной педагогики, цифровая компетентность преподавателей и учащихся, цифровые образовательные технологии, цифровые риски.

Kalit so‘zlar: Raqamli pedagogika, didaktika, texnologiya, o‘qituvchi, talaba, o‘quv jarayoni, raqamli madaniyat.

Ключевые слова: Цифровая педагогика, дидактика, технологии, учитель, ученик, образовательный процесс, цифровая культура.

Abstract: The article reveals the methodological aspects of digital pedagogy, including the digital transformation of traditional pedagogy, digital competence of teachers and students, digital educational technologies, digital risks.

Key words: Digital pedagogy, didactics, technology, teacher, student, educational process, digital culture.

Jamiyat va ijtimoiy hayotni, iqtisodiyotni rivoji ko‘p jihatdan raqamli texnologiya bilan bog‘liq. Ta’lim sohasi ham bundan mustasno emas albatta. Bugun rivojlangan mamlakatlarda an’anaviy ta’limni raqamli transformatsiyasini kuzatish mumkin.

Demak kelajakda raqamli ta’lim didaktikasi va tarbiyasini belgilash pedagogikaning hozirgi kundagi dolzarb masalalaridan biri bo‘lib qolmoqda.

Zamonaviy voqelikda, kasbiy faoliyani amalga oshirish jarayonida pedagog kadrlar tez o‘zgarib turadigan talablarga duch keladi, bu esa ulardan yangi, kengroq va murakkabroq kompetensiyalar to‘plamini talab qiladi. Raqamli kompetentlik – bu zamonaviy raqamli texnologiyalar bilan bog‘liq kompetensiyalarni tavsiflovchi yangi tushunchalardan biri hisoblanadi. So‘nggi yillarda "AKT savodxonlik", "axborot kompetentlik", "axborot savodxonligi", "raqamli savodxonlik" va "raqamli ko‘nikmalar" kabi raqamli texnologiyalardan foydalanish darajalarini tavsiflovchi bir nechta atamalar qo‘llanilmoqda. Ushbu atamalar ko‘pincha "raqamli kompetentlik" va "raqamli savodxonlik" kabi bir-biriga yaqin atamalar bilan ishlatiladi. "Raqamli savodxonlik" tushunchasi oldinroq ishlatila boshlangan. Ushbu atama insonning raqamli muhitda masalalarni samarali hal etish qobiliyatini anglatadi.

2017 yilgi G20 sammiti tadbirlari doirasida ishlab chiqilgan yondashuvga asosan raqamli savodxonlikning beshta asosiy komponenti taklif etilgan:

1. Raqamli kontent bilan ishlash, ya’ni ma’lumot yaratish, topish, u bilan ishlash, birlashtirish, tahlil qilish qobiliyati;
2. Kompyuter texnikasi bilan ishlash – texnik amallarni bajarish usullarini tushunish, kompyuter va dasturiy ta’minotning tuzilishini tushunish;
3. Ommaviy axborot vositalari (matnlar, tovushlar, rasmlar, videolar va boshqalar) bilan ishlash – ommaviy axborot vositalarini baholash, media kontentini yaratish qobiliyati;
4. Kommunikatsiya – raqamli sohada, ijtimoiy tarmoqlarda muloqot qilish qobiliyati;
5. Texnologik innovatsiyalar – hayotda turli texnologiyalardan foydalanish, raqamli makonda ishlash vositalari (gadjetlar, ilovalar).

Raqamli kompetesiyalar axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish bilan bog‘liq qobiliyatlar majmuini o‘z ichiga oladi:

1) raqamli texnologiyalardan foydalanishning texnik ko‘nikmalari;
2) raqamli texnologiyalardan kundalik hayot faoliyatida samarali foydalanish qobiliyati;
3) raqamli texnologiyalarni tanqidiy baholash qobiliyati;
4) raqamli madaniyatda ishtirok etish motivatsiya.

Raqamli kompetentlikning to‘rtta turini belgilangan:

1) axborot va mediakompetentlik – raqamli ma’lumotlarni qidirish, tushunish, arxivlash va uni tanqidiy aks ettirish bilan bog‘liq bilim, ko‘nikma, malaka, motivatsiya, mas’uliyat, shuningdek raqamli resurslardan (matn, vizual ma’lumot, audio, video va boshqalar) foydalangan holda axborot ob’ektlarini yaratish. 2) kommunikativ kompetentlik – turli xil muloqot shakllari (elektron pochta, chatlar, bloglar, forumlar, ijtimoiy tarmoqlar va boshqalar) va turli maqsadlar uchun zarur bo‘lgan bilim, ko‘nikma, motivatsiya va mas’uliyat;

3) texnik kompetentlik – turli muammolarni, jumladan, kompyuter tarmoqlaridan, bulutli xizmatlardan foydalanish va hokazolarni hal qilish uchun apparat va dasturiy ta’minotdan samarali va xavfsiz foydalanish imkonini beruvchi bilim, ko‘nikma, motivatsiya va mas’uliyat;

4) iste’molchi kompetentligi – turli ehtiyojlarni qondirishni o‘z ichiga olgan muayyan hayotiy vaziyatlar bilan bog‘liq turli kundalik vazifalarni hal qilish uchun raqamli qurilmalar va Internetdan foydalanishga imkon beradigan bilim, ko‘nikma, motivatsiya va mas’uliyat. O‘qituvchining

raqamli kompetentsiyasi quyidagilarni o'z ichiga oladi: 1) raqamli texnologiyalardan foydalanish bo'yicha texnik ko'nikmalar; 2) ish, o‘qish va umuman kundalik hayotda turli faoliyatlarda raqamli texnologiyalardan mazmunli foydalanish qobiliyati; 3) raqamli texnologiyalarni tanqidiy baholash qobiliyati; 4) raqamli ta’limda ishtirok etish uchun motivatsiya.

Zamonaviy jamiyatda yangi avlodlar raqamli kompetentsiyaning ilg'or darajasiga ega bo'lishlari talab etiladi, chunki ular uzluksiz transformatsiya holatida, o'quvchilarning o'qish odatlari o'zgargan, ularning ehtiyojlari va sharoitlari o'n yil oldingi kabi emas, shuning uchun maktablar ta'lim, didaktik va o'quvchilar ehtiyojlariga xavfsiz holda javob berishni o'rganishi shart.

Bunga erishish uchun yangilangan tayyorgarlik va raqamli kompetensiya darajasiga ega bo‘lgan o‘qituvchi talaba o‘quv jarayonini amalga oshirishi va talabalar tomonidan asosiy kompetensiyalarni egallashiga yordam berishi kerak. Ta’lim jarayonlarini amalga oshirishdagi raqamli kompetensiyani o‘qituvchilar o‘z sinflarida qo‘llashlari, AKTdan tanqidiy, dinamik va ijodiy foydalanish uchun ega bo‘lishlari kerak bo‘lgan ko‘nikmalar, malakalar, bilim va munosabatlar to‘plami shakllantirib boriladi. Bugungi kunda o‘qituvchilar orasida raqamli ta’lim darajasini uzluksiz oshirib borish nima uchun muhim sanalmoqda?

Raqamli ta'lim darajasida o'qituvchilarni tayyorlashning muhimligi, ham boshlang'ich, ham davomiy, ta'lim tizimining muvaffaqiyati uchun juda muhimdir. Ta’lim tizimini shakllantirishda o‘qituvchi rolining bir qismi bo‘lgan Innovatsiyalar va tadqiqotlar ta'limning turli bosqichlarida o'quv jarayonlarini doimiy ravishda takomillashtirishga yordam berib boruvchi asosiy vositalardan biri bo‘lib kelmoqda. Shu boisdan ham o‘qituvchilarning malakasini oshirish, ularda raqamli kompetensiya va AKT savodxonliklarini oshirish o‘z-o‘ziga ishonch, o‘zini o‘zi qadrlash, ijodkorlik, yangilik, ta’lim muammolarini hal qilish va sinf xonasiga yangi resurslarni kiritib qobiliyati kabi turli ko‘nikmalarni birlashtirishi kerak degan xulosalarga kelinmoqda.

Shu jihatdan olib qaralganda o‘qituvchilarning raqamli kompetensiyalarini oshirish ikki bosqichdan iborat bo‘lishi kerak:

Uzluksiz ta’lim: O‘qituvchining ta’limda AKT dan foydalanish haqida haqida o‘ylashga, boshlang‘ich va o‘rta maktab fanlari uchun ishlab chiqilgan resurslardan ijodiy foydalanishga undaydigan ko‘plab o‘quv takliflari mavjud. Xo‘sh uzluksiz talimning maqsadlari qanday? 1.O‘rganilishi kerak bo‘lgan bilimlar, tushunchalar yoki faktlarni olish. 2.Shakllanishi va rivojlanishi kerak bo'lgan munosabat va xulq-atvor namunalarini egallash.

3.O'zlashtirilishi kerak bo'lgan ko'nikmalarni rivojlantirish. Ta'limda raqamli kompetentsiyaning beshta ustuni qanday? Ta’lim tizimida raqamli kompetentsiyani o'qitish ta'lim fanlaridagi ikkita nazariy tushunchalar: kognitivizm va konstruktivizmning uyg'unligiga asoslanadi. Kognitivizm yetakchi nazariyalardan biri bo‘lib, psixologiya va pedagogikada keng qo‘llaniladi. Kognitiv ta’lim o‘quvchilarga aqliy qobiliyatlarini maksimal darajada rivojlantirishga xizmat qiladi, ularning darsdagi faolliklarini oshiradi, o‘quv jarayonini to‘liq qamrab oladi.

Kognitiv ta’lim – o‘quvchilarga aqliy qobiliyatlardan maksimal darajada oshirishlariga xizmat qiladigan, ularning darsdagi faolliklarini oshiradigan, o‘quv jarayonini to‘liq qamrab olishga qaratilgan. Ta’lim jarayonida o‘quvchiga manba stimul ya’ni jismoniy yoki xulq-atvorda yuzaga keladigan qandaydir turtki, ta’sir sifatida vujudga keladi. Ma’lumki, har bir o‘quvchida qandaydir avvaldan mavjud bo‘lgan turli xil bilimlar, sxemalar va ilk tajribalar mavjud bo‘ladi. Yangi bilimlar dastlab eskilari bilan solishtirishi yoki tahlil qilinishi mumkin. Keyingi bosqichda ular inson ongida saqlanadi, o‘quvchini fikrlashga, aniq maqsadlar qo‘yishga, muammolarni hal qilishga va ijobiy natijalarga erishishga undaydi. YUNESKO tomonidan ishlab chiqilgan model tarkibi ta’limda AKTning rolini tushunish, o‘quv rejasi va baholash, pedagogik amaliyot, raqamli texnologiyalar bilan ishlash malakalari, ta’lim jarayonini tashkil etish va boshqarish va pedagogning kasbiy rivojlanishi kabi modullarini o‘z ichiga qamrab oladi.

Xalqaro texnologiya ta’limi jamiyati ISTE modelining asosiy yo‘nalishlari sifatida oltita soha: ijodkorlik

va innovatsiya, aloqa va hamkorlik, tadqiqot va axborot kompetensiyasi, tanqidiy fikrlash, muammolarni hal qilish va qaror qabul qilish, raqamli fuqarolik, asosiy texnologik tushunchalarni tushunish va ulardan foydalanish kabi asosiy aspektlar ko‘rib chiqilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1.Бузыкова Ю.С., Гафиатулина Е.С. Цифровые компетенции преподавателя и их индикаторы. Техник транспорта: образование и практика. 2020;1(4):278- 282. https://doi.org/10.46684/2687-1033.2020.4.278-282

2.https://cyberleninka.ru/article/n/o-tsifrovoy-kulture-kak-neotemlemoy-chasti-obschey-kultury-cheloveka-v-sovremennyh-realiyah

3. https://1economic.ru/lib/112066

4. https://ru.wikipedia.org/wiki/

5. https://cyberleninka.ru/article/n/tsifrovaya-didaktika

6. Махмудов А. Х., Анарбаева Ф. У. Рақамли таълимда педагогик технологияларни қўллаш имкониятлари //Development issues of innovative economy in the agricultural sector. – 2021. – С. 476.

GEOGRAFIK TAFAKKURNI RIVOJLANTIRISH OMILLARI

Djumayeva Moxigul Mamanazarovna
Termiz davlat pedagogika instituti o`qituvchisi

Annotasiya: Maqolada tabiiy fanlarni o`qitisha gegrafiya terminlaridan foydalanish, geografik tarixiy, taxminiy ma`lumotlar, geografiyaning fan sifatida shakllanish yo'llarini, ya'ni bizning sayyoramiz haqidagi keng qamrovli ma`lumotlardan dars mashgulotlarida foydalanish masalalariga to`xtalamiz.

**Kalt so`zlar:** Tabiiy fanlar, geografiya, tarixiy ma`lumotlar,ta`lim va tarbiya, o`qitish, o`quv jarajoni,yer, quyosh, materiklar,integrasiya.

Абстрактный: В статье рассматриваются вопросы использования географических терминов в преподавании естественных наук, географические исторические и приблизительные сведения, пути становления географии как науки, то есть использование на уроках комплексной информации о нашей планете.

Abstract: The article examines the issues of using geographical terms in teaching natural sciences, geographical historical and approximate information, the ways of developing geography as a science, that is, the use of complex information about our planet in lessons.

Geografik tafakkur nima?, Geografiya tabiat haqidagi eng qiziqarli fan bo'lib, inson o'zgartira olmaydigan tabiat qonunlarini o'rganadi. Biz fizika, kimyo va biologiya fanlarini o'rganayotganda ham ular bilan tanishamiz. Bu fanlarning barchasi matematika kabi bir-biri bilan chambarchas bog'liqdir. Geografiya sohasi yer sharida yashovchi odamlarni o'z ichiga olganligi sababli, bu fan ham ijtimoiy yoki ommaviy fandir.

Geografiya fanining ob'ekti butun Yer shari ekanligi ma'lum edi. Har bir geografik hodisaning o'ziga xos sabablari bor, ular barcha tasavvur qilinadigan chegaralardan ancha uzoqda, havo qatlamlarida, er osti chuqurlarida yoki okean suvlarida joylashgan bo'lishi mumkin. Va bu sabablar doimo o'zgarib turadi, buning natijasida geografik hodisalar doimo o'zgarib turadi. Ba'zi o'zgarishlar juda sekin, masalan, tog' tizmalarining shakllanishi, boshqalari esa tez sodir bo'ladi, masalan, chaqmoq urishi[5].

Tabiat va jamiyat haqidagi ma'lumotlarni yaxshiroq tushunish, tavsiflash, tahlil qilish va umumlashtirish uchun yangi imkoniyatlar paydo bo'lganda geografik bilimlar kengayadi.

Darslikda har bir mavzu xulosa bilan tugaydi, unga quyidagilar kiradi:

• muhokama qilingan narsalarning qisqacha mazmuni;

• o'rganilgan tushunchalar yoki atamalar ro'yxati;

• takrorlash uchun savollar va topshiriqlar.

O'rta asrlarda geografiya

Dars turi: yangi materialni o'rganish + mavzu bo'yicha amaliy ish.

Maqsadlar: Yer haqidagi bilimlarning to'planish tarixini o'rganish, qadimgi odamlar va o'rta asrlarda dunyoning tuzilishi haqidagi g'oyalar bilan tanishish; geografiyaning fan sifatida rivojlanishiga qadimgi va o'rta asr olimlarining qo'shgan hissasini aniqlash.

Shu bilan birga, chet elda tovarlar savdosi orqali boyib ketgan savdogarlar, shuningdek, yangi yerlarni egallab olgan bosqinchilar tobora ko'proq yangi sayohatlar uyushtirdilar. Ular o'sha davrning jo'g'rofiy informatorlari bo'lib, qiziqish va amaliy ehtiyojlarni qondirdilar[10].

7-asrda arablar istilolari natijasida ulkan davlat – arab xalifaligi vujudga keldi, u keng hududlarni o‘z ichiga oladi. Arablar yulduzlar va kompas yordamida mukammal navigatsiya qilish qobiliyati tufayli ajoyib navigatorga aylandilar. Ular dunyoning juda aniq xaritalarini tuzdilar. Arabcha ma'lumotlarda mamlakatlarning tavsiflari, shaharlarning aniq joylashuvi va boshqa muhim ob'ektlar mavjud edi.

Arablar 9-asrdayoq Hind okeani bo‘ylab sayohat qilib, Madagaskar oroliga, Hindiston va Xitoy qirg‘oqlariga yetib borgan. Arab sayohatchilari uchun yagona to'siq Atlantika okeani edi, agar siz Kanar orollariga sayohatlarni hisoblamasangiz. Abu Abdulloh Ibn Battuta arab sayohatchilarining eng mashhuri hisoblanadi. U islom olamining barcha davlatlarini kezgan sayyoh va sargardon savdogardir. 14-asrda Osiyo va Shimoliy Afrikaning deyarli barcha mamlakatlarini o‘rganib chiqdi, Sahroi Kabirni kesib o‘tdi.

Osiyoda yangi hududlarni o'rganish dengiz va quruqlik orqali amalga oshirildi. Hindiston va Xitoydan kelgan buddist rohiblar, savdogarlar va sayohatchilar O‘rta Osiyo cho‘llari, Tibet va Himoloy tog‘lari bo‘ylab ko‘chib o‘tdilar. Ular Osiyoning turli mintaqalari tabiati va xalqlari haqida geografik ma'lumotlar to'plashdi. Ko‘chmanchi chorvadorlar Osiyoning keng hududlarini o‘zlashtirishda katta rol o‘ynagan. Masalan, Chjen Xe (1371–1435) xitoylik sayohatchi, dengiz qo‘mondoni va diplomat bo‘lib, Min sulolasi imperatorlari tomonidan Hindiston, Arabiston yarim oroli va Sharqiy Afrika mamlakatlariga yuborilgan yettita yirik dengiz harbiy va savdo ekspeditsiyalariga rahbarlik qilgan. 14—15-asrlarda ruslar Volga yo‘lidan Sharq mamlakatlari, keyin Kaspiy dengizi, so‘ngra quruqlik orqali Fors va Hindistonga savdo qilishgan. Aynan shu marshrutni Tverlik savdogar Afanasiy Nikitin 1468 yilda Hindistonga olib borgan. U o'zining "Uch dengizdan tashqari sayohat" nomli sayohat yozuvlarida bu mamlakatni batafsil tasvirlab bergan birinchi yevropalik edi. Afanasiy Nikitinning sayohati Tverda boshlandi, u erdan yo'nalish Volga daryosi bo'ylab Nijniy Novgorod va Qozon orqali Astraxanga o'tdi[16].

Keyin kashshof Derbent, Boku, Sariga tashrif buyurdi, shundan so'ng u Fors orqali quruqlikka ko'chib o'tdi. Xurmuz shahriga etib borgach, u yana kemaga o'tirib, Hindistonning Chaul portiga yetib keldi. Hindistonda u ko'plab shaharlarga, jumladan Bidar, Junnar va Parvatga piyoda tashrif buyurgan. Keyin Hind okeanini kesib o'tib, Afrikaga suzib ketdi va u erda bir necha kun o'tkazdi va keyin yana suv orqali Hurmuzga qaytib keldi. Keyin Eron orqali piyoda Trebizondga keldi, u yerdan Qrimga (Feodosiya) yetib keldi.

Bundan tashqari, salib yurishlari va viking istilolari tufayli geografik bilimlar ancha mustahkamlandi.

XII—XIII-asrlarda Yevropa bilan Osiyo o‘rtasida savdo aloqalari kengaydi. Savdogarlarning uzoq mamlakatlarga sayohatlari ancha xavfli bo'lsa ham, muntazam bo'lib ketdi. Ushbu ekspeditsiyalar tufayli Osiyo mamlakatlari haqida yangi geografik bilimlar to'plandi.

Janubiy Osiyoga sayohat qilgan birinchi yevropalik venetsiyalik italiyalik savdogarning o'g'li Marko Polo edi. Uning otasi Osiyoda savdogar bo'lib, sirli Sharqqa ko'p marta tashrif buyurgan. 1271 yilda Polo oqsoqol Xitoyga yo'l olganida 17 yoshli Markoni o'zi bilan olib ketdi. Savdogar sayohatchilar Xitoyga bo'ronli daryolar, baland tog'lar va keng cho'llar orqali yetib borishlari uchun 3 yildan ortiq vaqt kerak bo'ldi. U yerda ularni xon qabul qildi. Evropa bilan munosabatlarni saqlab qolish uchun u tezkor aqlli Marko Poloni o'z xizmatiga taklif qildi. Bu italiyaliklarga Xitoyga ko'p sayohat qilish imkonini berdi. Marko Poloning xon oldidagi xizmati 15 yil, vataniga qaytishi esa yana 10 yil davom etdi. Osiyo qirg'oqlari bo'ylab dengiz orqali Evropaga qaytdi. Uning sayohat marshruti Janubiy Osiyo bo'ylab ulkan halqaga o'xshardi[18].

Uyga qaytgan sayyoh Yevropaga o‘zi ko‘rganlarini “Olamlarning xilma-xilligi to‘g‘risida” qo‘lyozma kitobi shaklida “taqdim etdi”. Unda u yevropaliklarga uzoq, avvallari ko‘rinmagan

Osiyo Sharqining asl qiyofasini ochib berdi. Marko Polo geograf bo'lmagan va bu fanning mavjudligi haqida ham bilmas edi. Biroq, uning xabarlari qimmatli bilim manbai bo'ldi. Hatto 200 yil o'tgach, uning kitobidagi geografik nomlar ko'plab xaritalarga kiritilgan. Marko Poloning "Kitob" asari ko'plab tillarga tarjima qilingan va dunyoning turli mamlakatlarida nashr etilgan. Bundan 700 yil muqaddam yozilgan bu asar bugun ham o‘quvchilar e’tiborini tortmoqda[6].

Qadimgi misrliklar tasavvur va tafakkur qilgan dunyo: pastda Yer, tepasida osmon ma'budasi; Chap va o'ng tomonda Quyosh xudosining kemasi bo'lib, u quyosh chiqishidan quyosh botishiga qadar osmon bo'ylab Quyoshning yo'lini ko'rsatadi. Qadimgi hindlar Yerni to'rtta fil ushlab turgan yarim shar sifatida tasavvur qilishgan. Fillar ulkan toshbaqa ustida, toshbaqa esa ilon ustida turibdi, u o'ralgan holda er yaqinini yopadi.

Bobil aholisi Yerni g'arbiy yon bag'rida Bobil joylashgan tog' sifatida tasavvur qilishgan. Ular Bobilning janubida dengiz borligini, sharqda esa o'tishga jur'at etmagan tog'lar borligini bilishardi. Shuning uchun ularga Bobil "dunyo" tog'ining g'arbiy yon bag'rida joylashgandek tuyuldi. Bu tog‘ning atrofi dengiz bilan o‘ralgan bo‘lib, dengizda xuddi ag‘darilib ketgan piyola singari qattiq osmon – er yuzidagi kabi quruqlik, suv va havo bor samoviy olam yotibdi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1.O‘zbekiston Respublikasining Qonuni, 23.09.2020 yildagi O‘RQ-637-son. https://lex.uz/docs/5013007

2.O‘zbekicton Recpublikaci Prezidentining 2020-yil 29-oktabrdagi “Ilm fanni 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyacini tacdiqlash to‘g‘ricida”gi PF-6097-con Farmoni. www.lex.uz.

3.География. Как люди представляли Землю в древности [Электронный ресурс]. Режим доступа: geolvg.blogspot.com/2010/09blog-post.html, свободный. – (10.09.2020)

4.Блог учителя биологии. Физкультминутки на уроке [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://biologinay2014.blogspot.com/p/blog-page_37.html, свободный. – (10.09.2020).

5.География Средних веков [Электронный ресурс]. Режим доступа: https://geomap.com.ua/ru-g6/737.html, свободный. – (10.09.2020).

6.География в эпоху Средневековья [Электронный ресурс]. Режим доступа: https://www.yaklass.ru/p/geografiya/5-klass/razvitie-geograficheskikh-znanii-o-zemle-18807/geografiia-v-epokhu-srednevekovia-18901, свободный. – (10.09.2020).

7. Djumayev M.I. The development of mathematical abilities in younger students. Science And Innovation International Scientific Journal Volume 2 Issue 1 January 2023 Uif-2022: 8.2 | Issn: 2181- 3337 | Scientists.Uz/ 424-434

8. Djumayeva M.M Teacher-student relationships in teaching natural sciences methodological preparation of future teachers . As a development factor Pedagogy of cooperation in improving the quality of education: international experience and modern approaches International scientific-practical conference 137-140 2023

9. D.M.Mamanazarovna Tabiiy fanlarni o‘qitishda bo‘lajak o‘qituvchilarining metodiktayyorgarligini rivojlantirish. Science and innovation 2 (Special Issue 5),589-590, 2023 yil

10.Кочуров Б.И. Антипова А.В География как наука для будущего. Журнал. Проблемы региональной экологии. № 5. 76-91 https://www.elibrary.ru/item.asp?id=21129214

11. ММ Джумаева развитие методической подготовки будущих учителей в реподавании естественных наук Экономика и социум, 699-670, 2023

12. Mamanazarovna, D. M. (2023). Improving methodological training of future primary class teachers. *World Bulletin of Social Sciences*, *28*, 12-14.

13. Mamanazarovna, D. M., & Ergashovna, J. B. (2024, February). Boshlangich sinflarda tabiiy fanlar darslarida amaliy ishlarni tashkil etishning metodik asoslari. In *International conference on multidisciplinary science* (Vol. 2, No. 2, pp. 138-141).

14. Mamanazarovna,D.M.(2023). O‘quvchilarda tabiiy fanlarga oid savodxonlikni shakllantirishning psixologik-pedagogik xususiyatlari. *Journal of Science-Innovative Research in Uzbekistan*, *1*(7), 334- 341.

PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES AS A FACTOR IN THE IMPLEMENTATION OF PERSONALIZED LEARNING

M.Sh.Erkinova, UzSWLU, student of Russian philology fakulty
Scientific supervisor: P.Sh. Isamova, UzSWLU, Associate professor, Uzbekistan

Abstract.

The article examines the role of modern pedagogical technologies in the context of personalized learning. The essence of pedagogical technologies as a systemic means of optimizing the educational process is revealed. It is shown that the introduction of information and communication, project-based, tutoring, and game-based technologies contributes to the individualization of students' educational trajectories, the development of their autonomy, and responsibility for learning outcomes. The key advantages and challenges of implementing a personalized approach in the era of digital education are identified. The conclusion emphasizes the necessity of integrating digital tools with the humanistic principles of pedagogy to build an adaptive educational environment.

Keywords: pedagogical technologies, personalized learning, individualization, digitalization of education, ICT, tutoring, blended learning.

The modern education system is undergoing significant transformation under the influence of digitalization, globalization, and the growing importance of self-directed learning. In the context of continuous knowledge renewal, there is an increasing need for personalized learning, which places the learner's personality at the center of the educational process. Personalized learning requires moving away from standardized methods toward flexible educational trajectories that consider learners' abilities, interests, and learning pace. The implementation of this approach is made possible through the use of modern pedagogical technologies, which allow the educational process to be adapted to individual needs.

The purpose of this article is to analyze the role of pedagogical technologies in the implementation of personalized learning and to outline prospects for their application in educational practice.

The concept and classification of pedagogical technologies. In pedagogy, technology is understood as a system of scientifically grounded and sequential teacher actions aimed at achieving guaranteed learning outcomes. According to V.P. Bespalko, pedagogical technology is defined as *"a systematic method of creating, applying, and defining the entire process of teaching and learning, taking into account human and technical resources and their interaction"* [1].

Modern pedagogical technologies include:

- Information and communication technologies (ICT);
- Project-based and research technologies;
- Collaborative and learner-centered technologies;
- Blended learning models;
- Tutoring technologies.

In a broader sense, pedagogical technology functions not only as a tool but also as a methodological foundation for organizing the educational process, ensuring its efficiency, flexibility, and individual orientation.

Personalized learning: essence and characteristics. Personalized learning is an educational model based on the consideration of individual learner characteristics, their interests, prior knowledge, and personal goals.

The key principles of personalized learning include:

1. Individualization — adapting learning pace and content to each student's needs.
2. Autonomy — developing self-regulation and self-directed learning skills.

3. Differentiation — providing diverse tasks and assessment forms according to readiness levels.
4. Reflection — awareness of one's educational goals, progress, and results.
5. Use of digital tools — enabling real-time feedback and learning analytics.

Thus, personalized learning implies a shift in the teacher's role — from a knowledge transmitter to a mentor, tutor, and facilitator of learners' individual development.

The role of pedagogical technologies in the implementation of personalized learning. Modern pedagogical technologies are key instruments for the practical realization of personalized learning. The most effective among them are discussed below.

Information and Communication Technologies (ICT). ICT enables adaptability and interactivity in learning. Platforms such as Moodle, Google Classroom, and Edmodo allow the creation of individualized courses, progress tracking, and the provision of personalized recommendations.

Artificial intelligence and learning analytics (Learning Analytics) help design adaptive learning paths and predict learning outcomes.

Project-Based and Research Technologies. Project-based learning motivates students to acquire knowledge independently, develop creativity, and take responsibility for results. By choosing projects according to their interests, students make learning personally meaningful and relevant.

Blended Learning. Blended learning combines traditional and digital forms of instruction. It allows students to learn at their own pace while enabling teachers to adjust the learning process using real-time monitoring and feedback.

Game-Based Learning and Gamification. Gamification increases student engagement and motivation by integrating elements such as levels, badges, and challenges. In personalized learning, gamification helps account for individual learner preferences and maintain a high level of participation.

Tutoring Technologies. Tutoring focuses on building a personal educational trajectory. The tutor assists the learner in identifying goals, resources, and self-development strategies, making learning conscious, self-directed, and purposeful.

Advantages and challenges of implementing personalized pedagogical technologies

Advantages:

- Enhanced motivation and learner engagement;
- Development of self-organization and critical thinking skills;
- Flexibility and variability of the educational process;
- Consideration of individual characteristics and needs;
- Continuous monitoring and feedback mechanisms.

Challenges:

- Insufficient digital competence among teachers;
- Unequal access to technological resources;
- Difficulty in evaluating individual progress;
- Risk of information overload and dehumanization of education.

Addressing these issues requires systematic teacher training, development of digital infrastructure, and methodological support for implementing innovations.

Prospects for development. The future of personalized learning is closely linked to the integration of artificial intelligence (AI), Big Data technologies, and cloud-based platforms, which allow for:

- Analysis of learning dynamics and progress;
- Automation of feedback and assessment;
- Creation of adaptive learning trajectories.

In the future, personalized learning will become the foundation of a new educational ecosystem in which technology and pedagogy interact to unlock each learner's full potential.

Modern pedagogical technologies are the driving force behind the realization of personalized learning. Their use ensures the individualization of education, fosters learner autonomy, and enhances overall learning effectiveness.

However, the success of this transformation depends not only on technological progress but also on maintaining the humanistic essence of education, where the learner remains the central figure.

The integration of technological innovation with pedagogical humanism forms the basis for a new quality of education — one that nurtures individuality, lifelong learning, and self-development.

References

1. Bespalko, V.P. (1989). *Slogemye pedagogicheskoy tekhnologii* [Components of Pedagogical Technology]. Moscow: Pedagogika.
2. Selevko, G.K. (1998). *Sovremennye obrazovatel'nye tekhnologii* [Modern Educational Technologies]. Moscow: Narodnoe obrazovanie.
3. Rogers, C.R. (1994). *Freedom to Learn.* Columbus, OH: Merrill.
4. Милиева Муаттар Гаффаровна О психолингвистике и нейролингвистике билингвизма // Вопросы науки и образования. 2018. №8 (20). URL: https://cyberleninka.ru/article/n/o-psiholingvistike-i-neyrolingvistike-bilingvizma (дата обращения: 21.05.2024).
5. Miliyeva Muattar Gaffarovna. (2023). Influence of Bilinguism on Socio-Cognitive Personal Development. Zien Journal of Social Sciences and Humanities, 19, 61–64. Retrieved from https://www.zienjournals.com/index.php/zjssh/article/view/3765
6. Muattar Gaffarovna Milieva General characteristics of training as a multifunctional method // Academic research in educational sciences. 2023. №TMA Conference. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/general-characteristics-of-training-as-a-multifunctional-method (дата обращения: 21.05.2024).
7. Милиева Муаттар Гаффаровна Исторические предпосылки психолингвистики // Вопросы науки и образования. 2018. №6 (18). URL: https://cyberleninka.ru/article/n/istoricheskie-predposylki-psiholingvistiki (дата обращения: 21.05.2024).
8. Милиева Муаттар Гаффаровна Психолингвистические аспекты восприятия устной речи (зависимость восприятия от речевых характеристик говорящего) // European research. 2018. №1 (35). URL: https://cyberleninka.ru/article/n/psiholingvisticheskie-aspekty-vospriyatiya-ustnoy-rechi-zavisimost-vospriyatiya-ot-rechevyh-harakteristik-govoryaschego.
9. Абиева, Ю., & Милиева, М. (2024). Технологические компоненты системы формирования нравственной культуры учителя. Наука и инновации, 1(1), 59–62. извлечено от https://inlibrary.uz/index.php/ilm-fan-va-innovatsiya/article/view/32710
10. Милиева, М. (2023). Psixologiyada motivatsiya muammosiga yondashuvlar . Цифровизация современного образования: проблема и решение, 1(1), 132–134. извлечено от https://inlibrary.uz/index.php/digitalization-modern-education/article/view/24702

DIGITAL EDUCATION: PEDAGOGICAL AND PSYCHOLOGICAL FOUNDATIONS FROM A SOCIOLINGUISTIC VIEWPOINT

Ra’no Qahramon qizi Solixova, Doctoral student (PhD)
Uzbekistan State World Languages University
Tashkent, Uzbekistan

Abstract

In today's fast-paced world of digital change in education, it's important to know how pedagogical, psychological, and sociolinguistic factors work together to create effective digital learning environments. This paper examines the fundamental pedagogical and psychological principles of digital education, incorporating a sociolinguistic perspective to elucidate the impact of language, communication, and social context on digital learning processes. We contend that digital education transcends the mere substitution of analog tools with online platforms; it necessitates a reevaluation of instructional design, learner psychology, teacher roles, and sociolinguistic dynamics. We examine the implications for educators, policymakers, and designers of digital pedagogy.

Keywords: digital education, pedagogy, psychology, sociolinguistics, digital competence, communication, digital literacy

Digital education, commonly known as e-learning, online learning, or digitally mediated pedagogy, has emerged as a predominant instructional method in numerous contexts, expedited by global occurrences such as the COVID-19 pandemic. To make digital education work, though, you need more than just making sure everyone has access to technology. You also need strong teaching methods, psychological support, and an understanding of how language and culture affect each other. Pedagogically, we need to rethink how we design lessons for digital media; psychologically, we need to pay attention to students' motivations, digital skills, and mental health; and sociolinguistically, we need to contemplate how digital media affect and are affected by language use, discourse, and social interaction. This paper investigates the pedagogical foundations, psychological foundations, and sociolinguistic dimensions of digital education, subsequently presenting integrative reflections and concluding with implications. Digital education alters the conventional teacher-student relationship and necessitates innovative pedagogical frameworks. For instance, moving to digital pedagogy means helping teachers become more skilled with digital tools, such as how to plan, teach, and assess learning through technology. Research shows that motivation, professional culture, and institutional support influence educators' proficiency in digital pedagogy.

Methods

Additionally, pedagogical models like blended learning, flipped classrooms, and computer-supported collaborative learning (CSCL) redefine student engagement, interaction, and knowledge construction in digital environments. From an educational standpoint, digital education necessitates novel design principles: learner-centeredness, interactivity, scaffolding through digital tools, immediate feedback loops, and adaptability. A model of digital competence was created for philological or language-specialty students, incorporating motivational-professional, cognitive-digital, instrumental-digital, and reflexive-digital components. In short, the educational foundation of digital learning relies on (1) teachers being prepared and knowledgeable in the use of digital tools, (2) lesson plans that effectively integrate digital tools, and (3) fostering student independence and engagement in digital environments.

Digital education presents distinct psychological challenges and opportunities. Learners' attitudes regarding digitalization, digital literacy, self-regulation, and motivation are critical indicators of

success. For example, a study of Russian students found that personality traits, particularly the Big Five factors, were important indicators of how they felt about the digitalization of education. Furthermore, psychological factors, including self-efficacy in digital contexts, emotional and cognitive preparedness, and the availability of social support, are crucial for effective digital learning. The "psychological and pedagogical aspects of digitalization of education" emphasize that the information-communication domain increasingly impacts students' personalities, necessitating novel psychological-pedagogical interventions. A person-centered approach to digitalization stresses that the design of digital tools and supports should be based on the students' intellectual, emotional, and physical abilities, especially in inclusive education settings. Furthermore, digital literacy can be perceived not only as a technical competency but also as an aspect of learners' psychological readiness. Thereby, the psychological basis of digital education includes (1) learner readiness, motivation, and self-regulation; (2) psychological support for moving to digital modes; and (3) design that is open to and responsive to different psychological needs.

Results and Discussions

Pedagogy and psychology are often highlighted; however, sociolinguistic dimensions—particularly the interaction of language, discourse, social context, and digital media—are equally vital in digital education. Digital platforms facilitate communication: students and teachers engage through forums, chat, video, textual interfaces, and multimodal media. The language choices, communicative conventions, and social interactions within these mediated environments affect educational outcomes. Sociolinguistic competence, such as verbal-linguistic competence, is crucial for learners to participate in digital environments. For instance, the development of verbal-linguistic competencies has been examined within the framework of sociolinguistic methodologies. In language education settings, virtual exchange and tele-collaboration demonstrate the impact of digital communication on linguistic and intercultural competencies. In digital education, sociolinguistic issues to consider include (a) how learners use language across digital modalities (text, audio, and video) and how such usage affects interaction and participation; (b) how teacher-learner and peer interaction norms shift in digital environments; (c) how language of instruction, digital literacy, and language proficiency intersect—especially in multilingual or multicultural contexts; and (d) how digital discourse communities form and influence learning. For example, in multilingual digital classes, how well students understand the language of mediation may affect how much they participate, how well they understand, and how they interact with others online. Teachers need to know how the language choices they make in digital tools, prompts, and forums can either help or hurt inclusivity and engagement. Thereby, adding sociolinguistic awareness to digital teaching improves communication, encourages meaningful interaction, and helps make digital learning environments more fair.

Combining pedagogical, psychological, and sociolinguistic aspects provides a comprehensive understanding of digital education. Important thoughts include:

- Change in the Role of the Teacher: Teachers are no longer just people who give out information; they are also people who create digital learning experiences, help people talk to each other, and keep digital conversations civil. Their digital competence (pedagogical and psychological) and sociolinguistic awareness (e.g., multilingual and multimodal communication) are fundamental.
- Learner Agency and Interaction: Students need help learning technical skills and developing self-control, digital communication skills, and sociolinguistic skills. The configuration of digital tasks and communication methods holds significant importance.
- Designing for Language and Communication: Digital learning environments must incorporate communication-intensive activities (forums, chats, and collaborative

documents) that utilize language, discourse, and peer interaction. Sociolinguistic factors (such as the language of instruction and digital language registers) must be integrated.

- Equity, Inclusion, and Multilingualism: Digital education provides avenues for inclusion while simultaneously presenting risks of exclusion stemming from language barriers, digital divides, or communicative norms. Psychological and sociolinguistic supports must guarantee that all learners participate meaningfully.
- Adaptive Design and Feedback Loops: Digital platforms can supply quick feedback and content that changes based on what the learner needs, but designers need to ensure that feedback takes into account the learner's mental state (motivation, confidence) and the way they communicate (language barriers, participation in discourse).

Conclusion

This integrative perspective has several implications for policy and practice, including: Teachers should learn about digital pedagogy, psychological supports (like motivation and self-regulation), and sociolinguistic skills (like digital discourse and multilingual communication) as part of their professional development. When you plan digital education, you need to include activities that get students to use language in a way that makes sense, work with their peers, and talk to each other in a way that goes beyond just giving them information. The systems for testing and giving feedback in digital education should be based on psychology (for example, they should help students believe in themselves) and be easy to understand (for example, they should be clear and have options for different languages). Policy frameworks ought to ensure digital accessibility while promoting inclusive communication settings and equitable digital literacies across various linguistic communities. In conclusion, digital education is a complicated thing. To fully realize its potential, educators and designers must go beyond simply implementing technology and engage deeply with pedagogical frameworks, psychological support systems, and sociolinguistic contexts. After that, digital learning can only be really useful, inclusive, and meaningful.

References

1. Balgabayeva, A., Kitibayeva, A., Karimova, G., Aitzhanova, R., & Sultanbek, M. (2025). Psychological and Pedagogical Conditions for the Formation of Digital Literacy among Secondary School Students in the Context of "Education 5.0." Forum for Linguistic Studies, 7(2), 465–476.
2. Ergasheva, D. D. (2024). Psychological and Pedagogical Aspects of Digitalization in Education. Frontline Social Sciences and History Journal, 4(05), 27–35.
3. Kashirskiy, D. V., & Sabelnikova, N. V. (2024). Personality Predictors of Attitudes Toward the Digitalization of Education Among Russian Students. Psychological Science and Education, 29(4), 44–62.
4. Rashidova, R. G. (2024). Theoretical Foundations of the Development of Verbal-Linguistic Competences. Journal of Pedagogical Inventions and Practices, 32, 18–20.
5. Sukhomlyn, O. (niv). Didactic foundations of cultivating digital competence among students in philological disciplines* [Doctoral thesis]. Institute of Pedagogy of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine.
6. Konstantinov, A. (2025). The Essence of Digital Identity: Theoretical Foundations and Pedagogical Context. "Education Sciences" is the first issue of the Bulletin of the South Ural State University, pages 86–102.
7. Yusupova, S. O. (2023). Pedagogical Principles of the Innovative Approach to Education in the Digital Realm.
8. Ortykalikizi Yusupova, S. (2023). Pedagogical Fundamentals of the Innovative Approach to Education in the Digital World.

9. The article "Theoretical and Practical Foundations for Developing a Teacher's Digital Competence..." (Sodiqova N. N., 2025) analyzes teachers' digital competencies from a theoretical perspective.
10. Akhmetova, D. Z., Timiryasova, A. V., & Morozova, I. G. (2023). Psycho-pedagogical support for digitalization in inclusive education: a person-centered approach.

TA'LIM JARAYONIDA BO'LAJAK O'QITUVCHILARNING AXBOROT XAVFSIZLIGI MADANIYATINI SHAKLLANTIRISHNING SAMARALI YO'LLARI

Ahadov Adham Mirzo o'g'li
Buxoro davlat texnika universiteti "Texnologik jarayonlar va ishlab chiqarishni avtomatlashtirish" kafedrasi mustaqil tadqiqotchisi

Mazkur maqolada, ta'lim jarayonida bo'lajak o'qituvchilarning axborot xavfsizligi madaniyatini shakllantirishning samarali yo'llari ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilingan. Shuningdek maqolada, bo'lajak o'qituvchilar uchun axborot xavfsizligi sohasidagi bilim va ko'nikmalarni egallash muhim ahamiyat kasb etishi alohida e'tirof etilgan.

Kalit so'zlar: globallashuv, raqamli texnologiyalar, axborot xavfsizligi, maxfiylik, yaxlitlik, tamoyillari, kiberxavf-xatarlar, internet etikasi, o'quv-biluv faoliyati, ta'lim, tarbiya, bo'lajak o'qituvchi.

This article presents a scientific and theoretical analysis of effective ways to foster an information security culture in future teachers during their education. It also highlights the importance of acquiring information security knowledge and skills for future teachers

Keywords: globalization, digital technologies, information security, confidentiality, integrity, principles, cyber risks, internet ethics, educational activities, education, upbringing, future teacher

Bugungi globallashuv va raqamli texnologiyalar asrida axborot inson faoliyatining eng muhim resurslaridan biriga aylandi. Ta'lim tizimida ham raqamli vositalar, internet tarmoqlari, elektron platformalar keng qo'llanilmoqda. Shu bilan birga, bu jarayon axborot xavfsizligini ta'minlash masalasini yanada dolzarb qilib qo'ymoqda. Ayniqsa, bo'lajak o'qituvchilar uchun axborot xavfsizligi sohasidagi bilim va ko'nikmalarni egallash muhim ahamiyat kasb etadi. Shuningdek, ochiq axborot tizimlarida axboriy-psixologik xavfsizlikni ta'minlash bugungi kunning dolzarb talabidir.[7]

Adabiyotlar va lug'atlarda axborot xavfsizligi — bu axborot resurslarini ruxsatsiz kirish, o'zgartirish, yo'q qilish yoki oshkor etishdan himoya qilishga qaratilgan chora-tadbirlar majmuasidir. Uning asosiy maqsadi axborotning maxfiyligi, yaxlitligi va mavjudligini ta'minlashdan iborat .

Xo'sh bo'lajak o'qituvchilar uchun axborot xavfsizligini ta'minlashning ahamiyati nimada degan haqli savol tug'iladi. O'qituvchi nafaqat ta'lim jarayoniga oid elektron materiallarni yaratish va ulardan foydalanishda, balki talabalarning shaxsiy ma'lumotlarini himoya qilishda ham mas'ul hisoblanadi. Shu bois, bo'lajak pedagoglar axborot xavfsizligi sohasida quyidagi asosiy yo'nalishlar bo'yicha puxta bilimga ega bo'lishlari zarur:

-axborot xavfsizligi tushunchasi va uning ahamiyati;
-maxfiylik, yaxlitlik va mavjudlik (CIA triadasi) tamoyillari;
-kiberxavf-xatarlar va ularning oldini olish usullari;
-parollarni himoyalash, fishing, virus va zararli dasturlardan saqlanish qoidalari;
-raqamli madaniyat va internet etikasi. [5]

Mazkur bilim va ko'nikmalar talabalarga nafaqat o'z faoliyatida xavfsiz axborot muhitini yaratishda, balki ularda raqamli xavfsizlik madaniyatini shakllantirishda ham yordam beradi. Pedagog axborot bilan ishlovchi shaxs sifatida talabalarning shaxsiy ma'lumotlarini, ta'lim jarayoniga oid hujjatlarni va elektron resurslarni himoya qilishi muhim ijtimoiy ahamiyat kasb etadi.

Bo‘lajak o‘qituvchilar axborot xavfsizligi bo‘yicha nazariy bilimlarni shakllantirish jarayonida:

-axborot xavfsizligi tushunchasi, turlari (shaxsiy, tarmoq, kiberxavfsizlik va b.) bilan tanishtiriladi;

- O‘zbekiston va xalqaro miqyosda axborot xavfsizligini tartibga soluvchi me’yoriy-huquqiy hujjatlar (masalan, “Axborotlashtirish to‘g‘risida”gi Qonun, “Shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish to‘g‘risida”gi Qonun) o‘rgatiladi;

-raqamli etikaga oid tushunchalar — axborot madaniyati, intellektual mulk, plagiat, soxta axborot bilan ishlash masalalari muhokama qilinadi.

-kuchli va ishonchli parollardan foydalanish;

- shubhali havolalar va fishing xabarlaridan saqlanish; antivirus dasturlari va zaxira nusxalarini muntazam yangilash;

-ijtimoiy tarmoqlarda shaxsiy ma’lumotlarni ehtiyotkorlik bilan joylashtirish; o‘quvchilarga raqamli gigiyena va kiberxavfsizlik madaniyatini o‘rgatish.[4]

Pedagogika oliygohlarida axborot texnologiyalari fanlari bilan bir qatorda, axborot xavfsizligi asoslari ham o‘qitilishi lozim. Amaliy mashg‘ulotlar orqali talabalar internetdagi xavflarni tahlil qilish, ma’lumotlarni himoyalash va xavfsiz ishlash ko‘nikmalarini rivojlantiradilar.

Shuningdek, o‘qituvchilar o‘quv jarayonida o‘quvchilarga axborot xavfsizligi madaniyatini singdirish uchun darslarda misollar, o‘yinlar va interaktiv topshiriqlardan foydalanishlari maqsadga muvofiqdir.

Xulosa qilib aytganda, bo‘lajak o‘qituvchilarni tayyorlashda axborot xavfsizligi madaniyatini shakllantirishda ta’lim jarayoni o’quv-biluv faoliyati muhim pedagogik ahamiyatga ega. Chunki mazkur jarayon bo‘lajak o‘qituvchilarda axborot xavfsizligi madaniyatini shakllantirishda balki ularni kasbiy faoliyatini samarali tashkil etishga, talabalarni raqamli texnologiyalar bilan ishlash madaniyatini shakllantirishga ham xizmat qiladi. Axborot xavfsizligi bo‘yicha yetarli bilim va ko‘nikmaga ega o‘qituvchi zamonaviy ta’lim muhitida ishonchli, mas’uliyatli va raqamli madaniyatli shaxs sifatida faoliyat yurita oladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati.

1.O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 28-apreldagi PQ–4699-son qarori – “Axborot xavfsizligi sohasida kadrlar tayyorlash tizimini takomillashtirish to‘g‘risida”. https://lex.uz/uz/docs/

2.O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktabrdagi PF-6079-sonли “Raqamli O‘zbekiston — 2030” strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”ги Фармони. https://lex.uz/uz/docs/ “

3.Karimov A.A., Jo‘rayev M.M. “Axborot xavfsizligi asoslari” – T.: “Fan va texnologiya”, 2021.

4.Qodirov A., Mamatov S. “Axborot texnologiyalari va axborot xavfsizligi” – Toshkent: TDPU nashriyoti, 2020.

5.O‘rolov A. “Axborot madaniyati va axborot xavfsizligi” – T.: “Yangi asr avlodi”, 2019.

6.Raximova G.M. “Bo‘lajak o‘qituvchilarda raqamli kompetensiyalarni shakllantirish” // “Ta’lim va innovatsiya” ilmiy jurnali, 2022, №4.

7.Stallings, W., & Brown, L. “Computer Security: Principles and Practice.” Pearson Education, 2021.

8.Pfleeger, C., Pfleeger, S., & Margulies, J. “Security in Computing.” 6th Edition, Pearson, 2019.

9.Whitman, M. E., & Mattord, H. J. “Principles of Information Security.” 7th Edition, Cengage Learning, 2023.

10.ISO/IEC 27001:2022 — Information Security Management Systems — Requirements. International Organization for Standardization.

11.UNESCO. “ICT Competency Framework for Teachers.” 2018 Edition.

12.O‘zbekiston Respublikasi Raqamli texnologiyalar vazirligi — https://mitc.uz
13. Axborot xavfsizligi bo‘yicha milliy portal — https://cybersecurity.uz
14.CERT Uzbekistan — https://cert.uz
15.UNESCO Digital Literacy Resources — https://unesdoc.unesco.org

INGLIZ TILIDAGI MATNLARDAN O‘ZBEK TILIGA SAMOVIY JISMLARGA OID LISONIY VOSITALARNI TARJIMA QILISHDA SEMANTIK MUAMMOLAR

Adinayev Odiljon Jumanazarovich
Ingliz tili o‘qitish metodikasi №2 kafedrasi o‘qituvchisi
O‘zbekiston davlat jahon tillari universiteti
adinayevodil@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada ingliz tilidagi ilmiy matnlardan o‘zbek tiliga samoviy jismlarga oid termin va iboralarni tarjima qilishda uchraydigan semantik muammolar tahlil qilinadi. Tarjima jarayonida yuzaga keladigan ma’no tafovutlari, terminlarning aniq ekvivalenti yo‘qligi, metaforik iboralarning kontekstdagi talqini misollar asosida o‘rganiladi. Shuningdek, muammolarni hal qilish usullari – ekvivalent yaratish, kontekstual tarjima, transliteratsiya va standartlashtirish usullari yoritiladi.

Annotation: This article analyzes the semantic problems that arise in translating terms and expressions related to celestial bodies from scientific texts in English into Uzbek. It examines meaning discrepancies that occur during the translation process, the absence of precise equivalents for certain terms, and the contextual interpretation of metaphorical expressions, illustrated with examples. In addition, the study discusses strategies for addressing these issues, including the creation of equivalents, contextual translation, transliteration, and standardization methods.

Аннотация: В данной статей анализируются семантические проблемы, возникающие при переводе терминов и выражений, связанных с небесными телами, из специализированных научных текстов на английском языке на узбекский язык. Рассматриваются различия в значении, возникающие в процессе перевода, отсутствие точных эквивалентов для отдельных терминов, а также контекстуальная интерпретациия метафорических выражений на основе примеров. Кроме того, освещаются способы решения указанных проблем — создание эквивалентов, контекстуальный перевод, транслитерация и методы стандартизации.

Kalit so‘zlar: tarjima, semantik muammo, samoviy jismlar, terminologiya, metafora, ekvivalent.

Astronomiya va kosmik tadqiqotlar XXI asrda insoniyat taraqqiyotining eng muhim yo‘nalishlaridan biridir. Ingliz tilida yaratilayotgan maxsus matnlar (ilmiy maqolalar, kosmik hisobotlar, NASA va ESA kabi tashkilotlarning press-relizlari) o‘zbek ilmiy jamoatchiligi uchun katta ahamiyatga ega. Biroq bu matnlarni tarjima qilish jarayonida samoviy jismlarga oid terminologik birliklar ko‘plab semantik qiyinchiliklarni yuzaga keltiradi. Ushbu maqolada ana shu muammolar tahlil qilinib, misollar asosida echimlar taklif etiladi.

Semantik muammo – bu manba til (ingliz tili) va maqsad til (o‘zbek tili) o‘rtasida ma’no mos kelmasligi yoki etarli ekvivalentning yo‘qligi natijasida yuzaga keladigan tarjima qiyinchiligidir. Astronomik terminologiya ko‘pincha:

- ilmiy-texnik mazmunga ega;
- mifologik ildizlarga ega;
- metaforik ma’no kasb etadi.

Ingliz tilidagi samoviy jismlarga oid terminlarni tarjima qilishda semantik muammolardan biri bu terminologik tafovutlardir. Masalan: Ingliz tilidagi *Dwarf planet* so‘zi so‘zma-so‘z *mitti sayyora* tarzida tarjima qilinadi. Lekin ilmiy nuqtai nazardan u na “to‘liq sayyora”, na “oddiy

asteroid” hisoblanadi. O‘zbek tilida aniq termin yetishmasligi chalkashlik tug‘diradi. *Dwarf planet* uchun *mitti sayyora* termini qabul qilingan bo‘lsa-da, ilmiy aniqlikni ta’minlash uchun qo‘shimcha izoh berilishi maqsadga muvofiq: *mitti sayyora (sayyora va asteroid oralig‘idagi samoviy jism)*.

Samoviy terminlardan biri *Exoplanet* so‘zi ingliz tilida Quyosh sistemasidan tashqaridagi sayyora tushuniladi. O‘zbekchada esa bu atama ba’zan *tashqi sayyora* deb tarjima qilinadi, ammo “tashqi” so‘zi noto‘g‘ri taassurot uyg‘otishi mumkin, chunki u Quyosh sistemasi ichidagi tashqi sayyoralar bilan aralashib ketadi. Ilmiy jihatdan *ekzosayyora* varianti aniqroq.

Ilmiy jurnallarda bu atama qat’iy, neytral va ilmiy mazmunda qo‘llanadi. Masalan *Nature* saytida berilgan maqolada *Earth-sized exoplanet spotted in star’s habitable zone "* - Ye*rga o‘lchami jihatidan yaqin bo‘lgan ekzosayyora yulduzining yashashga yaroqli zonasi aniqlandi* tarzda tarjima qilinadi.

Inglizchada *asteroid belt* Quyosh sistemasida Mars va Yupiter orasidagi minglab asteroidlardan tashkil topgan hudud. Bu termin o‘zbek tiliga *asteroid kamari* deb tarjima qilingan. Lekin “kamar” so‘zi ba’zi o‘quvchilarga metaforali va noaniq tuyulishi mumkin.

Black hole atamasi ingliz tilida gravitatsiya kuchidan hech narsa chiqib keta olmaydigan astrofizik ob’ekt. O‘zbekchada *qora tuynuk* deyiladi, ammo “tuynuk” tushunchasi oddiy fizik “teshik” bilan chalkashishi mumkin.

Nebula so‘zi inglizchada gaz va changdan iborat ulkan tumansimon tuzilma. O‘zbek tilida esa *tumanlik* deb yuritiladi. Lekin “tuman” so‘zi kundalik hayotdagi tabiiy hodisani eslatadi va kosmik jihatdagi miqyos to‘liq anglashilmasligi mumkin.

"*Comet tail*" (kometa dumi) iborasi turli yozuvchilar asarlarida metafora yoki bevosita astronomik ma’noda ishlatilgan. Bu obraz ko‘proq ulkan nur, iz qoldirish, chiroyli yoki vahshiy ta’sir kabi ma’nolarda qo‘llanadi. Masalan: Virjiniya Vulf o‘z esselarida "comet’s tail" inson xayoli yoki xotiraning chiroyli, ammo o‘tib ketuvchi izi sifatida qo‘llagan. Rey Bredberi o‘zining "*The Illustrated Man*" asarida kometalar va yulduzlarni obraz sifatida ishlatgan. Unda "*comet’s tail*" vaqt yoki xotiraning osmonda iz qoldirishi kabi romantik metafora sifatida keladi.

“And while my parents slept unaware, and while our house was asleep, all the automatic bakers and servers and robot cleaners in an electric slumber, I stared down upon brilliant motes of meteor dust, *comet tail*, and loam from far Jupiter glistening like worlds themselves which drew me down the tube a billion miles into space, at terrific accelerations”

Родители безмятежно спали, весь дом спал, автоматические пекари, механические слуги и самоуправляющиеся уборщики погрузились в свой электрический сон, а я смотрел, смотрел на сверкающие крупинки метеорной пыли, *кометных хвостов* и глины с далекого Юпитера. Они сами были словно далекие миры, и сквозь тубус микроскопа я уходил в полет – миллиарды километров, фантастические ускорения.

Comet tail inglizchada kometaning uzun yo‘lini anglatadi. O‘zbek tilida *kometa dumi* deyiladi. Lekin “dum” so‘zi antropomorfik (hayvonga xos) ma’no uyg‘otishi mumkin, shu sababli *kometa izi* atamasi ayrim olimlar tomonidan taklif qilingan.

Milky Way (Samoviy yo‘l) ham adabiyotda ko‘p ishlatiladigan obraz. U turli ma’nolarda keladi: osmon manzarasi, abadiylik, beqiyos go‘zallik, insoniyat taqdiri bilan bog‘liq kenglik. Masalan: Dante Aligeri *Divine Comedy asarida* "Milky Way" ni osmon yo‘li, ruxiy nurlanish ramzi sifatida tilga oladi. Uningcha, bu yo‘l “ruhlarni abadiy manzilga etaklovchi yo‘l”. Uolt Uitmen *Leaves of Grass* she’rlarida "Milky Way" inson xayoli, orzu va abadiy yo‘l ramzi sifatida keladi. Unga ko‘ra, samoviy yo‘l insonning kosmosdagi o‘rnini ko‘rsatadi.

Milky Way – ingliz tilida galaktikamizning nomi. O‘zbekchada *Somon yo‘li* deb tarjima qilingan. Bu ham metaforali tarjima bo‘lib, turli madaniy munosabatlar tufayli ba’zida ilmiy matnlarda *Млечный путь* bilan ham aralashib ketadi.

Tarjima jarayonida semantik muammolardan yana biri ko‘pma’nolilik (polisemiya)dir. Ingliz tilidagi *Satellite* so‘zi *yo‘ldosh* ma’nosida qo‘llanadi, biroq ingliz tilida u sun’iy yo‘ldosh (artificial satellite) va tabiiy yo‘ldosh (natural satellite)ni ham bildiradi. Tarjimada kontekst hisobga olinmasa, noto‘g‘ri tushuncha yuzaga kelishi mumkin. *Satellite* atamasi kontekstdan kelib chiqib *sun’iy yo‘ldosh* yoki *tabiiy yo‘ldosh* tarzida ajratilishi lozim.

Kundalik hayotda ko‘p ishlatiladigan *Star* so‘zi inglizchada bir vaqtning o‘zida: *yulduz* (astronomik obyekt), *mashhur shaxs* (kino yulduzi) va *belgi* anglatadi. Tarjimada kontekst hisobga olinmasa, chalkashlikka olib keladi.

Masalan: Jek Londonning *Martin Eden* asarida “*He looked up at the stars and wondered if ever man had reached them in his dreams - U osmonga qaradi va yulduzlarga tikilib, odamzot orzusida ularga etib borganmikin, deb o‘yladi*.” Bu erda ham *stars → yulduzlar* ilmiy-majoziy ma’noda kelgan.

U. Shekspirning ushbu sonetini J.Kamol quyidagicha tarjima qilgan: *You are my sun, my moon, my stars… - Sen mening quyoshimsan, oyimsan, yulduzimsan…*”. *yulduz* metaforasi – sevgi timsoli sifatida ishlatilgan.

Shooting star termini o‘zbek tiliga *yulduz yog‘ilishi* deb tarjima qilinadi, ammo aslida bu “meteor”dir. Ko‘chma ma’noda esa *orzu, qisqa muddatli umid*ni anglatadi. *Shooting star*ni badiiy matnda *umid chaqnashi*, ilmiy matnda esa *meteor* deb tarjima qilish tavsiya etiladi. Ingliz tilidagi *I saw a shooting star last night and made a wish* jumlasi o‘zbek tili ilmiy matnda: *Kecha meteor kuzatdim*, badiiy matnda esa *Kecha yulduz yog‘ilishini ko‘rib, orzu qildim* tarzda tarjima qilinadi. Kontekstdan kelib chiqqan holda ikki xil tarjima beriladi.

Samoviy jismlarga oid terminlarni tarjima qilishda madaniy-mifologik tafovutlar ham yuzaga kelishi mumkin. Masalan: *Orion*, *Andromeda*, *Pegasus* kabi yulduz turkumlari yunon mifologiyasi bilan bog‘liq. O‘zbek tiliga transliteratsiya qilinganida ma’no ochilmaydi, tarjimonda qo‘shimcha izoh berish ehtiyoji tug‘iladi.

Ingliz tilidagi maxsus ilmiy matnlardan samoviy jismlarga oid lisoniy vositalarni o‘zbek tiliga tarjima qilishda semantik muammolar asosiy to‘siqlardan biridir. Ularning echimi sifatida:

- terminlarga ekvivalent yaratish,
- kontekst asosida ma’no farqlash,
- transliteratsiya bilan izoh berish,
- metaforalarni moslashtirish,
- yagona standartni shakllantirish zarurligi ta’kidlanadi.

Bu nafaqat tarjimalarning aniqligini ta’minlaydi, balki o‘zbek ilmiy tilining boyishiga ham xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Baker, M. In Other Words: A Coursebook on Translation. — London: Routledge, 2011. — 331 p.

2. Crystal, D. English as a Global Language. — 2nd ed. — Cambridge: Cambridge University Press, 2003. — 212 p.

3. Newmark, P. A Textbook of Translation. — London: Prentice Hall, 1988. — 292 p.

4. Shuttleworth, M., Cowie, M. Dictionary of Translation Studies. — Manchester: St. Jerome Publishing, 1997. — 248 p.

5. O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi. Astronomik atamalar lug‘ati. — Toshkent: Fan nashriyoti, 2020. — 356 b.

RAQAMLI PEDAGOGIKA TA’LIM XIZMATLARI SIFATINI OSHIRISH OMILI

Gulamov Jasur Baxodirovich
O‘zDJTU Pedagogika va psixologiya kafedrasi o‘qituvchisi
e-mail: mr.jasur.gulamov@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada raqamli pedagogikaning mohiyati, ta’lim tizimidagi o‘rni va ahamiyati, shuningdek, raqamli texnologiyalar orqali ta’lim xizmatlari sifatini oshirishning ilmiy-pedagogik asoslari tahlil etilgan. Muallif raqamli transformatsiya jarayonida pedagogik faoliyatni takomillashtirish omillari, o‘qituvchilarning raqamli kompetensiyasini rivojlantirish va o‘quvchilarning mustaqil o‘rganish salohiyatini oshirish yo‘llarini yoritadi. Tadqiqot natijalari

shuni ko‘rsatadiki, raqamli pedagogika ta’lim sifati va samaradorligini oshirishda hal qiluvchi omil bo‘lib, u ta’lim jarayonini individuallashtirish, interfaollik va shaffoflik tamoyillariga asoslaydi.

Kalit so‘zlar: raqamli pedagogika, ta’lim sifati, raqamli kompetensiya, innovatsion texnologiyalar, masofaviy ta’lim, raqamli transformatsiya, pedagogik innovatsiya.

Zamonaviy dunyoda ta’lim sohasining barqaror rivojlanishi, avvalo, raqamli texnologiyalarni samarali qo‘llash darajasiga bog‘liqdir. Bugungi kunda “raqamli jamiyat” tushunchasi nafaqat iqtisodiyotda, balki ijtimoiy hayotning barcha sohalarida, xususan, ta’limda ham muhim tushunchaga aylanmoqda. O‘zbekiston Respublikasida “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasining qabul qilinishi raqamli ta’lim muhitini shakllantirish, o‘qitish jarayonida innovatsion texnologiyalarni joriy etish va ta’lim xizmatlari sifatini oshirish uchun keng imkoniyatlar yaratdi. Shu nuqtai nazardan, raqamli pedagogika konsepsiyasi zamonaviy ta’lim nazariyasida muhim o‘rin tutmoqda.

Raqamli pedagogika — bu raqamli texnologiyalar, sun’iy intellekt va axborot-kommunikatsiya vositalari yordamida o‘quv jarayonini tashkil etish, boshqarish va baholashga yo‘naltirilgan zamonaviy pedagogik yondashuvdir. Uning asosiy maqsadi ta’lim jarayonini individuallashtirish, o‘quvchi faoliyatini faollashtirish va bilimlarni o‘zlashtirishni yuqori darajada ta’minlashdan iborat. Raqamli pedagogika o‘qituvchi va talaba o‘rtasidagi an’anaviy rollarni o‘zgartiradi: o‘qituvchi endilikda axborot manbai emas, balki o‘quv faoliyatini boshqaruvchi, yo‘naltiruvchi va motivatsiya beruvchi shaxsga aylanadi.

Raqamli pedagogika ta’lim sifatini oshirishda bir nechta ustuvor yo‘nalishlarda o‘z samaradorligini namoyon etmoqda. Birinchidan, **o‘quv jarayonining individuallashtirilishi** — har bir talaba o‘zining o‘qish sur’ati, qiziqishlari va tayyorgarlik darajasiga mos yo‘nalishda ta’lim oladi. Bu esa shaxsga yo‘naltirilgan ta’limning asosiy shartidir. Ikkinchidan, **ta’limning ochiqligi va shaffofligi** — elektron platformalar orqali o‘qitish natijalari, reyting tizimlari, baholash mezonlari va talabalarning yutuqlari ochiq tarzda e’lon qilinadi. Uchinchidan, **masofaviy ta’lim va gibrid o‘qitish** shakllari zamon va makon chegaralarini bartaraf etib, ta’limning uzluksizligini ta’minlaydi. To‘rtinchidan, **raqamli monitoring tizimlari** yordamida o‘qituvchi ta’lim jarayonini tahlil qiladi, o‘quvchilarning faolligi va natijalarini avtomatik tarzda kuzatadi. Bu esa obyektiv baholashni ta’minlab, ta’lim sifatini boshqarish imkonini beradi.

Raqamli texnologiyalar ta’lim sifatini oshirishda faqat vosita emas, balki yangi pedagogik madaniyatni shakllantiruvchi omildir. Bugungi kunda ko‘plab ilg‘or ta’lim muassasalari raqamli o‘quv platformalaridan — *Moodle, Google Classroom, Zoom, Coursera, Canvas* kabi tizimlardan foydalanmoqda. Bu platformalar o‘qituvchiga o‘quv jarayonini interfaol, dinamik va natijaga yo‘naltirilgan tarzda tashkil etish imkonini beradi. Shu bilan birga, talaba uchun mustaqil o‘rganish, o‘zini baholash va fikrlash madaniyatini shakllantiradi.

Raqamli pedagogikaning muvaffaqiyatli amalga oshirilishida **o‘qituvchilarning raqamli kompetensiyasi** hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Raqamli kompetensiya — bu o‘qituvchining axborot resurslaridan samarali foydalanish, raqamli muhitda o‘quv faoliyatini tashkil etish va axborot xavfsizligini ta’minlash qobiliyatidir. Pedagoglarning raqamli savodxonligi yetarli bo‘lmasa, hatto eng ilg‘or texnologiyalar ham kutilgan natijani bermaydi. Shu bois, O‘zbekiston oliy ta’lim tizimida pedagoglarni raqamli kompetensiyalar bo‘yicha qayta tayyorlash va malaka oshirish kurslarini kengaytirish zarur. Bunda xorijiy tajribalardan, xususan, Yevropa Ittifoqining *DigCompEdu* (Digital Competence Framework for Educators) modeli asosida o‘qituvchilarning raqamli malakasini baholash va rivojlantirish tizimini joriy etish maqsadga muvofiq.

Raqamli pedagogikani joriy etish jarayonida ayrim muammolar ham mavjud. Jumladan, texnik infratuzilmaning yetarli emasligi, internet tezligining pastligi, ta’lim kontentining raqamli muhitga to‘liq moslashtirilmaganligi, shuningdek, ayrim pedagog kadrlarning texnologik yangiliklarga nisbatan konservativ munosabati jarayonni sekinlashtiradi. Bu muammolarni

bartaraf etish uchun, bir tomondan, ta’lim infratuzilmasini modernizatsiya qilish, ikkinchi tomondan, pedagogik madaniyatni raqamli qadriyatlar asosida qayta shakllantirish lozim.

Ta’lim sifatini oshirishda raqamli texnologiyalarni tatbiq etish faqat texnik jarayon emas, balki tizimli pedagogik islohotdir. Raqamli ta’lim vositalaridan foydalanish jarayonida ta’lim sifati quyidagi omillar orqali kafolatlanadi: 1) raqamli kontentning ilmiy va metodik jihatdan asoslanganligi; 2) o‘qituvchi va talaba o‘rtasidagi interfaollik; 3) bilimlarni tahlil qilishda sun’iy intellekt va “big data” texnologiyalarining qo‘llanilishi; 4) baholash tizimining shaffofligi; 5) ta’lim jarayonining uzluksizligi va moslashuvchanligi.

Raqamli pedagogikaning amaliy natijasi sifatida o‘quvchi o‘zining o‘rganish faoliyatini mustaqil boshqaradi, o‘z-o‘zini tahlil qilish va baholash ko‘nikmalarini egallaydi. O‘qituvchi esa o‘quv jarayonining rahbariga emas, balki mentor va yo‘lboshchiga aylanadi. Bu esa ta’lim xizmatlarining sifat ko‘rsatkichlarini sezilarli darajada oshiradi.

Shu bilan birga, raqamli pedagogika o‘zining ijtimoiy-pedagogik ahamiyatiga ko‘ra, ta’limning adolatlilik tamoyilini ham ta’minlaydi. Ya’ni, u geografik, iqtisodiy yoki ijtimoiy cheklovlardan qat’i nazar, barcha uchun bilim olish imkonini yaratadi. Bu O‘zbekiston ta’lim tizimida “inklyuziv raqamli ta’lim” g‘oyasini amaliyotga joriy etish uchun muhim zamin yaratadi.

Xulosa. Raqamli pedagogika zamonaviy ta’lim tizimini yangi sifat bosqichiga olib chiqadigan asosiy omillardan biridir. U o‘quv jarayonini shaxsga yo‘naltirilgan, interfaol va shaffof shaklga keltiradi. Raqamli texnologiyalarni ta’lim tizimiga chuqur integratsiya qilish natijasida o‘qitish samaradorligi, baholash obyektivligi va ta’lim xizmatlarining sifati oshadi. Shu bois, raqamli pedagogika O‘zbekiston ta’lim tizimining strategik yo‘nalishlaridan biri bo‘lishi zarur. Kelgusida raqamli kompetensiyalarni rivojlantirish, o‘qituvchilarni uzluksiz raqamli ta’lim bilan qamrab olish, ta’lim kontentini innovatsion platformalarga moslashtirish orqali raqamli pedagogikaning amaliy samaradorligini yanada oshirish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro`yxati:

1. To‘xtasinova, G. (2023). *Raqamli pedagogika va ta’lim innovatsiyalari.* Toshkent: O‘zbekiston Milliy universiteti nashriyoti.
2. Karimov, A. (2024). *Ta’lim jarayonida raqamli transformatsiya konsepsiyasi.* “Pedagogika va innovatsiya” jurnali, №3.
3. UNESCO (2022). *Digital Learning and Teaching: Global Trends and Opportunities.* Paris.
4. OECD (2023). *The Digital Education Outlook.* Paris.
5. Xodjayev, M. (2023). *Pedagogik innovatsiyalar va raqamli ta’lim muhitini shakllantirish.* Toshkent.
6. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PQ–6079-son qarori, 2020 yil 5 oktyabr.
7. Qodirova, D. (2024). *Raqamli kompetensiyalarni rivojlantirishning pedagogik mexanizmlari.* “Ta’lim va innovatsiya” jurnali, №2.
8. European Commission (2022). *DigCompEdu: The European Framework for the Digital Competence of Educators.* Brussels.
9. Anderson, T., & Dron, J. (2022). *Teaching and Learning in the Digital Age.* Routledge.
10. O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirligi (2024). *Raqamli ta’limni rivojlantirish konsepsiyasi*

V-SHO‘BA. PSIXOLINGVISTIKANING DOLZARB MASALALARI

TALABALARDA PSIXOLINGVISTIK BILIMLARNING AHAMIYATI

A.K.Shamshetova- O‘zDJTU, Psixologiya fanlari doktori (DSc)

Annotatsiya

Ushbu ilmiy maqolada talaba chet tillarni o’rganishda psixolingvistik bilimlarini bilishi, unda tilshunoslik va lingvistik o‘zaro bog‘liqligi haqida bilimlarni olib borish ahamiyati aytilgan. Psixolingvistikaning nazariy va amaliy ilmiy izlanishlarini amaliyotga tadbiq etish zarurligi ko’rsatilgan.

Kalit so‘zlar: psixolingvistika, nazariy psixolingvistika, amaliy psixolingvistika, nutq afaziyasi, nutq faoliyati, tillarni o‘zlashtirish jarayonlari

Annotation

This scientific article states that a student has psycholinguistic knowledge when learning foreign languages, and the importance of conducting linguistic and psycholinguistic research. It also emphasizes the need to apply theoretical and practical research in psycholinguistics.

Keywords: Psycholinguistics, theoretical psycholinguistics, applied psycholinguistics, speech aphasia, speech activity, language acquisition processes

Psixolingvistika inson tafakkuri, nutqi va til o‘rtasidagi o‘zaro aloqalarni o‘rganuvchi fan sohasi bo‘lib, u psixologiya va tilshunoslik fanlarining tutashgan nuqtasida shakllangan. Bugungi kunda talabalar uchun psixolingvistik bilimlarning ahamiyati nihoyatda katta, chunki bu bilimlar nafaqat nutq madaniyatini shakllantirish, balki tafakkur, muloqot va ta’lim jarayonida samaradorlikni oshirishga ham xizmat qiladi . Psixolingvistik bilimlar talabaga nutq va tafakkur o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlikni tushunishga yordam beradi. Bu esa talabaning fikrlash jarayonini aniq, mantiqiy va izchil shaklda ifodalash ko‘nikmasini rivojlantiradi.

Chet tilini o‘rganishda psixolingvistik yondashuv o‘quvchilarga tilni tezroq o‘zlashtirish, so‘z va jumlalarni idrok etish, xotirada saqlash va qayta tiklash jarayonlarini samarali tashkil etishga yordam beradi. Psixolingvistik bilimlar orqali talabalar muloqot jarayonining psixologik mexanizmlarini diqqat, xotira, motivatsiya, hissiyot va idrokni chuqurroq anglaydi. Bu esa ularda kommunikativ kompetensiyani, ya’ni samarali muloqot qilish qobiliyatini rivojlantiradi

Tilshunos mutaxassislar ona tili bilan birga xorijiy tillarni o‘zlashtirishda ham ba’zi psixologik to‘siqlarni ko‘p uchrayotganini keltirib o‘tadi. Bizga ma’lumki, bilingvlarning til o‘rganishi mushkul masala. Psixolog olimlar agar bola ikki va undan oshiq tilda so‘zlashiladigan oilada o‘ssa, u ikkala tilni ham bemalol o‘rgana oladi va ushbu tillarda ravon so‘zlashadi-deb ta’kidlab o‘tishadi. Tilshunoslikda psixologiya tillarni o‘zlashtirishda qisman ishtirok etadi yoki qisman psixologiyadan foydalanamiz deb hisoblamaslik kerak. Psixologiyada alohida psixolingvistika yo‘nalishi lingvistik fanlarga tegishli bo‘lgan murakkab fan sifatida o‘rganiladigan sohalardan, chunki u nutqni o‘sishi, tilni o‘zlashtirish jarayonlarini psixik hodisa sifatida o‘rganadi. Psixolingvistika bu psixologik va lingvistik jihatlarni o‘rganadigan fan hisoblanib, inson nutq faoliyati, individual xususiyati, fikrlash qobiliyati bilan bog‘liq o‘rganiladi.

A.A.Leontev psixolingvistika maktabining asoschisi va zamonaviy psixolingvistikaning yetakchi nazariyotchisi hisoblanadi, u psixolingvistikaning predmeti umuman nutq faoliyati va uni kompleks modellashtirish qonuniyatlarini o‘rganib berishgan.

Psixolingvistik bilimlarni qo‘llash sohalari har xil va nazariy bilimlarni qayerda qo‘llash mumkinligini tasavvur qilish qiyin, ammo shu bilan birga ularni qo‘llash doirasi juda keng. Jumladan: Ona va chet tillarini o‘qitish metodikasini ishlab chiqishda, nutq patologiyalarini

davolash yoki tuzatish uchun psixolingvistikadan foydalanish (tug‘ma yoki orttirilgan), bayonotlarni yozishda, matnning muallifligini aniqlashda va boshqada sohalarda qullab kelishadi.

Psixolingvistika yozuvchilar va jurnalistlarga matn tuzishda, matn uslubini tanlash, hissiy komponentlarga e’tibor qaratishiga potensial o‘quvchilarni izlashga amaliy yordam berib keladi. Bundan tashqari, turli davrlar uchun dolzarb bo‘lgan umumiy ilmiy yondashuvlar dinamikasini va u yoki bu tomondan qo‘yilgan aniq tadqiqot vazifalarini hisobga olgan holda, birinchi navbatda nutqni ishlab chiqarish va tushunishda tilni o‘zlashtirish va tilning ishlashi muammolari ko‘rib chiqiladi. Psixolingvistik tadqiqotlar metodologiyasi, nutqni yeshitish va o‘qishdan tushunishdagi farqlar, tovushli nutqni idrok yetish, so‘zlarni yeshitishdan tanib olish, o‘qiyotganda so‘zlarni tanib olish, noaniq so‘zlarni qayta ishlashda kontekstning roli, jumlalarni qayta ishlash, majoziy tilni tushunish ham o‘rganib keladi. Muloqot jarayonlarida nutq, fikr tushunchalarini talqin qilishda yangi yondashuvlarni hisobga olgan holda so‘zning ma’nosiga katta e’tibor beriladi. Insonning ichki intellektual faoliyati qanday shakllanishi va yuzaga kelishini ham tushuntirish zarurdir. Nutq yoki nutq muammolari bilan shug‘ullanadigan har qanday mutaxassis uchun nutqning shakllanishi, nutq faoliyati amalga oshirilishi va aloqa jarayoni qanday sodir bo‘lishini tushunish kerak. Masalan, nutq terapevtlari, nutqni tuzatish, nutq patologlarini o‘z vaqtida aniqlash va boshqada psixologik baryerlarni aniqlash va ularni korreksiya qilish ishlari davr talabiga mos kelishi lozim.

Bizga ma’lumki, nutq faoliyati uning o‘ziga xosligi, nutq faoliyati usullarini, nutq shakllari va uning funksiyalarini keng o‘rganib borishni talab qiladi. Tadqiqotlarda inson nutqining lingvistik va psixologik xususiyatlari, odamlar o‘rtasidagi muloqotda til qanday ishlatilishi, tilning ijtimoiy, psixologik va siyosiy xususiyatlari batafsil o‘rganilgan. Shunday bo‘lsada, nutq faoliyatini amalga oshirishda bir qator muammolar haligacha o‘z yechimini kutmoqda. Masalan, kommunikativ faollikni ta’minlashda, sababi inson hayotida barcha nutq shakllari muhim o‘rin tutadi, ular ma’lum bir maqsadda ishlatiladi. Inson nutqi bir vaqtning o‘zida dunyoqarashni, ijtimoiy yehtiyojni, aqliy va tashqi sharoitlarni birlashtiradi.

Psixolingvistika sohasi xorijiy tillarni o‘zlashtirayotgan bir davrda talaba yoshlarga nazariy, amaliy jihatdan yordam beradi. Psixolingvistikaning nazariyasida nutq psixologiyasi, badiiy adabiyot va she’riyatning yuzaga chiqishini ilmiy tushuntirib berishga harakat qiladi. psixolingvistikaning amaliy jihati til o‘rganish muammolari, nutqni rivojlantirish patologiyasi va nutq faoliyati muammolarini o‘rganib berishadi. Bunda nutq afaziyalari, nutq korreksiyalari mashqlarini beradi.

Kelajakda o‘qituvchi, psixolog, tarjimon yoki jurnalist sifatida faoliyat yurituvchi talaba uchun psixolingvistik bilimlar zaruriy nazariy va amaliy tayanchdir. Ular inson psixikasini, nutq xatti-harakatlarini tushunib, o‘quvchi yoki suhbatdosh bilan to‘g‘ri munosabat o‘rnatadi.

Ushbu ilmiy yo‘nalish doirasida tilshunoslik va psixologiyaning falsafiy masalalari, til va ong, til va tafakkurning o‘zaro ta’siri o‘rganiladi. Til va psixikaning o‘zaro aloqasini bilgan talaba o‘z nutqini ongli ravishda nazorat qiladi, so‘z boyligini to‘g‘ri qo‘llaydi, nutqidagi psixologik holatlarni boshqara oladi. Bu esa ijtimoiy muloqotda ishonch va muvaffaqiyat keltiradi.Fanlararo psixolingvistikaga quyidagi ilmiy sohalarni ham kiritish mumkin: etnopsixolingvistika – turli madaniyatlar va yetnik guruhlarning lingvistik ko‘rinishlari. Sosiolingvistika-jamiyatning turli qatlamlari o‘rtasidagi lingvistik faoliyatdagi farqlar, ularning lingvistik xatti-harakatlari. Ko‘rib turganimizdek, psixolingvistika inson faoliyatining turli sohalarida keng qo‘llaniladi. Psixolingvistik bilimlar talabalar uchun nutqni to‘g‘ri idrok etish, ifodalash va boshqarish**,** fikrlashni takomillashtirish**,** muloqot madaniyatini rivojlantirish kabi jihatlarda katta ahamiyatga ega. Bu bilimlar nafaqat ta’lim jarayonida, balki hayotiy va kasbiy faoliyatda ham muhim poydevor bo‘lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. М., «Сов. Энциклопедия», 1966.
2. Леонтьев А.А. Основы психолингвистики. М.: "Смысл", 1999.

3. Shamshetova A.K . Xorijiy tillarni o’qitishning motivasion yondashuvlari. Ilm-fan innovatsiya 2024. Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya to’plami. 2024 yil 25 aprel.

THE IMPLEMENTATION OF CONTENT AND LANGUAGE INTEGRATED LEARNING IN PRIMARY SCHOOLS

Gulnar Abdullayeva Mirzaaga qizi
Senior Lecturer, Department of Pedagogy, Azerbaijan University of Languages
Doctoral Researcher, Department of Pedagogy, Baku State University
Email: kerimzadeh85@mail.ru
ORCID: 0000-0002-0373-9404

Açar sözlər: *inteqrativ öyrənmə, dil və məzmunun inteqrasiyası, ibtidai təhsil, kommunikativ bacarıqlar, mədəniyyət, koqnitiv inkişaf*
Ключевые слова: *интегративное обучение, интеграция языка и содержания, начальное образование, коммуникативные навыки, культура, когнитивное развитие*
Keywords: *integrative learning, content and language integration, primary education, communicative skills, culture, cognitive development*

Abstract. The article comprehensively examines the implementation of the “Content and Language Integrated Learning” (CLIL) approach in teaching English at the primary school level. CLIL is viewed as a modern methodological model that enables students to acquire both subject content and a foreign language simultaneously. Unlike traditional language teaching methods, the CLIL approach views language not merely as a means of communication, but as an integral component of subject learning. The article analyzes the theoretical foundations of the CLIL model, its stages of development in European and international practice, forms of application in primary education, pedagogical and psychological aspects. The article especially emphasizes that the CLIL approach is an integrative system that has a complex impact on the cognitive, communicative and cultural development of children. This system makes the goals of learning more functional and relevant to life by implementing language acquisition in the context of the subject. Research shows that the CLIL method makes language learning at the primary school level more motivating, interactive, and contextual. Through this approach, students master not only language rules, but also concepts and terminology related to real areas of knowledge. Thus, the CLIL model, by ensuring the interaction between language and content, develops both academic and social competencies of students. The possibilities of applying the CLIL approach in the Azerbaijani primary education system are also in the spotlight. Here, issues such as teacher training, enrichment of training resources, adaptation of the curriculum to integrative principles and improvement of assessment mechanisms are identified as the main directions. The article offers real practical recommendations on the application of CLIL, as well as methodological adaptation methods in accordance with the existing capabilities of the national education system. Thus, the application of the CLIL approach in primary schools ensures not only the teaching of language, but also the process of understanding the world through it. This fully corresponds to the principle of “learning to learn”, which is one of the main goals of the modern pedagogical paradigm.
In the modern era, the main goal of the education system is not only to transfer knowledge and information, but also to develop students' communicative skills, critical thinking abilities and creative potential. Social, technological and cultural changes taking place in the global world impose new requirements on the content and methodology of education. The teaching process is now perceived as a complex process that ensures not only the transfer of knowledge, but also the practical application of that knowledge, individual and social development. In this regard, traditional methods aimed at language learning do not fully meet the requirements of the modern era, because they often ignore the communicative and cultural functions of language. In this context, the CLIL approach is of particular importance as one of the modern pedagogical

approaches that offers an integrative model of learning. The CLIL method serves two main goals at the same time: in addition to developing foreign language skills in students, it also ensures the mastery of the content of other subjects. Thus, CLIL is a multidisciplinary learning model formed on the basis of the interaction of both language and content. The CLIL concept was first introduced into education systems in the early 1990s at the initiative of the European Commission and quickly became widespread internationally [3]. This model began to be applied in order to improve the quality of teaching, especially in multilingual and multicultural environments. In many European Union countries, the CLIL approach is accepted as the main methodological basis for teaching a second language in primary and secondary schools. In recent years, interest in CLIL principles has been growing in the Azerbaijani education system. This is directly related to the curriculum reforms implemented in the country, the development of integrative learning models and the communicative approach. The application of the CLIL approach is especially relevant at the primary level, because at this stage both language and cognitive skills are formed in children, and integrative learning stimulates the development of their thinking. The CLIL model makes teaching English in primary grades more natural, motivating and contextual. In this method, language is perceived not as a separately taught subject, but as the main means of acquiring knowledge and expressing ideas. Thus, learning a language becomes an integral part of the learning process, not a goal. This allows children to use their language skills in real-life communicative situations. As a result, the CLIL approach can be considered a model that fully complies with the main principles of the modern educational paradigm - integrativeness, communicativeness, active learning and reflective thinking. This method provides comprehensive development in terms of both language and content in teaching English in primary education and makes a significant contribution to the formation of 21st century skills [1].

The concept of CLIL approach is considered one of the most innovative and multifaceted approaches to language teaching in modern times. The main idea of this concept is that both a foreign language and other subjects (for example, science, geography, art, music, etc.) and subject content should be taught not in isolation, but in a form of interaction and integration. That is, students learn a foreign language not only through vocabulary and grammar rules, but by mastering and working with real subject topics. The CLIL methodology is based on the simultaneous processes of both language learning and content learning. This approach provides students with the opportunity to use the language for practical purposes, since language teaching takes place in the context of real communication and knowledge exchange. For example, when teaching the topic "Water cycle", students simultaneously acquire scientific knowledge and master the English terminology related to this topic. The "4C Framework" (four C model) proposed by Coyle, Hood and Marsh (2010) forms the theoretical and methodological basis of the CLIL approach [2]. According to this model, four main components of CLIL teaching are interrelated and form a holistic pedagogical system:

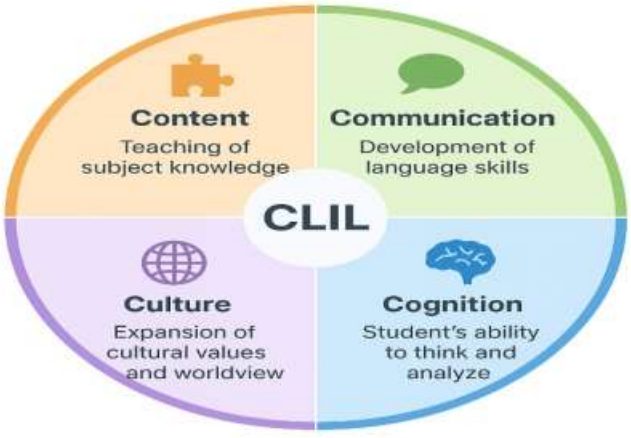

Figure 1. The 4cs Framework Of CLIL

Figure 1 depicts the equally important elements of communication, cognition, content, and culture, symbolizing that each component plays an equally significant role in contributing to the overall learning experience.

1. Content. This component focuses on the acquisition of subject knowledge. Students understand scientific, geographical, cultural and social concepts through topics they learn in English. The goal here is not just to memorize facts, but to learn the content in a meaningful context. For example, topics such as “Healthy food”, “Seasons”, “Animals and their homes” develop both subject knowledge and language skills.

2. Communication. The communication component is the mainstay of CLIL. Here, language acts as both a learning tool and a goal. Students use language as a means of real communication, that is, they learn to express their ideas, ask questions, and conduct discussions in group and pair work by applying the knowledge they have learned. This creates conditions for the development of communicative competence and is based on the principle of “talking to learn” [3].

3. Thinking. In the CLIL model, the thinking component stimulates the student’s cognitive activity. The student not only learns new words, but also thinks, analyzes, compares and draws conclusions. It covers all the cognitive levels based on Benjamin Bloom's taxonomy - knowledge, understanding, application, analysis, synthesis and evaluation [3]. It is at this stage that the development of critical and creative thinking skills in primary school students takes shape.

4. Culture. The culture component reflects the socio-cultural aspect of CLIL. Language and culture are inseparable concepts. A student learning a foreign language also gets acquainted with the lifestyle, values and worldview of the speakers of that language. During CLIL lessons, students gain knowledge about different countries and peoples, and adopt values such as tolerance, empathy and global citizenship.

Effective implementation of the CLIL approach in primary grades requires purposeful planning and methodological consistency. Since the CLIL model aims not only at language learning, but also at mastering the subject content, lesson planning should be integrative in nature. These stages are interconnected and serve the development of the learning process in both cognitive and linguistic terms. Stages:

- Content selection - simple, concrete and visual topics appropriate to the primary level (for example: “My Body”, “Seasons”, “Animals”).
- Defining language objectives - new words, expressions, simple grammatical structures.
- Planning learning activities - using games, group work, projects and visual materials.
- Assessment - setting formats and criteria for both language skills and subject knowledge.

1. Content selection. The first and most important stage of a CLIL lesson is the correct selection of content. The topics selected at the primary school level should be simple, concrete, appropriate to the age and cognitive level of children, and at the same time should be visual and practical. Such topics increase children's interest in learning and create conditions for more natural language acquisition. For example, topics such as "My Body", "Animals", "Seasons", "Weather", "Food", "My Family" allow teaching both scientific knowledge and language units related to everyday life. At this stage, the teacher determines the main concepts of the subject content and the vocabulary related to these concepts. At the same time, when choosing a topic, the objectives of the lesson, the previous knowledge level of the students and the subject to be integrated (for example, nature, art, music, etc.) should be taken into account.

2. Determining language objectives. In CLIL lessons, language objectives should be determined in close connection with subject objectives. That is, during the lesson, students should learn not only new subject knowledge, but also the language units necessary to express that knowledge. Language objectives are planned in three main directions:

- Lexical objectives – mastering new words and expressions;
- Grammatical objectives – using simple grammatical structures (for example, “There is/There are”, “I have got”, “It’s a ...”, etc.);

- Communicative objectives – students' expression of their thoughts in simple sentences, formation of question-answer, description and presentation skills.

At this stage, the teacher takes into account the principles of "learning through language" and "learning for language". That is, language acts as both a teaching tool and a goal of learning.

3. Planning of learning activities. At this stage, which constitutes the main part of the CLIL lesson, the teacher plans active, communicative and interdisciplinary activities. For lessons to be successful at the primary level, learning activities should be game-oriented, action-based and student-centered. The activities that can be used at this stage include [5]:

- Games and interactive exercises – word cards, task games, role-playing, "Find someone who…", etc.;
- Group and pair work – develops cooperation and communication skills among students;
- Projects and creative tasks – simple presentations, posters, mini-projects are prepared according to the topic;
- The use of visual and audio materials – pictures, videos, songs, diagrams and models ensures that the lesson is both fun and effective.

At this stage, the teacher develops both knowledge and thinking and communication skills of students in parallel, based on the "4C" model of CLIL (Content, Communication, Cognition, Culture).

4. Assessment. In the implementation of CLIL, assessment is carried out in two main directions: language skills and subject knowledge. In this approach, assessment should be based not only on final results, but also on the process. That is, formative (continuous) and summative (final) assessment methods are applied together. During formative assessment, the teacher observes the participation of students in the lesson process, communication skills, and the level of application of new words and concepts. Summative assessment can be carried out through tests, mini-projects, presentations or portfolios. Assessment criteria should be defined in advance and should be clear and transparent to students. The main goal is to measure both the student's understanding of the subject and their ability to express these understandings through the language they are learning.

In conclusion, these stages of CLIL implementation are closely interconnected and ensure the effectiveness of the integrative teaching process. Lessons planned in this sequence develop both language competencies and content-based learning skills in primary school students, as a result of which the learning process becomes more meaningful, practical and motivated. In recent years, the principles of communicative approach and interdisciplinary integration have been emphasized in the Azerbaijani education system. CLIL opens up new opportunities in this direction (*Figure 2)*:

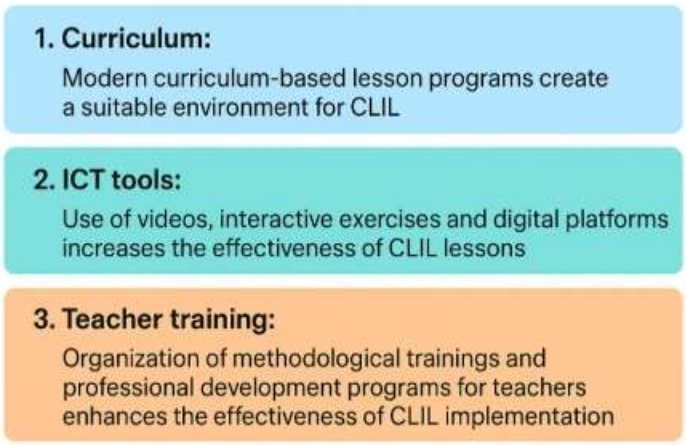

Figure 2. Opportunities for Effective Implementation of the CLIL Approach

Figure 2 illustrates the main factors that create favorable conditions for the effective implementation of the CLIL approach, including curriculum development, ICT integration, and teacher training. The CLIL approach acts as a modern pedagogical model that brings a new level of quality to the content and methodology of English language teaching in primary schools. The application of this model at the primary education level is fully consistent with the psychological and cognitive development characteristics of children [6]. During CLIL lessons, students apply learned language units in meaningful, real-life contexts. This both activates their cognitive activity and increases their motivation to learn. In addition to mastering the subject content, children acquire higher cognitive skills such as thinking, comparing, analyzing and drawing conclusions.

Conclusion. One of the most important results of the CLIL approach is the parallel development of students' language and thinking skills. The content learned in the language expands the student's thinking, strengthens their analytical thinking, and forms their creative approach to solving problems. This is fully consistent with the principle that education should be based not only on knowledge, but also on competencies. On the other hand, since CLIL also incorporates a cultural component, it creates conditions for the formation of values such as cultural awareness, tolerance and global citizenship in students. The gradual implementation of the CLIL approach in Azerbaijani schools can make a significant contribution to improving the quality of education. In this direction, a number of factors - improving teacher training, enriching teaching resources, adapting the curriculum to integrative principles, and updating assessment mechanisms - should be identified as the main goals. The CLIL model, especially in primary education, not only increases children's interest in language, but also strengthens their knowledge and skills in other subjects. As a result, the CLIL approach turns language learning into a natural, content-related, and life-related process. This allows us to realize the principles of “teaching to learn” and interdisciplinary integration, which are one of the main goals of modern education, at a practical level. The successful implementation of CLIL will serve to form generations of multilingual, creative thinkers, and intercultural communication skills in the future. Thus, the adaptation of this method to the Azerbaijani education system should be considered a strategically important pedagogical direction.

References:

1.Bentley, K. (2010). The TKT Course CLIL Module. Cambridge University Press.p.128
2.Coyle, D., Hood, P., & Marsh, D. (2010). CLIL: Content and Language Integrated Learning. Cambridge University Press., p. 184.
3.Eurydice Report. (2006). Content and Language Integrated Learning (CLIL) at School in Europe. Brussels: European Commission., p.72-82
4.Mehisto, P., Marsh, D., & Frigols, M. J. (2008). Uncovering CLIL: Content and Language Integrated Learning in Bilingual and Multilingual Education. Macmillan Education., p.238.
5.https://www.indire.it/lucabas/lkmw_file/eurydice/CLIL_EN.pdf
6.https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1364951.pdf
7.https://www.researchgate.net/publication/384738404_Implementation_of_the_CLIL_Content_and_Language_Integrated_Learning_Approach_in_English_Language_Learning
8.https://scispace.com/pdf/implementation-of-content-and-language-integrated-learning-3pdjo9ze.pdf

ЗНАЧЕНИЕ ПСИХОЛИНГВИСТИКИ В ОБРАЗОВАНИИ

Д.Дж.Мурадова,
Навоийский государственный университет, доцент кафедры психологии
Хамдамов Б., Магистр

Аннотация.

В статье рассматривается роль психолингвистики в образовательном процессе, а также её значение для формирования коммуникативной компетенции, развития языкового мышления и совершенствования методики преподавания языков. Раскрываются основные направления психолингвистических исследований, их влияние на обучение родному и иностранному языку. Особое внимание уделено вопросам взаимодействия языка и мышления, механизмам восприятия, понимания и продуцирования речи. В заключение делается вывод о необходимости интеграции психолингвистических принципов в современную систему образования для повышения её эффективности и гуманистической направленности.

Ключевые слова: психолингвистика, образование, язык, мышление, коммуникация, речь, билингвизм, обучение языкам.

Abstract.

The article examines the role of psycholinguistics in the educational process, as well as its significance for the formation of communicative competence, the development of linguistic thinking, and the improvement of language teaching methods. The main areas of psycholinguistic research and their influence on the teaching of native and foreign languages are revealed. Special attention is given to the interaction between language and thought, and to the mechanisms of speech perception, comprehension, and production. In conclusion, the article emphasizes the necessity of integrating psycholinguistic principles into the modern education system in order to enhance its effectiveness and humanistic orientation.

Keywords: psycholinguistics, education, language, thinking, communication, speech, bilingualism, language teaching.

Современная система образования находится в состоянии постоянного обновления, что связано с процессами глобализации, развитием цифровых технологий и изменением роли языка в обществе. В этих условиях особое значение приобретает психолингвистика — наука, изучающая процессы восприятия, понимания, продуцирования и усвоения речи. Психолингвистика объединяет данные лингвистики, психологии, нейрофизиологии, педагогики и когнитивных наук, что делает её одной из ключевых дисциплин гуманитарного цикла. Для системы образования психолингвистика важна не только как теоретическая база, но и как практический инструмент, позволяющий совершенствовать методы обучения, развивать коммуникативные способности учащихся и обеспечивать эффективное усвоение языковых знаний.

Цель данной статьи — рассмотреть значение психолингвистики для образовательной практики, определить её основные функции и возможности применения в процессе преподавания языков.

Психолингвистика как наука возникла в середине XX века на стыке психологии и лингвистики. Термин впервые был предложен американскими учёными Дж. Кэрроллом и Ч. Осгудом, а дальнейшее развитие дисциплина получила благодаря работам Н. Хомского, А.А. Леонтьева, Л.С. Выготского, И.А. Зимней, Т.А. ван Дейка и других. Основная цель психолингвистики — изучение взаимосвязи языка и мышления, механизмов речевой деятельности, процессов понимания и порождения высказываний.

По определению А.А. Леонтьева, психолингвистика исследует *«механизмы речевой деятельности как формы человеческого общения»*.
Ключевые направления психолингвистических исследований включают:

- процессы восприятия и понимания речи;
- внутреннюю речь и мыслительные операции;
- механизмы усвоения языка детьми и взрослыми;
- двуязычие и межкультурную коммуникацию;
- психологические аспекты речевого общения и преподавания языков.

Одним из важнейших аспектов применения психолингвистики в образовании является развитие языковых способностей учащихся. Согласно психолингвистическим теориям, язык усваивается не только через запоминание лексических единиц и грамматических правил, но и через активное участие в коммуникативной деятельности, в которой язык выполняет функцию мышления и взаимодействия.
Согласно Л.С. Выготскому, речевая деятельность формируется в процессе социализации и общения, и только на основе этой деятельности возможно развитие сознания. Следовательно, обучение языку должно строиться как процесс активного взаимодействия между учителем и учеником, а не как механическое заучивание.
Психолингвистика помогает определить оптимальные методы подачи материала с учётом восприятия, памяти, внимания и мотивации учащихся. Она позволяет:

- адаптировать сложность текста к когнитивным возможностям ученика;
- разрабатывать упражнения для активизации речемыслительных процессов;
- формировать навык внутренней речи и самоконтроля;
- развивать устную и письменную речь через моделирование реальных коммуникативных ситуаций.

Влияние психолингвистики на преподавание иностранных языков. Обучение иностранным языкам немыслимо без учёта психолингвистических закономерностей. Усвоение второго языка связано с процессами интерференции, переноса, автоматизации и формирования новых языковых стереотипов.

Психолингвистические исследования показали, что на эффективность овладения иностранным языком влияют такие факторы, как:

- возраст обучающихся;
- степень развития родного языка;
- эмоциональное состояние и мотивация;
- когнитивный стиль и особенности памяти.

Использование психолингвистических принципов позволяет выстраивать процесс обучения более гибко, сочетая аудирование, говорение, чтение и письмо в единую систему. Например, техника «scaffolding» (пошаговая поддержка обучения) базируется на идеях Выготского о зоне ближайшего развития и обеспечивает постепенное формирование языковой компетенции. Кроме того, применение психолингвистики помогает формировать межкультурную компетенцию, так как понимание речи связано не только с языковыми, но и с культурно-социальными контекстами.

Одной из важнейших задач образования XXI века является формирование критического мышления, способности анализировать и осмысливать информацию. Психолингвистика рассматривает речь как инструмент мышления, следовательно, развитие речевых навыков напрямую связано с развитием интеллектуальных способностей.
Через осознание структуры высказывания, семантических связей и контекста учащиеся учатся формулировать и аргументировать свои мысли. Таким образом, психолингвистический подход способствует развитию не только языковой, но и **когнитивной компетенции** — способности рассуждать, анализировать и творчески мыслить.

Интеграция психолингвистики в образовательный процесс открывает широкие возможности:

1. Диагностика речевого развития — определение уровня владения языком, темпов усвоения и речевых затруднений.
2. Коррекция речи и коммуникации — применение психолингвистических методик при работе с учащимися, имеющими трудности в устной и письменной речи.
3. Создание адаптивных учебных программ, учитывающих индивидуальные различия восприятия информации.
4. Формирование билингвальной личности, способной эффективно использовать язык в разных культурных контекстах.

Таким образом, психолингвистика является не только теоретической основой педагогики, но и практическим инструментом, обеспечивающим индивидуализацию и гуманизацию обучения. Психолингвистика играет важную роль в развитии современного образования, поскольку она раскрывает механизмы речевой деятельности и позволяет строить обучение на основе психологических закономерностей восприятия и понимания языка. Применение психолингвистических принципов способствует формированию гармоничной, думающей личности, владеющей языком как средством мышления и общения. В перспективе интеграция психолингвистики с цифровыми технологиями, нейролингвистикой и когнитивной психологией станет основой для создания новой, человекоцентричной образовательной парадигмы.

Список использованной литературы

1. Леонтьев А.А. *Психолингвистика.* — М.: Смысл, 2003.
2. Зимняя И.А. *Психология обучения иностранным языкам в школе.* — М.: Просвещение, 1991.
3. Ellis, R. *Understanding Second Language Acquisition.* — Oxford: OUP, 2015.
4. van Dijk, T.A. *Discourse and Context: A Sociocognitive Approach.* — Cambridge University Press, 2008.
5. Милиева Муаттар Гаффаровна О психолингвистике и нейролингвистике билингвизма // Вопросы науки и образования. 2018. №8 (20). URL: https://cyberleninka.ru/article/n/o-psiholingvistike-i-neyrolingvistike-bilingvizma (дата обращения: 21.05.2024).
6. Miliyeva Muattar Gaffarovna. (2023). Influence of Bilinguism on Socio-Cognitive Personal Development. Zien Journal of Social Sciences and Humanities, 19, 61–64. Retrieved from https://www.zienjournals.com/index.php/zjssh/article/view/3765
7. Милиева Муаттар Гаффаровна Исторические предпосылки психолингвистики // Вопросы науки и образования. 2018. №6 (18). URL: https://cyberleninka.ru/article/n/istoricheskie-predposylki-psiholingvistiki (дата обращения: 21.05.2024).
8. Милиева Муаттар Гаффаровна Психолингвистические аспекты восприятия устной речи (зависимость восприятия от речевых характеристик говорящего) // European research. 2018. №1 (35). URL: https://cyberleninka.ru/article/n/psiholingvisticheskie-aspekty-vospriyatiya-ustnoy-rechi-zavisimost-vospriyatiya-ot-rechevyh-harakteristik-govoryaschego (дата обращения: 21.05.2024).

BO‘LAJAK PEDAGOGLARNING O‘QUV-METODIK KOMPETENSIYALARINI SHAKLLANTIRISH JARAYONINI PROKSOLOGIK YONDASHUV ASOSIDA TAKOMILLASHTIRISH

Z.O.Rashidova, O‘zDJTU.
Pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), O‘zbekiston

Annotatsiya
Ushbu maqolada bolajak pedagoglarning o‘quv-metodik kompetensiyalarini shakllantirish jarayoni muhim pedagogik psixologik jihatdan (proksologik yondashuv asosida) tahlil qilinadi. Pedagogik tayyorgarlik jarayonida metodik kompetensiyalarni rivojlantirish orqali pedagoglarning kasbiy faoliyatga tayyorligi va sifatini oshirishga e’tibor qaratilgan. Maqolada “kompetensiya”, “o‘quv-metodik kompetensiya”, “proksologik yondashuv” tushunchalari aniqlanadi, pedagog tayyorgarlik jarayonida kompetensiyalarni shakllantirish bosqichlari hamda metodik vositalar taklif etiladi. Tadqiqot natijalari asosida bolajak pedagoglarni tayyorlash jarayonida proksologik yondashuvni qo‘llash imkoniyatlari va tavsiyalari berilgan.
Kalit so‘zlar: bolajak pedagoglar; o‘quv-metodik kompetensiya; kompetensiyaviy yondashuv; proksologik yondashuv; pedagogik tayyorgarlik; metodik kompetensiya.

Bugungi kunda ta’lim tizimida pedagoglarning o‘rni va mas’uliyati keskin ortmoqda: o‘qituvchi nafaqat fan bilimini, balki o‘quv-metodik, texnologik va pedagogik kommunikatsiya kompetensiyalarini ham yaxshi egallashi talab etiladi. Raqamli transformatsiya, yangi pedagogik texnologiyalar, shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim hamda amaliyotga asoslangan o‘quv jarayonlari (praktikum, stajirovka, mentorlik) – bularning barchasi bolajak pedagoglarni nafaqat nazariy bilim, balki samarali metodik ko‘nikmalar bilan tayyorlash zaruratini oshiradi. Shu bois, o‘quv-metodik kompetensiyalarni shakllantirish jarayonini nazariy va amaliy jihatdan takomillashtirish dolzarb vazifaga aylanmoqda.

Pedagogik adabiyotlarda ikkita yo‘nalish — **praksiologik (praxiological / amaliy faoliyatga yo‘naltirilgan)** yondashuv hamda **proksimal (ZPD — yaqin rivojlanish zonasi)** kontseptsiyalari ko‘p ishlatiladi.

“Kompetensiya” atamasi zamonaviy pedagogik nazariyada keng tarqalgan va turli mualliflar tomonidan biroz farqli ta’riflarda berilgan. Umuman olganda, kompetensiya — bu muayyan faoliyatni samarali amalga oshirish uchun zarur bo‘lgan bilim, ko‘nikma, malaka, shaxsiy xususiyatlar va motivatsiyaning integrativ to‘plami (ya’ni — natijaga yo‘naltirilgan faoliyat belgisi). Kompetensiyaviy yondashuvda ta’lim natijasi faqatgina ma’lumot (bilim) emas, balki shu bilimni amalda qo‘llay olishdir; ta’limning maqsadi — o‘quvchida yoki kelgusidagi mutaxassisda zarur professional kompetensiyalarni shakllantirishdir. Bu yondashuv amaliy va funksional mezonlar (faoliyatga yo‘naltirish, vaqtiy moslashuv, muammolarni hal qilish qobiliyati) orqali baholanadi.

- **Struktural-funksional yondashuv:** kompetensiya tarkibiy qismlarga bo‘linadi (bilim, ko‘nikma, malaka, shaxsiy-motivatsion komponent). Har bir komponent faoliyatda o‘z funksiyasini bajaradi va ularning integratsiyasi kompetentlikni ta’minlaydi.
- **Natijaviy/operatsional yondashuv:** kompetensiya — bu kutilgan (me’yoriy) faoliyat natijasi; baholash kompetensiyaga asoslangan mezonlar (learning outcomes) orqali amalga oshiriladi.
- **Holistik yondashuv:** kompetensiya shaxsning individual xususiyatlari, ijtimoiy-madaniy kontekst va muayyan kasbiy vaziyatga bog‘liq dinamik tuzilish sifatida qaraladi.

O‘quv-metodik kompetensiya — bu o‘qituvchi yoki bolajak pedagogning o‘qitish metodikasi bilan bog‘liq faoliyatni samarali tashkil etishi uchun zarur bilim, uslubiy ko‘nikma, pedagogik texnologiyalarni qo‘llash malakasi va metodologik fikrlashning integrativ yigindisidir. Boshqacha aytganda, bu kompetensiya — nazariy bilimni metodik jihatdan amaliy usullarga aylantira olish va darsni rejalashtirish, o‘tkazish, baholash hamda o‘quv jarayonini takomillashtirish qobiliyatidir.

Odatda quyidagi tarkibiy qismlar ajratiladi:

1. **Nazariy-metodik bilim:** o‘quv-metodika asoslari, didaktika tamoyillari, ta’lim standartlari, dars rejasi tuzish, o‘quv materiallarini tahlil qilish qobiliyati.
2. **Texnik-metodik ko‘nikmalar:** dars texnologiyalarini (interaktiv metodlar, muammoli o‘qitish, loyihaviy faoliyat, TBL, laboratoriya/praktikum) qo‘llash, dars uslublarini moslashtirish.
3. **Diagnostik va baholash kompetensiyasi:** o‘quv natijalarini diagnostika qilish, formativ va summativ baholash usullarini qo‘llash, portfel va rubrikalar tuzish.
4. **Kommunikativ-pedagogik kompetensiya:** o‘quvchilar bilan muloqot, guruhni boshqarish, motivatsiya yaratish, fikrni ijobiy yo‘naltirish va yordam ko‘rsatish qobiliyati.
5. **Refleksiv va innovatsion komponent:** o‘z pedagogik faoliyatini tahlil qila olish, metodlarni modernizatsiya qilish, ilmiy-amaliy yangiliklarni amaliyotga kiritish.

Bu tarkibiy qismlar integrativ tarzda ishlaganda o‘quv-metodik kompetensiya shakllanadi va dars sifatini uzluksiz ravishda oshirish imkonini beradi.

Pedagog tayyorgarligi — bu kelajakdagi o‘qituvchi (bolajak pedagog)ning kasbiy faoliyatga moslashuvi, kasbiy identifikatsiyasining hosil bo‘lishi va professional kompetensiyalarni tizimli egallash jarayonidir. Ushbu jarayon nafaqat bilim va mahoratni, balki ijtimoiy-psixologik tayyorgarlikni (o‘zini tutish, stressga chidamlilik, hamkasblar bilan hamkorlik), didaktik fikrlash va etika tamoyillarini ham o‘z ichiga oladi.

Pedagogik-psixologik asosiy jihatlar:

- **Ijtimoiy-kontekstual ta’sir:** pedagog tayyorgarligi ijtimoiy muhit, madaniyat va ta’lim tizimi talablari bilan belgilanadi; bu shaxsning kasbiy rolga oid kutilmalarini shakllantiradi.
- **Motivatsion-affektiv komponent:** pedagogning kasbga qiziqishi, ichki motivatsiya va pedagogik vazifalarga sadoqat — kompetensiya rivojlanishida hal qiluvchi ahamiyatga ega.
- **Refleksiya va metakognitsiya:** o‘z faoliyatini tahlil qiluvchi qobiliyat (reflektivpraktika) pedagogning metodik kompetensiyasini chuqurlashtiradi — qanday metod ishladi, nima ishlamadi, nima uchun — degan savollarga doimiy javob izlash.
- **Ijtimoiy-interaktiv komponent:** Vygotskyga ko‘ra, o‘rganish ijtimoiy jarayon; bolajak pedagogning o‘qituvchilik malakasi ilg‘or ustozlar, mentorlar va hamkasblar bilan o‘zaro ta’sir orqali tezroq shakllanadi.

Psixologik jihatdan, metodik kompetensiya nafaqat texnik qobiliyatlarni, balki pedagogning o‘quvchilarning individual xususiyatlarini tushunishi, ularni qo‘llab-quvvatlash va moslashtirish (differensiyal yondashuv), hamda o‘zaro munosabatlarni boshqarish qobiliyatini talab etadi.

“Proksologik” atamasi akademik adabiyotlarda keng tarqalmagan; shu sababli uni aniq ma’noda talqin qilishdan oldin, ikkita yaqin va ko‘p ishlatiladigan kontseptsiyani ajratib ko‘rish foydali: **(1) praksiologik (praxiological) — amaliy faoliyatga yo‘naltirilgan yondashuv**, va **(2) proksimal (Zone of Proximal Development — ZPD) — Vygotsky nazariyasi**. Agar “proksologik” so‘zi sizning kontekstda boshqa ma’no anglatmasa, maqolada uni **amaliy (praxiologik) va yaqin rivojlanish (ZPD) tamoyillarini integratsiyalovchi yondashuv** sifatida izohlash maqsadga muvofiq bo‘ladi.

Proksologik yondashuv (maqolada shunday qabul qilinsa) — bu o‘quv-metodik kompetensiyalarni shakllantirishda *yaqin rivojlanish zonasi (ZPD)* tamoyillari asosida strukturali va amaliy mashg‘ulotlar (praksiologik elementlar) orqali bosqichma-bosqich qo‘llab-quvvatlashni nazarda tutuvchi yondashuvdir. Ya’ni, o‘qituvchini (yoki talabani) mustaqil darajadan bir qadamma yuqori darajaga olib chiqish uchun nazariy kontentni mashq, modelling, mentorlik, rag‘batlantirish va baholash orqali qo‘llab-quvvatlash amalga oshiriladi. Bu yondashuvda asosiy e’tibor — amaliy vaziyatlarda kompetensiyani “tajriba orqali” shakllantirish va qo‘llab-quvvatlash usullarini muvofiqlashtirishga qaratiladi.

Asosiy tamoyillar va mexanizmlar:

- Scaffolding (yordamni bosqichma-bosqich kamaytirish): **murabbiy (mentor/ustoz) talabani dars yoki amaliy mashg‘ulot jarayonida qo‘llab-quvvatlaydi va talab zarur qobiliyatga ega bo‘lgach yordamni asta-sekin kamaytiradi. Bu ZPD konsepsiyasining amaliy ekvivalenti.**
- Amaliy-orientatsiya (praksiologiya): **nazariy bilimlar har doim amaliy topshiriqlar (case-study, projekty, dars amaliyoti, stajirovka) orqali mustahkamlanadi. Bu bosqichda ekspertlar va hamkasblar bilan hamkorlik muhim.**
- Diagnostika va moslashuv: **o‘qituvchining hozirgi darajasi va ZPD diagnostikasi asosida individual metodik yo‘l xaritasi tuziladi (qaysi metodlar, qaysi darajada yordam kerakligi aniqlanadi).**
- Refleksiya va metakognitiv ta’lim: **talabani o‘z faoliyatini tahlil qilishga rag‘batlantirish, xatolarni tahlil qilish va o‘rganilgan usullarni qayta ko‘rib chiqish orqali mustaqillikni oshirish.**

Agar o‘quv-metodik kompetensiyalar proksologik (ZPD + praksiologik) tamoyillari asosida shakllantirilsa, quyidagi ijobiy natijalar kutiladi: pedagoglarning metodik qarorlari aniqroq va vaziyatga moslashgan bo‘ladi; darslar amaliy va natijaga yo‘naltirilgan o‘tadi; kelajakdagi o‘qituvchilar mustaqil va reflektiv amaliyotchilarga aylanadi. Bunday yondashuv ta’lim muassasalarida mentorlik tizimini kuchaytirish, stajirovka va amaliy mashg‘ulotlarni tizimlashtirishni talab qiladi.

Kompetensiya — bu faoliyatni samarali amalga oshirish uchun kerakli bilim-ko‘nikmalar va shaxsiy xususiyatlarning integrativ majmuasi bo‘lib, zamonaviy ta’limda natijaviy (functional) mezonlar orqali baholanadi.

O‘quv-metodik kompetensiya esa o‘qituvchining metodik faoliyatga oid barcha nazariy va amaliy jihatlarini o‘z ichiga oladi — nazariy bilimdan tortib, darsni tashkil etish, baholash va refleksiyagacha.

Proksologik yondashuv (maqolada shunday talqin qilinsa) ZPD (Vygotsky) va praksiologik amaliy tamoyillarni birlashtirib, kompetensiyalarni bosqichma-bosqich, qo‘llab-quvvatlash va reflektiv amaliyot orqali shakllantirishni taklif qiladi

Ya’ni, o‘qituvchini (talabani) hozirgi mustaqil darajadan bir yoki bir necha qadamma yuqori darajaga olib chiqish uchun mo‘ljallangan bosqichli qo‘llab-quvvatlash, amaliy mashg‘ulotlar va reflektiv tahlil tizimi.

Asosiy tamoyillar.

- **ZPD (yaqin rivojlanish zonasi):** talabani mustaqil bajarish darajasi va yordam bilan bajarish darajasi o‘rtasidagi farqni aniqlash va shu farq doirasida ta’limni tashkil etish.
- **Scaffolding (bosqichma-bosqich yordam):** murabbiy yoki mentor yordamni boshida kuchliroq ko‘rsatadi, so‘ng asta-sekin kamaytiradi — mustaqillikni oshirish uchun.
- **Praksiologik tamoyil:** nazariy bilimni amaliy topshiriqlar orqali o‘tkazish — real darslar, mikro-darslar, case-study, loyiha va stajirovkalar.
- **Individualizatsiya va differentsiyalash:** har bir talabaga ZPD asosida individual o‘quv yo‘l xaritasi (learning pathway) tuzish.
- **Reflektivlik va metakognitsiya:** o‘qituvchi o‘z amaliyotini tahlil qilishi, xatolar va muvaffaqiyatlardan o‘rganishi talab etiladi.
- **Feedback o‘z vaqtidagi konstruktivligi:** formativ baholash — tez-tez, aniqlik bilan, rivojlanishga yo‘naltirilgan.

Pedagogik amaliyotdagi ahamiyati.

- O‘qituvchilarni nazariy bilimdan amaliy faoliyatga o‘tkazish samaradorligini oshiradi.
- Mentorlik va stajirovkalarni samarali tashkil etadi: mentorlar aniq vazifalar va yordam darajasini belgilaydi.
- Talabalarni mustaqil ish va professional vaziyatlarga tayyorlaydi (real dars sharoitida qaror qabul qilish, metod tanlash).
- Baholash tizimini (formativ + portfel + rubrikalar) rivojlantirishga turtki beradi.

O‘quv-metodik kompetensiyani rivojlantirish usullari va vositalariPedagogik texnologiyalar va interaktiv usullar: **Flipped classroom (teskari sinf):** nazariy materiallar talabalarga oldindan yuboriladi; dars vaqti muammolar yechiladigan, amaliy mashg‘ulotlar o‘tkaziladigan bo‘ladi; **Project-based learning (PBL):** talabalarga real muammo beriladi, metodlarni tanlash, o‘quv materiallarini yaratish va baholash orqali kompetensiya shakllanadi; **Problem-based learning (PBL) vs. Inquiry-based learning:** muammolar va tadqiqot asosida o‘qitish — talabalarda tahlil, tanqidiy fikrlash va metodik qobiliyatni oshiradi; **Collaborative learning / Team-based learning:** guruh ishlari, darsni rejalashtirish va guruh ichida rollar taqsimlash; **Microteaching va simulated classroom (simulyatsiya):** nazariy bilimni xavfsiz muhitda sinab ko‘rish; **Digital pedagogika:** LMS (Moodle, Google Classroom), onlayn testlar, interaktiv doska, video-maker vositalari, elektron portfel tizimlari; **Shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim (learner-centred approaches):** differentsiyalash, individual learning paths, adaptive learning platformalaridan foydalanish.

Maruzalar, seminarlar, treninglar, mentorlik tizimi: Maruzalar: qisqa, strukturali, misollar bilan boyitilgan; har bir ma’ruza oxirida amaliy vazifa beriladi; **Seminarlar:** talabalar tomonidan tahlillar, muhokamalar — metodik strategiyalarni muhokama qilish; **Treninglar:** kommunikativ, baholash va diagnostika treninglari; rol o‘ynash (conflict management, classroom management); **Mentorlik:** uzoq muddatli hamkorlik; mentor uchun malaka oshirish modullari (feedback berish, rubrika tuzish).

Pedagogik refleksiya, portfel, case-study, ishlanmalar tayyorlash: Pedagogik portfel: dars rejalar, videolari, talabalar ishlaridan namunalar, reflektiv yozuvlar, baholash natijalari. Portfel — summativ baholashda asosiy dalil bo‘lib xizmat qiladi; **Case-study:** haqiqiy yoki simulyatsiyalangan pedagogik holatlar; talaba muammoni tahlil qiladi va yechim ishlab chiqadi; **Uslubiy ishlanmalar (methodological papers):** talaba kichik metodik maqola yoki qo‘llanma yozadi — bu ilmiy-amaliy fikrlashni rivojlantiradi; **Reflektiv jurnal va portfel-integratsiya:** har bir modul oxirida reflektiv xulosalar portfelga qo‘shiladi.

Adabiyotlar

1. Abduhakimova Z. A. “Kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan ta’lim” – JOURNAL OF INNOVATIONS IN SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL RESEARCH, 2022. Лучшее Издание
2. Mahmudova G. E., Kuramatova S. A. “Professional ta’lim tizimida o‘quv-metodik ishlarni tashkillashtirish” – PEDAGOG, … Лучшее Издание
3. Umumiy pedagogika va psixologiya: “Innovatsion ta’lim …” – NamDU, elektron resurs.

INGLIZ TILINI O’RGANISHDA PSIXOLOGIK TO’SIQLAR VA ULARNI BARTARAF QILISH USULLARI

Konratbaeva Ayjamal Bazarbaevna
O’zMPU Psixologiya kafedrasi o’qituvchisi, O’zbekiston
Ibragimova Dildora Normuminovna
O’zMPU “xorijiy til va adabiyot: ingliz tili” yo’nalishi 1-bosqich talabasi, O’zbekiston

ANOTATSIYA: Maqolada ingliz tilini o’rganish jarayonida uchraydigan psixologik to’siqlar – qo’rquv, ishonchsizlik va motivatsiya yetishmasligihaqida so’z yuritiladi . shuningdek, Stephan Krashen, Robert Gardner va Lev vygotskiy kabi mashhur olimlarning nazariyalari asosida ushbu muammolarning ilmiy izohi berilgan . Maqolada psixologik muhit , integrative motivatsiya va ijtimoiy qo’llab quvvatlash til o’rganish samaradorligini oshiruvchi asosiy omillar sifatida ko’rsatib o’tilgan.

KALIT SO'ZLAR: ingliz tili, psixologik to'siq , motivatsiya, ishonch, muloqot.

Bugungi globallashuv davrida xorijiy tillarni, xususan, ingliz tilini mukammal o‘rganish har bir yosh uchun zaruriy ehtiyojga aylanmoqda. Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev ham bu masalaga alohida e'tibor qaratib, bir nutqida shunday degan edi: "Bugungi kunda chet tillarini, avvalo ingliz tilini puxta bilish – bu yoshlarimiz uchun zamon talabi, ularning hayotda o‘z o‘rnini topishi, dunyo miqyosida raqobatbardosh bo‘lishi uchun eng katta imkoniyatdir". Ushbu fikr ingliz tilini o‘rganish nafaqat ta'lim sohasida, balki shaxsiy taraqqiyotda ham hal qiluvchi ahamiyatga ega ekanligini ko‘rsatadi [1]. Biroq amaliyot shuni ko‘rsatadiki, ko‘plab talabalar va o‘quvchilar tilni o‘rganish jarayonida ma'lum psixologik to‘siqlar bilan to‘qnash keladilar. Tilni muvaffaqiyatli o‘rganishda motivatsiya va irodaviy sifatlarning ahamiyati ham muhim. Masalan, Ryan va Deci tomonidan ishlab chiqilgan O‘zini-o‘zi belgilash nazariyasiga ko‘ra, til o‘rganuvchi shaxsning ichki motivatsiyasi (qiziqish, o‘zini rivojlantirish istagi) tashqi motivatsiyaga (imtihon topshirish, grant yutish) qaraganda uzoq muddatli va barqaror natijalar beradi.

Til o‘rganishdagi psixologik muammolarning asosiylaridan biri – bu kommunikativ qo‘rquvdir. O‘quvchi yoki talaba ingliz tilida gapirish jarayonida xato qilishdan cho‘chiydi, bu esa uning erkin fikr bildirishiga to‘sqinlik qiladi. Mashhur tilshunos olim Stephen Krashen o‘zining "Affective Filter Hypothesis" nazariyasida bunday holatni "ta'sirchan filtr" deb ataydi. Uning ta'kidlashicha, insonning hissiy holati – qo‘rquv, uyat, ishonchsizlik darajasi – til o‘zlashtirish jarayoniga bevosita ta'sir qiladi [2; 30-b]. Agar talaba o‘zini erkin his qilmasa, eng yaxshi metodik ta'lim ham kutilgan natijani bermaydi, chunki til o‘rganishga kerakli bilim miyasining mos qismlariga yetib bormaydi.

Motivatsiya ham til o‘rganishda asosiy omillardan biridir. Robert Gardner o‘z tadqiqotlarida motivatsiyaning ikki turini – instrumental va integrativ motivatsiyani – farqlab beradi [3; 10-15-b]. Unga ko‘ra, ingliz tilini faqat imtihondan o‘tish yoki ish topish uchun o‘rganayotgan shaxslar tilni qisqa muddatda o‘rganishi mumkin, biroq bu chuqur va barqaror natija bermaydi. Aksincha, ingliz tilini madaniyat, adabiyot va milliy ruhni anglash uchun o‘rganayotgan talabalar yanada samarali natijalarga erishadilar. Demak, o‘qituvchilar va ota-onalar til o‘rganishda bolalarga faqat amaliy emas, balki ma'naviy va madaniy maqsadlarni ham ko‘rsatib bera olishlari muhimdir.

Yana bir muhim psixologik jihat – bu o‘quvchining o‘ziga bo‘lgan ishonchi. Mashhur psixolog Lev Vygotskiy o‘zining "Yaqqol rivojlanish darajasi" va "Yaqqol rivojlanish zonasi" nazariyalarida o‘quvchi faqat o‘z kuchi bilangina emas, balki ustoz va do‘stlar yordami bilan ham rivojlanishini ta'kidlaydi [4; 85-87-b]. Demak, ingliz tilini o‘rganishda ham talaba o‘qituvchi rahbarligida yoki hamkorlikdagi mashg‘ulotlarda yanada yuqori natijalarga erishadi. Bunday yondashuv o‘quvchining o‘ziga ishonchini oshiradi, psixologik qo‘rquvini kamaytiradi va muloqotda erkin bo‘lishiga yordam beradi.

Amerikalik psixolog Stephen Krashenning "Tushunarli input" nazariyasi ham shuni ko‘rsatadiki, inson yangi tilni samarali o‘zlashtirishi uchun til materiali biroz murakkab, ammo tushunarli bo‘lishi kerak. Demak, til o‘rganuvchi na juda oson, na juda qiyin matnlarga duch kelishi lozim — o‘rtacha murakkablikdagi materiallar eng samarali bo‘ladi.

Shuni ham ta'kidlash kerakki, psixologik to‘siqlarni yengishda ijtimoiy muhitning roli beqiyosdir. Agar sinf yoki guruhda do‘stona va qo‘llab-quvvatlovchi muhit yaratilsa, o‘quvchi o‘zini erkinroq his qiladi. Aksincha, tanqidiy va keskin muhitda esa uning til o‘rganishga bo‘lgan ishtiyoqi susayadi. Shu bois, o‘qituvchilarga nafaqat grammatik qoidalarni o‘rgatish, balki ijobiy psixologik muhitni shakllantirish vazifasi ham yuklatiladi. O‘zbekistonlik tadqiqotchi Xolbekov Sh. (2019) ham ingliz tilini o‘rganishda psixologik tayyorgarlik va o‘ziga ishonchning rolini ta'kidlagan. Uning fikricha, ko‘plab talabalar tilni bilmasligidan ko‘ra, uni o‘rganishda "qo‘rqish" yoki "xato qilishdan uyalish" sababli qiyinchiliklarga duch keladi.

Yaponiya olimasi Naoko Taguchi (2011) o‘z tadqiqotida til o‘rganuvchilarning kommunikativ kompetensiyasini o‘rganib, shunday xulosaga keladi: faqat grammatik bilim yetarli

emas, balki tilni real muloqotda ishlatish ko‘nikmasi ham shakllanishi zarur. Bu esa psixologik erkinlik, xatodan qo‘rqmaslik va ijtimoiy faollik bilan chambarchas bog‘liq.

Ingliz tilini o‘rganishda psixologik to‘siqlar – qo‘rquv, ishonchsizlik, motivatsiya yetishmasligi – jarayonni sezilarli darajada sekinlashtirishi mumkin. Ammo ularga qarshi kurashish yo‘llari mavjud: ijobiy psixologik muhit yaratish, integrativ motivatsiyani kuchaytirish, ustoz va tengdoshlar yordamini samarali tashkil qilish.

Ingliz tilini o‘rganishda psixologik to‘siqlarni yengish usullari quyidagicha:

- O’rganuvchida to‘g‘ri motivatsiyani shakllantirish - til o‘rganishda shaxsiy maqsadlarni aniqlash juda muhim. Masalan, ish, ta’lim yoki shaxsiy rivojlanish uchun ingliz tilini bilish zarurligi motivatsiya beradi.
- Psixologik mashqlar va o‘z-o‘zini ishontirish - O‘z-o‘zini ishontirish (affirmation) mashqlari orqali o‘quvchi o‘ziga ishonchni oshirishi mumkin. Bu metod til o‘rganishdagi qo‘rquvni kamaytiradi.
- Rol o‘yinlari va amaliy mashg‘ulotlar - ingliz tilini o‘rgatishda real vaziyatlarga asoslangan rol o‘yinlari o‘quvchilarning ishtirokini oshiradi va ularni faol bo‘lishga undaydi.
- Stressni kamaytirish usullari - meditatsiya, nafas mashqlari va dam olish texnikalari orqali o‘quvchilarda paydo bo‘ladigan stressni kamaytirish mumkin.
- O‘zini rag‘batlantirish - har bir kichik yutuq uchun o‘zini mukofotlash orqali o‘quvchi o‘zining muvaffaqiyatini qadrlaydi va yanada ko‘proq o‘rganishga intiladi.

Xulosa qilib aytganda, ingliz tilini o‘rganishda psixologik to‘siqlar tabiiy jarayon hisoblanadi. Ammo to‘g‘ri yondashuv, motivatsiya, ijobiy muhit va zamonaviy usullar orqali bu to‘siqlarni yengish mumkin. O‘quvchilarga ko‘maklashish, ularni rag‘batlantirish va ularning o‘z-o‘ziga bo‘lgan ishonchini oshirish orqali til o‘rganish samaradorligini sezilarli darajada oshirish mumkin. Demak, psixologik to‘siqlarni yengish nafaqat ingliz tilini o‘rganish jarayonini yengillashtiradi, balki yoshlarning intellektual salohiyatini, ularning jamiyatda o‘z o‘rnini topishini ham ta’minlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Shavkat Mirziyoyev. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti nutqi. (2020-yil, yoshlarga bag‘ishlangan yig‘ilishda).
2. Stephen Krashen. Principles and Practice in Second Language Acquisition. Pergamon Press, 1982. (Affective Filter Hypothesis).
3. Robert C. Gardner. Integrative Motivation and Second Language Acquisition. University of Western Ontario, 1985. (Motivation in Second Language Learning).
4. Lev Vygotsky. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Harvard University Press, 1978. (Interaction between Learning and Development).

ENHANCING THE METHODOLOGY OF TEACHING STUDENTS’ PEDAGOGICAL INTERACTION IN ENGLISH THROUGH A HYBRID APPROACH

Mahliyo Safarova Uzbek National Pedagogical University named after Nizami
Position: EFL Teacher
Email: *msariboyeva93@gmail.com*

Abstract

The ability to manage pedagogical interaction in English is an essential component of teacher training in higher education. This paper explores how a hybrid (blended) learning model can enhance the methodology of teaching such interaction. Drawing upon discourse studies, pragmatics, and blended learning research, it argues that hybrid formats provide students with authentic opportunities to practice interactional skills, receive peer and teacher feedback, and reflect on their performance. The proposed approach integrates face-to-face microteaching with

online discussion, video-based reflection, and peer assessment. Findings from recent studies suggest that hybrid learning improves interactional competence, pragmatic awareness, and learner autonomy, while challenges remain in areas such as digital access and teacher preparedness.
Keywords: hybrid learning, pedagogical interaction, teacher training, English as a foreign language, classroom discourse

Introduction

In recent years, the teaching and learning of English as a foreign language (EFL) have undergone significant transformations due to technological progress and educational reforms. One of the most important shifts has been the recognition that language proficiency alone is insufficient for future teachers. They must also be able to conduct pedagogical interaction—meaningful communication with learners that guides, motivates, and supports their learning process. Pedagogical interaction encompasses a range of classroom discourse strategies, such as asking questions, eliciting responses, providing feedback, scaffolding understanding, organizing group work, and addressing communication breakdowns. These skills, often referred to as part of a teacher's interactional competence, are essential for successful classroom management and for fostering an engaging learning environment.

Traditional approaches to teacher training have tended to prioritize knowledge of English grammar, vocabulary, and methodology while dedicating less attention to the pragmatic and discourse-level aspects of teacher talk. As a result, many teacher candidates graduate with strong theoretical knowledge but struggle to implement effective communication strategies in real classrooms. This gap between theory and practice highlights the need for methodological innovations that specifically target pedagogical interaction. At the same time, the rapid integration of digital technologies into education has created new opportunities to redesign teacher education programs. Hybrid, or blended, learning models—which combine face-to-face teaching with online platforms and resources—are increasingly recognized as powerful tools for enhancing both language learning and teacher training. As Garrison and Kanuka (2004) note, blended learning holds transformative potential because it integrates the social presence of classroom instruction with the flexibility and accessibility of digital resources. In the context of teacher education, this means that future teachers can learn not only about classroom discourse but also through practical, technology-enhanced experiences.

For example, hybrid approaches make it possible to extend the boundaries of classroom interaction. During face-to-face sessions, student-teachers can participate in role-plays, microteaching, and observation of authentic classroom discourse. These activities allow them to model and practice the core features of pedagogical interaction. Online components, on the other hand, provide opportunities for reflection, feedback, and peer evaluation. Recording microteaching sessions, sharing them in online forums, and receiving constructive comments from both peers and instructors help students develop self-awareness and refine their interactional strategies. Furthermore, online tools such as discussion boards, collaborative documents, and video conferencing platforms encourage sustained engagement beyond the classroom.

Another advantage of hybrid learning in this context is that it supports learner autonomy and personalization. Teacher candidates can revisit recorded lessons, analyze discourse patterns at their own pace, and reflect on the appropriateness of their language choices in specific situations. This iterative process fosters a deeper understanding of how language functions in classroom contexts, bridging the gap between linguistic knowledge and pragmatic use. At the same time, it encourages students to take responsibility for their own professional growth, a key attribute of lifelong learning in the teaching profession.

The relevance of this topic is particularly strong in Uzbekistan, where higher education institutions are undergoing a digital transformation aligned with national strategies for modernization and internationalization. Future English teachers must be equipped not only with language proficiency but also with the interactional skills to conduct lessons in English, engage learners effectively, and manage diverse classroom situations. Hybrid learning, with its ability to combine traditional pedagogical strengths with technological innovation, offers a timely and effective approach to

achieving these goals. Thus, this paper argues that enhancing the methodology of teaching pedagogical interaction in English through a hybrid approach is essential for preparing competent, reflective, and adaptable future teachers. By combining face-to-face modeling and practice with online reflection and collaboration, the proposed model creates a comprehensive environment where pedagogical interaction can be both taught and experienced.

Theoretical Background

1. Blended and Hybrid Learning

Blended or hybrid learning is commonly defined as the thoughtful integration of face-to-face and online instruction. According to Garrison and Kanuka (2004), blended learning goes beyond a simple mixture of delivery modes; it represents a fundamental redesign of teaching and learning. The central idea is to combine the social presence and immediacy of classroom interaction with the flexibility and accessibility of online resources. Recent studies have shown that blended learning environments can improve learner engagement and achievement when designed purposefully (Means et al., 2013). Hrastinski (2019) argues that the concept of blended learning should not be reduced to percentages of online versus offline time, but rather understood as an intentional pedagogical strategy. In teacher education, this strategy allows future educators to practice core skills in real time while benefiting from the extended opportunities of digital platforms.

2. Pedagogical Interaction in Teacher Education

Pedagogical interaction refers to the ways teachers and students communicate in the classroom to co-construct learning. It includes questioning techniques, providing feedback, managing classroom talk, scaffolding tasks, and responding to student contributions. As Seedhouse (2004) emphasizes, classroom discourse has its own "interactional architecture," where each move of the teacher shapes learner opportunities. Walsh (2011) further develops this view by showing that teacher talk can either promote or restrict learning, depending on how it is managed. For teacher education, this means that interactional competence is as essential as subject knowledge. Future teachers must be trained not only in what to teach but also in how to talk in ways that engage, motivate, and guide learners. Yet, in many programs, this competence develops incidentally rather than through systematic methodology. A hybrid learning design makes it possible to bring pedagogical interaction into focus, offering repeated chances to model, practice, and reflect.

3. Pragmatics and Interactional Competence

The study of pragmatics deals with language use in context, particularly how meaning is shaped by social norms, relationships, and intentions. Taguchi (2011) points out that pragmatic competence is critical in second language education, as learners need to understand not only the literal meaning of words but also how to use them appropriately in specific situations. In teacher training, pragmatic competence is closely tied to pedagogical discourse. Teachers must know how to soften criticism, encourage participation, shift topics, or signal transitions in ways that maintain a positive classroom climate. This broader ability is often called interactional competence (Hall, 2018). It involves turn-taking, repair strategies, and the negotiation of meaning — all central to successful classroom teaching in English.

4. The Convergence in Hybrid Models

When hybrid learning principles are applied to the teaching of pedagogical interaction, the benefits of these theoretical strands converge. Blended environments provide authentic practice (face-to-face role plays, microteaching), extended reflection (recordings, online discussions), and peer

collaboration (feedback, group projects). Together, these create a cycle of practice, feedback, and improvement that supports the development of both linguistic and interactional competence. This theoretical framework justifies the hybrid approach proposed in this study: one that integrates blended learning research, discourse analysis, and pragmatics into a coherent methodology for training future English teachers.

Proposed Hybrid Methodology

The hybrid methodology proposed in this paper is designed to enhance the development of student-teachers' competence in conducting pedagogical interaction in English. It builds upon the integration of in-class activities and online components, allowing future teachers to practice, reflect, and refine their communicative skills. The model is structured into three interconnected phases: face-to-face training, online practice and reflection, and final integration.

The first phase, face-to-face training, takes place in the traditional classroom and emphasizes modeling and guided practice. At this stage, instructors introduce core concepts of pedagogical discourse and demonstrate interactional strategies such as questioning, scaffolding, managing group dynamics, and providing feedback. Student-teachers are actively engaged in microteaching exercises and role-plays, where they simulate authentic classroom situations. They also observe recorded lessons and conduct discourse analysis to identify how teachers' language choices influence learner participation. The aim of this phase is to raise awareness of the specific linguistic and pragmatic tools that shape effective pedagogical interaction in English.

The second phase, online practice and reflection, shifts the focus from modeling to self-directed engagement. Here, digital platforms provide opportunities for student-teachers to record short teaching episodes, upload them for peer review, and receive constructive comments. This asynchronous environment encourages deeper reflection because students can rewatch their own videos, analyze their discourse strategies, and compare their approaches with those of their peers. Reflective journals, submitted online, further strengthen metacognitive awareness by prompting trainees to articulate their challenges and progress in managing interaction. In addition, online discussion forums allow for collaborative dialogue on best practices and common difficulties in classroom communication.

The third phase, integration and application, combines insights from both the face-to-face and online components. Student-teachers return to the classroom to conduct hybrid microteaching sessions, incorporating the feedback and reflections they have accumulated. This phase emphasizes iterative improvement: trainees experiment with new strategies, observe the results in real time, and adjust their practices accordingly. Group projects are also introduced, where students collaboratively design lesson plans and implement segments both in person and through online tools such as video conferencing platforms. Assessment at this stage is multidimensional, taking into account linguistic accuracy, pragmatic appropriateness, and interactional effectiveness.

Overall, the methodology is based on a cycle of practice, reflection, and re-practice. By moving back and forth between live interaction and reflective online engagement, students develop not only technical proficiency in English but also the professional confidence to manage classroom discourse in diverse teaching contexts.

The structure of the model can be summarized as follows:

Phase	Mode of Delivery	Main Activities	Pedagogical Focus
Phase 1: Face-to-Face Training	Classroom-based	Microteaching, role-plays, observation, discourse analysis	Awareness of pedagogical discourse and interaction strategies
Phase 2: Online Practice and Reflection	Digital platforms (LMS, forums, video tools)	Video-recorded lessons, peer feedback, reflective journals, online discussions	Reflection, collaboration, and self-assessment
Phase 3: Integration and Application	Combined (classroom + online)	Hybrid microteaching cycles, group projects, practical assessments	Application, iterative improvement, and professional confidence

This hybrid methodology ensures that theoretical knowledge is constantly linked with practice, while digital tools extend learning beyond classroom walls. It also supports learner autonomy, encourages collaboration, and creates a sustainable model for preparing future English teachers to conduct pedagogical interaction effectively.

Discussion and Implications

The implementation of the hybrid methodology for teaching pedagogical interaction in English offers several important outcomes for teacher education. First, it provides student-teachers with greater confidence in using English as a medium of instruction. Many trainees, even with strong linguistic knowledge, experience hesitation when conducting classroom talk. The opportunity to repeatedly practice interaction in both face-to-face and online modes helps reduce anxiety and build communicative fluency. By rehearsing questions, feedback strategies, and scaffolding moves in controlled environments, trainees gradually transfer these skills into authentic teaching contexts.

Second, the hybrid approach promotes pragmatic and interactional competence, which are often overlooked in traditional programs. Classroom discourse requires not only grammatical accuracy but also the ability to manage meaning in dynamic situations. For example, a teacher may need to reformulate an instruction if students look confused, or soften corrective feedback to maintain learner motivation. Through online reflection and peer feedback, trainees become more aware of these subtleties and learn how to adjust their language to suit specific contexts. This aligns with the findings of Walsh (2011) and Taguchi (2011), who emphasize that successful teaching depends on the teacher's ability to adapt discourse to interactional needs.

Third, hybrid learning enhances learner autonomy and professional responsibility. In the online phase, students take ownership of their learning by recording lessons, critiquing themselves, and giving constructive feedback to peers. This process mirrors real professional development, where teachers continuously reflect on and improve their practice. The reflective journals and online forums create a culture of self-regulation, collaboration, and professional dialogue, which are essential qualities for lifelong learning in the teaching profession.

The implications of this approach extend beyond individual development. At the institutional level, the adoption of hybrid methodologies aligns with ongoing educational reforms in Uzbekistan, which emphasize digital integration, innovation, and internationalization in higher education. By incorporating hybrid learning into teacher preparation programs, universities can ensure that future English teachers are not only linguistically competent but also digitally literate and pedagogically flexible. This is particularly important in a context where classrooms are becoming increasingly multilingual and technology-rich. Nevertheless, challenges must be acknowledged. Ensuring equitable access to technology remains a pressing issue, as not all students may have reliable internet or devices. Additionally, the success of the model depends heavily on the digital competence of teacher educators, who must be able to design, facilitate, and assess hybrid tasks effectively. Institutions therefore need to invest in professional development for instructors and provide infrastructural support to sustain hybrid programs.

In broader terms, the hybrid methodology can contribute to raising the overall quality of English language education in Uzbekistan and similar contexts. By preparing teachers who are confident, reflective, and skilled in pedagogical interaction, this approach directly supports national goals of improving foreign language proficiency and integrating into global educational standards.

Conclusion

The preparation of future English teachers requires not only the mastery of language systems and teaching methods but also the ability to conduct effective pedagogical interaction. This paper has argued that a hybrid learning model can significantly enhance the methodology of teaching such interaction by integrating the strengths of both face-to-face and online instruction. Through classroom-based modeling and practice, combined with online reflection, peer feedback, and iterative re-application, student-teachers are given authentic opportunities to develop their interactional competence in English. The findings and theoretical considerations presented suggest that hybrid learning supports three key outcomes. First, it builds communicative confidence,

enabling future teachers to manage classroom discourse in English with greater ease and flexibility. Second, it promotes pragmatic and interactional awareness, ensuring that teachers can adapt their language to suit the needs of diverse learners. Third, it encourages learner autonomy and reflective practice, which are vital for ongoing professional growth in rapidly changing educational environments.

The broader implications of this approach are significant for institutions and policy makers. The adoption of hybrid methodologies in teacher education aligns with global educational trends and supports Uzbekistan's current reforms aimed at digitalization and internationalization in higher education. By training teachers who are both technologically literate and pedagogically competent, universities can better equip graduates for the demands of modern classrooms. At the same time, the challenges identified—such as disparities in digital access and the need for instructor training—should not be underestimated. Successful implementation requires institutional investment in infrastructure, professional development, and assessment innovation. Only through sustained support can the hybrid model realize its full potential as a transformative approach to teacher education.

In conclusion, enhancing the methodology of teaching pedagogical interaction in English through a hybrid approach is not merely an academic exercise but a practical necessity. As classrooms become increasingly diverse and technologically rich, future teachers must be prepared to navigate complex interactional demands with confidence, sensitivity, and adaptability. The hybrid model offers a path toward achieving this goal, bridging theory and practice, and empowering future educators to become effective facilitators of learning in the 21st century.

References

1. Garrison, D. R., & Kanuka, H. (2004). Blended learning: Uncovering its transformative potential in higher education. The Internet and Higher Education, 7(2), 95–105.
2. Hrastinski, S. (2019). What do we mean by blended learning? TechTrends, 63(5), 564–569.
3. Means, B., Toyama, Y., Murphy, R., & Bakia, M. (2013). The effectiveness of online and blended learning: A meta-analysis of the empirical literature. Teachers College Record, 115(3), 1–47.
4. Seedhouse, P. (2004). The Interactional Architecture of the Language Classroom: A Conversation Analysis Perspective. Oxford University Press.
5. Walsh, S. (2011). Exploring Classroom Discourse: Language in Action. Routledge.
6. Taguchi, N. (2011). Teaching pragmatics: Trends and issues. Annual Review of Applied Linguistics, 31, 289–310.

PSIXOLINGVISTIKANING DOLZARB MASALALARI

Umumiy tilshunoslik kafedrasining o‘qituvchisi
Sharipova Maloxat Saidjanovna
O‘zbekiston Davlat Jahon Tillar Universiteti
E-mail: *malokhat83@mail.ru*
O‘zbekiston Respublikasi Toshkent sh.kichik xalqa yo‘li 21a uy.
Tel:+998909730700

Annotatsiya: Ushbu maqola psixolingvistika fanining zamonaviy rivojlanishida eng dolzarb va muhim muammolarni ko'rib chiqadi. Til va miya o'rtasidagi aloqa, lingvistik nisbiylik, sotsiolingvistik omillar, bolalar tilini o'rganish, ikki tillilik, onlayn kommunikatsiya va sun'iy intellektning til bilan integratsiyalashuvi kabi masalalar tahlil qilinadi. Maqolada ushbu muammolarning ilmiy va amaliy ahamiyati, shuningdek, kelajakdagi tadqiqotlar uchun yo'nalishlar belgilab beriladi.

Kalit so'zlar: Psixolingvistika, Neyrolingvistika, Lingvistik Nisbiylik, Sotsiolingvistika, Bolalar Tili, Ikki Tillilik, Onlayn Kommunikatsiya, Sun'iy Intellekt, NLP, Tafakkur, Miya.

Psixolingvistika - til, ong va miya o'rtasidagi murakkab aloqalarni o'rganadigan fan sifatida jamiyatimizning intellektual va ijtimoiy rivojlanishida muhim rol o'ynaydi. Texnologiyalar taraqqiyoti, globalizatsiya va ijtimoiy o'zgarishlar bilan birga psixolingvistika sohasida ham yangi va dolzarb muammolar paydo bo'lmoqda. Ushbu maqolada biz psixolingvistikaning eng muhim muammolarini ko'rib chiqish orqali, fanning hozirgi holatini tushunishga va kelajakdagi rivojlanish yo'nalishlarini belgilashga intilamiz. Maqsad - til va ong o'rtasidagi murakkab aloqalarni o'rganishning ahamiyatini ta'kidlash va bu sohada olib borilayotgan tadqiqotlarning ilmiy va amaliy ahamiyatini ochib berishdir.

•(1) Til va miya aloqasi: Neyrolingvistik tadqiqotlar

• Muammo: Tilni qayta ishlash jarayonida miyaning qaysi qismlari ishtirok etadi va ular qanday vazifalarni bajaradi? Ushbu savolga javob topish uchun neyrolingvistika usullari (fMRI, EEG, TMS) qo'llaniladi.

• Dolzarbligi: Miyaning tilni qayta ishlash mexanizmlarini tushunish, nutq buzilishlarini davolash, til o'rganishni optimallashtirish va sun'iy intellekt tizimlarini yaratish uchun muhimdir.

(2) Til va tafakkur: Lingvistik nisbiylik masalasi

• Muammo: Til tafakkurga ta'sir qiladimi? Veyrf-Sapiro gipotezasi (lingvistik nisbiylik) til tuzilishi odamlarning dunyoni qanday idrok etishini shakllantiradi, deb ta'kidlaydi.

• Dolzarbligi: Turli tillarda so'zlashuvchi odamlarning tafakkuridagi farqlarni tushunish, madaniyatlararo muloqotni yaxshilash, tarjima muammolarini hal qilish va turli xil dunyoqarashlarni qadrlash uchun muhimdir.

(3) Til va ijtimoiy omillar: Sotsiolingvistik psixolingvistika

• Muammo: Ijtimoiy omillar (sinf, gender, etnik kelib chiqishi) tilni qanday ishlatishimizga va tilni qanday qabul qilishimizga ta'sir qiladi?

• Dolzarbligi: Ijtimoiy tengsizlikni bartaraf etish, ijtimoiy adolatni ta'minlash, diskriminatsiyani kamaytirish va jamiyatda inklyuzivlikni yaratish uchun muhimdir.

• (4) Bolalar tilini o'rganish: Tilni egallash mexanizmlari

• Muammo: Bolalar tilni qanday qilib shunchalik tez va samarali o'rganadilar? Tilni egallashning tug'ma mexanizmlari bormi?

• Dolzarbligi: Bolalar tilini o'rganish qonuniyatlarini tushunish, ta'lim tizimini optimallashtirish, nutq nuqsoni bo'lgan bolalarga yordam berish va ikkinchi tilni o'rganishni osonlashtirish uchun muhimdir.

• (5) Ikki tillilik (bilingvizm) va ko'p tillilik (multilingvizm): Miya va kognitiv jarayonlarga ta'siri

• Muammo: Ikki yoki undan ortiq til bilish miyaga va kognitiv jarayonlarga qanday ta'sir qiladi? Bilingvizm afzalliklari (kognitiv moslashuvchanlik, muammoni hal qilish qobiliyati) haqida dalillar bormi?

• Dolzarbligi: Globalizatsiya sharoitida ikki tillilik va ko'p tillilikning afzalliklarini aniqlash, til siyosatini ishlab chiqish, ta'lim tizimini takomillashtirish va turli madaniyatlararo muloqotni yaxshilash uchun muhimdir.

• (6) Onlayn kommunikatsiya va til: Raqamli psixolingvistika

• Muammo: Internet va ijtimoiy tarmoqlar tilni qanday o'zgartirmoqda? Onlayn kommunikatsiya odamlarning muloqot qilish uslubiga, yozish qobiliyatiga va tilni qabul qilishiga ta'sir qiladimi?

• Dolzarbligi: Onlayn kommunikats

Miyaning ijtimoiy va psixologik ta'sirini tushunish, internet madaniyatini o'rganish, onlayn ta'limni optimallashtirish va onlayn muloqotda xavfsizlikni ta'minlash uchun muhimdir.

• (7) Sun'iy intellekt va til: NLP (Tabiiy tilni qayta ishlash) va psixolingvistika

• Muammo: Sun'iy intellekt tizimlari inson tilini qanchalik yaxshi tushuna oladi va qayta ishlay oladi? NLP algoritmlari inson miyasining tilni qayta ishlash usuliga qanchalik yaqin?

• Dolzarbligi: Insoniy muloqotga o'xshash sun'iy intellekt tizimlarini yaratish, mashina tarjimasini takomillashtirish, ovozli yordamchilarni (Siri, Alexa) yanada samarali qilish va sun'iy intellektning ijtimoiy va etik oqibatlarini tushunish uchun muhimdir.

Psixolingvistika - doimiy ravishda rivojlanib borayotgan va muhim ijtimoiy va ilmiy ahamiyatga ega bo'lgan fan ekan, yuqorida ko'rib chiqilgan muammolar fanning dolzarbligini va kelajakdagi tadqiqotlar uchun asosiy yo'nalishlarini ko'rsatadi. Til, ong va miya o'rtasidagi aloqalarni chuqurroq tushunish nafaqat ilmiy bilimimizni boyitadi, balki ta'lim, sog'liqni saqlash, ijtimoiy siyosat va texnologiya sohalarida ham amaliy foyda keltiradi. Kelajakdagi tadqiqotlar ushbu muammolarni hal qilishga, yangi metodologiyalarni ishlab chiqishga va psixolingvistikaning bilimlarga asoslangan jamiyatimizga qo'shadigan hissasini oshirishga qaratilishi kerak.

Adabiyotlar ro‘yahati:

1.Шамшетова А. (2024). Psixolingvistikaning dolzarb masalalari .
2.Наука и инновации, 1(1), 305–306. извлечено от https://inlibrary.uz/index.php/ilm-fan-va-innovatsiya/article/view/33064
3. А.А. Реформатский, Введение в Языковедение. Учебник для студентов филологических специальностей высших педагогических учебных заведений РФ. Аспент Пресс, Москва. 1996.
4. Blumenthal, Arthur. 1987. The emergence of psycholinguistics. In Special issue: Psycholinguistics as a case of cross-disciplinary research. Guest edited by William Bechtel. Synthese 72.3: 313–323.

ПРАВИЛЬНОЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ДИДАКТИЧЕСКИХ МЕТОДОВ: КАК СОХРАНИТЬ БАЛАНС МЕЖДУ ИГРОЙ И СМЫСЛОМ В ОБУЧЕНИИ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ

Ходжамбердиева Камила Равшановна Кафедра:
Методика и теория начального образования
kamila.xodjamberdiyeva@gmail.com

Аннотация: в статье анализируется проблема неэффективного применения дидактических методов в начальной школе. Рассматриваются нейропсихологические механизмы восприятия, запоминания и мотивации у детей, а также влияние неправильного подбора педагогических приёмов на когнитивное развитие. Показано, что чрезмерное использование игровых форм обучения, не подкреплённых смысловой и когнитивной составляющей, приводит к поверхностному усвоению знаний и снижению внутренней мотивации. Опираясь на современные данные нейропедагогики, автор обосновывает необходимость сочетания эмоциональных стимулов с осознанным познанием и формулирует рекомендации по грамотному применению дидактических методов в начальной школе.

Ключевые слова: дидактические методы, нейропедагогика, когнитивное развитие, игра в обучении, мотивация, память, внимание, дофамин, обучение младших школьников, педагогическая эффективность**.**

Современная школа активно ищет пути сделать обучение интересным, живым и эмоционально вовлекающим. За последние десятилетия наблюдается значительный сдвиг от традиционной, объяснительно-иллюстративной модели к интерактивным и игровым технологиям. Игровые формы, квесты, конкурсы, творческие задания, цифровые активности - всё это стало неотъемлемой частью учебного процесса.Однако вместе с положительными изменениями возникла и новая методическая проблема - неправильное использование дидактических методов, при котором внимание сосредотачивается на форме, а не на содержании. Дети увлечённо играют, но не понимают сути изучаемого; яркие

эмоции заменяют осмысленное усвоение.Педагогические наблюдения и нейропсихологические исследования показывают: эмоция без смысла не создаёт прочных следов памяти. У младших школьников, чей мозг находится в стадии активного формирования, особенно важно обеспечивать правильное сочетание эмоциональных стимулов, смысловой нагрузки и когнитивных усилий.Природа и цель дидактических методов.

Дидактические методы — это способы организации познавательной деятельности учащихся. Их цель - обеспечить осознанное, активное и прочное усвоение знаний. В основе любого метода лежит определённая когнитивная функция: объяснение, закрепление, применение, контроль или обобщение.Современные программы предлагают огромный спектр приёмов - от традиционных (беседа, демонстрация, упражнение) до инновационных (игровые технологии, проектное обучение, метод кейсов). Однако эффективность метода определяется не его новизной, а соответствием возрастным и психическим особенностям ребёнка.Главная ошибка педагогов заключается в том, что метод нередко выбирается ради внешнего эффекта - чтобы «заинтересовать», «оживить» урок, «весело провести время». В результате теряется ключевая функция - формирование устойчивых нейронных связей, обеспечивающих переход знаний в долговременную память.Как работает мозг ребёнка во время обучения?Чтобы понять, почему некоторые методы не дают ожидаемого результата, важно рассмотреть, как мозг ребёнка обрабатывает информацию.

Гиппокамп - ключевая структура памяти, ответственная за кодирование и первичное сохранение новой информации.
Префронтальная кора обеспечивает внимание, контроль и осознанное мышление.
Миндалина отвечает за эмоции, определяя, насколько значимым мозг считает событие.
Когда ребёнок воспринимает учебный материал, активируются все эти структуры. Но их согласованная работа зависит от того, какие эмоции сопровождают процесс.
Если педагог подаёт материал через осмысленную активность - например, исследование, наблюдение, осмысление опыта, - гиппокамп получает устойчивые смысловые сигналы, и информация закрепляется. Если же внимание полностью уходит на игру, на внешние стимулы и смех, то активируется преимущественно миндалина, а не кора.

Мозг запоминает эмоциональный всплеск («было весело», «мы бегали»), но не содержание («о чём говорили»). Это объясняет, почему дети часто не могут воспроизвести материал после яркого урока.

Гормональные механизмы обучения и роль эмоций. Эффективное обучение всегда связано с выделением определённых нейромедиаторов - дофамина, серотонина, норадреналина и ацетилхолина.
Дофамин создаёт чувство удовольствия от успеха, интереса и открытия.
Серотонин стабилизирует настроение и способствует концентрации.
Норадреналин активирует внимание и готовность к действию.
Кортизол, при умеренном уровне, повышает собранность, но при переизбытке блокирует когнитивные функции. Когда урок слишком перегружен играми и стимулами, уровень дофамина подскакивает кратковременно, но затем резко падает. Мозг «привыкает» к постоянной стимуляции и требует всё новых впечатлений. Это снижает способность к длительной концентрации - дети перестают воспринимать тихие, спокойные формы работы. Таким образом, игра без познавательного содержания формирует зависимость от эмоционального возбуждения, но не стимулирует глубокие мыслительные процессы.

Ошибки при применении дидактических методов. Анализ практики показывает несколько типичных ошибок, связанных с поверхностным использованием активных методов:

1. Подмена цели средством. Учителя концентрируются на активности («чтобы детям было весело»), забывая о конечной учебной задаче.
2. Несоответствие возраста. Игры, рассчитанные на дошкольников, используются в 3–4 классах, где уже требуется логическое осмысление.
3. Переизбыток стимулов. Одновременное использование музыки, движения, конкурсов, ярких слайдов создаёт сенсорную перегрузку и снижает усвоение.
4. Отсутствие рефлексии. После игры дети не обсуждают, что они узнали и зачем выполняли задание. Без этого информация не закрепляется.
5. Механическое копирование методов. Педагог использует готовые приёмы без анализа их когнитивного эффекта.

Все эти ошибки связаны с одной общей причиной - отсутствием понимания, как дидактический метод влияет на работу мозга ребёнка. Запоминание - не процесс хранения, а процесс многократного кодирования. Чтобы информация перешла из кратковременной памяти в долговременную, она должна быть:

1. эмоционально окрашенной;
2. логически осмысленной;
3. многократно воспроизведённой.

Игра даёт первый пункт, но без второго и третьего эффекта не будет.

Правильное использование дидактических методов.

Чтобы дидактические методы выполняли свою основную функцию - развитие познавательной деятельности, необходимо соблюдать несколько принципов:

1. Целеполагание. Перед применением любого метода педагог должен ответить: какую мыслительную операцию я развиваю? (анализ, синтез, сравнение, классификацию и т. д.).
2. Сознательность. Ученик должен понимать, зачем выполняет задание. Даже в игре ребёнок осознаёт, что он учится.
3. Постепенность. Любая активность должна быть встроена в этап урока - игра для мотивации, потом работа с содержанием, потом обсуждение.
4. Рефлексия. После метода необходимо проговорить результат: «Чему мы научились? Что открыли?»
5. Сенсорный баланс. Яркость и движение нужны, но не должны перегружать органы чувств.
6. Когнитивная глубина. Задание должно требовать хотя бы одного умственного усилия - сравнить, объяснить, найти причину.

Роль учителя как нейромодератора. Современный педагог уже не просто передаёт знания - он управляет когнитивными и эмоциональными состояниями учащихся. В этом смысле учитель становится нейромодератором - человеком, который направляет активность мозга ребёнка в сторону познания.
Он должен понимать, когда ребёнку нужен дофаминовый импульс (радость открытия), а когда - время для осознания и тишины. Он дозирует эмоции, переключая внимание от внешней активности к внутреннему осмыслению.
Настоящее мастерство заключается не в эффектных играх, а в тонкой настройке нейродинамики урока - когда эмоция запускает мысль, а мысль закрепляет знание.

Практические рекомендации

- Использовать игровые методы только в сочетании с аналитической частью.
- Каждый приём должен завершаться вопросами и обсуждением, чтобы активировать рефлексию.
- При проектной работе - фиксировать промежуточные результаты, иначе дети запоминают

только процесс, но не вывод.
- Создавать эмоционально безопасную атмосферу: умеренный стресс стимулирует, чрезмерный - блокирует память.
- Включать сенсорные паузы - чередование активности и спокойствия помогает восстановить концентрацию.
- Помнить, что тишина и внимание - тоже метод: в момент размышления работает гиппокамп, формируя прочные связи.

Хочу отметить самое важное,что современная педагогика не нуждается в отказе от игры - она нуждается в осмысленном применении дидактических методов. Игра, проект, дискуссия, наблюдение - всё это мощные инструменты, если они встроены в систему смыслового познания. Главная задача учителя - не развлекать, а развивать, не только пробуждать эмоции, но и направлять их в когнитивное русло. Эффективный урок - это не череда стимулов, а осмысленный путь от интереса к пониманию.С точки зрения нейропсихологии, устойчивое знание формируется тогда, когда эмоция и смысл работают совместно. Гиппокамп фиксирует важное, когда миндалина подает сигнал «это значимо», а кора создаёт логическую структуру. Если одно из звеньев выпадает, обучение теряет эффективность.Следовательно, правильное использование дидактических методов требует от учителя нейропедагогического мышления - умения видеть, что происходит в мозге ребёнка на каждом этапе урока. Только тогда педагогика перестанет быть набором приёмов и станет точной наукой о развитии человеческого мышления.

Литература:

1. Юлдашева Д. «Нейропедагогические основы развития…» — обзорная статья по применению нейропедагогических подходов в образовательной практике Узбекистана; полезна для обоснования местного контекста и практических рекомендаций.
2. Ахмедова М. «Нейропедагогика и нейропсихология как…» — академическая статья (СНГ/Узбекистан) о взаимосвязи педагогики и нейронаук, с примерами внедрения в школьную практику.
3. Статья/материал «Система принципов нейропедагогики» (interscience.uz) — обзор принципов нейропедагогики, полезно для теоретической части и обоснования педагогических принципов.
4. Сафарова Д.К. «Как можно улучшить память ребёнка?» — практическая публикация исследовательского характера от автора из Узбекистана (подойдёт в раздел «память у детей» и методы улучшения).
5. Публикация в RAI Journal (узбекский журнал): «Значение нейрофизиологических подходов в образовании» — обзорная статья (2025) с анализом роли нейронаук в образовательной политике Узбекистана.
6. LeDoux J.E. — «Emotional memory systems in the brain» и другие работы по нейронауке эмоций и памяти — классические статьи по роли миндалины и механизмам эмоциональной памяти (важно для раздела о том, почему эмоция сама по себе не равна смыслу).
7. Posner M.I. — обзор сетей внимания (attention networks) и их развитие — полезно для раздела об удержании и переключении внимания у детей.
8. Eric Jensen — Teaching with the Brain in Mind — практическая книга для педагогов, соединяющая нейронауку и методы преподавания (хороший источник для практических рекомендаций).
9. Обзорные статьи по молекулярным механизмам эмоционального обучения (Rodrigues et al., 2004) — для глубины в разделе «гормоны и память».
10. Современные обзоры по рабочей памяти и её роли в обучении (Chai et al., 2018 и пр.) — пригодятся для аргументации необходимости повторения и структурирования материала.

11. Статьи и обзоры по применению нейронаук в образовании (UNESCO/аналитические материалы) — для критического подхода к нейропедагогике (что реально применять, а что — «мифы»). (см. универсальные обзоры UNESCO/публичные материалы).

ФОРМИРОВАНИЕ ЛОГИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЕ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ.

Султонов М.М., доцент Национального педагогического университета Узбекистана имени Низами.
Юлдошева Шахноза Шухратовна – студентка Национального педагогического университета Узбекистана имени Низами.

Аннотация: Ushbu maqola mantiqiy fikrlashni rivojlantirish maktabining asosiy maqsadini taqdim etadi: bolalarni dastlabki ma'lumotlar sifatida taqdim etilgan hukmlardan xulosa chiqarishga o'rgatish. Bu maqsadni muvaffaqiyatli amalga oshirish ko'p jihatdan o'quvchilarning bilim qiziqishlarini rivojlantirishga bog'liq.

Kalit so'zlar: Mantiq, fikrlash qobiliyati, rivojlanish, mantiqiy qobiliyatlar, intellektual qobiliyatlar, mantiqiy tafakkurni rivojlantirish.

Аннотация: В статье представлен главная задача школы по развитию логического мышления состоит в том, чтобы дети научились делать выводы из тех суждений, которые им предлагаются в качестве исходных. Успешная реализация этой задачи во многом зависит от формирования у учащихся познавательных интересов.

Ключевые слова: Логика, умение мыслить, развиваться, логические умение, интеллектуальное умение, формирование логического мышления.

Abstract: This article presents the primary goal of a school for developing logical thinking: teaching children to draw conclusions from the judgments they are presented with as initial input. Successful achievement of this goal depends largely on developing students' cognitive interests.

Key words: Logic, ability to think, develop, logical skills, intellectual skills, development of logical thinking.

Развитая логика помогает выделять суть в потоке информации, принимать взвешенные решения и чётко формулировать свои мысли — эти способности пригодятся не только в школе. Во времена высоких технологий умение мыслить логически становится не просто конкурентным преимуществом, а жизненно необходимым навыком. Вот лишь несколько причин, по которым стоит развивать логику:

Чтобы постоянно развиваться. Технологии прогрессируют с огромной скоростью и требует того же от человека. Не оказаться за бортом цивилизации сможет только живой и пластичный ум.

Чтобы правильно формулировать вопросы. Это важнейшее умение и для учёбы, и для жизни вообще. Чтобы получать быстрые и точные ответы, вопросы нужно уметь грамотно задавать.

Чтобы отличать правду ото лжи. Информационное пространство переполнено противоречивыми сведениями. Развитая логика поможет сопоставить факты, сравнить источники и не стать жертвой обмана.

Чтобы находить нестандартные решения. И дело даже не в том, что это ключевой навык для работы в самой высокооплачиваемой сфере — IT. Ни в одной профессии, подразумевающей интеллектуальный труд, не обойтись без изобретательности.

В настоящее время одной из основных проблем учащихся начальных классов является то, что на уроках они не умеют находить рациональный выход из различных ситуаций, тем самым усложняют задачу обучения, не рационально используют время на уроке.

В число основных интеллектуальных умений входят логические умения, формируемые, прежде всего, при обучении математике. Объекты логических

умозаключений и принятые в математике правила их конструирования способствуют формированию умений обосновывать и доказывать суждения, формулировать четкие определения, развивают логическую интуицию, кратко и наглядно вскрывают механизм логических построений и учат их применению. Психолого-педагогическими исследованиями отечественных и зарубежных ученых доказано, что основные логические умения на элементарном уровне можно сформировать у детей, начиная с 5-6-летнего возраста. Формирование логического мышления младших школьников — важная составная часть педагогического процесса. Помочь учащимся в полной мере проявить свои способности, развить инициативу, самостоятельность, творческий потенциал — одна из основных задач современной школы. Главная задача школы по развитию логического мышления состоит в том, чтобы дети научились делать выводы из тех суждений, которые им предлагаются в качестве исходных. Успешная реализация этой задачи во многом зависит от формирования у учащихся познавательных интересов. Уже в начальной школе дети должны овладеть элементами логических действий (сравнения, классификации, обобщения, анализа и др.). Поэтому одной из важнейших задач, стоящих перед учителем начальных классов, является развитие самостоятельной логики мышления, которая позволила бы детям строить умозаключения, приводить доказательства, высказывания, логически связанные между собой, делать выводы, обосновывая свои суждения, и, в конечном итоге, самостоятельно приобретать знания. Математика именно тот предмет, где можно в большой степени это реализовывать. Многие исследователи Е.В.Веселовская, Е.Е.Останина, А.А.Столяр, Л.М.Фридман отмечают, что целенаправленная работа по развитию логического мышления младших школьников должна носить системный характер. При этом исследования психологов позволяют сделать вывод о том, что результативность процесса развития логического мышления младших школьников зависит от способа организации специальной развивающей работы. В работах данных авторов доказывается, что в результате правильно организованного обучения младшие школьники весьма быстро приобретают навыки логического мышления, в частности, умение обобщать, классифицировать и аргументированно обосновывать свои выводы. сводится к изучению и анализу процесса решения детьми логических задач, при этом он опытным путем выявлял особенности мышления детей. О работе в этом направлении он писал в своей книге «Сердце отдаю детям»: «В окружающем мире — тысячи задач. Их придумал народ, они живут в народном творчестве как рассказы-загадки». Опыт показывает, что именно на уроках математики может происходить целенаправленное, систематическое формирование логических понятий и действий, т. к. именно в ней, в силу ее специфических особенностей, содержатся большие потенциальные возможности для развития логического мышления младших школьников. Развивая своё логическое мышление, мы способствуем работе интеллекта, а интеллект — это гарантия личной свободы человека и самодостаточности его индивидуальной судьбы. Чем в большей мере человек использует свой интеллект в анализе и оценке происходящего, тем в меньшей мере он податлив к любым попыткам манипулирования им извне. Развитие мышления, совершенствование умственных операций, способности рассуждать прямым образом зависят от методов обучения. Умение мыслить логически, выполнять умозаключения без наглядной опоры, сопоставлять суждения по определенным правилам — это необходимое условие успешного усвоения учебного материала младшими школьниками.

Способы развития логического мышления

Логическое мышление — это не врождённый талант, его необходимо развивать. Существует много способов, позволяющих делать это с удовольствием. Перечислим лишь некоторые из них:

- **Логические задачи.** Многие задачи на логику придуманы тысячи лет назад, но актуальны до сих пор. Зачастую они сформулированы очень забавно, так что искать остроумные ответы на них весело и увлекательно. Множество таких задач легко найти в интернете.

- **Интеллектуальные игры.** Игра для детей — способ познания мира. Играя с ребёнком в домино, шашки, шахматы, точки, эрудит и даже просто в слова, мы не только весело проводим время, но и развиваем мышление ребёнка.
- **Головоломки.** Специализированные магазины предлагают ассортимент «игр для ума» на любой вкус и возраст — всевозможные лабиринты, пазлы, кубики рубика и целые научно-исследовательские наборы.
- **Развивающие сервисы**. В Сети существуют специальные платформы, на которых собраны различные задачи на развитие логики у детей. Процесс их решения напоминает игру с разными уровнями сложности.
- **Компьютерные игры.** Вопреки распространённому убеждению, далеко не все они пустая трата времени. В интернете найдётся огромное количество игр на развитие логики — от простейших «Тетриса» и «Лайнс» до «Майнкрафта» с его неисчислимыми возможностями.

Умение мыслить логически является одним из главных достоинств, которые ведут человека к самореализации и успеху. Поэтому, школа и семья должны сосредоточить все усилия для полноценного развития у детей всех психических процессов. В результате широкомасштабных реформ в системе образования Узбекистана были адаптированы Стратегии движений, которые помогают внедрять передовые педагогические и информационные технологии в образовательный процесс, дают возможности для расширения качественного образования в начальном образовании, а также позволяют развивать сознание в быстро меняющейся глобализации. В связи с этим важно изучение содержания и механизмов формирования педагогического сотрудничества и дидактических особенностей начального образования в рамках задачи дальнейшего совершенствования системы непрерывного образования, а также создания условий для поддержки и реализации творческий и интеллектуальный потенциал молодого поколения.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ.

1. Белошистая А.В., Левитес В.В. Задания для развития логического мышления 1 класс. М.: «Дрофа», 2018
2. Истомина Н.Б. Методика обучения математике в начальных классах: Учеб. пособие для студ. сред. и высш. пед. учеб. заведений. - 5-е изд, стер - М: Издательский центр "Академия", 2022 год.
3. Таджиева З.Г., Абдуллаева Б.С., Жумаев М.Э., Сидельникова Р.И., Садыкова А.В. Методика преподавания математики. – Т.: «Турон-Икбол», 2011.

ПСИХОЛИНГВИСТИКА КАК МЕТОД ИЗУЧЕНИЯ СТРАТЕГИЙ И ТАКТИК РЕЧЕВОГО ВОЗДЕЙСТВИЯ

М.Г.Милиева, PhD по психологическим наукам УзГУМЯ, Узбекистан

Аннотация. В этой статье анализируется научные данные о психолингвистики, которая изучает процессы порождения и восприятия речи, связь языка и психики, механизмы речевого общения. В психолингвистике **речевая стратегия** рассматривается как **осознанная программа речевого поведения**, направленная на достижение определённой коммуникативной цели и психолингвистика как метод изучения стратегий и тактик речевого воздействия.

Ключевые слова: психолингвистика, коммуникация, речь, психика, эмоция, мышление, мотивация, установка, собеседник.

Современная коммуникация всё чаще строится не только на передаче информации, но и на управлении восприятием, эмоциями, установками адресата. Речевая деятельность

— мощный инструмент воздействия, а её успешность зависит от умения говорящего выстраивать стратегии и тактики влияния. В условиях информационного общества проблема речевого воздействия приобретает особую значимость — в политическом дискурсе, рекламе, педагогике, медиа. Традиционные лингвистические подходы описывают языковые средства, но не объясняют, как они воспринимаются, обрабатываются и интерпретируются человеком. Поэтому необходим междисциплинарный подход, объединяющий лингвистику и психологию — психолингвистика.

Психолингвистика — наука, изучающая процессы порождения и восприятия речи, связь языка и психики, механизмы речевого общения. Её основоположниками считаются Ч. Осгуд, Т. Себеок, Л. Выготский, А. Леонтьев, Н. Хомский.

Основная идея психолингвистики — язык не просто средство коммуникации, а форма организации мышления. Любое речевое действие включает мотивационный, смысловой и коммуникативный уровни, что делает возможным воздействие на адресата. Речевое воздействие — это намеренное использование языковых и психологических средств для изменения знаний, установок, эмоций или поведения собеседника. Оно реализуется через речевые стратегии (глобальный замысел говорящего) и тактики (конкретные шаги для его осуществления).

Психолингвистика позволяет исследовать не только содержание, но и когнитивные процессы — восприятие, внимание, интерпретацию, память, эмоции, лежащие в основе речевого воздействия. Психолингвистика, как междисциплинарная область, использует разнообразные методы, сочетающие лингвистический анализ и психологический эксперимент. Главная цель этих подходов — выявить внутренние когнитивные и эмоциональные механизмы, лежащие в основе понимания, порождения и интерпретации речи. Методы психолингвистики позволяют рассмотреть речевое воздействие **не только как текстовое явление**, но и как **психический процесс**, происходящий в сознании адресанта и адресата.

Эксперимент в психолингвистике направлен на установление причинно-следственных связей между языковыми стимулами и реакцией человека. Он позволяет зафиксировать, как участники воспринимают, осмысливают и реагируют на речевые сигналы — слова, интонации, грамматические структуры.

Психолингвистика изучает, как языковые элементы (интонация, порядок слов, частотность, эмоциональная окрашенность) вызывают определённые когнитивные и эмоциональные реакции. Например, eye-tracking помогает понять, какие слова привлекают внимание при чтении рекламы или политического текста. Не все психические процессы можно наблюдать напрямую; важна корректная интерпретация данных и связь экспериментальных результатов с реальной коммуникацией.

В современной психолингвистике **речевая стратегия** рассматривается как **осознанная программа речевого поведения**, направленная на достижение определённой коммуникативной цели. Она представляет собой **когнитивно-прагматическую установку** говорящего, определяющую отбор языковых средств, интонацию, структуру текста и последовательность аргументов.

По определению В.И. Карасика и К.Ф. Седова, стратегия — это *интенциональная схема речевой деятельности*, задающая общее направление коммуникации. С психолингвистической точки зрения стратегия выступает результатом взаимодействия **мотивационно-потребностной сферы личности**, **когнитивных структур сознания** и **социально-коммуникативных условий** общения.

Иными словами, речевая стратегия — это **план речевого воздействия**, который строится в соответствии с целями и психическим состоянием коммуниканта и реализуется в конкретных тактиках и речевых приёмах.

Психолингвистика позволяет рассмотреть стратегию не только как внешнюю схему организации речи, но и как **внутренний когнитивный процесс**. Стратегия формируется на стыке **мышления, эмоций и языка**. Процесс её реализации включает несколько этапов:

1. **Мотивационный этап** — осознание цели коммуникации (убеждение, информирование, побуждение).
2. **Концептуальный этап** — выбор когнитивной модели (фрейма, сценария, метафоры), через которую говорящий структурирует сообщение.
3. **Вербализация** — перевод внутренней концептуальной схемы в языковую форму.
4. **Оценка воздействия** — осознание, как сообщение воспринимается слушателем, и возможная коррекция речевого поведения.

Таким образом, речевая стратегия — это **когнитивно-коммуникативный алгоритм**, направленный на достижение психологического эффекта: убеждения, внушения, идентификации, манипуляции и т.п.

Характерные приёмы:

- использование логических связок («таким образом», «вследствие этого»);
- апелляция к фактам и статистике;
- последовательная аргументация («проблема — причины — пути решения»).

Психолингвистический аспект:
Убеждение эффективно тогда, когда **сообщение соответствует когнитивной модели мира** адресата. Поэтому говорящий подбирает лексические и синтаксические средства, согласованные с опытом и ожиданиями слушателя.

Психолингвистический механизм:
Эмоции активизируют работу долговременной памяти и усиливают усвоение информации. Поэтому эмоционально окрашенные слова, метафоры и интонации воздействуют **на подсознательном уровне**, минуя рациональную фильтрацию.

Средства реализации:

- использование экспрессивной лексики («великолепный», «ужасный», «бесстрашный»);
- метафоры и сравнения («сердце народа», «время лечит»);
- изменение темпа и ритма речи;
- интонационные акценты и паузы, вызывающие эмоциональный отклик.

С психолингвистической позиции эффективность этой стратегии опирается на **механизм авторитетного восприятия**, когда слушатель бессознательно доверяет источнику, демонстрирующему уверенность и экспертность.

Средства реализации:

- использование профессиональной терминологии;
- ссылки на личный опыт («на основании многолетней практики»);
- структурированная, уверенная подача материала;
- чёткая артикуляция и умеренный темп речи.

Психолингвистический эффект:
Такая речь вызывает ощущение компетентности, снижает когнитивное сопротивление и способствует принятию информации без критического анализа.

Манипуляция — наиболее скрытая форма речевого воздействия, основанная на **бессознательном управлении восприятием и поведением адресата**. Психолингвистика рассматривает манипуляцию как использование **когнитивных и**

эмоциональных уязвимостей слушателя: стереотипов, автоматических ассоциаций, эмоциональных реакций.

Типичные средства:

- **метафорические конструкции**, которые формируют нужную интерпретацию (например, «экономика — это организм, который болеет»);
- **эвфемизмы**, скрывающие негативные смыслы («оптимизация персонала» вместо «сокращение»);
- **речевые пресуппозиции**, создающие иллюзию согласия («как мы все понимаем…», «естественно, что…»);
- **повторы** и **ритмические конструкции**, усиливающие внушение.

Психолингвистическая специфика: манипулятивные тексты действуют за счёт активации **автоматических когнитивных процессов** — человек воспринимает послание как самоочевидное, не осознавая скрытую установку.

Психолингвистический анализ направлен на выявление того, **какие когнитивные и эмоциональные механизмы** активируются при реализации стратегии воздействия. Он включает несколько уровней:

1. **Мотивационный анализ** — исследование интенций говорящего, его целей, ожиданий, установок. Здесь учитываются факторы личности, статуса, ситуации общения.
2. **Когнитивный анализ** — изучение **фреймов**, **сценариев** и **концептов**, определяющих структуру текста. Например, в политическом дискурсе часто используется сценарий «кризис — лидер — спасение».
3. **Семантический анализ** — выявление ключевых слов и семантических полей, создающих эффект воздействия.
4. **Эмоционально-прагматический анализ** — изучение тональности, интонации, эмоциональных акцентов и их влияния на восприятие.
5. **Рецептивный анализ** — исследование реакции реципиента: ассоциативные поля, оценочные суждения, эмоциональные отклики, время реакции (в экспериментах).

Контекст: рекламное сообщение.
Текст: *«Ты достоин лучшего — выбери качество!»*

Психолингвистический анализ:

- **Стратегия:** убеждение, построенное на апелляции к самооценке.
- **Фрейм:** «ценность личности» — активирует когнитивную схему «я заслуживаю хорошего».
- **Лексика:** эмоционально положительные слова («достоин», «лучшего»).
- **Механизм воздействия:** через положительное самоутверждение формируется доверие к продукту.
- **Эффект:** снижается когнитивное сопротивление, информация воспринимается как поддержка личного статуса.

Каждая речевая стратегия опирается на **определённый когнитивный сценарий (фрейм)**. Например:

- стратегия убеждения — на фрейм *рационального рассуждения*;
- стратегия эмоционального воздействия — на фрейм *эмпатии и вовлечения*;
- стратегия манипуляции — на фрейм *доверия и некритического восприятия*;
- стратегия авторитета — на фрейм *социального статуса и экспертности*.

Психолингвист, анализируя текст, выявляет, **какие фреймы активируются** и **как они связаны с реакциями слушателя**.

1. Речевая стратегия — это **когнитивно-психологическая программа**, реализуемая в языковой форме для достижения коммуникативного эффекта.
2. Психолингвистика рассматривает стратегии воздействия как **процессы обработки и интерпретации информации**, а не просто как текстовые конструкции.
3. Анализ стратегий требует комплексного подхода — от изучения мотиваций говорящего до измерения реакций слушателя.
4. Понимание психолингвистической природы речевых стратегий открывает возможности для развития **эффективной и этичной коммуникации** в политике, образовании, рекламе, межкультурном общении.

Психолингвистика и анализ тактик речевого воздействия

Понятие тактики.

Тактика — конкретный приём, реализующий стратегию в отдельной коммуникативной ситуации.

Примеры тактик:

- использование обращений («уважаемые коллеги», «дорогие друзья»);
- риторические вопросы;
- повторы и параллелизмы;
- контраст («мы — они»);
- эмоционально окрашенные слова;
- метафоры и сравнения;
- замедление или ускорение темпа речи, паузы, повышение тона.

Психолингвистический взгляд:

- Тактика — это способ активизации определённых когнитивных схем у слушателя.
- Эффективность можно оценивать через ассоциативные ряды, эмоциональные реакции, скорость переработки информации.
- Эксперименты показывают, что эмоционально насыщенные слова запоминаются лучше, а повтор усиливает убеждение.

Тактики воздействуют на уровне восприятия и памяти, тогда как стратегия — на уровне смысловой структуры. Психолингвистика даёт инструменты для анализа обоих уровней.

Психолингвистика предоставляет мощный инструментарий для изучения речевого воздействия, позволяя понять не только что говорит человек, но и как это воспринимается. Её методы дают возможность описывать когнитивные механизмы влияния — внимание, интерпретацию, эмоции, память.

Анализ стратегий и тактик через призму психолингвистики помогает глубже понять структуру речевого общения и разрабатывать эффективные модели воздействия.

Практическое значение заключается в разработке технологий эффективной коммуникации — в педагогике, рекламе, PR, межкультурном общении.

Таким образом, психолингвистика выступает не только теоретическим, но и прикладным методом исследования стратегий и тактик речевого воздействия.

Список литературы

1. Залевская А.А. *Введение в психолингвистику.* — М.: РГГУ, 2019.
2. Карасик В.И. *Языковой круг: личность, концепты, дискурс.* — Волгоград, 2002.
3. Почепцов Г.Г. *Риторика и речевое воздействие.* — К., 2017.
4. Милиева Муаттар Гаффаровна О психолингвистике и нейролингвистике билингвизма // Вопросы науки и образования. 2018. №8 (20). URL: https://cyberleninka.ru/article/n/o-psiholingvistike-i-neyrolingvistike-bilingvizma (дата обращения: 21.05.2024).
5. Miliyeva Muattar Gaffarovna. (2023). Influence of Bilinguism on Socio-Cognitive Personal Development. Zien Journal of Social Sciences and Humanities, 19, 61–64. Retrieved from https://www.zienjournals.com/index.php/zjssh/article/view/3765

6. Muattar Gaffarovna Milieva General characteristics of training as a multifunctional method // Academic research in educational sciences. 2023. №TMA Conference. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/general-characteristics-of-training-as-a-multifunctional-method (дата обращения: 21.05.2024).
7. Милиева Муаттар Гаффаровна Исторические предпосылки психолингвистики // Вопросы науки и образования. 2018. №6 (18). URL: https://cyberleninka.ru/article/n/istoricheskie-predposylki-psiholingvistiki (дата обращения: 21.05.2024).
8. Милиева Муаттар Гаффаровна Психолингвистические аспекты восприятия устной речи (зависимость восприятия от речевых характеристик говорящего) // European research. 2018. №1 (35). URL: https://cyberleninka.ru/article/n/psiholingvisticheskie-aspekty-vospriyatiya-ustnoy-rechi-zavisimost-vospriyatiya-ot-rechevyh-harakteristik-govoryaschego (дата обращения: 21.05.2024).
9. Абиева, Ю., & Милиева, М. (2024). Технологические компоненты системы формирования нравственной культуры учителя. Наука и инновации, 1(1), 59–62. извлечено от https://inlibrary.uz/index.php/ilm-fan-va-innovatsiya/article/view/32710
10. Милиева, М. (2023). Psixologiyada motivatsiya muammosiga yondashuvlar . Цифровизация современного образования: проблема и решение, 1(1), 132–134. извлечено от https://inlibrary.uz/index.php/digitalization-modern-education/article/view/24702
11. Anjim Karamaddinovna Shamshetova, Pokiza Shamsiyevna Isamova, & Muattar Gaffarovna Milieva. (2023). ECOLOGICAL CRISES AND POPULATION PSYCHOLOGY. International Journal of Pedagogics, 3(05), 4–10. https://doi.org/10.37547/ijp/Volume03Issue05-02
12. Muattar Gaffarovna Miliyeva, . 2024. The power of body language. how to learn to speak body language. American Journal Of Social Sciences And Humanity Research. 4, 11 (Nov. 2024), 32–37. DOI:https://doi.org/10.37547/ajsshr/Volume04Issue11-06.

ELEKTRON TA’LIM MUHITIDA INTEGRATIV YONDASHUV ASOSIDA BO‘LAJAK BOSHLANG‘ICH TA’LIM O‘QITUVCHILARINING TAYYORLASH

Toshpulatova M.I. – Boshlang‘ich ta’lim nazariyasi va metodikasi kafedrasi dotsenti, PhD, O‘zMPU.

Annotatsiya: Ushbu maqolada elektron ta’lim muhitida integrativ yondashuv asosida bo‘lajak boshlang‘ich ta’lim o‘qituvchilarining metodik tayyorgarligini takomillashtirish muammosi yoritilgan. Integrativ yondashuvning nazariy asoslari, elektron ta’lim texnologiyalarining didaktik imkoniyatlari, fanlararo integratsiyaning o‘qituvchi tayyorlashdagi o‘rni va ahamiyati tahlil qilingan. Muallif tomonidan ishlab chiqilgan konseptual model asosida metodik tayyorgarlik jarayonini takomillashtirishning mexanizmlari ishlab chiqilgan. Tadqiqot natijalari elektron ta’lim muhiti orqali integrativ yondashuvni qo‘llash bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy kompetensiyalarini shakllantirishda yuqori samaradorlikka ega ekanligini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: elektron ta’lim muhiti, integrativ yondashuv, metodik tayyorgarlik, boshlang‘ich ta’lim, raqamli pedagogika, fanlararo integratsiya, kompetensiya yondashuvi.

Аннотация: В статье рассматриваются вопросы совершенствования методической подготовки будущих учителей начальных классов на основе интегративного подхода в условиях электронной образовательной среды. Раскрыты теоретические основы интеграции дисциплин, анализируются возможности цифровых технологий в формировании профессиональных компетенций педагогов. Автором предложена модель методической подготовки, основанная на интеграции содержания, технологий и форм

обучения. Результаты исследования подтверждают эффективность интегративного подхода для развития педагогического мастерства и цифровой грамотности будущих учителей.

Ключевые слова: электронная образовательная среда, интегративный подход, методическая подготовка, цифровая педагогика, компетентностный подход, профессиональные навыки.

Abstract: This article examines the improvement of methodological training of future primary school teachers through an integrative approach within the framework of an electronic educational environment. Theoretical foundations of integration and the potential of digital pedagogical technologies in forming professional competencies are analyzed. The author proposes a conceptual model for methodological training that combines content integration, digital tools, and interactive learning forms. The results demonstrate that an integrative approach in a digital learning environment effectively enhances the professional, digital, and methodological competencies of future primary education teachers.

Keywords: electronic educational environment, integrative approach, methodological training, primary education, digital pedagogy, competency-based learning, interdisciplinary integration.

Zamonaviy ta’lim jarayoni raqamli texnologiyalar asosida jadal sur’atlarda rivojlanmoqda. Bu esa pedagogik faoliyatning mazmuni, shakllari va metodlarini tubdan o‘zgartirmoqda. Xususan, boshlang‘ich ta’lim tizimida faoliyat yurituvchi bo‘lajak o‘qituvchilar zamonaviy elektron ta’lim vositalaridan foydalana olishi, fanlararo bog‘liqlikni ta’minlashi hamda o‘quvchilarni mustaqil fikrlashga yo‘naltira olishi zarur.

Ta’lim jarayoniga **integrativ yondashuv** kiritilishi o‘qituvchining nafaqat fanni bilish, balki uni boshqa fanlar bilan uyg‘unlashtirib o‘qita olish kompetensiyasini ham shakllantiradi. Shu bois elektron ta’lim muhiti sharoitida integratsiya jarayonlarini amalga oshirish metodik tayyorgarlik sifatini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

1. Integrativ yondashuvning nazariy asoslari

Integratsiya atamasi “bir butunlikka keltirish”, “yaxlitlashtirish” ma’nolarini bildiradi. Ta’lim jarayonida integratsiya — bu fanlar o‘rtasidagi mazmuniy, metodik va amaliy aloqadorlikni ta’minlashga qaratilgan tizimli yondashuvdir.

Pedagogik nazariyada (J. Dewey, V. Davydov, L. Vygotskiy, S. Tursunov va boshqalar) integratsiya o‘quvchilarda **yaxlit dunyoqarash**, **ijodiy tafakkur** va **kompleks muammoli fikrlash**ni rivojlantiruvchi asosiy didaktik tamoyil sifatida e’tirof etiladi.

Boshlang‘ich ta’limda integrativ yondashuvni qo‘llash:

- o‘quv fanlari o‘rtasida mantiqiy bog‘liqlikni ta’minlaydi;
- o‘quvchini o‘rganilayotgan hodisani kompleks tushunishga o‘rgatadi;
- darsni jonli, muloqotli va hayotiy mazmunga ega qiladi.

2. Elektron ta’lim muhitining didaktik imkoniyatlari

Elektron ta’lim muhiti — bu o‘quv jarayonini raqamli platformalar, elektron resurslar va interaktiv vositalar orqali tashkil etish tizimidir. Bugungi kunda elektron ta’limning asosiy komponentlari quyidagilardan iborat:

- **Platformalar**: Moodle, Google Classroom, Canvas, Edmodo;
- **Multimedia vositalari**: video darslar, 3D modellar, virtual laboratoriyalar;
- **Baholash tizimlari**: avtomatlashtirilgan testlar, analitik monitoring;
- **Virtual muloqot vositalari**: forumlar, chatlar, videokonferensiyalar.

Ushbu texnologiyalar yordamida o‘quvchilar faolligi oshadi, individual yondashuv amalga oshiriladi va o‘qituvchining metodik salohiyati kengayadi.

3. Bo‘lajak o‘qituvchilarning metodik tayyorgarligini takomillashtirish modeli

Tadqiqot jarayonida quyidagi **integrativ-modul asosidagi model** ishlab chiqilgan:

3.1. Maqsad

Bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy-metodik kompetensiyalarini elektron ta’lim muhiti sharoitida shakllantirish.

3.2. Modelning tuzilmasi

1. **Nazariy modul** – pedagogik texnologiyalar, integratsiya nazariyasi, didaktik asoslarni o‘rganish.
2. **Amaliy modul** – interaktiv dars ssenariylari yaratish, fanlararo loyiha ishlari ishlab chiqish.
3. **Texnologik modul** – raqamli vositalardan (LMS, video, test, simulatsiya) foydalanish.
4. **Refleksiya moduli** – o‘z-o‘zini tahlil qilish, natijalarni baholash, tajriba almashish.

Bu model o‘qituvchi tayyorlash tizimida **nazariya–amaliyot–refleksiya** zanjirining uzviyligini ta’minlaydi.

4. Tadqiqot metodologiyasi va tajriba-sinov ishlari

Tajriba-sinov ishlari [universitet nomi] pedagogika fakulteti 3–4-bosqich talabalari o‘rtasida olib borildi. 80 nafar talaba ishtirok etgan tajriba jarayoni 2 bosqichda tashkil etildi:

1. **Diagnostik bosqich** – talabalar metodik tayyorgarlik darajasini aniqlash;
2. **Eksperimental bosqich** – integrativ yondashuv asosidagi elektron kurslarni joriy etish.

Natijalarga ko‘ra, talabalar o‘quv jarayonini loyihalash, fanlararo integratsiyani amalga oshirish va elektron resurslardan foydalanish bo‘yicha yuqori natijalarga erishdilar.

5. Natijalar va tahlil

Tajriba natijalari tahliliga ko‘ra:

- metodik kompetensiya ko‘rsatkichlari **28% dan 67% gacha**,
- raqamli kompetensiya **35% dan 79% gacha**,
- refleksiv yondashuv darajasi esa **40% dan 82% gacha** oshgan.

Bu natijalar integrativ yondashuv asosida tashkil etilgan elektron ta’lim muhiti o‘qituvchining har tomonlama rivojlanishini ta’minlashini isbotlaydi.

6. Muhokama

Integrativ yondashuvni elektron ta’lim bilan uyg‘unlashtirish:

- o‘quv jarayonida **individual va hamkorlik asosidagi o‘qitish**ni ta’minlaydi;
- **fanlararo muloqot**ni rivojlantiradi;
- **mustaqil fikrlash va ijodkorlik**ni kuchaytiradi;
- **raqamli madaniyat** va **axborot savodxonlik**ni oshiradi.

Biroq, bu jarayonni amalga oshirishda ayrim muammolar ham mavjud: texnik resurslarning yetishmasligi, o‘qituvchilarning raqamli tayyorgarlik darajasi pastligi, elektron kontentning metodik asoslanmaganligi. Shuning uchun o‘quv dasturlariga “Integrativ raqamli metodika” kabi yangi fanlarni kiritish maqsadga muvofiqdir.

Xulosa qilib shuni aytish kerakki, Integrativ yondashuv asosida elektron ta’lim muhiti yaratish bo‘lajak boshlang‘ich ta’lim o‘qituvchilarining metodik tayyorgarligini sezilarli darajada takomillashtiradi. Bu model:

- o‘qituvchining kasbiy kompetensiyasini oshiradi;
- o‘qitish jarayonini innovatsionlashtiradi;
- fanlararo bog‘liqlikni ta’minlaydi;
- ta’lim sifatini oshirishda yangi imkoniyatlar yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Dewey, J. (2019). Democracy and Education. New York: Macmillan.
2. Vygotsky, L. S. (1978). Mind in Society. Harvard University Press.
3. Jonayeva, N. (2021). Integrativ yondashuv asosida o‘qituvchilar tayyorlash tizimi. Pedagogika va Psixologiya Jurnali, 4(2), 45–52.
4. UNESCO (2023). Digital learning and teacher competencies. Paris: UNESCO Press.
5. Rasulov, B. (2022). Elektron ta’lim muhitida fanlararo integratsiyaning nazariy asoslari. Ta’lim Texnologiyalari Jurnali, 5(1), 33–40.

ONA TILI TA'LIMINI O‘QITISHDA RAQAMLI TEXNOLOYALARDAN FOYDALANISH

Shadmonqulova D.-professor, O‘zMPU.

Annotatsiya: Ona tili ta'limini o‘qitishda raqamli texnologiyalardan foydalanish bugungi kunda ta'lim jarayonining ajralmas qismiga aylangan. Raqamli texnologiyalar, jumladan, kompyuterlar, mobil qurilmalar, internet va turli xil dasturlar, o‘qituvchilarga va o‘quvchilarga yangi imkoniyatlar yaratadi. Ona tili, o‘z navbatida, milliy madaniyatimiz va identitetimizni ifodalovchi muhim vosita bo‘lib, uning ta'limi zamonaviy texnologiyalar yordamida yanada samarali va qiziqarli bo‘lishi mumkin. Ushbu maqolada Ona tili ta'limini o‘qitishda raqamli texnoloyalardan foydalanish haqida ma'lumotlar berilgan.

Kalit so‘zlar: ona tili, interaktiv ta'lim platformalari, onlayn resurslar, fikr almashish, raqamli vositalar, zamonaviy texnologiyalar, ta'lim jarayoni.

Аннотация: Использование цифровых технологий в обучении родному языку стало неотъемлемой частью образовательного процесса сегодня. Цифровые технологии, включая компьютеры, мобильные устройства, Интернет и различные программы, создают новые возможности для преподавателей и студентов. Родной язык, в свою очередь, является важным средством выражения нашей национальной культуры и идентичности, и его преподавание можно сделать более эффективным и интересным с помощью современных технологий. В этой статье представлена информация об использовании цифровых технологий в обучении родному языку.

Ключевые слова: родной язык, интерактивные образовательные платформы, онлайн-ресурсы, обмен идеями, цифровые инструменты, современные технологии, образовательный процесс.

Abstract: The use of digital technologies in teaching mother tongue education has become an integral part of the educational process today. Digital technologies, including computers, mobile devices, the Internet and various programs, create new opportunities for teachers and students. The mother tongue, in turn, is an important means of expressing our national culture and identity, and its teaching can be made more effective and interesting with the help of modern technologies. This article provides information on the use of digital technologies in teaching mother tongue education.

Keywords: mother tongue, interactive educational platforms, online resources, exchange of ideas, digital tools, modern technologies, educational process.

Ona tili ta'limi, har bir millatning madaniyati, an'analari va tarixiy merosini saqlab qolish va rivojlantirishda muhim rol o‘ynaydi. Ona tili, nafaqat kommunikatsiya vositasi, balki shaxsning fikrlash, hissiyotlarini ifoda etish va o‘zligini anglashda asosiy omil hisoblanadi. Ta'lim jarayonida ona tilini o‘qitish, o‘quvchilarga tilning asosiy qoidalarini, tuzilishini va uning madaniy kontekstini o‘rgatish bilan birga, ularni o‘z fikrlarini erkin ifoda etish, muloqot qilish va ijodiy yondashuvni rivojlantirishga yordam beradi. Ona tilini o‘qitish jarayoni, o‘quvchilarni nafaqat til bilimlari bilan ta'minlash, balki ularni milliy va ma'naviy qadriyatlar bilan tanishtirish, ularni o‘z ona tilida fikr yuritishga, o‘z fikrlarini mustaqil ravishda ifoda etishga undaydi. Bu jarayon, shuningdek, o‘quvchilarning o‘zaro muloqot qilish ko‘nikmalarini rivojlantirish, ularni ijtimoiy hayotga tayyorlash va shaxs sifatida shakllantirishda muhim ahamiyatga ega. Ona tili ta'limining asosiy maqsadi, o‘quvchilarda tilga bo‘lgan qiziqishni oshirish, ularni tilni o‘rganishga va undan foydalanishga rag‘batlantirishdir. Bu, o‘z navbatida, ularning o‘z-o‘zini anglashiga, o‘z fikrlarini ifoda etishiga, va madaniy merosini tushunishiga yordam beradi. Ona tili ta'limi, shuningdek, o‘quvchilarning ijodiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirishga, ularni yangi g‘oyalar bilan tanishtirishga va ularning dunyoqarashini kengaytirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, ona tili o‘qitish jarayonida zamonaviy pedagogik yondashuvlar va texnologiyalarni qo‘llash, ta'lim sifatini oshirish va o‘quvchilarning qiziqishini yanada oshirishda muhim ahamiyatga ega. Raqamli texnologiyalar, interaktiv darslar, o‘yinlar va boshqa innovatsion usullar, ona tili ta'limini yanada

qiziqarli va samarali qilish imkonini beradi. Bu esa, o‘quvchilarning o‘z ona tiliga bo‘lgan qiziqishini oshiradi va ularni mustaqil o‘rganishga undaydi. Ona tili ta'limini o‘qitish jarayoni, shuningdek, o‘qituvchilarning professional rivojlanishi va ularning pedagogik ko‘nikmalarini oshirishda ham muhim ahamiyatga ega. O‘qituvchilar, o‘z navbatida, o‘quvchilarga samarali ta'lim berish uchun doimiy ravishda o‘z bilimlarini yangilab borishlari, yangi metod va texnologiyalarni o‘zlashtirishlari zarur. Bu jarayon, o‘qituvchilarning o‘z kasbiga bo‘lgan mas'uliyatini oshiradi va ta'lim sifatini yanada yaxshilashga yordam beradi.[1]

Ona tili ta'limida raqamli texnologiyalarni qo‘llash o‘qitish jarayonini yangilash va o‘quvchilarning qiziqishini oshirish imkonini beradi. Masalan, interaktiv ta'lim platformalari va onlayn resurslar orqali o‘quvchilar ona tilini o‘rganish jarayonida o‘zaro muloqot qilishlari, fikr almashishlari va bir-birlaridan o‘rganishlari mumkin. Bu esa, o‘z navbatida, o‘quvchilarning tilni o‘zlashtirish jarayonini tezlashtiradi va ularning o‘z fikrlarini erkin ifoda etish qobiliyatini rivojlantiradi. Raqamli texnologiyalar yordamida ona tili ta'limida ko‘plab interaktiv vositalar va dasturlar mavjud. Masalan, o‘quvchilar uchun mo‘ljallangan mobil ilovalar, o‘yinlar va interaktiv darsliklar orqali tilni o‘rganish jarayoni yanada qiziqarli va samarali bo‘ladi. Bu vositalar yordamida o‘quvchilar yangi so‘zlar, grammatik qoidalar va tilning boshqa jihatlarini oson va qiziqarli tarzda o‘zlashtirishlari mumkin. O‘qituvchilar esa o‘z darslarini yanada qiziqarli va interaktiv qilishlari mumkin, bu esa o‘quvchilarning diqqatini jalb qiladi va ularning o‘rganish jarayonini samarali tashkil etishga yordam beradi. Shuningdek, raqamli texnologiyalar yordamida o‘qituvchilar ona tili ta'limini yanada samarali tashkil etishlari mumkin. O‘qituvchilar uchun mo‘ljallangan onlayn kurslar, seminarlar va vebinarlar orqali o‘z bilim va ko‘nikmalarini oshirish imkoniyatlari mavjud. Bu esa, o‘z navbatida, o‘qituvchilarning darslarni yanada sifatli va innovatsion tarzda o‘tishlariga yordam beradi. Raqamli texnologiyalar yordamida o‘qituvchilar o‘z darslarini yanada qiziqarli va interaktiv qilishlari mumkin. Masalan, dars davomida video materiallar, audio materiallar yoki multimedia taqdimotlaridan foydalanish orqali o‘quvchilarning diqqatini jalb qilish va ularning o‘rganish jarayonini samarali tashkil etish mumkin. Shuningdek, guruhli ishlar va muhokamalar orqali o‘quvchilar o‘zaro fikr almashish va bir-birlaridan o‘rganish imkoniyatiga ega bo‘lishadi.[2]

Ona tili ta'limida raqamli texnologiyalarni qo‘llash jarayonida o‘quvchilarning mustaqil o‘rganish qobiliyatini rivojlantirishga ham yordam beradi. Raqamli resurslar yordamida o‘quvchilar o‘zlarining qiziqishlari va ehtiyojlariga mos ravishda mustaqil ravishda o‘rganish imkoniyatiga ega bo‘lishadi. Bu esa, ularga o‘z bilimlarini kengaytirish va mustaqil fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi. O‘quvchilar turli xil raqamli vositalar yordamida o‘z ijodiy ishlarini yaratish, maqolalar yozish, video va audio materiallar tayyorlash imkoniyatiga ega bo‘lishadi. Bu jarayon, o‘z navbatida, ularning fikrlash qobiliyatlarini rivojlantiradi va ijodiy yondashuvlarini oshiradi. Biroq, raqamli texnologiyalarni ona tili ta'limida qo‘llashda bir qator muammolar ham mavjud. Masalan, raqamli bo‘linish, ya'ni ayrim o‘quvchilarning raqamli resurslarga kirish imkoniyatining cheklanganligi, ta'lim jarayoniga salbiy ta'sir ko‘rsatishi mumkin. Shuningdek, raqamli texnologiyalarni noto‘g‘ri qo‘llash yoki ma'lumotlarni noto‘g‘ri talqin qilish muammolari ham yuzaga kelishi mumkin. Bu muammolarni hal qilish uchun o‘qituvchilar va ta'lim muassasalari raqamli texnologiyalarni samarali va maqsadli qo‘llashga e'tibor berishlari lozim.[3]

Ona tili ta'limida raqamli texnologiyalarni qo‘llash, shuningdek, o‘quvchilarning kommunikatsiya qobiliyatlarini rivojlantirishga ham yordam beradi. O‘quvchilar onlayn platformalarda bir-birlari bilan muloqot qilish, fikr almashish va o‘z fikrlarini ifoda etish imkoniyatiga ega bo‘lishadi. Bu esa, ularning o‘z fikrlarini erkin ifoda etish va boshqalar bilan samarali muloqot qilish qobiliyatlarini rivojlantiradi. Raqamli texnologiyalar yordamida o‘quvchilar o‘zaro fikr almashish, bir-birlaridan o‘rganish va o‘z bilimlarini kengaytirish imkoniyatiga ega bo‘lishadi. Ona tili ta'limida raqamli texnologiyalarni qo‘llash, shuningdek, o‘quvchilarning ijodkorlik qobiliyatlarini rivojlantirishga ham yordam beradi. O‘quvchilar turli xil raqamli vositalar yordamida o‘z ijodiy ishlarini yaratish, maqolalar yozish, video va audio materiallar tayyorlash imkoniyatiga ega bo‘lishadi. Bu jarayon, o‘z navbatida, ularning fikrlash

qobiliyatlarini rivojlantiradi va ijodiy yondashuvlarini oshiradi. Raqamli texnologiyalar yordamida o‘qituvchilar o‘z darslarini yanada qiziqarli va interaktiv qilishlari mumkin. Masalan, dars davomida video materiallar, audio materiallar yoki multimedia taqdimotlaridan foydalanish orqali o‘quvchilarning diqqatini jalb qilish va ularning o‘rganish jarayonini samarali tashkil etish mumkin. Shuningdek, guruhli ishlar va muhokamalar orqali o‘quvchilar o‘zaro fikr almashish va bir-birlaridan o‘rganish imkoniyatiga ega bo‘lishadi.[4]

Talabalarni mustaqil o‘rganish qobiliyatini rivojlantirishda raqamli texnologiyalarning ahamiyati haqida so‘z yuritish, zamonaviy ta'lim jarayonining muhim jihatlarini ochib berish imkonini beradi. Raqamli texnologiyalar, bugungi kunda, ta'lim sohasida inqilobiy o‘zgarishlarga sabab bo‘lmoqda. Ular nafaqat o‘quv jarayonini osonlashtiradi, balki talabalar uchun yangi imkoniyatlar yaratadi, ularning mustaqil o‘rganish qobiliyatini kuchaytiradi. Raqamli texnologiyalarning ta'lim jarayonida qo‘llanilishi, talabalar uchun katta qulayliklar yaratadi. Internet orqali o‘qituvchilar va talabalar o‘rtasidagi aloqalar yanada samarali bo‘ladi. O‘quvchilar dars davomida o‘zlariga kerakli ma'lumotlarni onlayn ravishda qidirishlari, turli xil resurslardan foydalanishlari va o‘z bilimlarini mustahkamlashlari mumkin. Bu jarayon, talabalarni o‘z-o‘zini o‘rganishga undaydi va mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi. Raqamli texnologiyalar orqali taqdim etiladigan interaktiv materiallar va o‘yinlar, o‘quvchilarning qiziqishini oshiradi. Ular o‘z bilimlarini amaliyotda sinab ko‘rish, yangi narsalarni o‘rganish va o‘zlarini rivojlantirish imkoniyatiga ega bo‘lishadi. Masalan, onlayn simulyatsiyalar va interaktiv darslar, talabalarni o‘z bilimlarini amaliyotda qo‘llashga undaydi. Bu esa ularning o‘z-o‘zini baholash qobiliyatini kuchaytiradi va o‘rganish jarayonini yanada samarali qiladi. Raqamli texnologiyalar, shuningdek, talabalar o‘rtasida hamkorlik va muloqotni rivojlantirishda muhim rol o‘ynaydi. Talabalar onlayn platformalarda bir-birlari bilan fikr almashishlari, o‘zaro yordam berishlari va birgalikda o‘rganishlari mumkin. Bu jarayon, ularning ijtimoiy ko‘nikmalarini rivojlantiradi va jamoaviy ishga tayyorlaydi. Talabalar birgalikda ishlash orqali o‘z fikrlarini yanada kengaytirish, yangi g‘oyalar bilan tanishish va o‘z bilimlarini baham ko‘rish imkoniyatiga ega bo‘lishadi. Mustaqil o‘rganish jarayonida raqamli texnologiyalarning ahamiyatini inobatga olgan holda, o‘qituvchilar ham o‘z yondashuvlarini yangilashlari zarur. O‘qituvchilar, talabalar uchun raqamli resurslarni qanday qilib samarali foydalanishni ko‘rsatishi, ularni o‘z bilimlarini mustahkamlash va rivojlantirishga undashi kerak. Bu jarayon, talabalar o‘quv jarayonida faol ishtirok etishlari va o‘z mustaqil fikrlarini shakllantirishlari uchun zarurdir. Raqamli texnologiyalar yordamida talabalar o‘z bilimlarini baholash va rivojlantirish imkoniyatiga ega bo‘lishadi. Onlayn testlar, viktorinalar va boshqa baholash vositalari orqali talabalar o‘z muvaffaqiyatlarini kuzatishlari va qaysi sohalarda yanada ko‘proq o‘rganish zarurligini aniqlashlari mumkin. Bu jarayon, ularning o‘z-o‘zini o‘rganish qobiliyatini kuchaytiradi va o‘z bilimlarini yanada mustahkamlashga yordam beradi. Shuningdek, raqamli texnologiyalar talabalar uchun ijodiy ishlarni yaratish imkoniyatini beradi. Talabalar turli xil raqamli vositalar yordamida video, audio, grafik materiallar tayyorlashlari mumkin. Bu jarayon, ularning ijodiy fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi va o‘z fikrlarini ifoda etish imkoniyatini oshiradi. Ijodiy yondashuv, talabalarni o‘z bilimlarini amaliyotda qo‘llashga undaydi va ularning mustaqil o‘rganish qobiliyatini kuchaytiradi. Raqamli texnologiyalar talabalar uchun o‘z-o‘zini baholash va rivojlantirish imkoniyatlarini yaratadi. O‘quvchilar o‘z bilimlarini baholash uchun turli xil onlayn platformalardan foydalanishlari mumkin. Bu jarayon, ularning o‘z-o‘zini o‘rganish qobiliyatini kuchaytiradi va o‘z bilimlarini yanada mustahkamlashga yordam beradi. O‘z-o‘zini baholash, talabalarni o‘z kuchli va zaif tomonlarini aniqlashga yordam beradi, bu esa ularning o‘rganish jarayonini yanada samarali qiladi.[5]

Raqamli texnologiyalarni samarali qo‘llash orqali talabalar o‘z o‘rganish jarayonlarini yanada qiziqarli va samarali qilishlari mumkin. Mustaqil o‘rganish jarayonida raqamli texnologiyalarni to‘g‘ri va maqsadga muvofiq qo‘llash, talabalarni kelajakdagi muvaffaqiyatlariga tayyorlashda muhim ahamiyatga ega.[6]

Xulosa qilib aytganda, ona tili ta'limini o‘qitishda raqamli texnologiyalardan foydalanish ta'lim jarayonini yanada samarali, qiziqarli va innovatsion qilish imkonini beradi. Raqamli

texnologiyalar yordamida o‘qituvchilar va o‘quvchilar yangi imkoniyatlarga ega bo‘lishadi, bu esa ta'lim sifatini oshirishga xizmat qiladi. Biroq, raqamli texnologiyalarni qo‘llashda muammolarni ham yodda tutish va ularni hal qilish yo‘llarini izlash muhimdir. Ona tili ta'limida raqamli texnologiyalarni samarali va maqsadli qo‘llash orqali biz ta'lim jarayonini yanada rivojlantirishimiz mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdullaeva G. O‘zbek tilida onlayn ta'limning afzalliklari. “Yoshlar” nashriyoti. 2022. – 140 b.
2. Abdullaeva N. Raqamli ta'lim texnologiyalari va ularning o‘zbek tilidagi ahamiyati. “O‘zbekiston” nashriyoti. 2015. – 180 b.
3. Karimova S. O‘zbek tilini o‘qitishda interaktiv metodlar. “Fan va ta'lim” nashriyoti. 2021. – 160 b.
4. Murodov B. O‘zbek tilida raqamli o‘qitish metodikasi. “Ta'lim” nashriyoti. 2017. – 220 b.
5. Qodirov R. O‘zbek tilini o‘qitishda multimedia vositalaridan foydalanish. “O‘zbekiston” nashriyoti. 2019. – 175 b.
6. Shodmonov A. Raqamli o‘qitish: nazariya va amaliyot. “O‘qituvchi” nashriyoti. 2023. – 230 b.
7. Sultonov D. Raqamli texnologiyalar va ta'lim jarayoni. “Universitet” nashriyoti. 2020. – 200 b.
8. Tursunov E. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar. “O‘qituvchi” nashriyoti. 2018. – 250 b.
9. Xolmirzaev A. O‘zbek tilini o‘qitishda innovatsion texnologiyalar. “Fan va texnologiya” nashriyoti. 2010. – 150 b.

INKLYUZIV TA’LIMNING DIDAKTIK MASALALARI

Ergashev Jahongir Mamanazarovich, Toshkent amaliy fanlar universiteti o‘qituvchisi

Annotatsiya: Maqolada masofaviy o‘qitish texnologiyalari masalalari ko‘rib chiqiladi - o‘rganilayotgan materialning asosiy mazmunini o‘quvchilarga yetkazib berishni, o‘quv jarayonida o‘qituvchilar va o‘qituvchilarning interfaol munosabatlarini, o‘quvchilarga o‘rganilayotgan materialni o‘zlashtirish ustida mustaqil ishlash imkoniyatini yaratishni ta’minlaydigan axborot texnologiyalari foydalanish imkoniyatlari qaraladi.

Kalit so‘zlar: Texnologiya, mehnat ta’limi, o‘qituvchi-o‘quvchi, maktab.

Annotation: The article considers the issues of distance learning technologies the possibilities of using information technologies that ensure the delivery of the main content of the material being studied to students, interactive relations between teachers and students in the educational process, and the creation of opportunities for students to work independently on mastering the material being studied.

Key words: Technology, labor education, teacher-student, school.

Аннотация: В статье рассматриваются вопросы дистанционных образовательных технологий – возможности использования информационных технологий, обеспечивающих донесение основного содержания изучаемого материала до студентов, интерактивное взаимодействие преподавателя и студентов в образовательном процессе, а также создание возможностей для самостоятельной работы студентов над освоением изучаемого материала.

Ключевые слова: Технология, трудовое обучение, учитель-ученик, школа.

Texnologiya darslarini o‘qitish masalalari maktab o‘quv jarayonida masofadan turib o‘qitishning tarmoqli texnologiyalaridan foydalanish o‘quv jarayonini yanada samarali qilish imkonini beradi. Dars jarayonida o‘qituvchi mavzu bo‘yicha materialni to‘liq taqdim etish qiyin,

asosiy sabab - vaqt yetishmasligi. Ammo masofadan turib o‘qitish texnologiyasidan samarali foydalanish tufayli, o‘quvchilar texnologiya fani bo‘yicha o‘z bilimlarini to‘ldirishlari va sinab ko‘rishlari mumkin: tugallangan uy vazifalarga oid test topshirish, test sinovlaridan o‘tish, forumda qiziqqan mavzularni muhokama qilish, turli tarmoq tashabbuslarida (loyihalar, tanlovlar, o‘yinlar, ...) qatnashish imkoniyatlari keng qamrovli bo‘ladi.

Uy vazifalarini tarmoq tomonidan qo‘llab-quvvatlash - bu maktab o‘quvchilarining bilim va ko‘nikmalaridagi bo‘shliqlarni to‘ldirish yoki o‘rganilgan mavzular bo‘yicha bilimlarini chuqurlashtirish maqsadidagi samarali ish shakli, masofadan turib o‘qitishning tarmoqli texnologiyalaridan foydalangan holda uy vazifalarini qo‘llab-quvvatlash, (bolalar kasalligi, ta’lim muassasalaridan uzoqligi), o‘quvchining darsda o‘rganilgan materialni uy sharoitida qayta ko‘rib chiqish, bilimlarni o‘z-o‘zini nazorat qilish, bilimlarni kengaytirish imkoniyatlari mavjud bo‘lmagan hollarda sifatli ta’lim berish muammolarini hal qilishga imkon beradi.

Mening fikrimcha, masofadan turib o‘qitish juda qulay va foydali ish shakli. Masofaviy ta’limning afzalliklari quyidagilardan iborat:

• Shaxsiy sur’atda o‘rganish - o‘qish tezligini uning shaxsiy holati va ehtiyojlariga qarab o‘quvchi o‘zi belgilaydi.

• Erkinlik va moslashuvchanlik - o‘quvchi o‘quv kurslaridan birini tanlashi, shuningdek mashg‘ulotlarning vaqti, joyi va davomiyligini mustaqil ravishda rejalashtirishi mumkin.

• Qulaylik - o‘quvchi va o‘quv yurtining geografik va vaqtincha joylashuvidan mustaqil bo‘lish, sizga o‘zingizni ta’lim ehtiyojlari bilan cheklamaslikka imkon beradi.

• Harakatlilik - o‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasida o‘zaro muloqotlarni samarali amalga oshirish o‘quv jarayoni talablarining biri va o‘quv jarayonining muvaffaqiyati uchun asosdir.

Ijodiy qobiliyati - o‘quv jarayonida axborot va telekommunikatsiya texnologiyalarining eng so‘nggi yutuqlaridan foydalanish.

• Ijtimoiy tenglik - yashash joyidan va o‘quvchining moddiy xavfsizligidan qat’iy nazar ta’lim olish imkoniyatlari.

• Ijodkorlik - o‘quvchining ijodiy jihati uchun qulay shart-sharoitlar.

Masofaviy ta’lim uchun didaktik bosma materiallarni ishlab chiqishda tajriba shuni ko‘rsatadiki, quyidagilarga amal qilish kerak.

• qo‘llanmalar o‘quvchining qo‘shimcha ta’lim to‘g‘risidagi ma’lumotlarga murojaatini minimallashtiradigan tarzda tuzilishi kerak;

Qo‘llanmada o‘quv materialining tuzilishini yaratishda modulli prinsipdan foydalanish tavsiya etiladi;

• materialni o‘rganish va mustaqil ishni tashkil etish bo‘yicha batafsil ko‘rsatmalar berilishi kerak;

Qo‘llanmaning majburiy elementlari nazorat vazifalari, tushuntirish lug‘atlari, javoblar bilan o‘z-o‘zini tekshirish uchun savollar, o‘quv topshiriqlari bo‘lishi kerak.

Masofadan o‘qitish uchun mo‘ljallangan o‘quv qo‘llanmasining tarkibi quyidagi bo‘limlarni o‘z ichiga olishi kerak: fanga kirish, fanning o‘quv rejasi, fanni o‘qitishning maqsadi va vazifalari, darsni mustaqil o‘rganish bo‘yicha ko‘rsatmalar, tarkibiy qismlar jadvali, bo‘limlarning asosiy mazmuni, testlar, savollar, mashg‘ulotlarga berilgan javoblar, yakuniy test, mustaqil ish uchun amaliy topshiriqlar, ilmiy loyihalar uchun mavzular, atamalarning izohli lug‘ati va annotasya, kalit so‘zlar tuzish, havolalar.

O‘qituvchilar o‘z o‘quvchilariga nimani o‘rgatishlari kerak? Asosiysi bu bilimdir, shuning uchun bolalarni mustaqil ravishda ma’lumot izlashga o‘rgatish, shuningdek, uni eng zamonaviy texnologiyalardan foydalangan holda qayta ishlash, vaqtidan oqilona foydalanish, sinfdoshlar, o‘qituvchilar, ota-onalar bilan samarali hamkorlik qilish va boshqa ko‘p narsalar talab qilinadi.

Bunday vazifalar bilan bog‘liq holda savol tug‘iladi: o‘quv jarayonini maqsadga erishish uchun o‘quv vaqtini va zamonaviy axborot texnologiyalaridan samarali foydalangan holda qanday qurish kerak? Axir, odatiy dars doirasi cheksiz emas ....

Maxsus o‘quv tizimlaridan foydalangan holda o‘qitish;

Nazorat ishi (test, nazorat savollariga javob berish);

Masofadan o‘qitish uchun mo‘ljallangan o‘quv qo‘llanmasining tarkibi quyidagi bo‘limlarni o‘z ichiga olishi kerak: fanga kirish, fanning o‘quv rejasi, fanni o‘qitishning maqsadi va vazifalari, darsni mustaqil o‘rganish bo‘yicha ko‘rsatmalar, tarkibiy qismlar jadvali, bo‘limlarning asosiy mazmuni, testlar. , savollar, mashg‘ulotlarga berilgan javoblar, yakuniy test, mustaqil ish uchun amaliy topshiriqlar, ilmiy loyihalar uchun mavzular, atamalarning izohli lug‘ati, sharbatlar ro‘yxati ascheny va qisqartmalar tuzish, havolalar.

Markazdan masofaviy o‘qishda foydalanish:

Birinchidan, bu o‘qish uchun ijobiy motivatsiyani kuchaytiradi, o‘quvchilarning bilim darajasi rivojlanishini faollashtiradi;

Ikkinchidan, sizga darslarni yuqori estetik va hissiy darajada o‘tkazishga imkon beradi; ko‘p miqdordagi didaktik materialni jalb qilib, sifatli namoyishni ta’minlaydi;

Uchinchidan, darsda bajarilgan ishlar hajmi 1,5-2 baravarga oshiriladi;

To‘rtinchidan, mustaqil faoliyat imkoniyati kengaymoqda; tadqiqot qobiliyatlari shakllanmoqda;

Beshinchidan, turli xil ma’lumot tizimlariga, elektron kutubxonalarga va boshqa axborot manbalariga kirish ta’minlanadi. Ayrim minus tomnlar ham mavjud, lekin,bularni ota oanalar nazorati yordamida bartaraf etib borish mumkin.

Afsuski, masofadan o‘qitish haqida gap ketganda, ushbu usulning kamchiliklari ota-onalar tomonidan qattiq nazorat ostida hal qilinadi.

Yana bir minus - bu yuqori sifatli interfaol aloqa vositalariga (kompyuterlar, tezkor internet va boshqalar) ehtiyoj. Afsuski, ular har doim ham mavjud emas va hamma uchun mos emas.

Yana bir minus tomoni- bu yondoshishning nostandart xususiyati, bolalar yoshi uchun muayyan qiyinchiliklarni keltirib chiqarishi mumkin.

Bir tomondan, masofadan o‘qitish muayyan ko‘nikmalarni talab qiladi: maqsad qo‘yish, ishingizni rejalashtirish, asosiy narsani ta’kidlash, natijalarni kuzatish, natijalarni baholash. Bolalar bu ko‘nikmalarga hali ega emaslar. Shu sababli, o‘quv jarayonida akademik ishning asosiy usullarini o‘rgatadigan va individual ta’lim yo‘nalishiga hamroh bo‘lgan ustozdan doimiy yordam talab qilinadi. Bu albatta o‘qituvchi emas. Bolaning muvaffaqiyatiga qiziqqan ota-onalar ham bu rolni o‘ynashi mumkin.

Keyingi qiyinchilik shundaki, bu o‘qituvchi uchun mashaqqatli jarayon. Bu ko‘p vaqtni, puxta tayyorgarlikni, shaxsiy qiziqishni talab qiladi.

Masofaviy ta’lim - bu masofadan turib o‘qituvchi va bola larning kompyuterlar, telekommunikatsiya texnologiyalari va Internet resurslaridan foydalangan holda o‘zaro ta’limga asoslangan ta’lim turi. Bunday o‘qitish tarkibiga o‘quv jarayoniga xos bo‘lgan barcha tarkibiy qismlar kiradi: mazmuni, maqsadi, tarkibi, tashkiliy shakllari, o‘quv qo‘llanmalari, monitoring va baholash tizimi.

Masofaviy ta’lim quyidagi afzalliklarga ega:

1. Bola ning geografik va vaqtinchalik ahvolidan qat’iy nazar ushbu turdagi ta’lim olish imkoniyati;

2. O‘qish kursini tanlash, darslarni o‘tkazish vaqti, joyi va davomiyligini rejalashtirishda erkinlik va moslashuvchanlik;

3. Harakatlanish. Masofaviy ta’lim bola va o‘qituvchi o‘rtasidagi samarali o‘zaro aloqani ta’minlaydi, bu esa o‘quv muvaffaqiyatining asosiy shartlaridan biridir;

4. Ta’lim faoliyati jarayonida zamonaviy axborot va telekommunikatsiya texnologiyalaridan majburiy foydalanishni o‘z ichiga olgan ishlab chiqarish qobiliyati;

5. Bola larning har qanday toifasi uchun ijtimoiy tenglik.

6. Ta’lim jarayoniga ijodiy yondoshish bola tomonidan.

Ta’kidlash joizki, masofadan o‘qitish yordamida bola uchun yangi imkoniyatlar ochilmoqda, uning axborot makoni va axborot sohasi kengayib, ijodiy va qidiruv faoliyati rivojlanib bormoqda.

Ta’kidlash joizki, boshlang‘ich sinf da masofadan o‘qitish, uning yangiligi va amaliy dasturlarda yetarli tajribaga ega emasligi sababli ba’zi kamchiliklarga ega.

Masofaviy o‘qitish (ta’lim) ba’zi hollarda bolalar, ham kattalar uchun vaqtni tejashga yordam berishi mumkin. Bunday mashg‘ulotning asosiy afzalliklari orasida uning ko‘p qirrali tomoni bor. Istalgan vaqtda, maktab o‘quvchisi yoki bola o‘zi o‘qishni amalga oshirishi mumkin. Bola o‘zi uchun zarur bo‘lgan vaqtni taqsimlay oladi. Axir, zamonaviy ta’limdagi asosiy narsa natijadir. Materialni o‘zlashtirish turli vaqtlarda sodir bo‘lishi mumkin: bir necha soatdan bir necha kungacha.

O‘qituvchilar, ota-onalar va o‘quvchilarning fikr-mulohazalari shuni ko‘rsatadiki, ta’limning ushbu shakli bilan o‘z-o‘zini tarbiyalash katta ahamiyatga ega. Ya’ni, orqada o‘qituvchilar yo‘q, bosim va murabbiy ohanglari ham yo‘q. Masofaviy o‘qitishda ortiqcha - vaqtdan oqilona foydalanishni o‘rganishingiz mumkin, materialni o‘zlashtirish yaxshiroqdir. Jarayonni hech kim kuzatmayotganida, o‘rganish osonroq bo‘lgan odamlar bor.

O‘quvchilarni masofadan o‘qitish sizga biron bir sababga yoki boshqa sabablarga ko‘ra darslarni o‘tkazib yubormaslikka imkon beradi. Masalan, bola kasal bo‘lib qolsa. Faqat kompyuterni yoqing, virtual konferensiyaga qo‘shiling - va siz darsda qatnashishingiz mumkin. Va bu sog‘liq uchun zararsizdir. Shu sababli, masofadan turib o‘qitish, hatto uzoq davom etgan kasallik yoki maktabga bora olmaslikda ham umumiy oqimni ushlab turish va boshqa o‘quvchilarni qo‘llab-quvvatlashga yordam beradi.

Masofaviy ta’limning yana bir afzalligi o‘quv materiallarining mavjudligi. Elektron shaklda siz istalgan darslik yoki to‘plamni o‘qishingiz mumkin. Agar kerak bo‘lsa, barcha ma’lumotlarni internetda topish mumkin. Darsliklar, qo‘llanmalar va boshqa o‘quv materiallarni sotib olish va qidirish uchun ko‘p vaqt va pul sarflashning hojati yo‘q. Masofadan turib o‘qitish bolalarni har kuni olib yurishingiz kerak bo‘lgan sumkalardagi kitoblardan qutqaradi.

Yuqorida aytilganlarga asoslanib, texnologiya fanini masofaviy o‘qitish istiqbollari to‘g‘risida xulosa chiqarishimiz mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mirziyoev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. Toshkent, “O‘zbekiston”, 2017 yil, 488 bet.

2.2017-2021 yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha Harakatlar strategiyasi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi PF-4947 sonli Farmoni.

3.Matematika soxasidagi ta’lim sifatini oshirish va ilmiy-tadqiqotlarni rivojlantirish chora tabirlari to‘g‘risida. Uzbekiston Respublikasi prezidentining PQ-4708-son 07.05.2020 Qarori.

4. Selevko G.K. Pedagogicheskie texnologii na osnove didakticheskogo i metodicheskogo usovershenstvovaniya UVP. – M.: NII shkolnых texnologiy, 2005. – 212 s.

5.Shkola 2100. Prioritetnые napravleniya razvitiya Obrazovatelnoy programmы / Pod nauch. red. A.A.Leonteva. Vыp. 4. M.: Balass, 2000. – 208 s.

РОЛЬ ДИДАКТИЧЕСКИХ ИГР В РАЗВИТИИ РЕЧЕВОЙ КОМПЕТЕНЦИИ У УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ

Л. М. Мамбетова

PhD, доцент

Национального педагогического университета

Узбекистана имени Низами

Аннотация: Предметом настоящего исследования является роль дидактических игр в развитии речевой компетенции учащихся начальных классов. Дидактические игры способствуют повышению интереса к языку, активному участию в коммуникации и делают учебный процесс более эффективным и увлекательным. В исследовании представлены эффективные методы развития речевой деятельности детей с помощью игровых технологий.

Ключевые слова: речевая компетенция, дидактические игры, начальное образование, игровые технологии, развитие речи, мотивация учащихся.

Annotation: The subject of this study is the role of didactic games in the development of speech competence in primary school students. Didactic games help increase interest in the language, encourage active participation in communication, and make the learning process more effective and engaging. The study presents effective methods for developing children's speech activity through the use of game-based technologies.

Keywords: speech competence, didactic games, primary education, game-based technologies, speech development, student motivation.

Речевая компетенция — одна из ключевых составляющих учебного процесса в начальной школе. Она обеспечивает не только полноценное усвоение учебного материала, но и формирует основу для успешной социализации и дальнейшего образования. Особое значение в развитии речи детей занимает использование дидактических игр — формы учебной деятельности, которая сочетает в себе элементы игры и обучения.

В условиях внедрения современных образовательных технологий важным становится поиск таких методов, которые обеспечивают не только эффективное усвоение материала, но и активное включение учащихся в учебный процесс. В этом контексте игровые технологии, в частности дидактические игры, представляют собой действенный инструмент формирования речевых умений и навыков у младших школьников. Актуальность проблемы развития речевой компетенции у младших школьников обусловлена современными требованиями образовательных стандартов и задачами формирования универсальных учебных действий. Речевая компетенция является важнейшим компонентом общего коммуникативного развития ребенка и напрямую влияет на успешность овладения как родным, так и иностранными языками. В связи с этим поиск эффективных методов развития речевой активности в начальной школе приобретает особое значение. Одним из перспективных средств является использование дидактических игр, способствующих активизации речевой деятельности и созданию благоприятной учебной среды.

Понятие речевой компетенции охватывает совокупность знаний, умений и навыков, позволяющих человеку свободно, правильно и уместно использовать язык в различных ситуациях общения. Согласно подходу Н.И.Жинкин, речь выступает как форма мышления, а речевая деятельность — как процесс выражения мыслей с помощью языка [1]. По наблюдениям автора Л.А.Венгера, развитие речи тесно связано с формированием психических функций, таких как память, внимание и мышление, что необходимо учитывать при организации обучения в начальных классах [2].

На уровне начального общего образования формирование речевой компетенции включает:

- развитие фонематического слуха;
- обогащение и активизацию словарного запаса;
- формирование навыков грамматически правильной речи;
- воспитание культуры устной и письменной коммуникации.

Речевая компетенция является фундаментом для формирования читательской, коммуникативной и познавательной компетенций, поэтому её развитие должно начинаться как можно раньше.

Дидактическая игра представляет собой специально организованную учебную ситуацию с игровой мотивацией, в которой обучающиеся выполняют познавательные задачи, используя речевые средства. Она способствует эмоциональному восприятию материала, снижает тревожность и создаёт благоприятную среду для обучения.

Т.С.Комарова подчеркивает, что дидактическая игра активизирует познавательную деятельность учащихся, способствует мотивации и развитию творческого потенциала [4]. Использование игровых технологий позволяет создавать ситуацию речевого общения, стимулирует интерес к языку и способствует закреплению языковых навыков в естественной форме.

К основным функциям дидактической игры в речевом развитии относятся:

Обучающая — способствует осмысленному усвоению речевых норм и структур;

Развивающая — формирует логическое мышление, связную речь, внимание;

Воспитательная — развивает умение слушать, сотрудничать, выражать эмоции;

Диагностическая — позволяет учителю отслеживать уровень речевого развития обучающихся.

В зависимости от целей и содержания, дидактические игры делятся на:

Фонетические: направлены на формирование правильного звукопроизношения и развитие слухового восприятия (например, «Угадай по звуку»).

Лексические: способствуют обогащению словарного запаса (например, «Скажи синоним», «Кто больше назовёт слов?»).

Грамматические: формируют навыки правильного построения предложений (например, «Исправь ошибку», «Продолжи предложение»).

Текстовые: развивают связную речь (например, «Составь рассказ по картинкам», «Сказочный редактор»).

Практика показывает, что регулярное использование таких игр не только усиливает интерес к предмету, но и способствует устойчивому речевому прогрессу у детей.

Кроме того, важно соблюдать принцип системности: игры должны не быть эпизодическими, а интегрироваться в общий учебный план. Также необходимо учитывать возрастные особенности учащихся, речевые трудности и уровень развития их коммуникативных умений.

Особое внимание в рамках исследования уделяется учебнику В.Ю.Уваровой и Н.М.Усмановой «Русский язык. 1 класс» (2024), в котором последовательно реализуются принципы игрового подхода к обучению младших школьников [5]. Учебник содержит разнообразные дидактические задания и игровые упражнения, способствующие формированию всех компонентов речевой компетенции: от развития фонематического слуха и артикуляции до умения строить связные высказывания. В процессе изучения учебного материала учащиеся вовлекаются в игровые ситуации, направленные на активизацию словарного запаса, развитие диалогической и монологической речи, что делает процесс обучения увлекательным и мотивирующим. Так, например, в разделе «Слова и их значение» предлагается задание «Подбери слова к картинке и расскажи короткую историю», где детям необходимо составить логичный рассказ по иллюстрации, используя заданные слова. Это развивает умение последовательно излагать мысли и строить связный текст. В теме «Слог и ударение» включена игра «Найди слово-соседа», где учащиеся в паре подбирают слова с одинаковым количеством слогов или с ударением на ту же позицию. А в разделе «Звуки и буквы» используется игра «Поймай звук», в которой дети хлопают в ладоши, услышав определённый звук в слове — это способствует развитию фонематического восприятия.

Использование данного учебника как источника практического материала в исследовании позволяет продемонстрировать реальные возможности реализации игровых технологий в начальном образовании и подтвердить их эффективность в развитии речевой активности младших школьников.

Проведённое наблюдение в рамках педагогической практики среди учащихся 1 классов 274 – школы Юнусабадского показало, что применение дидактических игр:

- увеличивает объём активного словаря у детей на 15–20%;
- улучшает навыки построения логически выверенных высказываний;
- способствует снижению уровня речевых ошибок;
- формирует устойчивый интерес к предмету «Русский язык».

Учителя также отмечают повышение мотивации учащихся к участию в уроках и снижение тревожности у детей с низким уровнем речевого развития.

Дидактические игры являются мощным инструментом развития речевой компетенции у младших школьников, так как способствуют активизации речевой

деятельности, формированию интереса к языку и развитию коммуникативных умений. Результаты проведённого исследования подтверждают эффективность включения игровых технологий в образовательный процесс начальной школы. Включение игровых технологий в систему начального обучения не только делает процесс усвоения материала более продуктивным, но и способствует гармоничному личностному развитию ребёнка. Таким образом, дидактические игры следует рассматривать не как дополнение к традиционному обучению, а как необходимый и регулярный элемент методической системы формирования речевой компетенции.

Список литературы

1. Жинкин Н.И. Механизмы речи. — М.: Наука, 1964.
2. Венгер Л.А. Психологические особенности обучения младших школьников. — М.: Просвещение, 1990.
3. Усова А.В. Методика обучения в начальных классах. — М.: Академия, 2004.
4. Комарова Т.С. Игровые технологии в обучении младших школьников. — СПб.: Лань, 2012.
5. Уварова В.Ю., Усманова Н. М. Русский язык. 1 класс. — Ташкент: Novda Edutainment, 2024

PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES TRANSFORM TRADITIONAL TEACHING INTO INTERACTIVE LEARNING

T.T.Aripova, UzSWLU, student of Russian philology fakulty
Scientific supervisor: P.Sh. Isamova, UzSWLU, Associate professor, Uzbekistan

Annotation
The article explores how pedagogical technologies transform traditional teaching into an interactive, student-centered learning environment. It analyzes the evolution of educational approaches, the role of digital tools in enhancing engagement and collaboration, and the psychological and methodological foundations of interactive learning. The study also examines effective digital platforms and pedagogical strategies that foster critical thinking, creativity, and self-directed learning. The findings demonstrate that integration of innovative technologies not only modernizes education but also redefines the teacher's and learner's roles in the educational process.

Keywords: pedagogical technologies, interactive learning, digital education, student engagement, blended learning, educational innovation.

The rapid development of digital technologies has revolutionized the educational landscape. Traditional teacher-centered approaches are gradually being replaced by interactive, technology-supported models that prioritize student participation and autonomy. In this context, pedagogical technologies—tools, platforms, and instructional methods designed to enhance learning—play a critical role. This paper investigates how pedagogical technologies facilitate the transition from passive reception of knowledge to active, collaborative, and meaningful learning. The focus is on the integration of technological tools into teaching methodology, the transformation of teacher–student interaction, and the development of new forms of digital pedagogy. Pedagogical technologies are systematic methods and tools used to organize, manage, and improve the learning process. The concept originates from constructivist and socio-cultural theories of learning (Vygotsky, Piaget, Bruner), which emphasize that knowledge is actively constructed through interaction.

Pedagogical technologies encompass:

- **Instructional technologies:** e-learning platforms, multimedia lessons, simulations.
- **Communication technologies:** online discussion boards, collaborative tools, video conferencing.

- **Assessment technologies:** automated testing systems, digital portfolios, learning analytics.

Psychological and Pedagogical Principles

Modern pedagogical technologies are grounded in:

- **Constructivism:** learners build knowledge through experience and reflection.
- **Connectivism:** learning occurs across networks of people and digital resources.
- **Humanistic pedagogy:** focuses on motivation, creativity, and learner autonomy.

Advantages over Traditional Methods

Pedagogical technologies:

- Personalize the learning process.
- Increase motivation through interactivity and gamification.
- Foster collaborative learning and peer support.
- Enable continuous feedback and self-assessment.

From Teacher-Centered to Learner-Centered Education - Traditional education often relies on passive transmission of knowledge. In contrast, interactive learning redefines the teacher's role from an authority figure to a facilitator and mentor who guides the learner's discovery process.

Interactive models encourage dialogue, problem-solving, and independent research, enhancing the learner's critical thinking and adaptability.

Digitalization and Hybrid Learning - Blended learning—combining face-to-face and online formats—has become a dominant trend. Platforms like **Moodle**, **Google Classroom**, and **Microsoft Teams** provide flexibility and accessibility.

Digitalization promotes inclusive education by allowing students with different needs, abilities, and locations to participate equally in learning processes.

The Role of the Teacher in the Digital Era - Teachers act as designers of the learning environment. They integrate technology purposefully, aligning it with learning outcomes. Their new tasks include:

- Managing digital classrooms.
- Guiding students in evaluating online information critically.
- Encouraging creativity and self-expression through technology.

Technologies That Foster Interactivity

Collaborative Platforms - Tools such as **Padlet**, **Jamboard**, and **Miro** allow for real-time brainstorming and visual collaboration. They make group work more dynamic and engaging.

Gamification Tools -Kahoot, Quizizz, and Classcraft transform assessment into a motivational, game-based experience. Gamification increases retention and encourages participation.

Artificial Intelligence and Adaptive Learning - AI-driven systems analyze student performance and tailor learning paths accordingly.

Examples include:

- ChatGPT and Reverso Context for language practice and translation.
- Smart tutoring systems for personalized feedback.

Virtual and Augmented Reality -VR and AR create immersive educational environments—virtual laboratories, historical reconstructions, and simulated professional contexts—that provide hands-on experience without physical limitations.

Interactive Learning Strategies

Problem-Based Learning (PBL) -Students engage with real-world problems requiring research, teamwork, and decision-making. Technology provides access to data, simulations, and collaboration tools to support inquiry.

Project-Based Learning- Projects using digital storytelling, multimedia presentations, and online collaboration encourage creativity and integration of knowledge from multiple disciplines.

Flipped Classroom Model -Students study theory at home via online materials and use classroom time for active practice, discussion, and feedback.

Reflective and Self-Regulated Learning -Digital portfolios and online journals help students track progress and reflect on their learning outcomes.

Pedagogical technologies not only change the format of instruction but also affect learners' motivation, engagement, and cognitive development.

- **Cognitive effects:** improved critical thinking, problem-solving, and memory.
- **Affective effects:** increased confidence, curiosity, and sense of agency.
- **Social effects:** enhanced collaboration and communication skills.

Interactive learning fosters emotional connection and empathy within virtual teams, reinforcing the human dimension of digital education.

Despite clear advantages, digital transformation raises several concerns:

- **Technological inequality** — not all learners have access to stable internet or devices.
- **Teacher readiness** — educators need continuous training in digital pedagogy.
- **Information overload** — excessive use of multimedia may reduce focus.
- **Data privacy and ethics** — managing student data securely is a growing concern.

Successful integration requires institutional support, ethical frameworks, and pedagogical alignment with technology use.

Interactive Language Learning -Use of **Kahoot**, **Reverso Context**, and **ChatGPT** helps students improve linguistic competence, translation skills, and communicative confidence.

STEM Education - Virtual labs (PhET, Labster) allow safe experimentation and visualization of complex scientific concepts.

Higher Education Blended Models

Universities increasingly implement **Learning Management Systems (LMS)** that track participation, assessments, and analytics to enhance teaching quality.

Pedagogical technologies will continue evolving toward **smart learning ecosystems**—adaptive, data-driven, and human-centered environments.

Emerging trends include:

- Integration of **AI-driven analytics** for learning personalization.
- Expansion of **metaverse education** and immersive simulations.
- Emphasis on **digital literacy** as a core competence for all learners.

Future educators must combine technological proficiency with emotional intelligence and ethical awareness.

Pedagogical technologies are not merely tools but transformative forces that reshape the entire philosophy of education. By integrating interactivity, collaboration, and personalization, they convert traditional classrooms into vibrant spaces of exploration and innovation. Ultimately, technology-enhanced pedagogy nurtures lifelong learners—creative, independent, and socially responsible individuals capable of thriving in a digital society.

References

1. Anderson, T., & Dron, J. (2011). *Three generations of distance education pedagogy.* International Review of Research in Open and Distributed Learning, 12(3).
2. Bates, T. (2015). *Teaching in a Digital Age: Guidelines for Designing Teaching and Learning.* Vancouver: Tony Bates Associates Ltd.
3. Garrison, D. R., & Vaughan, N. D. (2008). *Blended Learning in Higher Education: Framework, Principles, and Guidelines.* Jossey-Bass.
4. Siemens, G. (2005). *Connectivism: A learning theory for the digital age.* International Journal of Instructional Technology and Distance Learning, 2(1).
5. Prensky, M. (2010). *Teaching Digital Natives: Partnering for Real Learning.* Corwin Press.

TABAQALASHGAN YONDASHUV ASOSIDA BOSHLANG‘ICH SINF O‘QITUVCHILARINING KASBIY-PEDAGOGIK KOMPOTENTLIGINI RIVOJLANTIRISHDA INKLYUZIV TA’LIM SAMARADORLIGINI TASHKIL ETISH.

Begmatova Nasiba Mengnarovna

Nizomiy nomidagi TDPU.Mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya. Ushbu maqola biz boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining metodik tayyorgarligini takomillashtirish va kasbiy rivojlantirishning ilmiy-pedagogik muammo sifatidagi ahamiyati tadqiq qilingan. Unda xorijiy va mahalliy tadqiqotchilarning fikrlari umumlashtirilgan. Boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini kasbiy rivojlantirish tamoyillari, nazariy va pedagogik jihatlari ilmiy asoslangan. Shuningdek, inklyuziv ta'limda o‘qituvchilarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishning zaruriyati va usullari haqida batafsil ma’lumot beradi.Xususan, Tabaqalashgan yondashuv asosida boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining kasbiy-pedagogik kompotentligini rivojlantirishda inklyuziv ta’lim samaradorligini tashkil etish tadqiqot yo‘nalishlarini belgilab beradi.

Kalit so’zlar: inklyuziv ta’lim, kasbiy kompetensiya, so‘rovlar, kuzatuvlar, pedagogik resurslar, kasbiy rivojlanish, o‘zini o‘zi rivojlantirish, uzluksiz malaka oshirish, kasbiy ehtiyoj, "hayot davomida o‘qish" tamoyili.

Abstract. This article examines the importance of improving methodological training and professional development of primary school teachers as a scientific-pedagogical problem. It summarizes the opinions of foreign and domestic researchers. The principles, theoretical and pedagogical aspects of professional development of primary school teachers are scientifically based. It also provides detailed information about the necessity and methods of developing professional competencies of teachers in inclusive education. Effective use of inclusive education methods by teachers helps to improve the quality of education and create equal opportunities for all students. The study offers practical solutions to this problem and outlines future research directions.

Key words: inclusive education, professional competence, inquiries, observations, pedagogical resources, professional development, self-development, continuous professional development, professional need, the principle of "lifelong learning".

Kirish

Respublikamizda demokratik jamiyat qurish, dunyodagi eng rivojlangan mamlakatlar qatoridan o‘rin olishni o‘z oldimizga maqsad qilib qo‘ygan ekanmiz, bu xalq ta’limi xodimlarini qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish tizimi oldiga ham muayyan vazifalar qo‘yadi. Mazkur vazifalar umumiy o‘rta ta’lim muassasalarida faoliyat olib borayotgan o‘qituvchilarning kasbiy-metodik tayyorgarligini rivojlantirish bilan belgilanadi.

O‘qituvchilarning kasbiy-metodik tayyorgarligi ularning kasbiy faoliyatga doir bilimlar, ta'lim-tarbiya jarayonini tashkil qilish, o‘z-o‘zini rivojlantirish kabi asosiy kasbiy faoliyat sohalarida aks etadi. Bu esa o‘z navbatida, o‘qituvchining o‘z fanini o‘qitishga doir bilimlarni mukammal bilishi va harakatga keltirishi, ta’lim jarayonini loyihalash, tashkil qilish va baholash uchun zarur bo‘lgan tayanch kompetensiyalarni egallashi, shuningdek, o‘qitish va tarbiyalash jarayonini ta’lim sohasidagi innovatsion ilmiy yutuqlar, zamonaviy pedagogik va axborot-kommunikatsiya texnologiyalari asosida intensiv tashkil etish, uzluksiz va tizimli o‘z-o‘zini rivojlantirishni talab etmoqda.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili

Xorijiy davlatlarda tabaqalashgan yondashuv asosida boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining kasbiy-pedagogik kompotentligini rivojlantirishda inklyuziv ta’lim samaradorligini tashkil etish o‘qituvchilarning pedagogik faoliyatini takomillashtirishning ilmiy masalalari Marta Ruiz-Corbella, Cropley A., Benjamin Crowell, John Dirk Walecka, D.Schaeffer tomonidan tadqiq qilingan. MDH mamlakatlarida o‘qituvchilarining metodik tayyorgarligini rivojlantirishga bag‘ishlangan ilmiy izlanishlar G.V.Abramyan, K.Angelovski, R.S.Arefyev, O.R.Badaguyeva, V.V.Davidov, M.V.Seliverstova, V.D.Shadrikovlar tomonidan olib borilgan.

Tadqiqot metodologiyasi

Boshlang‘ich sinf o'qituvchilari uchun inklyuziv ta’lim samaradorligini rivojlantirishda tabaqalashgan yondashuv muhim ahamiyatga egadir. Bu, barcha o‘quvchilar uchun samarali o‘qish imkoniyatlarini ta’minlash, har bir shaxsga mos ta’limni berish va barcha o‘quvchilar uchun mavzuni o‘zlashtirishga yordam beradi.

Bunday yondashuv asosida o’qitish boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari kasbiy-pedagogik kompotentliklarini rivojlantiradi. Bu kompetentliklar, o‘quvchilarning mazmunli vaqtlarini rejalashtirish, yangi metodik usullarni amalda qo‘llash, individuallashgan ta’lim dasturlarini tuzish va har bir o‘quvchi uchun zarur bo‘lgan yordamni ta’minlashni o‘z ichiga oladi.[35]

Inklyuziv ta’lim samaradorligini rivojlantirishda tabaqalashgan yondashuv asosida boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining amaliy ishlari va mashg‘ulotlar orqali kuchli pedagogik ko‘nikmalarni hosil qilish va ularni amalda qo‘llash mumkin. Bu bilimlarni mustahkamlashga imkon beradi va ularning barcha o‘quvchilarga samarali va sodda usullarda dars berishiga yordam beradi.

Shuningdek, bu yondashuv natijasida boshlang‘ich sinf o'qituvchilari inklyuziv ta’limga oid yangiliklarga ega bo‘ladi va ularning maktabdagi barcha o‘quvchilarni imkoniyatlariga qarab ta’lim berish imkoniyatga ega bo‘ladilar. Bunda inklyuziv ta’limga oid bilimlarni egallab ularni amalda joriy qilish kerak.

Tahlil va natijalari

Tabaqalashtirilgan ta’limni tashkil etishda maktablardagi imkoniyatlar puxta o‘rganiladi. Tabaqalashtirilgan ta’limda ma’lum miqdorda qo‘shimcha dars mashg‘ulotlari o‘tkazish yoki o‘quv rejasidagi ayrim predmetlarni tanlab olib, ularni chuqurroq o‘zlashtirish rejalashtiriladi. Uning u yoki bu shaklini tanlashda maktab va o‘quvchilarning imkoniyatlaridan kelib chiqiladi. Tabaqalashtirilgan ta’limda o‘quvchilar o‘z qiziqish va imkoniyatlari asosida yo‘nalishlar bo‘yicha guruhlarga bo‘linib, ta’lim ma’lum kasbga yo‘naltirilgan tarzda amalga oshiriladi. Tabaqalashtirilgan ta’lim kasbga yo‘naltirish va yo‘llashning muhim asosi hisoblanadi hamda biror mutaxassislik sohasidagi bilim va ko‘nikmalarni egallash bilan bog‘liq bilimlar asosida amalga oshiriladi.

Bugungi kunda, inklyuziv ta’limning ahamiyati tobora ortib bormoqda, chunki u har bir o‘quvchining ta’lim oluvchi sifatida o‘z potentsialini to‘liq namoyon qilishiga imkon yaratadi. Inklyuziv ta’limning mohiyati, ta’lim jarayonlarini har bir o‘quvchining shaxsiy ehtiyoj va imkoniyatlariga moslashuvchan qilishdan iboratdir. Bu, o‘qituvchilardan o‘quvchilarning turli xil ehtiyojlarini aniqlash va ularning o‘qish jarayonlarini qo‘llab-quvvatlash uchun zarur bo‘lgan bilim va ko‘nikmalarni talab qiladi. Shu bilan birga, inklyuziv ta’lim faqat maxsus ehtiyojli o‘quvchilarni qamrab olish bilan cheklanmaydi, balki har bir o‘quvchining o‘ziga xos xususiyatlarini, qiziqishlarini va o‘rganish uslublarini tan olishni va qo‘llab-quvvatlashni o‘z ichiga oladi.

Xulosa

Jamiyatning ehtiyojlari, fan va amaliyotning rivojlanishi, inson shaxsini rivojlantirishga talab tobora ortib borayotgan davrda o‘qituvchilar kompetenligi- o‘zgaruvchan ijtimoiy jarayonlar va vaziyatlarga tez va adekvat javob berish qobiliyati, o‘z faoliyatini qayta qurishga tayyorligi va yangi, yanada murakkab muammolarni mohirona hal qilishga tayyorligi bilan belgilanadi. O‘z-

[35] Арефьев Р.С. Формирование готовности к самопроектированию коммуникативной компетентности у студентов педагогического вуза: Дисс....канд. пед. наук. - С.: 2004. - 190 с.

o‘zini rivojlantirishning ma’nosi bilim faoliyati qoniqishida, o‘qituvchining ortib borayotgan ehtiyojida, uzluksiz ta’lim orqali o‘zini o‘zi anglashda namoyon bo‘ladi. O‘z-o‘zini rivojlantirishning mohiyati aqliy mehnatning texnikasi va madaniyatini, muammolarni bartaraf etish, mustaqil ravishda o‘z ustida ishlash, shu jumladan kasbiy mahoratni o‘zlashtirishdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Арефьев Р.С. Формирование готовности к самопроектированию коммуникативной компетентности у студентов педагогического вуза: Дисс....канд. пед. наук. - С.: 2004. - 190 с.
2. Абрамян Г.В. Теоретические основы профессионального становления педагога в информационной среде: автореф. дисс. пед. наук. - Санкт-Петерберг, 2001. - 39 с.
3. Ангеловски К. Учителя и инновации. Книга для учителя. -М.: Просвещение, 1991, -С.159.
4. Арефьев Р.С. Формирование готовности к самопроектированию коммуникативной компетентности у студентов педагогического вуза: дисс....канд. пед. наук. - С.: 2004. - 1 90 с.
5. Бадагуева О.Р. Формирование готовности будущего учителя к инновационной деятельности в условиях педагогического колледжа: автореф. ... дисс. пед. наук. -Улан-Удэ, 2006. -24 с.
6. Artiqboyeva Z.A. Malaka oshirish tizimida maktab matematika o'qituvchilarining kasbiy-metodik ko'nikmalarini takomillashtirish: ped.f.n. ... diss. - T.: 2004. - 163 b.
7. Benjamin Crowell. Newtonian Physics// Light and Matter / Fullerton, California-2012. Benjamin Crowell Revolution in PhysicsThe Modern Light and Matter Fullerton, California-2012.
8. Давыдов В.В. Проблемы развивающего обучения. /Результаты экспериментальных исследований. -М.: Директ-Медиа Паблишинг, 2008. -613 с.
9. John Dirk Walecka. Introduction to Modern Physics// College of William and Mary:/ USA ,Jul -2008.
10. Karlibayeva G.YE. Bo'lajak fizika o'qituvchilarining metodik tayyorgarligini takomillashtirish: pedagogika fanlari doktori (DsS) diss. avtoreferati. -T.: 2018. -58 b.

BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARINI MULOQOTGA TAYYORLASH

Boymurodova Sarvinoz Saparali qizi, O‘zbekiston milliy pedagogika universitetining 2-bosqich talabasi.
sarvinozboymurodova225@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida muloqotning ta’lim jarayonidagi o‘rni va ahamiyati yoritilgan. Ta’lim samaradorligini oshirishda muloqot madaniyati, pedagogik mahorati hamda o‘quvchining fikrlash va o‘z fikrini erkin ifoda etish imkoniyatlari muhim omil sifatida ko‘rsatib beriladi. Shuningdek, muloqotning o‘quvchi shaxsini shakllantirish, bilim olishga qiziqishini oshirish va ijobiy psixologik muhit yaratishdagi roli tahlil etiladi. Maqolada muloqotining samarali usullari va zamonaviy yondashuvlari haqida fikr yuritiladi.

Kalit so‘zlar: o‘qituvchi, o‘quvchi, muloqot, ta’lim jarayoni, pedagogik mahorat, interfaol usullar, ijtimoiy-psixologik muhit.

Annotation: This article highlights the role and significance of communication between teacher and student in the educational process. It emphasizes that the teacher’s speech culture, pedagogical skills, and the student’s ability to think and express themselves freely are crucial factors in improving the effectiveness of education. The article also analyzes the role of communication in shaping the student’s personality, increasing interest in learning, and creating a positive psychological environment. Furthermore, effective methods and modern approaches to teacher-student interaction are discussed.

Keywords: teacher, student, communication, educational process, speech culture, pedagogical skills, interactive methods, socio-psychological environment.

Inson muloqot jarayonida ijtimoiy tajriba, ta'lim-tarbiya, turli munosabatlar, axloqiy meyorlar g'oya va mafkura omillari ta'sirida yashab ijtimoiylashadi va shaxs sifatida kamolotga yetadi. Odamlar o'rtasidagi o'zaro muloqot pedagogik-psixologik fanlarning asosiy kategoriyalaridan biri hisoblanib, u o'ziga shaxslararo munosabatning eng muhim mexanizmlarini qamrab oladi. Muloqot o'qituvchi va o'quvchilar jamoasining bir-biriga o'zaro ta'sir malakasi, usuli va tizimini anglatib, uning mohiyati, o'zaro axborot almashishida, ta'lim va tarbiyaviy ta'sir o'tkazishida, o'zaro bir-birlarini tushunishga erishishlarida namoyon bo'ladi hamda quyidagi xususiyatlarni o'z ichiga oladi:

- muloqot bu pedagogik faoliyatida eng muhim kasbiy qurol hisoblanadi;
- muloqotda uning maqsadga muvofiq amalga oshirilishini ta'minlash uchun ijtimoiy nazorat va ijtimoiy qonuniyatlar muhim ahamiyatga ega;
- muloqot o'qituvchi va o'quvchilar jamoasi munosabatlarining eng muhim tarkibiy qismi sanalib, motivatsiyada motiv qanday ahamiyat kasb etsa, u ham xuddi shunday muhim rol o'ynaydi;
- muloqot o'qituvchining o'quvchilarga ta'sir o'tkazish asosida o'zaro munosabatini faol tashkil qilishi, muayyan bir maqsadni dastur asosida amalga oshirishning rejalashtirilgan funksiyasini bajarishidir;
- muloqot o'zaro hamkorlik faoliyatining ehtiyojidan vujudga kelib chiqadi va shaxslararo munosabatning ko'p qirrali jarayoni hisoblanadi;
- noto'g'ri muloqotidan insonlarda qo'rquv, o'z kuchiga ishonchsizlik paydo bo'ladi, ularning diqqat-e'tibori, ishchanlik harakati susayadi, nutq dinamikasi buziladi, mustaqil va erkin fikrlash qobiliyati pasayadi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarini muloqotga tayyorlash bu o'qituvchining o'quvchilar bilan darsda va darsdan tashqari pedagogik faoliyatda eng qulay psixologik muhitni vujudga keltirib, ijobiy-ruhiy iqlimni yaratishi uchun imkoniyat beruvchi kasbiy munosabatidir.

O'qituvchining o'quvchilar bilan o'zaro yaqin muloqotidan asosiy maqsad:

- salbiy holatlarni vujudga keltiruvchi barcha jarayonlarga barham berish;
- o'quvchilarda mustaqil fikr yuritish ko'nikmalarini hosil qilish;
- o'quvchilarni bilim olishda faollikka, erkin fikrlashga, o'z fikr-mulohazalarini cho'chimasdan bayon qilib unga tayanishga o'rgatish;
- o'quvchilarning yashirin qobiliyatlarini rivojlantirish;
- dars va darsdan tashqari jarayonlarda quvonch va shodlik kayfiyatini paydo qilish.

A.S.Makarenkoning fikricha, o'qituvchining o'quvchilar bilan muloqoti hurmat va talabchanlikka asoslangan munosabat shaklida bo'lishi lozim.

V.D.Suxomlinskiy o'qituvchining "*maktab hovlisida gapirgan har bir so'zi puxta o'ylangan, aql va mulohazalarga boy, ma'lum bir tarbiyaviy maqsadga qaratilgan bo'lishi kerak"* deb ta'kidlaydi. O'qituvchining har bir so'zi olimning fikricha, nafaqat o'quvchi qulog'iga aytiladi, balki uning qalbiga ham qaratilgan bo'lishi shart. Umuman, ilg'or o'qituvchilarning fikricha, ta'lim va tarbiya faqat o'qituvchi va o'quvchining o'zaro hamkorlik pozitsiyasi asosidagi muloqot jarayonida quriladi.

O'qituvchining pedagogik muloqoti ijtimoiy-psixologik jarayon bo'lib, quyidagi funksiyalar bilan xarakterlanadi:

BOSHLANG'ICH SINF O'QUVCHILARIDA MULOQOT FUNKSIYALARI

- ***O‘zaro axborot almashishni yo‘lga qo‘yish;***

- ***ta'lim-tarbiyaviy faoliyatni birgalikda tashkil etish;***

- ***o‘quvchilarni erkin fikr-mulohaza yuritishga o‘rgatish;***

-***salbiy holatlarni o‘quvchilar bilan hamkorlikda bartaraf etish;***

- ***do‘stlar uchun qayg‘urish va ularga yordam berishni o‘rgatish;***

-***o‘zligini anglash, o‘quvchilar bilan muloqotda qoniqish his etish.***

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida muloqot funksiyalari.

Muloqot jarayonida o‘qituvchi qisqa muddatda o‘zining psixologik bilimlariga tayanib o‘quvchilarning psixik xususiyatlarini mukammal bilishga harakat qilishi lozim. O‘quvchilarning ichki dunyosiga, ruhiy holatiga kirib borib ularni o‘rganmasdan, unga nisbatan turli tarbiyaviy jazolar qo‘llash, tanbeh berish mumkin emas. Bu holat o‘quvchilar bilan o‘zaro muloqotni tuzatib bo‘lmas darajada buzilishiga, o‘quvchilarning yashirin holatga, o‘z “qobig‘i”ga kirib qolishiga sabab bo‘lishi mumkin.

O‘qituvchilarning o‘zaro axborot almashishi bilan bog‘liq xususiyatlari, uning sinf jamoasiga singib keta olish qobiliyati bilan bog‘liq. Sinf jamoasida ro‘y berayotgan har qanday voqea va hodisalar o‘qituvchilar nazoratida bo‘lishi, ularning oqibatini o‘qituvchilar tez va adolatli tahlil qilishi hamda oldini olishi lozim. Bu faqat faol o‘quvchilar bilan axborot almashib turish natijasida amalga oshiriladi. Shundagina o‘qituvchining o‘quv tarbiyaviy jarayondagi faoliyati uchun qulay sharoitlar yaratiladi va ijobiy natijalar beradi. O‘qituvchi ta’lim – tarbiyaviy faoliyatni o‘quvchilar bilan birgalikda tashkil etadi. Bunda sinfning faol o‘quvchilari hamda norasmiy liderlari bilan o‘zaro muloqotning adolatli bo‘lishi muhim ahamiyatga ega: *o‘quvchilarni tarbiyaning turli elementlarini ongli ravishda mustaqil bajarishga jalb etish, bunda o‘quvchilarga tashkilotchilik va ijro etish rollarini bajarishga imkoniyat yaratib berish lozim.*

O‘qituvchining to‘g‘ri tashkil etilgan muloqoti o‘quvchining o‘zligini anglash funksiyasini takomillashtiradi. Bunda o‘qituvchining vazifasi muloqot asosida o‘quvchilarga o‘zining “men”ligini anglashini, shaxs sifatida o‘z fikrini dadil va erkin gapirishni, jamoada o‘z o‘rnini bilishni, o‘z-o‘zini baholashni o‘rgatishi kerak.

Pedagogik muloqot tuzilishi jihatidan o‘qituvchi shaxsiy ijodkorligining noyob namunasidir. Pedagog olimlar boshlang‘ich sinf o‘quvchilar bilan muloqotiga ko‘plab tavsiflarni ilmiy asarlarida bayon etsalar-da, muloqot, avvalo, o‘qituvchining shaxsiy psixologik xususiyatlaridan kelib chiqishini unutmaslik kerak. Olimlar esa “muloqot ta’lim-tarbiyada o‘qituvchiga yo‘nalish beradi, xolos” degan xulosani e’tirof etadilar. Rus pedagogi V.A.Kan-Kalikning fikricha, o‘quvchilar bilan pedagogik muloqot funksiyasi quyidagi yo‘nalishlarda amalga oshirilishi kerak:

1. Prognostik bosqich (modellashtirish): O‘qituvchi tomonidan sinf jamoasi bilan bo‘lajak muloqotni modellashtirish.

2. Kommunikativ aloqa: O‘quvchilar bilan dastlabki o‘zaro tanishuv jarayonida bevosita muloqotni tashkil etishga erishish.

3. Pedagogik jarayon: O‘qituvchining xatti-harakati, pedagogik mahorati bevosita o‘quvchilar bilan bo‘ladigan muloqotni boshqarishga qaratilgan bo‘lishi kerak.

4. Natijalar tahlili: Amalga oshirilgan muloqotni tahlil etish, yutuq va kamchiliklarni xolisona baholab kelgusi faoliyat uchun modellashtirish[36].

Olimning fikrlari asosida muloqotning ushbu yo‘nalishlarini quyidagicha ta’riflash mumkin:

Modellashtirish bosqichida auditoriyaning barcha andozalarga javob berishi, har bir o‘quvchining psixologik xususiyatlarini o‘rganishi, ta’lim-tarbiyaviy jarayonda uchrashi mumkin bo‘lgan qiyinchiliklar dinamikasini oldindan ko‘ra olish va bartaraf etish, muloqotning o‘zaro hamkorlik asosida qurilishi, ya’ni muloqot o‘qituvchi shaxsiga emas, balki o‘quvchi shaxsiga ham mos kelishini ta’minlash zarur.

Kommunikativ aloqa bosqichida boshlang‘ich sinf jamoasini o‘zaro muloqotga tez jalb etadigan suhbat texnikasini puxta bilish, ularning barcha qiziqishlariga javob bera olish, erkin fikr bildirishlariga imkoniyat yaratish va o‘quvchilar ongiga ijobiy ta’sir etishning turli usullarini qo‘llash metodlarini egallash lozim. *Pedagogik jarayon* bosqichida o‘qituvchining faoliyati bevosita ta’lim- tarbiyaviy ishlarni ma’lum bir yo‘nalishga solish, o‘quvchilar tashabbusini qo‘llab quvvatlash, sinf jamoasining rasmiy va norasmiy liderlari bilan adolatli muloqotni tashkil etish, o‘z fikrlarini jamoa fikrlari bilan real sharoitga moslashtira olish ko‘nikmalarini yaratish kabi faoliyat olib boriladi.

*Natijalar tahlili*da o‘qituvchi o‘z faoliyatiga xolisona baho berishi, yutuq va kamchiliklarni inobatga olib, kelgusi ta’lim-tarbiyaviy faoliyatida tanqidiy qo‘llashni bilishi lozim, ushbu yo‘nalishda maqsad, reja va natijalarning birligi tashkil etish va boshqarishda rahbarlikni, tashabbuskor bo‘la olishni bilishi kerak.

O‘quvchilarning axloqiy jihatdan tarbiyalanganligi uning atrof-muhitga nisbatan bo‘lgan munosabatlarida ham namoyon bo‘ladi. Axloqiy tarbiyalanganlik o‘quvchining his tuyg‘ularida ichki kechinmalarida ifodalanadi va xulq atvorida, o‘qituvchi bilan muloqot jarayonida yuzaga qalqib chiqadi. O‘quvchilar bilan yaqin munosabatda bo‘lish va mehribonlikni namoyish etish, o‘qituvchining sinf jamoasi bilan munosabatda to‘g‘ri va odilona muloqotini tashkil etishda asosiy zamin bo‘ladi. Muloqot turli rollar orqali shaxs faoliyati uchun ijtimoiy maydon yaratadi, shaxsning ijtimoiy xulq-atvorini shakllantiradi. O‘qituvchi ta’lim-tarbiya jarayonida o‘zining shaxsiy tashabbuskor va rahbarlik rolini namoyish etadi. Dars jarayonida esa o‘qituvchi o‘quvchilarni tashkilotchi va ijrochi rollarida bo‘lishga imkoniyat yaratishi kerak. Muloqot asosida shaxs o‘zligini tanishni o‘rganadi. O‘qituvchi darsni rejalashtirar ekan, faqat o‘rganilayotgan dars mavzusi to‘g‘risidagi ma’lumotlar asosida o‘quvchilarni axborot ko‘lamiga jalb etishni o‘ylamasligi kerak, balki o‘qituvchining yordamiga muhtoj bo‘lgan o‘quvchilarni topishi, ularga yordam berish uchun sharoit yaratishi, har bir o‘quvchining qiziqishini ta’minlovchi sharoitlarni ko‘ra olishi va o‘zaro hamkorlikni ta’minlashi lozim. Pedagogik faoliyatda o‘qituvchi muloqot asosida o‘quvchilar bilan yaxshi munosabatni tashkil eta olishi, demokratik talablarni qo‘llashi va birgalikda ijodiy faoliyat olib borishi kerak. Pedagogik muloqot esa bu o‘qituvchi kasbiy faolligining bir ko‘rinishi bo‘lib, bunda ta’lim va tarbiya muammolari o‘qituvchi hamda o‘quv-tarbiya jarayonining boshqa ishtirokchilari o‘rtasidagi o‘zaro ta’sir vositasi bilan olib boriladi. Bu vaziyatda o‘qituvchi baho beruvchi rolida namoyon bo‘ladi hamda ayni paytda uning o‘zi baho oluvchi hisoblanadi. bunday hollarda pedagogik ta’sir ko‘rsatish vazifalari va vositalari hamda o‘qituvchining o‘quvchilar bilan pedagogik muloqoti quyidagi prinsiplarda namoyon bo‘ladi:

[36]Кан-Калик В.А

25-chizma. Pedagogik muloqot prinsiplari.

*1. Kommunikativ muloqot*da bir tomonlama axborot uzatiladi. Muomala o‘z ichiga hamkorlik faoliyatining qatnashchilari bilan o‘zaro axborot almashuvini qamrab olgan bo‘lib, kommunikativ muloqot sifatida tavsiflanishi mumkin. O‘qituvchi va o‘quvchi bir-birlari bilan muloqotga kirishishi jarayonida muloqotning muhim vositalari bo‘lmish til va nutq faoliyati bevosita muhim ahamiyat kasb etadi.

2. Interaktiv muloqotning muhim jihati ikki tomonlama bir-biriga ta’sir etishdir. Muloqotga kirishuvchi o‘qituvchi o‘zaro ta’sir etishda, o‘quvchilarning tarbiyaviy faoliyatiga nafaqat so‘z orqali, balki fikr almashinuv, xatti - harakati va xulq atvori bilan o‘zaro ta’sir o‘tkazishi tushuniladi.

3. Perseptiv muloqotda o‘qituvchi va o‘quvchilar jamoasi o‘zaro bir-birlarini idrok qilishi, anglashi tushuniladi. Bunda muloqotga kirishuvchilar o‘zaro bir-birlarini idrok qilish asosida ulardan biri ikkinchisining ishonchini qozonadi, aqlli, farosatli, tajribali, yuksak tayyorgarlikka ega barkamol inson sifatida idrok qilinadi.

Muloqotning har uchala tomonini yaxlit olib qaraganda o‘zaro hamkorlik faoliyatini tashkil qilishning usullari va unda ishtirok etuvchilarning munosabatlari yaqqol namoyon bo‘ladi. Pedagogik muloqot muvaffaqiyatli tashkil etilishi uchun o‘qituvchi o‘quvchilar bilan hamkorlik faoliyatiga chuqur kirishib keta olishi, shaxsni har tomonlama shakllantirishning maqsad va vazifalarini chuqur anglab, faoliyat olib borishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasining Prezidentining “Pedagogning maqomi to‘g‘risida”gi Qonuni. Toshkent shahri, 2024 yil 1 fevral № O‘RQ – 901.
2. Pedagogika nazariyasi va tarixi. 1-qism: Pedagogika nazariyasi. (M.X.Toxtaxodjayeva va boshqalar) – T.: “IQTISOD-MOLIYA”, 2007. – 380 b.
3. Pirmuxamedova M. Pedagogik mahorat asoslari.- T.: 2001
4. Karimov I.I. O‘qituvchi, ustoz, murabbiy....

MUSTAQIL ISHLAR YORDAMIDA O‘QUVCHILARNI QIYOSIY FIKRLASHGA O‘RGATISH

D. Miraliyeva- Nordik xalqaro universiteti
SH.Yuldasheva –Nizomiy nomidagi O‘zMPU

Annotatsiya: Mazkur maqolada ona tili darslarida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini qiyosiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlanrishda mustaqil ishlarning ahamiyati haqida fikr bildiriladi. Muammo yuzasidan amaldagi darsliklardan dalillar keltiriladi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining qiyosiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishga oid amaliy tavsiyalar beriladi.

Kalit so‘zlar: Mustaqil ish, til faktlari, bo‘g‘in, bo‘g‘inga ajratish, unli tovush,darslik, pedagogik texnologiya ta’limiy o‘yin.

Mustaqil ishlar o‘quvchilarni darsda faol ishtirok etishga, o‘z bilimlarini amalda qo‘llay olishga, muammoni mustaqil hal qilishga o‘rgatadi. O‘quvchilar mustaqil ishni bajarish jarayonida qator psixologik jarayonlarni amalga oshiradilar: diqqatni jamlash, o‘tilganlarni eslash, faktlarni tahlil qilish, qiyoslash, xulosa chiqarish kabi.

Mustaqil ishlarni muntazam va izchil o‘tkazib borish o‘quvchilarni faollashtiradi, fikrlash qobiliyatlarini o‘stiradi. O‘quvchilar biron-bir til faktini o‘rganar ekanlar uni boshqa faktlar bilan qiyoslaydilar. Ularning o‘xshash va farqli tomonlarini aniqlab ma’lum hukm chiqaradilar. Bu jihatlarni hisobga olgan holda boshlang‘ich sinflar ona tili darsliklarida o‘quvchilarni qiyosiy

fikrlashga o‘rgatuvchi mashqlarga alohida ahamiyat berilgan. Chunonchi, 1-sinfda “Bo‘g‘in. Bo‘g‘inga ajratish” mavzusini organishda 1-mashqni[37] bajarish jarayonida o‘quvchilar so‘zlardagi bo‘g‘inlar sonini qiyoslaydilar va ularni ikki guruhga ajratib yozadilar. 2-sinfda “Unli tovushlar va harflar” mavzusini o‘rganishda 1-mashqda[38] berilgan rasmlarni qiyoslash orqali a va t tovushlarining farqini aniqlaydilar. 3-sinfda “So‘roq gap” mavzusida berilgan 70- mashqni[39] bajarish natijasida qavs ichida berilgan uchta so‘zdan mosini qo‘yib darak gapni so‘roq gapga aylantiradilar. Ko‘rinadiki, darslikda o‘quvchilarning qiyosiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantishga oid lingvistik materiallar va rasmlar berilgan. O‘qituvchilar darslikda berilgan yuqoridagi kabi mashqlarni sinf o‘quvchilarining tayyorgarligini inobatga olgan holda jamoa bo‘lib yoki mustaqil ishlashlari mumkin. Amaliyot natijalari 3-4-sinf o‘quvchilarining qiyosiy fikrlashlashlarini rivojlantirishda ko‘proq mustaqil ishlardan foydalanish imkoniyatlari mavjudligini ko‘rsatdi.

Mustaqil ishlarni tashkil etishda hozirgi zamon talabi bo‘lgan xalqaro baho-lash testlaridan ham foydalanilsa, o‘quvchilar bilmin yanada mustahkamlanadi. Masalan, PISA testlarini olaylik. PISA tatqiqotlarida o‘quvchi dasturni o‘zlashtir-ganligini emas, balki bilim va ko‘nikmalarni hayotda qay darajada qo‘llay olishi baholanadi. O‘quvchilarda bu malakalarni shakllantirish ishlari maktabgacha ta’-lim tashkilotlarida amalga oshiriladi va umumta’lim maktablarida davom ettiriladi. Quyida ona tili darslarida qo‘llaniladigan ana shunday mashq turlaridan namunalar keltiramiz.

1.Quyidagi rasmlarning qaysi birida gap tasvirlangan ?

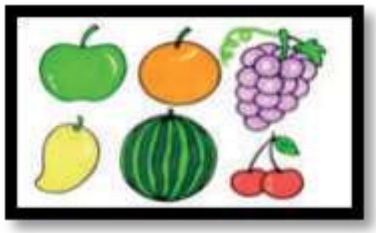

2. Quyidagi rasmlardan farqlisini toping ?

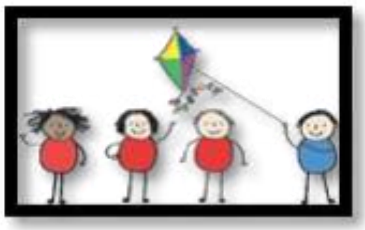

Ushbu rasmli testlarni bajarish natijasida o‘quvchilar rasmlarga qarab fikrlashni, atrof – muhit, tabiat haqida o‘rtoqlari bilan bahslashishni o‘rganadilar. PISA testlar murakkab bo‘lishiga qaramasdan o‘quvchi ongini rivojlantiradi va boshqa dars mashg‘ulotlarida foydasi seziladi. Masalan, boshlang‘ich sinf ona tili darsida qiyosiy fikrlashni o‘rganishda, matematika darsida shakllarni aniqlashda, atrofimizdagi olam fanida hayvon,o‘simliklarni bir-biridan farqlashda ularda ko‘nikma hosil bo‘ladi.

Pedagogik texnologiyalar orqali o‘quvchilar mavzuni ancha oson va tez o‘zlashtirishlari mumkin. Pedagogik texnologiyada o‘quv maqsadlarini qo‘yilishi o‘zining ma’lum xususiyatlariga ega. Bu shundan iboratki, ta’lim maqsadlari o‘quvchilar harakatida ifodalanadigan aniq ko‘rinadigan va o‘lchanadigan natijalar orqali belgilanadi. Pedagogik texnologiyalardan biri ta’limiy o‘yindir. Boshlang‘ich sinf ona tili darslarida o‘quvchilarni qiyosiy fikrlashga o‘rgatishda o‘yinlardan keng foydalanish mumkin.

“To‘g‘risini top” o‘yini

[37] Yulasheva D.Ona tili 1-sinf darslik –T.: 2023. 62- bet
[38]S. Kuranov. Ona tili 2-sinf darslik –T.: 2023. 18- bet
[39] Boynazarova D.D. Ona tili 3-sinf T.: 2023. -60- bet

Bu o‘yin o‘quvchilarga to‘g‘ri mulohaza yuritishni o‘rgatuvchi o‘yin bo‘lib, bu o‘yinda gaplar beriladi, o‘quvchilar to‘g‘ri yoki noto‘g‘ri jumlasidan birini tanlashlari kerak bo‘ladi.

№	Topshiriqlar	To‘g‘ri	Noto‘g‘ri
1.	Yoz fasli qanday maza. Bu gap oxiriga nuqta tinish belgisi qo‘yiladi.		
2.	Kim?, kimlar?, nima?, nimalar? so‘rog‘iga javob bo‘ladigan so‘z turkumi ot deyiladi.		
3.	Ziyrak, Baroq, G‘irko‘k, Momiq kabi hay-vonlarga atab qo‘yilgan nomlar kichkina harf bilan yoziladi.		
4.	Unli tovushlarning undosh tovushlardan farqi talaffuz qilinayotganda to‘siqqa uchramasligidir.		
5.	So‘zda nechta undosh tovush bo‘lsa, shun-cha bo‘g‘in bo‘ladi.		
6.	O‘zbek tilida 24 ta undosh tovush bor.		
7.	Odob, baxt, daraxt, go‘sht, qarz, kitob so‘zlari talaffuzda va yozilishida farqlanadi.		
8.	Narsaning belgisini bildirgan so‘zlarning tagiga ikki chiziq chiziladi.		
9.	Bir bo‘g‘inli so‘zlar ko‘chirish uchun bo‘g‘inga bo‘linmaydi.		

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini qiyosiy fikrlshga o‘rgatishda turli sxema, chizmalardan foydalanilsa o‘quvchilarning qiziqishlari ortadi, ayni vaqtda chiz-malar, sxemalar bilan ishlashga o‘rganadilar. Benn, T texnologiyalarini qo‘llagan holda ot va fe`l, ot va sifat so‘z turkumlari mavzulari yuzasidan til faktlarini qiyos-lashga oid mustaqil ishlarni tashkil qilish mumkin.

Maktabda o‘quvchilar ona tilini o‘rganish bilan bir qatorda fikrlas qobiliyatlari rivojlanadi, dunyoqarashlari kengayadi, nutqlari boyiydi. Bu esa ularga boshqa fan-larni o‘zlashtirishda, hayotiy ko‘nikmalarni egallashlarida yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1.Azizxo‘jayeva N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogok mahorat.–T.: 2006
2. Qosimova K., Matchonov S. , G‘ulomova X., Yo‘ldasheva SH.,Sariyev Sh. Ona tili o‘qitish metodikasi. –T.:«Nosir», 2009.
3. Yulasheva D. Ona tili darslik 1-sinf. –T.:2023
4. Kuranov S. Ona tili darslik 2-sinf. –T.:2023
5. Boynazarova D.D. Ona tili darslik 3-sinf. –T.:2023

MUNDARIJA

Mualliflar	Maqola mavzusi	Bet
I.M.Tuxtasinov	Tadqiqotlarda ilmiy-pedagogik tadqiqot metodlaridan foydalanish	4-10
O.Ya.Yusupov	Ta’lim amaliyotida qo‘llangan pedagogik texnologiyalarining farqli va o‘xshash xususiyatlari	11-17
G.I.Ergasheva	The intersection of language, identity, and gender: Women’s role in shaping linguistic norms	17-22
Р.А.Беркенова	Жаһандық әлемдегі қазақ әдебиеті: мәдениетаралық құзыреттілікті және функционалды оқу дағдыларын дамытуға арналған оқытудың инновациялық әдістемелері	22-25
Ш. Тахирова	Роль акмеологического подхода в развитии профессиональной мотивации будущих педагогов	25-27
Э.К.Пертаева, О.М.Саржаев, А.Т.Құрманбекова	Абай және ұлттық тәрбие	27-30
D.U.Djurayev	Turkiston xalq ta’limi uchun o‘qituvchilar tayyorlash jarayonini boshqarish yo‘nalishlari	30-32
N.J.Isakulova	Ta’lim amaliyotida o‘quv materialini moslashtirish, modifikatsiyalash va bosqichma-bosqich qo‘shish texnologiyasidan foydalanish	32-37
Л.Алиева	Роль педагога в процессе интеграции коммуникативных языковых навыков развития мультикультурных ценностей у младших школьников	38-40
B.S.Abdullayeva	Seminar mashg‘ulotlarini teskari sinf metodikasi asosida tashkil etish	40-42
Э.Қ.Пертаева, М.Б.Сарсенбаева, Ж.Ж.Әлімханова, Н.Н.Айту	Жасанды интеллект құралдарының қазақ әдебиетін зерттеудегі рөлі мен мүмкіндіктері	42-45
Л.Алиева	Значение интеграции коммуникативных языковых навыков в формировании мультикультурных ценностей у младших школьников	45-47
L.R.Zaripov, D.A.Ibrohimova	Kredit-modul tizimi sharoitida kasbga yo‘naltirilgan ta’lim mazmunini takomillashtirish	47-50
D.U.Djurayev, S.K.Aliyev	Maktab o‘quvchilari va talaba o‘rtasida psixosomatik kasalliklarning birlamchi profilaktikasi imkoniyatlari	50-52
N.T.Ibragimov	Bo‘lajak ingliz tili o‘qituvchilarning o‘quv-metodik kompetensiyalarini rivojlantirish	53-55
V.Z. Babayeva	Experimental and innovative modelling of pedagogical activity in education	55-57

S.Rustamova	The role of research-oriented learning in undergraduate education at higher institutions	57-59
A.A.Sharipov	Zamonaviy pedagogik texnologiyalar vositasida kasbiy ta’lim tashkilotlari o‘quvchilarini amaliyotga yo‘naltirish shakllari, metodlari va vositalari	59-65
М.Н.Махаманова, Г.Н.Касымбаева, Л.М.Нуркасинова	Особенности организации образовательного процесса в вузе	65-67
S.A.Xaspoladova, M.İ.Ələkbərova, T.Ş.Əliyeva	Ümumtəhsil məktəblərində inklüziv mədəniyyətin formalaşdırılmasının əsas xüsusiyyətləri	67-72
Қ.Ә.Ибрагим, М.А.Кубеева, К.С.Маликова	Медициналық колледждің білім алушыларына арналған арт-терапия негіздері	72-75
Sh.I.Karimova	Boshlang‘ich ta’lim o‘quvchilarni bilim olish jarayonida maktab va oila hamkorligining ro‘li	75-77
A.P.Baltamuratova, A.Kiyasova	Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarning intellektual salohiyatini ta’minlashning psixologik-pedagogik shartlari	77-79
O.N.Sultonova	Fizika fanidan to‘garak mashg‘ulotlarida didaktik o‘yinlardan foydalanish metodikasi	79-85
А.П.Балтамуратова, Г.К.Байлова	Инновациялық технологиялар негізінде бастауыш сынып оқушыларының әлеуметтенуін қамтамасыз ету	86-88
Ch.U.Arzikulova	Yozma nutqiy kompetensiyani rivojlantirishda kommunikativ ta’limning nazariy muammolari	88-89
X.K.Muxammadiyeva, N.N.Nurbekova	Zamonaviy pedagogikaning konseptual asosini tizimlashtirishning dolzarbligi	90-92
Ю.А.Абиева	Ekonomicheskoye vospitanie detey v semye: teoreticheskiye osnovy i prakticheskaya znachimost	92-94
N.J.Isakulova	Inkyuziv muhitda mashg‘ulot ishlanmasini ishlab chiqish yo‘llari	95-98
S.E.Zaripova	Bo‘lajak texnologiya o‘qituvchilarining dizayn kompetentligini shakllantirishning nazariy asoslari	99-101
O.N.Sultonova	Texnika oliy ta’lim muassasalarida fizika o‘qitishda kompetensiyaviy yondashuv	101-113
X.B.Zaripova	Zamonaviy ta’limning konseptual muammolari	113-115
А.П.Балтамуратова, З.Р.Исламова	Білім беру саласындағы эксперименттік және инновациялық қызмет	116-118
F.S.Shayunusova	Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini STEAM texnologiyasidan foydalanib kreativ qobiliyatini shakllantirish	118-120

Б.Ш.Стамкулова, Г.Т.Макимова, Г.А.Семембаева	Цифровая лингвометодика: новые форматы подготовки учителей-словесников в условиях глобализированного образовательного пространства	120-123
A.B.Sobor	A tale of two language families: A contrastive linguistic framework	123-129
К.А.Аборхонова, Ш.А.Меликузиева	Формирование креативных способностей младших школьников средствами внеурочных игровых форм работы	130-132
F.S.Abdullayeva	Turizm sohasida bo‘lajak mutaxassislarni tayyorlashda kasbiy kommunikativ kompetensiyani rivojlantirishning zamonaviy tendensiyalari	132-134
K.A.Abrorxonova, N.H.Yo‘ldasheva	Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida mustaqil fikrlashni rivojlantirish pedagogik muammo sifatida	134-137
А.Аляскерова	Особенности подготовки будущих филологов к инклюзивной деятельности (на примере Азербайджана и Узбекистана)	137-139
M.D.Uralov	Gospital maktabda o‘quvchilarning til bilish ko‘nikmalarini shakllantirish: kommunikativ kompetentsiya nuqtai nazaridan	139-141
G.K.Ergasheva	Ta’limning innovatsion pedagogik texnologiyalarini zamonaviy shakllarini rivojlantirish masalalari	141-143
J.I.Nazarov	Kasbiy pedagogik madaniyat va kasbiy-ijodiy kompetensiya	144-147
Sh.M.Urishov	Ta’limda pedagogik faoliyatni psixologik modellashtirish	147-149
А.Аляскерова	Педагогические основы подготовки будущих филологов к инклюзивной деятельности (на примере опыта Азербайджана и Узбекистана)	150-151
T.I.Omarova	Conceptual problems of modern education	152-154
Sh.Abdullayeva	Domain-based classification of information technology terminology	154-160
N.S.Khodjayeva	Kasbiy refleksiyani rivojlantirishda mentorlik va kuzatish faoliyatining o‘rni	160-162
А.М.Халикова Руководитель:Ш.Уришов	Актуальные проблемы развития личности в современной педагогике и психологии	162-164
U.F.Xabibullayev	Zamonaviy ta’limning konseptual muammolari	164-167
М.М.Баратова	Философские основы детерминации цифрового образования и искусственного интеллекта (на примере Узбекистана)	167-170
A.Erkinboyeva *Ilmiy rabar: Mirzaxmedov Sherzod*	Xorijiy tillarni o‘rganishning didaktik omillari	170-172

Г.Б.Рысова	Инклюзивное образование как концептуальный вызов системе современного школьного обучения	173-175
A.A. Xalikov	Bo‘lajak o‘qituvchilarni kasbiy jihatdan shakllantirishning asosiy bosqichlari	175-178
M.T. Jumaniyozova	Interditsiplinar yondashuvning pedagogik xususiyatlari	178-181
D.A. Solixo‘jayeva	Oliy ta’lim muassasalarida inklyuziv ta’lim muhitida nogironligi bo‘lgan talaba qizlarning ijtimoiy faolligini oshirish mexanizmlari	181-184
М.У. Халмуратова	Психолого-педагогические условия развития творческого мышления младших школьников	184-186
F.A. Berdibekova	Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida metafanlar kompetensiyalarini rivojlantirish uchun boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini tayyorlash	186-189
N.A. Salimova	Zamonoviy ta’lim tizimida o‘qituvchi roli va yetakchilik salohiyatini rivojlantirish omillari	189-191
A.A. Bozorov	Ta’limni psixologik modellashtirishning o‘ziga xos jihatlari	191-193
J.K. Shamshetov	Intellektual mulkka egalik hissining psixologik asoslari	193-195
N.S. Khodjayeva	Mechanisms for developing the reflective approach of future english language teachers during pedagogical practice	195-197
G.A. Umarova	Vi-ki texnologiyalari yordamida chet tili sifatida ingliz tilini o‘rganuvchi talabalar uchun akademik yozish qobiliyatlarini rivojlantirishning dolzarb masalalari	198-201
X. Axmadaliyeva, Ilmiy rahbar: A. Bozorov	Xorijiy tilni o‘rganishda emotsional intellektning roli	201-203
З.А. Исматова, К.М. Ахмедова	Роль информационных технологий в развитии критического мышления и исследовательских навыков младших школьников	203-206
D.T. Elchiyeva	Педагогические основы методики преподавания в вузе	206-209
Е.Г. Алимова	Современное образование: концептуальные вызовы и пути их решения	209-211
N.M. Djamilov	Kompetensiyaga yo‘naltirilgan ta’lim asosida tarix fanini o‘qitishning konseptual yondashuvlari	211-213
N.K. Sabirova	Esp yordamida arxitektorlarning kasbiy rivojlanishi	213-215
N.B. Saxiyeva	National and global perspectives on education trends	215-219
Sh.T. Boltayeva	Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining ijodiy faoliyatga tayyorlash texnologiyasi	220-222
N.X. Karimova	Педагогическое общение как форма сотрудничества преподавателя и студентов	222-225

M.R. Rayimova, ilmiy rahbar: S.B. Sharipova	Internet tili orqali yangi so‘zlarning shakllanishi: tahlil va misollar	225-227
A.M. Barakayev, H.F. Xursandov	Zamonaviy ta’lim muhitida “axborot tizimlari” fanini o‘qitishning innovatsion strategiyalari	227-229
Sh.O. Boltayeva	Raqamli ta’lim va zamonaviy yondashuvlar	229-230
R. Mardiyeva, ilmiy rahbar: D.T. Elchiyeva	Ta’lim tizimida zamonaviy boshqaruv tizimini takomillashtirish	230-232
Sh. Xudoyberganova	O‘smir yoshlarni raqamli manipulyatsiyadan himoya qilishda axborot-psixologik barqarorlikni shakllantirish	232-236
D.Q. Sa’dullayeva, ilmiy rahbar: Z.O. Rashidova	Innovative teaching approaches to enhance student engagement in higher education	236-238
F.F. Ruziboyeva, ilmiy rahbar: N.X. Karimova	Ingliz tilini o‘rgatishda pedagogik muloqotni rivojlantirish usullari	238-240
I.J. Moyanov, M.N. Aketayeva	Globallashuv sharoitida umumta’lim maktablarida xalq musiqa san’atini o‘rganish va milliy qadriyatlarni takomillashtirish yo‘llari	240-242
D.A. Otarbaev	Globallashuv sharoitida qoraqalpoq xalq milliy cholg‘ulari asosida o‘quvchi-yoshlar ma’naviy madaniyatini rivojlantirish masalalari	242-244
S. Rashidova, ilmiy rahbar: N. Karimova	Ingliz tilini o‘rganishda pedagogik muloqotni rivojlantirishning samarali usullari	244-246
Sh. Mirzaxmedov	“Temurbeklar maktabi” o‘quvchilarini sport va harakatli o‘yinlar asosida vatanparvarlik ruhida tarbiyalashning pedagogik imkoniyatlari	246-248
Z.X. Bannopova, F. Ashurova	Translation in regard the cultural nuances of the language	248-250
T.I. Omarova	The role of artificial intelligence in organizing the pedagogical process	250-253
Yu. Olimova, ilmiy rahbar: N.X. Karimova	Pedagogning muloqot jarayonida ruhiy holati va uni boshqarish yo‘llari	253-254
А.Ш. Жумаев	Критерии профессиональной компетентности учителей	254-256
A.M. Xolboev	Maktabgacha ta’limda axborot texnologiyalarining o‘rni	256-258
D.S. Davronova, S.Sh. Amrilloeva	Pedagogical approaches to the formation of national identity and commitment to spiritual values in students	258-260
N.S. Mamadov	Bo‘lajak o‘qituvchi shaxsini kasbiy rivojlantirish omillari	260-262
M.Bobojonov	Maktab matematika ta’limida mantiqiy mulohaza va xulosa chiqarish ko‘nikmalarini rivojlantirish	262-266

D.Sh.Bog‘ibekova	Psixologiyada stress hodisasini o‘rganishning nazariy tahlili	266-269
M.U.Eshankulova	Tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirish orqali dezinformatsiyadan himoyalanish yo‘llari	269-272
O‘.K.Odamova	Kasbiy faoliyatda-psixologik maslahat yo‘nalishining o‘ziga xos xususiyatlari	272-274
Ф.М.Машарипова	Педагогико-психологические механизмы формирования синергетического мышления у школьников	274-277
L.U.Salayeva	Iqtidorli o‘quvchilarni tarbiyalash va rivojlantirishning psixologik jihatlari	277-279
M.U.Kurbonov	Kasbiy identifikatsiyani rivojlantirishning psixologik strategiyalari	279-281
S.Allanazarova	Talabalarning intellektual ko‘nikmalarini rivojlantirish yo‘llari orqali ingliz tili darslarida o‘quvchilar faolligini oshirish	281-284
Z.R.Matyokubova	Kichik maktab yoshidagi bolalarni tanqidiy va ijodiy fikrlash muammolari	285-287
Z.R.Matyokubova I.Q.Atajonov	Kichik maktab yoshidagi bolalardagi hissiy beqarorlik muammolari, sabab va oqibatlari	288-290
S.D.Pirjonov	Psychological basis and social significance of empathy	290-293
A.O.Xudayberganov	Ijtimoiy ongning shakllanishida tarixiy-materialistik yondashuvning roli va ahamiyati	293-295
H.F.Xursandov, A.M.Barakayev	“Elektron hukumat va raqamli iqtisodiyot” fanini o‘qitishning psixologik va pedagogik asoslari	296-299
Sh.O.O‘ktamova	Psixologiya fanida intellekt muammosini o‘rganilishi	299-302
S.O.Ataxanova	Talabalarda sog‘lom tafakkur shakllantirishning psixologik xususiyatlari	302-304
S.B.Sharipova	Oilaviy munosabatlarda umummadaniy dunyoqarashni shakllantirishda androgogik omillarning o‘rni	304-308
J.T.Raimjonov	Tez tibbiy yordam hodimlari faoliyatining psixologik tasnifi	309-311
N.U.To‘xtasinova, Ilmiy rahbar: S.O.Ataxanova	Talabalarda sog‘lom tafakkurga ta’sir etuvchi psixologik omillar	311-313
G.Rajapova	O‘rta sinf o‘quvchilariga ingliz tilini o‘qitishda maqollardan foydalanish	313-316
R.A.Uspanova	Globallashuv davrida milliy qo‘shiqlar asosida talabalarni millatlararo totuvlik ruhida tarbiyalash mexanizmlari	316-318
Z.I.Atamuratova	O‘smirlarda viktim xulq namoyon bo‘lishining psixologik xususiyatlari	318-320

Z.T.Xayrullayeva	Talabalar bilish faolligini oshirishning pedagogik-psixologik metod va texnologiyalari	321-323
Д.А.Муминходжаева	Роль учителя в развитии креативности в начальном образовании	323-326
M.Ch.Chutpulatov	The importance of anthropocentric paradigm in modern linguistics	326-329
Г.Н.Қасымбаева, А.Оржай, М.Сартбаева	Жасанды интеллект пен нейрожелілерді оқыту үдерісінде қолдану ерекшеліктері	329-331
X.B.Zaripova	Raqamli ta'limning pedagogik va psixologik asoslari	331-333
M.B.Tursunova, Sh.T.Yashinova	Raqamli ta’lim muhitida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida milliy qadriyatlarni shakllantirishning pedagogik asoslari	333-335
K.A.Abrorxonova	Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining kasbiy-pedagogik kompetentligini oshirishda axborot texnologiyalarining o‘rni	336-338
A.P.Baltamuratova, F.Islomova	Raqamli ta’limning pedagogik va psixologik asoslari	338-341
G.T.Nuritdinova	Politexnikum ta’lim tizimida “veb dasturlash” fanini o‘qitishda raqamli ta’lim texnologiyalaridan foydalanish imkoniyatlari	341-345
С.Р.Салимова, Научный руководитель: М.Г.Милиева	Педагогические и психологические основы цифрового образования	345-350
M.Sultonova	Formation of artificial intelligence competencies in future educators in the context of digital education	350-355
G.K.Jumamuratova	Ta’lim sohasida orolbo‘yi iqlimiga shaxsning moslashuv strategiyalarini o‘rganilishi	356-359
S.B.Sharipova	Oilaviy munosabatlarda ajrimlarning oldini olishda yoshlarning umummadaniy dunyoqarashining shakllanishi	359-362
P.Yakubjanova, Ilmiy rahbar: M.Jumaniyozova	Ta’limda pedagogik faoliyatni psixologik modellashtirish	363-365
D.M.Shamshidinova	O‘qitishda zamonaviy pedagogik usul va uslublardan foydalanishning o‘ziga xosligi	365-368
M.F.Primova	Boshlang‘ich ta’limda tarbiya jarayonini amalga oshirishda innovatsion texnologiyalardan foydalanish metodikasini takomillashtirish	368-373
Л.А.Газиева	Инновационные информационные технологии как драйвер профессиональной подготовки будущих педагогов	373-375
S.F.Azizova, lmiy maslahatchi: D.K.Toshpulatova	Boshlang‘ich sinf matematika darslarida mantiqiy fikrlashni rivojlantirish metodikasi	375-377

I.S.Egamqulova S.Bahodirova	Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining ijtimoiy ko‘nikmalarini mustaqil kitobxonlik orqali takomillashtirish	377-380
S.T.Ergasheva	Xalqaro baholash tizimida boshlang‘ich ta’limning o‘rni	380-382
П.Ш.Исамова	Коммуникативная способность педагога как профессионально значимый фактор	382-386
Z.A.Esonova Ilmiy rahbar: D.K.Toshpulatova	Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini masalalar yechishga o‘rgatish metodikasi (amaliy misollar asosida)	387-388
H.A.Po‘latova, Ilmiy rahbar: M.A.Hamrayev	Bolalar adabiyotidagi iboralar haqida ayrim mulohazalar	389-390
B.M.Jumanazarova Ilmiy rahbar: M.A.Hamrayev	Bolalar adabiyotidagi sinonim so‘zlar haqida ayrim mulohazalar	390-392
S.T.Ergasheva S.S.Ismoilova	Didaktik yondashuvlar orqali bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy kompetensiyasini shakllantirish texnologiyasi	393-395
М.Ж.Юсупова	Понятие патриотизма в системе высшего педагогического образования нового узбекистана	395-401
S.X.Meyliyev, B.B.Mohammatov, Sh.H.Yusupova	Integrativ yondashuv asosida oliy ta’lim tizimida matematika tarixini o‘rgatish imkoniyatlari	401-404
Ю.А.Миртурсунова	Поликультурная образовательная модель при обучении русскому языку младших школьников	404-405
M.F.Primova	Milliy kadriyatlar uyg‘unligi asosida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini manaviy-axloqiy sifatlarini rivojlantirish metodikasi	406-410
M.U.Qo‘chqorova; Ilmiy rahbar: D.K.Toshpulatova	Boshlang‘ich sinflarda ko‘p xonali sonlarni o‘qitishning ilmiy-metodik asoslari	410-411
D.T.Raxmatov	Oliy o‘quv yurtlarida jismoniy tarbiya va jismoniy madaniyatni o‘rgatishning ahamiyati	411-413
S.Rasulova	The significance of native language instruction in the formation of elements of a scientific worldview among student youth	413-415
M.L.Saydaliyeva	Geometrik materiallarni o‘rgatish metodikasini veen diogrammasi metodi asosida o‘qitishning o‘ziga xos xususiyatlari	415-418
M.L.Saydaliyeva, Z.A.Nurlanova	Og‘zaki va yozma hisoblashlarga doir mashg‘ulotlarni tashkil etish	418-422
Sh.I.Nurmatova	Boshlang‘ich ta’limda ona tili va o‘qish savodxonligi fanlarining integratsion yondashuv asosida o‘qitilishi	422-423

Sh.I.Nurmatova	Boshlang‘ich sinf matematika darslarida milliy o‘quv dasturi joriy etilishi	424-425
M.X.Uzanova Ilmiy rahbar: D.K.Toshpulatova	Boshlang‘ich sinflarda o‘quvchilarni nomerlashga o‘rgatish metodikasini takomillashtirish	425-427
D.T.Aytbayeva, N.A.Aldongarova	Ajratilgan bo‘laklarning gapning mazmuniy murakkablashishidagi o‘rini	427-429
B.Pardayev	Ona tili ta’limi mazmuni, konsepsiyalari xususida ayrim mushohadalar	429-432
Sh.Yashinova	Yangi avlod darsliklarining boshlang‘ich sinf ona tili darslarida qo‘llanish tajribasi	432-434
Z.A.Artikbayeva, N.N.Xakimjonova	Umumkasbiy fanlarni o‘rganish jarayonida bo‘lajak mutaxassisning tafakkur madaniyatini rivojlantirish	434-437
M.I.Djumayev, G.I.Normurodova	Talabalar ijodiy fikrlashini rivojlanish	437-439
Sh.Y.Ishmetova, M.M.Mirzomahmudova	Xalqaro baholash dasturida miqdor tushunchasi va turlari	439-441
N.S.Mirsaidova	Ta’lim jarayonini raqamli transformatsiyasi	441-444
M.M.Djumayeva	Geografik tafakkurni rivojlantirish omillari	444-446
M.Sh.Erkinova Ilmiy rahbar: P.Sh.Isamova	Pedagogical technologies foster personalized learning experiences	447-449
R.Q.Solixova	Digital education: pedagogical and psychological foundations from a sociolinguistic viewpoint	450-453
A.M.Ahadov	Ta’lim jarayonida bo‘lajak o‘qituvchilarning axborot xavfsizligi madaniyatini shakllantirishning samarali yo‘llari	453-455
O.Odinayev	Ingliz tilidagi matnlardan o‘zbek tiliga samoviy jismlarga oid lisoniy vositalarni tarjima qilishda semantik muammolar	455-457
J.B.Gulomov	Raqamli pedagogika ta’lim xizmatlari sifatini oshirish omili	457-459
A.K. Shamshetova	Talabalarda psixolingvistik bilimlarning ahamiyati	460-462
G.M. Abdullayeva	The Implementation of Content and Language Integrated Learning in Primary Schools	462-466
D.Dj. Muradova, B. Xamdamov	Значение психолингвистики в образовании	467-469
Z.O.Rashidova	Bo‘lajak pedagoglarning o‘quv-metodik kompetensiyalarini shakllantirish jarayonini proksologik yondashuv asosida takomillashtirish	470-473
A.B. Konratbaeva; D.N. Ibragimova	Ingliz tilini o‘rganishda psixologik to‘siqlar va ularni bartaraf qilish usullari	473-475

M. Safarova	Enhancing the Methodology of Teaching Students' Pedagogical Interaction in English through a Hybrid Approach	475-480
M.S. Sharipova	Psixolingvistikaning dolzarb masalalari	480-482
K.R. Khodjamberdiyeva	Правильное использование дидактических методов: как сохранить баланс между игрой и смыслом в обучении младших школьников	482-486
M.M. Sultonov; Sh.Sh. Yuldosheva	Формирование логического мышления младших школьников	486-488
М.Г.Милиева	Психолингвистика как метод изучения стратегий и тактик речевого воздействия	488-493
M.I. Toshpulatova	Elektron ta'lim muhitida integrativ yondashuv asosida bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarining tayyorlash	493-495
D. Shadmonqulova	Ona tili ta'limini o'qitishda raqamli texnologiyalardan foydalanish	496-499
J.M. Ergashev	Inklyuziv ta'limning didaktik masalalari	499-502
L.M. Mambetova	Роль дидактических игр в развитии речевой компетенции у учащихся начальных классов	502-505
T.T. Aripova; Ilmiy rahbar: P.Sh. Isamova	Pedagogical Technologies Transform Traditional Teaching into Interactive Learning	505-507
N.M. Begmatova	Tabaqalashgan yondashuv asosida boshlang'ich sinf o'qituvchilarining kasbiy-pedagogik kompetentligini rivojlantirishda inklyuziv ta'lim samaradorligini tashkil etish	508-510
S.S. Boymurodova	Boshlang'ich sinf o'quvchilarini muloqotga tayyorlash	510-514
D. Miraliyeva; Sh. Yuldasheva	Mustaqil ishlar yordamida o'quvchilarni qiyosiy fikrlashga o'rgatish	514-517

Nashr lits №
Bosmaxonaga berildi: 18.10.2025. Bosishga ruxsat etildi: 22.10.2025.
Bichimi 60x84 1/16 Offset qog‘ozi. Timer New Roman garniturasi.
Shartli bosma tabog‘i 20. Nashr bosma tabog‘i 20
Adadi 50 nusxada. Buyurtma № 01-06
"LAVITA PRINT" MCHJ nashiriyoti.

Toshkent shahar, Bunyodkor shoh ko‘chasi 27 A-uy